

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις:

η αθηναϊκή εμπειρία

Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις: η αθηναϊκή εμπειρία

ΑΘΗΝΑ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2016

ΝΙΚΟΣ ΔΗΜ. ΜΠΟΜΠΟΛΟΣ

Πίνακας περιεχομένων

I.Κατάλογος πινάκων	5
II.Κατάλογος γραφημάτων	6
III.Κατάλογος χαρτών και αεροφωτογραφιών	6
IV.Κατάλογος εικόνων και φωτογραφιών	7
V.Κατάλογος αρκτικολέξων	8
Πρόλογος	9
α.Θέμα της μελέτης	9
β.Βασικό ερευνητικό ερώτημα	9
γ.Μεθοδολογία	9
δ.Επίκαιρη σημασία της μελέτης	10
ε.Ευχαριστίες	11
Κεφάλαιο 1	12
Εισαγωγή	12
1.1.Ερωτήματα και απαντήσεις	12
1.2.Σύνοψη του περιεχομένου:	14
1.2.1.Το πρώτο κεφάλαιο:	14
1.2.2.Το δεύτερο κεφάλαιο:	14
1.2.3.Το τρίτο κεφάλαιο:	17
1.2.4.Το τέταρτο κεφάλαιο:	19
1.2.5.Το πέμπτο κεφάλαιο:	20
1.2.6.Το έκτο κεφάλαιο:	25
1.2.7.Το έβδομο κεφάλαιο:	29
Κεφάλαιο 2	30
Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις στη μεταβιομηχανική εποχή	30
2.0.Εισαγωγή	30
2.1.Η μεταβιομηχανική εποχή	34
2.1.1.Οι πόλεις στα πρόθυρα της μετάβασης	34
2.1.2.Η μεταβιομηχανική οικονομία	35
2.1.3.Η μεταβιομηχανική κοινωνία	37
2.1.4.Οι νέες ευαισθησίες και οι νέες ιδέες	40
2.1.5.Η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση	41
2.1.6.Οι μετανεωτερικές οπτικές	42
2.1.7.Η στροφή στην ιστορία	45
2.1.8.Η οικονομία των υπηρεσιών	53
2.2.Η παγκοσμιοποίηση	55
2.2.1.Η παγκόσμια οικονομία	55
2.2.2.Οι παγκόσμιες πόλεις	56
2.2.2.1.Ο σχηματισμός των παγκόσμιων πόλεων	57
2.2.2.2.Οι θεσμοί και οι υποδομές	58
2.2.2.3.Το γεωπολιτικό περιβάλλον, ο πληθυσμός και η αστικοποίηση	58
2.2.2.4.Αποκέντρωση και ανασυγκέντρωση	59
2.2.2.5.Οι κεντρομόλες δυνάμεις	60
2.2.2.6.Η αξία της εγγύτητας	61
2.2.2.7.Τα ιστορικά κέντρα και οι νέοι χρήστες των πόλεων	63

2.2.2.8. Η ευρύτερη ελκυστικότητα των κέντρων	69
2.2.2.9. Ο πολιτισμός, το περιβάλλον και τα ιστορικά κέντρα	70
2.2.2.10. Ο επανεποικισμός των κέντρων από τους μετανάστες	71
2.2.2.11. Οι αστικοί μετασχηματισμοί και η χωρο-κοινωνική πόλωση.....	75
2.3. Η μεταβιομηχανική πόλη και η ιστορία.....	77
2.4. Οι συντελεστές παγκοσμιοποίησης των πόλεων	79
2.4.1. Η επιρροή της παγκόσμιας οικονομίας	79
2.4.2. Ο ρόλος των κρατών και της πολιτικής	82
2.4.3. Ο ρόλος των πρωτευουσών στη μεταβιομηχανική εποχή.....	85
2.5. Ο αστικός σχεδιασμός στη μεταβιομηχανική εποχή.....	93
2.5.1. Η σημασία και ο χαρακτήρας του σχεδιασμού	93
2.5.2. Οι θεωρητικές κατευθύνσεις του στρατηγικού σχεδιασμού	96
2.5.3. Οι αστικές στρατηγικές της αγοράς	97
2.5.3.1. Το σκεπτικό του προσανατολισμού στην αγορά	97
2.5.3.2. Η κριτική των αστικών στρατηγικών της αγοράς	100
2.5.4. Οι κοινωνικές προσεγγίσεις του αστικού σχεδιασμού	108
2.5.4.1. Το σκεπτικό των κοινωνικών προσεγγίσεων.....	108
2.5.4.2. Ο αειφόρος σχεδιασμός	109
2.5.4.3. Ευέλικτες μορφές χωρο-κοινωνικής οργάνωσης.....	110
2.5.4.4. Η αστική κυβερνητική.....	111
2.5.4.5. Η κυβερνητική και ο αστικός σχεδιασμός	113
2.5.4.6. Τα κέντρα των πόλεων στην κοινωνική προσέγγιση	116
2.6. Σύνοψη της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας	120
Κεφάλαιο 3	130
Η ημιπεριφέρεια.....	130
3.1. Τα χαρακτηριστικά της ημιπεριφέρειας	130
3.2. Οι πόλεις της ημιπεριφέρειας στη μεταβιομηχανική εποχή	141
3.3. Οι αστικές στρατηγικές στις ημιπεριφερειακές πόλεις	145
Κεφάλαιο 4	155
Λεκανοπέδιο Αθηνών: ιστορική προσέγγιση της αστικής	
ανάπτυξης και του σχεδιασμού (1833-1990).....	155
4.0. Εισαγωγή.....	155
4.1. Το ιδρυτικό κεφάλαιο της Ελλάδας.....	158
4.2. Η ιδρυτική συνθήκη της Αθήνας.....	160
4.3. Εξωστρέφεια και εικονογραφικός σχεδιασμός: 1833-1870	161
4.4. Εθνικά και σχεδιαστικά οράματα: 1870-1922.....	166
4.5. Η εσωστρέφεια του μεσοπολέμου: 1922-1940.....	171
4.6. Μεταπολεμική εξωστρέφεια και αστική εικονογραφία: 1950-1960	175
4.7. Αποσυγκέντρωση, κρίση και εσωστρέφεια: 1960-1990	182
4.7.1. Στροφή στην περιφέρεια	182
4.7.2. Οικονομική κρίση, προαστιοποίηση και παρακμή	184
4.7.3. Πολιτική, κοινωνία, σχεδιασμός και αστικός χώρος μετά το 1974	187
4.7.4. Επέκταση του κράτους και φιλοδοξίες του προγραμματισμού	190
4.7.5. Ανάπλαση της Πλάκας	191
4.7.6. Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980.....	196
4.7.7. Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990	200
4.8. Συμπεράσματα.....	208
Κεφάλαιο 5	215

Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο, την κοινωνία και τις ιδέες για το σχεδιασμό	215
5.0.Εισαγωγή.....	215
5.1.Επίδραση της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο και την κοινωνία	215
5.1.1.Το αθηναϊκό λεκανοπέδιο το 1990	216
5.1.2.Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο ..	223
5.1.2.1.Στατιστικά στοιχεία μεταβολών στον πληθυσμό και τις αξίες κατοικιών	223
5.1.2.2.Μετασχηματισμοί στην κοινωνία και το οικιστικό πεδίο	235
5.1.2.2.1.Κεντρικές και περιφερειακές πυκνοδομημένες ζώνες.....	235
5.1.2.2.1.Α.Ο πληθυσμός των περιφερειακών πυκνοδομημένων ζωνών	236
5.1.2.2.1.Β.Επανεποικισμός και πόλωση του Ιστορικού Κέντρου	243
5.1.2.2.2.Τα Προάστια	246
5.1.2.2.2.Α.Προαστιοποίηση προς τα ανατολικά προάστια.....	247
5.1.2.2.2.Β.Εσωστρέφεια των δυτικών προαστίων	248
5.1.2.3.Λεκανοπέδιο και οικονομικοί μετασχηματισμοί.....	250
5.1.2.3.1.Τριτογενεοποίηση της οικονομίας.....	250
5.1.2.3.2.Οικονομικοί μετασχηματισμοί στον πυκνοδομημένο ιστό της πόλης	251
5.1.2.3.3.Η επιρροή της τριτογενεοποίησης στα προάστια.....	259
5.1.3.Η θέση της Πρωτεύουσας στο παγκόσμιο περιβάλλον	264
5.1.4.Συμπεράσματα.....	268
5.2.Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στις ιδέες για το σχεδιασμό ...	276
5.2.1.Η έλευση της μεταβιομηχανικής εποχής στην Ελλάδα	276
5.2.2.Εθνική συναίνεση και εθνική στρατηγική.....	277
5.2.3.Η μεταβιομηχανική εθνική στρατηγική και η Πρωτεύουσα	280
5.2.4.Ιδεολογική βάση του νέου σχεδιασμού	283
5.2.5.Επιλογές και περιορισμοί του σχεδιασμού	287
5.2.5.1.Σχεδιασμός, διοίκηση και αυτοδιοίκηση	290
5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών	293
5.2.6.Συντελεστές και ρητορική του σχεδιασμού	298
5.2.6.1. Σχεδιασμός και εκσυγχρονισμός	299
5.2.6.2.Σχεδιασμός, κύρος και εικόνα της χώρας.....	300
5.2.6.3.Σχεδιασμός και εικόνα της Πρωτεύουσας	302
5.2.6.4.Σχεδιασμός και τοπική διάσταση.....	306
5.2.6.5.Η ρητορική της νομιμοποίησης	310
5.2.7.Συμπεράσματα.....	316
Κεφάλαιο 6	318
Η υλοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού ...	318
6.0.Εισαγωγή.....	318
6.1.Τα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού	318
6.2.Επικέντρωση σχεδιασμού στην εικόνα.....	321
6.3.Εξαπλούστευση του σχεδιασμού	334
6.3.1.Εικόνα εναντίον ουσίας	335
6.3.1.1.Σύστημα ελέγχου πρόσβασης οχημάτων στο Εμπορικό Τρίγωνο. ..	335
6.3.1.2.Απόπειρα αντικατάστασης περιπτέρων στο Ιστορικό Κέντρο.	336
6.3.1.3.Αστικό πράσινο.	338
6.3.1.4.Τραμ.....	341
6.3.2.Νέες κατασκευές σε αδόμητη γη εναντίον επανάχρησης	347

6.3.3.Μόνιμες εγκαταστάσεις εναντίον ευέλικτων κατασκευών	351
6.3.4. Συμβατικές αναθέσεις έργων εναντίον ευέλικτων συνεργασιών.....	355
6.3.5. Συγκεντρωτικός σχεδιασμός εναντίον ενημέρωσης και διαφάνειας.....	363
6.3.6. Σχεδιασμός με ημερομηνία λήξης	371
6.3.7. Σχεδιασμός χωρίς αναβάθμιση του πλαισίου ζωής.....	375
6.3.7.1. Ακτή Νέου Φαλήρου.....	375
6.3.7.2. Αποβιομηχανισμένη ζώνη Δραπετσώνας	376
6.3.7.3. Οδός Πειραιώς	378
6.3.7.4. Ελαιώνας	381
6.3.7.5. Ολυμπιακό χωριό.....	383
6.3.8. Τα ελλείμματα των αναπλάσεων στο Ιστορικό Κέντρο	387
6.3.8.1. Έλλειμμα προστασίας και προώθησης οικιστικής χρήσης	388
6.3.8.2. Αποτυχία θετικής επιρροής ΕΑΧΑ στον οικιστικό της περίγυρο	396
6.3.8.2.1. Έλλειμμα διευκόλυνσης πρόσβασης περιοίκων στη ζώνη ΕΑΧΑ	397
6.3.8.2.2. Επιβάρυνση κυκλοφορίας οικιστικού περιγύρου ΕΑΧΑ	404
6.3.8.2.3. Έλλειμμα προστασίας οικιστικού περιγύρου ΕΑΧΑ από στάθμευση επισκεπτών	409
6.4. Επικέντρωση σχεδιασμού στις πλεονεκτικές ζώνες	412
6.4.1. Αίτια συγκέντρωσης του σχεδιασμού ανατολικά	412
6.4.2. Υποδομές-δίκτυα	418
6.4.2.1. Μεταφορές	418
6.4.2.1.1. Οδικά έργα	419
6.4.2.1.2. Δημόσιες συγκοινωνίες	423
6.4.2.2. Υποδομές διάθεσης αποβλήτων	429
6.4.2.3. Νέο αεροδρόμιο	429
6.4.3. Ολυμπιακά έργα.....	431
6.4.4. Επεμβάσεις και έργα ανάπτυξης.....	436
6.4.4.1. Αναπλάσεις στις περικεντρικές περιοχές και τα προάστια	437
6.4.4.2. Αναπλάσεις στο Ιστορικό Κέντρο	438
6.5. Συμπεράσματα.....	440
6.5.1. Τα αίτια του σχεδιασμού	440
6.5.2. Το περιεχόμενο του σχεδιασμού.....	441
6.5.3. Τα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού	441
6.5.4. Τα αποτελέσματα του σχεδιασμού	448
6.5.5. Ο χαρακτήρας του σχεδιασμού	451
Κεφάλαιο 7	455
Συμπεράσματα	455
7.1. Εξέλιξη και ρόλος των πόλεων στην ιστορία.....	455
7.2. Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις στη μεταβιομηχανική εποχή	457
7.3. Η ημιπεριφέρεια	462
7.4. Λεκανοπέδιο Αθηνών: ιστορική προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού (1833-1990)	466
7.5. Λεκανοπέδιο Αθηνών: επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο, την κοινωνία και τις ιδέες για το σχεδιασμό.....	472
7.6. Η υλοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού	480
7.7. Μια άλλη Αθήνα είναι εφικτή;	493
7.8. Η επίκαιρη σημασία της μελέτης	496
7.9. Υστερόγραφο	498
Βιβλιογραφικοί κατάλογοι	501

A.Πηγές στην ελληνική γλώσσα.....	501
B.Ξενόγλωσσες πηγές.....	508
Γ.Ημερήσιος τύπος, ΜΜΕ.....	515

Αρίθμηση πινάκων κ.ά. στο κείμενο:

Οι πίνακες, τα γραφήματα, οι χάρτες και αεροφωτογραφίες και οι εικόνες και φωτογραφίες που παρατίθενται στο κείμενο, αριθμούνται ως ακολούθως:

- Πίνακες με Π-αύξοντα αριθμό.
- Γραφήματα με Γ-αύξοντα αριθμό.
- Χάρτες και αεροφωτογραφίες με Χ-αύξοντα αριθμό.
- Εικόνες και φωτογραφίες με Ε-αύξοντα αριθμό.

I.Κατάλογος πινάκων

α/α	Θέμα	Σελίδα
Π-1	Συγκριτική παρουσίαση εμπειριών στο δυτικοευρωπαϊκό μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990.	122
Π-2	Πληθυσμιακές μεταβολές (1991-2001).	223-224
Π-3	Εξέλιξη τιμών κατοικιών λεκανοπεδίου Αθηνών (1990-2004).	228-231
Π-4	Κοινωνική αποδοχή μεταναστών, κατά εισοδηματική κατηγορία και μορφωτικό επίπεδο.	238-239
Π-5	Επιθυμία γεωγραφικού διαχωρισμού μεταναστών, κατά περιοχή τόπου κατοικίας.	239
Π-6	Ολυμπιακά έργα δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005.	319
Π-7	Υποδομές δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005.	320
Π-8	Επεμβάσεις ανάπλασης και πολιτιστικές εγκαταστάσεις δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005.	320
Π-9	Κατηγοριοποίηση και δαπάνες έργων και προγραμμάτων δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005.	324
Π-10	Πρόβλεψη και πραγματοποίηση φυτεύσεων στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο κατά την προετοιμασία διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων 2004.	339
Π-11	Επιρροή ανασυγκρότησης στα Docklands του Λονδίνου σε χαρακτηριστικά μεγέθη της περιοχής.	359
Π-12	Υποδομές, δίκτυα (κατανομή στο Λεκανοπέδιο).	418
Π-13	Δαπάνες έργων μεταφορικών δικτύων δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005 (κατανομή στο Λεκανοπέδιο).	418
Π-14	Χωροταξία σταθμών μετρό Αθηνών.	427
Π-15	Χωροταξία Ολυμπιακών έργων Αττικής.	431
Π-16	Δαπάνες Ολυμπιακών έργων Αττικής, ανά περιοχή.	432
Π-17	Χωροταξία επεμβάσεων ανάπλασης και πολιτιστικών εγκαταστάσεων.	436
Π-18	Δαπάνες επεμβάσεων και έργων ανάπλασης, ανά περιοχή.	436

II.Κατάλογος γραφημάτων

α/α	Θέμα	Σελίδα
Γ-1	Μεταβολή πληθυσμού Λεκανοπεδίου και Δήμου Αθηναίων 1940-2000.	185
Γ-2	Εξέλιξη αναλογίας ελεύθερων χώρων και πρασίνου στο λεκανοπέδιο Αθηνών.	219
Γ-3	Κατανομή ελεύθερων χώρων και πρασίνου στο λεκανοπέδιο Αθηνών.	220
Γ-4	Κατανομή ελεύθερων χώρων και πρασίνου στα Διαμερίσματα του Δήμου Αθηναίων	220
Γ-5	Εξέλιξη τιμών κατοικιών στο λεκανοπέδιο Αθηνών (1990-2004).	232
Γ-6	Εξέλιξη τιμών κατοικιών στο Δήμο Αθηναίων (1993-2004).	233
Γ-7	Εξέλιξη τιμών κατοικιών στα ανατολικά προάστια (1990-2004).	234
Γ-8	Εξέλιξη τιμών κατοικιών στα ανατολικά προάστια (1990-2004).	234
Γ-9	Ανεργία στο λεκανοπέδιο Αθηνών, κατά δήμο (2001).	260
Γ-10	Δαπάνες έργων μεταφορικών δικτύων δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005 (κατανομή στο Λεκανοπέδιο).	419
Γ-11	Δαπάνες Ολυμπιακών έργων Αττικής ανά περιοχή.	432
Γ-12	Δαπάνες επεμβάσεων και έργων ανάπλασης, ανά περιοχή.	437

III.Κατάλογος χαρτών και αεροφωτογραφιών

α/α	Θέμα	Σελίδα
X-1	Πληθυσμιακές μεταβολές στο λεκανοπέδιο Αθηνών, 1971-1981	186
X-2	Πληθυσμιακές μεταβολές στο λεκανοπέδιο Αθηνών, 1981-1991	186
X-3	Διάρθρωση λεκανοπεδίου Αθηνών	216
X-4	Λεκανοπέδιο Αθηνών: κατανομή πληθυσμού κατά εργασιακή-κοινωνική κατηγορία	217
X-5	Διαμερίσματα Δήμου Αθηναίων.	220
X-6	Οι παγκόσμιες πόλεις στην Ευρώπη.	267
X-7	Οι παγκόσμιες πόλεις του πλανήτη.	268
X-8	Σύστημα ελέγχου στάθμευσης Εμπορικού Τριγώνου Αθηνών.	336
X-9	Δουργούτι 2001, 2014	346
X-10	Δίκτυο τραμ στο Παρίσι (Île de France).	347
X-11	Σελεπίτσαρι 1988.	348
X-12	Σελεπίτσαρι 2001.	348
X-13	Ελαιώνας, εγκαταλελειμμένα έργα του γηπέδου ΠΑΟ και η ημιτελής λεωφόρος.	381
X-14	Περιοχή οδού Αγ. Ασωμάτων.	390
X-15	Μελέτη Κυκλοφοριακής Οργάνωσης και Στάθμευσης Περιοχής Ιστορικού Κέντρου Αθήνας.	397
X-16	Οδός Τρώων.	398
X-17	Οδός Θεσσαλονίκης: ο περιφραγμένος σιδηροδρομικός διάδρομος των ΗΣΑΠ.	400
X-18	Παρίσι, περιοχή Villette.	402
X-19	Μετατόπιση κυκλοφορίας οχημάτων μετά τις πεζοδρομήσεις ΕΑΧΑ.	405
X-20	Γέφυρα Πουλόπουλου: Κυκλοφοριακή διάταξη πριν τις πεζοδρομήσεις ΕΑΧΑ.	406
X-21	Γέφυρα Πουλόπουλου: Κυκλοφοριακή διάταξη μετά τις πεζοδρομήσεις ΕΑΧΑ.	406
X-22	Κατάργηση γραμμών τρόλλεϋ 22 και 23.	407
X-23	Πρόσβαση οχημάτων στην πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ.	408
X-24	Σεούλ, η αποκάλυψη του ποταμού Cheonggyecheon σε μήκος 6 km.	420
X-25	Το γραμμικό πάρκο μήκους 6 km κατά μήκος του ποταμού Manzanares.	421
X-26	Σιδηροδρομικός σταθμός Λαρίσης	425
X-27	Αστικός σχεδιασμός στο Παρίσι την τελευταία τεσσαρακονταετία.	438

IV.Κατάλογος εικόνων και φωτογραφιών

α/α	Θέμα	Σελίδα
E-1	Απεικόνιση σχεδίων διαμόρφωσης της οδού Πανεπιστημίου σε πεζόδρομο (ΥΠΕΧΩΔΕ).	206
E-2	Απεικόνιση σχεδίων διαμόρφωσης της λεωφόρου Κηφισού (ΥΠΕΧΩΔΕ).	207
E-3	Απεικόνιση σχεδίων διαμόρφωσης περιοχής του Ελαιώνα (ΥΠΕΧΩΔΕ).	207
E-4	Χαρακτηριστική άποψη δομημένου περιβάλλοντος στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο.	307
E-5	Καταχωρίσεις της Ελληνικής Αστυνομίας στον περιοδικό τύπο (2004)	315
E-6	Θησείο, 17-6-2004.	337
E-7	Σταθμός Ηλεκτρικού στο Θησείο, 17-6-2004	338
E-8	Δουργούτι 1982, 2014	346
E-9	Στοκχόλμη, Hammarby Sjöstad.	351
E-10	Λονδίνο, ολυμπιακό γήπεδο καλαθοσφαίρισης.	354
E-11	London Aquatics Centre 2012, London Aquatics Centre 2014	355
E-12	Μαρίνα Φλοίσβου	377
E-13	Στοκχόλμη, Hammarby Sjöstad, σύστημα περισυλλογής απορριμάτων.	386
E-14	Στοκχόλμη, το υπόδειγμα του Hammarby Sjöstad.	387
E-15	Νηπιαγωγείο στην οδό Αγ. Ασωμάτων.	389
E-16	Ανεκπλήρωτες υποσχέσεις στην οδό Αγ. Ασωμάτων.	389
E-17	Πλατεία Κουμουνδούρου, 2009	391
E-18	Οδός Θεσσαλονίκης: οι χώροι κυκλοφορίας των πεζών στο σταθμό Ηλεκτρικού των Πετραλώνων.	400
E-19	Άσος Πετραλώνων: η είσοδος από την οδό Τρώων.	401
E-20	Περιφερειακός Φιλοπάππου (οδός Στησικλέους), 10-11-2002.	401
E-21	Περιφερειακή οδός Φιλοπάππου (Στησικλέους).	409
E-22	Συμβολή οδών Στησικλέους και Τρώων.	410
E-23	Σεούλ, πριν και μετά την κατάργηση του αυτοκινητοδρόμου.	420
E-24	Σχηματική τομή διάταξης αυτοκινητοδρόμου και γραμμικού πάρκου κατά μήκος του ποταμού Manzanares (Μαδρίτη).	421
E-25	Διαμορφώσεις στις όχθες του ποταμού Manzanares.	422
E-26	Πεζόδρομος και ποδηλατόδρομος κάτω από υπερυψωμένο αυτοκινητόδρομο στη Σεούλ.	422
E-27	Υπερυψωμένος αυτοκινητόδρομος στο Birmingham.	423
E-28	Τορίνο, Spina Centrale.	424
E-29	Τορίνο, Εγκάρσια τομή σιδηροδρομικού σταθμού Porta Suza.	426
E-30	Τορίνο, σιδηροδρομικός σταθμός Porta Suza.	426
E-31	Στοκχόλμη, Hammarby Sjöstad.	435

V.Κατάλογος αρκτικολέξων

CAD-CAM:	Computer Aided Design-Computer Aided Manufacturing.
CNAC:	Centre national d'art et de culture
DETR:	Department of the Environment, Transport and Regions
ENSA:	École nationale supérieure d'architecture
HLM	Habitation à loyer modéré
RUDI:	Resource for Urban Development International
SEM:	Société d'économie mixte
UIA:	Union internationale des architectes
ΑΓΕΤ / Α.Γ.Ε.Τ.:	Ανώνυμος Γενική Εταιρία Τιμέντων
ΑΕΠ / Α.Ε.Π.:	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΓΟΚ / Γ.Ο.Κ.:	Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός
ΓΠΣ / Γ.Π.Σ.:	Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο
ΓΣΕΕ / Γ.Σ.Ε.Ε.:	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος
ΔΑ / Δ.Α.:	Δήμος Αθηναίων
ΔΟΕ / Δ.Ο.Ε:	Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή
ΕΑΧΑ / Ε.Α.Χ.Α.:	Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας
ΕΕ / Ε.Ε.:	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΚΕ / Ε.Κ.Κ.Ε.:	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
ΕΜΟΚΑ / Ε.Μ.Ο.Κ.Α.:	Εταιρία Μορφωτικής και Κοινωνικής Αναπτύξεως
ΕΜΠ / Ε.Μ.Π.:	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
ΕΟΚ / Ε.Ο.Κ.:	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΠΑ / Ε.Π.Α.:	Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότηση
ΕΣΥΕ / Ε.Σ.Υ.Ε.:	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος.
ΕΤΕ / Ε.Τ.Ε.:	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ΕΥΔΑΠ / Ε.ΥΔ.Α.Π.	Εταιρία Ύδρευσης και Αποχέτευσης Πρωτεύουσας
ΗΣΑΠ / Η.Σ.Α.Π.:	Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι Αθηνών Πειραιώς
ΙΓΜΕ / Ι.Γ.Μ.Ε.:	Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών
ΚΑΠΗ / Κ.Α.Π.Η.:	Κέντρο Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων.
ΚΑΣ / Κ.Α.Σ.:	Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο
ΚΠΣ / Κ.Π.Σ.:	Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
ΚΤΕΛ / Κ.Τ.Ε.Λ.:	Κοινά Ταμεία Εκμετάλλευσης Λεωφορείων
ΜΚΟ / Μ.Κ.Ο.:	Μη Κυβερνητική Οργάνωση.
ΜΟΠ / Μ.Ο.Π.:	Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα
ΟΑ2004:	Ολυμπιακοί Αγώνες 2004.
ΟΑΚΑ / Ο.Α.Κ.Α.:	Ολυμπιακό Αθλητικό Κέντρο Αθηνών
ΟΕΚ / Ο.Ε.Κ.:	Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας
ΟΕΟΑ / Ο.Ε.Ο.Α.:	Οργανωτική Επιτροπή Ολυμπιακών Αγώνων
ΟΡΣΑ / Ο.Ρ.Σ.Α.:	Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθηνών.
ΟΣΕ / Ο.Σ.Ε.:	Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος
ΠΑΟ / Π.Α.Ο.:	Παναθηναϊκός Αθλητικός Όμιλος
ΠΔ / Π.Δ.:	Προεδρικό Διάταγμα
ΡΣΑ / Ρ.Σ.Α.:	Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών.
ΣΔΙΤ / Σ.Δ.Ι.Τ.:	Σύμπραξη Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα
ΣΕΒ / Σ.Ε.Β.:	Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών
ΣΜΥ-ΥΧΟΠ:	Σύλλογος Μονίμων Υπαλλήλων Υπουργείου Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος.
ΣτΕ / Σ.τ.Ε.:	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΤΕΕ / Τ.Ε.Ε.:	Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος.
ΤτΕ / Τ.τ.Ε.:	Τράπεζα της Ελλάδος
ΥΜΕ / Υ.Μ.Ε.:	Υπουργείο Μεταφορών και Επικοινωνιών
ΥΠΕΘΟ / Υπ.Εθ.Ο.:	Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας
ΥΠΕΧΩΔΕ / Υ.Πε.Χω.Δ.Ε.:	Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων.
ΥΠΠΟ / Υπ.Πο.:	Υπουργείο Πολιτισμού.
ΥΧΟΠ / Υ.Χ.Ο.Π.:	Υπουργείο Χωροταξίας Οικισμού και Περιβάλλοντος
ΦΕΚ / Φ.Ε.Κ.:	Φύλλο Εφημερίδος της Κυβέρνησεως
ΧΥΤΑ / Χ.Υ.Τ.Α.:	Χώρος Υγειονομικής Ταφής Απορριμμάτων

Πρόλογος

α.Θέμα της μελέτης

Αντικείμενο της διατριβής είναι η κριτική θεώρηση της πρόσφατης, μεταβιομηχανικής φάσης του αθηναϊκού αστικού σχεδιασμού (1995-2005), με τελικό στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων και την άντληση διδαγμάτων, χρήσιμων για την περαιτέρω αστική ανάπτυξη και το δημόσιο σχεδιασμό στο Λεκανοπέδιο.

β.Βασικό ερευνητικό ερώτημα

Στο προηγούμενο πλαίσιο, το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο κλήθηκε να απαντήσει η παρούσα μελέτη είναι το ακόλουθο:

Την περίοδο 1995-2005, εφαρμόστηκε μια φιλόδοξη αστική στρατηγική κι ένα εκτεταμένο πρόγραμμα αστικού σχεδιασμού για το αθηναϊκό λεκανοπέδιο· προώθησε η εφαρμογή τους, την ευνοϊκή -για τους κατοίκους της και για τη Ελλάδα- προσαρμογή της Αθήνας, μιας μητρόπολης της ημιπεριφέρειας στη μεταβιομηχανική εποχή της παγκοσμιοποιούμενης οικονομίας; Καλύφθηκε το ιστορικό χάσμα της Αθήνας με τις μητροπόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου ή αντιθέτως, η Πρωτεύουσα οδηγήθηκε σε πορεία περαιτέρω περιθωριοποίησης στο νέο διεθνές περιβάλλον;¹

γ.Μεθοδολογία

Ο αρχιτέκτων –έχει γράψει ο Βιτρούβιος- σπλίζεται με γνώση πολλών επιστημών και εμπειρία διαφόρων τεχνών. Έτσι μπορεί και κρίνει όλα όσα κατασκευάζει ο άνθρωπος².

Οι διαφορετικές κλίμακες του χώρου και του σχεδιασμού του (αρχιτεκτονικού, πολεοδομικού, χωροταξικού) είναι από τη φύση τους αλληλένδετες: η αρχιτεκτονική, εγγράφεται στο πλαίσιο του αστικού χώρου, και η πολεοδομική αντιστοίχως στο γεωγραφικό, ενώ οι επιρροές κάθε βαθμίδας στις άλλες δύο, είναι αμφίδρομες. Ο σχεδιασμός και η ανάλυση του αστικού χώρου αντιστοιχούν συνεπώς, σε μια ενιαία πολυπεπίπεδη επιστημονική περιοχή.

Επιπλέον, η διαμόρφωση και η κατανόηση της συγκρότησης του αστικού χώρου συναρτώνται με το περιβάλλον, τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, τον πολιτισμό, την τεχνολογική πρόοδο, το γενικό γνωσιακό υπόβαθρο της κοινωνίας στην οποία αναφέρονται, τις ιδέες, την πολιτική κοκ. Ο σχεδιασμός και η ανάλυση του αστικού χώρου, συνδέονται συνεπώς μ' ένα ευρύ φάσμα επιστημών και εμπειρικών γνώσεων.

Η έλευση της μεταβιομηχανικής εποχής, αντιστοιχεί σε μείζονες μετασχηματισμούς στην ιεραρχία, τους ρόλους και τη συγκρότηση των πόλεων και των αστικών κοινωνιών, τις μορφές και τους ρυθμούς αστικής ανάπτυξης κοκ. Οι μετασχηματισμοί αυτοί προδιαγράφουν κινδύνους αλλά και ευκαιρίες για τις πόλεις, εγείροντας ανάγκες προσαρμογών και ανασυγκρότησής τους, από το περιεχόμενο και την πραγματοποίηση των οποίων εξαρτάται το ευοίωνο ή δυσοίωνο μέλλον των αστικών σχηματισμών.

¹Το ερευνητικό ερώτημα, αναλύθηκε σε δέκα επιμέρους ερωτήματα, οι απαντήσεις των οποίων δόθηκαν στα διαφορετικά κεφάλαια της μελέτης. Το σχετικό επεξηγηματικό κείμενο βρίσκεται στο κεφ. 1 (1.1.Ερωτήματα και απαντήσεις).

²Βιτρούβιου, *Περί αρχιτεκτονικής*, σ.37.

Σε ανταπόκριση των προηγούμενων αναγκών, νέες αντιλήψεις και ιδέες και νέα ζητούμενα για την πόλη, το σχεδιασμό, το δημόσιο χώρο, την αρχιτεκτονική κοκ διασταυρώνονται, συμπλέκονται, συγκρούονται, εμπλέκοντας ζητήματα όπως η συνάντηση και οι σχέσεις του τοπικού με το παγκόσμιο, η κοινωνική συνοχή και ο πολυπολιτισμός, το μέλλον της αστικής ευημερίας και η αξία της ιστορικής αστικής εμπειρίας, η βιώσιμη και ισόρροπη αστική συγκρότηση και ανάπτυξη κ.ά.

Στο πλαίσιο αυτό, μια σειρά μεθοδολογικών προσεγγίσεων που αναπτύσσονται σε πλείστα επιστημονικά πεδία, αποκτούν κρίσιμη αξία για την κατανόηση του αστικού χώρου· ο σχεδιασμός και η ανάλυσή του, με στόχους (α)τον προσδιορισμό και την ερμηνεία των σύνθετων μεταβιομηχανικών μετασχηματισμών στις πόλεις και (β)την κριτική και συγκριτική θεώρηση της ποικιλίας των νέων ιδεών και προτάσεων για το χωρικό σχεδιασμό, προϋποθέτουν μια σφαιρική οπτική που οδήγησε σε μια διεπιστημονική προσέγγιση του ζητήματος, με την μίξη και το συνδυασμό εισροών, διαφορετικών επιστημονικών οπτικών:

- Της ανάλυσης και του σχεδιασμού του χώρου (αρχιτεκτονικής, αστικού σχεδιασμού, πολεοδομίας, χωροταξίας), με την ανάμιξη μεθόδων χωρικής επισκόπησης και ανάλυσης, όπως ιδίως η οπτική/αναπαραστατική, κριτική και συγκριτική ανάλυση (σχεδιαστική, φωτογραφική, χαρτογραφική).
- Προσεγγίσεων των επιστημονικών περιοχών της αστικής και οικονομικής γεωγραφίας και της κοινωνιολογίας του χώρου.
- Της κριτικής και συγκριτικής θεώρησης δευτερογενών πηγών (θεωρητικών κειμένων, μελετών, ερευνών, επιστημονικών άρθρων, δημοσιευμάτων του τύπου κ.ά.).
- Γενικών, εξειδικευμένων και στοχευμένων ιστορικών προσεγγίσεων του αστικού φαινομένου και της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης.
- Στατιστικών αναλύσεων και επεξεργασιών και σχετικών γραφικών παραστάσεων.

δ.Επίκαιρη σημασία της μελέτης

Από το τέλος της περιόδου την οποία εξετάζει η παρούσα μελέτη (1995-2005) μέχρι σήμερα, οι συνθήκες στη χώρα και την πρωτεύουσά της επιδεινώθηκαν δραματικά, ιδίως εξ αιτίας της πολύπλευρης και επίμονης εγχώριας κρίσης. Ενώπιον τόσο δυσμενών εξελίξεων, είναι χρήσιμο να τονισθεί η επίκαιρη σημασία της διατριβής.

Όπως υποστηρίζεται στη μελέτη, η μεταβιομηχανική ιστορική συγκυρία προσέφερε στον αθηναϊκό σχεδιασμό της περιόδου 1995-2005, την ευκαιρία να ταυτίσει και να επιτύχει μείζονες αναπτυξιακούς και κοινωνικούς στόχους με τη συναίνεση της μεγάλης πλειονότητας των κατοίκων.

Όμως τα αποτελέσματα του σχεδιασμού, αναδεικνύουν την αποτυχία του φιλόδοξου εγχειρήματός του, με αποτέλεσμα να χαθεί η ευκαιρία (α)μιας σημαντικής βελτίωσης των συνθηκών ζωής των κατοίκων του Λεκανοπεδίου και της μείωσης των μεγάλων χωροκοινωνικών ανισοτήτων του και (β)της ευνοϊκής και επωφελούς σύνδεσης της Πρωτεύουσας και της χώρας με την παγκόσμια οικονομία. Όπως εξηγείται στη μελέτη, τα αποτελέσματα ενός

κατάλληλα στοχευμένου, συγκροτημένου και αποκεντρωμένου σχεδιασμού, θα μπορούσαν να είναι ιδιαίτερα επωφελή για τους κατοίκους του Λεκανοπεδίου και για τη χώρα.

Υποστηρίζεται συνεπώς ότι η παρούσα μελέτη, αναδεικνύει την παθολογία του δημόσιου σχεδιασμού στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο και γενικότερα στην Ελλάδα και οδηγεί σε ευρήματα, συμπεράσματα και διδάγματα, ιδιαίτερα χρήσιμα για την τρέχουσα περίοδο της κρίσης.

Μια συγκροτημένη στρατηγική για το σχεδιασμό στο Λεκανοπέδιο, προσηλωμένη στο συνδυασμό της βιώσιμης, συνεκτικής ευημερίας των κατοίκων του και της επωφελούς συμμετοχής του στην παγκόσμια οικονομία, εμφανίζεται σήμερα περισσότερο αναγκαία, καθώς η πρακτική των κυβερνήσεων να δημιουργούν ευημερία με δανεικά, δεν αποτελεί πλέον επιλογή. Για την Ελλάδα, ως μόνη ρεαλιστική διέξοδος από την κρίση και την παρακμή, εμφανίζεται σήμερα η στροφή στην παραγωγή νέου πλούτου, που θα βελτιώνει αλληλένδετα, τις ζωές των ανθρώπων και τα δημόσια οικονομικά.

Σε ότι αφορά στο Λεκανοπέδιο, για να είναι ρεαλιστική και κοινωνικά αποδεκτή μια τέτοια αναπτυξιακή στρατηγική του σχεδιασμού, είναι απαραίτητο τα οφέλη της να κατανεμηθούν με βιώσιμο τρόπο, δηλ. με όρους κοινωνικής και εδαφικής ισορροπίας, πράγμα εφικτό, στο πλαίσιο διαμόρφωσης ενός προγράμματος στη βάση πραγματικά συλλογικών και αποκεντρωμένων δομών. Η εκπλήρωση της απαίτησης αυτής, έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία στην παρούσα περίοδο, κατά την οποία τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα που ζουν στη μειονεκτικότερη, δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, περισσότερο και από τη χαμηλή ποιότητα του αστικού τους περιβάλλοντός, υποφέρουν από την δραματική έλλειψη απασχόλησης και εισοδήματος.

ε. Ευχαριστίες

Με τις ευχαριστίες μου σε όσους και όσες, με τα έργα, τις γνώσεις και την εμπειρία τους συνέβαλαν στο περιεχόμενο της εργασίας μου· ιδιαίτερω, στο διδακτικό προσωπικό του ΤΟΠΑ Παντείου Πανεπιστημίου, για τις γνώσεις που μου προσέφερε, στα μέλη της τριμελούς συμβ. επιτροπής, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κα Στέλλα Κυβέλου-Χιωτίνη, Επιβλέπουσα, Ομότιμο Καθηγητή κ. Παύλο Λουκάκη και Καθηγήτρια κα Αντιγόνη Λυμπεράκη και για την ανεκτίμητη διδασκαλία της και την άνευ ορίων υπομονή της· επίσης στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια ΤΕΑΠΗ Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κα Μαίρη Λεοντσίνη για τη γενναιόδωρη βιβλιογραφική της υποστήριξη.

NM

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

1.1.Ερωτήματα και απαντήσεις

Τα ερωτήματα:

Για την απάντηση στο κεντρικό ερώτημα της μελέτης, τέθηκαν διαδοχικά τα ακόλουθα επί μέρους ερωτήματα:

- I. Ποια είναι η σημασία του αστικού σχεδιασμού και των επεμβάσεων αστικής ανάπτυξης, στο νέο περιβάλλον που διαμορφώνεται από τους παγκόσμιας κλίμακας και κοσμογονικού χαρακτήρα, γεωπολιτικούς, οικονομικούς, τεχνολογικούς, κοινωνικούς, πολιτισμικούς κ.ά. μετασχηματισμούς από τις αρχές της δεκαετίας του 1990; (σχετικό: κεφ. 2).
- II. Θέτουν οι ως άνω μετασχηματισμοί νέα δεδομένα στις προοπτικές ανάπτυξης και ευημερίας των μητροπόλεων που δεν ανήκουν στο «σκληρό πυρήνα» του ανεπτυγμένου κόσμου και εν προκειμένω, στην κατηγορία των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας, στην οποία κατατάσσεται η Αθήνα; (σχετικό: κεφ. 3).
- III. Ποια υπήρξε η ιστορική εμπειρία στο πεδίο της αστικής στρατηγικής και του αστικού σχεδιασμού για την Πρωτεύουσα στη διάρκεια της ιστορίας της και τι χαρακτηριστικά παρουσιάζει; (σχετικό: κεφ. 4)
- IV. Ποια ήσαν στις αρχές της δεκαετίας του 1990, τα χαρακτηριστικά της πολεοδομικής, οικονομικής και κοινωνικής συγκρότησης του αθηναϊκού λεκανοπεδίου και πώς επιδρούσαν στην συγκρότηση αυτή οι ποικίλοι οικουμενικοί μετασχηματισμοί της μεταβιομηχανικής εποχής και της παγκοσμιοποίησης; (σχετικά: κεφ. 4 και υποκεφ. 5.1).
- V. Ποιες ήσαν οι κατάλληλες κατευθύνσεις ανάπτυξης της Πρωτεύουσας, ως αποκλειστικού εθνικού κέντρου και ως πολεοδομικού συγκροτήματος, με σκοπούς την ευνοϊκή προσαρμογή της χώρας και του Λεκανοπεδίου στο νέο παγκοσμιοποιούμενο μεταβιομηχανικό περιβάλλον, στη βάση της ισόρροπης και βιώσιμης ευημερίας και ευζωίας των κατοίκων τους; (σχετικό: κεφ. 3,4, υποκεφ. 5.1).
- VI. Ποιο ήταν το πλαίσιο ιδεών, ποια η στρατηγική και ποιοι οι στόχοι του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού; (σχετικό: υποκεφ. 5.2).
- VII. Ποιοι ήταν οι παράγοντες και ποιες οι συνιστώσες που επηρέασαν ή/και καθόρισαν τη διαμόρφωση του προγράμματος του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού; (σχετικό: υποκεφ. 5.2).
- VIII. Ποια ήταν η επιρροή (α)της ιστορικής αθηναϊκής εμπειρίας στα πεδία των ιδεών και των αστικών στρατηγικών, του αστικού σχεδιασμού και της αστικής ανάπτυξης και (β)της μεταβιομηχανικής εποχής, της παγκοσμιοποίησης και των αντίστοιχων διεθνών προσεγγίσεων και διεθνούς εμπειρίας, στους συντελεστές τις ιδέες και το πρόγραμμα διαμόρφωσης του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού; (σχετικό: υποκεφ. 5.2).

- ΙΧ.** Ποια μορφή προσέλαβε κατά την εφαρμογή του ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός, ποια ήσαν τα αποτελέσματά του και ποια συμπεράσματα εξάγονται από την εμπειρία της διαμόρφωσης και της εφαρμογής του; (σχετικό: κεφ. 6).
- Χ.** Ποιο κρίνεται ως κατάλληλο πλαίσιο κατευθύνσεων και επεμβάσεων για τον αθηναϊκό σχεδιασμό σήμερα; (σχετικό: κεφ. 7).

Οι απαντήσεις:

Το κεφάλαιο 1 αποτελεί την εισαγωγή της μελέτης.

Τα κεφάλαια 2 (*Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις στη μεταβιομηχανική εποχή*) και 3 (*Η ημιπεριφέρεια*), διερευνούν το επίπεδο των θεωρητικών προσεγγίσεων του θέματος και της σχετικής διεθνούς εμπειρίας, με σκοπό το σχηματισμό ενός γενικού πλαισίου θέσεων, αρχών και κατευθύνσεων στο ζήτημα του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού. Το κεφάλαιο 2 απαντά στο ερώτημα I, (α)με την ανάλυση του περιβάλλοντος, των συνθηκών και των χαρακτηριστικών συγκρότησης των παγκόσμιων πόλεων, των θεωρητικών προσεγγίσεων του φαινομένου, της σχετικής διεθνούς εμπειρίας και (β)με τον προσδιορισμό ενός φάσματος κατευθύνσεων και αρχών για το μητροπολιτικό αστικό σχεδιασμό στη μεταβιομηχανική εποχή. Το κεφάλαιο 3 απαντά στο ερώτημα II, με την ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της συγκρότησης των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας, των ευκαιριών βελτίωσης της συγκρότησής τους και των ρόλων τους και των αντίστοιχων περιορισμών και απειλών στο παγκοσμιοποιούμενο μεταβιομηχανικό, περιβάλλον.

Το κεφάλαιο 4 (*Λεκανοπέδιο Αθηνών: ιστορική προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού*), διερευνά την ιστορική εμπειρία της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, οδηγώντας σε συμπεράσματα, τόσο για την τρέχουσα, πολύπλευρη συγκρότηση του Λεκανοπεδίου, όσο και για την ιστορική αθηναϊκή εμπειρία αστικών στρατηγικών, αστικού σχεδιασμού και ανάπτυξης. Το κεφάλαιο αυτό απαντά στο ερώτημα III με την ανάδειξη των εναλλασσόμενων στρατηγικών για τον αθηναϊκό σχεδιασμό στην ιστορία της Πρωτεύουσας από τις αρχές του 19ου αιώνα, που εξαρτήθηκαν από την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας. Η προηγούμενη εναλλαγή στρατηγικών για τον αστικό σχεδιασμό, φωτίζει πολύπλευρα τις επιλογές της μεταβιομηχανικής εκδοχής τους, διευκολύνοντας την κατανόηση της φύσης της.

Το υποκεφάλαιο 5.1 (*Επίδραση της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο και την κοινωνία*) ολοκληρώνει την έρευνα του πεδίου και -ενσωματώνοντας τα διδάγματα και τα συμπεράσματα των προηγούμενων κεφαλαίων- καταλήγει στη διατύπωση του προτεινόμενου πλαισίου κατευθύνσεων για το μεταβιομηχανικό αθηναϊκό αστικό σχεδιασμό, το οποίο συνιστά και το μέτρο κριτικής θεώρησης του σχεδιασμού που εφαρμόστηκε. Το υποκεφάλαιο αυτό σε συνδυασμό με το κεφ. 4, απαντά στο ερώτημα IV, (α)για την ιστορική συγκρότηση και τα πολύπλευρα ιστορικά ελλείμματα του Λεκανοπεδίου, με την αποτύπωση της γενικότερης υστέρησής του σε υποδομές, εξοπλισμούς και προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης και παράλληλα της βαθείας ποιοτικής και εισοδηματικής διαίρεσής του που καθοδήγησε τις θέσεις της μελέτης για τις βέλτιστες κατευθύνσεις και επιλογές του σχεδιασμού στο Λεκανοπέδιο και (β)για τους μετασχηματισμούς που προκάλούσε η επιρροή της μεταβιομηχανικής εποχής και της παγκοσμιοποίησης στο χώρο, την κοινωνία και την οικονομία του, αναλύοντας τις θετικές και τις αρνητικές τους πλευρές.

Επίσης, τα κεφάλαια 3,4 και το υποκεφάλαιο 5.1 απαντούν στο ερώτημα V, προσδιορίζοντας τις βέλτιστες κατευθύνσεις του αθηναϊκού σχεδιασμού για την προαγωγή μιας βιώσιμης και ισόρροπης ανάπτυξης, ευημερίας και ευζωίας στο Λεκανοπέδιο και την ένταξη της Πρωτεύουσας και μέσω αυτής, της χώρας, στο παγκόσμιο περιβάλλον, με ευνοϊκούς όρους για τους κατοίκους τους. Τα προηγούμενα συνδυαστικά συμπεράσματα, αποτελούν έτσι τον οδηγό μιας κριτικής θεώρησης των ιδεών, των επιλογών, του προγράμματος, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων της υλοποίησης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού της περιόδου 1995-2005.

Το υποκεφάλαιο 5.2 (*Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στις ιδέες για το σχεδιασμό*), αποτυπώνει τις ως άνω επιρροές, αναλύοντας κείμενα, νομοθεσία και δημοσιεύματα, ώστε να προσδιορίσει τους συντελεστές διαμόρφωσης του σχεδιασμού και το χαρακτήρα των ιδεών, των στόχων και των επιρροών τους. Το υποκεφάλαιο αυτό δίνει απαντήσεις στα αλληλένδετα ερωτήματα (VI) για το πλαίσιο ιδεών τη στρατηγική και τους στόχους του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, (VII) για τους παράγοντες και τις συνιστώσες που επηρέασαν ή/και καθόρισαν τη διαμόρφωση του προγράμματος του και (VIII) για την επιρροή (α)της ιστορικής αθηναϊκής εμπειρίας στα πεδία των ιδεών και των αστικών στρατηγικών και (β)της μεταβιομηχανικής εποχής, της παγκοσμιοποίησης και της αντίστοιχης διεθνούς εμπειρίας, στους συντελεστές διαμόρφωσης του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού και αντιστοίχως, στις ιδέες και το πρόγραμμά του, με τον εντοπισμό των ως άνω συντελεστών, την αποτύπωση των αντιλήψεών τους, των διαδικασιών και των επιλογών διαμόρφωσης του προγράμματος του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού και την κριτική τους θεώρηση στη βάση των ιδεών και κατευθύνσεων που έχουν διατυπωθεί στα προηγούμενα στάδια της μελέτης (κεφ.2,3, υποκεφ.5.1).

Το κεφάλαιο 6 (*Η υλοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού*), ολοκληρώνει τη μελέτη, με την ανάλυση και τη συστηματική κριτική και συγκριτική θεώρηση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, όπως αυτός υλοποιήθηκε –στη βάση των θέσεων της μελέτης που έχουν διατυπωθεί στα προηγούμενα κεφάλαια (3,4,5) και μεσ’ από την παράθεση αντιστοίχως, επιλεγμένων θετικώνπαραδειγμάτων της διεθνούς μεταβιομηχανικής εμπειρίας- καταλήγοντας σε ανάλογα συμπεράσματα και απαντώντας στο ερώτημα IX.

Το κεφάλαιο 7 (*Συμπεράσματα*), περιέχει (α)τη συγκεφαλαίωση και τα συμπεράσματα της μελέτης, απαντώντας στο βασικό ερώτημα του θέματός της και (β)την πρόταση, ενός πλαισίου κατευθύνσεων και ενδεικτικών επεμβάσεων για τον αθηναϊκό σχεδιασμό σήμερα, με βάση τα συμπεράσματα της μελέτης, απαντώντας στο ερώτημα X.

1.2.Σύνοψη του περιεχομένου:

1.2.1.Το πρώτο κεφάλαιο:

Περιέχει την εισαγωγή, συνοψίζοντας το έργο της διατριβής.

1.2.2.Το δεύτερο κεφάλαιο:

Αναλύει (α)την ιστορική πορεία εξέλιξης των πόλεων, των ρόλων τους και της σημασίας του αστικού σχεδιασμού, (β)τους μετασχηματισμούς στη συγκρότηση και τη σημασία των πόλεων και του σχεδιασμού στη μεταβιομηχανική εποχή και (γ)τη μεταβιομηχανική εμπειρία στον αστικό σχεδιασμό στη δυτική Ευρώπη:

Η ανάλυση της γέννησης και εξέλιξης των πόλεων, αναδεικνύει τον ιστορικό ρόλο τους ως κέντρων διοίκησης, προστασίας, τεχνικής υποστήριξης και εκμετάλλευσης της υπαίθρου δηλ. της ενδοχώρας τους.

Η είσοδος στη βιομηχανική εποχή, άλλαξε το ρόλο και τη συγκρότηση των πόλεων: τα αστικά κέντρα, έγιναν τα ίδια, κύριοι τόποι παραγωγής και κατανάλωσης, παύοντας βαθμιαία να υποστηρίζουν και να εκμεταλλεύονται την ύπαιθρο, η οποία γινόταν σταδιακά, απλός τροφοδότης των πόλεων με πρώτες ύλες και πλεονάζον εργατικό δυναμικό.

Η βιομηχανική εποχή, ήταν μια εποχή των μαζών και των μαζικών φαινομένων, της ομοιογένειας και της τυποποίησης, χαρακτηριστικών τα οποία αποτέλεσαν κύρια προϋπόθεση λειτουργίας και αναπαραγωγής των κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων και υπήρξαν βασικά χαρακτηριστικά του αστικού σχεδιασμού.

Μαζί με τη βιομηχανική εποχή, το σύστημα αστικής οργάνωσης, έφθασε στα όριά του. Καθώς ήταν ένα σύστημα βασισμένο στην ταξινόμηση ομοιογενών κοινωνικών ομάδων και λειτουργιών, η λύση των όρων που διασφάλιζαν αυτή την κοινωνική ομοιογένεια (η εθνική οικονομία, η εθνική και ταξική συγκρότηση και η εθνική και ταξική κουλτούρα, το κράτος προνοίας, η πλήρης, σταθερή απασχόληση κοκ), οδήγησε στην ακύρωσή του. Η κρίση των πόλεων στα πλαίσια αυτά, είναι θεμελιώδης, καθώς αλλάζει για μια ακόμη φορά στην ιστορία, ο ρόλος τους στον κόσμο.

Είναι συνεπώς κατανοητό γιατί οι τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, χαρακτηρίστηκαν από την αμφισβήτηση της νεωτερικότητας και του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού μοντερνισμού, τη στροφή στο παρελθόν και την ιστορική κληρονομιά και την παρακμή της βιομηχανικής οργάνωσης του κόσμου που οδηγούσε στη μεταβιομηχανική εποχή.

Στο πρώτο ζήτημα, η σχετική διαλεκτική, μπορεί να αναχθεί είτε (α)στην επανερμηνεία του κόσμου μεσ' από την υποκειμενικότητα του ατόμου που αφαιρεί κάθε συλλογικό νόημα από την ανθρωπότητα, είτε (β)στη συμφιλίωση της ατομικής ολοκλήρωσης, με τη βιωσιμότητα του ανθρώπινου πολιτισμού. Ανάλογα, στα ζητήματα του χωρικού σχεδιασμού, η πρώτη οπτική, επικεντρώθηκε στην υποκειμενική αξία της εικόνας, οδηγώντας στον ιστορικισμό και το φορμαλισμό, ενώ η δεύτερη, αντιμετώπισε την ιστορική αστική κληρονομιά, ως πηγή διδαγμάτων για τα πολύπλευρα χωροκοινωνικά αδιέξοδα.

Στην εξέταση του δεύτερου ζητήματος, διακρίνονται δύο βασικές παράμετροι της νέας αξίας της πυκνοδομημένης πόλης και των ιστορικών κέντρων: (α)η ανάλυση των πολύπλευρων μετασχηματισμών της μεταβιομηχανικής εποχής, σκιαγραφεί τις αιτίες που οδήγησαν στην υποχώρηση της μαζικότητας και της βιομηχανικής δομής των πόλεων και στην αξία της πυκνής, συμπαγούς πόλης που ανταποκρίνεται στην ποικιλία και την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων αιτημάτων, διογκώνοντας την οικονομία των υπηρεσιών και (β)η ανάλυση της οικονομικής αναδιοργάνωσης

του κόσμου μεσ' από ένα μεταβαλλόμενο σύμπλεγμα παγκόσμιων γραμμών παραγωγής, που ελέγχονται από ένα δίκτυο παγκόσμιων πόλεων, εντοπίζει τα κύρια στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τη διεθνοποίησή τους: τη σημασία του γεωπολιτικού περιβάλλοντος, το μέγεθος του πληθυσμού, τη σημασία της ιστορικής κληρονομιάς, του πολυπολιτισμού και της διεθνούς αρχιτεκτονικής, την αξία των υποδομών και των δικτύων, τη χρησιμότητα των μεταναστών και την ένταση της κοινωνικής πόλωσης.

Υπό το φως των προηγούμενων αναλύσεων, η σύνθεση των διδαγμάτων της ιστορίας με τα συμπεράσματα της ανάλυσης της μεταβιομηχανικής εποχής και των παγκόσμιων πόλεων, προσδιορίζει τους λόγους της αξίας των ιστορικών κέντρων για τις πόλεις, μεσ' από τις αναλογίες των ρόλων τους με τα προβιομηχανικά αστικά κέντρα. Στη μεταβιομηχανική εποχή, οι πόλεις μετατρέπονται σε κέντρα εξυπηρέτησης και ελέγχου της παγκόσμιας οικονομίας, ενώ η τεχνολογία, καταργώντας βαθμιαία τη συμβολή των ανθρώπων σε κάθε μη δημιουργική διανοητική εργασία και οδηγώντας στην απαίτηση ενός αστικού περιβάλλοντος προαγωγής της διανοητικότητας, θέτει ως όρο για την οικονομική ανάπτυξη το μετασχηματισμό των πόλεων σε βιοτόπους της ανθρώπινης ευφυΐας.

Μια σημαντική διάσταση των σύγχρονων αστικών μετασχηματισμών, αποτελούν οι πολύπλευρες πιέσεις της παγκόσμιας οικονομίας στις πόλεις, που προσπαθούν να ανασυγκροτήσουν την οικονομική τους βάση, ώστε να ευθυγραμμισθούν στις απαιτήσεις της. Αλλά η διεθνής εμπειρία, διαψεύδει την εικόνα των πόλεων ως «έρμαιων» της παγκόσμιας οικονομίας, δείχνοντας ότι οι κυβερνήσεις και οι πολιτικές τους, καθορίζουν τις αστικές στρατηγικές και το χαρακτήρα του σχεδιασμού.

Η πολιτική, χωρική, κοινωνική και οικονομική συγκρότηση των εθνικών πρωτευουσών, τις κάνει ιδιαίτερα συμβατές με την παγκόσμια οικονομία, γεγονός που σε συνδυασμό με την ανάγκη των χωρών να συνδεθούν μαζί της και την ανάγκη των πρωτευουσών να διατηρήσουν τους ηγετικούς εθνικούς ρόλους τους, καθιστά τις τελευταίες πλειονότητα τόσο στο παγκόσμιο αστικό δίκτυο όσο και μεταξύ των υποψήφιων παγκόσμιων πόλεων.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, ο σχεδιασμός αποκτά διεθνώς μεγάλη σημασία και ζήτηση, προσλαμβάνοντας έναν περίπλοκο αναπτυξιακό χαρακτήρα, καθώς καλείται να μετασχηματίσει τις πόλεις σε μεταβιομηχανικές και ανταγωνιστικές και εγκαταλείποντας τον παραδοσιακό ρυθμιστικό του ρόλο, επιχειρεί να ισορροπήσει μεταξύ του ατομικού και του συλλογικού, του τοπικού, του εθνικού και του διεθνούς κοκ.

Ο ρόλος του σχεδιασμού, στο μέτρο που εκφράζει διαφορετικές προσεγγίσεις για την ανασυγκρότηση και ανάπτυξη των πόλεων, καθίσταται κρίσιμος:

Η προσέγγιση της αγοράς, επικεντρώνεται στην αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, με στόχο την «πώληση» των πόλεων, στο παγκόσμιο κεφάλαιο και τα στρώματα υποστήριξής του, η οποία συνδέεται με την αναγωγή της εικόνας των πόλεων σε κύριο συγκριτικό τους πλεονέκτημα. Η κριτική του προηγούμενου υποδείγματος, επικεντρώνεται στην παντοειδή έλλειψη βιωσιμότητάς του.

Οι κοινωνικές προσεγγίσεις, με στόχο την επιδίωξη της βιώσιμης ευημερίας των πόλεων, προτείνουν το μετασχηματισμό των δημόσιων

δραστηριοτήτων σε συλλογικές, μεσ' από τις οπτικές της αειφόρου ανάπτυξης και της αστικής κυβερνητικής που συνιστούν τις πλέον ενθαρρυντικές ιδέες για την υπέρβαση του ιστορικού διλήμματος, μεταξύ ατομικού και συλλογικού.

Στη δυτική Ευρώπη η εμπειρία στο μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό, αποδεικνύει ότι τα κυριότερα στοιχεία που φαίνεται να καθορίζουν την επιτυχία των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή, είναι η συναίνεση και η συνεργασία με την κοινωνία και την ιδιωτική επιχειρηματικότητα, στην επιδίωξη ορθολογικών, κοινά αποδεκτών στόχων, στις σφαίρες της βιώσιμης ανάπτυξης, της ευημερίας και της ποιότητας ζωής. Το φάσμα των στόχων του σχεδιασμού που εντοπίζεται στις έννοιες της βιώσιμης, λειτουργικής, ελκυστικής, συμπαγούς και συνεκτικής, πυκνοδομημένης και πυκνοκατοικημένης πόλης, επιδιώκει απαντήσεις που βρίσκονται στην βιωσιμότητα του αστικού χώρου και του κοινωνικού του περιεχομένου.

Ο μεταβιομηχανικός αστικός σχεδιασμός αποτελεί σχεδόν παντού στη δυτική Ευρώπη, σύνθεση διαφορετικών μεθόδων, προγραμμάτων και έργων, με σκοπό τη συναρμολόγηση ολοκληρωμένων στρατηγικών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και την επιτυχία των στόχων κάθε πόλης. Μέθοδοι όπως ο εξωραϊσμός του αστικού χώρου, η δημιουργία νέων αστικών τοπίων και τοποσήμων, η διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων κύρους, αξιοποιήθηκαν σχεδόν πάντοτε σε συνδυασμό με μεθόδους, μέτρα και έργα που αποσκοπούν στη διαμόρφωση συνθηκών ελκυστικότητας για κατοίκους, εργαζόμενους, επενδυτές και επισκέπτες, ιδίως στις υποβαθμισμένες και αδρανοποιημένες αστικές ζώνες από τους χωρικούς και κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς που προκάλούσε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποιούμενη οικονομία.

Το υψηλό ποσοστό κοινών σημείων στο φάσμα των μεθόδων, προγραμμάτων και έργων, αναδεικνύει μια παρόμοια, στρατηγική και τακτική αντιμετώπιση παντού στη δυτική Ευρώπη. Η πραγματικότητα αυτή αναδεικνύεται ιδίως σε ζητήματα που επηρεάζονταν από διαφορετικές αφετηρίες ιδεών ή/και κυβερνητικής/διοικητικής παράδοσης. Η προηγούμενη σύγκλιση, κινείται εμφανώς στις κατευθύνσεις των σύγχρονων κοινωνικών προσεγγίσεων για τη μεταβιομηχανική πόλη, οι οποίες εξελιχθήκαν σε κυρίαρχες ευρωπαϊκές αξίες για τη συγκρότηση των αστικών σχηματισμών.

1.2.3. Το τρίτο κεφάλαιο:

Εντοπίζει και αναλύει τις ιδιαιτερότητες στη συγκρότηση, την ανάπτυξη και τους ρόλους των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας:

Οι όροι και οι διαδικασίες ένταξης των ημιπεριφερειακών χωρών στη διεθνή οικονομική κοινότητα κατά τη βιομηχανική εποχή, εξηγούν αφ' ενός τη χωροκοινωνική τους συγκρότηση και αφ' ετέρου τις αστικές στρατηγικές τους κατά τη μεταβιομηχανική εποχή. Η προσφυγή των καθυστερημένων κρατών που προσπαθούσαν να συγκλίνουν με τα ανεπτυγμένα, στη μίμηση, οδηγούσε σε πολλαπλές αλλοιώσεις των πρωτοτύπων, καθώς οι νεωτερικοί εθνικοί πολιτισμοί ολοκληρώθηκαν και εκτέθηκαν στις πόλεις και ιδίως στις πρωτεύουσες και τα κέντρα τους, ανάγοντας τις πρωτεύουσες των πλέον ανεπτυγμένων κρατών, σε πρότυπα των άλλων. Καθώς το υπόδειγμα των

πόλεων της ημιπεριφέρειας, βρίσκεται σε συνολική αντίθεση με το αντίστοιχο των ανεπτυγμένων δυτικών μητροπόλεων, το λειτουργικό πρότυπο των δυτικοευρωπαϊκών πρωτευουσών, δε βρήκε πεδίο εφαρμογής, στις πρωτεύουσες της ημιπεριφέρειας, έτσι ώστε αυτό που απέμεινε κυρίως προς μίμηση, ήταν η υποβλητική εικόνα, που φιλοδοξούσε να είναι εφάμιλλη με τα Δυτικά της πρωτότυπα, πείθοντας συγχρόνως ότι αποτελεί έκφανση του εθνικού πολιτισμού και εξυπηρετούσε την δέσμευση των ημιπεριφερειακών χωρών, στην πολιτικο-οικονομική και πολιτισμική σφαίρα της Δύσης. Η προηγούμενη διαδικασία, προσέδωσε στον σχεδιασμό και τις διαδικασίες χάραξής του, συμβολικό και τελετουργικό χαρακτήρα, διευρύνοντας τη διάσταση μεταξύ του σχεδιασμού και του πραγματικού αστικού χώρου.

Στη μεταβιομηχανική εποχή, η έντονη επιδίωξη διεθνοποίησης των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας, σχετίζεται κυρίως με το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται γι' αυτές ως ευκαιρία, καθώς η παγκόσμια αναδιανομή των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων, θέτει σήμερα δυνητικά, πολλές ημιπεριφερειακές πόλεις σε καλύτερη θέση εκκίνησης σε σύγκριση με το βιομηχανικό παρελθόν. Οι παρατηρήσεις στην περίπτωση αυτή αναφέρονται (α)στη διάκριση μεταξύ παγκόσμιων και παγκοσμιοποιούμενων πόλεων. Στις πόλεις που φιλοδοξούν να παγκοσμιοποιηθούν, ο αστικός σχεδιασμός που συνιστά κύριο μέσον της προσπάθειάς τους, καλείται ν' απαντήσει στο ερώτημα «τι χρειάζεται μια πόλη για να μετασχηματισθεί σε παγκόσμια;» με σύμβουλο, κατά κανόνα την ανάλυση των παγκόσμιων πόλεων και την οπτική μετατροπής μιας πόλης σε ελκυστική για την παγκόσμια οικονομία και (β)στη διάκριση μεταξύ αστικών και εθνικών στρατηγικών παγκοσμιοποίησης μιας πόλης: οι τελευταίες, συνίστανται στη χρησιμοποίηση μιας πόλης -συνήθως της πρωτεύουσας- για τη σύνδεση της εθνικής οικονομίας τους με την παγκόσμια και την προώθηση των αναγκαίων κοινωνικόοικονομικών μετασχηματισμών.

Εξηγείται πώς: (α)τα ημιπεριφερειακά χαρακτηριστικά (αδύναμη κοινωνία των πολιτών, αναποτελεσματική γραφειοκρατία, πρωτοκαθεδρία των πρωτευουσών κ.ά.), οδηγούν τις κυβερνήσεις, σε μονομερείς συμμαχίες με το κεφάλαιο, σε συγκεντρωτική διαχείριση του σχεδιασμού και σε απροθυμία/αδυναμία εμπλοκής της κοινωνίας στις διαδικασίες χάραξης και υλοποίησης των αστικών στρατηγικών και του αστικού σχεδιασμού και (β)στην περίπτωση εθνικών στρατηγικών προγραμμάτων που επικεντρώνονται σε μια συγκεκριμένη πόλη/μητροπολιτική περιοχή, στο μέτρο που τέτοια σχέδια, αποσκοπούν στην μετατροπή της πόλης ή της πρωτεύουσας, σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για τη χώρα και την εθνική της οικονομία, ο αστικός σχεδιασμός, επικεντρώνεται με κριτήρια βέλτιστης απόδοσης, στις περιοχές της πόλης, όπου υπάρχουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, κατάλληλα για την προώθησή της στα δίκτυα της παγκόσμιας οικονομίας. Η ανάλυση των παγκόσμιων πόλεων, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι τέτοιες περιοχές, θα επιλέγονται με κριτήριο την ελκυστικότητά τους για το κεφάλαιο και τα μεταβιομηχανικά στρώματα υποστήριξής του, καταλήγοντας στην παραμέληση των μειονεκτικών αστικών ζωνών.

Έτσι, η παγκοσμιοποίηση, δεν προσφέρει στις πόλεις της ημιπεριφέρειας μόνον ευκαιρίες, αλλά και κινδύνους περαιτέρω απόκλισης του γενικού επιπέδου ευημερίας τους από τον ανεπτυγμένο κόσμο. Συχνά, τέτοιες πόλεις, αντί να ενεργούν ως κόμβοι στο συντονισμό της παγκόσμιας οικονομίας,

καταλήγουν να λειτουργούν ως κέντρα υποδοχής, καθοδήγησης και διοχέτευσης των διεθνών ροών στο εσωτερικό των χωρών τους, αδυνατώντας να προωθήσουν την εξαγωγή σημαντικών εθνικών ροών για την εξυπηρέτηση της διεθνούς οικονομίας.

1.2.4. Το τέταρτο κεφάλαιο:

Αποτελεί μια ιστορική προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού (1833-1990) του λεκανοπεδίου Αθηνών:

Επίκεντρο της ελληνικής εθνικής συγκρότησης, αποτέλεσαν οι ιστορικοί και πολιτιστικοί πόροι της χώρας: η κλασική της κληρονομιά, υπήρξε το «ιδρυτικό κεφάλαιο» της ελληνικής ανεξαρτησίας που μεσ' από το δίπολο «κλασική κληρονομιά και ευρωπαϊκή πρόοδος», συμβόλισε ταυτοχρόνως την προέλευση και το στόχο, την ιστορική εθνική ταυτότητα και τα θεμέλια της νεωτερικότητας.

Στην ιστορία αστικής ανάπτυξης της Αθήνας, ο αμφίπλευρος (στο εσωτερικό και το εξωτερικό) αγώνας νομιμοποίησης του κράτους και διαμόρφωσης των αναπτυξιακών όρων του, εκδηλώθηκε με την -τυπική στην ημιπεριφέρεια- σταθερή κυριαρχία της αυτορύθμισης του αστικού χώρου και με τη διττή έκφραση του σχεδιασμού: (α)την αστική εικονογραφία που ιστορικά, αποτελεί και την κύρια υλοποιημένη εκδοχή του και (β)τη ρητορική του σχεδιασμού, κυρίως με την εκδήλωση προθέσεων αστικού εξορθολογισμού.

α.Η αστική εικονογραφία, εκδηλώθηκε με εντυπωσιακή ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, στον άξονα προώθησης του ιδεολογικού δίπολου «κλασική κληρονομιά και ευρωπαϊκή πρόοδος», στις περιόδους ανόδου της διεθνούς οικονομίας που κατά περίπτωση, τοποθετούσαν τους συντελεστές οικονομικής ανάπτυξης (κεφάλαιο, εργασία) στο πεδίο των διεθνών ευκαιριών, προτιμήσεων και ανταγωνισμών και αντιστοίχως τη χώρα, σε τροχιά πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας και ανταγωνιστικής διεθνούς παρουσίας. Η εφαρμογή της αστικής εικονογραφίας, αποσκοπούσε στη διαμόρφωση ευνοϊκών όρων συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη διεθνή οικονομία, με διττή κατεύθυνση:

- Προς το εξωτερικό, εκδήλωνε τους ιστορικούς και λειτουργικούς δεσμούς και τη δέσμευση της χώρας με τη Δύση, δημιουργώντας τους όρους προσέλκυσης του κεφαλαίου και των ομογενών ή ξένων εκπροσώπων ή φορέων του.
- Προς το εσωτερικό, συνδύαζε κατά περίπτωση, διαφορετικούς, αλληλένδετους ιδεολογικούς, νομιμοποιητικούς και αναπτυξιακούς στόχους: (α)υπέβαλλε την εξωστρεφή εθνική ιδεολογία («κλασική κληρονομιά-νεωτερική πρόοδος») τονίζοντας το βάθος των δεσμών της χώρας με τη Δύση, (β)προπαγάνδιζε τις αξίες των κυρίαρχων κοινωνικοοικονομικών δυνάμεων, (γ)εικονογραφούσε τον -ανέφικτο επί της ουσίας- εκσυγχρονισμό και αύξανε την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας για τους εργαζόμενους, επιχειρώντας μια χωρική συμπύκνωση της προόδου και (δ)κατηύθυνε την ανάπτυξη σε συγκεκριμένα σημεία του αστικού χώρου.

β. Η ρητορική του σχεδιασμού, εμφανίσθηκε στις ιστορικές φάσεις συρρίκνωσης της διεθνούς οικονομίας, κρίσεων, πολιτικο-οικονομικής και πολιτισμικής εσωστρέφειας και ανόδου της συλλογικότητας και των κοινωνικών διεκδικήσεων. Σε τέτοιες φάσεις, ο εικονογραφικός σχεδιασμός υποχωρούσε, καθώς εξέλιπταν οι λόγοι αύξησης της ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας (π.χ. έλλειψη προσδοκιών από τη διεθνή αγορά, απουσία εναλλακτικών διεξόδων μετανάστευσης για τους εργαζόμενους, απειλητική συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων στην Πρωτεύουσα, αναπροσανατολισμός του κεφαλαίου στην περιφέρεια της χώρας), εξακολουθώντας πάντως, σε περιορισμένη έκταση και με συμπληρωματικό, νομιμοποιητικό χαρακτήρα, ν' αποτελεί την κύρια, χαμηλού κόστους, υλική έκφραση του σχεδιασμού. Συγχρόνως, αυξανόταν η ρητορική ανταπόκριση στα κοινωνικά αιτήματα χωρικής μεταρρύθμισης, με δημόσιο διάλογο, θεσμικές ρυθμίσεις, μελέτες κ.τ.λ. που αποσκοπούσαν στη νομιμοποίηση του κράτους και τη διασφάλιση συναίνεσης για την ενδογενή οικονομική ανάπτυξη. Οι όροι όμως, πραγματοποίησης τέτοιων μεταρρυθμίσεων δεν υπήρχαν, οδηγώντας στη διατήρηση της συνθήκης χωρικής αυτορύθμισης, δηλ. στην αυτοοργάνωση της αστικής ανάπτυξης από τη μεγάλη και μικρή αστική τάξη, τον ιδιωτικό τομέα και τα λαϊκά στρώματα, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό άλλωστε, είναι κατανοητά και τα αίτια των πολύπλευρων αδιεξόδων του λεκανοπεδίου Αθηνών, αλλά και οι λόγοι που η αστική τάξη και το κεφάλαιο, εξασφάλισαν συντριπτικά πλεονεκτήματα στη χωρική κατανομή του.

Η αποφασιστική, εκτεταμένη εκδήλωση του εικονογραφικού σχεδιασμού στην Αθήνα, συνδέεται συνεπώς αποκλειστικά με τις περιόδους πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας της χώρας -που υποκινήθηκαν από τις ανοδικές φάσεις της διεθνούς οικονομίας- και αποσκοπούσε στην ευνοϊκή ένταξη της Πρωτεύουσας στη διεθνή αγορά.

1.2.5. Το πέμπτο κεφάλαιο:

Αναλύει τις επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο, την κοινωνία και τις ιδέες για το σχεδιασμό, στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο.

α. Επιρροές στο χώρο και την κοινωνία.

Το 1990, η Πρωτεύουσα βρισκόταν σε κατάσταση λειτουργικής και περιβαλλοντικής κρίσης, με επίκεντρο προβλήματα κυκλοφορίας και μετακίνησης και την παρεπόμενη υποβάθμιση που επιβάρυνε αφόρητα τα ιστορικά λειτουργικά και περιβαλλοντικά της ελλείμματα.

Τα πλεονεκτικά ανατολικά προάστια προσέλκυαν τα ανώτερα μεσαία στρώματα των περικεντρικών ζωνών και τον τριτογενή τομέα του Κέντρου· η παράλληλη μείωση πληθυσμού και μέσης εισοδηματικής στάθμης στις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες και ιδιαίτερα στις περισσότερο υποβαθμισμένες δυτικές γειτονιές, ολοκλήρωνε την πληθυσμιακή και οικονομική παρακμή της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων· τα απομονωμένα δυτικά προάστια, με το φτωχότερο και λιγότερο καταρτισμένο πληθυσμό και το χειρότερο περιβάλλον, δεν προσήλκυαν νέους κατοίκους, ούτε εμφάνιζαν απώλειες στον πληθυσμό τους.

Από τη δεκαετία του 1990, οι επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στη σύνθεση και τους τόπους εγκατάστασης του πληθυσμού της Πρωτεύουσας, αντιστοιχούσαν σε μετασχηματισμούς στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας, στα κοινωνικά αιτήματα, στην οικονομία και ασφαλώς στον αστικό χώρο:

- Στις παρακμάζουσες πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες οδηγούσαν (α)σε ανασύνθεση του πληθυσμού με κύρια γνωρίσματα, την κυριαρχία των μονομελών και ολιγομελών νοικοκυριών, των νέων και των ηλικιωμένων, τα υψηλά ποσοστά ξένων, την αύξηση των φτωχών και περιθωριοποιημένων κ.ά. (β)σε θεαματική κοινωνικοοικονομική αναζωογόνηση, με καταλύτη τις πολύπλευρες δυνατότητες αλληλεπίδρασης που προσφέρει η συμπαγής πόλη και τα ποικίλα αιτήματα του ετερόκλητου πληθυσμού της, η οποία προερχόταν κυρίως από τους ξένους μετανάστες, με παράλληλο αποτέλεσμα την ομαλή ενσωμάτωση των τελευταίων και το σταδιακό εμπλουτισμό των μεσαίων στρωμάτων και (γ)στο συνδυασμό μαζικής μεταστέγασης των χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων -που είχαν αποκλεισθεί από την προαστιοποίηση- σε νέα διαμερίσματα με προδιαγραφές προαστίων, με την στέγαση των μεταναστών στις παλαιότερες, μειονεκτικές και χαμηλού κόστους κατοικίες που οδηγούσε στον εμπλουτισμό του κτιριακού αποθέματος με νέες σύγχρονες κατοικίες και σε συνδυασμό με την οικονομική αναζωογόνηση, στη γενναία αύξηση των αξιών ακινήτων και του σχετικού οφέλους των πολυάριθμων ιδιοκτητών τους.

Όμως η περαιτέρω εντατικοποίηση εκμετάλλευσης της γης, με την έκρηξη στις κατασκευές, ανακύκλωνε και όξυνε το ιστορικό έλλειμμα βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, ενώ διατηρούσε αμείωτη την προαστιοποίηση, μειώνοντας την κοινωνική ανάμειξη και επεκτείνοντας διαρκώς τον αστικό ιστό των προαστίων. Παράλληλα, ο αποκλεισμός των χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων από τα ανατολικά προάστια, επιδρούσε αρνητικά στο βαθμό δέσμευσης και υπευθυνότητάς των κατοίκων έναντι της πόλης, της συλλογικής ζωής, του δημόσιου χώρου κοκ· στις πλέον υποβαθμισμένες περικεντρικές γειτονίες, η συνύπαρξη αυτοχθόνων με ξένους μετανάστες, προκαλούσε αντιθέσεις, οι οποίες σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των αρχών να χειρισθούν κατάλληλα το μεταναστευτικό ζήτημα, διολισθαίνουν σε σύγκρουση.

- Μετέτρεπαν σε πλεονεκτήματα, τα μειονεκτήματα του απροσάρμοστου στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση της Αθήνας, Ιστορικού Κέντρου, μετασχηματίζοντας τις ανατολικές του περιοχές σε ακριβές οικιστικές γειτονίες και ζώνες κατανάλωσης πολυτελείας και τις δυτικές σε πεδίο διάσπαρτης ανάπτυξης χρήσεων εναλλακτικής κατανάλωσης, αναψυχής και πολιτισμού. Οι εξελίξεις αυτές οδηγούσαν σε ανάκτηση και κοινωνικοοικονομική αναζωογόνηση (α)των απαξιωμένων ανατολικών οικιστικών περιοχών από νέο, εύπορο πληθυσμό που επέσυρε και τη μαζική, αυτοχρηματοδοτούμενη ανακαίνιση του ιστορικού κτιριακού τους πλούτου και (β)των παραδοσιακών περιοχών λιανεμπορίου και των υποβαθμισμένων δυτικών περιοχών, με μια έκρηξη εγκατάστασης μικρών επιχειρήσεων, ιδίως στους τομείς κατανάλωσης, διασκέδασης και πολιτισμού, στο πνεύμα της τρέχουσας εναλλακτικής, νεανικής κουλτούρας που επέσυρε την προσέλκυση πλήθους επισκεπτών και

δημιουργούσε εισοδήματα και απασχόληση.

Όμως το Ιστορικό Κέντρο, μετατρέπεται συγχρόνως σε πεδίο χωρικής και κοινωνικής πόλωσης, ανάμεσα (α)στις ανατολικές γειτονίες που συγκέντρωναν κατοίκους από ανώτερα μεσοαστικά στρώματα και τις παραδοσιακές, ακριβές καταναλωτικές ζώνες και (β)στις δυτικές, όπου ζούσαν σε άθλιες συνθήκες συνθήκες, οι πλέον αδύναμες κοινωνικές ομάδες αυτοχθόνων και μεταναστών και όπου αναπτυσσόταν διάσπαρτη, η εναλλακτική καταναλωτική οικονομία. Η τελευταία επιπλέον, συντηρούσε και αναπαρήγαγε με νέες μορφές την πολύπλευρη αστική υποβάθμιση, διαμορφώνοντας ένα αντιφατικό αστικό πλαίσιο οριζόντιας και κατακόρυφης εναλλαγής μεταξύ εγκατάλειψης και ανάπτυξης, πιέζοντας το παραδοσιακή βιοτεχνία, γεννώντας εγκληματικότητα και ανασφάλεια, απομακρύνοντας τα υπολείμματα των ιστορικών μικρομεσαίων στρωμάτων και ωθώντας στο σταδιακό σχηματισμό στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο, οικιστικών γκέτο των περισσότερο αδύναμων και απροσάρμοστων κοινωνικοοικονομικά, κατοίκων της Πρωτεύουσας.

- Με μια αλληλοτροφοδοτούμενη δυναμική συγκέντρωσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων, μετέτρεπαν τα προνομιούχα στο πεδίο της περιβαλλοντικής ποιότητας ανατολικά προάστια που αποτελούσαν τόπο κατοικίας των ευπορότερων και περισσότερο καταρτισμένων στρωμάτων, σε νέο *Central Business District* της Πρωτεύουσας, γεγονός που οδηγούσε σε διαρκή αύξηση του πλούτου και της ευημερίας τους.

Αλλά η συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, οδηγούσε σε εντατική εκμετάλλευση και χρήση της γης και συνεχή επέκταση του αστικού χώρου, διογκώνοντας το έλλειμμα βιωσιμότητας που προέρχεται από την εκτατική αστική ανάπτυξη και υποσκάπτοντας την περιβαλλοντική υπεροχή των ανατολικών προαστίων που αποτελούσε το θεμελιώδες αναπτυξιακό τους πλεονέκτημα, γεγονός που υποθήκευε το μέλλον της ευημερίας τους.

- Προωθούσαν έναν βαθμό εκσυγχρονισμού της καταναλωτικής αγοράς και του οικιστικού αποθέματος των μειονεκτικών δυτικών προαστίων, συμβάλλοντας στην τριτογενεοποίηση της ανάπτυξης και της απασχόλησης και στη βελτίωση του μέσου όρου οικιστικής ποιότητας.

Όμως (α)η έλλειψη χωρικού προγραμματισμού, υποθήκευε την προοπτική ορθολογικής χωροταξικής σύνθεσης των επενδύσεων μαζικής κατανάλωσης και αναψυχής με τις αναγκαίες επεμβάσεις κάλυψης των μεγάλων τοπικών λειτουργικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων, διατηρώντας το δημόσιο χώρο υποβαθμισμένο και κατακερματισμένο, ενώ (β)η ανάδυση πυρήνων οικιστικής ανανέωσης και μετώπων αστικής επέκτασης, αναπαρήγαγε τα αδιέξοδα οικιστικά υποδείγματα της πυκνής αθηναϊκής ανοικοδόμησης, απαξιώνοντας και εξαφανίζοντας βαθμιαία την εν δυνάμει, οικιστική ποιότητα της μικροκλίμακας του ιστορικού πολεοδομικού τους ιστού.

Οι περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες και το ιστορικό κέντρο της Αθήνας μετατρέπονταν έτσι κατά τη δεκαετία του 1990, σε μεταβιομηχανικό εργαστήριο αστικών μετασχηματισμών του Λεκανοπεδίου στα πεδία του χώρου, της κοινωνίας και της οικονομίας. Στα προάστια, οι μετασχηματισμοί περιορίζονταν κυρίως στην ένταση της αστικής ανάπτυξης και της οικονομικής

τριτογεννοποίησης, ενώ δεν υπήρχαν αξιοσημείωτες μεταβολές στην ομοιογενή κοινωνική συγκρότηση.

Η άλλη όψη των επιρροών της μεταβιομηχανικής εποχής στη χωροκοινωνική και οικονομική συγκρότηση του Λεκανοπεδίου, καθοριζόταν από τη σημασία που προσλάμβανε το διεθνές βάρος των μητροπόλεων για την ευημερία των ίδιων και συχνά του εθνικού τους χώρου.

Το διεθνές βάρος της Αθήνας, αποκτούσε συνεπώς κρίσιμη σημασία για την ευημερία της ίδιας και της χώρας που αντλεί μεγάλο μέρος του πλούτου της από την Πρωτεύουσα: η παγκοσμιοποίηση της τελευταίας, προϋπέθετε την ελκυστικότητά της για την διεθνή οικονομία και τους συντελεστές της, η οποία στο πεδίο του αστικού χώρου, συνδεόταν με τις επιδόσεις της στην ποιότητα του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος, την ασφαλή διαβίωση, τις συγκοινωνιακές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές, τον αστικό και κοινωνικό εξοπλισμό, τις υπηρεσίες υγείας, παιδείας, κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου κ.ο.κ.

Στα περισσότερα από τα προηγούμενα κριτήρια όμως, η Αθήνα ιστορικά, δεν είχε καθόλου καλές επιδόσεις, ενώ ούτε οι δραματικές επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στη χωροκοινωνική και οικονομική της συγκρότηση, αύξαναν το διεθνές βάρος της: η ασημαντη ιστορικά διεθνής θέση της Πρωτεύουσας εξελισσόταν με αντιφατικό τρόπο, καθώς η Αθήνα μετατρέποταν σε ισχυρό πόλο παγκοσμιοποίησης της εργασίας, συγκεντρώνοντας πλήθος ξένων μεταναστών, ενώ παρέμενε στο περιθώριο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου, ελάχιστα ελκυστική για τα στελέχη του, τις διεθνείς επενδύσεις και τον τουρισμό.

Η προοπτική αύξησης της διεθνούς ελκυστικότητας της Αθήνας, διερχόταν συνεπώς μεσ' από μια νέα κατεύθυνση ανασυγκρότησης, με οδηγό τους όρους αξιολόγησης που έθετε η παγκόσμια οικονομία: την ποιότητα του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος, των συγκοινωνιακών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών, του αστικού εξοπλισμού, των υπηρεσιών υγείας, παιδείας, κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου, την ασφαλή διαβίωση κ.ο.κ.

Στο πλαίσιο αυτό, ο μεταβιομηχανικός αθηναϊκός σχεδιασμός αντιμετώπιζε διαζευκτικά, δύο θεμελιώδεις επιλογές: (α) την επικέντρωσή του στην ανάδειξη και ενίσχυση των περιοχών του Λεκανοπεδίου που διέθεταν ήδη στοιχεία ελκυστικότητας έναντι του Παγκόσμιου, η οποία εμφανιζόταν στα πεδία της οργάνωσης και υλοποίησης, απλή, ταχεία και αποτελεσματική, η οποία όπως έχει ήδη εξηγηθεί ως προοπτική δεν προδιαγραφόταν βιώσιμη και (β) την επικέντρωσή του στη βιωσιμότητα της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, με σκοπό την συνδυαστική ανακατανομή των μεταβιομηχανικών αναπτυξιακών ρόλων και τη διάχυση των ωφελειών και της ευημερίας στο έδαφος της Πρωτεύουσας: εν κατακλείδι την αιεφόρο ελκυστικότητά της Αθήνας, στις επενδύσεις του παγκόσμιου κεφαλαίου και τον τουρισμό.

Στη δεύτερη αυτή προοπτική αναπτυξιακής ανασυγκρότησης του Λεκανοπεδίου, η μεταβιομηχανική εποχή εμφανιζόταν να προσφέρει μια σημαντική ευκαιρία για το μέλλον του. Στο παρελθόν, τα ημιπεριφερειακά χαρακτηριστικά της χώρας οδηγούσαν σ' ένα σχεδιασμό που άφηνε μόνιμως την πλειονότητα του αθηναϊκού αστικού χώρου σε μια αυτορρυθμιζόμενη αστική ανάπτυξη, η οποία αποτέλεσε το πραγματικό αναπτυξιακό του

μοντέλο, αλλά και την αιτία των πολύπλευρων και αδιέξοδων λειτουργικών, περιβαλλοντικών κοινωνικών κ.ά. ελλειμμάτων του. Στη μεταβιομηχανική εποχή όμως, οι στόχοι του στρατηγικού αναπτυξιακού σχεδιασμού που συνοψίζονταν στην αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, τα οποία εμπόδιζαν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας έναντι του Παγκόσμιου, ταυτίζονταν ουσιαστικά με τα διαχρονικά αιτήματα των κατοίκων της για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους. Αυτή η πραγματικότητα, καθιστούσε εφικτή την προοπτική μαζικής στήριξης των διαφορετικών κλιμάκων του σχεδιασμού από τον πληθυσμό, στο πλαίσιο μιας βιώσιμης αναπτυξιακής πορείας για την Αθήνα.

Η μεταβιομηχανική εποχή λοιπόν, διαμόρφωνε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και την ευημερία της Πρωτεύουσας, παράγοντας τις αναγκαίες δημογραφικές, κοινωνικές και οικονομικές δυναμικές, τις οποίες ο σχεδιασμός όφειλε να συνθέσει και να καθοδηγήσει, σε μια βιώσιμη αναπτυξιακή προοπτική. Αλλά οι ιδέες που καθόρισαν το χαρακτήρα και το περιεχόμενο του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού δεν κινήθηκαν προς την τελευταία αυτή κατεύθυνση.

β.Επιρροές στις ιδέες για το σχεδιασμό

Έναυσμα για τη διαμόρφωση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, υπήρξε η φιλοδοξία κατάκτησης μιας ηγετικής θέσης της χώρας στα Βαλκάνια που προερχόταν από μια σπάνια συγκυρία εξωστρεφούς ομόνοιας του πολιτικού συστήματος, του επιχειρηματικού κόσμου και της κοινωνίας, έναντι των κοσμοϊστορικών αλλαγών στην Ευρώπη των αρχών της δεκαετίας του 1990. Η φιλοδοξία αυτή εκδηλώθηκε κυρίως με την υιοθέτηση μιας εθνικής στρατηγικής μετασχηματισμού της Πρωτεύουσας σε περιφερειακή παγκόσμια μητρόπολη, με ζωτικό χώρο τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Η στρατηγική του σχεδιασμού για την Πρωτεύουσα, ήταν συνεπώς μια εθνική στρατηγική που συμπυκνώθηκε χωρικά στο αθηναϊκό Λεκανοπέδιο.

Η Αθήνα, αποτελούσε το μοναδικό αστικό συγκρότημα στην Ελλάδα με ανάλογες αντικειμενικές προϋποθέσεις ενώ επιπλέον, τόσο η ιδρυτική της συνθήκη ως Πρωτεύουσας, όσο και ο ρόλος της στις φάσεις εθνικής εξωστρέφειας του παρελθόντος, ενσωμάτωναν ένα κορυφαίο συμβολικό και ιδεολογικό φορτίο που συνόψιζε την εξωστρεφή εθνική ιδεολογία για τη φύση και τη θέση της χώρας και την ιστορική εθνική στρατηγική για τη συμμετοχή της στο νεωτερικό κόσμο: (i)τη σύζευξη της *κλασικής κληρονομιάς* της οποίας η Ελλάδα ήταν κληρονόμος και θεματοφύλακας, με τη *νεωτερική πρόοδο* που αποτελούσε καρπό της κλασικής κληρονομιάς και δικαίωση της χώρας ως αντάξιας της κληρονομιάς της και ισάξιας των ανεπτυγμένων -στη βάση της νεωτερικότητας- κρατών και (ii)τη δημιουργία ενός κοινού τόπου μεταξύ της *κλασικής κληρονομιάς* και της *νεωτερικής πρόόδου*, μεταξύ της Ελλάδας και του ανεπτυγμένου κόσμου που θα διαδραμάτιζε το ρόλο μιας ελκυστικής και ανταγωνιστικής διεθνώς *Παγκόσμιας Πόλης* της χώρας.

Το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο παρέμενε και στην εξωστρεφή μεταβιομηχανική εποχή, θεμελιώδης υπαρξιακή συνιστώσα της χώρας και της πρωτεύουσάς της, καθώς και το ανταγωνιστικότερο διεθνές της πλεονέκτημα, γεγονός που οδηγούσε στην σύνθεση ενός ανάλογου προγράμματος με συνιστώσες (α)την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας και (β)τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων 2004.

Η προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων που αποτελούσε το ευρύτερο σχέδιο για την Αττική, κατέληγε να ταυτισθεί με την εθνική μεταβιομηχανική στρατηγική.

Ο συνδυασμός (α)της ταύτισης της εθνικής στρατηγικής και του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού με την επιτυχή προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων και (β)της ετεροβαρούς σύνθεσης των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, από την οποία απουσίαζαν οι τοπικές κοινωνίες και τα αιτήματά τους, οδηγούσε σε μια συγκεντρωτική, επιτελικού χαρακτήρα διαδικασία παραγωγής ιδεών που εστίαζε στην εθνική διάσταση του προγράμματος.

Οι ιδέες για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό επικεντρώνονταν έτσι (α)στον πολύπλευρα εκσυγχρονιστικό ρόλο της διοργάνωσης των ΟΑ2004 που αναφερόταν σε διαρθρωτικά ζητήματα και υποδομές εθνικής εμβέλειας και (β)στη σημασία του σχεδιασμού για την προώθηση της εικόνας και του κύρους της χώρας και το μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε *Παγκόσμια Πόλη*, που μετατόπιζε το βάρος του ίδιου του σχεδιασμού στην εικόνα του.

Καθώς όμως κάθε προγραμματισμός για το Λεκανοπέδιο, συνδεόταν με τις προτεραιότητες της ολυμπιακής προετοιμασίας, ο σχεδιασμός απέμεινε ουσιαστικά χωρίς τοπική διάσταση, χωρίς στρατηγική αντιμετώπισης των χωροκοινωνικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου. Μια ρητορική νομιμοποίησης του σχεδιασμού, αν και πρόβαλλε ιδιαίτερα φιλόδοξους χωροκοινωνικούς και περιβαλλοντικούς στόχους, αποδεικνυόταν γενικόλογη, ασαφής και αντιφατική, επιβεβαιώνοντας το ολοκληρωτικό έλλειμμα σχετικών ιδεών.

Συνεπώς, σε μια μητρόπολη της οποίας η βιωσιμότητα περιοριζόταν από πλήθος χρόνιων λειτουργικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων, τα οποία επιβαρύνονταν πολύπλευρα από τις επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής, η απουσία τοπικών διαστάσεων στις ιδέες για το σχεδιασμό, προοιωνιζόταν μια ανάλογα ετεροβαρή σύνδεση του σχεδιασμού με το παγκόσμιο. Εύλογα, μια τέτοια σχέση περιθωριοποίησης του τοπικού στοιχείου, θα περιόριζε τη βιωσιμότητα τόσο του σχεδιασμού όσο και της πόλης, αφήνοντας εκ νέου την πλειονότητα του αθηναϊκού αστικού χώρου σε μια αυτορρυθμιζόμενη, ανορθολογική αστική ανάπτυξη και διαιωνίζοντας τα πολύπλευρα λειτουργικά, περιβαλλοντικά κοινωνικά κ.ά. ελλείματά του.

1.2.6. Το έκτο κεφάλαιο:

Αναλύει και αξιολογεί την υλοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού:

α. Το περιεχόμενο του σχεδιασμού

Το περιεχόμενό του σχεδιασμού, συναρμολογήθηκε από τρεις ομάδες έργων: (α)τα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών, (β)το πρόγραμμα ΕΑΧΑ και (γ)τις αθλητικές εγκαταστάσεις (ΟΑ2004).

Η ανάληψη της διοργάνωσης των ΟΑ2004, οδήγησε στην συνένωση όλων των προηγούμενων ομάδων έργων που συνέθεσαν το πρόγραμμα προετοιμασίας των Αγώνων. Έτσι, το περιεχόμενό του νέου αθηναϊκού

σχεδιασμού ταυτίσθηκε με τη διαδικασία προετοιμασίας της διοργάνωσης των Αγώνων.

β.Τα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού

Ως κύριο χαρακτηριστικό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εντοπίζεται η επικέντρωσή του στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης και αφορούσε ουσιαστικά στο σύνολο των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του. Έτσι ο σχεδιασμός συναρμολογούσε μια νέα εικόνα για την Πρωτεύουσα, η οποία εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου. Επιπλέον, σε ολόκληρο το φάσμα των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού, κυριάρχησαν η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς της Αθήνας, κυρίως με το πρόγραμμα ΕΑΧΑ και ο μορφολογικά καινοτόμος (*hightech*) σχεδιασμός που χαρακτήριζε την πλειονότητα των εγκαταστάσεων (αθλητισμού, μεταφορικών υποδομών κ.ά.).

Το μεγάλο βάρος του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού στην εικονογραφία και την εικόνα της πόλης, καθοδήγησαν προσεγγίσεις για την κρίσιμη σημασία της μορφολογίας του και των διαφορετικών μορφολογικών εκδοχών του στη διεθνή ανταγωνιστικότητα των πόλεων, σε συνδυασμό με το δίπολο της ιστορικής εθνικής στρατηγικής των φάσεων εξωστρέφειας της χώρας (κλασική κληρονομιά, νεωτερική πρόοδος) που στο παρελθόν, είχε αποτελέσει επανειλημμένα υπόδειγμα για τη διαμόρφωση μιας ελκυστικής εικόνας της Αθήνας, έναντι του Παγκόσμιου. Συγχρόνως, η επίσημη ρητορική συνιστούσε και μια τακτική που αποσκοπούσε στην δημιουργία συνθηκών εσωτερικής συναίνεσης και υποστήριξης.

Η έμφαση του σχεδιασμού στην αστική εικονογραφία, σε συνδυασμό με τις ιδέες καθοδήγησής της, αναδεικνύει έτσι την επιδίωξη δημιουργίας μιας αστικής εικόνας και μιας μητροπολιτικής ταυτότητας που θα ενίσχυε τη φήμη και το κύρος της Αθήνας διεθνώς, εξασφαλίζοντας συγχρόνως συνθήκες κοινωνικής αποδοχής και νομιμοποίησης του σχεδιασμού σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Σύμφωνα με τη ρητορική τους, οι συντελεστές διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εμφανίζονταν να αντλούν τις εμπνεύσεις τους, αποκλειστικά από τη μεταβιομηχανική δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία στον αστικό σχεδιασμό, η οποία τείνει να συγκλίνει σε πρότυπο με ενιαίες βασικές αρχές που αντιστοιχούν σε αυτές των κοινωνικών προσεγγίσεων.

Η ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού φώτιζε όμως συγχρόνως τη μονομέρεια της επικέντρωσής τους στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης.

Αντιστοίχως, η ανάλυσή του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, εκτός από το μεγάλο βάρος του στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης, εντοπίζει χαρακτηριστικά που απομακρύνουν το αθηναϊκό παράδειγμα από τον κανόνα των ευρωπαϊκών εμπειριών. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι κατανοητά υπό το φως της διαπίστωσης ότι η στρατηγική που επελέγη για την Αθήνα, καθώς ιδίως θεμελιωνόταν στην ανέκκλητη δέσμευση της χώρας έναντι της υφηλίου να διοργανώσει τους ΟΑ2004, δεν άφηνε στο πρόγραμμά του περιθώρια για άλλες διαστάσεις: (α)για να ολοκληρωθεί εγκαίρως ο σχεδιασμός, εφαρμόσθηκε μια τακτική εξαπλούστευσης των χαρακτηριστικών του, η οποία του στερούσε κάθε είδους αναπτυξιακό, κοινωνικό και

περιβαλλοντικό περιεχόμενο, ενώ (β)για να επιτευχθεί η βέλτιστη εικόνα για την Πρωτεύουσα και η βέλτιστη απόδοση του σχεδιασμού, η μεγάλη πλειονότητά των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του, κατευθυνόταν στις ανατολικές πλεονεκτικές περιοχές του Λεκανοπεδίου. Επιπλέον, η κατεύθυνση αυτή του σχεδιασμού, επηρεαζόταν πάγια από τους παράγοντες που συντηρούσαν την υπεροχή του ανατολικού Λεκανοπεδίου: (α)την τακτική του πολιτικού συστήματος να ενισχύει με το σχεδιασμό την αστική επέκταση στα ανατολικά, εξασφαλίζοντας ανάπτυξη και πολιτικά κέρδη και (β)την επιρροή των ευπόρων κατοίκων των ανατολικών προαστίων στο πολιτικό σύστημα και τη διοίκηση, ώστε να συγκεντρώνονται οι θετικές υποδομές, οι εξοπλισμοί κτλ στις περιοχές τους.

γ. Τα αποτελέσματα του σχεδιασμού

Η νέα εικόνα που δημιουργούσαν τα προηγούμενα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού για την Πρωτεύουσα, εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου, όμως δεν αντιστοιχούσε σε ουσιαστική αναβάθμιση της πόλης.

Η τακτική εξαπλούστευσης του σχεδιασμού είχε ως κύρια συνέπεια, να στερούνται οι επεμβάσεις, τα προγράμματα και τα έργα του, αναπτυξιακών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών, κρίσιμων για την αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων στη συγκρότησή του Λεκανοπεδίου και την ανταπόκριση της λειτουργίας και της ανάπτυξής του, στα ζητούμενα της μεταβιομηχανικής εποχής.

Η τακτική επικέντρωσης του σχεδιασμού στις πλεονεκτικές, ανατολικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, διατηρούσε και αναπαρήγαγε την ετεροβαρή κατανομή πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων μεταξύ των δύο πλευρών του, τα ελλείμματα που καθιστούσαν την Πρωτεύουσα μη ελκυστική στην παγκόσμια οικονομία και την πολύπλευρη έλλειψη βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης: τα ανατολικά προάστια, εξακολουθούσαν έτσι να αποτελούν την αιχμή συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη μεταβιομηχανική οικονομία με το Κέντρο με τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες ως προσάρτημά τους, ενώ τα δυτικά προάστια παρέμεναν στο περιθώριο της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου.

Με την εξαίρεση σχεδόν μόνο των νέων μεταφορικών υποδομών, ο σχεδιασμός, με τα νέα εντυπωσιακά τοπία και αστικά τοπία που δημιουργούσε, δε συνέβαλλε στη βελτίωση της ποιότητας ζωής, της χωροκοινωνικής συνοχής, της ευημερίας και της ελκυστικότητας της πόλης σε κατοίκους, απασχόληση, επισκέπτες και επενδύσεις, συχνά μάλιστα η εφαρμογή του, οδηγούσε σε αντίθετα αποτελέσματα.

δ. Ο χαρακτήρας του σχεδιασμού

Όσα εκτέθηκαν προηγουμένως, καθιστούν προφανή τη διαπίστωση ότι το πρόγραμμα του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού δε βρισκόταν στην κατεύθυνση των κοινωνικών προσεγγίσεων, καθώς: (α)δεν ενσωμάτωνε στα προγράμματα, τις επεμβάσεις και τα έργα του, στοιχεία αειφορίας (βιωσιμότητας) εν γένει, (β)ήταν απόλυτα συγκεντρωτικό και δεν αξιοποίησε μεθόδους αστικής κυβερνητικής στις διαδικασίες διαμόρφωσης και υλοποίησής του (ενημέρωση, διαβουλεύσεις, συμμετοχικές διαδικασίες κτλ), ενώ (γ)η ουσιαστική αναβάθμιση της υποβαθμισμένης δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου και των πυκνοδομημένων κεντρικών και περικεντρικών ζωνών

της Αθήνας, δε βρίσκονταν σε καμιά σειρά των προτεραιοτήτων του.

Στις γενικές επιλογές του, το πρόγραμμα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, ταυτίζεται με τις προσεγγίσεις της αγοράς: οι συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού (α)επικέντρωσαν το περιεχόμενό του στα στοιχεία που αυξάνουν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας, ανάγοντας την εικόνα της σε κύριο συγκριτικό της πλεονέκτημα, (β)σχημάτισαν μονομερή συμμαχία με τον επιχειρηματικό κόσμο και (γ)ανέθεσαν την επίβλεψη και τον έλεγχο του προγράμματός του στη ΔΟΕ, έναν ανεξάρτητο εξωτερικό θεσμό.

Η εξέταση όμως των επί μέρους στοιχείων του προγράμματος, είναι αναντίστοιχη με τις γενικές επιλογές του, καθώς *πώληση* της πόλης στην αγορά, ουσιαστικά δεν πραγματοποιήθηκε.

Συνεργασίες με τον ιδιωτικό τομέα για την δημιουργία των εγκαταστάσεων δεν υπήρξαν, οι μεταβιβάσεις ολυμπιακών έργων στον ιδιωτικό τομέα μετά τους Αγώνες, ήταν περιορισμένες και η απροθυμία του πολιτικού συστήματος για τέτοιες ρυθμίσεις ήταν εμφανής, γεγονός που οδηγεί στη διαπίστωση ότι το βάρος δεν είχε δοθεί στην *πώληση* της πόλης, αλλά στην ευνοϊκή παρουσίασή της, ιδίως κατά τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων.

Συγχρόνως, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι η συμμαχία και οι συνεργασίες με το κεφάλαιο, βρίσκονταν κυρίως στις παραδοσιακές σχέσεις του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης με τον επίσης παραδοσιακά, κρατικοδίαιτο εγχώριο κατασκευαστικό κλάδο, ο οποίος φαίνεται ότι είχε αποτελεσματική επιρροή στη διαμόρφωση των έργων του σχεδιασμού.

Έτσι, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός ευθυγραμμιζόταν με ατελή τρόπο με το υπόδειγμα της αγοράς: οι εμπνευστές του ακολούθησαν τις σχετικές προσεγγίσεις για τις επιλογές του σχεδιασμού και ιδίως την επικέντρωσή του στην αστική εικονογραφία και τις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, προφανώς με την πεποίθηση ή την ελπίδα πως η φάση αυτή θα αρκούσε για το μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε μητρόπολη της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η προηγούμενη αισιοδοξία όμως, ήταν εντελώς ανορθολογική, εγγίζοντας τα όρια της αυταπάτης, η οποία μπορεί να κατανοηθεί με την παραδοχή των ακόλουθων αλληλένδετων, εύλογων υποθέσεων:

- Η ανάθεση της διοργάνωσης των ΟΑ2004 στην Αθήνα, είχε εκληφθεί ως οικουμενική αναγνώριση των δυνατοτήτων διεθνοποίησής της και της ευστοχίας του προγράμματος του σχεδιασμού, τροφοδοτώντας με αυτοπεποίθηση τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησής του, για τις προοπτικές επιτυχίας του.
- Συγκρινόμενος με την ασήμαντη παρουσία που είχε στο παρελθόν, ο δημόσιος σχεδιασμός, με τη νέα του πληθωρική, διεθνούς εμβέλειας και κύρους εμφάνιση, θεωρήθηκε ότι δε θα μπορούσε παρά να είναι αποτελεσματικός στην αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων και των σύγχρονων μεταβιομηχανικών ζητουμένων στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο.
- Στο μέτρο που *το κυρίαρχο ιδεολογικό παράδειγμα της χώρας είναι αρθρωμένο γύρω από το μεγάλο και συγκεντρωτικό κράτος*, το πολιτικό σύστημα και η διοίκηση, δεν εμφάνιζαν προθυμία, ούτε δέχονταν κοινωνική πίεση να προωθήσουν την παραχώρηση στην επιχειρηματικότητα, δημόσιων εγκαταστάσεων, τις οποίες μάλιστα επί χρόνια διαφήμιζαν ως το νέο δημόσιο κοινωνικό εξοπλισμό του

Λεκανοπεδίου.

Η προηγούμενη, καθησυχαστική συλλογική αυταπάτη, εμπόδιζε τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού να συνειδητοποιήσουν τον ανορθολογισμό του προγράμματος που προωθούσαν, εντοπίζοντας και αντιμετωπίζοντας τα ουσιαστικά ελλείμματα του αθηναϊκού λεκανοπεδίου στη μεταβιομηχανική εποχή.

Όπως φάνηκε λοιπόν, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός χαρακτηριζόταν από θεμελιώδεις αντιφάσεις: επεδίωκε τη μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας, με στόχο την ευνοϊκή της ένταξη στα δίκτυα της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας και στον αστερισμό των Παγκόσμιων πόλεων, χωρίς συγχρόνως να είναι διατεθειμένος να μετασχηματίσει την ιστορική της συγκρότηση, ώστε να μεταβληθούν οι όροι κατανομής των πλεονεκτημάτων του αστικού χώρου.

Υπό το φως των προηγούμενων διαπιστώσεων και με κύριο οδηγό τις θεωρητικές προσεγγίσεις της μελέτης, το παράδειγμα της Αθήνας τοποθετείται σε μια κατηγορία μεταβιομηχανικών αστικών στρατηγικών που ακολουθούν συχνά μητροπόλεις της ημιπεριφέρειας, των οποίων ο μετασχηματισμός σε *Παγκόσμιες Πόλεις*, προωθείται από τις τοπικές κυβερνήσεις ως εθνικός στόχος. Με την οπτική αυτή, η στρατηγική της Αθήνας συνίστατο στην υιοθέτηση ενός κυρίαρχου υποδείγματος παγκοσμιοποίησης των πόλεων δηλ. στη βάση του κύρους τους, γεγονός που οδήγησε σε μια τυποποιημένη τεχνοκρατική διαδικασία σχεδιασμού που επιχειρούσε να απαντήσει στο ερώτημα *τι χρειάζεται μια πόλη για να ενταχθεί στα δίκτυα της παγκόσμιας οικονομίας;* μιμούμενη τα χαρακτηριστικά των κυρίαρχων παγκόσμιων πόλεων, δηλ. της εικόνας τους, με σύμβουλο την αντίστοιχη κυρίαρχη ανάλυση του φαινομένου δηλ. των προσεγγίσεων της αγοράς. Η πορεία αυτή, συνιστούσε μια πολιτική επιλογή που αποκάλυπτε αδυναμία ή/και απροθυμία σχηματισμού και εξειδίκευσης στρατηγικών στόχων για την Πρωτεύουσα· μαρτυρούσε επίσης εφησυχασμό για την επιτυχία των στόχων του σχεδιασμού, με την πίστη ότι η νέα εικόνα της Πρωτεύουσας, αρκούσε για την επιτυχία της στον παγκόσμιο στίβο.

Η προηγούμενη ταυτοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, ως μιας ημιπεριφερειακής μεταβιομηχανικής μητροπολιτικής στρατηγικής, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το σύνολο των χαρακτηριστικών του, παραπέμπει σε όσα εντοπίζει η ανάλυση των αστικών στρατηγικών παγκοσμιοποίησης των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας.

1.2.7. Το έβδομο κεφάλαιο:

Συνοψίζει τα συμπεράσματα της μελέτης και περιέχει τη διατύπωση προτάσεων που προκύπτουν από τα συμπεράσματα αυτά για τη σύνθεση ενός προγράμματος βιώσιμης ανασυγκρότησης και ανάπτυξης του αθηναϊκού λεκανοπεδίου.

Κεφάλαιο 2

Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις στη μεταβιομηχανική εποχή

2.0.Εισαγωγή

Οι πόλεις, γεννήθηκαν μαζί με τη ανθρώπινη συλλογικότητα, αναλαμβάνοντας τη διοίκηση των αγροτικών κοινοτήτων και έγιναν οι εγκέφαλοί τους. Η διαχείριση και η ανταλλαγή του πλεονάσματος της πρωτογενούς παραγωγής με άλλα προϊόντα ή υπηρεσίες, ήταν η θεμελιώδης προϋπόθεση σχηματισμού των πόλεων, που έγιναν κέντρα παραγωγής, εξειδικευμένων προϊόντων και υπηρεσιών· παράλληλα, απέβησαν διαμεσολαβητικοί κόμβοι των εμπορικών δικτύων διακίνησης, αρχικά του πλεονάσματος της πρωτογενούς παραγωγής και αργότερα του ίδιου του δικού τους πλεονάσματος εξειδικευμένων αγαθών και υπηρεσιών. Επίσης, οι πόλεις, ανέλαβαν την προστασία της υπαίθρου και των πληθυσμών της· για πολλούς αιώνες, αποτέλεσαν τα κέντρα εξυπηρέτησης της παραγωγικής υπαίθρου, τείνοντας να διασφαλίζουν τις βέλτιστη αποδοτικότητα της, δηλ. τον πολλαπλασιασμό του πλούτου, από τον οποίο, ως μονοπωλιακοί διαμεσολαβητές της ενδοχώρας τους, μεγάλο μέρος καρπώνονταν οι ίδιοι. Η αύξηση της σημασίας και της ισχύος των πόλεων, οδήγησε συχνά στην αναζήτηση νέων πηγών πλούτου, με την επέκταση της ενδοχώρας τους και μέσα, το εμπόριο, τους πολέμους και την πολιτιστική επιρροή.

Ιστορικά, η πόλη, υπήρξε φυτώριο εντατικής ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Η εγγύτητα και η ανάμιξη των ανθρώπων, χαρακτηριστικό των πυκνοδομημένων αστικών κέντρων, αποτέλεσε το κατάλληλο περιβάλλον που προώθησε τις συναλλαγές, τη συνεννόηση, το ζευγάρωμα, τη συνεργασία, τον ανταγωνισμό, τη σύγκρουση, το διάλογο των ανθρώπων· η ανταλλαγή των προϊόντων και των ιδεών, η ανάμιξη των γονιδίων και της κουλτούρας, η αμφισβήτηση και η υπέρβαση των παραδόσεων, ο σχηματισμός νέων αντιλήψεων και συλλήψεων, οδήγησαν την ανθρωπότητα στο νεωτερισμό, την καινοτομία, την πρόοδο.

Επί χιλιάδες χρόνια, το κρίσιμο χαρακτηριστικό που επέτρεψε στις πόλεις να ηγηθούν των κοινοτήτων, ήταν η συσσώρευση, η διάχυση, η προαγωγή, η επεξεργασία και η εξειδίκευση της γνώσης, διεργασίες που ευνοήθηκαν από τις αστικές συνθήκες ελευθερίας και οριζόντιας επικοινωνίας οι οποίες ορίζουν τον αστικό πολιτισμό. Ο πολιτισμός των πόλεων, προάγοντας συγχρόνως την ελεύθερη έκφραση, εκδηλώθηκε κυρίως με την άνθιση των τεχνών, της επιστήμης και της πολιτικής, και με τη σειρά του, ως η αστική εκδοχή της κουλτούρας, συνέθεσε περισσότερο ή λιγότερο δυναμικά, ανοιχτά και εξελίξιμα συστήματα αξιών, με αντίστοιχες ικανότητες προσέλκυσης, αξιοποίησης και ενσωμάτωσης των νεοφερμένων, στη βάση της αλληλεπίδρασης. Οι πολιτιστικοί θεσμοί που εξέθρεψαν οι πόλεις, η μνημειακή αρχιτεκτονική και οι τέχνες, τα πανεπιστήμια, οι βιβλιοθήκες, στήριξαν ομοίως τον ηγετικό τους ρόλο στις κοινωνίες, ένα ρόλο που καθοριζόταν από συνθήκες έντονου ενίοτε ανταγωνισμού, μεταξύ τους. Η ανταγωνιστικότητα και η ελκυστικότητα, η ευελιξία και η δεκτικότητα των

αστικών πολιτισμών, διαδραμάτισε ιστορικά (τουλάχιστον εξ ίσου με την επιθετική τους ισχύ), καθοριστικό ρόλο στην εδαφική και πληθυσμιακή τους επέκτασή και εξαρτήθηκε από τη δυνατότητα θετικής αλληλεπίδρασης και ενσωμάτωσης των ελεγχόμενων ή κατακτημένων πληθυσμών.

Τα κέντρα των πόλεων ήταν πάντοτε τα εργαστήρια εξέλιξης, τα θέατρα λειτουργίας και τα πεδία έκφρασης του αστικού πολιτισμού. Από την κλασική εποχή, η χωρική και μορφολογική διαφοροποίηση των πολιτικών και των οικονομικών, από τις θρησκευτικές λειτουργίες, εκδήλωνε την θεσμική νομιμοποίηση της κοσμικής εξουσίας, οδηγώντας στην εκλογίκευση αλλά και την περιπλοκή του κοινωνικού δεσμού στις πόλεις.

Οι πληθυσμοί των προ-βιομηχανικών πόλεων, ήταν κυρίως οι παραγωγοί των εξειδικευμένων προϊόντων και υπηρεσιών, που αρχικά απευθύνονταν στην ίδια την ενδοχώρα τους και εν συνεχεία στα εμπορικά δίκτυα των πόλεων που σχηματίσθηκαν ανά τον κόσμο. Αυτοί οι άνθρωποι, ως κάτοχοι, προαγωγοί και διαβιβαστές των ειδικών γνώσεων, αποτέλεσαν τα μεσαία στρώματα, που στήριξαν τη λειτουργία της πόλης, ως κέντρου υπηρεσιών της υπαίθρου· οι ίδιοι, ήταν οι διαμορφωτές και κοινωνοί των αστικών πολιτισμών, των συστημάτων αξιών που με τη σειρά τους διασφάλιζαν και στήριζαν την αστική λειτουργία· οι πολιτισμοί τους, στην υλική και άυλη έκφρασή τους, ήσαν το κρίσιμο στοιχείο εξέλιξης, προσαρμογής και προόδου ή στασιμότητας και παρακμής.

Στην ιστορία της ανθρωπότητας, οι πόλεις άλλαζαν μορφές και μεγέθη, πολλαπλασιάζονταν ή λιγότευαν, ανάλογα με τις συνθήκες. Η κλασική αρχαιότητα, έδωσε το κοσμικό, ορθολογιστικό, δημοκρατικό, αστικό υπόδειγμα, με βάση το οποίο, η ελληνιστική εποχή και η ρωμαϊκή ειρήνη, πύκνωσαν το δίκτυο των μεγάλων, ανοικτών, αείχιστων πόλεων, που συρρικνώθηκαν και οχυρώθηκαν, ή ερήμωσαν στο μεσαίωνα,

Η ευρωπαϊκή μεσαιωνική/αναγεννησιακή πόλη, που συνιστά το άλλο δημοκρατικό, προβιομηχανικό αστικό υπόδειγμα, περ' από το θρησκευτικό της φορμαλισμό, δε βασίσθηκε σε ουτοπίες, ούτε σε ιδεολογικά υπόβαθρα ή θεσμούς. Η παρουσία της πολιτικής, με την έννοια της θεσμικής διαλεκτικής και του Ορθού Λόγου ήταν τουλάχιστον ασθενής, καθώς ο κοινωνικός δεσμός διαμορφωνόταν ευθέως από μια ρεαλιστική οπτική, το κοινό συμφέρον. Η ευρωπαϊκή προβιομηχανική πόλη, ήταν μια διευρυμένη εταιρία, με περίπλοκες ιεραρχικές, συνεργατικές και ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των συντεχνιών, των αρχόντων της, των περιφερειακών ηγεμόνων, των άλλων πόλεων, που λειτουργούσε στη βάση της συναίνεσης, των προσωπικών και συντεχνιακών σχέσεων, μια πραγματικότητα, που εκδηλώθηκε έντονα και στην πολεοδομική της μορφή. Η πολυκεντρικότητα και η πυκνή δόμηση των αστικών κέντρων, ήταν ένας από τους θεμελιώδεις παράγοντες, που καθιστούσαν το συνολικό χώρο των πόλεων, τόπο έντονης αλληλεπίδρασης των ανθρώπων. Οι ευρωπαϊκές προβιομηχανικές πόλεις, που υπήρξαν λίκνα της τεχνικής, της επιστήμης, των τεχνών και καταφύγια κάθε ανήσυχου πνεύματος, αποτέλεσαν επίσης, τους εγκεφάλους του κόσμου τους, τα κέντρα παροχής υπηρεσιών και ελέγχου της υπαίθρου στην εποχή τους.

Ακολούθως, το πλέγμα των πόλεων πύκνωνε πάλι μαζί με την αποικιοκρατία, και την έκρηξη του διεθνούς εμπορίου, την ανάδυση των κρατών και του καπιταλισμού. Ήταν η εποχή, που μια πρωτοφανής εισροή

πλούτου στην Ευρώπη, μεταμόρφωνε την ήπειρο, που οργανώθηκε σε κράτη τα οποία επέτρεπαν την λειτουργία και τον έλεγχο των αγορών σε μεγαλύτερες κλίμακες και μετασχηματίσθηκε σε καπιταλιστική και αργότερα, βιομηχανική. Αυτός ο μετασχηματισμός, περισσότερο και από την διάλυση της δυτικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, άλλαξε το ρόλο και τη μορφή των πόλεων: τα αστικά κέντρα, έπαψαν βαθμιαία να υποστηρίζουν και να εκμεταλλεύονται την ύπαιθρο κι' έγιναν τα ίδια, κύριοι τόποι παραγωγής και κατανάλωσης. Η ύπαιθρος, γινόταν σταδιακά, απλός τροφοδότης των πόλεων με πρώτες ύλες και πλεονάζον εργατικό δυναμικό, καθώς και η ίδια εκμηχανιζόταν. Οι μεσαίες τάξεις της εξειδικευμένης παραγωγής και του εμπορίου, συρρικνώθηκαν, έναντι του πλήθους των προλεταρίων που στελέχωσαν την τυποποιημένη βιομηχανική παραγωγή και των νέων μικροαστικών στρωμάτων της δημόσιας και ιδιωτικής γραφειοκρατίας, υποστήριξης της μαζικής διοίκησης, παραγωγής και κατανάλωσης. Η αστική γη μετατράπηκε σε πεδίο ανταγωνισμού για την κατάληψή της και ο αστικός σχεδιασμός, μετατράπηκε σε μέσον βελτιστοποίησης της αποδοτικότητας του οικονομικού συστήματος και ελέγχου των εργαζομένων από τα κυρίαρχα στρώματα και το κράτος. Η βιομηχανική πόλη έτεινε να οργανωθεί σαν μια μηχανή, κατ' εικόνα και ομοίωση της ίδιας της βιομηχανικής μονάδας.

Η βιομηχανική εποχή, ήταν μια εποχή των μαζών και των μαζικών φαινομένων, με κεντρική ιδέα την πρόοδο. Με γεωμετρικούς όρους, ο κύκλος των πραγμάτων, έγινε μια ευθεία γραμμή που έτεινε θριαμβευτικά στο άπειρο, στην ατέρμονα βελτίωση της ανθρώπινης ζωής, με εφόδιο τον Ορθό Λόγο, δηλ. τις θετικές επιστήμες, οι οποίες εξέλαβαν καθετί, ως τεχνικό πρόβλημα. Η επιστήμη, με μια προκρούστεια λογική, απέρριψε συλλήβδην ως ανορθολογικές –άρα εσφαλμένες και άτοπες- όσες εκφάνσεις του κόσμου δεν ήσαν κατανοητές και ελέγξιμες μεσ' από την θετική και γραμμική ανάλυσή της, ταξινομώντας τα πάντα ως ιδεοτυπικές συλλήψεις και θεσπίζοντας κανόνες ικανούς να λειτουργήσουν μόνο σ' αυτή την τυποποιητική βάση. Έτσι, η ομοιογένεια και η τυποποίηση, αποτέλεσαν κύρια προϋπόθεση λειτουργίας και αναπαραγωγής των κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων κατά τη βιομηχανική εποχή.

Το αρχικό χάος που προκάλεσε στις πόλεις η ταχεία εκβιομηχάνιση, αντιμετωπίσθηκε με την εξορθολογιστική, μοντέρνα πολεοδομία, που οργάνωσε τον αστικό χώρο στη βάση της βιομηχανικής αποδοτικότητας. Καθώς τα εθνικά κράτη, οι εθνοκαθάρσεις, οι πόλεμοι, απομόνωναν τους λαούς, έτσι ώστε οι άνθρωποι σχημάτιζαν ομοιογενείς, σε πραγματική ή ιδεατή βάση εθνικές, φυλετικές, θρησκευτικές, ταξικές κοινότητες, το zoning των λειτουργιών και ο κατατεμαχισμός του οικιστικού χώρου σε ομοιογενείς πληθυσμιακά περιοχές (γειτονίες), απομόνωναν τους ανθρώπους σε ταξική βάση, παραχωρώντας ταυτοχρόνως τα κέντρα στη διοίκηση του κράτους, των πόλεων, των επιχειρήσεων. Στις βιομηχανικές κοινωνίες, η υπόθεση της προόδου, γινόταν ζήτημα ιδεολογιών και θεσμών, επαναστάσεων και αυταρχισμών και τέλος της τεχνικής και των γραφειοκρατιών, αφαιρώντας από τα κέντρα τον ιστορικό κοινωνικο-οικονομικό τους ρόλο και την μορφολογική και πολεοδομική τους αξία. Στο μέτρο που η ομοιογένεια και η τυποποίηση αποτελούσαν το στόχο της βιομηχανικής κοινωνίας, ο μοντερνισμός, ήταν το εργαλείο διαμόρφωσης και ανάπτυξης του νέου κόσμου. Οι πολίτες, για να είναι ίσοι, όφειλαν να είναι ίδιοι, να ταυτίζονται δηλαδή οικονομικά και

πολιτισμικά, με κάποια από τις εθνικές κοινότητες και τις κοινωνικές τους τάξεις, έτσι ώστε να εκφράζονται, να απολαμβάνουν και να διεκδικούν μεσ' από την θεσμική τους εκπροσώπηση.

Στη βιομηχανική πόλη, η αντίληψη της ισότητας εκφράσθηκε έντονα μέσ' από τον πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό μοντερνισμό. Η κλασική αρχιτεκτονική, υπήρξε το κύριο ιστορικό πεδίο έμπνευσης του μοντερνισμού (π.χ. Le Corbusier, W.Gropius). Αν αντιστοίχως, υπάρχει κάποιο ιστορικό υπόβαθρο για την πόλη που επαγγελλόταν ο μοντερνισμός, αυτό συνδέεται επίσης με την κλασική πόλη: η ιπποδάμεια γεωμετρική οικονομία του αστικού χώρου, το πλατωνικό άστυ της ταξικά διευθετημένης ισότητας, η κλεισθενική θεσμική, δημοκρατική πόλη της αντιπροσωπευτικότητας μέσω των διοικητικών μεταρρυθμίσεων, η συνεπής και συστηματική, εν κατακλείδι, μετάφραση του Ορθού Λόγου σε χώρο. Η πολιτική, διαδραματίζει στη λειτουργία αυτής της πόλης, τον κορυφαίο ρόλο. Η πόλη ταυτίζεται με τους πολίτες και τους θεσμούς τους, ή την πατρίδα και η πίστη στην πόλη, ταυτίζεται με την πίστη στους θεσμούς, το έθνος, τις κοινωνικές τάξεις.

Μαζί με τη βιομηχανική εποχή, το σύστημα αστικής οργάνωσης, έφθασε σύντομα στα όριά του· η ευρεία εφαρμογή του μεταπολεμικά, για την ευρωπαϊκή ανοικοδόμηση και την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών που προξένησε η έκρηξη στην ανάπτυξη, τη δημογραφία και την αστυφιλία, οδήγησε τις πόλεις σε πολλαπλά αδιέξοδα, που έγιναν δραματικά, όταν η κρίση της βιομηχανίας έθεσε σε οριστική δοκιμασία την αντοχή του. Καθώς ήταν ένα σύστημα βασισμένο στην ταξινόμηση ομοιογενών κοινωνικών ομάδων και λειτουργιών, η λύση των όρων που διασφάλιζαν αυτή την κοινωνική ομοιογένεια (η εθνική οικονομία, η εθνική και ταξική συγκρότηση και η εθνική και ταξική κουλτούρα, το κράτος προνοίας, η πλήρης, σταθερή απασχόληση κ.ο.κ.), οδήγησε στην ακύρωσή του. Η κρίση των πόλεων στα πλαίσια αυτά, είναι θεμελιώδης, καθώς αλλάζει για μια ακόμη φορά στην ιστορία, ο ρόλος τους στον κόσμο.

Από τη δεκαετία του 1980, εκδηλώθηκε στην αρχιτεκτονική και την πολεοδομία, μια γενική στροφή στην ιστορία, σε συνδυασμό με μια επίσης γενικευμένη και βίαια επίθεση στο μοντερνισμό. Ακόμη δυο δεκαετίες νωρίτερα, είχε ήδη διαδοθεί η αμφισβήτηση της *Χάρτας των Αθηνών* και η επανεκτίμηση της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομικής παράδοσης. Ήδη από το 1960, η αμφισβήτηση της μοντέρνας πολεοδομίας, των νέων πόλεων και της εξυγίανσης, σε συνδυασμό με τις διαδοχικές οικονομικές κρίσεις, έστρεψε την πολεοδομική προβληματική και την οικοδομική δραστηριότητα στην ανάκτηση των κέντρων και των κεντρικών υποβαθμισμένων ή ιστορικών οικιστικών ζωνών. Αλλά η μετατόπιση, από την ανοικοδόμηση και την επέκταση, στην επανεκτίμηση της ιστορικής πόλης, κατέληξε ομοίως αδιέξοδη, στα πλαίσια της βιομηχανικής δομής των αστικών κέντρων, αφήνοντας αναπάντητα τα ερωτήματα της εφικτότητας ή/και των στόχων της: οι φιλόδοξες, κοινωνικού χαρακτήρα σχετικές πρωτοβουλίες, σύντομα σταματούσαν από έλλειψη δημόσιας χρηματοδότησης, ενώ οι ρεαλιστικές, μετέτρεπαν τους ιστορικούς πυρήνες σε σκηνικά δημόσιου κύρους, εμπορικές και τουριστικές ζώνες ή ακριβές γειτονιές. Τέτοιες επεμβάσεις που αποτελούσαν ένα κυμαινόμενο μίγμα κοινωνικής ευαισθησίας, εκθετικής τακτικής, ιστορικισμού και κερδοσκοπίας, αμφισβητήθηκαν επίσης πανταχόθεν, καθώς όπως και οι τακτικές επέκτασης και εξυγίανσης, φάνηκαν

εξ ίσου άκαμπτες, αμήχανες, χωρίς ουσιαστικό νόημα, ούτε προοπτικές, όσο εξελίσσονταν στα πλαίσια των αντιλήψεων της βιομηχανικής πόλης.

2.1.Η μεταβιομηχανική εποχή

2.1.1.Οι πόλεις στα πρόθυρα της μετάβασης

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, σημειώθηκε στις ανεπτυγμένες χώρες, μια αλλαγή στις αστικές πολιτικές, που έστρεφε το ενδιαφέρον στα κέντρα των πόλεων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η παρακμή των κέντρων ήταν γενικευμένη. Αλλού, η πόλωση του χώρου στα ιστορικά κέντρα, συνίστατο σε γενικές γραμμές, στην άνιση και ανόμοια υποβάθμισή τους. Η αντιπαράθεση των μονοδιάστατων διοικητικών, επιχειρηματικών και εμπορικών τομέων, με τις παρακμασμένες ή ερημωμένες περιοχές κατοικίας ή βιομηχανίας, ασκούσε αμοιβαίες πιέσεις αξιοποίησης (από τους πρώτους στις δεύτερες) και υποβάθμισης (από τις δεύτερες στους πρώτους).

Η προαστιοποίηση των προηγούμενων δεκαετιών, που είχε αφαιρέσει από τα κέντρα το μεγαλύτερο μέρος από τα δυναμικά στρώματα του πληθυσμού τους, αφήνοντας όσους δεν ήσαν σε θέση να φύγουν (ηλικιωμένους, φτωχούς, μικροαστικές οικογένειες με ιδιόκτητη κατοικία / διαμέρισμα, που «σχεδιάζαν» τη φυγή τους) και ειδικές κατηγορίες πολιτών, που αποτελούσαν εξαιρέσεις (άνθρωποι χωρίς οικογένεια, συσσωματωμένες χωρικά μειονότητες), οδηγούσε στην παρακμή τις κεντρικές οικιστικές ζώνες, ενώ φαινόμενα εγκατάλειψης και ερήμωσης εμφανίζονταν και σε ιστορικές βιομηχανικές και βιοτεχνικές περιοχές, ως αποτέλεσμα των παραγωγικών αναδιαρθρώσεων και της αποβιομηχάνισης. Η αδρανοποίηση μεγάλων κεντρικών ζωνών, συνεπαγόταν δραματική μείωση της κοινωνικής ζωής, αύξηση της εγκληματικότητας και μεγάλη πτώση της αξίας των ακινήτων. Αντιστοίχως, στις ζώνες του τριτογενή τομέα, η πόλη λειτουργούσε μόνον τις εργάσιμες ώρες, γεγονός που κατά το υπόλοιπο εικοσιτετράωρο, δημιουργούσε ανάλογα φαινόμενα ερήμωσης και ανασφάλειας, ενώ η καθημερινή προσέλευση των εργαζομένων, επιβάρυνε τα κέντρα με κυκλοφορία, ρύπανση, και έναν προσωρινό πληθυσμό, ουσιαστικά αδιάφορο για την κατάστασή τους (με τη ζωή, την περιουσία, τα συμφέροντα και τις υποχρεώσεις του, στα προάστια). Ο D.Harvey³, έχει εξηγήσει, πώς το γεγονός της διαίρεσης των τόπων εργασίας και κατοικίας, αποσπά τους εργαζόμενους από τις συνθήκες των εργασιακών χώρων, στρέφοντάς τους στην προσπάθεια επαγγελματικής/εισοδηματικής ανόδου, που «υπόσχεται» βελτίωση των συνθηκών στο πεδίο της κατοικίας-κατανάλωσης.

Οι εξελίξεις αυτές, λογικά οδηγούσαν στην ανάγκη αναβάθμισης των ιστορικών κέντρων των μεγάλων πόλεων στις ανεπτυγμένες χώρες, αλλά η συνάρτηση της κατάστασης και της αντιμετώπισής της, δεν αναδεικνύει αφ' εαυτής, τη διαδικασία στροφής του αστικού σχεδιασμού του ανεπτυγμένου κόσμου στα ιστορικά κέντρα και την πυκνοδομημένη πόλη. Η κατανόηση της διαδικασίας αυτής, είναι δυνατή μόνον μέσω' από την εξέταση των οικονομικών, τεχνολογικών και κοινωνικο-πολιτικών αλλαγών που σήμαναν τη μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή.

³ Harvey D., *Εργασία, κεφάλαιο και ταξικός αγώνας*, σ.182.

2.1.2.Η μεταβιομηχανική οικονομία

Η *έλευση της μετά-βιομηχανικής κοινωνίας*, αναγνωρίσθηκε αρχικά από τον D.Bell, που επεσήμανε την αύξηση της σημασίας των υπηρεσιών, έναντι της παραγωγικής οικονομίας και της επιρροής της ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων, η οποία προοδευτικά αποπροσωποποιείται⁴. Η μετάβαση του καπιταλισμού στη διαχειριστική μορφή, οδηγεί στην πρωτοκαθεδρία της επαγγελματικής και τεχνικής τάξης, ενώ η υποχώρηση των ιδεολογιών, συνδέει προοδευτικά την τεχνική και τη θεωρητική αφηρημένη γνώση με την πολιτική και τις τεχνικές διακυβέρνησης (κυβερνητική) και την κρίσιμη νέα ευφυή τεχνολογία⁵. Οι δύο άξονες της κοινωνικής στρωματοποίησης στις Δυτικές κοινωνίες, η ιδιοκτησία και η γνώση, ελέγχονται προοδευτικά από το πολιτικό σύστημα, που τις διαχειρίζεται προωθώντας *πρόσκαιρες élites*, οι οποίες δεν διαθέτουν μεταβιβάσιμη ισχύ, ανάλογη αυτής που χαρακτηρίζει οικογενειακές, ταξικές ή ευνοιοκρατικές κοινωνικές ομάδες⁶. Έτσι αναδεικνύεται ο ρόλος του ατόμου, που μετατοπίζει τη διαδικασία από την παράδοση, την εξουσία και την ιδιοκτησία, στους επαγγελματίες και από την (ανθρώπινη ή μηχανική) ενέργεια στην πληροφορία.

Η αλματώδης πρόοδος της μικρο-ηλεκτρονικής ψηφιακής τεχνολογίας, έδωσε τεράστιες δυνατότητες στη διαχείριση των πληροφοριών: η εμφάνισή της ως «από μηχανής θεού» και η διάδοσή της, που βρήκε πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης στο κοινωνικό πλαίσιο, επέφερε αλλαγές στις μορφές κοινωνικής οργάνωσης, εντείνοντας την οικονομική ύφεση⁷ και ανοίγοντας συγχρόνως, νέες προοπτικές. Ο *συνδυασμός της μείωσης της παραγωγικότητας και των κοινωνικών εντάσεων* που σήμαναν την εξάντληση των δυνατοτήτων του φορντισμού, σήμαναν επίσης την σημαντική υποχώρηση του Κεϋνσιανικού κράτους προνοίας και μια παρατεταμένη κρίση που επέφερε σημαντικές αλλαγές⁸:

- στις αγορές και την κατανάλωση, με κύρια χαρακτηριστικά την αστάθεια στη σύνθεση της ζήτησης,
- στην τεχνολογία και τις διαδικασίες παραγωγής,
- στο διεθνές επίπεδο με την κινητικότητα των κεφαλαίων.

Οι αλλαγές αυτές, ανέδειξαν νέες μορφές ευέλικτης συσσώρευσης κεφαλαίου, που πρωτοεμφανίσθηκαν στην Ιαπωνία με την εφαρμογή του συστήματος παραγωγής *Just In-time Production*, που προσαρμόζει το είδος, και την ποσότητα της παραγωγής στη ζήτηση, χωρίς να επηρεάζεται η αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων. Αυτό κατέστη δυνατό, αφ' ενός με τη δημιουργία ευέλικτων (προγραμματιζόμενων) μηχανημάτων με την αξιοποίηση της πληροφορικής και της ρομποτικής και αφ' ετέρου με την ευέλικτη διασπορά της παραγωγής μιας μεγάλης επιχείρησης, σε βιοτεχνικές μονάδες, υπεργολαβίες και οικοτεχνία. Ακολούθως εμφανίσθηκε το υπόδειγμα της «*ομοσπονδίας*» μικρών επιχειρήσεων. Τα δύο υποδείγματα, τα «*Βασίλεια*» και οι «*Δημοκρατίες*», έγιναν εφικτά χάρις σε μια άλλη δυνατότητα

⁴ Bell D., «The Coming of the Post-Industrial Society», σ.250-252.

⁵ ό.π., σ.250, 256.

⁶ ό.π., σ.259.

⁷ Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, σ.51-54.

⁸ ό.π., σ.26-27

που τους προσέφερε η πληροφορική: το συντονισμό, την πληροφόρηση, τη συνεννόηση⁹.

Η αποκρυστάλλωση του νέου καθεστώτος ευέλικτης συσσώρευσης, σήμαινε, την παγκοσμιοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων, την «εξαΰλωση» και την «αποχωροθέτηση» της βιομηχανικής παραγωγής και την ανάπτυξη της επιστήμης και της γνώσης ως ανεξάρτητων δυνάμεων παραγωγής, με την ενσωμάτωσή τους στον κλάδο των υπηρεσιών¹⁰.

Το νέο αυτό καθεστώς, ως εξορθολογισμός της καπιταλιστικής παραγωγής, αλληλοπροσελκεί σύνολα οικονομικών δραστηριοτήτων μέσα σε ορισμένες περιφέρειες, τείνοντας συγχρόνως να επεκτείνεται ευέλικτα και σε άλλες, έτσι, ώστε προκύπτει ανάγκη χωρο-χρονικού συντονισμού μεταξύ περιφερειών, η οποία επιτυγχάνεται με την κυκλοφορία του κεφαλαίου μέσω μιας *αστικοποιημένης χωρο-οικονομίας* που συντονίζει τις διαφορετικές και χωρικά διεσπαρμένες παραγωγικές διαδικασίες¹¹. Αυτή η αυξανόμενη παραγωγική περιπλοκότητα, εντείνει την ανάγκη για συγκέντρωση της διοίκησης, της διαχείρισης, του ελέγχου και του σχεδιασμού της¹². Έτσι, σχηματίζεται η *χωρικά διεσπαρμένη και παγκόσμια ολοκληρωμένη* οργάνωση της οικονομικής δραστηριότητας, που αναδεικνύει τη νέα διεθνή ιεράρχηση των πόλεων, σε μια νέα διαδικασία οικονομικής λειτουργίας, που αναδιοργανώνει τη σχέση κεφαλαίου και εργασίας, δημιουργεί παγκόσμιες γραμμές παραγωγής, ενώ ορισμένες πόλεις, συγκεντρώνουν τον έλεγχο σε ευρύτατα πεδία πλουτοπαραγωγικών πηγών¹³. Στη σημερινή πραγματικότητα, το τοπικό με το παγκόσμιο συνδέονται απ' ευθείας¹⁴, παρακάμπτοντας σε μεγάλο βαθμό, το εθνικό.

Η τάση διάρθρωσης της βιομηχανικής πόλης, σε λειτουργικές ζώνες, αποσκοπούσε στον εξορθολογισμό της χρήσης της, στα πλαίσια του τριμερούς κοινωνικού συμβολαίου (μεταξύ κεφαλαίου, εργαζομένων και κράτους). Οι διεκδικήσεις των εργαζομένων στις ζώνες παραγωγής, αποσκοπούσαν στη μεταφορά του οφέλους στις ζώνες κατοικίας και κατανάλωσης (αναπαραγωγής). Το κεφάλαιο, προσπαθούσε να ελέγχει το κόστος παραγωγής και εργασίας, με την διαμεσολάβηση του κράτους που αναλάμβανε την κατασκευή υποδομών στις ζώνες παραγωγής και τη βελτίωση της ζωής στις ζώνες αναπαραγωγής. Το κράτος, με τον αστικό σχεδιασμό, έτεινε στην εξισορρόπηση των σχέσεων κεφαλαίου και εργασίας, αναλαμβάνοντας ένα ρυθμιστικό ρόλο που νομιμοποιούσε την ύπαρξή του.

Η νέα παγκόσμια οικονομική πραγματικότητα, καθιστά τη λειτουργική διάρθρωση του αστικού χώρου σε ζώνες παραγωγής και αναπαραγωγής άτοπη, καθώς το κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ κεφαλαίου, εργαζομένων και κράτους έχει λυθεί. Το κόστος παραγωγής ρυθμίζεται πλέον από τις παγκόσμιες γραμμές της, ενώ το κόστος της εργασίας, ελέγχεται με την απορύθμιση της απασχόλησης. Η οργάνωση των πόλεων σε άκαμπτους μονολειτουργικούς τομείς, που εκτός από την πολεοδομική μορφολογία, εξειδικεύουν τις υποδομές και τους εξοπλισμούς τους και η σημασία των

⁹ Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, σ.28-33.

¹⁰ ό.π., σ.38

¹¹ Λεοντίδου Λ., *Το Μεταμοντέρνο κίνημα στη Γεωγραφία*, σ.289-290

¹² Sassen S., *The Global City*, σ.10

¹³ ό.π., σ.3,4,8,10

¹⁴ Soja E.W., *Taking Los Angeles Apart*, σ.279

μεγάλων αστικών συγκεντρώσεων, ως πηγών εργατικού δυναμικού και καταναλωτών, συρρικνώνεται, έτσι ώστε καθώς οι πόλεις αποβιομηχανίζονται, καθίστανται οι νέες υπανάπτυκτες περιφέρειες¹⁵.

Η ασυμβατότητα των πόλεων με τη μεταβιομηχανική οικονομία, οδηγεί στην απαξίωση και τις πιέσεις μετασχηματισμού της χωρικής τους δομής, της κοινωνικής τους διαστρωμάτωσης και της πολιτικο-κοινωνικής τους οργάνωσης.

2.1.3. Η μεταβιομηχανική κοινωνία

Στη μεταβιομηχανική κοινωνία, έχει γράψει ο D.Bell¹⁶, οι περιπλοκές αυξάνονται παράλληλα με τα πολιτικά αιτήματα, τα κοινωνικά δικαιώματα και τις κοινωνικές αλλαγές, ενώ οι κοινωνικο-πολιτιστικές μετατοπίσεις, διαβρώνουν τους παραδοσιακούς «οδηγούς» και τα ήθη του παρελθόντος.

Από τη δεκαετία του 1960, παρατηρήθηκε στον ανεπτυγμένο κόσμο ένας πρωτοφανής και επιταχυνόμενος κοινωνικός μετασχηματισμός, του οποίου το προφανέστερο χαρακτηριστικό, ήταν η βαθμιαία μετατόπιση των ανθρώπων από τη συλλογικότητα στον ατομισμό, τις ασταθείς και υποκειμενικές στάσεις και την έμφαση στις ατομικές επιλογές, που εκδηλώθηκε παράλληλα στην κατανάλωση, τις εθνικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ταυτότητες και τον κοινωνικό ιστό¹⁷.

Η πολιτιστική επανάσταση, με κύριο χαρακτηριστικό το θρίαμβο του ατόμου επί της κοινωνίας και τη θραύση των νημάτων, τα οποία στο παρελθόν είχαν υφάνει τον κοινωνικό ιστό¹⁸, περιγράφηκε από τον A.Giddens ως μια νέα πολιτική της ζωής, όπου ο εαυτός και το σώμα, γίνονταν οι τόποι νέων ποικίλων επιλογών ως προς το στυλ ζωής¹⁹. Η βαθμιαία αυτονόμηση της νεολαίας, συνδεδεμένη με τη ραγδαία άνοδο του εισοδήματος και της εκπαίδευσης, σε οικονομίες που ζητούσαν όλο και περισσότερο καταρτισμένους ανθρώπους²⁰, συμβάδισε με την κυριαρχία μιας νεανικής διεθνικής κουλτούρας²¹, η οποία βαθμιαία μετατρεπόταν σε lifestyle, που τόνιζε όλο και περισσότερο την καταναλωτική της πλευρά, τροφοδοτώντας και τις μεγαλύτερες γενεές: (α) με τη μετάβαση κάθε γενεάς στην ώριμη φάση και (β) με την εντεινόμενη τάση των ανθρώπων να «παρατείνουν» τη νεότητά τους καθώς επιμηκύνεται η διάρκεια της ζωής και στο μέτρο που οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί, τονίζουν όλο και περισσότερο την ατομική υπόσταση και τα ατομικά και υποκειμενικά αιτήματα κάθε ανθρώπου.

Στο δημογραφικό πεδίο, οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί εκδηλώθηκαν με τη μείωση του μεγέθους και την αλλαγή της φύσης των νοικοκυριών: τον πολλαπλασιασμό των αγάμων και των διαζυγίων, την αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών και τη μεγάλη μείωση των γεννήσεων, την αύξηση των νέων και των ηλικιωμένων που ζουν μόνοι τους²². Έχει π.χ. υπολογισθεί

¹⁵ Λεοντίδου Λ., *Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία*, σ.283

¹⁶ Bell D., «The Coming of the Post-Industrial Society», σ.264.

¹⁷ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.426-429,438-439, Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20ος αιώνας*, σ.335-340.

¹⁸ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.429.

¹⁹ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20ος αιώνας*, σ.335,336

²⁰ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.377-382.

²¹ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20ος αιώνας*, σ.303, Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.383,418-420,423.

²² Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.411-415,538.

ότι στη Βρετανία, το 80% από τις 3,8 εκ. κατοικίες που θα χρειασθούν την επόμενη δεκαπενταετία, θα είναι για ανθρώπους που θα ζουν μόνοι, αντί για συμβατικές οικογένειες²³.

Ο πολιτιστικός κατακερματισμός των ανεπτυγμένων κοινωνιών, ολοκληρώθηκε με τους μεταβιομηχανικούς οικονομικούς μετασχηματισμούς, οδηγώντας στην εξαφάνιση της ταξικής συσπείρωσης και κουλτούρας, τη διάσπαση της εργατικής τάξης²⁴ και την *από-κοινωνικοποίηση της εργασίας*²⁵, που έστειλαν την εργατική τάξη *στο χρονοντούλαπο της ιστορίας*²⁶. Οι αναπροσανατολισμοί της απασχόλησης και η ένταση της ανεργίας, οδήγησαν στην πόλωση των παραδοσιακών κοινωνικών στρωμάτων, την οποία ο E.Hobsbawm²⁷, έχει αποδώσει στην αδυναμία της μεταβιομηχανικής οικονομίας να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας με τον ίδιο ρυθμό που καταργεί τις παλιές. Άλλοι μελετητές τόνισαν τη σχέση της μεταβιομηχανικής οικονομίας με την υποχώρηση των μεσαίων στρωμάτων, που καταλήγει σε πόλωση μεταξύ μιας υψηλών εξειδικεύσεων élite επιτελικών εργαζομένων και μιας πλειονότητας «ευέλικτα», απασχολήσιμων. Η νέα οικονομία, συνίσταται στην αύξηση των υψηλής εξειδίκευσης και αμοιβής στελεχών και των χαμηλής εξειδίκευσης και χαμηλόμισθων υπαλλήλων και την τάση για μείωση της ενδιάμεσων κατηγοριών²⁸, ενώ η αναδιάρθρωση της απασχόλησης, επεκτείνει τις «παραδοσιακές» πιέσεις που δέχονται τα χαμηλότερα στρώματα των εργαζομένων και στις μεσαίες τάξεις με την απόσυρση του κοινωνικού κράτους, τις αποκρατικοποιήσεις, τη στασιμότητα στην εξέλιξη των υπαλλήλων και την ανεργία, που προκαλούνται από την κατάργηση ρόλων και θέσεων²⁹. Συγχρόνως, ο ρόλος της μεσαίας τάξης, ως κύριου πελάτη της βιομηχανίας μειώνεται σημαντικά, αφού το νέο βιομηχανικό σύμπλεγμα απευθύνεται στη διεθνή αγορά, δηλ. σε άλλες εταιρίες ή κράτη³⁰.

Από τη δεκαετία του 1970, οι οικονομικές κρίσεις, η αποβιομηχάνιση, η σταδιακή διακοπή των εκτεταμένων στεγαστικών προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας, που μεταπολεμικά επέκτειναν διαρκώς τις πόλεις, σηματοδοτούσε την μεγάλη στροφή προς τη μεταβιομηχανική οικονομία, θέτοντας τις μαζικές τάξεις των εργαζομένων σε πορεία αποδυνάμωσης και παρακμής. Η αυξανόμενη συσσώρευση προβλημάτων στα προάστια των πόλεων, οδήγησε εκτεταμένες αστικές περιφέρειες σε κρίση³¹. Στις ζώνες κοινωνικής κατοικίας, η αποβιομηχάνιση διόγκωσε τα εγγενή λειτουργικά προβλήματα, αφαίρεσε τη μοναδική τους συμβολική διάσταση, την εργατική τους αίγλη, όπως και την αγωνιστικότητα και τα διεκδικητικά πλεονεκτήματα των κατοίκων τους, οι οποίοι μετατρέπονται σε μάζες υποαπασχολούμενων και ανέργων. Τόσο η φυσική, όσο και η συμβολική κατάρρευση τέτοιων οικιστικών ζωνών, ωθούσε

²³ Burdett R., «Urban Issues in Britain Today».

²⁴ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.391-396, Μ.Μαζοβερ, *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20ος αιώνας*, σ.324

²⁵ Castells M., «High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology», σ.8

²⁶ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20ος αιώνας*, σ.324

²⁷ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.529-530,722,724

²⁸ Sassen S., *The Global City*, σ.9, Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.11, Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.8-9

²⁹ Soja E.W., «Taking Los Angeles Apart», σ.278

³⁰ Sassen S., *The Global City*, σ.332-333

³¹ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.2

όσους είχαν δουλειά, στην εγκατάλειψη των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας, που κατοικούνταν από φτωχούς και ανέργους³², κατευθύνοντάς τους σε «κανονικές» αστικές περιοχές.

Αν λοιπόν η επικράτηση της μεταβιομηχανικής οικονομίας, σχηματίζει το πλαίσιο της λειτουργικής εξάντλησης των βιομηχανικών πόλεων, οι παράλληλοι κοινωνικοί μετασχηματισμοί, σκιαγραφούν τις ιδιότητες της πόλης που αντιστοιχεί στη φύση της μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Ο ατομισμός, η ανάδυση της νεανικής κουλτούρας, η υποκειμενικότητα και η ποικιλία των ταυτοτήτων και των lifestyles, η έμφαση στο δικαίωμα των απεριόριστων επιλογών με άξονα την κατανάλωση, προδιέγραφαν ένα ποικίλο, πολυδιάστατο και μεταλλασσόμενο περιβάλλον κοινωνικής ζωής, που αποτελώντας τον αντίποδα των εμπορικών και πολιτιστικών κέντρων των προαστίων που πρότεινε ο μοντερνισμός, ήταν συνυφασμένο με το χαρακτήρα των πυκνοδομημένων αστικών ζωνών. Η αύξηση των ανθρώπων που ζουν μόνοι ή σε ζευγάρια, των οποίων η κοινωνική ζωή είναι περισσότερο εξωστρεφής και καταναλωτική από των παραδοσιακών οικογενειών, ενίσχυσε επίσης την αξία της πυκνοδομημένης πόλης, τόσο, όσο και η ανάγκη των μοναχικών ηλικιωμένων για κοινωνικές επαφές και ασφάλεια. Η εισαγωγή πλήθους νέων «ευέλικτων» μορφών απασχόλησης, απορρυθμίζοντας τις εργασιακές σχέσεις, αποσυντόνισε τους τόπους εργασίας, τα ωράρια και τις μετακινήσεις, αυξάνοντας τις ανάγκες της κινητικότητας, της διαθεσιμότητας και της εγγύτητας με την αγορά εργασίας, η τριτογενεοποίηση της οποίας ενίσχυσε γενναία τον αστικό της χαρακτήρα. Είναι συγχρόνως προφανές, ότι η νέα αξία της πυκνοδομημένης παραδοσιακής πόλης, καθορίστηκε επίσης από τη δημογραφική ιδιαιτερότητα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, της οποίας τα αιτήματα διαμορφώνονται από τις ανάγκες των ενηλίκων και μόνον.

Αν όμως σήμερα οι κεντρικές, ιστορικές περιοχές των πόλεων τείνουν να γίνονται εκ νέου ελκυστικές, αυτό συμβαίνει επειδή οι μεταβιομηχανικοί κοινωνικοί και τεχνικο-οικονομικοί μετασχηματισμοί, καθιστούν όχι απλώς επιθυμητή, αλλά κυρίως εφικτή την ολοκληρωμένη επανένταξή τους στην ζωή της πόλης.

Ο συνδυασμός απασχόλησης και κατοικίας, ήταν αδιανόητος και ανεπιθύμητος, ενώ η μίξη των χρήσεων, αδύνατη στο φορντικό κοινωνικο-οικονομικό υπόδειγμα. Η κατοικία, αδυνατούσε να συνυπάρξει με τις μεγάλες, ρυπογόνες παραγωγικές μονάδες και τις μεγάλες γραφειοκρατικές εταιρίες, ακόμη και τις μικρές ρυπογόνες βιοτεχνίες, έτσι ώστε το zoning, έδινε στα πλαίσια του φορντισμού τη μοναδική γνωστή, εφικτή λύση. Σήμερα όμως, η παραγωγή, διασπείρεται κατατεμαχίζεται και διασπάται σε παγκόσμιες γραμμές παραγωγής, μακριά από τις ανεπτυγμένες χώρες, ή/και σε μικρές μονάδες, βιοτεχνίες και οικοτεχνία. Η τεχνολογία, προσφέρει δυνατότητες και προοπτικές μείωσης έως και εξαφάνισης της ρύπανσης, ενώ οι εταιρίες και οι οργανισμοί εμφανίζουν ανάλογες τάσεις συρρίκνωσης και διασποράς, αφού η πληροφορική και η τηλεεργασία μειώνουν την ανάγκη απασχόλησης και μετακινήσεων, που επίσης τείνουν να μετατρέπονται σε λιγότερο ρυπογόνες. Έτσι τις ευέλικτες μορφές συσσώρευσης κεφαλαίου και τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης, ακολουθούν οι ευέλικτες πολεοδομικές μορφές. Η ανάμιξη των

³² Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.327

χρήσεων, ακόμη και της ελαφράς και μικρής βιομηχανίας, φαίνεται να είναι η λέξη κλειδί στις νέες πολεοδομικές αντιλήψεις του αστικού σχεδιασμού.

2.1.4.Οι νέες ευαισθησίες και οι νέες ιδέες

Ο Ε.Hobsbawm³³, έχει συνδέσει την κατάρρευση του κοινωνικού κράτους, με την άνοδο του ατομισμού έναντι των κοινωνικών δεσμών. Η μεταπολεμική διάχυση της ευημερίας, διευρύνοντας διαρκώς το κοινωνικό κράτος, μεταβίβασε στους μηχανισμούς του όλες τις αρμοδιότητες της κοινωνίας, εν ονόματι της ατομικής ελευθερίας και του δικαιώματος επιλογής, αχρηστεύοντας βαθμιαία κάθε άποψη του κοινωνικού δεσμού και της αναγκαίας κοινωνικής υπευθυνότητας, στην οποία είχε βασισθεί η επιτυχία του μεταπολεμικού καπιταλισμού. Το σύστημα αυτό, ήταν ασταθές εγγυώμενο την πλήρη απασχόληση και την ευημερία και αδιέξοδο, καθώς ο στόχος του για αδιάκοπη προαγωγή της υλικής ευημερίας αναιρούσε τη συλλογικότητα στην οποία είχε βασισθεί η οικοδόμησή του, υπονομεύοντας το κοινωνικό συμβόλαιο.

Πράγματι, ο βιομηχανικός καπιταλισμός, εμπειρείχε μια θεμελιώδη εγγενή αντίφαση που τον οδήγησε στο αδιέξοδο και την κατάρρευση. Η υπόσχεση του, ήταν η αέναη και γενική υλική ευημερία μέσω του κοινωνικού κράτους. Στη βάση αυτή, λειτούργησε το τριμερές κοινωνικό συμβόλαιο και οι κεϋνσιανές πολιτικές. Αλλά από τη στιγμή που η υλική ευημερία είχε υπερβεί τις βασικές ανάγκες, τι άλλο θα μπορούσε να σημαίνει, παρά αύξηση των ατομικών επιλογών; Συνεπώς, η έννοια της ευημερίας που αποτελούσε το στόχο των συστημάτων, των οποίων η ανάπτυξη βασιζόταν όλο και περισσότερο στην αύξηση της ζήτησης (κατανάλωσης) και των δαπανών του κοινωνικού κράτους (μεταβιβαστικές πληρωμές) μετασχηματιζόταν σε αύξηση των επιλογών και του ατομισμού, οδηγώντας στην υποχώρηση της συλλογικότητας που είχε στηρίξει τα κοινωνικά συμβόλαια, τα μαζικά συστήματα παραγωγής και αναπαραγωγής και τη μαζική πολιτική εκπροσώπηση. Η δημογραφική αδυναμία των δυτικών κοινωνιών άλλωστε, δεν είναι άσχετη με την κατάρρευση του κοινωνικού κράτους.

Η αύξηση των υποκειμενικών θεωρήσεων σε συνδυασμό με την απογοήτευση από την αποτυχία των υποσχέσεων του μεταπολεμικού συστήματος, υπονόμεισε αποφασιστικά τα φιλοσοφικά και θεωρητικά του θεμέλια, καταδεικνύοντας τις αρνητικές πλευρές του και καθώς *το όλο πρότυπο του δυτικού καταναλωτικού καπιταλισμού, ανάγκαζε τους ανθρώπους να ζουν την καθημερινή τους ζωή σ' έναν ιλιγγιώδη ρυθμό, οδηγούσε σ' ένα είδος υπαρξιακής κρίσης*³⁴, που ομοίως αμφισβητούσε την κληρονομιά του διαφωτισμού. Στο μέτρο που οι νέες ιδέες κάθε εποχής, βρίσκονται σε συνάρτηση και αλληλεπίδραση με το κοινό αίσθημα, οι τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, απέπνεαν απογοήτευση, σύγχυση και ανορθολογισμό, καθώς η επιστήμη και η τεχνολογία, έχαναν τα θέλγητρά τους και μετατρέπονταν σε πηγές φόβου, ενώ η πολιτική, η ταξική πάλη, αλλά και το κράτος προνοίας υποχωρούσαν, επιτείνοντας τον ατομισμό, την ανισότητα και την ανασφάλεια.

Οι ως «από μηχανής θεοί» αλλαγές στον πολιτισμό, τις ιδέες, τις επιστήμες και τις τέχνες, που πλαισίωσαν τους μετασχηματισμούς οι οποίοι οδηγούσαν

³³ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, Η χρυσή εποχή*

³⁴ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.337-340

στη μεταβιομηχανική πόλη, άλλοτε εμφανίζονται ως αίτια και άλλοτε ως αιτιατά, ή ιδεολογική κάλυψη για τις νέες αστικές μορφές.

2.1.5. Η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση

Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, ήταν μια από τις πρώτες αφορμές αμφισβήτησης της νεωτερικότητας. Καταγγελίες της αλόγιστης οικονομικής ανάπτυξης, όπως τα βιβλία *Βουβή άνοιξη*³⁵ για τη ρύπανση ή *Τα όρια της ανάπτυξης*³⁶ για την εξάντληση των φυσικών πόρων, άσκησαν μεγάλη επιρροή διεθνώς.

Η τάση ολοκληρωτικής καθυπόταξης του φυσικού κόσμου, προς όφελος του ανθρώπου, συνδέθηκε με τις διακηρύξεις των στοχαστών του διαφωτισμού (F.Bacon, J.Locke, Condorcet, κ.ά.), που συναρτούσαν την κοινωνική και την οικονομική πρόοδο, με την επιστήμη³⁷, ενώ από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι ενεργειακές κρίσεις, οι οικολογικές καταστροφές, η διαπίστωση της πλανητικής κλίμακας των περιβαλλοντικών προβλημάτων, η αποκάλυψη των μεγεθών της περιβαλλοντικής καταστροφής στις πρώην κομμουνιστικές χώρες³⁸, αλλά και η διαρκής επιδείνωση των συνθηκών του αστικού περιβάλλοντος, *συνέβαλαν στην καταστροφή της ελπίδας όλων όσοι ανέμεναν από τη σύγχρονη επιστήμη να οδηγήσει την ανθρωπότητα σε μια νέα χρυσή εποχή*, καθιστώντας μια τέτοια εμπορευματική αντίληψη της προόδου σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για ορισμένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα του πλανήτη³⁹.

Η ευρεία διάδοση μιας οικολογικής ευαισθησίας, που οδήγησε στην έκρηξη του οικολογικού κινήματος και η πίεση των ενεργειακών κρίσεων, φαίνεται να ήσαν οι κύριες αιτίες που οδήγησαν στη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και την ανάπτυξη (Ρίο Ιανέιρο, 1992), όχι χωρίς αντιδράσεις από την πλευρά των εκπροσώπων της νεωτερικής επιστήμης: το 1992, η *Έκκληση της Χαϊδελβέργης*, από 264 επιστήμονες (μεταξύ των οποίων 52 βραβευμένοι με Νόμπελ) κατήγγειλε την οικολογία ως *την εμφάνιση μιας ανορθολογικής ιδεολογίας που αντιτίθεται στην επιστημονική και βιομηχανική πρόοδο*⁴⁰. Άλλοι επιστήμονες, αρκετά νωρίτερα, είχαν φανεί πολύ διορατικότεροι: *επειδή ζούμε σ' ένα πλουραλιστικό, πολύπλοκο παγκόσμιο σύστημα, όπου η ανατροπή και η τυχαιότητα αποτελούν τους κανόνες, υφίσταται ανάγκη για ένα ευρύτερο, περιεκτικότερο πλαίσιο έρευνας με αναφορά στο «διάλογο του ανθρώπου με τη φύση»*, έγραφε το 1984 ο I.Prigogine⁴¹.

Η οικολογική προσέγγιση του προβλήματος της ανάπτυξης, ήταν ίσως η ισχυρότερη συνιστώσα της υπαρξιακής κρίσης στις κοινωνίες του ανεπτυγμένου κόσμου. Τα οικολογικά προβλήματα, μολονότι μακροπρόθεσμα είναι αποφασιστικής σημασίας, δεν ήταν άμεσα τόσο εκρηκτικά, υποστηρίζει ο E.Hobsbawm, αλλά ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης σαν αυτούς που σημειώθηκαν στο δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα θα έχουν μη αναστρέψιμες

³⁵ Carson R., *Silent Spring*, 1962

³⁶ Meadows D.H. και D.I., Randers J., Behrens W.W., *The Limits to Growth*, 1972

³⁷ Rifkin J., *Ο αιώνας της βιοτεχνολογίας*, σ.333-335, 433-434

³⁸ Gray J., Λυμπεράκη Α. (επ.), *Απατηλή αυγή*, σ.314, 322, 323, κ.ά.

³⁹ Ramonet I., *Γεωπολιτική του χάους*, σ.95

⁴⁰ ό.π., σ.95

⁴¹ «Order Out Of Chaos: Man's New Dialogue With Nature», αναφ. σε Barton J. H. and Hunchuk A.M., «All That Is Solid Melts In Air: World Systems Theory», σ.7

και καταστροφικές συνέπειες για το φυσικό περιβάλλον του πλανήτη μας. Ο αντικειμενικός στόχος της οικολογικής πολιτικής πρέπει να είναι και ριζοσπαστικός και ρεαλιστικός και από περιβαλλοντική άποψη, εάν η ανθρωπότητα ήθελε να έχει μέλλον, τότε ο καπιταλισμός των Δεκαετιών της κρίσης (των τελευταίων του 20^{ου} αιώνα) δε μπορούσε να έχει κανένα⁴².

Στη διάσκεψη του Ρίο, εκδόθηκε μεταξύ άλλων, ένα κείμενο θέσεων και σύστασης δράσεων για την αειφόρο και βιώσιμη ανάπτυξη (Agenda 21) που αποτέλεσε διεθνώς, τη βάση χάραξης όλων των περαιτέρω σχετικών πολιτικών και πρακτικών. Στη βάση ότι το οικολογικό μέλλον της ανθρωπότητας διακυβεύεται στις πόλεις⁴³, καθώς περισσότερο από το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού (>80% στην Ευρώπη) είναι αστικός, το κείμενο αυτό επικεντρώθηκε στη βιώσιμη διαχείριση του αστικού χώρου και τη βελτίωση των συνθηκών αστικής ζωής με άξονες τον περιορισμό της επέκτασης των πόλεων, της ρύπανσης και της κατανάλωσης ενέργειας.

2.1.6.Οι μετανεωτερικές οπτικές

Οι αιτίες αμφισβήτησης της νεωτερικότητας, δηλ. της πορείας που ακολούθησε ο Δυτικός κόσμος, με αφετηρία το Διαφωτισμό, έχουν εντοπισθεί από τον J.-F.Lyotard, στην έλευση της μετά-βιομηχανικής κοινωνίας, που προκάλεσε τη *μεταμοντέρνα κατάσταση*: το 1979, στο ομώνυμο βιβλίο του, μετουσίωσε σε λόγο, μια γενικευμένη *αίσθηση*⁴⁴, μιας γενικευμένης από-νομιμοποίησης των θεμελιωδών Δυτικών κοινωνικών αξιών και θεσμών.

Η προσοχή του J.-F.Lyotard, επικεντρώνεται κυρίως στη φύση της γνώσης στην εποχή μας. Παρατηρεί λοιπόν, ότι η γνώση, που μεταλλάσσεται, ώστε να προσαρμοσθεί στις ανάγκες και τους τρόπους κυκλοφορίας και αξιοποίησής της, χάνει την αξία χρήσης της και μετατρέπεται σε προϊόν με αξία ανταλλακτική⁴⁵. Με την αφετηρία αυτή, ακολουθούν οι διαπιστώσεις του, που συμπληρώνουν την εικόνα της μεταβιομηχανικής και μεταμοντέρνας κοινωνίας:

α. Ανάμεσα στο δηλωτικό, το επιτακτικό και το τεχνικό παιγνίδι, το τελευταίο αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα και συνδέεται άμεσα με την εξουσία. *Δεν αγοράζει κανείς ειδήμονες, τεχνικούς και συσκευές για να γνωρίσει την αλήθεια, αλλά για ν' αυξήσει την ισχύ*⁴⁶. Η επιστημονική γνώση, που παράγεται με τη συνδρομή της τεχνολογίας, υπάγεται μοιραία στους κανόνες της αποτελεσματικότητας. Η χρήση της τεχνολογίας αυξάνει την ικανότητα διαχείρισης της απόδειξης και άρα την ικανότητα επιστημονικής δικαίωσης της αποδοτικής γνώσης, έναντι της αλήθειας⁴⁷.

β. Η αποσύνδεση του κοινωνικού δεσμού από τα κράτη-έθνη, τα κόμματα, τα επαγγέλματα, τους θεσμούς και τις ιστορικές παραδόσεις, δηλαδή από τα κύρια ενοποιητικά στοιχεία των δυτικών κοινωνιών, κατακερματίζει τις αντιλήψεις και τους σκοπούς των ανθρώπων, που χάνουν την πίστη τους στις μεγάλες διηγήσεις, και ιδιαίτερος στην πορεία της νεωτερικής ανθρωπότητας

⁴² Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ. 719-721

⁴³ Le Galès P., *Vers de villes acteurs en Europe*, σ.9

⁴⁴ χ.υ., «Συνέντευξη του Lyotard J.-F. στο περιοδικό L'Espresso, 14-1-1990», *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 16-7-1999, σ.10-11

⁴⁵ Lyotard J.-F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, σ.33

⁴⁶ ό.π., σ.115,116

⁴⁷ ό.π., σ.116

προς τη χειραφέτηση και την πρόοδο⁴⁸.

γ. Μέσ' από την αυξανόμενη αλλοτρίωση του ανθρώπου στην υπηρεσία της αποτελεσματικότητας του πολιτικο-οικονομικού συστήματος, αναδύεται η διάσταση μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής πρόοδου. Η χρεοκοπία της ιδέας, ότι η κοινωνική πρόοδος ταυτίζεται με την οικονομική, συνδέεται με την απώλεια της πίστης ότι η επιστήμη, αποτυπώνοντας την «υφιστάμενη κατάσταση», θα ήταν σε θέση ορθολογικά, να σχεδιάζει και να υλοποιεί ένα συνεχώς καλύτερο μέλλον. Το ανέφικτο της αποτύπωσης και της διαχείρισης της κοινωνικής πολυπλοκότητας⁴⁹, οδηγεί σύμφωνα με τη θεωρία του N.Luhmann, στην προσπάθεια των συστημάτων να ομογενοποιούν (εξαπλουστεύουν) τα ανθρώπινα σύνολα, με κύρια μέθοδο την υποβολή κοινών στόχων και επιθυμιών, δηλ. τεχνητών συναινέσεων, που να εξυπηρετούν τις επιδιώξεις κάθε συστήματος⁵⁰.

Η ανακήρυξη από τον N.Luhmann αυτών των τάσεων των κοινωνικών συστημάτων, σε μοναδικό εφικτό τρόπο λειτουργίας τους δηλ. σε ιδεολογία, ήταν μια δραματική ένδειξη για την εξάντληση του νεωτερικού υποδείγματος, που απελπισμένα μεταλλασσόταν σε *κυνικό*⁵¹.

Οι διαπιστώσεις του J.-F.Lyotard, απηχούσαν εύστοχα, μια γενικευμένη αίσθηση κατά της νεωτερικότητας. Η πρότασή του, αποτελεί και την πεμπτούσια της μετανεωτερικότητας: Η ετερομορφία των γλωσσικών παιχνιδιών, οι προσωρινές, τοπικές συναινέσεις, τα πρόσκαιρα συμβόλαια, οι πολλαπλές πεπερασμένες μετά-επιχειρηματολογίες, συνιστούν την άμυνα κατά της αλλοτρίωσης από το σύστημα και την ασφαλέστερη μέθοδο αναζήτησης της αλήθειας, στο δεδομένο χώρο και το συγκεκριμένο χρόνο⁵².

Μια συνοπτική σταχυολόγηση φιλοσοφικών θέσεων των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, διαγράφει ένα γενικό προσανατολισμό, που απορρίπτει την ύπαρξη πανανθρώπινων σταθερών και μονοσήμαντης αλήθειας, κηρύσσοντας την «κυρίαρχη διήγηση» του Διαφωτισμού για την ανθρώπινη χειραφέτηση, παραπλανητική και καταστροφική. Συνεπώς οι αλήθειες, ανιχνεύονται στην πολυπλοκότητα, την πολυδιάσπαση, την αντίφαση, τη μοναδικότητα, την υποκειμενικότητα και κατ' επέκταση, στον τόπο, την ιστορία, τις ιδιομορφίες και τις συγκυρίες.

Ο M.Foucault, προσέγγισε την σχέση της γνώσης με την εξουσία μεσ' από τους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου, που ασκούν εξουσία διεσπαρμένα, αποσπασματικά, τοπικά, με ανάλογες αποσπασματικές λογικές, κωδικοποιώντας τεχνικές και πρακτικές, ανεξάρτητες από οιαδήποτε συστηματική στρατηγική ταξικής κυριαρχίας. Η κατάσταση αυτή, είναι αδύνατον να κατανοηθεί συνολικά μέσ' από κάποια γενική θεωρία, ενώ κανένα ουτοπικό σχήμα δεν αποφεύγει τη σχέση εξουσίας και γνώσης μέσ' από μη καταπιεστικές μεθόδους⁵³.

Ο J.Lacan αμφισβήτησε την ικανότητα του ατόμου να λειτουργεί ως υποκείμενο. Η αλλοτρίωση του ατόμου από το είδωλό του και η έκφραση μέσ'

⁴⁸ Lyotard J.-F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, σ.55

⁴⁹ ό.π., σ. 131-142

⁵⁰ ό.π., σ.144,146

⁵¹ ό.π., σ.152

⁵² ό.π., σ.154-155

⁵³ Harvey D., «The Conditions of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change», σ.305

από μια προϋπάρχουσα, γεμάτη νοήματα, γλώσσα, τον οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι το εγώ δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο από ένα συνονθύλευμα τεχνιτών γλωσσικών κατασκευών που χρησιμεύουν να καλύπτουν και να παραποιούν το ασυνειδητό. Η προσπάθεια προσέγγισης μέσ' από τη γλώσσα, που αποτελεί παραποιητικό μέσον αναπαράστασης είναι μάταιη. Συνεπώς, η ειλικρινής προσέγγιση της υποκειμενικότητας θα ήταν η αποδοχή του πρωταρχικού της κατατεμαχισμού⁵⁴ (η πρόσφατη θεωρία των *Mems*, κατά την οποία οι έννοιες και οι ιδέες είναι αυθύπαρκτες, δηλ. δημιουργούνται, εγκαθίστανται, μεταδίδονται, διαδίδονται ή παρακμάζουν, ανεξάρτητα από την ανθρώπινη βούληση, φαίνεται να σχετίζεται με τις απόψεις του Lacan).

Ο J.Derrida, μετέθεσε την ουσία των κειμένων από το «φειχισμό» του νοήματός τους, στην ίδια τη γλωσσική δομή τους και στην αποδομητική τους ανάγνωση, που σε συνδυασμό με την αποδόμηση άλλων κειμένων, παράγει νέα νοήματα.

Οι γαλλικές μετανεωτερικές οπτικές, προχωρούν τελικά, στη συνολική απόρριψη του Διαφωτισμού, αποδίδοντάς του την αλαζονεία της βεβαιότητας περί δικαίου, που προκάλεσε μια σειρά από μαζικά εγκλήματα στο όνομα του Ορθού Λόγου: από την Τρομοκρατία της γαλλικής επανάστασης μέχρι το Άουσβιτς και τα Γκούλαγκ⁵⁵.

Φαίνεται, ότι η μόνη ιδιότητα που είναι δυνατόν να αποδοθεί με ασφάλεια στο μεταμοντερνισμό, σχετίζεται με την απόρριψη της νεωτερικής φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης, που οδηγείται σε συμπεράσματα μέσω των ταξινομήσεων, της κατηγοριοποίησης και της σύγκρισης.

Ο κυριότερος αντίλογος στο μετανεωτερικό φιλοσοφικό ρεύμα, διατυπώνεται από τον J.Habermas. Η διαφωνία του J.Habermas, που επίσης κατακρίνει την κατάληξη της νεωτερικότητας⁵⁶, έγκειται στην ανανέωση της εμπιστοσύνης σ' αυτήν, μέσ' από την ακλόνητη πίστη του στον ορθό λόγο, που μπορεί να παράγει μακρόπνοες συναινέσεις (τις οποίες ο J.-F.Lyotard⁵⁷, κηρύσσει ύποπτες και άχρηστες δηλ. κατά κανόνα κατασκευασμένες) με στόχο την πανανθρώπινη χειραφέτηση. Η «ανάνηψη» της νεωτερικής κουλτούρας, αντιτάσσει ο J.Habermas⁵⁸, είναι εφικτή μέσ' από την επανασύνδεσή της με την καθημερινή ζωή, υπό την προϋπόθεση ότι ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός θα οδηγηθεί προς μη καπιταλιστικές κατευθύνσεις.

Σε φιλοσοφικό επίπεδο, η πεμπτουσία της νεωτερικής/βιομηχανικής εποχής, ήταν η απόπειρα απελευθέρωσης του ανθρώπου από τη φύση και το υπερφυσικό, με εργαλείο τον ορθολογισμό. Αλλά ο ορθολογισμός, απεδείχθη ανεπαρκής για τη βιομηχανική οργάνωση του κόσμου, που χρειαζόταν επιτακτικά μεγάλες και οργανωμένες συλλογικότητες, καθώς η βιομηχανική εποχή, ταλανίσθηκε από μια κορυφαία αντίφαση: ήταν υποχρεωμένη να αξιοποιήσει τον Ορθό Λόγο, για την ανάπτυξη των θετικών επιστημών που προωθούσαν την τεχνολογία ως αναπτυξιακό εργαλείο, συμπιέζοντας

⁵⁴ Bell D., *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, σ.342

⁵⁵ Huyssen A., «Mapping the Postmodern», σ.57

⁵⁶ Habermas J., «Modernity: An Uncomplete Project», σ.164-166

⁵⁷ Lyotard J.-F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, σ.154

⁵⁸ Habermas J., «Modernity: An Uncomplete Project», σ.167

συγχρόνως τον Ορθό Λόγο που απελευθέρωνε τον άνθρωπο κοινωνικά, αλλά και τον απομάκρυνε από τους καταναγκασμούς που η ίδια χρειαζόταν. Έτσι, αξιοποιώντας την θετική επιστήμη εργαλειακά για την οικονομική ανάπτυξη και τη συσσώρευση κεφαλαίου, η βιομηχανική εποχή, αξιοποίησε επίσης εργαλειακά τον Ορθό Λόγο γενικότερα, διαστρέφοντάς τον σε νεωτερικές θρησκείες, δηλ. σε ιδεολογίες, οι οποίες όταν εγκαταλείφθηκαν αφού είχαν αιματοκυλίσει τον κόσμο, οδήγησαν στην πτώση της νεωτερικότητας. Η μεταβιομηχανική οργάνωση του κόσμου, όχι μόνο δε χρειάζεται τις συλλογικότητες του παρελθόντος, αλλά τις αντιμετωπίζει ως εμπόδια, προωθώντας την ανάπτυξη του ατομισμού σε υλικό και διανοητικό επίπεδο και με την έννοια αυτή, συνιστά την ουσία της μετανεωτερικότητας. Αλλά αν ο ατομισμός συνιστά τη συνθήκη απελευθέρωσης του ανθρώπου, η συλλογικότητα, εξακολουθεί να είναι αναγκαία, με μια έννοια, που μας δίδαξε με οδυνηρό τρόπο η βιομηχανική εποχή: τη βιωσιμότητα του ανθρώπινου πολιτισμού. Η μετανεωτερικότητα, συνεπώς, θα μπορούσε να θεωρηθεί, ως συνέχεια της νεωτερικότητας, ένα προωθημένο στάδιο στην ανθρώπινη απελευθέρωση, επαναθέτοντας συγχρόνως μια κορυφαία πρόκληση: τη δυνατότητα των ανθρώπων, ευημερώντας υλικά, να ολοκληρώνονται προσωπικά και συγχρόνως, να δρουν συλλογικά, αποφεύγοντας την αλλοτρίωση και τον καταναγκασμό. Μια τέτοια συνθήκη, προδιαγράφει έναν εξαιρετικά περίπλοκο κόσμο, αλλά όχι ουτοπικό.

2.1.7. Η στροφή στην ιστορία

Οι μόνοι Νέοι Κόσμοι που έμελλε να ανακαλυφθούν στη δεκαετία του 1990, βρίσκονταν στο παρελθόν, έχει γράψει ο M.Mazower⁵⁹, αν και στο χωρικό σχεδιασμό, τέτοιες τάσεις είχαν εμφανισθεί αρκετά νωρίτερα.

Το μεταμοντέρνο πνεύμα εκδηλώθηκε νωρίς και με μεγάλη ένταση στην τέχνη και την αρχιτεκτονική -όπου εμφανίσθηκε ένα είδος «αυτονόμησης» από το φιλοσοφικό υπόβαθρο- ως αντίλογος στο διαχωρισμό υψηλής και μαζικής κουλτούρας και την αισθητική καθαρότητα του *Υψηλού Μοντερνισμού*, αντιστοίχως, ενώ είχε προηγηθεί η μεταπολεμική απαξίωση του μοντερνισμού.

Στην Αρχιτεκτονική, ο μεταμοντερνισμός, αποσυνδέοντας τη λειτουργικότητα από την αισθητική, κατήγγειλε τον εξορθολογισμό, την αποτελεσματικότητα, την τυποποίηση, τη αφηρημένη γεωμετρικότητα, εκφραζόμενος συνήθως, με μια ποικιλία τρόπων προσφυγής στην ιστορική μορφολογία: την αναπαραγωγή, την επανερμηνεία, την ανάμιξη ή την παρωδία της. Ο P.Portoghesi⁶⁰, διαπιστώνοντας ότι η μοντέρνα αρχιτεκτονική, είχε κριθεί από το φυσικό της προϊόν, τις σύγχρονες πόλεις, θεωρεί ότι ο μεταμοντερνισμός, αποτελεί, μέσω της διακοπής με το (πρόσφατο, μοντέρνο) παρελθόν, τη συνέχεια και τη μεγάλη παράδοση της νεωτερικότητας. Η L.Hutcheon⁶¹, αποφαίνεται ότι πρόκειται για την *οιδιπόδεια απορρίψη* του μοντερνισμού, μέσω της στροφής στην ιστορία, όπως ο μοντερνισμός, είχε αντιστοίχως απορρίψει προηγουμένως τον ιστορικισμό.

Οι απόψεις του A.Rapport, που έδειξε την αντίστροφη σχέση μεταξύ της υλικής κρισιμότητας στις κτιριακές κατασκευές, και της επιλογής (ποικιλίας)

⁵⁹ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.335

⁶⁰ Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.209

⁶¹ Hutcheon L., «Theorising the Postmodern towards a poetics», σ.83

των μορφών, σχηματίζουν ένα πλαίσιο που προσφέρεται για την ερμηνεία της εξάπλωσης του αρχιτεκτονικού μεταμοντερνισμού: σήμερα (1969), υποστηρίζει ο A.Rapoport, ενεργούμε ως εάν η υλική κρισιμότητα να ήταν υψηλή και η πιστή παρακολούθηση της υλικής «λειτουργίας» να ήταν κάτι το απαραίτητο, ενώ η υλική κρισιμότητα είναι χαμηλότερη παρά ποτέ και η επιλογή γίνεται υπέρμετρη, ώστε οι μορφές να γίνονται ζήτημα μόδας⁶².

Το θεωρητικό υπόβαθρο της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής, θεμελιώνεται στην απόρριψη της μοντέρνας, χωρίς να συγκροτεί ενιαίο μορφολογικό ρυθμό, γεγονός που ασφαλώς είναι συνεπές με το πνεύμα της. Ο *ριζοσπαστικός εκλεκτικισμός και η αμφισημία του λόγου του*⁶³, η ανάμιξη των αρχιτεκτονικών ρυθμών και η *παρωδία της ιστορίας*⁶⁴, ο *ειρωνικός διάλογος με το παρελθόν*⁶⁵, αλλά και η ίδια, η πιστή αναπαραγωγή αρχιτεκτονικών ρυθμών του παρελθόντος, αποτελούν διαφορετικές εκδοχές του μεταμοντερνισμού, που όμως, κατά κανόνα, διαπνέονται όλες από τη στροφή στις προβιομηχανικές αρχιτεκτονικές μορφές. Το γεγονός αυτό, είτε με την παρεμβολή της ειρωνείας, της παρωδίας και της ανάμιξης των ρυθμών, είτε όχι, αποκαλύπτει τη βαθιά νοσταλγία για την απολεσθείσα «αθωότητα», μια ρομαντική εκδοχή της ιστορίας, αλλά και την ανάγκη μιας ταυτότητας. Σήμερα, γράφει ο J.Habermas, όλοι αναπολούν την παραδοσιακή ευρωπαϊκή πόλη, περισσότερο και από τον Camillo Sitte⁶⁶.

Αυτό λοιπόν που στην αρχιτεκτονική, απορρίπτεται με το μεταμοντερνισμό, είναι οι αρνητικοί συμβολισμοί της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και η σκληρή πραγματικότητα της σύγχρονης πόλης της αποδοτικότητας: η τυποποίηση, η αποξένωση, ο διαχωρισμός, το *κτηνοτροφικό κέντρο*, η αποικιοποίηση, στην Ανατολή για τη διάδοση της επανάστασης (Ρώσοι κονστρουκτιβιστές) και στη Δύση για την αποφυγή της (Le Corbusier), μέσ' από αρχιτεκτονικές και πολεοδομικές θεωρίες, που είχαν θέσει ως σκοπό τους, να μετατρέψουν τους πολίτες σε «μοντέρνους»⁶⁷.

Αλλά η μεταμοντέρνα ιστορικιστική αρχιτεκτονική, δεν φιλοδοξεί να αλλάξει τους ανθρώπους, ούτε εντάσσεται σε πολιτικά προγράμματα, αντιθέτως διακρίνεται από ένα φορμαλισμό, που αντιμετωπίζει τα *αρχιτεκτονικά αρχέτυπα*, ως διαχρονικούς, οιονεί θεσμούς του κοινωνικού δεσμού, είναι *μια αρχιτεκτονική της εικόνας, που προορίζεται για έναν πολιτισμό της εικόνας*⁶⁸. Δεδομένου όμως, ότι δεν υπακούει, ούτε σε εξορθολογιστικούς, ούτε σε παραδοσιακούς κανόνες, η μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική, διολισθαίνει συχνά, σ' ένα ρυθμό «*anything goes*»⁶⁹ ή σε αυτό που ο D.Bell αποκαλεί «*PoMo*»⁷⁰, υποπίπτοντας στο αμάρτημα για το οποίο κατηγορείται ο ύστερος μοντερνισμός: τον *αυτό-γνωσιακό/αυτό-συλλογιστικό φορμαλισμό*⁷¹, και στο «*παζάρι*» *ανακαλύψεων όπου βασιλεύουν η προσωπική φιλοδοξία και ο*

⁶² Rapoport A., *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, σ.87-89, 181.

⁶³ Jencks C., «Postmodernism-The Third Force», σ.6

⁶⁴ Hutcheon L., «Theorising the Postmodern towards a poetics», σ.83

⁶⁵ Eco U., «Postscript to the Name of the Rose», σ.73

⁶⁶ Habermas J., «Modern and Post-Modern Architecture», σ.14

⁶⁷ Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.212

⁶⁸ ό.π., σ.212,213

⁶⁹ Huyssen A., «Mapping the Postmodern», σ.69

⁷⁰ Bell D., *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, σ.334

⁷¹ Hutcheon L., «Theorising the Postmodern towards a poetics», σ.90

τεχνολογικός πειραματισμός⁷² (περισσότερο ρυθμολογικός / αισθητικός στην περίπτωση του μεταμοντερνισμού).

Ο αντίλογος για την μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική, εκκινεί από τον ίδιο τον J.-F.Lyotard⁷³, που διευκρίνιζε ότι *το σύνολο από στυλ, που αποτελούνται από αποσπάσματα, ένα είδος συμπιλήματος (...)* και το μεταμοντέρνο ως καταφύγιο για οποιαδήποτε ιδέα ή πράγμα με μια ισχυρή συνιστώσα παιχνιδιού, ανευθυνότητας, καπρίσιου, σε ένα φόντο μελαγχολίας και ρετρό, του προξενούσαν αμηχανία και δεν του άρεσαν.

Ο J.Habermas⁷⁴, επισημαίνει ότι, *ως κατανοητό πλαίσιο ζωής, η πόλη οφείλει να σχεδιάζεται αρχιτεκτονικά και να αναπαρίσταται διανοητικά, με την έννοια του σχεδιασμού χώρων με προθέσεις χρήσης. Από το 19^ο αιώνα μέχρι σήμερα, η πόλη έγινε το σταυροδρόμι ενός διαφορετικού είδους λειτουργικών σχέσεων. Ενσωματώθηκε σε αφηρημένα συστήματα που δεν ήταν πλέον δυνατόν να συλληφθούν αισθητικά ως ευανάγνωστες παρουσίες (...)* Αλλά το γεγονός αυτό δεν αποτελεί χρεοκοπία, ούτε της μοντέρνας, ούτε καμιάς άλλης αρχιτεκτονικής. Η μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική με τη σειρά της, διατηρεί ανεπίλυτα τα προβλήματα, που η μοντέρνα άφησε στο περιθώριο: *την αποικιοποίηση του ανθρώπινου πλαισίου ζωής από τις επιταγές των αυτονομημένων συστημάτων των οικονομικών και διοικητικών διαδικασιών.*

Το κυριότερο στοιχείο που χαρακτηρίζει τη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική, είναι ο ιστορικισμός και με αυτή την έννοια, υποστηρίζεται ότι πρόκειται για μια στροφή προς την ιστορία. Παραμένει όμως ασαφής η ακριβής σχέση της μεταμοντέρνας αρχιτεκτονικής με την ιστορία, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο, η χρήση κλασικών ή άλλων ιστορικών μορφολογικών στοιχείων, αφ' εαυτής, δημιουργεί σύνδεσμο με την ιστορία. Η άποψη του P.Portoghesi⁷⁵ για την θεσμική και επικοινωνιακή αξία των αρχιτεκτονικών αρχετύπων, ως εάν επρόκειτο για γενετικούς κώδικες, ή αισθητικές μορφές που ανεδείχθησαν κοινωνικά σε μια, νέο-δαρβινιστικής προσέγγισης, εξελικτική διαδικασία, παραπέμπει σε διαχρονικά σταθερές, απόλυτες δηλαδή αισθητικές αξίες, ενώ συγχρόνως, δέχεται τον ασταθή συμβολισμό των μορφών, που μεταλλάσσεται με την πάροδο του χρόνου, αναλόγως της κοινωνικής τους χρήσης⁷⁶. έτσι, η άποψη αυτή, δεν φαίνεται πειστική, όχι μόνον όταν πρόκειται για την παρωδία και την ειρωνική προσέγγιση της ιστορικής μορφολογίας, αλλά ακόμη και κυρίως, καθ' όσον αφορά την πιστή αναπαραγωγή ιστορικών αρχιτεκτονικών μορφών, *όταν το καινούργιο προσπαθεί να εκμαυλίσει το παλιό, να του κλέψει χαρακτηριστικά, να προσμειχθεί μαζί του⁷⁷*: παρά την αρχαϊκή μορφή τους, δεν παύουν να είναι νέες, δεν έχουν εγγραφεί στη συλλογική μνήμη της πόλης, δεν έχουν ιστορία, ούτε συνδέονται μαζί της. Ο G.Dorfles, που έχει αποκαλέσει τα ερείπια και τις πόλεις του παρελθόντος, *«δοχεία του φανταστικού»* ικανά να μεταδώσουν τη συμβολική τους φόρτιση σε όλο το περιβάλλον τους, θεωρεί ότι *το στοιχείο του φανταστικού μπορεί να υπάρχει πολύ καλύτερα στις κατασκευές high-tech παρά στις στυλίστικες*

⁷² Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.210

⁷³ χ.υ. «Συνέντευξη του Lyotard J.-F.στο περιοδικό L'Espresso», 14-1-1990, *Ελευθεροτυπία (Βιβλιοθήκη)*, 16-7-1999, σ.10-11

⁷⁴ Habermas J., «Modern and Post-Modern Architecture», σ.14

⁷⁵ Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.212

⁷⁶ Hutcheon L., «Theorising the Postmodern towards a poetics», σ.85

⁷⁷ Wenders W., Kollhoff H., *Μια συζήτηση για την πόλη*, σ.43

αναβιώσεις. Αν υπάρξει νεομπάρók υποστηρίζει, αυτό θα είναι αποδεσμευμένο από τα νεκρά γράμματα του παρελθόντος⁷⁸.

Ο J.Baudrillard⁷⁹, επισημαίνει ότι η εποχή μας χαρακτηρίζεται από τον υπερρεαλισμό της προσομοίωσης. Ο F.Jameson⁸⁰, υποστήριξε ότι ο ιστορικισμός του αισθητικού μεταμοντερνισμού, εξαφανίζει την ιστορία κατασκευάζοντας ομοιώματα (*simulacrum*) ανύπαρκτων πρωτοτύπων. Κατά τον F.Jameson, στις σύγχρονες Δυτικές κοινωνίες, διαχέεται μια κατασκευασμένη νοσταλγία για το παρελθόν, στην ιδεολογία της γενιάς (του '50 κ.ο.κ.), στις μόδες, στον κινηματογράφο, τη λογοτεχνία, τις τέχνες, την αρχιτεκτονική κ.ο.κ. Η εικόνα αποτελεί την τελική μορφή της εμπορευματοποίησης (G.Debord), και εν προκειμένω, πρόκειται για μια νοσταλγία που δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένες αναμνήσεις, ή συγκεκριμένη εποχή, αλλά στην εμπορευματοποιημένη αναπαραγωγή στερεοτύπων και εικόνων. Κατά τον D.Harvey⁸¹, η κατάρρευση της χρονικής τάξης προωθεί μια ιδιόμορφη αντιμετώπιση του παρελθόντος: ο μεταμοντερνισμός, εγκαταλείποντας την ιδέα της προόδου, εγκαταλείπει την ιδέα της ιστορικής συνέχειας και μνήμης, ληθατώντας συγχρόνως την ιστορία και απορροφώντας οτιδήποτε θεωρεί ως άποψη του παρόντος. Ο D.Bell⁸², επίσης υποστηρίζει ότι ο μοντερνισμός ήταν κάτι δύσκολο (...) Αλλά η ιστορία ήταν πάντα εκεί. Ο μεταμοντερνισμός είναι άμορφος διότι στρέφει την πλάτη του στην ιστορία.

Η πρώτη αρχή της αρχιτεκτονικής αυτονομίας, υποστηρίζει ο K.Frampton⁸³, βασίζεται στο τεκτονικό παρά στο σκηνογραφικό (στοιχείο). Ο μεταμοντέρνος ιστορικισμός, υιοθετεί τις αρχιτεκτονικές μορφές του παρελθόντος, στα πλαίσια μιας σκηνογραφικής αναπαράστασης και όχι της τεκτονικής ιστορικής συνέχειας.

Το ιστορικιστικό ρεύμα που κυριάρχησε στη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική, σε συνδυασμό με τις ευρύτερες τάσεις του αισθητικού μεταμοντερνισμού, είναι εκδηλώσεις της γενικευμένης έλξης για τις ιστορικές μορφές, που δεν φαίνεται να σχετίζονται παρά μόνον εν μέρει, με συγκεκριμένες πολιτιστικές καταβολές, προσωπικές αναμνήσεις ή βιώματα. Η έλξη αυτή, συχνά ανάγεται περισσότερο στην σφαίρα της αυταπάτης, δηλ. της αναπαραγωγής εικόνων στερεοτύπων, και όχι σε μια υπαρκτή σχέση με μια συγκεκριμένη παράδοση. Η βαθύτερη αιτία της, φαίνεται να έγκειται στην γενικευμένη απογοήτευση για την κατάληξη της νεωτερικότητας, των «μεγάλων αφηγήσεων» που διαψεύστηκαν και που ελλείψει διαδόχων, στρέφει τα βλέμματα στο παρελθόν.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η πολωνική *Αλληλεγγύη*, κατήγγελλε ως μέγα σφάλμα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, τη διακοπή των δεσμών της με την ιστορική συνέχεια, επισημαίνοντας ότι η σύγχρονη πόλη, αποτελεί το προϊόν μιας συμμαχίας μεταξύ της γραφειοκρατίας και του ολοκληρωτισμού⁸⁴. Το γεγονός αυτό, υποστηρίζει ο P.Portoghesi, αποδεικνύει τις βαθιές ρίζες του

⁷⁸ Dorfles G., «Είναι δυνατή η άνθηση του νεομπάρók;», σ.115-117

⁷⁹ Baudrillard J., «The Ecstasy of Communication», σ.152

⁸⁰ Jameson F., «Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism», σ.74-75

⁸¹ Harvey D., «The Conditions of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change», σ.311

⁸² Bell D., *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής Δύσης*, σ.352

⁸³ Frampton K., «Toward a Critical Regionalism», σ.278

⁸⁴ Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.210

μεταμοντερνισμού στην σημερινή κατάσταση της ανθρωπότητας· είναι προφανές, ότι τα προβλήματα των πόλεων στον ανεπτυγμένο κόσμο, Ανατολικό ή Δυτικό οδηγούσαν σε συντονισμένες αντιδράσεις: τη στροφή προς το παρελθόν, την ιστορία, την προβιομηχανική πόλη. Στις Η.Π.Α. μια δεκαετία πριν, ο D.Lee, αρθρογραφούσε κατά των πολεοδομικών υποδειγμάτων μεγάλης κλίμακας και η J.Jacobs, εξαπέλυε επιθέσεις κατά των *άψυχων πολεοδομικών προγραμμάτων*, προτείνοντας την ανάμιξη των χρήσεων, την οργανική πολεοδομία, την ετερογένεια της πόλης.

Η μεταμοντέρνα πολεοδομία, αντιμετωπίζει την πόλη, με τρόπο ανάλογο με αυτόν που συλλαμβάνει την αρχιτεκτονική: με μια απαρίθμηση των σύγχρονων δεινών των πόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου, στρέφεται προς τις πόλεις του παρελθόντος (αλλά ο P.Portoghesi⁸⁵, παρακάμπτοντας την ιστορία, -όπως π.χ. ολόκληρη τη βιομηχανική επανάσταση και τους μετασχηματισμούς που προκάλεσε- φαίνεται να αποδίδει την *καρκινωματική επέκταση των πόλεων, στην εγκατάλειψη της παράδοσης της πολεοδομικής ρητορικής του 19ου αιώνα*). Η μελέτη της πολυπλοκότητας της πόλης, επισημαίνει ο P.Portoghesi, όπου η τυπολογία των κτιρίων διαδραματίζει επίσης, οιονεί θεσμικό ρόλο, οδηγεί στην αξία της παραδοσιακής πολεοδομίας, των περικλειστων δημόσιων χώρων, της συνέχειας του αστικού ιστού. Η ενεργειακή κρίση και η κρίση διακυβέρνησης των μεγάλων μητροπόλεων, δημιούργησε τάσεις περιορισμού της αστικής ανάπτυξης. Η *μεταμοντέρνα πολεοδομία*, θεωρεί ότι θα ενισχυθούν με νέα ανταγωνιστική ισχύ, μικρότερα κέντρα με ομοσπονδιακές διοικήσεις. *Η στροφή προς την αναστήλωση των ιστορικών μνημείων και των ιστορικών πόλεων, αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες πολιτιστικές κατακτήσεις της εποχής μας*. Η L.Hutcheon⁸⁶, συνδέει επίσης, ευθέως το μεταμοντερνισμό με τη στροφή στην ιστορία και το παρελθόν, στις τοπικές ανάγκες και παραδόσεις.

Ο ενθουσιασμός των μεταμοντερνιστών της αρχιτεκτονικής, αντιμετώπισε, μια εξ ίσου απόλυτη κριτική: Ο D.Harvey και ο H.Marcuse με μια παρωχημένη μαρξιστική οπτική, αποκάλεσαν τις αναπλάσεις των κέντρων ως *«αποκριάτικη μάσκα»*, *«πόλη θέαμα»* και *«πόλη πολυτελείας»* απαραίτητη για την ανταμοιβή της προσήλωσης των ανώτερων τάξεων στην πόλη⁸⁷.

Η *«μετανεωτερικότητα»* έχει γράψει ο M.Mazower⁸⁸, *γέννησε μια μανία για τις «ρίζες» και τις «κληρονομίες»*. Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι η προηγούμενη, φορμαλιστική προσέγγιση της ιστορίας, στην αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό, βρήκε ανταπόκριση κυρίως σε τόπους που είτε δεν είχαν, είτε είχαν απολέσει τα δείγματα του ιστορικού τους παρελθόντος, έτσι ώστε η στέρξη της ιστορίας, εύκολα τη μετέτρεπε σε μύθο, προωθώντας τον ιστορικισμό. Στις Η.Π.Α., στις επεκτάσεις των ισπανικών πόλεων και τις γαλλικές *villes nouvelles* ο ιστορικιστικός φορμαλισμός, εφαρμόσθηκε κατά τη δεκαετία του 1980, συγχρόνως ως μανιφέστο κατά του μοντερνισμού και πανάκεια για τα κάθε είδους αστικά προβλήματα.

Ο ιστορικιστικός φορμαλισμός, οδήγησε κατά τη δεκαετία του 1980, ακόμη και στην επέκταση των ισπανικών πόλεων στην ύπαιθρο και τις ορεινές

⁸⁵ Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.213-214

⁸⁶ Hutcheon L., «Theorising the Postmodern towards a poetics», σ.83

⁸⁷ Bianchini F., Booth P., Boyle R.M., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.28,36

⁸⁸ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.339

μορφολογίες, με περικόκλειστα οικοδομικά τετράγωνα και παρόδια μικρά καταστήματα, που πιστευόταν ότι θα εξασφάλιζαν την αστική ζωτικότητα, όπως στην παραδοσιακή πόλη. Η κριτική του μοντερνισμού, οδηγούσε κατευθείαν στον Camillo Sitte, αναφέρει χαρακτηριστικά ο I.Sola Morales⁸⁹. Ο R.Bofill, που έκανε «εξαγωγή» του ιστορικισμού και στη Γαλλία (1977, Montpellier-Antigone, 1982, Marne La Vallée, 1985, Cergy-Pontoise, Παρίσι), σχεδίαζε αρχαιοελληνικά, ρωμαϊκά και μπαρόκ συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας, υποστηρίζοντας ότι και οι εργάτες έχουν δικαίωμα στον κλασικισμό (1983). Αυτού του είδους ο πομπώδης ιστορικισμός, φιλοδοξούσε ν' αλλάξει τον αστικό χώρο μέσω της εικόνας του, παραμένοντας προσηλωμένος στην λογική της βιομηχανικής πόλης, που έδνε και με την οποία, η αισθητική και λειτουργική συνέπεια του μοντερνισμού υπήρξε πολύ μεγαλύτερη.

Αντιθέτως, εκεί όπου η ιστορία είχε πλούσια αστική παρουσία, αποδεικνυόταν ότι οι κοινωνίες, είχαν μια πολύ πιο ισορροπημένη σχέση μαζί της. Η Ιταλία, όπου το γεγονός ότι κάθε πόλη διαθέτει το δικό της αυθεντικό ιστορικό σκηνικό, διατήρησε άσβεστη μια βιωματική και απομυθοποιημένη σχέση των κοινωνιών με την ιστορία και μια αίσθηση ενότητας αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας, υπήρξε η γενέτειρα μιας πολύ πιο ολοκληρωμένης προσέγγισης για την ευρωπαϊκή προβιομηχανική πόλη.

Το 1964, το 2^ο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών Ιστορικών Μνημείων, με το «Χάρτη της Βενετίας», είχε επεκτείνει την έννοια του μνημείου από το μεμονωμένο έργο στην τοποθεσία και από τις μεγάλες δημιουργίες στα ταπεινά έργα⁹⁰, ενώ στα μέσα της δεκαετίας του 1970, η ιταλική συνομοσπονδία ιστορικών κέντρων (ANCSA), είχε εισαγάγει μια νέα προσέγγιση στα ζητήματα ανάπτυξης των αστικών πυρήνων, προτείνοντας την ανάκτηση των εγκαταλελειμμένων ή υπο-χρησιμοποιούμενων ζωνών, ως εναλλακτική λύση κατά της συνεχούς οικιστικής επέκτασης. Από τη δεκαετία του 1970, αναφέρει ο L.Benevolo⁹¹, η ανάγκη προστασίας των ιστορικών κέντρων και των παραδοσιακών συνόλων, καθοριζόταν από την αναζήτηση της σταθερότητας της σχέσης του πληθυσμού και του οικιστικού χώρου, τη συμφιλίωση ανθρώπου και περιβάλλοντος, με την εξομάλυνση των αντιθέσεων τη περιφέρειας και την κανονικότητα των ειδικών περιοχών: τα ιστορικά κέντρα όφειλαν να εξυπηρετούν την καθημερινή ζωή και όχι τον ελεύθερο χρόνο και τη διασκέδαση, οδηγώντας στην προφητεία του Mondrian (1931): «Η πραγμάτωση της ομορφιάς στη ζωή: Αυτό πρέπει λίγο-πολύ να είναι εφικτό στο μέλλον».

Αλλά η νέα αντίληψη της υφιστάμενης πόλης ως επιχειρησιακής διάστασης κατάλληλης για μια στρατηγική αστικής αναβάθμισης, που επικεντρωνόταν στα διδάγματα από τα πολύτιμα στοιχεία αστικής ποιότητας των ιστορικών πυρήνων των ιταλικών πόλεων⁹², εκδηλώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν οι σημαντικότεροι Ιταλοί πολεοδόμοι, διεκήρυσσαν ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο για τον αστικό σχεδιασμό⁹³:

- Υποστήριζαν την ανάγκη διακοπής της αστικής επέκτασης, τον

⁸⁹ Gottlieb C., «Architecture et projet urbain en Espagne», σ.1

⁹⁰ Φερεντίνου Ε. (μτφ.), «Χάρτης της Βενετίας», σ.108

⁹¹ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.334-335, 336

⁹² Gabrielli B., *Il recupero della città esistente*, σ.137, 300

⁹³ Placidi P., Popescu A., Ferre I., ENPC, *Planification et projet urbain en Italie*, σ.16-19

επανακαθορισμό των ορίων και της ταυτότητας των πόλεων και της υπαίθρου, σε συνδυασμό με τη διάσωση των τεκμηρίων του παρελθόντος και τη βελτίωση των συνθηκών του αστικού χώρου μεσ' από μια ιστορική οπτική, με το μετασχηματισμό των αστικών κενών της αποβιομηχάνισης (A.Gagnardi).

- Απέριπταν τη άκαμπτη γραμμική διαδικασία του πολεοδομικού σχεδιασμού που προέκυπτε μονοσήμαντα, από την ανάλυση, προτείνοντας νέες ευέλικτες αναλυτικές μεθόδους, με στόχο την αποκατάσταση της επικοινωνιακής λειτουργίας της πολεοδομίας, ως εγγύησης για την αποτελεσματικότητά της, αναζητώντας ταυτοχρόνως ένα φράγμα για την προστασία του δημοσίου συμφέροντος από τις επιθέσεις του ιδιωτικού (G.DeCarlo, L.Quaroni, G.Samona).
- Επεσήμαιναν το άτοπο των πολεοδομικών σχεδίων, ως εκφραστών του γενικού συμφέροντος, σε μια κοινωνία διασπασμένη, χωρίς ηγεσία, αποτελούμενη από μειονότητες (B.Secchi).
- Συνέδεαν την επιτυχία των πολεοδομικού σχεδιασμού, με την προϋπαρξη μιας στρατηγικής κοινωνικο-οικονομικού μετασχηματισμού (C.Venuti).
- Επικεντρώνονταν στον αναπαραστατικό και μεταφορικό χαρακτήρα των μελετών, που πηγάζει από τη μεθοδολογία του 19^{ου} αιώνα, με ιδιαίτερη έμφαση, στη μελέτη των δημοσίων χώρων, εγκαταλείποντας τον κωδικοποιημένο, αφηρημένο σχεδιασμό.

Οι νέες αναλυτικές μέθοδοι, που συνδύαζαν τα φυσικά, λειτουργικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του αστικού ιστού, σε μια προσπάθεια σύλληψης της αστικής πολυπλοκότητας, επιχειρούσαν να ανιχνεύσουν στα προβιομηχανικά κέντρα, μια κοινωνική και πολιτική διάσταση, ικανή να δώσει απαντήσεις στα αδιέξοδα των αποβιομηχανισμένων πόλεων, διαχωρίζοντας τη θέση τους από τον απλουστευτικό φορμαλιστικό ιστορικισμό της εποχής.

Ο F.Oliva⁹⁴, απαριθμεί τα χαρακτηριστικά των προηγούμενων σχεδιαστικών ιδεών, ως ακολούθως:

- Η σύλληψη στρατηγικών αναβάθμισης των κέντρων, που αντιμετωπίζουν την πόλη και τα προάστια της, ως ενιαίο σύνολο.
- Η σύλληψη διαφοροποιούμενων μηχανισμών δύο ταχυτήτων, για την υλοποίηση των μελετών: αφ' ενός, εντατικών επεμβάσεων σε σημεία έντονου στρατηγικού χαρακτήρα για τις πόλεις, που κατά κανόνα είναι τα αστικά κενά της αποβιομηχάνισης και αφ' ετέρου, εκτεταμένων επεμβάσεων με βαθμιαία εφαρμογή, για την προαγωγή της αστικής πολυλειτουργικότητας.
- Η συχνή προσφυγή των πολεοδόμων στα αναπαραστατικά μέσα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού.
- Η σημαντική εξάρτηση, της ανάλυσης των αστικών ζωνών, από μορφολογικά κριτήρια.
- Η έμφαση στον οικολογικό σχεδιασμό του αστικού χώρου.
- Η έμφαση στις αστικές μεταφορές, με ελαφρά μέσα σταθερής τροχιάς.

⁹⁴ Oliva F., *La città e i piani, in cinquant'anni di urbanistica in Italia, 1942-1992*, σ.80

Στο μέτρο που οι δύο προηγούμενες προσεγγίσεις, ο ιστορικισμός και η διαλεκτική σχέση με την ιστορική κληρονομιά, που σήμαναν μια γενική στροφή του χωρικού σχεδιασμού στην ιστορία, δε συνδέθηκαν με οικονομικές και αναπτυξιακές πλευρές του αστικού σχεδιασμού, η επιρροή τους στο πεδίο της πρακτικής υπήρξε πολύ περιορισμένη.

Αν η εφαρμογή της πρώτης προσέγγισης, συνδέθηκε πρόσκαιρα με ιδιωτικές και δημόσιες συμβολικές ανάγκες, οι αρχές της δεύτερης ανέδειξαν ορισμένα σημαντικά παραδείγματα, ολοκληρωμένου και βιώσιμου σχεδιασμού, που όμως, καθώς στηρίχθηκαν σε ιδιαίτερα ευνοϊκές τοπικές συνθήκες (τοπικές δημοκρατικές παραδόσεις, ευημερία), παρέμειναν μεμονωμένα.

Η Bologna, πρωτεύουσα μιας εύπορης περιφέρειας μικρών επιχειρηματικών μονάδων (της *Τρίτης Ιταλίας*), αντιμετώπισε σε ήπιο βαθμό τα προβλήματα, τόσο της αστικοποίησης, όσο και της αποβιομηχάνισης⁹⁵, δημιουργώντας από το 1970, μια παράδοση πρωτοποριακής, συμμετοχικής πολεοδομίας. Η προστασία του κέντρου της και οι αβιάστες εξορθολογισμένες επεκτάσεις, απέδωσαν μια υψηλή ποιότητα συνθηκών ζωής. Το νέο σχέδιο της πόλης (C.Venuti, 1980), περιείχε τρεις καινοτόμους προσανατολισμούς, που αναφέρονται στην κοινωνική αναζωογόνηση της πόλης και τη λειτουργική και περιβαλλοντική της αναβάθμιση.

- Έμφαση στην πολυλειτουργικότητα και την ανάμιξη των συμβατών χρήσεων.
- Κατασκευή ενός μητροπολιτικού τροχιοδρομικού δικτύου.
- Δημιουργία τριών μεγάλων αστικών πάρκων, με έμφαση στην οικολογική και αισθητική διάσταση.

Εξάλλου, το 1989, ένα σχεδόν ανέξοδο πρόγραμμα ελέγχου της οδικής κυκλοφορίας στον ιστορικό πυρήνα της πόλης, που εγκρίθηκε από τους κατοίκους με δημοψήφισμα το 1984, βελτίωσε σημαντικά την ασφάλεια των πεζών και τις οικιστικές συνθήκες του μεσαιωνικού κέντρου⁹⁶. Παράλληλα, μια ιδιαίτερα δραστήρια πολιτιστική πολιτική της αυτοδιοίκησης, που αξιοποιεί το ιστορικό αστικό περιβάλλον, επιδιώκει, με σημαντική επιτυχία δύο στόχους συγχρόνως: την κοινωνική συνοχή και την οικονομική δραστηριοποίηση κοινωνικών ομάδων που πλήττονται από την ανεργία ή την υποαπασχόληση⁹⁷.

Η Perugia, είναι η πρώτη ιταλική πόλη που πεζοδρόμησε εξ ολοκλήρου το υποβαθμισμένο από την οδική κυκλοφορία κέντρο της, διενεργώντας ένα πείραμα στην κλίμακα του ιστορικού της πυρήνα, που την ανήγαγε σε ιταλικό πρότυπο *πόλης χωρίς αυτοκίνητα*⁹⁸. Εκτός από το εκτεταμένο δίκτυο πεζοδρόμων, η επέμβαση περιέλαβε την οργάνωση ενός ολοκληρωμένου συστήματος ενθάρρυνσης της κυκλοφορίας χωρίς αυτοκίνητα: κατασκευή δημόσιων ανελκυστήρων και κυλιόμενων κλιμάκων για την ενοποίηση των δύο τμημάτων του κέντρου, που χωρίζονται από μεγάλη υψομετρική διαφορά, περιμετρικών χώρων στάθμευσης για τους κατοίκους και τους επισκέπτες του

⁹⁵ Bloomfield J., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.95-96

⁹⁶ χ.υ., «Bologna, Italy, Restriction of Automobile Traffic in the Historical Centre City, 1996»

⁹⁷ Bloomfield J., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.95-115

⁹⁸ Perugia, Italy, «Policy in favour of pedestrians, 1996», www.iclei.org/egpis

κέντρου, την εγκατάσταση δικτύου ελέγχου της οδικής κυκλοφορίας και την λειτουργία ενός πλήρους συστήματος πληροφόρησης για τη χρήση των δημόσιων συγκοινωνιών. Ο υψηλός βαθμός αποδοχής του προγράμματος από τους κατοίκους της πόλης, φαίνεται από το γεγονός ότι σήμερα, μεγάλο ποσοστό των πολιτών μετακινούνται πεζή (το 50% του πληθυσμού, θεωρούν αποστάσεις μέχρι 600m αποδεκτές, για πεζοπορία), γεγονός που αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη των ανελκυστήρων και των κυλιόμενων κλιμάκων, ενώ ένα αξιόλογο ποσοστό, συνδυάζει την πεζοπορία με τα δημόσια μέσα συγκοινωνίας. Το πρόγραμμα βασίζεται στην συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, σε μια προσπάθεια υπέρβασης των προβλημάτων χρηματοδότησης, ενώ αντιδράσεις που είχαν προέλθει εν όψει της πεζοδρόμησης, από τους καταστηματαρχες του κέντρου, αντιμετωπίστηκαν με μια πολιτική εντατικοποίησης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων που προσέλκυσαν το ευρύ κοινό.

Η ευρύτερη σημασία των δύο προηγούμενων προσεγγίσεων, εμφανίσθηκε καθώς ο αστικός σχεδιασμός μετατρεπόταν σε αναπτυξιακό και στρατηγικό: η πρώτη προσέγγιση, αποτέλεσε συνθετικό στοιχείο των αστικών στρατηγικών που εκπροσωπούν το νεοφιλελευθερισμό, ενώ η δεύτερη, αποτέλεσε κύρια συνιστώσα της αντίστοιχης, εναλλακτικής οπτικής, που επικεντρώνεται στην κοινωνική συνεργασία και συνοχή.

2.1.8. Η οικονομία των υπηρεσιών

Από τη δεκαετία του 1980, οι μεταβιομηχανικοί κοινωνικο-οικονομικοί μετασχηματισμοί, αχρήστευαν τη βιομηχανική δομή των πόλεων και την εικόνα του μοντερνισμού, στρέφοντας τις κοινωνίες στην πυκνοδομημένη πόλη και τα ιστορικά κέντρα, όπως ήδη εξηγήθηκε. Αλλά η γενικευμένη στροφή στις αναπλάσεις των ιστορικών πυρήνων των πόλεων, συνδέεται ουσιαστικά, με την παγκοσμιοποίηση, που συνιστά τη νέα οργάνωση του κόσμου.

Η στροφή στα κέντρα των πόλεων, καθορίσθηκε από το μετασχηματισμό της οικονομίας σε μεταβιομηχανική, με κύριο χαρακτηριστικό τη μετατόπιση της, από την παραγωγή προϊόντων και την έννοια της ποσότητας, στην παραγωγή υπηρεσιών και την έννοια της ποιότητας.

Η μια όψη αυτής της νέας οικονομικής πραγματικότητας, εντοπίζεται στη ανάπτυξη μιας οικονομίας υπηρεσιών, στην οποία η ποιότητα διαδραματίζει όλο και κεντρικότερο ρόλο: στη μεταβιομηχανική κοινωνία, επισημαίνει ο D.Bell⁹⁹, το επίπεδο ζωής δεν αποτιμάται με την ποσότητα των διαθέσιμων αγαθών, αλλά με την ποιότητα των προσφερομένων υπηρεσιών υγείας, εκπαίδευσης, αναψυχής και πολιτισμού, που σήμερα είναι επιθυμητές και οφείλουν να είναι προσιτές σε όλους.

Η προηγούμενη διαπίστωση, συμπληρώνει την κατανόηση των μετασχηματισμών που επέφερε η έλευση της μεταβιομηχανικής εποχής στον ανεπτυγμένο κόσμο· και καθώς οι κοινωνικο-οικονομικές και πολιτιστικές αλλαγές, δεν αναφέρονται μόνο στους κατοίκους, αλλά και στους επισκέπτες των πόλεων, το πλαίσιο των τουριστικών οικονομιών επηρεάζεται αναλόγως, χάνοντας το μαζικό του χαρακτήρα. Από τη δεκαετία του 1960, παρατηρήθηκε στις χώρες της Δύσης, μια ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού, εξ αιτίας δύο

⁹⁹ Bell D., «The Coming of the Post-Industrial Society», σ.263

κυρίως παραγόντων: (α) της επέκτασης του κοινωνικού κράτους, στα πλαίσια του οποίου γενικεύθηκε ο θεσμός της αδειάς και (β) της ραγδαίας ανόδου των εισοδημάτων κατά τις δεκαετίες 1950-1970, με βασικά χαρακτηριστικά, τη μαζικότητα, που οδήγησε στην ανάπτυξη τυποποιημένων υπηρεσιών για τους εργαζομένους και την κυριαρχία της έννοιας των διακοπών, ως πρόσκαιρη «φυγή» από τις πόλεις προς την εξοχή, με έμφαση στις παραθαλάσσιες περιοχές.

Στη μεταβιομηχανική εποχή, οι κοινωνικο-οικονομικοί μετασχηματισμοί που καταργούν την πλήρη μαζική απασχόληση, συρρικνώνοντας το κοινωνικό κράτος, σε συνδυασμό με τις πολιτιστικές μετατοπίσεις, οδηγούν στην υποχώρηση του μαζικού, τυποποιημένου παραθαλάσσιου τουρισμού, εισάγοντας μια ποικιλία από νέες τουριστικές μορφές, που απευθύνονται στην ατομικότητα και την υποκειμενικότητα των ανθρώπων, διευρύνοντας τους τόπους και τους στόχους προορισμού και συνδέοντας όλο και περισσότερο τον τουρισμό με τις πόλεις και τα κέντρα τους.

Παράλληλα, οι μεταβιομηχανικοί μετασχηματισμοί των αστικών κοινωνικών δικτύων, που αποχωροποιούνται και μετατρέπονται σε διυποκειμενικά¹⁰⁰, αποδεσμεύουν όλο και περισσότερο τον καθημερινό ελεύθερο χρόνο των ανθρώπων, από τους τόπους και την παράδοση (τις γειτονιές, τις οικογένειες, τις «επισκέψεις») συνδέοντάς τον με μια καταναλωτική κοινωνικότητα. Η αυξανόμενη ποικιλία υπηρεσιών που αναπτύσσεται στις πόλεις, απευθύνεται τόσο στους επισκέπτες, όσο και στους κατοίκους τους. Οι τουριστικές υπηρεσίες, ενσωματώνονται βαθμιαία στην ευρύτερη οικονομία υπηρεσιών που αναπτύσσεται στις πόλεις και αντανακλώντας την ποικιλία των αποδεκτών και των ενδιαφερόντων τους, εξειδικεύονται στη γνώση, την επιστήμη, την τεχνολογία, την υγεία, τον αθλητισμό κ.ο.κ. και ιδίως στον πολιτισμό, με την ποικιλότητα, διεθνική και υποκειμενική, μεταβιομηχανική έννοια του όρου. Η αύξηση της σημασίας των πολιτιστικών προγραμμάτων, έχει συνδεθεί με την αύξηση του ελεύθερου χρόνου και του εισοδήματος¹⁰¹, ενώ έχει επίσης θεωρηθεί υποκατάστατο της πολιτικής¹⁰² και της μαζικής κατανάλωσης¹⁰³. Έτσι, η αυξανόμενη ζήτηση υπηρεσιών, που συνδέεται με τις πολιτιστικές και δημογραφικές αλλαγές της μεταβιομηχανικής κοινωνίας, οδηγεί την οικονομία των υπηρεσιών που αναπτύσσεται στις πόλεις, υποκαθιστώντας τη βιομηχανική, να απευθύνεται με κοινά μέσα, όλο και περισσότερο στους κατοίκους και τους επισκέπτες.

Αν και η ανάγκη οικονομικής αναζωογόνησης, ιδίως σε περιπτώσεις σοβαρής αποβιομηχάνισης, οδηγεί ορισμένες πόλεις στην προσπάθεια αναδόμησης της τοπικής οικονομικής τους βάσης με την «ανακάλυψη» και την προώθηση μιας νέας ταυτότητας πολιτισμού στη διεθνή σκηνή¹⁰⁴, οι πόλεις των ανεπτυγμένων χωρών δε μετατρέπονται μαζικά απλώς σε κέντρα αναψυχής και τουρισμού· η εικόνα ενός κόσμου που παράγει πλούτο, διασκεδάζοντας τους πολίτες του και ανταλλάσσοντας αμοιβαία επισκέπτες, είναι προφανώς άτοπη.

¹⁰⁰ Λεοντίδου Λ., «Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία», σ.304-305

¹⁰¹ Bianchini F., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.17-18

¹⁰² Jarreau P., *Les Architectes et la communication urbaine. Cité-projets et management des villes*

¹⁰³ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.24

¹⁰⁴ Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.3

Η τελευταία παρατήρηση, οδηγεί στην δεύτερη διάσταση της έννοιας των υπηρεσιών που συνδέεται με τη νέα παγκόσμια οργάνωση του κόσμου, φωτίζοντας αφ' ενός τη μετατροπή των πόλεων σε κέντρα παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών στην παγκόσμια οικονομία και αφ' ετέρου την ιδιαίτερη αξία των ιστορικών τους πυρήνων, για την εκπλήρωση αυτού του ρόλου. Σ' αυτό το πλαίσιο, είναι κατανοητό το γεγονός ότι οι πόλεις με την επικέντρωση του αστικού σχεδιασμού στα ιστορικά τους κέντρα και στις πολιτιστικές υπηρεσίες, δεν επιδιώκουν απλώς την αύξηση του τριτογενή τομέα της οικονομίας τους, αλλά τη διεθνοποίησή του ρόλου τους.

2.2.Η παγκοσμιοποίηση

2.2.1.Η παγκόσμια οικονομία

Η παγκοσμιοποίηση, συνιστά τη νέα κοινωνικο-πολιτική οργάνωση του κόσμου και συνίσταται κυρίως σε μια ιεραρχία αλληλοδιαπλεκόμενων εδαφικών κλιμάκων οικονομικής δραστηριότητας και διακυβέρνησης από την τοπική έως την παγκόσμια. Κύριο χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης, που μετατοπίζει τα πεδία των επενδύσεων, της εργασίας, της παραγωγής, από τα εθνικά περιβάλλοντα σε διεθνή δίκτυα¹⁰⁵, θεωρείται η υποχώρηση ή ο μετασχηματισμός της εξουσίας των εθνικών κρατών, καθώς η παγκόσμια οικονομία, μετασχηματίζεται από ένα άθροισμα ελεγχόμενων εθνικών οικονομιών, σ' ένα σύμπλεγμα οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών και πληροφοριακών ροών: ενώ μεταπολεμικά, οι διοικητικές-οικονομικές περιφέρειες αποτελούσαν ένα εργαλείο διαχείρισης των δημόσιων αγαθών και υπηρεσιών των οποίων, για τεχνικούς λόγους, η κατανομή εθεωρείτο περισσότερο αποτελεσματική σ' αυτή τη γεωγραφική κλίμακα, από τη δεκαετία του 1970, μια νέα αντίληψη, προήλθε από την ίδια την ανάδυση των περιφερειών ως σημαντικών παραγόντων της παγκόσμιας οικονομίας¹⁰⁶.

Βασικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης, είναι η απορύθμιση της οικονομίας, η συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, η χαλάρωση της εργατικής νομοθεσίας, η γιγάντωση των επενδύσεων στην πληροφορική, τα δίκτυα και την υψηλή τεχνολογία, η στενή σύνδεση της επιστήμης με την οικονομία και τις εμπορικές εφαρμογές, η *ιδεολογία της ανταγωνιστικότητας* και η αυξανόμενη πρωτοκαθεδρία διεθνών, υπερεθνικών και μη κυβερνητικών οργανισμών¹⁰⁷. Κατά κανόνα, οι μη κυβερνητικοί οργανισμοί, εκφράζουν πολιτικά, νέες οικουμενικές ευαισθησίες, που συνδέονται με τις πολιτιστικές μετατοπίσεις της μεταβιομηχανικής εποχής (περιβάλλον, ατομικά δικαιώματα κ.ά.). Οι συγκρούσεις και οι διενέξεις που σχετίζονται με τη βαθμιαία αύξηση της παγκοσμιοποίησης, προκαλούν την ενίσχυση και την αύξηση των διεθνών και πολυεθνικών πολιτικών θεσμών και οργανισμών: η αύξηση του αριθμού και του βάρους των διεθνών θεσμών ερμηνεύεται ως ανταπόκριση στις ανάγκες παγκόσμιου οικονομικού κυρίως συντονισμού, έναντι της πολυπλοκότητας της παγκόσμιας αγοράς, ενώ οι υπερεθνικοί οργανισμοί εκφράζουν την ανάγκη των κρατών για οικονομικές συμμαχίες, έναντι της

¹⁰⁵ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.3-4

¹⁰⁶ ό.π., σ.14-15, 22-23

¹⁰⁷ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.5

παγκοσμιοποίησης, που εκδηλώνεται με την εθελοντική παραχώρηση από πλευράς των εθνικών κρατών, πολλών από τις παραδοσιακές τους αρμοδιότητες σε υπερεθνικά όργανα.

Η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με κράτη που διατέλεσαν ιστορικοί φορείς του καπιταλισμού: η πρωτοκαθεδρία της Νέας Υόρκης, στον «αστερισμό» των πενήντα πέντε θεωρουμένων ως *παγκόσμιων πόλεων*, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες, έχουν συνολικά στο έδαφός τους ένδεκα παγκόσμιες πόλεις, μεταξύ των οποίων τρεις *άλφα*, δύο *βήτα* και έξη *γάμα* κατηγορίας¹⁰⁸, αναδεικνύει μια αδιαμφισβήτητη ηγεμονία. Αλλά η άποψη του P.Bourdieu¹⁰⁹, ότι η παγκοσμιοποίηση, αποτελεί (απλώς) την επέκταση της επιβολής ενός μικρού αριθμού κυρίαρχων χωρών με ηγέτιδα τις Η.Π.Α. στο σύνολο των εθνικών αγορών, ενώ διευκρινίζει την προέλευση του φαινομένου, δεν αποδίδει την ευρύτητα του φάσματος των επιπτώσεων της στον κόσμο, ούτε και την ευρύτητα των προοπτικών εξέλιξής της· οι αλλαγές και οι ανατροπές που επέρχονται στη υφήλιο, είναι πρωτοφανείς και η εξέλιξή της πορείας του κόσμου, ιδιαίτερα συγκεχυμένη και απρόβλεπτη.

2.2.2.Οι παγκόσμιες πόλεις

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, περιγράφει τις παγκόσμιες πόλεις ως τους «συνδετήρες» που συγκρατούν μαζί, την παγκόσμια ιεραρχία του πυρήνα, της ημιπεριφέρειας και της περιφέρειας¹¹⁰, αποδίδοντας έτσι πρωταρχικό ρόλο στο αναδυόμενο σύστημα των παγκόσμιων πόλεων, στα πλαίσια της νέας διεθνούς οικονομικής ιεραρχίας¹¹¹.

Τα κύρια στοιχεία της τρέχουσας φάσης της παγκοσμιοποίησης, η απορύθμιση, οι ιδιωτικοποιήσεις και η παρακμή (ή αλλαγή) του ρόλου των εθνικών κρατών, οδηγούν στο μετασχηματισμό της δυαδικής σχέσης μεταξύ εθνικού κράτους και παγκόσμιας οικονομίας σε τριγωνική, με τρίτη κορυφή τις υπο-εθνικές γεωγραφικές ενότητες και ειδικότερα τις παγκόσμιες πόλεις επισημαίνει η S.Sassen¹¹². Οι παγκόσμιες πόλεις, λειτουργούν ως εδαφικά πλαίσια ανάπτυξης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που διεκδικούν τις παγκόσμιες αγορές, διαδραματίζοντας το ρόλο των περιφερειακών κινητήρων της παγκόσμιας οικονομίας¹¹³ στην οποία είναι απαραίτητες για τους ακόλουθους λόγους¹¹⁴:

- Την αυθεντία τους καθ' όσον αφορά στις δομές γνώσης και την ικανότητα να παράγουν και να διασπείρουν συλλογικά πιστεύω που συνδέονται με τις οικονομικές στρατηγικές και το επενδυτικό κλίμα.
- Την ικανότητά τους να συντηρούν κοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία κρίσιμοι παράγοντες αποκτούν πληροφορίες, συνάπτουν και διατηρούν συμμαχίες και αναπτύσσουν σχετικές επαφές.
- Την ικανότητά τους να προάγουν την καινοτομία, ως τόποι όπου

¹⁰⁸ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», εκ.2

¹⁰⁹ Bourdieu P. «Le mythe de la mondialisation et l'état social européen», στο Bourdieu P. (1998). *Contre-feux. Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*. σ.34-50.

¹¹⁰ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.7.

¹¹¹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.3

¹¹² Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.15-16

¹¹³ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.5,10

¹¹⁴ Amin A., Thrift N., *Neo-Marshallian nodes in global networks*, αναφορά σε Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.5

συγκεντρώνονται άνθρωποι με εξειδικευμένες γνώσεις, που εντοπίζουν επενδυτικές ευκαιρίες, αναπτύσσουν νέες χρήσεις της τεχνολογίας και όπου αναπτύσσονται κοινωνικά δίκτυα που προσφέρουν ταχύτατες αντιδράσεις στις περίπλοκες διεθνείς αγορές.

Οι S.Sassen¹¹⁵ και L.Neilson¹¹⁶, έχουν περιγράψει το ρόλο των παγκόσμιων πόλεων ως:

- τόπων συγκέντρωσης διευθυντικών λειτουργιών, δηλ. κέντρων διοίκησης και ελέγχου, για την οργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας.
- μετα-βιομηχανικών τόπων παραγωγής των ηγετικών βιομηχανικών κλάδων και εταιριών της εποχής μας, καθώς και οικονομικών κέντρων και πυρήνων εξειδικευμένων υπηρεσιών.
- εθνικών και διεθνών αγορών καινοτομικών προϊόντων, οικονομικών εργαλείων και εξειδικευμένων υπηρεσιών, για εταιρίες και κυβερνήσεις.
- διεθνών αγορών ακινήτων.
- Ο P.L.Κnox¹¹⁷ προσθέτει δύο ακόμη χαρακτηριστικά των παγκόσμιων πόλεων:
- το ρόλο τους ως εδρών διεθνών, μη κυβερνητικών (NGOs) και διακυβερνητικών οργανισμών (IGOs),
- τον κεντρικό ρόλο τους στην παραγωγή και την προαγωγή της παγκόσμιας κουλτούρας, που υποστηρίζει τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης. Στα πλαίσια αυτά οι παγκόσμιες πόλεις αποτελούν επίσης έδρες των ισχυρότερων, διεθνούς εμβελείας οργανισμών μαζικής ενημέρωσης. Αναμφίβολα, οι πόλεις αυτές, συνιστούν ιδεολογικά και πολιτισμικά κέντρα της παγκοσμιοποίησης: οι τρέχουσες ιδεολογίες, (η ανταγωνιστικότητα, ο ατομισμός, κ.τ.λ.) αλλά και τα υποκειμενικά μέσα έκφρασης των ανθρώπων (η αισθητική, η αρχιτεκτονική, οι τέχνες, το design, τα life-style κ.ο.κ.), πηγάζουν και εκπορεύονται από τις στρατηγικές παγκόσμιες πόλεις.

Οι παγκόσμιες πόλεις, λειτουργούν ως κέντρα ελέγχου των πληροφοριακών, οικονομικών και πολιτιστικών ροών που ως σύνολο, υποστηρίζουν την οικονομική και πολιτιστική παγκοσμιοποίηση· παράλληλα, συνδέουν το τοπικό με το παγκόσμιο, καθώς συνιστούν τους μηχανισμούς διοχέτευσης των εθνικών και τοπικών πηγών στην παγκόσμια οικονομία και των διαδικασιών μετασχηματισμού (παγκοσμιοποίησης) στα έθνη και τις περιφέρειες.

Οι παγκόσμιες πόλεις λοιπόν, συνιστούν τους τόπους, μέσω των οποίων μεγάλες περιοχές του κόσμου, συναρθώνονται στο περιβάλλον και τις διαδικασίες της παγκόσμιας συσσώρευσης κεφαλαίου¹¹⁸.

2.2.2.1.Ο σχηματισμός των παγκόσμιων πόλεων

Η ανάπτυξη των εταιριών εξειδικευμένων υπηρεσιών στις παγκόσμιες πόλεις, τροφοδοτείται από μια παραγωγή που πραγματοποιείται οπουδήποτε

¹¹⁵ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.15-16

¹¹⁶ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.9

¹¹⁷ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.6-7

¹¹⁸ ό.π., σ.2,6-7

στον κόσμο, όσο αυτή αποτελεί μέρος ενός πολυεθνικού εταιρικού δικτύου¹¹⁹. Η νέα ενδοχώρα που προσφέρεται στις πόλεις, είναι οι παγκόσμιες γραμμές παραγωγής και οι παγκόσμιες αγορές.

Η εξέταση των πόλεων, αναφέρει η S.Sassen, αποδομεί τα εθνικά κράτη σε υπο-εθνικούς τομείς, εκ των οποίων άλλοι συναρθρώνονται έντονα με την παγκόσμια οικονομία και άλλοι όχι, τονίζοντας ότι για την κατανόηση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, είναι σημαντική η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους δημιουργούνται οι συνθήκες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης των τόπων¹²⁰.

2.2.2.2.Οι θεσμοί και οι υποδομές

Η αποτελεσματική επικοινωνία, τόσο μεταξύ των παγκόσμιων πόλεων, όσο και μεταξύ των πόλων της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας στον αστικό ιστό και η όλο και περισσότερο άυλη, ψηφιακή φύση των προϊόντων και των υπηρεσιών της, καθιστούν απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκατάσταση παγκόσμιων οικονομικών επιτελικών λειτουργιών σε μια πόλη, το υψηλό επίπεδο υποδομών στις τηλεπικοινωνίες, την πληροφορική, τα συστήματα μεταφορών. Τα αεροδρόμια, τα υπερσύγχρονα δίκτυα τηλεπληροφορικής, αυτοκινητοδρόμων, σιδηροδρόμων κ.τ.λ. συνιστούν κρίσιμα χαρακτηριστικά των πόλεων έναντι της παγκόσμιας οικονομίας. Ο L.Neilson¹²¹, έχει αναλύσει διεξοδικά την αξία των τεχνολογικών υποδομών, για την αντιμετώπιση των *συστημικών ατελειών* κάθε πόλης, στην προσπάθειά της να γίνει ανταγωνιστική στο διεθνές στερέωμα.

Οι τεχνολογικές υποδομές, συνιστούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανταγωνιστική παρουσία μιας πόλης στο διεθνές στερέωμα, τόσο όσο και θεμελιώδη θεσμικά οικονομικά μέτρα, όπως π.χ. το «άνοιγμα» των χρηματιστηριακών αγορών στους ξένους επενδυτές και η ιδιωτικοποίηση μεγάλων κλάδων του δημόσιου τομέα¹²².

Αλλά είναι αναγκαία, τονίζει η S.Sassen¹²³, η διάκριση π.χ. μεταξύ της τεχνολογικής ικανότητας παγκόσμιας επικοινωνίας και των ουσιαστικών προϋποθέσεων της λειτουργίας της, μεταξύ της παγκοσμιοποίησης του χρηματοδοτικού τομέα της οικονομίας και του συνόλου των πηγών (κτίρια, εργασιακές εισροές κ.τ.λ.) που την κατέστησαν ικανή κ.ο.κ. Η ικανότητά ενός αστικού συγκροτήματος να ενταχθεί στην ιεραρχία των παγκόσμιων πόλεων, εξαρτάται εξ ίσου, και από μια σειρά χωρο-κοινωνικών μετασχηματισμών, οι οποίοι, δημιουργώντας έναν περίπλοκο συνδυασμό, σχηματίζουν το κατάλληλο κοινωνικο-οικονομικό «κλίμα» στο οποίο ευδοκούν τα συμπλέγματα διεύθυνσης της παγκόσμιας οικονομίας.

2.2.2.3.Το γεωπολιτικό περιβάλλον, ο πληθυσμός και η αστικοποίηση

Οι παγκόσμιες πόλεις, λειτουργώντας ως πόλοι παγκόσμιας συνάρθρωσης ευρύτερων εθνικών ή διεθνικών γεωγραφικών περιφερειών διασπείρονται παντού, όπου οι συνθήκες ευνοούν την επέκταση των διεθνών οικονομικών δικτύων, τείνοντας να αυτονομούνται από την ενδοχώρα τους και

¹¹⁹ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.13

¹²⁰ ό.π., σ.2,4

¹²¹ Neilson L., «Australian cities - technology and change»

¹²² Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.7

¹²³ ό.π., σ.4

τον εθνικό τους περίγυρο. Το προηγούμενο φαινόμενο συμβαδίζει με μια σαφή ανισότητα στην κατανομή του πλούτου μεταξύ κάθε τέτοιας πόλης και των υπόλοιπων πόλεων της χώρας της¹²⁴.

Σε συνδυασμό με το ευρύτερο γεωπολιτικό περιβάλλον, το πληθυσμιακό μέγεθος, διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στις προοπτικές παγκοσμιοποίησης των πόλεων: οι παγκόσμιες πόλεις σήμερα, είναι όλες μεγαλουπόλεις, ενώ οι περισσότερες είναι επίσης πρωτεύουσες κρατών¹²⁵. Τα δίκτυα που σχηματίζονται στη νέα οικονομική γεωγραφία, δεν περιλαμβάνουν μόνο μητροπόλεις ανεπτυγμένων κρατών αλλά και mega-πόλεις του Τρίτου Κόσμου¹²⁶. Πολλές mega-πόλεις (*mega-cities*), π.χ. της ανατολικής Ασίας, που βρίσκονται σ' ένα περιβάλλον ταχέως ανερχόμενων αστικών συστημάτων και αγορών, θα γίνουν παγκόσμιες πόλεις αποκτώντας τις ανάλογες ιδιότητες, υποστηρίζει ο L.Neilson¹²⁷.

Στο επίπεδο του τόπου λοιπόν, η λειτουργία της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, προϋποθέτει μια ευρύτατη δομή και υποδομή (χωρική, κοινωνική, οικονομική) η οποία είναι αποδεδειγμένο ότι απαιτεί τη μαζική συγκέντρωση των ανθρώπινων και τηλεπικοινωνιακών πηγών που υπάρχουν μόνο στις μεγάλες πόλεις, αναφέρει η S.Sassen¹²⁸. Η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με μια νέα ένταση της αστικοποίησης της οποίας οι δεσμοί με την οικονομική ευημερία είναι αποδεδειγμένα ισχυροί (World Bank, World Development Report 1999-2000, Chapter 6)¹²⁹, καθώς ιστορικά, υπήρξε ο κινητήρας της οικονομικής ανάπτυξης κάθε νεωτερικής κοινωνίας. Αλλά σήμερα, οι πληθυσμοί που συγκεντρώνονται στις πόλεις, δεν καταλήγουν να στελεχώνουν τα εργοστάσια και τις γραφειοκρατίες τους, που βρίσκονται σε παρακμή και αποδρομή. Το πληθυσμιακό μέγεθος, συνιστά κρίσιμο στρατηγικό πλεονέκτημα των πόλεων, ως καταλύτης των κατάλληλων συνθηκών για τη διεθνοποίησή τους.

2.2.2.4.Αποκέντρωση και ανασυγκέντρωση

Η ταυτόχρονη προαστιοποίηση, υπερσυγκέντρωση, αναγέννηση των κέντρων και η ακμή απομακρυσμένων προαστίων (τεχνοπόλεων κ.τ.λ.) είναι ενδεικτικά φαινόμενα της νέας εποχής¹³⁰. Η εσωτερική δομή των παγκόσμιων πόλεων, εμφανίζει ορισμένα τυπικά χαρακτηριστικά, που σχετίζονται με τους ρόλους τους και συνεπώς με τις λειτουργίες που αυτές εκπληρώνουν, καθώς σταδιακά, μετατρέπονται σε πολυκεντρικές, πολύ-συμπλεγματικές συγκεντρώσεις, που αναπτύσσονται μεσ' από μια διαδικασία ταυτόχρονης αποκέντρωσης και ανά-συγκέντρωσης ανθρώπων και δραστηριοτήτων¹³¹, ανασυνθέτοντας την πόλη ως ένα *χώρο ροών*¹³².

Αν και τα κέντρα δεν πρόκειται να αναλάβουν εκ νέου το ρόλο που

¹²⁴ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.5-6

¹²⁵ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.18, εικ.2, Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.36

¹²⁶ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.15-16

¹²⁷ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.9

¹²⁸ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.4

¹²⁹ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.14-15

¹³⁰ Soja E.W., «Taking Los Angeles Apart», σ.278

¹³¹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.10-11

¹³² Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.5

διαδραμάτισαν στο πρόσφατο παρελθόν, καθώς η εποχή των γραφειοκρατικών εταιριών και των μεγάλων κτιρίων γραφείων έχει παρέλθει¹³³ και ενώ η προαστιοποίηση συνεχίζεται με αμείωτο ρυθμό, οι προβλέψεις υποχώρησης της ανάγκης αστικών συγκεντρώσεων εξ αιτίας της προόδου στις μεταφορές και τις τηλεπικοινωνίες, διαψεύδονται καθώς κάθε νέος γύρος ανάπτυξης εντείνει τις τάσεις αστικοποίησης και συγκεντρώσεων.

Η ανάδυση νέων περιφερειακών συγκεντρώσεων επαγγελματικών χώρων, οφείλεται στην ανάγκη ύπαρξης κτιρίων, εφοδιασμένων με κορυφαία τεχνολογική υποδομή, για τη στέγαση του παγκοσμιοποιημένου οικονομικού κλάδου, ενώ συγχρόνως εξυπηρετεί ανάγκες για μια εμπορική αρχιτεκτονική κύρους, δημιουργώντας έντονες επενδυτικές δυναμικές στον τομέα των ακινήτων. Αυτές οι *παγκόσμιες οικονομικές ζώνες* συνιστούν τυπικά και διαρκώς τυποποιούμενα τμήματα των παγκόσμιων πόλεων, περιλαμβάνοντας μέσω μιας διεθνοποιημένης αρχιτεκτονικής κύρους, ένα σύνολο από απαραίτητα στοιχεία λειτουργίας της παγκόσμιας διευθυντικής οικονομίας: τα κτίρια των διεθνών εταιριών, διεθνή αεροδρόμια, πολυτελή ξενοδοχεία και εστιατόρια, γυμναστήρια κ.ά.¹³⁴. Στις ζώνες αυτές, παρατηρείται ιδιαίτερα το φαινόμενο του σχηματισμού μιας διεθνούς αγοράς ακινήτων¹³⁵, που με τη σειρά της εντείνει τις τάσεις εντοπισμένων συγκεντρώσεων.

2.2.2.5. Οι κεντρομόλες δυνάμεις

Τα κέντρα των πόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου, είναι ασύμβατα με τα παραδοσιακά στρώματα του πληθυσμού, που οργανώνοντας τη ζωή τους σύμφωνα με τη μόνιμη τακτική απασχόληση, την πυρηνική οικογένεια, την έμφαση στην ποσοτική κατανάλωση και τη μαζική κουλτούρα, αποκεντρώνονται μαζί με την απασχόληση και τις μαζικές υπηρεσίες στα οικιστικά προάστια, που διαμορφώθηκαν μ' αυτήν ακριβώς τη λογική. Όπως έχει ήδη εξηγηθεί, για μια περίοδο, τα κέντρα ερημώθηκαν και υποβαθμίσθηκαν, από μια κρίση στη ζήτηση. Σχετικά πρόσφατα όμως, παρατηρήθηκαν σε πολλές πόλεις που συνδέονται με την παγκόσμια οικονομία, φαινόμενα οικιστικού και εμπορικού επανεπιοκισμού και επενδυτικές ροές που οδηγούν στην αναζωογόνηση των κέντρων. Έχει ήδη εκτεθεί το περίγραμμα των πολιτιστικών μετατοπίσεων και των κοινωνικο-οικονομικών μετασχηματισμών, που συνδέουν τις λειτουργικές και συμβολικές διαστάσεις των κέντρων, με τις μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Το γεγονός ότι η νέα αξία των κέντρων, αποτιμάται με την ποσότητα των επενδυτικών εισροών, καθιστά προφανή την πρωτοκαθεδρία της οικονομικής διάστασης στην αναζωογόνησή τους. Στο πλαίσιο αυτό, η αποφασιστική παράμετρος του φαινομένου, είναι η εξάπλωση της μεταβιομηχανικής οικονομίας, που με τη σειρά της συνδέεται με την παγκόσμια και όπως εξηγείται ακολούθως, οι σχέσεις των κέντρων με τους παγκόσμιους ρόλους των πόλεων, προσλαμβάνουν αμοιβαία κρίσιμο χαρακτήρα: τα κέντρα αναλαμβάνουν ένα νέο ρόλο, ως εστίες συγκέντρωσης των στρωμάτων υποστήριξης της μεταβιομηχανικής οικονομίας και ως πόλοι απορύθμισης και μετασχηματισμού των αστικών κοινωνιών σε μεταβιομηχανικές και «παγκόσμιες».

¹³³ Lawson D., *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence?*

¹³⁴ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.36-37

¹³⁵ Sassen S., *The Global City*

Ο επανεποικισμός των κέντρων δεν είναι μαζικός, καθώς οι αριθμοί όσων επιστρέφουν, είναι μικρότεροι από αυτούς που αποκεντρώνονται στα προάστια και οι ενδείξεις δεν προοιωνίζονται αναστροφή του ρεύματος προαστιοποίησης που εξελίσσεται εδώ και δεκαετίες στις μεγάλες πόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου. Στις μεγάλες πόλεις των Η.Π.Α. π.χ. προβλέπεται αύξηση του πληθυσμού των κέντρων για την επόμενη δεκαετία, η οποία όμως δεν θα υπερβεί το 0,2% ετησίως¹³⁶. Αν και πιο εντυπωσιακός είναι ο οικιστικός και εμπορικός επανεποικισμός των ιστορικών κέντρων, εξ ίσου σημαντική είναι η αναζωογόνηση κεντρικών πυκνοδομημένων περιοχών κατοικίας -απ' όπου τα μεσοαστικά στρώματα μετοικούν στα προάστια- χάρις στην αυξανόμενη εισροή ξένων μεταναστών και τις νέες κατηγορίες νοικοκυριών που πολλαπλασιάζουν οι δημογραφικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί της μεταβιομηχανικής εποχής, οι οποίοι έχουν ήδη περιγραφεί.

2.2.2.6. Η αξία της εγγύτητας

Οι επιχειρήσεις χρηματοδότησης και εξειδικευμένων υπηρεσιών της παραγωγής, που διακρίνονται από τον καινοτομικό τους χαρακτήρα και τον έντονο διεθνή προσανατολισμό, έχουν ανάγκη από ένα υποστηρικτικό σύμπλεγμα υπηρεσιών υψηλής εξειδίκευσης¹³⁷. Η εξέταση των τρόπων λειτουργίας της παγκοσμιοποιημένης επιχειρηματικότητας, αναδεικνύει τη σημασία που έχουν αυτές οι υπηρεσίες για τη διεθνή οικονομία, αλλά και τους λόγους συγκέντρωσής τους στα κέντρα των πόλεων.

Σύμφωνα με τον ορισμό της S.Sassen¹³⁸, η *χωρικά διεσπαρμένη και παγκόσμια ολοκληρωμένη οικονομία*, βασίζεται σε διοικήσεις οι οποίες, με έδρα τις παγκόσμιες πόλεις, συντονίζουν παγκόσμιες γραμμές παραγωγής, που συναρθώνονται από εναλλασσόμενους χρηματοδότες, προμηθευτές, εργολάβους, υπεργολάβους, εργαζόμενους και καταναλωτές, οπουδήποτε στον κόσμο. Αυτό το ευέλικτο υπόδειγμα διαρκούς ανταπόκρισης στη ζήτηση, που τείνει να αξιοποιεί ακατάπαυστα τα συγκριτικά πλεονεκτήματα κάθε τόπου και κάθε χρονικής συγκυρίας, είναι εφικτό χάρις στο συντονισμό, την πληροφόρηση, τη συνεννόηση¹³⁹, την ηλεκτρονική ψηφιακή τεχνολογία, την πληροφορική και τις τηλεπικοινωνίες, δηλ. τις τεχνολογίες της ψηφιοποίησης, της τηλε-εργασίας, της τηλεδιοίκησης, της ρομποτικής, κ.ο.κ.

Η παγκόσμια πόλη είναι μια *πληροφοριακή πόλη*¹⁴⁰ που συνιστά ένα αστικό σύστημα με χωρο-κοινωνική δομή και δυναμικές στηριγμένες στην ισχύ, τη γνώση και την επεξεργασία πληροφοριών σε παγκόσμια δίκτυα, με την διοίκηση και την οργάνωση μέσω εντατικής χρήσης πληροφορικής και της τηλεπικοινωνιακής τεχνολογίας.

Αλλά παρά τις προφητείες για την γενική απαξίωση των πόλεων τονίζει ο M.Castells¹⁴¹, εξ αιτίας της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών, τα διευθυντικά κέντρα τείνουν να συγκεντρώνονται σε επιλεγμένους μητροπολιτικούς πυρήνες, αφού η διοίκηση σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, είναι εφικτή με την πληροφορική και τις τηλεπικοινωνίες, προσδιορίζοντας ως

¹³⁶ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.6

¹³⁷ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.9-10

¹³⁸ Sassen S., *The Global City*, σ.3

¹³⁹ Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, σ.28-33

¹⁴⁰ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.2

¹⁴¹ ό.π., σ.3

κύριες αιτίες αυτού του φαινομένου:

- τη χωρική συγκέντρωση των εταιριών και των βοηθητικών δικτύων υψηλής εξειδίκευσης υπηρεσιών τους,
- την ιστορική ανάπτυξη των δικτύων υποστήριξης,
- τη συμβολική αξία των περιοχών και κτιρίων κύρους,
- τη χωρική δέσμευση από την υψηλή αξία των ιδιοκτητών ακινήτων.

Στην παγκόσμια αγορά, ο εντεινόμενος ανταγωνισμός, επικεντρώνεται στη διαρκή αναζήτηση της καινοτομίας, στην επινόηση, την παραγωγή και την προσφορά προϊόντων, την επιχειρηματική οργάνωση, τη χρηματοδότηση. Έτσι, ενώ η διοίκηση των επιχειρήσεων αποσυνδέεται χωρικά από την παραγωγική διαδικασία και τους καταναλωτές, εξαρτάται συγχρόνως όλο και στενότερα από το πλέγμα κορυφαίου επιπέδου, υπηρεσιών υποστήριξης, συμβούλων, συνεργατών, εταίρων και προμηθευτών που πλαισιώνει τη διευθυντική λειτουργία τους. *Η παραγωγή της ικανότητας παγκόσμιου ελέγχου*, από τις πολυεθνικές εταιρίες, προέρχεται σε μεγάλο βαθμό, όχι από το εσωτερικό τους, αλλά από το υποστηρικτικό σύμπλεγμα υπηρεσιών (διαφημιστές, οικονομολόγοι και λογιστές, νομικοί και χρηματοδοτικοί σύμβουλοι, μηχανικοί, αρχιτέκτονες, ερευνητές, τεχνικοί υψηλής εξειδίκευσης κ.ά.), του οποίου η ανάπτυξη, συνδέεται με θεμελιώδη τρόπο, με πολλές πλευρές της οικονομικής παγκοσμιοποίησης¹⁴². Το πλέγμα υπηρεσιών υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας, αποτελείται συχνά από μικρές, ατομικές ή ολιγομελείς επιχειρήσεις με μεγάλη αποτελεσματικότητα¹⁴³, η οποία προκύπτει από την αξιοποίηση της κορυφαίας ηλεκτρονικής τεχνολογίας και την έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ τους: οι παράγοντες που συμμετέχουν σε τέτοια δίκτυα, επιτυγχάνουν τεράστια ώθηση στην αποδοτικότητά τους, όχι μόνον επειδή η εγγύτητα μειώνει το κόστος, αλλά και λόγω της ευελιξίας και της πλούσιας πρόσβασης σε πληροφορίες, της ανάπτυξης του καινοτόμου χαρακτήρα και της δημιουργικότητας¹⁴⁴. Οι δραστήριοι, εξειδικευμένοι εργαζόμενοι που κινούν τις διεθνείς οικονομικές αγορές, προσφέροντας μια ιδιαίτερα αποτελεσματική και κερδοφόρα εργασία, δεν μπορούν να τηλε-εργασθούν, επειδή χρειάζονται σταθερή προσωπική επαφή μεταξύ τους, επισημαίνει ο H.Chapman¹⁴⁵.

Η πληροφορική, αναφέρει ο L.Neilson¹⁴⁶, αν και είχε υποθεθεί ότι θα καταργούσε την ανάγκη συγκέντρωσης, εντείνοντας την επικοινωνία συμβάλλει σε μια μορφή οικονομίας που επικεντρώνεται στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση, έτσι ώστε ο αστικός χώρος και η συμπαγής πόλη να είναι το καταλληλότερο περιβάλλον ανάπτυξής της. Η υψηλή τεχνολογία λοιπόν, ενώ αναμενόταν ότι θα «απελευθέρωνε» κάθε είδους συνεργασία από τη χωρική της διάσταση, λειτουργεί με αντίστροφο τρόπο στο επίπεδο των δικτύων διοίκησης και υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας. Καθώς η σχέση μεταξύ των ευέλικτων δικτυωμένων συστημάτων και των μεγάλων πόλεων, άπτεται ευθέως των ζητημάτων της παραγωγικότητας, της επίδοσης και της

¹⁴² Sassen S., *The Global City*, σ. 325-326,329

¹⁴³ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.2

¹⁴⁴ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.9

¹⁴⁵ Lawson D., *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence?*

¹⁴⁶ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.9

καινοτομίας¹⁴⁷, τα όρια του εικονικού, άυλου ηλεκτρονικού γραφείου, διαγράφονται από τις περίπλοκες διαδικασίες που αναφέρονται στην υψηλή εξειδίκευση, την καινοτομία και την ανάληψη κινδύνων, απαιτώντας ευθεία αλληλεπίδραση μεταξύ εταιριών και ειδικών· αυτές οι διαδικασίες απαιτούν τη συγκέντρωση και το μητροπολιτικό χαρακτήρα¹⁴⁸.

Η μεταβιομηχανική οικονομία, χαρακτηρίζεται επίσης ιδιαίτερα, από την προσαρμοσμένη, εξειδικευμένη παραγωγή, όπου συμμετέχουν όλο και περισσότερο οι υπηρεσίες που σχετίζονται με μια σειρά από υποκειμενικά πεδία, όπως η ψυχαγωγία, η μόδα (και ο χωρικός σχεδιασμός, το design, η διαφήμιση, τα πολυμέσα), τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και η αναψυχή. Η αξία της γνώσης (*knowledge value*), είναι ίσως ο επιτυχεστότερος όρος περιγραφής αυτής της νέας οικονομίας¹⁴⁹.

Η νέα οικονομία λοιπόν, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την ίδια την παγκόσμια διεσπαρμένη βιομηχανική παραγωγή, επικεντρώνεται σ' αυτές τις υπηρεσίες και η συγκέντρωση των ομοειδών δραστηριοτήτων συμβάλλει στην ικανότητα ανταπόκρισης των επιχειρήσεων στις τρέχουσες προκλήσεις, εφοδιάζοντάς τις με επιχειρησιακή ευελιξία και καινοτομικές ικανότητες καθώς η αυξανόμενη αβεβαιότητα προσδίδει πρωταρχική αξία στη γνώση και την καινοτομία.

Η εγγύτητα μεταξύ των παραγόντων της οικονομικής δραστηριότητας, συνιστά σε μεγάλο βαθμό στρατηγική ανταπόκριση στον ανερχόμενο οικονομικό ανταγωνισμό¹⁵⁰, ενώ αυτή η χωρικά εντοπισμένη ανάπτυξη του συμπλέγματος υπηρεσιών των πολυεθνικών εταιριών στα κέντρα των παγκόσμιων πόλεων, αναδεικνύει μια καινοφανή τάξη εργαζομένων και επαγγελματιών, που προωθούν αποφασιστικά την κερδοφορία του παγκοσμιοποιημένου οικονομικού συστήματος¹⁵¹.

2.2.2.7. Τα ιστορικά κέντρα και οι νέοι χρήστες των πόλεων

Η προτίμησή της νέας εύπορης τάξης, της οποίας η ύπαρξη συναρτάται με την παγκοσμιοποιημένη οικονομία, για τους ιστορικούς πυρήνες των πόλεων, αποτελεί τυπικό χαρακτηριστικό της· πρόκειται για γεγονός που επηρεάζει καθοριστικά τα κέντρα, των οποίων σήμερα, η αναζωογόνηση, προσλαμβάνει εντελώς διαφορετική έννοια και μορφή, από ότι θεωρείται ως αναβάθμιση από τα παραδοσιακά κοινωνικά στρώματα¹⁵²: όπως εξηγείται ακολούθως, οι μετασχηματισμοί στα κέντρα, καθορίζονται από τη νέα ολιγομελή, αλλά προνομιούχο τάξη επανεποικισμού τους, της οποίας τα χαρακτηριστικά οδηγούν σε απαιτήσεις, που δεν περιλαμβάνουν κοινωνικούς εξοπλισμούς (σχολεία, ιατρεία, παιδικούς σταθμούς, παιδικές χαρές κ.τ.λ.) οι οποίοι μειώνονται και παρακμάζουν: τα παιδιά που ζουν στα κέντρα, είναι όλο και περισσότερο παιδιά φτωχών οικογενειών και μειονοτήτων, που κατά τα φαινόμενα, δεν έχουν τίποτε να κερδίσουν από την ανάπτυξη της νέας οικονομίας της γνώσης (*knowledge value economy*) γράφει ο J.Kotkin¹⁵³. Τα υποβαθμισμένα δημόσια σχολεία των ζωνών αυτών, δεν είναι σε θέση να

¹⁴⁷ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.8-9

¹⁴⁸ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.9-10

¹⁴⁹ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.17

¹⁵⁰ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.6

¹⁵¹ Sassen S., *The Global City*, σ.334

¹⁵² ό.π., σ.336

¹⁵³ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.26

προσφέρουν στους νέους τα εφόδια υπέρβασης του αποκλεισμού επισημαίνει επίσης ο M.Castells¹⁵⁴.

Στα πλαίσια που περιγράφηκαν προηγουμένως, επιβάλλεται παντού, στις παγκοσμιοποιούμενες πόλεις, ένας νέος τρόπος αξιολόγησης του αστικού χώρου, με κύρια χαρακτηριστικά την ανάδυση των χρηματοδοτικών και άλλων εξειδικευμένου χαρακτήρα υπηρεσιών, τις υψηλές τιμές ακινήτων και τη μεγάλη κερδοσκοπία στα ακίνητα, τον οικιστικό επανεποικισμό από υψηλά κοινωνικά εισοδήματα και τον εμπορικό επανεποικισμό με την αντικατάσταση του τοπικού εμπορίου από ακριβά καταναλωτικά καταστήματα, που απευθύνονται σε πλούσιες élites¹⁵⁵.

Ο J.Kotkin¹⁵⁶ διέκρινε στη δεύτερη φάση της μεταβιομηχανικής οικονομίας (σε αντίθεση με την πρώτη φάση, που χαρακτηρίστηκε από την ανερχόμενη επιρροή των αμιγών θετικών επιστημών, τη φυσική, χημεία, μηχανική κ.ο.κ.), ένα πλέγμα ατομικών εξειδικεύσεων, που προσιδιάζει ιδιαίτερα στα φυσικά πλεονεκτήματα των πυκνοδομημένων κέντρων· καθώς οι πόλεις έχαναν το ρόλο που διαδραμάτισαν στον 20^ο αιώνα, η νέα ελκυστικότητά τους βασίσθηκε στη χαρακτηριστική τους ποικιλία, *ένα σύνολο από αντιθέσεις, που δεν υπάρχει στα προάστια, ή αλλού* (G.Simmel), υποστηρίζει ο J.Kotkin¹⁵⁷. Η προσέγγιση του J.Kotkin, τονίζει, τον καταλυτικό ρόλο που διαδραματίζουν τα ιστορικοί πυρήνες των πόλεων, προσελκύνοντας τα μέλη της νέας αστικής τάξης υποστήριξης της παγκοσμιοποίησης, μεταξύ των οποίων προάγουν την τόσο σημαντική, αλληλεπίδραση. Στα ιστορικά κέντρα των πόλεων γράφει, μια νέα μορφή οργάνωσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με τις νέες προτιμήσεις, καθορίζει γεωγραφικά τα νέα σημεία ανάπτυξης στην πόλη, καθώς συνδυάζεται με το πυκνό αστικό περιβάλλον, δηλ. τα παλιά κέντρα των πόλεων¹⁵⁸. Σ' αυτές τις νέες ζώνες, της γνώσης και της επιστήμης, κυριαρχεί προοδευτικά *η αλληλεπίδραση, που συνιστά πανάρχαιο χαρακτηριστικό στοιχείο των πόλεων*. Σήμερα, καθώς η κοινωνία βασίζεται όλο και περισσότερο στην πληροφορία, τονίζει ο J.Kotkin¹⁵⁹, αυτό που ο G.Simmel, εντόπισε ως τα *ψυχολογικά χαρακτηριστικά των αστών* (διανοουμενισμός, ατομικότητα, ικανότητα αφηρημένων οικονομικών σχέσεων), σχετίζονται όλο και περισσότερο με την ανάκαμψη των κέντρων· η μοναδική σύμπτωση μεταξύ της αστικής κουλτούρας και της αναδυόμενης μεταβιομηχανικής οικονομίας, συμπεραίνει, θα τροφοδοτηθεί και θα αναπτυχθεί από τις επιτυχημένες πόλεις του μέλλοντος¹⁶⁰. Έτσι, οι παραδοσιακές πόλεις επιδεικνύουν αξιοσημείωτη ικανότητα στην αξιοποίηση των βιομηχανιών της αξίας της γνώσης. Ο ιστορικός τους ρόλος ως τόπων δυναμικής αλληλεπίδρασης, τους δίνει την ικανότητα να καθορίζουν το κοινωνικό υπόβαθρο που παράγει μια ολόκληρη αλυσίδα βιομηχανιών, στη διαφήμιση, τη μόδα, την αναψυχή, το εμπόριο. Σήμερα, η ανάπτυξη των κέντρων δε βασίζεται στο υπόδειγμα της βιομηχανικής εποχής, με ουρανοξύστες και μεγάλες βιομηχανίες, αλλά στην ανάκτηση του προ-

¹⁵⁴ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.8-9

¹⁵⁵ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.7

¹⁵⁶ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.15-17

¹⁵⁷ ό.π., σ.5

¹⁵⁸ ό.π., σ.18-20

¹⁵⁹ ό.π., σ.15

¹⁶⁰ ό.π., σ.21

βιομηχανικού τους ρόλου, ως κέντρων των τεχνών, της αναψυχής, των εξειδικευμένων αγαθών και του εμπορίου *πρόσωπο με πρόσωπο*¹⁶¹.

Ιδιαίτερα τα νέα συμπλέγματα της πολιτιστικής βιομηχανίας που συναρθρώνουν το Internet, την αναψυχή, τον ηλεκτρονικό σχεδιασμό, απλώνονται στους πυρήνες των αστικών κέντρων. Η ανάγκη εγγύτητας σε τέτοιες βιομηχανίες, συμβάλλει επίσης στην κατανόηση της υπερσυγκέντρωσης των σχετικών δραστηριοτήτων στα κέντρα των πόλεων (σχεδιασμός γραφικών, sites, animation, εφαρμογών πολυμέσων κ.τ.λ.). Το υψηλό επίπεδο συνεργασίας και αλληλεπίδρασης, καθώς και οι πολιτιστικές προτιμήσεις των ομάδων που απασχολούνται σε τέτοιους κλάδους, οδηγεί στην ανάγκη ενός περιβάλλοντος που αρμόζει απόλυτα στα παλιά κέντρα, την επανάχρηση βιομηχανικών κτιρίων, αποθηκών και κατοικιών¹⁶². Αλλά ο επανεποικισμός και η κοινωνικο-οικονομική αναζωογόνηση των κέντρων δεν περιορίζεται σε ζητήματα αισθητικών προτιμήσεων ή μόδας, παρατηρεί ο J.Kotkin, καθώς οι ιστορικοί πυρήνες των πόλεων, προσφέρουν ένα περιβάλλον, που δίνει στους κύκλους της νέας οικονομίας την *αίσθηση της κοινότητας*. Η νέα οικονομία, προσφέρει έτσι στους απασχολούμενους το κατάλληλο, κοινό δημιουργικό, περιβάλλον ζωής και εργασίας¹⁶³.

Αυτή η τελευταία παρατήρηση του J.Kotkin, μετατοπίζει την οπτική από τα ιστορικά κέντρα των πόλεων, στους νέους οπαδούς τους.

Η νέα εύπορη κοινωνική τάξη που συνδέεται με την ανάπτυξη της παγκοσμίας οικονομίας και ειδικά με τα πλέγματα υπηρεσιών υποστήριξης της, διαφέρει σημαντικά από τα παραδοσιακά μεσαία και ανώτερα στρώματα της βιομηχανικής κοινωνίας, καθώς οικοδομείται πάνω στις υπό διάλυση, αξίες της παραδοσιακής μεσαίας τάξης¹⁶⁴ (η διάβρωση του θεσμού της παραδοσιακής οικογένειας, η εργασιακή αστάθεια, η ευρεία είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας¹⁶⁵ και στα ανώτερα τμήματα της «εργασιακής πυραμίδας» και η κοινωνική πόλωση, συνιστούν τα χαρακτηριστικότερα γνωρίσματα κατάρρευσης της μεσαίας τάξης του φορντισμού).

Πρόκειται για υψηλά αμειβόμενους εργαζόμενους, στελέχη και επαγγελματίες, που αν και δεν ασκούν πραγματικό έλεγχο στις επιχειρήσεις, ελέγχουν σε σημαντικό βαθμό τις δικές τους εργασιακές συνθήκες και απολαμβάνουν σημαντικών πλεονεκτημάτων¹⁶⁶. Το υπόδειγμα ζωής των εργαζομένων αυτών, καθορίζεται από τις υψηλές καταναλωτικές τους δυνατότητες και επιλογές, οι οποίες συγκροτούν έναν κοσμοπολίτικο τρόπο ζωής, που τους διακρίνει από τα ανώτερα στρώματα της παραδοσιακής αστικής τάξης. Νέοι, μεταξύ των οποίων πολλές γυναίκες, προτιμούν να κατοικούν σε ανακαινισμένα παλιά σπίτια ή αποθήκες και βιοτεχνικούς χώρους, κεντρικών περιοχών, ζουν πολυτελώς, συχνάζουν σε *restaurants*, προτιμούν επώνυμα ρούχα και επενδύουν σε αυθεντικά έργα τέχνης. Είναι ευνόητο, γιατί το υπόδειγμα ζωής των νέων κατοίκων, δημιουργεί και συντηρεί, ολόκληρες αλυσίδες καταστημάτων και επιχειρήσεων στα κέντρα

¹⁶¹ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.4-5

¹⁶² ό.π., σ.19,21

¹⁶³ ό.π., σ.21

¹⁶⁴ Sassen S., *The Global City*, σ.332-336

¹⁶⁵ Λυμπεράκη Α.- Μουρίκη Α., *Η αθόρυβη επανάσταση*, σ.108-109

¹⁶⁶ Sassen S., *The Global City*, σ.334, Λεοντίδου Λ., «Το Μεταμοντέρνο κίνημα στη Γεωγραφία», σ.295-296

των μητροπόλεων¹⁶⁷. Οι εργαζόμενοι στον τομέα της πληροφορικής, επισημαίνει ο G.Marsh¹⁶⁸, απελευθερωμένοι από τα μονολιθικά γραφεία, θα διατηρούν προσωπική επαφή σε καφεενεία, μπαρ και δημόσιους χώρους.

Η ελκυστικότητα των κέντρων τονίζει ο J.Kotkin¹⁶⁹, αφορά κυρίως σε μια νέα αστική τάξη, που συναπαρτίζεται από άτεκνα ζευγάρια, άγαμους και διαζευγμένους με κύριο χαρακτηριστικό την ταχεία κοινωνικο-οικονομική άνοδο. Αυτή η ομάδα, που συνιστά την κύρια «δημογραφική δύναμη» ανάκτησης των κέντρων, διπλασιάστηκε σε μια γενιά, καθώς οι γάμοι μειώνονται και τα διαζύγια αυξάνονται. Ο πληθυσμός του Μανχάταν, αναφέρει ο J.Kotkin, έχει ένα από τα υψηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα στον κόσμο και ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά παιδιών, η πλειονότητα των οποίων, ανήκουν σε φτωχές οικογένειες και μειονότητες¹⁷⁰.

Σε ανάλογες διαπιστώσεις καταλήγουν και οι J.S.Dangschat και W.zum Felde¹⁷¹ που εστιάζουν στην ευρωπαϊκή παραλλαγή του φαινομένου: οι νέοι κάτοικοι των κέντρων, έχουν κατά κανόνα μικρότερη ηλικία, υψηλότερο εισόδημα, καλύτερη εκπαίδευση και επαγγελματική κατάσταση από τους παλαιούς, ενώ συχνότερα είναι άγαμοι ή άτεκνα ζευγάρια εργαζομένων.

Η αναγέννηση των κέντρων παντού, βασίζεται στη συμβολή δημογραφικών, τεχνολογικών και οικονομικών παραγόντων, αναφέρει ο J.Kotkin¹⁷². Η πρακτική αξία της εγγύτητας και της αλληλεπίδρασης για τα περιβάλλοντα των νέων αυτών στρωμάτων και κατ' επέκταση το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, τονίζεται σε κάθε σχετική ανάλυση της νέας αναζωογόνησης των κέντρων στις παγκόσμιες πόλεις. Αλλά μια ανάλυση μόνο σ' αυτό το επίπεδο, δεν απαντάει ολοκληρωμένα στην έντονη ελκυστικότητα που ασκούν τα κέντρα στα νέα εύπορα στρώματα, ούτε στη διάχυση των προτιμήσεών τους σε χαμηλότερες εισοδηματικές ομάδες.

Με τη θεωρία των κεφαλαίων, ο P.Bourdieu¹⁷³, απέδειξε ότι οι επιλογές των ανθρώπων που αναφέρονται στην ανθρώπινη ή κοινωνική συμπεριφορά, δεν είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, αλλά εξαρτώνται άμεσα από τη θέση του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, καθορίζοντας τον τρόπο ζωής και τις προτιμήσεις, ως τους καλύτερους δείκτες ταξικής και κοινωνικής ένταξης και θεωρώντας ότι την κοινωνική θέση του ανθρώπου, καθορίζουν τρεις μορφές κεφαλαίου:

- το οικονομικό κεφάλαιο (περιουσία, εισοδήματα)
- το πολιτιστικό κεφάλαιο (αισθητικές αντιλήψεις, πολιτιστικές ικανότητες, κατοχή πολιτιστικών αγαθών)
- το κοινωνικό κεφάλαιο (δίκτυο κοινωνικών σχέσεων)

Η μόρφωση και η πολιτιστική διάσταση των ανθρώπων, υποστηρίζει ο P.Bourdieu αποτελούν το σημαντικότερο μέσον αναπαραγωγής της

¹⁶⁷ Sassen S., *The Global City*, σ.335-336

¹⁶⁸ Lawson D., *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence*

¹⁶⁹ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.22-23

¹⁷⁰ ό.π., σ.26

¹⁷¹ Dangschat J.S.και Zum Felde W., «Embourgeoisement: la ségrégation résidentielle par les capitaux», σ.8-11

¹⁷² Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.4

¹⁷³ Dangschat J.S.και Zum Felde W., «Embourgeoisement: la ségrégation résidentielle par les capitaux», σ.7

κοινωνικής δομής στις μετα-καπιταλιστικές καταναλωτικές κοινωνίες¹⁷⁴, συμβάλλοντας σημαντικά στην κατανόηση των φαινομένων επανεπιοικισμού των υποβαθμισμένων κεντρικών περιοχών, από νέους, εύπορους κατά κανόνα κατοίκους, που δεν κατηγοριοποιούνται με τις κλασσικές κοινωνικές θεωρίες της Σχολής του Σικάγου ή του Μαρξισμού.

Η S.Sassen, αποδίδει την έλξη που ασκούν τα κέντρα στα νέα εύπορα στρώματα της παγκοσμιοποίησης, στο υψηλό τους εισόδημα που αν και ανεπαρκές ως επενδυτικό κεφάλαιο, είναι πάρα πολύ για απλή αποταμίευση, σε συνδυασμό με μια νέα κοσμοπολίτικη, εργασιακή κουλτούρα που πηγάζει κυρίως από τον διεθνή προσανατολισμό των αντικειμενικών εργασιακών συνθηκών και την βαθμιαία ενσωμάτωσή τους, στην αυξανόμενη διεθνοποίηση των πόλεων. Η ευρύτερη κουλτούρα των νέων αυτών στρωμάτων, προσλαμβάνει έναν κοσμοπολίτικο, εκκεντρικό, απαιτητικό και έντονα καταναλωτικό χαρακτήρα, που βρίσκει ανταπόκριση στην ιδιαιτερότητα των ανακαινισμένων παλιών σπιτιών και βιομηχανικών κτιρίων, της συναναστροφής με καλλιτέχνες, της αυθεντικής τέχνης, του design, των ethnic restaurants κ.ο.κ. και έλκεται αποκλειστικά από τους ιστορικούς πυρήνες των πόλεων. Αντίθετα με τους παλαιούς κατοίκους των κέντρων, αναφέρουν οι J.S.Dangschat και W.zum Felde¹⁷⁵, οι νέοι έχουν στη ζωή τους *μετα-υλικούς* στόχους· οι μετα-υλικές προσδοκίες από την εργασία (ανάπτυξη-ολοκλήρωση της προσωπικότητας, εμπειρίες κ.ά.), οδηγούν στην πρόταξη της φύσης του επαγγέλματός τους, από τη βιοποριστική πλευρά του, έτσι ώστε τα όρια μεταξύ παραγωγικού και ελεύθερου χρόνου να αποβαίνουν δυσδιάκριτα. Η ελευθερία και η αυτονομία που συχνά διακρίνει την απασχόληση των νέων κατοίκων των κέντρων, σχετίζεται με τον ατομισμό που τους διακρίνει, έτσι ώστε η συλλογικότητα και το κράτος προνοίας να μην σημαίνουν πολλά για τη ζωή τους, που καθορίζεται από την ατομική προσπάθεια, τον ατομικό κίνδυνο και την αυτοεκμετάλλευση. Καθώς η εργασία, οι κοινωνικές σχέσεις και η αναψυχή αλληλοσυμπλέκονται, η έλλειψη της παγιωμένης χρονικής μονολειτουργικότητας που τριχοτομεί το εικοσιτετράωρο της παραγωγικής ζωής σε ζώνες εργασίας, ανάπαυσης και προσωπικού χρόνου, οδηγεί στο σχηματισμό των νέων εσωστρεφών κύκλων, τα μέλη των οποίων αδιαφορούν για την κοινωνικότητα που βασίζεται στη χωρική εγγύτητα: η έλλειψη χρόνου και κοινών σημείων με τους παλαιότερους κατοίκους, τους καθιστά κάθε άλλο παρά «καλούς γείτονες»¹⁷⁶.

Ο P.L.Knox, ανιχνεύει στην κουλτούρα αυτή, μια ιδιότυπη εξατομικευμένη μετατόπιση της παραδοσιακής μαζικής νομιμοφροσύνης, από τα εθνικά κράτη στις ανερχόμενες οντότητες της παγκοσμιοποίησης (τις πολυεθνικές εταιρίες, τους υπερεθνικούς οργανισμούς, τα παγκόσμια κινήματα) και κυρίως τον εαυτό. Παντού, στο ιεραρχημένο σύστημα των παγκόσμιων πόλεων, οι διεθνικές πρακτικές της νέας τάξης των υπηρεσιών προς την παγκόσμια οικονομία, γέννησαν νέες πολιτιστικές δομές και διαδικασίες, τον *παγκόσμιο μητροπολιτισμό*¹⁷⁷. Ο R.D.Kaplan¹⁷⁸, συλλαμβάνει την πολιτική και πολιτισμική μετατόπιση των σύγχρονων κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων ως εσωτερικό

¹⁷⁴ Bourdieu P., «Πρακτικοί λόγοι», *Ελευθεροτυπία*, 18-9-2000, σ.34

¹⁷⁵ Dangschat J.S. και Zum Felde W., «Embourgeoisement: la ségrégation résidentielle par les capitaux», σ.8-11

¹⁷⁶ ό.π., σ.10

¹⁷⁷ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.8-14

¹⁷⁸ Kaplan R.D., *Η επερχόμενη αναρχία*, σ.138-139

εκπατρισμό: Ολοένα και περισσότερο, μπορεί κανείς να είναι εκπατρισμένος χωρίς να ζει στο εξωτερικό: μπορεί να ζει με ανατολίτικα κιλίμια, ξένες συνταγές, εκλεκτικές γεύσεις, ξένες γλώσσες, φίλους στο εξωτερικό με τους οποίους η ζωή διαπλέκεται συνεχώς και περισσότερο, και ειδικά σχολεία για τα παιδιά – κι όλ' αυτά στην πατρίδα του. Ο εσωτερικός εκπατρισμός, ή κάτι που του μοιάζει, μπορεί να γίνει η νέα κοσμική θρησκεία των μεσαίων και των ανώτερων τάξεων, μια θρησκεία τροφοδοτούμενη από την τεχνολογία των επικοινωνιών. (...) Οι εσωτερικά εκπατρισμένοι, ίσως αποτελέσουν μια ελίτ με μειωμένο το πατριωτικό αίσθημα, το οποίο θα περιορίζεται στις τοπικές κοινότητες, που τους προσφέρουν ένα βολικό και αισθητικά ευχάριστο περιβάλλον.

Δεν πρόκειται, τονίζει ο P.L.Knox, για απλή υλιστική ιδεολογία του καταναλωτισμού: ο παγκόσμιος μητροπολιτισμός, εκτός από την ομοιογενοποίηση και το συγχρονισμό της κουλτούρας, συνεπάγεται επίσης την πολιτισμική πολυδιάσπαση. Τα σημαντικά κριτήρια των ανθρώπων του μέλλοντος, αναφέρει ο T.Sakaiya¹⁷⁹, δε θα είναι απλουστευτικά, αναγωγικά του ποσοτικού χαρακτήρα των προϊόντων, ή της αποτελεσματικότητας των υπηρεσιών, αλλά υποκειμενικά, σε αντιστοιχία με το έθος της κοινωνικής ομάδας, στην οποία κάθε άτομο αισθάνεται ότι ανήκει¹⁸⁰. Έτσι, μαζί με την παγκοσμιοποίηση του ατομισμού, που διαλύει τα παραδοσιακά όρια του χώρου και του χρόνου, εισάγει την μετανεωτερική σχετικότητα σε καθετί, επαγγέλλεται και επανακαθορίζει τη μοναδικότητα, τη διαφορά, την ετερότητα, συμβαδίζει η εξατομίκευση της παγκοσμιοποίησης, αποκρυσταλλώνοντας π.χ. διεθνείς πρακτικές γύρω από κάθε τόπο, κοινωνική τάξη, φύλο ή εθνική μειονότητα· και καθώς αυτό το κοινωνικό φαινόμενο, συνδέεται στενά με την υλική κουλτούρα που προωθεί ο νέος, διεθνικός καπιταλισμός, οι διαδικασίες αυτές, αναφέρονται στο σχηματισμό νέων ταυτοτήτων, εννοιών, κινήματων, μεταφράσιμων σε υλικές αναπαραστάσεις.

Ο P.L.Knox¹⁸¹, βλέπει τις παγκόσμιες πόλεις ως τα προσκήνια των υλιστικών, κοσμοπολιτικών τρόπων ζωής, τα χωνευτήρια των διηγήσεων, των μύθων και των νέων διεθνικών ευαισθησιών. Η από-χωροποίηση που προκαλεί η τυποποίηση του παγκοσμιοποιημένου αστικού περιβάλλοντος και των πολυεθνικών πληθυσμών, μετατρέποντας ακόμη και την έννοια του εθνικού σε ethnic, ή η απρόσωπη μονολειτουργικότητα των οικιστικών προαστίων, σε συνδυασμό με την ενσωμάτωση των μελών των νέων αστικών στρωμάτων των πόλεων στις ροές του γρήγορου κόσμου της παγκοσμιοποίησης, οδηγούν στην αναζήτηση ενός σταθερού, διακριτού τόπου αναχώρησης και επιστροφής, που να ν' αντανakλά ή/και να χορηγεί μια ταυτότητα. Στο μετανεωτερικό κόσμο της ατελείωτης σχετικότητας, ο επανεποικισμός των κέντρων, ο νέο-παραδοσιακός σχεδιασμός, το εμπόριο της τοπικής ιστορίας, υλοποιούν και εικονογραφούν την μετα-υλική αναζήτηση ταυτότητας και περιεχομένου από την νέα κοινωνική τάξη των πρωταγωνιστών της παγκοσμιοποίησης.

Ο επανεποικισμός των κέντρων από τα στρώματα αυτά και η συνακόλουθη, επιδεικτική κατανάλωση, εξυπηρετεί μια ισχυρή ιδεολογική λειτουργία: την εξασφάλιση της συμμαχίας τους με το παγκοσμιοποιημένο

¹⁷⁹ Sakaiya T., *The Knowledge-Value Revolution: Or, a History of the Future*

¹⁸⁰ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.17

¹⁸¹ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.8-14

οικονομικό σύστημα, που αποκομίζει από την αφοσίωσή τους τεράστια κέρδη, συμπεραίνει η S.Sassen¹⁸², που ανιχνεύει στο ζήτημα αυτό μια σημαντική πολιτική διάσταση: οι προνομιούχοι εργαζόμενοι της νέας αστικής τάξης της παγκοσμιοποίησης, μεταφράζουν τα οφέλη τους σε τρόπους ζωής που συγκρούονται με αυτούς της παραδοσιακών μεσαίων στρωμάτων, επενδύοντας ιδεολογικο-πολιτιστικά, την οικονομική σύγκρουση που αποσκοπεί στην επικράτηση της νέας μεταβιομηχανικής οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό, είναι κατανοητή η ροπή των νέων ανώτερων μεταβιομηχανικών στρωμάτων σε κάθε είδους μεταμοντέρνες ρητορικές έκφρασης που συγκρούονται κραυγαλέα με το βιομηχανικό ορθολογισμό, όπως ο ιστορικισμός, ο διαπολιτισμός κ.ο.κ. ενώ η εμμονή στη μετατροπή κάθε βιομηχανικού κτιρίου σε «πολιτιστικό», δεν είναι άσχετη με την τάση επιθετικής επέκτασης αυτής της κουλτούρας.

Συνεπώς, η κύρια αξία κάθε ενέργειας σχετικής με ότι σήμερα αποκαλείται «πολιτισμός» στις παγκόσμιες πόλεις, είναι κατανοητή ως (α) κοινή ταυτότητα των μεταβιομηχανικών στρωμάτων υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας, (β) στοιχείο προσέλκυσης και συγκέντρωσης των στρωμάτων αυτών στα κέντρα των πόλεων και (γ) εργαλείο προώθησης των αναγκών για τη μεταβιομηχανική οικονομία κοινωνικών μετασχηματισμών και άρα στοιχείο ενίσχυσης των νέων μεταβιομηχανικών στρωμάτων υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας, στα πλαίσια της σύγκρουσής τους με την κουλτούρα της βιομηχανικής εποχής.

2.2.2.8. Η ευρύτερη ελκυστικότητα των κέντρων

Η νέα ελκυστικότητα των κέντρων, συνδέεται τόσο με την παγκοσμιοποίηση και την νέα αστική τάξη υποστήριξής της, όσο και μια σειρά από άλλα φαινόμενα που αναδεικνύουν την αλληλεπίδραση μεταξύ των πολεοδομικών μορφών, των κοινωνικο-οικονομικών μορφών και του πολιτισμού.

Έχουν ήδη εξηγηθεί οι λόγοι της συμβατότητας της πυκνοδομημένης πόλης με την αυξανόμενη ποικιλία νοικοκυριών, που αναδύονται στα πλαίσια της μεταβιομηχανικής πραγματικότητας: νέους, άγαμους, άτεκνα ζευγάρια εργαζομένων, ή με ένα μόνο παιδί, μονογονεϊκές οικογένειες, ηλικιωμένους και «ευέλικτα απασχολήσιμους». Αυτή η συμβατότητα, αναδεικνύει μια ευρύτερη αξία των πυκνοδομημένων κέντρων για τις σύγχρονες ανεπτυγμένες αστικές κοινωνίες, η οποία υπερβαίνει τα ευνοούμενα στρώματα της παγκοσμιοποίησης και των παγκόσμιων πόλεων. Η ανάπτυξη στο κέντρο και το λιμάνι του Ρότερνταμ, κατά τη δεκαετία του 1980, απομάκρυνε τους παλαιότερους κατοίκους του κέντρου, αλλάζοντας εντελώς τη σύνθεση του πληθυσμού, καθώς αυξήθηκαν οι άγαμοι, τα άτεκνα ζευγάρια, οι μονογονεϊκές οικογένειες και τα νοικοκυριά με διπλό εισόδημα, αλλά επίσης οι ηλικιωμένοι, που προσελκύνονται από τις ανέσεις και τις κοινωνικές-ψυχαγωγικές διεξόδους των κέντρων¹⁸³.

Έτσι, γίνεται κατ' αρχήν κατανοητό το γεγονός, ότι η ελκυστικότητα των κέντρων δεν αφορά αποκλειστικά στη νέα αστική τάξη της παγκοσμιοποίησης, αλλά και σε άλλες κατηγορίες των αστικών πληθυσμών, που επίσης

¹⁸² Sassen S., *The Global City*, σ.335,337

¹⁸³ Musterd S., Jobse R., Kruijthoff H., «Changements de population et mobilité résidentielle à Amsterdam, Rotterdam et La Haye»

αποτελούν προϊόντα της μεταβιομηχανικής κοινωνίας.

Αλλά το έναυσμα της στροφής προς τα κέντρα, ευρύτερων κοινωνικών ομάδων, δεν είναι αυτόματο, ούτε μόνο χρησιμοθηρικό, καθώς ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από ιδεολογικά και συμβολικά πρότυπα που εκπορεύονται από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Πρόκειται για την κοινωνική αναπαραγωγή, μιας στρατηγικής αλλά αδύναμης τάξης εργαζομένων (υποστήριξης της παγκοσμιοποίησης) επισημαίνει η S.Sassen¹⁸⁴, η οποία παρ' ότι είναι ολιγάριθμη, ασκεί μεγάλη επιρροή στη θεαματική αναζωογόνηση των κέντρων, μεταξύ των άλλων και με τον επηρεασμό των προτύπων και των συμπεριφορών χαμηλότερων στρωμάτων, ωθώντας πολλούς μικροϊδιοκτήτες και μικροεπιχειρηματίες στην αναπαραγωγή μιας «οικονομικότερης εκδοχής» των ανακαινίσεων και του σχετικού lifestyle¹⁸⁵. Οι νέες ευαισθησίες των αστικών στρωμάτων υποστήριξης της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, υποστηρίζει επίσης ο P.L.Knox¹⁸⁶, υιοθετούνται από τα πλατειά στρώματα της μαζικής καταναλωτικής κοινωνίας, (και) μεσ' από την προπαγάνδα των μέσων μαζικής ενημέρωσης (τις τηλεοπτικές σαπουνόπερες, τις διαφημίσεις, τα βιντεο-κλιπ, τον εκκλαίκευμένο πολιτικό σχολιασμό κ.ο.κ.).

Ο P.Bourdieu, έχει επαληθεύσει την ύπαρξη μηχανισμών κυριαρχίας της «πολιτιστικής βιομηχανίας» γράφει ο Ν.Δασκαλοθανάσης¹⁸⁷: *η μαζική κατανάλωση υψηλών πολιτιστικών αγαθών, δεν αποτελεί αφηρημένη ένδειξη ανόδου του πολιτιστικού επιπέδου μιας κοινωνίας, αλλά αντίθετα, κάνει σαφή την υποταγή των κυριαρχούμενων ομάδων ως προς τις -στην ουσία ακατανόητες- πολιτιστικές επιλογές της κυρίαρχης τάξης μέσω αυτού που ο Bourdieu αποκαλεί «πολιτιστική καλή θέληση» τυπική στάση των ανερχόμενων μικροαστών.*

Αποτέλεσμα αυτής της διαλεκτικής, είναι η διαρκής αύξηση των ανθρώπων που βλέπουν τον εαυτό τους μεσ' από τις ζωές άλλων, έτσι ώστε η φαντασίωση να καθίσταται κυρίαρχη κοινωνική πρακτική του παγκόσμιου μητροπολιτισμού. Στα πλαίσια της σύγχυσης ανάμεσα στο χώρο και το χρόνο, καθώς οι παγκόσμιες πόλεις, απογυμνωμένες από παραδοσιακές σημασιολογικές αναφορές, γεμίζουν με προσομοιώσεις και εικόνες, δανεισμένες από άλλες εποχές, άλλους λαούς και άλλους τόπους, καθίστανται παραλλαγές ενός θεματικού πάρκου, που συντίθεται από τα τοπία της διεθνικής ισχύος.

2.2.2.9.Ο πολιτισμός, το περιβάλλον και τα ιστορικά κέντρα

Η ύπαρξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων, θεσμών, εκδηλώσεων και ιδρυμάτων, παγκοσμίου επιπέδου, συμβάλλει σημαντικά στην προβολή και την ελκυστικότητα των πόλεων έναντι της παγκόσμιας οικονομίας, διαπιστώνει η S.Sassen¹⁸⁸. Η ελκυστικότητα μιας πόλης για το παγκόσμιο κεφάλαιο, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτιστικές εγκαταστάσεις, υποστηρίζει ομοίως ο P.L.Knox¹⁸⁹, επικαλούμενος το παράδειγμα της Νέας Υόρκης, η οποία κατά τη δεκαετία του 1990, έχασε μεγάλο αριθμό οικογενειών

¹⁸⁴ Sassen S., *The Global City*, σ.336

¹⁸⁵ ό.π., σ.335-336

¹⁸⁶ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.10-11

¹⁸⁷ Δασκαλοθανάσης Ν., «Η διερεύνηση του γούστου», *Το άλλο Βήμα*, 28-4-2002, σ.22

¹⁸⁸ S.Sassen, *Urban Economies and Fading Distances*, σ.15-16

¹⁸⁹ Knox P.L., *World Cities and the Organization of Global Space*, σ.7

της μεσαίας τάξης, που αντικαταστάθηκαν από νέους, με καλύτερη μόρφωση, οι οποίοι προσελκύνθηκαν κυρίως από τους σημαντικούς πολιτιστικούς θεσμούς της πόλης¹⁹⁰. Ο J.Kotkin¹⁹¹, επισημαίνει την αξία των πολιτιστικών δραστηριοτήτων (χορός, θέατρο, μουσεία τέχνης, εκδόσεις, πολυμέσα κ.ά.) για την προσέλκυση εργαζόμενων υψηλών δημιουργικών εξειδικεύσεων, επιχειρηματιών και τουριστών υψηλής στάθμης. Ακόμη και οι πλέον απελπισμένες πόλεις επισημαίνει ο J.Kotkin¹⁹², επιχειρούν να ανακάμψουν, εντάσσοντας τα κέντρα τους στην *μυθολογία του πολιτισμού*.

Η σημασία της ποιότητας του φυσικού περιβάλλοντος, αν και στη ρητορική της μεταβιομηχανικής πόλης κατέχει μεγάλο βάρος, δε φαίνεται να συνδέεται με το βαθμό παγκοσμιοποίησης των πόλεων, η πλειονότητα των οποίων δε διακρίνονται για τις περιβαλλοντικές τους επιδόσεις, ενώ οι περισσότερες πόλεις που διακρίνονται για την ποιότητα του περιβάλλοντός τους, δε βρίσκονται στα δίκτυα των παγκόσμιων πόλεων¹⁹³, ενώ βρίσκονται στα «δίκτυα» της ευημερίας. Η προηγούμενη διαπίστωση, θα μπορούσε ίσως να σημαίνει, ότι η «αστική ποιότητα» της μεταβιομηχανικής πόλης, παραμένει μια τόσο ανορθολογική, υποκειμενική έννοια, όσο ήταν και η γεωμετρική ουτοπία της μοντέρνας και καθορίζεται από εξ ίσου συμβολικά στοιχεία, χρήσιμα σήμερα για την επικράτηση της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας· θα μπορούσε επίσης να σημαίνει, ότι κοινωνίες που ευημερούν χωρίς την παγκόσμια οικονομία, δε θέτουν ως προτεραιότητα τη σύνδεσή τους μαζί της.

Η αξία της ιστορικής και της φυσικής κληρονομιάς, υπερβαίνει σήμερα σημαντικά τις τουριστικές οικονομίες, συνιστώντας κρίσιμο εφόδιο στην σχέση μιας πόλης με την παγκόσμια οικονομία. Ορισμένες πόλεις, αναφέρει ο J.Kotkin, έχουν οιονεί εγγεγραμμένη την μελλοντική τους επιτυχία στο *DNA τους*, ενώ άλλες, μη διαθέτοντας αξιόλογη ιστορική ή φυσική κληρονομιά, θεωρούνται περίπου προγεγραμμένες: στη χειρότερη μοίρα, βρίσκονται οι αποβιομηχανισμένες πόλεις που δε διαθέτουν ελκυστικούς πόλους, όπως π.χ. ιστορικούς πυρήνες, ακτές, λιμάνια, λίμνες, ποτάμια, κ.ο.κ.¹⁹⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται επίσης η αξία της δημόσιας αρχιτεκτονικής - της οποίας τα λειτουργικά προτερήματα, δεν ασκούν πλέον καμιά γοητεία - που μετατρέπεται σε όλο και περισσότερο περίτεχνη, περίπλοκη και εντυπωσιακή, έτσι ώστε μετατρέπεται σε αμιγές πολιτιστικό αγαθό, που αναφέρεται περισσότερο στη γλυπτική και το *design*¹⁹⁵. Οι αρχιτεκτονικές διαμορφώσεις των δημόσιων χώρων στη Βαρκελώνη ή το Ρότερνταμ και η αρχιτεκτονική του F.Gehry, ιδιαίτερος, τα νέα μουσεία Guggenheim στο Bilbao και το Μανχάταν, δικαιώνουν απολύτως την άποψη του P.Jarreau. Στο πλαίσιο αυτό, η δημόσια και διεθνούς εμβέλειας «επώνυμη» αρχιτεκτονική, μετατρέπεται σε ισχυρό πλεονέκτημα της ελκυστικότητας των πόλεων στη διεθνή αρένα.

2.2.2.10.Ο επανεποικισμός των κέντρων από τους μετανάστες

Η ελκυστικότητα των πόλεων έχει αποδειχθεί διαχρονική. Η *στεριρότητα του*

¹⁹⁰ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.24

¹⁹¹ ό.π., σ.18,45

¹⁹² ό.π., σ.37

¹⁹³ www.wmmercer.com

¹⁹⁴ ό.π., σ.11,15

¹⁹⁵ Jarreau P., *Les Architectes et la communication urbaine. Cité-projets et management des villes*

πολιτισμένου ανθρώπου, που ο O.Spengler¹⁹⁶, απέδωσε στη βαθμιαία απώλεια του νοήματος της αναπαραγωγής μέσα στο αστικό, πολιτισμένο περιβάλλον, ιστορικά, οδήγησε την πόλη στη εξωτερική δημογραφική της τροφοδοσία, καθιστώντας την έτσι *χωνευτήρι φυλών, λαών και πολιτισμών, καθώς και το πλέον πρόσφορο έδαφος βλάστησης νέων βιολογικών και πολιτιστικών υβριδίων*¹⁹⁷. Στην παρούσα ιστορική φάση μάλιστα, οι μεταβιομηχανικές, μετανεωτερικές κοινωνίες, των οποίων οι πληθυσμοί πάσχουν από υπογεννητικότητα, έχοντας άτυπα τουλάχιστον παραιτηθεί, από την ιδέα της εθνικής δημογραφικής αυτονομίας, δέχονται τους μετανάστες, όχι μόνο ως εργατική δύναμη αλλά επίσης ως δημογραφική, πολιτισμική και διανοητική ενίσχυση, στα πλαίσια μιας παγκοσμιοποίησης των μηχανισμών δημογραφικής εξισορρόπησης.

Παρά το γεγονός ότι το διεθνές φαινόμενο της μαζικής μετανάστευσης ανθρώπων από τις φτωχές χώρες, στις ανεπτυγμένες, δεν είναι νέο, παρατηρείται από πολλούς μελετητές (A.J.Scott, J.Agnew, E.W.Soja, M.Storper, J.Kotkin, S.Sassen κ.ά.) μια νέα έντασή του, ιδίως προς τις παγκόσμιες και παγκοσμιοποιούμενες πόλεις. Ιδιαίτερα στα ευρωπαϊκά πλαίσια, η σύγχρονη διεθνής μετανάστευση, είναι πολύ διαφορετική από τις στρατιές των εργατών του νότου, που με οργανωμένο και ελεγχόμενο τρόπο, ανοικοδομούσαν το Βορρά, με κύρια ιδέα την προσωρινότητα της διαμονής τους. Αν σε αποικιακής προέλευσης ηπείρους (στην αμερικανική ήπειρο και αλλού), η μετανάστευση αξιοποιήθηκε ιστορικά ως δημογραφική ενίσχυση, στην Ευρώπη, οι δημογραφικές εξισορροπήσεις λειτούργησαν κυρίως στα πλαίσια των εθνών. Σήμερα, οι ξένοι μετανάστες δεν φθάνουν στις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες με την επισημότητα των -ένθεν και ένθεν-κρατικών αναπτυξιακών πολιτικών και των διακρατικών συμφωνιών, αλλά με την ισχυρή προσδοκία μιας ευημερίας που συνδέεται με τους τόπους που συμμετέχουν στα παγκόσμια δίκτυα της ανάπτυξης, για να μείνουν και να ενσωματωθούν, καθώς η πίστη στο ιδεώδες της παγκόσμιας εξίσωσης των τόπων και των εθνών στην ευημερία, έχει καταρρεύσει.

Στα πλαίσια αυτής της οπτικής, ο I.Wallerstein¹⁹⁸ υποστήριξε ότι οι χώρες του Τρίτου Κόσμου, έχοντας παραιτηθεί από τους κλασσικούς τρόπους χειραφέτησης (σοσιαλιστικές επαναστάσεις κ.τ.λ.) εξ αιτίας της κατάρρευσης του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος (κέντρου-ημιπεριφέρειας-περιφέρειας), βρίσκονται προ τριών επιλογών: (α) την απομόνωση από τη διεθνή κοινότητα, (β) τον πόλεμο κατά της Δύσης και (γ) την επιλογή των *Boat People*, σύμφωνα με την οποία, ο Τρίτος Κόσμος, μετακομίζει στον Πρώτο, καταλήγει ο I.Wallerstein, του οποίου το σκεπτικό, για την τελευταία επιλογή, φαίνεται να έχει ισχυρά ερείσματα, αφού σύμφωνα με έκθεση του Ο.Η.Ε. τα τελευταία 28 χρόνια, διπλασιάστηκε ο αριθμός των μεταναστών σε όλο τον κόσμο: 175 εκ. άνθρωποι, περίπου το 3% του παγκόσμιου πληθυσμού, έχουν εγκαταλείψει την πατρίδα τους, ενώ ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών συγκεντρώνεται στην Ευρώπη (56 εκ.)¹⁹⁹.

Η επιλογή των *Boat People*, αποδεικνύεται απολύτως συμβατή με την εξάπλωση του παγκόσμιου καπιταλισμού και ειδικότερα την ανάδυση των

¹⁹⁶ Spengler O., «The soul of the city», σ.81-85

¹⁹⁷ Wirth L., «Urbanism as a way of life», σ.150

¹⁹⁸ Barton J.H., Hunchuk A.M., «All That Is Solid Melts In Air: World Systems Theory»

¹⁹⁹ www.flash.gr, 29-10-2002

παγκόσμιων πόλεων. Καθώς η ανάλυση της παγκοσμιοποίησης, επισημαίνει η S.Sassen²⁰⁰, επικεντρώνεται στους μετασχηματισμούς και τη διεθνοποίηση των οικονομικών δομών που σχετίζονται με το κεφάλαιο, αμελεί ένα άλλο κρίσιμο στοιχείο της εποχής μας, τη *διεθνοποίηση της εργασίας, για την οποία χρησιμοποιείται ακόμη ο όρος μετανάστευση*.

Η έντονη μετανάστευση προς τις παγκόσμιες πόλεις, συνδέεται με τα ακόλουθα θέματα:

- Καθώς οι παγκόσμιες και οι παγκοσμιοποιούμενες πόλεις είναι όλες μεγάλου μεγέθους και στην πλειοψηφία τους ανεπτυγμένες οικονομικά, έχουν ήδη εκτεταμένες κοινότητες μεταναστών, που τις καθιστούν κατά προτεραιότητα πόλεις υποδοχής νέων, μεσ' από ένα φαινόμενο που έχει αποκληθεί «αλυσίδα μετανάστευσης»²⁰¹.
- Η καινοτομική και ποιοτικά προσανατολισμένη παραγωγή, όχι μόνο δεν αποκλείει αλλά και ενδεχομένως δημιουργεί μια παράλληλη ζήτηση για εργασία «χαμηλών προδιαγραφών»²⁰².

Σ' ένα γενικό πλαίσιο αποδεικνύεται σαφώς η συμβατότητα των μεταναστών με τη νέα οικονομία και τους σύγχρονους (μετα-βιομηχανικούς) αναπτυξιακούς προσανατολισμούς συμπεραίνουν οι Λ.Λαμπριανίδης, Α.Λυμπεράκη²⁰³.

Πολλές ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι μετανάστες διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην τοπική οικονομική ανάπτυξη, αφ' ενός ως φθινό εργατικό δυναμικό και αφ' ετέρου ως καινοτόμοι μικρο-επιχειρηματίες²⁰⁴. Αλλά η εμφανέστερη επίδραση της παρουσίας των μεταναστών στις πόλεις, είναι η κοινωνικο-οικονομική αναζωογόνηση των κεντρικών περιοχών τους. Σήμερα, οι μεγάλες απώλειες πληθυσμού και δραστηριοτήτων των παλιών κέντρων στις παγκόσμιες και τις παγκοσμιοποιούμενες πόλεις, αναπληρώνονται από μετανάστες και νέες οικονομικές λειτουργίες²⁰⁵. Το φαινόμενο αυτό, αναδεικνύει την στενή σχέση της νέας διεθνούς μετανάστευσης με την παγκοσμιοποίηση και ειδικότερα τις παγκόσμιες πόλεις. Οι σημερινοί μετανάστες, όπως και τα νέα αστικά στρώματα της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας αποτελούν τα κύρια δημογραφικά και οικονομικά στοιχεία, αναζωογόνησης των κεντρικών, πυκνοδομημένων αστικών ζωνών.

Οι ξένοι μετανάστες, ανέκαθεν προτιμούσαν τις πυκνοδομημένες κεντρικές περιοχές των πόλεων, που ευνοούν αφ' ενός την δημιουργία των εθνικών-συγγενικών κοινοτήτων τους και αφ' ετέρου την ενσωμάτωσή τους, καθώς στα προάστια, ήσαν πάντοτε ανεπιθύμητοι. Η σημερινή ένταση της μετανάστευσης προς τις μεταβιομηχανικές παγκόσμιες και παγκοσμιοποιούμενες πόλεις, συνιστά ευτυχή συγκυρία για τις ιδιοκτησίες των παραδοσιακών μεσαίων στρωμάτων, που εγκαταλείπουν τις κεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες για τα προάστια· συγχρόνως, καθώς πρόκειται για

²⁰⁰ Sassen S., «Whose city is it? Globalization and the formation of new claims», σ.6

²⁰¹ Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, σ.42-43

²⁰² ό.π., σ.67-68

²⁰³ Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, σ.68

²⁰⁴ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.12

²⁰⁵ ό.π., σ.10-11

δυναμικά και αποφασισμένα να πετύχουν στρώματα²⁰⁶, η εγκατάσταση και η οικονομική δραστηριοποίησή τους στις κεντρικές περιοχές, διασφαλίζει μια γνήσια κοινωνικο-οικονομική αναζωογόνηση²⁰⁷. Οι μετανάστες, στην Αμερική, αναφέρει ο J.Kotkin²⁰⁸, αποτελούν την μεγάλη πηγή αναζωογόνησης των πόλεων. Καθώς οι Αμερικανοί αποκεντρώνονται στα προάστια, οι μετανάστες αστικοποιούνται περισσότερο. Χωρίς τους μετανάστες, οι κεντρικές ζώνες των αμερικανικών πόλεων θα είχαν αντιμετωπίσει μεγάλες ελλείψεις πληθυσμού.

Χωρίς τους μετανάστες, οι κεντρικές ζώνες που δεν ενδιαφέρουν τις νέες οικονομικές λειτουργίες και τα νέα αστικά στρώματα της παγκοσμιοποίησης, θα διολίσθαιναν πιθανότατα, σε ημι-έρημα, παρακμασμένα γκέτο. Η αναζωογόνηση τέτοιων κεντρικών ζωνών από τους μετανάστες, είναι -ή τουλάχιστον, οφείλει να είναι- ευπρόσδεκτη και από τις αρχές και από τα μεσαία αστικά στρώματα, καθώς απαλύνει την πίεση της υποβάθμισης και της εγκατάλειψής τους. Η αύξηση της ζήτησης τέτοιων περιοχών, αφ' ενός αποζημιώνει τους ιδιοκτήτες τους που απομακρύνονται στα προάστια και αφ' ετέρου απαλλάσσει το κράτος από την πίεση να λάβει μέτρα βελτίωσης τέτοιων ζωνών

Ασφαλώς, τα αιτήματα αναβάθμισης και κοινωνικού εξοπλισμού σε τέτοιες περιοχές, παραμένουν. Αλλά οι τοπικές αυτοδιοικήσεις, ιδιαίτερα σε γειτονιές μεταναστών, δεν υφίστανται καμία πίεση να προσφέρουν υπηρεσίες ή να επιλύσουν προβλήματα, γεγονός που επιτείνει την υποβάθμιση²⁰⁹, έτσι, ώστε οι παγκόσμιες πόλεις, γίνονται οι τόποι της *μετα-αποικιοκρατίας*²¹⁰. Σήμερα, στις περισσότερες χώρες, τα δικαιώματα συμμετοχής των πολιτών σε όλες τις δημοκρατικές διαδικασίες (εθνικές, περιφερειακές, τοπικές), προκύπτουν από την εθνικότητα. Οι ριζικοί κοινωνικοί μετασχηματισμοί στον αστικό χώρο, επαναθέτουν το πρόβλημα της τοπικής δημοκρατίας, που συνιστά θεμέλιο της κοινωνικής συνοχής, με νέους περίπλοκους όρους, καθώς η έννοια του πολίτη, αποσυνδέεται βαθμιαία από το έθνος και συναρτάται με τον τόπο, που με τη σειρά του συναρτάται ευθέως με τον κόσμο. Έτσι, η αθρόα αύξηση των μεταναστών στις μητροπόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου, θέτει σήμερα ζητήματα, που σχετίζονται με τη συμμετοχή τους στις αποφάσεις και τα οφέλη από την ευημερία των πόλεων, μεταξύ των οποίων είναι και το οικιστικό τους περιβάλλον: οι μετανάστες, εποικίζουν σήμερα τις πλέον υποβαθμισμένες περιοχές και τα χειρότερα οικήματα, αναζωογονώντας την οικονομία, αλλά η αδιαφορία για την αναβάθμιση των περιοχών αυτών, θα δημιουργεί νέους κύκλους χειρότερης υποβάθμισης, με την αποχώρηση όσων ανέρχονται οικονομικά.

Η εκτεταμένη μετανάστευση στις παγκόσμιες πόλεις, δημιουργεί πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, σε βαθμό, σχεδόν πρωτοφανή, καθώς οι πληθυσμοί τους, μετασχηματίζονται σε πολύγλωσσους και αναμιγνύονται με περιθωριακές κοινωνικές ομάδες²¹¹. Αυτή η πολιτισμική ετερογένεια, συνδέεται συγχρόνως με εκρηκτικούς κινδύνους και με νέες δημιουργικές

²⁰⁶ Λυμπεράκη Α., *NET*, Απρ.2002

²⁰⁷ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.11

²⁰⁸ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.29

²⁰⁹ Commission Européenne, *La question urbaine: Orientations pour un débat européen*, COM(97)197 final, σ.10

²¹⁰ Sassen S., «Whose city is it? Globalization and the formation of new claims», σ.6

²¹¹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.5,10

ευκαιρίες κοινωνικής κινητικότητας και κοινωνικής δικαιοσύνης²¹². Ο διεθνής χαρακτήρας των πόλεων λοιπόν, δεν οφείλεται μόνο στις τηλεπικοινωνίες και τις διεθνείς εταιρίες, αλλά και στο αυξανόμενο πολυεθνικό εργατικό τους δυναμικό, του οποίου οι κουλτούρες, καθώς διαπλέκονται με τις μετανεωτερικές μεταλλάξεις των ανεπτυγμένων κοινωνιών, συμβάλλουν στην «απορύθμιση» των εθνικών/τοπικών πολιτισμών, παράγοντας νέες ταυτότητες, νέους αυτοπροσδιορισμούς, νέες νομιμοφροσύνες, που διαβρώνουν την ιδεατή εθνική κοινότητα²¹³, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, όπου η *παγκοσμιοποίηση της εργασίας, θέτει σε αμφισβήτηση τις κρατούσες αντιλήψεις περί εθνικής ιθαγένειας, κουλτούρας και παράδοσης*²¹⁴.

Όπως και κατά το ιστορικό παρελθόν (προβιομηχανική εποχή), έτσι και σήμερα, υποστηρίζει ο J.Kotkin²¹⁵, ο δημογραφικός πλουραλισμός συμμετέχει στο σύνολο της ιδιαιτερότητας του κέντρου κάθε μεγάλης πόλης· η *πολυπολιτισμικότητα*, επισημαίνει, *δεν είναι όρος της πολιτικής ορθότητας, αλλά ένα περιουσιακό στοιχείο, ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των πόλεων που συμβάλλει στην απορύθμιση της οικονομίας τους, την μείωση των φόρων και της πολιτικής διαφθοράς*²¹⁶. Αυτή η επισήμανση αποσαφηνίζει την κύρια προσφορά των μεταναστών στη μεταβιομηχανική οικονομία των πόλεων. Η διεθνοποίηση της εργασίας, η μεταβιομηχανική αστική μετανάστευση, συνιστά ένα εργαλείο της νέας παγκόσμιας οικονομίας, στη σύγκρουση της με τις παραδοσιακές, εθνικού χαρακτήρα πολιτικές, κοινωνικο-οικονομικές και πολιτιστικές δομές.

2.2.2.11.Οι αστικοί μετασχηματισμοί και η χωρο-κοινωνική πόλωση

Όπως είχε προβλέψει ο J.Friedmann²¹⁷ το 1986, οι παγκόσμιες πόλεις, καταλήγουν να «φιλοξενούν» όχι μόνο τα υλικά στοιχεία συγκέντρωσης των διεθνών δραστηριοτήτων και των υποδομών υποστήριξής τους, αλλά και τα νέα κοινωνικά *θραύσματα* καθώς και την χωρο-κοινωνική πόλωση που προκαλούν οι σχετικές εξελίξεις των τοπικών αγορών εργασίας και γης²¹⁸.

Στη νέα γεωγραφία των παγκόσμιων πόλεων-περιφερειών, η κοινωνική και οικονομική διάσταση μεταξύ των εχόντων και των μη εχόντων είναι σταθερά σε άνοδο: στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η διεύρυνση αυτού του χάσματος αυξήθηκε σε όλες τις πόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου²¹⁹, ενώ η Ευρώπη δεν εξαιρείται από τον προηγούμενο κανόνα²²⁰.

Η χωρική έκφραση της προηγούμενης πραγματικότητας, συνίσταται στη μετατροπή των παγκόσμιων πόλεων σε επεκτεινόμενα *μωσαϊκά άνισης ανάπτυξης*²²¹. Η αποβιομηχάνιση των πόλεων και η δραματική αύξηση του τριτογενούς τομέα, καταργούν τους παγιωμένους και αλληλεξαρτώμενους ρόλους των αστικών ζωνών και τη λειτουργία της πόλης ως συνόλου, αυξάνοντας τον οικιστικό διαχωρισμό επαγγελματιών, εισοδημάτων και

²¹² Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.10

²¹³ Sassen S., «Whose city is it? Globalization and the formation of new claims», σ.6

²¹⁴ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος, ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.379

²¹⁵ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.29

²¹⁶ ό.π., σ.30

²¹⁷ Friedmann J., *The world city hypothesis, Development and Change*, 17, σ.69-83.

²¹⁸ Knox P.L., *World Cities and the Organization of Global Space*, σ.7

²¹⁹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.11,13

²²⁰ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.326

²²¹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.14

τρόπων ζωής. Η απώλεια της οργανικότητας των κοινωνιών²²², έχει αποδοθεί στην αυξανόμενη διαφοροποίησή τους, που οδηγεί σε συγκρούσεις των συμφερόντων και των απαιτήσεων²²³. Οι αλλαγές και η απώλεια ρόλων, εκτεταμένων κοινωνικών ομάδων και η αυξανόμενη αναφορά οικονομικών τομέων, εργαζομένων και τόπων, στο παγκόσμιο, που συνεπάγεται χαλάρωση των διαταξικών σχέσεων και εξαρτήσεων, οδηγούν στην απώλεια της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Καθώς το πλαίσιο της ζωής διαμορφώνεται από διεθνείς παράγοντες, οι τάσεις επικοινωνίας, συνεννόησης και διαπραγμάτευσης μεταξύ των κοινωνικών ομάδων υποχωρούν, θεμελιώνοντας το *συλλογικό εγωισμό* των προνομιούχων, έναντι των φτωχών²²⁴. Η ραγδαία υποχώρηση της αλληλεγγύης, επιτείνει τις πληθυσμιακές συγκεντρώσεις με βάση το εισόδημα: στις Η.Π.Α. οι ιδιωτικές κοινότητες (*gated communities*), που ήδη φθάνουν τις 50.000, αποτελούν το αποκορύφωμα του φαινομένου.

Ο M.Castells, έχει περιγράψει τη διχοτομία των παγκόσμιων πόλεων, ως *συστημική αστική σχιζοφρένεια*: η *δυσδική πόλη (dual city)* είναι ένα κοινωνικά και χωρικά πολωμένο αστικό σύστημα, μεταξύ, αφ' ενός κοινωνικών ομάδων υψηλής παραγωγικότητας, αξίας και αρμοδιοτήτων και αφ' ετέρου, απαξιωμένων κοινωνικών ομάδων και αστικών περιοχών. Αυτή η πόλωση, προκαλεί την ταχεία ολοκλήρωση των χωρικών και κοινωνικών πυρήνων των πόλεων, ενώ συγχρόνως, κομματιάζει και απομονώνει τις απαξιωμένες κοινωνικές ομάδες και τους χώρους ζωής τους²²⁵. Η πληροφοριοποίηση και ο δυϊσμός της πόλης, διαπλέκονται μεταξύ τους στα περισσότερα μέρη του κόσμου, αναφέρει ο M.Castells, που τονίζει ότι η δυνατότητα της τηλεπληροφορικής να συνδέει μεταξύ τους, διαφορετικούς χώρους με μια νέα διαδικασία ολοκλήρωσης απομακρυσμένων περιοχών²²⁶ επιδεινώνει το διαχωρισμό και οξύνει τις ανισότητες: καθώς οι περισσότερες δευτερεύουσες υπηρεσίες των διαφόρων λειτουργιών απομακρύνονται, οι διοικήσεις τους, χάρις στην τηλεπληροφορική, επικοινωνούν μαζί τους άμεσα, χωρίς να ενδιαφέρονται για τον περίγυρό τους. Οι κεντρικές νησίδες ευημερίας και καινοτομίας των πόλεων, μπορούν με την τεχνολογία ν' αποσυνδέονται από το χωρικό και κοινωνικό περιβάλλον τους, καθώς ολοκληρώνονται σ' ένα *αρχιπέλαγος ροών*, που συνδέει τόπους αξίας, χωρίζοντας και απομονώνοντας ταυτόχρονα απαξιωμένους αστικούς χώρους²²⁷. Οι νέοι τομείς ανάπτυξης, οι νέες οργανωτικές δυνατότητες των εταιριών και οι νέες τεχνολογίες, συμβάλουν στη δημιουργία όχι μόνο μιας νέας γεωγραφίας συγκεντρώσεων αλλά και περιθωριοποίησης²²⁸. Τα δίκτυα που αποτελούν τις υλικές μορφές των οικονομικών στρατηγικών, στις πόλεις, πυκνώνουν διαρκώς, ενώ οι αποφάσεις για τη χάραξη και τη χωροθέτηση των αυτοκινητοδρόμων, των συγκοινωνιών, των πληροφοριακών και ενεργειακών δικτύων, των κόμβων και των τερματικών σταθμών τους, αφορούν όλο και

²²² Donzelot J., Jaillet M.-C., *Séminaire sur les zones urbaines défavorisées en Europe et en Amérique du nord*, σ.13,28,37-39

²²³ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine », σ.6,7

²²⁴ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.544-545

²²⁵ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.2

²²⁶ ό.π., σ.2,5

²²⁷ ό.π., σ.6

²²⁸ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.14

λιγότερο τις τοπικές κοινωνίες που συνεπώς δεν ελέγχουν, αλλά υφίστανται τις επιδράσεις τους. Η νέα παγκόσμια οικονομία, αγνοεί τις αποβιομηχανισμένες ζώνες και τα χωρικά πλεονεκτήματα της εποχής του φορντισμού²²⁹, κατευθύνοντας μια πληθώρα έργων και επενδύσεων στα κέντρα και τις διεθνείς επιχειρηματικές ζώνες, που αντιδιαστέλλεται με την απουσία εισροών στις φτωχές περιοχές τους²³⁰. Οι αστικοί μετασχηματισμοί, καθορίζονται προοδευτικά από διεθνείς παράγοντες, εξελίξεις, συγκυρίες με κύρια συνέπεια την αυξανόμενη ανισότητα, μεταξύ των ζωνών κάθε πόλης: η ταχεία ανάπτυξη ορισμένων περιοχών συνοδεύεται και συχνά επισύρει την παράλληλη υποβάθμιση άλλων, που ενίοτε μετατρέπονται σε ζώνες κοινωνικού αποκλεισμού²³¹.

2.3.Η μεταβιομηχανική πόλη και η ιστορία

Σήμερα, καθώς οι πόλεις μετασχηματίζονται σε μεταβιομηχανικές, αλλάζουν δραστικά από κάθε άποψη. Ο D.Lawson²³² συνοψίζει διαπιστώσεις, εκτιμήσεις και προβλέψεις, πολλών ειδικών, για την μεταβιομηχανική εξέλιξη των βρετανικών πόλεων, που παρομοιάζονται με τους αστικούς μετασχηματισμούς, κατά τον ευρωπαϊκό μεσαίωνα:

- Τη συμπύκνωση και τη συρρίκνωση των κέντρων, σε συνδυασμό με την ερήμωση και από-αστικοποίηση μεγάλων τμημάτων των πόλεων, *όπως συνέβη στη Ρώμη κατά τους σκοτεινούς αιώνες* (H.McRae).
- Την ανάμιξη των χρήσεων στα κτίρια και την πόλη και την αυξανόμενη ζήτηση για κατοικίες (S.Lipton), εις βάρος άλλων χρήσεων, που από-χωροποιούνται, ή καταργούνται (G.Marsh).
- Τις αλλαγές στη χωροθέτηση, τις μορφές και τις σχέσεις εργασίας: την αύξηση των εταιρικών εργασιακών σχέσεων και των ελεύθερων συνεργασιών (H.McRae), την επιστροφή στο συνδυασμό κατοικίας-εργαστηρίου (χώρου εργασίας), *όπως οι βιοτέχνες του μεσαίωνα* (H.McRae), κυρίως με την εξάπλωση της τηλεεργασίας (H.Mitchell), αλλά και την ανάπτυξη του μικρής κλίμακας λιανεμπορίου στα ιστορικά κέντρα.
- Την ιδιωτικοποίηση ή τον τοπικό έλεγχο του δημόσιου χώρου και ιδίως των εμπορικών δρόμων (C.Lewis) και την *επιστροφή στην εποχή των τειχισμένων πόλεων*, όπως οι ιδιωτικές και οι περιφραγμένες συνοικίες, ή τα ελεγχόμενα από ιδιωτικές υπηρεσίες ασφαλείας τμήματα του δημόσιου αστικού χώρου (J.Thompson).

Στα προηγούμενα θα μπορούσαν να προστεθούν τα φαινόμενα αφ' ενός του αυξανόμενου ανταγωνισμού των πόλεων μεταξύ τους -όπως ανάμεσα στην αναγεννησιακή Φλωρεντία και τη Σιένα²³³- και αφ' ετέρου της σταδιακής αυτονόμησης των παγκόσμιων πόλεων από τον εθνικό τους περίγυρο²³⁴, γεγονός που οδηγεί σε υποθέσεις για την επιστροφή στο καθεστώς των

²²⁹ Soja E.W., «Taking Los Angeles Apart», σ.278

²³⁰ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.6

²³¹ Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C. Berque A. *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, ch.1, ch.2

²³² Lawson D., *City of Tomorrow: Decay or Resurgence?*

²³³ χ.υ., «Civic pride», *The Times*, 31-10-2002

²³⁴ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.5-6

πόλεων-κρατών, όπως στον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα²³⁵.

Η λύση των όρων που είχαν οδηγήσει στην ταξινόμηση του κόσμου σε ομοιογενείς κοινωνικές ομάδες και λειτουργίες (εθνικές οικονομίες, εθνική και ταξική συγκρότηση εθνική και ταξική κουλτούρα κ.ο.κ.), προκάλεσε την ακύρωση του συστήματος βιομηχανικής αστικής οργάνωσης. Η κρίση των πόλεων στα πλαίσια αυτά, είναι θεμελιώδης, καθώς αλλάζει για μια ακόμη φορά στην ιστορία, ο ρόλος τους στον κόσμο.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι προβιομηχανικές πόλεις υπήρξαν λίκνα της τεχνικής, της επιστήμης, των τεχνών και καταφύγια κάθε ανήσυχου πνεύματος, αποτελώντας επίσης, τους εγκεφάλους του κόσμου τους, τα κέντρα παροχής υπηρεσιών και ελέγχου της υπαίθρου στην εποχή τους.

Οι παγκόσμιες μεταβιομηχανικές πόλεις, εμφανίζουν χαρακτηριστικά, παρόμοια με αυτά των ευρωπαϊκών προβιομηχανικών πόλεων και το γεγονός αυτό δεν είναι άσχετο με τις αναλογίες των ρόλων τους.

Το αυξανόμενο βάρος των υπηρεσιών στην οικονομική οργάνωση και οι εξειδικευμένες συνθήκες παραγωγής υψηλής στάθμης επαγγελματικών υπηρεσιών, καθώς και η πρόοδος της πληροφορικής τεχνολογίας, συνδυάζονται, έτσι ώστε οι παγκόσμιες πόλεις, καθίστανται εκ νέου, κομβικοί τόποι για την παραγωγή. Οι πόλεις στη μεταβιομηχανική εποχή, μετατρέπονται σε πυρήνες υπηρεσιών, ή κόμβους σ' ένα δίκτυο ροών²³⁶. Το ρόλο αυτό, οι πόλεις είχαν απολέσει κατά τη βιομηχανική εποχή, όταν κυριαρχούσε η μαζική παραγωγή γράφει η S.Sassen²³⁷. Στο μέτρο λοιπόν που οι παγκόσμιες πόλεις, είναι οι τόποι παροχής αυτών των κορυφαίων υπηρεσιών, διασφάλισης της αποδοτικής λειτουργίας και της επέκτασης, της όλο και περιπλοκότερης, παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αναλαμβάνουν ρόλους ανάλογους με αυτούς που είχαν κατά την προβιομηχανική εποχή. Η παγκοσμιοποιημένη, μεταβιομηχανική πόλη, παράγει αυτές τις μοναδικές υπηρεσίες που καθιστούν δυνατή την εντεινόμενη συσσώρευση πλούτου, από την διάδοση, την οργάνωση και την εκμετάλλευση της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας: την καινοτομία στην παραγωγή, τη διοίκηση, την κατανάλωση, μεσ' από ένα σύστημα συνεργασιών και υποστήριξης, που βασίζεται στην επικοινωνία, την εγγύτητα και την αλληλεπίδραση μιας περιορισμένης νέας τάξης ικανών και προνομιούχων ανθρώπων, για τους οποίους το πυκνοδομημένο περιβάλλον των ιστορικών πυρήνων έχει καθοριστική αξία· είναι μια πόλη παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών, χρηματοδότησης και ελέγχου των παραγωγικών και καταναλωτικών δικτύων του σύγχρονου κόσμου, με περίπλοκες ιεραρχικές, οριζόντιες και προσωπικές σχέσεις ανάμεσα στα κυρίαρχα προνομιούχα στρώματά της, την εξουσία, τα διεθνή δίκτυα. Στη μεταβιομηχανική πόλη, έννοιες όπως η συναίνεση, η εταιρικότητα και η συνεργασία για το αποτελεσματικό οικονομικό συμφέρον της πόλης, που συνεταιρίζεται ή/και ανταγωνίζεται με άλλες πόλεις, κερδίζουν διαρκώς έδαφος, έναντι της διαλεκτικής, των θεσμών, της ισότητας, της ταξικής πάλης, καθώς η πίστη μετατοπίζεται από αφηρημένες συλλογικές έννοιες, σε ατομικές και υποκειμενικές.

²³⁵ Wallerstein I., αναφ. Barton J.H., Hunchuk A.M., «All That Is Solid Melts In Air: World Systems Theory», σ.13, R.D.Kaplan, *Η επερχόμενη αναρχία*, κ.ά.

²³⁶ Daniels P.W., «Service Industries in the World Economy», αναφ. Taylor P.J., Hoyler M., «The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization», σ.6

²³⁷ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.3

Η εποχή μας, αναλύεται κυρίως ως μεταβατική, αλλά ίσως ο χαρακτηρισμός αυτός είναι καταλληλότερος για τη βιομηχανική περίοδο, που ανέπτυξε με αλματώδη ρυθμό την τεχνολογία, η οποία είναι σήμερα ικανή να απελευθερώνει τον άνθρωπο, όχι μόνον από κάθε χειρονακτική εργασία, αλλά και από κάθε τυποποιημένη διανοητική εργασία. Με την έννοια αυτή, η σημερινή πληροφορική τεχνολογία, επιτρέπει τη βέλτιστη αξιοποίηση του «συγκριτικού πλεονεκτήματος» των ανθρώπων, της ευφυΐας τους. Αυτό, είναι ένα νέο στοιχείο στον κόσμο και μια τεράστια οικουμενική πρόκληση.

Οι παγκόσμιες μεταβιομηχανικές πόλεις, όπως οι προβιομηχανικές σε άλλες χωρικές κλίμακες, αναλαμβάνουν σήμερα το ρόλο των οικουμενικών εγκεφάλων παραγωγής και συσώρευσης πλούτου, ενώ τα ηλεκτρονικά πληροφοριακά δίκτυα, γίνονται το νευρικό σύστημα του κόσμου. Αυτά τα δεδομένα, συνδέονται ευθέως με το μετασχηματισμό των πόλεων σε βιοτόπους ανάπτυξης της ανθρώπινης ευφυΐας, που αναπτύσσεται και αποδίδει σε συνθήκες αλληλεπίδρασης και την οποία, οι κάτοικοι των πόλεων, καλούνται όλο και περισσότερο, να προσφέρουν στο οικονομικό σύστημα. Η αλληλεπίδραση, ως δημιουργική ανταλλαγή διαφορετικών στοιχείων, προϋποθέτει τη εθνική, φυλετική και πολιτισμική ποικιλία, έτσι ώστε η διαφορετικότητα, ο πολυπολιτισμός και η ατομική ελευθερία, ενθαρρύνονται, έναντι της τυποποιητικής ανάγκης της βιομηχανικής εποχής: ο σεβασμός της διαφορετικότητας και των ατομικών δικαιωμάτων, η έννοια της *πολιτικής ορθότητας*, αποτελούν σχεδόν «ιδρυτική διακήρυξη» κάθε μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Η αλληλεπίδραση, απαιτεί επίσης, την ανάμιξη και τη φυσική εγγύτητα, έννοιες που παραπέμπουν στα πλεονεκτήματα του πολυπολιτισμού, του διαπολιτισμού και της πυκνοδομημένης πόλης.

2.4.Οι συντελεστές παγκοσμιοποίησης των πόλεων

2.4.1.Η επιρροή της παγκόσμιας οικονομίας

Οι αναλογίες των ρόλων της ευρωπαϊκής προβιομηχανικής πόλης με τη μεταβιομηχανική, συμβάλλουν στην κατανόηση της αξίας που αποκτούν σήμερα οι ιστορικοί πυρήνες και οι πυκνοδομημένες ζώνες των πόλεων, για την παγκόσμια οικονομία. Ιδιαίτερα, τα ιστορικά κέντρα, αποκτούν μεγάλη σημασία, καθώς σε λειτουργικό και συμβολικό επίπεδο, συγκεντρώνουν τις αναγκαίες συνθήκες ανάπτυξης των υπηρεσιών, που καθιστούν τις πόλεις ελκυστικές για τα νέα μεταβιομηχανικά αστικά στρώματα, τα οποία με τη σειρά τους, στελεχώνουν την παραγωγή των υπηρεσιών διεύθυνσης και διάδοσης της παγκόσμιας οικονομίας.

Οι δύο προηγούμενοι κλάδοι υπηρεσιών, αλληλοδιαπλέκονται και αλληλοτροφοδοτούνται: ο κατάλληλος χαρακτήρας των πόλεων (τα ιστορικά κέντρα, η πρωτότυπη, εκλεπτυσμένη αρχιτεκτονική, η ποικιλία επιλογών αναψυχής και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, η παροχή υψηλού επιπέδου θεσμών και εξυπηρετήσεων εκπαίδευσης, ενημέρωσης, υγείας, οι ανάλογες εκδηλώσεις κ.ο.κ.), προσελκύει τα μεταβιομηχανικά στρώματα υποστήριξης της μεταβιομηχανικής οικονομίας, όπως επίσης εξειδικευμένο υψηλού επιπέδου τουρισμό (συνεδριακό, επαγγελματικό, εκπαιδευτικό κ.ά.) ο οποίος εκτός από τα άμεσα οικονομικά οφέλη, ανατροφοδοτεί την εικόνα και τις προοπτικές προώθησης της πόλης στα παγκόσμια οικονομικά δίκτυα. Με τη

σειρά της, η ανάπτυξη των μεταβιομηχανικών στρωμάτων και του εξειδικευμένου, υψηλού επιπέδου τουρισμού, αυξάνουν τη ζήτηση των προηγούμενων υπηρεσιών και εξυπηρετήσεων.

Τα διεθνή εταιρικά συμπλέγματα της παγκόσμιας οικονομίας δραστηριοποιούνται διαρκώς εντονότερα μεσ' από την απορύθμιση των εθνικών οικονομιών και τον αύξοντα αριθμό των στελεχών, συνεργατών και εταιριών, της νέας αστικής τάξης που υποστηρίζει την παγκόσμια οικονομία. Αυτή η τάξη, που η S.Sassen αποκαλεί διεθνή τάξη των επιχειρήσεων (international business people) και νέους χρήστες των πόλεων (new city users)²³⁸, διεκδικεί τις πόλεις, συμβάλλοντας καθοριστικά στην αλλαγή της κοινωνικής μορφολογίας τους και το μετασχηματισμό τους σε μητροπόλεις δεύτερης γενεάς. Οι νέοι χρήστες των πόλεων επισημαίνει η S.Sassen²³⁹, σημαδεύουν βαθιά τη μορφή των αστικών τοπίων σε πολλές μεγάλες πόλεις, ενώ οι απαιτήσεις τους οδηγούν στη μεταμόρφωση στρατηγικών αστικών τομέων κατ' εικόνα τους.

Η νέα μορφή οργάνωσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με τις νέες προτιμήσεις των πρωταγωνιστών της παγκόσμιας οικονομίας, καθορίζει γεωγραφικά τα νέα σημεία ανάπτυξης στην πόλη, καθώς συνδυάζεται και προσιδιάζει στα ιστορικά κέντρα των πόλεων²⁴⁰. Αντιστρέφοντας την οπτική, τα νέα αστικά στρώματα υποστήριξης της παγκοσμιοποίησης, συνιστούν βασικούς συντελεστές της μεταβιομηχανικής, αστικής οικονομίας, έτσι ώστε η ζήτησή τους αυξάνεται στα κέντρα των πόλεων²⁴¹.

Σήμερα, αναφέρει ο D.Bell²⁴², οι πόλεις, ανταγωνίζονται για την προσέλκυση υψηλού επιπέδου επιστημόνων, τεχνικών και επαγγελματιών, που με τις προτιμήσεις και τις πρακτικές τους, διαμορφώνουν τις κοινωνικές προδιαγραφές του περιβάλλοντός τους. Τα κέντρα που διαμορφώνονται σύμφωνα με τις προτιμήσεις των νέων αστικών στρωμάτων υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας, είναι ελκυστικά για τέτοια στρώματα. Συνεπώς, η σημασία που προσλαμβάνουν οι ιστορικοί πυρήνες και κατ' επέκτασιν, η ιστορία, η πολιτιστική κληρονομιά, οι πολιτιστικές εγκαταστάσεις και δραστηριότητες για τις πόλεις, συνδέεται άμεσα με το βαθμό ελκυστικότητάς τους έναντι των οικονομικών δραστηριοτήτων και των κοινωνικών στρωμάτων, που υποστηρίζουν την παγκόσμια οικονομία. Η συγκέντρωση αλλά και η παραγωγή μεσ' από κοινωνικούς μετασχηματισμούς, τέτοιων στρωμάτων και δραστηριοτήτων στις πόλεις, θεωρείται προϋπόθεση της παγκοσμιοποίησής τους, αφού είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη και τη λειτουργία παγκόσμιων οικονομικών δραστηριοτήτων. Η πραγματικότητα αυτή, σκιαγραφεί την πίεση που δέχονται οι πόλεις που φιλοδοξούν να ενταχθούν στην παγκόσμια οικονομία, για μετασχηματισμούς ανάλογους με τις επιθυμίες και τις προτιμήσεις των αναδυόμενων παραγόντων της, που έτσι επιδρούν στη μορφή και τη λειτουργία τους, όπως προκύπτει και από την ανάλυση που προηγήθηκε.

Η απόφαση εγκατάστασης μιας εταιρίας του διεθνούς κεφαλαίου σε μια

²³⁸ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.16

²³⁹ ό.π., σ.16-17

²⁴⁰ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.18-20

²⁴¹ ό.π., σ.24-25

²⁴² Bell D., «The Coming of the Post-Industrial Society», σ.263

πόλη, σχετίζεται με ευρύτερα γεωπολιτικά και οικονομικά κριτήρια, αλλά συγχρόνως, κρίνεται από τη δυνατότητα πλαισίωσής της από το κατάλληλο πλέγμα υπαλλήλων, συνεργατών, συνεταιίρων, υπηρεσιών κ.τ.λ. Αντιστοίχως, θεμελιώδες κριτήριο δημιουργίας, συγκράτησης και εγκατάστασης τέτοιων πρωταγωνιστών της παγκόσμιας οικονομίας σε μια πόλη, είναι η ποιότητα της ζωής, με την έννοια που προσλαμβάνει αυτός ο όρος στις μετανεωτερικές θεωρήσεις τέτοιων στρωμάτων. Το γεγονός ότι εξειδικευμένες εταιρίες, «βαθμολογούν» την ποιότητα ζωής των πόλεων, κατευθύνοντας την εγκατάστασή του διεθνούς κεφαλαίου, ουσιαστικά, αναδεικνύει μια από τις παραμέτρους που διαμορφώνουν τις στρατηγικές αστικού σχεδιασμού.

Ο οργανισμός *William Mercer*²⁴³ π.χ. συντάσσει ετησίως έκθεση για την ποιότητα ζωής στις 215 μεγαλύτερες πόλεις του κόσμου και της Ε.Ε. που βαθμολογεί:

- το πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον
- το οικονομικό περιβάλλον
- το κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον
- την εγκληματικότητα
- την ποιότητα ιατρικών υπηρεσιών και τους κινδύνους για την υγεία
- την ποιότητα της εκπαίδευσης
- την ποιότητα των δημοσίων υπηρεσιών
- την ποιότητα της αναψυχής
- την διαθεσιμότητα καταναλωτικών αγαθών
- την ποιότητα της κατοικίας
- το φυσικό περιβάλλον

Οι αποδέκτες της έκθεσης αυτής είναι κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, οι διεθνείς εταιρίες του παγκόσμιας οικονομίας, γεγονός που καθίσταται προφανέστερο και από το μέτρο σύγκρισης των πόλεων, που είναι η Νέα Υόρκη.

Τέτοιες εκθέσεις, λαμβάνουν μεγάλη δημοσιότητα, έτσι ώστε μαζί με τις πασίγνωστες περιοδικές εκθέσεις των αμερικανικών κυβερνήσεων, ή εξαρτημένων απ' αυτές οργανισμών για την εγκληματικότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την τρομοκρατία, τις αντίστοιχες ταξιδιωτικές οδηγίες, καθώς και τις εκτιμήσεις αμερικανικών και βρετανικών χρηματο-οικονομικών «οίκων» για τις εθνικές και τοπικές αγορές χρήματος και ακινήτων, να συγκροτούν τα νέα κρίσιμα στοιχεία που επιτρέπουν την οικονομική πρόοδο κάθε χώρας ή τόπου στον κόσμο, εν είδι διεθνών επενδυτικών οδηγιών ή συστατικών επιστολών.

Αυτό το ολοκληρωμένο σύστημα αξιολόγησης κάθε τόπου στον κόσμο, σχηματίζει μια εικόνα των πολύμορφων πιέσεων, στις οποίες υπόκειται κάθε σημαντική πόλη που προσπαθεί να ανακάμψει κοινωνικο-οικονομικά, προσδοκώντας επενδύσεις στο επίπεδο των παγκόσμιων πόλεων, ώστε να προσαρμοσθεί στις επιταγές και τα πρότυπα του διεθνούς κεφαλαίου και των

²⁴³ www.wmmercer.com, www.mercer.com

πρωταγωνιστών του.

2.4.2.Ο ρόλος των κρατών και της πολιτικής

Η διαδεδομένη άποψη²⁴⁴, ότι η εξουσία των κρατών σήμερα παρακμάζει, καθώς η ανάμιξή τους στην οικονομία και άλλα θέματα περιορίζεται, έχει ερμηνευθεί διαφορετικά από πολλούς μελετητές, που αντί της παρακμής, τονίζουν την εκούσια παράδοση εθνικών εξουσιών σε υπερεθνικές αρχές²⁴⁵ ή την υποχώρηση της ιεραρχικής μορφής των κρατών²⁴⁶. Υποστηρίζεται πειστικά, ότι λιγότερο, δε σημαίνει αδύναμο, αλλά επιτελικό κράτος²⁴⁷ και τονίζεται ο ρόλος του εθνικού κράτους στην παγκοσμιοποίηση των πόλεων²⁴⁸. Ο πολλαπλασιασμός των υπερεθνικών οργανισμών, οι οποίοι διαδραματίζουν επίσης ρυθμιστικό ρόλο στη διεθνή οικονομία, εκλαμβάνεται περισσότερο ως ανταπόκριση στις ανάγκες διεθνούς συντονισμού²⁴⁹, που συμπληρώνει το ρόλο των εθνικών κρατών²⁵⁰, ενισχύοντας τις παρεμβατικές τους αρμοδιότητες στη διεθνή οικονομία²⁵¹.

Με αυτή την οπτική, το πλέγμα πιέσεων που εκτίθεται προηγουμένως, δε σημαίνει ότι η παγκοσμιοποίηση μετασχηματίζει μονομερώς τις «εκλεκτές» πόλεις, με μια διαδικασία ομοιογενοποίησης, που απλώς τις τοποθετεί σε συγκεκριμένες θέσεις τύπου *άλφα*, *βήτα*, *γάμα* της παγκόσμιας αστικής ιεραρχίας. Το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές εκδοχές του καπιταλισμού που συνδέονται με τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας²⁵², καθορίζει τους τρόπους και το βαθμό σύνδεσης κάθε πόλης με την παγκόσμια οικονομία.

Οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds²⁵³, υποστηρίζουν ότι η πλειονότητα των ερευνών, εκλαμβάνουν τις παγκόσμιες πόλεις ως παθητικούς δέκτες των παγκόσμιων ροών, παραβλέποντας το ρόλο τους, ως ενεργών παραγόντων διευκόλυνσης ή και δημιουργίας τέτοιων ροών· οι παγκόσμιες πόλεις γράφουν²⁵⁴, αναλύονται σαν ν' αποτελούν προϊόν μιας *παγκοσμιοποίησης-οδοστρωτήρα, μιας μονολιθικής και πρωταρχικά οικονομικής δύναμης που επιτίπτει εξ ουρανού, εγγράφοντας ομοιόμορφες, γραμμικές αστικές ιστορίες*. Η ανάλυση της παγκοσμιοποίησης των πόλεων βασίζεται στην υπόθεση ότι οι παγκόσμιοι οικονομικοί μετασχηματισμοί, καθορίζουν μονομερώς τους αστικούς και κοινωνικο-οικονομικούς, αποσυνδέοντας τους τόπους από τα εθνικά κράτη, τα εθνικά νομικά συστήματα, τους τοπικούς πολιτισμούς και τις καθημερινές πρακτικές²⁵⁵.

²⁴⁴ Sassen S., Castells M., Mollenkopf J., Wallerstein I., Knox P., Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M. κ.ά

²⁴⁵ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.549-550

²⁴⁶ Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.4

²⁴⁷ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.5

²⁴⁸ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.16,21,24,25, Saito A., «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo», σ.2-3

²⁴⁹ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.549

²⁵⁰ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.29

²⁵¹ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.5

²⁵² Gray J., Λυμπεράκη Α. (επ.), *Απατηλή αυγή*

²⁵³ Wai-chung Yeung H. και Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.11-12

²⁵⁴ ό.π., σ.8-9

²⁵⁵ Smith M.P., «Transnational Urbanism: Locating Globalization», αναφ. σε Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.9

Ο J.W.White²⁵⁶, αναφερόμενος ειδικά στο έργο της S.Sassen, υποστηρίζει ότι ο οικονομικός νετερμισμός που προέρχεται από μια μονολιθική θεώρηση του καπιταλισμού, η οποία είναι μίγμα υπεραπλουστευμένου «μαρξισμού» και «νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας», συλλαμβάνει την αγορά, ως κινητήρια δύναμη του κόσμου και το κράτος, ως εκτελεστικό όργανο του παγκόσμιου καπιταλισμού. Αυτή η ανάλυση, συμπληρώνει ο J.W.White, εμφορείται από μια αντίληψη που ασπάζεται την αστική λειτουργικότητα, αντιμετωπίζοντας την πόλη ως μηχανή, και αδυνατώντας να διερευνήσει επαρκώς το ρόλο των διαφόρων συνιστωσών και θεσμών· ιδιαίτερα, έχει υποτιμήσει το ρόλο της πολιτικής συνιστώσας, ενώ ο ρόλος του κράτους αγνοείται πλήρως. Η παγκόσμια πόλη της (δηλ. της S.Sassen) προβάλλεται ως η παγκόσμια πόλη, επηρεάζοντας σημαντικά την σχετική ακαδημαϊκή έρευνα και τις σχετικές δημόσιες πολιτικές, συμπληρώνουν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds²⁵⁷.

Η προηγούμενη κριτική στο έργο της S.Sassen, είναι χρήσιμη στο μέτρο που διαπιστώνει ότι η κυρίαρχη ανάλυση του φαινομένου «παγκόσμια πόλη», επικεντρώνεται σε ιστορικά παραδείγματα, όπως η Νέα Υόρκη και άλλες μεγάλες αμερικανικές πόλεις ή όπως το Λονδίνο, που έλκουν τον παγκόσμιο ρόλο τους από το στρατηγικό χαρακτήρα που απέκτησαν ορισμένες ιστορικές τους ιδιότητες (η ανεπτυγμένη οικονομία της αγοράς, το πληθυσμιακό μέγεθος, ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας, η συγκέντρωση διεθνών οικονομικών δραστηριοτήτων και οργανισμών, οι υποδομές, κ.ο.κ.) στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης²⁵⁸. και επειδή στις πόλεις αυτές, οι κύριοι αστικοί μετασχηματισμοί οφείλονται στην φιλελεύθερη οικονομία της - αγγλοσαξονικού τύπου- καπιταλιστικής αγοράς, η οποία ιστορικά προηγήθηκε και σήμερα κυριαρχεί, η ανάλυση αυτή, αγνοεί ορισμένους σημαντικούς παράγοντες, που επηρεάζουν ή και καθορίζουν τους ανάλογους μετασχηματισμούς σε άλλες πόλεις του κόσμου. Η θεωρητικοποίηση της παγκόσμιας πόλης (μορφολογία, κοινωνική ζωή, δίκτυα κ.τ.λ.), σύμφωνα με το αγγλοσαξονικό υπόδειγμα, αφήνει αδιερεύνητα κρίσιμα ερωτήματα για το ρόλο των κρατών και των εθνικών τους οικονομιών στις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης των πόλεων²⁵⁹, μη λαμβάνοντας υπ' όψιν τις εκδοχές εκείνες του καπιταλισμού, όπου το κράτος διαδραματίζει παραδοσιακά κεντρικό ρόλο, όπως συμβαίνει στην Ευρώπη ή την Άπω Ανατολή²⁶⁰.

Οι P.Kantor, και H.V.Savitch²⁶¹, απορρίπτουν την εικόνα της προϊούσας αδυναμίας του κράτους, σημειώνοντας ότι σε ανεπτυγμένες χώρες, όπου η παγκόσμια οικονομία ανθεί (π.χ. Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Καναδάς), τα κράτη διατηρούν αποφασιστικές αρμοδιότητες στον αστικό σχεδιασμό, ενώ στις Η.Π.Α. εξηγούν, το περιορισμένο κράτος, επ' ουδενί δε σημαίνει αδύναμο κράτος· η παγκόσμια αγορά, επισημαίνουν, δεν είναι ούτε αμείλικτη, ούτε απαραβίαστη, αλλά ρυθμιζόμενη από διεθνείς κυρίως θεσμούς· οι πόλεις, αν και δε συνιστούν σημαντικούς παράγοντες, στην παγκόσμια αρένα, συνεργαζόμενες με ανώτερα επίπεδα διακυβέρνησης, όπως τα εθνικά κράτη, μπορούν να ελέγχουν τις επιρροές της.

²⁵⁶ Αναφ. σε Saito A., «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo», σ.3

²⁵⁷ Wai-chung Yeung H. και Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.10

²⁵⁸ Sassen S., *The Global City*, σ.3

²⁵⁹ Wai-chung Yeung H. και Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.11-12

²⁶⁰ Saito A., «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo», σ.3

²⁶¹ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.5

Η εξέταση της διεθνούς εμπειρίας, αποδεικνύει ότι πολλές παγκόσμιες πόλεις, εδραίωσαν τη θέση τους με διαδικασίες πολύ διαφορετικές από την «αυτορυθμιζόμενη» εξέλιξη των αμερικανικών μητροπόλεων. Στο Λονδίνο, το κράτος με το χωρικό σχεδιασμό, διαδραμάτισε και διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση του κορυφαίου παγκόσμιου ρόλου της πόλης, ενώ σε όλες τις μεγάλες βρετανικές πόλεις και σε ολόκληρη την Ευρώπη, το κράτος, διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στους μεταβιομηχανικούς αστικούς μετασχηματισμούς, οι οποίοι περιλαμβάνουν πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις. Στο Τόκυο, το κράτος σε συνεργασία με τον επιχειρηματικό κόσμο, εφάρμοσε μια αυταρχική αναπτυξιακή πολιτική χωρικού ανασχεδιασμού, με στόχο την παγκοσμιοποίηση της πόλης²⁶².

Άλλωστε, οι μετασχηματισμοί που προέρχονται από την οικονομική παγκοσμιοποίηση, δεν είναι ευθέως υπεύθυνοι, ούτε για την ένταση της ανισότητας και του κοινωνικού διαχωρισμού στις παγκόσμιες πόλεις: οι συντηρητικές πολιτικές των κεντρικών κυβερνήσεων και οι τοπικές φιλο-επιχειρηματικές συμμαχίες, όπως στη Νέα Υόρκη και το Λονδίνο, αποδιοργανώνουν κάθε σοβαρή συλλογική αντίδραση στους μετασχηματισμούς των αστικών πολιτικών²⁶³, όπου επίσης οι δημόσιες πολιτικές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην υποχώρηση του κράτους πρόνοιας²⁶⁴. Αλλού, ο κοινωνικός διαχωρισμός είναι χαμηλότερος, όπως στο Παρίσι ή το Τόκυο, όχι μόνον εξ αιτίας της μικρότερης αποβιομηχάνισης και της μεγαλύτερης ανάμιξης των χρήσεων γης, αλλά και των κοινωνικών πολιτικών που μείωσαν τις αρνητικές επιπτώσεις των οικονομικών μετασχηματισμών²⁶⁵.

Η ποικιλία των περιπτώσεων των παγκόσμιων πόλεων, τονίζουν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds²⁶⁶, δείχνει ότι δεν υπάρχει παγκόσμια πόλη-υπόδειγμα, ούτε συνταγές για τη δημιουργία της: οι διαδικασίες δημιουργίας των παγκόσμιων πόλεων, διαμορφώνονται από τα κράτη, την θεσμική τους αποτελεσματικότητα και την πολιτική τους βούληση, την ιστορία και τη γεωγραφία. Στη μελέτη του για την Ευρώπη, ο N.Brenner υποστηρίζει ότι η κατανόηση της δημιουργίας των παγκόσμιων πόλεων, δεν είναι εφικτή χωρίς την εξέταση της κρατικής χωρικής οργάνωσης μεσ' από την οποία λαμβάνει χώρα. Όπως υποστηρίζει ο N.Brenner εξετάζοντας την ευρωπαϊκή εμπειρία, οι παγκόσμιες πόλεις, συνδέονται όλο και περισσότερο, με επαναχωροθετημένους κρατικούς θεσμούς και ισχύ στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, συμμετέχοντας στην προσπάθεια προώθησης του παγκόσμιου μητροπολιτικού ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος²⁶⁷.

Οι πόλεις δε συνδέονται με την παγκόσμια οικονομία, ούτε αυτομάτως, ούτε υποχρεωτικά, καθώς οι κυβερνήσεις, εθνικές ή/και τοπικές, είναι κυρίως

²⁶² Saito A., «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo»

²⁶³ Frug G.E., «City making», *Harvard Design Magazine* 13/2001, Fainstein, Harloe, Gordon, Logan J., Taylor-Gooby P., Reuter M., «Divided Cities», αναφ. σε Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.7,8,10

²⁶⁴ Logan J., Taylor-Gooby P., Reuter M., «Divided Cities», αναφ. σε Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.7

²⁶⁵ Fujita K., Hill R.C., «Japanese Cities in the World Economy» αναφ. Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.8, White J.W., «Old Wine, Cracked Bottle?: 'Tokyo, Paris, and the Global City Hypothesis'», *Urban Affairs Review* 33(4)

²⁶⁶ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.28-29

²⁶⁷ αναφ. Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.17,38

αυτές που αναλαμβάνουν τις σχετικές πρωτοβουλίες. Το γεγονός ότι οι περισσότερες παγκόσμιες πόλεις σήμερα, είναι εθνικές πρωτεύουσες, αναδεικνύει τις περίπλοκες διασυνδέσεις μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών συμφερόντων στα πλαίσια της μητροπολιτικής οικονομικής ανάπτυξης²⁶⁸. Η πολιτική, παρά το γεγονός, ή ακριβώς επειδή, επικεντρώνεται όλο και περισσότερο στην οικονομία, εξακολουθεί να είναι αρμόδια, για τις επιλογές κάθε κοινωνίας, καθώς και για την κατανομή του κόστους και των ωφελειών των μεταβιομηχανικών μετασχηματισμών των πόλεων στα κοινωνικά στρώματα.

Αλλά η μεταβιομηχανική πολυπλοκότητα, έχει σήμερα καταστήσει παρωχημένο το σύστημα αντιπροσώπευσης και λήψης αποφάσεων²⁶⁹, οδηγώντας -χάριν της αποτελεσματικότητας- σταδιακά, σε μια *σιωπηρή υποβάθμιση της δημοκρατίας*²⁷⁰, που αντανακλάται όλο και περισσότερο στην απαξίωση των πολιτικών και της πολιτικής. *Οι ψηφοφόροι και τα κοινοβούλια*, γράφει ο E.Hobsbawm, *αντιμετωπίζουν σταθερά την ανάγκη λήψης αποφάσεων σε θέματα στα οποία οι μη ειδικοί -δηλαδή η συντριπτική πλειοψηφία εκλογέων και εκλεγμένων- δεν έχουν τα προσόντα και τις γνώσεις για να εκφέρουν γνώμη*. Έτσι, όλο και περισσότερες αποφάσεις θεσμικών οργάνων διαφεύγουν κάθε εκλογικού ελέγχου: οι κυβερνήσεις, είτε παρακάμπτουν, είτε θέτουν το εκλογικό σώμα και τα κοινοβούλια προ τετελεσμένων γεγονότων, *στηριζόμενες στη μεταβλητότητα, στις διαιρέσεις ή στην αδράνεια της κοινής γνώμης*. Η πολιτική μετατρέπεται σε *άσκηση αποφυγής και υπεκφυγής*, καθώς οι πολιτικοί φοβούνται να πουν στους ψηφοφόρους τους όσα δεν θα ήθελαν να ακούσουν και οι κυβερνήσεις θα κρύβονται όλο και περισσότερο, για να ενσπείρουν σύγχυση στο εκλογικό σώμα, σαν το χταπόδι που αφήνει το μελάνι του.

Η προηγούμενη οπτική, συμβάλλει στην κατανόηση του πολλαπλασιασμού των «ανεξάρτητων αρχών» και των δημόσιων, οιονεί ιδιωτικών οργανισμών, που υποκαθιστούν τις κυβερνητικές πολιτικές, ως παραδοχή της αναξιοπιστίας τους, ενώ φωτίζει συγχρόνως μια σημαντική πλευρά των λόγων που ωθούν τα κράτη να παραχωρούν εθελοντικά αρμοδιότητες σε υπερεθνικούς οργανισμούς, επιβεβαιώνοντας ότι δεν πρόκειται για παρακμή, αλλά για επιλογή χάριν της ευελιξίας και της αποτελεσματικότητας: η επιλεκτική επίκληση των υποχρεώσεων, έναντι των υπερεθνικών οργανισμών, που δε διαθέτουν δημοκρατική διακυβέρνηση, διευκολύνει τις κυβερνήσεις στη διαμόρφωση και ιδίως στην εφαρμογή μη δημοφιλών πολιτικών και προγραμμάτων.

2.4.3.Ο ρόλος των πρωτευουσών στη μεταβιομηχανική εποχή

Αντίθετα από τις βιομηχανικές πόλεις που υπήρξαν κυρίως κέντρα μαζικής παραγωγής, οι ρόλοι, οι τοπικές εξαρτήσεις και οι οικονομικές βάσεις των πρωτευουσών, παρουσιάζουν αξιοσημείωτες αναλογίες με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά των προβιομηχανικών και των μεταβιομηχανικών κέντρων, αναδεικνύοντας μια ιδιαίτερη συμβατότητα των πρωτευουσών με την παγκόσμια μεταβιομηχανική οικονομία.

²⁶⁸ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.36

²⁶⁹ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine», σ.1,7, Sachs-Jeantet C., *Managing Social Transformations in Cities*, σ.12, κ.ά.

²⁷⁰ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.732-737

α. Η χωροθέτηση των πρωτευουσών συνδέεται με πολιτικές αποφάσεις και τη διοίκηση κάθε εθνικού κράτους, έτσι ώστε η ανάπτυξή τους, σπάνια εξαρτάται από φυσικά πλεονεκτήματα (γεωγραφική θέση, λιμάνια, πρώτες ύλες κ.τ.λ.) που υπήρξαν απαραίτητα για την ανάπτυξη των άλλων πόλεων²⁷¹.

β. Οι ρόλοι των πρωτευουσών, απέχουν πολύ από αυτούς των βιομηχανικών πόλεων: οι πρωτεύουσες δεν αποτέλεσαν παραλλαγές ενός αρχετύπου, αλλά *συμβολικές σκηνές* κάθε εθνικής ιδεολογίας, αντανακλώντας παράλληλα την ευρύτερη εθνική στάση έναντι της πολεοδομίας²⁷². Η εμφάνιση της σύγχρονης, θεσμικής έννοιας της εθνικής πρωτεύουσας, συμβάδισε με το σχηματισμό των εθνικών κρατών και τη γέννηση του καπιταλισμού, ενώ ο ρόλος των πρωτευουσών, κορυφώθηκε κατά τη βιομηχανική εποχή. Οι εθνικές πρωτεύουσες, αναπόσπαστα δεμένες με το συγκεντρωτισμό και τον κεντρικό σχεδιασμό, αποτέλεσαν τα σημεία συγκέντρωσης της νεωτερικής εξουσίας, ενισχύοντας το χωρικό καταμερισμό εργασίας, μεταξύ διοικούντων και διοικούμενων, συνιστώντας έτσι, *πολιτικές κατασκευές* αλλά εκπληρώνοντας συγχρόνως και τους ρόλους κάθε συνηθισμένης πόλης²⁷³. Οι πρωτεύουσες αποτέλεσαν ιστορικά, γέφυρες ανάμεσα στις τοπικές κουλτούρες και τη φαντασιακή κοινότητα κάθε εθνικού κράτους, διαδραματίζοντας με την υπόσταση, τη μορφή και την εικόνα τους (την ισχύ, τον πλούτο, τον πολιτισμό τους) καθοριστικό ρόλο στις διαδικασίες μετατόπισης της αφοσίωσης των πολιτών από τις πόλεις στα εθνικά κράτη²⁷⁴. Οι πρωτεύουσες υπήρξαν επίσης ιστορικά, πύλες των διεθνών πολιτικών και πολιτισμικών/πολιτιστικών επιρροών στα εθνικά κράτη, γεγονός που διαφοροποιεί τους κατοίκους τους από αυτούς των άλλων πόλεων κάθε χώρας, κάνοντάς τους περισσότερο κοσμοπολίτες: η διχοτομία «πρωτευουσιάνων-επαρχιωτών», εμφανίζεται εντονότερη στις μεγάλες ηπειρωτικές χώρες και στα γεωγραφικά ή πολιτικά απομονωμένα κράτη.

γ. Η οικονομική βάση των πρωτευουσών, είναι σε μεγάλο βαθμό τριτογενής: η αγορά εργασίας των πρωτευουσών, καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό, από την συγκέντρωση των κρατικών γραφειοκρατιών και συνεπώς μεγάλου αριθμού δημοσίων υπαλλήλων και τη σημαντική δημιουργία έμμεσης απασχόλησης²⁷⁵, εξ αιτίας των υπηρεσιών του ιδιωτικού τομέα που προσελκύονται από το γεγονός αυτό (κυρίως νομικές, οικονομικές και διοικητικές υπηρεσίες), που έτειναν να χωροθετούνται στις κεντρικές περιοχές, όπου βρίσκεται και η διοίκηση. Η μεγάλη αναλογικά, ποσότητα δημόσιων έργων, προσελκύει και αναπτύσσει τοπικά, τον ιδιωτικό κατασκευαστικό τομέα, ενώ οι εξωραϊσμοί και τα έργα υποδομής των πρωτευουσών, προσελκύουν επίσης τριτογενείς επενδύσεις και τουρισμό²⁷⁶. Η αμοιβαία επίδραση συνεταιρισμού ή/και σύγκρουσης των δημόσιων και των ιδιωτικών συμφερόντων, δεν εκδηλώνεται πουθενά αλλού με τόση ένταση, όσο στις πρωτεύουσες, οι οποίες, με θετικό ή αρνητικό τρόπο, αποτελούν

²⁷¹ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.11

²⁷² ό.π., σ.2,38

²⁷³ ό.π., σ.8,9,17,18

²⁷⁴ ό.π., σ.2,19

²⁷⁵ ό.π., σ.11

²⁷⁶ ό.π., σ.11

συνήθως καταλύτες της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης²⁷⁷.

δ.Οι σχέσεις μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα και ο ιστορικός ρόλος των πρωτευουσών, αποτυπώνονται έντονα, στην πολεοδομική μορφή τους: στις πρωτεύουσες, οι κυβερνήσεις συμβάλλουν γενναία στον προϋπολογισμό αλλά και επιδρούν άμεσα στη μορφή της πόλης με έργα κοινής ωφελείας, εξωραϊσμούς κ.τ.λ. Ιστορικά, ο σχεδιασμός αυτός, επικεντρώνεται στην προώθηση του «κύρους» της πρωτεύουσας²⁷⁸ και ενώ η σκοπιμότητά του υπερβαίνει το τοπικό επίπεδο, συνήθως διαπλέκεται με τοπικά οικονομικά συμφέροντα, κερδοσκοπικές πιέσεις στον τομέα των ακινήτων και πολιτικές νομιμοποίησης και ενσωμάτωσης, ιδίως στην ημιπεριφέρεια. Η συμβολική και η λειτουργική διάσταση των πρωτευουσών, που συνδέεται κυρίως με το ρόλο τους ως τόπων συγκέντρωσης της πολιτικής εξουσίας, των γραφειοκρατιών και της αστικής τάξης, εκφράσθηκε έντονα στις χρήσεις της γης, την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική τους: τα κέντρα τους, φιλοξενούν τους κορυφαίους εθνικούς θεσμούς (πολιτικούς, διοικητικούς, πολιτιστικούς κ.τ.λ.), τις ξένες αντιπροσωπείες και τις - τριτογενείς- ιδιωτικές οικονομικές δραστηριότητες που συνδέονται και προσελκύονται απ' αυτούς, ενώ κατά κανόνα, συνιστούν έδρες των εθνικών αστικών τάξεων και της οικονομικής ισχύος· και καθώς οι πρωτεύουσες, τείνουν να συνδυάζουν στην πολεοδομική τους μορφή την ισχύ που συνοδεύει τις διοικητικές τους λειτουργίες, με την ισχύ που συνδέεται με την αστική τάξη και το κεφάλαιο, ο εντοπισμός των τοπικών και εθνικών παραγόντων που επηρέασαν και επηρεάζουν τις πολεοδομικές μορφές, αποβαίνει δυσδιάκριτος²⁷⁹.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, οι κάτοικοι των πρωτευουσών, διακρίνονται, από μια ειδική σχέση με τις αντίστοιχες εθνικές εξουσίες που οδηγεί σε μια ιδιαίτερη και αντιφατική πολιτική ταυτότητα: εκ πρώτης όψεως, η καθημερινή ζωή μέσα στα έντονα συμβολικά περιβάλλοντα κάθε πρωτεύουσας, διευκολύνει την ενόραση της ιδεατής εθνικής κοινότητας, αλλά η επίσης καθημερινή, «εκ των έσω» παρακολούθηση των ασυνεπειών της εξουσίας και των αντιθέσεων της πραγματικής πόλης με την συμβολική πρωτεύουσα, συχνά αποκαλύπτει, ότι η πρώτη προορίζεται κυρίως για εξωτερική κατανάλωση²⁸⁰, προς την ίδια τη χώρα και το εξωτερικό.

Οι αυτοδιοικήσεις των πρωτευουσών, αναφέρονται σε αρμοδιότητες που ενώ στις άλλες πόλεις συνδέονται κυρίως με τα συμφέροντα και τις σχέσεις του τόπου, εν προκειμένω, συγχέονται ευρύτατα με εθνικά και διεθνή συμφέροντα και ζητήματα, γεγονός που οδηγεί στην έντονη ανάμιξη της κυβέρνησης στα τοπικά θέματα και τις προσπάθειες ελέγχου της τοπικής αυτοδιοίκησης. Αυτοδιοικήσεις που διαμορφώνονται και δρουν σε τέτοια πλαίσια, είναι σύμμαχοι, υποτελείς ή ανταγωνιστές της κεντρικής κυβέρνησης, γεγονός που προσλαμβάνει επίσης, έντονη συμβολική και πολιτική σημασία, για το σύνολο κάθε χώρας. Ειδικά, η αυξανόμενη διάσταση ανάμεσα στα εθνικά και τα τοπικά οικονομικά συμφέροντα, ως επακόλουθο της οικονομικής

²⁷⁷ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.2,17

²⁷⁸ ό.π., σ.11,14,15,21

²⁷⁹ Sutcliffe A., «Capital Cities: Does Form Follow Function?», σ.196

²⁸⁰ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.34-35

μεγέθυνσης των πρωτευουσών και της ανόδου των μεσαίων αστικών στρωμάτων, οδήγησε συχνά, στη δημιουργία ανταγωνιστικών σχέσεων και χωρικού ανταγωνισμού μεταξύ των θεσμών της εθνικής κυβέρνησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης, που συνήθως βρίσκεται στη θέση του ηττημένου²⁸¹.

Η έννοια της πρωτεύουσας, ως θεσμός του νεωτερικού εθνικού κράτους, απέκτησε πρότυπα, που συνδέθηκαν με την πρωτοκαθεδρία συγκεκριμένων νεωτερικών εθνών: μέχρι τη δεκαετία του 1940, παγκόσμιο πρότυπο πρωτεύουσας υπήρξε το Παρίσι του G.Hausmann²⁸², που σε συμβολικό επίπεδο, εξέφρασε με τον καλύτερο τρόπο το συγκεντρωτικό νεωτερικό εθνικό κράτος, ενώ σε λειτουργικό επίπεδο στέγασε, επίσης με τον καλύτερο τρόπο, την κρατική του μηχανή και τα αστικά του στρώματά· στο μέτρο που η πρωτεύουσα όφειλε να είναι συνισταμένη και εκπρόσωπος της εθνικής ιδεολογίας και κουλτούρας, η επιτυχία του ρόλου του, φαίνεται από το γεγονός ότι το Παρίσι διεθνώς, ταυτίσθηκε απολύτως με τη Γαλλία. Μεταπολεμικά, η αντικατάσταση του Παρισιού, από ένα ασαφές υπόδειγμα, μιας πόλης ουρανοξυστών και αυτοκινητοδρόμων, κάτι μεταξύ αφηρημένου μοντερνισμού και Νέας Υόρκης, φαίνεται να αντανάκλασε ήδη τις διεθνείς αλλαγές και την εντεινόμενη σύγχυση για το νέο ρόλο των εθνικών πρωτευουσών ο οποίος στη δύση της βιομηχανικής εποχής βρέθηκε μετέωρος. Ο διάδοχος του υποδείγματος του G.Hausmann, δεν ήταν ούτε η *ville contemporaine* του Le Corbusier, ούτε καμιά συγκεκριμένη πρωτεύουσα, καθώς ο ρόλος των εθνικών κρατών και των εθνικών πρωτευουσών, μεταλλάσσονταν ήδη, σ' έναν κόσμο διαιρεμένο μαζικά σε έντονα κυριαρχούμενους στρατιωτικούς και πολιτικο-οικονομικούς συνασπισμούς αφ' ενός και σε επίπεδα ανάπτυξης αφ' ετέρου.

Έτσι, η μεταπολεμική κρίση των πρωτευουσών, διακρίνεται αρχικά μεσ' από την έλλειψη σύγχρονων πολεοδομικών υποδειγμάτων και την βαθμιαία αποδυνάμωση των κέντρων τους²⁸³, όπως σε κάθε άλλη πόλη: αλλά το γεγονός ότι τα κέντρα των πρωτευουσών, στέγασαν στο παρελθόν τα αστικά στρώματα που συνδέονταν με την εθνική πολιτική, διακυβέρνηση και οικονομία, καταδεικνύει την ευρύτητα της αποδυνάμωσής των παραδοσιακών εθνικών τους ρόλων.

Σήμερα, ορισμένα φαινόμενα που προκαλούν οι μετασχηματισμοί, της μεταβιομηχανικής εποχής και η παγκοσμιοποίηση, εμφανίζονται να οδηγούν τις πρωτεύουσες σε παρακμή:

- Η πιθανότητα υποκατάστασης της πραγματικής, από μια εικονική πρωτεύουσα, με δικτυακές, άυλες κυβερνητικές και διοικητικές δομές, διεσπαρμένες στο γεωγραφικό χώρο κάθε κράτους.
- Η υποχώρηση της ισχύος του εθνικού κράτους και η ανάδυση των υπερεθνικών θεσμών, που μειώνουν την επιρροή των πρωτευουσών, ως τόπων πολιτικού και οικονομικού σχεδιασμού.
- Η ανάδυση των παγκόσμιων πόλεων, που απειλούν τις αποκλειστικές ιστορικές σχέσεις των πρωτευουσών με τις άλλες πόλεις κάθε έθνους και

²⁸¹ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.31

²⁸² Sutcliffe A., «Capital Cities: Does Form Follow Function?», σ.207

²⁸³ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.26

την πρωτοκαθεδρία κάθε πρωτεύουσας στον εθνικό χώρο.

Η «τεχνολογική» απειλή κατά της φυσικής υπόστασης των πρωτευουσών αφ' ενός, εντάσσεται σ' ένα πλαίσιο γενικότερων προβλέψεων για την κατάργηση του αστικού χώρου εξ αιτίας της πληροφοριακής επανάστασης, που σταδιακά διαψεύδονται. Ιδιαίτερως η πολιτική, η εξουσία και η διοίκηση, είναι δραστηριότητες, έντονα συνδεδεμένες με την ανθρώπινη αλληλεπίδραση και έχουν ήδη αναλυθεί οι λόγοι για τους οποίους οι προβλέψεις από-αστικοποίησης δεν φαίνεται να επαληθεύονται: η πληροφορική και τα δίκτυα, όχι μόνον δεν καταργούν, αλλά εντείνουν την ανάγκη ανθρώπινων επαφών και τις κεντρομόλες δυνάμεις των αστικών συγκεντρώσεων.

Αφ' ετέρου, αν και έχει ήδη εκτεθεί η άποψη ότι ενώ ο ρόλος των εθνικών κρατών μετασχηματίζεται, η εξουσία τους δεν υποχωρεί, το μέγεθος των κρατικών μηχανισμών αναμφίβολα συρρικνώνεται, επηρεάζοντας ιδιαίτερα τις πρωτεύουσες, οι οποίες ιστορικά υπήρξαν οι εθνικές τους έδρες, γεγονός που συνιστά μείωση του ρόλου και της επιρροής τους ως κέντρων εξουσίας και απασχόλησης. Παράλληλα, η επιρροή των εθνικών κυβερνήσεων στα εδάφη και τους πληθυσμούς τους, μεσ' από συλλογικούς υπερεθνικούς ή ομοσπονδιακούς θεσμούς, αποχωροποιείται ή απομακρύνεται, παρακάμπτοντας όλο και περισσότερο τις πρωτεύουσες, γεγονός που συνιστά σαφή υποχώρηση του ρόλου τους.

Το γεγονός ότι μια από τις κύριες τακτικές επιδίωξης ένταξης των μητροπολιτικών αστικών κέντρων στα δίκτυα των παγκόσμιων πόλεων, είναι η προσπάθεια ανάληψης τέτοιων διεθνών ρόλων (ως έδρες οργανισμών, στρατηγείων, σωμάτων, διασκέψεων κ.τ.λ.) οδηγεί το ζήτημα στην ουσιαστικότερη απειλή για τις πρωτεύουσες, τις ίδιες τις παγκόσμιες πόλεις.

Όμως, παρά το γεγονός ότι στη διεθνή εμπειρία, υπάρχουν εξαιρέσεις, οι περισσότερες παγκόσμιες πόλεις σήμερα, είναι εθνικές πρωτεύουσες²⁸⁴. Οι λόγοι για τους οποίους οι παγκόσμιες πόλεις ταυτίζονται κατά κανόνα με εθνικές πρωτεύουσες, είναι οι ακόλουθοι:

- Πολλά από τα ιστορικά δομικά χαρακτηριστικά των πρωτευουσών και των πληθυσμών τους, συνιστούν σήμερα βασικές προϋποθέσεις για την παγκοσμιοποίηση μιας πόλης:
 - Η πληθυσμιακή κλίμακα των πρωτευουσών.
 - Η συγκέντρωση υποδομών και εξοπλισμών, η οποία στις πρωτεύουσες είναι συνήθως ότι καλύτερο έχει να επιδείξει κάθε έθνος στον τομέα του εκσυγχρονισμού.
 - Ο ιστορικός χαρακτήρας και η μνημειακή αρχιτεκτονική των πρωτευουσών και ιδίως των ιστορικών τους κέντρων, που συνήθως, αποτελούν και ισχυρό τμήμα των εθνικών συμβολισμών.
 - Οι σημαντικοί πολιτιστικοί θεσμοί και η εν γένει πολιτιστική ζωή, που ιστορικά, έχουν επίσης κατά κανόνα συγκεντρωθεί στις πρωτεύουσες, μαζί με την πολιτική και την αστική τάξη κάθε χώρας, και που ομοίως συνδέονται με την εθνική ιστορία, τις παραδόσεις και την εικόνα του έθνους.
 - Οι εγκατεστημένες σημαντικές εγχώριες και ξένες επιχειρήσεις, η

²⁸⁴ Knox P.L., *World Cities and the Organization of Global Space*, σ.18, εικ.2

ύπαρξη εξειδικευμένων υπηρεσιών και εργαζομένων.

- Η ιδιότητα των πρωτευουσών, ως κέντρων της πολιτικής και της οικονομίας κάθε χώρας, ενσωματώνει μια δέσμη σημαντικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων για την παγκοσμιοποίησή τους. Η ανάδυση των παγκόσμιων πόλεων συνδέεται περίπλοκα με τα εθνικά κράτη και τις πρωτεύουσες που τα διοικούν, μεσ' από μια συνεχή αλληλουχία, μεταξύ της δραστηριότητας των εθνικών κυβερνήσεων και της παγκόσμιας οικονομίας στις διαδικασίες αστικοποίησης²⁸⁵: μια πρωτεύουσα, αποτελεί ιδιαίτερη μορφή μιας «πόλης της πληροφορίας». Ο παλαιότερος ρόλος των πρωτευουσών ως κέντρων των κυβερνητικών-στρατιωτικών πληροφοριών, των πολιτικών αποφάσεων, της συγκέντρωσης των φόρων και των χρηματοδοτήσεων αλλάζει, καθώς πολλές πρωτεύουσες μετασχηματίζονται σε κέντρα της υψηλής τεχνολογίας, της διεθνοποιημένης οικονομίας²⁸⁶, κουλτούρας και μαζικής ενημέρωσης. Καθώς τα όρια μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα συγχέονται, τα δεδομένα της δημόσιας πληροφόρησης στις πρωτεύουσες, υπερβαίνουν τους παραδοσιακούς τομείς (διπλωματία, άμυνα, στρατηγική, φορολογία κ.τ.λ.) προσιδιάζοντας προοδευτικά στις πληροφορίες του ιδιωτικού τομέα²⁸⁷. Η πολιτική οικονομία των πρωτευουσών, φωτίζει τη συνεχή αλληλεξάρτηση μεταξύ των δραστηριοτήτων των εθνικών κυβερνήσεων και της παγκόσμιας οικονομίας στις διαδικασίες αστικοποίησης, έτσι ώστε, οι στενές σχέσεις μεταξύ πρωτευουσών και παγκόσμιων πόλεων, επισημαίνει ο S.Campbell²⁸⁸, αποδεικνύουν ότι αν και η εθνική πλευρά των πόλεων μεταβάλλεται, εξακολουθεί να παραμένει κρίσιμη. Σήμερα, το γεγονός ότι *εξωτερική πολιτική*, σημαίνει όλο και περισσότερο *διεθνής οικονομική πολιτική*, αναδεικνύει επίσης τους περίπλοκους δεσμούς των εθνικών δομών με την παγκόσμια οικονομία²⁸⁹.

Τα πλεονεκτήματα που συγκεντρώνουν οι πρωτεύουσες έναντι της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας, μπορεί να οδηγούν στην παγκοσμιοποίησή τους με τρεις τρόπους:

- Με την κυριαρχία αυθόρμητων διαδικασιών παγκοσμιοποίησης, που θα οφείλεται σε ισχυρά ιστορικά και γεωπολιτικά πλεονεκτήματα τα οποία θα προσελκύουν έντονα το διεθνές κεφάλαιο, και θα προκαλούν διεργασίες ανάλογες με αυτές που επισημαίνονται στην ανάλυση των παγκόσμιων πόλεων.
- Με την επιδίωξη της παγκοσμιοποίησης, προερχόμενη από μητροπολιτικές κυρίως στρατηγικές, που προϋποθέτει ισχυρό βαθμό αυτονομίας και αυτοδιοικητικής οργάνωσης μιας πρωτεύουσας.
- Με την επιδίωξη της παγκοσμιοποίησης της πρωτεύουσας, στα πλαίσια μιας εθνικής στρατηγικής σύνδεσης της χώρας με την παγκόσμια οικονομία.

Η τελευταία εκδοχή, συνδέεται με το γεγονός ότι οι ανατροπές της

²⁸⁵ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.1-2

²⁸⁶ ό.π., σ.6

²⁸⁷ ό.π., σ.7

²⁸⁸ ό.π., σ.28

²⁸⁹ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.16

μεταβιομηχανικής εποχής, δεν πιέζουν μόνο τις πόλεις αλλά και τις χώρες να συνδεθούν με την παγκόσμια οικονομία, και *μια μεγάλη, ισχυρή πόλη φαίνεται σήμερα απαραίτητη για τη δυνατότητα ανταγωνιστικής συμμετοχής κάθε έθνους στις παγκόσμιες αγορές*²⁹⁰. Συγχρόνως, καθώς η παγκοσμιοποίηση περιορίζει τις παραδοσιακές λειτουργίες των πρωτευουσών, πολλές απ' αυτές, εντάσσονται ή φιλοδοξούν να ενταχθούν στα δίκτυα των παγκόσμιων πόλεων, διευρύνοντας την οικονομική τους βάση· οι στόχοι τους λοιπόν αναφέρονται συγχρόνως στο εθνικό και το τοπικό, επιδιώκοντας τη σύνδεση της εθνικής οικονομίας με την παγκόσμια και την υποκατάσταση των χαμένων ρόλων.

Οι πρωτεύουσες, διοικώντας, εκπροσωπώντας και συμβολίζοντας τα έθνη, τείνουν φυσιολογικά να διευκολύνουν τη γεφύρωση των εθνικών με τις παγκόσμιες συνιστώσες, για διάφορους λόγους:

- Την ιστορική εμπειρία και εξειδίκευση στη διοίκηση, τις διεθνείς σχέσεις και τον τριτογενή τομέα, την εξοικείωση των πολιτών τους με τη διεθνή σφαίρα, την ύπαρξη εγκατεστημένων ξένων κ.ο.κ.
- Την έντονη, συγκριτικά με άλλες πόλεις τάση διεθνοποίησης τους, καθώς μειώνονται οι ιστορικές αρμοδιότητές τους, έναντι του εθνικού κράτους.
- Τη δυνατότητα να συνδυάζουν την τοπική με την εθνική αφοσίωση: η παγκοσμιοποίηση μετατοπίζει τη αφοσίωση των πολιτών από τα εθνικά κράτη σε άλλα στοιχεία, μεταξύ των οποίων, από τα σημαντικότερα, είναι οι παγκόσμιες πόλεις²⁹¹. Σ' αυτά τα πλαίσια, εντείνονται διεθνώς οι προσπάθειες ενίσχυσης της αφοσίωσης των πολιτών προς τις ίδιες τις πόλεις που φιλοδοξούν να παγκοσμιοποιηθούν και για μια πρωτεύουσα είναι ευκολότερο από οιαδήποτε άλλη πόλη, να εξασφαλίζει μια ευρύτερη αφοσίωση όχι μόνο σε τοπικό αλλά και σε εθνικό επίπεδο: ιστορικά, η αφοσίωση προς την πρωτεύουσα συνιστά συγκεκριμενοποίηση της πίστης προς την πατρίδα, με την επικέντρωση σε αξίες του έθνους που συμβολίζονται από την πόλη, έτσι ώστε οι πρωτεύουσες, απολαμβάνουν κατά κανόνα, όχι μόνο της πίστης των κατοίκων τους αλλά και των πολιτών του έθνους τους. Σήμερα, ο ανταγωνισμός των πόλεων στα παγκόσμια στάδια μπορεί να οδηγήσει στην επιλογή ή την αποδοχή της εθνικής πρωτεύουσας, ως μιας κοινά -από το έθνος- αποδεκτής παγκόσμιας πόλης, που ακόμη και παγκοσμιοποιούμενη, φαίνεται ελάχιστα πιθανό να αυτονομηθεί από το εθνικό της περιβάλλον, απεμπλώνοντας την εθνική πρωτοκαθεδρία της. Έτσι, κάθε εθνική πρωτεύουσα, θα είναι εύλογα αποδεκτή από το έθνος, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη πόλη, ως παγκόσμια πόλη, που θα εγγυάται συγχρόνως τα εθνικά συμφέροντα. Οι πρωτεύουσες συνεπώς, διαθέτοντας συνήθως περισσότερο ή λιγότερο, ήδη την αφοσίωση όχι μόνο των κατοίκων τους, αλλά και την εμπιστοσύνη των πολιτών του εθνικού τους κράτους, διαθέτουν στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού των πόλεων, ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα.

Στο πεδίο του ίδιου του αστικού σχεδιασμού, που σχετίζεται με την παγκοσμιοποίηση των πόλεων, οι πρωτεύουσες εμφανίζονται επίσης

²⁹⁰ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.17

²⁹¹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.23

πλεονεκτικές.

Στο μέτρο που ο αστικός σχεδιασμός, επικεντρώνεται στην προσαρμογή μιας πόλης στις απαιτήσεις της παγκόσμιας οικονομίας, οι πρωτεύουσες προσφέρουν μεγαλύτερη συγκριτικά ευχέρεια προσανατολισμού των ιστορικών σχεδιαστικών τους πρακτικών σε αναπτυξιακές κατευθύνσεις, διαθέτοντας (α) παγιωμένες ιστορικές πρακτικές συστηματικής επέμβασης των κυβερνήσεων στον αστικό σχεδιασμό, που διευκολύνουν την ικανοποίηση των απαιτήσεων της παγκόσμιας οικονομίας, (β) παρακαταθήκη μελετών εξωραϊστικού ή/και αναπτυξιακού σχεδιασμού, που εύλογα, είναι σε μεγάλο βαθμό συμβατός με τον μεταβιομηχανικό αναπτυξιακό σχεδιασμό, ιδιαίτερα σε ζητήματα αναπλάσεων και αναβάθμισης των κέντρων και (γ) τοπικές κοινωνίες, ιστορικά εθισμένες στον εξωραϊστικό σχεδιασμό κύρους, τις παρεμβάσεις και τον απ' ευθείας αστικό σχεδιασμό από τις κεντρικές κυβερνήσεις.

Αλλά στο μέτρο που οι πρωτεύουσες μεσ' από τις διαδικασίες παγκοσμιοποίησής τους, προορίζονται να συμβάλλουν στην ομαλή και επωφελή «επιβίβαση» κάθε εθνικής οικονομίας και κοινωνίας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, κύρια προϋπόθεση είναι η σταθερή δέσμευση καθεμίας στο έθνος της, αλλά και τους πολίτες της, κάτι που εμφανίζεται ιδιαίτερα περίπλοκο. Το «τοπικό και το παγκόσμιο», επισημαίνει ο S.Campbell²⁹², συνιστούν μέρος μόνο της εικόνας των τάσεων των πρωτευουσών, όπου επίσης αντιπαράτιθενται τα τοπικά με τα εθνικά συμφέροντα και τα εθνικά με τα διεθνή. Ο όρος «τοπικό», αποτελεί υπεραπλούστευση πολλαπλών συμφερόντων και ομάδων από τους ακτιβιστές κατοίκους, έως τις διογκούμενες αυτοδιοικήσεις²⁹³, όπως επίσης των παραδοσιακών και των αναδυόμενων αστικών κοινωνικών στρωμάτων. Συνεπώς, οι πρωτεύουσες ως οι πόλεις που ενσάρκωσαν και ενσαρκώνουν τα έθνη αφ' ενός και ως οι ευκολότερα συνήθως πόλεις κάθε έθνους, εντάξιμες στα δίκτυα της παγκόσμιας οικονομίας, μοιραία, αποτελούν τους κύριους τόπους συνάντησης και σύγκρουσης των δυνάμεων και των επιδράσεών της, με τον εθνικισμό, τον οικονομικό προστατευτισμό, την ξеноφοβία, τα εσωτερικά συμφέροντα, τα εθνικά κράτη και τις εθνικές δομές τους. Παρά το γεγονός ότι από μια πλευρά η παγκοσμιοποίηση τείνει να τυποποιεί τις πόλεις, οι παγκοσμιοποιούμενες πρωτεύουσες, συνεχίζουν ν' αντανakλούν τις εθνικές ιδιοσυγκρασίες. Η γεφύρωση των συγκρουόμενων τοπικών και παγκόσμιων πιέσεων, είναι υποστηρίζει ο S.Campbell²⁹⁴, η μεγαλύτερη πρόκληση για τις πρωτεύουσες στην εποχή μας. Η πλέον επιτυχημένη πρωτεύουσα, αναφέρει ο A.King²⁹⁵, θα είναι εκείνη που με τη διάθεση των πόρων της, με τις μορφές και τους τόπους του δομημένου περιβάλλοντός της, θα συνδυάσει επιτυχώς τα σύμβολα του εθνικού της παρελθόντος, με τις αναπαραστάσεις των ταχύτατα αναδυόμενων συνθηκών της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης. Στην πραγματικότητα, η προηγούμενη πρόκληση, εμφανίζεται περιπλοκότερη, αφού ο αστικός σχεδιασμός, εμπεριέχει για τις πρωτεύουσες μια τριπλή διάσταση, καθώς απευθύνεται συγχρόνως σε τρία «μέτωπα»: το εξωτερικό για την προσέλκυση

²⁹² Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.1,30

²⁹³ ό.π., σ.1,30

²⁹⁴ ό.π., σ.31,38

²⁹⁵ King A., «Cultural Hegemony and capital Cities», σ.267

της παγκόσμιας οικονομίας, το τοπικό που αναφέρεται στις κοινωνίες που «στελεχώνουν» αυτές τις πόλεις και το εσωτερικό για την ανάπτυξη και τον έλεγχο της χώρας. Αυτή η διαπίστωση, επανατοποθετεί την προβληματική των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης των πόλεων σ' ένα πλαίσιο, όπου η εθνική παράμετρος και το κράτος, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, ενώ η ιδιαίτερη σημασία των πρωτευουσών για τα κράτη, στη μεταβιομηχανική εποχή, αυξάνεται περαιτέρω, σε χώρες όπου η πρωτεύουσα, κυριαρχεί οικονομικά και πληθυσμιακά, συνιστώντας τον αποκλειστικό εν δυνάμει διάυλο σύνδεσης της χώρας με την παγκόσμια οικονομία.

2.5.Ο αστικός σχεδιασμός στη μεταβιομηχανική εποχή

2.5.1.Η σημασία και ο χαρακτήρας του σχεδιασμού

Στη μεταβιομηχανική εποχή, ο ανταγωνισμός μεταξύ των κοινοτήτων, αυξάνεται παράλληλα με την αύξηση συνεργασίας του κεφαλαίου²⁹⁶ ενώ η σημασία της αντίφασης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, μειώνεται ενώπιον των αντιφάσεων μεταξύ εργασίας και νέας τεχνολογίας, επικοινωνίας, καταναλωτικού καπιταλισμού²⁹⁷.

Σήμερα, η κινητικότητα των κεφαλαίων της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, σε συνδυασμό με τον από-βιομηχανισμό της βιομηχανίας, μέσ' από τη διασπορά, την πολυδιάσπαση και την ευελιξία της παραγωγής, δημιουργούν ένα ασταθές επενδυτικό πλαίσιο. Το κεφάλαιο, έχοντας μεταβιβάσει το μεγαλύτερο μέρος του επενδυτικού κινδύνου στις τοπικές κοινωνίες, συνεχώς αξιολογεί, προσανατολίζει και ανά-προσανατολίζει τις επενδύσεις, έχοντας την ευχέρεια να εγκαθίσταται, να αποσύρεται και να αλλάζει παραγωγικά αντικείμενα, χωρίς να αναμένει αποσβέσεις επενδύσεων (τις οποίες σήμερα, πραγματοποιούν οι τοπικοί υπεργολάβοι), που το καθιστούσαν δέσμιο εθνικών πολιτικών και εργασιακών συνθηκών, ή να προσελκύεται από την ύπαρξη εντόπιων πλουτοπαραγωγικών πηγών, που οι εθνικές πολιτικές, χρησιμοποιούσαν για την προσέλκυση δευτερογενών επενδύσεων. Η πτώση των οικονομικών συνόρων, καταργεί τα εθνικού επιπέδου, επενδυτικά πλεονεκτήματα μετατοπίζοντας το βάρος στις τοπικές συνθήκες, που συνδέονται πλέον άμεσα με τις παγκόσμιες.

Στις νέες αυτές συνθήκες, η μεταμοντέρνα γεωγραφία, αναπτύσσει ένα αναλυτικό πλαίσιο που υπερβαίνει τις φιλελεύθερες και τις μαρξιστικές οπτικές καθ' όσον αφορά στην απόδοση των χωρικών φαινομένων σε κοινά αίτια²⁹⁸, την ερμηνεία τους με κοινούς νόμους και κανόνες και το χειρισμό τους με κοινές πολιτικές ως συνταγές: η διαπίστωση, ότι παρόμοιες μεταξύ τους διαδικασίες, έχουν συχνά εντελώς διαφορετικές αφετηρίες και επιπτώσεις, σε διαφορετικούς τόπους, κοινωνικές τάξεις και ομάδες, οδηγεί στον τονισμό της σημασίας του τοπικού, του μερικού και των μικρο-ερμηνειών των κοινωνικών φαινομένων. Η διαφοροποίηση στο χώρο και οι κοινωνικές αλλαγές, μεταβάλλονται και αναπαράγονται, εγγραφόμενες σε συγκεκριμένες παραγωγικές δομές, ιδιαίτερες εργασιακές σχέσεις, κοινωνικές ιεραρχίες,

²⁹⁶ Soja E.W., «Taking Los Angeles Apart», σ.278

²⁹⁷ Λεοντίδου Λ., «Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία», σ.283

²⁹⁸ Soja E.W., «Taking Los Angeles Apart», σ.279

όπως αυτές ορίζονται σε κάθε πόλη, περιφέρεια ή κοινότητα και αποτελούν τμήμα της ερμηνείας της άνισης ανάπτυξης²⁹⁹.

Βασικό στοιχείο στη θεωρία της μεταμοντέρνας γεωγραφίας αποτελεί η σημασία των τοπικών χαρακτηριστικών. Οι S.T.Roweis-A.J.Scott³⁰⁰, έχουν εξηγήσει, πώς οι αλλαγές των διαφορικών χωρικών πλεονεκτημάτων στο χωρικό μόρφωμα, δεν ακολουθούνται αυτόματα από επαναδιαμορφώσεις του σχήματος των χρήσεων γης, παρά μόνον όταν η οριακή παραγωγικότητα της γης δεν ισούται με τη γαιοπρόσοδο, ώστε να επιδιώκεται η αποκατάσταση της αποτελεσματικότητας. Αυτό σημαίνει ότι η αστική γη ενσωματώνει χαρακτηριστικά που μεταβάλλονται πάρα πολύ αργά εν σχέση προς τις οικονομικές συνθήκες, και πρακτικά παραμένουν σταθερά. Αντιστοίχως, η μειωμένη κινητικότητα των κατοίκων, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις διασποράς της ιδιοκτησίας, έχει ως αποτέλεσμα να ενσωματώνονται στην αστική γη αντιστοίχως, ιδιαίτερα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά³⁰¹. Οι ιδιαίτερες συνθήκες λοιπόν κάθε τόπου, αποτελούν, παράγοντες που σε συνάρτηση με τις επιλογές του παγκοσμιοποιημένου κεφαλαίου, οδηγούν στην ανάπτυξη, τη στασιμότητα ή την παρακμή του. Από το πλέγμα των χαρακτηριστικών αυτών, τα κρίσιμα σήμερα, όπως εξηγούν η Α.Λυμπεράκη³⁰² και η Λ.Λεοντίδου³⁰³, είναι η ποιότητα της ζωής και η αισθητική του περιβάλλοντος, η τεχνολογία των υποδομών και των εξοπλισμών, το μορφωτικό επίπεδο και ο πολιτισμός των κατοίκων. Κυρίως το τελευταίο χαρακτηριστικό, που συναρτάται με τα προηγούμενα και δεν οικοδομείται παρά στο μακρύ ιστορικό χρόνο³⁰⁴, είναι άρα ενσωματωμένο στους τόπους, αναδεικνύει και τη σημασία του πολιτισμού και της πολιτιστικής ανάπτυξης, που περιορίζουν τις δυνατότητες των υπανάπτυκτων περιφερειών³⁰⁵. Συνεπώς, το παγκόσμιο κεφάλαιο, δεν εμφανίζεται παντοδύναμο στις χωροθετικές επιλογές του: οι επί μέρους τοπικές συνθήκες αντανακλώνται στο παγκόσμιο και επηρεάζουν τους τρόπους και τα αποτελέσματα της λειτουργίας του³⁰⁶.

Οι μεταμοντέρνες γεωγραφικές οπτικές, έχουν επηρεάσει ιδιαίτερα τις αστικές πολιτικές στις ανεπτυγμένες χώρες. Συχνά, οι κατευθύνσεις των κεντρικών κυβερνήσεων και οι τοπικές πολιτικές, στρέφονται στην αναζήτηση και την ανάδειξη των τοπικών πρωτοβουλιών, δυνάμεων και συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε τόπου, με την έννοια της ανταγωνιστικής ανάπτυξης των χωρο-κοινωνικών υποσυνόλων³⁰⁷. Άλλοτε, επιδιώκεται η συνεργασία των τοπικών κοινωνιών για την συντονισμένη αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων τους. Σε κάθε περίπτωση, η προσπάθεια εξισορρόπησης των τοπικών ανισοτήτων, με την έννοια της ομοιογενοποίησης, μειώνεται στην πράξη, ως ανέφικτη ή/και ανεπιθύμητη. Η έννοια των «τοπικών αναπτυξιακών

²⁹⁹ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, σ.20-21,26

³⁰⁰ Roweis S.T., Scott A.J., «Το ζήτημα της αστικής γης», σ.440-441

³⁰¹ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, σ.27

³⁰² Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, σ.43-44

³⁰³ Λεοντίδου Λ., «Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία», σ.299-300

³⁰⁴ Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, σ.44

³⁰⁵ Λεοντίδου Λ., «Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία», σ.300

³⁰⁶ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, σ.205, Λ.Λεοντίδου, «Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία», σ.296

³⁰⁷ Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, σ.26

προγραμμάτων», αποτελεί ενδεικτική προσπάθεια μεταμοντέρνας σύνθεσης της πολεοδομίας, της οικονομίας και του πολιτισμού μέσ' από το πρίσμα των τόπων.

Στα πλαίσια αυτά, η θεσμική, ιεραρχημένη, ρυθμιστική και τυποποιητική εκδοχή του αστικού σχεδιασμού, καθίσταται άτοπη, καθώς αναδεικνύεται η στρατηγική του σημασία, για το μεταβιομηχανικό μετασχηματισμό των πόλεων, που προκύπτει από τις αλληλένδετες συνιστώσες, της μεταβιομηχανικής εποχής:

- Την κρίση που προκαλεί στις πόλεις η έλευση της μεταβιομηχανικής εποχής, αχρηστεύοντας τον αστικό, τον οικονομικό και τον κοινωνικό τους ιστό. Τα λειτουργικά αδιέξοδα των πόλεων, που θέτουν διαρκώς εντονότερα το πρόβλημα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της οικονομικής παρακμής και του κοινωνικού διαχωρισμού, εγείρουν επιτακτικά, ζητήματα ανασχεδιασμού, αστικής αναζωογόνησης και αναπλάσεων.
- Την πολιτιστική και τη λειτουργική αξία των κέντρων στις μεταβιομηχανικές αστικές κοινωνίες του ανεπτυγμένου κόσμου.
- Τη σημασία των κέντρων για την αναδιάρθρωση της οικονομικής βάσης των πόλεων, μεσ' από την ανάπτυξη της οικονομίας των υπηρεσιών, που κατ' αρχήν ανταποκρίνεται στη ζήτηση που προκαλούν οι προηγούμενοι κοινωνικοί μετασχηματισμοί. Καθώς επίκεντρο των αστικών οικονομιών γίνεται το άτομο και οι υποκειμενικές θεωρήσεις, ανάγκες και απαιτήσεις του, η πόλη τείνει να μετασχηματίζεται σ' έναν ευέλικτο, περίπλοκο, πολυπρόσωπο και πολυμορφικό χώρο, που σχεδιάζεται και ανασχεδιάζεται σε κάθε επίπεδο, για να καλύψει την ποικιλία και το ευμετάβλητο των προτιμήσεων.
- Τη σημασία ανάπτυξης της προηγούμενης οικονομίας και την αξία της ανάπλασης και αναζωογόνησης των κέντρων για τη διεθνοποίηση του ρόλου των πόλεων, στην επιδίωξη της οποίας ο αστικός σχεδιασμός διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Η επικέντρωση της δημόσιας ρητορικής για την πόλη, όλο και περισσότερο στην «εικόνα» της, παρά στην οργάνωση, τη λειτουργία ή τις ανάγκες του πληθυσμού, είναι χαρακτηριστική αυτής της μετατόπισης.

Η ανάγκη αναπροσαρμογής των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή, οδηγεί έτσι στην τεράστια αύξηση των ποσοτικών και ποιοτικών απαιτήσεων του σχεδιασμού: όλο και περισσότερες επιχειρήσεις αναπλάσεων, αποσκοπούν στην αναπροσαρμογή και τη λειτουργική επανένταξη των «αστικών κενών» στην πόλη. Τις ευέλικτες μορφές συσσώρευσης κεφαλαίου και τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης, ακολουθούν οι ευέλικτες πολεοδομικές μορφές, ενώ η ανάμιξη των χρήσεων, ακόμη και της ελαφράς και μικρής βιομηχανίας, με το εμπόριο, τις επιχειρήσεις, την κατοικία, φαίνεται να είναι η λέξη κλειδί στις νέες πολεοδομικές αντιλήψεις. Μ' αυτήν την έννοια, ο σχεδιασμός, μετατρέπεται σε μια πολύπλοκη διαδικασία, επιχειρώντας να ισορροπήσει ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο συμφέρον, την ιδιωτική και τη δημόσια μετακίνηση, τον επανεποικισμό και την αστική αναζωογόνηση, την προώθηση της επιχειρηματικότητας και την προστασία της κατοικίας, την

προστασία των μονοκατοικιών και την αξία της συλλογικής κατοικίας κοκ³⁰⁸.

Αλλά ο περίπλοκος στρατηγικός χαρακτήρας του, καθίσταται κρίσιμος, στο μέτρο που ο αστικός σχεδιασμός, εκφράζει διαφορετικές προσεγγίσεις για την οικονομική ανάπτυξη των πόλεων, καθώς η εκτελεστική αυτάρκεια του δημόσιου τομέα, υποχωρεί διαρκώς. Η ανάγκη ευελιξίας και αποτελεσματικότητας που εισάγει το ανταγωνιστικό κλίμα της οικονομικής παγκοσμιοποίησης σε κάθε επίπεδο του χώρου και της κοινωνίας, οδηγεί στην αυξανόμενη εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα, επιτείνοντας την πολυπλοκότητα των συνθηκών στις οποίες διαμορφώνεται το σχετικό πλαίσιο. Η δυσκαμψία και τα ανεπαρκή αντανακλαστικά του δημόσιου τομέα, τον καθιστούν ανίκανο να σχεδιάσει και να εκτελέσει αξιόπιστα και υλοποιήσιμα προγράμματα, χωρίς την προσφυγή στις υπηρεσίες ευέλικτων ιδιωτικών ή οιονεί ιδιωτικών σχημάτων, που για να διατηρήσουν την ευελιξία τους, παραμένουν συχνά, σε μεγάλο βαθμό ανεξέλεγκτα, από τις -δομημένες στη λογική της βιομηχανικής εποχής- συλλογικότητες. Η αυτοδιοίκηση, καθίσταται σταδιακά ένας μόνον από τους παράγοντες του τόπου, μαζί με το κράτος, τις άλλες συλλογικότητες και τον ιδιωτικό τομέα, που διευρύνει διαρκώς τα όριά του³⁰⁹.

Είναι συνεπώς δεδομένη, η όλο και συχνότερη, άτυπη ή θεσμική συνεργασία μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, για την πραγματοποίηση εκτεταμένων επενδύσεων και έργων, κρίσιμων για την τοπική ανάπτυξη, που ο δημόσιος τομέας, αδυνατεί να οργανώσει, να διαχειρισθεί και να χρηματοδοτήσει μόνος του. Καθώς η *εταιρική πολεοδομία, καθίσταται όλο και περισσότερο αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης*, ο αστικός σχεδιασμός καλείται να διαδραματίσει ένα νέο ρόλο, όπου ο δημόσιος τομέας είναι υποχρεωμένος να συνεργασθεί με τον ιδιωτικό, προσπαθώντας να βρísκεται σε ευνοϊκή διαπραγματευτική θέση, αναφέρει ο F.Ascher³¹⁰.

2.5.2.Οι θεωρητικές κατευθύνσεις του στρατηγικού σχεδιασμού

Η στρατηγική σκέψη, γράφουν οι P.Kantor και H.V.Savitch³¹¹, επιτρέπει τη σύνδεση των μέσων με τους σκοπούς και το ευρύτερο περιβάλλον, έτσι ώστε εκκινώντας από υποκειμενικές απόψεις, προσαρμόζεται σε ευρύτερα σχήματα. Ο σχεδιασμός στη μεταβιομηχανική εποχή, καθώς καλείται να ανασχεδιάσει τις πόλεις, προωθώντας οικονομικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς, προσλαμβάνει στρατηγικό χαρακτήρα. Αλλά η πολεοδομική πράξη, ως παράγωγο του αστικού σχεδιασμού, *είναι μια «πολεμική ιδεών»*, τονίζει ο Γ.Τσιώμης³¹², αφού κάθε πρόταση σημαίνει διαφορετικά κριτήρια και ιδεολογίες, διαφορετικές πρακτικές, λογικές κ.ο.κ. Με την έννοια αυτή, η πολεοδομική πράξη, είναι *πολιτική πράξη, αλλά και πολιτισμική*.

Ο A.Giddens³¹³, έχει διακρίνει δύο κύρια ρεύματα πολιτικών αρχών:

- Τη νεοφιλελεύθερη πρόταση, που προδιαγράφει την ελάχιστη κρατική εμπλοκή και τη μέγιστη οργάνωση οικονομικών σχέσεων της αγοράς,

³⁰⁸ Burdett R., «Urban Issues in Britain Today»

³⁰⁹ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.3,4

³¹⁰ Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C., Berque A. *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, ch.1

³¹¹ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.3

³¹² Τσιώμης Γ., «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.70

³¹³ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.24

υπερασπιζόμενη το *laissez-faire*, ως παγκόσμια πανάκεια για κάθε οικονομικό πρόβλημα.

- Τη σοσιαλδημοκρατία της αγοράς, που είναι έτοιμη ν' αναγνωρίσει με διάθεση συνεργασίας τις συμβατές με την κοινωνική δικαιοσύνη και τη βιώσιμη ανάπτυξη ιδιότητες της αγοράς, επιφυλασσόμενη να επεμβαίνει σε αντίθετη περίπτωση.

Στο πνεύμα της προηγούμενης ταξινόμησης, οι P.Kantor και H.V.Savitch³¹⁴, αναλύοντας το νέο *διαπραγματευτικό υπόδειγμα αστικής ανάπτυξης*, στην έρευνά τους για τις αστικές στρατηγικές σε πόλεις της Ε.Ε. και των Η.Π.Α. έχουν ταξινομήσει τους θεωρητικούς του άξονες σε δύο προσανατολισμούς: την αγορά και την κοινωνία.

2.5.3.Οι αστικές στρατηγικές της αγοράς

2.5.3.1.Το σκεπτικό του προσανατολισμού στην αγορά

Η πρώτη προσέγγιση, με την υπόθεση ότι καθώς η παγκοσμιοποίηση ολοκληρώνει τις αγορές, η νεοκλασική οικονομική θεωρία αποτελεί την καταλληλότερη πρόταση για την παγκόσμια ευημερία, συλλαμβάνει τον κόσμο, ως ανταγωνιστικό πεδίο για τις πόλεις, που για να ευημερήσουν, οφείλουν να επικεντρώνονται μονομερώς στην προσέλκυση επενδύσεων, με την αξιοποίηση και την ανάπτυξη των σημαντικών για την παγκόσμια οικονομία συνιστωσών. Η ιδέα για την ανάκαμψη των πόλεων με την αύξηση του διεθνούς ρόλου τους, μεσ' από τη βελτίωση των στοιχείων που αυξάνουν την ελκυστικότητά τους για το παγκοσμιοποιημένο κεφάλαιο και τους παράγοντες υποστήριξής του, συνοψίζεται στην «πώληση» των πόλεων στη διεθνή αγορά. *Οι πολιτικές και οι δράσεις των κυβερνήσεων, θα καθορίσουν εν μέρει το βαθμό της παγκόσμιας σημασίας των πόλεων, εφ' όσον προωθηθούν ως «πύλες» για ευρείες εθνικές οικονομίες και επιχειρηματικοί τόποι ελέγχου της ροής των επενδύσεων εκτός των χωρών τους, σε άλλες περιοχές του κόσμου* γράφει ο L.Neilson³¹⁵. Ο H.Chapman³¹⁶, θεωρεί ζωτική την αξία των επιχειρηματικών στρατηγικών μιας πόλης, με στόχο να πουλήσει τον εαυτό της στην παγκόσμια αγορά, ενώ ανάλογο είναι και το συμπέρασμα του M.Moore³¹⁷ κατά τον οποίο η ικανότητα πώλησης της πόλης ως τόπου κατάλληλου για επενδύσεις, συνιστά την κύρια προϋπόθεση κεφαλαιακών εισροών στις αστικές οικονομίες.

Η οπτική αυτή, τονίζει την ανάγκη εκσυγχρονισμού των πόλεων με την άρση των *συστημικών ατελειών* τους (*systemic failures*), που οφείλουν να αντικαταστήσουν την προσπάθειες καταπολέμησης των ατελειών των αγορών (*market failures*): εκτός από τις θεσμικές παρεμβάσεις, αποδίδει μεγάλο βάρος στα αστικά συστήματα (αεροδρόμια, συγκοινωνιακά και πληροφοριακά δίκτυα, φυσικοί πόροι, εκπαίδευση, γνωσιακές βάσεις κ.ο.κ.) που επειδή διευκολύνουν την οικονομική δραστηριότητα, η λειτουργία τους θεωρείται κρίσιμη για την ανάπτυξη³¹⁸. Το πλαίσιο λειτουργίας της οικονομίας, τονίζει ο L.Neilson, είναι σημαντικότερο από την ίδια την οικονομία, καθώς πραγματικές αγορές, μπορούν να υπάρξουν μόνο σε πλαίσια θεσμικών

³¹⁴ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.3

³¹⁵ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.10-11

³¹⁶ Αναφ. σε Lawson D., *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence?*

³¹⁷ ό.π.

³¹⁸ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.21-22

κανόνων, φυσικών υποδομών (π.χ. δικτύων συγκοινωνίας, ενεργείας τηλεπικοινωνιών) και γνωσιακών βάσεων (π.χ. πανεπιστημίων, συστημάτων κατάρτισης, βιβλιοθηκών και βάσεων δεδομένων)³¹⁹. Τέτοιες στρατηγικές, προσανατολίζονται στην εκμετάλλευση της εικόνας μιας πόλης με στόχο την προσέλκυση επενδύσεων (Pagano και Bowman, 1997), την αναψυχή, τον πολιτισμό και τους εξωραϊσμούς για την προσέλκυση «καθαρών βιομηχανιών» (Florida, 2000), την υψηλή αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών που προσφέρουν (Parks και Oakerson, 2000, Savas, 2000), τη διέγερση ιδιωτικών επενδύσεων, με τη μείωση του επιχειρηματικού κόστους ή την εκμετάλλευση νέων αγορών (Eisinger, 1988), τη δημιουργία μιας «κρίσιμης μάζας» με το σχηματισμό ενός μίγματος επιχειρήσεων σε μια περιοχή (Porter, 1995), την κατάρτιση των εργαζομένων, με στόχο την εκμετάλλευση της οικονομίας της γνώσης (Reich, 1992, Clarke και Gaile, 1998), την υψηλή εξειδίκευση σε συγκεκριμένους τομείς της αγοράς (Boyle, 1994)³²⁰.

Οι προσεγγίσεις αυτές, με την έμφαση στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς, τείνουν να ταυτίζουν τις πόλεις με τις επιχειρήσεις: *οι ανταγωνιστικές πόλεις και οι επιχειρήσεις, υποστηρίζει ο L.Neilson³²¹, οφείλουν να επικεντρώνονται στη καλλιέργεια της καινοτομίας και της τεχνολογικής πρωτοπορίας, της περιβαλλοντικής ποιότητας, του επιπέδου εκπαίδευσης, της πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας και της γενικής εθνικής οικονομικής βάσης.*

Το γεγονός ότι ο στρατηγικός σχεδιασμός, στα πλαίσια της πόλης-επιχείρησης, συγκεντρώνεται σε οικονομικούς στόχους, υποβαθμίζει τη σημασία της διαλεκτικής, της πολιτικής, της αντιπροσώπευσης με την έννοια των διαφορετικών συμφερόντων και ουσιαστικά της δημοκρατίας, έναντι της ανάγκης για ομαλότητα και συναίνεση. Εφ' όσον ο στόχος, η προσέλκυση δηλ. επενδύσεων από το παγκόσμιο κεφάλαιο, καθίσταται δεδομένος και αδιαμφισβήτητος, αυτό που έχει σημασία, είναι η συνέχεια και η συνέπεια της διοίκησης: *στρατηγικά προγράμματα ευρείας βάσης, με τη συνεργασία της κοινωνίας και του επιχειρηματικού κόσμου, αναφέρει ο L.Neilson³²², θ' αποτελέσουν ουσιαστικά εργαλεία αστικής διαχείρισης, δημιουργώντας ένα μεσοπρόθεσμο πλαίσιο μεσ' από το οποίο θα διαμορφώνεται η καθημερινή πρακτική. Ο σχεδιασμός οφείλει να διασχίζει τις πολιτικές «γραμμές», ώστε να έχει συνεχή υποστήριξη από τις διαδοχικές πολιτικές αρχές. Στο ίδιο πνεύμα, ο J.Kotkin³²³, τονίζει, την αξία της αποτελεσματικής διακυβέρνησης: το βάρος σήμερα επισημαίνει, μετατοπίζεται από τις αφηρημένες πολιτικές θέσεις (δεξιά, αριστερά) στην αποτελεσματικότητα και την επίλυση των τοπικών προβλημάτων.*

Στα πλαίσια της προηγούμενης προσέγγισης, τα προβιομηχανικά ιστορικά κέντρα των πόλεων, προσλαμβάνονται ως ιδεώδεις χωρο-κοινωνικές μήτρες ανάπτυξης της μεταβιομηχανικής οικονομίας.

Στη λογική της διόρθωσης των ατελειών κάθε συστήματος, αντί των ατελειών της αγοράς, μια πρόσφατη έκθεση του ΟΟΣΑ, συνιστά στις κυβερνήσεις την επικέντρωση στην *αύξηση των εργαζομένων στις καινοτόμες*

³¹⁹ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.21

³²⁰ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.3

³²¹ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.21

³²² ό.π., σ.30-32

³²³ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.54-55

επιχειρήσεις, αναφέρει ο L.Neilson³²⁴. Σύμφωνα με την προηγούμενη οπτική, η έλλειψη ελκυστικότητας μιας πόλης για τους πρωταγωνιστές της νέας οικονομίας, αντιμετωπίζεται ως μια κρίσιμη συστημική ατέλεια, η διόρθωση της οποίας, αποτελεί προϋπόθεση για την προσέλκυση επενδύσεων στη βιομηχανία της γνώσης και τις άλλες υπηρεσίες υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας. Με οδηγούς την αντίληψη αυτή και τη λειτουργική αξία που διαπιστώνεται στην κυρίαρχη ανάλυση της παγκόσμιας πόλης για τα ιστορικά κέντρα, η νεοφιλελεύθερη σκέψη, προδιαγράφει το ρόλο τους ως εστιών (*niches*) για τα νέα αστικά στρώματα που θα καλλιεργήσουν τους κλάδους της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας, συνδέοντας κάθε πόλη με τον κόσμο και διασπείροντας το δυναμισμό και τον πλούτο τους σε ολόκληρο τον αστικό ιστό³²⁵. *Καθώς οι πυρήνες των πόλεων ανταγωνίζονται μεταξύ τους για κεφάλαια, ειδικευμένους εργαζόμενους και επενδύσεις, οφείλουν να εντοπίσουν τα φυσικά τους πλεονεκτήματα και να τα εμπορευθούν σ' αυτή τη βάση*, υποστηρίζει ο J.Kotkin³²⁶. Οι κυβερνήσεις, τονίζει ο H.McRae³²⁷ οφείλουν να μετατρέψουν τις σημερινές στρατηγικές προσέλκυσης εταιριών, στην προσέλκυση εξειδικευμένων εργαζομένων, μια στροφή στην οποία οι ίδιες οι πόλεις έχουν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο. *Όπου οι αυτοδιοικήσεις κατανοούν την παγκοσμιοποίηση και εισέρχονται στον παγκόσμιο ανταγωνισμό*, επισημαίνει ο L.Neilson³²⁸, *θα κατευθύνουν τις δράσεις τους στην προσέλκυση τοπικών και διεθνών επενδύσεων, προσπαθώντας να κάνουν τις πόλεις τους ελκυστικές όχι μόνο για επενδύσεις αλλά για τους πρωταγωνιστές της οικονομίας που βασίζεται στη γνώση με την προσαρμογή στους τύπους ζωής τους: η βελτίωση του περιβάλλοντος, οι ασφαλείς και ελκυστικές οικιστικές περιοχές, η ατμόσφαιρα διανοητικής δημιουργικότητας και επικοινωνίας θα είναι οι στόχοι τους*. Στο μέλλον, επισημαίνει ο T.Sakaiya, η οικονομική ανάπτυξη θα ενταθεί στα έθνη, τις περιφέρειες, τις εταιρίες που θα καταστούν έμπειρες στην ενσωμάτωση της πολιτιστικής γνώσης, του υψηλού design, της μόδας, στα προϊόντα και τις υπηρεσίες που προσφέρουν³²⁹.

Κατά τον J.Kotkin³³⁰, *η πόλη του μέλλοντος, οφείλει να ταυτίζεται με μια συλλογή από κοσμοπολίτικες, λειτουργικές και ζωντανές γειτονίες. Αυτές οι κοινότητες, ή διαφορετικά, τα αστικά χωριά, το καθένα μεμονωμένα και ως μέρος του αστικού αρχιπελάγους, θα πρέπει να επιδιώκουν να προσφέρουν στους κατοίκους της πόλης ένα ευρύ φάσμα εμπειριών, απόψεων και ήχων σε επίπεδο ασυναγώνιστο από το Διαδίκτυο ή τα επεκτεινόμενα προάστια. Η μοίρα των κέντρων, καθορίζεται από την ανάκτηση της μοναδικότητας του πολιτικο-οικονομικού τους ρόλου*.

Η οπτική του J.Kotkin, επηρεασμένη από τη μεσοπολεμική Γερμανική Σχολή και κυρίως τον G.Simmel, επικεντρώνεται στην αξία του παραδοσιακού αστικού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής αστικής κληρονομιάς, εξιδανικεύοντας το προ-βιομηχανικό παρελθόν: κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας,

³²⁴ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.21-22

³²⁵ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ. 47,48

³²⁶ ό.π., σ. 55

³²⁷ Lawson D., *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence?*

³²⁸ Neilson L., «Australian cities-technology and change», σ.13

³²⁹ Sakaiya T., «The Knowledge-Value Revolution: Or, a History of the Future» αναφ. σε Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.17

³³⁰ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.47,55

αναφέρει, τα κέντρα διαδραμάτισαν κυρίαρχο ρόλο στη ζωή των πόλεων, όχι μόνον ως κοινός χώρος των πολιτών, αλλά και ως κέντρα καλλιτεχνικών ανταλλαγών και χώρος εξειδικευμένης παραγωγής³³¹. Κατά την προσέγγιση αυτή, οι σύγχρονες πόλεις, οφείλουν να επιστρέψουν στην αστική παράδοση του χρυσού ευρωπαϊκού αιώνα της Βενετίας, των ολλανδικών και αγγλικών πόλεων, της Χανσεατικής Ένωσης, της παλαιάς ευρωπαϊκής αστικής παράδοσης των υπαίθριων αγορών και της εξειδικευμένης βιοτεχνίας, ανακτώντας τον καταπληκτικό δυναμισμό που κραυγάζει μέσα' από τους αιώνες από τότε που η Ευρώπη δημιούργησε το αστικό μέλλον³³².

2.5.3.2. Η κριτική των αστικών στρατηγικών της αγοράς

Η προσέγγιση που θεωρώντας άχρηστες τις αφηρημένες πολιτικές θέσεις, επικεντρώνεται στην επίλυση των τοπικών προβλημάτων, αφήνει αναπάντητο ένα κρίσιμο ερώτημα, σχετικό με τον εντοπισμό αυτών των τοπικών προβλημάτων, που διχάζει τις ιδέες για την ευημερία των πόλεων. Η θεώρηση ως αυτονόητων και μοναδικών τοπικών προβλημάτων, των παραγόντων που εμποδίζουν τη μεγιστοποίηση της συμβολής κάθε τόπου στην συσσώρευση του παγκοσμιοποιημένου κεφαλαίου, καταλήγει στην αδιαφορία για το κοινωνικό και το περιβαλλοντικό κόστος των μετασχηματισμών. Το κύριο ελάττωμά της αποκλειστικής στροφής στην αγορά, εντοπίζεται στην πολύπλευρη έλλειψη βιωσιμότητας του αστικού προτύπου που επαγγέλλεται: η αδυναμία του να διαχέει την ανάπτυξη και ο ασταθής χαρακτήρας του, θέτουν εν αμφιβόλω την μακροπρόθεσμη ικανότητά του να προκαλεί ανάπτυξη

Οι πρακτικές υψηλής ανταγωνιστικότητας με στόχο την αγορά, έχουν συχνά θεαματικά, αλλά βραχυπρόθεσμα αναπτυξιακά και κοινωνικά οφέλη (επενδύσεις, θέσεις εργασίας), αυξάνοντας τις κοινωνικές και χωρικές ανισότητες, την οικονομική αστάθεια και την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Η έμφαση σε βραχυπρόθεσμα, ισχυρά οικονομικά κίνητρα, με στόχο να γεμίσουν τα αστικά κενά με κολοσσιαίες κατασκευές, αποτυγχάνουν να ωφελήσουν τα κέντρα, καθώς η υπερεκμετάλλευση εξαντλεί τους φυσικούς και ανθρώπινους πόρους τους τονίζουν οι P.Kantor, H.V.Savitch³³³.

Η λογική που υπαγορεύει την εντατική και ταχεία ανάπτυξη, υποστηρίζει ότι η άνιση ανάπτυξη, που αυξάνει τη φοροδοτική ικανότητα των ευπόρων και άρα την αναδιανομή των εισοδημάτων, είναι προτιμότερη από την υπανάπτυξη. Στο μέτρο που εφαρμόζονται αποκλειστικά, οι στρατηγικές της αγοράς αφιερώνονται στη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, προδιαγράφοντας την εξέλιξη των τόπων, ως μοναχικές, ανταγωνιστικές πορείες, που καταλήγουν σε μια *τακτική υποταγή έναντι της αγοράς*³³⁴, χάριν της ανάπτυξης, η οποία προξενεί τις χωροκοινωνικές ανισότητες που χαρακτηρίζουν περισσότερο ή λιγότερο, τις παγκόσμιες πόλεις και έχουν ήδη αναλυθεί. Η εμπειρία, έχει αποδείξει ότι οι ανισότητες και ο κοινωνικός διαχωρισμός αναπαράγονται και αυξάνονται, καθώς οι αγορές, στην αναζήτηση του κέρδους, *εργάζονται διαρκώς για τους ισχυρούς, αγνοώντας τους αδύνατους* επισημαίνουν οι P.Kantor και H.V.Savitch³³⁵, των οποίων μια εκτεταμένη έρευνα στη Δυτική Ευρώπη και τις Η.Π.Α. επιβεβαιώνει ότι οι

³³¹ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.11

³³² Kotkin J., «The Urban Divide»

³³³ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.8

³³⁴ ό.π., σ.3

³³⁵ ό.π., σ.4,7,8

προσανατολισμένες στην αγορά πόλεις, δεν είχαν κανένα όφελος, έναντι όσων εφαρμόζουν κοινωνικές κυρίως πολιτικές, στο ζήτημα της απασχόλησης/ανεργίας, ενώ παράλληλα, αντιμετώπισαν πολύ μεγαλύτερη αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού.

Η προηγούμενη διαπίστωση σημαίνει, ότι οι αστικές στρατηγικές που προσανατολίζονται μονομερώς στην αγορά, βλάπτουν τις τοπικές κοινωνίες. Ο καπιταλισμός, αφ' ενός είναι ηθικά ουδέτερος, ενώ αφ' ετέρου δεν έχει ικανότητα μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, καθώς επικεντρώνεται στην άμεση κερδοφορία³³⁶, έτσι ώστε το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, αποκλείεται ν' ανησυχήσει για τις αρνητικές κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις των μετασχηματισμών στην πόλη, που «ναρκοθετούν» το μέλλον της.

Αλλά μια δημοκρατική κοινωνία, δεν μπορεί να λειτουργήσει στη βάση του συστημικού αποκλεισμού του ενός τρίτου της, ακόμη κι' αν το περιορίσει σε περιοχές τύπου *apartheid* γράφει ο M.Castells, διερωτώμενος αν *δημιουργούμε μια αθηναϊκή δημοκρατία πληροφοριακών δημιουργικών élites, αγνοώντας μια εγκαταλελειμμένη μάζα δούλων και βαρβάρων*³³⁷. Ο αντιφατικός τρόπος ανάπτυξης των πόλεων σήμερα, είναι επισφαλής, επισημαίνεται από θεωρητικούς όπως η S.Sassen³³⁸, ή οι A.J.Scott, J.Agnew, E.W.Soja, M.Storper³³⁹, που τονίζουν ότι αυτή η οικονομία καζίνου οδηγεί σε πόλεις των οποίων η επιβίωση είναι εύθραυστη, καθώς η επιτυχία τους επικεντρώνεται σε μια οικονομία μεγάλης παραγωγικότητας, υψηλής τεχνολογίας και εντατικών συναλλαγών. Μεσ' απ' αυτό το πρίσμα, είναι κατανοητό γιατί η εξάπλωση του νεοφιλελεύθερου υποδείγματος, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δηλ. την επικράτηση ή την απόρριψη της παγκοσμιοποίησης, οδηγεί σε ζοφερές προβλέψεις ανόδου της αστικής βίας και νέων αυταρχικών κοινωνιών³⁴⁰. Οι ενδείξεις από τις Η.Π.Α., τη Δυτική Ευρώπη και την Ιαπωνία, συνηγορούν για την ανάγκη ανάληψης πολιτικής δράσης με στόχο τη μείωση της χωρικής και κοινωνικής ανισότητας προειδοποιεί η S.Sassen³⁴¹.

Η στρατηγική αξία των ιστορικών κέντρων για την παγκοσμιοποίηση των πόλεων, όπως προκύπτει από την ακαδημαϊκή ανάλυση, συνιστά προφανώς την κύρια αιτία της μεγάλης οικονομικής σημασίας που τους αποδίδουν οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις. Αλλά στο μέτρο που ο νεοφιλελευθερισμός και τα νεοκλασικά οικονομικά συνδέονται με τον ατομισμό που χαρακτηρίζει τις μεταβιομηχανικές κοινωνίες³⁴², αποτελούν ομοίως τη βάση της *πολιτιστικής επανάστασης* που οδήγησε στη ιδεολογική στροφή προς τον ιστορικισμό, την πυκνοδομημένη πόλη και τα ιστορικά κέντρα. Η προηγούμενη επισήμανση, συμβάλλει στην κατανόηση της αναγωγής της έννοιας του ιστορικού κέντρου σε «λάβαρο» της μεταβιομηχανικής παγκόσμιας πόλης, από τους κήρυκες του νεοφιλελευθερισμού, σε επίπεδο ιδεών, οδηγώντας ενίοτε στη διολίσθηση της τη σχετικής επιχειρηματολογίας σ' έναν ιστορικιστικό υποκειμενισμό ιδεολογικής αυτό-δικαίωσης, που εμφανίζεται να συμπληρώνει σε κοινωνικο-

³³⁶ Barton J.H., Hunchuk A.M., «All That Is Solid Melts In Air: World Systems Theory», σ.9,16

³³⁷ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.9,10

³³⁸ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.16

³³⁹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.25

³⁴⁰ Kaplan R., Wallerstein I., Ramonet I., Mazower M., Hobsbawm E. κ.ά.

³⁴¹ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.14

³⁴² Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.432

οικονομικό επίπεδο, τις -προ εικοσαετίας- επαγγελίες του P.Portoghesi³⁴³ για τα *αρχιτεκτονικά αρχέτυπα*, την παραδοσιακή πολεοδομία, τους περικλείστους δημόσιους χώρους και τη συνέχεια του αστικού ιστού, ως διαχρονικούς, οιονεί θεσμούς του κοινωνικού δεσμού.

Η μετάβαση των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποίηση, εκτυλίσσεται μεσ' από τη σύγκρουση της βιομηχανικής και της μεταβιομηχανικής πόλης. Στα πλαίσια αυτής της σύγκρουσης, η εικόνα -ή η μετα-αφήγηση- της ευρωπαϊκής προβιομηχανικής πόλης, εξιδανικεύεται ως το άριστο και διαχρονικό, αυτορυθμιζόμενο ιστορικό αστικό υπόδειγμα, το οποίο μετατρέπεται σε ιδεολογικό εργαλείο για την προσαρμογή των σύγχρονων πόλεων, στις απαιτήσεις της παγκόσμιας οικονομίας: η έλλειψη του κράτους και η εκ των πραγμάτων, α-θεσμική αυτονόμηση, η απουσία πολιτικής, ιδεών και πολεοδομικών αρχών, η «ανορθολογική» και απρογραμμάτιστη πολεοδομική μορφή, η εταιρικότητα και ο συναινετικός χαρακτήρας των εσωτερικών σχέσεων σε συνδυασμό με τις ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των πόλεων, ακόμη και ο ιδιότυπος συνδυασμός εσωστρέφειας, ασφάλειας/προστασίας και κοσμοπολιτισμού των ευρωπαϊκών, προβιομηχανικών αστικών κέντρων, συνθέτουν σε μεγάλο βαθμό, τον ιδεότυπο της παγκοσμιοποιημένης, μεταβιομηχανικής πόλης.

Η ακαδημαϊκή έρευνα, επισημαίνει την τάση αυτονόμησης των παγκόσμιων πόλεων από τα εθνικά τους περιβάλλοντα³⁴⁴, γεγονός που δεν είναι άσχετο με την εξιδανίκευση της προβιομηχανικής πόλης, η οποία φαίνεται να συνδέεται ιδιαίτερα με την αντίληψη για την υποχώρηση και την παρακμή του εθνικού κρατους: το ενδεχόμενο αυτό, υποβάλλει στο ζήτημα της μελλοντικής πολιτικο-κοινωνικής οργάνωσης, την υπόθεση της επιστροφής στις πόλεις-κράτη, ενώ η παγκόσμια μεταβιομηχανική οικονομία, φαίνεται να εξυπηρετείται καλύτερα με τέτοιες μορφές πολιτικής οργάνωσης, που επιτρέπουν την ολοκληρωτική προσαρμογή των αστικών κοινωνιών στις απαιτήσεις της, όπως αποδεικνύουν οι περιπτώσεις του Χονγκ Κονγκ και της Σιγκαπούρης³⁴⁵. Τέτοια δεδομένα, ενισχύουν την τάση των νεοφιλελεύθερων προσεγγίσεων, να ανασύρουν από την ιστορία το κατάλληλο προβιομηχανικό υπόδειγμα πόλης-κράτους -και είναι προφανές γιατί, μεταξύ των κύριων ανάλογων ιστορικών υποδειγμάτων, του κλασσικού και του μεσαιωνικού/αναγεννησιακού, επιλέγουν το δεύτερο- προβάλλοντας ως βέλτιστη εξέλιξη, ένα μελλοντικό κόσμο, ανάλογο με τη Χανσεατική Ένωση, ή τα ιταλικά και ολλανδικά προβιομηχανικά αστικά παραδείγματα. *Για τους πολυεθνικούς γίγαντες*, επισημαίνει ο E.Hobsbawm³⁴⁶, *ο πιο βολικός κόσμος είναι ένας κόσμος που κατοικείται από κράτη αναστήματος νάνου ή ένας κόσμος που δεν υπάρχουν καθόλου κράτη.*

Στο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, οι κοινωνικές παρενέργειες της αναζωογόνησης των τόσο σημαντικών για τη νέα οικονομία ιστορικών κέντρων, αναγνωρίζονται κυρίως ως λειτουργικά εμπόδια, στη διαδικασία αναζωογόνησης τους: η ασάφεια με την οποία αντιμετωπίζονται τα προβλήματα της κοινωνικής ανισότητας και πώλωσης στη μεταβιομηχανική

³⁴³ Portoghesi P., «What is the Postmodern?», σ.212-214

³⁴⁴ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.5-6

³⁴⁵ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.360

³⁴⁶ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.360

πόλη, είναι χαρακτηριστική της ελάχιστης σημασίας που κατέχουν στη νεοφιλελεύθερη συλλογιστική: Καθώς ο επανεποικισμός, προσλαμβάνει χαρακτήρα εισβολής στα κέντρα, απ' όπου εκδιώκει όχι μόνο τους φτωχούς, αλλά και τα μεσαία στρώματα, με την εκρηκτική άνοδο των τιμών στα ακίνητα (...) η ανάπτυξη πολλών παραδοσιακών κέντρων, ενίοτε με σημαντικά φυσικά πλεονεκτήματα, περιορίζεται από το γεγονός ότι περικυκλώνονται από φτωχές πυκνοδομημένες γειτονιές, όπου βασιλεύει η ανασφάλεια και το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, που μετατρέπουν τα κέντρα σε απομονωμένες νησίδες πολυτελείας, καθώς η ανάπτυξη και ο πλούτος τους δε διαχέεται στις ευρύτερες ζώνες (...) ενώ τα παιδιά που ζουν στα κέντρα, είναι όλο και περισσότερο παιδιά φτωχών οικογενειών και μειονοτήτων, που κατά τα φαινόμενα, δεν έχουν τίποτε να κερδίσουν από την ανάπτυξη της νέας οικονομίας³⁴⁷. Η νέα οικονομία της αξίας της γνώσης επισημαίνει ο J.Kotkin³⁴⁸, δεν επαρκεί για την βιώσιμη αναζωογόνηση των κέντρων, που εκτός από τους νέους, αδέσμευτους, ανερχόμενους αστούς, οφείλουν να ενσωματώσουν επίσης ένα πολύ μεγαλύτερο τμήμα των πληθυσμών τους στο πολιτικό και οικονομικό τους δίκτυο. Η μικρής κλίμακας οικονομία των κέντρων ήταν αυτή που στο παρελθόν ανέδειξε τα μεσαία στρώματα και η παρακμή της στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, συνιστά την κύρια αιτία του νέου διαχωρισμού. Μια μητροπολιτική οικονομία, συμπεραίνει τέλος ο J.Kotkin³⁴⁹ δεν οφείλει να προσελκύει τους εύπορους, αλλά να μετατρέπει τις μάζες των φτωχών σε πλουσιότερους. Οι πόλεις, δεν προσελκύουν τις μεσαίες τάξεις, τις δημιουργούν.

Η κεντρική ιδέα για την διάχυση της προόδου στο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, φαίνεται να συνίσταται στην άποψη ότι η αναζωογόνηση των πόλεων, θα προέλθει από την προσέλκυση δραστηριοτήτων και ανθρώπων που σχετίζονται με τη νέα οικονομία, ενώ η συσσώρευση πλούτου που θα ακολουθήσει, θα οδηγήσει σταδιακά στην εξάπλωση της ευημερίας, μετατρέποντας τους φτωχούς των πόλεων σε μεσαία στρώματα. Η διαδικασία αυτή, επαφίεται στην αγορά, που συνιστά την κύρια δύναμη αναζωογόνησης των ιστορικών πυρήνων των πόλεων³⁵⁰.

Η κριτική της νεοφιλελεύθερης προσέγγισης, υποστηρίζει ότι η παθητική παράδοση των ιστορικών κέντρων στην αγορά, ή οι εντατικές αναπτυξιακές πολιτικές και τα θεαματικά προγράμματα ανάπλασης των ιστορικών πυρήνων, είναι ελκυστικά και ενίοτε αποδοτικά σε βραχυπρόθεσμα πλαίσια, αλλά δεν είναι βιώσιμα, για τους ακόλουθους λόγους:

- Η λογική του αποκλεισμού και του καλλωπισμού των κέντρων με επιχείρημα –ή πρόσχημα- την ιστορία, δε λαμβάνει υπ' όψιν την πρακτική της πόλης και τη χρήση του κέντρου σε σχέση με τα άλλα τμήματά της, τα οποία, ως έκκεντρα δεν αποτελούν αντικείμενα μελέτης³⁵¹, ενώ η απομάκρυνση χρήσεων, κυκλοφορίας και κατοίκων από τους ιστορικούς

³⁴⁷ Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.10,26,27-28

³⁴⁸ ό.π., σ.48

³⁴⁹ ό.π., σ.48

³⁵⁰ ό.π., σ.48

³⁵¹ Τσιώμης Γ., «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.71

πυρήνες των πόλεων, πιέζει και υποβαθμίζει την περιφέρειά τους³⁵².

- Τα μεγάλα εκσυγχρονιστικά προγράμματα για τον αστικό χώρο, το αστικό μάρκετινγκ, η βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και των δικτύων, η διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων κύρους, οι εξωραϊστικές αναπλάσεις, εντείνουν τη μονολειτουργικότητα των κέντρων³⁵³, εξαντλούν με την υπερεκμετάλλευση τους φυσικούς πόρους τους³⁵⁴, πραγματοποιούνται εις βάρος των επενδύσεων κοινωνικού εξοπλισμού κ.τ.λ.³⁵⁵ και αυξάνουν την ανισότητα, την πόλωση και τον χωρο-κοινωνικό αποκλεισμό³⁵⁶.
- Η άνιση αντιμετώπιση μεταξύ κέντρων και αστικής περιφέρειας, εγκαθιδρύει ένα ανταγωνιστικό κλίμα μεταξύ τους, που μπορεί να οδηγήσει σε διαγκωνισμό των κοινοτήτων, έναντι του κεφαλαίου ή των κεντρικών κυβερνήσεων για πιστώσεις και επενδύσεις και εν τέλει, σε ανακύκλωση της ανάπτυξης διασπώντας και αποδυναμώνοντας τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματά τους³⁵⁷.
- Σ' ένα γενικότερο πλαίσιο, η προοπτική ενός διαρκούς ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων, σε επίπεδο «εικόνας» για την προσέλκυση υψηλών προδιαγραφών τουρισμού και ανάλογων μεταβιομηχανικών στρωμάτων, σε μια ενιαία, παγκόσμια αγορά, με αριστοποιημένη την ανθρώπινη κινητικότητα, είναι αδιέξοδη, καθώς οδηγεί τις πόλεις στην ομοιογενοποίηση, με την προσφορά του ίδιου προϊόντος: της εικόνας και του ψυχολογικού κλίματος, ως εμπειρίας. Ο ανταγωνισμός οδηγεί στις αναπλάσεις και την υψηλή αρχιτεκτονική, αλλά *πόσες φορές μπορεί να επαναληφθεί το εγχείρημα του Μπιλμπάο χωρίς να χάσει τη φρεσκάδα του;* διερωτάται ο W.Rybczynski³⁵⁸. Και σ' ένα δεύτερο επίπεδο, αυτή η αρχιτεκτονική της εικόνας, όπως π.χ. τα νέα μουσεία Guggenheim στο Bilbao και το Μανχάταν του F.Gehry, που όσο εμπνευσμένη και αν είναι, δε θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς την τελειότερη ηλεκτρονική και πληροφορική τεχνολογία CAD-CAM στο είδος της (CATIA-Dassault), για πόσο άραγε χρονικό διάστημα στο μέλλον θα είναι ικανή εντυπωσιάζοντας, ν' ανταγωνίζεται την ίδια την εικονική πραγματικότητα, που γίνεται όλο περισσότερο πειστική στην αναπαράσταση του χώρου και της εμπειρίας; Τέτοια ερωτήματα, πολλαπλασιάζονται, όσο η σχετική τεχνολογία καλπάζει, επαναφέροντας το ύστατο ερώτημα, *αν ο χώρος έχει πλέον μέλλον*³⁵⁹, που με δραματικό τρόπο είχε προφητικά ήδη θέσει, από τη δεκαετία του 1970, η ιταλική αρχιτεκτονική ομάδα *Superstudio*³⁶⁰.

Η νεοφιλελεύθερη οπτική, είναι σαφέστατη ως προς τους κύριους στόχους της, δηλ. την οικονομική αναζωογόνηση των πόλεων με την δημιουργία

³⁵² Hajer M.A., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.66,73-79, Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C., Berque A., *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, ch.2, σ.16,17, Γ.Τσιώμης, «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.71

³⁵³ Τσιώμης Γ., «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.71

³⁵⁴ Kantor P., Savitch H.V., *Strategies for the International Marketplace* σ.8

³⁵⁵ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.15

³⁵⁶ Sassen S., Castells M., Soja E., Scott A.J., Mollenkopf J., Kotkin J. κ.ά.

³⁵⁷ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace» σ.8

³⁵⁸ Rybczynski W., «Why we are all Venetians now», *The Financial Times*, 24-1-2003

³⁵⁹ Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C., Berque A., *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, ch.2, σ.19

³⁶⁰ Superstudio, «Δώδεκα ιδανικές πόλεις», σ.84-94.

ελκυστικού περιβάλλοντος για τη νέα οικονομία και τους πρωταγωνιστές της· συγχρόνως όμως, δεν είναι καθόλου πειστική, καθ' όσον αφορά στην διεύρυνση της ευημερίας στα κοινωνικά στρώματα και τους τόπους που η παγκοσμιοποίηση των πόλεων θέτει στο περιθώριο: η αναζωογόνηση των ιστορικών κέντρων με την μετατροπή τους σε ελκυστικούς πυρήνες (για τη νέα οικονομία), φαίνεται ασύμβατη με την ταυτόχρονη πρόταση αποφυγής της ελκυστικότητάς τους για τους εύπορους (που θα απομακρύνουν τους φτωχούς), καθώς η διεθνής εμπειρία, από πολλά χρόνια επιβεβαιώνει συνεχώς ότι η αστική χωρο-κοινωνική πόλωση, αυξάνεται περισσότερο, εκεί τουλάχιστον όπου η αγορά, αναλαμβάνει μόνη της την αναζωογόνηση των πόλεων και των κέντρων τους.

Στο μέτρο λοιπόν, που οι προτάσεις για *στρατηγικά προγράμματα ευρείας βάσης, με τη συνεργασία της κοινωνίας και του επιχειρηματικού κόσμου*³⁶¹ και οι επισημάνσεις για την *ανάγκη υπεύθυνης αυτοδιοίκησης και αποτελεσματικής διακυβέρνησης*³⁶², παραμένουν ασαφείς και αφηρημένες, καθώς η αγορά αναγορεύεται σε μοναδικό μηχανισμό (απο)ρύθμισης, οι αντιφάσεις του νεοφιλελεύθερου σκεπτικού, διακρίνονται μεσ' από μια βεβιασμένη επιθυμία να αποδειχθεί η οπτική του ολοκληρωμένη, ενώ στην πραγματικότητα, αφήνει ακάλυπτο το ζήτημα της εντεινόμενης χωρο-κοινωνικής ανισότητας των πόλεων.

Το νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, συλλαμβάνει την παγκόσμια μεταβιομηχανική μητρόπολη που προβάλλει στο υπόδειγμά του, ως τον άριστο μηχανισμό ανάπτυξης και διάδοσης της παγκόσμιας οικονομίας και στα πλαίσια αυτά, τα ιστορικά κέντρα, θεωρούνται οι πυρήνες υποστήριξης αυτού του μηχανισμού· η ανάγκη οικουμενικής εφαρμογής του υποδείγματός του, προβάλλεται από τους υποστηρικτές του, με μια αντίληψη που επαναφέρει το πνεύμα των ουτοπιών της βιομηχανικής εποχής, έτσι ώστε μετατρέπεται σε ιδεολόγημα, αντιμετωπίζοντας απαξιωτικά, όσες πόλεις δεν ευθυγραμμίζονται μαζί του.

Το κείμενο του J.Kotkin *The Urban Divide*, συνιστά μια επίπληξη στις ευρωπαϊκές αστικές πολιτικές που δεν ευθυγραμμίζονται με τις αρχές της νεοφιλελεύθερης μεταβιομηχανικής πόλης· έχει ενδιαφέρον, επειδή σκιαγραφεί τον ιδεολογικό αν μη ιδεοληπτικό χαρακτήρα και την επεκτατική φύση του αμερικανικού νεοφιλελευθερισμού που αυτοανακηρύσσεται οικουμενικός: *οι παρακμασμένες πόλεις της Ευρώπης, θα μπορούσαν να πάρουν ένα-δύο μαθήματα από τις αμερικανικές, έχει ως υπότιτλο. Στο κείμενο αυτό, ο J.Kotkin, βρίσκει στις ευρωπαϊκές πόλεις, όπως στο Ρότερνταμ, το Άμστερνταμ, το Παρίσι, τις βρετανικές πόλεις -εκτός του Λονδίνου, που θεωρείται αντάξιο των αμερικανικών μητροπόλεων- μια ανθυγιεινή ατμόσφαιρα οικονομικής νωθρότητας. Η εξήγηση κατά τον J.Kotkin, βρίσκεται στην άκαμπτη προσκόλληση της Ευρώπης στο κράτος προνοίας. Οι Ευρωπαίοι, προτιμούν να ζουν από το κράτος (τα επιδόματα) αντί να εργάζονται, ενώ όσοι εργάζονται, προστατευμένοι από τη νομοθεσία, ιδιαίτερα οι αυτόχθονες, δεν αφήνουν τους μετανάστες να τους συναγωνισθούν, επειδή στην Ευρώπη υπάρχει ένας βαθιά ριζωμένος ρατσισμός. Έτσι οι άνεργοι μετανάστες, γίνονται αργόσχολοι εγκληματίες από τα εφηβικά τους χρόνια, εξ*

³⁶¹ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.30-32

³⁶² Kotkin J., «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», σ.54-55

αιτίας της υπερβολικής ανοχής του νόμου. Οι αυτοδιοικήσεις, καταστρέφουν τις ωραιότερες κεντρικές περιοχές, κατασκευάζοντας κοινωνικές κατοικίες, επειδή έτσι κερδίζουν επιδοτήσεις από το κράτος, εμποδίζοντας την αγορά να αξιοποιήσει τα κέντρα. *Τι τους νοιάζει;* γράφει ο J.Kotkin, *η φτώχεια, φέρνει περισσότερα χρήματα για τη γραφειοκρατία*. Οι επιδοτήσεις στα ενοίκια, εμποδίζουν την κινητικότητα των εργαζομένων, που παραμένουν προσκολλημένοι συνεχώς στην ίδια πόλη, αντί να σπεύδουν διαρκώς, όπου υπάρχει ανάγκη για εργασία. Οι αμερικανικές μητροπόλεις, τοποθετούνται στον αντίποδα, ως οι αυθεντικοί κληρονόμοι της προβιομηχανικής ευρωπαϊκής πόλης, που ακμάζουν χάρις στην απορύθμιση της οικονομίας και την μηδενική ανοχή στο έγκλημα. Αν και ο J.Kotkin ομολογεί ότι οι δείκτες εγκληματικότητας, φτώχειας και αναλφαβητισμού, παραμένουν υψηλότεροι στις αμερικανικές πόλεις απ' ό,τι στις ευρωπαϊκές, τονίζει ότι τα κέντρα τους, γεμίζουν με δυναμικά μεσαία στρώματα, εμπορικά καταστήματα, εστιατόρια, λέσχες, επιχειρήσεις πληροφορικής, αποκτώντας την εικόνα που ζήλευαν από τις ευρωπαϊκές πόλεις: υπαίθρια καφεενεία, δένδροστοιχίες, ατμόσφαιρα και ζώνες περιπάτου. *Οι αμερικανικές πόλεις γίνονται chic (sic)*, συνηγορεί με ενθουσιασμό, ο ιστορικός F.Siegel. Δεν είναι πολύ αργά, για τις ευρωπαϊκές πόλεις, καταλήγει ο J.Kotkin, φτάνει να μιμηθούν τις αμερικανικές: *αυτό που χρειάζεται η Ευρώπη, είναι ο κατάλληλος για μια παγκοσμιοποιημένη, πληροφοριακή οικονομία, ανακαθορισμός των πόλεων της*.

Η πρωτοκαθεδρία της εικόνας που εκπέμπει η πόλη, στο προηγούμενο σκεπτικό, επικρατεί στις ρητορικές των πολιτικών για τις στρατηγικές και τα προγράμματα αστικού σχεδιασμού, θέτοντας όλο και ευρύτερα ως επίσημο στόχο τους «τη βελτίωση της εικόνας της πόλης». Ενδεχομένως, πράγματι οι Η.Π.Α. να προσφέρουν σε επίπεδο αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, άριστα παραδείγματα στον τομέα αυτό, αυτό όμως δε σημαίνει ότι η μίμησή τους είναι σκόπιμη. Είναι κοινός τόπος, ότι τα προβλήματα των ευρωπαϊκών πόλεων είναι σοβαρά και οι αστικές πολιτικές τους λιγότερο ή περισσότερο ανεπαρκείς, αλλά οι αμερικανικές πόλεις, σύμφωνα με πολλές τεκμηριωμένες απόψεις, δεν υστερούν. Είναι ειρωνικό, ότι στο Ρότερνταμ, ο J.Kotkin διαπιστώνει την *ευρωπαϊκή αστική παρακμή*, στα προβλήματα που προκάλεσε η εμπνευσμένη κυρίως από ανάλογα αμερικανικά παραδείγματα, στρατηγική αναζωογόνησης του κέντρου και έχει επισημανθεί αρκετά νωρίτερα³⁶³. Πολλές έρευνες αναφέρουν τις αμερικανικές μητροπόλεις που εφαρμόζουν αστικές στρατηγικές στραμμένες στην αγορά, ως τα χειρότερα παραδείγματα κοινωνικής ανισότητας, πόλωσης και αποκλεισμού στον ανεπτυγμένο κόσμο.

Κατά τον H.McRae³⁶⁴ η *Αποκάλυψη*, με τη μορφή της κοινωνικής πόλωσης, έχει ήδη έρθει για τις αμερικανικές πόλεις, εξ αιτίας του *laissez faire*. Η κοινωνική ανισότητα, έχει αυξηθεί ιδιαιτέρως στη Νέα Υόρκη και το Λονδίνο, συμπεραίνει η έρευνα των J.Logan, P.Taylor-Gooby, και M.Reuter³⁶⁵, εξ αιτίας των συντηρητικών αστικών πολιτικών που στρέφονται αποκλειστικά στην αγορά³⁶⁶. Ο κοινωνικός διαχωρισμός, είναι χειρότερος στις

³⁶³ Hajer M.A., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.66,73,75,76,78,79, Power A., «Postcard from Rotterdam»

³⁶⁴ Lawson D., *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence?*

³⁶⁵ *Divided Cities*, αναφ. σε Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.8

³⁶⁶ Fainstein, Harloe, Gordon, *Divided Cities*, αναφ. σε Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.10

αμερικανικές πόλεις και το Λονδίνο, τονίζει ο J.Mollenkopf³⁶⁷, εξ αιτίας της απουσίας εθνικών πολιτικών κατά της ανισότητας που προκαλούν οι μεταβιομηχανικοί αστικοί μετασχηματισμοί και της προώθησης του ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων, συμπεραίνοντας: *οι αμερικανικές πόλεις δεν έχουν την πολιτική θέληση, ίσως ούτε και την ικανότητα, να κάνουν πολλά για τις αρνητικές επιπτώσεις των αστικών μετασχηματισμών*. Ιδιαίτερα για το υποδειγματικό Los Angeles του οποίου ο J.Kotkin εκθειάζει το *δυναμισμό*³⁶⁸, ο M.Davis, έχει γράψει ότι *η ντικενσιανή κοινωνική πόλωση μεταξύ πλούσιων και φτωχών, υπήρξε το μοναδικό και δραματικότερο αίτιο/αποτέλεσμα του οικονομικού του μετασχηματισμού*³⁶⁹.

Ο τρόπος που αντιμετωπίζεται η μαζική περιθωριοποίηση πληθυσμών στο αμερικανικό νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα για την πόλη, αποδεικνύει την απόσταση της πραγματικότητας από την ασαφή ιδέα της βαθμιαίας διάχυσης του πλούτου από τα κέντρα στην περιφέρεια των πόλεων: η ισορροπία, επιδιώκεται όλο και περισσότερο με την ποινικοποίηση της φτώχειας, την οποία εντείνουν οι ίδιες οι νεοφιλελεύθερες αστικές πολιτικές, με νομικούς μηχανισμούς μαζικής αφαίρεσης του δικαιώματος ψήφου από τους φτωχούς, τη «μηδενική ανοχή» στην παραβατικότητα που συμβαδίζει με τη μεγάλη αύξηση των φυλακισμένων, την ιδιωτικοποίηση των υπηρεσιών ασφαλείας και σωφρονισμού, την αυξανόμενη αστυνόμευση και την εκκαθάριση των κέντρων των πόλεων από το *υπο-προλεταριάτο (underclass)*³⁷⁰. Αυτή η μεθοδολογία, η οποία επίσης μετατρέπεται σε ιδεολογία και όρο του συρμού, είναι εξαγωγίμη στη Λατινική Αμερική³⁷¹ και την Ευρώπη, ως οικουμενικό υπόδειγμα και κερδοφόρα δραστηριότητα.

Το νεοφιλελεύθερο υπόδειγμα, αναζωογόνησης των κέντρων, που τείνει να μετατραπεί σε δόγμα, οδηγεί σε μια *παρωδία του αστικού πολιτισμού* απ' όπου οι φτωχοί απουσιάζουν³⁷², ένα «θεματικό πάρκο» προσέλκυσης και καλλιέργειας των κυρίαρχων μεταβιομηχανικών στρωμάτων, όπου η κοινωνική ανάμιξη θα περιορίζεται μεταξύ τους. Τα κέντρα με τη λογική αυτή, θα τείνουν να μετατρέπονται σε αόρατα περιφραγμένες συνοικίες, όπου η ασφάλεια, η κατανάλωση και το σκηνοθετημένο εικονικό περιβάλλον, θα καθορίζουν τους όρους της αστικής ζωής· και καθώς τέτοιες προσεγγίσεις επικεντρώνονται στην αναζωογόνηση των ιστορικών κέντρων, που βρίσκονται στους πυρήνες των σημερινών μητροπόλεων, σαν να πρόκειται για ανεξάρτητες τειχισμένες πόλεις, όπως στο μεσαίωνα, όλο και περισσότερο, η ιδέα της τειχισμένης, ελεγχόμενης προβιομηχανικής πόλης, θα συνδέεται με την απομόνωση και προστασία, όσων στα πλαίσια της εντεινόμενης ανισότητας στις παγκοσμιοποιούμενες μεταβιομηχανικές πόλεις, βρίσκονται στην πλευρά των προνομιούχων.

Αλλά αν τα ιστορικά κέντρα καθώς αναβαθμίζονται, γίνονται νέες μονολειτουργικές ζώνες τουρισμού και αναψυχής, αποξενωμένα από τον

³⁶⁷ Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.8

³⁶⁸ Kotkin J., «The Urban Divide»

³⁶⁹ *City of Quartz*, αναφ. Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.9

³⁷⁰ Halimi S., Wacquant L., Junger-Tas J., *Le Monde diplomatique*, 4-1999, σ.1,24,25, 12-2000, σ.6, Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20^{ος} αιώνας*, σ.329

³⁷¹ χ.υ., *Το Βήμα*, 24-11-2002

³⁷² Hajer M.A., «Ρότερνταμ: ανασχεδιάζοντας το δημόσιο χώρο», σ.72, Donzelot J., Jaillet M.-C., *Séminaire sur les zones urbaines défavorisées en Europe et en Amérique du nord*, 1995-1996, σ.31

πληθυσμό και πόλοι πίεσης και υποβάθμισης για την περιφέρεια και αν η κατοικία σ' αυτά απουσιάζει ή καταλαμβάνεται από τα προνομιούχα μόνο στρώματα, η βιωσιμότητά τους είναι αμφισβητούμενη και το μήνυμα που μεταδίδουν στην κοινωνία είναι αρνητικό: η αειφορία, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η αρχιτεκτονική δημιουργία, δεν θα είναι παρά προσχήματα για την ιδιοποίηση κάθε αξίας στην πόλη από το κεφάλαιο και τους προνομιούχους. Η νομιμοποίηση τέτοιων προγραμμάτων είναι ανύπαρκτη και η αποτυχία ενός αισιόδοξου μηνύματος από την ανάπτυξη και την αναζωογόνηση των ιστορικών κέντρων είναι δυσοίωνα για όλους, πλούσιους και φτωχούς· είναι δυσοίωνα για τις πόλεις.

2.5.4.Οι κοινωνικές προσεγγίσεις του αστικού σχεδιασμού

2.5.4.1.Το σκεπτικό των κοινωνικών προσεγγίσεων

Ένα ισχυρό δέλεαρ των ιδεών για τον αστικό σχεδιασμό που προσανατολίζονται στην αγορά, είναι προφανώς το γεγονός ότι καθώς πηγάζουν από άψογες θεωρητικές κατασκευές, υποδεικνύουν με σαφήνεια απλούς, άμεσους και κατανοητούς στόχους, αστικές στρατηγικές και πρακτικές. Συγχρόνως, αυτό φαίνεται να είναι και το κυριότερο μειονέκτημα του προηγούμενου πλαισίου ιδεών: οι θεωρίες του, οδηγούν σ' έναν οικονομικό ντετερμινισμό που αποθεώνοντας αυτό τον ατομισμό που αποτελεί τον κύριο τροφοδότη του καπιταλισμού, οδηγεί σε προφανή συλλογικά αδιέξοδα. Είναι συγχρόνως εξ ίσου προφανές, ότι οι συλλογικές εμπειρίες του νεώτερου παρελθόντος, δε συμβάλλουν στην αντίκρουση του νεοφιλελευθερισμού και των αστικών του στρατηγικών. *Η κρίση την οποία γνωρίζει η ιδέα της προόδου συνοδεύεται από την ανικανότητα να σκεφτόμαστε -όλοι μαζί- τα τοπικά και παγκόσμια προβλήματα*, επισημαίνει ο E.Morin, καθώς διαχέεται όλο και περισσότερο στους ανθρώπους η αντίληψη «μετά από μένα, η καταστροφή»³⁷³.

Όμως, οι τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, γράφει ο E.Hobsbawm, απέδειξαν ότι το κυριότερο πολιτικό πρόβλημα του ανεπτυγμένου κόσμου δεν είναι ο πολλαπλασιασμός του πλούτου, αλλά η διανομή του για το καλό των κατοίκων του, όχι κυρίως μεσ' από την αγορά αλλά μεσ' από κοινωνικούς μηχανισμούς, καθιστώντας αυτή την επιδίωξη, ουσιαστική προϋπόθεση πρόληψης της επικείμενης οικολογικής κρίσης. *Κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η τύχη της ανθρωπότητας στη νέα χιλιετία, θα εξαρτηθεί από την αποκατάσταση της δημόσιας εξουσίας*³⁷⁴.

Οι κοινωνικές προσεγγίσεις για τον αστικό σχεδιασμό, με κύριο άξονα την επιδίωξη της βιώσιμης ευημερίας των πόλεων, μεσ' από τη συμφιλίωση ανάμεσα στον ατομισμό και τη συλλογικότητα, προτείνουν το μετασχηματισμό των δημόσιων δραστηριοτήτων σε συλλογικές, ως απάντηση σε μια αυστηρά φιλελεύθερη οπτική της αστικής ανάπτυξης, η οποία οδηγεί σε πολυδιάσπαση τις πόλεις και τις κοινωνίες³⁷⁵. Είναι ευνόητο, ότι μια τέτοια αναζήτηση, δεν είναι εξ ίσου απλή υπόθεση με την *θεολογική πίστη* στα νεοκλασικά οικονομικά³⁷⁶, καθώς οι ανατροπές και η πολυπλοκότητα της

³⁷³ Morin E., *Μια πολιτική πολιτισμού*, σ.8,34

³⁷⁴ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.712-713

³⁷⁵ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.4,10

³⁷⁶ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.712-713

μεταβιομηχανικής κοινωνίας, οδηγούν τον κόσμο σε μια πολυπρόσωπη κρίση, στην οποία η περιβαλλοντική και η κοινωνική διάσταση κυριαρχούν. Στο πλαίσιο αυτό, οι αλληλένδετες προσεγγίσεις της αειφόρου ανάπτυξης και της αστικής κυβερνητικής, συνιστούν σήμερα τις πλέον ενθαρρυντικές ιδέες για την υπέρβαση του ιστορικού διλήμματος, μεταξύ του ατομικού και του συλλογικού.

2.5.4.2.Ο αειφόρος σχεδιασμός

Αειφόρος, είναι η ανάπτυξη που εκπληρώνει τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να στερεί από τις μέλλουσες γενεές τη δυνατότητα να καλύψουν τις δικές τους ανάγκες³⁷⁷. Το ηθικό υπόβαθρο που προβάλλεται στην έννοια της αειφορίας, επαναφέρει την οπτική της ανθρωπότητας στην κυκλική θεώρηση του κόσμου και της ύπαρξης, αναδεικνύοντας σε κυρίαρχη ιδέα τη βιωσιμότητα, τη διατήρηση ή την *επαναστατικοποιημένη συντήρηση*³⁷⁸ και τη διασφάλιση του μέλλοντος, μεσ' από συλλογικές διαδικασίες που επαγγέλλονται μια κοινωνική συνοχή, απελευθερωμένη από ιδεολογίες και ιδεοληψίες. Μέσ' απ' αυτό το πρίσμα, η αειφορία συνδέεται με την προβολή της κληρονομιάς και των εμπειριών του παρελθόντος, στο παρόν και τις κοινωνικές του πρακτικές, που προβάλλονται συγχρόνως στο μέλλον, στον κόσμο που θα παραλάβουν οι επόμενες γενεές.

Η διάσκεψη κορυφής του Ρίο, δημιούργησε μια δυναμική, που απέδωσε ποικιλία σχημάτων συνεννόησης και συνεργασίας μεταξύ τοπικών συλλογικοτήτων και εθελοντικών οργανώσεων για την υλοποίηση των αρχών της αειφορίας. Οι κυριότερες συναντήσεις που διέδωσαν τις αρχές αυτές στον ευρωπαϊκό και το μεσογειακό χώρο, ήταν η *Χάρτα του Aalborg* (1994), η *διάσκεψη μεσογειακών πόλεων της Ρώμης* (1995) και το *Σχέδιο δράσης της Λισσαβόνας* (1996)³⁷⁹, ενώ το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει από το 1991, υιοθετήσει επίσημα, μια πολιτική προαγωγής της αειφορίας³⁸⁰, συνέβαλε ομοίως σημαντικά στη διάδοσή τους.

Οι αρχές της αειφόρου αστικής ανάπτυξης, όπως προκύπτουν από τις προηγούμενες συναντήσεις, δεν περιορίζονται στα «στενά» περιβαλλοντικά προβλήματα, καθώς το περιεχόμενό τους διευρύνεται συνεχώς προς νέες, ολοκληρωμένες μορφές διαχείρισης του αστικού χώρου, που αποσκοπούν στη σφαιρικά βιώσιμη ανάπτυξή του. Η αειφορία, αναφέρεται σε όλες τις απόψεις των συλλογικών διαδικασιών που χαράσσουν στρατηγικές και τακτικές, δεν αποσκοπεί στην καταναλωτική ευημερία, αλλά στην ουσιαστική βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών και θα προωθηθεί συνοπτικά με τις ακόλουθες δράσεις:

- Την αυτοδιαχείριση, της συνεργασία, τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη των τοπικών κοινωνιών.
- Την οικολογική διαχείριση του αστικού περιβάλλοντος, την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και της ιστορικής κληρονομιάς.

Η αειφορία, είναι από τον προορισμό της μια έννοια μετανεωτερική· ο σφαιρικός και ευέλικτος τρόπος που συλλαμβάνει τη διαδικασία της

³⁷⁷ www.ecouncil.ac.cr/rio

³⁷⁸ Morin E., *Μια πολιτική πολιτισμού*, σ.47-48

³⁷⁹ *Charte d'Aalborg, Mediterranean Cities' and Towns' Call for Action, The Lisboa Action Plan*

³⁸⁰ www.inforegio.cec.eu.int/urban

ανάπτυξης, βασίζεται κυρίως στις τοπικές συναινέσεις, την πολυεπίπεδη συνεννόηση και την προσέγγιση: της ανθρωπότητας με τη φύση, του παρελθόντος με το μέλλον, της εξουσίας με τους πολίτες, του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα, των ιεραρχημένων εξουσιών, των κοινωνικών ομάδων, των αστικών λειτουργιών μεταξύ τους, έννοιες και ιδέες που ουσιαστικά αποτελούν την πρόταση του J.-F.Lyotard: ετερομορφία των γλωσσικών παιχνιδιών, προσωρινές, τοπικές συναινέσεις, πρόσκαιρα συμβόλαια, πολλαπλές πεπερασμένες μετά-επιχειρηματολογίες³⁸¹.

2.5.4.3.Ευέλικτες μορφές χωρο-κοινωνικής οργάνωσης

Οι κρίσεις, έχει γράψει η Α.Λυμπεράκη, δημιουργούνται όταν υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στην κοινωνικο-θεσμική σφαίρα από τη μια πλευρά, και στην τεχνο-οικονομική σφαίρα από την άλλη. Κρίση σημαίνει αδυναμία της κοινωνικής συμπεριφοράς και της οργανωτικής διάρθρωσης που διαμορφώθηκαν κάτω από συνθήκες ξεπερασμένες, να ανταποκριθούν στις ανάγκες που θέτει η τρέχουσα (νέα) τεχνολογική και η οικονομική διάταξη³⁸².

Ο M.MacLuhan είχε παρατηρήσει ότι ο ηλεκτρισμός προσέφερε τα μέσα για τον ακαριαίο συγχρονισμό πολυάριθμων λειτουργιών θέτοντας τέλος στο παλιό μηχανικό πρότυπο της τοποθέτησης τους σε γραμμική αλληλουχία³⁸³. Η καρτεσιανή και νευτώνεια προσέγγιση της βιομηχανικής εποχής, έγκειται στην θεώρηση των συνόλων, ως αθροισμάτων των μερών, που καθένα τους έχει συγκεκριμένο προορισμό, με την έννοια ότι κάθε δράση προκαλεί γραμμικά, μια άλλη δράση. Η κυβερνητική επιστήμη, συλλαμβάνει τα σύνολα, ως ολοκληρωμένα συστήματα, που αναπροσαρμόζονται διαρκώς στο περιβάλλον τους, με μια κυκλική διαδικασία, που εξασθενίζει τη διάκριση μεταξύ αιτίου και αποτελέσματος, ενώ ένα περίπλοκο περιβάλλον, οδηγεί σε καθολικό αλληλοσυσχετισμό των μερών, όπου κάθε γεγονός, επηρεάζει τα πάντα, με διαφορετικούς τρόπους. Αντικαθιστώντας τη γραμμική οργανωτική λογική, οι αρχές της κυβερνητικής, οργανώνουν κάθε σύνολο, ως ολοκληρωμένο σύστημα, επεκτείνοντας τον κύκλο των διαδικασιών οι οποίες μπορούν να ελεγχθούν³⁸⁴. Ο βαθμός πολυπλοκότητας των πληροφοριών που ένα σύστημα επεξεργάζεται επιτυχώς, συνδέεται με την ικανότητα προσαρμογής του στις περιβαλλοντικές μεταβολές³⁸⁵. *Το κλειδί για την επιβίωση και τη μεγέθυνση στη νέα εποχή είναι η ικανότητα πρόβλεψης και γρήγορης ανταπόκρισης σε ταχύτατα μεταβαλλόμενα εμπορικά περιβάλλοντα. Συνεπώς η επιτυχία μετριέται κυρίως με την ικανότητα να χειρίζεται κανείς μια αυξανόμενη ποικιλότητα πληροφοριών που απαιτεί πιο πολύπλοκα επιχειρησιακά δίκτυα, τονίζει ο J.Rifkin³⁸⁶, ταυτίζοντας τους σύγχρονους όρους των κοινωνικο-οικονομικών ανταγωνισμών, με τους κανόνες της κυβερνητικής θεωρίας.*

Το 1979, ο J.-F.Lyotard³⁸⁷, επεσήμαινε το ανέφικτο της αποτύπωσης και της διαχείρισης της κοινωνικής πολυπλοκότητας από την νεωτερική, ορθολογιστική επιστήμη, ενώ ο N.Luhmann, κυνικά, θεωρούσε την

³⁸¹ Lyotard J.-F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, σ.154-155

³⁸² Λυμπεράκη Α., *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*, σ.52

³⁸³ Rifkin J., *Ο αιώνας της βιοτεχνολογίας*, σ.359

³⁸⁴ ό.π., σ.358-359

³⁸⁵ ό.π., σ.402

³⁸⁶ ό.π., σ.406

³⁸⁷ Lyotard J.-F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, σ.131-142

προσπάθεια των συστημάτων να ομοιογενοποιούν τα ανθρώπινα σύνολα, ως τη μοναδική εφικτή λύση³⁸⁸.

Στο προηγούμενο αδιέξοδο, οι ιδέες της κυβερνητικής, εμπνευσμένες από τις θεωρίες διαχείρισης της πολυπλοκότητας (N.Wiener, I.Prigogine), προτείνουν νέα οργανωτικά κοινωνικά σχήματα, με στόχο την ανασυγκρότηση του δημόσιου και την αναθεώρηση των ιστορικών του σχέσεων με την πολιτική και το ιδιωτικό. Αυτή η εναλλακτική κοινωνική οργάνωση, έχει εκφρασθεί από τον F.Block³⁸⁹, ως η αναζήτηση των κατάλληλων εργαλείων πολιτικής, στις ίδιες τις ποιοτικές μεταλλάξεις των συλλογικοτήτων: τις μικτές θεσμικές διατάξεις, που θα συνδυάζουν την ατομική επιλογή, την κοινωνική ρύθμιση και την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση.

2.5.4.4. Η αστική κυβερνητική

Η κυβερνητική, ως *ικανότητα των ανθρώπινων κοινωνιών να επινοούν αναπααραστατικά συστήματα, θεσμούς, διαδικασίες, κοινωνικά σώματα, για την κατευθυνόμενη αυτοδιαχείρισή τους*³⁹⁰, ορίζεται επίσης ως η *προσπάθεια καθοδήγησης στην συναίνεση ή συγκατάθεση, που είναι αναγκαία για την εκτέλεση ενός προγράμματος σε μια ζώνη όπου εμφανίζονται πολλά διαφορετικά συμφέροντα*³⁹¹. Ο όρος κυβερνητική (*governance*), εκφράζοντας το νέο, ευρύτερο και περισσότερο τεχνικό, παρά πολιτικό ρόλο του κράτους, που δεν αντιστοιχεί στη διοίκηση ή τη διακυβέρνηση, χρησιμοποιείται σήμερα από ομάδες με αντικρουόμενες συχνά αντιλήψεις, έχοντας δύο βασικές αποχρώσεις σε σχέση με το ρόλο του δημόσιου τομέα.

Η πρώτη, συνίσταται στο μετασχηματισμό του ιεραρχικού κράτους που αδυνατεί να διαχειρισθεί τις τοπικές υποθέσεις, σε μια νέα πολυκεντρική δομή, με την αναθεώρηση των σχέσεων μεταξύ των θεσμικών συντελεστών του και των παραδοσιακών του σχέσεων με τον ιδιωτικό τομέα³⁹². Ο μετασχηματισμός του κράτους σ' έναν ευέλικτο και ευπροσάρμοστο οργανισμό, συνδυάζεται με τη σύνδεση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα μέσω ελεύθερων συμμαχιών μεταξύ τους, όπου η έννοια της αστικής κυβερνητικής ως συνόλου πολιτικών σχέσεων, αντικαθίσταται από μια περιορισμένη δημόσια σφαίρα, ένα σύνολο διευθετήσεων εναρμόνισης διαφορετικών ιδιωτικών συμφερόντων με στόχο την διόρθωση των ατελειών της αγοράς. Αυτή η προσέγγιση της αστικής κυβερνητικής, τείνει να υποκαταστήσει τη σύγκρουση και τον ανταγωνισμό μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού συμφέροντος, με μια τεχνοκρατική προσέγγιση των τοπικών προβλημάτων, που δίνει προτεραιότητα στη δημιουργία θετικού επενδυτικού κλίματος³⁹³. Στο προηγούμενο πλαίσιο, οι καλύτερα οργανωμένοι συντελεστές, είναι ικανότεροι να προωθούν τις στρατηγικές τους στα διάφορα επίπεδα³⁹⁴, έτσι ώστε είναι εύλογο, τουλάχιστον στην παρούσα φάση, ο ιδιωτικός τομέας να υπερισχύει

³⁸⁸ Lyotard J.-F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, σ.144,146

³⁸⁹ Λυμπεράκη Α., Μουρίκη Α., *Η αθόρυβη επανάσταση*, σ.120-122

³⁹⁰ Calame P., *L'État au cœur, le meccano de la gouvernance*, αναφ. σε Fouilland P., «La ville, complexité de la cité»

³⁹¹ Institut de Recherche des Nations Unies pour le Développement Social, «Le concept de gouvernance»

³⁹² Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.4

³⁹³ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.14-17

³⁹⁴ Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.4

του δημόσιου συμφέροντος.

Η δεύτερη προσέγγιση, αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους η διεθνής κοινότητα, κατασκευάζει τους αναγκαίους θεσμούς, για την υπεράσπιση της τάξης και της δικαιοσύνης έναντι της παγκοσμιοποίησης, συλλαμβάνοντας την κυβερνητική ως μέσον για την ενίσχυση των αστικών αξιών ή του εθελοντισμού, με στόχο την οικοδόμηση της δημοκρατίας σε ισχυρά κοινωνικά θεμέλια³⁹⁵.

Σε τέτοια κοινωνικά σχήματα, ο διευρυνόμενος, μη κερδοσκοπικός τομέας της οικονομίας, καλείται να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο, καλύπτοντας τον *ενδιάμεσο χώρο* μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, *όπου η ιδιωτική δραστηριότητα αξιοποιείται για δημόσιο όφελος*³⁹⁶.

Η κυβερνητική, ως μια πλουραλιστική οπτική της δημόσιας δραστηριότητας, αποτελεί ένα οργανωτικό υπόδειγμα που απαιτεί τη θεσμοποίηση ενός ευρέως φάσματος αιτημάτων και συντελεστών σε τοπικό επίπεδο³⁹⁷. Ο P.Le Galès³⁹⁸, έχει τονίσει τη σημασία του σχεδιασμού και της εφαρμογής στρατηγικών και προγραμμάτων, που προωθούν την κινητοποίηση των τοπικών παραγόντων, στην καθοδήγηση διαφορετικών κοινωνικών συντελεστών ν' αναγνωρίσουν το ρόλο τους στα πλαίσια της συλλογικότητας, με στόχο την ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας και της κοινωνικής συνοχής. Η αναζήτηση της κοινωνικής ολοκλήρωσης, επικεντρώνεται συνεπώς στην επιδίωξη συναινέσεων που πηγάζουν από τη διαμόρφωση συμμετοχικών στρατηγικών σχεδίων, μεσ' από τη δημιουργία νέων κατάλληλων πλαισίων τοπικής διακυβέρνησης, ικανών να υποστηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη, υποβάλλοντας μια εταιρική τοπική ταυτότητα και προωθώντας καινοτόμους τρόπους ολοκλήρωσης της τοπικής δημοκρατίας και της οικονομικής δικαιοσύνης.

Σήμερα, καθώς η έννοια της κοινωνίας γίνεται όλο και ασαφέστερη, η αστική κυβερνητική, αποσκοπεί στη διαρκή διασύνδεση ή ανα-συναρμολόγηση των κοινωνικών θραυσμάτων, έτσι ώστε κάθε φορά, να «ταιριάζουν» και να λειτουργούν. Στο πλαίσιο αυτό, η έκφραση κάθε κοινωνικού αιτήματος έχει έννοια, εφ' όσον τίθεται στο επίπεδο στο οποίο μπορεί να λάβει αποτελεσματικές απαντήσεις³⁹⁹.

Αλλά το γεγονός ότι η θεσμοποίηση περίπλοκων πολιτικών σε μια πολυδιασπασμένη κοινωνία, οφείλει ν' ανταποκρίνεται σε μια αυξανόμενη ποικιλία συμφερόντων και αιτημάτων, που περιλαμβάνουν αυτά των πλέον αδύνατων κοινωνικών μερών, εγείρει την απαίτηση μιας νέας θεσμικής ικανότητας των τοπικών αρχών, που καλούνται να διαχειρισθούν μακροχρόνιες συμμετοχικές διαδικασίες, με τη συμμετοχή όλων των τοπικών συντελεστών. Η ανάγκη καθορισμού του περιεχομένου και των εδαφικών ορίων των προγραμμάτων που αντιστοιχούν στις συλλογικές ταυτότητες, από τα ίδια τα προβλήματα, τα προγράμματα και τις κοινωνικο-οικονομικές

³⁹⁵ Institut de Recherche des Nations Unies pour le Développement Social, «Le concept de gouvernance».

³⁹⁶ Rifkin J., αναφ. σε Λυμπεράκη Α., Μουρίκη Α., *Η αθόρυβη επανάσταση*, σ.122

³⁹⁷ Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.4

³⁹⁸ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.10,12

³⁹⁹ Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.4

συμμαχίες, που δεν ακολουθούν απαραίτητως τις διοικητικές εδαφικές ενότητες, καθιστούν ακατάλληλους και αναξιόπιστους τους υφιστάμενους θεσμούς, μηχανισμούς και σχήματα αντιπροσώπευσης και ανεπαρκή την επικοινωνία με τους πολίτες. Το προηγούμενο πλαίσιο επισύρει την ανάγκη εξεύρεσης νέων μέσων διαμόρφωσης πολιτικών και προγραμμάτων⁴⁰⁰. Για τους A.J.Scott, J.Agnew, E.W.Soja, M.Storper, αυτή η πολιτικο-κοινωνική οργάνωση, αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση του μέλλοντος⁴⁰¹.

Η αστική κυβερνητική, αναγνωρίζει τη μετατόπιση των ορίων από την πλευρά του δημόσιου τομέα προς τον ιδιωτικό και τη σύγχυση των παραδοσιακών τους ρόλων: το ζήτημα της συνεργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, εμφανίζεται όλο και συχνότερα, ιδιαίτερα στα προγράμματα και τις πρακτικές για την αστική γη. Είναι συνεπώς ανάγκη, να εξευρεθούν τρόποι προσέγγισης της επιχειρηματικής λογικής και των αντιλήψεων της τοπικής κυρίως διοίκησης, δεδομένου μάλιστα ότι οι υπεύθυνοι, ένθεν και ένθεν, δεν έχουν πολλά κοινά: οι χρονικοί ορίζοντες των καθηκόντων τους, τα ενδιαφέροντά τους, οι μηχανισμοί στήριξής τους, διαφέρουν σημαντικά, σε μια αβέβαια, μεταβατική εποχή, συνεχών αλλαγών και οικονομικής αστάθειας. Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς μια συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα μπορεί να επιτευχθεί σε συνδυασμό με την κατάλληλη κινητοποίηση της κοινωνικής δυναμικής και τη διατήρηση των διακριτών ρόλων κάθε πλευράς, έτσι ώστε ο έλεγχος να παραμένει στην κοινωνία⁴⁰².

Στα πλαίσια της τελευταίας παρατήρησης, η έννοια της αστικής κυβερνητικής, συμπυκνώνεται στην ιδέα, ότι για να διαπραγματευθούν με ίσους όρους τη συνεργασία τους με τον ιδιωτικό τομέα σήμερα, οι κοινωνίες και τα οργανωτικά τους σχήματα, οφείλουν να μιμηθούν τον τρόπο λειτουργίας του, συνδυάζοντας την ευελιξία με τη δημοκρατική έκφραση της κοινωνίας. Ο M.Castells⁴⁰³ διακρίνοντας τους οργανισμούς σε *στατικούς* και *εξελισσόμενους*, έχει αποκαλέσει τους πρώτους *γραφειοκρατίες* που αποσκοπούν στην αναπαραγωγή τους και τους δεύτερους *επιχειρήσεις* που έχουν ως σκοπό τις διαρκείς δομικές αλλαγές. Στο πλαίσιο αυτό, αντί της θεσμικής, κατακόρυφης δομής της αστικής διακυβέρνησης που συνδέεται με τις τοπικές κοινότητες με τυπικές, άνωθεν κατευθυνόμενες ροές, η αστική κυβερνητική, είναι οριζόντια, ευέλικτη, άτυπη και αυτορυθμιζόμενη. Στη θέση των συγκεντρωτικών διαδικασιών της αστικής διακυβέρνησης, η αστική κυβερνητική, λειτουργεί με αποκεντρωμένες διαδικασίες τοπικών συνεργασιών⁴⁰⁴. Κοινωνίες, που οργανώνονται σε τέτοια σχήματα, όχι μόνο δεν έχουν αμυντικό χαρακτήρα απέναντι στο ιδιωτικό κεφάλαιο, αλλά αντιθέτως, υποστηρίζεται ότι είναι ιδιαίτερα ελκυστικές σε επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα: η ελκυστικότητα μιας πόλης για το ιδιωτικό κεφάλαιο, εξαρτάται σήμερα σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητά της να διεγείρει τοπικές συνεργασίες⁴⁰⁵.

2.5.4.5. Η κυβερνητική και ο αστικός σχεδιασμός

⁴⁰⁰ Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.12-13

⁴⁰¹ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., *Global city-regions: an overview*, σ.14

⁴⁰² Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.4,14

⁴⁰³ Castells M., *The Rise of the Network Society* σ.171, αναφ. Norton R.D., «The Geography of the New Economy»

⁴⁰⁴ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.11

⁴⁰⁵ Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C., Berque A., *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, Ch.1

Οι θεωρητικές αρχές που εκτίθενται προηγουμένως και επηρεάζουν σημαντικά τις κοινωνικές αστικές στρατηγικές στις ανεπτυγμένες χώρες, εφαρμόζονται σε συνάρτηση με τις κοινωνικο-οικονομικές δομές και την πολιτική κουλτούρα κάθε τόπου. Η έρευνα των P.Kantor και H.V.Savitch σε δέκα δυτικοευρωπαϊκές και αμερικανικές μητροπόλεις, καταγράφει τις μορφές που προσλαμβάνει η αστική κυβερνητική, σε σχέση με τις τοπικές πολιτικές δομές και παραδόσεις⁴⁰⁶:

- Η *πολυεπίπεδη (multi tiered) οργάνωση*
- Οι *πολυσυνδεδεμένες δομές (linked functions)*,
- Τα *περίπλοκα δίκτυα (complex networks)*

Η πολυεπίπεδη οργάνωση, συνιστά τη μετεξέλιξη των παραδοσιακών ιεραρχικών μορφών διακυβέρνησης, με την εισαγωγή στοιχείων αστικής κυβερνητικής, ενώ οι πολυσυνδεδεμένες δομές και τα περίπλοκα δίκτυα, αποτελούν νέες μορφές οργάνωσης, που στηρίζονται στις αρχές της αστικής κυβερνητικής.

Η πολυεπίπεδη οργάνωση, συνιστά την κατανομή διαφορετικών αντικειμένων με στενότερου (τοπικού) ή ευρύτερου (μητροπολιτικού, περιφερειακού) χαρακτήρα σημασία, σε επίπεδα τοπικής διακυβέρνησης. Το σχήμα αυτό, μπορεί να μετασχηματίζει χωρίς να διαλύει, την ιεραρχία των επιπέδων διοίκησης, αποσκοπώντας στον εφοδιασμό της με μια συντονισμένη ευελιξία και μια ουσιαστικότερη αντιπροσωπευτικότητα. Η πολυεπίπεδη οργάνωση, έχει το πλεονέκτημα της σφαιρικής και συνολικής οπτικής και του συντονισμού μεταξύ των χωρικών επιπέδων, ενώ εντάσσεται ευκολότερα στις εθνικές πολιτικές των κρατών. Το γεγονός αυτό, αφ' ενός μπορεί να οδηγεί σε αποτελεσματικότερο και πλέον ισορροπημένο σχεδιασμό, ενώ αφ' ετέρου μειώνει την αυτονομία των τοπικών κοινοτήτων, έναντι του συστήματος, που μπορεί να μετατρέπεται σε αυταρχικό: η αυτονομία των ανώτερων επιπέδων διοίκησης, οδηγεί συχνά στην παραμέληση των φτωχότερων κοινοτήτων, αφού συνήθως η μητροπολιτική διοίκηση, στην επιδίωξη βελτίωσης της ανταγωνιστικότητάς της ως σύνολο, επικεντρώνεται στις πλεονεκτικές κοινότητες. Η πολυεπίπεδη οργάνωση, σε χώρες με συγκεντρωτικές πολιτικές δομές, χρησιμοποιείται περισσότερο ως μέσον εκδημοκρατισμού του σχεδιασμού, παρά ως επιχειρησιακό οργανωτικό πλαίσιο για την αύξηση της διαπραγματευτικής ικανότητας των τοπικών κοινωνιών, έναντι του διεθνούς κεφαλαίου. Σε τέτοιες χώρες, ο κυρίαρχος ρόλος του κράτους στα εθνικά προγράμματα ή έργα, στη ρύθμιση της οικονομίας, στην αναδιανεμητικές πολιτικές, καθιστά συχνά την ουσία της περιφερειακής συνεργασίας περιττή από πρακτική άποψη, με συμβολικό περισσότερο περιεχόμενο.

Οι πολυσυνδεδεμένες δομές, αφορούν ένα σχήμα που συνδέει απ' ευθείας τις τοπικές κοινότητες με τις κεντρικές δομές σχεδιασμού. Στην περίπτωση αυτή, η κεντρική διοίκηση, συμβάλλεται χωριστά με κάθε τοπική κοινότητα, επιδοτώντας συγκεκριμένα προγράμματα που προωθούν την κοινωνικο-οικονομική της ανάπτυξη.

Τα περίπλοκα δίκτυα, αποτελούν ελεύθερες συνεργασίες τοπικών κοινοτήτων μεταξύ τους, με σκοπό την αύξηση των ανταγωνιστικών τους

⁴⁰⁶ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.9-16

πλεονεκτημάτων. Πρόκειται για σύστημα που εμφανίζεται σε χώρες όπου η τοπική αυτονομία είναι ανεπτυγμένη σε μεγάλο βαθμό.

Οι πολυσυνδεδεμένες δομές και τα περίπλοκα δίκτυα, προσφέρουν στις τοπικές κοινότητες, που καθορίζουν ελεύθερα, μεμονωμένα ή συλλογικά τις στρατηγικές τους, δύο σημαντικά πλεονεκτήματα: την αυξημένη αυτονομία και τη μεγάλη ευελιξία που ανταποκρίνεται ευκολότερα στην ταχύτητα των αλλαγών της παγκόσμιας οικονομίας. Αλλά τα δύο προηγούμενα πλεονεκτήματα, κινδυνεύουν δυνητικά, ιδιαίτερα στην περίπτωση των περίπλοκων δικτύων, να αναιρούν την ίδια την δομή του συστήματος, καθώς η μεγάλη αυτονομία και η μεγάλη ευελιξία, μπορούν να διολισθήσουν σε αδυναμία σχηματισμού, κατανόησης, ή υλοποίησης των αναγκαίων στρατηγικών στόχων· παράλληλα, τείνουν να εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά με τις στρατηγικές που προσανατολίζονται στην αγορά, καθώς ενθαρρύνουν τους ανταγωνισμούς και τις διεκδικήσεις μεταξύ γειτονικών κοινοτήτων οδηγώντας συχνά σε ανακύκλωση της ανάπτυξης: η επιτυχία μιας κοινότητας, βλάπτει τις γειτονικές, αφαιρώντας τους θέσεις εργασίας, επενδύσεις, πληθυσμό κ.ο.κ.

Οι P.Kantor και H.V.Savitch⁴⁰⁷, των οποίων η έρευνα, αναδεικνύει την αξία των εθνικών, ιεραρχημένων αστικών πολιτικών, συλλαμβάνουν την αστική κυβερνητική περισσότερο ως συμπλήρωμα, παρά ως υποκατάστατο της αστικής διακυβέρνησης, η οποία, όπως υποστηρίζουν εξακολουθεί να είναι χρήσιμη· η έρευνά τους, έδειξε ότι σε χώρες με συγκεντρωτικά πολιτικά συστήματα και ιεραρχημένες σε εθνικό επίπεδο αστικές πολιτικές, οι πόλεις, συγκρινόμενες με άλλες, περισσότερο αυτόνομες και στραμμένες στην αγορά αντιμετώπισαν πολύ αποτελεσματικότερα τις συνέπειες της μετάβασης στη παγκοσμιοποιημένη μεταβιομηχανική οικονομία. *Την τελευταία τριακονταετία, αναφέρουν οι P.Kantor και H.V.Savitch⁴⁰⁸, όλες οι πόλεις, στράφηκαν περισσότερο προς την αγορά. Όπου οι κυβερνήσεις προσέφεραν γενναία οικονομική και ρυθμιστική στήριξη στις αυτοδιοικήσεις, οι πόλεις απέφυγαν τη δραματική παραίτηση από τις ιστορικές τους δεσμεύσεις έναντι των πολιτών τους. Σε τέτοιες πόλεις, η δέσμευση στις εθνικές πολιτικές και οι εθνικές χρηματοδοτήσεις, απελευθερώνουν τους υπεύθυνους της τοπικής αυτοδιοίκησης από την επιδίωξη της οικονομικής ανάπτυξης, έτσι ώστε διαμορφώνουν αστικές στρατηγικές και προγράμματα, περισσότερο ως πολιτικές διαδικασίες, παρά ως ανταγωνιστικές πρακτικές, δίνοντας έμφαση στον κοινωνικό χαρακτήρα και την αναδιανομή⁴⁰⁹. Με τη λογική αυτή, η αστική κυβερνητική, εμφανίζεται κατάλληλη ως διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού, που θα προωθή την ομαλή χειραφέτησή των τοπικών κοινωνιών από το συγκεντρωτισμό.*

Στα πλαίσια του κοινωνικού αστικού υποδείγματος, εμφανίζονται παραλλαγές που προφανώς σχετίζονται αφ' ενός με τις διαφορετικές εκτιμήσεις για την εξέλιξη της πολιτικής οργάνωσης του κόσμου, και αφ' ετέρου με το συσχετισμό τους με διαφορετικές τοπικές πραγματικότητες (π.χ. τις αμερικανικές και τις ευρωπαϊκές πόλεις). Απόψεις που πιστεύουν στην ανθεκτικότητα των εθνικών κρατών κατά την μεταβιομηχανική εποχή, τείνουν να εκτιμούν την αξία συντονισμένων εθνικών, μητροπολιτικών και τοπικών στρατηγικών⁴¹⁰, ενώ όσες υποθέτουν ότι με την παρακμή των εθνικών κρατών

⁴⁰⁷ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.11

⁴⁰⁸ ό.π., σ.16

⁴⁰⁹ ό.π., σ.15-16

⁴¹⁰ ό.π., σ.17-18

η πολιτική οργάνωση θα περιορίζεται όλο και περισσότερο στα όρια των πόλεων, καθώς η οικονομική θα αναπτύσσεται σε παγκόσμιες δικτύωσεις, δίνουν μεγάλη έμφαση στην οικονομική δικτύωση και την αλληλεγγύη των τοπικών κοινωνιών⁴¹¹.

2.5.4.6. Τα κέντρα των πόλεων στην κοινωνική προσέγγιση

Η ουσία του αστικού σχεδιασμού, τονίζει ο Γ.Τσιώμης, εντοπίζεται σε μια πολεοδομία που δεν καλλωπίζει ή ταξινομεί ευκαιριακά: *το πρόβλημα, δεν είναι η κλίμακα επέμβασης, αλλά η διαδικασία επέμβασης*, η οποία πρέπει να πηγάζει από μια αστική στρατηγική⁴¹².

Με οδηγούς τις αρχές της αειφορίας και της αστικής κυβερνητικής, η κοινωνική προσέγγιση για την πόλη και το σχεδιασμό, μετατοπίζει την έμφαση από την *με κάθε τίμημα φρενήρη οικονομική ανάπτυξη* στη δίκαια και βιώσιμη ανάπτυξη, τονίζοντας την ανάγκη εμπλοκής ολόκληρης της κοινωνίας στην αναπτυξιακή διαδικασία, για την προώθηση στρατηγικών, με την από κοινού αξιοποίηση των πόρων τους, τη δημιουργία τοπικών συνεργασιών, συμμαχιών και εταιρικών σχέσεων, που υποστηρίζεται ότι θέτουν τις τοπικές κοινωνίες σε πλεονεκτική διαπραγματευτική θέση έναντι του κεφαλαίου⁴¹³. Η εξέταση της εμπειρίας των αστικών στρατηγικών στον ανεπτυγμένο κόσμο, ενισχύει την άποψη ότι η πολιτική συνιστά τον καταλληλότερο μηχανισμό αντιστάθμισης των ατελειών της αγοράς και είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη δημιουργία συμμαχιών που διασφαλίζουν μακροπρόθεσμες και επιτυχείς στρατηγικές αστικού σχεδιασμού⁴¹⁴.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, οι προτεραιότητες της κοινωνικής προσέγγισης, προσανατολίζονται σε αστικές στρατηγικές, κατά τις οποίες η αξία των κέντρων, ανιχνεύεται στη συνεκτική σχέση τους με το σύνολο της πόλης και των κατοίκων της: η ανάπτυξη τους οφείλει να συμβαδίζει με αυτήν της υπόλοιπης πόλης, ώστε τα κέντρα και η περιφέρειά τους να στηρίζονται αμοιβαία, αυξάνοντας συνολικά τη διαπραγματευτική τους ικανότητα έναντι του κεφαλαίου και κατανέμοντας δίκαια τα οφέλη της ανάπτυξης⁴¹⁵.

Ο M.Castells⁴¹⁶, υποστηρίζει την ανάγκη ευρείας επιστράτευσης των κοινωνικών και πολιτικών πόρων του κράτους, της αυτοδιοίκησης, των πολιτών και των κοινωνικά υπεύθυνων επιχειρηματιών, με στόχο τις κοινές αστικές αναπτυξιακές συμμαχίες, την αξία των τοπικών δικτύων επικοινωνίας για το συντονισμό, την ενημέρωση τη συνεννόηση των τοπικών κοινωνιών και την ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας μικρής κλίμακας. Οι αναπλάσεις και ο αστικός ανασχεδιασμός στις υποβαθμισμένες ζώνες των πόλεων και κυρίως, ο συμμετοχικός, ποιοτικός αστικός σχεδιασμός των δημόσιων χώρων που ενισχύει την ταυτότητα των τόπων, προτείνονται από τον M.Castells⁴¹⁷,

⁴¹¹ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.15

⁴¹² Τσιώμης Γ., «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.71

⁴¹³ Kantor P., Savitch H.V., *Strategies for the International Marketplace* σ.3,7

⁴¹⁴ Pagano M., Bowman A., «Cityscapes and Capital, The Politics of Urban Development», αναφ. σε Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.3,6

⁴¹⁵ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.8

⁴¹⁶ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.11

⁴¹⁷ ό.π., σ.10

ως μέσον για τη συγκράτηση των κατοίκων με ανερχόμενο εισόδημα, οι οποίοι μετατρέπονται έτσι σε παράγοντες κοινωνικο-οικονομικής αναζωογόνησης των πυκνοδομημένων και υποβαθμισμένων κεντρικών αστικών περιοχών. *Η πόλη είναι με τον τρόπο της κατακερματισμένη σε γκέτο πλουσίων και φτωχών. Πρέπει να δημιουργήσουμε τις γέφυρες ανάμεσά τους,* υποστηρίζει ανάλογα ο A.Brillembourg⁴¹⁸, ενώ ο M.Sandel επισημαίνει ότι η δημοκρατία δεν απαιτεί απόλυτη ισότητα, αλλά απαιτεί οι πολίτες να μοιράζονται μια κοινή ζωή. Έχει σημασία πολίτες από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις και διαφορετικές καταβολές να συναντώνται μεταξύ τους στα πλαίσια της καθημερινότητας. Μόνο έτσι μαθαίνουμε να διαπραγματευόμαστε και να συμμορφώνουμε τις διαφορές μας, μόνο έτσι μαθαίνουμε να ενδιαφερόμαστε για το κοινό καλό⁴¹⁹.

Παράλληλα, ο M.Castells⁴²⁰, υποστηρίζει ότι οι νέες τεχνολογίες, μπορούν να αξιοποιηθούν για μια διαφορετική, πιο ανθρώπινη πόλη, στα πλαίσια μιας νέας ευφύστερης και δικαιότερης κοινωνίας, με μια πολιτική που θα συνδέει τις τεχνολογικές αλλαγές με την κοινωνική μεταρρύθμιση· οι ιδέες του για την ευρεία και καινοτομική εκπαίδευση στις νέες τεχνολογίες, την αξιοποίηση της τηλε-εκπαίδευσης και τη διάδοση της τηλε-εργασίας, τα τοπικά δίκτυα επικοινωνίας για το συντονισμό, την ενημέρωση τη συνεννόηση των τοπικών κοινωνιών, την αξιοποίηση της πληροφορικής (τηλε-σχεδιασμός, CAD) για τη συμμετοχή των κατοίκων στον αστικό σχεδιασμό, αποσκοπούν στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής και της ενίσχυσης των τοπικών αστικών κοινωνιών έναντι της παγκόσμιας οικονομίας, συνιστώντας συγχρόνως λύσεις σε πρακτικά ζητήματα που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής (τις προσβάσεις, την κυκλοφορία, το περιβάλλον κ.ά.). Το καινοτόμο στοιχείο τέτοιων ιδεών, είναι η προσπάθεια εναλλακτικής αξιοποίησης της ιδιότητας που έχουν τα πληροφοριακά δίκτυα να ενισχύουν τις ανάγκες εγγύτητας, για την αξιοποίησή της στο πλαίσιο της πυκνοδομημένης πόλης και την προώθηση της αλληλεπίδρασης και των ευέλικτων διαπροσωπικών σχέσεων, προς όφελος της κοινωνικής συνοχής.

Η ευρύτητα της κοινωνικής προσέγγισης για τις πόλεις και τα κέντρα τους, αναδεικνύεται από τη σημασία που προσλαμβάνουν οι παλαιότερες ιδέες για την επιχειρησιακή διάσταση των στοιχείων αστικής ποιότητας των ιστορικών πυρήνων των πόλεων (όπως των ιταλών πολεοδόμων B.Gabrielli, A.Gagnardi, G.DeCarlo, L.Quaroni, G.Samona, B.Secchi, C.Venuti κατά τις δεκαετίες 1970-80) υπό το φως των μετασχηματισμών που καθορίζουν τη μεταβιομηχανική εποχή: *την τεχνολογική επανάσταση, την οικολογική απειλή και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς*⁴²¹, καθώς το σύμπλεγμα των κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκαλεί η βαρύτητα της αστικής κρίσης στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, αντί να περιπλέκει τις λύσεις, φαίνεται να καθιστά ευκολότερες τις συλλογικές διεξόδους⁴²². Η μεταβιομηχανική εποχή, γράφει ο R.Rogers⁴²³, δημιούργησε νέες ευκαιρίες

⁴¹⁸ Κατσουνάκη Μ., «Ας χτίσουμε πάνω στην αλήθεια», *Η Καθημερινή*, 20-11-2013.

⁴¹⁹ Sandel M., «What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets», αναφ. σε Γεωργακόπουλος Θ., «Η αξία των πραγμάτων», *Η Καθημερινή*, 10-10-2014.

⁴²⁰ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.10

⁴²¹ Rogers R., «Towards an Urban Renaissance, Mission Statement»

⁴²² Burdett R., *Urban Issues in Britain Today*

⁴²³ Rogers R., *Urban Task Force Prospectus July 1998, A time for choices*

για τις πόλεις, αφού για πρώτη φορά την τελευταία εκατονταετία, κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές δυνάμεις, ωθούν προς την ίδια κατεύθυνση: συμπαγείς, πολυκεντρικές, πολυλειτουργικές, με καλή επικοινωνία και βέλτιστη κινητικότητα πόλεις, αποτελούν τη μόνη βιώσιμη εξέλιξη για τους μεταβιομηχανικούς αστικούς μετασχηματισμούς, καθώς σε κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, τροφοδοτούν την επαφή και την αλληλεπίδραση, στο οικονομικό προωθούν την επιχειρηματικότητα και τις συναλλαγές, ενώ στο περιβαλλοντικό διευκολύνουν την αποτελεσματική χρήση των πόρων. Σύμφωνα λοιπόν με την κοινωνική προσέγγιση, η ουσία του αστικού σχεδιασμού, βρίσκεται στο γεγονός ότι στο μέτρο που αποσκοπεί στην αύξηση της χωρο-κοινωνικής οργανικότητας και συνοχής των πόλεων και όχι στην αύξηση της ανισότητας, καλείται να οργανώσει τη μετάβασή τους στη μεταβιομηχανική εποχή, με τον έλεγχο και προς όφελος των τοπικών κοινωνιών.

Τα λειτουργικά και συμβολικά προτερήματα της προβιομηχανικής πόλης, σχηματίζουν ένα υπόδειγμα για το μεταβιομηχανικό μετασχηματισμό, όχι μόνον ολόκληρης της πόλης, αλλά επίσης και κυρίως της κοινωνίας. *Η αναγέννηση των πόλεων, απαιτεί μια αλλαγή κουλτούρας -μεσ' από την παιδεία, το διάλογο, την πληροφόρηση και τη συμμετοχή.* Το ζήτημα αυτό, αφορά στις ικανότητες, τα πιστεύω και τις αξίες των ανθρώπων και όχι απλώς σε κρατικές πολιτικές, αναφέρει ο R.Rogers⁴²⁴. Ρητά ή άρρητα, η κοινωνική προσέγγιση για την πόλη και τον αστικό σχεδιασμό, εντοπίζει την αξία των ιστορικών κέντρων, στην προβολή τους ως παραδειγμάτων για τη μεταβιομηχανική: ο M.Castells⁴²⁵ προτρέποντας σε μια *αναβίωση της ζωτικότητας των πόλεων-κρατών που χαρακτήρισαν την περίοδο που προηγήθηκε του σχηματισμού της παγκόσμιας οικονομίας στην αναγεννησιακή Ευρώπη*, δεν εννοεί, ό,τι σε ανάλογες επικλήσεις υποστηρίζει ο J.Kotkin, καθώς οι ιδέες και οι προτάσεις του, επικεντρώνονται στη συλλογική καταπολέμηση των ανισοτήτων, της πόλωσης, της *αστικής σχιζοφρένειας* που χαρακτηρίζει τη *δυσδική*, μεταβιομηχανική πόλη. Η *αναγέννηση*, που χαρακτηρίζει τον τίτλο -και το πλαίσιο ιδεών- της συμβουλευτικής επιτροπής *Urban Task Force* υπό την προεδρία του R.Rogers, για την αστική αναζωογόνηση στην Αγγλία⁴²⁶, είναι ένας όρος που μπορεί να προσλαμβάνεται με διαφορετικές έννοιες είτε την ιστορική, είτε την κυριολεκτική: αν η προσέγγιση του αστικού σχεδιασμού που προσανατολίζεται στην αγορά, επικεντρώνεται στην *Αναγέννηση* ως εικόνα και μετα-αφήγηση, εξιδανικεύοντας και ιδεολογικοποιώντας την εποχή και το στυλ της, η κοινωνική προσέγγιση, διακρίνει στην ποιότητα του δομημένου περιβάλλοντος, στην τειχισμένη, περιορισμένη έκταση, στην πυκνή εντατική χρήση, στον ανακυκλώσιμο κτιριακό πλούτο και στην πολυλειτουργικότητα των προβιομηχανικών κέντρων, ένα υπόδειγμα για την επίτευξη μιας ουσιαστικής και βιώσιμης σχέσης της κοινωνίας με τον αστικό χώρο, το περιβάλλον και τον εαυτό της. Μ' αυτή τη δεύτερη έννοια, η αναζήτηση μιας θετικής, ισορροπημένης και σταθερής σχέσης των πολιτών με την πόλη και την ιστορία, η εξομάλυνση των αντιθέσεων της περιφέρειας, *η κανονικότητα*

⁴²⁴ Rogers R., «Towards an Urban Renaissance, Mission Statement»

⁴²⁵ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.14

⁴²⁶ Rogers R., «Towards an Urban Renaissance, Mission Statement»

των ειδικών περιοχών⁴²⁷ και η σημασία του ελεύθερου, δημοκρατικού δημόσιου χώρου που θα προάγει την προσέγγιση και την ανοχή μεταξύ των πολιτών⁴²⁸, αποτελούν πρωταρχικές αξίες.

Μια πρόταση της επιτροπής *Urban Task Force* υπό την προεδρία του R.Rogers, για την αστική αναζωογόνηση στην Αγγλία⁴²⁹, αναπτύσσοντας την ιδέα της εταιρικής, συμπαγούς, πολυλειτουργικής, ποιοτικής και ανακυκλώσιμης πόλης και απαριθμώντας έναν ολοκληρωμένο κατάλογο πολιτικών και πρακτικών που καλείται να ενσωματώνει ο στρατηγικός αστικός σχεδιασμός, έχει εκφράσει με πληρότητα τις προγραμματικές αρχές της κοινωνικής προσέγγισης για την πόλη:

- Την αντίληψη, ότι η μεγιστοποίηση της απόδοσης των δημόσιων επενδύσεων, συνίσταται στην πολλαπλάσια κινητοποίηση των ιδιωτικών κεφαλαίων για τους σκοπούς του δημόσιου συμφέροντος.
- Τον ηγετικό, ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης, στις διαδικασίες αστικής αναγέννησης, σε συνδυασμό με την προώθηση συνεργασιών, μεταξύ των τοπικών αρχών, των πολιτών, των τοπικών επιχειρήσεων.
- Την αξιοποίηση της επιτόπιας γνώσης και του αντίστοιχου επιστημονικού δυναμικού, με τη συνδρομή του ακαδημαϊκού χώρου και των επαγγελματιών φορέων των πόλεων.
- Την επινόηση νέων μηχανισμών, που θα επιτρέπουν στις τοπικές συνεργασίες να κατευθύνουν τις επενδύσεις τους κατάλληλα και αποτελεσματικά, δεδομένου ότι οι δημόσιοι επενδυτικοί πόροι, θα είναι πάντοτε περιορισμένοι.
- Την παύση επέκτασης των πόλεων στην ύπαιθρο, με την κατάλληλη αναθεώρηση του συνόλου των ρυθμιστικών και πολεοδομικών σχεδίων και την ενίσχυση της προστασίας των ζωνών πρασίνου μέσα και γύρω από τις πόλεις.
- Την ανακύκλωση του συνόλου της αστικής γης και του κτιριακού της δυναμικού και την απελευθέρωση της αχρησιμοποίητης δεσμευμένης δημόσιας ή ιδιωτικής αστικής γης με έμφαση στην οικιστική χρήση, που συνιστά την πλέον αιεφόρο επιλογή αστικής ανάπτυξης.
- Τις σύμμετρες αναπλάσεις κεντρικών πυρήνων και περιφερειακών ζωνών, με στόχο της ισόρροπης αναβάθμισης της πόλης, με έμφαση στον ολοκληρωμένο ποιοτικό σχεδιασμό του αστικού χώρου και τις διεπιστημονικές προσεγγίσεις, με προτεραιότητα στην αναβάθμιση και αναζωογόνηση των υποβαθμισμένων, εγκαταλελειμμένων και προβληματικών αστικών ζωνών.
- Τη ενίσχυση της κοινωνικής ανάμιξης και την αποφυγή κοινωνικού διαχωρισμού στις αστικές περιοχές, με την ποικιλία των τύπων (κοινωνική, εμπορική, ιδιωτική) και των μεγεθών κατοικίας, την προστασία της κατοικίας των εισοδηματικά, χαμηλότερων στρωμάτων, σε συνδυασμό με την προσέλκυση ευπορότερων κατοίκων σε ζώνες κοινωνικού αποκλεισμού.

⁴²⁷ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.334-336

⁴²⁸ Walzer M., αναφ. σε Hajer M.A., *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.77

⁴²⁹ Rogers R., «Towards an Urban Renaissance, Mission Statement»

- Την ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας και συνείδησης των πολιτών, με καινοτομικές πρακτικές, όπως π.χ. την πειραματική διαχείριση του αστικού χώρου από τους πολίτες, σε επίπεδο γειτονιάς, ή την ενθάρρυνση ανάπτυξης και ανάπλασης μικρής κλίμακας δημόσιων χώρων, από εθελοντικές ομάδες κατοίκων.
- Την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των αστικών ζωνών, με τον κατάλληλο σχεδιασμό και ανασχεδιασμό, όπως π.χ. τη διασύνδεση της πόλης με στρατηγικά δίκτυα πεζοδρόμων, την αποκατάσταση του διαχωρισμού που προκαλείται από κυκλοφοριακούς άξονες.
- Την εξοικονόμηση ενέργειας και την καταπολέμηση της ατμοσφαιρικής και ηχητικής ρύπανσης με τη συστηματική προώθηση της πεζοπορίας, της ποδηλασίας, της χρήσης των δημόσιων συγκοινωνιών.

Αλλά στο πνεύμα της προηγούμενης προσέγγισης, οι τρόποι για τη βιώσιμη μετάβαση στη μεταβιομηχανική πόλη, δεν είναι απαριθμήσιμοι, ούτε υπαγορεύσιμοι. Οι σχετικές ιδέες, είναι πολλές και στο μέτρο που η εφαρμογή τους δεν επιτυγχάνει τα αναμενόμενα, *πρέπει να ξαναπροσπαθούμε*, γράφει ο M.Castells⁴³⁰, *αξιοποιώντας την εμπειρία και τη γνώση για τη διόρθωση των σφαλμάτων*. Οποιαδήποτε εναλλακτική λύση, συμπληρώνει ο ⁴³¹, απλώς δεν είναι βιώσιμη.

2.6.Σύνοψη της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας

Η δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία στο μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό, άρχισε παράλληλα με την παρατεταμένη φάση αποβιομηχάνισης, στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Άξονας των επιδιώξεων του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού στη δυτική Ευρώπη, υπήρξε ο συνδυασμός (α)της αντιμετώπισης φαινομένων που υποβάθμιζαν, αποδιάρθρωναν κοινωνικά, ερήμωναν και αδρανοποιούσαν εκτεταμένους ζωτικούς τομείς των πόλεων, όπως ιδίως η διαρκής αποκέντρωση πληθυσμού και λειτουργιών των προηγούμενων δεκαετιών και η ραγδαία αποβιομηχάνιση και τριτογενοποίηση και (β)της ανάγκης ανταπόκρισης των πόλεων στις συνθήκες της μεταβιομηχανικής εποχής και ιδίως στην απαίτηση ελκυστικότητάς τους έναντι των νέων συντελεστών ανάπτυξης (επενδυτών, εργαζομένων, καταναλωτών) της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας.

Η ανάλυση των κυριότερων εμπειριών στο δυτικοευρωπαϊκό μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, φωτίζει μια ποικιλία μεθόδων των σχετικών επεμβάσεων που αποτυπώνονται

⁴³⁰ Castells M., *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*, σ.11

⁴³¹ Burdett R., «Urban Issues in Britain Today»

σΥΝΟΠΤΙΚΆ ΣΤΟΝ ΠΪΝΑΚΑ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΕΪ ΣΤΗΝ ΕΠΌΜΕΝΗ ΣΕΛΪΔΑ⁴³²:

⁴³² Πηγές τεκμηρίωσης για την ανάλυση των επεμβάσεων και προγραμμάτων των πόλεων του πίνακα Π-1:

Ηνωμένο Βασίλειο

Λονδίνο, Docklands: Department of the Environment, Transport and Regions (DETR), *Regeneration Research Summary: Regenerating London Docklands (No.16)*.

Birmingham: Sparks L., «Birmingham - Regional Capital», Chatwin J., «Brindleyplace Implementation».

Liverpool: Bianchini F., Parkinson M., « Λίβερπουλ: μια ιστορία χαμένων ευκαιριών;» σ.54-173, Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)».

Manchester: RUDI, «Case Study: Rebuilding Manchester».

Γλασκώβη: Booth P. και Boyle R., «Δείτε τη Γλασκώβη, δείτε πολιτισμό» στο Bianchini F., Parkinson M. (επ.), *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*: 38-57.

Ιρλανδία

Δουβλίνο, Finglas: χ.υ., «The Finglas Enlivenment Project, Euronet/ICLEI Consortium».

Δουβλίνο, Temple Bar: Temple Bar Properties, «A new life», *Evolution of Temple Bar*.

Cork: Cork City, «Development Plan Review 1998, Partnership in progress».

Γαλλία

Παρίσι, Grands Projets: Morin Y., «Architecture et politique».

Παρίσι, Beaubourg-Les Halles: Στεφάνου Ι., Χατζοπούλου Α. κ.ά., *Αστική Ανάπλαση*, σ.80-84, Bobolos N., «La fréquentation de Beaubourg».

Παρίσι, Villette: APUR, Atelier parisien d'urbanisme. «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin», Perianez M., *Un architecte, deux places de Paris, cent effets sociaux, mille représentations*. Rapport de recherche, Programme Cité-Projets 1994.

Παρίσι, Parc de la Villette: www.la-villette.com, APUR, Atelier parisien d'urbanisme, «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin».

Παρίσι, La Plaine Saint Denis: χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

Λυών: χ.υ., «Lyon, France. Le schéma directeur d'agglomération 'Lyon 2010'».

Lille: χ.υ., «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal».

Mulhouse: χ.υ., «Mulhouse-France. Reclaiming a city with an industrial tradition».

Ολλανδία

Ρότερνταμ: Hajer M.A., «Ρότερνταμ: ανασχεδιάζοντας το δημόσιο χώρο» σ.3-79, Musterd S., Jobse R., Kruythoff H., «Changements de population et mobilité résidentielle à Amsterdam, Rotterdam et La Haye», στο Lelièvre E., Lévy-Vroelant C., *La ville en mouvement: habitat & habitants*, Power A., «Postcard from Rotterdam», *Urban Renaissance: Sharing the Vision .01.99 : Summary of Responses to the Urban Task Force Prospectus*, Kotkin J., «The Urban Divide. Europe's declining cities could learn a lesson or two from their counterparts in America».

Ισπανία

Μαδρίτη: Gottlieb C., *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire*, Molina J., Paredes M., «Renovating the suburbs of Madrid, Euronet/ICLEI Consortium».

Bilbao: Gottlieb C., *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire*, χ.υ., «Strategic Plan for the Revitalisation of Metropolitan Bilbao, Euronet/ICLEI Consortium».

Βαρκελώνη: Gottlieb C. *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire.*, RUDI. «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information», χ.υ., «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium».

Ιταλία

Μπολόνια: Placidi P. κ.ά. *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire*, χ.υ., «Bologna, Italy, Restriction of Automobile Traffic in the Historical Centre City».

Τορίνο: Placidi P. κ.ά. *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire*, Neonato F., «Nuove trame per la città».

Σιένα, Urbino, Pescara, Perugia: Placidi P. κ.ά., *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire*, χ.υ., «Perugia, Italy, Policy in favour of pedestrians».

Π-1. Συγκριτική παρουσίαση εμπειριών στο δυτικοευρωπαϊκό μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας 1990.	Επικέντρωση σε περιοχές, υποβάθμισης, παρακμής, αδρανοποίησης	1.Κυβερνητική πρωτοβουλία και καθοδήγηση	Συναίνεση, σύμπραξη ή/και πρωτοβουλία τοπικών κοινωνιών	1.Συνεργασία και συμμετοχή επιχειρηματικού κόσμου	Βελτίωση ποιότητας αστικού / περιαστικού περιβάλλοντος (ελεύθεροι χώροι, πράσινο, αστικός εξοπλισμός, ασφάλεια, καθαριότητα κ.ά.)	1.Ενθάρρυνση οικιστικής χρήσης	1.Ανάμειξη συμβατών χρήσεων	Βιώσιμη, αποφασιστική βελτίωση μετακινήσεων-εσωτερικής διασύνδεσης στον αστικό χώρο	1.Νέα αστικά τοπία	Έμφαση σε εγκαταστάσεις, δραστηριότητες:
		2.Περιφερειακή/αυτοδιοικητική πρωτοβουλία		2.Αναπτυξιακός χαρακτήρας		2.Προστασία κατοίκων χαμηλών εισοδημάτων			2.Σύνδεση κατοικίας με απασχόληση	
Πρόγραμμα / επέμβαση (η σκίαση στον πίνακα αντιστοιχεί στο βαθμό υιοθέτησης των μεθόδων που αναγράφονται στην κεφαλίδα κάθε στήλης)		3.Κοινωνικής χαρακτήρας				3.Προσέλευση υψηλότερων εισοδημάτων			3.Διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων	4.Μεταβιομηχ. υπηρεσιών/ προϊόντων
H.B. - Λονδίνο, Docklands	✓	✓1,3	-	✓1,2	✓	✓1,2,3,4	✓1,2	✓	✓1,2	✓1,2,3,4
H.B. - Birmingham	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	✓1	✓1	✓	✓1,2	✓1,2,3
H.B. - Liverpool	✓	✓1,2,3	-	✓1,2	✓	✓1,3	✓1	-	✓1,2	✓1,2,3
H.B. - Manchester	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	✓1,3	✓1	✓	✓1,2	✓1,2
H.B. - Γλασκώβη	✓	✓2,3	-	✓2	✓	✓1,3	-	-	✓2,3	✓1,2,3
Ιρλανδία - Δουβλίνο, Finglas	✓	✓2,3	✓	-	✓	✓2	-	-	✓2	✓1,2
Ιρλανδία - Δουβλίνο, Temple Bar	✓	✓3	✓	✓2	✓	✓1	✓1,2	✓	✓1,2	✓1,2,3,4
Ιρλανδία - Cork	✓	✓1,2,3	✓	✓1,2	✓	✓1,2,3,4	✓1,2	✓	✓1,2,3	✓1,2,3,4
Γαλλία - Παρίσι, Grands Projets	✓	✓1,3	-	✓2	-	-	-	-	✓1,2	✓1,2,3
Γαλλία - Παρίσι, Beaubourg-Les Halles	✓	✓1,2,3	-	✓1,2	✓	✓1,2,3,4	✓1	✓	✓1,2	✓1,2,3
Γαλλία - Παρίσι, Villette	✓	✓1,3	-	✓2	✓	✓1,2,3,4	✓1	✓	-	-
Γαλλία - Παρίσι, Parc de la Villette	✓	✓1,3	-	✓2	✓	✓1,2,3,4	-	✓	✓1,2	✓1,2,3
Γαλλία - Παρίσι, La Plaine Saint Denis	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	✓1,3	✓2	✓	✓1,2,3	✓2,3,4
Γαλλία - Λυών	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	✓1,2,4	-	✓	✓2	-
Γαλλία - Lille	✓	✓2,3	✓	✓2	✓	✓1,3	-	✓	✓1,2	✓4
Γαλλία - Mulhouse	✓	✓2,3	-	✓2	✓	✓1,2,3,	-	-	✓2	-
Ολλανδία - Ρότερνταμ	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	✓1,3	✓1	✓	✓1,2	✓1,2,3,4
Ισπανία - Μαδρίτη	✓	✓2,3	✓	-	✓	✓1,2	-	-	✓2	✓1,2
Ισπανία - Bilbao	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	-	-	✓	✓1,2	✓1,2,3,4
Ισπανία - Βαρκελώνη	✓	✓2,3	✓	✓1,2	✓	✓1,2,3,4	✓1	✓	✓1,2,3	✓1,2,3
Ιταλία - Μπολόνια	✓	✓2,3	✓	✓2	✓	✓1,2	-	✓	✓2	-
Ιταλία - Τορίνο	✓	✓2,3	-	-	✓	-	-	-	✓1,2	-
Ιταλία - Σιένα, Urbino, Pescara, Perugia	✓	✓2,3	✓	-	✓	✓1,2	-	✓	✓2	-

Η ανάλυση της μεταβιομηχανικής εμπειρίας αστικού σχεδιασμού μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, μεσ' από τα περισσότερο αξιόλογα παραδείγματα πόλεων, όπως εμφανίζεται συνοπτικά στον προηγούμενο πίνακα, φωτίζει έναν -σε μεγάλο βαθμό- κοινό άξονα στόχων και μεθοδολογίας ανάμεσα στις διαφορετικές χώρες και πόλεις της δυτικής Ευρώπης.

- 1) Όλα τα προγράμματα είχαν ως επίκεντρο αστικές περιοχές, τις οποίες η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή έβρισκε σε πορεία υποβάθμισης, παρακμής και αδρανοποίησης: (α)τα ιστορικά κέντρα και τις πυκνοδομημένες περικεντρικές γειτονίες που ερήμωσαν από την προαστιοποίηση και τις οικονομικές κρίσεις της ύστερης μεταβιομηχανικής εποχής και (β)τις ζώνες της αποβιομηχάνισης μαζί με τα εργατικά τους προάστια, τα οποία αποδιάρθρωσε και αποσάθρωσε η ανεργία. Φαίνεται έτσι ότι κεντρικός στόχος και προτεραιότητα του δυτικοευρωπαϊκού μεταβιομηχανικού σχεδιασμού, υπήρξε η επανένταξη τέτοιων περιοχών στη λειτουργία της πόλης, μεσ' από την κοινωνική και οικονομική τους αναζωογόνηση, η αποκατάσταση δηλ. της ελκυστικότητας των ζωνών που υποβάθμιζε ή αχρήστευε η μετάβαση στη νέα εποχή, με τη δημιουργία καινούργιας –με μεταβιομηχανικούς αναπτυξιακούς όρους- αξίας στον αστικό χώρο.
- 2) Σχεδόν παντού τα προγράμματα, οι επεμβάσεις και τα έργα, προέρχονταν από δημόσια πρωτοβουλία και καθοδήγηση, έχοντας -με όρους ορθού λόγου- ευδιάκριτο κοινωφελή χαρακτήρα (αναπτυξιακό, αναδιανεμητικό, κοινωνικό), με σκοπό τη γενική ευημερία, μέσ' από την καλύτερη ποιότητα ζωής, την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή κ.ο.κ.
- 3) Στις περισσότερες περιπτώσεις ($\sim 2/3$) επιδιώχθηκε και επετεύχθη συναίνεση ή και σύμπραξη των τοπικών κοινωνιών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων, με στόχο την σταθερή κοινωνική αποδοχή και στήριξη τους που θα ενίσχυε τις προοπτικές επιτυχίας των στόχων τους, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις τα προγράμματα προήλθαν από πρωτοβουλίες τοπικών συλλογικοτήτων.
- 4) Η πλειονότητα των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων που εξετάστηκαν ($\sim 2/3$ των περιπτώσεων) είχε -με οικονομικούς όρους- σαφή αναπτυξιακό χαρακτήρα. Η διαμόρφωση και υλοποίηση του $\sim 1/3$ των περιπτώσεων, περιλάμβανε σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, την ενεργό συνεργασία και συμμετοχή του επιχειρηματικού κόσμου, με στόχους την οικονομική βιωσιμότητα και την επιτυχία της αναπτυξιακής τους διάστασης.
- 5) Όλα σχεδόν τα προγράμματα που εξετάστηκαν, περιλάμβαναν θεαματική βελτίωση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος, με τον εξωραϊσμό δημόσιων χώρων και κτιρίων, τη διαμόρφωση νέων ελεύθερων χώρων, την αύξηση του αστικού πρασίνου, τη βελτίωση της ασφάλειας, της καθαριότητας κ.ο.κ, με στόχους (α)την ανάκτηση από τις κεντρικές ιδίως περιοχές των πόλεων της ελκυστικότητάς τους ως τόπων κατοικίας, εργασίας, επιχειρηματικότητας και ανάλωσης του ελεύθερου χρόνου κατοίκων και επισκεπτών και (β)την επαναχρησιμοποίηση των αποβιομηχανισμένων ζωνών της πόλης για τη δημιουργία νέων πόλων ελκυστικότητας για τους κατοίκους, τους επισκέπτες και τις μεταβιομηχανικές επενδύσεις.
- 6) Η ουσιαστική ενθάρρυνση και η ενεργός προώθηση της κατοικίας, υπήρξε

βασικό στοιχείο όλων σχεδόν των προγραμμάτων, με κανονιστικά μέτρα χρήσεων γης, έργα βελτίωσης προσβάσεων, κοινωνικού εξοπλισμού, ποιότητας αστικού περιβάλλοντος, μέτρα προστασίας της οικιστικής χρήσης, ποιοτική βελτίωση, ανάκτηση και αύξηση των διαθέσιμων κατοικιών (ανακαινίσεις, μετατροπές κτιρίων άλλων χρήσεων σε κατοικίες, νέα οικιστικά προγράμματα) κοκ με στόχους την κοινωνική αναζωογόνηση και την ανάκτηση περιοχών που είχαν πληγεί από την προαστιοποίηση και την αποβιομηχάνιση αντιστοίχως. Στις μισές περίπου από τις περιπτώσεις που εξετάζονται, υπήρξε συστηματική προσπάθεια προσέλκυσης νέων κατοίκων με επίκεντρο τα μεσαία-ανώτερα εισοδήματα, στο πλαίσιο της επιδίωξης οικονομικής αναζωογόνησης των ως άνω οικιστικών περιοχών, κυρίως μέσω της κατανάλωσης αγαθών/υπηρεσιών, αλλά και της επί τόπου απασχόλησης/επαγγελματικής δραστηριοποίησης των νέων κατοίκων που μπορεί να δημιουργεί επιπλέον δυναμικές τοπικής ανάπτυξης. Ανάλογης έκτασης σχεδόν, υπήρξε και η έμφαση στην προστασία και συγκράτηση των κατοίκων τόσο για την κοινωνική προστασία των πλέον αδύναμων μεταξύ τους, όσο και για τη διατήρηση της συνυπάρχουσας συχνά, επί τόπου απασχόλησης και μικρο-επιχειρηματικότητας. Άλλωστε οι δύο τελευταίες μέθοδοι, συνδυάστηκαν ενίοτε μεταξύ τους (~ $1/4$ των περιπτώσεων), με σκοπό την οργανική ανάμειξη των διαφορετικών εισοδηματικών ομάδων για την καταπολέμηση του χωροκοινωνικού διαχωρισμού και την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής του πληθυσμού.

- 7) Στο ~ $1/3$ των περιπτώσεων, υπήρξε έμφαση στην οργανική ανάμειξη των συμβατών χρήσεων, ιδίως με την διασύνδεση και αλληλεξάρτηση των χρήσεων κατοικίας και απασχόλησης και των παραγωγικών χρήσεων μεταξύ τους (κατοικία, κατανάλωση, ελεύθερος χρόνος, υπηρεσίες, ελαφρά βιοτεχνία), με κανονιστικά μέτρα χρήσεων γης, φυσικό σχεδιασμό, οικονομικά κίνητρα και με στόχους τη βιωσιμότητα της ζωικότητας του αστικού χώρου και της κοινωνικής συνοχής, την οικονομική ανάπτυξη, την προώθηση της απασχόλησης κοκ.
- 8) Στη μεγάλη πλειονότητα των προγραμμάτων που εξετάστηκαν (~ $3/4$ των περιπτώσεων), σημαντικό στοιχείο υπήρξε η βελτίωση της εσωτερικής διασύνδεσης και κινητικότητας στον αστικό χώρο, ιδίως με την ανάπτυξη ποιοτικών, αποτελεσματικών και φιλικών προς το περιβάλλον συγκοινωνιακών μέσων, κυρίως σταθερής τροχιάς, μείωση της οδικής κυκλοφορίας, δημιουργία δικτύων πεζοδρόμων, ποδηλατοδρόμων κτλ με στόχο τη βέλτιστη κινητικότητα που διευκολύνει την προσβασιμότητα κατοίκων και επισκεπτών στις διαφορετικές αστικές περιοχές, αυξάνοντας τις προοπτικές ευημερίας τόπων και ανθρώπων, την κοινωνικο-οικονομική συνοχή του αστικού χώρου και τη βιωσιμότητα των μετακινήσεων.
- 9) Βασικό χαρακτηριστικό στη μεγάλη πλειονότητα των προγραμμάτων που αναλύθηκαν, ήταν η δημιουργία νέων αστικών τοπίων και τοποσημών (i)με την ανάδειξη της ιστορικής αρχιτεκτονικής/πολεοδομικής κληρονομιάς (σχεδόν παντού) και (ii)με την προώθηση εντυπωσιακού και ενίοτε καινοτόμου αρχιτεκτονικού/αστικού σχεδιασμού (στα ~ $2/3$ των περιπτώσεων), σε συνδυασμό με τη διεκδίκηση/διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων κύρους (στο ~ $1/3$ των περιπτώσεων), με στόχους (α)την παγκόσμια προβολή και διαφήμιση των πόλεων, (β)την ενίσχυση της

τοπικής ταυτότητας και αφοσίωσης και (γ)τη δημιουργία δεσμευτικών προγραμμάτων και χρονοδιαγραμμάτων εκσυγχρονισμού των πόλεων.

- 10) Στην πλειονότητα των προγραμμάτων υπήρξε σαφής έμφαση σε εγκαταστάσεις και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου –πολιτιστικών χρήσεων, αναψυχής, τουρισμού- ($\sim^{2/3}$ των περιπτώσεων) και την εν γένει ανάπτυξη μεταβιομηχανικών υπηρεσιών και προϊόντων ($\sim^{1/3}$ των περιπτώσεων), με στόχους την οικοδόμηση μιας εξωστρεφούς, βιώσιμης μεταβιομηχανικής χωρικής και κυρίως οικονομικής ανάπτυξης, συμβατής με τους στόχους και τις επιδιώξεις που έθεταν οι προηγούμενες μέθοδοι.

Από την ανάλυση συνεπώς της δυτικοευρωπαϊκής μεταβιομηχανικής εμπειρίας στον αστικό σχεδιασμό μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990 προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- I. Ο δημόσιος σχεδιασμός, παρέμεινε και στη μεταβιομηχανική εποχή το θεμελιώδες εργαλείο ελέγχου της αστικής ανάπτυξης (α)διατηρώντας την εμπιστοσύνη των ευρωπαϊκών κοινωνιών, ως η βέλτιστη συλλογική, ορθολογική, κοινωφελής διαδικασία διαμόρφωσης και προγραμματισμού των πόλεων σε κάθε κλίμακα του αστικού χώρου και (β)ελαχιστοποιώντας τα περιθώρια διαδικασιών αυτορρύθμισης των αστικών μετασχηματισμών· και όπως δείχνει η σχετική ανάλυση της εμπειρίας, η πορεία αποκρυστάλλωσης του συνδυασμού αναπτυξιακών και αναδιανεμητικών/κοινωνικών στόχων με συναινετικές/συμμετοχικές μεθόδους ή και κοινωνικές πρωτοβουλίες, ως κύριων στοιχείων της σύνθεσης του δημόσιου σχεδιασμού, συμβάδισε με την πορεία της αποδοχής και εδραίωσής του στη δυτική Ευρώπη.
- II. Θεμελιώδες στοιχείο λειτουργικότητας και επιτυχίας της ορθολογικής αυτής διαδικασίας, υπήρξε το πνεύμα της συνεννόησης και συνεργασίας: το κράτος, η αυτοδιοίκηση, ο επιχειρηματικός κόσμος, οι τοπικές κοινωνίες, εμφανίζονται ως εταίροι (σε διαφορετικούς συνδυασμούς ή και όλοι μαζί) σε όλα σχεδόν τα προγράμματα. Στα προγράμματα της Ιρλανδίας, του Η.Β. του Bilbao (Ισπανία) και της Plaine St Denis στο Παρίσι, οι συνεργασίες αυτές παρουσίασαν τη μεγαλύτερη ευελιξία και ποικιλία, ενώ στη Βαρκελώνη, τη Λυών και ορισμένες ευημερούσες ιταλικές πόλεις (Μπολόνια, Σιένα, Urbino, Pescara, Perugia) υπήρξε εντυπωσιακή η συνεργασία σε επίπεδο αυτοδιοικήσεων και τοπικών κοινωνιών. Απουσία τέτοιων συνεργασιών, όπως στο Liverpool ή στη Mulhouse, οδήγησε σε αποσυντονισμό, τοπικούς ανταγωνισμούς και αποτυχίες.
- III. Ο μεταβιομηχανικός αστικός σχεδιασμός υπήρξε σχεδόν παντού στη δυτική Ευρώπη, σύνθεση διαφορετικών μεθόδων, προγραμμάτων και έργων, με σκοπό τη συναρμολόγηση ολοκληρωμένων στρατηγικών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και την επιτυχία των στόχων κάθε πόλης. Στο πλαίσιο αυτό, μέθοδοι όπως ο εξωραϊσμός του αστικού χώρου, η δημιουργία νέων αστικών τοπίων και τοπιοσήμων, η διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων, αξιοποιήθηκαν σχεδόν πάντοτε σε συνδυασμό με μεθόδους, μέτρα και έργα που αποσκοπούν στη διαμόρφωση συνθηκών ελκυστικότητας για κατοίκους, εργαζόμενους, επενδυτές και επισκέπτες, ιδίως στις υποβαθμισμένες και αδρανοποιημένες αστικές ζώνες από τους χωρικούς και κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς που προκαλούσε η μετάβαση

στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποιούμενη οικονομία. Προγράμματα όπως του Cork (Ιρλανδία), της Βαρκελώνης, του Bilbao, των Docklands του Λονδίνου ή των Beaubourg-Les Halles στο Παρίσι υπήρξαν υποδειγματικά ως προς την ολοκλήρωση και την επιτυχία τους. Αντιθέτως στα προγράμματα του Αμβούργου ή του Ρότερνταμ, ο εξωραϊσμός των ιστορικών κέντρων με στόχο την αναβάθμιση μέσω της μονομερούς προσέλευσης ευπορότερων στρωμάτων, απομάκρυνε τους αδύναμους, μεταθέτοντας την υποβάθμιση και τα προβλήματα των κέντρων και των πληθυσμών τους στην περιφέρεια, ενώ προσπάθειες αναβάθμισης και αναζωογόνησης υποβαθμισμένων παρισινών και άλλων γαλλικών προαστίων με εξωραϊστικά μόνο μέσα, απέτυχαν ολοκληρωτικά.

IV. Το υψηλό ποσοστό κοινών σημείων στο φάσμα των μεθόδων, προγραμμάτων και έργων, αναδεικνύει μια κατά το μάλλον ή ήττον παρόμοια, στρατηγική και τακτική αντιμετώπιση στο πεδίο του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων. Η πραγματικότητα αυτή αναδεικνύεται ιδίως σε ζητήματα που επηρεάζονταν από διαφορετικές αφετηρίες ιδεών ή/και κυβερνητικής/διοικητικής παράδοσης: η παραπλήσια αντιμετώπιση στα κρισιμότερα ζητήματα του σχεδιασμού που αποτελούν το επίκεντρο των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων στην εποχή μας, υπήρξε αποτέλεσμα μιας σταδιακής σύγκλισης μεταξύ διαφορετικών υποδειγμάτων, γεγονός που διακρίνεται με σαφήνεια σε εμβληματικά παραδείγματα της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας:

- Στο Η.Β. από το 1980, ένας κυβερνητικός σχεδιασμός του Συντηρητικού κόμματος (Μ.Θάτσερ), σε έντονη αντιπαράθεση με τις Εργατικές αυτοδιοικήσεις και τα συνδικάτα που αντιδρούσαν σε κάθε μεταρρύθμιση, επιχειρούσε να βγάλει τη χώρα από την κρίση αποβιομηχάνισης και παρακμής, θέτοντας ως απόλυτη προτεραιότητα τις επενδύσεις, την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία, μεσ' από την προώθηση της επιχειρηματικότητας και της κινητοποίησης τριτογενών ιδιωτικών επενδύσεων, με επίκεντρο τη δημιουργία νέας ελκυστικότητας για τα παρακμασμένα κέντρα ή/και τις αποβιομηχανισμένες ζώνες. Ο σχεδιασμός αυτός για να υλοποιηθεί, υπήρξε εύλογα, απολύτως συγκεντρωτικός⁴³³. Όμως στη δεύτερη φάση της -κατά τη δεκαετία του 1990- καθώς η αποδοχή της στη χώρα διευρυνόταν θεαματικά –επανακαθορίζοντας όπως είναι γνωστό και το Εργατικό κόμμα- αυτή η μεταρρυθμιστική αστική στρατηγική, χωρίς να μεταβάλλει τους στόχους της, απέκτησε βαθμιαία συμμετοχικό χαρακτήρα: η εταιρικότητα των δημόσιων προγραμμάτων που αρχικά αναφερόταν μόνο στο κράτος και τον επιχειρηματικό κόσμο, συμπεριέλαβε βαθμιαία την κοινωνία των πολιτών (αυτοδιοίκηση, ενώσεις κατοίκων και κοινωνικών/επαγγελματικών ομάδων κ.ά.), γεγονός που ενίσχυε την ευελιξία των επεμβάσεων, τη δυναμική τους και την ενεργητική τους στήριξη από τις τοπικές κοινωνίες. Παράλληλα, μεταρρυθμιστικές αυτοδιοικήσεις Συντηρητικών ή Εργατικών, προωθούσαν ανάλογους προγραμματισμούς και εταιρικές πρωτοβουλίες στο πεδίο του αστικού

⁴³³ Department of the Environment, Transport and Regions (DETR), *Annual Report 1998*.

- σχεδιασμού, από κοινού με τον ιδιωτικό τομέα⁴³⁴.
- Στη Γαλλία, ένας υπερσυγκεντρωτικός –κυριολεκτικά στο επίπεδο του Προέδρου της Δημοκρατίας- αποκλειστικά δημόσιου χαρακτήρα σχεδιασμός, εκκινούσε ήδη από τη δεκαετία του 1970 με κύριο πεδίο το Παρίσι, για το οποίο τέθηκαν δύο βασικοί στόχοι: (α) ανανέωση του οικουμενικού κύρους και της πολιτιστικής επιρροής της γαλλικής πρωτεύουσας στη μεταβιομηχανική εποχή και (β) χωρική και κοινωνική συνοχή στο πολεοδομικό συγκρότημα της γαλλικής πρωτεύουσας, με επικέντρωση του σχεδιασμού στις ζώνες αποβιομηχάνισης και χωροκοινωνικής υποβάθμισης. Επρόκειτο για μια σταθερή, συστηματική, διαχρονική και διακομματική στρατηγική που επικεντρώθηκε στην μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση της υποβαθμισμένης βορειοανατολικής πλευράς του πολεοδομικού συγκροτήματος, συνδυάζοντας τοπικούς, μητροπολιτικούς και εθνικούς στόχους. Από τη δεκαετία του 1990, καθώς τα ζητήματα ανταγωνιστικότητας και βιώσιμης ανάπτυξης αποκτούσαν όλο και περισσότερο βάρος στις προτεραιότητες της αστικής στρατηγικής, ο σχεδιασμός στο Παρίσι, εξελίχθηκε βαθμιαία, προσλαμβάνοντας συμμετοχικό και άμεσα αναπτυξιακό χαρακτήρα: στα νεώτερα προγράμματα, (Plaine St Denis), εισάγονταν διαδικασίες ενημέρωσης, συμμετοχής και αναπτυξιακών πρωτοβουλιών των τοπικών κοινωνιών –σε ανταγωνιστική μάλιστα βάση μεταξύ διαφορετικών περιοχών- όπως και ισχυρών και ουσιαστικών εταιρικών σχέσεων με τον επιχειρηματικό κόσμο⁴³⁵.
 - Στη Βαρκελώνη, ένας υποδειγματικός συμμετοχικός σχεδιασμός με τις ρίζες του στα μέσα της δεκαετίας του 1970, είχε οδηγήσει σε μια αστική στρατηγική, η οποία συνόψιζε την ολοκληρωμένη κοινωνική ευημερία της καταλωνικής μητρόπολης στην αστική της αναγέννηση με μια πληθώρα έργων που -με καταλύτη τη διοργάνωση των ΟΑ1992- επικεντρώθηκαν ολοκληρωτικά στις ζώνες παρακμής και αποβιομηχάνισης, έχοντας τόσο αναδιανεμητικό, όσο και αναπτυξιακό χαρακτήρα. Αυτό το τόσο φιλόδοξο και απόλυτα επιτυχές στους στόχους του, πρόγραμμα αστικού σχεδιασμού που κυριολεκτικά διαμορφώθηκε από τις τοπικές κοινωνίες, χρηματοδοτήθηκε σχεδόν αποκλειστικά από δημόσιους πόρους. Η επιλογή αυτή, φέρνοντας την πόλη στο χείλος της χρεοκοπίας, οδήγησε εν συνεχεία σε εταιρικές συνεργασίες με τον επιχειρηματικό κόσμο, με κύριο στόχο την εξασφάλιση εξακολούθησης της χρηματοδότησης της επιτυχούς αστικής στρατηγικής της Βαρκελώνης (συμμετοχικότητα, αναδιανομή,

⁴³⁴ Department of the Environment, Transport and Regions (DETR), *Regeneration Research Summary, City Challenge - Final National Evaluation (No 27)*, Department of the Environment, Transport and Regions (DETR), *Annual Report 1998*.

⁴³⁵ Rouxel, «L'héritage urbain et la ville de demain. Pour une approche de développement durable. Paris:METL», Ascher F., Driant J.-C. κ.ά., *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, Ch.1, Chaudonneret J., *Les acteurs de la maîtrise d'ouvrage urbaine en France*, Blancher P., Bourgeois F. «Quand la ville passe au vert, DRAST», χ.υ., «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal», χ.υ., «Lyon, France. Le schéma directeur d'agglomération 'Lyon 2010'», χ.υ., «Mulhouse-France. Reclaiming a city with an industrial tradition», χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

ευημερία)⁴³⁶.

Υπάρχει συνεπώς μια πλούσια θετική εμπειρία προγραμμάτων ανάπλασης, ανασυγκρότησης και δημόσιου αστικού σχεδιασμού εν γένει των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων, όπου η προσαρμογή στη μεταβιομηχανική εποχή, αναζητείται μεσ' από τον κοινό τόπο μεταξύ των απαιτήσεων και των προϋποθέσεων για την επιτυχή ένταξη των πόλεων στα παγκόσμια μεταβιομηχανικά οικονομικά δίκτυα και της βιωσιμότητας των μετασχηματισμών στα επίπεδα της κοινωνίας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος: την κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή στις πόλεις, την αναδιανομή των πλεονεκτημάτων τους και τη βιωσιμότητα της ανάπτυξης και της ευημερίας τους.

Αν και εκκινώντας από διαφορετικές προσεγγίσεις, είτε φιλελεύθερη με επίκεντρο την οικονομική ανάπτυξη, την παραχώρηση της πρωτοβουλίας στον επιχειρηματικό κόσμο και την κινητοποίηση των ιδιωτικών επενδύσεων, είτε κοινωνική, με επίκεντρο τις δημόσιες επενδύσεις, την ποιότητα ζωής και την ανάπτυξη των περιοχών διαβίωσης των χαμηλότερων στρωμάτων, ο σχεδιασμός στη δυτική Ευρώπη οδηγήθηκε σε σύγκλιση με επίκεντρο την αναβάθμιση των αστικών ζωνών που απαξίωνε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή. Τέτοιες στρατηγικές μπορούν να συνοψίζουν τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλ. τη συγκράτηση τοπικών πληθυσμών και τη βελτίωση της ζωής τους και των ευκαιριών απασχόλησης, την ελκυστικότητα για τα μεσαία-ανώτερα στρώματα, τους επισκέπτες και τις επενδύσεις (ανάπτυξη), την πυκνή λειτουργική πόλη (αειφορία), τη συνύπαρξη διαφορετικών εισοδημάτων και χρήσεων (κοινωνική συνοχή).

Η προηγούμενη σύγκλιση στη δυτική Ευρώπη, κινείται εμφανώς στις κατευθύνσεις των σύγχρονων κοινωνικών (σοσιαλδημοκρατικών) προσεγγίσεων για τη μεταβιομηχανική πόλη, οι οποίες έχοντας αναγνωρίσει τον κρίσιμο ρόλο της επιχειρηματικότητας και της αγοράς στην κοινωνική ευημερία, εξελιχθήκαν σε κυρίαρχες ευρωπαϊκές αξίες για τη συγκρότηση των αστικών σχηματισμών. Τέτοιες απόψεις αντανakλούν προσεγγίσεις της μετανεωτερικότητας, οι οποίες αρνήθηκαν τη γενικευμένη αμφισβήτηση της νεωτερικότητας και του δομημένου ορθολογισμού: την επιμονή του J.Habermas στην *ολοκλήρωση του ημιτελούς ορθολογικού σχεδίου της νεωτερικότητας*, σε συνδυασμό με την πρόταση του J.F.Lyotard για έναν ευέλικτο ορθολογισμό, τις *πρόσκαιρες συναινέσεις* σε προγράμματα και ενέργειες δηλ. που δε θα συγκροτούν *μακροπρόθεσμες, άκαμπτές πορείες*, αλλά μια συνεχή διαπραγματεύση, με στόχο την αναζήτηση συνισταμένων και όχι συγκρούσεων ή ανατροπών (δες 2.1.6.Οι μετανεωτερικές οπτικές). Πρόκειται για την αντίληψη μιας νέας συλλογικότητας που τείνει να υπερβεί τόσο τον ατομισμό του φιλελευθερισμού, όσο και το συγκεντρωτισμό, τον αυταρχισμό και τους καταναγκασμούς των σοσιαλιστικών δοξασιών.

Έκτοτε, απόψεις που συμμερίζονται τις προηγούμενες προσεγγίσεις ακούγονται όλο και συχνότερα: *Να εστιάσουμε στις λύσεις με συνεννοήσεις και με συναινέσεις, χωρίς παρωπίδες* προτείνει η Α.Λυμπεράκη⁴³⁷, ενώ ο

⁴³⁶ Gotlieb C., *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire*, RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information», χ.υ., «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium».

⁴³⁷ Πρετεντέρης Ι.Κ., «Ανατροπή», 10-3-2014, 1:05:54

A.Brillembourg διερωτάται, *γιατί άραγε η Αριστερά δεν μπορεί να αναγνωρίσει ότι ορισμένα πράγματα γίνονται καλά από τις δυνάμεις της αγοράς; Και γιατί η Δεξιά δεν καταλαβαίνει ότι ορισμένα πράγματα τα διαχειρίζεται καλύτερα το κράτος;*⁴³⁸.

Η εμπειρία, τουλάχιστον στη δυτική Ευρώπη, αποδεικνύει ότι τα κυριότερα στοιχεία που φαίνεται να καθορίζουν την επιτυχία των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή, είναι η συναίνεση και η συνεργασία με την κοινωνία και την ιδιωτική επιχειρηματικότητα, στην επιδίωξη ορθολογικών, κοινά αποδεκτών στόχων, στις σφαίρες της βιώσιμης ανάπτυξης, της ευημερίας και της ποιότητας ζωής. Το φάσμα των στόχων του σχεδιασμού που εντοπίζεται στις έννοιες της βιώσιμης, λειτουργικής, ελκυστικής, συμπαγούς και συνεκτικής, πυκνοδομημένης και πυκνοκατοικημένης πόλης, επιδιώκει απαντήσεις που βρίσκονται στην βιωσιμότητα του αστικού χώρου και του κοινωνικού του περιεχομένου: (α)στον καινοτόμο, ποιοτικό αρχιτεκτονικό και αστικό σχεδιασμό που θα προσφέρει την προοπτική οργάνωσης και λειτουργίας μιας τέτοιας πόλης και νέα αξία στο χώρο (R.Rogers) αποσκοπώντας συγχρόνως, (β)στην κανονικότητα των ειδικών αστικών περιοχών⁴³⁹, (γ)στη σημασία του ελεύθερου, δημοκρατικού δημόσιου χώρου που θα προάγει την προσέγγιση και την ανοχή μεταξύ των πολιτών⁴⁴⁰ και (δ)στην *καταπολέμηση του κατακερματισμού των πόλεων σε γκέτο του πλούτου και γκέτο της φτώχειας, με γέφυρες που θα ενώνουν πραγματικά τις δύο πλευρές*⁴⁴¹.

Με την οπτική αυτή, ο ολοκληρωμένος, ορθολογικός φυσικός σχεδιασμός, σε συνδυασμό με τη συστηματική κοινωνική ανάμιξη ιδίως των κατοίκων των πόλεων, αποκτούν κρίσιμη σημασία για τη βιωσιμότητα και την ευημερία τους. Ο στόχος προσέλκυσης εύπορων στρωμάτων στις υποβαθμισμένες αστικές περιοχές, σε συνδυασμό με την προστασία των υφιστάμενων κατοίκων, αποτελεί το κυριότερο μέσον για την αύξηση της κοινωνικής συνοχής στην πόλη και της κοινωνικής και οικονομικής της αναζωογόνησης.

⁴³⁸ Μπουζάλη Λ., «To Reactivate Athens θα είναι μια πλούσια εργαλειοθήκη ιδεών»

⁴³⁹ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.334-336

⁴⁴⁰ Walzer M., αναφ. σε M.A.Hajer, *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, σ.77

⁴⁴¹ Brillembourg A. αναφ. σε Λ.Μπουζάλη, «To Reactivate Athens θα είναι μια πλούσια εργαλειοθήκη ιδεών»

Κεφάλαιο 3

Η ημιπεριφέρεια

3.1. Τα χαρακτηριστικά της ημιπεριφέρειας

Η μεσογειακή Ευρώπη, από το μεσοπόλεμο, ανήκε και κατά τόπους τουλάχιστον, ανήκει ακόμη στην ημιπεριφέρεια του ανεπτυγμένου κόσμου⁴⁴². Από τα κυριότερα χαρακτηριστικά των μεσογειακών πόλεων είναι η άτυπη οικονομία και η οικονομική πρωτοκαθεδρία της οικοδομικής δραστηριότητας, σε συνδυασμό με την επένδυση των οικονομιών των μεταναστών που επέστρεφαν από τον ευρωπαϊκό βορρά, η περιφερειακή αυθαίρετη δόμηση και η κυριαρχία της απρογραμμάτιστης, παραλιακής κυρίως, αστικής ανάπτυξης⁴⁴³. Αλλά αυτή η γενική εικόνα, τείνει να διασπάται σε επί μέρους περιπτώσεις, καθώς συνδέεται με την ιστορία, την παράδοση και τον πολιτισμό κάθε τόπου. Αναζητώντας τη μεσογειακή πόλη, ο A.Clementi⁴⁴⁴, βρίσκει *ευρωπαϊκές, αραβικές, τουρκικές και βαλκανικές πόλεις*, των οποίων τα κοινά χαρακτηριστικά, τείνουν να γίνονται κατά τη συστηματική τους ανάλυση, *απατηλά*: όχι μόνο τα ιστορικά τους κέντρα, αλλά και οι αυθαίρετες περιφερειακές ζώνες τους, εκφράζουν διαφορετικές *ταυτότητες*⁴⁴⁵.

Καθώς λοιπόν οι διαδικασίες σχηματισμού και η συγκρότηση των πόλεων στις ημιπεριφερειακές χώρες, διαφοροποιούνται σημαντικά, όχι μόνο από τα αντίστοιχα υποδείγματα του ανεπτυγμένου καπιταλιστικού κόσμου, αλλά και μεταξύ τους, στην περίπτωση του σύγχρονου ευρωπαϊκού νότου, μια τομή, χαράζεται από την Αδριατική και το Ιόνιο πέλαγος, ενώ μια δεύτερη από τα παλαιά βαλκανικά σύνορα του Παραπετάσματος. Η Αθήνα, μοναδική ευρωπαϊκή μητρόπολη στραμμένη διαρκώς προς τη Δύση, με καπιταλιστικές καταβολές, αλλά χωρίς αστικό μεσαιωνικό παρελθόν, έχει πολλά χαρακτηριστικά, που πλησιάζουν περισσότερο τις αποικιακές, ή οιονεί αποικιακές πόλεις.

Αλλά πριν την ανάλυση του υποδείγματός τους, η κατανόηση τέτοιων πόλεων, προϋποθέτει μια αναφορά στην γέννηση και την εξέλιξη των εθνικών κρατών και των εθνικών πολιτισμών, στα πλαίσια της νεωτερικότητας, της οποίας, η βαθύτερη λογική, ήταν *η πρόοδος ως αστικοποίηση, εκβιομηχάνιση, εξορθολογισμός, εθνικισμός, επανάσταση*⁴⁴⁶, δίνοντας έτσι προτεραιότητα στην *εξέλιξη, έναντι της κατάστασης*⁴⁴⁷.

Η υποχώρηση της θρησκείας, έναντι του νεωτερικού ορθολογισμού, απαιτούσε νέους συλλογικούς μύθους για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης επισημαίνει ο G.Jusdanis⁴⁴⁸, που συλλαμβάνει τον εθνικισμό, ως ένα

⁴⁴² Becchi A., «Opportunities and constraints of the economy of Mediterranean countries», σ.28-35

⁴⁴³ Bellicini L., «Notes for a scenario», σ.5-19

⁴⁴⁴ Clementi A., «The cities of the Mediterranean», σ.19-27

⁴⁴⁵ Gabellini P., «Identity», σ.3-4, Clementi A., «The cities of the Mediterranean», σ.19-27

⁴⁴⁶ Touraine A., «The Idea of Revolution», σ.121-122

⁴⁴⁷ Harvey D., «The Conditions of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change», σ.205

⁴⁴⁸ Jusdanis G., «Beyond National Culture?»

πολιτιστικού χαρακτήρα εγχείρημα. Ο σχηματισμός των εθνικών κρατών, ως απόρροια της ανόδου των μεσαίων στρωμάτων στην Ευρώπη, νομιμοποιήθηκε με την ιδεολογία του εθνικισμού και της εθνικής κουλτούρας-πολιτισμού, που προωθούσε την ηγεμονία της αστικής τάξης, έναντι της φεουδαρχίας και της εκκλησίας⁴⁴⁹. Με την έννοια αυτή, ο εθνικισμός και οι εθνικές κουλτούρες, ήσαν τα εργαλεία για την αναδιοργάνωση του κόσμου, σ' ένα σύνολο από εθνικά κράτη. Ο εθνικισμός, αναδύθηκε στα πλαίσια της βιομηχανικής εποχής και του καπιταλισμού, για την εξασφάλιση της κοινωνικής ομοιογένειας που απαιτούσαν οι εθνικές οικονομίες⁴⁵⁰. Μέσω του εθνικισμού, η κουλτούρα συνδέθηκε με τον τόπο (τη χώρα) και την πολιτική (το κράτος), με στόχο την σύγκλιση των πολιτικών και πολιτιστικών συνόρων και τη διασφάλιση πολιτιστικής ενότητας μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων.

Καθώς λοιπόν ο εθνικός πολιτισμός συνιστά ιδεώδες και ο εθνικισμός ιδεολογία, η έννοια του *έθνους* βασίσθηκε στην *μοναδικότητα*, την *ανωτερότητα* και το *αναντικατάστατο*⁴⁵¹, ενώ ο ίδιος ο εθνικός πολιτισμός αυτοανακηρυσσόταν αυτάρκης. Παράλληλα, η έννοια της προόδου συνδεόταν με την αντίληψη ότι οι προοδευμένες με τα κριτήρια της νεωτερικότητας, εθνικές κοινωνίες, είναι ποιοτικά ανώτερες από τις καθυστερημένες, ενώ η συλλογική κατασκευή κάθε εθνικού πολιτισμού (γλώσσα, τέχνες, λογοτεχνία, ιστοριογραφία, επιστήμες κ.τ.λ.) έτεινε προς την τελειοποίηση, με την ίδια γραμμική λογική που αφορούσε την έννοια της προόδου: Τελικώς η έννοια του πολιτισμού, ταυτίσθηκε με την πρόοδο, έτσι ώστε πολιτισμένα, θεωρήθηκαν τα οικονομικά και τεχνολογικά ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη-έθνη. Καθώς η έννοια της προόδου ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την οικονομική ανάπτυξη και τη συσσώρευση πλούτου, ο κάθε εθνικός πολιτισμός, που αναπτυσσόταν με κρατική συνδρομή, συνδέθηκε με την ευημερία και τον καπιταλισμό. Ο I.Wallerstein, εντοπίζει την προέλευση της νεωτερικής έννοιας του πολιτισμού, στην ιστορική ανάπτυξη της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας⁴⁵².

Ένας σημαντικός παράγων που ώθησε κάθε έθνος να οργανωθεί σε κρατική οντότητα, *επενδύοντας την κουλτούρα του με κρατική εξουσία* είναι, επισημαίνει ο G.Jusdanis, η σύγκριση με τα άλλα έθνη καθώς, όπως απέδειξε ο F.Barth⁴⁵³, οι κοινωνικές ομάδες υπάρχουν μόνο μεσ' από διαλεκτικές σχέσεις με άλλες κοινωνικές ομάδες: ο καθορισμός μιας κοινωνικής ομάδας από τους άλλους, υφίσταται μόνον εφ' όσον η ίδια η ομάδα αυτοκαθορίζεται.

Στα πλαίσια της γραμμικής σύλληψης του χρόνου, όσοι εκσυγχρονίσθηκαν πρώτοι, πλεονεκτούσαν έναντι των υπολοίπων που αγωνίζονταν να τους φθάσουν, δηλ. να τους μιμηθούν. Τα πρώτα νεωτερικά, εθνικά ευρωπαϊκά κράτη, η Αγγλία με την πρωτοκαθεδρία της στη βιομηχανική ανάπτυξη και η Γαλλία στην πολιτική και τις τέχνες, *μετέτρεψαν όλες τις άλλες χώρες του*

⁴⁴⁹ Althusser L., «Lenin and Philosophy and Other Essays», σ.151, αναφ. σε Jusdanis G., «Beyond National Culture?».

⁴⁵⁰ Wallerstein I., «Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System» και Gellner E., *Nations and Nationalism*, σ.94,38 αναφ. σε Jusdanis G., «Beyond National Culture?».

⁴⁵¹ Weber M., *Economy and Society*, σελ.925, αναφ. σε Jusdanis G., *Beyond National Culture?*

⁴⁵² Wallerstein I., «Culture as the Ideological Battleground of the Modern World-System», αναφ. σε Jusdanis G., *Beyond National Culture?*

⁴⁵³ Barth F., *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*.

κόσμου σε καθυστερημένες, εγκαινιάζοντας τη διαίρεση του κόσμου σε ανεπτυγμένο και υπανάπτυκτο⁴⁵⁴.

Ακολούθως η Ευρώπη, αναφέρει ο G.Jusdanis, ανακήρυξε το σύστημα αξιών της ως οικουμενικό, ως το νέο κανόνα με βάση τον οποίο οι υπόλοιποι καθυστερημένοι, έκριναν τον εαυτό τους. Μεσ' από την πολιτισμική ολοκλήρωση, οι καθυστερημένες κοινωνίες φιλοδοξούσαν να μετατραπούν σε σύγχρονες, ενώ παρέμεναν παραδοσιακές και επαρχιακές. Κάθε εθνικός πολιτισμός, χρησίμευσε ταυτοχρόνως ως αφετηρία και στόχος της εξουσίας, μια αυτό-επινοήση που παρήγαγε εν συνεχεία άλλες επινοήσεις.

Οι καθυστερημένες κοινωνίες, δηλ. τα κυρίαρχα στρώματά τους, προσπαθώντας να αντιγράψουν τα δυτικά πρωτότυπα, συνέλαβαν τον εκσυγχρονισμό ως αγώνα ταχύτητας, επιστρατεύοντας επίσης τον εθνικό πολιτισμό στην υπηρεσία της προσπάθειας εισόδου στη νεωτερική εποχή. Αλλά η οικοδόμηση κάθε εθνικού πολιτισμού επισημαίνει ο G.Jusdanis, εμπεριέχει μια σημαντική αντίφαση, καθώς συνιστά ταυτοχρόνως, προσπάθεια εκσυγχρονισμού στα πλαίσια της νεωτερικότητας και άμυνας απέναντί της. Αυτό, σημαίνει ότι κάθε νεωτερικός εθνικός πολιτισμός, όφειλε συγχρόνως να μιμείται και να αφομοιώνει την πρόοδο των πλέον ανεπτυγμένων νεωτερικών εθνών, αποδεικνύοντας συγχρόνως τη δική του αξία και μοναδικότητα μεσ' από μια διαδικασία που οδηγούσε σε πολλαπλές αλλοιώσεις των πρωτοτύπων, κατά τη μεταφορά τους από τις ανεπτυγμένες στις περιφερειακές χώρες.

Οι καθυστερημένοι, είναι καταδικασμένοι να μιμούνται, έγραφε το 1800 η Mme de Staël, αναφερόμενη στην γερμανικό πολιτισμό. Η μίμηση, συμβαίνει όταν ένα υποκείμενο ή ένας οργανισμός, αντιγράφει τις πρακτικές ενός άλλου, τις οποίες θεωρεί εύλογες και επιτυχείς, με σκοπό να υπερβεί την αβεβαιότητα που προέρχεται από το περιβάλλον του⁴⁵⁵. Ο H.Spruyt, υποστηρίζει ότι η μίμηση αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα για την εξάπλωση του υποδείγματος των εθνικών κρατών⁴⁵⁶.

Αλλά η αφομοίωση, δεν είναι μια αυτονόητη διαδικασία. Η θεσμική μίμηση δεν οδηγεί υποχρεωτικά σε αυξημένη αποτελεσματικότητα, επειδή η εφαρμογή της, εξαρτάται από το τι προσλαμβάνεται ως επιτυχές τονίζουν οι C.Roederer-Rynning και A.Wivel⁴⁵⁷, ενώ ο S.Weber, αναφέρει την πιθανότητα, η μίμηση να οδηγεί σε *δυναμική αστάθεια*, επειδή οι άνθρωποι και τα κράτη κυνηγούν τις θεσμικές λύσεις του παρελθόντος και αντιγράφουν ότι πέτυχε τότε, αλλά θα αποτύχει στις σημερινές συνθήκες⁴⁵⁸. Η μίμηση εξ άλλου, οδηγεί συχνά σε ανεπιθύμητα αποτελέσματα, ιδιαίτερα όταν μεταφτεύεται σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα, επειδή η αντίσταση είτε των κατώτερων είτε των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, μπορεί να οδηγεί τις θεσμικές αλλαγές σε μετάλλαξη ή στασιμότητα αναφέρει ο W.W.Powell⁴⁵⁹. Η προσαρμογή ενός ξένου ρεύματος στις τοπικές συνθήκες, ενισχύει συχνά, περισσότερο τα εξωτερικά του γνωρίσματα παρά το περιεχόμενό του,

⁴⁵⁴ Bendix R., *Embattled Reason. Essays on social knowledge*, σελ.301

⁴⁵⁵ Roederer-Rynning C., Wivel A., «Europe and the Challenge of Globalization», σ.14

⁴⁵⁶ ό.π., σ.15

⁴⁵⁷ ό.π., σ.15

⁴⁵⁸ Weber S., *Globalization and the European Political Economy*, σ.292, αναφ. σε Roederer-Rynning C., Wivel A., «Europe and the Challenge of Globalization», σ.15

⁴⁵⁹ Roederer-Rynning C., Wivel A., «Europe and the Challenge of Globalization», σ.15

παρατηρεί ο Δ.Φιλιππίδης⁴⁶⁰. Η μονομερής μεταφορά προτύπων και αξιών μεταξύ απομακρυσμένων πολιτικά και κοινωνικο-οικονομικά χωρών, συνιστούσε μια αντιφατική διαδικασία: η αφομοίωση των ξένων προτύπων και αξιών, αφ' ενός ήταν δυσχερής, έτσι ώστε συνήθως κατέληγε επιφανειακή και αφ' ετέρου, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, όφειλε να εμφανίζει τα ξένα υποδείγματα ως εν μέρει τουλάχιστον, ιθαγενή.

Ο εθνικός πολιτισμός, ήταν το λάβαρο, με το οποίο κάθε κράτος, διεκδίκησε μερίδιο ισχύος και ευημερίας στη βιομηχανική εποχή· και στο μέτρο που ο εθνικός πολιτισμός ήταν αστικός, ολοκληρώθηκε και εκτέθηκε στις πόλεις, ιδίως στα κέντρα τους και με ιδιαίτερη έμφαση στις πρωτεύουσες, που συνιστούν τα σημεία συγκέντρωσης της νεωτερικής εξουσίας και *συμβολικές σκηνές κάθε εθνικής ιδεολογίας*, αντανακλώνοντας παράλληλα την ευρύτερη εθνική στάση έναντι της πολεοδομίας⁴⁶¹. Οι πρωτεύουσες των πλέον ανεπτυγμένων κρατών της Δύσης, αποτέλεσαν πρότυπα ανάπτυξης των άλλων πρωτευουσών του κόσμου, αφ' ενός για τη λειτουργική και αφ' ετέρου για την ιδεολογική και συμβολική τους υπεροχή στη βιομηχανική εποχή: το Παρίσι του G.Hausmann απέβη το *λειτουργικό πρότυπο και μια χειροπιαστή υποβλητική εικόνα*, ασκώντας τεράστια επιρροή στο μετασχηματισμό των άλλων ευρωπαϊκών πόλεων κατά τη βιομηχανική εποχή.

Οι πόλεις όμως των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών χωρών που ως κρατικές οντότητες προέρχονται από αποικιακές, ή οιονεί, αποικιακές διαδικασίες, εμφανίζουν θεμελιώδεις διαφοροποιήσεις από τις πόλεις της Δυτικής Ευρώπης: η Λ.Λεοντίδου⁴⁶², έχει δείξει ολοκληρωμένα την πολυεπίπεδη, συνολική τους αντίθεση με το μοντέλο των δυτικοευρωπαϊκών και αγγλοαμερικανικών πόλεων. Η απουσία μεσαιωνικής αστικής παράδοσης, υπήρξε καθοριστικό στοιχείο στην αστική εξέλιξη κατά τους τελευταίους δύο αιώνες, καθώς στοιχείο της γέννησης τέτοιων πόλεων, είναι η *ex-novo* δημιουργία τους, με πολεοδομικές μορφές που ακολουθούσαν ή και προανήγγελλαν τα πρότυπα του Hausmann, θέτοντας τους παλαιότερους οικισμούς στο περιθώριο, στα πλαίσια μιας ιδιότυπης μετάβασης απ' ευθείας από την προ-βιομηχανική περίοδο στη μετά-φιλελεύθερη. Η πόλη τύπου Hausmann, προέκυψε στη βιομηχανική Δύση, ως συμβιβασμός μεταξύ συλλογικού ελέγχου και ιδιωτικής πρωτοβουλίας και λειτουργούσε υπό την προϋπόθεση ότι τα δύο αυτά είδη συμφερόντων, διέθεταν την αναγκαία θεσμική και κοινωνική περιφρούρηση. Αλλά η εισαγωγή του ευρωπαϊκού πολεοδομικού-κτηματολογικού συστήματος, σε χώρες, χωρίς ισχυρές τοπικές αυτοδιοικήσεις απαραίτητες για την προώθηση των αναγκαίων προσαρμογών και εξειδικεύσεων, αντικαθιστούσε γενικευτικά και τυποποιητικά τις παραδοσιακές διαδικασίες αστικοποίησης, σε πολεοδομικούς σχηματισμούς με εντελώς διαφορετική κοινωνικο-οικονομική βάση από τις βιομηχανικές πόλεις⁴⁶³.

Το κύριο στοιχείο που διαφοροποιεί τις περιφερειακές και ημιπεριφερειακές πόλεις, απ' όσες έχουν μεσαιωνικό παρελθόν, είναι η παντελής έλλειψη παραγωγικής βάσης. Δημιουργημένες, «*αλλογενετικές*» πόλεις, με

⁴⁶⁰ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σελ. 401

⁴⁶¹ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era»

⁴⁶² Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.273

⁴⁶³ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.300-301, 308-309

ρόλο τη μεταφύτευση ενός ξένου πολιτισμού, συνιστούσαν πόλους ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας και ελέγχου, με αμιγώς μεταπρατικό οικονομικό ρόλο, συνήθως δηλ. τη διαμεσολάβηση μεταξύ παραγωγικής υπαίθρου και ξένων κέντρων⁴⁶⁴.

Η ανεξαρτητοποίηση των κρατών, σήμαινε νέες σχέσεις νέο-αποικιακής εξάρτησης και μετασχηματισμούς του αστικού χώρου: η καπιταλιστική διείσδυση, συνίστατο στην γεωγραφική επέκταση των τεχνικών υποδομών (συγκοινωνιών κ.ά.) κάθε χώρας, που κατά το μεσοπόλεμο εισήγαγε σύγχρονες παραγωγικές διαδικασίες, και κάποια περιφερειακή ανάπτυξη, σε κοινωνίες που δεν διέθεταν αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις, στο πλαίσιο ενός οικονομικού προστατευτισμού, που έχει αποκληθεί *περιφερειακός φορντισμός*⁴⁶⁵. Αλλά η διαδικασία αυτή, αποτέλεσε κυρίως το έναυσμα για την ταχεία αστικοποίηση των πρωτευουσών, όπου οδηγούσαν όλα τα συγκοινωνιακά δίκτυα, εντείνοντας και εδραιώνοντας οριστικά την απόλυτη πρωτοκαθεδρία τους, που σε συνδυασμό με την έλλειψη ιεραρχίας των πόλεων, αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό των περιφερειακών και πολλών ημιπεριφερειακών χωρών⁴⁶⁶.

Καθ' όσον αφορά στην επέκταση των πόλεων αυτών, η πολυμορφία τρόπων μετάβασης στον καπιταλισμό, συνεπαγόταν μια αντίστοιχη ποικιλομορφία πολεοδομικών μετασχηματισμών⁴⁶⁷, με κοινό όμως χαρακτηριστικό, την ανάπτυξη μέσ' από ευρωπαϊκά νομικό-τεχνικά συστήματα (ή στο περιθώριό τους και ενίοτε σε αντίθεση μ' αυτά), που παρήγαγαν στις πόλεις αυτές, κατά τον 20^ο αιώνα, τις ίδιες συνθήκες κρίσης που εμφάνισαν οι δυτικοευρωπαϊκές πόλεις κατά τον προηγούμενο: *Συνωπισμό, ακαταστασία, έλλειψη υγιεινής, ξέφρενη κερδοσκοπία και έλλειψη δημοσίων κανονισμών*⁴⁶⁸. Είναι ευνόητοι οι λόγοι που οι πρωτεύουσες των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών χωρών, χωρίς να είναι βιομηχανικές, συγκέντρωναν το μεγαλύτερο τμήμα της εθνικής βιομηχανίας, και των σχετικών τομέων υπηρεσιών, αφού συγκέντρωναν όλες τις συνθήκες που ενδιέφεραν το ξένο κεφάλαιο⁴⁶⁹. Η αρχική αστικοποίηση με εξωτερικούς μετανάστες, εντεινόταν μεταπολεμικά, από τη συρροή αγροτικών μαζών, που ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες ανάπτυξης που δημιουργούσε η ευημερία των πρωτευουσών, ενώ η βιομηχανική ανάπτυξη, ακολουθούσε ρυθμούς εντελώς ανεπαρκείς για την απορρόφηση των μεταναστών που σχημάτιζαν μάζες περιθωριοποιημένων πληθυσμών, μεταφέροντας την ανισότητα ανάπτυξης μεταξύ πόλης και υπαίθρου (και μεταξύ πρωτεύουσας και λοιπής χώρας), μέσα στην ίδια την πόλη. Οι πληθυσμοί αυτοί, έβρισκαν απασχόληση σε άτυπες οικονομικές δραστηριότητες, που στις πόλεις των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών χωρών, αντί να ενσωματώνονται στο τυπικό καπιταλιστικό σύστημα ή να εξαφανίζονται, αναπαράγονταν και αναπτύσσονταν⁴⁷⁰.

Η άτυπη οικονομία, αποτελεί τον αντίποδα του σταθερού και σαφώς

⁴⁶⁴ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.29

⁴⁶⁵ ό.π., σ.29-30

⁴⁶⁶ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.338-339, Λ.Λεοντίδου, *Πόλεις της σιωπής*, σ.30

⁴⁶⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.32

⁴⁶⁸ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.310

⁴⁶⁹ Rochefort M., *Pays sous-développés*, σ.44-45

⁴⁷⁰ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.31-32

δομημένου τομέα της οικονομίας, αντικαθιστώντας την κλασσική διαίρεσή της σε τομείς, και την πόλωση μεταξύ πόλης και υπαίθρου και οδηγεί σ' ένα είδος ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών, τελείως διαφορετικό από το αντίστοιχο των βιομηχανικών πόλεων. Στην πραγματικότητα, η άτυπη οικονομία, αποτελεί οργανικό τμήμα του καπιταλισμού, που μεταθέτει τους μετανάστες από την αστάθεια της αγροτικής οικονομίας, στην αστάθεια της άτυπης, στα πλαίσια της οποίας όμως προσφέρεται *μια μεγάλη ποικιλία άτυπων εισοδηματοφόρων ευκαιριών*⁴⁷¹. Οι άτυπες οικονομικές δραστηριότητες λοιπόν, συνδέονται με την τυπική οικονομία, από την οποία ουσιαστικά καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό. Συχνά πρόκειται για παραγωγικές, μη καταγεγραμμένες δραστηριότητες, που συνεπώς δεν φορολογούνται και τείνουν να σχηματίζουν συγκεκριμένες γεωγραφικές συγκεντρώσεις. Οι άτυπες οικονομικές δραστηριότητες, βασίζονται στην υπερπροσφορά εργασίας, από τους περιθωριοποιημένους πληθυσμούς και απασχολούν ανασφάλιστο εργατικό δυναμικό με χαμηλές αμοιβές, σε ανεξέλεγκτες και συχνά επικίνδυνες εργασιακές συνθήκες⁴⁷².

Η σημαντική παρουσία της άτυπης οικονομίας, ιδιαίτερα στις ημιπεριφερειακές μητροπόλεις της νότιας Ευρώπης, συνδέεται επίσης με μια ομάδα από κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά, όπως με το χαμηλό ποσοστό οικονομικά ενεργού πληθυσμού και μισθωτής απασχόλησης, τον συνδυασμό τυπικών και άτυπων δραστηριοτήτων, την πολύ-απασχόληση, τη σημαντική παρουσία της οικογένειας στην παραγωγή, την έντονη επιχειρηματικότητα, τις κακές εργασιακές συνθήκες και τις ιδιόζυστες συνθήκες παρουσίας ή απουσίας κεντρικών κρατικών ρυθμίσεων και παρεμβάσεων, δηλ. συνθήκες που καθορίζονται από τις πελατειακές σχέσεις του πολιτικού συστήματος⁴⁷³.

Δεδομένου επίσης, ότι σημαντικό χαρακτηριστικό των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών χωρών αποτελεί η γενική οικονομική αστάθεια, αυτή προστίθεται στην ατομική οικονομική αστάθεια των *κυμαινόμενων πληθυσμών*⁴⁷⁴ της άτυπης οικονομίας. Συνεπώς, αν σε τέτοιες χώρες, τα ακίνητα συνιστούσαν τις ασφαλέστερες επενδύσεις των μεσοαστικών και μικροαστικών αποταμιεύσεων, για τους *κυμαινόμενους πληθυσμούς*, αποτελούν την μοναδική εξασφάλιση και έτσι η ιδιόκτητη κατοικία, κατέστη στα στρώματα αυτά του πληθυσμού, σκοπός ζωής.

Η πραγματικότητα αυτή, εντάθηκε ιδιαίτερα από το γεγονός ότι οι χώρες αυτές δεν είχαν ποτέ υπολογίσιμη στεγαστική πολιτική των χαμηλότερων στρωμάτων των εργαζομένων. Η σύγκρουση βιομηχανών και γαιοκτησίας στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, για την κατοικία, δεν συνέβη ποτέ στην περιφέρεια αφού βιομήχανοι και γαιοκτήμονες δεν αποτέλεσαν διακριτές τάξεις⁴⁷⁵, ενώ ο μικρός αριθμός τους θα καθιστούσε αδόκιμο ακόμη και τον ορισμό τους ως «κοινωνικής τάξης». Εξ άλλου, στην περιφέρεια, δεν υπήρξε, συμπάρσταση της εργοδοσίας προς τα στρώματα των εργαζομένων με τη μορφή πιέσεων προς το κράτος για φθηνή κατοικία, όπως συνέβαινε στις

⁴⁷¹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.34-35

⁴⁷² Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, σ.35

⁴⁷³ ό.π., σ.13

⁴⁷⁴ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.35

⁴⁷⁵ ό.π., σ.38

χώρες του καπιταλιστικού κέντρου⁴⁷⁶, αφού η άφθονη προσφορά εργασίας τους, αποσυνέδεε πλήρως τις αμοιβές από το κόστος της κατοικίας⁴⁷⁷.

Στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, οι εργαζόμενοι, επικέντρωναν τους αγώνες τους στο πεδίο της εργασίας, μεταφέροντας τα οφέλη στην κατοικία-κατανάλωση, ενώ αυτό που τους απασχολούσε στο ζήτημα της κατοικίας, ήταν κυρίως η χωροθέτησή της (σε σχέση με την εργασία). Αντιθέτως, στις χώρες της ημιπεριφέρειας, όπου λόγω των συνθηκών της, η άτυπη απασχόληση, δεν προσφέρει διεκδικητικό πεδίο, οι αγώνες επικεντρώνονταν στην αυτοστέγαση και την ιδιοκατοίκηση, ως μέσα βελτίωσης των συνθηκών ζωής και οικονομικής εξασφάλισης, με κύριο ενδιαφέρον την κυριότητα και όχι την χωροθέτηση, που στα πλαίσια της άτυπης οικονομίας δεν συνδέεται αυστηρά με συγκεκριμένους τόπους εργασίας⁴⁷⁸.

Τα κύρια πολεοδομικά χαρακτηριστικά των ημι-περιφερειακών νότιο-ευρωπαϊκών πόλεων, είναι:

- Ο πολεοδομικός δυϊσμός, που αν και επί μακρόν προσλαμβάνονταν εσφαλμένα ως συνύπαρξη «σύγχρονων» και «καθυστερημένων» τομέων σε γεωγραφικό και κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο⁴⁷⁹ στην πραγματικότητα, όπως εξηγείται ακολούθως, αποτελεί μια ιδιαίτερη έκφανση του φαινομένου της αστικοποίησης στη βιομηχανική εποχή. Έτσι, τα κέντρα και οι ζώνες αναπαραγωγής των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων, εξελίχθηκαν οργανωμένα στα πλαίσια του κρατικού ελέγχου και της αγοράς, ενώ οι περιοχές ζωής των εργατικών στρωμάτων, αναπτύχθηκαν στην πλειονότητά τους, έξω από τα πλαίσια της νομιμότητας και της καπιταλιστικής αγοράς.
- Η μεγάλη κατάτμηση της ιδιοκτησίας, που σε συνδυασμό με την πολεοδομική αυθαιρεσία, σχετιζόμενη άμεσα με το πολιτικό σύστημα και τη μικροϊδιοκτησία, λειτουργεί ως παράγων ενσωμάτωσης και συναίνεσης των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων.
- Ο περιορισμένος ή ανύπαρκτος έλεγχος χρήσεων της γης.

Στα πλαίσια ενός αφηρημένου θεωρητικού σχήματος, σύμφωνα με το υπόδειγμα του E.Burgess, για την καπιταλιστική βιομηχανική πόλη, τα εργατικά στρώματα κατοικούν κοντά στα κέντρα των πόλεων, έτσι ώστε η εργασιακή πρόσδεση, υπερिशύει του μεγέθους της γαιοπροσόδου. Αντίθετα, στις πόλεις του περιφερειακού καπιταλισμού, η χωροθέτηση των κοινωνικών στρωμάτων, ακολουθεί τις τιμές της αστικής γης, τοποθετώντας τα χαμηλότερα στρώματα στην περιφέρεια. Έτσι το μοντέλο του E.Burgess αντιστρέφεται και οι τιμές γης σχετίζονται ευθέως με την εισοδηματική στάθμη του πληθυσμού⁴⁸⁰.

Οι τρόποι κατανομής του οικιστικού χώρου στις πόλεις του περιφερειακού καπιταλισμού δεν είναι παρωχημένοι, αλλά αναδυόμενοι, γράφει η Λ.Λεοντίδου, συνιστώντας έκφανση μιας ποιοτικά διαφορετικής διαδικασίας

⁴⁷⁶ Harvey D., «Εργασία, κεφάλαιο και ταξικός αγώνας», σ.170-171

⁴⁷⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.38

⁴⁷⁸ ό.π., σ.282-283, 286

⁴⁷⁹ ό.π., σ.26

⁴⁸⁰ ό.π., σ.256-257

καπιταλιστικής αστικής ανάπτυξης στη βιομηχανική εποχή⁴⁸¹ που με την ανάλυσή της, καθιστά προφανές το γεγονός, ότι η μορφή των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών πόλεων, δεν ήταν μια υπολειμματική ή ατελής κατάσταση: ήταν ο δικός τους δρόμος ανάπτυξης στη βιομηχανική εποχή.

Ενώ ο πολυκεντρικός χαρακτήρας των προβιομηχανικών πόλεων διαρθρωνόταν από τις συντεχνίες και την απόλυτη χωροθέτηση των λειτουργιών και της κατοικίας, στις σύγχρονες πόλεις της καπιταλιστικής ημιπεριφέρειας, η φαινομενική πολυκεντρικότητα, συνιστά έναν πολεοδομικό ιστό με μεικτές χρήσεις, που είναι αποτέλεσμα της άτυπης οικονομίας, ένα *μωσαϊκό λειτουργιών*, που αφ' ενός ενθαρρύνει την οικειοποίηση του αστικού χώρου και διατηρεί τη ζωντάνια των πόλεων, αφ' ετέρου προκαλεί υπερεκμετάλλευση, αυθαιρεσίες, οχλήσεις, ρύπανση, ατυχήματα, κυκλοφοριακή συμφόρηση και καταστροφή της φυσικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς⁴⁸². Σε όλες τις περιφερειακές και ημιπεριφερειακές πόλεις, ένα μεγάλο ποσοστό της αστικής γης, έχει πολλαπλές χρήσεις (οικιστικές, οικονομικές, πολιτιστικές, κοινωφελείς), ο καθορισμός χρήσεων από το κράτος σπανίζει και ουσιαστικά, *οι κοινωνικές τάξεις, τείνουν να κατοικούν πάνω στις ζώνες απασχόλησής τους*⁴⁸³.

Υπάρχουν ενδείξεις, επισημαίνει η Λ.Λεοντίδου, *ότι ο καπιταλισμός στις ημιπεριφερειακές κοινωνίες, αντί να καθυποτάξει το όποιο καθεστώς λαϊκού ελέγχου της περιφερειακής γης και να επαναφέρει το προλεταριάτο στη γενικευμένη αγορά, όπως στις πόλεις της Δυτικής Ευρώπης, οδήγησε στην εμπέδωση του λαϊκού ελέγχου της περιφερειακής γης*, που αναπαραγόταν σε όλα τα ημιπεριφερειακά αστικά κέντρα: οι μεγάλες νοτιοευρωπαϊκές και μεσογειακές πόλεις, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του φαινομένου⁴⁸⁴. Το κύριο χαρακτηριστικό λοιπόν των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών πόλεων, δεν είναι απλώς η χωροθέτηση των εργατικών στρωμάτων στην περιφέρειά τους κάτι που άλλωστε συνέβη τελικά και στις μεγάλες καπιταλιστικές πόλεις του κέντρου με την προαστιοποίηση, αλλά η αυτοστέγασή τους και η εξάπλωση μιας εναλλακτικής κουλτούρας, με χαρακτηριστικά παράκαμψης της αγοράς και επομένως, ο βαθμιαίος, έλεγχος της περιφέρειας από τα στρώματα αυτά.

Αυτός ο λαϊκός έλεγχος, ήταν *λειτουργικός για την εξαρτημένη καπιταλιστική ανάπτυξη* και αποσκοπούσε στην εκτόνωση των κοινωνικών εντάσεων και την ενσωμάτωση των εργατικών στρωμάτων στις ασταθείς ημιπεριφερειακές καπιταλιστικές κοινωνίες⁴⁸⁵.

Οι αγώνες των λαϊκών στρωμάτων για αυτοστέγαση, συνίστανται σε πρακτικές όπως οι ομαδικές καταλήψεις και κατανομές γης, η μαζική αυθαίρετη δόμηση που χαρακτηρίζεται από αλληλεγγύη μεταξύ των οικοδομούντων, η δημιουργία συνεταιρισμών με σκοπό την ιδιοποίηση γαιών ή τη νομιμοποίηση αυθαιρέτων οικισμών κ.ά. Τέτοιες πρακτικές, εντάσσονται στους κυριαρχούμενους τρόπους οικιστικής κατανομής, που ενυπάρχουν στο καπιταλιστικό σύστημα, επιλύοντας τις αντιφάσεις του και λειτουργούν στα πλαίσια που τους θέτει ο κυρίαρχος τρόπος (η αγορά). Η άποψη αυτή

⁴⁸¹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.254,266

⁴⁸² Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*, σ.202

⁴⁸³ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.258-259

⁴⁸⁴ ό.π., σ.266-268

⁴⁸⁵ ό.π., σ.267

υποστηρίζεται από αμφότερες, τη μαρξιστική και τη σχολή της ανθρώπινης οικολογίας. Η πρώτη υποστηρίζει ότι η ισορροπία που οριοθετεί τη λειτουργία των κυριαρχούμενων τρόπων οικιστικής κατανομής είναι ανατρέψιμη μέσ' από ταξικούς αγώνες, ενώ η δεύτερη θεωρεί την ισορροπία αυτή προϊόν συναίνεσης και δομικό στοιχείο του οικοσυστήματος⁴⁸⁶.

Ασφαλώς, ένα ερώτημα που προκύπτει και περιπλέκει την ανάλυση, σε σχέση με τον ταξικό χαρακτήρα των καταπατήσεων και της αυθαιρεσίας, αφορά στις περιπτώσεις που η ουσιαστική ανυπαρξία αστικού σχεδιασμού (με την κυριολεξία του όρου) προωθεί την εξάπλωση τέτοιων πρακτικών, σε όλα στρώματα του πληθυσμού, που σπεύδουν να εκμεταλλευθούν τα πλεονεκτήματα της καταπάτησης ή της αυθαιρεσίας. Εν συνεχεία, οι πρακτικές αυτές, αρχικά σε ηθικό και εν συνεχεία σε θεσμικό και νομικό επίπεδο, νομιμοποιούνται και από-ποινικοποιούνται, όπως στη χώρα μας όπου ο «πολεοδομικός σχεδιασμός», αποτελεί ευφημισμό της νομιμοποίησης τετελεσμένων, ή της ρυθμιστικής ανταπόκρισης σε ανάλογες άτυπες «λαϊκές» απαιτήσεις. Εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως, φαίνεται ότι δικαιώνεται η σχολή της ανθρώπινης οικολογίας, πρόκειται δηλαδή για ένα *consensus* που καθιστά έναν κυριαρχούμενο τρόπο οικιστικής κατανομής, σχεδόν κυρίαρχο, εισάγοντας την αγορά και την κερδοσκοπία, στις άτυπες αυτές μορφές ιδιοποίησης της γης, σε συνδυασμό με μία επιτυχημένη στρατηγική ενσωμάτωσης, που επινοήθηκε από την αστική τάξη (η οποία, εν συνεχεία την εφάρμοσε και στον εαυτό της). Στην πραγματικότητα τέτοια ερωτήματα, αναδεικνύουν την αδυναμία των ερμηνευτικών σχημάτων, να ταξινομήσουν όλα τα φαινόμενα σε γενικές κατηγορίες, οδηγώντας εκ νέου στον τόπο, την ιστορία και τον πολιτισμό, αφού *οι τρόποι κατανομής της γης και της κατοικίας, αποτελούν προϊόν του οικολογικού συμπλέγματος και των πολιτισμικών προτύπων που αλληλεπιδρούν με τις πρακτικές των κοινωνικών τάξεων, την κοινωνική δράση και τη διύπτοκειμενικότητα στο χώρο της πόλης*⁴⁸⁷.

Στην περίπτωση λοιπόν των πόλεων της ημιπεριφέρειας, το *λειτουργικό πρότυπο* των δυτικοευρωπαϊκών πρωτευουσών, είχε ελάχιστη αξία, καθώς δε βρήκε σημαντικό πεδίο ουσιαστικής εφαρμογής: οι πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες τέτοιων πόλεων, ήσαν εντελώς διαφορετικές από εκείνες των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων έτσι ώστε αυτό που απέμεινε κυρίως προς μίμηση σε τέτοιες πόλεις, ήταν η *υποβλητική εικόνα*, η συμβολική δηλ. διάσταση του χώρου και του ίδιου του σχεδιασμού.

Στην περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια, ο *προγραμματισμός*, όπως επισημαίνει για την Ελλάδα ο Λ. Τσουλουβής, *δεν έχει φθάσει ακόμη* (1981) *να είναι απαραίτητη προϋπόθεση κοινωνικής συνοχής*⁴⁸⁸. Αντίθετα, ένας κυρίως συμβολικός/εκθετικός και δευτερευόντως αναπτυξιακός σχεδιασμός του αστικού χώρου, συνιστούσε πάντοτε σημαντική πολιτική πρακτική σε τέτοιες αστικές κοινωνίες. Ένας τέτοιος σχεδιασμός, είναι προφανές, ότι διεπόταν μονίμως από ευκαιριακή λογική.

Η επικέντρωση στην εικόνα, που φιλοδοξούσε να είναι εφάμιλλη ποιοτικά με τα δυτικοευρωπαϊκά πρωτότυπά της, πείθοντας συγχρόνως ότι αποτελεί έκφανση του εθνικού πολιτισμού, εξυπηρετούσε ένα πλέγμα στόχων που

⁴⁸⁶ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.42

⁴⁸⁷ ό.π., σ.45

⁴⁸⁸ Τσουλουβής Λ., «Θεσσαλονίκη. Πέρα από την αδυναμία εφαρμογής ενός ρυθμιστικού σχεδίου», σ.85

αποσκοπούσαν στην ένταξη και παραμονή των χωρών της περιφέρειας και της ημιπεριφέρειας στην πολιτικο-οικονομική και πολιτισμική σφαίρα της Δύσης:

- Την εικονογραφική καθοδήγηση και έμπνευση της οικοδόμησης ενός εθνικού πολιτισμού στα πλαίσια της νεωτερικότητας και των Δυτικών αξιών.
- Την πιστοποίηση της, ανέφικτης σε ευρύτερα πλαίσια, σύγκλισης με τη Δυτική Ευρώπη, που νομιμοποιούσε την εξουσία.
- Την ελκυστικότητα των πρωτευουσών (κυρίως) για την αστική τάξη και τις παροικίες των Δυτικοευρωπαίων.

Όπως αναφέρθηκε ήδη προηγουμένως, η βιομηχανική εποχή, ιδίως κατά τον 20^ο αιώνα, παγίωσε τις διαφορές μεταξύ ανεπτυγμένου κόσμου και περιφέρειας, καθιστώντας την ανάπτυξη, μια έννοια εγγεγραμμένη αποκλειστικά σχεδόν στα χαρακτηριστικά των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων της Δύσης και της ενδοχώρας τους, έτσι ώστε η περιφέρεια και η ημιπεριφέρεια, ήσαν κατά κανόνα καταδικασμένες να βρίσκονται διαρκώς πίσω από τις πόλεις των ανεπτυγμένων χωρών, που συνιστούσαν έναν διαρκώς προπορευόμενο στόχο. Η αδυναμία πραγματικής σύγκλισης με τη Δύση, ιδίως σε συνδυασμό με το μεταπολεμικό εγκλωβισμό πολλών περιφερειακών χωρών στη σφαίρα επιρροής της, οδηγούσε μοιραία, στην υποβολή μιας ψευδαίσθησης της σύγκλισης. Η πρόσληψη των Δυτικών προτύπων σε τέτοιες πόλεις, επικεντρώθηκε σε μόνιμη βάση στην εικόνα και τους τύπους των διαδικασιών, επειδή οι δυναμικές και οι ίδιες οι διαδικασίες που οδηγούσαν τη Δύση στην πρόοδο, ήταν αδύνατον να αναδημιουργηθούν εκεί, παγιώνοντας τη μόνιμη διάσταση μεταξύ του *είναι* και του *φαίνεσθαι* στα πλαίσια μιας διαρκούς αγωνίας να αποδειχθεί στο εσωτερικό και το εξωτερικό, το εφάμιλλο του τοπικού πολιτισμού με το Δυτικό.

Η εικονογραφία αυτή, μοιραία επικεντρώθηκε στον αστικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική που επιχειρούσαν να συμπυκνώσουν μαζί με τα ιστορικά τους αξιοθέατα, τη μορφή των πόλεων στα κέντρα, αναπαριστώντας, την επίσημη εκδοχή του εθνικού πολιτισμού. Η Chandigarh, η Brasilia, η Islamabad, η Yamoussoukro, συνιστούν το αποκορύφωμα αυτού του φαινομένου και την ακραία μορφή της διάστασης μεταξύ του *είναι* και του *φαίνεσθαι* των περιφερειακών εθνών κατά τον 20^ο αιώνα.

Μάλιστα, η εικονογραφική διάσταση των κέντρων των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών πόλεων, ιδιαίτερα στην αρχιτεκτονική της έκφραση, στην προσπάθεια να πείσει για τον εθνικό της χαρακτήρα δηλ. την προέλευσή της από τον εθνικό πολιτισμό, διανθιζόταν με τοπικά ιστορικά και παραδοσιακά μορφολογικά στοιχεία, που ενίοτε σχημάτιζαν ολόκληρες «σχολές» εθνικής αρχιτεκτονικής, προσπαθώντας, με επιτυχία εξ άλλου μερικές φορές, να συμφιλιώσουν αισθητικά, τη μοιραία μίμηση με την ανάγκη εθνικής έκφρασης.

Παράλληλα, αν και οι ιστορικές Δυτικές διαδικασίες για το χωρικό σχεδιασμό, ήταν αδύνατον να επαναληφθούν στις χώρες της ημιπεριφέρειας, όφειλαν επίσης να φαίνονται παρούσες, καθώς αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος του νεωτερικού σχεδιασμού και της έννοιας της προόδου. Αφού η πεμπτουσία της νεωτερικότητας είναι ο Ορθός Λόγος δηλ. η επιστήμη στην υπηρεσία του εθνικού συμφέροντος, κυρίως ο επιστημονικός χαρακτήρας, αλλά όλο και περισσότερο επίσης η δημοκρατική νομιμοποίηση, όφειλαν να

συνοδεύουν το σχεδιασμό και τα έργα. Έτσι, καθώς οι ίδιες οι διαδικασίες (προγραμματισμός, μελέτες, εγκρίσεις, συμμετοχικός σχεδιασμός κ.ο.κ.) προσελάμβαναν συμβολικό χαρακτήρα, μετατρέπονταν επίσης σε επιφανειακές, εικονικές και ανούσιες, καταλήγοντας *τυπολατρικές* και *τελετουργικές*, καθιστώντας το σχεδιασμό *φέουδο της ιδεολογίας*⁴⁸⁹. Με τέτοιες προϋποθέσεις, ο προγραμματισμός, σπανίως έβρισκε πεδίο εφαρμογής, διευρύνοντας στις περιφερειακές και ημιπεριφερειακές χώρες τη διάσταση μεταξύ του σχεδιασμού και του πραγματικού αστικού χώρου. Ο πληθωρικός από ποσοτική άποψη χαρακτήρας του σχεδιασμού, χρησίμευε συχνά για τη νομιμοποίηση των αυθαίρετων επιλογών της εξουσίας, ειλημμένων με ανεξάρτητες δυναμικές και κύριο γνώμονα την αξία της εικόνας τους: *Αρκεί να εκτελούνται συνεχώς έργα*, γράφει ο Δ.Φιλιππίδης *ώστε να δίνουν την εντύπωση μιας κατευθυνόμενης ενεργητικότητας για το γενικό καλό, άσχετα με το ποια έργα δε γίνονται ή ποια έργα ματαιώνονται. Τα έργα εξωραϊσμού ταιριάζουν απόλυτα με αυτό το δοτό ρόλο της πολεοδομίας ως εργαλείο πολιτικής σταθερότητας και εξισορρόπησης· ανάλογη άλλωστε, συμβολική υπόσταση προσελάμβανε και η έννοια της τεχνολογίας, ως «τεχνοκρατική σωτηρία» και αδιαμφισβήτητο «φετίχ της μηχανής», αναλαμβάνοντας, αδόκιμα κατά κανόνα, να πιστοποιήσει τη δήθεν σύγκλιση με τη Δύση⁴⁹⁰.*

Ο Δ.Φιλιππίδης⁴⁹¹, εξετάζοντας την ελληνική εμπειρία στο χωρικό σχεδιασμό, χαρακτηρίζει τέτοιες ιστορικές καταστάσεις ως ένα «φάσμα» με *ιδεολογικά και μορφολογικά στοιχεία που ταξιδεύουν με διαφορετική συχνότητα, μια «διάσπαση» που δεν είναι απλό σχήμα λόγου, αλλά η πραγματικότητα που εκδηλώνεται σαν πολιτισμικός φορμαλισμός. Καθώς μάλιστα το ιδεολογικό υπόβαθρο των ξένων προτύπων υφίσταται τις μεγαλύτερες αλλοιώσεις, δε μένουν παρά τα μορφολογικά στοιχεία που τελικά επιβάλλονται αυτούσια. Αυτά όλα, σημειώνει, μπορούν να αναχθούν άμεσα στην ευρύτερη οικονομική «καθυστέρηση» η οποία δεν επιτρέπει στον «εκσυγχρονισμό» να πάρει ενιαία μορφή και δέχεται μόνο επιφανειακές αλλαγές όπου είναι εφικτό.*

Ο *πολιτισμικός φορμαλισμός* στα κέντρα των πόλεων της ημιπεριφέρειας, με άξονα τη μίμηση των πρωτευουσών του καπιταλισμού, υπήρξε μέρος της απόπειρας επιβεβαίωσης του νεωτερικού αυτοπροσδιορισμού κάθε τέτοιου έθνους, που προσπαθούσε να αγνοεί την πραγματική τους υπόσταση, η οποία διέψευδε την εικόνα της σύγκλισης με τη Δυτική Ευρώπη, ή διαφορετικά, του εθνικού *φαίνεσθαι*, καθώς η συνολική οργάνωση τέτοιων πόλεων, η οικονομική τους βάση, ο εθνικός τους ρόλος, η περιφερειακή αυτοστέγαση των λαϊκών στρωμάτων, αποτελούσαν διαδικασίες, που εκπροσωπούσαν το εθνικό *είναι*. Άλλωστε απέναντι σε τέτοιες αντιφάσεις, όπως και στις αντιφάσεις των πόλεων του καπιταλιστικού πυρήνα, ένας άλλος νεωτερικός «μύθος» που υποσχόταν την ισότητα στην ανάπτυξη, επαγγελόταν τη γραμμική εξέλιξη, διακηρύσσοντας ότι η περιφέρεια του κόσμου θα συνέκλινε όλο και περισσότερο ποιοτικά με τα κέντρα. Ο ίδιος νεωτερικός «μύθος» άλλωστε, υποσχόταν την σύγκλιση μεταξύ των οικιστικών ζωνών κάθε πόλης, μεσ' από μια αντίστοιχη προοδευτική πορεία.

⁴⁸⁹ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.85,244-245, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ.403

⁴⁹⁰ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.82,225,245

⁴⁹¹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ.401

Η επικέντρωση στην εικόνα της προόδου και του πολιτισμού, που απέβαινε η ίδια μέρος των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών νεωτερικών εθνικών πολιτισμών και των αντίστοιχων πολιτικών πρακτικών, ήταν απαραίτητο ιδεολογικό εργαλείο των πολιτικο-οικονομικών τους συστημάτων, μια περιφερειακή εκδοχή του εθνικισμού στα πλαίσια του διεθνούς καταμερισμού εργασίας κατά τη βιομηχανική εποχή: οι διακηρύξεις της νεωτερικότητας, ότι η πρόοδος με βάση τις αρχές της (τη γνώση, την επιστήμη, την εκβιομηχάνιση, την αυτοδιάθεση των εθνών κ.ο.κ.) ήταν εφικτή *εδώ και τώρα*⁴⁹², δημιουργούσε μια διαρκή ανάγκη αποδείξεων, οι οποίες ιδιαίτερα στην περιφέρεια και την ημιπεριφέρεια, δεν μπορούσαν να είναι ουσιαστικές.

Η ιδιόμορφη εξέλιξη των περιφερειακών και ημιπεριφερειακών μητροπόλεων, λοιπόν δεν ήταν υπολειμματικό φαινόμενο, ούτε ατελής αστικοποίηση, αλλά ο δικός τους δρόμος προς τη βιομηχανική εποχή, που δεν αποτελεί παρά την άλλη όψη των προβλημάτων που συσσωρεύσε η αστικοποίηση της βιομηχανικής εποχής στον κόσμο. Αν και είχε φανεί από πολύ νωρίς, ότι το Δυτικό πολεοδομικό υπόδειγμα της νεωτερικότητας και της βιομηχανικής εποχής, που τόσο πολύ ζήλεψαν και επιθύμησαν οι περιφερειακές και ημιπεριφερειακές πόλεις, δεν ήταν οικουμενικό, αυτή η αλήθεια αναγνωρίστηκε πρόσφατα (π.χ. Λ.Λεοντίδου, *Πόλεις της Σιωπής*) και γίνεται σταδιακά αποδεκτή μαζί με την πολιτιστική απεξάρτηση από τα υποδείγματα της βιομηχανικής εποχής.

3.2.Οι πόλεις της ημιπεριφέρειας στη μεταβιομηχανική εποχή

Κατά τη μεταβιομηχανική εποχή, οι πόλεις της ημιπεριφέρειας, όπως και οι ανεπτυγμένες, διέρχονται κρίση. Οι οικονομικοί μετασχηματισμοί που σχετίζονται με τη μεταβιομηχανική εποχή, θίγουν σημαντικά τις ημιπεριφερειακές χώρες και τις αστικές τους οικονομίες, πλήττοντας ιδιαίτερα τον παραδοσιακό τομέα των υπηρεσιών και τις μικρές παραγωγικές επιχειρήσεις. Αλλά και η παραδοσιακή βιομηχανία των πόλεων της ημιπεριφέρειας, που έπασχε κατά κανόνα από χρόνια έλλειψη ανταγωνιστικότητας και συνήθως υποστηριζόταν από έναν προστατευτισμό που δεν υφίσταται πλέον, θίγεται ανάλογα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στον ευρωπαϊκό νότο, η αστική αποβιομηχάνιση, αναφέρεται ιδιαίτερα στον τουρισμό. Η τουριστική βιομηχανία, άνθισε απότομα στη νότια Ευρώπη, από τη δεκαετία του 1960, καθώς η μακροχρόνια ειρήνη, η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη και η πολιτικο-οικονομική φιλελευθεροποίηση, δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες. Η καθυστερημένη οικονομικά νότια Ευρώπη, απέδωσε μεγάλο βάρος στη μορφή αυτή ανάπτυξης, παρακάμπτοντας την πολύ δυσχερέστερη εκβιομηχάνιση και αξιοποιώντας τους πλούσιους φυσικούς και πολιτιστικούς της πόρους. Η τουριστική ανάπτυξη άλλωστε, προωθούσε συγχρόνως γενναία και μια άλλη «νότια» αναπτυξιακή πολιτική, την κατασκευαστική δραστηριότητα. Ο συνδυασμός αυτών των δύο πολιτικών, σε μια εποχή έντονης αστικοποίησης, οδήγησε, στη σπατάλη των φυσικών και

⁴⁹² Jusdanis G., «Beyond National Culture?»

των πολιτιστικών πόρων⁴⁹³. Η υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και ιδίως των ιστορικών τους κέντρων, συνέβαλλε ιδιαίτερα στην τουριστική αποβιομηχάνιση των πόλεων.

Οι κοινωνικο-οικονομικοί μετασχηματισμοί της μεταβιομηχανικής εποχής, ευθύνονται επίσης για την επέκταση στην ημιπεριφέρεια, προβλημάτων που είχαν θεωρηθεί αποκλειστικότητα των αποβιομηχανισμένων πόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου. Ενώ στο παρελθόν, οι πόλεις της ημιπεριφέρειας, παρουσίαζαν σε μικρότερο, συγκριτικά με τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές πόλεις βαθμό, το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού, σήμερα εμφανίζουν χωρο-κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, ανάλογα με αυτά των ανεπτυγμένων. Την τελευταία δεκαετία, *η κοινωνική και οικονομική διάσταση μεταξύ των εχόντων και των μη εχόντων είναι σταθερά σε άνοδο*: στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η διεύρυνση αυτού του χάσματος αυξήθηκε σε όλες τις πόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου⁴⁹⁴, στον οποίο εντάσσεται πλέον ολόκληρη σχεδόν η ευρωπαϊκή ημιπεριφέρεια. Ο κοινωνικός αποκλεισμός, διαπιστώνει η Επιτροπή της Ε.Ε., που αποτελούσε χαρακτηριστικό των αποβιομηχανισμένων πόλεων του βορρά, επεκτείνεται στο νότο⁴⁹⁵. Τέτοια προβλήματα, αν και πηγάζουν από την οικονομική συγκυρία, δεν είναι άσχετα με τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς, χαλάρωσης της παραδοσιακής κοινωνικής συνοχής, η οποία συμβαδίζει με τη γενική υποχώρηση του κοινωνικού κράτους, ενώ οι μετασχηματισμοί αυτοί με τη σειρά τους, σχετίζονται επίσης με τους οικονομικούς και τους χωρικούς.

Το προηγούμενο σκεπτικό, σε συνδυασμό με την ανάλυση των οικουμενικών οικονομικών μετασχηματισμών που συνεπάγεται η μεταβιομηχανική εποχή και η οικονομική παγκοσμιοποίηση, καθιστούν κατ' αρχήν κατανοητούς τους λόγους για τους οποίους οι χώρες και οι πόλεις της ημιπεριφέρειας, επιδιώκουν συχνά με επιμονή τη σύνδεσή τους με την παγκόσμια οικονομία. Αλλά η ημιπεριφέρεια του κόσμου, έχει έναν ισχυρότερο λόγο, να επιζητεί τη συμμετοχή της στα δίκτυα διεύθυνσης της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς η παγκοσμιοποίηση, εμφανίζεται για τις μητροπόλεις και τις πρωτεύουσες τους ως ευκαιρία, καθώς αποπροσανατολισμένες από την κατάρρευση του βιομηχανικού προτύπου, αναζητούν αναπτυξιακές προοπτικές.

Η παγκόσμια αναδιανομή των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων, θέτει σήμερα δυνητικά, πολλές ημιπεριφερειακές πόλεις, σε καλύτερη θέση εκκίνησης σε σύγκριση με το βιομηχανικό παρελθόν. Η γεωγραφικά εντοπισμένη αντίφαση ανεπτυγμένου-υπανάπτυκτου κόσμου, υποχωρεί ενώπιον της νέας γεωγραφίας, όπου η ανάπτυξη αναφέρεται σε μια παγκόσμια, δικτυωμένη και ιεραρχούμενη, σημειακή διασπορά. Συγχρόνως, οι ανατροπές της μεταβιομηχανικής εποχής και της παγκοσμιοποίησης, αφαιρούν από τις πόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου πολλά από τα ιστορικά τους πλεονεκτήματα, καθώς οι μετανεωτερικοί/μεταβιομηχανικοί κοινωνικο-οικονομικοί και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί, προσδίδουν αξία σε άλλα λειτουργικά και συμβολικά χαρακτηριστικά, που συχνά ανήκουν στις ημιπεριφερειακές πόλεις. Παράλληλα, οι απαιτήσεις της μεταβιομηχανικής

⁴⁹³ Déclaration de Calvià Sur le tourisme et le Développement Durable en Méditerranée, Appel aux collectivités territoriales-Déclaration de Calvià du 19 avril 1997

⁴⁹⁴ Scott A.J., Agnew J., Soja E.W., Storper M., «Global city-regions: an overview», σ.11,13

⁴⁹⁵ Commission Européenne, *La question urbaine: Orientations pour un débat européen*, COM(97)197 final, σ.5-9

οικονομίας, επικεντρώνονται στις ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές, που κατά κανόνα, θέτουν μια νέα γενική αφετηρία στον εξοπλισμό και τις υποδομές των πόλεων. Έτσι, αναδύεται μια νέα πραγματικότητα, από την οποία οι πόλεις της ημιπεριφέρειας μπορούν δυνητικά να επωφεληθούν, για τους ακόλουθους αναλυτικά, λόγους:

- Οι γεωπολιτικές και γεωοικονομικές ανατροπές της μεταβιομηχανικής εποχής, προσφέρουν στις πόλεις της ημιπεριφέρειας (και ενίοτε της περιφέρειας), ευκαιρίες αναβάθμισης του διεθνούς τους ρόλου. Το παγκόσμιο, οργανωμένο σε κέντρο, ημι-περιφέρεια και περιφέρεια, οικονομικό σύστημα, βρίσκεται στη δύση του υποστηρίζει ο I.Wallerstein⁴⁹⁶. Η παγκοσμιοποίηση, αμβλύνοντας τα όρια μεταξύ κέντρου και περιφέρειας⁴⁹⁷, προσφέρει σε πολλές πόλεις της ημιπεριφέρειας τη δυνατότητα να διαδραματίσουν πρωταγωνιστικούς ρόλους στην παγκόσμια οικονομία⁴⁹⁸. Οι γεωπολιτικές ανατροπές με κυρίαρχη την κατάρρευση του Ανατολικού Συνασπισμού, προσφέρουν επίσης, ένα παρθένο πεδίο επέκτασης του παγκόσμιου καπιταλισμού, που αναζητεί τις κατάλληλες βάσεις για την εξάπλωση του δικτύου του. Πολλές μητροπόλεις, επιδιώκουν έτσι τη μετατροπή τους σε περιφερειακούς κόμβους της παγκόσμιας οικονομίας.
- Η πτώση των οικονομικών συνόρων, αφαιρεί από τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές πόλεις τα πλεονεκτήματα των επίσης ανεπτυγμένων, εθνικών οικονομιών και των εθνικών αγορών. Η εγγύτητα των ολοκληρωμένων μονάδων παραγωγής, της διοίκησής τους, των καταναλωτών και των δικτύων ευρύτερης διανομής των προϊόντων και συχνά των πηγών πρώτων υλών, καθιστούσε, μέχρι τη δεκαετία του 1970 την ανάπτυξη, μια έννοια εγγεγραμμένη αποκλειστικά σχεδόν, στα χαρακτηριστικά των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων της Δύσης και της ενδοχώρας τους, έτσι ώστε η περιφέρεια και η ημιπεριφέρεια, φαίνονταν κατά κανόνα καταδικασμένες να βρίσκονται διαρκώς πίσω από τις πόλεις των ανεπτυγμένων χωρών, που συνέθεταν έναν διαρκώς προπορευόμενο στόχο σε μια γραμμική πορεία. Το ανταγωνιστικό κλίμα μεταξύ των πόλεων, η υποχώρηση της συνοχής των εθνικών κρατών και η διάλυση των εθνικών οικονομιών, μειώνει σημαντικά τα οφέλη των παλιών βιομηχανικών πόλεων από την εθνική αλληλεγγύη και την προνομιακή πρόσβαση στις εθνικές τους αγορές, ενώ η βιομηχανική οργάνωση των πόλεων, δεν τους προσφέρει πλέον πλεονεκτήματα, αντιθέτως, συνιστά τεράστιο εμπόδιο στη αναδιοργάνωσή τους.
- Η τεχνολογία (πληροφορική, τηλεματική, δίκτυα) ακόμη και των κλασσικών υποδομών (τηλεπικοινωνίες, μεταφορές κ.ά.) που συνιστούν μεγάλης σημασίας πλεονέκτημα για μια μεταβιομηχανική πόλη, εξελίσσεται ραγδαία, καθιστώντας συχνά, κοινή την αφετηρία των πόλεων του κέντρου και της ημιπεριφέρειας στον αγώνα ανανέωσης του εξοπλισμού αυτού. Για παράδειγμα, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, το εκτεταμένο ταχυδρομικό δίκτυο σωλήνων με πεπιεσμένο αέρα στο Παρίσι (*courrier pneumatique*), που με αρκετά υψηλό κόστος, εξασφάλιζε την διακίνηση επιστολών στη γαλλική πρωτεύουσα σε ελάχιστες (2~3) ώρες,

⁴⁹⁶ Barton J.H., Hunchuk A.M., «All That Is Solid Melts In Air: World Systems Theory», σ.2-4

⁴⁹⁷ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space», σ.5

⁴⁹⁸ Neilson L., «Australian cities - technology and change», σ.12-13

εντυπωσίαζε ιδιαίτερα, καθώς λίγες πόλεις στον κόσμο διέθεταν τέτοιες υποδομές. Λίγα χρόνια μετά, η μικροηλεκτρονική (τηλεομοιοτυπία, ψηφιακή και κινητή τηλεφωνία, υπολογιστές και ψηφιοποίηση δεδομένων, Διαδίκτυο, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο κ.τ.λ.), έστειλε αυτή την πολύπλοκη τεχνολογία, που λειτουργούσε από το μεσοπόλεμο, στα μουσεία, καθιστώντας απλούστατη και πάμφθηνη τη διακίνηση κειμένων, ήχου, εικόνας. Η ψηφιοποίηση των τηλεπικοινωνιακών υποδομών, που επιτρέπουν αυτή τη νέα πραγματικότητα, έγινε μέσα σε μια δεκαετία, σχεδόν συγχρόνως στις ανεπτυγμένες χώρες και την ημιπεριφέρεια, έτσι, ώστε σήμερα, το επίπεδο των ηλεκτρονικών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών της ημιπεριφέρειας βρίσκεται πολύ πιο κοντά σ' αυτό των ανεπτυγμένων χωρών του κέντρου.

- Χαρακτηριστικά, όπως το περιβάλλον, τα μνημεία, ο πολιτισμός, η ιστορία, μετατρέπονται σε ισχυρά συγκριτικά πλεονεκτήματα μιας πόλης, διευρύνοντας το ρόλο τους, που περιοριζόταν στην τουριστική οικονομία. Ιδιαίτερα η φυσική και η ιστορική κληρονομιά (το περιβάλλον, η ιστορικότητα του αστικού χώρου, τα μνημεία), όπως και το πολιτιστικό περιβάλλον εν γένει, διευρύνουν σημαντικά το ρόλο τους. Η ελκυστικότητα μιας πόλης για τους εργαζόμενους και τους συνεργάτες ή εταίρους των πολυεθνικών εταιριών ή οργανισμών, άρα και των ίδιων των εργοδοτών τους, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τέτοια πλεονεκτήματα. Αλλά και ο ίδιος ο τουρισμός, οι διεθνείς εκδηλώσεις, η πολιτιστική δραστηριότητα, εκτός από πηγές πλούτου, συμβάλλουν επίσης στη διαφήμιση της εικόνας και της ελκυστικότητας μιας πόλης ως επενδυτικής βάσης και πλαισίου ζωής.
- Η πολυλειτουργικότητα και η πυκνή, συμπαγής πολεοδομική μορφή που χαρακτηρίζει πολλές πόλεις της ημιπεριφέρειας, συνιστά πλεονέκτημα σε δυο επίπεδα: αντικειμενικά, επειδή συμβάλλει στη διατήρηση της κοινωνικής ζωτικότητας και εγγύτητας, που ενισχύουν τη συνοχή, την κατανόηση και την αλληλεπίδραση. Δυνητικά, επειδή σε χωρικό και λειτουργικό επίπεδο, βρίσκεται πλησιέστερα από τις βιομηχανικές πόλεις, στα μεταβιομηχανικά αστικά πρότυπα και συνεπώς επίσης στα πρότυπα των παγκόσμιων πόλεων.
- Η απαξίωση της βιομηχανικής χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης αλλά και του αρχιτεκτονικού μοντερνισμού, στα πλαίσια της μεταβιομηχανικής οικονομίας και η νέα αξία της πυκνοδομημένης πολυλειτουργικής πόλης, οδηγούν στην θετική επανεκτίμηση όχι μόνο της προβιομηχανικής, αλλά και της σύγχρονης ιδιόμορφης πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής μορφολογίας των πόλεων της ημιπεριφέρειας. Οι πόλεις της ημιπεριφέρειας, χαρακτηρίζονται από έλλειψη διαχωρισμού των χρήσεων γης, πολεοδομική αταξία και μια συγκυριακή, μορφολογία, που ενίοτε, συγκρούεται ολοκληρωτικά, με κάθε επίσημη διαλεκτική της αρχιτεκτονικής: *μια χωρική διάταξη που παραβιάζει συστηματικά τους άρρητους κανόνες της δυτικής πολεοδομίας και μια αρχιτεκτονική αποσυνδεδεμένη από την εξουσία, που συντίθεται από άγριες κατασκευές που επαναθεμελιώνουν άρδην την αρχιτεκτονική πράξη*⁴⁹⁹. Η απαξίωση του πολεοδομικού μοντερνισμού, τείνει σήμερα να αλλάζει πρόσημο στην

⁴⁹⁹ Αθήνα 2002: Απόλυτος ρεαλισμός, 8^η διεθνής έκθεση Μπιενάλε Βενετίας, Κατάλογος

απωθητική κατά τη βιομηχανική εποχή, εικόνα τέτοιων χαρακτηριστικών. Έτσι, αν η επανεκτίμηση της ιστορίας και των ιστορικών κέντρων, συνδέεται με την ανάδυση του ιστορικισμού, η χρησιμότητα και η ελκυστικότητα της εν γένει πυκνοδομημένης, πολυλειτουργικής πόλης, συμβάλλει στη συμφιλίωση με τις περιφερειακές μορφές της: η αναζήτηση και η εκτίμηση των θετικών στοιχείων της πολεοδομικής «αταξίας» από την επιστήμη, αντανακλάται έντονα στον πολλαπλασιασμό των αναζητήσεων μιας θετικής προσέγγισης για πόλεις όπως π.χ. η σύγχρονη Αθήνα⁵⁰⁰, ενώ σε ακαδημαϊκό επίπεδο, επενδύεται επιστημονικά από τις θεωρίες του χάους: κατά τον M. Soedjatmoko (πανεπιστήμιο του Ο.Η.Ε.), η διαχείριση της πολυπλοκότητας, δεν συμβιβάζεται με τη λογική του ελέγχου. Κατ' αναλογία, αφού η πολυπλοκότητα των παραγόντων, δεν επιτρέπει τη ελεγχόμενη ανάπτυξη των πόλεων, η ανεξέλεγκτη, τυχαία διαμόρφωση του αστικού χώρου, προτείνεται ως λύση, ενισχύοντας ταυτόχρονα τους υποστηρικτές του *laissez faire* και τους οπαδούς της αυτό-οργάνωσης⁵⁰¹. Η ανάδυση και η αυξανόμενη επιρροή νέου τύπου μητροπόλεων, ενισχύουν το πρότυπο του «δημιουργικού χάους»: ηγετικό ρόλο στην περίπτωση αυτή διαδραματίζει το Τόκυο⁵⁰², που μάλλον ειρωνικά, έχει αποκληθεί πρωτεύουσα του μεταμοντερνισμού. Τέτοιες πραγματικά καινοφανείς απόψεις, δείχνουν πώς η οικουμενική απεξάρτηση από το μοντέρνο πολεοδομικό υπόδειγμα, οδηγεί στην βελτίωση της εικόνας των πόλεων της ημιπεριφέρειας, έτσι ώστε η σύγχρονη πολεοδομική μορφή τους, για πρώτη φορά έχει πιθανότητες να εγγράφεται στα θετικά τους: βεβαίως, όχι όλων των ημιπεριφερειακών πόλεων: τέτοια πολιτιστικά φαινόμενα, σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με το κύρος κάθε πόλης, το βαθμό ένταξής της στην παγκόσμια κοινότητα, το «φιλικό», εξωστρεφή, κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της κ.ο.κ. Αλλά το γεγονός ότι η «μη δυτική» σύγχρονη μορφολογία, απενοχοποιείται, ενισχύει τα πλεονεκτήματα της ημιπεριφέρειας, καθώς ο πολεοδομικός και αρχιτεκτονικός μοντερνισμός, χρεώνεται, ως μειονέκτημα των ανεπτυγμένων πόλεων.

3.3.Οι αστικές στρατηγικές στις ημιπεριφερειακές πόλεις

Ο εντοπισμός των παραγόντων που μετασχηματίζουν σήμερα τις πόλεις της ημιπεριφέρειας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, προϋποθέτει τη διάκριση μεταξύ παγκόσμιων και παγκοσμιοποιούμενων πόλεων⁵⁰³. Οι παγκοσμιοποιούμενες, ή αναδυόμενες παγκόσμιες πόλεις, είναι μητροπόλεις που φιλοδοξούν να μετατραπούν σε παγκόσμιες και στο επίπεδό τους, η κυρίαρχη σχετική διαλεκτική, έχει διεθνώς σημαντική επιρροή στις στρατηγικές αστικού σχεδιασμού, που μετατρέπονται σε *δέσμες στόχων* για την αναβάθμιση του διεθνούς ρόλου κάθε πόλης⁵⁰⁴.

Καθώς μια μεγάλη, ισχυρή πόλη φαίνεται σήμερα απαραίτητη για τη δυνατότητα ανταγωνιστικής συμμετοχής κάθε έθνους στις παγκόσμιες

⁵⁰⁰ Ρηγόπουλος Δ., Βατόπουλος Ν., Σκοφιέ Ρ., *Η Καθημερινή*, 2-6-2002, 23-6-2002, 22-8-2002, 24-11-2002

⁵⁰¹ Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C., Berque A., *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, ch.1

⁵⁰² ό.π., ch.2

⁵⁰³ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.15-16

⁵⁰⁴ ό.π., σ.12,14,15

αγορές⁵⁰⁵, πολλές περιφερειακές και ημιπεριφερειακές χώρες, χρησιμοποιούν μια πόλη τους για να συνδέσουν τα έθνη τους με τον παγκόσμιο χώρο ροών και την οικονομία τους με την παγκόσμια και να προωθήσουν τους κατάλληλους κοινωνικούς μετασχηματισμούς· έτσι, αφιερώνονται στις διαδικασίες δημιουργίας της παγκόσμιας πόλης τους, δεσμεύοντας δυσανάλογους συχνά, με τις δυνατότητές τους δημόσιους πόρους, σε σχετικά προγράμματα και σχεδιασμούς και διαμορφώνοντας ειδικά νομικά και ρυθμιστικά πλαίσια ενίσχυσής τους, που θεωρητικά, χρίζουν την εκλεκτή πόλη, παγκόσμια⁵⁰⁶.

Οι πολιτικοί, γράφουν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds⁵⁰⁷, αναζητώντας δρόμους προς την οικονομική ανάπτυξη, υιοθετούν την υπόσχεση ευημερίας που επαγγέλλεται η παγκοσμιοποίηση μιας πόλης, όπως προβάλλεται από το κυρίαρχο υπόδειγμα, ενώ οι αστικές στρατηγικές, προσαρμόζονται στη διαδεδομένη εικόνα που προσφέρει το υπόδειγμα αυτό. Καθώς η «παγκόσμια πόλη» γίνεται το σύνθημα της εποχής μας, όλο και περισσότερες χώρες στον κόσμο, αναδιαμορφώνουν τις πολιτικές, τα προγράμματα και τους σχεδιασμούς τους, με στόχο την ενσωμάτωση των μητροπολιτικών τους περιοχών στο χώρο των παγκόσμιων ροών, επικεντρώνοντας τις πιστώσεις τους σε συγκεκριμένες αστικές περιοχές τους. Ο τρόπος που αντιλαμβάνονται οι κυβερνήσεις το χώρο ροών και τον έντονο παγκόσμιο ανταγωνισμό των μητροπόλεων, οδηγεί τα κράτη στη διαμόρφωση επιχειρηματικών αναπτυξιακών στρατηγικών⁵⁰⁸.

Η παγκόσμια *τυποποίηση*, αναφέρουν οι C.Roederer-Rynning και A.Wivel⁵⁰⁹, αναφέρεται στη μιμητική διάχυση πρακτικών, αναπαραστάσεων και μορφών, που ορισμένα κράτη, αντιγράφουν ως επιτυχείς, με σκοπό να υπερβούν την αβεβαιότητα που προέρχεται από το περιβάλλον. Η επίδραση των αστικών υποδειγμάτων, ως αντικειμένων μίμησης, δεν είναι νέα και έχει ήδη αναλυθεί, αλλά ο αγώνας κυριαρχίας στο δίκτυο των διεθνών μητροπόλεων, τείνει να δεκαπλασιάζει τη σχετική επιρροή, διευκολύνοντας και επιταχύνοντας τις ροές μίμησης⁵¹⁰.

Κατά κανόνα, οι ημιπεριφερειακές χώρες χαρακτηρίζονται από συγκεντρωτικές πολιτικές και διοικητικές δομές, που συνδυάζονται με αναποτελεσματικές γραφειοκρατίες και αδύναμες κοινωνίες των πολιτών. Επίσης, αρκετές, τέτοιες χώρες διακρίνονται για την απόλυτη πρωτοκαθεδρία της πρωτεύουσάς τους και την έλλειψη ιεραρχίας των πόλεων. Έχουν ήδη εκτεθεί οι γενικοί λόγοι για τους οποίους οι πρωτεύουσες, εμφανίζονται ιδιαίτερα πρόσφορες για το ρόλο των παγκόσμιων πόλεων και έχει εξηγηθεί το γεγονός ότι η έλλειψη ιεραρχίας των πόλεων και η πρωτοκαθεδρία της πρωτεύουσας, όπου υφίσταται, οδηγεί στη επιλογή της τελευταίας ως καταλληλότερης πόλης προς παγκοσμιοποίηση. Το κεφάλαιο, του οποίου τα συμφέροντα σε τέτοιες περιπτώσεις, βρίσκονται επίσης στις πρωτεύουσες, είναι εύλογο να στηρίζει ανάλογες επιλογές.

⁵⁰⁵ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.17

⁵⁰⁶ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.15,20-22

⁵⁰⁷ ό.π., σ.13,14,21

⁵⁰⁸ ό.π., σ.13,14,21

⁵⁰⁹ Roederer-Rynning C., Wivel A., «Europe and the Challenge of Globalization», σ.14

⁵¹⁰ Ascher F., Driant J.-C., Rochefort M., Devillers C., Berque A., *Habitat et villes: l'avenir en jeu*, Ch.2

Καθώς ο θεσμικός, ιεραρχημένος αστικός σχεδιασμός του κοινωνικού κράτους υποχωρεί ή ακυρώνεται ως στόχος, χάριν του στρατηγικού αστικού σχεδιασμού, προβάλλει η ανάγκη στρατηγικών επιλογών. Αδύναμη κοινωνία των πολιτών, σημαίνει την αδυναμία των τοπικών κοινωνιών να αποκραυγαλώνουν και να εκφράζουν θέσεις και σχεδιασμούς με βάση τα συμφέροντά τους, αυτόνομα, ή αλληλεπιδρώντας με ανώτερα επίπεδα διακυβέρνησης και συνεπώς την αδυναμία σχηματισμού τοπικών στρατηγικών. Αυτή η αδυναμία θέτει τις ημιπεριφερειακές χώρες σε χειρότερη θέση από τις ανεπτυγμένες έναντι της παγκοσμιοποίησης, καθιστώντας τις κυβερνήσεις περισσότερο επιρρεπείς σε μονομερείς συμμαχίες με το κεφάλαιο. Η σύλληψη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, ως ευκαιρίας, δημιουργεί μια πιεστική ατμόσφαιρα, που στρέφοντας τις κυβερνήσεις στην άμεση αναζήτηση συμμάχων, απομακρύνει η/και ακυρώνει στην πράξη, τις όποιες κυβερνητικές προθέσεις ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών, θέτοντάς τις σε χαμηλή προτεραιότητα.

Αντιθέτως με τις τοπικές κοινωνίες, οι κυβερνήσεις και το κεφάλαιο έχουν πολύ περισσότερο τη δυνατότητα να διαμορφώνουν σαφείς αναπτυξιακούς στόχους και να σχηματίζουν αμοιβαίες συμμαχίες, αποβαίνοντας οι κύριες συνιστώσες χάραξης των αστικών στρατηγικών. Μια τέτοια εξέλιξη, σημαίνει τη μονομερή στήριξη των εθνικών στρατηγικών για τη σύνδεση των κρατών με την παγκόσμια οικονομία, από το κεφάλαιο. Η συμμαχία της πολιτικής τάξης με το κεφάλαιο⁵¹¹, είναι η συνθήκη-καταλύτης της διαδικασίας, που προωθεί και εφαρμόζει τις κατάλληλες πολιτικές και πρακτικές αστικού σχεδιασμού, με στόχο την παγκοσμιοποίηση των πόλεων της ημιπεριφέρειας. Στα πλαίσια αυτά, αναδύεται μια αντίληψη στους κύκλους της δημόσιας πολιτικής, που χρησιμοποιείται από τα πολιτικά και επιχειρηματικά περιβάλλοντα, για την αύξηση της ελκυστικότητας του αστικού σχεδιασμού και της αστικής πολιτικής έναντι της αγοράς και των επενδύσεων⁵¹².

Οι J.Logan και T.Swanstrom⁵¹³, αποδίδουν τη διάχυση της προηγούμενης αντίληψης, στον οικονομικό νετερμινισμό που διαποτίζει τη διαλεκτική για τους παγκόσμιους οικονομικούς μετασχηματισμούς, έτσι ώστε οι τοπικές και εθνικές ευθυγραμμίσεις, τα συστήματα διακυβερνητικών σχέσεων και οι εθνικές πολιτικές, οδηγούν ανάλογα τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Η αναγωγή του αγγλοαμερικανικού φιλελευθερισμού της αγοράς σε παγκόσμιο υπόδειγμα, που προσδίδει οικουμενικότητα σε συγκεκριμένες εθνικές επιδιώξεις και συμφέροντα των χωρών αυτών, μετατρέπει την έννοια της παγκόσμιας πόλης σε ιδεολογία, υποστηρίζουν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds⁵¹⁴.

Η υιοθέτηση του κυρίαρχου υποδείγματος παγκοσμιοποίησης μιας πόλης, οδηγεί σε τυποποιημένες, τεχνοκρατικές στρατηγικές, που σε επίπεδο αστικού σχεδιασμού, προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα «*τι χρειάζεται μια πόλη για να ενταχθεί στα δίκτυα της παγκόσμιας οικονομίας;*» μιμούμενες τα

⁵¹¹ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.11,15, Boaventura de Sousa S., «The Processes of Globalisation», αναφ. σε Saito A., «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo», σ.12

⁵¹² Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.13,14,21

⁵¹³ Logan J., Swanstrom T., *Beyond City Limits: Urban Policy and Economic Restructuring in Comparative perspective*, αναφ. σε Mollenkopf J., «Cities in the new global economy», σ.8

⁵¹⁴ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.28-29

χαρακτηριστικά των κυρίαρχων παγκόσμιων πόλεων, με σύμβουλο την αντίστοιχη κυρίαρχη ανάλυση του φαινομένου⁵¹⁵. Η πορεία αυτή, συνιστά μια πολιτική επιλογή, που αποκαλύπτει αδυναμία ή/και απροθυμία σχηματισμού και εξειδίκευσης στρατηγικών στόχων για τις πόλεις. *Η άκριτη εισαγωγή μοντέλων, όρων και παραδειγμάτων*, αναφέρει ο Γ.Τσιώμης⁵¹⁶, *εξασφαλίζει πιθανόν το διανοητικό εφησυχασμό (ιδιαίτερα όταν δεν αναφέρονται οι πηγές τους...)* αλλά [τα μοντέλα, οι όροι, τα παραδείγματα αυτά] *δε λύνουν κανένα πρόβλημα, αν δεν εγγράφονται στη στρατηγική μιας συγκεκριμένης πόλης*.

Είναι σημαντική λοιπόν, η διάκριση μεταξύ της στρατηγικής παγκοσμιοποίησης μιας πόλης στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού και μιας εθνικής στρατηγικής σύνδεσης της εθνικής οικονομίας με την παγκόσμια, με επίκεντρο μια πόλη. Όταν μια πόλη ή πρωτεύουσα, οδηγείται στην παγκοσμιοποίησή της, στα πλαίσια της εθνικής στρατηγικής ενός ημιπεριφερειακού κράτους, χρησιμοποιείται από το κράτος για τη βελτίωση της εθνικής οικονομίας, έτσι ώστε μετατρέπεται σε εθνικό εργαλείο. Αν μια τέτοια στρατηγική, δε διαμορφώνεται με αμφίδρομες διαδικασίες, μεταξύ κυβερνήσεων και τοπικών κοινωνιών, συνεπώς δεν προέρχεται καθόλου από την πόλη, αλλά από μονομερείς διαδικασίες και αποφάσεις σε εθνικό επίπεδο, οι τοπικές διαστάσεις θα βρίσκονται τουλάχιστον σε δεύτερη μοίρα. Τέτοιες επιλογές οδηγούν τις κυβερνήσεις σε αδυναμία ή/και απροθυμία εμπλοκής της κοινωνίας στις διαδικασίες χάραξης αστικών στρατηγικών και αστικού σχεδιασμού, η οποία μπορεί να προσλαμβάνεται ως πρόξενος καθυστέρησης, επιπλοκών και κινδύνων για την αναπτυξιακή πορεία. Ο τοπικός δημοκρατικός προγραμματισμός και οι συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού, όχι μόνον δεν θα ενθαρρύνονται, αλλά θα θεωρούνται ως εμπόδια, έτσι ώστε αν υπάρχουν τοπικές πρωτοβουλίες, θα αντιπαρατίθενται σε εθνικές πολιτικές, χωρίς σοβαρές πιθανότητες επιρροής στις μορφές των προγραμμάτων. Το γεγονός άλλωστε, ότι οι κάτοικοι των πρωτευουσών είναι εξοικειωμένοι μ' έναν εξωστρεφή σχεδιασμό, που συχνά δεν τους αφορά ιδιαίτερα σε πρακτικό επίπεδο και υλοποιείται απ' ευθείας από τις κυβερνήσεις, ενώπιον μιας αδύναμης αυτοδιοίκησης⁵¹⁷, θα διευκολύνει τέτοιες πρακτικές των κυβερνήσεων.

Όπως έχουν επισημάνει οι P.Kantor και H.V. Savitch⁵¹⁸, τα μητροπολιτικά σχήματα διοίκησης με αυξημένη αυτονομία, καταλήγουν ν' αδιαφορούν σε μεγάλο βαθμό για τις μειονεκτικές κοινότητες των περιοχών αρμοδιότητάς τους, προωθώντας και στηρίζοντας τους τύπους που αυξάνουν την ανταγωνιστικότητα της μητροπολιτικής περιοχής. Είναι εύλογη η υπόθεση ότι κάτι ανάλογο, με μεγαλύτερη ίσως ένταση, θα συμβαίνει και στην περίπτωση εθνικών στρατηγικών προγραμμάτων, που επικεντρώνονται σε μια συγκεκριμένη πόλη-μητροπολιτική περιοχή, στο μέτρο που τέτοια σχέδια, αποσκοπούν στην μετατροπή της πόλης ή της πρωτεύουσας, σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για τη χώρα και την εθνική της οικονομία. Έτσι, ο αστικός σχεδιασμός, θα επικεντρώνεται με κριτήρια βέλτιστης απόδοσης, στις περιοχές της πόλης, όπου υπάρχουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, κατάλληλα για την προώθησή της στα δίκτυα

⁵¹⁵ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.14

⁵¹⁶ Τσιώμης Γ., «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.72

⁵¹⁷ Campbell S., «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the Global Era», σ.11,14,15,21,31,34,35

⁵¹⁸ Kantor P., Savitch H.V., «Strategies for the International Marketplace», σ.16

της παγκόσμιας οικονομίας. Η ανάλυση των παγκόσμιων πόλεων, οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι τέτοιες περιοχές, θα επιλέγονται με κριτήριο την ελκυστικότητά τους για το κεφάλαιο και τα μεταβιομηχανικά στρώματα υποστήριξής του: την επικαιρότητα της πολιτιστικής τους αξίας, το περιβάλλον τους και την προσβασιμότητά τους. Μοιραία, οι υπόλοιπες περιοχές της πόλης, θα παραμελούνται και η διαπίστωση αυτή, επαναφέρει το σκηνικό της εντεινόμενης χωρο-κοινωνικής πόλωσης των παγκόσμιων πόλεων: αλλά στην παρούσα υπόθεση (της ημιπεριφέρειας), η αποδόμηση μιας πόλης, δεν προκαλείται άμεσα από τις ροές της παγκόσμιας οικονομίας, αλλά από τη δημόσιες πρωτοβουλίες σύνδεσης μιας εθνικής οικονομίας μαζί τους.

Συγχρόνως, η αντίληψη ότι η παγκοσμιοποίηση συνιστά για την ημιπεριφέρεια, ευκαιρία ταχείας ανάπτυξης και οικονομικής σύγκλισης με τις χώρες του καπιταλιστικού Κέντρου, δεν θα οδηγεί σε παράλληλη σύγκλιση μετασχηματίζοντας το δημοκρατικό πρόγραμμα, με την αξιοποίηση της αστικής κυβερνητικής για την εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στην αναπτυξιακή διαδικασία, αλλά σε συγκεντρωτικές και ίσως αυταρχικές αντιλήψεις, που συνδέονται με τη *σιωπηρή υποβάθμιση της δημοκρατίας* η οποία οδηγεί στη διαρκή παράκαμψη ή παραπλάνηση των πολιτών⁵¹⁹ και ενδεχομένως εμπνέονται από τις στρατηγικές του *αναπτυξιακού κράτους*⁵²⁰.

Για παράδειγμα, οι επαναχωροποιημένες στο αστικό επίπεδο, εθνικές στρατηγικές, καθοδηγούμενες από ελεύθερες συμμαχίες μεταξύ κυβερνήσεων και κεφαλαίου, έχουν ανάγκη από αποτελεσματικούς μηχανισμούς υλοποίησης των προγραμμάτων τους. Η ανάγκη διοικητικών μηχανισμών, ικανών να εξειδικεύουν και να εφαρμόζουν τον αστικό σχεδιασμό, σημαίνει δραστική αναμόρφωση της αναποτελεσματικής κρατικής γραφειοκρατίας, που συχνά είναι αδύνατη εκ των ενόντων, όταν μάλιστα οι διαδικασίες εκτυλίσσονται ερήμην της κοινωνίας. Έτσι μπορεί να επιλέγεται η παράκαμψη της θεσμικής διοίκησης, από νέα ευέλικτα και αποτελεσματικά οιονεί ιδιωτικά διοικητικά σχήματα, που διαθέτουν σημαντικό βαθμό αυτονομίας. Το εύρημα αυτό, εγκαθιδρύει άτυπα μια διπλή διοίκηση: την παραδοσιακή, δημοκρατικά νομιμοποιημένη, αναποτελεσματική και συχνά διεφθαρμένη, για ευρεία καθημερινή χρήση και την υψηλού επιπέδου, ευέλικτη, αποτελεσματική, αλλά απομονωμένη και στερούμενη δημοκρατικής νομιμότητας, κατάλληλη να οδηγήσει τη χώρα στην παγκόσμια οικονομία. Η επικοινωνία τέτοιων σχημάτων, όπως τα τελευταία, με την κοινωνία, γίνεται μόνο μεσ' από τις κυβερνήσεις, που σε συνεργασία με το κεφάλαιο καθορίζουν τις στρατηγικές. Είναι συγχρόνως προφανής, η σκοπιμότητα, μιας μονομερούς επικοινωνίας, με το κοινό, για την προπαγανδιστική προβολή του έργου τους, στα πλαίσια της δημιουργίας ερεισμάτων στο κοινωνικό σύνολο.

Το προηγούμενο σκεπτικό, αποσαφηνίζει τους λόγους για τους οποίους η επιδίωξη των ημιπεριφερειακών χωρών να συμμετέχουν στα δίκτυα διάδοσης και διεύθυνσης της παγκόσμιας οικονομίας, τείνει να μεταφράζεται σε εθνικές στρατηγικές που επικεντρώνονται σε μια πόλη, συχνά στην πρωτεύουσά τους, επιχειρώντας τη διεθνοποίηση του ρόλου της. Τέτοιες στρατηγικές, που συνίστανται σε μονομερείς συμμαχίες των κυβερνήσεων με το κεφάλαιο, αποφεύγοντας και αποθαρρύνοντας τη συμμετοχή της κοινωνίας,

⁵¹⁹ Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.732-737

⁵²⁰ Δες Leftwich A., «Governance, the state and the politics of development», *Development and Change*, 25(2): σ.363-386, αναφ. σε Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.25-26

προσανατολίζονται μονομερώς στην αύξηση της ελκυστικότητάς της πόλης έναντι της αγοράς. Στο μέτρο που οι σχετικές αποφάσεις λαμβάνονται σε εθνικό επίπεδο, με γνώμονα την εθνική στρατηγική, διατυπώνεται η εύλογη υπόθεση, ότι η αξιοποίηση της αστικής κυβερνητικής σε τέτοιες περιπτώσεις, μπορεί να αναφέρεται σε δύο κυρίως επίπεδα:

- ο Στο επίπεδο της υλοποίησης των εθνικών στρατηγικών σχεδίων με το σχηματισμό ελεύθερων συμμαχιών του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα, με στόχο την αύξηση της ελκυστικότητας του τόπου, που θα πλαισιώνονται από σύγχρονους, ευέλικτους και αυτόνομους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, ικανούς να υλοποιούν το εθνικό στρατηγικό πρόγραμμα, εμπνευσμένους από το αναπτυξιακό κράτος. Στα προηγούμενα πλαίσια, οι τοπικές κοινωνίες δεν έχουν εμπλοκή, ούτε δυνατότητες παρέμβασης, ενώ οι δυνατότητες του ιδιωτικού τομέα να προωθή τις στρατηγικές του στα διάφορα επίπεδα, θα αυξάνονται⁵²¹.
- ο Στο επίπεδο της νομιμοποίησης των εθνικών στρατηγικών σχεδίων, οι κυβερνητικές λογικές, θα τείνουν ν' αξιοποιούνται ως πολιτικές προπαγάνδας, με σκοπό την διασφάλιση στήριξης της αστικής στρατηγικής, παρά ως διαδικασίες διαμόρφωσης στρατηγικών. Στο βαθμό που οι τοπικές κοινωνίες δεν συμμετέχουν στη διαμόρφωση των εθνικών στρατηγικών σχεδίων και στο βαθμό που τα σχέδια αυτά δεν απευθύνονται στις τοπικές κοινωνίες, οι κυβερνήσεις θα επιδιώκουν να διασφαλίσουν ότι οι τοπικοί πληθυσμοί δε θα εμποδίζουν τις διαδικασίες υλοποίησης των στρατηγικών και του αστικού σχεδιασμού. Έτσι, η επιστράτευση των τοπικών κοινωνιών με την ιδεολογικού χαρακτήρα εμπλοκή τους στην εθνική προσπάθεια, η υποβολή και η ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας, η διέγερση της εθνικής υπερηφάνειας, η αξιοποίηση του εθελοντισμού κ.τ.λ. είναι αναμενόμενο να έχουν προπαγανδιστικό χαρακτήρα. Η αντιπαράθεση της επιρροής που ασκεί η παγκοσμιοποίηση, έναντι των εθνικών κρατών είναι άχρηστη και παραπλανητική, γράφει ο A.Saito⁵²², που έχει περιγράψει, πώς το ιαπωνικό αναπτυξιακό κράτος, χρησιμοποίησε τον όρο της παγκοσμιοποίησης, ως προπαγανδιστικό σύνθημα για τον ιδεολογικό έλεγχο του πληθυσμού, με στόχο την υλοποίηση σαρωτικών αναπτυξιακών χωρο-κοινωνικών μετασχηματισμών στο Τόκυο κατά τη δεκαετία του 1980, θεωρώντας σημαντική τη διάκριση, μεταξύ της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και της «παγκοσμιοποίησης» ως ιδεολογίας, χρήσιμη για την πολιτική χειραγώγηση των πολιτών. Σήμερα, ο ίδιος ο έντονα εκθετικός μεταβιομηχανικός αστικός σχεδιασμός άλλωστε, κατά κανόνα, αναλαμβάνει ένα διπλό ρόλο: αφ' ενός να δημιουργεί ελκυστικό περιβάλλον για τα μεταβιομηχανικά στρώματα στήριξης της παγκόσμιας οικονομίας και αφ' ετέρου να πιστοποιεί εικονογραφικά την ανάπτυξη και την πρόοδο.

Φαίνεται λοιπόν ότι η παγκοσμιοποίηση, δεν προσφέρει στις πόλεις της ημιπεριφέρειας μόνον ευκαιρίες, αλλά και κινδύνους περαιτέρω απόκλισης του γενικού επιπέδου ευημερίας τους από τον ανεπτυγμένο κόσμο, που σχετίζονται με τα δυνητικά τους πλεονεκτήματα στη μεταβιομηχανική εποχή και την προσπάθεια απόκτησης παγκόσμιων ρόλων.

⁵²¹ Vinci I., «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», σ.4

⁵²² Saito A., «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo», σ.8-13

Η διάκριση μεταξύ παγκόσμιων και παγκοσμιοποιούμενων πόλεων, δεν αναφέρεται σε ιεραρχικούς όρους, αλλά σε όρους κρατικής αποτελεσματικότητας και των σχετικών ροών, διευκρινίζουν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds και η κρίσιμη συνθήκη στην περίπτωση της ημιπεριφέρειας, αφορά στη βιωσιμότητα της εθνικής προσπάθειας⁵²³, ενώ η δυσχέρεια να διαπιστωθεί κατά πόσον τα οφέλη που προσφέρει μια παγκόσμια πόλη καλύπτουν το κόστος μετατροπής και διατήρησής της στην κατάσταση αυτή⁵²⁴, συσκοτίζει την αξία τέτοιων επιλογών. Αυτές οι πόλεις, όπως εξηγούν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds⁵²⁵, αντί να ενεργούν ως κόμβοι στο συντονισμό της παγκόσμιας οικονομίας, λειτουργούν ως κέντρα υποδοχής, καθοδήγησης και διοχέτευσης των διεθνών ροών στο εσωτερικό των χωρών τους, αδυνατώντας να προωθήσουν την εξαγωγή σημαντικών εθνικών ροών για την εξυπηρέτηση της διεθνούς οικονομίας· ανταγωνιστές τους, καταλήγουν να είναι άλλες μεγάλες «ομοεθνείς» τους πόλεις, εκτός από τις περιπτώσεις, ισχυρής πρωτοκαθεδρίας της πρωτεύουσας. Τέτοιες «παγκόσμιες» πόλεις, που εμφανίζονται απλώς να διευκολύνουν την δημιουργία νέων γεωγραφικών πεδίων ελέγχου για την παγκόσμια οικονομία, συνιστούν στρεβλά παράγωγα της μίμησης πρωτοτύπων, που αποτελούν προϊόντα διαφορετικών ιστορικών, πολιτικών, γεωγραφικών και κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών. Το συμπέρασμα αυτό, συμπληρώνεται από ορισμένα ερωτήματα που εγείρουν οι στρατηγικές παγκοσμιοποίησης μιας πόλης, στα πλαίσια της τάσης των ημιπεριφερειακών χωρών, να επιλέγουν τέτοιες στρατηγικές σύμφωνα με το υπόδειγμα που προσανατολίζεται στην αγορά.

Ένα πρώτο ερώτημα, εξετάζει τις πιθανότητες επιτυχίας του στόχου μιας ημιπεριφερειακής πόλης, που φιλοδοξεί να παγκοσμιοποιηθεί, μετατρέποντας το ιστορικό κέντρο της, σε εστία συγκέντρωσης των μεταβιομηχανικών στρωμάτων για τη στήριξη της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας. Η S.Sassen⁵²⁶, έχει εξηγήσει πώς στη Νέα Υόρκη οι αυθόρμητες διαδικασίες επανεποικισμού του κέντρου από τέτοια εύπορα στρώματα, με τις αγορές και ανακαινίσεις κτιρίων για οικιστική χρήση και την αναζωογόνηση του τοπικού λιανεμπορίου από τις υψηλές και ιδιόμορφες καταναλωτικές προτιμήσεις, οδήγησαν σ' έναν κύκλο ανόδου της ζήτησης και των τιμών ακινήτων. Στις παγκόσμιες πόλεις, όπου τα κέντρα αναβαθμίζονται αυθόρμητα, η αξία τους, οφείλεται στην άνοδο της μεταβιομηχανικής οικονομίας και των στρωμάτων υποστήριξής της. Αλλά αν η αύξηση της ζήτησης και η άνοδος των τιμών, είναι τεχνητή, οφείλεται δηλ. σε έργα ανάπτυξης και αναβάθμισης, η ελκυστικότητα του κέντρου γενικεύεται, ενώ εμπλέκεται σε κερδοσκοπικές κινήσεις και επενδυτικές δραστηριότητες που περιστρέφονται κυρίως γύρω από τα ακίνητα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα μεταβιομηχανικά στρώματα, είναι πιθανόν να προσελκύονται κατά προτεραιότητα από τα αναβαθμισμένα ιστορικά κέντρα, εφ' όσον υπάρχουν σε επαρκή αριθμό, κάτι που φαίνεται απίθανο σε μια πόλη της ημιπεριφέρειας που φιλοδοξεί να παγκοσμιοποιηθεί, αυξάνοντας την πιθανότητα, τέτοιες αναπλάσεις, να μετατρέπουν με δημόσια χρηματοδότηση τα κέντρα, απλώς σε καταναλωτικές ζώνες και γειτονίες πολυτελείας. Μια παρόμοια εξέλιξη, θα περιορίζει την επικέντρωση του

⁵²³ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.15,16,20-22

⁵²⁴ Sassen S., *Urban Economies and Fading Distances*, σ.17, «Whose city is it? Globalization and the formation of new claims», σ.7

⁵²⁵ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.20-22, Fig.2

⁵²⁶ Sassen S., *The Global City*, σ.335-336

αστικού σχεδιασμού στα ιστορικά κέντρα, σε μια μηχανιστική, ιδεολογική εφαρμογή ενός ακατάλληλου υποδείγματος, στην προσφιλή για τους πολιτικούς, ευκαιρία ενός εκτεταμένου εξωραϊσμού και μιας πληθώρας αναθέσεων δημοσίων έργων και στην ευκαιριακή κερδοσκοπία της αγοράς ακινήτων. Ίσως άλλωστε, μια τέτοια εξέλιξη να δίνει στην πόλη και μια επιφανειακή κοσμοπολίτικη «παγκόσμια» όψη, μια υπόθεση που επιστρέφει τη συζήτηση στο μιμητικό σχεδιασμό και την πολιτισμική εξάρτηση της περιφέρειας κατά τη βιομηχανική εποχή.

Ένα δεύτερο ερώτημα, αφορά αφ' ενός στις δυνατότητες και αφ' ετέρου στα όρια πραγματικής σύγκλισης της ημιπεριφέρειας και του κέντρου με όρους κοινωνικών υποδομών, εξοπλισμών και ποιότητας της ζωής. Αλλά αν το έναυσμά του ερωτήματος αυτού, είναι η ίδια η ανάλυση των παγκόσμιων πολέων, που πιστοποιεί δυσμενείς ανάλογες εξελίξεις στον ανεπτυγμένο κόσμο, στην ημιπεριφέρεια το πλαίσιο των εξελίξεων και των μετασχηματισμών διαφέρει. Στις πόλεις της ημιπεριφέρειας, τα οξύτερα προβλήματα δεν σχετίζονται με την αναπροσαρμογή μιας βιομηχανικής πολεοδομικής οργάνωσης, την οποία κατά κανόνα δε διαθέτουν σε αξιόλογο βαθμό, αλλά με την έλλειψη υποδομών, εξοπλισμών και τις έντονες λειτουργικές και περιβαλλοντικές ανεπάρκειες, που απορρέουν από τέτοιες ελλείψεις⁵²⁷. Σήμερα όμως, το βάρος των αστικών στρατηγικών και συνεπώς και του αστικού σχεδιασμού, τείνει να μετατοπίζεται στις υποδομές που σχετίζονται με την παγκόσμια οικονομία και όχι με το κοινωνικό κράτος⁵²⁸. Καθώς οι αναπλάσεις -ή οι προθέσεις αναπλάσεων- μετατρέπονται από κοινωνικού χαρακτήρα σε στρατηγικές, τείνουν να εφαρμόζονται με ανάλογα κριτήρια, υποβαθμίζοντας την κοινωνική συνιστώσα. Στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας, οι απαιτήσεις της ανάπτυξης, δεν προϋποθέτουν τη συνολική αναβάθμιση της πόλης, καθώς τα ευρύτερα πληθυσμιακά στρώματα αν και με την παρουσία τους χρησιμεύουν ως καταλύτες στη δημιουργία και τη λειτουργία των παγκόσμιων πόλεων, δεν διαδραματίζουν ένα ρόλο (ως εργαζόμενοι ή καταναλωτές), που να ενισχύει τη διαπραγματευτική τους ικανότητα για τη βελτίωση του πλαισίου ζωής τους. Αυτή η αντίφαση, υπάρχει κίνδυνος να εκλαμβάνεται άτυπα, ως πλεονέκτημα, δελεάζοντας τις κυβερνήσεις και τις αυτοδιοικήσεις που επιθυμούν την ένταξη των ημιπεριφερειακών πόλεων με άλματα, στο παγκόσμιο στερέωμα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, δεδομένης της προϋπάρχουσας υστέρησης των κοινωνικών υποδομών και εξοπλισμών των πόλεων αυτών, σε σύγκριση με τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές πόλεις, η πιθανότητα να αυξάνεται η απόσταση αφ' ενός ανάμεσα στις πόλεις του ανεπτυγμένου Κέντρου και της ημιπεριφέρειας και αφ' ετέρου στο εσωτερικό των τελευταίων, είναι εμφανής. Η υπόθεση αυτή, εμφανίζει την ένταση της χωρο-κοινωνικής πόλωσης στις ημιπεριφερειακές πόλεις, ως ισχυρό ενδεχόμενο, το οποίο θα τείνει να αναιρέσει την πολυλειτουργική τους δομή και την μεγαλύτερη συγκριτικά κοινωνική τους συνοχή, που συνιστούν κύρια κοινωνικο-οικονομικά τους πλεονεκτήματα στη μεταβιομηχανική εποχή.

Ένα τρίτο ερώτημα, σχετίζεται με τον νομιμοποιητικό ρόλο, που διαδραμάτισε ιστορικά, η μίμηση των υποδειγμάτων του ανεπτυγμένου

⁵²⁷ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ), *Πράσινο βιβλίο για το αστικό περιβάλλον*, σ.35-39

⁵²⁸ Soja E.W., «Taking Los Angeles Apart», σ.278, Le Galès P., «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», σ.15

κόσμου και με τους τρόπους μετάλλαξης των υποδειγμάτων αυτών στην ημιπεριφέρεια. Η μακρά ιστορική δυναμική τέτοιων πολιτικών πρακτικών στις ημιπεριφερειακές χώρες, εγείρει ένα γενικότερο ζήτημα ορθολογικών επιλογών και επάρκειας των σχεδιασμών: η πολιτική εξουσία, στα πλαίσια της αδράνειας που δημιουργούν οι δυναμικές των ιστορικών της πρακτικών, μπορεί να επικεντρώνεται υπερβολικά στη εκθετική πλευρά του σχεδιασμού, μειώνοντας σημαντικά την όποια αναπτυξιακή και άλλη αξία τους: ο κίνδυνος συνεπώς είναι, οι επιλογές και ο χαρακτήρας των έργων, να κυριαρχούνται από μια εξωραϊστική λογική, αποδομώντας και ακυρώνοντας την όποια αξία του αστικού σχεδιασμού για την πόλη.

Ένα τέταρτο ερώτημα, σχετίζεται με τη νέα θετική αντίληψη για την πολεοδομική και αρχιτεκτονική ιδιομορφία των πόλεων της ημιπεριφέρειας. Δυνητικά, η τάση αυτή, μπορεί να έχει θετική επίπτωση στην πόλη, οδηγώντας σε απεξάρτηση από το χιμαιρικό για την ημιπεριφέρεια, βιομηχανικό πολεοδομικό υπόδειγμα, με την έννοια της απεμπλοκής τους από την προσκόλλησή στις εικόνες του και σε μια νηφάλια άντληση διδαγμάτων από τις δικές τους πραγματικότητες αλλά και από τις πόλεις του ανεπτυγμένου κόσμου· μπορεί επίσης ν' αυξάνει την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθηση των ημιπεριφερειακών πόλεων, ως συλλογικών οντοτήτων, ενισχύοντας τις αστικές ταυτότητες, τις τοπικές κουλτούρες και την κοινωνική συνοχή. Μια τέτοια εκδοχή, κατά την οποία οι τοπικές κουλτούρες εκδηλώνονται χωρίς συμπλέγματα έναντι της κυρίαρχης, συμπλέει με το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση, χαρακτηρίζεται από αξίες όπως η πολυπολιτισμικότητα και η διαπολιτισμικότητα, αλλά παρά το γεγονός ότι το υπόδειγμα κέντρου-περιφέρειας υποχωρεί, όλοι οι πολιτισμοί δεν είναι ίσοι στη διαδικασία ανταλλαγών, γράφει ο G.Jusdanis⁵²⁹. Αυτή η εύστοχη διαπίστωση, σε συνδυασμό με την ανάλυση που έχει ήδη γίνει, κλονίζει την εκδοχή του απελευθερωτικού ρόλου της παγκοσμιοποίησης στην ημιπεριφέρεια. Το ερώτημα που τίθεται συνεπώς, είναι αν πρόκειται για μια ουσιαστική απεξάρτηση των ημιπεριφερειακών κοινωνιών από τα νεωτερικά πολεοδομικά και μορφολογικά υποδείγματα ή για μια χρήσιμη για την αστική στρατηγική, συμφιλίωση, καθώς οι πυκνοδομημένες αστικές ζώνες, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην παγκοσμιοποίηση των πόλεων. Είναι ενδεχόμενη η θεμελίωση μιας νέας ιδεολογίας που θα μετατρέψει την αταξία σε θετικό στοιχείο π.χ. σε μια γραφική τοπική/εθνική ιδιαιτερότητα, που θα αξιοποιείται ως εργαλείο της τόσο απαραίτητης νομιμοποίησης της «εικόνας» που εκπέμπει η πόλη, στο εξωτερικό αλλά και το εσωτερικό της. Η συμφιλίωση με την αταξία στις πόλεις της ημιπεριφέρειας, ενδεχομένως σημαίνει νηφάλια και ψύχραιμη αντιμετώπισή της, που θα διευκολύνει την αναζήτηση των κανόνων και της τάξης της, με στόχο το χειρισμό της ή την επωφελή διαχείρισή της, αλλά αν προσλαμβάνεται ως ιδεολογία, μπορεί να μην απέχει πολύ από την αποδοχή της και την παραίτηση από οιαδήποτε ουσιαστική βελτίωση. Τέτοιες αστικές περιοχές, σύμφωνα με την ανάλυση των παγκόσμιων πόλεων αλλά και την εμπειρία, προορίζονται σήμερα, να στεγάζουν μετανάστες και χαμηλά εν γένει κοινωνικά στρώματα, γεγονός που θα τείνει να περιορίζει το ενδιαφέρον της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας, στην εικόνα που θα εκπέμπουν, πλαισιώνοντας τα ιστορικά κέντρα και τους επιχειρηματικούς τομείς των πόλεων. Η νομιμοποίηση της

⁵²⁹ Jusdanis G., «Beyond National Culture?», σ.24

αταξίας, μπορεί έτσι να σημαίνει απονομιμοποίηση των αιτημάτων ουσιαστικής βελτίωσης του αστικού περιβάλλοντος τέτοιων αστικών περιοχών, όπου η ποιότητα ζωής είναι ιδιαίτερα υποβαθμισμένη.

Η εμπνευσμένη από την κυρίαρχη διαλεκτική, ιδεολογία της παγκόσμιας πόλης, εκδηλώνεται στις παγκοσμιοποιούμενες μητροπόλεις, με μια ισχυρή θεσμική και πολιτική βούληση, για τη δημιουργία των εθνικών τους προγραμμάτων, των οποίων αν η χρησιμότητα για τις ίδιες και τη χώρα τους, συχνά δεν είναι αποσαφηνισμένη, για την παγκόσμια οικονομία είναι προφανής: *κάθε τέτοια πόλη, διαδραματίζει έναν κρίσιμο ρόλο για το έθνος της, καθώς μετατρέπεται στον τόπο μεσ' από τον οποίο, οι κύριοι εθνικοί παράγοντες και θεσμοί αναλύουν και αναπαριστούν τον παγκόσμιο χώρο ροών και συνδέονται μαζί του, διαδραματίζοντας ένα ρόλο, που δεν είναι νέος στην ιστορία του καπιταλισμού*⁵³⁰ και ιδιαίτερος του περιφερειακού. Η δυνατότητα κλωνοποίησης των παγκόσμιων πόλεων, τονίζουν οι H.Wai-chung Yeung και K.Olds⁵³¹, τίθεται υπό σοβαρή αμφισβήτηση και οι συχνά, μη ρεαλιστικές προσπάθειες παγκοσμιοποίησης των πόλεων, οδηγούν στον εκ των προτέρων αποκλεισμό άλλων καταλληλότερων και εφικτών, εναλλακτικών αναπτυξιακών σχεδιασμών.

⁵³⁰ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.21

⁵³¹ ό.π., σ.28-29

Κεφάλαιο 4

Λεκανοπέδιο Αθηνών: ιστορική προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού (1833-1990)

4.0.Εισαγωγή

Η εξέλιξη των εθνικών κρατών στη νεωτερική εποχή, συνδέεται μ' ένα διαρκή, σύνθετο αγώνα των κυβερνήσεων και των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων, με στόχο τη νομιμοποίηση της υπόστασής τους και τη διαμόρφωση ευνοϊκών όρων οικονομικής ανάπτυξης, στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Ο βαθμός (i)της νομιμοποίησης, η οποία είχε ως μέτρο το επίπεδο του νεωτερικού εθνικού πολιτισμού, δηλ. της επιστημονικο-τεχνικής προόδου και της οικονομικής ευημερίας και (ii)επιτυχίας της συναρμολόγησης των όρων οικονομικής ανάπτυξης, συνδεόταν σε κάθε χώρα (α)στο εθνικό πλαίσιο, με την κοινωνική οργανικότητα, συνεργασία και συνοχή και (β)στο διεθνές πεδίο, με την πρόσβαση κάθε κράτους στην παγκόσμια αγορά και τα κέρδη της.

Τις ενδογενείς λειτουργικές συνθήκες των επιδιώξεων νομιμοποίησης και ανάπτυξης των βιομηχανικών κρατών, διαμόρφωναν τα κοινωνικά τους συμβόλαια, των οποίων ο βαθμός επιτυχίας στην επιδίωξη προόδου και παραγωγής πλούτου, αλληλεπιδρούσε με την εμβέλεια του νεωτερικού πολιτισμού κάθε χώρας και το βάρος της στο διεθνές σκηνικό (σε συνάρτηση ασφαλώς με το μέγεθός της). Στο πεδίο του αστικού χώρου, κύριος στόχος των κοινωνικών συμβολαίων των βιομηχανικών χωρών, ήταν η διασφάλιση της χωρικής και κοινωνικής λειτουργικότητας των πόλεων, που αποτελούσαν τους πυρήνες παραγωγής και οικονομικής ανάπτυξης, μέσω του αστικού σχεδιασμού.

Η ιστορική επισκόπηση της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, πιστοποιεί κατ' αρχήν τα τυπικά ημιπεριφερειακά της χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν έντονα από το υπόδειγμα των βιομηχανικών πόλεων: η Αθήνα, υπήρξε μια πόλη με αστικές καταβολές αποικιακού τύπου, εθνικός πυρήνας της πολιτικής, διοικητικής, πληθυσμιακής και οικονομικής υπερσυγκέντρωσης, μιας χώρας που χαρακτηρίστηκε από έλλειψη αστικής ιεραρχίας και έντονη περιφερειακή υπανάπτυξη. Στο ίδιο το λεκανοπέδιο Αθηνών, υπήρξαν χαρακτηριστικά τα φαινόμενα (α)της καθυστερημένης και ελλιπούς εκβιομηχάνισης, (β)της συσσώρευσης κυμαινόμενων λαϊκών στρωμάτων, (γ)της έκτασης της άτυπης οικονομίας, (δ)της ευρείας αυτορύθμισης του αστικού χώρου, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της οικονομίας της αγοράς και (δ)των έντονων αντιθέσεων αστικής συγκρότησης μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας, όσο και των αστικών και λαϊκών προαστίων μεταξύ τους.

Τα κοινωνικά συμβόλαια των ανεπτυγμένων χωρών, δε βρήκαν εφαρμογή στις ημιπεριφερειακές μητροπόλεις, όπου ο αστικός σχεδιασμός ως όργανο αστικού εξορθολογισμού, αποδεικνυόταν αδόκιμος και ανέφικτος, έτσι ώστε το αστικό υπόδειγμα της ημιπεριφέρειας, βρέθηκε σε συνολική αντίθεση με το

αντίστοιχο των βιομηχανικών πόλεων. Στις πόλεις αυτές, η αδυναμία πραγματικού εκσυγχρονισμού και γενικής ευημερίας, μετατόπιζε το βάρος νομιμοποίησης της κρατικής και ταξικής τους υπόστασης (α)στην επιφανειακή μίμηση του νεωτερικού πολιτισμού των βιομηχανικών χωρών, με τη ρητορική και την εικονογραφία ιδεών, θεσμών, διαδικασιών και προγραμμάτων, που αποσκοπούσαν στην πιστοποίηση της σύγκλισης και ισοτιμίας με τον ανεπτυγμένο κόσμο και (β)στην κατασκευή ταξικών συναινέσεων, με επίκεντρο την αστική ανάπτυξη, που αποσκοπούσαν στον έλεγχο και την ενσωμάτωση των αστικοποιημένων λαϊκών στρωμάτων, ανακυκλώνοντας και επιτείνοντας συγχρόνως την ανορθολογική οργάνωση της παραγωγής και του χώρου.

Στο προηγούμενο ζήτημα, η ανάλυση της αστικής ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου, εντοπίζει τις ιστορικές σταθερές (την αδυναμία αστικού εξορθολογισμού, την ευρεία χρήση της ρητορικής του σχεδιασμού και της αστικής εικονογραφίας), που επαληθεύουν την αναλογία των μορφών και των ρόλων του αθηναϊκού σχεδιασμού, με το προηγούμενο αντίστοιχο ημιπεριφερειακό υπόδειγμα, φωτίζοντας συγχρόνως τις ιδιαιτερότητές του, που είναι αλληλένδετες με τις τοπικές γεωγραφικές, ιστορικές και πολιτιστικές συνιστώσες, που αναδεικνύουν τους αναπτυξιακούς στόχους της αθηναϊκής αστικής εικονογραφίας.

Η εξέταση των τρόπων σύνδεσης των χωρών της ημιπεριφέρειας με τη διεθνή οικονομία, αναδεικνύει κυρίως την αυτόματη μετατροπή, όσων είχαν σημαντικούς φυσικούς πόρους, σε πόλους έλξης του διεθνούς κεφαλαίου, εκ μέρους του οποίου η εντατική, αποικιακή συνήθως εκμετάλλευση, υποκινούσε και νομιμοποιούσε τη διαμόρφωση του νεωτερικού εθνικού πολιτισμού και της εθνικής συγκρότησης.

Η Ελλάδα δεν ανήκε στην προηγούμενη κατηγορία, καθώς επίκεντρο της εθνικής της συγκρότησης, δεν ήταν οι πενιχροί φυσικοί πόροι του ελληνικού εδάφους, αλλά οι ιστορικοί και πολιτιστικοί της πόροι. Το «ιδρυτικό κεφάλαιο» της ελληνικής ανεξαρτησίας, υπήρξε η κλασική κληρονομιά της χώρας, που μεσ' από το δίπολο «κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος», συμβόλισε ταυτοχρόνως την προέλευση και το στόχο, την ιστορική εθνική ταυτότητα και τα θεμέλια της νεωτερικότητας.

Στο μέτρο που ο καθορισμός μιας κοινωνικής ομάδας, είναι αλληλένδετος με τον αυτοκαθορισμό της⁵³², ο αυτοκαθορισμός του ελληνικού έθνους, μεσ' από το δίπολο «κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος», ήταν αναγκαίος για τον ευνοϊκό ετερο-καθορισμό του, από τις βιομηχανικές χώρες. Αυτό το δίπολο συνεπώς, αποτελώντας τον ιδεολογικο-πολιτιστικό άξονα σύνδεσης και επικοινωνίας της χώρας με τη Δύση στη νεωτερική εποχή, συνιστούσε το κύριο μέσον διεκδίκησης ενός ρόλου στη διεθνή νεωτερική κοινότητα και την οικονομία της· έτσι, η επικράτησή του απέβαινε κρίσιμη, τόσο για την εδραίωση της εθνικής πολιτικο-οικονομικής και πολιτιστικής εξωστρέφειας, όσο και για την ελκυστικότητα της χώρας, έναντι των συντελεστών και των κεφαλαίων της παγκόσμιας οικονομίας, κατά τη διάρκεια των ανοδικών της φάσεων, οι οποίες δημιουργούσαν στο κράτος και την αστική τάξη προσδοκίες ρόλων και κερδών στη διεθνή αγορά.

Στο πλαίσιο αυτό, η στρατηγική επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας,

⁵³² Barth F., *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*

υπήρξε το πρώτο βήμα του σχεδιασμού της, καθώς η υλική και η άυλη κλασική κληρονομιά της, αποτέλεσαν τα θεμελιώδη στοιχεία του, γεγονός που αναδεικνύει το σκηνογραφικό του χαρακτήρα, που εικονογραφούσε πιστά το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο («κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος»). Με την έννοια αυτή, η σύγχρονη Αθήνα απέβη εξ αρχής, ο κοινός τόπος μεταξύ Ελλάδας και Δυτικού κόσμου.

Στην ιστορία αστικής ανάπτυξης της Αθήνας, ο αμφίπλευρος (στο εσωτερικό και το εξωτερικό) αγώνας νομιμοποίησης του κράτους και διαμόρφωσης των αναπτυξιακών όρων του, εκδηλώθηκε:

- Με την -τυπική στην ημιπεριφέρεια- σταθερή κυριαρχία της αυτορύθμισης του αστικού χώρου.
- Με τη διττή έκφραση του σχεδιασμού: (α)την αστική εικονογραφία, που ιστορικά, αποτελεί και την κύρια υλοποιημένη εκδοχή του και (β)τη ρητορική του σχεδιασμού (θεσμικά μέτρα, εξαγγελίες, μελέτες κ.ο.κ.).

α.Η αστική εικονογραφία, εκδηλώθηκε με εντυπωσιακή αποτελεσματικότητα, στις περιόδους ανόδου της διεθνούς οικονομίας και πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας της χώρας, με άξονα την προώθηση του ιδεολογικού δίπολου «κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος». Η εφαρμογή της, συνιστούσε ένα σταθεροποιητικό και αναπτυξιακό εργαλείο του κράτους και του κεφαλαίου με διττή κατεύθυνση:

- Προς το εξωτερικό, εκδήλωνε τους ιστορικούς και λειτουργικούς δεσμούς και τη δέσμευση της χώρας με τη Δύση, δημιουργώντας ταυτόχρονα τους όρους προσέλκυσης του κεφαλαίου και των ομογενών ή ξένων εκπροσώπων ή φορέων του, επιδιώκοντας για την Πρωτεύουσα, ένα ρόλο στη διεθνή οικονομία (κατά το 19^ο αιώνα, μέσω της σύνδεσής της με την παροικιακή ομογένεια ή μεταπολεμικά της προσέλκυσης του τουρισμού και των ξένων επενδύσεων).
- Προς το εσωτερικό, συνδύαζε κατά περίπτωση, διαφορετικούς, αλληλένδετους ιδεολογικούς, νομιμοποιητικούς και αναπτυξιακούς στόχους: (α)υπέβαλλε την επίσημη εθνική ιδεολογία («κλασική Ελλάδα-Δυτική πρόοδος») τονίζοντας το βάθος των δεσμών της χώρας με τη Δύση (β)προπαγάνδιζε τις αξίες των κυρίαρχων κοινωνικοοικονομικών δυνάμεων (γ)εικονογραφούσε τον -ανέφικτο επί της ουσίας- εκσυγχρονισμό και αύξανε την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας για τους εργαζόμενους, επιχειρώντας μια χωρική συμπύκνωση της προόδου και (δ)κατηύθυνε την ανάπτυξη σε συγκεκριμένα σημεία του αστικού χώρου.

β.Η ρητορική του σχεδιασμού, εμφανίσθηκε στις ιστορικές φάσεις συρρίκνωσης της διεθνούς οικονομίας, κρίσεων, πολιτικο-οικονομικής και πολιτισμικής εσωστρέφειας και ανόδου της συλλογικότητας και των κοινωνικών διεκδικήσεων (μεσοπόλεμος, περίοδος 1960-1990). Σε τέτοιες φάσεις, ο εικονογραφικός σχεδιασμός υποχωρούσε, καθώς εξέλιπταν οι λόγοι αύξησης της ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας (π.χ. έλλειψη προσδοκιών από τη διεθνή αγορά, απουσία εναλλακτικών διεξόδων μετανάστευσης για τους εργαζόμενους, απειλητική συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων στην Πρωτεύουσα, αναπροσανατολισμός του κεφαλαίου στην περιφέρεια της χώρας), εξακολουθώντας πάντως, με περιορισμένη έκταση και συμπληρωματικό νομιμοποιητικό χαρακτήρα, ν' αποτελεί την κύρια, χαμηλού κόστους, υλική έκφραση του σχεδιασμού. Συγχρόνως αυξανόταν η ρητορική

ανταπόκριση στα κοινωνικά αιτήματα μεταρρύθμισης, με εξαγγελίες χωρικού εξορθολογισμού (δημόσια διαλεκτική, θεσμικές και νομοθετικές ρυθμίσεις, προτάσεις, μελέτες κ.ο.κ.), που αποσκοπούσαν στη νομιμοποίηση του κράτους και τη διασφάλιση της συναίνεσης, για την εσωστρεφή οικονομική ανάπτυξη, δηλ. την πολιτική ενσωμάτωση των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Τέτοιες μεταρρυθμίσεις όμως δεν ήσαν εφικτές, αφού οι όροι για την πραγματοποίησή τους δεν υπήρχαν, οδηγώντας τις προηγούμενες ρητορικές στην εναλλαγή των υποσχέσεων του εξορθολογισμού, με τη συνθήκη αυτορύθμισης του αστικού χώρου, δηλ. στην αυτοοργάνωση της αστικής ανάπτυξης από τη μεγάλη και μικρή αστική τάξη, τον ιδιωτικό τομέα και τα λαϊκά στρώματα, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της οικονομίας της αγοράς. Με τους όρους αυτούς, είναι κατανοητά τα αίτια των πολύπλευρων λειτουργικών και περιβαλλοντικών αδιεξόδων του λεκανοπεδίου Αθηνών, αλλά και οι λόγοι για τους οποίους η αστική τάξη και το κεφάλαιο, εξασφάλισαν συντριπτικά πλεονεκτήματα στη χωρική κατανομή του.

Έτσι η διαχρονική παρακολούθηση της πορείας του σχεδιασμού και της αστικής ανάπτυξης της Αθήνας, δεν επιβεβαιώνει μόνο (α)τον ημιπεριφερειακό μητροπολιτικό της χαρακτήρα, (β)το αδόκιμο του εξορθολογιστικού σχεδιασμού και (γ)την ιστορική σταθερά της ευρείας αυτορύθμισης του αστικού χώρου, αλλά και (δ)το γεγονός ότι η στρατηγική χρήση της ιστορικής κληρονομιάς και του εικονογραφικού σχεδιασμού από το κράτος και το κεφάλαιο, με στόχο την ευνοϊκή ένταξη των πόλεων ή/και των χωρών τους στην παγκόσμια οικονομία, αποτελεί για την Αθήνα μια ιστορική συνθήκη: η σύνδεση της ιστορικής κληρονομιάς, του αστικού σχεδιασμού και της διεθνούς οικονομίας, θεμελιώθηκε με την επιλογή της ως πρωτεύουσας του νεοελληνικού κράτους, πριν από δύο σχεδόν αιώνες.

4.1. Το ιδρυτικό κεφάλαιο της Ελλάδας

Οι Έλληνες, ήσαν ο πρώτος λαός στην ανατολική Μεσόγειο που αντιμετώπισε τα προβλήματα, τις αντιφάσεις και τις προκλήσεις της νεωτερικότητας. Στις διαδικασίες του αγώνα της εθνικής ανεξαρτησίας, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο, ο σχηματισμός μιας εθνικής συνείδησης στις élites της Διασποράς⁵³³, γεγονός που έχει κυρίως συνδεθεί με την ανάγκη της παροικιακής ελληνικής αστικής τάξης, η οποία κυριαρχούσε στο μεσογειακό εμπόριο, για μια εθνική εδαφική βάση⁵³⁴, σε συνδυασμό με την εντεινόμενη παρακμή και αστάθεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας⁵³⁵ και την προϊούσα απαίτηση των ευρωπαϊκών δυνάμεων να ελέγχουν τα Βαλκάνια, ως δίοδο προς τη Μέση Ανατολή. Ασφαλώς οι προηγούμενες συνθήκες, ολοκληρώνονται με όσα πρωτοφανή συνέβαιναν δυτικά: τα εθνικά και αστικά επαναστατικά κινήματα, τη βιομηχανική κοσμογονία, τη ραγδαία κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη και τον ανερχόμενο δυτικοευρωπαϊκό επεκτατισμό.

Σύμφωνα με τις αρχές του Διαφωτισμού, η άγνοια, ήταν η κύρια αιτία της κοινωνικο-οικονομικής καθυστέρησης και καθώς οι σχετικές συγκρίσεις μεταξύ

⁵³³ Jusdanis G., «Beyond National Culture», σ.9,18

⁵³⁴ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.139-142

⁵³⁵ Mazower M., *Τα Βαλκάνια*, σ.166

της ελληνικής και των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών, ήσαν συντριπτικές, η έμφαση στο σχηματισμό της εθνικής ταυτότητας, δόθηκε στον πολιτισμό. Από το 18^ο αιώνα, το κίνημα του ελληνικού Διαφωτισμού, προσδιόριζε ως άξονες αναφοράς της εθνικής ταυτότητας, τη σύγχρονη Ευρώπη και την κλασική Ελλάδα, που γνώρισαν ευρεία ανταπόκριση στην προεπαναστατική ελληνική διανοήση της διασποράς⁵³⁶ και προφανώς δεν ήσαν άσχετοι μεταξύ τους, αφού οι πηγές της νεωτερικότητας, βρίσκονται στο πνεύμα της κλασικής ελληνορωμαϊκής κληρονομιάς. Βαθμιαία εξάλλου, η παράκαμψη του οθωμανικού παρελθόντος στο σχηματισμό των νέων εθνικών ταυτοτήτων και η στροφή στην προ-οθωμανική τους ιστορία, απέβαινε ουσιαστικά υποχρεωτική επιλογή των βαλκανικών λαών, για την εισδοχή τους στην «ευρωπαϊκή οικογένεια»⁵³⁷. Οι Έλληνες, διέθεταν στο ζήτημα αυτό, ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα, καθώς η αρχαιοελληνική κληρονομιά, ήταν για την Ευρώπη, ασύγκριτα πιο αξιολύπηστη, από τον ανατολικοευρωπαϊκό μεσαίωνα και το Βυζάντιο. Το προηγούμενο πλαίσιο, οδηγούσε το ελληνικό κίνημα ανεξαρτησίας, στην απόλυτη σχεδόν έμφαση στο κλασικό παρελθόν, έτσι ώστε η επίσημη ιδεολογία της Επανάστασης, υπερβαίνοντας την απλή στροφή προς τη Δύση και τη νεωτερικότητα, θεμελιωνόταν στην ιδέα «επιστροφής της Ελλάδας στους κόλπους του Δυτικού πολιτισμού, του οποίου είχε υπάρξει κύριος συνιδρυτής»⁵³⁸.

Σε πρακτικό επίπεδο, το κυριότερο επίτευγμα της Επανάστασης, μεσ' από το πρίσμα της Αναγέννησης, του Διαφωτισμού και της οργάνωσης του κόσμου σε εθνικά κράτη και εθνικούς πολιτισμούς, ήταν η επιτυχής διεκδίκηση της κληρονομιάς του κλασικού ελληνισμού, που από αφηρημένη και διεθνής, συνδέθηκε με τον αγώνα της ανεξαρτησίας και τον καρπό του, που υπήρξε το νεοελληνικό κράτος. Με την έννοια αυτή, η κλασική κληρονομιά, υπήρξε το «ιδρυτικό κεφάλαιο» της Ελλάδας, απονέμοντάς της θεωρητικά έναν αξιολύπηστο ρόλο στον «πολιτισμένο κόσμο».

Αλλά αυτή η επιλεκτική κληρονομιά, που αν και λαμπρή, δεν αποτελεί παρά ένα μόνο μακρινό κεφάλαιο της ελληνικής ιστορίας, κατέληγε ουσιαστικά μια αυταπάτη, τόσο για τους Έλληνες, όσο ενδεχομένως και για τους Ευρωπαίους και ασφαλώς, δεν επαρκούσε για τη γεφύρωση του κοινωνικο-πολιτισμικού χάσματος μεταξύ των δυο πλευρών. Το ουσιαστικό ενδιαφέρον των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων για την Ελλάδα, βρισκόταν στην κομβική της θέση, σε σχέση με τους διαδρόμους επικοινωνίας με τη Μέση Ανατολή και συνεπώς, αυτό που απέμενε από την ακτινοβολία της κλασικής κληρονομιάς, ήταν ένα αμφίδρομο -αλλά ετεροβαρές- ιδεολογικό εργαλείο, που διευκόλυνε περισσότερο την κυριαρχία της Ευρώπης στην Ελλάδα και λιγότερο την ενσωμάτωση της Ελλάδας στην Ευρώπη. Καθώς η κλασική κληρονομιά, επιχειρούσε να τεκμηριώσει τη σχέση με το παρόν και να υποδείξει ένα λαμπρό μέλλον προόδου, συμβολίζοντας τόσο τη νομιμότητα του ελληνικού έθνους όσο και της ευρωπαϊκής προοπτικής του, προωθούσε την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή περιφέρεια.

⁵³⁶ Jusdanis G., «Beyond National Culture», σ.20,21

⁵³⁷ Mazower M., *Τα Βαλκάνια*, σ.46-48

⁵³⁸ Τσιώμης Γ., «Αθήνα και Ουάσιγκτον: Πόλεις με ή χωρίς ιστορίες», σ.145, Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.66,68,70

4.2. Η ιδρυτική συνθήκη της Αθήνας

Στο προηγούμενο πλαίσιο, η συμβολική διάσταση της Αθήνας, που αποτελεί την εδαφική κοιτίδα θεμελιωδών αξιών της νεωτερικότητας (του ορθού λόγου, της φιλοσοφίας, της κλασικής τέχνης, της δημοκρατίας), απέβαινε κεντρική και στο μέτρο που συναρμολογούσε τις κύριες συνιστώσες του νεαρού κράτους, η ανακήρυξή της ως πρωτεύουσας, ήταν μια κορυφαία στρατηγική επιλογή.

Η απόφαση του καθεστώτος των Βαυαρών, να εδραιώσει το κύρος και την εξουσία του σ' έναν ιστορικό τόπο, υπήρξε μια κίνηση, που αξιοποιούσε στο έπακρο την κλασική κληρονομιά, με στόχους την ευνοϊκή ένταξη της χώρας στους κόλπους της Δύσης και την ιδεολογική εδραίωση της νέας ευρωπαϊκής εξουσίας στο εσωτερικό⁵³⁹. Για τη μεταπρατική αστική τάξη της διασποράς, κυρίαρχη στο μεσογειακό εμπόριο, αλλά εξαρτημένη από τους Δυτικούς επιχειρηματικούς κύκλους⁵⁴⁰, η δημιουργία ενός εθνικού κράτους, ως εδαφικής βάσης για τις επιχειρηματικές της δραστηριότητες, είχε αποβεί βασική αναγκαιότητα και ανάλογα, η Αθήνα συνιστούσε το βέλτιστο σκηνικό ιστορικής δικαίωσης και κύρους για την έδρα της⁵⁴¹. Συγχρόνως η επιλογή της Αθήνας, ήταν μια ενωτική επιλογή, ιδίως για τους αυτόχθονες: ιστορικά φορτισμένη, αφηρημένη και σχεδόν ακατοίκητη, έκανε δυνατή την προσχώρηση όλων, *εξουδετερώνοντας χωρίς να είναι ουδέτερη*⁵⁴².

Η επιλογή της πρωτεύουσας λοιπόν, δε στηρίχθηκε σε τοπικά γεωγραφικά ή οικονομικά πλεονεκτήματα και καθώς η Ελλάδα δε διέθετε αξιόλογους πρωτογενείς πόρους, η Αθήνα δε λειτούργησε ούτε ως ενδιάμεσος εκμετάλλευσης της χώρας, όπως συνέβαινε στις αποικίες. Το γεγονός αυτό, αναδεικνύει ακόμη περισσότερο την εργαλειακή σημασία των συμβολισμών της πόλης, που επέβαλε την πρωτοκαθεδρία της με την ιστορία, τα μνημεία και την ερήμωσή της.

Αλλά αν και πόλη-σύμβολο διεθνώς, η Αθήνα δεν ήταν η ιστορική πρωτεύουσα του «γένους», δεν ήταν η Κωνσταντινούπολη, ούτε ο Παρθενώνας ήταν η Αγία Σοφία. Η Αθήνα, ήταν μια νέα πόλη, προϊόν της σύμπραξης μεταξύ της νέας εξουσίας και του παροικιακού κεφαλαίου κι ένας τόπος συναίνεσης με άξονα τη συμβολική της διάσταση, που επισφράγιζε την τομή του Ελληνισμού μεταξύ οθωμανικού παρελθόντος και ευρωπαϊκού μέλλοντος.

Με την έννοια αυτή, η Αθήνα του 19^{ου} αιώνα, το σημερινό δηλ. ιστορικό της κέντρο, κατέστη εξ αρχής ο κοινός τόπος Ελλάδας και Δυτικού Κόσμου, συμβολίζοντας την εξωστρεφή, δυτικότροπη και φιλευρωπαϊκή εκδοχή της εθνικής ταυτότητας (που όμως δεν ήταν και η μόνη). Αυτή η αξία της νέας πρωτεύουσας, εγγράφηκε στην ιδρυτική της συνθήκη και ενσωματώθηκε στο χαρακτήρα της. Έκτοτε, ο εξωραϊστικός σχεδιασμός στην πρωτεύουσα, επικεντρώνεται στην κλασική της κληρονομιά και το ιστορικό της κέντρο και

⁵³⁹ Gottmann J., Harper R.A., *Since Megalopolis: The urban writings of Jean Gottmann*, σ.78, Τσιώμης Γ., «Το να μιλάμε για την Αθήνα του 1834 όπως για τη Μπραζιλία του 1964», σ.20

⁵⁴⁰ Mazower M., *Τα Βαλκάνια*, σ.84

⁵⁴¹ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.139-141, 183-184

⁵⁴² Τσιώμης Γ., «Το να μιλάμε για την Αθήνα του 1834 όπως για τη Μπραζιλία του 1964», σ.21, Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.141

ακολουθεί τις διακυμάνσεις της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας.

4.3.Εξωστρέφεια και εικονογραφικός σχεδιασμός: 1833-1870

Ο Παρθενώνας, ακόμα και τα νεοκλασικά ανάκτορα της εποχής του Όθωνα, είναι σκηνικά βαλμένα στη μέση του αθηναϊκού θεάτρου, παρατηρεί ο G.Burgel⁵⁴³. Η επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας, υπήρξε το πρώτο βήμα του σχεδιασμού της, αφού η υλική και η άυλη κλασική κληρονομιά της πόλης, αποτέλεσαν τα θεμελιώδη στοιχεία του, γεγονός που καταδεικνύει το σκηνογραφικό χαρακτήρα του.

Η κεντρική ιδέα του σχεδίου της Αθήνας, βασίσθηκε στην ανάδειξη των δύο πόλων που συνέθεταν την επίσημη εθνική ταυτότητα, δηλ. της κλασικής πόλης, με κέντρο την Ακρόπολη και της ευρωπαϊκής με κέντρο τα ανάκτορα. Ο μεσαιωνικός τομέας, προοριζόταν για κατεδάφιση, ανασκαφές αποκάλυψης της κλασικής πόλης και αποκατάστασης του αρχαίου τοπίου⁵⁴⁴.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο συνεπώς, ο σχεδιασμός της Αθήνας κατά το 19^ο αιώνα, καθοριζόταν από την επίσημη εκδοχή της εθνικής ιδεολογίας και αποσκοπούσε στην επιβολή της στο εσωτερικό και την προβολή της στο εξωτερικό. Η νέα Αθήνα, οργανώθηκε ακτινικά γύρω από τα ανάκτορα, αποτελώντας την κύρια αιχμή *διείσδυσης των ευρωπαϊκών θεσμικών και ιδεολογικών προτύπων*⁵⁴⁵. Το κέντρο, αναπτυσσόταν με συνέπεια στη σκηνογραφική του λογική, καθώς η λαμπρότητά του, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1860, συνδυαζόταν με σοβαρές ελλείψεις του σε βασικές υποδομές και κοινωνικό εξοπλισμό⁵⁴⁶.

Η απόλυτη κυριαρχία του νεοκλασικισμού, ήταν μια φυσική συνέπεια στην Αθήνα, που μετατρεπόταν σε πρωτεύουσα του ελληνικού έθνους.

Σε πολεοδομικό επίπεδο, στα πλαίσια της μετα-φιλελεύθερης πόλης⁵⁴⁷, ο νεοκλασικισμός συνιστούσε, ένα εργαλείο εξορθολογισμού του αστικού χώρου. Αλλά αυτή η πλευρά του, η σύλληψή του ως μια *τεχνολογία, ένα τεχνικό όργανο* αναπτυξιακής διαχείρισης και μια *νέα εκσυγχρονιστική σύλληψη οργάνωσης του χώρου*⁵⁴⁸, που στην οθωνική Ελλάδα, αξιοποιήθηκε ευρέως για την εφαρμογή μιας πολιτικής αστικού εμποικισμού⁵⁴⁹, στην Αθήνα τουλάχιστον, υπήρξε όπως εξηγείται ακολούθως, άγονη.

Στο επίπεδο της αστικής εικονογραφίας, ο νεοκλασικισμός ενσάρκωσε την επίσημη εθνική ταυτότητα, συνδυάζοντας τις εικόνες της κλασικής κληρονομιάς και της προόδου. Αντίθετα από την *μεταϊστορική, διϊστορική και διαχρονική* κληρονομιά του κλασικισμού, ο νεοκλασικισμός, υπήρξε μια από τις εκδοχές του νεωτερικού ιστορικιστικού ρεπερτορίου, που συνδέθηκαν με τους τόπους και το παρελθόν τους, καθώς κάθε πόλη διεκδικούσε το δικαίωμα

⁵⁴³ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.13

⁵⁴⁴ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.73,76

⁵⁴⁵ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.66

⁵⁴⁶ ό.π., σ.69,94-95

⁵⁴⁷ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.271-333

⁵⁴⁸ Τσακόπουλος Π., «Μορφολογικές αναφορές στα σχέδια των ελληνικών πόλεων του 19^{ου} αιώνα», σ.139-140, Τσιώμης Γ., «Αθήνα και Ουάσιγκτων: Πόλεις με ή χωρίς ιστορίες», σ.146

⁵⁴⁹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.57-58

να έχει το δικό της στυλ, τυποποιώντας το αρχιτεκτονικό παρελθόν της ιστορικής περιόδου που επιθυμούσε να προβάλει ως ταυτότητα⁵⁵⁰. Για το νέο ελληνικό κράτος και τον αθηναϊκό σχεδιασμό, ο νεοκλασικισμός αποκτούσε έντονα εθνικό περιεχόμενο⁵⁵¹ λειτουργώντας ως κάθαρση των πόλεων από το οθωμανικό παρελθόν⁵⁵², ένα μέσον σήμανσης του περάσματος από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό⁵⁵³ και από την καθυστέρηση την πρόοδο. Η τελευταία, απέβαινε συνώνυμο του εξευρωπαϊσμού, μεσ' από τον οποίο γινόταν η προσέγγιση στις κλασικές αξίες⁵⁵⁴. Με αυτά τα δεδομένα, η ολοκληρωτική ιδεολογικο-πολιτισμική εξωστρέφεια του αθηναϊκού σχεδιασμού, καθίσταται προφανής.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, ο σχεδιασμός της Αθήνας, καθοριζόταν από την εξωστρέφεια των οικονομικών προσανατολισμών της χώρας, που κατά το 19^ο αιώνα επικεντρώνονταν στη ναυτιλία, το εμπόριο και την εξαγωγική γεωργία, σε συνδυασμό με μια εχθρική στάση έναντι της εκβιομηχάνισης⁵⁵⁵. Αυτές οι επιλογές αντιστοιχούσαν στα επιχειρηματικά και πολιτικά ερείσματα των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων: της εξαρτημένης από τις δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις, εμπορικής και ναυτιλιακής ομογένειας και της αυτόχθονος αριστοκρατίας, που στήριζε την ισχύ της στη γεωργική παραγωγή και τους αγροτικούς πληθυσμούς⁵⁵⁶. Αλλά ακόμη και η πολύ περιορισμένη βιομηχανία της χώρας, είχε αποκλειστικά εξαγωγικό χαρακτήρα⁵⁵⁷.

Σ' αυτό το επίπεδο, ο αθηναϊκός σχεδιασμός καθοριζόταν συγχρόνως, από τις προσδοκίες που είχε από την ελληνική ανεξαρτησία και από τις προσδοκίες που δημιουργούσε στη νέα Ελλάδα, η αστική τάξη της Διασποράς.

Κατά το 19^ο αιώνα, ο οποίος έχει θεωρηθεί ως η πρώτη φάση παγκοσμιοποίησης της οικονομίας⁵⁵⁸, η κοσμοπολίτικη ελληνική αστική τάξη, ήταν αντιπρόσωπος των ευρωπαϊκών δυνάμεων και ιδίως, τοποτηρητής των αγγλικών συμφερόντων στην Ανατολή⁵⁵⁹. Η παροικιακή αστική τάξη, εξυπηρετούσε το ευρωπαϊκό εμπόριο στην ανατολική Μεσόγειο, έτσι ώστε οι δραστηριότητες και οι επενδύσεις της, οι εξαρτήσεις και τα συμφέροντά της, ήσαν αποκλειστικά εξωστρεφείς, ενώ η κυριαρχία της στην Ελλάδα, αποτελούσε εγγύηση για τον έλεγχο της χώρας, της οποίας η ουσιαστική αξία για την Ευρώπη, ήταν η κομβική γεωπολιτική της θέση.

Η αξία της Αθήνας για τους αστούς επιχειρηματίες της Διασποράς, μπορεί να συνοψισθεί στην ιδιότητα της Πατρίδας, που προσέφερε εθνική ταυτότητα, ιστορική δικαίωση και συγχρόνως έναν ελεγχόμενο, ασφαλή, φιλόξενο, οικείο τόπο, στα μισά της απόστασης ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Δυτική Ευρώπη. Παράλληλα, η συγκέντρωση της Διασποράς, στην πρωτεύουσα ενός πολύ μεγαλύτερου από τον πληθυσμό της χώρας,

⁵⁵⁰ Benevolo L., *Η ιστορικότητα του αρχιτεκτονικού έργου*, σ.329-333

⁵⁵¹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.70,143

⁵⁵² Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.67-68

⁵⁵³ Τσακόπουλος Π., «Μορφολογικές αναφορές στα σχέδια των ελληνικών πόλεων του 19^{ου} αιώνα», σ.139-140

⁵⁵⁴ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.66,68,70

⁵⁵⁵ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.98-99

⁵⁵⁶ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.141,183

⁵⁵⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.101

⁵⁵⁸ Le Boucher E., «La fin de l'orthodoxie libérale», *Le Monde*, 6-4-2003

⁵⁵⁹ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.141,183

αλύτρωτου έθνους⁵⁶⁰, την αναβάθμιζε επίσημα σε «εθνική αστική τάξη» αυξάνοντας το κύρος της και προσφέροντας της νέα δυναμικά πεδία επέκτασης και κυριαρχίας.

Ασφαλώς, η μεταπρατική αστική τάξη της Διασποράς, συνδεόταν εξ αρχής τόσο με τη χώρα, αφού η δική της ώθηση⁵⁶¹ και το δικό της ιδεολογικό πλαίσιο, είχαν καθοδηγήσει την Επανάσταση, όσο και με την Πρωτεύουσα, που ουσιαστικά, ήταν δημιούργημά της⁵⁶². *Η νεοαποικιοκρατική εξάρτηση, εμφανίσθηκε στην Ελλάδα με μια ιδιότυπη μορφή έχει γράψει η Λ.Λεοντίδου⁵⁶³: η χώρα, υπέστη την αποικιοκρατία της ίδιας της μεταπρατικής αστικής τάξης της.* Με αυτή την οπτική, η Αθήνα του 19^{ου} αιώνα, ήταν ουσιαστικά η αποικία της επιχειρηματικής ομογένειας.

Η Ελλάδα, μια μικρή, ασταθής, απόλυτα εξαρτημένη από τις δυτικοευρωπαϊκές δυνάμεις, περιφερειακή χώρα, με ασήμαντους πρωτογενείς πόρους, δεν είχε τίποτ' άλλο να προσφέρει στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και τη διεθνή οικονομία, από την πρωτεύουσά της, στην παροικιακή αστική τάξη της, που συνιστούσε ενεργό παράγοντα της οικονομίας αυτής. Με την έννοια αυτή, η Αθήνα, μετατρεπόταν σε μια πόλη υπηρεσιών, προς το δίκτυο της παγκόσμιας οικονομίας του 19^{ου} αιώνα και η αποικιοποίησή της από την ομογενειακή αστική τάξη, συνίστατο στην εκμετάλλευση της γεωπολιτικής της θέσης και της κλασικής της κληρονομιάς, ως *τοπική εδραίωση της εξουσίας της και βάση του ιστορικού λόγου ύπαρξής της*⁵⁶⁴.

Ο σκηνογραφικός, εξωραϊστικός σχεδιασμός της Πρωτεύουσας, δημιουργούσε τους όρους εγκατάστασης της τάξης αυτής, που ήταν ο κύριος κοινωνικός φορέας της επίσημης εθνικής ιδεολογίας και η μόνη, αφ' ενός πρόθυμη να χρηματοδοτήσει την ανοικοδόμηση της Αθήνας με τους προηγούμενους όρους και αφ' ετέρου δυναμικά ικανή να προωθήσει τους επίσημους οικονομικούς στόχους, στο διεθνές και «παγκοσμιοποιούμενο»⁵⁶⁵ οικονομικό περιβάλλον.

Ο σχεδιασμός της Πρωτεύουσας λοιπόν, καθοριζόταν ουσιαστικά από την κοσμοπολίτικη ομογένεια, που χρηματοδοτούσε την ανοικοδόμησή της, δημιουργώντας τις υποδομές, τα μέγαρα και τις επαύλεις που σχημάτισαν το νεοκλασικό πυρήνα της⁵⁶⁶. Η παροικιακή αστική τάξη, χρησιμοποιούσε ήδη από την ανακήρυξή της ως πρωτεύουσας, όλο και περισσότερο την Αθήνα για μόνιμη ή εποχική εγκατάσταση, χωρίς όμως να μεταφέρει τις δραστηριότητες της εκεί⁵⁶⁷. Για τους λόγους που οι επιχειρηματίες της Διασποράς, απέφυγαν τις επενδύσεις στην Ελλάδα μέχρι τη δεκαετία του 1870, έχουν διατυπωθεί διαφορετικές εκτιμήσεις⁵⁶⁸, αλλά το γεγονός είναι ότι αυτή η κοσμοπολίτικη τάξη, ζούσε στην Αθήνα, αναπτύσσοντας τις δραστηριότητες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και επενδύοντας τα κέρδη της στη Δυτική Ευρώπη. Στο πλαίσιο

⁵⁶⁰ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.68

⁵⁶¹ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.140

⁵⁶² ό.π., σ.141,405,408

⁵⁶³ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.54

⁵⁶⁴ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.141

⁵⁶⁵ Le Boucher E., «La fin de l'orthodoxie libérale», *Le Monde*, 6-4-2003

⁵⁶⁶ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.66,68

⁵⁶⁷ ό.π., σ.68

⁵⁶⁸ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.140-141, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.51-54

αυτό, η νεοκλασική Αθήνα διαμορφώθηκε τόσο από τα έργα υποδομής και τα ιδρύματα που δώριζαν οι ομογενείς ευεργέτες, όσο και από τα μέγαρα, τις επιλογές, τον πλούτο, τις τάσεις για πολυτελή διαβίωση και τις καταναλωτικές συνήθειες και απαιτήσεις αυτής της ευημερούσας τάξης⁵⁶⁹.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, η Αθήνα, στραμμένη στο εξωτερικό, δε διαμόρφωνε λειτουργικές, παρά μόνον εξουσιαστικές σχέσεις με τη χώρα, έτσι ώστε αναπτυσσόταν σχεδόν αυτόνομα από την υπόλοιπη Ελλάδα⁵⁷⁰, στον κοσμοπολίτικο ρυθμό της ζωής και της χρηματοδότησης της επιχειρηματικής ομογένειας. Όσο οι προύχοντες της τοπικής πολιτικής τάξης, στηριγμένοι στους αυτόχθονες αγροτικούς πληθυσμούς, αδιαφορούσαν πρακτικά για την Πρωτεύουσα, τόσο οι επιχειρηματικοί κύκλοι, αδιαφορούσαν για την τοπική πολιτική⁵⁷¹, ενίοτε *αντιμετωπίζοντας με περιφρόνηση τη μοναρχία οπερέτας*⁵⁷², εκδηλώνοντας όμως έντονα το ενδιαφέρον και την επιρροή τους για τη διαμόρφωση του νεοκλασικού πυρήνα της πόλης, που αποτελούσε το πλαίσιο της ζωής τους, όχι με κερδοσκοπική διάθεση⁵⁷³, αλλά με στόχο την «περιφρούρησή» του. Η αστική τάξη των παροικιών, ενδιαφερόταν για την αισθητική της πόλης και για τη συγκέντρωση υποδομών και εξοπλισμών στις γειτονιές της, που εκτός από την άρτια κάλυψη των απαιτήσεών της, διαμόρφωναν υψηλά επίπεδα τιμών στα ακίνητα, αποκλείοντας τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα⁵⁷⁴.

Έτσι την περίοδο αυτή, φαίνεται να αποκρυσταλλώνονται ορισμένα διαρκή χαρακτηριστικά του αστικού σχεδιασμού στην Ελλάδα: το έντονο ενδιαφέρον της εγχώριας αριστοκρατίας για την πολιτική και την τοπική αυτοδιοίκηση, της οποίας ο ρόλος υπήρξε εξ αρχής περιθωριακός⁵⁷⁵, καθοριζόταν από την επιθυμία πολιτικής επιρροής, στα πλαίσια ενός πελατειακού συστήματος⁵⁷⁶, ενώ ο πολεοδομικός σχεδιασμός, διαμορφωνόταν από άλλους παράγοντες⁵⁷⁷, μεταξύ των οποίων, η επιχειρηματική ομογένεια -η οποία αντλούσε τα κέρδη και την ισχύ της από το εξωτερικό αδιαφορώντας με ρεαλισμό για την τοπική πολιτική- διαδραμάτιζε κυρίαρχο ρόλο.

Η προηγούμενη ανάλυση, συναρμολογεί τα σημεία συναίνεσης μεταξύ της εξουσίας και των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων, που φωτίζουν τόσο τους λόγους για τους οποίους ο σκηνογραφικός, εξωραϊστικός σχεδιασμός, του νεοκλασικού πυρήνα της Αθήνας, υλοποιήθηκε με ταχύτητα, αποτελεσματικότητα και επιτυχία, όσο και τα αίτια της ανεξέλεγκτης από το δημόσιο ανάπτυξης, της αθηναϊκής περιφέρειας.

Η Αθήνα έχει θεωρηθεί μια πόλη αποικιακού τύπου: ο συγκεντρωτικός, ακτινικός χαρακτήρας της, η περιθωριοποίηση/καταστροφή των ντόπιων οικισμών, ο περιορισμός του σχεδιασμού στο κέντρο της και η εγκατάλειψη της περιφέρειάς της στους αυτόχθονες, συνιστούν κύρια χαρακτηριστικά της

⁵⁶⁹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.50,54

⁵⁷⁰ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.243, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.64

⁵⁷¹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.71

⁵⁷² Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.250

⁵⁷³ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.69,71

⁵⁷⁴ ό.π., σ.70,88

⁵⁷⁵ Καλαφάτη Ε., «Η κατασκευή μιας νέας πόλης: προδιαγραφές και προγραμματισμός», σ.101

⁵⁷⁶ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.248

⁵⁷⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.71

αποικιακής πολεοδομίας⁵⁷⁸ αλλά και του έντονα σκηνογραφικού χαρακτήρα της νέας πόλης.

Οι ευρωπαϊκοί πολεοδομικοί θεσμοί, επισημαίνει ο L.Benevolo⁵⁷⁹, δεν κατέστη δυνατόν να ενσωματωθούν στις αποικιακές πόλεις, ούτε στην κοινωνίες τους, καθώς η αμιγώς τεχνικού χαρακτήρα εισαγωγή τους, αδυνατούσε να θεμελιώσει μηχανισμούς αναπαραγωγής τους κατά την αστική επέκταση. Στην Αθήνα, η περιφέρεια και η κερδοσκοπία στη γη, αφέθηκαν στους ντόπιους γαιοκτήμονες και τους μικροαστούς, που αποτέλεσαν την κοινωνική βάση της άναρχης επέκτασης⁵⁸⁰.

Στην αθηναϊκή οικονομία του 19^{ου} αιώνα, κυριαρχούσαν οι υπηρεσίες, ενώ στην κοινωνική της συγκρότηση, τα αστικά και μικροαστικά στρώματα⁵⁸¹. Η Αθήνα του 1870, ήταν *μια πόλη τεχνιτών, εμπόρων και αστών με πολλούς υπηρέτες*⁵⁸². Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο πληθυσμός της Πρωτεύουσας, αυξανόταν με ταχύ ρυθμό, αλλά η αστικοποίηση αν και ταχεία, ιδίως μετά το 1870, δεν οφειλόταν σε αγροτική έξοδο, ούτε συνιστούσε προλεταριοποίηση⁵⁸³ και οι μετανάστες της, ανήκαν σε όλους τους τύπους⁵⁸⁴. Αλλά, καθώς η πόλη μεγάλωνε, όχι μόνο η μετάβαση από το σκηνογραφικό στο λειτουργικό σχεδιασμό, αλλά και η αναπαραγωγή της ίδιας της σκηνογραφικής, εξωραϊστικής πολεοδομίας, αποδεικνυόταν ανέφικτη: η πληθυσμιακή της αύξηση, συμβάδισε με τη διαρκή και ανεξέλεγκτη επέκτασή της.

Η αξία του νεοκλασικού πυρήνα της Αθήνας, που ενσάρκωνε τους θεμελιώδεις συγκροτησιακούς όρους της επίσημης νεοελληνικής ταυτότητας έναντι του νεωτερικού κόσμου, είχε εξ αρχής προστατευθεί από την ανεξέλεγκτη κερδοσκοπική διαδικασία της ελεύθερης αγοράς, με την παραχώρησή του στα ανώτερα κοσμοπολίτικα στρώματα της ομογένειας, που αναγνωρίζονταν ως οι κατάλληλοι δημιουργοί, θεματοφύλακες και διαχειριστές αυτής της αξίας, στο μέτρο που η ευρωπαϊκή κουλτούρα και η οικονομική τους άνεση, αποτελούσαν την εγγύηση ανάπτυξης του κέντρου στο κατάλληλο πνεύμα.

Στην περιφέρεια της πόλης δεν υπήρχε καμιά ανάλογη συναίνεση, ούτε και οι όροι σχηματισμού της. Στην περίπτωση αυτή, *η ανταγωνιστική αγορά γης και ο οικιστικός καπιταλισμός, η εμπορευματοποίηση και η κερδοσκοπική εκμετάλλευση του οικιστικού χώρου*⁵⁸⁵, αποτέλεσαν την αποκλειστική μέθοδο κατανομής και ανάπτυξης της γης. Η αστική τάξη εξασφάλισε, τις καλύτερες οικιστικές εκτάσεις στο λεκανοπέδιο, στα πλαίσια της αγοράς και με τη συνεργασία του ξένου κεφαλαίου, που επενδύοντας σε οδικά και σιδηροδρομικά συγκοινωνιακά έργα, δημιουργούσε τις απαραίτητες προσβάσεις και πολεοδομικές υποδομές, καθώς οι αυτόχθονες, κερδοσκοπούσαν προκαλώντας συνεχείς ανατιμήσεις του υπόλοιπου αστικού

⁵⁷⁸ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.300-301, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.62,67,74

⁵⁷⁹ Benevolo L., *Η πόλη στην Ευρώπη*, σ.300-301,308-309

⁵⁸⁰ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.67

⁵⁸¹ ό.π., σ.48,69

⁵⁸² Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.403

⁵⁸³ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.77

⁵⁸⁴ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, 1984 σ.65, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.48,58,59,63,71

⁵⁸⁵ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.95

εδάφους⁵⁸⁶. Στο μέτρο που η αθηναϊκή κτηματαγορά είχε δημιουργηθεί μαζί με τη νέα πόλη, τα μικροαστικά στρώματα, έχοντας εξασφαλίσει απόλυτο έλεγχο στις υπόλοιπες περιοχές της αθηναϊκής περιφέρειας, επέκτειναν την πόλη αλματωδώς και αυθαίρετα, με πρωταγωνιστές τους μικρούς και μεγάλους ιδιοκτήτες της γης και τους εργολάβους οικοδομών⁵⁸⁷, με τη στήριξη του πελατειακού πολιτικού συστήματος⁵⁸⁸.

Η ανάμιξη του κράτους στην κατάσταση αυτή ήταν ασήμαντη, καθώς ούτε πολεοδομική-οικιστική νομοθεσία υπήρχε, ούτε εκδηλωνόταν οιαδήποτε άλλη προσέγγιση, πέραν αυτής του ευκαιριακού, φυσικού σχεδιασμού. *Ολόκληρη η καταγεγραμμένη ιστορία της Αθήνας του 19^{ου} αιώνα, είναι μια ιστορία έντονων πιέσεων προκειμένου να εμποδιστεί κάθε παρέμβαση του δημοσίου στην κερδοσκοπική κτηματαγορά, μια ιστορία γαιοκτημόνων, ιδιοκτητών και επιχειρηματιών που υπονόμειαν τους πολεοδόμους* επισημαίνει η Λ.Λεοντίδου⁵⁸⁹. Το κράτος, στην περίπτωση της περιφέρειας της Πρωτεύουσας, δεν είχε ούτε ουσιαστικά κίνητρα να ασκήσει πραγματικό έλεγχο, ούτε πολιτικά ή οικονομικά ερείσματα, στις απόπειρες ρύθμισης του χώρου.

4.4.Εθνικά και σχεδιαστικά οράματα: 1870-1922

Από τη δεκαετία του 1870, η ανάπτυξη εθνικιστικών κινήματων και η ραγδαία εισβολή του ευρωπαϊκού κεφαλαίου στην Ανατολική Μεσόγειο, υποχρέωναν την ελληνική επιχειρηματική Διασπορά να στρέψει τις επενδύσεις της στην Ελλάδα, εισάγοντας τη χώρα στη βιομηχανική εποχή⁵⁹⁰. Παρά τις δυσχέρειες στην «απογείωσή» της⁵⁹¹, η βιομηχανική ανάπτυξη, σηματοδοτούσε τη μεταστροφή των οικονομικών προσανατολισμών της χώρας, από το εξωτερικό στο εσωτερικό. Όλοι οι νέοι κλάδοι της βιομηχανίας που αναπτυσσόταν μετά το 1860, από το ξένο, το ομογενειακό και το εγχώριο κεφάλαιο, ήταν στραμμένοι στην εσωτερική αγορά⁵⁹², μειώνοντας σταθερά την εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας. Από το 1900, η βιομηχανία, που ενισχύθηκε σημαντικά από την πολεμική οικονομία υποκατάστασης των εισαγωγών και τις νέες αγορές που προσέφεραν οι διαδοχικές επεκτάσεις της χώρας, αυξανόταν ραγδαία· ήταν μια ανάπτυξη, αποκλειστικά εσωστρεφής, σ' ένα πλαίσιο απομόνωσης της χώρας από τη διεθνή αγορά και προστατευτισμού για τα εγχώρια προϊόντα⁵⁹³.

Ιστορικά, επισημαίνει ο G.Burgel⁵⁹⁴, η εθνική ανάπτυξη ταυτίζεται με την αθηναϊκή, που συνδέεται με την άνοδο της εθνικής αστικής τάξης, τη συγκέντρωση πλούτου στην Αθήνα και την επιδείνωση των περιφερειακών ανισοτήτων και εξελίσσεται κυρίως εις βάρος των άλλων αστικών κέντρων της

⁵⁸⁶ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.86-88

⁵⁸⁷ ό.π., σ.90-95

⁵⁸⁸ Φιλίππιδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.116

⁵⁸⁹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.91

⁵⁹⁰ ό.π., σ.53,77,96

⁵⁹¹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.54,98-100

⁵⁹² Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.353, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.62,101

⁵⁹³ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.62,101-103

⁵⁹⁴ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.146,156

χώρας, που παρήκμασαν σταδιακά, καθώς η ανεξαρτησία άλλαξε τους συσχετισμούς, εξαφανίζοντας τα προϋπάρχοντα οικονομικά και χωρικά δίκτυα. Από το 1880 και ιδίως μετά την αλλαγή του αιώνα, η Πρωτεύουσα μετασχηματιζόταν ταχύτατα από «*παρασιτική*» σε παραγωγική πόλη, καθώς μειώνονταν διαρκώς, τόσο οι τάσεις τριτογενεποίησης της αθηναϊκής οικονομίας, όσο και η συμμετοχή του δημοσίου στον τομέα των υπηρεσιών⁵⁹⁵, ενώ η βιομηχανία συγκεντρωνόταν όλο περισσότερο στην Αθήνα και τον Πειραιά: έχοντας από το 1880 έως το 1900 διπλασιάσει τον πληθυσμό του, το πολεοδομικό συγκρότημα της Πρωτεύουσας, είχε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα υπερβεί τους 173.000 κατοίκους, συγκεντρώνοντας το 20% του βιομηχανικού δυναμικού, ενώ το 1920 είχε 430.000 κατοίκους, και το ~24% της βιομηχανίας⁵⁹⁶.

Οι προηγούμενες εξελίξεις συνδέονται επίσης με τη ραγδαία αύξηση των μεταναστών προς τις Η.Π.Α. που κατέκλυζαν την Αθήνα ως ενδιάμεσο σταθμό: αυτό το φαινόμενο προωθούσε το σχηματισμό ενός ιδιόμορφου, μεταβατικού προλεταριάτου, το οποίο η προσωρινότητα και διαρκής ανασύνθεση, εμπόδιζαν να αποκρυσταλλώσει ταξική συνείδηση και διεκδικητικές στρατηγικές, ιδίως στα ζητήματα της στέγης. Η επακόλουθη οξεία οικιστική κρίση, έθιγε ουσιαστικά αυτό το άκληρο προλεταριάτο, που δεν γινόταν αντικείμενο εκμετάλλευσης μόνο της εργατικής του δύναμης από το κεφάλαιο, αλλά και των στεγαστικών του αναγκών (ως ενοικιαστές), από τα μικροαστικά στρώματα, τα οποία είχαν από τον προηγούμενο αιώνα, θέσει υπό τον έλεγχό τους κάθε τμήμα του Λεκανοπεδίου που δεν ενδιέφερε οικιστικά την αστική τάξη⁵⁹⁷.

Η επέκταση της Πρωτεύουσας, ακολούθησε μια χαλαρή εκδοχή του τομιακού - ακτινωτού υποδείγματος, καθώς διαφορετικοί τομείς της πόλης αποκτούσαν ταξική χροιά, διατηρώντας όμως σε σημαντικό ποσοστό το στοιχείο ανάμειξης των κοινωνικών τάξεων, ενώ θύλακες φτώχειας εμφανίζονταν παντού⁵⁹⁸. Μια γενική εικόνα, σχηματίζεται, τοποθετώντας τον εργατικό πληθυσμό στις πυκνοκατοικημένες νότιες και δυτικές συνοικίες, σε αντίθεση με τις άνετες αστικές περιοχές του κέντρου και των προαστίων. Η αρχική κατανομή του χώρου, που στη βάση της, οφείλεται αφ' ενός στο υγιεινό κλίμα της βορειοανατολικής πλευράς του Λεκανοπεδίου και αφ' ετέρου στον προσανατολισμό του δευτερογενούς τομέα προς το λιμάνι του Πειραιά⁵⁹⁹, υπήρξε καθοριστική για την οριστικοποίηση τόσο της γεωγραφίας, όσο και της τυπολογίας του χωρο-κοινωνικού διαχωρισμού: ήδη από το 1869, η εργατική συνοικία του Πειραιά βρισκόταν δίπλα στη βιομηχανική του ζώνη, απομονωμένη από την υπόλοιπη πόλη με τις σιδηροδρομικές γραμμές⁶⁰⁰.

Μέχρι το 1922, η Πρωτεύουσα εξελισσόταν σύμφωνα με το υπόδειγμα της πρώιμης, μεταβατικής καπιταλιστικής πόλης του F.Engels: η κατανομή της γης, ελεγχόταν απόλυτα από την αστική τάξη, που είχε επιλέξει τις καλύτερες κεντρικές περιοχές και τα πλεονεκτικότερα προάστια, με διαδικασίες ιδιωτικής πολεοδόμησης, υποδομών και συγκοινωνιακής σύνδεσης, ενώ τα

⁵⁹⁵ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.76-77,105

⁵⁹⁶ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.115, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.60

⁵⁹⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.97,128,134,146-148

⁵⁹⁸ ό.π., σ.87,132

⁵⁹⁹ Σκλαβούνος Γ., «Συγκοινωνίες και κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου», σ.40-41

⁶⁰⁰ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.123

μικροαστικά στρώματα περιστοιχίζαν το κέντρο, ελέγχοντας το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο. Το άκληρο προλεταριάτο, υπηρετικό, εργατικό, βιομηχανικό, συνωστιζόταν σε ενοικιαζόμενες τρώγλες στις κεντρικές ζώνες⁶⁰¹ και σ' επαφή σχεδόν με τα εργοστάσια της Αθήνας και του Πειραιά, εξαρτημένο απόλυτα από την εργασιακή του πρόσδεση, έχοντας εκ των προτέρων αποκλειστεί από την πόλη⁶⁰².

Η ανάλογη ιστορική φάση εξέλιξης των βιομηχανικών πόλεων, που συσώρευε δυσλειτουργίες και αταξία, είχε οδηγήσει στον «ιστορικό συμβιβασμό» της μεταφιλελεύθερης πόλης, με υπόδειγμα το Παρίσι του G.Haussmann. Έτσι, κατ' αρχήν, η εμφάνιση μιας σειράς μεταρρυθμιστικών πολεοδομικών προτάσεων για την Πρωτεύουσα, κατά την περίοδο 1896-1920⁶⁰³, με περιεχόμενο ανάλογο των επεμβάσεων στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις, φαίνεται εύλογη, τόσο, όσο και η υπόθεση ότι η πλημμυρίδα των προβλημάτων που έθεσε η Μικρασιατική Καταστροφή, ευθύνεται για το γεγονός ότι καμία από τις προτάσεις δεν υλοποιήθηκε.

Αλλά οι κύριες συνιστώσες που προώθησαν τις πολεοδομικές μεταρρυθμίσεις στις ευρωπαϊκές βιομηχανικές μητροπόλεις, απουσίαζαν από την Αθήνα, της οποίας η κρίση πίεζε αποκλειστικά το προλεταριάτο. Καμιά πίεση δεν υπήρχε για την αστική τάξη που ήλεγχε οικιστικά ήδη, τα καλύτερα σημεία του λεκανοπεδίου, ούτε για το κεφάλαιο που έβρισκε άφθονη γη και υποδομές -που είχαν κατασκευασθεί τις προηγούμενες δεκαετίες- στην περιφέρεια, για τη βιομηχανική ανάπτυξη και την επέκτασή της στην εσωτερική αγορά και άφθονο εργατικό δυναμικό⁶⁰⁴ με τα ιδιότυπα χαρακτηριστικά που ήδη αναφέρθηκαν, έτσι ώστε να μη χρειάζεται κανένα μέτρο είτε για την προσέλκυσή, είτε για τον έλεγχό του· καμιά πίεση δεν υπήρχε, ούτε για τα μικρομεσαία αστικά στρώματα που επωφελούνταν από την *ξέφρενη* οικοδομική ανάπτυξη⁶⁰⁵, για την εκμετάλλευση της οικιστικής κρίσης των φτωχών. Ανάλογα, εφ' όσον τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα δεν πιέζονταν από την οικιστική κρίση της πρωτεύουσας, η οικονομική ανάπτυξη συνεχιζόταν και η δημόσια τάξη λειτουργούσε, καμιά πίεση δεν υπήρχε, ούτε για το κράτος. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι από το 1908, περιοριζόταν δραστικά η επέκταση του σχεδίου πόλεως στην Πρωτεύουσα, εντείνοντας την οικιστική κρίση⁶⁰⁶, αλλά και την εκμετάλλευση του προλεταριάτου. Είναι προφανές, ότι ο χωρικός εξορθολογισμός της Πρωτεύουσας, δε φαίνεται να κατείχε υψηλή προτεραιότητα τη συγκεκριμένη περίοδο.

Ασφαλώς μια άλλη εκδοχή του αθηναϊκού σχεδιασμού, που ιστορικά ήταν και η μοναδική, αφορούσε στην εικόνα, τη σκηνογραφία και τον εξωραϊσμό της πόλης. Αλλά οι παράγοντες που είχαν καθοδηγήσει το συγκεκριμένο σχεδιασμό κατά το 19^ο αιώνα, είχαν εκλείψει.

Η περίοδος από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως το 1922, υπήρξε για την Ελλάδα μια πολυκύμαντη εποχή μεγάλων αλλαγών και *αλλαγής ιδεών*⁶⁰⁷, γεγονός που αντανακλάται έντονα στη διαφοροποίηση της επίσημης εθνικής

⁶⁰¹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.145

⁶⁰² Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.94-95,128-138,255

⁶⁰³ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ.115 -122,124

⁶⁰⁴ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.127

⁶⁰⁵ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ.116

⁶⁰⁶ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.131-132

⁶⁰⁷ ό.π., σ.96

ιδεολογίας. Η τελευταία, σε κάθε χώρα, καθορίζεται από τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα, αποτελώντας αντανάκλαση της σύνθεσής τους, των μεταξύ τους σχέσεων και των προσανατολισμών τους. Η ελληνική αστική τάξη, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, δεν είχε πλέον ως ζωτικό οικονομικό της χώρο, τη διεθνή οικονομία, αλλά την Ελλάδα, της οποίας η υπόλοιπη κοινωνία άλλαζε επίσης, με επίκεντρο την Πρωτεύουσα: ο πολλαπλασιασμός και η ανάπτυξη των μικροαστικών στρωμάτων και η εκκόλαψη μιας ασταθούς, κυμαινόμενης και αδύναμης εργατικής τάξης, συνιστούσαν μαζί με τη μετατροπή της αστικής τάξης σε εθνική, τις κύριες εξελίξεις που ήσαν αλληλένδετες με την ιστορική συγκυρία -το πολεμικό κλίμα, τις εδαφικές και πληθυσμιακές επεκτάσεις, τον εντεινόμενο εθνικισμό και τη Μεγάλη Ιδέα⁶⁰⁸.

Οι προηγούμενες εξελίξεις, οδηγούσαν το δίπολο «κλασική κληρονομιά-ευρωπαϊκή πρόοδος», που ανταποκρινόταν στην εξωστρέφεια και τον εξαρτημένο χαρακτήρα της ομογενειακής αστικής τάξης, σε εξάντληση, μετασχηματίζοντας την εθνική ιδεολογία, από εξωστρεφή σε εσωστρεφή. Η στροφή προς το Βυζάντιο και τις νεότερες λαϊκές παραδόσεις, σε συνδυασμό με την υποχώρηση της λάμψης του νεοκλασικισμού⁶⁰⁹, υπήρξαν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της νέας εκδοχής της εθνικής ταυτότητας, που εναρμονιζόταν με τις εθνικές επιδιώξεις: την επέκταση του εδάφους, των πληθυσμών, των πόρων και της εσωτερικής αγοράς, που θα αύξαναν την αυτοδυναμία της.

Οι οικονομικές και ιδεολογικές μεταστροφές, αντανakλούσαν έντονα με τη σειρά τους τις αλλαγές, τόσο στην αξία του νεοκλασικού κέντρου της Πρωτεύουσας, όσο και στο ρόλο και τη σημασία του αθηναϊκού σχεδιασμού. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι δωρεές των ομογενών ευεργετών για την Πρωτεύουσα, είχαν σταματήσει, ενώ η αστική τάξη, επεκτεινόταν ήδη στα πολυτελή προάστια, καθώς η Αθήνα αναπτυσσόταν ανεξέλεγκτα, στα πλαίσια της πελατειακής πολιτικής, της αυθαιρεσίας, της ιδιωτικής αγοράς και της κερδοσκοπίας.

Η αστική τάξη, δεν προσδοκούσε κέρδη από τις διεθνείς αγορές της ανατολικής Μεσογείου, από τις οποίες είχε εκδιωχθεί και είχε στραφεί στο εσωτερικό, ούτε επεδίωκε πλέον κατά προτεραιότητα τουλάχιστον, την αύξηση του κύρους της στα διεθνή στάδια με την προβολή του κλασικού της παρελθόντος. Η Αθήνα παράλληλα, δεν προσδοκούσε πλέον να προσελκύσει την παροικιακή αστική της τάξη, της οποίας μεγάλο μέρος βρισκόταν ήδη μόνιμα εγκατεστημένο εκεί, ενώ ένα άλλο μεγάλο μέρος της, βρισκόταν στη Μικρά Ασία, στην οποία η Ελλάδα φιλοδοξούσε να επεκταθεί. Ανάλογα, η Πρωτεύουσα δεν επιχειρούσε πλέον να επιβάλλει στο εσωτερικό μια ιδεολογία προόδου εξαρτημένης από την Ευρώπη, αλλά μια ιδεολογία εθνικής αυτοδυναμίας, ισχύος και επεκτατισμού. Στη συγκεκριμένη ιστορική φάση, η Ελλάδα επιχειρούσε να αναβαθμίσει τη θέση της στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, μετατρέπόμενη σε ισότιμο μέλος της Ευρώπης, έτσι ώστε η συμβολική διάσταση της Αθήνας, αφ' ενός υποχωρούσε και αφ' ετέρου μετασχηματιζόταν: η Πρωτεύουσα, δεν εκπροσωπούσε κυρίως τον κοινό τόπο του κλασικού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής προόδου, αλλά την υποψήφια μητρόπολη «της Ελλάδας των πέντε θαλασσών και των δύο

⁶⁰⁸ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.105-106

⁶⁰⁹ ό.π., σ.105-115,122-125

ηπείρων», προδιαγράφοντας έναν αφηρημένο και ιδεαλιστικό πολεοδομικό στόχο, εξ ίσου αβέβαιο με τις εθνικές επιδιώξεις.

Η προηγούμενη ανάλυση εξηγεί τους λόγους για τους οποίους, ο αθηναϊκός σχεδιασμός, είτε σε σκηνογραφικό και εξωραϊστικό, είτε σε λειτουργικό επίπεδο, δεν αποτελούσε υψηλή προτεραιότητα του κράτους και των κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων.

Ο χαρακτήρας των πολεοδομικών προτάσεων, που παρουσιάστηκαν κατά την περίοδο 1896-1920, ήταν μεγαλεπήβολος και σκηνογραφικός, εμπνευσμένος από την εικόνα των -μεταρρυθμισμένων κατά Hausmann-μητροπόλεων της Ευρώπης, επιδιώκοντας τη μεταμόρφωση της Αθήνας σε ευρωπαϊκή μεγαλούπολη⁶¹⁰, μεσ' από μια πληθώρα «διανοίξεων» και νέων δημόσιων μνημείων και μεγάρων, η εφαρμογή των οποίων, προϋπέθετε περίπου την κατεδάφιση της υφιστάμενης πόλης· οι σχετικές παρουσιάσεις *καταμάγεψαν* το αθηναϊκό κοινό, αν και ήταν προφανής ο *χιμαιρικός* τους χαρακτήρας, ενώ η μοναδική εξορθολογιστική πρόταση για την πόλη (Σ.Λελούδης), επηρεασμένη καταφανώς από τη Cité Industrielle του T.Garnier αγνοήθηκε⁶¹¹.

Το 1920, εγκρίθηκε η εξωραϊστική μελέτη της επιτροπής Π.Καλλιγά⁶¹², επιβεβαιώνοντας ότι η επιθυμητή πολεοδομική μεταρρύθμιση της Αθήνας, εάν ήταν εφικτή, προδιέγραφε μια πρωτεύουσα με εικόνα αντάξια των εθνικών φιλοδοξιών και ισότιμη των μεγάλων ευρωπαϊκών μητροπόλεων, παρά μια πόλη ικανή να ενσωματώνει λειτουργικά τη διογκούμενη αστικοποίηση και την νέα βιομηχανική οικονομία. Ακολούθησε η επίσημη απόσυρση της μελέτης το 1925-26 έπειτα από έντονες αντιδράσεις των «θιγόμενων» ιδιοκτητών⁶¹³, αλλά φαίνεται ότι καμία μελέτη, δεν είχε εξ αρχής πιθανότητες υλοποίησης: αποτελώντας αφηρημένες προτάσεις αισθητικής και λειτουργικής τακτοποίησης, που δεν ανταποκρίνονταν σε κανένα κοινωνικο-οικονομικό αίτημα, ούτε εκπλήρωναν κάποιο σημαντικό στόχο του κράτους και των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων, δεν είχαν πιθανότητες ουσιαστικών ερεισμάτων για την προώθηση και την κάλυψη του κόστους υλοποίησής τους, από καμιά κοινωνική συνιστώσα, όπως υποδεικνύει και η εικοσιπενταετής «δυστοκία» για την τελική επιλογή, που επίσης ακυρώθηκε.

Ο ουτοπικός και μάταιος χαρακτήρας του αθηναϊκού σχεδιασμού της εποχής, γίνεται προφανέστερος, αν συγκριθεί με το σύγχρονό του, σχεδιασμό της Θεσσαλονίκης, έπειτα από την πυρκαϊά του 1917, που υλοποιήθηκε με θεαματική ταχύτητα και αποτελεσματικότητα. Κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, εγείρεται η υπόθεση ότι η τυχαία καταστροφή του ιστορικού πυρήνα της πόλης, προσέφερε μια μοναδική ευκαιρία ανοικοδόμησης, που συναρμολογούσε δύο κεφαλαίους στόχους: τη συμβολική και ιδεολογική εδραίωση του κράτους στη Βόρειο Ελλάδα, που είχε προσαρτηθεί πριν από πέντε μόλις χρόνια και ήταν ακόμη μια βαλκανική πανσπερμία και την «ελληνοποίηση» του κέντρου της Θεσσαλονίκης, όπου κατοικούσε η εβραϊκή κοινότητα της πόλης⁶¹⁴. Κρίνοντας πάντα εκ του αποτελέσματος, η εκπλήρωση των υποθετικών αυτών στόχων, υπήρξε απολύτως επιτυχής: η

⁶¹⁰ Βακάς Π., αναφ. σε Κονταράτος Σ., «Πόλη και Ουτοπία», σ.31

⁶¹¹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ.115-124

⁶¹² ό.π., σ.115-124

⁶¹³ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ. 163-164, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.67

⁶¹⁴ Kaplan R.D., *Φαντάσματα των Βαλκανίων*, σ.424

Θεσσαλονίκη, απέκτησε μια μνημειακή νεοβυζαντινή μορφή, που τόνιζε την ενδοξότερη ελληνική ιστορική της περίοδο και ευθυγραμμίζονταν στην τρέχουσα επίσημη εθνική ιδεολογία, ενώ η εφαρμογή του *πρωτοποριακού σε ευρωπαϊκό επίπεδο* συστήματος της *κτηματικής ομάδας*, οδήγησε στην απομάκρυνση της εβραϊκής κοινότητας και τη βαθμιαία κατάληψή του κέντρου από τα ανώτερα «εθνικά» αστικά στρώματα⁶¹⁵.

Στην Αθήνα του 1834, στη Θεσσαλονίκη του 1917, ο σχεδιασμός, υπήρξε εντυπωσιακά αποτελεσματικός, επειδή συναρμολογούσε συγκεκριμένους στόχους, με ισχυρά πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά ερείσματα. Η προηγούμενη σύγκριση, αναδεικνύει αφ' ενός τις συνθήκες που διαμόρφωσαν την ιστορική κλίση της ελληνικής πολεοδομίας στη σκηνογραφία και τον εξωραϊσμό και αφ' ετέρου τις διαφορές μεταξύ της συμβολικής αξίας των δύο ελληνικών μητροπόλεων, που με το σκηνογραφικό σχεδιασμό, αξιοποιήθηκαν σε δύο διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες, από το κράτος και τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα. Το οικουμενικής εμβέλειας, κλασικό παρελθόν της Αθήνας, σε συνδυασμό με το διεθνιστικό νεοκλασικισμό, αντιστοιχούσε στην οικονομική και πολιτισμική εξωστρέφεια και τον εξαρτημένο χαρακτήρα της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα. Το βυζαντινό παρελθόν της Θεσσαλονίκης, συνδεδεμένο με την παράδοση και τους θύλους της νεότερης ελληνικής ιστορίας, τονισμένο από το νεοβυζαντινό σχεδιασμό, αντιστοιχούσε στην οικονομική και πολιτισμική εσωστρέφεια και την επιδίωξη εθνικής αυτοδυναμίας και επέκτασης των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Εξ άλλου, οι προηγούμενες περιπτώσεις, υποδεικνύουν μια ιστορική ροπή του ελληνικού σχεδιασμού στην «εκ του μηδενός» δημιουργία, σε κενό χώρο, που διευκολύνει δραματικά τη συνέπεια της εικονογραφικής πλευράς των μελετών με την υλοποίησή τους, ευνοώντας τις μελέτες με έμφαση στην εικόνα. Ο σχεδιασμός στην Αθήνα του 1917, δεν ανήκε ούτε στην περίπτωση αυτή.

4.5. Η εσωστρέφεια του μεσοπολέμου: 1922-1940

Η ανάλυση των μεσοπολεμικών χαρακτηριστικών της Πρωτεύουσας διευκρινίζει τους λόγους για τους οποίους ο σχεδιασμός στην Αθήνα, δε βρήκε κανένα άξιο λόγου πεδίο εφαρμογής.

Η θεαματικότερη εξέλιξη αυτής της περιόδου, συνίσταται στο διπλασιασμό του πληθυσμού της Πρωτεύουσας μέχρι το 1930. Οι μισοί, από τους 653.000 αστούς πρόσφυγες, εγκαταστάθηκαν στο λεκανοπέδιο Αθηνών⁶¹⁶, όπου παράλληλα συνέρεαν όλο και περισσότεροι εσωτερικοί μετανάστες, εξ αιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης, που ήδη από το 1920 έκλεινε τις οδούς της εξωτερικής μετανάστευσης⁶¹⁷.

Τα αίτια της συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού προσφύγων στο Λεκανοπέδιο, έχουν αποδοθεί κυρίως σε εκλογικούς λόγους (*gerrymandering*). *Οι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας υπήρξαν οι πραιτωριανοί*

⁶¹⁵ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.130, 131

⁶¹⁶ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.159

⁶¹⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.158-159,164

της φιλελεύθερης δημοκρατίας του Βενιζέλου, υποστηρίζει ο G.Burgel⁶¹⁸, τονίζοντας την πολιτική σκοπιμότητα της συγκέντρωσης τους στην πρωτεύουσα. Η Λ.Λεοντίδου⁶¹⁹, έχει εξηγήσει, πώς αυτό το μόνο συμπαγές εκλογικό σώμα εθνικής σημασίας, χρησιμοποιήθηκε και συνέβαλε στην εκλογική νίκη του Βενιζέλου το 1934.

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Πρωτεύουσα, πραγματοποιήθηκε με τη διασπορά τους στην περιφέρεια της πόλης, με στόχο την απομόνωσή τους από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα⁶²⁰, κοντά στις βιομηχανίες και τις εισόδους της⁶²¹, για την τροφοδοσία του δευτερογενούς τομέα. Παρά την πολύ οικονομικότερη λύση των συλλογικών κατοικιών, επιδιώχθηκε η μετατροπή των προσφύγων σε ιδιοκτήτες μονοκατοικιών, με σαφή στόχο την ενσωμάτωση τους έναντι του κομμουνιστικού κινδύνου, γεγονός που οδηγούσε στην τεράστια εξάπλωση του πολεοδομικού συγκροτήματος⁶²², την απώλεια του κρατικού και την εμπέδωση του λαϊκού ελέγχου στην περιφέρεια: ένας μεγάλος αριθμός άστεγων προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών, κατέφευγε στην αυθαίρετη αυτοστέγαση, σε συμπαγείς συνοικισμούς παρατηγμάτων και στην περιφέρεια των επίσημων προσφυγικών συνοικισμών, συνήθως έπειτα από την αγορά μικρών αγροτεμαχίων⁶²³.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, οι πολεοδόμοι απώλεσαν εντελώς τον έλεγχο της οικιστικής επέκτασης, έτσι ώστε το κράτος δεν καθόρισε παρά μόνον την κατεύθυνσή της, αποτυγχάνοντας πλήρως στη ρύθμιση της αστικής ανάπτυξης⁶²⁴.

Παράλληλα, οι οικιστικές πρακτικές των ανώτερων στρωμάτων και των εύπορων προσφύγων, είχαν ως άξονα την απομόνωσή τους από τα λαϊκά στρώματα και τον απόλυτο έλεγχο των «περιοχών τους». Στις κεντρικές ζώνες, το κύμα ανοικοδόμησης οφειλόταν στις πολυκατοικίες, που απέβαιναν βαθμιαία, το νέο πρότυπο κατοικίας της αστικής τάξης και αργότερα των μεσαίων στρωμάτων. Τα βόρεια και τα νότια αστικά προάστια (Ψυχικό, Φιλοθέη, Εκάλη, Νέα Σμύρνη), οργανώνονταν άρτια, από ιδιωτικές εταιρίες και οικοδομικούς συνεταιρισμούς⁶²⁵, που καθόριζαν ακόμη και τη σχετική νομοθεσία, ενσωματώνοντας οικονομικές και κανονιστικές δικλείδες αποκλεισμού των λαϊκών τάξεων⁶²⁶.

Οι προηγούμενες εξελίξεις, συναρμολογούσαν μια νέα πραγματικότητα στο Λεκανοπέδιο, με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- την οριστική χωρική αποσαφήνιση του ταξικού διαχωρισμού σε ανατολικά, αστικά-τριτογενή και δυτικά, λαϊκά-δευτερογενή προάστια.
- την κοινωνική πόλωση, μεταξύ αστικών και λαϊκών στρωμάτων, που καθοριζόταν από την πληθώρα των φτωχών προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών και τη δραματική ποσοστιαία μείωση του μικρομεσαίου κοινωνικού χώρου.

⁶¹⁸ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.379,402

⁶¹⁹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.190, 229-230

⁶²⁰ ό.π., σ.209-210

⁶²¹ Λουκάκης Π., «Σύγχρονη ελληνική πόλη: Τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης», σ.58

⁶²² Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.211,231-236

⁶²³ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.159, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.209,236-237

⁶²⁴ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.209,211

⁶²⁵ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.159

⁶²⁶ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.215,222-227,259

- ο τη σταδιακή ριζοσπαστικοποίηση των προσφύγων, οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί στην Πρωτεύουσα για τη στήριξη της φιλελεύθερης παράταξης, μετά τη συντηρητική στροφή του Ε.Βενιζέλου⁶²⁷ που κατά τη δεκαετία του 1940 οδηγήθηκε διαδοχικά στην κορύφωση και τη συντριβή⁶²⁸.
- ο την υποθήκευση του αστικού μέλλοντος του Λεκανοπεδίου, από την τεράστια οικιστική διασπορά που προκάλεσε η τακτική της απομόνωσης των προσφύγων και η ανεξέλεγκτη επέκταση, καθιστώντας δυσχερέστατη οποιαδήποτε ουσιαστική μελλοντική ρύθμιση.

Στον οικονομικό τομέα, η διακοπή του φιλελεύθερου κύκλου μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο και την κρίση του 1929⁶²⁹, οδηγούσε στην κατάρρευση της διεθνούς οικονομίας, στο μηδενισμό της κινητικότητας κεφαλαίων και εργαζόμενων, σε κλειστά εθνικά οικονομικά συστήματα, στον οικονομικό προστατευτισμό και κατά συνέπεια στις προσπάθειες ενδογενούς ανάπτυξης των κρατών.

Στην Αθήνα, παρά την παγκόσμια οικονομική κρίση, η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού προσφύγων με αστική καταβολή, συνέβαλλε καθοριστικά σε μια *εκρηκτική* ενδογενή ανάπτυξη της βιομηχανίας, των τεχνικών έργων και της οικοδομής⁶³⁰, αλλά και της άτυπης οικονομίας. Καθώς οι βιομηχανίες που απλώνονταν μαζί με το εργατικό δυναμικό στην περιφέρεια της πόλης, δεν επαρκούσαν για την απασχόληση των λαϊκών στρωμάτων, το κράτος ενθάρρυνε και χρηματοδοτούσε την αναπαραγωγή της άτυπης οικονομίας, με στόχο τη διασφάλιση της κοινωνικής σταθερότητας⁶³¹, έτσι ώστε τα λαϊκά προάστια αναπτύσσονταν ως ένα μίγμα από κατοικίες, βιομηχανίες, εργαστήρια και άλλες δευτερογενείς κυρίως δραστηριότητες.

Η σε κάθε επίπεδο, απρογραμμάτιστη επέκταση της Πρωτεύουσας, είτε της αστικής τάξης, είτε των λαϊκών στρωμάτων, αποτελούσε όπως φαίνεται τη βέλτιστη, για τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα λύση, συμπεριλαμβανομένου του λαϊκού ελέγχου της περιφέρειας, που ήταν *λειτουργικός και ενσωματωμένος στα κυρίαρχα πρότυπα*⁶³². Η κατανομή της αστικής γης, συνιστούσε μια σταθεροποιητική τακτική, στη βάση της καθολικής συναίνεσης μεταξύ του κράτους και των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων: η αστική τάξη περιχαραινόνταν στις περιοχές της, που πολεοδομούσε με ιδιωτικές διαδικασίες κατά τις επιθυμίες της, απομακρύνοντας τα λαϊκά στρώματα, των οποίων η αφθονία, αποσυνέδεε πλήρως το κόστος εργασίας από το κόστος κατοικίας, έτσι ώστε να μην προκαλείται κανενός είδους πίεση για οικιστικό προγραμματισμό και πολεοδομική ρύθμιση. Παράλληλα, η μετατροπή των προσφύγων και των εσωτερικών μεταναστών σε μικροϊδιοκτήτες, προωθούσε την ενσωμάτωσή τους, όχι μόνο με το ελάχιστο κόστος, αλλά καταλήγοντας κερδοφόρα: η ζήτηση που προκαλούσε η αστικοποίηση, νόμιμη ή αυθαίρετη, απέφερε τεράστια κέρδη στους μεγάλους και μικρούς γαιοκτήμονες, εργολάβους κ.ο.κ. αφού ακόμη και στις περιοχές αυθαίρετης αυτοστέγασης, η

⁶²⁷ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.190-191

⁶²⁸ Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*

⁶²⁹ Le Boucher E., «La fin de l'orthodoxie libérale», *Le Monde*, 6-4-2003

⁶³⁰ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.162, Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.167-169

⁶³¹ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.179-184

⁶³² ό.π., σ. 243,253,267

γη αγοραζόταν νόμιμα από τους οικιστές· κατά την περίοδο 1920-40, οι τιμές της γης στην πρωτεύουσα, αυξήθηκαν πέντε με έξη φορές περισσότερο από τον τιμάριθμο⁶³³.

Με τους όρους αυτούς, οιαδήποτε μορφή εξορθολογιστικού σχεδιασμού στη μεσοπολεμική Αθήνα δεν είχε καμιά προοπτική.

Στα ζητήματα του χωρικού σχεδιασμού, το εντεινόμενο χάσμα μεταξύ των αστικών και των λαϊκών στρωμάτων, υπήρξε εμφανές στην εσωστρεφή, ουτοπική στάση των διανοουμένων, που αναλώνονταν σε ατέρμονες αναζητήσεις της *ελληνικότητας*, μεσ' από θεωρητικές συζητήσεις και - ειρωνικά- μεσ' από την εισβολή των -αποϊδεολογικοποιημένων από τη διάχυσή τους, τόσο στις δημοκρατίες, όσο και στα αυταρχικά καθεστώτα της Ευρώπης- ξένων ρευμάτων (του μοντερνισμού, του ρασιοναλισμού, της νέας μνημειακότητας)· στο μεσοπόλεμο, *σχεδόν οτιδήποτε* γράφει ο Δ.Φιλιππίδης ήταν «*ελληνική*» *αρχιτεκτονική*⁶³⁴. Εξ ίσου ατέρμονες και ουτοπικές, ήσαν οι συζητήσεις για την αθηναϊκή πολεοδομία, είτε σε επίπεδο λειτουργικότητας, είτε σε επίπεδο εξωραϊσμού, σκηνογραφίας και μεγαλομανούς εθνικισμού⁶³⁵, τάσεις που εξακολουθούσαν να παραμένουν ιδιαίτερα γοητευτικές.

Αλλά οι παραινέσεις για μια Αθήνα *αντάξια ενός ανατέλλοντος πολιτισμού*⁶³⁶ δεν έβρισκαν ουσιαστική ανταπόκριση, καθώς στο μέτρο που η Πρωτεύουσα, τόσο έναντι του εσωτερικού όσο και έναντι του εξωτερικού, δεν είχε κανένα λόγο να γίνει ελκυστικότερη, κανείς δεν ήταν διατεθειμένος να καταβάλει το κόστος υλοποίησής ανάλογων προτάσεων.

Στο εσωτερικό, τα λαϊκά στρώματα συνέρεαν στο Λεκανοπέδιο, είτε ως πρόσφυγες, είτε ως μετανάστες, μη έχοντας εναλλακτικές επιλογές (π.χ. εξωτερική μετανάστευση). Στο πεδίο αυτό, η Αθήνα, χωρίς ανταγωνιστές τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, μονοπωλούσε την ελπίδα της ευημερίας. Το κράτος και την αστική τάξη συνεπώς, δεν απασχολούσε η προσέλκυση των εργαζομένων, αλλά ο έλεγχος και η ενσωμάτωσή τους και στο σημείο αυτό επικεντρωνόταν η πολιτική και οι τακτικές για την αστική γη και την οικιστική επέκταση.

Στο διεθνές πεδίο, δεν υπήρχε ρόλος για το ελληνικό κεφάλαιο, ούτε προσδοκία κερδών, από τη σχεδόν ανύπαρκτη παγκόσμια οικονομία. Αν και στη μεσοπολεμική Ελλάδα εισέρεαν ξένα κεφάλαια, επρόκειτο για δάνεια, που κάλυπταν τις ανάγκες του προϋπολογισμού, ιδίως για κατασκευές δημοσίων έργων από ξένες εταιρίες, ενώ ελάχιστα ξένα κεφάλαια διοχετεύθηκαν στη βιομηχανία⁶³⁷, που κυρίως, έτεινε ν' αυτοχρηματοδοτείται⁶³⁸. Ανάλογα στη διεθνή οικονομία, δεν υπήρχε προσδοκία ρόλου για την Αθήνα, της οποίας η εξωστρεφής συμβολική διάσταση, όπως οριζόταν από τα μνημεία και τον ιστορικό της πυρήνα δεν ήταν σημαντική.

Η παρούσα ανάλυση λοιπόν, φωτίζει τόσο τους λόγους για τους οποίους ο σχεδιασμός στην Αθήνα του μεσοπολέμου, εξορθολογιστικός, ή εξωραϊστικός, ήταν ανύπαρκτος, γεγονός που εντεινόταν από την ιστορικά περιθωριακή

⁶³³ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.240

⁶³⁴ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.181-245

⁶³⁵ ό.π., σ. 201-205

⁶³⁶ Κιτσίκης Κ., αναφ. σε Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ. 200

⁶³⁷ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.353-355

⁶³⁸ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της Σιωπής*, σ.169-171

θέση της αυτοδιοίκησης, όσο και την ιστορική ροπή του σχεδιασμού προς τον εξωραϊσμό: π.χ. την περίοδο 1934-35, η δραστηριότητα του Δήμου Αθηναίων, στα όρια του οποίου υπήρχαν περισσότεροι από είκοσι συνοικισμοί, με τουλάχιστον 4.000 παραπήγματα και άθλιες συνθήκες διαβίωσης, περιοριζόταν ελλείψει πιστώσεων, σε εξωραϊσμούς κάποιων κεντρικών πλατειών⁶³⁹, ενώ στη λ. Συγγρού, επτά «μοντέρνες» προσφυγικές πολυκατοικίες (1935-1940) ανελάμβαναν να κρύψουν το Δουργούτι -τη μεγαλύτερη και ενδεχομένως αθλιότερη παραγκούπολη της Πρωτεύουσας (1150 παραπήγματα), που συνέχισε να υπάρχει μέχρι το 1967- από την καθημερινότητα των αστικών στρωμάτων και των επισκεπτών⁶⁴⁰.

4.6.Μεταπολεμική εξωστρέφεια και αστική εικονογραφία: 1950-1960

Ο χαρακτήρας και ο ρόλος του αθηναϊκού σχεδιασμού και της γενικότερης χωρικής πολιτικής στη δεκαετία του 1950, καθορίστηκε αφ' ενός από τις μεσοπολεμικές εξελίξεις⁶⁴¹, όπου έχουν τη ρίζα τους όλες σχεδόν οι μεταπολεμικές ιδιομορφίες της Αθήνας⁶⁴² και αφ' ετέρου από τη μεταπολεμική διεθνή θέση και εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας.

Ο καπιταλιστικός κόσμος, εισερχόταν σε μια νέα περίοδο οικονομικής διεθνοποίησης⁶⁴³, που σε συνδυασμό με την εντατική ανοικοδόμηση και ανάπτυξη των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, προωθούσε τη διεθνή κινητικότητα κεφαλαίων και εργαζομένων. Η προηγούμενη πραγματικότητα, προσέφερε στις χώρες της ημιπεριφέρειας δύο αντικρουόμενες μεταξύ τους προοπτικές, τις προσδοκίες ξένων επενδύσεων και τη διέξοδο της μετανάστευσης για τους εξαθλιωμένους πληθυσμούς τους.

Στην ερειπωμένη και διχασμένη μεταπολεμική Ελλάδα, όπου η επιρροή των Η.Π.Α. διαδεχόταν τη βρετανική⁶⁴⁴, πρώτη προτεραιότητα του κράτους και των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων, ήταν η διασφάλιση του ελέγχου και της σταθερότητας της χώρας.

Η επιτυχία της προηγούμενης επιδίωξης, απαιτούσε την ταχεία οικονομική ανάπτυξη, της οποίας η κατεύθυνση προς τον τουρισμό, τις υπηρεσίες, την οικοδομική δραστηριότητα και την ελαφρά βιομηχανία⁶⁴⁵, προέκυπτε από ένα πλέγμα όρων, περιορισμών αλλά και κινήτρων (έλλειψη κεφαλαίων και εξωτερικών αγορών για τη βαριά βιομηχανία, αυξανόμενη ζήτηση του διεθνούς τουριστικού προϊόντος, διαθεσιμότητα φυσικών και πολιτιστικών πόρων, συμβατότητα του τουρισμού με την οικοδομική δραστηριότητα, την ανάπτυξη των υπηρεσιών και των καταναλωτικών προϊόντων κ.ά.), ενώ ο φόβος, ενώπιον της προοπτικής μιας πολυπληθούς και μαζικοποιημένης βιομηχανικής εργατικής τάξης, τη δεκαετία που ακολουθούσε τη λήξη του

⁶³⁹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ. 202

⁶⁴⁰ Bobolos N., *Réhabilitation du quartier Dourgouti à Athènes*, σ.11-16

⁶⁴¹ Καμχής Μ., Καραμήτσος Φ., Λουκάκης Π. κ.ά. «Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της», σ.9

⁶⁴² Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.78

⁶⁴³ Le Boucher E., «La fin de l'orthodoxie libérale», *Le Monde*, 6-4-2003

⁶⁴⁴ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.123

⁶⁴⁵ Καμχής Μ., Καραμήτσος Φ., Λουκάκης Π. κ.ά. «Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της», σ.16

εμφυλίου πολέμου, υπήρξε αναμφίβολα καθοριστικός για τους οικονομικούς προσανατολισμούς της εποχής.

Σύνθετη ήταν επίσης και η ίδια η επιδίωξη της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης, καθώς συναρμολογούσε επί μέρους αλληλένδετους στόχους:

- Προς το εσωτερικό, (α) την απόδειξη ότι ο καπιταλισμός ήταν η βέλτιστη εθνική επιλογή, (β) τη συγκράτηση του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα και (γ) την αναπτυξιακή αξιοποίηση των εγχωρίων κεφαλαίων και ιδίως της αποταμίευσης.
- Προς το εξωτερικό, την τεκμηρίωση ότι η χώρα ήταν σταθερή, αξιόπιστη, ασφαλής και φιλική για τις ξένες επενδύσεις και τον τουρισμό, που αποτελούσε προϋπόθεση για την εισροή κεφαλαίων, στελεχών και επισκεπτών.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, το βάρος του -στρατιωτικά, πολιτικά και οικονομικά εξαρτημένου από τις Η.Π.Α. και το ξένο κεφάλαιο- κράτους, υποχωρούσε σημαντικά⁶⁴⁶, σε αλληλουχία με τη νέα πολιτικοοικονομική και πολιτισμική εξωστρέφεια της χώρας.

Στο πολιτικο-ιδεολογικό πεδίο, η ευαίσθητη θέση της χώρας στον καπιταλιστικό συνασπισμό, διαμόρφωνε ανάλογα την επίσημη εθνική ιδεολογία, κατά την οποία ο ελληνικός λαός ανήκε βιολογικο-πολιτισμικά και πολιτικο-οικονομικά στη Δύση.

Στο οικονομικό πεδίο, το κράτος, επιδιώκοντας την ταχεία ανάπτυξη, όφειλε να δημιουργεί τους όρους προσέλκυσης, αφ' ενός των επενδύσεων και του τουρισμού από το εξωτερικό και αφ' ετέρου των εργαζομένων της χώρας, που είχαν εκ νέου ως εναλλακτική λύση τη μετανάστευση στο εξωτερικό.

Οι προηγούμενοι όροι, οδηγούσαν στην ανάγκη ενός χωρικού πόλου, ο οποίος (α)σε λειτουργικό επίπεδο, θα συνδύαζε τοπικά, τα πλεονεκτήματα της ανεπτυγμένης Δύσης και τα πλεονεκτήματα της χώρας για τα ξένα κεφάλαια τον τουρισμό και για τους εργαζόμενους της χώρας και (β)σε εικονογραφικό επίπεδο, θα προέβαλε την Ελλάδα στη Δύση, τη Δύση στην Ελλάδα, και την πολιτισμική και πολιτικο-οικονομική ενότητα των δύο πλευρών, προς κάθε κατεύθυνση.

Μοιραία, ο πόλος αυτός ήταν η Αθήνα, τόσο εξ αιτίας του ιστορικού δυναμικού της σε εξουσία, πληθυσμό, υποδομές και οικονομικές δραστηριότητες, όσο και λόγω της οικουμενικής πολιτισμικής της κληρονομιάς και στο μέτρο που, για δεύτερη φορά από την αναγέννησή της, απέβαινε ο κοινός τόπος μεταξύ Ελλάδας και Δύσης, η αύξηση της ελκυστικότητάς της ήταν επιβεβλημένη. Αυτή η διαπίστωση, διευκολύνει τη συνολική κατανόηση του πλέγματος των χωρικών μετασχηματισμών στο Λεκανοπέδιο, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, που στο σύνολό τους, αύξαναν την ελκυστικότητά του, τόσο προς τους εσωτερικούς μετανάστες, όσο και προς το κεφάλαιο και τον τουρισμό.

Στο εσωτερικό, η ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας, αυξήθηκε μεσ' από μια οικιστική πολιτική, που παρά την αποσπασματικότητα και τις αντιφάσεις της, συναρμολογούσε μια στρατηγική αναπτυξιακών συναινέσεων. *Στην Αθήνα,*

⁶⁴⁶ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σελ.123,274,289

επισημαίνει η Μ.Μαντουβάλου⁶⁴⁷, παρά τη διαίρεση του εμφυλίου, τις κοινωνικές ανισότητες, την έλλειψη κοινωνικής πολιτικής, αποκαταστάθηκε ένα είδος κοινωνικής συνοχής, που τελικά βασίζεται στη «συναίνεση» όλων των κοινωνικών στρωμάτων στις διαδικασίες ανάπτυξης της πόλης.

Για το εργατικό δυναμικό, η ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας συνδέεται κυρίως με τον άτυπο *συμβιβασμό* ανάμεσα στο κράτος και τους εσωτερικούς μετανάστες⁶⁴⁸, που επέτρεψε την επέκταση των αυθαίρετων οικισμών και την εξάπλωση του λαϊκού ελέγχου στην αθηναϊκή περιφέρεια, στη βάση των διαδικασιών που είχαν αρχίσει μετά το 1922. Η ανοχή του κράτους στην παρανομία, είχε συγχρόνως, νομιμοποιητικούς στόχους που επεδίωκαν τη δημιουργία συναίνεσης και την ενσωμάτωση των λαϊκών στρωμάτων⁶⁴⁹, αλλά και διαπλεκόμενους στόχους αναπτυξιακής και κοινωνικής πολιτικής⁶⁵⁰. Οι οικιστικές επεκτάσεις και οι διαδοχικές νομιμοποιήσεις αυθαίρετων, λειτούργησαν ως μέσον του παραδοσιακού συστήματος εκλογικής πελατείας, δημιουργώντας παράλληλα τις προϋποθέσεις περαιτέρω καπιταλιστικής εκμετάλλευσης της γης και διεύρυνσης των μικροαστικών στρωμάτων⁶⁵¹,

- ο αφήνοντας να διαμορφωθούν οι συστατικοί όροι αξιοποίησης της ατομικής ιδιοκτησίας, μεσ' από την αγορά,
- ο αποφέροντας στο κράτος σημαντικά έσοδα από τις μεταβιβάσεις,
- ο δίνοντας με την προσαρμογή και ανταπόκριση του κράτους στις πιέσεις μεγαλοϊδιοκτητών και μικροϊδιοκτητών, διέξοδο στις οικονομικές απαιτήσεις καπιταλιστικής αξιοποίησης και επιτυγχάνοντας πολιτικά οφέλη⁶⁵².

Στο πλαίσιο αυτό, τόσο η νομοθεσία που απαγόρευε την κατάτμηση στις εκτός σχεδίου περιοχές, που δεν ανταποκρινόταν σε καμιά ανάγκη, ούτε των πωλητών για υπερκέρδη, ούτε των αγοραστών για φθηνή γη⁶⁵³, όσο κι' εκείνη που περιόριζε τη δόμηση στις «εντός σχεδίου» ζώνες, εμποδίζοντας την εφαρμογή του «κοινωνικού συμβολαίου» της αυτοστέγασης και του λαϊκού ελέγχου της περιφέρειας⁶⁵⁴, παρέμειναν αδρανείς.

Η ελκυστικότητα της Αθήνας αυξήθηκε επίσης δραματικά με τα θεσμικά και οικονομικά κίνητρα για την ανοικοδόμηση του κέντρου και των συνοικιών της, όπως την αύξηση των υψών (1948), τη δημιουργία του νέου Γ.Ο.Κ. (1955), την άκρατη κατοχύρωση της ιδιοκτησίας, τις δανειοδοτήσεις για κατοικία, που σε συνδυασμό με τη διάρθρωση του κατασκευαστικού κλάδου και των μικρών αποταμιεύσεων, εκχώρησαν τον τομέα της κατοικίας στον ιδιωτικό τομέα, όξυναν την κερδοσκοπία στην αστική γη και περιόρισαν την ανάπτυξη του πολεοδομικού ιστού της πρωτεύουσας στην «πολεοδομία του οικοπέδου»⁶⁵⁵,

⁶⁴⁷ Μαντουβάλου Μ., «Η οικοδομή στην Αθήνα: οικονομικές και κοινωνικές απόψεις μιας ευκαιριακής ανάπτυξης», σ.36

⁶⁴⁸ Burgel G., «Ο μετασχηματισμός της Αθήνας», σ.74

⁶⁴⁹ Μαντουβάλου Μ., «Η οικοδομή στην Αθήνα: οικονομικές και κοινωνικές απόψεις μιας ευκαιριακής ανάπτυξης», σ.40

⁶⁵⁰ Γετίμης Π., *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα. Τα όρια της μεταρρύθμισης*, σ.17

⁶⁵¹ ό.π., σ.29

⁶⁵² ό.π., σ.43

⁶⁵³ ό.π., σ.37

⁶⁵⁴ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.81

⁶⁵⁵ Λουκάκης Π., «Πολεοδομικά προβλήματα της πρωτεύουσας και θεσμικές παρεμβάσεις μετά το 1948», σ.24, Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.37-39,40-41,128

οδηγώντας σε *οικοδομικό οργανισμό*⁶⁵⁶, αλλά και σε μια *χαοτική πολεοδομική πραγματικότητα*⁶⁵⁷.

Η προηγούμενη χωρική πολιτική κινήτρων, οδηγούσε στην αυτοοργάνωση και την αυτοχρηματοδότηση της ανοικοδόμησης, παρέχοντας διεξόδους σε πολλά διαφορετικά ζητήματα: με το εύρημα της αντιπαροχής, επετεύχθη η εντατική εκμετάλλευση της αστικής γης, που έχοντας ως κύρια χαρακτηριστικά τη μεγάλη κατάτμηση και τη μικροϊδιοκτησία, δεν προσφερόταν για κερδοφόρες οικιστικές επεμβάσεις κλίμακας, παρά μόνο μέσω από -ανέφικτες- περίπλοκες θεσμικο-οικονομικές διαδικασίες. Αυτή η εντατική εκμετάλλευση, συνδύαζε την ανανέωση και τον πολλαπλασιασμό του οικιστικού-κτηριακού αποθέματος της πόλης, την αναπτυξιακή αξιοποίηση των αποταμιεύσεων, όχι μόνο των κατοίκων της πρωτεύουσας και των ευπορότερων μεταναστών, αλλά και επενδυτών από την επαρχία⁶⁵⁸, την τεράστια ανάπτυξη ενός κατασκευαστικού κλάδου προσαρμοσμένου στις κλίμακες, τις ιδιομορφίες και τη χαμηλή τεχνολογία και τεχνογνωσία της χώρας, την απασχόληση μεγάλου μέρους από την πλημμύρα των εσωτερικών μεταναστών και φυσικά τα άμεσα οφέλη που αποκόμιζε το ίδιο το κράτος, από την αύξηση του φορολογικού αντικειμένου, την απαλλαγή του από την υποχρέωση ενεργού οικιστικής πολιτικής⁶⁵⁹ και τα πελατειακά εκλογικά οφέλη.

Η ανάλυση που προηγήθηκε, εξηγεί τους λόγους, για τους οποίους η λειτουργική μεταρρύθμισή του Λεκανοπεδίου ήταν μεταπολεμικά ανέφικτη, ενώ ακολούθως αναλύονται τα αίτια της επικέντρωσης του σχεδιασμού, που επανεμφανιζόταν στην Πρωτεύουσα μετά από μια μακρά περίοδο αδρανείας, στον εξωραϊσμό.

Οι εξορθολογιστικές προτάσεις για το Λεκανοπέδιο (Κ.Μπίρης, Κ.Δοξιάδης, 1945-1951)⁶⁶⁰ που προέβλεπαν διανοίξεις και διαπλατύνσεις οδών, την δημιουργία νέου διοικητικού κέντρου στα Μέγαρα κ.ά. εγκαταλείφθηκαν⁶⁶¹, καθώς ήταν άσχετες με τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και τις πολιτικές της εποχής⁶⁶².

Το 1961 ο Κ.Δοξιάδης διαπίστωνε ότι η *διοίκηση της χώρας αφοσιώνεται στον εξωραϊσμό της πολιτείας και οι ιδιώτες κτίζουν την πολιτεία*⁶⁶³. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, ένα άθροισμα σημειακών επεμβάσεων με χαρακτήρα (α) τουριστικό, όπως οι διαμορφώσεις στην Ακρόπολη και το Φιλοπάππου, το Λυκαβηττό, τα μεγάλα ξενοδοχεία και οι πλαζ στα νότια παράλια του Λεκανοπεδίου, (β) κυκλοφοριακό, όπως οι νέες ακτινικές λεωφόροι και οι νέες πλατείες-κόμβοι και (γ) εξυγιαντικό, όπως οι καλύψεις ρεμάτων και οι κατεδαφίσεις των προπολεμικών συνοικισμών παραπηγμάτων, αποσκοπούσε συνολικά στην *οπτική κυρίως βελτίωση* του περιβάλλοντος της Πρωτεύουσας⁶⁶⁴.

⁶⁵⁶ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ. 266

⁶⁵⁷ Καρύδης Δ., «Η θεωρητική ένδεια της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», σ.238

⁶⁵⁸ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.393

⁶⁵⁹ Μαντουβάλου Μ., «Η οικοδομή στην Αθήνα: οικονομικές και κοινωνικές απόψεις μιας ευκαιριακής ανάπτυξης», σ.37-39

⁶⁶⁰ Λουκάκης Π., «Πολεοδομικά προβλήματα της πρωτεύουσας και θεσμικές παρεμβάσεις μετά το 1948», σ.24

⁶⁶¹ Κονταράτος Σ., «Πόλη και Ουτοπία», σ.32

⁶⁶² Γετίμης Π., *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα. Τα όρια της μεταρρύθμισης*, σ.113-114

⁶⁶³ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.62

⁶⁶⁴ ο.π. σ.155

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, ο σχεδιασμός απευθυνόταν στο εξωτερικό, με στόχο την αύξηση του κύρους της χώρας και της ελκυστικότητας της πόλης στους κάθε είδους επισκέπτες (τουρίστες, επενδυτές, προσωπικό ξένων εταιριών). Η παράλληλη έμφαση στην κλασική κληρονομιά και τον εκσυγχρονισμό, το νεώτερο λαϊκό πολιτισμό και το φυσικό πλούτο της Αττικής, τόνιζε τους πολιτισμικούς και λειτουργικούς δεσμούς της χώρας με τη Δύση και προωθούσε τις αναγκαίες υποδομές, ενισχύοντας παράλληλα τον αναπτυσσόμενο «ελληνικό τουριστικό μύθο»⁶⁶⁵, που τοποθετούσε την Ελλάδα σε μια ιδιότυπη, αλλά εξέχουσα θέση, στο στερέωμα των ευρωπαϊκών πολιτισμών, αυξάνοντας την ελκυστικότητά της.

Έτσι στην «τουριστική» αρχιτεκτονική, η «ελληνικότητα» αναγνωριζόταν εξ ίσου π.χ. στις παραδοσιακού ύφους, κατασκευές και διαμορφώσεις του Δ.Πικιώνη, (1951-57) όσο και στο μοντέρνο τοπικισμό του κέντρου *Διώνυσος* (Π.Βασιλειάδης κ.ά., 1961-62) (δύο τουριστικές επεμβάσεις που αμφότερες αντιμετώπιζαν την Ακρόπολη) ή στο μοντέρνο κλασικισμό του ξενοδοχείου Χίλτον. Παράλληλα, στο προηγούμενο πλαίσιο, η εξωραϊστική πλευρά του σχεδιασμού δε βάρυνε μόνο στα αμιγώς «τουριστικά» έργα, όπου ήταν αυτονόητη, αλλά και σε κάθε είδους επέμβαση, όπως ενίοτε, στις χαράξεις νέων λεωφόρων με γνώμονα τα αξιοθέατα, τη θέα κ.ο.κ. ή την «εξυγίανση» της πόλης από τα παραπήγματα: *δια λόγους εμφανίσεως εις τα όμματα των ξένων επισκεπτών πρέπει να εκλείψει το στίγμα της παράγκας* τόνιζε το 1963, ο υφυπουργός Δ.Ε.⁶⁶⁶.

Στο πολιτικό πεδίο παράλληλα, καθώς η *αμερικανική αρχιτεκτονική επιβαλλόταν επίσημα στην Ελλάδα κάτω από το πρόσχημα της ελληνικότητας*⁶⁶⁷, η νέα εικόνα του κέντρου της Αθήνας, με τα μεγάλα μοντέρνα κτίρια και τις νέες λεωφόρους, διακήρυττε προς το εξωτερικό την απόλυτη ιδεολογική ευθυγράμμιση της χώρας με τη Δύση και ιδίως τις Η.Π.Α.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, ο σχεδιασμός στρεφόταν με μεγαλύτερη ίσως ένταση προς το εσωτερικό της χώρας, με στόχους (α) την διαμόρφωση ελκυστικών όρων καπιταλιστικής ανάπτυξης της πόλης, (β) τη διέγερση της προσδοκίας για ευημερία που καθιστούσε την Πρωτεύουσα ελκυστική στην εσωτερική μετανάστευση και (γ) την υποβολή της επίσημης ιδεολογίας για την πολιτικο-οικονομική θέση της χώρας στον ψυχροπολεμικό κόσμο και την προπαγάνδα των κοινωνικών αξιών του μεταπολεμικού καπιταλισμού (ατομισμός, καταναλωτισμός).

Η κύρια αξία των νέων λεωφόρων, ήταν συμβολική αφ' ενός και αναπτυξιακή αφ' ετέρου, *ανοίγοντας κυριολεκτικά το δρόμο στον τύπο ανάπτυξης που είχε επιλεγεί στη μεταπολεμική Ελλάδα και κατευθύνοντας τις επενδύσεις σε κατάλληλα επιλεγμένες περιοχές*⁶⁶⁸. Ο συνδυασμός της κατασκευής των νέων λεωφόρων της εποχής, με την κάλυψη των ρεμάτων και την απομάκρυνση των συνοικισμών παραπηγμάτων -και των κατοίκων τους- από τις κεντρικές περιοχές (π.χ. Ιλισός, Ευελπίδων), προωθούσε σημαντικά τις αξίες της γης, την οικοδομική δραστηριότητα και την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας σε επενδύσεις γαιοπροσόδου.

⁶⁶⁵ Kaplan R.D., *Τα φαντάσματα των Βαλκανίων*, σ.445-453

⁶⁶⁶ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.65,166

⁶⁶⁷ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ. 277

⁶⁶⁸ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.155,157,166

Η οικοδομική δραστηριότητα, που με τη μορφή της «υψηλής αρχιτεκτονικής» αναπτυσσόταν στις νέες λεωφόρους και τα κεντρικά σημεία της πόλης, σε συνδυασμό με τα «τουριστικά» έργα, που η εικόνα τους δεν απευθυνόταν λιγότερο στο εσωτερικό απ' ό,τι στο εξωτερικό και με ορισμένες εμβληματικές επεμβάσεις, με πολλαπλό συμβολικό χαρακτήρα, όπως το ξενοδοχείο Χίλτον, το κτίριο της πρεσβείας των Η.Π.Α. ή η πλατεία Ομονοίας⁶⁶⁹, ενίσχυαν γενναία μια μυθική εικόνα πλούτου και προόδου για την Αθήνα, την οποία οι ταινίες των επικαίρων και ο ελληνικός κινηματογράφος, με τις σκηνές των νέων λεωφόρων με τα μοντέρνα κτίρια, τις φωτεινές διαφημίσεις και τους στόλους των ιδιωτικών αυτοκινήτων, των πολυτελών ξενοδοχείων, των νέων πλαζ του Σαρωνικού κ.ο.κ. διαφήμιζαν σε όλη την Ελλάδα.

Η εικονογραφική πλευρά του μεταπολεμικού αθηναϊκού σχεδιασμού, ακολούθησε μια ταχεία υφολογική εξέλιξη, εκκινώντας από ένα νέο νεοκλασικισμό και καταλήγοντας κυρίως στο *μοντέρνο κλασικισμό*⁶⁷⁰, κινούμενη σ' ένα σταθερό ιδεολογικοπολιτικό άξονα, όπου η «ελληνικότητα» επισφράγιζε τους αποκλειστικούς δεσμούς με τη Δύση, πιστοποιώντας συγχρόνως την πρόοδο. Στην πορεία αυτή, το πρόσχημα της «ελληνικότητας» νομιμοποιούσε οτιδήποτε ελκυστικό πολιτισμικά, άρα χρήσιμο στην σταθεροποιητική και την αναπτυξιακή πολιτική, τόσο προς το εξωτερικό, όσο και προς το εσωτερικό, κατά περίπτωση.

Η αρχαιοελληνική σκηνογραφία από σκυρόδεμα που κατασκεύαζαν οι κρατούμενοι στο «νέο Παρθενώνα» της Μακρονήσου, συνιστούσε την αμεσότερη επιβολή της επίσημης ιδεολογίας, που εκφράσθηκε περισσότερο εκλεπτυσμένα στις νεοκλασικές πολυκατοικίες του κέντρου. Εν συνεχεία, όμως, η «ελληνικότητα» συνδέθηκε με το μοντερνισμό, που τεκμηρίωνε πειστικότερα και λιγότερο κραυγαλέα, την πολιτισμική συγγένεια της Ελλάδας με τη Δύση -«νομιμοποιημένος» ήδη προπολεμικά από τον Le Corbusier- και εικονογραφούσε άριστα την πρόοδο, ενώ ως πρότυπο της ανοικοδόμησης, αποτελούσε την βέλτιστη τεχνικοοικονομική λύση. Έτσι π.χ. οι εμβληματικές κατασκευές του ξενοδοχείου Χίλτον (Ε.Βουρέκας, Π.Βασιλειάδης, Σ.Στάϊκος, 1958) και του κτιρίου της πρεσβείας των Η.Π.Α. (W.Gropius, 1957), ή ο ανατολικός αεροσταθμός Αθηνών (Ε.Saarinen, 1960), εμφανίσθηκαν ως «ελληνική» αρχιτεκτονική, με υποτιθέμενες αναφορές όχι μόνο στην κλασική αλλά και στη νεώτερη παραδοσιακή ελληνική μορφολογία⁶⁷¹.

Με τον τρόπο αυτό, η «υψηλή» αθηναϊκή αρχιτεκτονική, προωθούσε μια αναβίωση *του κλασικισμού* που χαρακτήριζε το μοντερνισμό της εποχής⁶⁷², του οποίου ο τονισμός της «ελληνικότητας» εύλογα οδηγεί στην υπόθεση ότι δεν ήταν άσχετος με την εκ νέου ιδεολογική αξιοποίησή της κλασικής αθηναϊκής κληρονομιάς, στη μεταπολεμική φάση εξωστρέφειας της χώρας προς τη Δύση, διαδραματίζοντας ένα ρόλο ανάλογο με το νεοκλασικισμό του 19^{ου} αιώνα.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, οι επεμβάσεις αστικού σχεδιασμού, αναλάμβαναν να συναρμολογούν και να ολοκληρώνουν το ρόλο της

⁶⁶⁹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*, σ. 276-277, *Για την ελληνική πόλη*, σ.175

⁶⁷⁰ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.277

⁶⁷¹ ό.π., σ.191,276-278

⁶⁷² ό.π., σ.277

αρχιτεκτονικής εικονογραφίας. Η λεωφόρος Βασ. Κωνσταντίνου αφ' ενός, που προέκυψε από την κάλυψη του Ιλισού, λειτουργούσε με το τείχος των νέων πολυώροφων κτιρίων που υψώθηκαν στις πλευρές της, συγχρόνως ως *απόκρυψη της διάκρισης* ανάμεσα στην περιοχή των ανακτόρων και στο Παγκράτι, ως *μεγαλοπρεπής άξονας που συγκέντρωνε τα σημαντικά κτίρια για την ιδεογραφική εικόνα της σημερινής πόλης* (Χίλτον, Πινακοθήκη, Ίδρυμα Ερευνών, Ωδείο, Στάδιο, Ζάππειο)⁶⁷³ και ως κυκλοφοριακή συνάρθρωση των βορείων και νοτίων αστικών προαστίων⁶⁷⁴. Ο ανασχεδιασμός της πλατείας Ομονοίας αφ' ετέρου, που κατ' αρχήν αποσκοπούσε στο διαχωρισμό της κυκλοφορίας πεζών και οχημάτων και κατασκευάστηκε ως κυκλοφοριακό έργο, έγινε αφορμή για μια εκλαϊκευμένη επίδειξη «εκσυγχρονισμού», μια μνημειακή πλατεία-κυκλοφοριακός κόμβος, χωρίς μνημεία και χωρίς ανθρώπους⁶⁷⁵ που με τη μορφή και τη λειτουργικότητά της, υπέβαλε την πρωτοκαθεδρία των ιδιωτικών αυτοκινήτων, έναντι των πεζών, επισφραγίζοντας το νέο «λειτουργικό» ρόλο του δημόσιου χώρου.

Στο εσωτερικό «μέτωπο» συνεπώς, ο εξωραϊσμός της Πρωτεύουσας συμπλήρωνε τόσο τα κίνητρα ανοικοδόμησης της πόλης και το «κοινωνικό συμβόλαιο» του κράτους με τους εσωτερικούς μετανάστες, όσο και την προπαγάνδα της επίσημης εθνικής ιδεολογίας της εποχής.

Στο μέτρο που η υποδοχή των μεταμορφώσεων της Πρωτεύουσας, ήταν θετική, ενίοτε μάλιστα ενθουσιώδης, από τους κατοίκους της, ο εξωραϊστικός σχεδιασμός, ήταν μια ιδιαίτερα εύστοχη στρατηγική, εναλλαγής από την ανταπόκριση στην καθοδήγηση των κοινωνικών αιτημάτων με εικόνες. Για την κοινωνία της, της οποίας η ανάγκη της λήθης και μιας νέας αρχής, σε μια φάση ήττας της συλλογικότητας και θριάμβου του ατομισμού ήταν επιτακτική, η παρακμασμένη νεοκλασική Αθήνα των συνοικιών, των προσφυγικών παραπηγμάτων, των ρεμάτων, των τραμ, ταυτιζόταν με τις δυστυχίες της πρόσφατης ιστορίας της. Αντιθέτως, *η έννοια της προόδου ήταν συνυφασμένη με τα μοντέρνα μεγάλα κτίρια*⁶⁷⁶, που επέτρεπαν στην Πρωτεύουσα να μοιάζει με αμερικανική πόλη⁶⁷⁷ σε μια εποχή που η ερειπωμένη μεταπολεμική Ευρώπη, έβλεπε με θαυμασμό και ζήλια τις ευημερούσες Ηνωμένες Πολιτείες. *Στην Ελλάδα, όπως και αλλού*, γράφει ο M.Mazower⁶⁷⁸, *ο μεταπολεμικός κόσμος κρύβει πολύ καλά την καταγωγή του*. Στην Αθήνα, οι τραυματικές μνήμες της δεκαετίας του 1940, θάφτηκαν στα ερείπια των κατεδαφίσεων και στις επιχωματώσεις, που άλλαξαν ριζικά την εικόνα της.

Οι επιλογές της δεκαετίας του 1950 συναρμολόγησαν ένα ταχύ και αποτελεσματικό εργαλείο πολιτικού ελέγχου, σταθερότητας, οικονομικής ανάπτυξης, ενσωμάτωσης των εσωτερικών μεταναστών και αναδιανομής του εισοδήματος, που έδινε τη δυνατότητα απώθησης στο μέλλον της -ανέφικτης βραχυπρόθεσμα- περιφερειακής ανάπτυξης.

Αν και η υπερσυγκέντρωση της εξουσίας, των οικονομικών δραστηριοτήτων και του πληθυσμού και η αυτορυθμιζόμενη αστική ανάπτυξη στο Λεκανοπέδιο, έχουν δικαίως θεωρηθεί ως οι κύριες αιτίες της

⁶⁷³ Τουρνικιώτης Π., «Βασιλέως Κωνσταντίνου versus Ιλισός», σ.95

⁶⁷⁴ Σκλαβούνος Γ., «Συγκοινωνίες και κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου», σ.50

⁶⁷⁵ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.175

⁶⁷⁶ Σφάλλος Χ., αναφ. σε Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.268

⁶⁷⁷ Burgel G. *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σελ.11

⁶⁷⁸ Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, σ.407

πολύπλευρης αποδιάρθρωσης και υποβάθμισης του χώρου στην Ελλάδα, τα περιθώρια εφικτών εναλλακτικών προσανατολισμών, παραμένουν ένα ερώτημα, ενώ νεώτερες αναλύσεις της περιόδου 1950-1960, τονίζουν τις θετικές διαστάσεις επιλογών, που είχαν γενικά κριθεί ως «καταστροφικές»: η άποψη π.χ. ότι ο υδροκεφαλισμός της Αθήνας, συνιστούσε δημογραφική «αφαίμαξη» της επαρχίας, έχει βάσιμα αμφισβητηθεί, με το σκεπτικό ότι η μετανάστευση προς το Λεκανοπέδιο, απέτρεψε τη γενικευμένη αποδημία στο εξωτερικό, συγκρατώντας τον οικονομικά και δημογραφικά δυναμικότερο πληθυσμό, ο οποίος στήριξε την ανάπτυξη της παραγωγικής οικονομίας: *θα είχε τελείως ίσως ερημωθεί η χώρα από την αθρόα εξωτερική μετανάστευση αν δεν έπαιζε η πρωτεύουσα ένα σαφή εξισορροπητικό ρόλο* επισημαίνει η Λ.Λεοντίδου⁶⁷⁹. Σ' ένα άλλο επίπεδο, ο G.Burgel⁶⁸⁰, έχει επισημάνει τις θετικές πλευρές του συστήματος αντιπαροχής, με το οποίο η Αθήνα, μέσα σε λίγα χρόνια, μεταμορφώθηκε *περίπου χωρίς χρήματα* σε μια καινούργια πόλη, αυξάνοντας τον πλούτο της κοινωνίας της. Ασφαλώς για την Αττική, το προφανές αντίτιμο της ανάπτυξης αυτής, υπήρξε βαρύτατο.

4.7. Αποσυγκέντρωση, κρίση και εσωστρέφεια: 1960-1990

4.7.1.Στροφή στην περιφέρεια

Η κορύφωση της εντατικής και απρογραμμάτιστης ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου, οδηγούσε στην ταχεία εξάντληση της αξίας του αναπτυξιακού υποδείγματος της δεκαετίας του 1950, συσσωρεύοντας πλήθος αλληλένδετων προβλημάτων στην Αττική: (α)την ένταση του χωροκοινωνικού διαχωρισμού μεταξύ ανατολικού και δυτικού Λεκανοπεδίου, (β)τη διαρκή υποβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής⁶⁸¹, (γ)την καταστροφή της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς⁶⁸², της ιστορικής φυσιογνωμίας και του περιαστικού περιβάλλοντος της Πρωτεύουσας⁶⁸³, (δ)τη συνεχή αύξηση των τιμών της γης, (ε)την εντεινόμενη δυσλειτουργία των μεταφορών και των οικονομικών δραστηριοτήτων⁶⁸⁴ κ.ο.κ.

Οι εξελίξεις αυτές, οδηγούσαν στη διαρκή μείωση της πολιτικής (σταθεροποιητικής και νομιμοποιητικής) και αναπτυξιακής αξίας της Πρωτεύουσας. Η αύξηση της χωρικής, πολιτικής και πολιτιστικής αυτονόμησης των λαϊκών στρωμάτων, η ένταση των πιέσεων για ουσιαστική βελτίωση του πλαισίου ζωής, χωρικό εξορθολογισμό του Λεκανοπεδίου και αναδιανομή του εισοδήματος προς όφελος της δυτικής πλευράς του, σήμαιναν για το κράτος ότι η στρατηγική που συνδύαζε την υπερσυγκέντρωση με την αυτορύθμιση, βρισκόταν σ' ένα οριακό σημείο, περ' από το οποίο οι κίνδυνοι για την πολιτική σταθερότητα και τη δημόσια τάξη⁶⁸⁵ αύξαναν υπέρμετρα. Για το κεφάλαιο, η διαρκής συσσώρευση λειτουργικών

⁶⁷⁹ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.80

⁶⁸⁰ Burgel G., «Ο μετασχηματισμός της Αθήνας», σ.74

⁶⁸¹ Καμχής Μ., Καραμήτσος Φ., Λουκάκης Π. κ.ά. «Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της», σ.23-28,45, Α.Βρυχέα, «Αθήνα, η πόλη και ο Δήμος», σ.71-72

⁶⁸² Κυδωνιάτης Σ., *Η ελληνική αρχιτεκτονική αναγέννησις και η κακοποίησης της*

⁶⁸³ Καμχής Μ., Καραμήτσος Φ., Λουκάκης Π. κ.ά. «Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της», σ.33-45,48,62-63

⁶⁸⁴ ό.π., σ.20

⁶⁸⁵ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.380

προβλημάτων στο Λεκανοπέδιο, η αύξηση των τιμών της γης, η εντοπισμένη συγκέντρωση της εργατικής τάξης που διευκόλυνε τις διεκδικήσεις της, συνεπάγονταν την προϊούσα αύξηση του κόστους παραγωγής. Παράλληλα, η μεγέθυνση ορισμένων οικονομικών κλάδων, όπως π.χ. της κατασκευής υποδομών, προκαλούσε τάσεις επέκτασής τους στην περιφέρεια⁶⁸⁶.

Καθώς λοιπόν η περιφέρεια της χώρας ήταν πλέον τη δεκαετία του 1960 υπό τον απόλυτο έλεγχο τόσο του κράτους, όσο και του κεφαλαίου⁶⁸⁷, η ιδέα της «αποκέντρωσης», εμφανίσθηκε ως η βέλτιστη κοινή τους επιλογή για την διασφάλιση του πολιτικού ελέγχου και της ανάπτυξης, που επιχειρούσε την ανακοπή της περαιτέρω συσσώρευσης στο Λεκανοπέδιο, μεταθέτοντας το βάρος στην περιφερειακή οικονομική επέκταση και επανακαθορίζοντας την Πρωτεύουσα ως επιτελικό επιχειρηματικό κέντρο⁶⁸⁸.

Η στροφή στην περιφέρεια, οδηγούσε στην αποσυναρμολόγηση της καθολικής αναπτυξιακής συναίνεσης που είχε οικοδομηθεί τη δεκαετία του 1950: ενώ το κράτος και το κεφάλαιο, προσανατολίζονταν στην αποκέντρωση, οι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες, επιθυμούσαν τη συνέχιση της εσωτερικής μετανάστευσης, που στήριζε την κερδοσκοπία στη γη, την οικοδομική δραστηριότητα και το λιανεμπόριο, ελέγχοντας συγχρόνως το κόστος εργασίας. Παράλληλα, καθώς η μετανάστευση είχε ξεφύγει από τους μηχανισμούς που τη γέννησαν⁶⁸⁹, το κράτος, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, εγκαινίαζε τη συστηματική καταστολή της αυθαίρετης δόμησης διαρρηγνύοντας το κοινωνικό συμβόλαιο με τα λαϊκά στρώματα⁶⁹⁰.

Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, καθώς εξέλιπταν οι λόγοι αύξησης της ελκυστικότητάς της Πρωτεύουσας, εγκαταλείπονταν ο εικονογραφικός, εξωραϊστικός σχεδιασμός: ελάχιστα άξια λόγου πολεοδομικά ή αρχιτεκτονικά έργα, πραγματοποιήθηκαν στο Λεκανοπέδιο κατά την περίοδο 1965-1985, των οποίων μάλιστα η πλειονότητά είχε προγραμματισθεί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Η διάλυση της αναπτυξιακής συναίνεσης για την Πρωτεύουσα, που σχετιζόταν με την υδροκέφαλη μορφή της αλλά και με την ταραγμένη πολιτικά δεκαετία του 1960, οδηγούσε στη διάδοση μιας ευρείας διαλεκτικής για το χωρικό εξορθολογισμό του Λεκανοπεδίου, στο πλαίσιο μιας τακτικής ενσωμάτωσης, που επικεντρωνόταν στη λογική της ανταπόκρισης στα λαϊκά αιτήματα.

Σ' αυτή τη διαλεκτική, με τη θεματολογία των αρχιτεκτονικών συνεδρίων⁶⁹¹ και την πληθώρα των δημοσιεύσεων για τα προβλήματα της Αθήνας⁶⁹², κυριάρχησε μια τεχνοκρατική λογική, που επικεντρωνόταν στην «επιστημονική» οργάνωση του Λεκανοπεδίου με βάση το zoning, τη διαίρεση της Αθήνας σε τομείς-συνοικίες, κ.ο.κ. καταλήγοντας ουτοπική⁶⁹³, καθώς π.χ. ενίοτε φιλοδοξούσε να προγραμματίσει την αστική ανάπτυξη στην Αττική

⁶⁸⁶ Αγγελίδης Μ., «Το κέντρο της Αθήνας και οι φάσεις εξέλιξής του», σ.134

⁶⁸⁷ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.104-105

⁶⁸⁸ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.105,275,380, Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.81,82

⁶⁸⁹ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.380

⁶⁹⁰ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.81

⁶⁹¹ Φιλιππίδης Δ., *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, σ.328-329

⁶⁹² Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.60

⁶⁹³ Κονταράτος Σ., «Πόλη και Ουτοπία», σ.32,35

μέχρι το 2060⁶⁹⁴. Μια διαφορετική κοινωνική οπτική, πρόσφεραν μόνο οι πρωτοπόρες προτάσεις της *Εταιρείας Μελετών Οικονομικής και Κοινωνικής Αναπτύξεως* (ΕΜΟΚΑ) για την ανάπτυξη των υφιστάμενων οικιστικών περιοχών, αντί της διαρκούς αστικής επέκτασης⁶⁹⁵. Η προηγούμενη προβληματική, πλαισιωνόταν από το κράτος, με τη δημιουργία νέων θεσμών προγραμματισμού, τον πολλαπλασιασμό της εκπόνησης ρυθμιστικών σχεδίων και την έξαρση της εν γένει μελετητικής δραστηριότητας με αντικείμενο τον αστικό χώρο⁶⁹⁶.

Αλλά η διαλεκτική για τον αστικό προγραμματισμό, το σχεδιασμό και το Λεκανοπέδιο, οι θεσμικοί και οργανωτικοί νεωτερισμοί, οι διαρκείς εκπονήσεις σχεδίων και μελετών, δεν κατάφεραν να επηρεάσουν τον πραγματικό χώρο⁶⁹⁷. Η απουσία θεσμοθέτησης του προγραμματισμού που ήταν άλλωστε άσχετος με τις τρέχουσες ανάγκες και πρακτικές, η έλλειψη συντονισμού μεταξύ των επιπέδων του και η απουσία τρόπων χρηματοδότησής του κοκ⁶⁹⁸ αποκαλύπτουν μια μάλλον τελετουργική, παρά λειτουργική διαδικασία, που επικεντρωνόταν στην προβολή ενός σύγχρονου, επιστημονικού και ορθολογικού κράτους, μεσ' από την εικόνα που δημιουργούσαν οι ίδιες οι διαδικασίες «προγραμματισμού» και «μελετών». Ο Δ.Φιλιππίδης⁶⁹⁹, έχει διακρίνει στην αθρόα ανάθεση μελετών που δεν υλοποιούνταν, την πρόθεση εξαγοράς και ενσωμάτωσης των πολεοδομών και της διαλεκτικής τους, σε μια διαδικασία κατά την οποία η «εξορθολογιστική» πλευρά του αστικού σχεδιασμού στην Πρωτεύουσα, γινόταν όλο και περισσότερο εικονική.

Στη συγκεκριμένη φάση, που το Λεκανοπέδιο συνιστούσε πρόβλημα και όχι πηγή αναπτυξιακών προσδοκιών, τόσο το κράτος, όσο και το κεφάλαιο στρέφονταν στην περιφέρεια, έτσι ώστε η Πρωτεύουσα, που όφειλε να πάψει να είναι ελκυστική, βρισκόταν στο περιθώριο των χρηματοδοτικών και αναπτυξιακών στόχων. Κατά την περίοδο 1965-1985, ένας συνδυασμός περιορισμών στο Λεκανοπέδιο και κινήτρων για την περιφέρεια, επεδίωκαν να αναπροσανατολίσουν τις επενδύσεις στην επαρχία⁷⁰⁰.

4.7.2.Οικονομική κρίση, προαστιοποίηση και παρακμή

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, η Πρωτεύουσα εισέρχονταν σε φάση κρίσης και παρακμής, αλληλένδετης με την εθνική κρίση, η οποία εκδηλωνόταν με τους λαϊκούς αγώνες εκδημοκρατισμού και μεταρρύθμισης και την πολιτική αστάθεια που κορυφώθηκε με τη δικτατορία του 1967. Από το 1973, η διεθνής ενεργειακή και οικονομική κρίση, σηματοδοτούσε την ουσιαστική έναρξη της μετάβασης στη μεταβιομηχανική εποχή, που εκδηλωνόταν με την αποβιομηχάνιση και την κρίση της οικοδομής⁷⁰¹. Παρατηρήθηκε έκτοτε μια σταδιακή μετατόπιση της οικονομίας της Πρωτεύουσας, από το δευτερογενή τομέα στις δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες⁷⁰² που οδηγούσε στη σταδιακή υποχώρηση του εργατικού της

⁶⁹⁴ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.61,87,91,95-96, εικ.6

⁶⁹⁵ ό.π., σ.85,113

⁶⁹⁶ Γετίμης Π., *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα. Τα όρια της μεταρρύθμισης*, σ.114

⁶⁹⁷ ό.π., σ.30

⁶⁹⁸ ό.π., σ.114

⁶⁹⁹ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.100-102

⁷⁰⁰ Κόνσολας Ν., «Ελλάδα 2000-2006. Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.», σ.2-3

⁷⁰¹ Αγγελίδης Μ., «Το κέντρο της Αθήνας και οι φάσεις εξέλιξής του», σ.139

⁷⁰² ό.π., σ.142

χαρακτήρα⁷⁰³. Παράλληλα η διαρκής παγκόσμια κρίση, καθιστούσε άκαρπες τις προσπάθειες αποκέντρωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, με μοναδική εξαίρεση τον τουρισμό, όπου τα μέτρα υπήρξαν ιδιαίτερα αποδοτικά⁷⁰⁴.

Μετά το 1967, το κράτος προωθούσε την ευρεία επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων στις ζώνες αυθαιρέτων, ιδίως στη δυτική Αθήνα και τη γενική αύξηση της εκμετάλλευσης σε ολόκληρη τη χώρα (ν.395/1968), με στόχο την ενσωμάτωση των πληθυσμών και την αναθέρμανση της οικοδομής, έτσι ώστε η αστική ανάπτυξη εξακολουθούσε, μετατοπισμένη κυρίως στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, να εξελίσσεται στα πλαίσια της αυτοχρηματοδότησης, της αυτορύθμισης, αλλά και της εμπορευματοποίησης της οικοδομής, που αυξανόταν παράλληλα με την υποχώρηση της αυτοστέγασης⁷⁰⁵.

Από τη δεκαετία του 1970, το προηγούμενο πλαίσιο εξελίξεων, συνεπαγόταν τη βαθμιαία μείωση της εσωτερικής μετανάστευσης και τη σταδιακή κάμψη του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού στο λεκανοπέδιο Αθηνών⁷⁰⁶, επηρεάζοντας διαφορετικά το βαθμό ελκυστικότητας του κέντρου, της ανατολικής και της δυτικής του πλευράς.

Γ-1. Μεταβολή πληθυσμού Λεκανοπεδίου και Δήμου Αθηναίων 1940-2000. Πηγή γραφήματος: www.minenv.gr

Ο κορεσμός και η υποβάθμιση των κεντρικών περιοχών, οδηγούσε στη απομάκρυνση των ευπορότερων στρωμάτων τους προς τα ανατολικά προάστια⁷⁰⁷, τα οποία παρουσίαζαν διαρκή πληθυσμιακή αύξηση, ενώ ο πληθυσμός στο δυτικό Λεκανοπέδιο εμφάνιζε σταθεροποίηση, καθώς

⁷⁰³ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.82

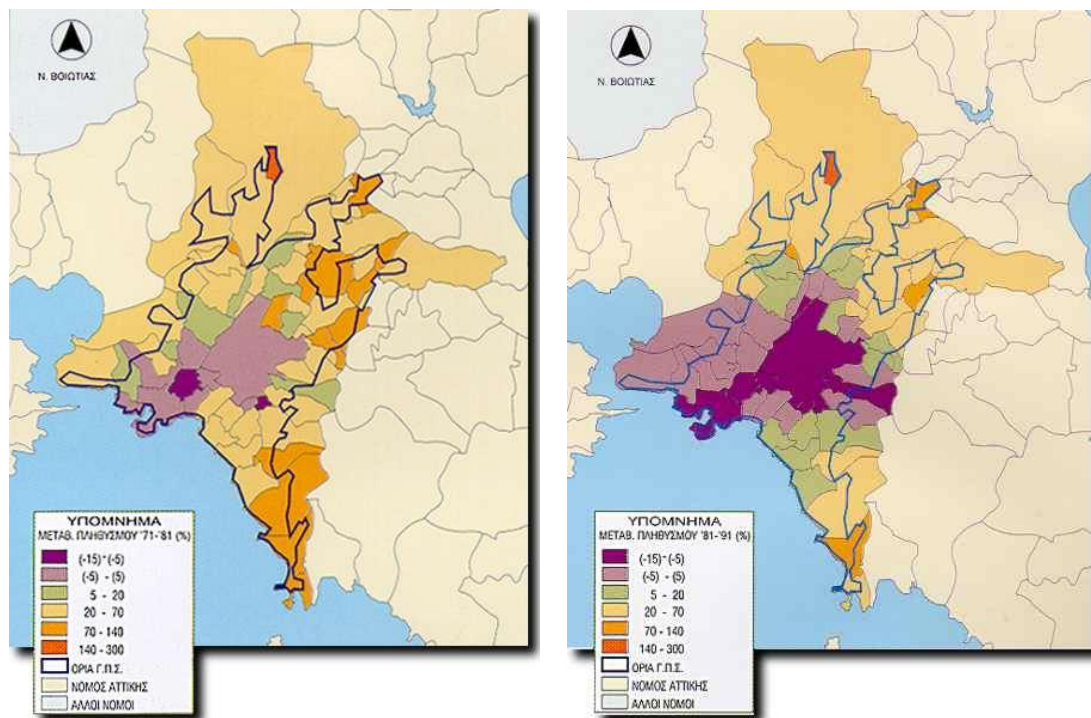
⁷⁰⁴ Λουκάκης Π., «Σύγχρονη ελληνική πόλη: Τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης», σ.55

⁷⁰⁵ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.81

⁷⁰⁶ Αγγελίδης Μ., «Το κέντρο της Αθήνας και οι φάσεις εξέλιξής του», σ.142

⁷⁰⁷ Burgel G., Ο μετασχηματισμός της Αθήνας, Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται, σ.71

μειωνόταν η εσωτερική μετανάστευση.

X-1 / X-2. Πληθυσμιακές μεταβολές στο λεκανοπέδιο Αθηνών, 1971-1981-1991. Πηγή: www.minenv.gr

Παράλληλα παρατηρήθηκε μια γενική τάση μείωσης της απασχόλησης στο κέντρο της Αθήνας, που συνδυαζόταν με τη σημαντική υποχώρηση των δευτερογενών δραστηριοτήτων και την αύξηση των υπηρεσιών⁷⁰⁸.

Η προαστιοποίηση πληθυσμού και δραστηριοτήτων των δεκαετιών 1970-80, οδηγούσε στη διάχυση των αλληλένδετων αστικών προβλημάτων (πυκνή δόμηση, οδική κυκλοφορία, ρύπανση) και των επιπτώσεών τους στην περιφέρεια, ενώ σήμαινε την «καθοδική διύλιση» των κεντρικών πυκνοδομημένων οικιστικών περιοχών της Πρωτεύουσας, που από ζώνες ιδιοκατοίκησης των μεσαίων στρωμάτων, μετατρέπονταν σε περιοχές ενοικιαζόμενων διαμερισμάτων για τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα⁷⁰⁹.

Το φαινόμενο της αστικής υποβάθμισης, είχε πάντως ήδη από τη δεκαετία του 1950, εκδηλωθεί έντονα στο ιστορικό κέντρο της Πρωτεύουσας: η θεαματική αύξηση των δυνατοτήτων εκμετάλλευσης της αστικής γης, έθετε σε μειονεκτική θέση τις ιστορικές αθηναϊκές γειτονιές⁷¹⁰, που είχαν παραδοσιακό ιστό, ή/και βρίσκονταν σε αρχαιολογικές ζώνες (Εμπορικό Τρίγωνο, Πλάκα, Ψυρρή, Φιλοπάππου, Ακρόπολη, Μετς, Μοναστηράκι, Θησείο, Άνω Πετράλωνα, Κεραμεικός, Γκάζι, Ψυρρή, Μεταξουργείο, Βοτανικός), όπου (α)τα οικοπέδα είχαν συχνά μικρό μέγεθος και ακατάλληλο για πολυώροφα κτίρια σχήμα, (β)τα επιτρεπόμενα ύψη ήσαν περιορισμένα και (γ)η πιθανότητα πολυετών καθυστερήσεων ή απαλλοτρίωσης από την ανεύρεση αρχαίων κατά την ανοικοδόμηση μεγάλη. Έτσι τέτοιες γειτονιές είχαν βαθμιαία εγκαταλειφθεί από τα δυναμικά κοινωνικά στρώματα, μετατρέπόμενες σε περιοχές ηλικιωμένων, φτωχών και περιθωριακών ανθρώπων, ενώ στις κεντρικότερες (Πλάκα, Εμπορικό Τρίγωνο, Ψυρρή, Μεταξουργείο)

⁷⁰⁸ Αγγελίδης Μ., «Το κέντρο της Αθήνας και οι φάσεις εξέλιξής του», σ.142

⁷⁰⁹ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.82

⁷¹⁰ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.115

παρατηρήθηκε μείωση ζήτησης των ορόφων στα πολυώροφα κτίρια, που σήμαινε αντικατάσταση των γραφείων από βιοτεχνικές ή κακόφημες χρήσεις.

Η αυθόρμητη επέκταση των κεντρικών χρήσεων, που από τη δεκαετία του 1960, ακολούθησε τις τάσεις ανάπτυξης της πόλης, αποτέλεσε σημαντική πηγή αστικής υποβάθμισης του περικεντρικού οικιστικού ιστού της Αθήνας.

Οι τριτογενείς χρήσεις (υπηρεσίες, λιανεμπόριο), επεκτάθηκαν κυρίως προς τα ανατολικά του αθηναϊκού κέντρου, ακολουθώντας τις τάσεις οικιστικής επέκτασης ή μετοίκησης των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων, που συνιστούσαν τους κύριους παραγωγούς και αποδέκτες των υπηρεσιών τους και προς τις ζώνες και συγκοινωνιακές διόδους που σχετίζονται με τις υπηρεσίες (εγκαταστάσεις αναψυχής και τουρισμού, τουριστικά λιμάνια, αεροδρόμιο). Στο πλαίσιο αυτό, η επιρροή της επέκτασης των παραγωγικών χρήσεων στις ανατολικές οικιστικές περιοχές της Αθήνας και των όμορων δήμων, αναφέρεται κυρίως στις επιπτώσεις διάσπασης της οικιστικής συνοχής του αστικού ιστού, της μείωσης των τοπικών χρήσεων (λιανεμπόριο, υπηρεσίες) προς όφελος των υπερτοπικών (γραφεία, εμπόριο) και της αυξανόμενης οδικής κυκλοφορίας και στάθμευσης.

Η βιοτεχνία και το χονδρεμπόριο, αναπτύχθηκαν και επεκτάθηκαν προς τα δυτικά του κέντρου, δηλ. προς τις περιοχές κατοικίας των εργατικών στρωμάτων, δευτερογενών δραστηριοτήτων και υπεραστικών συγκοινωνιακών αξόνων (εθνικές οδοί, σιδηροδρομικές γραμμές, εμπορικά λιμάνια). Στο πλαίσιο αυτό, στις δυτικές γειτονιές της Αθήνας και του ιστορικού της κέντρου (Κεραμεικός, Γκάζι, Ψυρρή, Μεταξουργείο, Βοτανικός, Κολωνός, Θυμαράκια κ.ά.) εντάθηκε βαθμιαία η ανάμειξη κατοικίας, βιοτεχνίας και χονδρεμπορίου, με συνέπεια την αύξηση των ρυπογόνων χρήσεων και της βαριάς κυκλοφορίας, στάθμευσης και κατάληψης των κοινόχρηστων χώρων (φορτηγών, μηχανημάτων, εμπορευμάτων), την οικιστική υποβάθμιση και ερήμωση, την προσέλκυση κακόφημων χρήσεων, την αύξηση της εγκληματικότητας και της ανασφάλειας κ.τ.λ.⁷¹¹. Ιδιαίτερα στις δυτικές γειτονιές του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, οι προηγούμενες εξελίξεις, προστέθηκαν στους πολεοδομικούς περιορισμούς για την προστασία των αρχαιολογικών μνημείων, τόπων ή ευρημάτων, οδηγώντας στην απώθηση των επενδύσεων σε κτιριακό δυναμικό, οικιστική ανάπτυξη και τριτογενείς δραστηριότητες.

Παράλληλα, στα πλαίσια πάντοτε της αυθόρμητης και αυτορυθμιζόμενης ανάπτυξης, ο διαρκής πολλαπλασιασμός των οχημάτων και των σχετικών υπηρεσιών τεχνικής τους υποστήριξης, όξυνε έντονα τα προβλήματα συνύπαρξης των σχετικών παραγωγικών χρήσεων (συνεργεία, ανταλλακτικά κ.τ.λ.) με τον πυκνοδομημένο και πυκνοκατοικημένο οικιστικό ιστό, ιδίως στις «ιστορικές» εστίες συγκέντρωσής τους, όπως ο Νέος Κόσμος, το Κουκάκι, η περιοχή της οδού Λιοσίων⁷¹².

4.7.3. Πολιτική, κοινωνία, σχεδιασμός και αστικός χώρος μετά το 1974

Αν και η πορεία λύσης του ελληνικού κοινωνικού συμβολαίου από τη δεκαετία του 1960, συνεπαγόταν την βαθμιαία αύξηση του ρόλου της αγοράς στην αστική ανάπτυξη εις βάρος της αυτοστέγασης, οι όροι που θεμελιώναν

⁷¹¹ Ζαρακοβίτου Α., Σπυροπούλου Λ., «Έρευνα στο 2^ο και 3^ο διαμέρισμα του Δ.Α.», *Ελευθεροτυπία*, 11-2-1997, σ.44-45, Μάνδρου Ι., «Ο πολίτης θύμα ανασφάλειας», *Το Βήμα*, 1-11-1998, σ.Α43, Καρανάτση Ε., Σουλιώτη Γ., «Η γεωγραφία της εγκληματικότητας», *Η Καθημερινή*, 15-11-2004

⁷¹² Ζαρακοβίτου Α., Σπυροπούλου Λ., «Έρευνα στο 2^ο διαμέρισμα του Δ.Α.», *Ελευθεροτυπία*, 14-2-1997, σ.46-47

την πολιτική σταθερότητα και την οικονομική ανάπτυξη, στη διάχυση της μικροϊδιοκτησίας, την αυτοχρηματοδότηση των κατασκευών, την εντατική εκμετάλλευση της αστικής γης κ.ο.κ. δε μεταβλήθηκαν. Ιδίως η ατομική ακίνητη ιδιοκτησία, είχε αποκτήσει έναν κεντρικό, σύνθετο ρόλο, που αναφέρεται σε ανάγκες χρήσης, αποταμίευσης και επένδυσης, έτσι ώστε η αθηναϊκή αστική ανάπτυξη οργανώθηκε συνολικά γύρω από την κατάτμηση της ιδιωτικής γης, την κερδοσκοπική ανταλλαγή της και την αυτοχρηματοδότηση των κατασκευών.

Η εξέλιξη του μεταπολεμικού αστικού χώρου στην Ελλάδα έχει σχεδόν εξ ολοκλήρου καθορισθεί από το αυτοχρηματοδοτούμενο πρότυπο αστικής ανάπτυξης εγγείων αποθεμάτων [το οποίο] υπήρξε -αλλά και παραμένει- μια κυρίαρχη και βαθιά ριζωμένη αναπτυξιακή συνθήκη στην Ελληνική οικονομία και κοινωνία. Στην ουσία αντανακλά μια μακροπρόθεσμη ιστορική συναίνεση μεταξύ του κράτους, της έγγειας ιδιοκτησίας και όλων εκείνων των παραγόντων που συγκροτούν το σύστημα ανάπτυξης της γης, επισημαίνει ο Π.-Μ.Δελλαδέτσιμας⁷¹³.

Το προηγούμενο πρότυπο αστικής ανάπτυξης, συνιστά το θεμελιώδη παράγοντα περιορισμού των δυνατοτήτων ρύθμισης και μεταρρύθμισης του αστικού χώρου: *το πρότυπο αυτό εντάσσεται σ' ένα πλαίσιο ελαχιστοποιημένης κρατικής παρέμβασης καθώς βρίσκεται στον πυρήνα της συνθήκης μη-σχεδιασμού. Καθώς δε η ιδιοκτησία προσεγγίζεται από το νομοθέτη ως πρωταρχικό κεφάλαιο για τη στήριξη της κατασκευής, διακρίνεται η θεσμική πρόθεση να μη θίγονται εδραιωμένες ιδιοκτησιακά καταστάσεις και παράλληλα να επεκτείνεται η ενσωμάτωση νέων εδαφών στη συμβατική διαδικασία ανάπτυξης. Συγχρόνως, η συνθετότητα της δομής ιδιοκτησίας, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, λειτουργεί αποτρεπτικά σε κάθε προσπάθεια αστικής αναδιάρθρωσης. Ο έντονα εστιασμένος και ανεξέλεγκτος ανταγωνισμός χρήσεων λειτουργούν ως «εμπόδιο» στις οποιεσδήποτε απόπειρες αστικής αναδιάρθρωσης. Έτσι, η μόνη διέξοδος υπέρβασης του συγκεκριμένου εμποδίου είναι μέσω των αστικών επεκτάσεων κάθε μορφής⁷¹⁴.*

Παράλληλα, όπως ο τερματισμός του ημιπεριφερειακού κοινωνικού συμβολαίου δεν οδήγησε στη μεταβολή των όρων αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, έτσι και ο εκδημοκρατισμός μετά το 1974, δεν ήρε τα ημιπεριφερειακά πολιτικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά της, ούτε συνεπώς τον αλλοτριωμένο χαρακτήρα των πρακτικών προγραμματισμού και σχεδιασμού.

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις του συστήματος εκπροσώπησης των συλλογικών συμφερόντων στη μεταδικτατορική Ελλάδα, επικεντρώνονται στις σχέσεις εξάρτησης της κοινωνίας των πολιτών και του κρατικού μηχανισμού από την πολιτική εξουσία: ο Γ.Μαυρογορδάτος, ορίζει το προηγούμενο σύστημα σχέσεων ως *κρατικό κορπορατισμό*, ενώ ο Ν.Μουζέλης τονίζει το χαρακτηριστικό στις χώρες της ημιπεριφέρειας, έλεγχο της κοινωνίας των πολιτών, που επιδιώκει την ενσωμάτωση με τις πελατειακές τακτικές και το λαϊκισμό. Ανάλογα, ο Κ.Τσουκαλάς αντιλαμβάνεται έναν *πελατειακό κορπορατισμό* που τείνει να ευνοεί συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, προωθώντας τα συμφέροντα της αστικής τάξης και ορισμένων μεσαίων

⁷¹³ Δελλαδέτσιμας Π.-Μ., «Κτηματαγορά και αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα: προοπτικές και προβλήματα», σ.265-266

⁷¹⁴ ό.π., σ.266-269

στρωμάτων, με την επιλεκτική αναδιανομή των κρατικών επιδοτήσεων. Το κράτος, εφαρμόζει έτσι μια τακτική πελατειακής εύνοιας διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, διατηρώντας όμως πάντοτε υπό έλεγχο, τα αδύναμα τμήματα της κοινωνίας των πολιτών⁷¹⁵.

Οι προηγούμενες προσεγγίσεις, τονίζουν το γεγονός, ότι η μεταπολίτευση, δεν επέφερε σημαντικές αλλαγές στα ημιπεριφερειακά πολιτικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά της χώρας. Το 1981, η ανταπόκριση που φάνηκε ότι έβρισκαν τα επιτακτικά αιτήματα εκδημοκρατισμού στις επαγγελίες της νέας κυβέρνησης για μια συμμετοχική κοινωνική τάξη ήταν απατηλή, καθώς δεν υπήρξε διεύρυνση του ρόλου της κοινωνικής συνιστώσας στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Οι πρακτικές αποκέντρωσης της εξουσίας περιορίστηκαν στο συμβολικό επίπεδο, με στόχο την ενσωμάτωση, ενώ οι αποφάσεις παρέμειναν στην αρμοδιότητα των πολιτικών élites⁷¹⁶.

Στο πλαίσιο αυτό, το ελληνικό μεταδικτατορικό υπόδειγμα των σχέσεων κράτους και κοινωνίας, συνοψίζεται στον έντονο διαπλοτισμό τόσο της γραφειοκρατίας, όσο και της κοινωνίας των πολιτών από τον κομματικό φατριασμό, επισημαίνει ο Δ.Σωτηρόπουλος⁷¹⁷.

Στο πεδίο του κρατικού μηχανισμού, η παραδοσιακή αναποτελεσματικότητα της γραφειοκρατίας εντάθηκε μετά τη δικτατορία, από τις πελατειακές προσλήψεις και τον κομματικό φατριασμό⁷¹⁸, ενώ ανάλογα κορυφώθηκε η επιρροή των κομμάτων εξουσίας στην κοινωνία. Στις ημιπεριφερειακές κοινωνίες, οι διαδικασίες ενσωμάτωσης των συμφερόντων από τα πολιτικά κόμματα, χαρακτηρίζονται κυρίως από τις πελατειακές ευνοϊκές ρυθμίσεις, όπου τα άτομα, αντί των μεταξύ τους, οριζόντιων δεσμών κοινών συμφερόντων, αναπτύσσουν προσωπικές σχέσεις εξάρτησης με τα κόμματα εξουσίας⁷¹⁹, στα πλαίσια μιας διαδικασίας αλληλένδετης με την αδυναμία της κοινωνίας των πολιτών. Στην Ελλάδα, ιδίως κατά τη δεκαετία του 1980, αυτή η κομματική επιρροή διευκολύνθηκε σημαντικά από την κυριαρχία των ιδεολογικών προκαταλήψεων. *Η προώθηση των προκαταλήψεων όπως π.χ. κατεστημένων αξιακών συστημάτων, πεποιθήσεων και άτυπων πρακτικών, στα πλαίσια της ιδεολογικής κινητοποίησης, συμβάλλει συχνά στον έλεγχο και την ανάσχεση εκδήλωσης των συμφερόντων των χαμηλότερων στρωμάτων, καθώς οι ιδεολογικές προκαταλήψεις, παραμορφώνουν τις οπτικές τους, προκαλώντας σύγχυση στην κατανόηση και την υπεράσπισή τους*, επισημαίνει ο R.King⁷²⁰.

Η προηγούμενη τάση, κατέληξε στην κομματική κηδεμονία κάθε κοινωνικής έκφανσης⁷²¹, καθώς η κομματική πόλωση και η όξυνση της ιδεολογικής διχοτομίας διαπτότιζε τα οργανωτικά σχήματα της κοινωνίας των πολιτών, οδηγώντας στην απορρόφηση των νέων κοινωνικών κινημάτων και στην αλλοτρίωση των προοπτικών ανάδυσης νέων

⁷¹⁵ Sotiropoulos D.A., «The Remains of Authoritarianism: Bureaucracy and Civil Society in Post-authoritarian Greece», σ.5,30

⁷¹⁶ Kioukias D., «Interest Representation and Modernization Policies in Greece», σ.303,307-311,317

⁷¹⁷ Sotiropoulos D.A., «The Remains of Authoritarianism: Bureaucracy and Civil Society in Post-authoritarian Greece», σ.3

⁷¹⁸ ό.π., σ.15,16

⁷¹⁹ ό.π., σ.9

⁷²⁰ King R., *The State in Modern Society*, σ.141-161

⁷²¹ Kioukias D., «Interest Representation and Modernization Policies in Greece», σ.303,307-311,317

κοινωνικών εκφράσεων⁷²².

Οι σχέσεις συνεπώς, μεταξύ της κοινωνίας και της γραφειοκρατίας είναι κίβδηλες, στο μέτρο που αμφότερες κυριαρχούνται από τα κόμματα εξουσίας, μέσω του φατριασμού και της πελατειακής πολιτικής, που συνιστούν τα αίτια της αμοιβαίας αδυναμίας τους⁷²³. Η αλλοτρίωση της κοινωνίας, δυσχεραίνει τη συλλογική της αλληλεπίδραση με την πολιτική εξουσία και τη γραφειοκρατία, ενώ η αλλοτριωμένη γραφειοκρατία εκτρέπεται από το θεσμικό της ρόλο, που είναι η επιδίωξη των στόχων που προκύπτουν από τη συσσωμάτωση των κοινωνικών αιτημάτων, επιδιώκοντας την εκπλήρωση των κομματικών συμφερόντων της πολιτικής εξουσίας. Η σημαντικότερη ίσως συνέπεια του συνδυασμού της κομματικής κυριαρχίας με την ιδεολογική προκατάληψη, έγκειται στο φαινόμενο της *μετάθεσης των στόχων*, που προκαλείται από μια διαδικασία αντιστροφής, κατά την οποία *οι μεταρρυθμιστικοί στόχοι, από καθολικά προσδιοριζόμενοι σκοποί προώθησης του γενικού συμφέροντος, μετατρέπονται σε μέσα προώθησης των κομματικών συμφερόντων*⁷²⁴.

Παράλληλα, στο μέτρο που οι κορυφαίες οργανώσεις του κεφαλαίου (Σ.Ε.Β.), παρέμειναν πάντοτε ανεξάρτητες από την κρατική ή την κομματική κηδεμονία, την οποία δεν απέφυγαν οι λοιπές οργανώσεις των συντελεστών της οικονομίας⁷²⁵, το κεφάλαιο διατήρησε την αποκλειστικότητα των αυθεντικών σχέσεων αλληλεπίδρασης με την πολιτική εξουσία, αναμένοντας τις κατάλληλες συνθήκες κερδοφορίας, για να εκδηλωθεί.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, φάνηκε ότι (α)ούτε η συνθήκη μη-σχεδιασμού και αυτορύθμισης του χώρου, (β)ούτε η αδυναμία της κοινωνίας των πολιτών και η ιστορική ανισορροπία του συστήματος εκπροσώπησης των συλλογικών συμφερόντων, (γ)ούτε οι εξαρτήσεις και η αναποτελεσματικότητα της κρατικής μηχανής υποχώρησαν, αντιθέτως παρουσίασαν τάσεις έντασης, κατά τη φάση σύγκλισης της χώρας με τον ανεπτυγμένο κόσμο.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι κατανοητός ο ουτοπικός, απατηλός χαρακτήρας και η αποτυχία των φιλόδοξων στόχων του προγραμματισμού και του σχεδιασμού μετά το 1974 και ιδίως της δεκαετίας του 1980: η ρητορική τους επαγγέλταν το δημοκρατικό, συμμετοχικό εξορθολογισμό του χώρου, η υλοποίησή τους όμως, οδήγησε στο θρίαμβο του λαϊκισμού, των πελατειακών πολιτικών και της αυτορύθμισης στην αστική ανάπτυξη, η οποία ήταν και το μοναδικό λειτουργικό στοιχείο που άφησε πίσω του το ελληνικό κοινωνικό συμβόλαιο του παρελθόντος.

4.7.4.Επέκταση του κράτους και φιλοδοξίες του προγραμματισμού

Από τη μεταπολίτευση, σε συνθήκες διεθνούς οικονομικής κρίσης, το κράτος αναλάμβανε βαθμιαία -και περίπου υποχρεωτικά- το ρόλο του κεφαλαίου, αυξάνοντας διαρκώς τη συμμετοχή του στην οικονομία· συγχρόνως εκδήλωνε έντονες τάσεις ανταπόκρισης στα πιεστικά αιτήματα μεταρρύθμισης του χώρου, που απέρρεαν τόσο από την αυξανόμενη κρίση των πόλεων και ιδίως της Πρωτεύουσας, όσο και από τον κοινωνικο-

⁷²² Sotiropoulos D.A., «The Remains of Authoritarianism: Bureaucracy and Civil Society in Post-authoritarian Greece», σ.30

⁷²³ ό.π., σ.31

⁷²⁴ Μουζέλης Ν., «Γιατί αποτυγχάνουν οι μεταρρυθμίσεις», *Το Βήμα*, 29-6-2003, σ.Α51

⁷²⁵ Sotiropoulos D.A., «The Remains of Authoritarianism: Bureaucracy and Civil Society in Post-authoritarian Greece», σ.22,30

οικονομικό μαρασμό των ημιαστικών και αγροτικών περιοχών, αλλά και εντάσσονταν σ' ένα διογκούμενο ρεύμα μεταρρυθμιστικών αιτημάτων. Έτσι προκλήθηκε ένας νέος κύκλος συζητήσεων, εξαγγελιών, δημιουργίας νομοθετημάτων, θεσμών κ.ο.κ. που κορυφώθηκαν μετά το 1978, για να αδρανοποιηθούν, διακομματικά και ομόφωνα, ενώπιον των εκλογών του 1981, έναντι της αυτορύθμισης και της πελατειακής ενσωμάτωσης⁷²⁶.

4.7.5.Ανάπλαση της Πλάκας

Το 1978, άρχιζε η διαδικασία εφαρμογής της επέμβασης ανάπλασης στην Πλάκα, η εξέταση της οποίας, φωτίζει τη σημασία που προσλάμβανε το ιστορικό κέντρο, στο πλαίσιο ενός σχεδιασμού που επικεντρωνόταν στην επίδειξη του μεταρρυθμιστικού του χαρακτήρα (μελέτη:1972-1975, εφαρμογή:1978-1994).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τη δεκαετία του 1950 οι γειτονίες του ιστορικού κέντρου παρουσίασαν έντονα φαινόμενα παρακμής, που προήλθαν από την πολύπλευρη ασυμβατότητά τους με το μεταπολεμικό υπόδειγμα ανοικοδόμησης της Πρωτεύουσας. Στο πλαίσιο αυτό, η Πλάκα αντιμετώπισε τα οξύτερα προβλήματα προσαρμογής στα νέα δεδομένα αστικής ανάπτυξης, καθώς:

- Βρίσκεται σ' επαφή με το χώρο της Ακρόπολης, περιλαμβάνει ένα μεγάλο πλήθος από σημαντικότερα μνημεία και θεωρείται ότι κρύβει στο υπέδαφός της σημαντικούς αρχαιολογικούς θησαυρούς. Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με τη ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού συνεπαγόταν (α)περιορισμούς στην ανοικοδόμηση, θέτοντας ζητήματα ανάδειξης των μνημείων και προκαλώντας πιέσεις ανασκαφών και (β)τη σταδιακή ένταξη της Πλάκας στα αξιοθέατα της πόλης, ιδίως ως αισθητικό και λειτουργικό προσάρτημα των παρακείμενων αρχαιολογικών χώρων, που διόγκωνε τον αριθμό των επισκεπτών, αυξάνοντας τη ζήτηση δραστηριοτήτων αναψυχής.
- Διαθέτει έναν αμιγή προβιομηχανικό αστικό ιστό, γεγονός που την καθιστούσε ασύμβατη με το μεταπολεμικό υπόδειγμα εντατικής εκμετάλλευσης της γης και συνεπαγόταν αδυναμία αποδοτικής εκμετάλλευσης των ακινήτων μέσω της ανοικοδόμησης.
- Βρίσκεται σε άμεση γειτονία με τις κεντρικές λειτουργίες της πόλης, έτσι ώστε δεχόταν άμεσα τις οχλήσεις αλλά και την πίεση επέκτασής τους.

Ο προηγούμενος συνδυασμός των χαρακτηριστικών της γειτονιάς με τη μεταπολεμική συγκυρία, οδηγούσε στις ακόλουθες συνέπειες:

- Την εγκατάσταση οχλουσών και κακόφημων δραστηριοτήτων αναψυχής. Οι τελευταίες μάλιστα, όπως υποστηρίζει ο Δ.Φιλιππίδης⁷²⁷, είχαν συγκεντρωθεί εκεί έπειτα από την «εκκαθάριση» της Τρούμπας στον Πειραιά, στα πλαίσια του φαινομένου μετακόμισης της αστικής υποβάθμισης, που ακολουθεί ανάλογες εντοπισμένες επεμβάσεις εξυγίανσης.
- Τη φυσική υποβάθμιση (α)από την αυξανόμενη κυκλοφορία, στάθμευση, ατμοσφαιρική μόλυνση κ.ο.κ. (β)από τις οχλήσεις που προκαλούσε η

⁷²⁶ Λουκάκης Π., «Πολεοδομικά προβλήματα της πρωτεύουσας και θεσμικές παρεμβάσεις μετά το 1948», σ.28

⁷²⁷ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.119

πληθώρα επισκεπτών και οι δραστηριότητες διασκέδασης (θόρυβος, ρύπανση, ανασφάλεια κ.ά.), (γ) από την έλλειψη εκσυγχρονισμού του οικιστικού δυναμικού και των υποδομών της γειτονιάς και (δ) από την έλλειψη ελεύθερων χώρων και κοινωνικού εξοπλισμού⁷²⁸.

- Την απώλεια πληθυσμού, ο οποίος στο διάστημα 1961-1981 είχε μειωθεί κατά 83%⁷²⁹.
- Την καθοδική κοινωνική κινητικότητα και τη δημογραφική αδυναμία: από τον πληθυσμό του 1981, μόνο το 14% είχαν γεννηθεί επί τόπου, ενώ το 54% είχαν εγκατασταθεί εκεί μεταξύ 1955-1973. Το 1981, οι περίπου 3.000 κάτοικοι της Πλάκας, ήταν σε μεγάλα ποσοστά φτωχοί (42,5%, υπερδιπλάσιο του μ.ό. της Πρωτεύουσας, ανήκαν στην κατώτατη βαθμίδα εισοδήματος) και ηλικιωμένοι (27%, υπερδιπλάσιο του μ.ό. της Πρωτεύουσας) και στη μεγάλη τους πλειονότητά ενοικιαστές (72% των κατοικιών)⁷³⁰.
- Την εγκατάλειψη και ερείπωση του κτιριακού δυναμικού και των δημόσιων χώρων.

Μέχρι τη δεκαετία του 1960, ο επίσημος προορισμός της Πλάκας ήταν η κατεδάφιση για την αποκάλυψη της αρχαίας Αθήνας. Καθώς όμως, αυξανόταν η τουριστική κίνηση της αρχαιολογικής ζώνης του κέντρου, η Πλάκα αναλάμβανε τη συμπλήρωση της αρχαιολογικής περιοχής, προσφέροντας ένα μοναδικό ιστορικό και παραδοσιακό αστικό περιβάλλον διασκέδασης και κατανάλωσης. Το γεγονός αυτό, επισημαίνει ο Δ.Φιλιππίδης⁷³¹, απέδιδε στην Πλάκα *διαστάσεις κοινωνικού αγαθού* για την Πρωτεύουσα, ενισχύοντας τις απόψεις για τη διατήρησή της⁷³² που έβρισκαν επιστημονική τεκμηρίωση στις νεότερες σχετικές αντιλήψεις, οι οποίες διέυρυναν την έννοια του μνημείου *από το μεμονωμένο έργο στην τοποθεσία και από τις μεγάλες δημιουργίες στα ταπεινά έργα* (2^ο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών Ιστορικών Μνημείων, Βενετία, 1964)⁷³³.

Η απόφαση ανάπλασης της Πλάκας, τερμάτισε έτσι τη μακροχρόνια σύγκρουση μεταξύ της αρχαιολογικής οπτικής που υποστήριζε την κατεδάφιση της γειτονιάς για ανασκαφές και της πολεοδομικής, που επαγγελλόταν την ανάδειξη του μοναδικού αστικού της συνόλου⁷³⁴.

Οι στόχοι της επέμβασης, όπως προβλήθηκαν στη μελέτη του έργου ήσαν (α)η *διατήρηση του χαρακτήρα*, (β)η *ανάδειξη αρχαιολογικών μνημείων* και (γ)η *ένταξη λειτουργιών συγχρόνου πόλεως*. Το πλαίσιο αρχών της μελέτης καθορίσθηκε από την αντίληψη ότι *η Πλάκα δεν αποτελεί ένα σύνολο από μεμονωμένα μνημεία, αλλά ένα μνημειακό σύνολο που πρέπει να αντιμετωπισθεί ενιαία και καθολικά*⁷³⁵. Τα μέτρα και οι ενέργειες που περιέλαβε η μελέτη, ήσαν πρωτοφανή στην Ελλάδα (θεσμική προστασία των κτιρίων,

⁷²⁸ Λυρούδης Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.44-47

⁷²⁹ ό.π., σ.44-47

⁷³⁰ ό.π., σ.44-47

⁷³¹ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.116

⁷³² Π.χ. Παπαγεωργίου-Βενετιάς Α., «Η διάσωση της παλιάς πόλεως των Αθηνών», σ.66-78 κ.ά.

⁷³³ Φερεντίνου Ε. (μφ.) «Χάρτης της Βενετίας», σ.108

⁷³⁴ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.117-118

⁷³⁵ Ζήβας Δ., «Μελέτη παλαιάς πόλεως Αθηνών», σ.85,86,92

της κλίμακας και της αισθητικής του αστικού χώρου, λεπτομερής καθορισμός χρήσεων γης με έμφαση στην προστασία της κατοικίας, πεζοδρομήσεις, εκσυγχρονισμός δικτύων, διασφάλιση στάθμευσης για τους κατοίκους, σχέδιο κρατικών επιδοτήσεων αποκατάστασης του κτιριακού δυναμικού, κ.ά.)⁷³⁶.

Η εφαρμογή της μελέτης (1978-1994), οδήγησε στην θεαματική αναβάθμιση της γειτονιάς (α)προστατεύοντας και αναδεικνύοντας τις αξίες του αστικού της περιβάλλοντος και (β)εκσυγχρονίζοντας τις υποδομές και τον εξοπλισμό της. Η ανάπτυξη όμως, μετέτρεψε βαθμιαία την Πλάκα σε γειτονιά πολυτελείας⁷³⁷, όπου οι τιμές των κατοικιών και των άλλων ακινήτων, αγγίζουν την κορυφή της κλίμακας του Λεκανοπεδίου, ενώ οι τουριστικές υπηρεσίες, κατέλαβαν ολοκληρωτικά τα καταστήματα και τους κεντρικότερους δημόσιους χώρους της γειτονιάς⁷³⁸.

Στο πλαίσιο αυτό, η επίτευξη του στόχου *διατήρησης του χαρακτήρα*, ως προς το σκέλος του κοινωνικού και πολιτιστικού περιεχομένου της Πλάκας, εύλογα αμφισβητείται. Πριν από την ανάπτυξή της, η Πλάκα ήταν μια ιστορική, γεμάτη μνημεία, υποβαθμισμένη αστική ζώνη κάτω από την Ακρόπολη, υπήρξε όμως και μια φτωχογειτονιά, κι ένας μοναδικός για τη ζωτικότητα του, πολιτιστικός πυρήνας της Πρωτεύουσας: ιδιαίτερα, ο πολιτιστικός της ρόλος κατά τις δεκαετίες 1960-70, στη συγκρότηση του αθηναϊκού κοινωνικού δεσμού, υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικός και πολυεπίπεδος, όπως δείχνουν τόσο η ανάδειξή της σε μήτρα της ελληνικής μουσικής πρωτοπορίας (των μπουάτ, του «νέου κύματος», της αντιδικτατορικής μουσικής κουλτούρας κ.ο.κ.), όσο και το αποκριατικό λαϊκό έθιμο μαζικής συρροής και συλλογικών πανηγυρισμών στους δρόμους της.

Αλλά, *μιλώντας για τη διατήρηση του χαρακτήρα, εννοούμε υπό ορισμένες προϋποθέσεις τη δημιουργία ενός άλλου χαρακτήρα* επισημαίνεται με αφορμή το συνδυασμό ανόδου της οικιστικής ποιότητας με τη μετατροπή της Πλάκας σε μια γειτονιά πλουσίων, σε μια πρώιμη (1988) αξιολόγηση της επέμβασης⁷³⁹.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν την μακρά περίοδο ζυμώσεων και διαμόρφωσής της (1963-1975), ο αρχικός σκοπός της επέμβασης στην Πλάκα, φαίνεται να ήταν η συμπλήρωση των μεταπολεμικών έργων εξωραϊσμού της Ακρόπολης. Καθώς όμως η Αθήνα υποβαθμιζόταν και ο τουρισμός υποχωρούσε, ενώ διογκώνονταν η εσωστρέφεια, οι αντιλήψεις της αποκέντρωσης και τα αιτήματα αστικής αναβάθμισης, η Πλάκα εμφανιζόταν να συγκεντρώνει εν δυνάμει (α)στο επίπεδο της εικόνας του αστικού χώρου, όλες τις αστικές αξίες της Πρωτεύουσας (το νεοκλασικισμό, την χωρική και κοινωνική κλίμακα της γειτονιάς κ.ο.κ.) που είχαν χαθεί με τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση και (β)στο επίπεδο των στόχων του σχεδιασμού, τη δυνατότητα συμπυκνωμένης ικανοποίησης των αιτημάτων μεταρρύθμισης του αστικού χώρου.

Η διατήρηση και η ανάπτυξη της Πλάκας, αποκτούσε έτσι νέα, ισχυρότατα ερείσματα, αλλά και προοπτικές υλοποίησης, καθώς η χώρα με την ένταξη

⁷³⁶ Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπτυξης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.49-52

⁷³⁷ Νανούρης Δ., «Οι 30 πισίνες της Πλάκας», *Ελευθεροτυπία*, 16-1-2000, σ.110

⁷³⁸ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.122

⁷³⁹ Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπτυξης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.34-35

της στην Ε.Ο.Κ. (1981), εισερχόταν σε μια νέα «προσοδοφόρα» δημοσιονομική φάση. Στην αποφασιστική προώθηση υλοποίησης της επέμβασης συνεπώς (1978-1994), φαίνεται να βάρυναν αποφασιστικά:

- Ο θεαματικός χαρακτήρας της, που συνοδευόταν από ευρεία, θετική δημοσιότητα για τη συμβολή της δημόσιας δραστηριότητας στην αναβάθμιση του αστικού χώρου της Πρωτεύουσας, σε μια περίοδο κατά την οποία το κράτος έτεινε να επιδεικνύει την ανταπόκρισή του στα συλλογικά αιτήματα βελτίωσης του αστικού πλαισίου ζωής.
- Οι νέες ευρωπαϊκές χρηματοδοτικές πηγές (Ταμείο Συνοχής), που κάλυψαν το 85% των δαπανών για τα έργα ανάπλασης στην Πλάκα, καθιστώντας την έτσι, μια εξαιρετικά συμφέρουσα -με όρους κόστους και απόδοσης- πολιτική σχεδιασμού.

Η ανάπλαση της Πλάκας επικεντρώθηκε έτσι στην ανάδειξη και διάσωση των μνημειακών χαρακτηριστικών και της εικόνας της γειτονιάς. Η επέμβαση διαρθρώθηκε στη λογική ότι η αναβάθμιση του αστικού πλαισίου, θα ενθάρρυνε τους ιδιοκτήτες να ανακαινίσουν τα κτίριά τους, με βάση την αύξηση της ζήτησης και τις προσδοκίες αυξημένης οικονομικής απόδοσης⁷⁴⁰. Η οικιστική ανάπτυξη υψηλής στάθμης και η άνοδος του εισοδηματικού επιπέδου των κατοίκων, θεωρήθηκε ότι θα ωθούσε σε άνοδο της στάθμης και των λοιπών δραστηριοτήτων, συμβάλλοντας ιδιαίτερα στην ταχύτερη και αρτιότερη αποκατάσταση του ιστορικού κτιριακού δυναμικού⁷⁴¹. Συγχρόνως, στο μέτρο που οι επεμβάσεις αποσκοπούσαν στην επαναφορά της Πλάκας στην κατάσταση που της αρμόζει, η ενίσχυση της κατοικίας στόχευε στην εξασφάλιση ικανού αριθμού μονίμων κατοίκων ώστε να μη μετατρέπεται η περιοχή σε νεκρό «μουσειακό χώρο»⁷⁴².

Στο πλαίσιο αυτό, τόσο η αστική δομή, όσο και το κοινωνικό περιεχόμενο της Πλάκας, μετατρέπονταν σε κρίσιμα στοιχεία ολοκλήρωσης της ανάπλασης, με τη φύση της οποίας ο προηγούμενος κοινωνικός και πολιτιστικός χαρακτήρας της γειτονιάς ήταν ασύμβατος. Η επέμβαση λοιπόν, αποσκοπώντας στην εξασφάλιση των κατάλληλων κατοίκων και δραστηριοτήτων για την επαναφορά της [Πλάκας] στην κατάσταση που της αρμόζει, αναβάθμισε τον αστικό χώρο, ενισχύοντας παράλληλα το ρόλο της αγοράς, η οποία καθόρισε τις αντίστοιχες εκροές και εισροές, προσαρμόζοντας το περιεχόμενο του πληθυσμού και των δραστηριοτήτων στο νέο χαρακτήρα της γειτονιάς.

Μοιραία, δεν κρίθηκε αναγκαία η παγίωση (η προστασία δηλαδή) του υφιστάμενου τότε πληθυσμού, με το επιχείρημα ότι αυτός δεν ήταν ιστορικά αντιπροσωπευτικός της γειτονιάς⁷⁴³. Έτσι, με αφορμή την ανάπλαση που έδωσε το έναυσμα ενός οικιστικού και εμπορικού επανεποικισμού υψηλών εισοδημάτων και τουριστικών υπηρεσιών, άλλαξε η κοινωνική διαστρωμάτωση⁷⁴⁴, η συντριπτική δηλ. πλειονότητα των παλαιών κατοίκων της Πλάκας απομακρύνθηκαν.

⁷⁴⁰ Ζήβας Δ., «Μελέτη παλαιάς πόλεως Αθηνών», σ.92-93

⁷⁴¹ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.119

⁷⁴² ΥΠΕΧΩΔΕ, *Πλάκα. Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων*, σ.3,8

⁷⁴³ Λυρούδης Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.44-47

⁷⁴⁴ ό.π., σ.34-35

Με τους προηγούμενους όρους συνεπώς, η επέμβαση δεν υπήρξε *έμμεση οικονομική παροχή προς τους* -ενοικιαστές στη μεγάλη πλειονότητά τους- *κατοίκους*, όπως έχει υποστηριχθεί⁷⁴⁵, αλλά προς τους ιδιοκτήτες των ακινήτων, από τους οποίους ελάχιστοι κατοικούσαν στην Πλάκα⁷⁴⁶. Έχοντας μάλιστα υπ' όψιν ότι τις εξαγγελίες και την έναρξη των έργων ανάπτυξης, ακολούθησαν διαδοχικές αγοραπωλησίες ακινήτων, τροφοδοτώντας τη συνεχή και συνεχιζόμενη άνοδο των τιμών γης στην περιοχή, που ενισχύθηκε επίσης γενναία από το πλαίσιο των λοιπών επεμβάσεων στο ιστορικό κέντρο, συνάγεται το συμπέρασμα, ότι ουσιαστικά, ούτε οι ιδιοκτήτες των δεκαετιών της περιόδου 1970-80 καρπώθηκαν τα μέγιστα οικονομικά οφέλη της ανάπτυξης.

Η περίπτωση της Πλάκας, εγκαινιάζοντας μια φάση επέκτασης του ελέγχου των πεδίων της κατοικίας και της κατανάλωσης από τα ανώτερα εισοδηματικά στρώματα στο ιστορικό κέντρο, εισήγαγε το τελευταίο στη διαδικασία ενός κερδοσκοπικού κύκλου γύρω από τα ακίνητα, αλληλένδετου με το δημόσιο σχεδιασμό και την έννοια της ανάπτυξης.

Την εργαλειακή αντιμετώπιση *επαναφοράς της κατοικίας*, με στόχο την αυτοχρηματοδότηση των ανακαινίσεων, στο πλαίσιο μιας αποκλειστικά εικονογραφικής σύλληψης του νέου χαρακτήρα της Πλάκας, που συνεπαγόταν την εναπόθεση διαμόρφωσης του κοινωνικού περιεχομένου της γειτονιάς, στους κανόνες της αγοράς, τονίζουν τα ακόλουθα γεγονότα:

- Οι προβλέψεις της μελέτης για την οικονομική στήριξη των ιδιοκτητών στην επισκευή των κτιρίων δεν εφαρμόστηκαν⁷⁴⁷, έτσι ώστε οι ανακαινίσεις του κτιριακού δυναμικού καθορίστηκαν αποκλειστικά από τις προσδοκίες υπεραξίας κάθε ιδιοκτησίας.
- Το κράτος δεν αξιοποίησε το μεγάλο αριθμό δημοσίων ακινήτων στην Πλάκα (από παλαιότερες απαλλοτριώσεις για ανασκαφές που ματαιώθηκαν), για την ενίσχυση της κατοικίας, τη ρύθμιση της κοινωνικής σύνθεσης, της αγοράς ακινήτων κ.τ.λ. αφήνοντας την ρύθμιση τέτοιων ζητημάτων, εξ ολοκλήρου στην Αγορά.
- Στο επίπεδο των χρήσεων γης, το κράτος χρησιμοποίησε μαζικά τα δημόσια ακίνητα, για τη στέγαση υπηρεσιών του Υπ.Πο. ή κρατικοδίαιτων ιδρυμάτων, συλλόγων κ.ο.κ. θεωρώντας τέτοιες χρήσεις ως πολιτιστικού χαρακτήρα. Στην πραγματικότητα πρόκειται για χρήσεις κυρίως γραφείων, που αντιστρατεύονται ευθέως τους στόχους τόσο της πολιτιστικής, όσο και της οικιστικής αναζωογόνησης: η βορειοδυτική πλευρά της γειτονιάς, μετατράπηκε σε μια νεκρή, μουσειακή ζώνη υπηρεσιών, που στεγάζονται σε ανακαινισμένα κτίρια του Υπουργείου Πολιτισμού.
- Η επέμβαση δεν περιέλαβε κοινωφελή μέτρα αναβάθμισης⁷⁴⁸, σε σχέση ούτε με την τοπική, ούτε με την ευρύτερη κοινωνία της Πρωτεύουσας, καθώς δεν επεκτάθηκε στη βελτίωση, την ενίσχυση ή τον εμπλουτισμό (α)ούτε του τοπικού κοινωνικού εξοπλισμού (π.χ. με σχολεία, παιδικούς σταθμούς, παιδικές χαρές, Κ.Α.Π.Η. κ.ά.) με στόχο τη βελτίωση των

⁷⁴⁵ Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπτυξης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.52

⁷⁴⁶ ό.π., σ.46,63

⁷⁴⁷ ό.π., σ.53

⁷⁴⁸ ό.π., σ.53

συνθηκών ζωής των μέσων και χαμηλών εισοδημάτων, που αποτελούν και τους χρήστες τέτοιων υπηρεσιών, (β)ούτε σύγχρονων, κοινωφελών πολιτιστικών λειτουργιών (πληροφόρησης, εκπαίδευσης, κατάρτισης, αναψυχής κ.ο.κ.), για την ευρύτερη οικειοποίηση της γειτονιάς από τους πολίτες.

Η εκτίμηση των μελετητών ότι η ανάπλαση οδήγησε στον (επιθυμητό) συνδυασμό απομάκρυνσης των δραστηριοτήτων αναψυχής με την *υπερβολική ίσως*, πάντως ενίσχυση του πολιτιστικού χαρακτήρα της Πλάκας⁷⁴⁹, τονίζει το μονομερές μνημειακό και εικονογραφικό περιεχόμενο που αποδόθηκε στον πολιτισμό, στο πλαίσιο της επέμβασης: στο περιεχόμενο αυτό, ο σημαντικός πολιτιστικός ρόλος της γειτονιάς για την αθηναϊκή κοινωνία, όπως περιγράφηκε προηγουμένως δεν είχε θέση, έτσι ώστε από την επέμβαση απουσίασε οιοδήποτε μέτρο για την ενίσχυση του χαρακτήρα και των εκφάνσεών του.

Παράλληλα, στο μέτρο που (α)οι δημόσιες υπηρεσίες, ιδρύματα κ.ο.κ. επεκτάθηκαν σ' ένα σημαντικό τμήμα της γειτονιάς και (β)οι τουριστικές υπηρεσίες κατέλαβαν ολοκληρωτικά τους πολυσύχναστους δημόσιους χώρους και τα καταστήματα της Πλάκας⁷⁵⁰, είναι προφανής ο ευφημισμός των διακηρύξεων περί *πολιτικής ισομερούς ανάπτυξης τουρισμού, κατοικίας και άλλων παραγωγικών τομέων*⁷⁵¹.

Σχετικά με τους κοινωνικούς στόχους της μελέτης, οι διαπιστώσεις εκ μέρους των μελετητών (α)ότι *το πραγματικό πρόβλημα της Πλάκας δεν ήταν η διαφύλαξη της κοινωνικής της σύνθεσης αλλά η ερήμωση*⁷⁵² ή (β)ότι πριν την επέμβαση, *οι μεταλλαγές χρήσεως και εισοδημάτων [είχαν] επιδράσει στη σύνθεση των ηλικιών σε βάρος του πληθυσμού παιδικής ηλικίας*⁷⁵³, εγείρουν ερωτήματα, όπως π.χ. αν οι σημερινοί μόνιμοι κάτοικοι της Πλάκας υπερβαίνουν τους 3.000 του 1981 ή πόσα άραγε παιδιά κατοικούν πλέον στη γειτονιά.

Στο επίπεδο των σχέσεων της Πλάκας με την πόλη, η επιρροή της επέμβασης στον αστικό της περίγυρο έχει αποτιμηθεί αρνητικά, καθώς, όπως επισημαίνεται, η ανάπλαση εφαρμόστηκε χωρίς να έχει εξετασθεί η σχέση της γειτονιάς, από οικονομικής πλευράς με το υπόλοιπο κέντρο: ήδη από το 1988, διαπιστωνόταν ότι οι ενοχλητικές και κακόφημες χρήσεις αναψυχής που απομακρύνθηκαν από την Πλάκα, είχαν μετακομίσει σε γειτονικές περιοχές του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η αναβάθμισή της, οδήγησε στην υποβάθμιση άλλων περιοχών⁷⁵⁴.

4.7.6. Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980

Η περίοδος 1981-1989, υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη του σχεδιασμού και διαμορφώθηκε κυρίως από τις ακόλουθες συγκυρίες, από τις οποίες οι δύο τελευταίες, είχαν έντονη επιρροή στο πρώτο ήμισυ της

⁷⁴⁹ Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.37-38

⁷⁵⁰ Φιλίππιδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.122

⁷⁵¹ ΥΠΕΧΩΔΕ, *Πλάκα. Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων*, σ.8

⁷⁵² Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.47

⁷⁵³ Ζήβας Δ., «Μελέτη παλαιάς πόλεως Αθηνών», σ.89

⁷⁵⁴ Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.34-38

δεκαετίας, ενώ η πρώτη -και καθοριστική για την πορεία της χώρας- άρχισε να επιδρά ουσιαστικά προς τα τέλη της:

- Την ένταξη στην Ε.Ο.Κ. που τοποθετούσε την Ελλάδα σ' ένα νέο πλαίσιο κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων⁷⁵⁵.
- Την διεύρυνση των κρατικομονοπωλιακών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας, που συμβάδιζε με τη διεθνή οικονομική κρίση, την έλλειψη διεθνών επενδυτικών κεφαλαίων και την εντεινόμενη οικονομική, πολιτική και πολιτισμική εσωστρέφεια.
- Την ιδεολογία της «Αλλαγής» που συμπύκνωνε τις φιλοδοξίες σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας.

Στο πλαίσιο της τελευταίας συγκυρίας, οι προθέσεις του σχεδιασμού, έδιναν έμφαση στην αποκέντρωση και τον εκδημοκρατισμό, με την ενεργοποίηση της κοινωνίας μεσ' από θεσμούς συμμετοχής, στα ζητήματα του χωρικού προγραμματισμού και της διαχείρισης των τοπικών προβλημάτων, ανάγοντας τον εξορθολογιστικό σχεδιασμό σε μέσον κοινωνικού μετασχηματισμού⁷⁵⁶. Η νέα πολιτική εμφανιζόταν έτσι να επιχειρεί την ανασυγκρότηση της κοινωνίας των πολιτών, με τεχνικά μέσα και συγκεκριμένα με το σχεδιασμό.

Για το λεκανοπέδιο Αθηνών, η μορφή που προσλάμβανε η ιδέα της αποκέντρωσης, ήταν αλληλένδετη με τη αύξηση των «αντι-αθηναϊκών» τάσεων, που εξέφραζαν τόσο την αρνητική εικόνα της Πρωτεύουσας στην πορεία της παρακμής της, όσο και την άποψη ότι ο υπερσυγκεντρωτισμός της, ευθυνόταν για το μαρασμό της ελληνικής περιφέρειας. Οι κύριοι στόχοι που έθεσε ο σχεδιασμός, αναφέρονταν (α)στην αποκέντρωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, που σήμαιναν ανάσχεση της ανάπτυξης στο Λεκανοπέδιο και (β)στην ανταπόκριση στα αιτήματα εκδημοκρατισμού και αναβάθμισης της ποιότητας ζωής. Οι ιδέες αυτές, καθόρισαν και τη νέα κυρίαρχη ρητορική που εισήγαγε τη συστηματική χρήση των όρων *συμμετοχή, αναδιοργάνωση, ανασυγκρότηση, αναβάθμιση, ανάπτυξη* (ν.1515/1985), εκδηλώνοντας έτσι τις προθέσεις σταθεροποίησης της έκτασης και αναβάθμισης της αστικής ποιότητας του Λεκανοπεδίου, με επίκεντρο το συλλογικό, ορθολογικό ανασχεδιασμό του αστικού χώρου, έναντι της αυτορύθμισης που καθοριζόταν από τις ατομικές οπτικές, τις συγκυρίες και την αγορά.

Για την Πρωτεύουσα, το νέο πνεύμα για το χωρικό σχεδιασμό εκφράσθηκε ολοκληρωμένα από το ρυθμιστικό σχέδιο Αθηνών (ν.1515/1985, Φ.Ε.Κ.18/Α/1985), που προέβλεπε συνοπτικά τα ακόλουθα:

α.Τη σταθεροποίηση του πληθυσμού, με απώτερη προοπτική τη μείωσή του και την ανάσχεση της οικονομικής ανάπτυξης στο Λεκανοπέδιο:

- Με την ανάσχεση διόγκωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Πρωτεύουσα, περιορίζοντας το ρόλο της στο πεδίο των επιτελικών λειτουργιών διακυβέρνησης και αναπροσανατολίζοντας τις δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις στην περιφέρεια.
- Με την οικονομική ανασυγκρότηση του Λεκανοπεδίου, προωθώντας την ενίσχυση του πρωτογενούς τομέα, τον εκσυγχρονισμό των μεταποιητικών

⁷⁵⁵ Λουκάκης Π., «Σύγχρονη ελληνική πόλη: Τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης», σ.55

⁷⁵⁶ Καρύδης Δ., «Η θεωρητική ένδεια της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», σ.246

δραστηριοτήτων και την ανάσχεση, τον έλεγχο και εκσυγχρονισμό του τριτογενούς τομέα.

- Με την ανάσχεση εξάπλωσης της πόλης, μεθοδεύοντας τον περιορισμό των επεκτάσεων και της εκτός σχεδίου δόμησης, την ανάπτυξη των υποβαθμισμένων οικιστικών περιοχών και τα οργανωμένα στεγαστικά προγράμματα.

β. Την αναβάθμιση των όρων διαβίωσης, με έμφαση στην ισότητα και τον εκδημοκρατισμό και τη βελτίωση της λειτουργικότητας της πόλης και της ποιότητας του φυσικού και ιστορικού περιβάλλοντος με τα ακόλουθα μέσα:

- Το σχεδιασμό και προγραμματισμό της αστικής γης, με την εφαρμογή κοινωνικής πολεοδομικής πολιτικής.
- Τη δημιουργία πολυκεντρικής δομής, με τη δημιουργία νέων δυναμικών κέντρων σε αδόμητη γη.
- Την αναστολή επέκτασης των κεντρικών λειτουργιών κατά μήκος των δρόμων με την οργάνωση τους στα πολεοδομικά κέντρα.
- Την κοινωνική, λειτουργική και περιβαλλοντική ανασυγκρότηση της γειτονιάς με τη συλλογική δραστηριοποίηση των κατοίκων της.
- Τη δραστική μείωση της αστικής ρύπανσης.
- Τη δημιουργία βιομηχανικών-βιοτεχνικών πάρκων και ζωνών ειδικών χρήσεων, με εργαλείο τον έλεγχο των χρήσεων και πυκνοτήτων γης.
- Τον επαναπροσδιορισμό των κεντρικών περιοχών Αθήνας και Πειραιά με την ποιοτική τους αναβάθμιση, τον περιορισμό των κεντρικών λειτουργιών, την απομάκρυνση των οχληρών χρήσεων και την επαναφορά της κατοικίας για την ανάδειξη του ιστορικού χαρακτήρα και του ρόλου τους ως μητροπολιτικών κέντρων διεθνούς ακτινοβολίας.
- Την εξισορρόπηση των χωρο-κοινωνικών ανισοτήτων, τη διεύρυνση των επιλογών κατοικίας και εργασίας, αναψυχής και ψυχαγωγίας σε κάθε περιοχή της Πρωτεύουσας, κυρίως με την ανακατανομή των θέσεων μεταποίησης σε ολόκληρο το Λεκανοπέδιο και τη συστηματική ενίσχυση του δυτικού Λεκανοπεδίου με επενδύσεις, έργα υποδομής, εξοπλισμούς και επιτελικές διοικητικές λειτουργίες.
- Τη δημιουργία συστήματος μεγάλων υπερτοπικών πόλων και ενιαίου δικτύου αναψυχής, αθλητισμού, ελεύθερων χώρων, πεζοδρόμων, ιστορικών και αρχαιολογικών τόπων, περιαστικού πρασίνου, ορεινών όγκων και ακτών.
- Την ανάπτυξη του αστικού ιστού, σε υποβαθμισμένες και ιστορικές περιοχές, όπως:
 - ο Την ενοποίηση και ανάδειξη των μεγάλων ιστορικών χώρων και αξόνων με ιστορική σημασία (π.χ. Ιερά Οδός, Πανεπιστημίου).
 - ο Την ποιοτική αναβάθμιση των παραδοσιακών περιοχών της Αθήνας και των δήμων της ευρύτερης περιοχής (Πλάκας, Θησείου, Μεταξουργείου, Ψυρρή, Κουμουνδούρου, ιστορικού κέντρου Πειραιά, Πειραιϊκής, επιβατικού λιμανιού κ.ά.)
 - ο Την ανάπτυξη και την εξυγίανση προσφυγικών οικισμών και έντονα

υποβαθμισμένων περιοχών (Καισαριανή, Φιλαδέλφεια, Νίκαια, Κουντουριώτικα, Δραπετσώνα, Ασπρόπυργος, Πέραμα).

Για την εφαρμογή του ρυθμιστικού σχεδίου, ιδρύθηκε ο Οργανισμός της Αθήνας (Ο.Ρ.Σ.Α.), ενώ κάθε φορέας του Δημοσίου υποχρεωνόταν να προσαρμόζει τον προγραμματισμό του στους στόχους του Ρ.Σ.Α. που στα πλαίσια της εξειδίκευσής τους, όφειλαν να παραμένουν αμετάβλητοι. Παράλληλα, το προηγούμενο πλαίσιο, συμπληρωνόταν με τη νομοθεσία για την *πολεοδομική ανασυγκρότηση* (Ε.Π.Α., ν.1337/1983), το νέο Γ.Ο.Κ. (ν.1577/1985) και τη σύνταξη των γενικών πολεοδομικών σχεδίων (Γ.Π.Σ.) ιδίως για τους Δήμους Αθηναίων και Πειραιώς.

Το Ρ.Σ.Α. είχε συνταχθεί στη βάση και τις κατευθύνσεις μιας διαδικασίας που αναγόταν στη δεκαετία του 1960, επιφυλάσσοντας για την Πρωτεύουσα έναν επιτελικό ρόλο σε μια αποκεντρωμένη παραγωγική οικονομία, όταν η εκβιομηχάνιση, η εσωτερική μετανάστευση και η ανοικοδόμηση, βρίσκονταν σε πλήρη ανάπτυξη και η αποκέντρωση είχε σημασία. Αλλά τα κύρια χαρακτηριστικά της δεκαετίας του 1980, δηλ. η αποβιομηχάνιση, η οικονομική παρακμή, η δημογραφική στασιμότητα του Λεκανοπεδίου και η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας, καθιστούσαν το Ρ.Σ.Α. παρωχημένο και άτοπο: η Πρωτεύουσα βρισκόταν σε μια περίοδο απώλειας ρόλων και «υπαρξιακής κρίσης», έτσι ώστε η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του ρόλου της, ήταν αλληλένδετη και εξ ίσου σημαντική με την χωρο-κοινωνική της ανασυγκρότηση. Το Ρ.Σ.Α. όμως, παραβλέποντας τις τρέχουσες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και τους αναγκαίους όρους υλοποίησής του, επιχειρούσε μια συμπτωματική θεραπεία των χωροκοινωνικών προβλημάτων της Πρωτεύουσας. Το πνεύμα της αποκέντρωσης και οι τάσεις ανταπόκρισης στα γενικευμένα αιτήματα της χωρικής μεταρρύθμισης, που υπαγόρευαν αντιστοίχως την ανάσχεση ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου και την ποιοτική χωρο-κοινωνική ανασυγκρότησή του, παρήγαγαν ένα πρόγραμμα που επιδιώκοντας να μειώσει δραστικά την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας και συγχρόνως ν' αναβαθμίσει επίσης δραστικά τη λειτουργικότητα και τις συνθήκες ζωής της, κατέληγε αντιφατικό. Έτσι, στο οικονομικό πεδίο, παρέμενε αναπάντητο το ερώτημα, πώς ο στόχος της ποιοτικής αναβάθμισης στο Λεκανοπέδιο, μπορούσε να επιτευχθεί, με τη συνολική ανάσχεση της ανάπτυξης, σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, ενώ στο κοινωνικό, η αφηρημένη υπόθεση ότι τα νέα θεσμικά μέτρα και ο χωρικός προγραμματισμός, θα οδηγούσαν στην ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών, που θα λειτουργούσε ως εγγυήτρια της υλοποίησής τους, αντέστρεφε το αίτιο με το αιτιατό, καθώς η ιστορική εμπειρία, αποδεικνύει διεθνώς το αντίθετο.

Αναπόφευκτα λοιπόν, το Ρ.Σ.Α. περιοριζόταν στην απαρίθμηση ενός καταλόγου τυπικών μέτρων για τον εξορθολογισμό και την ποιοτική αναβάθμιση του χώρου, προσλαμβάνοντας μια τεχνική διάσταση, διανθισμένη με παραινήσεις για την κοινωνική δραστηριοποίηση και συμμετοχή: η ανάγνωσή του θυμίζει περισσότερο κατάλογο κοινωνικών αιτημάτων, παρά στρατηγική χωρικού προγραμματισμού, ενώ είναι εμφανής (α)ο δογματικός χαρακτήρας του (π.χ. οι ιδέες για την *ανακατανομή θέσεων απασχόλησης στη μεταποίηση σε ολόκληρη την έκταση του πολεοδομικού συγκροτήματος* ή η προτεραιότητα στην ενίσχυση του πρωτογενή τομέα), (β)ο ουτοπικός χαρακτήρας του (π.χ. η *ανασυγκρότηση της γειτονιάς με συλλογική δραστηριοποίηση των ίδιων των κατοίκων της*, τις λαϊκές συνελεύσεις κ.τ.λ.)

και (γ)ο αντιφατικός χαρακτήρας του (π.χ. ο στόχος ανάσχεσης της αστικής επέκτασης, σε συνδυασμό με την πρόθεση ίδρυσης νέων πολεοδομικών κέντρων σε αδόμητη γη, ή η ανάσχεση του τομέα των υπηρεσιών και ο περιορισμός των κεντρικών λειτουργιών, σε συνδυασμό με την ανάδειξη του ρόλου των ιστορικών πυρήνων Αθήνας και Πειραιά ως κέντρων διεθνούς ακτινοβολίας).

Συγχρόνως, οι στόχοι της αποκέντρωσης και της λειτουργικής και πληθυσμιακής αποφόρτισης και η έμφαση στην ποιότητα ζωής με επίκεντρο την οικιστική αναβάθμιση, σε συνδυασμό με την απουσία αναπτυξιακής προοπτικής για το Λεκανοπέδιο (όπου ως μόνη σαφώς επιλέξιμη για ενίσχυση δραστηριότητα, προβαλλόταν η γεωργία), οδηγούσαν αναπόφευκτα στο παρελθόν, μετατρέποντας το Ρ.Σ.Α. σ' ένα νοσταλγικό όραμα επιστροφής στην «παλιά Αθήνα», που επικεντρωνόταν στο ιστορικό κέντρο και -σε συνδυασμό με τις διακηρύξεις της Ε.Π.Α. και του νέου Γ.Ο.Κ.- στην προβολή μιας ανάλογης ειδυλλιακής εικόνας για τον ανασχεδιασμό και την ανάπτυξη των προαστίων⁷⁵⁷. Το όραμα αυτό, συνοψιζόταν στην ανάκτηση της χαμένης από τη μεταπολεμική διόγκωση της Πρωτεύουσας, κοινωνικής συνοχής, με την επαναφορά του αστικού χώρου στις κλίμακες και τις μορφές του παρελθόντος, συνδέοντας ευθέως τον κοινωνικό μετασχηματισμό με το χωρικό. Μοιραία, ένα τέτοιο όραμα, επικεντρώθηκε στην εικόνα της πόλης, προσεγγίζοντας το μετανεωτερικό ιστορικισμό της εποχής και στο πλαίσιο αυτό, η θέση και ο οικονομικός, κοινωνικός και πολιτιστικός ρόλος του ιστορικού κέντρου της Αθήνας και οι σχέσεις του με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο παρέμειναν στα πλαίσια του Ρ.Σ.Α. εξίσου εκκρεμείς⁷⁵⁸, όσο και οι ευρύτερες αναπτυξιακές προοπτικές της Πρωτεύουσας.

Η κύρια λοιπόν αξία του Ρ.Σ.Α. δεν ήταν προγραμματική και λειτουργική, αλλά πολιτική. Όπως επισημαίνει ο Δ.Καρύδης⁷⁵⁹, *οι δημόσιοι φορείς, επιλέγουν τεχνικές και μεθόδους που εντάσσονται σε μια πολεοδομική ιδεολογία στα πλαίσια μιας ευρύτερης πολιτικής ιδεολογίας. Η αξία μιας πολεοδομικής σκέψης ή ιδέας κρίνεται από την ικανότητά της να εκφράσει τις επιθυμίες του κοινού, είτε να διατυπώσει μια αλληλουχία ανάμεσα στη διατύπωση ενός πολεοδομικού προβλήματός και την επίλυσή του.*

Το Ρ.Σ.Α. καθώς διαμόρφωνε ένα μακροσκελή κατάλογο από αφηρημένα ζητούμενα για την χωρο-κοινωνική ανασυγκρότηση του Λεκανοπεδίου, κατέληγε στη συναρμολόγηση ενός πλαισίου κατάλληλου για την επιδίωξη - και τη νομιμοποίηση- οποιωνδήποτε στόχων.

4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990

Η δεκαετία του 1980, υπήρξε για τη δυτική Ευρώπη μια περίοδος «μαχών οπισθοφυλακής» των εργαζομένων, υπέρ των κοινωνικών συμβολαίων της βιομηχανικής εποχής που κατέρρεαν. Για την ελληνική αστική ανάπτυξη, το μοναδικό κοινωνικό συμβόλαιο που είχε υπάρξει κατά τη βιομηχανική εποχή, ήταν η άτυπη αυτορύθμιση του χώρου, με τον ταξικά ελεγχόμενο

⁷⁵⁷ Άρθρο 3, ν.1515/1985 (γενικοί στόχοι Ρ.Σ.Α.): ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας, αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου, ποιότητα ζωής και φυσικού περιβάλλοντος, ιδίως των περιοχών κατοικίας, αποκατάσταση των χωρικών ανισοτήτων και αποκλεισμών

⁷⁵⁸ Λυρούδιας Ε. κ.ά., *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας*, σ.33-34

⁷⁵⁹ Καρύδης Δ., «Η θεωρητική ένδεια της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», σ.249-251

προγραμματισμό των (ανατολικών) προαστίων της αστικής τάξης, τη διάχυση της άτυπης οικονομίας και της μικροϊδιοκτησίας και το λαϊκό έλεγχο της (δυτικής) αστικής περιφέρειας. Από τη δεκαετία του 1960, αυτό το συμβόλαιο υποχωρούσε διαρκώς, ενώ συγχρόνως γινόταν φανερή η αδυναμία εκσυγχρονισμού της διαδικασίας αστικής ανάπτυξης⁷⁶⁰.

Η αποτυχία του εξορθολογιστικού σχεδιασμού και η κυριαρχία της αυτορύθμισης κατά τη δεκαετία του 1980, μπορούν συνεπώς να κατανοηθούν ως μια διαδικασία άτυπης εναλλαγής της υπόσχεσης δημοκρατικού αστικού εξορθολογισμού -η εκπλήρωση της οποίας ήταν ανέφικτη- με τον εκδημοκρατισμό της αυτορύθμισης του χώρου.

Η ανάσχεση της συγκέντρωσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων στο Λεκανοπέδιο, που επιδιώχθηκε κυρίως με τη ματαίωση των μεγάλων έργων υποδομής (οδικά έργα, νέο αεροδρόμιο, δίκτυο μετρό) και τους αυστηρούς περιορισμούς στη βιομηχανική και τουριστική ανάπτυξη της Αττικής (Π.Δ.85/1985), υπήρξε επιτυχής, καθώς εναρμονιζόταν με τη βιομηχανική κρίση της δεκαετίας του 1980, την απωθητική για τον τουρισμό αστική υποβάθμιση και μια πολιτική κινήτρων περιφερειακής τουριστικής ανάπτυξης, που αξιοποιούσε τόσο τη μικροϊδιοκτησία και τη μικροεπιχειρηματικότητα, όσο και τις νέες χρηματοδοτικές πηγές της Ε.Ο.Κ.

Η χωρο-κοινωνική και οικονομική ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας, παρά την ύπαρξη του νέου πλαισίου εξουσίας και θεσμών, που εμφανιζόταν να συναρμολογεί μια ισχυρή πολιτική βούληση για την εδραίωση του δημοκρατικού προγραμματισμού και του ορθολογικού σχεδιασμού και παρά τη διαρκή επέκταση του κράτους, απέτυχε ολοκληρωτικά, καθώς ο σχεδιασμός που προτάθηκε, είχε στην πραγματικότητα ανάγκη προϋπαρξης των ισχυρών πολιτικο-κοινωνικών δομών, τις οποίες φαινόταν ότι φιλοδοξούσε να δημιουργήσει. Καθώς ούτε τέτοιες δομές, ούτε στρατηγικές για την ανάπτυξή τους υπήρχαν⁷⁶¹, το θεσμικό πλαίσιο κατέληξε να προσαρμοσθεί στις υφιστάμενες πολιτικές, διοικητικές και κοινωνικο-οικονομικές δομές και τις ιστορικές πρακτικές της αυτορύθμισης. *Η υπόθεση ότι η αλλαγή στην οργάνωση του αστικού χώρου, θα αλλάξει την κοινωνική δομή, παραβλέπει το γεγονός ότι η ίδια η παραγωγή του χώρου εγγράφεται στο κοινωνικό σύστημα, αναπαράγοντας και επεκτείνοντας την ισχύ του, επισημαίνει ο Δ.Καρύδης⁷⁶².*

Αυτές οι εξελίξεις, επιδείνωσαν περαιτέρω τα αστικά προβλήματα, καθώς η έλλειψη χωρικού εξορθολογισμού και οιασδήποτε ρεαλιστικής προοπτικής για το Λεκανοπέδιο, σε συνδυασμό με τον οικονομικό μαρασμό, επιτάχυναν την κίνηση της «καθοδικής σπείρας», που βύθιζε την Πρωτεύουσα σε μια διαρκώς οξύτερη περιβαλλοντική, λειτουργική και κοινωνικο-οικονομική κρίση.

Η επιχείρηση της ανασυγκρότησης, επιδιώχθηκε στους άξονες του Ρ.Σ.Α. και του νέου θεσμικού πλαισίου, (α)με την ενσωμάτωση και το γενικό ανασχεδιασμό των περιοχών αυθαίρετης δόμησης (Ε.Π.Α.), (β)με το γενικό ανασχεδιασμό της υφιστάμενης πόλης (Γ.Π.Σ.), (γ)με την θεσμοθέτηση ενός νέου Γ.Ο.Κ. και (δ)με την ανάπτυξη ειδικών αστικών περιοχών και ελεύθερων χώρων:

⁷⁶⁰ Δελλαδέτσιμας Π.-Μ., «Κτηματαγορά και αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα: προοπτικές και προβλήματα», σ.267

⁷⁶¹ Βρυχεία Α., «Αθήνα, η πόλη και ο δήμος, αναφορά στην ανυπαρξία μιας σχέσης», σ.76-78

⁷⁶² Καρύδης Δ., «Η θεωρητική ένδεια της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», σ.247

α.Ο ανασχεδιασμός των περιοχών αυθαιρέτων που ενσωματώθηκαν στην πόλη με τις διαδικασίες της Ε.Π.Α. απέτυχε, αφού:

- ο Στο πεδίο της αποκέντρωσης του σχεδιασμού, κυριάρχησαν η διαπλοκή των συμφερόντων, οι ατομικές διεκδικήσεις και οι πελατειακές σχέσεις, ενώ ο εκδημοκρατισμός και η συμμετοχή εκφυλίσθηκαν σε γραφειοκρατικές, διακοσμητικές⁷⁶³ και αυτό-νομιμοποιητικές διαδικασίες⁷⁶⁴ που αλλοτριώθηκαν από τα ατομικά συμφέροντα⁷⁶⁵.
- ο Η ανασυγκρότηση του αστικού χώρου, προσαρμόσθηκε στις υπάρχουσες δομές και πιέσεις της ιδιοκτησίας, οδηγώντας σε τεράστιες επεκτάσεις σχεδίων και σε ασύνδετο με την οικονομία και την κοινωνία, κακής ποιότητας σχεδιασμό, που επιπλέον παρέμεινε απραγματοποίητος, καθώς δεν εξασφάλιζε επάρκεια ούτε γης, ούτε πόρων για την υλοποίησή του⁷⁶⁶.
- ο Ο δημόσιος έλεγχος της αστικής ανάπτυξης απέτυχε, καθώς δεν αξιοποιήθηκε κανένας από τους νέους πολεοδομικούς θεσμούς για την απόκτηση δημόσιας γης⁷⁶⁷, ενώ ο δημόσιος τομέας ελάχιστα αναμείχθηκε στην παραγωγή του δομημένου χώρου και ο τεράστιος μηχανισμός καταστολής της αυθαιρέτης δόμησης δεν την απέτρεψε⁷⁶⁸.

β.Ο ανασχεδιασμός των υφιστάμενων σχεδίων πόλεων απέτυχε, καθώς τα Γ.Π.Σ. εκπονήθηκαν στο πνεύμα του Ρ.Σ.Α. με άξονα τον πολεοδομικό προγραμματισμό χρήσεων και σταθεροτύπων και επίκεντρο την οικιστική χρήση, παραμένοντας ασύνδετα με την οικονομία και την κοινωνία, ως ιδεώδεις αλλά μη θεσμοθετημένοι και μη δεσμευτικοί στόχοι. Έτσι σύμφωνα με το ρυθμό χρηματοδότησης των σχεδίων, η εφαρμογή τους απαιτούσε ~40 χρόνια π.χ. για τα Πατήσια⁷⁶⁹, ενώ η πόλη συνέχιζε να εξελίσσεται, τόσο από τους ιδιώτες, όσο και από τους δημόσιους φορείς, συγκυριακά, χωρίς καμιά κατεύθυνση ή δέσμευση. Όπως εξηγείται ακολούθως, εγκαταλείφθηκαν και οι προθέσεις αναπλάσεων πυκνοδομημένων οικιστικών ζωνών, η εφαρμογή των οποίων θα μπορούσε να συμβάλει στην ανάσχεση της αστικής επέκτασης.

γ.Οι καινοτομίες που εισήγαγε ο νέος Γ.Ο.Κ. για τη βελτίωση της λειτουργικότητας και αισθητικής του αστικού χώρου και των κτιρίων, της κοινωνικής δικαιοσύνης και συνοχής, δε βρήκαν εφαρμογή, είτε αξιοποιήθηκαν για την παράνομη αύξηση εκμετάλλευσης της αστικής γης, η οποία γενικεύθηκε. Το κύριο αποτέλεσμα του νέου φιλόδοξου οικοδομικού κανονισμού, υπήρξε η αύξηση εκμετάλλευσης της αστικής γης, που επιδείνωσε λειτουργικά και αισθητικά το αστικό περιβάλλον, περισσότερο μάλιστα στους πυκνοδομημένους και τους ιστορικούς τομείς των πόλεων⁷⁷⁰.

δ.Οι προθέσεις αναπλάσεων του αστικού ιστού, εκδηλώθηκαν με καθοδηγητικές ή εξειδικευμένες μελέτες, που ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες:

⁷⁶³ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.224

⁷⁶⁴ Καρύδης Δ., «Η θεωρητική ένδειξη της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», σ.249-251

⁷⁶⁵ Γετίμης Π., *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα. Τα όρια της μεταρρύθμισης*, σ.94-97,150

⁷⁶⁶ ό.π., σ.86-88,100,108,111

⁷⁶⁷ ό.π., σ.128-145

⁷⁶⁸ Καρύδης Δ., «Η θεωρητική ένδειξη της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», σ. 241-242,251

⁷⁶⁹ Κοσμάκη Π. κ.ά., *Ανάπλαση κεντρικών περιοχών κατοικίας. Μελέτη περίπτωσης Κάτω Πατήσια*, σ.85

⁷⁷⁰ Μπόμπολος Ν., «Η αρχιτεκτονική, πολεοδομική και περιβαλλοντική κληρονομιά μας», σ.35-40

Στην πρώτη κατηγορία, ανήκουν καθοδηγητικές («πιλοτικές») μελέτες ακαδημαϊκής προέλευσης⁷⁷¹. Στόχος τέτοιων μελετών, που χαρακτηρίστηκαν από επιστημονικότητα, τεχνικο-οικονομική αρτιότητα και ολοκληρωμένες οπτικές, υπήρξε η αναζήτηση μεθοδολογικών εργαλείων αναβάθμισης των πυκνοδομημένων οικιστικών ζωνών της Πρωτεύουσας, με άξονα το χωρικό εξορθολογισμό και έμφαση στην ενοποιητική σύνθεση του δημόσιου με τον ιδιωτικό χώρο -στο πραγματικό μάλιστα αστικό πεδίο (Πατήσια, Παγκράτι, Πειραιάς)- που αναδείκνυε την σημασία άρσης της ιστορικής διχοτομίας στο σχεδιασμό τους. Αλλά η υλοποίηση τέτοιων μελετών, απαιτούσε την ουσιαστική εμπλοκή της κοινωνίας, επιτάσσοντας πολύπλοκες και αποτελεσματικές τοπικές συναινέσεις και συνεργασίες, που προϋπέθεταν την υπέρβαση της διάστασης των δημόσιων με τις ιδιωτικές οπτικές, των ιδιωτικών μεταξύ τους κοκ ή εκτεταμένες κοινωνικές ρήξεις. Απαιτήσεις όπως οι προηγούμενες, ήταν αδύνατον να εκπληρωθούν, καθώς (α)σε οικονομικό επίπεδο, ήσαν αντίθετες στη γενναία ενθάρρυνση προαστιοποίησης του πληθυσμού, της οικονομίας και της οικοδομικής δραστηριότητας, μεσ' από τις τεράστιες επεκτάσεις σχεδίου στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας, (β)σε κοινωνικό και οργανωτικό επίπεδο, ήσαν ασύμβατες με τα χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες, τόσο της κοινωνίας των πολιτών, όσο και της διοίκησης και (γ)σε πολιτικό επίπεδο υπερέβαιναν κατά πολύ την εμβέλεια της κυρίαρχης ρητορικής, για ένα δυναμικό σχεδιασμό, από το επίπεδο του υπουργικού συμβουλίου μέχρι τη λαϊκή συνέλευση της γειτονιάς⁷⁷² που διακρινόταν για τον ιδεοληπτικό, άκαμπτο και απλουστευτικό χαρακτήρα της. Καθώς λοιπόν αδυνατούσαν να συναρμολογήσουν ερείσματα για την προώθηση τους, στα πεδία των πολιτικών, οικονομικών, διοικητικών και κοινωνικών δομών, οι προτάσεις αναπλάσεων πυκνοδομημένων οικιστικών ζωνών, που εξ άλλου δεν προσέφεραν κατάλληλα εικονογραφικά πλεονεκτήματα, εγκαταλείφθηκαν.

Στη δεύτερη κατηγορία, ανήκουν συνοπτικές προτάσεις αναπλάσεων του Υ.Πε.Χω.Δ.Ε. για το ιστορικό κέντρο⁷⁷³.

Η διοικητική προέλευση τέτοιων μελετών, τονίζεται από την επανάληψη των στόχων του Ρ.Σ.Α. (*την άμβλυση των αντιθέσεων, την αναβάθμιση της [κάθε] περιοχής και την ανάδειξη του ιστορικού της χαρακτήρα, την τόνωση-επαναφορά της κατοικίας*). Σε τεχνικό επίπεδο, οι προηγούμενες προτάσεις ταυτίστηκαν με το υπόδειγμα της Πλάκας (πεζοδρομήσεις και διαμορφώσεις δημόσιων χώρων, καθορισμός χρήσεων γης, προστασία των παραδοσιακών κτιρίων και οικονομικά κίνητρα για την αποκατάστασή τους κ.τ.λ.), γεγονός που αναδεικνύει τη σημαντική επιρροή που είχαν δεχθεί από την εμπειρία της. Είναι όμως χαρακτηριστική η έμφασή τους στην κοινωνική συνιστώσα (*εξισορρόπηση των χρήσεων, δημιουργία κοινωνικών και πολιτιστικών υποδομών*) και τη σύνδεσή της με την ιστορική κληρονομιά, που τόνιζε τη σημασία που έχει το οικιστικό περιβάλλον στη λειτουργία και την εξέλιξη του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου⁷⁷⁴, τοποθετώντας στο επίκεντρο των

⁷⁷¹ Π.χ. (α)Αραβαντινός Α., Γετίμης Π. κ.ά., *Ανάπλαση προβληματικών περιοχών κατοικίας υψηλών και μέσων πυκνοτήτων στα αστικά κέντρα*, (β)Κοσμάκη Π., Λιάπης Γ. κ.ά. *Ανάπλαση κεντρικών περιοχών κατοικίας. Μελέτη περίπτωσης Κάτω Πατήσια*.

⁷⁷² Τρίσης Α., αναφ. σε Φεσσά-Εμμανουήλ Ε., *Νέα ελληνική αρχιτεκτονική*, σ.257

⁷⁷³ Π.χ. (α)ΥΧΟΠ. Ρ.Σ.Α. '83-Αθήνα-παρεμβάσεις-Παλιό εμπορικό κέντρο-Περιοχή Ψυρρή., (β)ΥΠΕΧΩΔΕ. *Μελέτη παρέμβασης στη περιοχή Εξάρχεια-Μουσείο-Στρέφη*

⁷⁷⁴ ΥΠΕΧΩΔΕ, *Μελέτη παρέμβασης στη περιοχή Εξάρχεια-Μουσείο-Στρέφη*, σ.2

επιδιώξεων τους τη «γνώση» και «ταύτιση» του κατοίκου στο χώρο του⁷⁷⁵, ώστε να λειτουργήσουν με αναγνώριση και συνείδηση των αξιών της περιοχής⁷⁷⁶.

Αλλά καθώς οι προτάσεις αυτές, δεν προέκυπταν από συγκεκριμένες μελέτες των περιοχών του ιστορικού κέντρου, συνιστώντας τοπικές εφαρμογές των επιταγών του Ρ.Σ.Α. που επίσης, δεν αποσαφήνιζε τους στόχους και τις προοπτικές αναβάθμισης του κέντρου, τις σχέσεις του με την περιφέρεια της Πρωτεύουσας κοκ⁷⁷⁷ άφηναν αδιευκρίνιστο κάθε ζήτημα που δεν είχε αυστηρά τεχνικό χαρακτήρα, όπως τις έννοιες της αναβάθμισης, της εξυγίανσης, της επαναφοράς της κατοικίας κτλ. Έτσι, μοναδικός σαφής και υλοποιήσιμος στόχος των επεμβάσεων, απέμενε το τεχνικό μέρος τους, δηλ. η προστασία και αποκατάσταση των κελυφών, που υπήρξε το μόνο που προωθήθηκε ουσιαστικά κι αυτό κυρίως σε θεσμικό επίπεδο.

Από τις προηγούμενες προτάσεις, προέκυψαν κατά τη δεκαετία του 1980, επεμβάσεις σε δύο οικιστικές περιοχές με ήπια προβλήματα εγκατάλειψης (Θησείο, Μετς) και σημαντικά πλεονεκτήματα (κεντρικότητα, μονοκατοικίες, διαθεσιμότητα στάθμευσης, θέα, αισθητική και πολιτιστική αξία), με περιεχόμενο, εκτεταμένους χαρακτηρισμούς διατηρητέων κτιρίων, σποραδικές πεζοδρομήσεις, επιλεκτικές αποκαταστάσεις όψεων από τη διοίκηση κι ένα χαλαρό καθορισμό χρήσεων γης, που καθυστέρησε αρκετά να εφαρμοσθεί⁷⁷⁸.

Κατά τη δεκαετία του 1980 πάντως, η αναζωογόνηση που προέκυψε από την εφαρμογή των προηγούμενων επεμβάσεων, εκδηλώθηκε κυρίως με τα νέα «στέκια» διασκέδασης που αναδύθηκαν από τη συγκέντρωση ανάλογων δραστηριοτήτων, στο Θησείο μάλιστα, ως άμεσο αποτέλεσμα των πεζοδρομήσεων. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει το χαμηλό επίπεδο ζήτησης κατοικιών στο ιστορικό κέντρο εκείνη την εποχή, που φαίνεται ότι καλυπτόταν κυρίως στην Πλάκα, από την οποία συγχρόνως η απομάκρυνση των κέντρων διασκέδασης, προκαλούσε πιέσεις μετεγκατάστασης που εκτονώθηκαν στον περίγυρό της⁷⁷⁹.

Τόσο το είδος και η μεθόδευση των επεμβάσεων που υλοποιήθηκαν, όσο και οι περιοχές που επελέγησαν, οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι κύρια επιδίωξη του εγχειρήματος, ήταν η διέγερση ενός εμπορικού και οικιστικού επανεποικισμού υψηλών εισοδημάτων.

Οι προηγούμενες επεμβάσεις, όπως περιγράφηκαν προηγουμένως, αποσκοπούσαν στην αστική αναζωογόνηση, με την ανάδειξη και ενίσχυση των προτερημάτων του Μετς και του Θησειού, που θα αύξανε την οικιστική και επενδυτική αξία των ακινήτων τους, προκαλώντας αγορές, ανακαινίσεις, αύξηση των κατοίκων κ.ο.κ. Ο περιορισμός σε εξωραϊστικές διαμορφώσεις δημόσιων χώρων και αποκαταστάσεις όψεων και η επιλογή περιοχών που έπασχαν από έλλειψη πληθυσμού και δημογραφικού δυναμισμού, αναδεικνύουν την τάση εξαπλούστευσης των επεμβάσεων, με την αποφυγή εμπλοκών με ζητήματα ιδιωτικής ιδιοκτησίας και τοπικά κοινωνικά αιτήματα,

⁷⁷⁵ ΥΧΟΠ, Ρ.Σ.Α. '83-Αθήνα-παρεμβάσεις-Παλιό εμπορικό κέντρο-Περιοχή Ψυρρή, σ.1

⁷⁷⁶ ΥΠΕΧΩΔΕ, Μελέτη παρέμβασης στη περιοχή Εξάρχεια-Μουσείο-Στρέφη, σ.3

⁷⁷⁷ Λυρούδιας Ε. κ.ά., Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας, σ.33-34

⁷⁷⁸ Καθορισμός χρήσεων για το Θησείο: Φ.Ε.Κ. 60/Δ/89, για το Μετς: Φ.Ε.Κ. 1350/Δ/92 και 1150/Δ/93

⁷⁷⁹ Λυρούδιας Ε. κ.ά., Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπλασης, η περίπτωση της Πλάκας, σ.34-38

όσο και τη μέγιστη συμπίεση του οικονομικού κόστους.

Στο Μετς και το Θησείο, το οικιστικό απόθεμα που έπασχε από εγκατάλειψη και ερήμωση, ήταν οι παλιές μονοκατοικίες, που είχαν όλες σχεδόν κηρυχθεί διατηρητέες. Αλλά η διαδικασία αποκατάστασης ενός διατηρητέου κτίσματος, είναι πολύ δαπανηρότερη από τις νέες κατασκευές, αφού απαιτεί ειδικές μελέτες, επιβλέψεις, υλικά και τεχνίτες, ενώ τα οικονομικά κίνητρα ανακαίνισης ήσαν εντελώς ανεπαρκή ή άτοπα και συνεπώς ακατάλληλα για την προσέλκυση μεσαίων ή χαμηλότερων στρωμάτων: (α) η έκδοση οικοδομικής αδείας, ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη, χρονοβόρα και δαπανηρή (β) η έκδοση και πώληση τίτλου μεταφοράς σ.δ. ήταν ομοίως πολύπλοκη και χρονοβόρα, επισύροντας ενίοτε τόσα έξοδα, όσα και τα οφέλη της, (γ) η επιδότηση των δανείων ανακαίνισης, είχε τόσο δυσμενείς όρους που ήταν ασύμφορη (δ) η επιδότηση επισκευής των όψεων από το κράτος και την αυτοδιοίκηση, παρέμενε κενό γράμμα, αφού στην πράξη δινόταν μόνο για δημόσια κτίρια(!). Άλλωστε η ιδιοκτησία μιας μονοκατοικίας, συνιστά κατά κανόνα πολυτέλεια, που απευθύνεται στα ευπορότερα στρώματα, αφού οι δαπάνες απόκτησης και συντήρησής της, είναι συγκριτικά πολύ μεγαλύτερες, από τις δαπάνες ενός διαμερίσματος, ενώ η εμπορευσιμότητα των μονοκατοικιών είναι συγκριτικά πολύ μικρότερη από αυτή των διαμερισμάτων.

Στο Θησείο και στο Μετς συνεπώς, η κρατική δραστηριότητα δημιουργούσε τις συνθήκες για την προσέλκυση ανώτερων στρωμάτων, που θα αναλάμβαναν την αναζωογόνηση, με τη χρηματοδότηση ανακαίνισης των κτιρίων και την προσέλκυση ανάλογου επιπέδου οικονομικών δραστηριοτήτων, έτσι ώστε η αγορά θα αναλάμβανε να προωθήσει τον ασαφή στόχο *επαναφοράς της κατοικίας*, οδηγώντας στην ιστορική λύση της αυτορύθμισης. Η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την προσέλκυση ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων στο ιστορικό κέντρο, σύμφωνα με το πρότυπο της επέμβασης στην Πλάκα, ήταν ο ουσιαστικός στόχος των σχετικών προτάσεων του Υ.Πε.Χω.Δ.Ε. κατά τη δεκαετία του 1980 και δεν είναι τυχαίο ότι στη σχετική πρόταση για τα Εξάρχεια, ο σχεδιασμός επικεντρωνόταν και στην *αποθάρρυνση των διάφορων περιθωριακών κοινωνικών ομάδων στη μονοπώληση και υποβάθμιση του χώρου*⁷⁸⁰.

Με τους προηγούμενους όρους, είναι προφανής η αυτονόμηση των στόχων του Ρ.Σ.Α. για την *ποιοτική αναβάθμιση και την ανάδειξη του ιστορικού χαρακτήρα των παραδοσιακών περιοχών, την επαναφορά της κατοικίας κ.ο.κ.* που έτσι όμως, συγκρούονταν με τους κοινωνικούς του στόχους για την *αύξηση της κοινωνικής συνοχής, την εξισορρόπηση των χωρο-κοινωνικών ανισοτήτων, την ανασυγκρότηση της γειτονιάς, την συλλογική δραστηριοποίηση των κατοίκων και τη διεύρυνση των επιλογών τους* κ.τ.λ. οδηγώντας στην απεμπόληση τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι προηγούμενες επεμβάσεις, δε διέφεραν παρά μόνο σε επίπεδο ποιότητας και ολοκλήρωσης από αυτήν της Πλάκας, όπου η επαναφορά της κατοικίας, συνιστούσε το μέσον για την αυτορυθμιζόμενη αστική αναζωογόνηση, με την επιδότηση των αξίων γης που επεδίωκε τον επανεποικισμό από ανώτερα στρώματα, εξασφαλίζοντας στο ιστορικό κέντρο τους κατάλληλους κατοίκους για την ποιοτική του αναβάθμιση.

Αν όμως κατά τη δεκαετία του 1980, το πλαίσιο αναβάθμισης του

⁷⁸⁰ ΥΠΕΧΩΔΕ, *Μελέτη παρέμβασης στη περιοχή Εξάρχεια-Μουσείο-Στρέφη*, σ.2,3

ιστορικού κέντρου, δεν επιβεβαίωνε την επιδίωξη των φιλόδοξων στόχων που είχαν τεθεί, η χρησιμότητα της προηγούμενης τακτικής μπορεί να ανιχνευθεί σε διάφορα ζητήματα:

α. Η επικέντρωση σε αδύναμες δημογραφικά περιοχές, επιβεβαίωνε ότι το κράτος, αποφεύγοντας συστηματικά τον κίνδυνο να εμπλακεί σε διαδικασίες διαπραγμάτευσης με δυναμικές τοπικές κοινωνίες, απλοποιούσε την υλοποίηση των μελετών, τοποθετώντας την εφαρμογή τους σε τεχνικά πλαίσια, δηλ. στον εξωραϊσμό και την εικονογραφία, έτσι ώστε ο σχεδιασμός προσαρμοζόταν στις δυνατότητες της διοίκησης.

β. Η προηγούμενη μεθόδευση, ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη για την εικονογραφική προβολή των επεμβάσεων, που αναπαριστούσαν με σχηματικό, αλλά θεαματικό τρόπο την αναβάθμιση και την αναζωογόνηση του ιστορικού κέντρου, υποκαθιστώντας την ουσιαστική βελτίωση των όρων διαβίωσης που είχε υποσχεθεί το Ρ.Σ.Α. έτσι ώστε ο σχεδιασμός προσαρμοζόταν στις ανάγκες της πολιτικής. Στην προηγούμενη τακτική άλλωστε, εντάσσονται και οι διαρκείς εξαγγελίες μεγάλων κεντρικών επεμβάσεων, οι οποίες πλαισιωμένες με πλούσια εικονογραφία, αναπαριστούσαν τις προθέσεις αναβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος της Πρωτεύουσας, με επίκεντρο την παραδοσιακή και ιστορική της διάσταση: η πεζοδρόμηση της οδού Πανεπιστημίου, η διαμόρφωση της Ιεράς Οδού σε «πολιτιστικό περίπατο» μεσ' από ένα σκηνικό φυτεύσεων και κλασικών αγαλμάτων, η μετατροπή του Κηφισού σε γραφικό ποταμάκι, πλαισιωμένο από δένδροστοιχίες και περιπατητές, η ενοποίηση χώρων πρασίνου και αρχαιολογικών χώρων που εμφανιζόταν ως *καταλύτης για την κοινωνική συνοχή*⁷⁸¹,

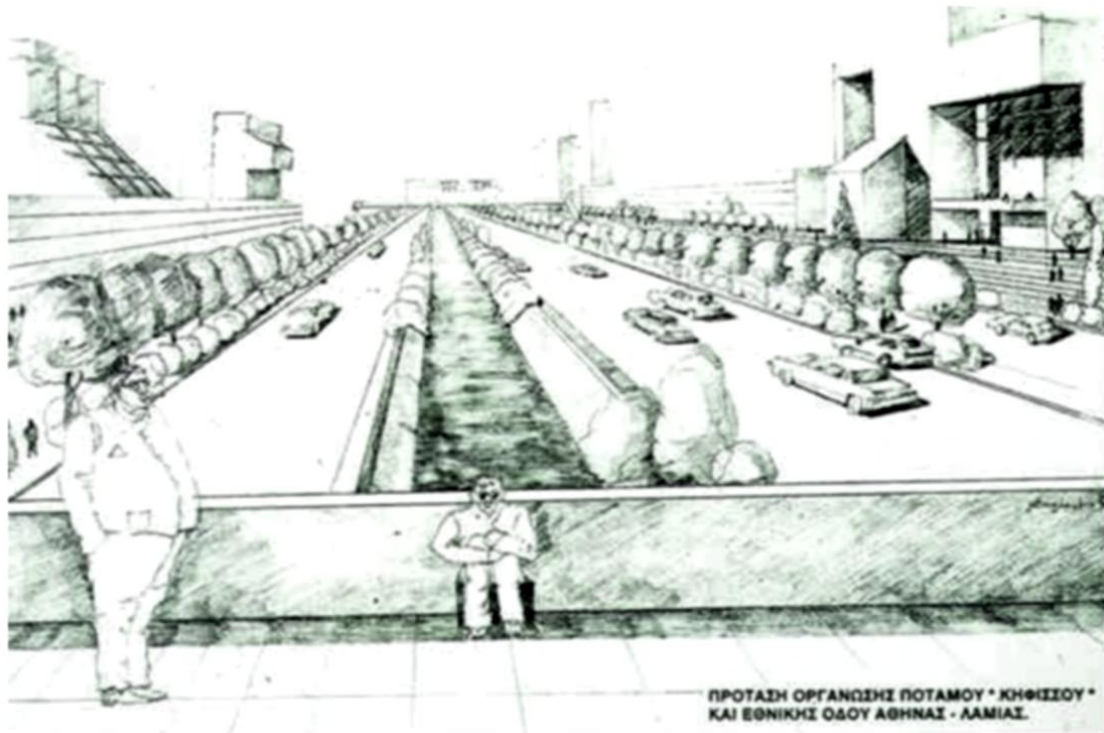
συνδυάζονταν με απεικονίσεις, όπως οι συρμοί του μελλοντικού τραμ στο ιστορικό κέντρο και κινήσεις όπως η εκστρατεία διεκδίκησης των ελγινείων, που συμπλήρωναν την επιχείρηση «ανάκτησης» ενός εξιδανικευμένου αθηναϊκού παρελθόντος.

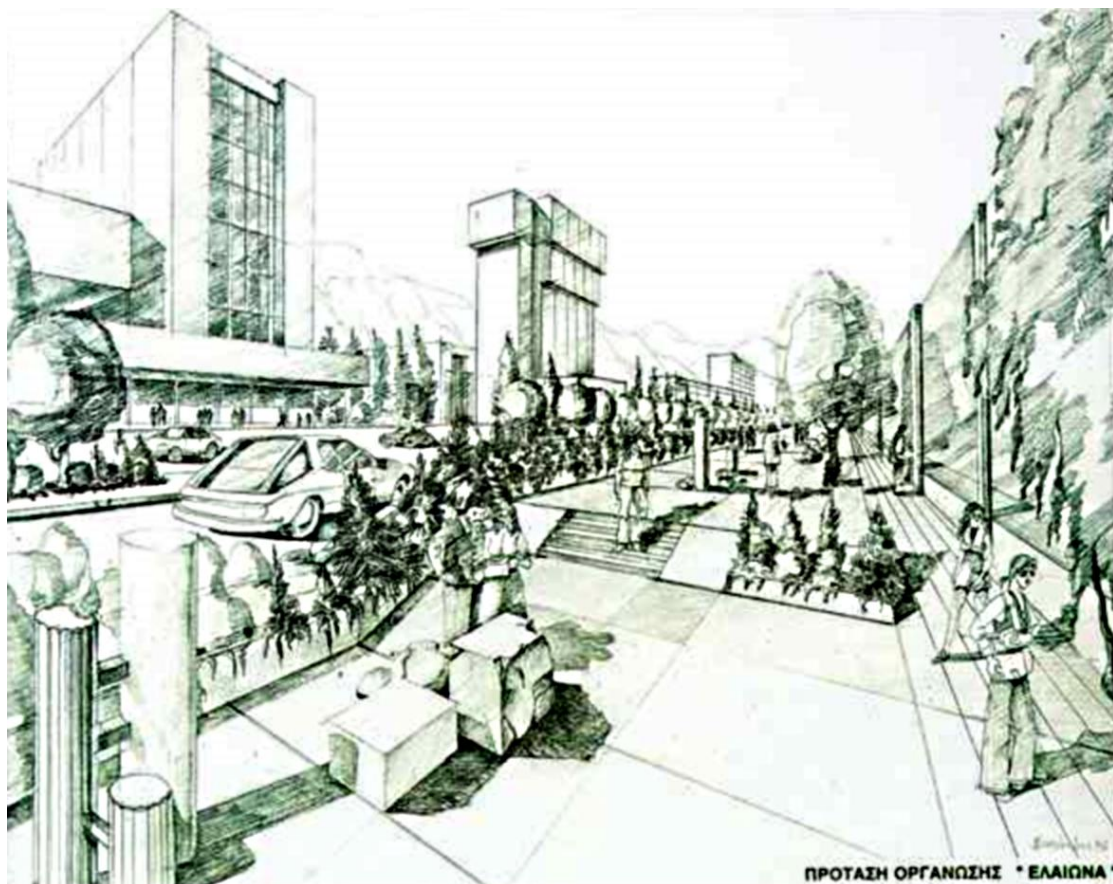
Ε-1. Απεικόνιση σχεδίων διαμόρφωσης οδ. Πανεπιστημίου σε πεζόδρομο (ΥΠΕΧΩΔΕ).

Πηγή: www.sadas-pea.gr

⁷⁸¹ ΥΠΕΧΩΔΕ, «Αθήνα, ένα Πολιτισμικό και Οικολογικό Απόθεμα Σπάνιο στον Κόσμο».

Ε-2. Απεικόνιση σχεδίων διαμόρφωσης της λεωφόρου Κηφισού (ΥΠΕΧΩΔΕ). Πηγή: www.minenv.gr

Ε-3. Απεικόνιση σχεδίων διαμόρφωσης περιοχής του Ελαιώνα (ΥΠΕΧΩΔΕ). Πηγή: www.minenv.gr

Σημαντική είναι επίσης, όχι μόνο η εξέταση των επεμβάσεων που υλοποιήθηκαν, αλλά και όσων δεν προωθήθηκαν: όπως εγκαταλείφθηκαν οι προθέσεις αναπλάσεων στις πυκνοδομημένες οικιστικές ζώνες της Πρωτεύουσας, έτσι δεν προωθήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1980, μέτρα και επεμβάσεις για το Εμπορικό Τρίγωνο, του Ψυρρή, το Μεταξουργείο, όπου η υποβάθμιση ήταν πολύ σοβαρότερη, αλλά η αναβάθμισή τους περιπλοκότερη, δαπανηρότερη και ανέφικτη στη λογική της αυτορύθμισης των αναπλάσεων της Πλάκας, του Θησείου και του Μετς, σε μια περίοδο που η προαστιοποίηση και η απαξίωση του κέντρου της Πρωτεύουσας βρίσκονταν στο απόγειό τους.

Έτσι, κατά τη δεκαετία του 1980, η επιχείρηση αναβάθμισης του ιστορικού κέντρου, επικεντρώθηκε σ' έναν εκθετικό και εικονογραφικό χαρακτήρα, επιλέγοντας επεμβάσεις που προσέφεραν εγγυήσεις για θεαματικά αποτελέσματα με ελάχιστο πολιτικο-οικονομικό κόστος και άξονα τους μηχανισμούς της αγοράς, προωθώντας μάλλον τη συνειδητοποίηση της αναδυόμενης οικονομικής του αξίας, παρά της ιστορικής, πολεοδομικής και αισθητικής, ιδίως καθώς πύκνωναν οι εξαγγελίες για τις νέες επεμβάσεις ανάπλασης· και στο μέτρο που εγκαταλείφθηκαν τόσο οι πυκνοδομημένες οικιστικές ζώνες, όσο και οι πραγματικά υποβαθμισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου, όπου οι επεμβάσεις ήσαν περίπλοκες, δαπανηρές και δεν προεξοφλούσαν πολιτικά οφέλη, η θετική συμβολή της στρατηγικής αυτής στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και της ποιότητας της ζωής στην Αθήνα, δε διακρίνεται.

4.8. Συμπεράσματα

Η ιστορική ανάλυση της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, πιστοποιεί τα τυπικά ημιπεριφερειακά της χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν έντονα από το υπόδειγμα των βιομηχανικών πόλεων. Η Αθήνα, υπήρξε μια πόλη με αστικές καταβολές αποικιακού τύπου, εθνικός πυρήνας της πολιτικής, διοικητικής, πληθυσμιακής και οικονομικής υπερσυγκέντρωσης, μιας χώρας που χαρακτηρίστηκε από έλλειψη αστικής ιεραρχίας και έντονη περιφερειακή υπανάπτυξη. Στο ίδιο το λεκανοπέδιο Αθηνών, υπήρξαν χαρακτηριστικά τα φαινόμενα (α)καθυστερημένης και ελλιπούς εκβιομηχάνισης, (β)συσσώρευσης κυμαινόμενων λαϊκών στρωμάτων, (γ)εκτεταμένης άτυπης οικονομίας, (δ)ευρείας αυτορύθμισης του αστικού χώρου, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της οικονομίας της αγοράς και (δ)έντονων αντιθέσεων αστικής συγκρότησης μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, όσο και μεταξύ των αστικών και λαϊκών περιφερειών.

Παράλληλα, εντοπίζονται οι ιστορικές σταθερές (αδυναμία αστικού εξορθολογισμού, ευρεία χρήση της ρητορικής του σχεδιασμού και της αστικής εικονογραφίας) που επαληθεύουν την αναλογία των μορφών και των ρόλων του αθηναϊκού σχεδιασμού με το αντίστοιχο ημιπεριφερειακό υπόδειγμα, φωτίζοντας συγχρόνως τις -αλληλένδετες με τις τοπικές γεωγραφικές, ιστορικές και πολιτιστικές συνιστώσες- ιδιαιτερότητές του.

Επίκεντρο της ελληνικής εθνικής συγκρότησης, αποτέλεσαν οι ιστορικοί και πολιτιστικοί πόροι της χώρας: η κλασική της κληρονομιά, υπήρξε το «ιδρυτικό κεφάλαιο» της ελληνικής ανεξαρτησίας που μεσ' από το δίπολο

«κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος», συμβόλισε ταυτοχρόνως την προέλευση και το στόχο, την ιστορική εθνική ταυτότητα και τα θεμέλια της νεωτερικότητας.

Στο μέτρο που ο καθορισμός μιας κοινωνικής ομάδας, είναι αλληλένδετος με τον αυτοκαθορισμό της, ο αυτοπροσδιορισμός του ελληνικού έθνους, μεσ' από το προηγούμενο δίπολο, υπήρξε προϋπόθεση για τον ευνοϊκό ετεροπροσδιορισμό του, από τα ανεπτυγμένα έθνη. Αυτό το δίπολο, αποτελώντας τον ιδεολογικο-πολιτιστικό άξονα σύνδεσης και επικοινωνίας της χώρας με τη Δύση στη νεωτερική εποχή, συνιστούσε το κύριο μέσον διεκδίκησης ενός ρόλου στη διεθνή νεωτερική κοινότητα και την οικονομία της· η επικράτησή του απέβαινε συνεπώς κρίσιμη για την εδραίωση της εθνικής εξωστρέφειας και για την ελκυστικότητα της χώρας έναντι των συντελεστών και των κεφαλαίων της παγκόσμιας οικονομίας, κατά τη διάρκεια των ανοδικών της φάσεων που δημιουργούσαν στο κράτος και την αστική τάξη προσδοκίες ρόλων και κερδών στη διεθνή αγορά.

Στο πλαίσιο αυτό, η στρατηγική επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας, υπήρξε το πρώτο βήμα του σχεδιασμού της, καθώς η υλική και η άυλη κλασική της κληρονομιά, αποτέλεσαν τα θεμελιώδη στοιχεία του, γεγονός που αναδεικνύει το σκηνογραφικό του χαρακτήρα, ο οποίος εικονογραφούσε πιστά το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο. Με την έννοια αυτή, η Αθήνα-πρωτεύουσα απέβη εξ αρχής, ο κοινός τόπος μεταξύ Ελλάδας και Δυτικού κόσμου.

Εξωστρέφεια και εικονογραφικός σχεδιασμός του 19ου αιώνα:

Η νεοκλασική Αθήνα του 19ου αιώνα, σχεδιάσθηκε από την οθωνική εξουσία και υλοποιήθηκε με ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, στη βάση ενός εικονογραφικού σχεδιασμού, με την καθοδήγηση και τη χρηματοδότηση της επιχειρηματικής Διασποράς. Ο σχεδιασμός αυτός, προερχόταν από τη συναρμολόγηση των στόχων του κράτους και της αστικής τάξης:

- Το κράτος αποκτούσε μια πρωτεύουσα που ενσάρκωνε και πρόβαλε την εθνική ιδεολογία, η οποία εκφραζόταν με το δίπολο «κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος», στο εσωτερικό και το εξωτερικό.
- Η αστική τάξη της Διασποράς, αποκτούσε μια εθνική έδρα, που της προσέφερε ταυτότητα, ιστορική δικαίωση, κύρος, ασφάλεια και προοπτικές επέκτασης.

Η Ελλάδα κατείχε κομβική γεωγραφική θέση μεταξύ Ευρώπης και Μέσης Ανατολής, χρήσιμη στο διεθνές εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου, το οποίο διαχειριζόταν η ελληνική αστική τάξη της Διασποράς η οποία αποτελούσε το δεσμό του έθνους με τη νεωτερικότητα, σε μια περίοδο που έχει θεωρηθεί ως η πρώτη φάση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Αυτή η τάξη που ήταν ο κύριος υποκινητής και καθοδηγητής της Επανάστασης, έθεσε τους όρους εγκατάστασής της στην Ελλάδα και εξασφάλισε την εκπλήρωσή τους με τη χρηματοδότηση υλοποίησης του σχεδιασμού της Πρωτεύουσας. Η μετατροπή της τελευταίας σε πόλο συγκέντρωσης της ελληνικής επιχειρηματικής Διασποράς, οδηγούσε στη σύνδεση της πόλης και της χώρας με τη Δύση και τη διεθνή οικονομία.

Η περιφέρεια της Αθήνας, όπου δεν υπήρχαν οι όροι σχηματισμού ανάλογης συναίνεσης, αφέθηκε στην κερδοσκοπία των ντόπιων

γαιοκτημόνων και των μικροαστών που αποτέλεσαν την κοινωνική βάση της ανεξέλεγκτης αστικής επέκτασης.

Εθνικά και σχεδιαστικά οράματα, 1870-1922:

Η περίοδος από τα τέλη του 19ου αιώνα έως το 1922, χαρακτηρίζεται από μια πληθώρα εικονογραφικών πολεοδομικών προτάσεων για την αναμόρφωση της Αθήνας σε μια μεγαλειώδη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα, οι οποίες παρά την μακροχρόνια δημόσια διαλεκτική, παρέμειναν άγονες, στο πλαίσιο μιας ραγδαίας και ανεξέλεγκτης αστικής ανάπτυξης.

Στο οικονομικό επίπεδο, οι διεθνείς γεωπολιτικοί μετασχηματισμοί, είχαν στρέψει τις επενδύσεις της Διασποράς στο εσωτερικό. Έτσι σχηματιζόταν μια εθνική αστική τάξη, με ζωτικό οικονομικό χώρο την Ελλάδα, γεγονός αλληλένδετο με τους πολέμους που οδηγούσαν στη θεαματική της επέκταση και τις συνακόλουθες αναπτυξιακές προσδοκίες.

Στο πλαίσιο μιας νέας εσωστρεφούς εθνικής ιδεολογίας, καθώς η Ελλάδα, επιχειρούσε να μετατραπεί σε ευρωπαϊκή δύναμη, η Αθήνα δεν εκπροσωπούσε πλέον τον κοινό τόπο του κλασικού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής προόδου, αλλά την υποψήφια μητρόπολη «των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων», προδιαγράφοντας έναν αφηρημένο, ιδεαλιστικό πολεοδομικό στόχο, εξ ίσου αβέβαιο με τις μαξιμαλιστικές εθνικές επιδιώξεις: η πραγματική αξία της πληθώρας των ουτοπικών πολεοδομικών οραμάτων για την μετατροπή της Αθήνας σε ευρωπαϊκή μητρόπολη, ήταν η προώθηση του οράματος της Μεγάλης Ελλάδας.

Η ίδια η πόλη, ελεγχόταν ήδη ολοκληρωτικά από τα αστικά και μικροαστικά στρώματα, των οποίων η έντονη κερδοσκοπία στην οικονομία και τις στεγαστικές ανάγκες, πίεζε αποκλειστικά το αδύναμο, κυμαινόμενο προλεταριάτο, η ασταθής φύση του οποίου εμπόδιζε τη συγκρότηση διεκδικητικού πλαισίου για την προώθηση αστικών μεταρρυθμίσεων.

Η εσωστρέφεια του μεσοπολέμου, 1922-1940:

Η περίοδος 1922-1940, χαρακτηρίζεται από την απουσία εικονογραφικού σχεδιασμού και την αποτυχία του προγράμματος ορθολογικής εγκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών.

Η διεθνής και η εσωτερική ιστορική συγκυρία, είχαν οδηγήσει την αστική εικονογραφία σε απαξίωση: η συντριβή της Μεγάλης Ιδέας, άφηνε τον απραγματοποίητο εικονογραφικό σχεδιασμό της προηγούμενης περιόδου χωρίς αντικείμενο, ενώ η κατάρρευση της διεθνούς οικονομίας, μηδενίζοντας τις προσδοκίες ξένων επενδύσεων, αδρανοποιούσε το ρόλο της Πρωτεύουσας ως κοινό τόπο της χώρας με τη Δύση.

Όπως με την αστική εικονογραφία, έτσι και με τον αστικό εξορθολογισμό, δεν υπήρχαν λόγοι αύξησης της ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας, που σε μια αλληλο-τροφοδοτούμενη διαδικασία εκρηκτικής ενδογενούς οικονομικής ανάπτυξης, μονοπωλούσε το πεδίο επενδύσεων του ελληνικού κεφαλαίου και το όραμα της ευημερίας του πλήθους των προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών. Στο πλαίσιο αυτό, ο έλεγχος των εργατικών στρωμάτων που δημιουργούσαν μια τεράστια πολιτική απειλή, αποτελούσε ύψιστη προτεραιότητα για το κράτος και την αστική τάξη. Η χωρική πολιτική επικεντρώθηκε στην ταξική διαίρεση της πόλης, την προστασία των οικιστικών περιοχών της αστικής τάξης και στον πολιτικό έλεγχο, την περιφερειακή

απομόνωση και την πολιτική ενσωμάτωση των εργατικών στρωμάτων, με την προώθηση του λαϊκού ελέγχου της αστικής περιφέρειας, της αυτοστέγασης και της άτυπης οικονομίας.

Μεταπολεμική εξωστρέφεια και αστική εικονογραφία, 1950-1960:

Η μεταπολεμική Αθήνα, έγινε πεδίο μιας εκρηκτικής αστικής ανάπτυξης, που εξελίχθηκε στα πλαίσια της αυτορύθμισης και αυτοχρηματοδότησης, ενώ το κέντρο και οι πλεονεκτικές ζώνες, αναμορφώθηκαν με ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, μ' ένα σχεδιασμό που επικεντρώθηκε στην αστική εικονογραφία.

Η γεωπολιτική θέση της χώρας, διαμόρφωνε την επίσημη εθνική ιδεολογία, κατά την οποία ο ελληνικός λαός ανήκε βιολογικο-πολιτισμικά και πολιτικο-οικονομικά στη Δύση. Στο οικονομικό πεδίο, ο καπιταλιστικός κόσμος, εισερχόταν σε μια νέα περίοδο διεθνοποίησης που προωθούσε τη διεθνή κινητικότητα κεφαλαίων, αγαθών και ανθρώπων. Αυτό σήμαινε ότι η Ελλάδα και η πρωτεύουσά της, όφειλαν να γίνουν ανταγωνιστικές στο πλαίσιο μιας ανοικτής διεθνούς αγοράς. Έτσι, η επιδίωξη της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης, που συνιστούσε όρο πολιτικής σταθερότητας της ερειπωμένης και διχασμένης μεταπολεμικής Ελλάδας, δημιούργουσε την ανάγκη προσέλκυσης (α)επενδύσεων και τουρισμού από το εξωτερικό και (β)των αποταμιεύσεων αλλά και των εργαζομένων της χώρας, οι οποίοι είχαν πλέον δυνατότητα εξωτερικής μετανάστευσης.

Προέκυπτε λοιπόν η απαίτηση για ένα χωρικό πόλο που (α)σε λειτουργικό επίπεδο, θα συνδύαζε τοπικά, τα πλεονεκτήματα της ανεπτυγμένης Δύσης και τα πλεονεκτήματα της χώρας για τα ξένα κεφάλαια, τον τουρισμό και τους εργαζόμενους της χώρας και (β)σε εικονογραφικό επίπεδο, θα προέβαλε την Ελλάδα στη Δύση, τη Δύση στην Ελλάδα και την πολιτισμική και πολιτικο-οικονομική ενότητα των δύο πλευρών, προς κάθε κατεύθυνση. Μοιραία, ο πόλος αυτός ήταν η Αθήνα, εξ αιτίας του ιστορικού δυναμικού της σε εξουσία, πληθυσμό, υποδομές, οικονομικές δραστηριότητες και ιδίως σε υλικούς και άυλους συμβολισμούς.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, εφαρμόσθηκε ένας συνδυασμός (α)αναπτυξιακής οικιστικής πολιτικής και (β)εικονογραφικού αστικού σχεδιασμού:

α.Η οικιστική πολιτική, συναρμολογούσε μια στρατηγική συναινέσεων, που ολοκλήρωναν τη συγκρότηση του μεσοπολεμικού «κοινωνικού συμβολαίου», εντείνοντας παράλληλα τη χαοτική πολεοδομική πραγματικότητα του Λεκανοπεδίου:

- Με τον άτυπο συμβιβασμό μεταξύ κράτους και εσωτερικών μεταναστών, που επέτρεψε την επέκταση των αυθαίρετων οικισμών και την εξάπλωση του λαϊκού ελέγχου στην αθηναϊκή περιφέρεια.
- Με τα κίνητρα εντατικής εκμετάλλευσης του κέντρου και των συνοικιών, που οδηγούσαν στην αυτοοργάνωση και αυτοχρηματοδότηση της ανοικοδόμησης.

β.Ο σχεδιασμός, συναρμολογήθηκε από ένα άθροισμα επεμβάσεων στο κέντρο, την αρχαιολογική ζώνη (Ακρόπολη, Φιλοπάππου) και τις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, με εξωραϊστικό, τουριστικό, κυκλοφοριακό και εξυγιαντικό χαρακτήρα. Συγχρόνως, μια νέα «υψηλή» δημόσια και ιδιωτική

αρχιτεκτονική, στην οποία κυριαρχούσε ο *μοντέρνος κλασικισμός*, αξιοποιούσε εκ νέου ιδεολογικά την κλασική κληρονομιά, σ' ένα ρόλο ανάλογο μ' αυτόν που διαδραμάτισε ο νεοκλασικισμός του 19ου αιώνα.

Προς το εξωτερικό, ο σχεδιασμός αποσκοπούσε στην αύξηση του κύρους και της αξιοπιστίας της χώρας και της ελκυστικότητας της πόλης στους ξένους (τουρίστες, επενδυτές, προσωπικό ξένων εταιριών).

Στο εσωτερικό «μέτωπο», ο σχεδιασμός συμπλήρωνε το κοινωνικό συμβόλαιο κράτους και εσωτερικών μεταναστών, τα κίνητρα ανοικοδόμησης και οικονομικής ανάπτυξης και την προώθηση της τρέχουσας εθνικής ιδεολογίας:

- Με την διαμόρφωση ελκυστικών όρων αστικής ανάπτυξης.
- Με τη διέγερση των προσδοκιών ευημερίας που καθιστούσε την Πρωτεύουσα ελκυστική στην εσωτερική μετανάστευση.
- Με την εικονογραφική προβολή των εθνικών πολιτικο-οικονομικών δεσμεύσεων και των κοινωνικών αξιών του μεταπολεμικού καπιταλισμού.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, το ανέφικτο της λειτουργικής μεταρρύθμισής του Λεκανοπεδίου μεταπολεμικά, καθίσταται προφανές, έτσι ώστε μια σειρά φιλόδοξων προτάσεων αστικού εξορθολογισμού που υποβλήθηκαν τότε, δεν είχαν καμιά τύχη, καθώς δε βρήκαν πολιτικά και οικονομικά ερείσματα.

Αποσυγκέντρωση, κρίση και εσωστρέφεια, 1960-1990:

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ο εικονογραφικός σχεδιασμός στην Αθήνα ουσιαστικά εγκαταλείφθηκε. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από διαδοχικά κύματα φιλόδοξων, ριζοσπαστικών θεσμών, προγραμμάτων και μελετών εξορθολογισμού, ενώ η αστική ανάπτυξη εξακολουθούσε να εξελίσσεται μεσ' από την αυτορύθμιση που μετατοπιζόταν όλο και περισσότερο στη σφαίρα της οικονομίας της αγοράς.

Η κορύφωση της εντατικής και απρογραμμάτιστης αστικής ανάπτυξης, οδήγούσε στη συσσώρευση λειτουργικών και κοινωνικών προβλημάτων, τα οποία απειλούσαν την πολιτική σταθερότητα και αύξαναν το κόστος βιομηχανικής παραγωγής. Η ιδέα της οικονομικής αποκέντρωσης, εμφανίσθηκε έτσι ως βέλτιστη επιλογή διασφάλισης του πολιτικού ελέγχου και της ανάπτυξης, προδιαγράφοντας για την Πρωτεύουσα έναν επιτελικό εθνικό ρόλο και επισύροντας τη διάρρηση του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου και την ανάδυση μεταρρυθμιστικών αιτημάτων. Από το 1973, τα τελευταία επιτάθηκαν από τη διεθνή οικονομική κρίση που οδήγούσε τη χώρα σε εσωστρέφεια και την Πρωτεύουσα, της οποίας οι επιτελικές προοπτικές ακυρώνονταν, σε παρακμή.

Η δεκαετία του 1960, εγκαινίασε μια ευρεία διαλεκτική, σε ανταπόκριση στα αυξανόμενα αιτήματα χωρικής μεταρρύθμισης που πλαισιωνόταν με θεσμούς προγραμματισμού, μελέτες κ.τ.λ. χωρικού εξορθολογισμού του Λεκανοπεδίου. Από το 1974, καθώς το κεφάλαιο αποσυρόταν και το κράτος αναλάμβανε -περίπου υποχρεωτικά- τους ρόλους του, η προηγούμενη διαλεκτική, έπειτα από μια εικοσαετία ζυμώσεων και εξαγγελιών, κατέληγε σ' ένα φιλόδοξο, ριζοσπαστικό πλαίσιο που επαγγελόταν την αποκέντρωση και δραστική αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στην Πρωτεύουσα.

Αν και σε μια περίοδο κρίσης, η οικονομική, τουριστική και δημογραφική

αποφόρτιση του Λεκανοπεδίου δεν παρουσίασε δυσχέρειες, οι εξορθολογιστικοί στόχοι του σχεδιασμού απέτυχαν ολοκληρωτικά, καθώς η κεντρική του ιδέα σχημάτιζε ένα αντιφατικό, απατηλό δίπολο: η προσπάθεια αποκέντρωσης -σε μια περίοδο που η Πρωτεύουσα αποτελούσε πρόβλημα και όχι πυρήνα ανάπτυξης, έτσι ώστε η ελκυστικότητά της ήταν ανεπιθύμη- δε συμβιβαζόταν με την αναβάθμισή της, που θα την καθιστούσε ελκυστικότερη στον πληθυσμό και τις επενδύσεις. Αυτή η αντίφαση περιόρισε το σχεδιασμό (α)στη ρητορική, ιδίως με τις διαρκείς εξαγγελίες μεγάλων κεντρικών επεμβάσεων που διαφήμιζαν -πλαισιωμένες με πλούσια εικονογραφία- τις προθέσεις αστικής αναβάθμισης και (β)σε μια χαμηλού κόστους, νομιμοποιητική εκδοχή αστικής εικονογραφίας, με σποραδικές εξωραϊστικές επεμβάσεις ανάπτυξης στο ιστορικό κέντρο, οι οποίες με την προώθηση αυτοχρηματοδότησης των ανακαινίσεων, επεδίωκαν θεαματικά αποτελέσματα με ελάχιστο πολιτικό και οικονομικό κόστος, ενώ η αστική ανάπτυξη εξελισσόταν σ' έναν ιδιότυπο εκδημοκρατισμό της χωρικής αυτορύθμισης.

Η προηγούμενη ανάλυση της εξελικτικής πορείας του αστικού συγκροτήματος της Πρωτεύουσας, οδηγεί συνεπώς στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στην ιστορία αστικής ανάπτυξης της Αθήνας, ο αμφίπλευρος (στο εσωτερικό και το εξωτερικό) αγώνας νομιμοποίησης του κράτους και διαμόρφωσης των αναπτυξιακών όρων του, εκδηλώθηκε:

- Με την -τυπική στην ημιπεριφέρεια- σταθερή κυριαρχία της αυτορύθμισης του αστικού χώρου.
- Με τη διττή έκφραση του σχεδιασμού: (α)την αστική εικονογραφία, που ιστορικά, αποτελεί και την κύρια υλοποιημένη εκδοχή του και (β)τη ρητορική του σχεδιασμού, κυρίως με την εκδήλωση προθέσεων αστικού εξορθολογισμού.

α.Η αστική εικονογραφία, εκδηλώθηκε με εντυπωσιακή ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, στον άξονα προώθησης του ιδεολογικού δίπολου «κλασική Ελλάδα και ευρωπαϊκή πρόοδος», στις περιόδους ανόδου της διεθνούς οικονομίας που κατά περίπτωση, τοποθετούσαν τους συντελεστές οικονομικής ανάπτυξης (κεφάλαιο, εργασία) στο πεδίο των διεθνών ευκαιριών, προτιμήσεων και ανταγωνισμών και αντιστοίχως τη χώρα, σε τροχιά πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας και ανταγωνιστικής διεθνούς παρουσίας. Η εφαρμογή της αστικής εικονογραφίας, αποσκοπούσε στη διαμόρφωση ευνοϊκών όρων συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη διεθνή οικονομία, με διττή κατεύθυνση:

- Προς το εξωτερικό, εκδήλωνε τους ιστορικούς και λειτουργικούς δεσμούς και τη δέσμευση της χώρας με τη Δύση, δημιουργώντας τους όρους προσέλκυσης του κεφαλαίου και των ομογενών ή ξένων εκπροσώπων ή φορέων του.
- Προς το εσωτερικό, συνδύαζε κατά περίπτωση, διαφορετικούς, αλληλένδετους ιδεολογικούς, νομιμοποιητικούς και αναπτυξιακούς στόχους: (α)υπέβαλλε την εξωστρεφή εθνική ιδεολογία («κλασική Ελλάδα-νεωτερική πρόοδος») τονίζοντας το βάθος των δεσμών της χώρας με τη Δύση, (β)προπαγάνδιζε τις αξίες των κυρίαρχων κοινωνικοοικονομικών

δυνάμεων, (γ)εικονογραφούσε τον -ανέφικτο επί της ουσίας- εκσυγχρονισμό και αύξανε την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας για τους εργαζόμενους, επιχειρώντας μια χωρική συμπύκνωση της προόδου και (δ)κατηύθυνε την ανάπτυξη σε συγκεκριμένα σημεία του αστικού χώρου.

β.Η ρητορική του σχεδιασμού, εμφανίσθηκε στις ιστορικές φάσεις συρρίκνωσης της διεθνούς οικονομίας, κρίσεων, πολιτικο-οικονομικής και πολιτισμικής εσωστρέφειας και ανόδου της συλλογικότητας και των κοινωνικών διεκδικήσεων. Σε τέτοιες φάσεις, ο εικονογραφικός σχεδιασμός υποχωρούσε, καθώς εξέλιπαν οι λόγοι αύξησης της ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας (π.χ. έλλειψη προσδοκιών από τη διεθνή αγορά, απουσία εναλλακτικών διεξόδων μετανάστευσης για τους εργαζόμενους, απειλητική συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων στην Πρωτεύουσα, αναπροσανατολισμός του κεφαλαίου στην περιφέρεια της χώρας), εξακολουθώντας πάντως, σε περιορισμένη έκταση και με συμπληρωματικό, νομιμοποιητικό χαρακτήρα, ν' αποτελεί την κύρια, χαμηλού κόστους, υλική έκφραση του σχεδιασμού. Συγχρόνως, αυξανόταν η ρητορική ανταπόκριση στα κοινωνικά αιτήματα χωρικής μεταρρύθμισης, με δημόσιο διάλογο, θεσμικές ρυθμίσεις, μελέτες κ.τ.λ. που αποσκοπούσαν στη νομιμοποίηση του κράτους και τη διασφάλιση συναίνεσης για την ενδογενή οικονομική ανάπτυξη. Οι όροι όμως, πραγματοποίησης τέτοιων μεταρρυθμίσεων δεν υπήρχαν, οδηγώντας στη διατήρηση της συνθήκης χωρικής αυτορύθμισης, δηλ. στην αυτοοργάνωση της αστικής ανάπτυξης από τη μεγάλη και μικρή αστική τάξη, τον ιδιωτικό τομέα και τα λαϊκά στρώματα, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό άλλωστε, είναι κατανοητά και τα αίτια των πολύπλευρων αδιεξόδων του λεκανοπεδίου Αθηνών, αλλά και οι λόγοι που η αστική τάξη και το κεφάλαιο, εξασφάλισαν συντριπτικά πλεονεκτήματα στη χωρική κατανομή του.

Η αποφασιστική, εκτεταμένη εκδήλωση του εικονογραφικού σχεδιασμού στην Αθήνα, συνδέεται συνεπώς αποκλειστικά με τις περιόδους πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας τις χώρες -που υποκινήθηκαν από τις ανοδικές φάσεις της διεθνούς οικονομίας- και αποσκοπούσε στην ευνοϊκή ένταξη της Πρωτεύουσας στη διεθνή αγορά.

Κεφάλαιο 5

Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο, την κοινωνία και τις ιδέες για το σχεδιασμό

5.0.Εισαγωγή

Από τις θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν προηγηθεί, φάνηκε ότι:

- Η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή είναι αλληλένδετη με ριζικούς μετασχηματισμούς στο ρόλο και τη συγκρότηση των πόλεων και του αστικού σχεδιασμού, του οποίου οι εκδοχές ποικίλουν ανάλογα με τις ιδέες και τους στόχους που κυριαρχούν.
- Οι πειστικότερες μεταβιομηχανικές προτάσεις ολοκληρωμένης αστικής ανάπτυξης, συνδέονται με τη δημιουργία όρων που προωθούν την ευνοϊκή ένταξη των πόλεων στο παγκοσμιοποιούμενο διεθνές οικονομικό περιβάλλον μεσ' από την προοπτική της αειφορίας.

Με αφετηρία τις προσεγγίσεις αυτές, επιχειρείται στο παρόν κεφάλαιο, η ανάλυση των επιδράσεων της μεταβιομηχανικής εποχής:

- Στη χωροκοινωνική και οικονομική συγκρότηση και στο γεωπολιτικό/γεωοικονομικό βάρος του αθηναϊκού λεκανοπεδίου, με στόχο την αποτύπωση του μεταβαλλόμενου αστικού πεδίου επί του οποίου εφαρμόστηκε ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός, των αστικών δηλ. μετασχηματισμών, τάσεων και φαινομένων που κλήθηκε να αντιμετωπίσει και να διαχειρισθεί. Σε συνδυασμό με τα συμπεράσματα της θεωρητικής προσέγγισης, η καταγραφή και κατανόηση των επιδράσεων της μεταβιομηχανικής εποχής στο Λεκανοπέδιο, προσφέρει τη δυνατότητα σχηματισμού ενός κατευθυντήριου πλαισίου ζητούμενων, στην προοπτική της βιώσιμης μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της Πρωτεύουσας.
- Στις ιδέες των συντελεστών διαμόρφωσης του νέου, μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, με σκοπό την αποσαφήνιση του ιδεολογικού του υποβάθρου και την κατανόηση του περιεχομένου και των επιδιώξεών του.

Η δημιουργία ενός κατευθυντήριου πλαισίου ζητούμενων από το σχεδιασμό, σε συνδυασμό με την ανάλυση και την κατανόηση των ιδεών που διαμόρφωσαν το μεταβιομηχανικό του πρόγραμμα για την Πρωτεύουσα, αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση:

- Για μια κριτική προσέγγιση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, σε επίπεδο αρχών, στόχων και αποτελεσμάτων.
- Για μια δέσμη εναλλακτικών ιδεών και προτάσεων, με την υποστήριξη κατάλληλων παραδειγμάτων από τη αντίστοιχη διεθνή εμπειρία.

5.1.Επίδραση της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο και την κοινωνία

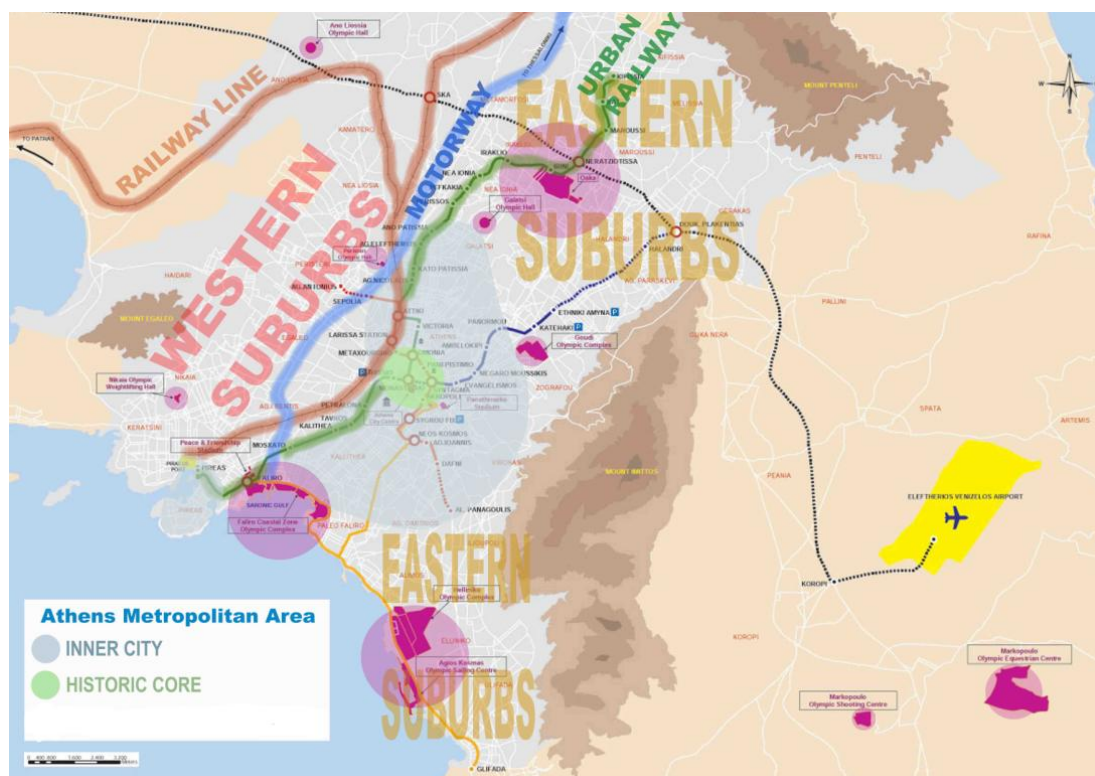
5.1.1. Το αθηναϊκό λεκανοπέδιο το 1990

Η πυκνότητα των κοσμοϊστορικών γεγονότων που συνέβησαν την τριετία 1989-1992, έχουν καταστήσει την περίοδο αυτή διεθνώς, πολλαπλό ορόσημο εισόδου σε μια νέα εποχή (μετανεωτερικότητα, μεταβιομηχανική εποχή, παγκοσμιοποίηση κ.ά.).

Ανάλογη πυκνότητα, βαρύτητα και προέλευση, είχαν και οι σύνθετοι και πολύπλευροι (ιδεολογικοί, πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί κ.α.) μετασχηματισμοί στο χώρο και την κοινωνία του Λεκανοπεδίου, μέτρο των οποίων, αποτελεί η συγκρότησή της Πρωτεύουσας στην αφετηρία της δεκαετίας του 1990, έτσι ώστε, είναι αναγκαία η συνοπτική της αποτύπωση.

Η εξέλιξη της αστικής ανάπτυξης στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο μέχρι το 1990, όπως έχει αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, διαμόρφωνε μια μητρόπολη με δραματικά λειτουργικά και περιβαλλοντικά ελλείμματα και έντονες χωροκοινωνικές και οικονομικές διαφοροποιήσεις.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό του Λεκανοπεδίου, ήταν η διαίρεσή του σε δύο τμήματα, το ανατολικό και το δυτικό. Τις δύο μεγάλες αυτές περιοχές - που χωρίζονται από αλληπάλληλα «τείχη» τον Κηφισό, το σιδηροδρομικό άξονα του Οργανισμού Σιδηροδρόμων Ελλάδος (ΟΣΕ) και τη γραμμή του Ηλεκτρικού-διαφοροποιούσαν έντονα η κατανομή των χρήσεων γης και των οικονομικών δραστηριοτήτων (τριτογενείς - δευτερογενείς αντιστοίχως) και οι αντίστοιχες ανισότητες στην ποιότητα, τις υποδομές και τους εξοπλισμούς του αστικού περιβάλλοντος και τα εισοδήματα των κατοίκων.

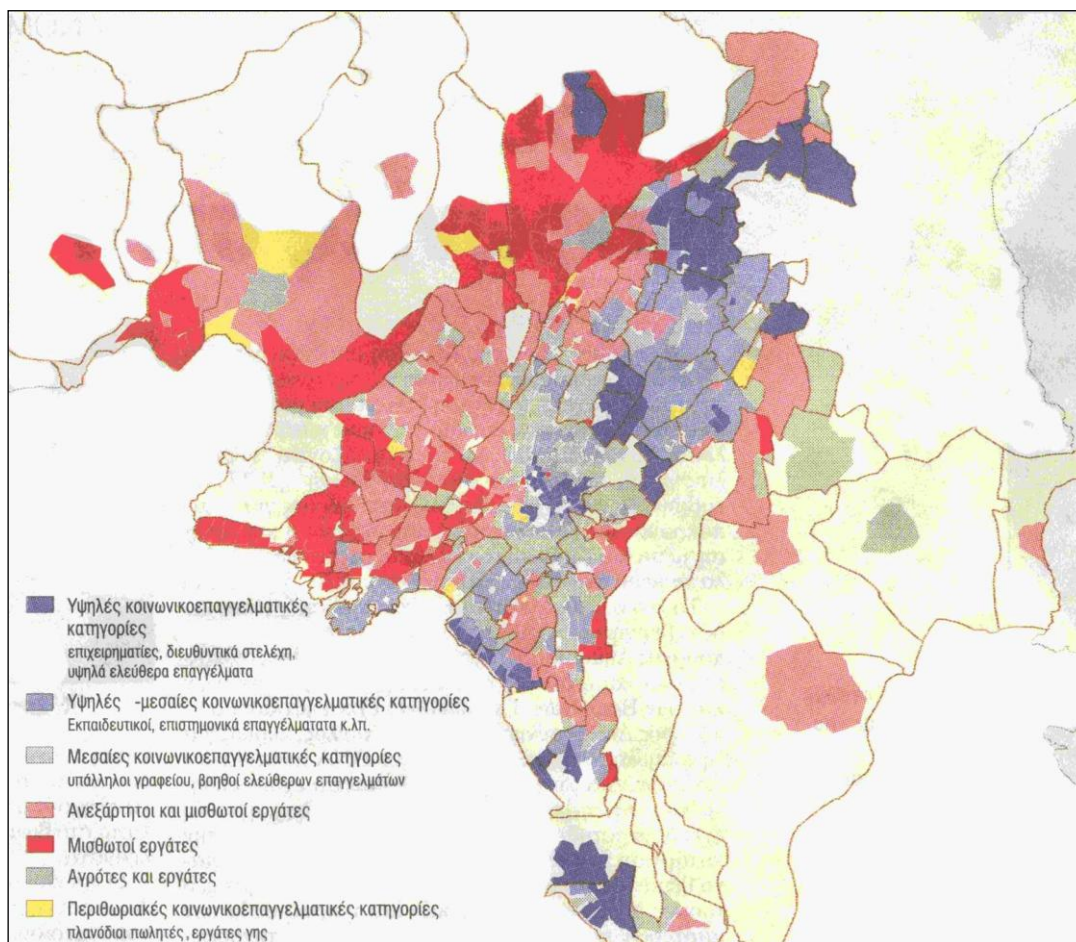
Χ-3. Διαίρεση λεκανοπεδίου Αθηνών. Πηγή: When the Global Meets the Local in Athens, N.Bobolos, 2005

Αν και στο Λεκανοπέδιο, διέκρινε κανείς (α)μια κεντρική πυκνοδομημένη περιοχή που αποτελείται από το Δήμο Αθηναίων και τους όμορους δήμους, με πυρήνα το αθηναϊκό ιστορικό κέντρο και (β)τις εκτεταμένες περιοχές των ανατολικών και δυτικών προαστίων, στην ουσία οι διαφορές στις χρήσεις, τις

δραστηριότητες και την ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος και οι αντίστοιχες εισοδηματικές κατηγορίες των κατοίκων, κατανέμονται μεταξύ ανατολικών και δυτικών περιοχών, ενώ ήσαν επίσης έκδηλες στις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες και στο Ιστορικό Κέντρο.

Εισοδηματικά, οι κάτοικοι των ανατολικών προαστίων ανήκαν κυρίως στα μεσαία και ανώτερα στρώματα, ενώ οι κάτοικοι των δυτικών στα χαμηλότερα⁷⁸².

Ο πληθυσμός της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων, παρουσίαζε πολλές εισοδηματικές διαφοροποιήσεις που κατανέμονταν ανάλογα με την ποιότητα του περιβάλλοντος κάθε περιοχής· κατά μέσον όρο πάντως εντασσόταν εισοδηματικά στα χαμηλότερα μεσαία στρώματα⁷⁸³.

Χ-4. Κατανομή πληθυσμού κατά εργασιακή-κοινωνική κατηγορία. Στοιχεία 1991

Πηγή: Α.Γαλανόπουλος, «Τα m² της πάλης των τάξεων», *Ελευθεροτυπία*, 24-1-2001, σ.48-49.

Οι διαφορετικές διαστάσεις της συγκρότησης του χώρου και των λειτουργιών του που αναπτύσσονται ακολούθως, συναρμολογούν με σαφήνεια το διχασμό και τα λειτουργικά και περιβαλλοντικά ελλείμματα της συγκρότησης του αθηναϊκού λεκανοπέδιου, στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Α.Χρήσεις γης και περιβαλλοντική ποιότητα

⁷⁸² Μαλούτας Θ., Πανταζής Π. κ.ά., «Η κοινωνική γεωγραφία των ελληνικών πόλεων. Αθήνα - Λάρισα - Βόλος», Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Δυτικής Αθήνας (ΑΣΔΑ), «Αναφορά στη δυτική Αθήνα».

⁷⁸³ Μαλούτας Θ., Πανταζής Π. κ.ά., «Η κοινωνική γεωγραφία των ελληνικών πόλεων. Αθήνα - Λάρισα - Βόλος»

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην ανατολική πλευρά της Αθήνας και των όμορων δήμων και στα ανατολικά προάστια, κυριαρχούσαν οι περιοχές κατοικίας και οι τριτογενείς χρήσεις που αναπτύσσονταν κατά μήκος των οδικών αξόνων. Στη δυτική πλευρά της Αθήνας και στα δυτικά προάστια, ο οικιστικός ιστός αναμειγνυόταν σε μεγάλο βαθμό ανοργάνωτα με δευτερογενείς χρήσεις (βιομηχανία, βιοτεχνία, χονδρεμπόριο), οι οποίες αναπτύσσονταν επίσης έντονα στους κυρίους οδικούς τους άξονες. Η προηγούμενη διαφοροποίηση, καθιστά προφανή την ανισότητα των επιπτώσεων των παραγωγικών χρήσεων στην ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος, εις βάρος των δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου.

Ανάλογη διαίρεση, αφορούσε στις γειτονίες του ιστορικού κέντρου της Πρωτεύουσας που χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες:

- Τις πλεονεκτικές κεντρικές και ανατολικές γειτονίες (Πλάκα, Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Μετς, Θησείο) που βρίσκονται κοντά σε λόφους, άλση και αρχαιολογικούς χώρους, όπου οι μονοκατοικίες κυριαρχούσαν, δημιουργώντας ένα μοναδικό οικιστικό περιβάλλον από αισθητική και λειτουργική άποψη και των οποίων το κύριο στοιχείο υποβάθμισης μέχρι τη δεκαετία του 1990, υπήρξε η ερήμωση που προήλθε από τους περιορισμούς προστασίας των αρχαιολογικών τόπων, μνημείων και ευρημάτων και την ασύμβατη με τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση πολεοδομική μορφή.
- Τις μειονεκτικές δυτικές γειτονίες (Ψυρρή, Κεραμεικός, Γκάζι, Μεταξουργείο, Βοτανικός, Κολωνός) που βρίσκονται στο πλέγμα και τον κλοιό οδικών και σιδηροδρομικών αξόνων και όπου η υποβάθμιση δεν είχε προέλθει μόνον από περιορισμούς και ασυμβατότητες όπως στις προηγούμενες περιοχές, αλλά και από την επέκταση οχλουσών δευτερογενών και κακόφημων χρήσεων, τη βαριά κυκλοφορία, την έντονη περιβαλλοντική ρύπανση· εκεί, η αλλοίωση του ιστορικού αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού χαρακτήρα υπήρξε βαρύτερη, καθώς οι πολύπλευρες πηγές υποβάθμισης, είχαν αφήσει επιπλέον την ανανέωση του πολεοδομικού ιστού ανολοκλήρωτη, διαμορφώνοντας ιδιόμορφα αστικά περιβάλλοντα, όπου ο ημιερείπωμένος παραδοσιακός οικιστικός ιστός, αναμειγνυόταν με κακοφτιαγμένα, ασυντήρητα ή ημιτελή πολυώροφα κτίρια, βιοτεχνικά υπόστεγα, κενά οικοπέδα, κ.ο.κ. που αναπτύσσονταν σ' ένα υπόβαθρο ελλειμματικών και εγκαταλελειμμένων δημόσιων χώρων.

Β.Υποδομές και εξοπλισμοί

Στον τοπικό κοινωνικό εξοπλισμό (σχολεία, παιδικοί σταθμοί, κέντρα υγείας κ.τ.λ.), η Αθήνα και οι όμοροι πυκνοδομημένοι δήμοι είχαν πολύ μεγάλες ελλείψεις, που συνδέονται με την σπανιότητα της δημόσιας και αδόμητης γης και τις υψηλές τιμές των ακινήτων για την εξασφάλιση σχετικών χώρων⁷⁸⁴.

Στο επίπεδο των ευρύτερων εξοπλισμών, η υστέρηση των δυτικών προαστίων ήταν έκδηλη:

- Στα δυτικά προάστια υπήρχαν μόνο τέσσερα γενικά νοσοκομεία, έναντι περισσότερων από εικοσιπέντε στην Αθήνα και τα ανατολικά προάστια. Ανάλογη με την προηγούμενη ήταν η ανισότητα και στα ειδικευμένα

⁷⁸⁴ Κοσμάκη Π. κ.ά., *Ανάπλαση κεντρικών περιοχών κατοικίας, μελέτη περίπτωσης Κάτω Πατήσια*, σ.81,85

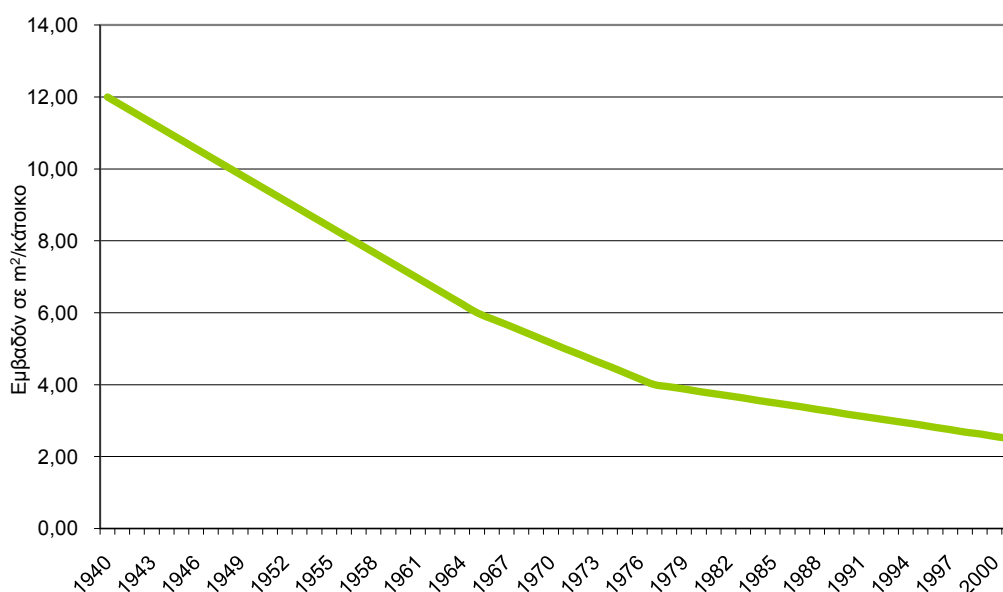
θεραπευτήρια, ενώ τα ιδιωτικά νοσοκομεία βρίσκονταν όλα στο ανατολικό Λεκανοπέδιο.

- Κανένα πανεπιστήμιο ή ιδιωτικό ίδρυμα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, δημόσιο ή ιδιωτικό πολιτιστικό ίδρυμα (μουσείο, βιβλιοθήκη, ερευνητικό ίδρυμα, ινστιτούτο κ.τ.λ.), δε βρισκόταν στο δυτικό Λεκανοπέδιο. Αντιθέτως, στο πλαίσιο μιας προφανούς λογικής ανταπόκρισης στην - ανακυκλούμενη- ανάλογη ζήτηση, είχαν συγκεντρωθεί στα δυτικά προάστια τα Τ.Ε.Ι. τα τεχνικά λύκεια και οι σχολές επαγγελματικής κατάρτισης.

Γ.Ελεύθεροι χώροι

Όπως φαίνεται στην ακόλουθη γραφική παράσταση, από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, υπήρξε διαρκής η μείωση των χώρων πρασίνου και αναψυχής⁷⁸⁵.

Γ-2. Εξέλιξη αναλογίας ελεύθερων χώρων και πρασίνου στο λεκανοπέδιο Αθηνών

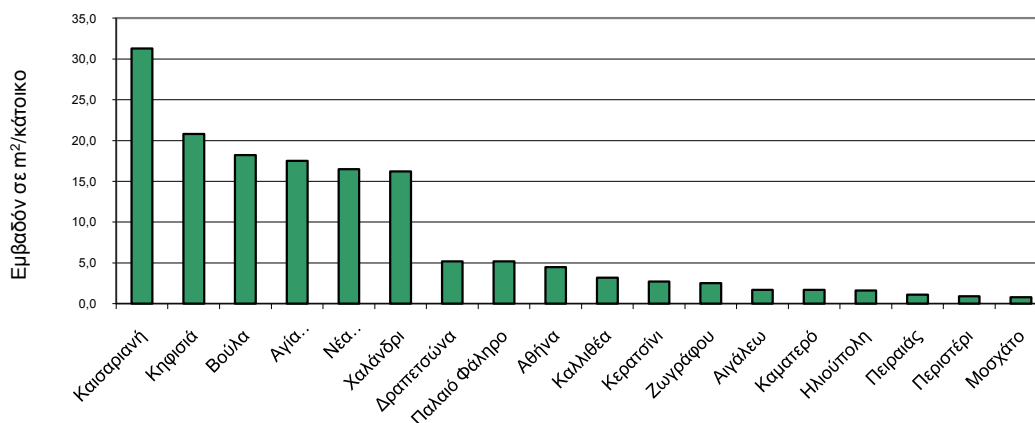
Η ποιότητα του πολεοδομικού χώρου στο Λεκανοπέδιο όμως, χαρακτηριζόταν από μεγάλες ανισότητες με προέλευση τις ιστορικές καταβολές κάθε περιοχής. Τα ανατολικά προάστια διέθεταν τους καλύτερους σχετικούς όρους, καθώς ο σχηματισμός τους προερχόταν από διαδικασίες προγραμματισμένου (αν και συνήθως ιδιωτικού) σχεδιασμού. Στην Αθήνα και τους όμορους δήμους, όπου το κύριο πρόβλημα είναι η ένταση εκμετάλλευσης του εδάφους, οι εσωτερικές ανισότητες ήσαν τεράστιες. Ορισμένες τέτοιες περιοχές όπως και τα δυτικά προάστια, διέθεταν τους χειρότερους όρους πολεοδομικού περιβάλλοντος, καθώς έχουν προέλθει από ζώνες αυτοστέγασης που εντάχθηκαν στον πολεοδομικό ιστό χωρίς ουσιαστικό ανασχεδιασμό, ενώ η ανάμειξη της κατοικίας με δευτερογενείς χρήσεις επιδείνωνε την κατάσταση.

Ένα χαρακτηριστικό μέγεθος που αναδεικνυε τις προηγούμενες ανισότητες

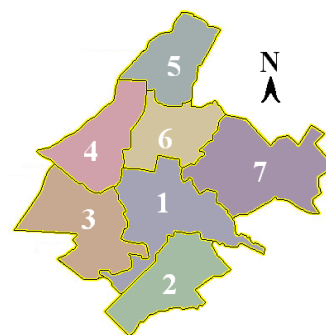
⁷⁸⁵ Πηγή στοιχείων: Σκλαβούνος Γ., αναφ. σε Φρεμεντίτη Σ., «Το τελευταίο πράσινο της Αττικής», *Ελευθεροτυπία*, 13-5-2001, σ.6

είναι το ποσοστό των ελεύθερων χώρων. Στην ακόλουθη γραφική παράσταση, είναι εμφανής η συντριπτική υπεροχή των ανατολικών προαστίων, όπου οι ελεύθεροι χώροι πρασίνου και αναψυχής ανά κάτοικο, ήσαν τρεις έως έξη φορές περισσότεροι αυτών της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων και έξη έως τριανταπέντε φορές περισσότεροι αυτών των δυτικών προαστίων⁷⁸⁶.

Γ-3. Κατανομή ελεύθερων χώρων αναψυχής και πρασίνου στο λεκανοπέδιο Αθηνών:

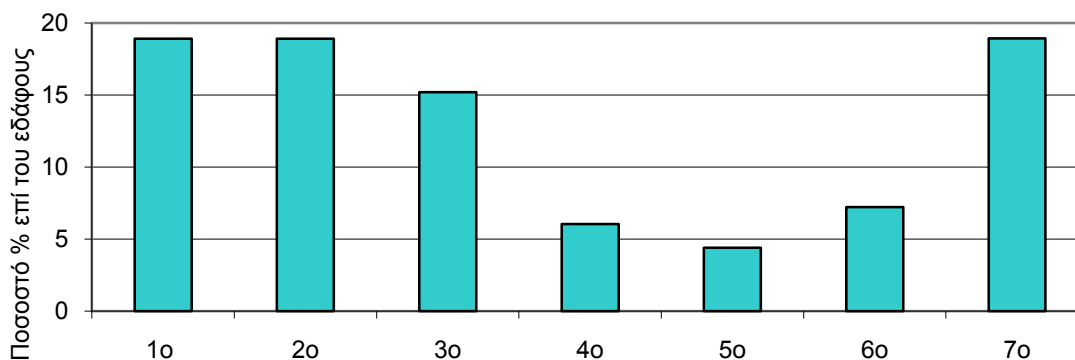

Στη ίδια την Αθήνα, όπου οι επιφάνειες πρασίνου και αναψυχής αποτελούσαν κατά μέσον όρο το 14,3% του εδάφους της, με αναλογία 4,5m² ανά κάτοικο, υπήρχαν επίσης, όπως φαίνεται στην ακόλουθη γραφική παράσταση⁷⁸⁷, μεγάλες εσωτερικές ανισότητες. Στην πραγματικότητα μάλιστα, μόνο στο 1ο διαμέρισμα το υψηλό συγκριτικά ποσοστό αντιστοιχούσε σε προσβάσιμους δημόσιους χώρους στο ιστορικό κέντρο της πόλης, ενώ στο 2^ο, 3^ο και 7^ο διαμέρισμα, τα υψηλά ποσοστά αντιστοιχούσαν σε μεγάλους αρχαιολογικούς και άλλους χώρους, δύσκολα προσβάσιμους στους κατοίκους. Οποσδήποτε, πρόκειται για ελεύθερους, φυτεμένους και όχι δομημένους χώρους, τους οποίους το 4^ο, 5^ο και 6^ο διαμέρισμα δε διαθέτουν καν.

Χ-5. Διαμερίσματα Δήμου Αθηναίων.

Γ-4. Κατανομή ελεύθερων χώρων-πρασίνου στα διαμερίσματα του δήμου Αθηναίων:

⁷⁸⁶ Πηγή στοιχείων: Αττικό Μετρό Α.Ε., αναφ. σε «Μελέτη Ανάπτυξης Μετρό», *Η Καθημερινή*, 4-6-1998, σ.6

⁷⁸⁷ Πηγή στοιχείων: Φρεμεντίτης Σ., «Το τελευταίο πράσινο της Αττικής», *Ελευθεροτυπία*, 13-2-2001, σ.6

Στο ζήτημα των ελεύθερων χώρων, είναι έτσι και στο Δ.Α. έκδηλη η διαφοροποίηση μεταξύ ανατολικών και δυτικών περιοχών: οι προηγούμενες ανισότητες είναι εντονότερες, ανάμεσα στις πλεονεκτικότερες περιοχές του ιστορικού κέντρου και τις πυκνοδομημένες αθηναϊκές γειτονίες, ιδίως όταν τα μεγέθη εξετάζονται στη μικροκλίμακα των τελευταίων: π.χ. στα Κάτω Πατήσια, τα ποσοστά ελεύθερων χώρων είναι υποδεκαπλάσια του μέσου αθηναϊκού όρου (1,2% του εδάφους της περιοχής ή 0,5 m²/κάτοικο)⁷⁸⁸.

Δ.Οδική κυκλοφορία

Οι προηγούμενες ανισότητες στη συγκρότηση και την ποιότητα του πολεοδομικού περιβάλλοντος στο Λεκανοπέδιο (στους ελεύθερους χώρους, τις υποδομές, τους εξοπλισμούς και την κατανομή των παραγωγικών χρήσεων), συνδυάζονταν με μια κοινή για ολόκληρη την Πρωτεύουσα συνισταμένη περιβαλλοντικής υποβάθμισης που πήγαζε από τα πολύπλευρα λειτουργικά ελλείμματα του Λεκανοπεδίου: την αύξηση των οχημάτων, τόσο των αυτοκινήτων, όσο και των δικύκλων που στην Ελλάδα ήσαν τα περισσότερα ανά κάτοικο στον κόσμο, τη διόγκωση της οδικής κυκλοφορίας και τη δραματική ανεπάρκεια χώρων στάθμευσης.

Στις πυκνοδομημένες κεντρικές και περικεντρικές περιοχές, εντονότερο εμφανιζόταν το πρόβλημα στάθμευσης των οχημάτων: από το έλλειμμα των 80 χιλ. θέσεων στάθμευσης στο Λεκανοπέδιο, οι 50 χιλ. έλειπαν από την περιοχή του «δακτυλίου» της Αθήνας⁷⁸⁹.

Η αύξηση της κυκλοφορίας, ήταν μεγαλύτερη στα ανατολικά προάστια⁷⁹⁰, όπου υπήρχαν οι υψηλότεροι δείκτες ιδιοκτησίας επιβατικών αυτοκινήτων⁷⁹¹ και οι χωροκοινωνικές συνθήκες εντατικότερης χρήσης τους.

Κύρια αποτελέσματα της αυξημένης οδικής κυκλοφορίας σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες σχετικούς με την οργάνωση του αστικού χώρου, ήταν:

α.Ο αποκλεισμός των πεζών από το δημόσιο χώρο:

Η αυξανόμενη πλημμυρίδα των αυτοκινήτων, που καταλάμβανε, έφθειρε και μόλυνε τον αστικό χώρο, πίεζε όλο και περισσότερο τους πεζούς, αποθαρρύνοντας τη χρήση των δημόσιων χώρων και ενθαρρύνοντας περαιτέρω τη χρήση των ιδιωτικών οχημάτων.

Οι μισοί κάτοικοι της Πρωτεύουσας ήσαν ως πεζοί, αποκλεισμένοι (27% εντελώς και 22% μερικά) από τον αστικό ιστό της πόλης, ενώ η μετακίνηση των πεζών, ακόμη και στα πεζοδρόμια, χαρακτηριζόταν ως επικίνδυνη για την ασφάλειά τους⁷⁹². και καθώς ο εχθρικός έναντι των πεζών δημόσιος χώρος, επιβαρύνει περισσότερο τους κατοίκους των περιοχών της πόλης, όπου ο δημόσιος χώρος είναι λιγοστός, εύλογη είναι η υπόθεση ότι το πρόβλημα επικεντρωνόταν στις κεντρικές και δυτικές περιοχές του Λεκανοπεδίου.

⁷⁸⁸ Κοσμάκη Π. κ.ά., *Ανάπλαση κεντρικών περιοχών κατοικίας, μελέτη περίπτωσης Κάτω Πατήσια*, σ.66-67

⁷⁸⁹ Μελέτες ΥΠΕΧΩΔΕ-Ο.Ρ.Σ.Α.-Ε.Μ.Π., αναφ. σε Τζαναβάρα Χ., «Οδομαχίες για μια θέση στάθμευσης», *Ελευθεροτυπία*, 16-1-2000, σ.88-89

⁷⁹⁰ Mitoula R., Patargias P., Abeliotis K., «The transformation efforts in the city of Athens (Greece) towards environmentally friendly transportation»

⁷⁹¹ Απτικό Μετρό, «Μελέτη Ανάπτυξης Μετρό-1999», αναφ. σε Παπαδάκος Γ., «Τα Σεπτόλια κοντράρουν τη Γλυφάδα», *Ελευθεροτυπία*, 6-2-2000, σ.88

⁷⁹² Γραφείο μελετών Α.Μ.Ε.Α. του ΥΠΕΧΩΔΕ και Έρευνα Απτικό Μετρό Α.Ε., αναφ. σε Καρατζίου Ν., «Πόλη για λίγους η Αθήνα», *Ελευθεροτυπία*, 6-12-1998, σ.125

β.Η ατμοσφαιρική ρύπανση:

Κυρίως στην οδική κυκλοφορία (80%) και δευτερευόντως στα συστήματα κεντρικής θέρμανσης και τη βιομηχανία, οφειλόταν η μεγάλη ρύπανση της ατμόσφαιρας στο Λεκανοπέδιο⁷⁹³.

Στις πυκνοδομημένες κεντρικές και περικεντρικές περιοχές, η έλλειψη ελεύθερων χώρων αύξανε τις επιπτώσεις της ατμοσφαιρικής ρύπανσης⁷⁹⁴.

Στα ανατολικά προάστια, όπου υπήρχε η μεγαλύτερη αύξηση οχημάτων και κυκλοφορίας, εμφανιζόταν σημαντική άνοδος των κυκλοφοριακών ρύπων⁷⁹⁵.

Στα δυτικά, η μόλυνση της ατμόσφαιρας προερχόταν σε μεγάλο βαθμό και από τις έντονα ρυπογόνες γειτονικές εγκαταστάσεις βιομηχανίας⁷⁹⁶, διάθεσης απορριμμάτων και λυμάτων και την ανάμιξη των παραγωγικών με τις οικιστικές χρήσεις⁷⁹⁷.

γ.Η ηχορύπανση:

Η ηχορύπανση, αλληλένδετη με την οδική κυκλοφορία, αλλά και την πυκνή δόμηση, την ανάμιξη των χρήσεων κ.ά. συνεπαγόταν επίσης τη σοβαρή υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος, καθώς το 59% των κατοίκων του Λεκανοπεδίου, ζούσε σε απαράδεκτα υψηλές συνθήκες θορύβου (>69db)⁷⁹⁸. Είναι εύλογο ότι οι δυσμενέστερες επιπτώσεις της ηχορύπανσης εμφανίζονταν εκεί όπου συνδυάζεται η πυκνή δόμηση με την αυξημένη και διάχυτη οδική κυκλοφορία, δηλ. στις κεντρικές και περικεντρικές ζώνες του Λεκανοπεδίου.

Ε.Η κρίση του Λεκανοπεδίου

Η παράθεση των προηγούμενων στοιχείων, αναδεικνύει τα κύρια στοιχεία που καθόριζαν τόσο την γενικευμένη λειτουργική και περιβαλλοντική κρίση της Πρωτεύουσας, όσο και την ανισοκατανομή της ποιότητας του αστικού χώρου, στην οποία βρισκόταν το Λεκανοπέδιο, καθώς εισερχόταν στη δεκαετία του 1990, με διαφορετικές συνέπειες για κάθε περιοχή του Λεκανοπεδίου:

- Στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες, η λειτουργική και περιβαλλοντική υποβάθμιση, οδηγούσε σε σταδιακή αποχώρηση των ευπορότερων κατοίκων για τα ανατολικά προάστια, ελάττωση του πληθυσμού, καθοδική πορεία της μέσης εισοδηματικής στάθμης και της δημογραφικής ισορροπίας, μείωση της ζήτησης ακίνητων και παρακμή της κοινωνικοοικονομικής ζωής.
- Στο Ιστορικό Κέντρο, η χρόνια έλλειψη κατοίκων και δραστηριοτήτων

⁷⁹³ Γιάνναρου Λ., «Αυτοκίνητα, ο βασικός ένοχος για το νέφος της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 14-4-2002

⁷⁹⁴ European Commission, CAFE Workplan, «Item 7: Draft Guidance on Ozone, Greece», Kambezidis H., Sifakis N. «Air quality in the Greater Athens Area»

⁷⁹⁵ Χατζηιωαννίδου Ε., «Έξωση σε φορτηγά, νταλίκες από τέσσερις δήμους», *Η Καθημερινή*, 25-11-2003, Μανωλάς Χ., «Οι λεωφόροι έφεραν ρύπους!», *Τα Νέα*, 19-01-2004, σ.Ν65

⁷⁹⁶ Φρεμεντίτης Σ., «Τα φουγάρα της διπλανής πόρτας», *Ελευθεροτυπία*, 10-3-2002, σ.48-49

⁷⁹⁷ ΑΣΔΑ, «Αναφορά στη δυτική Αθήνα, Επερώτηση Νιώτη Γ.στη Βουλή την 17-7-2003 προς την Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ », χ.υ.«Δεν αντέχουν άλλο τη δυσοσμία», *Ελευθεροτυπία*, 20-9-2003, Λαμπρόπουλος Γ., «Να κλείσει η Ψυτάλεια», *Ελευθεροτυπία*, 10-6-2004, Τερζής Γ., «Λύματα Αττικής», *Η Καθημερινή*, 3-10-2004

⁷⁹⁸ Στοιχεία Τμήματος Καταπολέμησης Θορύβου ΥΠΕΧΩΔΕ, αναφ. σε Μανωλάς Χ., «Ο θόρυβος άλλαξε γειτονιά!», *Τα Νέα*, 12-02-2004, σ.Ν20, Σταυρακάκης Μ., «Πρόστιμα για τα decibel», *Ο Επενδυτής*, 7/8-6-1997, σ.58

εντεινόταν, οδηγώντας ιστορικές γειτονιές (Εμπορικό Τρίγωνο, Ψυρρή, Κεραμεικός, Μεταξουργείο, Γκάζι, Θησείο, Φιλοπάππου κ.ά.) σε ερήμωση, παρακμή και υποβάθμιση (απουσία κατοίκων και δραστηριοτήτων, πλήθος εγκαταλελειμμένων κτιρίων και ερειπίων, αύξηση των οχλουσών και κακόφημων χρήσεων κ.ά.).

- Στα ανατολικά προάστια, η διαρκής εισροή μεσαίων στρωμάτων από τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες, συνεπαγόταν αύξηση των κατασκευών και διαρκή ζήτηση οικοδομήσιμης γης, η εντατική χρήση της οποίας οδηγούσε και εξάντληση των σχετικών αποθεμάτων και υποβάθμιση του γύρω φυσικού περιβάλλοντος (ρύπανση γης και υδάτων, καταστροφή δασών κ.ά.). Συγχρόνως, η μετατόπιση μεγάλου τμήματος του αθηναϊκού πληθυσμού, επέσυρε μεγάλη αύξηση μετακινήσεων, οδικής κυκλοφορίας, ατμοσφαιρικής ρύπανσης κτλ υποβαθμίζοντας περαιτέρω το περιβάλλον των ανατολικών προαστίων και δυσχεραίνοντας τη φυσική επικοινωνία με την Αθήνα, με την οποία ο πληθυσμός των ανατολικών προαστίων -που προέρχεται στο μεγαλύτερο ποσοστό του από τις κεντρικές και περικεντρικές αθηναϊκές ζώνες- διατηρεί ποικίλους δεσμούς.
- Τα δυτικά προάστια, έπασχαν από φυσική απομόνωση, έλλειψη υποδομών και κοινωνικού εξοπλισμού, υποβαθμισμένο αστικό και περιαστικό περιβάλλον και έλλειψη ελκυστικότητας για κατοικία ή τριτογενείς επενδύσεις, εμφανίζοντας μια εικόνα χωρικής και κοινωνικής εσωστρέφειας.

5.1.2.Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο

Από τη δεκαετία του 1990, παρατηρήθηκαν στο Λεκανοπέδιο εκτεταμένοι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί που άσκησαν θεαματική επίδραση στη συγκρότηση του αστικού χώρου και έφεραν τη σφραγίδα της μεταβιομηχανικής εποχής: νέοι τρόποι και νέα πρότυπα ζωής, νέα αιτήματα στα πεδία της κατοικίας, της κατανάλωσης και του ελεύθερου χρόνου, η πλημμυρίδα των ξένων μεταναστών, η αποβιομηχάνιση, η ανάπτυξη της μεταβιομηχανικής οικονομίας, αποτελούσαν τους κύριους συντελεστές των αλλαγών στο πολεοδομικό συγκρότημα της Πρωτεύουσας.

5.1.2.1.Στατιστικά στοιχεία μεταβολών στον πληθυσμό και τις αξίες κατοικιών

A.Πληθυσμιακές μεταβολές (1991-2001)

Π-2. Πληθυσμιακές μεταβολές (1991-2001):

	2001	1991	Μεταβολή	
Αθήνα	736.406	772.072	-35.666	-4,62%
Όμοροι δήμοι Αθηνών (Ταύρος, Καλλιθέα, Νέα Φιλαδέλφεια, Νέα Χαλκηδόνα, Νέα Σμύρνη, Δάφνη, Υμηττός, Βύρωνα, Καισαριανή, Ζωγράφου, Γαλάτσι, Νέα Ιωνία)	555.357	554.158	1.199	0,22%
Αθήνα - Όμοροι δήμοι Αθηνών	1.291.763	1.326.230	-34.467	-2,60%

	2001	1991	Μεταβολή	
Πειραιάς	176.733	182.671	-5.938	-3,25%
Νοτιοδυτικά προάστια (Μοσχάτο, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Νίκαια, Κορυδαλλός, Κερατσίνι, Πέραμα, Δραπετσώνα, Σαλαμίνα)	343.784	323.745	20.039	6,19%
Πειραιάς – Νοτιοδυτικά προάστια	520.517	506.416	14.101	2,78%
Δυτικά προάστια-1 (Περιστέρι, Αιγάλεω, Αγία Βαρβάρα, Χαϊδάρη)	285.144	291.994	-6.850	-2,36%
Δυτικά προάστια-2 (Άγιοι Ανάργυροι, Ίλιον, Καματερό, Πετρούπολη)	184.344	164.753	19.591	11,89%
Δυτικά προάστια	469.488	456.747	12.741	2,79%
	2001	1991	Μεταβολή	
Νότια προάστια (Παλαιό Φάληρο, Άγιος Δημήτριος, Άλιμος, Ηλιούπολη, Αργυρούπολη, Ελληνικό, Γλυφάδα)	374.106	334.359	39.747	11,89%
	2001	1991	Μεταβολή	
Βόρεια προάστια-1 (Παπάγου, Φιλοθέη, Χολαργός, Ψυχικό, Νέο Ψυχικό)	74.391	78.676	-4.285	-5,45%
Βόρεια προάστια-2 (Αγία Παρασκευή, Βριλήσσια, Εκάλη, Κηφισιά, Λυκόβρυση, Μαρούσι, Μελίσσια, Μεταμόρφωση, Νέα Ερυθραία, Νέο Ηράκλειο, Νέα Πεντέλη, Πεντέλη, Πεύκη, Χαλάνδρι)	424.580	359.558	65.022	18,08%
Βόρεια προάστια	498.971	438.234	60.737	13,86%
	2001	1991	Μεταβολή	
Ανατολική Αττική	405.814	296.263	109.551	36,98%
	2001	1991	Μεταβολή	
Νότια και Βόρεια προάστια - Ανατολική Αττική	1.278.891	1.068.856	210.035	19,65%
	2001	1991	Μεταβολή	
Σύνολα	3.560.659	3.358.249	202.410	6,03%

Πηγή στοιχείων: Ε.Σ.Υ.Ε. απογραφές 1991, 2001

Η ομαδοποίηση των γεωγραφικών περιοχών, έγινε με βάση τη διοικητική διαίρεση (Ο.Τ.Α.), τη γεωγραφική εγγύτητα, τα γενικά πολεοδομικά και κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά (που αναλύονται σε επόμενο τμήμα) και την εξέλιξη των πληθυσμιακών τάσεων κάθε δήμου.

- Ο δήμος Αθηναίων αντιμετωπίζεται ως ενιαία περιοχή.

- Από τους όμορους δήμους Αθηνών (Ν.Ιωνία, Ν.Φιλαδέλφεια, Ν.Χαλκηδόνα, Ταύρος, Καλλιθέα, Ν.Σμύρνη, Δάφνη, Υμηττός, Βύρωνας, Καισαριανή, Γαλάτσι, Ζωγράφου), εξαιρέθηκαν (α)οι δήμοι που αν και σε άμεση γεωγραφική επαφή των διοικητικών τους ορίων με τα αντίστοιχα της Αθήνας, ως αστικές και οικιστικές περιοχές, βρίσκονται σε φυσική απόσταση από το δήμο Αθηναίων (Αιγάλεω, Περιστέρι, Άγιοι Ανάργυροι), (β)το Παλαιό και το Νέο Ψυχικό που ιστορικά συνιστούν τα πρώτα προάστια των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων και εντάσσονται στην πρώτη ζώνη των βορείων προαστίων.
- Ο δήμος Πειραιώς αντιμετωπίζεται ως ενιαία περιοχή.
- Οι υπόλοιποι δήμοι τις Νομαρχίας Πειραιώς (Μοσχάτο, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Νίκαια, Κορυδαλλός, Κερατσίνι, Πέραμα, Δραπετσώνα και Σαλαμίνα) αντιμετωπίζονται ως ενιαία περιοχή, αποτελώντας τα νότια δυτικά προάστια.
- Τα δυτικά προάστια, χωρίζονται σε δύο ζώνες, από τις οποίες η πρώτη (Περιστέρι, Αιγάλεω, Αγία Βαρβάρα, Χαϊδάρι), εμφανίζει σταθερότητα ή απώλειες πληθυσμού, ενώ η δεύτερη (Άγιοι Ανάργυροι, Ίλιον, Καματερό και Πετρούπολη), σημαντικές αυξήσεις.
- Τα ανατολικά προάστια, αποτελούνται από τρεις περιοχές: τα νότια προάστια, τα βόρεια προάστια και την ανατολική Αττική.
- Τα νότια προάστια (Παλαιό Φάληρο, Άγιος Δημήτριος, Άλιμος, Ηλιούπολη, Αργυρούπολη, Ελληνικό, Γλυφάδα) αντιμετωπίζονται ως ενιαία περιοχή.
- Τα βόρεια προάστια χωρίζονται σε δύο ζώνες, από τις οποίες η πρώτη (Παπάγου, Φιλοθέη, Χολαργός, Ψυχικό, Νέο Ψυχικό) εμφανίζει σταθερότητα ή απώλειες πληθυσμού, ενώ η δεύτερη (Αγία Παρασκευή, Βριλήσσια, Εκάλη, Κηφισιά, Λυκόβρυση, Μαρούσι, Μελίσσια, Μεταμόρφωση, Νέα Ερυθραία, Νέο Ηράκλειο, Νέα Πεντέλη, Πεντέλη, Πεύκη, Χαλάνδρι), σημαντικές αυξήσεις.
- Η ανατολική Αττική αντιμετωπίζεται ως ενιαία περιοχή.

Από τα στοιχεία της γενικής απογραφής πληθυσμού του 2001, προκύπτει ότι οι ξένοι στην Πρωτεύουσα και την ανατολική Αττική, υπολογίζονται σε ~330 χιλ. Η διαπίστωση ότι το 40% των ξένων ζει στην Αθήνα⁷⁹⁹, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο δήμος Αθηναίων συγκεντρώνει ~130 χιλ. ξένους μετανάστες, δηλ. ποσοστό σχεδόν 18% του αθηναϊκού πληθυσμού. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στο δήμο Αθηναίων, περίπου το ¼ των μαθητών κατάγονται από το εξωτερικό⁸⁰⁰.

Σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία για τον τόπο εγκατάστασης των ξένων μεταναστών και εμπειρικές παρατηρήσεις, μεγάλος αριθμός πρέπει να ζει και στους πυκνοδομημένους δήμους γύρω από την Αθήνα και τον Πειραιά. Οι περιοχές προτίμησης των ξένων μεταναστών, μεταξύ των οποίων οι άρρενες υπερτερούν σε αναλογία 2:1 και από τους οποίους οι μισοί είναι άγαμοι, μπορούν να εικασθούν και από τις πληθυσμιακές μεταβολές κατά φύλο⁸⁰¹: ενώ στα ανατολικά προάστια η υπεροχή των θηλέων είναι σαφής, στην

⁷⁹⁹ Πετρονιώτη Μ., Ζαρκιά Κ., *Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης. Κρυσταλλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές*

⁸⁰⁰ Τέλλογλου Τ., «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα», *Το Βήμα*, 25-11-2001, σ.Α44-Α45

⁸⁰¹ Ε.Σ.Υ.Ε., Γενικές απογραφές πληθυσμού 1991,2001

Αθήνα, τον Πειραιά και τα νοτιοδυτικά προάστια, εμφανίζεται υπερδιπλάσια αύξηση ή κάτω του μισού μείωση των αρρένων στα αποτελέσματα των πληθυσμιακών μεταβολών, κάτι που σε μικρότερο ποσοστό συμβαίνει και στα δυτικά προάστια.

Αν συνεπώς, κατ' αναλογία με ότι συμβαίνει στην Αθήνα, υποθεθεί ότι στους όμορους δήμους της και ανάλογα στον Πειραιά και τους όμορους δήμους του, το ποσοστό ξένων μεταναστών είναι της τάξεως του 18%, τότε πρέπει να αριθμούν αντιστοίχως περί τις 100 χιλ. και 95 χιλ.

Με βάση τις προηγούμενες παραδοχές στην Αθήνα, τον Πειραιά και τους γύρω πυκνοδομημένους δήμους, εικάζεται ότι ζουν αθροιστικά, περίπου 325 χιλιάδες ξένοι μετανάστες.

Αθροιστικά, ο πληθυσμός του Λεκανοπεδίου και της ανατολικής Αττικής, αυξήθηκε κατά 200 χιλ. κατοίκους⁸⁰² και αν δεν υπολογισθούν οι μετανάστες (+330 χιλ.), εμφάνισε κατά τη δεκαετία του 1990 μείωση κατά 130 χιλ.

Ο πληθυσμός της Αθήνας που μειώθηκε αριθμητικά σχεδόν κατά 5% (-35.000), αν δεν υπολογισθούν οι μετανάστες (+130 χιλ.), εμφάνισε μείωση 22% (-165 χιλ.).

Ο πληθυσμός των όμορών της δήμων, που εμφάνισε σταθερότητα (+0,2%), αν δεν υπολογισθούν οι μετανάστες (+100 χιλ.), μειώθηκε κατά ~18% (-100 χιλ.).

Ο πληθυσμός της Αθήνας και των όμορών της δήμων, δηλ. εμφάνισε συνολικά μείωση κατά ~265 χιλ. κατοίκους που αντικαταστάθηκαν από ~230 χιλ. ξένους μετανάστες.

Ανάλογα, ο Πειραιάς και τα νοτιοδυτικά προάστια, εμφάνισαν αύξηση πληθυσμού κατά 2,78% (+14 χιλ.) και αν δεν υπολογισθούν οι μετανάστες (+95 χιλ.), μείωση κατά ~15% (65 χιλ.).

Συνολικά συνεπώς, ο πληθυσμός της Αθήνας, του Πειραιά και των όμορών τους δήμων μειώθηκε, αν δεν υπολογισθούν οι μετανάστες, κατά 330 χιλ. κατοίκους (που αναπληρώθηκαν από 325 χιλ. μετανάστες). Από τους προηγούμενους, οι 130 χιλιάδες αποτελούν απόλυτη μείωση του πληθυσμού, ενώ οι υπόλοιπες 200 χιλιάδες, είναι εύλογο να θεωρηθεί ότι μετακινήθηκαν στα προάστια:

Ο πληθυσμός των νοτίων προαστίων (+40.000, +12%), των βορείων προαστίων (+60.000, +14%) και της ανατολικής Αττικής (+110.000, +37%), είχε μέση αύξηση σε ποσοστό 20% (+210.000).

Σύμφωνα λοιπόν με τα προηγούμενα στοιχεία, είναι εύλογη η υπόθεση ότι η μεγάλη πλειονότητα της αύξησης των 210 χιλ. κατοίκων στα ανατολικά προάστια και την ανατολική Αττική, προέρχεται από την περιοχή Αθήνας, Πειραιά και όμορων δήμων τους, της οποίας ολόκληρη η δημογραφική στήριξη που εξισορροπεί τις πληθυσμιακές απώλειες (-330 χιλ.) -δεδομένης και της δημογραφικής αδυναμίας των συγκεκριμένων περιοχών- προέρχεται από τους ξένους μετανάστες (+325 χιλ. κάτοικοι).

Τα βορειότερα δυτικά προάστια, εμφανίζουν μικρή αύξηση πληθυσμού (<3%), που μπορεί ν' αποδοθεί κυρίως στο δημογραφικό δυναμισμό τους⁸⁰³,

⁸⁰² Ε.Σ.Υ.Ε., Γενική απογραφή πληθυσμού 2001

⁸⁰³ ό.π.

αλλά και έντονες εσωτερικές διαφοροποιήσεις, που δημιουργούν την εικόνα μιας διαδικασίας «εσωστρεφούς προαστιοποίησης» από τους παλαιότερους πολυπληθείς και υποβαθμισμένους δήμους (Αγ. Βαρβάρα, Αιγάλεω, Περιστερί), προς τους νεώτερους και πλεονεκτικότερους (Πετρούπολη, Καματερό, Αγ.Ανάργυροι). Στα νότια δυτικά προάστια (της περιοχής Πειραιά), η υπερδιπλάσια πληθυσμιακή αύξηση (>6%) και άλλα στοιχεία του πληθυσμού, όπως τα μεγαλύτερα ποσοστά των αρρένων έναντι των θηλέων, προκαλούν ασάφεια, εγείροντας υποθέσεις ότι η διαδικασία εισροών και εκροών έχει στοιχεία των πληθυσμιακών τάσεων των δυτικών προαστίων, όσο και αυτών των πυκνοδομημένων περιοχών της Αθήνας.

Τα κύρια συμπεράσματα που εξάγονται από την ανάλυση των προηγούμενων δημογραφικών στοιχείων, είναι τα ακόλουθα:

- Από τη δεκαετία του 1990, συνεχίσθηκε έντονη η προαστιοποίηση, των πληθυσμών της Αθήνας, του Πειραιά και των γύρω πυκνοδομημένων δήμων, των οποίων τα οικιστικά κενά αναπληρώθηκαν περίπου ολοκληρωτικά από ξένους μετανάστες.
- Το προηγούμενο ρεύμα προαστιοποίησης, κατευθύνεται αποκλειστικά προς τα ανατολικά προάστια που εμφανίζουν έτσι σημαντικές αυξήσεις πληθυσμού.
- Στα δυτικά προάστια, η χαμηλή πληθυσμιακή αύξηση, συνδυάζεται κυρίως με μια εσωστρεφή πληθυσμιακή κινητικότητα, από τους παλαιότερους πυκνοδομημένους και υποβαθμισμένους δήμους που εμφανίζουν μικρές απώλειες πληθυσμού προς τους πλεονεκτικότερους που εμφανίζουν αξιόλογες αυξήσεις.

Β.Εξελίξεις στις τιμές κατοικιών

Στην έρευνα των τιμών κατοικιών του Λεκανοπεδίου, δεν ελήφθησαν υπ' όψιν οι αντικειμενικές αξίες ακινήτων του Υ.Ο. αλλά αναζητήθηκαν οι πραγματικότητες της αγοράς. Η προηγούμενη επιλογή, βασίσθηκε στη διαπίστωση ότι οι πρώτες δεν είναι αντιπροσωπευτικές ούτε των πραγματικών αξιών, αλλά ούτε των μεταξύ τους συσχετισμών: είναι ενδεικτικό το γεγονός, ότι σύμφωνα με πρόσφατη δημοσιογραφική έρευνα, οι αντικειμενικές τιμές ακινήτων, παρουσιάζουν σε ολόκληρο το Λεκανοπέδιο μεγάλες και ανομοιογενείς αποκλίσεις από τις τιμές της αγοράς (40%-182%)⁸⁰⁴.

Οι τιμές κατοικίας, για το λεκανοπέδιο Αθηνών της περιόδου 1990-2004, που παρατίθενται στον ακόλουθο πίνακα, διαμορφώθηκαν από την εμπειρική επεξεργασία πληροφοριών που αντλήθηκαν από τον ημερήσιο αθηναϊκό τύπο. Οι τιμές αποτελούν μέσους όρους των τιμών νέων και παλαιών διαμερισμάτων. Από την ποικιλία τιμών για κάθε έτος και περιοχή, έχουν αντιστοίχως εξαχθεί οι μέσοι όροι, ενώ όπου βρέθηκαν τιμές μόνο νέων διαμερισμάτων, δημιουργήθηκαν υποθετικές τιμές παλαιού διαμερίσματος, μειωμένες κατά το $\frac{1}{3}$ και ακολούθως εξήχθησαν οι μέσοι όροι.

⁸⁰⁴ Γ.Φιντικάκης, «Έκρηξη αντικειμενικών σε 70 περιοχές», *Τα Νέα*, 22-03-2004, σ.Ν70

Π-3. Εξέλιξη τιμών κατοικιών λεκανοπεδίου Αθηνών (1990-2004, σε €):

ΠΕΡΙΟΧΗ	1990	1993-94	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003-04
Αγία Βαρβάρα							866			
Αγία Παρασκευή	525		833		1.056	1.262	1.599	1.669	1.956	1.958
Άγιοι Ανάργυροι					763	719				
Άγιος Δημήτριος					763			1.345		
Αθήνα-Ακρόπολη		1.042		1.321	1.394	1.467	2.465	2.260		
Αθήνα-Αμπελόκηποι	475	499	767	558	748	1.101	1.130	1.236	1.528	1.725
Αθήνα-Τρούμαν					710					2.684
Αθήνα-Ανάκτορα		1.350		1.731	1.865	2.568	4.109	4.109		3.750
Αθήνα-Βοτανικός		323		528			792	792		1.165
Αθήνα-Γκάζι		323		528						
Αθήνα-Γκύζη	458	470	750	602	792			1.101	1.101	1.540
Αθήνα-Εξάρχεια				572	734	1.101				1.915
Αθήνα-Χίλτον-Ευαγγελισμός							1.247	1.247		
Αθήνα-Θησείο				1.174	998	1.614	1.614	1.614		1.840
Αθήνα-Ιλίσσια				616			1.365	1.467		
Αθήνα-Κολωνάκι		719		1.027	1.494	2.201	3.375	3.294	3.057	3.755
Αθήνα-Κολωνός						778	895	895		1.455
Αθήνα-Κουκάκι		528		646			983	983		1.850
Αθήνα-Κυψέλη	417	367	708	572	631			1.223	1.223	1.535
Αθήνα-λ. Κηφισίας							1.467			
Αθήνα-Λιοσίων-Βάθης-Σ.Λαρίσης							851	851		892
Αθήνα-Λυκαβηττός					1.290	1.834	3.375	2.172		3.365
Αθήνα-Μακρυγιάννη						1.174	1.658	1.658		
Αθήνα-Μεταξουργείο-Κεραμεικός				734		690	763	763		1.150
Αθήνα-Μετς		572		866	920	1.394		1.643		2.745
Αθήνα-Μοναστηράκι		455		616						
Αθήνα-Μουσείο		382		572						
Αθήνα-Νεάπολη		455		690						1.775
Αθήνα-Νέος Κόσμος					675	895	836	1.064	1.223	1.610
Αθήνα-Πλ. Βικτωρίας							734			1.200
Αθήνα-Πλ. Αττικής							880			1.300
Αθήνα-Ομόνοια						954				920

ΠΕΡΙΟΧΗ	1990	1993-94	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003-04
Αθήνα-Παγκράτι	433	455	750	631		983		1.145	1.101	1.625
Αθήνα-Πατήσια		396		543	675	939	880	1.132	1.223	1.470
Αθήνα-Πετράλωνα							954	954		1.685
Αθήνα-Πλάκα		807		1.350	1.480	1.731	2.348	1.996		3.595
Αθήνα-Σεπόλια						880	880	866		1.475
Αθήνα-Σκουζέ						954				
Αθήνα-Φιλοπάππου					1.291	2.054				2.450
Αθήνα-Ψυρρή		293		646	734	954	1.145	1.145		
Αιγάλεω	375		550		719	836	851	906	1.039	1.300
Άλιμος	458		792		1.115	1.335		1.695	1.956	1.958
Αργυρούπολη					968	1.027		1.393	1.406	
Άρτεμις (Λούτσα)						880	1.218			
Ασπρόπυργος					631	719				
Αχαρναί (Μενίδι)					646	719	880	880		
Βάρκιζα					1.585			1.511		
Βούλα	708		1.125		1.350	1.394		2.042	1.956	2.625
Βουλιαγμένη					2.054	2.201	3.962	2.812	3.057	3.500
Βριλήσσια	542		875		983	1.145	1.614	1.321	1.651	1.958
Βύρωνας	333		583					1.406	1.406	
Γαλάτσι	442		758		866	954	1.394	1.208	1.467	1.690
Γέρακας					719		1.203	1.115		
Γλυκά Νερά					704					
Γλυφάδα	667		1.042		1.291	1.585	2.788	1.993	2.079	2.575
Δάφνη					807	924	910	1.056		
Δραπετσώνα					616	734	719	801	795	
Δροσιά					1.071	1.189		1.291	1.284	
Εκάλη					1.482	1.761	2.641	2.421	1.956	
Ελευσίνα						748				
Ελληνικό					1.071	1.159		1.379		
Ηλιούπολη				660	950	1.115	1.027	1.371	1.528	2.040
Ηράκλειο Αττικής					954		1.174	1.259	1.528	
Θρακομακεδόνες					924	880	1.365	1.056		
Ίλιον, Ανθούπολη, Κηπούπολη	350		550		690		836	839	978	1.292
Καισαριανή	350		650		905					1.790

ΠΕΡΙΟΧΗ	1990	1993-94	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003-04
Καλλιθέα					807	983	983	1.065	1.162	
Κερατσίνι					660	792	734	764	795	
Κεφαλάρι							3.081	3.081	2.323	2.933
Κηφισιά					1.335	1.526	2.157	2.213	2.201	
Κορυδαλλός	400		550		748	836	836	891	917	1.417
Κορωπί					836	734				
Μάνδρα						719				
Μαραθώνας					734					
Μαρκόπουλο					734	690		807		
Μαρούσι	525		854		1.027	1.159	1.541	1.483	1.528	1.920
Μελίσσια	542		875					1.651	1.651	2.075
Μεταμόρφωση						719				
Μοσχάτο					748	1.101	998	899	1.039	
Νέα Ερυθραία									1.284	
Νέα Ιωνία							1.056	1.019	1.039	
Νέα Μάκρη					880	763	1.687	939		
Νέα Σμύρνη	458		750		1.174	1.321	1.467	1.444	1.467	1.800
Νέα Φιλαδέλφεια								1.039	1.039	
Νέο Φάληρο					690	1.115	1.365			
Νέο Ψυχικό	667		1.125				1.908	1.834	1.834	2.335
Νίκαια	375		625		660	748	792	891	917	1.335
Παιανία						734	1.174	836		
Παλιό Φάληρο	625		917		1.145	1.497	1.908	1.730	1.773	2.125
Παλλήνη					866	719	1.174	895		
Παπάγου	625		1.000		1.203	1.291		1.467		2.200
Πειραιάς					807	1.101	1.174	1.406	1.406	
Πειραιάς-Αμφιάλη					660					
Πειραιάς-Καλλιόπολη					998	1.115		1.115		
Πειραιάς-Καστέλλα						1.555		1.981		
Πειραιάς-Κέντρο					822	1.027	1.174	1.159		
Πειραιάς-Πειραιϊκή					1.101	1.687		1.820		
Πέραμα					602		675	735	795	
Περιστέρι	375		617		778	836	880	1.000	1.039	1.300
Πετρούπολη					807	851	866	967	1.162	
Πεύκη					1.012	1.145		1.291		

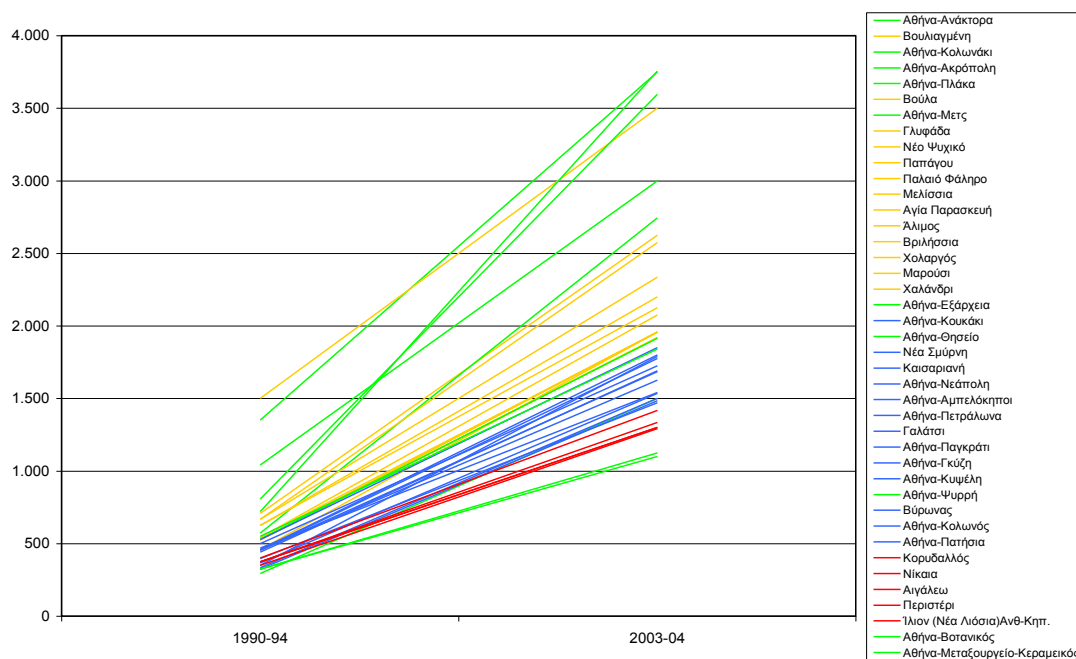
ΠΕΡΙΟΧΗ	1990	1993-94	1995	1996	1997	1999	2000	2001	2002	2003-04
Ραφήνα					880	792	1.687	895		
Ρέντης-Άγιος Ιωάννης					690	763	763	748	795	
Σαλαμίνα					690					
Σπάτα					807	807		924		
Ταύρος						807	807	880		
Υμητός					954					
Φιλοθέη					902	1.731	2.568	2.025		2.990
Χαιδάρι					851	924	939	1.041	1.039	
Χαλάνδρι	525		854		1.056	1.218	1.687	1.454	1.528	1.920
Χολαργός	525		833		1.130	1.379	1.101	1.541		1.958
Ψυχικό					1.291	1.864	2.494	2.993	3.057	3.350

Πηγές στοιχείων:

Εφημερίδα	Συγγραφείς	Τίτλος δημοσιεύματος	Ημερομηνία	Σελίδες
Η Καθημερινή	Π.Δίππας	«Κερδίζουν» τα ακίνητα του Κέντρου	8-9-1996	49
Κ.Ελευθεροτυπία	Μ.Γελαντάλις	Η χαμένη τιμή των αστικών κέντρων	6-10-1996	87
Η Καθημερινή	Π.Δίππας	Και οι τιμές ακινήτων τραβούν την ανηφόρα στο Κέντρο της Αθήνας	27-10-1996	52
Η Καθημερινή	Π.Δίππας, Ε.Τσιάγρα	Που βαδίζει η αγορά ακινήτων	2-2-1997	48-19
Κ.Ελευθεροτυπία	Δ.Νανούρης	Ποιες περιοχές κρύβουν τα ακίνητα κέρδη σας	26/27-4-1997	76-77
Κ.Ελευθεροτυπία	Η.Ηλιάδης, Δ.Νανούρης, Ν.Χρυσικόπουλος,	2004 στοιχήματα για την αξία της γης	14-9-1997	111-113
Κ.Ελευθεροτυπία	Δ.Νανούρης, Χ.Τζαναβάρα, Ν.Χρυσικόπουλος	Ένθετο «Ακίνητα»	7-2-1999	4-5,8-9,14
Το Βήμα	Κ.Σιωμόπουλος	Τι «υπόσχεται» για το 2000 η κτηματαγορά	26-12-1999	22-23
Ελευθεροτυπία	Ν.Χρυσικόπουλος	Το μετρό εγκαινίασε νέες τάσεις στην αγορά ακινήτων	6-2-2000	128,145
Κ.Ελευθεροτυπία	Δ.Νανούρης	Κρύβει χρυσό η Δ.Αττική	2-4-2000	124
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Μεγάλη η ζήτηση σε ακριβές περιοχές και «νέες πόλεις»	16-8-2000	58-59
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Νίκαια και Ρέντης έχουν μέλλον στα ακίνητα	30-8-2000	64-65
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Ακίνητα: Τσίμπησαν 20% στις ακριβές περιοχές	9-12-2000	46
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Λίμιτ απ γύρω από την Ακρόπολη	16-12-2000	46
Η Καθημερινή	Ν.Ρουσανόγλου, Π.Χατζηνικολάου	Αλματώδης άνοδος στο χρηματιστήριο της γης	24-12-2000	22
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Απογειώνονται οι τιμές στην παραλιακή	3-2-2001	46
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Ακίνητα: Σε ποιες περιοχές θα γίνει το «μπουμ»	30-4-2001	47
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου, Ν.Χρυσικόπουλος	Φαινόμενα ΧΑΑ στην αγορά ακινήτων	8-7-2001	12, 29

Εφημερίδα	Συγγραφείς	Τίτλος δημοσιεύματος	Ημερομηνία	Σελίδες
Η Καθημερινή	Γ.Λιάλιος, Χ.Στύλου	Έως και ένα κιλό χρυσάφι το τετραγωνικό!	11-11-2001	26
Το Βήμα	Κ.Σιωμόπουλος	Διατηρούν τη λάμψη τους τα βόρεια προάστια	3-2-2002	B20
Η Καθημερινή	Π.Χατζηνικολάου	Ξεφουσκώνουν τα ακίνητα στην Ελλάδα	7-4-2002	14
Ελευθεροτυπία	Ν.Χρυσικόπουλος	Όλο και ακριβότερα τα δυτικά προάστια	29-12-2002	
Η Καθημερινή	Μ.Θεοδωράτου	Αμετάβλητος παραμένει ο χάρτης με τις ακριβότερες περιοχές της Αθήνας	11-10-2003	
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Απογείωση ακινήτων στο θαλάσσιο μέτωπο	17-1-2004	
Ελευθεροτυπία	Ν.Χρυσικόπουλος	Ακίνητα Αυξήσεις λόγω μετροπόντικα	18-1-2004	
Η Καθημερινή	Μ.Θεοδωράτος	Επιστροφή στο κέντρο	18-1-2004	
Ελευθεροτυπία	Ν.Χρυσικόπουλος	Τραμ: Στις στάσεις ανεβαίνουν και οι τιμές	8-2-2004	13
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Αλλάζουν την αγορά κατοικίας τα μεγάλα συγκροτήματα	14-2-2004	26,47
Ελευθεροτυπία	Θ.Τσίρος, Ν.Χρυσικόπουλος	Μετά τις κάλπες οι αλλαγές στην αγορά της κατοικίας	15-2-2004	16-17
Ελευθεροτυπία	Ν.Χρυσικόπουλος	Κέντρο παντός καιρού	29-2-2004	14
Ελευθεροτυπία	Κ.Λάμπρου	Στέγη: επιστροφή στο κέντρο	13-3-2004	51
Τα Νέα	Γ.Φιντικάκης	Έκρηξη αντικειμενικών σε 70 περιοχές	22-3-2004	N70

Στην εξέλιξη των τιμών κατοικίας στο λεκανοπέδιο Αθηνών κατά την περίοδο 1990-2004, παρατηρείται μια γενική, έντονα ανοδική πορεία που οδηγεί σε αύξηση από τρεις έως πέντε φορές, γεγονός που αναδεικνύει την έντονη και εντεινόμενη ζήτηση κατοικιών.

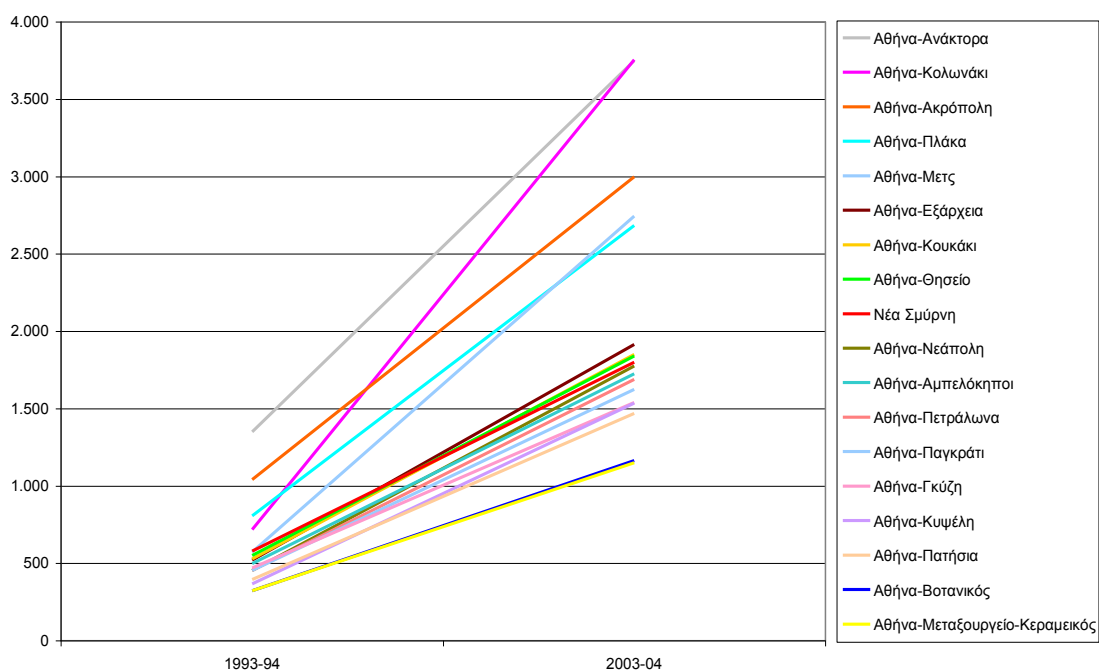
Γ-5. Εξέλιξη τιμών κατοικιών στο λεκανοπέδιο Αθηνών

Από την παρατήρηση του φάσματος αξιών κατοικίας του Λεκανοπεδίου (γράφημα Γ-5), διακρίνονται τέσσερις κύριες ομάδες (από κάτω προς τα

άνω):

- Οι υποβαθμισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου με τιμές $\sim 1.100\text{€/m}^2$.
- Τα δυτικά προάστια, που συνιστούν ενιαία ομάδα με μικρές μεταξύ τους αποκλίσεις ($\sim 1.300\text{-}1.400\text{€/m}^2$).
- Οι πυκνοδομημένες περιοχές της Αθήνας και των όμορων δήμων, που συνιστούν ενιαία ομάδα, με ελαφρώς μεγαλύτερες μεταξύ τους αποκλίσεις ($\sim 1500\text{-}1900\text{€/m}^2$) και στην κορυφή της οποίας τοποθετούνται ορισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου.
- Τα (βόρεια και νότια) ανατολικά προάστια που συνιστούν ενιαία ομάδα, με μεγαλύτερες μεταξύ τους αποκλίσεις ($\sim 1.900\text{-}2.600\text{€/m}^2$).
- Οι περιοχές με τις μέγιστες τιμές ($\sim 2.750\text{-}3.750\text{€/m}^2$), που απευθύνονται στα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα, όπου, μαζί με τις ιστορικές μεγαλοαστικές περιοχές του Λεκανοπεδίου (Ανάκτορα, Εκάλη, Βουλιαγμένη) τοποθετούνται πλέον και ορισμένες γειτονιές του ιστορικού κέντρου (Κολωνάκι, Πλάκα, Ακρόπολη, Μετς).

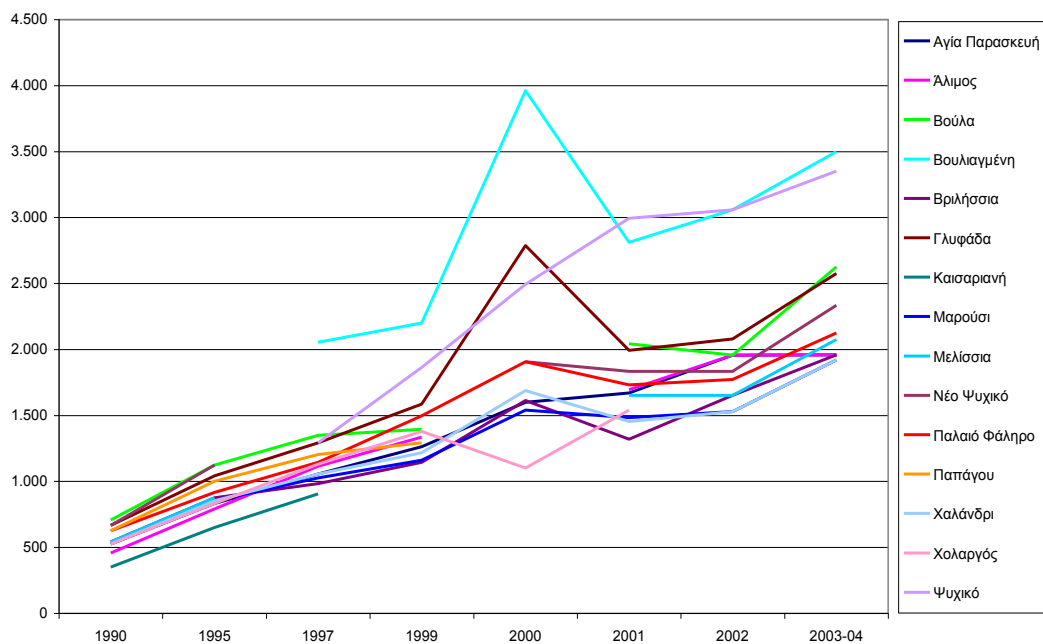
Η ιεράρχηση των τιμών κατοικίας (ανατολικά προάστια-Αθήνα και όμοροι δήμοι-δυτικά προάστια), αντανακλά τις χωρικές ανισότητες μεταξύ των προηγούμενων μεγάλων ιστορικών περιοχών του Λεκανοπεδίου. Στο διάγραμμα 1, φαίνεται ότι αυτή η θεμελιώδης ιεράρχηση δεν έχει μεταβληθεί, ενώ οι ρυθμοί ανόδου των τιμών, διευρύνουν τις αποκλίσεις μεταξύ τους, σα μια βεντάλια που ανοίγει: οι τιμές στα ανατολικά προάστια, έχουν αυξήσει σημαντικά την απόστασή τους από τις πυκνοδομημένες ζώνες της Αθήνας και των όμορων δήμων που με τη σειρά τους, κινούνται όλες πλέον σε υψηλότερα επίπεδα από τα δυτικά προάστια, όπου οι τιμές ομαδοποιούνται στο χαμηλότερο επίπεδο του Λεκανοπεδίου (γράφημα Γ-5). Εξαιρεση από τις προηγούμενες εξελίξεις αποτελεί το ιστορικό κέντρο της Αθήνας, όπου οι τάσεις εμφανίζονται διπτές (γράφημα Γ-6).

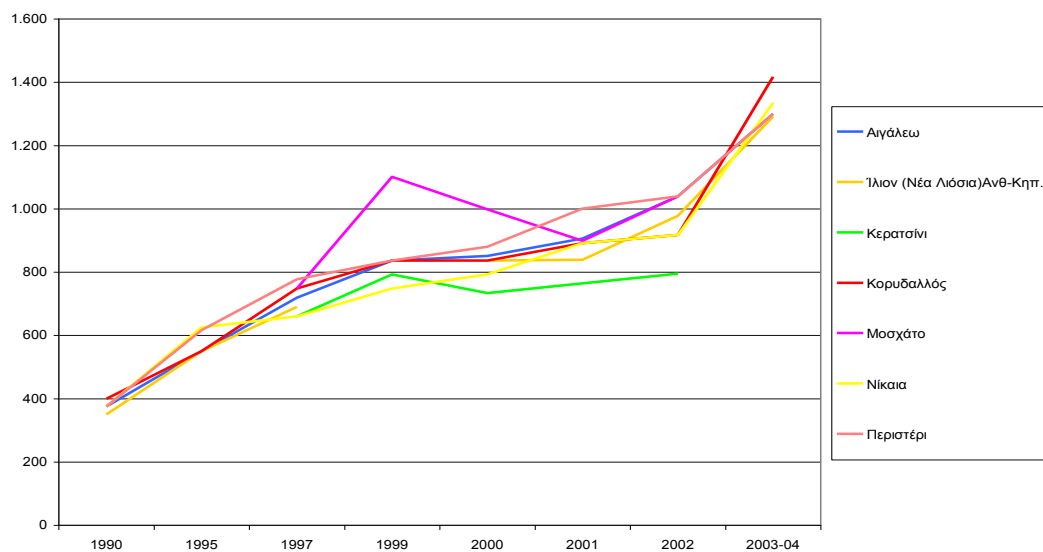
Γ-6. Εξέλιξη τιμών κατοικιών στο Δήμο Αθηναίων

Στο γράφημα 2, διακρίνονται οι αποκλίνουσες πορείες των περιοχών του ιστορικού κέντρου από το σύνολο των πυκνοδομημένων ζωνών του δήμου Αθηναίων: από τις πρώτες, οι πλεονεκτικότερες οικιστικά (Πλάκα, Ακρόπολη, Μετς) εμφανίζουν έντονη ανοδική απόκλιση, αυξάνοντας σημαντικά την απόσταση από τις υπόλοιπες, ενώ όλες οι περιοχές αυξάνουν την απόστασή τους από τις μειονεκτικότερες (Μεταξουργείο, Κεραμεικός, Βοτανικός, Γκάζι) η θέση των οποίων, είναι όλο και περισσότερο διακριτή στον πυθμένα των τιμών κατοικιών του Λεκανοπεδίου.

Στα ανατολικά (γράφημα Γ-7) και στα δυτικά προάστια (γράφημα Γ-8), η εξέλιξη των τιμών είναι ομοιόμορφη για κάθε περιοχή.

Γ-7. Εξέλιξη τιμών κατοικιών στα ανατολικά προάστια

Γ-8. Εξέλιξη τιμών κατοικιών στα δυτικά προάστια

Από τα προηγούμενα στοιχεία, προκύπτει ότι:

- ο Οι επιλογές κατοικίας των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων, περιορίζονται αποκλειστικά στα δυτικά προάστια, με τιμές χαμηλότερες από την Αθήνα, τους όμορους δήμους και τα ανατολικά προάστια,
- ο Τα χαμηλότερα μεσαία στρώματα, αποκλείονται από τα ανατολικά προάστια και την προαστιοποίηση, αλλά και από τις πλεονεκτικότερες οικιστικές περιοχές του ιστορικού κέντρου, στις οποίες, επεκτείνουν τις επιλογές τους τα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα.
- ο Οι πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες των κατοίκων του Λεκανοπεδίου, περιορίζονται στις πλέον υποβαθμισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου με τις χαμηλότερες τιμές κατοικιών, όπως εν μέρει και σε ανάλογες περιοχές του Πειραιά και των νοτιοδυτικών προαστίων.

Έτσι η ανάλυση των τιμών κατοικίας, τονίζει κυρίως:

- ο Την αυξανόμενη αντιστοίχιση των ανατολικών προαστίων με τα μεσαία και υψηλότερα και των δυτικών με τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα.
- ο Τη σταθεροποίηση του μικρομεσαίου εισοδηματικά, οικιστικού χαρακτήρα της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων.
- ο Την πόλωση του οικιστικού χαρακτήρα του ιστορικού κέντρου, ο οποίος τείνει να συνδέεται όλο και περισσότερο με τα άκρα της εισοδηματικής κλίμακας, δηλ. είτε τα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα στις πλεονεκτικές κεντρικότερες γειτονίες, είτε τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, στις δυτικές, ιδιαίτερα υποβαθμισμένες περιοχές με τη μικρότερη οικιστική ζήτηση στο Λεκανοπέδιο.

5.1.2.2.Μετασχηματισμοί στην κοινωνία και το οικιστικό πεδίο

Η ανάλυση των χαρακτηριστικών της κοινωνικής συγκρότησης στο Λεκανοπέδιο Αθηνών, αναδεικνύει τη σημαντική διαφοροποίηση (α)μεταξύ των ανατολικών και των δυτικών προαστίων και (β)μεταξύ της Αθήνας και των όμορων δήμων αφ' ενός και των προαστίων αφ' ετέρου:

Τα κύρια χαρακτηριστικά της Αθήνας και των όμορων δήμων, καθορίζονται από τους ποικίλους ριζικούς μετασχηματισμούς που διαμορφώνουν ένα πολύπλοκο και δυσανάγνωστο χωροκοινωνικό μωσαϊκό.

Τα κύρια χαρακτηριστικά των προαστίων, είναι αφ' ενός η παραδοσιακή κοινωνική συγκρότηση και η κοινωνική ομοιογένεια και αφ' ετέρου οι μεγάλες χωρικές και κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των ανατολικών και των δυτικών, που συνδέονται με την αποκλειστική πληθυσμιακή τροφοδοσία των πρώτων με τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα της Αθήνας και με την διατήρηση της πολύπλευρης χωροκοινωνικής υστέρησης και απομόνωσης των δεύτερων, σε σχέση με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο.

5.1.2.2.1.Κεντρικές και περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες

Στην Αθήνα και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους, οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί κατά τη δεκαετία του 1990, οδηγούσαν σε κυριαρχία των νοικοκυριών ενός και δύο ατόμων, των άγαμων, των χήρων, των διαζευγμένων και των ηλικιωμένων⁸⁰⁵, ενώ αυξάνονταν επίσης οι αριθμοί των φτωχών και περιθωριοποιημένων ανθρώπων:

- ο Τα ολιγομελή νοικοκυριά -ενός ή δύο ατόμων- ξεπερνούσαν το 50% του

⁸⁰⁵ Ε.Σ.Υ.Ε., Γενική απογραφή πληθυσμού 2001

συνόλου (π.χ. Αθήνα>60%, Ζωγράφου>58%, Καλλιθέα >54%), έναντι ποσοστών μέχρι 48% στα προάστια. Το 25%-30% των νοικοκυριών ήσαν μονομελή (π.χ. Αθήνα>30%, Ζωγράφου>30%, Καλλιθέα>25%), έναντι ποσοστών κάτω του 15% στα προάστια.

- Ανάλογα αυξανόταν πάνω από το 55% του πληθυσμού, το ποσοστό αγάμων, χήρων και διαζευγμένων στην Αθήνα (58%) και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους (π.χ. Ζωγράφου 57%, Καλλιθέα 55%), υπερέχει αισθητά των αντίστοιχων ποσοστών στα προάστια, που φθάνουν μέχρι 52%.
- Σε αντίθεση με ότι συμβαίνει στα προάστια, στην Αθήνα, οι ηλικιωμένοι (άνω των 65 ετών), ως ποσοστό του πληθυσμού (19%) υπερέιχαν των νέων (17%).
- Ο αριθμός των εξαρτημένων, φτωχών και περιθωριοποιούμενων ανθρώπων, σημείωνε αξιοσημείωτη αύξηση: (α)των φτωχών και εξαρτημένων, όπως π.χ. των ηλικιωμένων, από τους οποίους το 28% βρίσκονται εισοδηματικά στα όρια της φτώχειας και το 22% έμεναν μόνοι, ενώ καταγράφεται αυξημένη -σε σχέση με τα προάστια- συγκέντρωση ατόμων με ειδικές ανάγκες⁸⁰⁶ και (β)των αστέγων, που από Μ.Κ.Ο. εκτιμώνται σε υψηλά ποσοστά (2,9‰), όσων καταφεύγουν σε δωρεάν φιλανθρωπικά συσσίτια (~2‰)⁸⁰⁷, των ζητιάνων και μάλιστα παιδιών και όσων πιέζονται στο περιθώριο: υπολογίζεται ότι στην Αττική, 225.000 άνθρωποι ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, κινδυνεύοντας άμεσα να μείνουν άστεγοι⁸⁰⁸.

Η προηγούμενη αύξηση στα ποσοστά των φτωχών και περιθωριοποιούμενων ανθρώπων, σχετιζόταν και με το μεγάλο αριθμό ξένων μεταναστών: αν και στην πλειονότητά τους, ανήκουν στα χαμηλά, αλλά ανερχόμενα και με ιδιαίτερο οικονομικό δυναμισμό, εισοδηματικά στρώματα⁸⁰⁹, τα μεταξύ τους ποσοστά φτωχών (140.000 Έλληνες και 85.000 ξένοι) και αστέγων (0,8‰ για του Έλληνες που ανέρχεται σε 2,9‰ αν συνυπολογισθούν οι ξένοι) στην Αττική, είναι πολύ υψηλότερα από τα αντίστοιχα του αυτόχθονος πληθυσμού⁸¹⁰.

Η επικράτηση των προηγούμενων δημογραφικών χαρακτηριστικών στις κεντρικές και περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες από τη δεκαετία του 1990, ήταν αλληλένδετη με την ανάδυση νέων κοινωνικών κατηγοριών και τον πολλαπλασιασμό μιας ποικιλίας νέων αιτημάτων και νέων αναπτύξεων στο πεδίο της κατοικίας.

5.1.2.2.1.Α.Ο πληθυσμός των περικεντρικών πυκνοδομημένων ζωνών

⁸⁰⁶ Έκθεση Αναπτυξιακής Εταιρίας του Δ.Α. προς την Π.Ο.Υ., αναφ. σε Κρουστάλλη Δ., «Πόσο υγιείς είναι σήμερα οι Αθηναίοι και η πόλη τους», *Το Βήμα*, 11-5-1997, σ.Α50

⁸⁰⁷ Χαραλαμπίδης Μ., Κονδύλης Λ., «Η φτώχεια τούς στέλνει στα συσσίτια», *Τα Νέα*, 29-12-2004

⁸⁰⁸ Αράπογλου Β. (Μ.Κ.Ο. Άρσις), «Η διαχείριση της φτώχειας και η ρητορική αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης στο Εθνικό Σχέδιο Κοινωνικής Ενσωμάτωσης», Κατσαδώρας Κ. (Μ.Κ.Ο. Κλίμακα), αναφ. σε Γιαννίρη Ν., Σκορδίλης Α., «Χιλιάδες άστεγοι ή ένα βήμα πριν», *Ελευθεροτυπία*, 31-12-2003

⁸⁰⁹ Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α., *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, Γετίμης Π., *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα για τους Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ι.Μ.Π.

⁸¹⁰ Αράπογλου Β. (Μ.Κ.Ο. Άρσις), «Η διαχείριση της φτώχειας και η ρητορική αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης στο Εθνικό Σχέδιο Κοινωνικής Ενσωμάτωσης», Κατσαδώρας Κ. (Μ.Κ.Ο. Κλίμακα), αναφ. σε Γιαννίρη Ν., Σκορδίλης Α., «Χιλιάδες άστεγοι ή ένα βήμα πριν», *Ελευθεροτυπία*, 31-12-2003

A.1. Τα χαμηλότερα μεσαία στρώματα

Τα υψηλά και τα μεσαία στρώματα μπόρεσαν να προχωρήσουν σε στεγαστικές επιλογές με βάση το πρότυπο [της προαστιοποίησης στα ανατολικά] σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τα χαμηλότερα, των οποίων οι μεταστεγάσεις υπόκεινται πολύ περισσότερο σε οικονομικούς περιορισμούς και σε περιορισμούς που προέρχονται από τη χωροθέτηση των οικογενειακών τους δικτύων⁸¹¹, αποκλείοντας στο παρελθόν την πλειονότητα των τελευταίων από την προαστιοποίηση.

Η γενική διεύρυνση πρόσβασης στην ιδιοκτησία όμως, ωθεί μαζικά και τα χαμηλότερα μεσαία εισοδηματικά στρώματα των πυκνοδομημένων ζωνών της Αθήνας και των όμορων δήμων στην αγορά ιδιόκτητης κατοικίας, με κατεύθυνση και πρότυπο την ανώτερη ποιοτικά, οικιστική αγορά των ανατολικών προαστίων. Ο αποκλεισμός τους όμως από τα τελευταία, διατηρείται από το συνδυασμό των τοπικών συγκυριών και των μεταβιομηχανικών μετασχηματισμών: (α)τη μεγάλη άνοδο τιμών κατοικιών στα ανατολικά προάστια που έγιναν εντελώς απρόσιτα για τα χαμηλότερα μεσαία εισοδηματικά στρώματα και (β)την αυξανόμενη αστάθεια στην απασχόληση και την ανασφάλεια στις προοπτικές οικογενειακής ευημερίας, που τεκμηριώνεται από σχετικές έρευνες⁸¹², δεν είναι καθόλου αβάσιμη, καθώς πλαισιώνεται από προβλέψεις μείωσης των ατομικών εισοδημάτων στην Ελλάδα⁸¹³ και αποθαρρύνει την προαστιοποίηση, η οποία συνεπάγεται τη μετάβαση σ' ένα δαπανηρότερο υπόδειγμα ζωής· ο «εγκλωβισμός» των παραδοσιακών χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων στις ιστορικές περιοχές τους, εμφανίζεται ως επωδός προηγούμενων κυμάτων προαστιοποίησης, που προκάλεσαν πρόδρομες και όχι ιδιαίτερα γνωστές όψεις του χωροκοινωνικού αποκλεισμού στο Λεκανοπέδιο: σε μια έρευνα του ΙΝ.ΚΑ. επισημαίνεται ότι ένα σημαντικό ποσοστό των οικογενειών που μετακόμισαν στα προάστια κατά τη δεκαετία του 1980, δυσκολεύονται ν' ανταποκριθούν στο νέο υπόδειγμα ζωής τους, καθώς το εισόδημά τους αδυνατίζει⁸¹⁴.

Σε συνδυασμό με τη διεύρυνση πρόσβασης στην ιδιοκτησία, ο αποκλεισμός των χαμηλότερων μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων από τα ανατολικά προάστια αύξησε θεαματικά τη ζήτηση καλύτερων κατοικιών και ιδίως νέων με «προδιαγραφές προαστίων» (σύγχρονη διαρρύθμιση και εξοπλισμό, μεγάλους εξώστες και ημιυπαίθριους χώρους, αποθήκες, αυτονομία θέρμανσης, χώρους στάθμευσης, ασφαλέστερη κατασκευή, κ.τ.λ.) στις ίδιες τις πυκνοδομημένες οικιστικές περιοχές της Αθήνας και των όμορων δήμων: τα φαινόμενα της μεγάλης αύξησης στη ζήτηση και στις τιμές αγοράς των νέων διαμερισμάτων μέσου μεγέθους (~80m²) και της έκρηξης στην οικοδόμηση νέων πολυκατοικιών οπουδήποτε στην Αθήνα και τους γύρω πυκνοδομημένους δήμους, συνιστούν σαφή αντίκτυπο της προηγούμενης εξέλιξης. Παράλληλα, η μεταστεγάση των χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων στην Αθήνα και τους όμορους δήμους, σε νεόδμητες κυρίως κατοικίες, εν είδει

⁸¹¹ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.71

⁸¹² «Έρευνα TNS ICAP-Gallup International: Ελλάδα η 2^η πιο απαισιόδοξη χώρα του κόσμου», www.in.gr, 8-1-2004

⁸¹³ Robert Huggins Associates, αναφ. σε: Μουλόπουλος Β., «Οι αόρατες τάξεις», Α.Καψύλης, «Η 'οικονομία της γνώσης' κλειδί για την ευημερία στην Ευρώπη», *Το Βήμα*, 20-7-2003

⁸¹⁴ Κρουστάλλη Δ., «Τα γκέτο της κεντροδυτικής Αθήνας», *Το Βήμα*, 22-10-2000, σ.Α43

επί τόπου «προαστιοποίησης», απελευθέρωνε τις παλαιότερες, μικρότερες και μειονεκτικότερες κατοικίες του γερασμένου οικιστικού ιστού.

A.2.H συγκέντρωση των ξένων μεταναστών

Παρά τους έντονους ρυθμούς προαστιοποίησης της δεκαετίας του 1990, οι απώλειες πληθυσμού της Αθήνας και των όμορων δήμων αναπληρώθηκαν περίπου ολοκληρωτικά από τους ξένους μετανάστες που όπως φαίνεται από την ανάλυση που προηγήθηκε, κατευθύνονται στις κεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες γεμίζοντας κενά⁸¹⁵. Το ρεύμα των μεταναστών δεν προκάλεσε, αλλά αρθρώθηκε επάνω στις επιπτώσεις για τις κεντρικές περιοχές από τη μετακίνηση των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων στα προάστια επισημαίνει ο Θ.Μαλούτας⁸¹⁶.

Στην Αθήνα, οι ξένοι μετανάστες προσεγγίζουν το $\frac{1}{5}$ του πληθυσμού και παρά το γεγονός ότι οι μισοί περίπου απ' αυτούς είναι άγαμοι⁸¹⁷, αποτελούν τη δυναμικότερη δημογραφική ομάδα του δήμου Αθηναίων, όπως δείχνουν τα υψηλά και διαρκώς ανερχόμενα στα αθηναϊκά σχολεία, ποσοστά των μαθητών που προέρχονται από το εξωτερικό (26%): στις πυκνοδομημένες γειτονίες που συγκεντρώνουν τους περισσότερους μετανάστες (π.χ. Κυψέλη, πλ. Αμερικής, Πατήσια, Αμπελόκηποι) και σε μειονεκτικές ιδίως περιοχές του Ιστορικού Κέντρου (Ομόνοια, πλ. Βάθης, Γκάζι, Κάτω Πετράλωνα, Εξάρχεια) τα αντίστοιχα ποσοστά κυμαίνονται μεταξύ 30% και 88%⁸¹⁸.

Οι οικιστικές επιλογές των ξένων μεταναστών είναι αλληλένδετες με τη μεταστέγαση των χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων της Αθήνας και των όμορων δήμων σε πλεονεκτικότερες (που εκκενώνονται από τα ανώτερα μεσαία στρώματα) και σε νεόδμητες κατοικίες (που κατασκευάζονται στη θέση κενών οικοπέδων και μονοκατοικιών).

Οι ξένοι μετανάστες κατευθύνονται στις κεντρικότερες πυκνοδομημένες περιοχές της Πρωτεύουσας, όπου υπάρχει μεγάλη διαθεσιμότητα κατοικιών, σχετικά ευνοϊκοί όροι κοινωνικής ένταξης, αυξημένη ευχέρεια κινητικότητας και ευκαιρίες απασχόλησης.

Τα στοιχεία που παρατίθενται ακολούθως, δείχνουν ότι η κοινωνική αποδοχή των μεταναστών, είναι ανάλογη του ύψους των εισοδημάτων και του μορφωτικού επιπέδου των αυτοχθόνων κατοίκων κάθε περιοχής και αντιστοίχως, είναι μεγαλύτερη στα ανατολικά προάστια, μικρότερη στην Αθήνα και ελάχιστη στα δυτικά προάστια⁸¹⁹:

Π-4. Κοινωνική αποδοχή μεταναστών, κατά εισοδηματική κατηγορία-μορφωτικό επίπεδο:

⁸¹⁵ Πετρονώτη Μ.: Ε.Κ.Κ.Ε., Δ.Εμμανουήλ: Δ.Ε.Π.Ο.Σ. αναφ. σε Γαλανόπουλος Α., «Τα m² της πάλης των τάξεων», *Ελευθεροτυπία*, 24-1-2001, σ.48-49

⁸¹⁶ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.72

⁸¹⁷ Ε.Σ.Υ.Ε., Γενική απογραφή πληθυσμού 2001.

⁸¹⁸ Τέλλογλου Τ., «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα», *Το Βήμα*, 25-11-2001, σ.Α44-Α45, Στοιχεία Επιτροπής Απόδημου Ελληνισμού της Βουλής, αναφ. σε «Τα παιδιά μας είναι κάτω από τη βάση», *Η Καθημερινή*, 13-2-2003, Λακασάς Α., «Αλλοδαποί μαθητές σε 'μετακόμιση'», *Η Καθημερινή*, 26-7-2003

⁸¹⁹ Πηγές των στοιχείων: (α)Μαλούτας Θ. «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», (β)Παπαδόπουλος Ν., «Ξενοφοβος ο ένας στους δύο, Έρευνα Ινστιτούτου V-PRC», *Τα Νέα*, 28-01-1998, σ.Ν16

Εισοδηματική κατηγορία	Αρνητική γνώμη για μετανάστες
Μεσαία-Υψηλά εισοδήματα	~38%
Χαμηλά εισοδήματα	~64%
Μορφωτικό επίπεδο	Αρνητική γνώμη για μετανάστες
Ανώτερο μορφωτικό επίπεδο	~40%
Χαμηλό-Μέσο μορφωτικό επίπεδο	~ 62%

Π-5. Επιθυμία γεωγραφικού διαχωρισμού μεταναστών, κατά περιοχή τόπου κατοικίας:

Κάτοικοι	Επιθυμία γεωγραφικού διαχωρισμού της κατοικίας των μεταναστών
Ανατολικά προάστια	~33%
Αθήνα	~45%
Δυτικά προάστια	έως 71%

Τα προηγούμενα στοιχεία, που αποτυπώνουν τις αντιδράσεις διαφορετικών εισοδηματικών κατηγοριών, οι οποίες επηρεάζονται κυρίως από τις σχέσεις τους -κυριαρχίας, ανταγωνισμού, υποχρεωτικής συνύπαρξης κ.ο.κ.- με τους ξένους μετανάστες⁸²⁰, έχουν καθοριστική επιρροή στους τόπους εγκατάστασης των τελευταίων: αν στα ανατολικά προάστια, όπου επικρατούν τα κοινωνικά στρώματα με μεσαία-υψηλά εισοδήματα και ανώτερο μορφωτικό επίπεδο, η κοινωνική αποδοχή των μεταναστών εμφανίζεται ευνοϊκή, οι τιμές των κατοικιών εκεί, τους είναι απρόσιτες. Στα δυτικά προάστια, ενώ προσφέρονται πολύ φθηνότερες στεγαστικές συνθήκες (α)οι διαθέσιμες φθηνές κατοικίες είναι περιορισμένες σε αντιστοιχία με τη χαμηλή ανοδική κοινωνική κινητικότητα των αυτοχθόνων και (β)οι δυνατότητες κοινωνικής ένταξης των ξένων μεταναστών εμφανίζονται πολύ περιορισμένες: στη Νίκαια, ο παλιός σεισμόπληκτος προσφυγικός συνοικισμός, που αποτελεί την πιο υποβαθμισμένη ζώνη του δήμου, έχει ήδη μετατραπεί σε γκέτο των οικονομικών μεταναστών⁸²¹, ενώ στο Αιγάλεω η συγκέντρωση Ιρακινών, καταλήγει σε συγκρούσεις με την τοπική κοινωνία⁸²².

Στην Αθήνα και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους, η κοινωνική αποδοχή των μεταναστών είναι υψηλότερη από τα δυτικά προάστια. Παράλληλα, η προαστιοποίηση και η επί τόπου μεταστέγαση των υψηλότερων και χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων αντιστοίχως, οδηγεί στην προσφορά κατοικιών κατάλληλων για τις οικονομικές δυνατότητες των μεταναστών: στους Αμπελοκήπους π.χ. η πλειονότητα των υπογείων κατοικείται από μετανάστες, οι οποίοι σε ποσοστό άνω του 70% διαμένουν σε υπόγεια⁸²³. Η μεγάλη αύξηση στη ζήτηση μικρών διαμερισμάτων, κυρίως από ξένους μετανάστες, έχει οδηγήσει σε αυξήσεις των ενοικίων τους, άνω του 80% κατά την τελευταία τριετία⁸²⁴, ενώ οι μετανάστες αποτελούν την πλειονότητα των αγοραστών μικρών διαμερισμάτων, ιδίως στις μειονεκτικότερες πυκνοδομημένες γειτονιές της Αθήνας, όπως στις περιοχές

⁸²⁰ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής» σ.71-73

⁸²¹ Τρύφωνας Γ., «Ένα γκέτο «φυτρώνει» στη Νίκαια», *Το Βήμα*, 6-2-2000

⁸²² Καραλής Σ., Αντωνίου Δ., «Οι διαφορετικοί λαοί της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 25-5-1997, σ.27

⁸²³ Έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε. αναφ. σε Κρουσάλλη Δ., *Τα γκέτο της κεντροδυτικής Αθήνας*, *Το Βήμα*, 22-10-2000, σ.Α42

⁸²⁴ Φιντικάκης Γ., *Πέφτουν τα ενοίκια*, *Τα Νέα*, 12-12-2003, σ.Ν69, Θεοδωράτος Μ., *Επιστροφή στο κέντρο*, *Η Καθημερινή*, 18-1-2004, Θεοδωράτος Μ., *Την... τιμητική τους έχουν τα μικρά διαμερίσματα*, *Η Καθημερινή*, 20-3-2004

των οδών Αχαρνών και Πατησίων, την Κυψέλη και τον Κολωνό⁸²⁵.

Η Αθήνα και οι όμοροι πυκνοδομημένοι δήμοι, διαθέτουν επίσης κεντρικότητα που συνεπάγεται αυξημένες δυνατότητες κινητικότητας και μια κοινωνική ποικιλία που προσφέρει τοπικές ευκαιρίες απασχόλησης ή μικροεπιχειρηματικότητας.

Αν και οι πολυπληθέστερες εθνικές κατηγορίες μεταναστών, διαχέονται στον αστικό ιστό της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων -με εξαίρεση τις περιπτώσεις ειδικής εργασιακής πρόσδεσης (π.χ. του υπηρετικού προσωπικού των ανώτερων στρωμάτων που συγκεντρώνεται στις εγγύτερες στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου περιοχές της Αθήνας και ιδίως στους Αμπελοκήπους)- είναι ευνόητο ότι τείνουν να προτιμούν τις περισσότερο υποβαθμισμένες και φθηνότερες οικιστικά, αθηναϊκές γειτονιές (π.χ. Κυψέλη, Κάτω Πατήσια, Θυμαράκια, Κολωνός κ.α.). Οι κατηγορίες μεταναστών με δυσχέρειες τυπικής και κοινωνικής ένταξης, τείνουν να συγκεντρώνονται στις πλέον υποβαθμισμένες περιοχές του Ιστορικού Κέντρου, όπως εν μέρει και σε υποβαθμισμένες ζώνες του Πειραιά και των νοτιότερων δυτικών προαστίων (Δραπετσώνα, Κερασίνη Νίκαια, Αιγάλεω) ή στις δυτικές παρυφές του Λεκανοπεδίου (Ζεφύρι, Ασπρόπυργος, Μάνδρα)⁸²⁶.

A.3. Κοινωνικός διαχωρισμός και κοινωνική ανάμειξη

Στο πεδίο του αστικού χώρου, το νέο κύμα κατασκευής πολυκατοικιών στον πυκνοδομημένο περικεντρικό αστικό ιστό, εμπλούτιζε το οικιστικό δυναμικό, με σύγχρονες κατοικίες, αναβαθμίζοντας τις συνθήκες διαβίωσης των χαμηλότερων μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων. Συγχρόνως, η ζήτηση του χειρότερου οικιστικού δυναμικού από τους ξένους μετανάστες οδηγούσε σε γενναία ενίσχυση των αξιών των μειονεκτικών κατοικιών.

Αλλά αν οι ατομικοί όροι διαβίωσης –τουλάχιστον για τους αυτόχθονες- βελτιώνονταν και οι ατομικές περιουσίες αυξάνονταν, οι προηγούμενες αυθόρμητες εξελίξεις, δεν προσέφεραν τίποτε θετικό στην ποιότητα του συλλογικού αστικού περιβάλλοντος, ανακυκλώνοντας και εντείνοντας το έλλειμμα βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης. Η εντατικοποίηση εκμετάλλευσης, τόσο του παλαιότερου και μειονεκτικότερου οικιστικού αποθέματος, όσο και της αδόμητης ή μη επαρκώς αξιοποιημένης γης οδηγούσε:

- Στην περιβαλλοντική υποβάθμιση που επισύρει η εντατική ανοικοδόμηση, με την αύξηση του κτιριακού όγκου και της οικιστικής πυκνότητας σε συνδυασμό με τη μείωση, την ανάλωση δηλ. των αδόμητων χώρων που στις πυκνοδομημένες περιοχές του Λεκανοπεδίου, σχηματίζουν δίκτυα διάσπαρτων αυτοφυών κήπων, αποτελώντας ζωτικό περιβαλλοντικό κεφάλαιο στις ήδη υπερβολικά δομημένες και στερημένες από υποδομές και ελεύθερους χώρους, κεντρικές και περικεντρικές γειτονιές του Λεκανοπεδίου.
- Στην αλλοίωση της αστικής κλίμακας και τη φυσιογνωμική υποβάθμιση της πόλης από την κατεδάφιση των διάσπαρτων μονοκατοικιών και τον

⁸²⁵ Δάμα Γ., *Μετανάστες: Ζεσταίνουν την αγορά ΙΧ και ακινήτων*, Ελευθεροτυπία, 13-8-2001

⁸²⁶ Μαλούτας Θ. *Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα*, σ.71, Καραλής Σ., Αντωνίου Δ., *Οι διαφορετικοί λαοί της Αθήνας*, Η Καθημερινή, 25-5-1997, σ.27, Τρύφωνας Γ., *Ένα γκέτο «φυτρώνει» στη Νίκαια*, Το Βήμα, 6-2-2000, σ.Α60

πολλαπλασιασμό κτιρίων ψηλότερων, μεγαλύτερων και ανεξέλεγκτων μορφολογικά (σύμφωνα με τη νεώτερη σχετική νομοθεσία, ΓΟΚ 1985 κοκ), συνήθως στους ρυθμούς μιας νέας αστικής εικονογραφίας εκλαϊκευμένου εμπορικού μεταμοντερνισμού, ιστορικισμού κ.ο.κ. που εξαφάνιζαν την ιστορική κλίμακα και φυσιογνωμία κάθε γειτονιάς του πυκνοδομημένου αστικού ιστού της Πρωτεύουσας, χωρίς να συναρμολογούν κάποια νέα αρχιτεκτονική και μορφολογική συνοχή.

- ο Στην οπισθοδρόμηση που συνεπαγόταν η εντατικοποίηση εκμετάλλευσης των μειονεκτικότερων κατοικιών, η ποιότητα των οπείων είναι ανεπίτρεπτη για μια ανεπτυγμένη χώρα, ιδίως υπογείων διαμερισμάτων, ημιεπιπλωμένων σπιτιών κτλ. τα οποία απευθύνονται στους φτωχότερους κατοίκους και ιδίως στους μετανάστες.

Στο κοινωνικό πεδίο, το γεγονός ότι ο πληθυσμός της Αθήνας και των όμορων δήμων αποτελείται όλο και περισσότερο από χαμηλά μεσαία στρώματα, κυμαινόμενους νεανικούς πληθυσμούς, ξένους μετανάστες και ανώτερες εισοδηματικά ομάδες στις πλεονεκτικές ζώνες του Ιστορικού Κέντρου, δημιουργεί εκ των πραγμάτων, μια νέα κοινωνική ανάμειξη.

Ο Θ.Μαλούτας⁸²⁷, έχει υποστηρίξει ότι αυτή η ετερόκλητη σύνθεση θεμελιώνει ένα νέο κοινωνικό διαχωρισμό: οι διάφορες κοινωνικές κατηγορίες αναμιγνύονται στη γενικότερη πορεία κοινωνικής υποβάθμισης των περιοχών του κέντρου. Στις κεντρικές περιοχές η κοινωνική σύνθεση κινείται προς μεγαλύτερη κοινωνική ανάμειξη [η οποία όμως] υποκρύπτει μορφές διαχωρισμού που αναπτύχθηκαν στη μικροκλίμακα ανάμεσα στα εναπομείναντα υψηλά-μεσαία στρώματα και τα νέα χαμηλά-μεσαία και τους μετανάστες με βάση τα οικιστικά και πολεοδομικά χαρακτηριστικά των σχετικών περιοχών και των ίδιων των κτιρίων και των διαμερισμάτων τους.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, υποστηρίζει ο Θ.Μαλούτας, η αύξηση του κοινωνικού διαχωρισμού στην Αθήνα και τους όμορους δήμους, εκδηλώνεται μεταξύ παλαιών και νέων πολυκατοικιών και μεταξύ χαμηλότερων και υψηλότερων ορόφων⁸²⁸. *Οι αναμίξεις αυτές δεν αποτελούν σταθερά αναπαραγόμενες καταστάσεις ούτε επιλογή κοινωνικής ανάμειξης από τον τοπικό πληθυσμό, αλλά συγκυριακές φάσεις σε πολιτικά ανεξέλεγκτες πορείες μεταβολής του τοπικού κοινωνικού περιβάλλοντος, οι οποίες σε τελική ανάλυση καθορίζονται από τους μηχανισμούς αγοράς γης και κατοικίας. Ο κοινωνικός διαχωρισμός εκφράζεται εντονότερα από τα άτομα και τις ομάδες εκείνες που, ενώ θα επιθυμούσαν, δεν έχουν τη δυνατότητα να προχωρήσουν σε ατομικές λύσεις που θα τους αποστασιοποιούσαν από εκείνους που θα ήθελαν να αποφύγουν* επισημαίνει σχετικά ο Θ.Μαλούτας⁸²⁹.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα που ενισχύει το προηγούμενο σκεπτικό, αποτελούν οι έντονες διαχωριστικές τάσεις που εκδηλώνονται σε δημόσια σχολεία πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών από την πλευρά των αυτοχθόνων χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων⁸³⁰, που έχοντας αποκλεισθεί

⁸²⁷ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.71,74

⁸²⁸ ό.π., σ.74.

⁸²⁹ ό.π., σ.71

⁸³⁰ Τέλλογλου Τ., «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα», *Το Βήμα*, 25-11-2001, σ.Α44-Α45, Τρίγκα Ν., «Θεαματική αύξηση των αλλοδαπών μαθητών», *Το Βήμα*, 6-10-2002, σ.Α56, Λακασάς Α., «Αλλοδαποί μαθητές σε 'μετακόμιση'», *Η Καθημερινή*, 26-7-2003.

από την προαστιοποίηση στα ανατολικά, μοιράζονται υποχρεωτικά την υποβάθμιση του αστικού χώρου και των κοινωνικών υπηρεσιών με τους μετανάστες.

Η επισήμανση όμως προβλημάτων όπως τα προηγούμενα, αποτελεί τη μια όψη του νομίσματος:

- Στο μέτρο που τα προηγούμενα προβλήματα αναφέρονται σε κατηγορίες ξένων μεταναστών με θετικές προοπτικές ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία, πρέπει αναμφίβολα να θεωρηθούν μέρος της μετάβασης στη νέα κοινωνική σύνθεση: μια επίπονη μεταβατική περίοδος, έπειτα από την πλημμυρίδα των ξένων μεταναστών που δέχθηκε απότομα το Λεκανοπέδιο, είναι αναμενόμενη και προφανώς αναπόφευκτη. Η κοινωνική ανάμειξη αυτοχθόνων και μεταναστών στις περιοχές κατοικίας, είναι ο προσφορότερος γνωστός τρόπος για την κοινωνική τους ενσωμάτωση, η οποία έτσι, εμφανίζεται πιθανότερη από την ευρεία γκετοποίησή τους. Οι δυσκολίες συνύπαρξης, μοιάζουν αντιθέτως ανυπέρβλητες, προσλαμβάνοντας ενίοτε διαστάσεις κρίσης, όταν αναφέρονται σε κατηγορίες μεταναστών με μεγάλες δυσκολίες ενσωμάτωσης που συγκεντρώνονται στις πλέον υποβαθμισμένες περικεντρικές ζώνες (στην περιοχή πλ. Αττικής-Αγ. Παντελεήμονα π.χ. αντιστοιχεί μόνο 0,5 m²/κάτοικο ελεύθερων χώρων⁸³¹). Στις περιπτώσεις αυτές όμως, τα προβλήματα οφείλονται επίσης σε μεγάλο βαθμό στην αδυναμία των αρχών, να χειρίζονται επιτυχώς, θεμελιώδη ζητήματα δημόσιας τάξης και ανθρωπιστικής βοήθειας. Αναμφίβολα, αυτοί που καλούνται να συνυπάρξουν υποχρεωτικά με τους μετανάστες, είναι τα χαμηλότερα στρώματα που δεν έχουν την οικονομική ελευθερία της μετοίκησης στα ανατολικά προάστια ή στις πλεονεκτικές οικιστικές γειτονιές του Ιστορικού Κέντρου· επιπλέον, τα στρώματα αυτά, φέρουν ήδη το βάρος της διαβίωσης στο υποβαθμισμένο -κι εγκαταλελειμμένο από το δημόσιο σχεδιασμό της δεκαετίας του 1980- αστικό περιβάλλον των πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών της Πρωτεύουσας. Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι ξένοι μετανάστες, ιδιαίτερα στις δυτικές υποβαθμισμένες γειτονιές, αναζωογονούσαν -όπως ήδη εξηγήθηκε- σε εντυπωσιακό βαθμό, κοινωνικά και δημογραφικά τις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες, προσφέροντας μάλιστα φθηνές υπηρεσίες στα ελληνικά νοικοκυριά, ενώ επιπλέον, έδιναν στις μειονεκτικές κατοικίες τους, νέα αξία που την καρπώνονταν οι αυτόχθονες εκμισθωτές ή πωλητές τους.
- Όσον αφορά στη συνύπαρξη χαμηλότερων και υψηλότερων μεσαίων στρωμάτων, είναι προφανές ότι για τους ευπορότερους, η συνύπαρξη με χαμηλότερα στρώματα, αποτελεί επιλογή, ενώ η παραμονή τους στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες, μειώνει την καθοδική εισοδηματική πορεία και τον κοινωνικό διαχωρισμό εκεί. Η συνύπαρξη συνεπώς πλουσιότερων με τους φτωχότερους, αποτελούσε δηλ. μια θετική, αλλά όχι ιδιαίτερα διαδεδομένη εκδοχή: ο κανόνας, οδηγούσε σε μια ετεροβαρή κοινωνική ανάμειξη, από την οποία απουσίαζαν οι υψηλότερες εισοδηματικές ομάδες:
 - Οι ευπορότεροι, που δεν μετακινούνταν στα ανατολικά προάστια

⁸³¹ Σκλαβούνος Γ., αναφ. σε Φρεμεντίτη Σ., «Το τελευταίο πράσινο της Αττικής», *Ελευθεροτυπία*, 13-5-2001, σ.6

συγκεντρώνονταν στις πλεονεκτικές γειτονίες του Ιστορικού Κέντρου.

- Το νέο κύμα ανοικοδόμησης, που διόγκωνε τη ζήτηση οικοπέδων για κατασκευή πολυκατοικιών, καθιστούσε εντελώς ασύμφορη την αγορά μονοκατοικιών για κατοικία, ανακόπτοντας τις τάσεις επέκτασης στη σχετική ζήτηση εκτός Ιστορικού Κέντρου και μειώνοντας έτσι την οικιστική ποικιλία και την κοινωνική και εισοδηματική ανάμειξη.

5.1.2.2.1.Β.Επανεποικισμός και πόλωση του Ιστορικού Κέντρου

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι ερημωμένες οικιστικές περιοχές του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου (Πλάκα, Μετς, Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Θησείο κ.ά.), άρχιζαν να προσελκύουν με επιταχυνόμενο ρυθμό ανώτερα μεσαία στρώματα, γεγονός που οδηγούσε σε ριζική αλλαγή της εικόνας τους, καθώς σημειωνόταν μαζική ανακαίνιση των ερειπωμένων μονοκατοικιών τους.

Η μεγάλη άνοδος των τιμών κατοικίας στα ανατολικά προάστια, σε συνδυασμό με τις τάσεις υποβάθμισής τους και την αυξανόμενη δυσχέρεια επικοινωνίας με την Αθήνα, υπήρξαν καταλυτικοί παράγοντες για την ανάδειξη των οικιστικών προτερημάτων ορισμένων περιοχών του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου, όπου ήδη, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, λαμβάνονταν μέτρα προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του οικιστικού τους χαρακτήρα, με μαζικό χαρακτηρισμό κτισμάτων ως διατηρητέων, περιορισμούς στις χρήσεις της γης και πεζοδρομήσεις.

Η γεινίαση με λόφους και αρχαιολογικούς χώρους και ο προβιομηχανικός αστικός ιστός που μεταπολεμικά είχαν μετατρέψει τέτοιες περιοχές σε μειονεκτικές καθώς η αδυναμία ανοικοδόμησης οδηγούσε στην ερήμωσή τους (περιορισμοί στο ύψος των κτιρίων, καθυστέρηση των κατασκευών σε περιπτώσεις εύρεσης αρχαίων, δυσμενή οικόπεδα που δεν προσφέρονταν για εκμετάλλευση), μετατράπηκαν σε συγκριτικό τους πλεονέκτημα, έναντι των ανατολικών προαστίων, καθώς συνδύαζαν τα πλεονεκτήματα των τελευταίων (χαμηλή δόμηση, μονοκατοικίες, γεινίαση με αστικό πράσινο, θέα) με την κεντρικότητα, την ιστορική φυσιογνωμία και την αισθητική ποιότητα. Καθοριστική για την ελκυστικότητα των προηγούμενων οικιστικών περιοχών, υπήρξε αρχικά και η οικονομική τους απαξίωση που καθιστούσε τις αγορές παλαιών μονοκατοικιών ιδιαίτερα συμφέρουσες.

Σύντομα όμως, η αύξηση της ελκυστικότητας των πλεονεκτικών οικιστικών περιοχών του Ιστορικού Κέντρου, σε συνδυασμό με την ιδιαίτερα περιορισμένη διαθεσιμότητά τους, οδήγησε σε αλματώδη, πολλαπλασιαστική άνοδο τις τιμές των μονοκατοικιών τους. Το γεγονός αυτό, περιόρισε την οικιστική πρόσβαση στις προηγούμενες περιοχές του Ιστορικού Κέντρου μόνο σε κατοίκους μεταξύ των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων, αν και τα ειδικότερα χαρακτηριστικά όσων τις προτιμούν παραμένουν ασαφή: ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν την παρουσία *ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων, καλλιτεχνών και διανοουμένων*, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για μόδα που ενισχύεται από τη βελτίωση των όρων ζωής και μετακίνησης στο κέντρο⁸³², ενώ άλλοι τονίζουν την ελκυστικότητα του Ιστορικού Κέντρου για τα νεαρά

⁸³² Coccossis H., Kyratsoulis T., Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly, «Athens Urban Regeneration»

διευθυντικά στελέχη (yuppies)⁸³³. Εμπειρικές παρατηρήσεις, εντοπίζουν μεταξύ όσων προσελκύονται στις οικιστικές ζώνες του Ιστορικού Κέντρου διανοούμενους, πανεπιστημιακούς, επιστήμονες, καλλιτέχνες, δημοσιογράφους και πολιτικούς. Μεταξύ των προηγούμενων κατηγοριών, βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό όσοι διαθέτουν το πολιτιστικό και γνωσιακό υπόβαθρο να εκτιμήσουν και να εκμεταλλευθούν τα προτερήματα και τις προοπτικές του Ιστορικού Κέντρου. Με αυτή την έννοια, η ελκυστικότητα των πλεονεκτικών οικιστικών περιοχών του Ιστορικού Κέντρου, δε συνιστά απλώς βέλτιστη επιλογή στη βάση αντικειμενικών πλεονεκτημάτων, τα οποία προφανώς αποτελούν τον καταλύτη της, αλλά βασίζεται σε οικιστικές προτιμήσεις με έντονη τη διάσταση μιας κοινωνικο-πολιτιστικής ταυτότητας που επηρεάζεται από τις αντίστοιχες διεθνείς μετανεωτερικές τάσεις. Στο πλαίσιο αυτό, διακρίνεται στο αθηναϊκό ιστορικό κέντρο, η χωρική συγκέντρωση ανθρώπων με παρόμοια οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, επιβεβαιώνοντας τις προσεγγίσεις της *θεωρίας των κεφαλαίων* του P. Bourdieu.

Οι λόγοι που ανέδειξαν τις πλεονεκτικές περιοχές του Ιστορικού Κέντρου, σε συνδυασμό με τον περιορισμένο αριθμό τους και το υπόδειγμα που προέβαλε αυτή η τάση επανεποικισμού, οδήγησαν στην επέκταση της ζήτησης μονοκατοικιών από μεσαία εισοδηματικά στρώματα, που σ' ένα ποσοστό, αναζήτησαν επίσης ανάλογες εναλλακτικές λύσεις έναντι της προαστιοποίησης, στις πυκνοδομημένες περιοχές της Αθήνας και των γύρω δήμων (π.χ. Κουκάκι, Καλλιθέα, Άνω Πετράλωνα, Άνω Πατήσια, Παγκράτι). Εκεί αρκετές μεμονωμένες μονοκατοικίες είχαν επιβιώσει της ανοικοδόμησης των περασμένων δεκαετιών, έχοντας μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ιδιαίτερα προσίτες τιμές, καθώς η ανοικοδόμηση των κεντρικών συνοικιών είχε προ πολλού ανακοπεί· η αύξηση στη ζήτησή τους, συνιστούσε επίσης ένα αναμφισβήτητο θετικό για την κοινωνική συνοχή της πόλης, φαινόμενο. Η οιονεί «ειρηνική συνύπαρξη» των μονοκατοικιών με τον πυκνοδομημένο και πυκνοκατοικημένο πολεοδομικό ιστό, συντελεί στην κοινωνική ανάμειξη, χωρίς ν' απειλεί τους κατοίκους των πολυκατοικιών· είναι εύλογη η υπόθεση και ενισχύεται από εμπειρικές παρατηρήσεις, ότι δεν επηρεάζει σημαντικά τις τιμές των διαμερισμάτων που αποτελούν διαφορετική αγορά ακινήτων, ενώ καθώς είναι διάσπαρτος, δεν έχει καθοριστική επίδραση στις τιμές και το είδος του τοπικού εμπορίου· είναι επίσης εύλογη η υπόθεση, ότι επιδρά θετικά στην κοινωνική αστική συγκρότηση, μειώνοντας την πολιτιστική και εισοδηματική ομοιογενοποίηση κάθε γειτονιάς και κατά συνέπεια το χωροκοινωνικό διαχωρισμό και τους αποκλεισμούς. Συγχρόνως η προηγούμενη τάση, οδήγούσε σε διαφύλαξη και ανακαίνιση ιστορικών δειγμάτων της αθηναϊκής αρχιτεκτονικής και σε διατήρηση σε κάποιο βαθμό της αστικής κλίμακας.

Η οικιστική ελκυστικότητα του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου για μια μερίδα των ανώτερων μεσαίων στρωμάτων -αν και η επίδραση των μέτρων προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της οικιστικής χρήσης κατά τη δεκαετία του 1980, είχε προφανώς θετική επιρροή- οφειλόταν ουσιαστικά στην αξία που έδωσαν στα χαρακτηριστικά του οι μεταβιομηχανικές συγκυρίες (κορεσμός των ανατολικών προαστίων, εγγενής περιβαλλοντική ποιότητα,

⁸³³ Κουτσόπουλος Κ., Φώτης Γ. κ.ά., «Γεωδημογραφικές τάσεις και εξελίξεις στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή Αθηνών», αναφ. σε Νταλιάνη Μ., «Και άλλο τσιμέντο αλλάζει τον χάρτη της Αττικής», *Τα Νέα*, 6-12-2003, σ.Ν18

μετανεωτερικές πολιτιστικές-οικιστικές προτιμήσεις), μετατρέποντάς το σε πλεονεκτικό:

- Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, παρά το μαζικό χαρακτηρισμό διατηρητέων κτισμάτων, τις πεζοδρομήσεις και τον καθορισμό ευνοϊκών για την κατοικία χρήσεων γης, οι πλεονεκτικές γειτονίες του Ιστορικού Κέντρου δεν είχαν αποδειχθεί, παρά ελάχιστα ελκυστικές για κατοικία.
- Μέτρα αναβάθμισης σε ερημωμένες και υποβαθμισμένες γειτονίες του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, δεν αύξησαν την οικιστική τους ελκυστικότητα. Στο Μεταξουργείο π.χ. οι χαρακτηρισμοί διατηρητέων και οι εκτεταμένες πεζοδρομήσεις αποδείχθηκαν μάταιες: ο κεντρικός άξονας ενός δικτύου πεζοδρόμων της γειτονιάς (οδός Σαλαμίνας, μήκους >500μ.), πλαισιώνεται σχεδόν αποκλειστικά από ερειπωμένα διατηρητέα σπίτια που είτε είναι εγκαταλελειμμένα, είτε στεγάζουν οίκους ανοχής, ενώ στα γύρω στενά, ζουν σε άθλιες συνθήκες εσωτερικοί και ξένοι μετανάστες. Αντιθέτως, από τη δεκαετία του 1990, το Φιλοπάππου π.χ. όπου πέραν των χαρακτηρισμών διατηρητέων, καμιά επέμβαση δεν πραγματοποιήθηκε, γινόταν από τις πιο περιζήτητες και ακριβές οικιστικές γειτονίες του Ιστορικού Κέντρου.

Καθώς λοιπόν οι πλεονεκτικές γειτονίες μονοκατοικιών (Πλάκα, Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Μετς, Θησείο κ.ά.) προσέλκυαν υψηλά εισοδήματα, στις περισσότερο υποβαθμισμένες (Γκάζι, Κεραμεικός, Μεταξουργείο, Ομόνοια, Βοτανικός, Κολωνός)⁸³⁴, συγκεντρώνονταν οι πλέον αδύναμες κοινωνικές ομάδες της Πρωτεύουσας:

- Περίπου δέκα χιλιάδες μουσουλμάνοι και τσιγγάνοι από τη Βόρειο Ελλάδα, στην πλειοψηφία τους αναλφάβητοι που συνήθως δε γνωρίζουν καν την ελληνική γλώσσα, ζουν σε κακές οικιστικές συνθήκες στον Κολωνό, στο Μεταξουργείο και κυρίως στο Γκάζι, απασχολούμενοι τοπικά σε βοηθητικές χειρωνακτικές εργασίες ή καταφεύγοντας στην επαιτεία, κυριολεκτικά αποκλεισμένοι από την υπόλοιπη πόλη⁸³⁵.
- Κατηγορίες μεταναστών με μεγάλες δυσχέρειες τυπικής και κοινωνικής ένταξης στην ελληνική κοινωνία (π.χ. από την Αφρική, την Κίνα, την ινδική χερσόνησο), ζουν σε πολυμελείς συχνά ομάδες σε παλιά διαμερίσματα, ερειπωμένα σπίτια και βιοτεχνικούς χώρους, στην Ομόνοια, του Ψυρρή, τον Κεραμεικό, το Μεταξουργείο, τον Κολωνό, ενίοτε υπό τον έλεγχο εγκληματικών κυκλωμάτων εκμετάλλευσής τους⁸³⁶.
- «Τυπικές» κατηγορίες περιθωριακών ή περιθωριοποιούμενων ανθρώπων των σύγχρονων μεγαλουπόλεων (μακροχρόνια άστεγοι, ζητιάνοι, ναρκομανείς) που αυξάνονται διαρκώς στην Πρωτεύουσα, συγκεντρώνονται στις υποβαθμισμένες περιοχές του Ιστορικού Κέντρου (στην Ομόνοια, το Μεταξουργείο, την πλ. Βάθης, τα Εξάρχεια).

⁸³⁴ Coccossis H., Kyratsoulis T., Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly, «Athens Urban Regeneration»

⁸³⁵ Αβραμοπούλου Ε., Καρακατσάνης Λ., «Από τη δυτική Θράκη στο Γκάζι», Πιπίνη Μ., «Στο Γκάζι του αποκλεισμού», *Ελευθεροτυπία*, 10-11-1999, Καζαλόπι Ε., «Η Αθήνα ενός κατώτερου θεού», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004

⁸³⁶ Καραλής Σ., Αντωνίου Δ., «Οι διαφορετικοί λαοί της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 25-5-1997, σ.27, Μαρνέλλος Γ., Μώρου Α.Κ., «55 νομά σ' ένα δωμά», *Ελευθεροτυπία*, 24-8-2000, σ.17, Δάμα Γ., «Τσαίνα Τάουν στην καρδιά της Αθήνας», *Ελευθεροτυπία*, 12-6-2004

Έτσι, στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, καταγράφονταν έτσι οι πλέον αντιφατικοί μετασχηματισμοί καθώς την γενικευμένη του υποβάθμιση, διαδεχόταν η χωρική και κοινωνική πόλωση.

Ο οικιστικός επανεποικισμός των πλεονεκτικών περιοχών του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου από ανώτερα μεσαία στρώματα, έδινε στις ερημωμένες οικιστικές του ζώνες ένα νέο ρόλο, ο οποίος συνδύαζε την κοινωνική τους αναζωογόνηση, με την αυτοχρηματοδοτούμενη αναβάθμιση του ιστορικού-παραδοσιακού κτιριακού πλούτου.

Συγχρόνως όμως, στις μειονεκτικές γειτονίες του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, την ερήμωση και τη χωρική υποβάθμιση δεκαετιών, συμπλήρωνε όλο και περισσότερο, η αθλιότητα και ο κοινωνικός αποκλεισμός των φτωχότερων κατοίκων του Λεκανοπεδίου που έβρισκαν καταφύγιο εκεί.

5.1.2.2.2. Τα Προάστια

Η ιστορική κοινωνική συγκρότηση των ανατολικών και των δυτικών προαστίων, όπως φάνηκε ήδη από τις τιμές κατοικιών και όπως προκύπτει από τα ακόλουθα στοιχεία δεν μεταβλήθηκε ριζικά κατά τη δεκαετία του 1990.

Στα προάστια, η πυρηνική οικογένεια εξακολούθησε ν' αποτελεί το κυρίαρχο υπόδειγμα νοικοκυριού: περισσότερα από τα μισά νοικοκυριά αποτελούνται από οικογένειες με παιδιά, οι έγγαμοι είναι περίπου ίσοι ή περισσότεροι από τους αγάμους και οι νέοι υπερβαίνουν τους ηλικιωμένους⁸³⁷. η πλειονότητα των νοικοκυριών, ιδιοκατοικεί σε διαμερίσματα ή μονοκατοικίες, γεγονός αλληλένδετο με τις ιστορικές, αλλά και τις τρέχουσες διαδικασίες συγκρότησης των προαστίων: στα ανατολικά ο πληθυσμός συνδυάζει κατά κανόνα τη μετοίκηση με την αγορά ή την οικοδόμηση κατοικίας, ενώ τα δυτικά έχουν προέλθει από την αυτοστέγαση των λαϊκών στρωμάτων. Στα τελευταία άλλωστε, όπως φάνηκε στην προηγούμενη ανάλυση των δημογραφικών στοιχείων και εξηγείται σε επόμενη παράγραφο, μια πρόσφατη σχετικά διαδικασία εσωστρεφούς «προαστιοποίησης» καθοδηγείται επίσης από τις διαδικασίες μεταστέγασης σε συνδυασμό με την αγορά διαμερίσματος.

Η ιστορική χωροκοινωνική ανισότητα μεταξύ ανατολικών και δυτικών προαστίων, παραμένει επίσης αμετάβλητη: (α)εισοδηματικά, οι κάτοικοι των ανατολικών προαστίων ανήκουν κυρίως στα μεσαία και ανώτερα στρώματα, ενώ οι κάτοικοι των δυτικών προαστίων στα χαμηλότερα⁸³⁸ ενώ (β)Οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, είναι στα ανατολικά προάστια (>40%) πέντε φορές περισσότεροι απ' όσους στα δυτικά (7%-8%), όπου οι μαθητές που αποτυγχάνουν στο σχολείο (20%-45%) είναι από πέντε έως είκοσι φορές περισσότεροι απ' όσους στα ανατολικά προάστια (2%-10%), ενώ στα δυτικά προάστια τα ποσοστά πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου, είναι αντιστοίχως διπλάσια, γεγονός για το οποίο ο *οικονομικός παράγοντας* έχει καθοριστική σημασία⁸³⁹.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, ο πληθυσμός των δυτικών προαστίων,

⁸³⁷ Ε.Σ.Υ.Ε., Γενική απογραφή πληθυσμού 2001, Μελέτη Απτικό μετρό, αναφ. σε Τζαναβάρα Χ., «Αθήνα σε κατάσταση πολιορκίας», *Ελευθεροτυπία*, 8-11-1998, σ.86

⁸³⁸ Μαλούτας Θ., Πανταζής Π. κ.ά., «Η κοινωνική γεωγραφία των ελληνικών πόλεων. Αθήνα - Λάρισα - Βόλος», Α.Σ.Δ.Α. «Αναφορά στη δυτική Αθήνα»

⁸³⁹ Έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, αναφ. σε Νταλλαρή Μ., «Δ. Απτική: Το 10% εγκαταλείπει πρόωρα το σχολείο. Χαμηλότερο ποσοστό πτυχιούχων στη Δ. Απτική», *www.flash.gr*, 5/8-3-2002

παρουσιάζει τα χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και επαγγελματικής εξειδίκευσης στο επίπεδο του Λεκανοπεδίου⁸⁴⁰, ενώ έντονα άνιση εμφανίζεται και η κοινωνική κινητικότητα των πληθυσμών, που επηρεάζεται σημαντικά από τον *κοινωνικό τύπο* της περιοχής κατοικίας⁸⁴¹:

	Ανοδική κινητικότητα	Καθοδική κινητικότητα
Αθήνα και ανατολικά προάστια:	50%-74%	14%
Δυτικά προάστια :	26%-46%	μέχρι 61%

5.1.2.2.Α.Προαστιοποίηση προς τα ανατολικά προάστια

Οι πλέον δυσारेστημένοι Ευρωπαίοι από το περιβάλλον της ζωής τους βρίσκονται στην Ελλάδα⁸⁴², ενώ μεταξύ τους είναι σχεδόν τα ¾ των κατοίκων της Πρωτεύουσας, από τους οποίους οι μισοί και κυρίως οι κάτοικοι του κέντρου και των δυτικών προαστίων, θα επιθυμούσαν να την εγκαταλείψουν⁸⁴³. *Η κατοικία στα προάστια αποτελεί εδώ και δύο δεκαετίες το κυρίαρχο πρότυπο επιθυμητής κατοικίας στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας*⁸⁴⁴, στο πλαίσιο μιας εντεινόμενης ατομιστικής θεώρησης από τους κατοίκους του Λεκανοπεδίου, έναντι των προβλημάτων υποβάθμισης του αστικού χώρου.

Επιβεβαιώνοντας τις προηγούμενες τάσεις, το ρεύμα φυγής από την Αθήνα και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους προς τα ανατολικά, παρέμεινε ισχυρό εξ αιτίας (α)της υπερεκμετάλλευσης του εδάφους των πυκνοδομημένων κεντρικών ζωνών που επιδείνωσε τις συνθήκες διαβίωσης τους, προωθώντας γενναία την αστική επέκταση και τη μετοίκηση στα ανατολικά προάστια, τα οποία διέθεταν ασύγκριτα υψηλότερη ποιότητα ζωής και μεγάλο απόθεμα γης και (β)της μεγάλης διεύρυνσης πρόσβασης στην ιδιοκτησία, λόγω της γενικής ανόδου των εισοδημάτων, της μεγάλης υποχώρησης του πληθωρισμού και του κόστους των στεγαστικών δανείων, αλλά και ορισμένων συγκυριών, όπως τα κέρδη που προέκυπταν από τις έντονες διακυμάνσεις των τιμών στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών (ΧΑΑ) ή τα ευνοϊκά φορολογικά μέτρα για τα ακίνητα⁸⁴⁵.

Οι προηγούμενες τάσεις και η επακόλουθη αύξηση στη ζήτηση κατοικιών, οδήγησαν σε μεγάλη άνοδο των σχετικών τιμών και σε εντατική οικιστική εκμετάλλευση της γης στα ανατολικά προάστια, είχαν όμως επιπτώσεις και στην ποιότητα ζωής που εισήλθε σε πορεία επιδείνωσης (α)από την συσσώρευση του πληθυσμού, έτσι ώστε αυξήθηκε η πυκνότητα δόμησης, κατοίκων, αυτοκινήτων, κυκλοφορίας, ρύπανσης κ.ο.κ.⁸⁴⁶, (β)από την ευρύτερη επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος των ανατολικών προαστίων που συνδέεται με την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσής τους, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, με εμφανέστερη συνέπεια τη δραματική επέκταση των οικισμών εις βάρος των δασών, ιδίως έπειτα από

⁸⁴⁰ Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Δυτικής Αθήνας (Α.Σ.Δ.Α.), «Αναφορά στη δυτική Αθήνα»

⁸⁴¹ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.68

⁸⁴² Έρευνα *Pfizer Healthy Neighborhood Survey*, αναφ. σε Νέτα Σ., «Δυσारेστημένοι με την ποιότητα ζωής οι Έλληνες», *Ελευθεροτυπία*, 11-10-2003

⁸⁴³ Έρευνα V-PRC, αναφ. σε Παπαδόπουλος Ν., «Αθήνα: η πόλη που πνίγει τους ανθρώπους της», *Τα Νέα*, 27-01-1998, σ.Ν16

⁸⁴⁴ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.71

⁸⁴⁵ Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική, Ενδιάμεση Έκθεση 2001*. Αθήνα: ΤΤΕ.

⁸⁴⁶ Β.Φλέσσα, «Κηφισιά: η άναρχη ανάπτυξη φέρνει την καταστροφή», *Η Καθημερινή*, 16-3-1997, Ε.Χατζηιωαννίδου, «Έξωση σε φορτηγά, νταλίκες από τέσσερις δήμους», *Η Καθημερινή*, 25-11-2003

αλληπάλληλες καταστροφικές πυρκαϊές⁸⁴⁷ και (γ) από την υπερφόρτιση των συγκοινωνιακών διαύλων των ανατολικών προαστίων με το κέντρο, που δυσχέρανε τη μεταξύ τους φυσική επικοινωνία και επέτεινε την τοπική περιβαλλοντική υποβάθμιση: η πλειονότητα των κατοίκων των προαστίων αυτών, προέρχεται από την Αθήνα και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους, περιοχές με τις οποίες οι ποικίλοι (εργασιακοί, οικογενειακοί, ιδιοκτησιακοί, πολιτιστικοί κ.τ.λ.) δεσμοί τους παραμένουν ισχυροί και η σχετική ζήτηση φυσικής επικοινωνίας, έντονη.

5.1.2.2.2.Β.Εσωστρέφεια των δυτικών προαστίων

Οι αλληλένδετες σχέσεις μεταξύ της Αθήνας και των όμορων δήμων αφ' ενός και των ανατολικών προαστίων αφ' ετέρου, δεν επεκτείνεται στα δυτικά προάστια, τα οποία εμφανίζονται απομονωμένα, ακολουθώντας μια εσωστρεφή εξελικτική πορεία, που διακρίνεται (α) στα χαμηλά μέσα ποσοστά πληθυσμιακής αύξησης (+2,8%), που διαφοροποιούνται μεταξύ των παλαιότερων (-2,4% έως +6,2) και νεότερων (+11,9%) δυτικών προαστίων και (β) στη χαμηλή ζήτηση και τις μέσες αξίες των κατοικιών, που είναι οι μικρότερες στο Λεκανοπέδιο (πλην των μειονεκτικών περιοχών του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου), ακολουθώντας τα χαμηλά μέσα εισοδήματα του πληθυσμού τους.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, έχει αποσαφηνισθεί ότι τα δυτικά προάστια δεν αποτελούν προορισμό προαστιοποίησης από την Αθήνα και τους όμορους δήμους, ούτε ιδιαίτερα ελκυστικό προορισμό εγκατάστασης για τους ξένους μετανάστες: η πλειονότητα του τοπικού πληθυσμού εμφανιζόταν αρνητική απέναντί στην παρουσία τους, το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης ελαχιστοποιούσε την διαθεσιμότητα κατοικιών, ενώ η απομόνωση των δυτικών προαστίων, περιόριζε τις δυνατότητες εργασιακής κινητικότητας και τα χαμηλά τοπικά εισοδήματα μείωναν τις ευκαιρίες απασχόλησης.

Παράλληλα, οι επιλογές της κινητικότητας του πληθυσμού των δυτικών προαστίων, περιορίζονται από ποικίλες χωροκοινωνικές εξαρτήσεις:

- Την οικογενειακή πρόσδεση, η οποία συνδέεται άμεσα με τα χαμηλά εισοδήματα, συνιστώντας παράγοντα περιορισμού της μεταστέγασης σε άλλες περιοχές του Λεκανοπεδίου, ακόμη και των ανερχόμενων κοινωνικά ατόμων⁸⁴⁸.
- Την ιδιοκτησιακή πρόσδεση, η οποία συνδέεται κυρίως με την πληθώρα των χαμηλής ποιότητας και μικρού μεγέθους μονοκατοικιών, που προέρχονται από την περίοδο της μαζικής αυθαίρετης αυτοστέγασης και των οποίων η εμπορευσιμότητα είναι πολύ χαμηλή, σε σύγκριση με τα διαμερίσματα των πυκνοδομημένων περιοχών της Αθήνας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τα χαμηλά εισοδήματα που επικρατούν στα δυτικά προάστια, εμποδίζοντας την ριζική ανακαίνιση του οικιστικού αποθέματος, δημιουργεί συνθήκες *εγκλωβισμού* των κατοίκων⁸⁴⁹, εμποδίζοντας τη μεταστέγαση στις κεντρικές ή ανατολικές περιοχές του Λεκανοπεδίου, όπου άλλωστε οι οικιστικές αξίες είναι σημαντικά υψηλότερες.

⁸⁴⁷ Βασενχόφεν Λ., Έρευνα του Ε.Μ.Π., αναφ. σε Δ.Νανούρης, Χ.Μπίκατζικ, «Στης Απτικής την ολόμαυρη ράχη», *Ελευθεροτυπία*, 25-5-1997

⁸⁴⁸ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.67,69

⁸⁴⁹ Μαλούτας Θ., αναφ. σε Κρουστάλλη Δ., «Τα γκέτο της κεντροδυτικής Αθήνας», *Το Βήμα*, 22-10-2000, σ.Α42

- ο Το συνδυασμό της πολεοδομικής απομόνωσης των δυτικών προαστίων από το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο, με την εργασιακή πρόσδεση των πληθυσμών τους, που ιστορικά έτειναν να κατοικούν πάνω στις ζώνες απασχόλησής τους⁸⁵⁰ και τις μειωμένες σε σύγκριση με την υπόλοιπη Πρωτεύουσα, ευκαιρίες κοινωνικής ανάπτυξης και τα χαμηλά επίπεδα σύγχρονης εργασιακής εξειδίκευσης, που υποχωρούν περαιτέρω από την έλλειψη συγχρωτισμού με τα μεσαία και ανώτερα εισοδηματικά στρώματα.

Οι προηγούμενες συνθήκες, οδηγούν σε μια «εσωτερική προαστιοποίηση» η οποία σε εσωστρεφή μορφή, εμφανίζει σημαντικές ομοιότητες με το αντίστοιχο του δίδυμου Αθήνας και όμορων πυκνοδομημένων δήμων-ανατολικών προαστίων, όπου η ανανέωση και ο εμπλουτισμός του οικιστικού αποθέματος των πρώτων, συνδυάζεται με την εξωτερική επέκταση-προαστιοποίηση στα δεύτερα.

Το φαινόμενο αυτό, προκαλείται από την τοπική κοινωνική κινητικότητα, σε συνδυασμό με τη διεύρυνση της πρόσβασης στην ιδιοκατοίκηση, η οποία προωθεί τη μεταστέγαση των ανερχόμενων στρωμάτων τους σε νέες πολυκατοικίες σύγχρονων κατασκευαστικών προδιαγραφών και εκδηλώνεται στις λιγότερο πυκνοδομημένες περιοχές, αλλά και σε κεντρικότερες που απελευθερώνονται από τη μετακίνηση άλλων χρήσεων⁸⁵¹: Σύμφωνα με τις πληθυσμιακές μεταβολές της περιόδου 1991-2001 (δες πίνακα δημογραφικών μετασχηματισμών), πρόκειται για μια ανοικοδόμηση, είτε διάχυτη όπως φαίνεται να συμβαίνει περισσότερο στα νοτιότερα (Μοσχάτο, Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Νίκαια, Κορυδαλλός, Κερατσίνι, Πέραμα, Δραπετσώνα), είτε από τα παλαιότερα (Περιστερί, Αιγάλεω, Αγία Βαρβάρα), προς τα νεότερα (Άγιοι Ανάργυροι, Ίλιον, Καματερό, Πετρούπολη) δυτικά προάστια.

Όπως υποστηρίζει ο Θ.Μαλούτας *οι νέες κατοικίες -διαμερίσματα στη μεγάλη πλειονότητα τους- βρίσκονται συχνά σε έντονη αντίθεση με το περιβάλλον οικοδομικό πλαίσιο, που αποτελούν οι γερασμένες πρώην αυθαίρετες και μη κατασκευές, γεγονός που αντανακλά την εντεινόμενη κοινωνική διαφοροποίηση στο εσωτερικό τους μεταξύ των κατοίκων νέων και παλαιών κτιρίων, συνυφασμένη κυρίως με την εσωτερική κοινωνικο-επαγγελματική εξέλιξη του πληθυσμού τους*⁸⁵².

Η προηγούμενη *κοινωνική διαφοροποίηση* όμως, από μια άλλη οπτική γωνία -τουλάχιστον στις περιπτώσεις της διάχυτης ανοικοδόμησης- διατηρεί την κοινωνική ανάμειξη ανάμεσα στα ανερχόμενα και τα λοιπά κοινωνικά στρώματα των δυτικών προαστίων. Στις περιπτώσεις επέκτασης του αστικού ιστού, εμφανίζεται επίσης μια ιδιαίτερα θετική πλευρά: η εσωστρεφής προαστιοποίηση των δυτικών προαστίων που συνδέεται με την αδυναμία των ανερχόμενων στρωμάτων τους να μετακινηθούν στις λοιπές –ακριβότερες-οικιστικές περιοχές του Λεκανοπεδίου, καταλήγει στη συγκράτησή τους επί τόπου, μετατρέποντάς τα σε θεμελιώδη παράγοντα υποστήριξης του τοπικού εργασιακού, επιχειρηματικού και καταναλωτικού εκσυγχρονισμού.

Επί πλέον, καθώς μεγάλο μέρος των απασχολούμενων στον κατασκευαστικό τομέα κατοικούν επί τόπου, η αύξηση των κατασκευών

⁸⁵⁰ Λεοντίδου Λ., *Πόλεις της σιωπής*, σ.258-259

⁸⁵¹ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.68-69

⁸⁵² ό.π., σ.68-69,74-75

συνεπαγόταν άμεσα οφέλη για την τοπική απασχόληση, την οικονομική ανάπτυξη και την τοπική κοινωνική συνοχή.

Όμως, αυτός ο τύπος αστικής ανάπτυξης, υποθήκευε έκδηλα τη βιωσιμότητα του αστικού περιβάλλοντος: τόσο με τους πυρήνες οικιστικής ανανέωσης, όσο και με την αστική επέκταση, αναπαρήγαγε σποραδικά τα οικιστικά υποδείγματα της πυκνής αθηναϊκής ανοικοδόμησης και της ανάπτυξης των ανατολικών προαστίων αντιστοίχως, πάνω στον αμετάβλητο πολεοδομικό ιστό των στενών δρόμων και των μικρών μονοκατοικιών της αυτοστέγασης, αφαιρώντας το κύριο πολεοδομικό πλεονέκτημα των δυτικών προαστίων: την κλίμακα της γειτονιάς που περιέχει δυσδιάκριτα ενίοτε, αλλά υπαρκτά και εν δυνάμει πολύτιμα στοιχεία αστικής ποιότητας και υποστήριξης της κοινωνικής συνοχής και της ελκυστικότητας του οικιστικού χώρου.

5.1.2.3.Λεκανοπέδιο και οικονομικοί μετασχηματισμοί

5.1.2.3.1.Τριτογενοποίηση της οικονομίας

Οι οικονομικοί μετασχηματισμοί στο λεκανοπέδιο Αθηνών, σχετίζονται άμεσα με την επιρροή της μεταβιομηχανικής εποχής και της παγκοσμιοποίησης και αναφέρονται κυρίως στη διεύρυνση της οικονομίας των υπηρεσιών έναντι του δευτερογενή τομέα.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τη δεκαετία του 1960, με αφετηρία τους σχεδιασμούς βιομηχανικής αποκέντρωσης, η Πρωτεύουσα είχε εισέλθει σε φάση αποβιομηχάνισης που εν συνεχεία επιτάθηκε από τη διεθνή οικονομική κρίση, η οποία σήμανε την έναρξη μετάβασης στη μεταβιομηχανική εποχή, γενικεύοντας τη συρρίκνωση του δευτερογενή τομέα έναντι των υπηρεσιών.

Από τη δεκαετία του 1980, η προηγούμενη διαδικασία οδηγούσε στην κυριαρχία των υπηρεσιών έναντι του δευτερογενή τομέα⁸⁵³, ιδιαίτερα στην Πρωτεύουσα, όπου αναπτυσσόταν ένας νέος *κεντρικός, μοντέρνος τριτογενής -ή «τεταρτογενής»- τομέας των τραπεζών, γραφείων, δημόσιων και κοινωνικών υπηρεσιών*⁸⁵⁴.

Την επόμενη δεκαετία (1990) η πορεία συρρίκνωσης του δευτερογενή τομέα και τριτογενοποίησης της ελληνικής οικονομίας με επίκεντρο το Λεκανοπέδιο, επιταχυνόταν, ενώ την κυριαρχία του *μοντέρνου τριτογενή τομέα* της δεκαετίας του 1980, διαδεχόταν η ανάδυση της *νέας οικονομίας* (χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, πληροφορική, τηλεπικοινωνίες, ενέργεια κ.ά.) και οι υπηρεσίες κατανάλωσης (λιανεμπορίου και αναψυχής). Είναι χαρακτηριστικό ότι το 44% των επενδύσεων και το 67% των κεφαλαίων που επενδύθηκαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1997-2001, αφορούσαν στον τομέα της παροχής υπηρεσιών, εκτός μάλιστα τουρισμού και εμπορίου, με κατεύθυνση κατά 77% (2001) στην Αττική⁸⁵⁵.

Τις προηγούμενες εξελίξεις στο Λεκανοπέδιο, επιβεβαιώνει η κυριαρχία της απασχόλησης στις υπηρεσίες (72%), ενώ οι σχετικές διαφορές μεταξύ ανατολικών προαστίων (76%), Αθήνας και όμορων δήμων (72%) και δυτικών

⁸⁵³ Ιορδάνογλου Χ.Ι., Μπέλλας Χ.Φ., *Η πορεία του Ελληνικού Εταιρικού Κεφαλαίου: 1963-2000*, Σιδέρη Μ., «Οι υπηρεσίες εκτόπισαν τη βιομηχανία», *Η Καθημερινή*, 26-6-2004

⁸⁵⁴ Λεοντίδου Λ., «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984», σ.81, Αγγελίδης Μ., «Το κέντρο της Αθήνας και οι φάσεις εξέλιξής του», σ.142

⁸⁵⁵ ICAP (2002). Μελέτη: επενδύσεις 1997-2001, αναφ. σε Γεωργιάς Β., «Στις υπηρεσίες επενδύει μία στις δύο νέες επιχειρήσεις», *Ελευθεροτυπία*, 13-8-2002, σ.22

προαστίων (66%), μειώνονται διαρκώς.

Η προηγούμενη ανάπτυξη δεν ήταν ομοιογενής, ούτε ισόρροπη, καθώς προσελκυόταν αλλά και επηρέαζε διαφορετικά τα προάστια, τις πυκνοδομημένες περικεντρικές οικιστικές περιοχές και το αθηναϊκό ιστορικό κέντρο. Ειδικότερα, ενώ η ανάπτυξη των υπηρεσιών κατανάλωσης αγαθών και ελεύθερου χρόνου υπήρξε γενικευμένη, οι λοιπές υπηρεσίες της νέας οικονομίας, έδειξαν να προτιμούν αποκλειστικά σχεδόν την ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου.

5.1.2.3.2. Οικονομικοί μετασχηματισμοί στον πυκνοδομημένο ιστό της πόλης

Στην Αθήνα και τους όμορους δήμους της, η επιρροή της αποβιομηχάνισης και της διεύρυνσης του τριτογενή τομέα, εκδηλώνεται με μια γενικευμένη οικονομική αναζωογόνηση στους τομείς κατανάλωσης αγαθών και υπηρεσιών που ανταποκρίνεται στα αιτήματα τόσο των ίδιων των κατοίκων τους, όσο και των κατοίκων των προαστίων και των επισκεπτών και συναρμολογείται από: (α) την εκτεταμένη άνθηση της παροχής εξειδικευμένων ευέλικτων υπηρεσιών και της μικρο-επιχειρηματικότητας, (β) την αναζωογόνηση των ιστορικών εμπορικών περιοχών της Αθήνας και (γ) την ανάδυση ζωνών «εναλλακτικής» κατανάλωσης και αναψυχής στις μειονεκτικές δυτικές γειτονιές του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου.

α. Η άνθηση της παροχής εξειδικευμένων ευέλικτων υπηρεσιών και της μικρο-επιχειρηματικότητας, συνδέεται σχεδόν αποκλειστικά με την απασχόληση των μεταναστών η οποία είναι αλληλένδετη με την κεντρικότητα, την πυκνή αστική δομή των περιοχών κατοικίας τους και την πολυμορφία των αιτημάτων που αντανάκλα η κοινωνική πολυπλοκότητα της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων (ολιγομελή νοικοκυριά, ηλικιωμένοι, φοιτητές, μετανάστες κτλ):

- Κατηγορίες μεταναστών με ευχέρεια και τάσεις κοινωνικής ένταξης, που διασπείρονται στον πυκνοδομημένο αστικό ιστό (π.χ. όσοι προέρχονται από την Ανατολική Ευρώπη), καλύπτουν τη ζήτηση που δημιουργείται από την παρακμή του συνοικιακού μικρεμπορίου καθημερινών αναγκών στην Αθήνα και τους όμορους δήμους:
 - Αν και οι περισσότεροι άρρενες μετανάστες απασχολήθηκαν κυρίως στον κατασκευαστικό τομέα (οι μισοί ξένοι μετανάστες, εργάζονται στον τομέα των κατασκευών) η πλειονότητα των μεταναστριών (55% στην Αθήνα) έβρισκαν απασχόληση ως οικιακές βοηθοί οικογενειών ή ηλικιωμένων, κοντά στις περιοχές κατοικίας τους⁸⁵⁶:
 - Αυξανόμενος αριθμός μεταναστών, απασχολούνταν ως ανεξάρτητοι τεχνίτες «της γειτονιάς» (μικροκατασκευών, επισκευών κτλ), ομοίως στους τόπους κατοικίας τους.
 - Η άνθηση της μικρο-επιχειρηματικότητας προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από τους ξένους μετανάστες: σύμφωνα με ορισμένα στοιχεία, το 30% των αλβανών μεταναστών, κατέχουν μικρές επιχειρήσεις (περίπτερα, καταστήματα ψιλικών, μίνι μάρκετ, αρτοποιεία κ.ά.), για τις οποίες, όλο και περισσότερο οι αγοραστές είναι ξένοι μετανάστες. Κύριο

⁸⁵⁶ Γετίμης Π., Τσαλίκου Φ., «Μελέτη για την εκπόνηση του Επιχειρησιακού Προγράμματος για τους Μετανάστες στην Ελλάδα», Τέλλογλου Τ., «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα», *Το Βήμα*, 25-11-2001, σ.Α44-45.

χαρακτηριστικό των επιχειρήσεων αυτών είναι η καινοτόμος και ευέλικτη μικροεπιχειρηματικότητα και ο οικογενειακός χαρακτήρας, που συμβάλλει στην ανταγωνιστικότητα και την ευελιξία τους⁸⁵⁷, έναντι των - διαφορετικών από τις υπηρεσίες μαζικής κατανάλωσης που προσφέρονται στην περιφέρεια- εξειδικευμένων και ανομοιογενών καταναλωτικών απαιτήσεων (α)των αθηναϊκών μεταβιομηχανικών στρωμάτων (μονομελή νοικοκυριά, μονογονεϊκές οικογένειες, άτεκνα ζευγάρια κ.τ.λ.) και (β)των ίδιων των αυξανόμενου μεγέθους κοινοτήτων των μεταναστών.

Οι προηγούμενες μορφές απασχόλησης των μεταναστών, τονίζουν συνεπώς της σημασία της πυκνοδομημένης πόλης και της κοινωνικής ανάμειξης, στη δημιουργία ευέλικτων και χρήσιμων αμοιβαία μορφών απασχόλησης που επιπροσθέτως, δημιουργούν ή διαπλέκουν μεταξύ τους τοπικά κοινωνικά δίκτυα, με θετική επιρροή στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς, τις τοπικές μικρο-οικονομίες, την κοινωνική συνοχή κ.ο.κ.

- Κατηγορίες μεταναστών με περιορισμένες τάσεις ή/και δυνατότητες κοινωνικής ένταξης (π.χ. από την Αφρική, την Κίνα, την ινδική χερσόνησο), που συσπειρώνονται στις υποβαθμισμένες περιοχές του Ιστορικού Κέντρου, επιδίδονται σε επιχειρήσεις που απευθύνονται αφ' ενός σε ευρείες ομάδες καταναλωτών (π.χ. εμπόριο ρούχων, ηλεκτρονικών, δώρων, «ethnic» εστιατόρια κ.ο.κ.) και αφ' ετέρου στις ίδιες τις κοινότητες τους («ethnic» καφενεία, κουρεία, καταστήματα τροφίμων, βιντεοκλάμπ κ.ά.)⁸⁵⁸.

β.Η πασιδηλη αναζωογόνηση και επέκταση του εκλεπτυσμένου λιανεμπορίου πολυτελείας στις παραδοσιακές εμπορικές περιοχές του Ιστορικού Κέντρου -με επίκεντρο το Κολωνάκι και το Εμπορικό Τρίγωνο- και η μετατροπή των δυτικών περιοχών του (Γκάζι, Ψυρρή, Κεραμεικός, Μεταξουργείο, Βοτανικός, Κολωνός) σε «εναλλακτικές» ζώνες κατανάλωσης και αναψυχής, ανταποκρίνονται σε μια ζήτηση, προερχόμενη από αιτήματα που πηγάζουν από τις διευρυνόμενες μετανεωτερικές καταναλωτικές προτιμήσεις των επισκεπτών του, είτε πρόκειται για ξένους τουρίστες, είτε για κατοίκους της Αθήνας και των προαστίων της που φαίνεται ν' αντιστοιχούν σε όσα καταγράφει η διεθνής βιβλιογραφία για τους μεταβιομηχανικούς κοινωνικο-πολιτιστικούς μετασχηματισμούς (δες κεφ.2, 2.1.3.Η μεταβιομηχανική κοινωνία και 2.1.8.Η οικονομία των υπηρεσιών).

Στις δυτικές γειτονίες του Ιστορικού Κέντρου, η επιρροή της αποβιομηχάνισης διαφέρει ριζικά από τα αντίστοιχα φαινόμενα στα δυτικά προάστια, καθώς καθορίζεται (α)από την οικιστική ερήμωση που είχε προηγηθεί, επιτείνοντας την εγκατάλειψη και απαξίωση των δημόσιων χώρων και του ιστορικού ιστού των κατοικιών που οδήγησαν στον εποικισμό από περιθωριακές κοινωνικές ομάδες και χρήσεις και (β)από την κεντρικότητα, που καθιστά τις προηγούμενες περιοχές εύκολα προσβάσιμες από κάθε

⁸⁵⁷ Δάμα Γ., «Μετανάστες: Ζεσταίνουν την αγορά ΙΧ και ακινήτων», *Ελευθεροτυπία*, 13-8-2001, Καμπύλης Τ., «Και οι κερδισμένοι...», *Τα Νέα*, 24-07-2004, σ.Ν24

⁸⁵⁸ Λαγόπουλος Α., Μαραθού Χ., Τριανταφυλλοπούλου Ι., «Immigrants... elements of translocality in the formation of the 'place in between'», Δάμα Γ., «Τσαίνα Τάουν στην καρδιά της Αθήνας», *Ελευθεροτυπία*, 12-6-2004, Μουτσόπουλος Θ., «Για την αληθινή Αθήνα», Βούγιας Σ., «Η Αθήνα, πόλη του κόσμου», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004

σημείο του Λεκανοπεδίου.

Οι συνθήκες αυτές, συναρμολόγησαν στις γειτονιές του δυτικού Ιστορικού Κέντρου ένα ιδιόμορφο μείγμα ιστορικότητας, αισθητικής και πολυπολιτισμού, που καθορίζει την ιδιαιτερότητα της ελκυστικότητάς του: τα συμβατικά χωρικά πλεονεκτήματα, όπως π.χ. η αστική κλίμακα, η αρχιτεκτονική και περιβαλλοντική ποιότητα, οι ιδεολογικοπολιτικοί και πολιτιστικοί συμβολισμοί μιας ομοιογενούς κοινωνικά περιοχής (όπως π.χ. των εργατικών ή των μεγαλοαστικών συνοικιών) που θα δικαιολογούσαν με παραδοσιακά κριτήρια τη γοητεία που ασκεί το δυτικό Ιστορικό Κέντρο στο πλήθος των επισκεπτών του, απουσιάζουν· τα κύρια χαρακτηριστικά του, η ατμόσφαιρα εγκατάλειψης και παρακμής, η αντιφατική συνύπαρξη κάθε είδους κτιρίων, παραδοσιακών και κακόφημων χρήσεων, περιθωριακών ανθρώπων, η «εξωτική» παρουσία των μεταναστών και των αγορών τους, συναρμολογούν μια ιδιότυπη γραφικότητα που καθιστά το δυτικό Ιστορικό Κέντρο, πεδίο εμπειριών και υπόβαθρο εκπλήρωσης των μετανεωτερικών καταναλωτικών επιθυμιών ενός αυξανόμενου ποσοστού, τόσο των ίδιων των κατοίκων του Λεκανοπεδίου, όσο και των επισκεπτών του.

Το δυτικό Ιστορικό Κέντρο συνεπώς, παρουσιάζει μια αστική συγκρότηση που συναρμολογείται από τα ιστορικά, μορφολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά του θραύσματα, τα οποία προσφέρουν μια πλούσια επιλογή ετεροκλήτων και διαπλεκόμενων αφηγήσεων στους επισκέπτες του.

Η μεταβιομηχανική εποχή λοιπόν, όπως και στην περίπτωση των οικιστικών περιοχών του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου, μετέτρεπε τα μειονεκτήματα των δυτικών περιοχών του σε πλεονεκτήματα.

Οι κύριες κατηγορίες των επισκεπτών του δυτικού Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας δεν είναι καταγεγραμμένες, αλλά σύμφωνα με εμπειρικές παρατηρήσεις και δημοσιογραφικές πληροφορίες, εντοπίζονται μεταξύ:

- Των διανοητικών, επιχειρηματικών, κοσμικών, καλλιτεχνικών, δημοσιογραφικών κ.ά. élites, που τείνουν παράλληλα να εγκαθίστανται στις προνομιούχες οικιστικές ζώνες του Ιστορικού Κέντρου και σύμφωνα με τη διεθνή ακαδημαϊκή έρευνα, όπως έχει ήδη εκτεθεί, αποτελούν τους τακτικότερους χρήστες των «εναλλακτικών» υπηρεσιών κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου και πολιτιστικών αγαθών που προσφέρουν τα ιστορικά κέντρα. Οι οδοί Γερανίου, Μενάνδρου και Σαπφούς, με τις Ρωσοπόντιες, τους Νιγηριανούς, τους Ινδούς και Πακιστανούς, *προσελκύουν Έλληνες διανοούμενους και τουρίστες επισημαίνει ο Θ.Μουτσόπουλος*⁸⁵⁹, ενώ η Τ.Κωνσταντοπούλου⁸⁶⁰, και η Κ.Σουγκανίδου⁸⁶¹, αναφέρονται στα στέκια των *εναλλακτικών επώνυμων* και των *κουλτουριάρηδων*, των ανθρώπων της μόδας, των Μ.Μ.Ε. και των θεαμάτων, στου Ψυρρή.
- Των κατοίκων και ιδίως της νεολαίας των προαστίων που αναζητούν «αυθεντικές» και εκλεπτυσμένες αστικές εμπειρίες κατανάλωσης ελεύθερου χρόνου και υψηλών πολιτιστικών αγαθών, που δεν προσφέρονται στο ανιστορικό, ομοιογενοποιούμενο προαστιακό περιβάλλον και τους τυποποιημένους περιφερειακούς ιδιωτικούς χώρους

⁸⁵⁹ Μουτσόπουλος Θ., «Για την αληθινή Αθήνα», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004

⁸⁶⁰ Κωνσταντοπούλου Τ., «Η Αθήνα ξαναγυρνάει στο κέντρο της», *Το Βήμα*, 2-3-1997, σ.16,25

⁸⁶¹ Σουγκανίδου Κ., «Το 'εναλλακτικό' glam», *Το Βήμα*, 27-02-2000

μαζικής κατανάλωσης και αναψυχής⁸⁶². Στην Αγγλία, αναφέρει ο M.Castells⁸⁶³, το zoning οδήγούσε ήδη από τη δεκαετία του 1960 τους κατοίκους των προαστίων στην αναζήτηση «πραγματικής» κοινωνικής ζωής στα κέντρα των παλαιών πόλεων, όπως του Λονδίνου. Διατυπώνεται η υπόθεση ότι η προηγούμενη κατηγορία επισκεπτών, προέρχεται στην πλειονότητά της από τα ανατολικά προάστια και τα περισσότερο εύπορα κοινωνικά στρώματα, επειδή (α)η κινητικότητα, ιδίως για λόγους ψυχαγωγίας, συνδέεται με το επίπεδο του εισοδήματος⁸⁶⁴, (β)το αστικό σκηνικό που προσφέρει το δυτικό Ιστορικό Κέντρο, αντιδιαστέλλεται πολύ περισσότερο με την πραγματικότητα των ανατολικών προαστίων, όπου το zoning μετατρέπει τις οικιστικές περιοχές σε «υπνωτήρια», παρά με αυτή των δυτικών, όπου η ανάμειξη των κατοικιών με δευτερογενείς χρήσεις και η αστική υποβάθμιση αποτελούν κοινό τόπο, (γ)οι κάτοικοι των ανατολικών προαστίων, έχουν πολύ περισσότερους ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς με την Αθήνα και το ιστορικό της κέντρο που αυξάνουν την ελκυστικότητά της ως τόπου ανάλωσης του ελεύθερου χρόνου τους και (δ)ο συνδυασμός ανώτερου εισοδηματικού και μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού των ανατολικών προαστίων, συνεπάγεται αυξημένες σε ποσότητα και ποικιλία, απαιτήσεις επιλογών κατανάλωσης και αναψυχής. Του Ψυρρή αποτελεί τόπο συνάντησης μέχρι και των αποφοίτων του Κολεγίου και του Μωραΐτη, υποστηρίζει η Ξ.Κουναλάκη⁸⁶⁵.

- Των κυμαινόμενων νεανικών πληθυσμών της Πρωτεύουσας, με κυρίαρχη την πολυπληθή σπουδάζουσα νεολαία, της οποίας η διαθεσιμότητα και η καταναλωτική ισχύς, αποτελούν καθοριστικά στοιχεία για την ανάπτυξη των μεταβιομηχανικών υπηρεσιών ελεύθερου χρόνου και πολιτιστικών αγαθών⁸⁶⁶. Σημειωτέον ότι στο Λεκανοπέδιο, σπουδάζουν οι μισοί φοιτητές της χώρας⁸⁶⁷, οι οποίοι προφανώς, συγκεντρώνονται κοντά στα τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα, δηλ. κυρίως στην Αθήνα και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους, όπως δείχνουν τα δημογραφικά στοιχεία π.χ. για του Ζωγράφου⁸⁶⁸.
- Του αυξανόμενου διεθνώς αστικού τουρισμού που όπως έχει ήδη αναφερθεί, επικεντρώνεται στα ιστορικά «σκηνικά» και τις αστικές εμπειρίες, αναζητώντας και ανακαλύπτοντας νέα σχετικά προϊόντα όπως π.χ. εν προκειμένω, τον *ultracool Psirri (υπέροχο Ψυρρή)*⁸⁶⁹.

Έτσι, η ζήτηση για «εναλλακτική» κατανάλωση στην «άγρια» πλευρά της πόλης, ανάμεσα σε πόρνες και άστεγους⁸⁷⁰, αυξάνει την ελκυστικότητά του δυτικού Ιστορικού Κέντρου σε επενδύσεις προσφοράς υψηλών πολιτιστικών

⁸⁶² Μουτσόπουλος Θ., «Η χώρα της 'Suburbia'», *Το Βήμα*, 31-10-1999

⁸⁶³ Castells M., *Πόλη και κοινωνία*, σ.98-99

⁸⁶⁴ Μαλούτας Θ., «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής», σ.67

⁸⁶⁵ Κουναλάκη Ξ., «Ομόνοια-Γκάζι-Ψυρρή, το αθηναϊκό Σόχο», *Η Καθημερινή*, 14/15-4-2001, σ.15

⁸⁶⁶ Mazower M., *Σκοτεινή ήπειρος: ο ευρωπαϊκός 20ος αιώνας*, σ.303, Hobsbawm E., *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, σ.383,418-420,423

⁸⁶⁷ Coccossis H., Kyratsoulis T., Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly, «Athens Urban Regeneration»

⁸⁶⁸ ΕΣΥΕ, απογραφή 2001

⁸⁶⁹ Ottaway M., «Greece: Acropolis now: the sequel», *The Sunday Times*, 5-5-2002

⁸⁷⁰ Καρουζάκης Γ.Ε., «Από σχολείο, θέατρο», *Ελευθεροτυπία*, 13-11-2000, σ.25

και εκλεπτυσμένων καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών, σε συνδυασμό με τις ακόλουθες αντικειμενικές συνθήκες που αναδεικνύονται ως συγκριτικά του πλεονεκτήματα:

- Η ακαταλληλότητα του δυτικού Ιστορικού Κέντρου για κερδοφόρα οικιστική ανάπτυξη (στο μέτρο που δε διαθέτει πλεονεκτήματα έναντι των προαστίων, ώστε να προσελκύσει υψηλά και μεσαία εισοδηματικά στρώματα, ενώ διατηρεί όλα τα ιστορικά, πολεοδομικά και λειτουργικά μειονεκτήματα που, όπως και στο παρελθόν, εμποδίζουν τη μαζική ανοικοδόμηση πολυκατοικιών για τα χαμηλότερα μεσαία στρώματα), συνεπάγεται την απουσία οικονομικών συμφερόντων, ανταγωνιστικών στη μετατροπή της περιοχής σε ζώνη κατανάλωσης και αναψυχής.
- Ο συνδυασμός οικιστικής ερήμωσης και του γεγονότος ότι οι δυνατότητες επηρεασμού των εξελίξεων της περιοχής από τους κατοίκους της, πρακτικά εξουδετερώνονται από τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά (αδύναμες κοινωνικές ομάδες μεταναστών, περιθωριακών, φτωχών, ηλικιωμένων, κυριαρχία των ενοικιαστών), προσφέρει το δυτικό Ιστορικό Κέντρο για επενδύσεις, οιονεί ακατοίκητο και «ελεύθερο».
- Οι ιδιαίτερα χαμηλές αξίες γης του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, αυξάνουν έντονα τις προσδοκίες κερδοφορίας στις επενδύσεις ακινήτων, σε συνδυασμό με την πληθώρα κενών καταστημάτων και κτιρίων (βιομηχανικών, αποθηκευτικών κ.τ.λ.), κατάλληλων για θέατρα, εκθεσιακούς χώρους, κέντρα διασκέδασης, εστιατόρια κ.τ.λ.
- Η κεντρική θέση του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, προσφέρει ευχέρεια πρόσβασης και γειτνίαση με τις παραδοσιακές εμπορικές και τουριστικές περιοχές της Αθήνας, ενώ ο συνδυασμός της οικιστικής ερήμωσης και του χαμηλού δείκτη ιδιοκτησίας αυτοκινήτων των κατοίκων του, προσφέρει κατά τόπους τουλάχιστον, ευχέρεια στάθμευσης, ιδίως τις βραδυνές ώρες.

Έτσι, από τη δεκαετία του 1990, παρατηρείται στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο μια εκρηκτική εξάπλωση θεάτρων, γκαλερί, εστιατορίων, μπαρ, κλαμπ, κέντρων διασκέδασης κ.τ.λ. των οποίων η χωροταξία αυτορυθμίζεται, οδηγώντας σε περισσότερο ή λιγότερο εντατική εκμετάλλευση και ομοειδείς ζώνες, ανάλογα με τα χωρικά πλεονεκτήματα υποδοχής τους σε κάθε γειτονιά και δρόμο: (α)ο προβιομηχανικός ιστός και η μικρής κλίμακας, νεοκλασικού ύφους παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Ψυρρή, το Γκάζι και τον Κεραμεικό, προκαλούν την πυκνή εντοπισμένη συγκέντρωση γκαλερί, παλαιοπωλείων, εστιατορίων, κλαμπ και μπαρ, ενώ η περιορισμένη έκταση της κατάλληλης περιοχής (όπου κυριαρχούν τα χαμηλά, παραδοσιακά κτίρια), έχει οδηγήσει σε εντυπωσιακές αυξήσεις των τιμών ακινήτων⁸⁷¹, (β)η πληθώρα βιομηχανικών κτιρίων και θέσεων στάθμευσης, καθιστά το Μεταξουργείο περισσότερο κατάλληλο για την εγκατάσταση θεάτρων, όπου η προσφορά φαίνεται να είναι πολύ μεγαλύτερη της ζήτησης και (γ)οι δυνατότητες προβολής και μαζικής εποχούμενης πρόσβασης και τα μεγάλα βιομηχανικά υπόστεγα και οικόπεδα της Ιεράς Οδού, προσφέρονται για τη ανάπτυξη

⁸⁷¹ Χαραλαμπίδου Β., Παπαϊωάννου Γ., Σιωμόπουλος Κ., Φραντζής Ν., *Το Βήμα*, «Αλλάζει όψη το Λεκανοπέδιο», 13-12-1998, «Περιοχές με μέλλον», 7-11-1999, «Πρωταγωνιστής το εμπορικό κέντρο», 24-03-2001, «Μεγάλο αγοραστικό ενδιαφέρον για καταστήματα», 17-12-2000 κ.ά.

νυκτερινών κέντρων⁸⁷². Ανάλογα σποραδικά μέχρι σήμερα φαινόμενα, παρατηρούνται στο Βοτανικό και τον Κολωνό⁸⁷³.

Οι δύο μορφές οικονομικής αναζωογόνησης, αφ' ενός στις πυκνοδομημένες γειτονίες της Αθήνας και των όμορων δήμων και αφ' ετέρου στο αθηναϊκό Ιστορικό Κέντρο, εμφανίζονται διαφορετικές, τονίζοντας έτσι τον ιδιαίτερο ρόλο του τελευταίου στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο:

- Η πρώτη, ανοικοδομεί και επαναπροσδιορίζει την παραδοσιακή, μικρής κλίμακας τοπική μικροεπιχειρηματικότητα της γειτονιάς που απευθύνεται στους κατοίκους των πυκνοδομημένων οικιστικών περιοχών.
- Η δεύτερη αποκαθιστά και επαναπροσδιορίζει τις ιστορικές εμπορικές ζώνες, αντικαθιστώντας το παραδοσιακό μικρής κλίμακας λιανεμπόριο και τη βιοτεχνία⁸⁷⁴, με εξειδικευμένες καταναλωτικές υπηρεσίες ευρείας εμβέλειας. Στο πλαίσιο αυτό, η οικονομία του Ιστορικού Κέντρου, εξειδικεύεται στην παροχή των καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών που απουσιάζουν τόσο από τις μαζικές αγορές των προαστίων, όσο και από τις παραδοσιακές συνοικιακές αγορές αγαθών και υπηρεσιών της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων⁸⁷⁵. Με την έννοια αυτή το Ιστορικό Κέντρο εξακολουθεί να επιτελεί έναν καθιερωμένο, παραδοσιακό για τα κέντρα των πόλεων, ρόλο.

Η μεταβιομηχανική οικονομική αναζωογόνηση της Αθήνας και των όμορων δήμων, έχει αναμφίβολα θετική επιρροή στην απασχόληση, τις αξίες των εμπορικών ακινήτων, ιδίως των ισόγειων καταστημάτων και –είναι εύλογη η υπόθεση– στην προσέλκυση νέων κατοίκων μεταξύ των απασχολούμενων στην πληθώρα των νέων επιχειρήσεων.

Σε συνδυασμό με την εγκατάσταση των ξένων μεταναστών στις γειτονίες της Αθήνας και των περικεντρικών πυκνοδομημένων ζωνών, η άνθηση της μικροεπιχειρηματικότητας εκεί, είναι αναμφισβήτητα θετική, καθώς ανταποκρίνεται στα σύνθετα αιτήματα κατανάλωσης και υπηρεσιών του ετερόκλητου πληθυσμού, ενώ τονώνει γενναία την κοινωνικο-οικονομική ζωή, συμβάλλοντας στην ομαλή ενσωμάτωση των μεταναστών και κατ' επέκταση στον εμπλουτισμό και την ανασύνθεση των μεσαίων στρωμάτων που κατοικούν στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες.

Η αυθόρμητη οικονομική αναζωογόνηση του Ιστορικού Κέντρου, αφ' ενός προωθεί τις παραδοσιακές εμπορικές ζώνες όπως το Κολωνάκι και το Εμπορικό Τρίγωνο με όρους επαναφοράς στην παλαιότερη ακμή τους· αφ' ετέρου, γειτονίες που αντιμετώπισαν την ερήμωση ιδίως στο έντονα

⁸⁷² Κουστίνη Μ., Χατζηαντωνίου Ν., «Η γειτονιά της τέχνης», *Ελευθεροτυπία*, 4-11-1996, σ.13,22,43, Αγγελικόπουλος Β., «Στου... Ψυρρή το αθηναϊκό Μπροντγουέι», *Η Καθημερινή*, 7-12-1997, σ.40, Κωνσταντοπούλου Τ., «Η Αθήνα ξαναγεννιέται στο κέντρο της», *Το Βήμα*, 2-3-1997, σ. 16,25, Αναστασόπουλος Δ., «...και η σκοτεινή πλευρά του Ψυρρή», *Ελευθεροτυπία*, χ.χ. σ.28, Σουγκανίδου Κ., «Το 'εναλλακτικό' glam», *Το Βήμα*, 27-02-2000, Κουναλάκη Ξ., «Ομόνοια-Γκάζι-Ψυρρή, το αθηναϊκό Σόχο», *Η Καθημερινή*, 14/15-4-2001, σ.15

⁸⁷³ Καρουζάκης Γ.Ε., «Από σχολείο, θέατρο», *Ελευθεροτυπία*, 13-11-2000, σ.25, «Αθηναϊς, κόσμημα», *Ελευθεροτυπία*, 17-5-2001, σ.25

⁸⁷⁴ Coccossis H., Kyratsoulis T., Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly, «Athens Urban Regeneration»

⁸⁷⁵ Κουτσόπουλος Κ., Φώτης Γ. κ.ά., «Γεωδημογραφικές τάσεις και εξελίξεις στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή Αθηνών», Έρευνα Ε.Μ.Π.-Παν.Θεσσαλίας, αναφ. σε Νταλιάνη Μ., «Και άλλο σιμέντο αλλάζει τον χάρτη της Αττικής», *Τα Νέα*, 6-12-2003, σ.Ν18

υποβαθμισμένο δυτικό Ιστορικό Κέντρο, όπως του Ψυρρή, ο Κεραμεικός, το Μεταξουργείο ή το Γκάζι, βρίσκουν νέους ρόλους στην πόλη, οι οποίοι ανταποκρίνονται στις μεταβιομηχανικές καταναλωτικές προτιμήσεις που εκδηλώνονται παντού στο Λεκανοπέδιο.

Συγχρόνως όμως, αυτός ο τελευταίος τύπος ανάπτυξης, επιβάλλει μια μονολειτουργικότητα, η συντηρεί και αναπαράγει με νέες μορφές την πολύπλευρη υποβάθμιση του δυτικού ιστορικού Κέντρου.

1. Η υποβάθμιση του αστικού χώρου, παραμένει και εντείνεται:

α. Η ανάπτυξη του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, το οποίο συντίθεται από μια ποικιλία χαμηλών και πολυώροφων κτισμάτων, βιομηχανικών κτιρίων, ερειπίων και κενών οικοπέδων, είναι επιλεκτική και σχεδόν αποκλειστικά ισόγεια:

- Η αυτορυθμιζόμενη ανάπτυξη, καθώς επικεντρώνεται στα ευνοϊκά από άποψη κερδοφορίας σημεία και κτίρια του αστικού ιστού, είτε σχηματίζει πυρήνες εντατικής συγκέντρωσης (Ψυρρή, Γκάζι, Ιερά οδός), είτε διασπείρεται στον αστικό ιστό, όπως στο Μεταξουργείο, τον Κεραμεικό, το Βοτανικό.
- Η ζήτηση για εμπορικές χρήσεις, αυξάνει τις αξίες των ισόγειων παράλληλα με την απαξίωση των ορόφων που είχε παρατηρηθεί ήδη από τη δεκαετία του 1960, αντικαθιστώντας ακόμη και στο Εμπορικό Τρίγωνο, τα γραφεία με βιοτεχνικές λειτουργίες, οι οποίες σήμερα υποχωρούν, στο πλαίσιο της γενικευμένης τριτογενοποίησης της αθηναϊκής οικονομίας. Η μεγάλη διαθεσιμότητα πολυώροφων κτιρίων, στις προηγούμενες ζώνες όμως, δε συνοδεύεται από ζήτηση για νέες επαγγελματικές ή οικιστικές χρήσεις στους ορόφους, καθώς (α) η ελκυστικότητα των γερασμένων και παρωχημένων λειτουργικά κτιρίων του δυτικού Ιστορικού Κέντρου είναι μηδαμινή για σύγχρονες χρήσεις γραφείων, οι οποίες άλλωστε τείνουν να αναπτύσσονται στις ανατολικές πλευρές της Πρωτεύουσας και (β) η κατοικία είναι ασύμβατη με τις μειονεκτικές οικιστικές συνθήκες του δυτικού Ιστορικού Κέντρου.

Η προηγούμενη μορφή μονόπλευρης και αποσπασματικής οικονομικής αναζωογόνησης, διαμορφώνει ένα αστικό πλαίσιο οριζόντιας και κατακόρυφης εναλλαγής μεταξύ εγκατάλειψης και ανάπτυξης, στο οποίο η αστική υποβάθμιση προέρχεται τόσο από την εγκατάλειψη και την παρακμή, όσο και από την εντατική ανάπτυξη: το κτιριακό δυναμικό του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, παραμένει στην πλειονότητά του αδρανές και υποβαθμισμένο, τόσο στις εγκαταλελειμμένες ζώνες, όσο και στα σημεία της ανάπτυξης, όπου η αξιοποίηση επικεντρώνεται αποκλειστικά στα ισόγεια. Η ερήμωση και η παρακμή, ιδίως των πολυώροφων κτιρίων, πάνω από το ισόγειο, εντείνεται καθώς παραμένουν κενά ή μετατρέπονται σε καταλύματα διαβίωσης ξένων μεταναστών, συχνά ομαδικά και άθλια, όπως εν μέρει και οι πολυκατοικίες των περιοχών αυτών, που στεγάζουν τις χαμηλότερες εισοδηματικές κατηγορίες του Λεκανοπεδίου.

β. Ο δημόσιος χώρος παραμένει εγκαταλελειμμένος στα σημεία για τα οποία η ανάπτυξη αδιαφορεί, ενώ στα σημεία της εντατικής ανάπτυξης, η υποβάθμιση προέρχεται από την κυριολεκτική του ιδιωτικοποίησή: στου Ψυρρή π.χ. παρατηρείται ασφυκτική κατάληψη των δρόμων και των πλατειών από τα τραπέζια των καταστημάτων, έντονη ηχορύπανση από τη μουσική

τους, διαρκής ρύπανση από «το πλήθος και το πάθος» των θαμώνων τους⁸⁷⁶. Στις περιοχές των νυκτερινών κέντρων, οι δρόμοι, οι νησίδες και τα πεζοδρόμια, μετατρέπονται τις βραδυνές ώρες άτυπα, σε ιδιωτικούς -επί πληρωμή- χώρους στάθμευσης, για τους πελάτες⁸⁷⁷.

γ. Τα αδόμητα οικοπέδα παραμένουν ανένταχτα στον αστικό ιστό, έχοντας μετατραπεί σε σκουπιδοτοπους ή σε υπαίθρια πάρκινγκ. Στα σημεία της εντατικής ανάπτυξης, όπως π.χ. στου Ψυρρή, η κορύφωση της εκμετάλλευσης έχει οδηγήσει σε *οικόπεδα χαμαιλέοντες*, όπου η χρήση εναλλάσσεται μεταξύ υπαίθριων πάρκινγκ (την ημέρα) και υπαίθριων εστιατορίων, μπαρ κ.ο.κ. (το βράδυ)⁸⁷⁸, γεγονός που επιδεινώνει την αποδιάρθρωση και την υποβάθμιση του αστικού χώρου.

2. Η κοινωνική υποβάθμιση, επίσης διατηρείται και εντείνεται, στα πλαίσια μιας διαδικασίας αλληλένδετης με την χωρική υποβάθμιση:

Η υποχώρηση της βιοτεχνίας επιτείνεται από τις πιέσεις που ασκούν η αύξηση ζήτησης ισογείων, η επακόλουθη άνοδος τιμών των καταστημάτων και οι λειτουργικές δυσχέρειες που προκαλεί η επεκτατικότητα των χρήσεων διασκέδασης, ενώ η επιδείνωση των συνθηκών ζωής, τείνει να οδηγεί στην απομάκρυνση όσων κατοίκων έχουν τέτοια δυνατότητα⁸⁷⁹. Οι προηγούμενες πιέσεις, εντείνονται από μια απειλητική ατμόσφαιρα έναντι κατοίκων και επαγγελματιών, σ' ένα κλίμα παρανομιών, διαφθοράς και ενίοτε βίας, που αποκαλύπτεται από την πύκνωση σχετικών δημοσιευμάτων, καταγγελιών, πορισμάτων, δικαστικών διώξεων⁸⁸⁰. Αυτή η ατμόσφαιρα, διασπείρει με τη σειρά της μια αίσθηση φόβου και αδυναμίας έναντι των συντελεστών της ανάπτυξης και των σχετικών εξελίξεων, που εμφανίζονται ανεξέλεγκτες και αναπότρεπτες. Οι πιέσεις στην κατοικία, συνδέονται στενά με τις πιέσεις στη βιοτεχνία και επηρεάζονται αμοιβαία, στο μέτρο που πολλοί αυτοαπασχολούμενοι βιοτέχνες κατοικούν στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο. Στου Ψυρρή π.χ. υπάρχει ενιαίος *Σύλλογος Κατοίκων και Επαγγελματιοβιοτεχνών*⁸⁸¹. Οι πιέσεις απομάκρυνσης από το δυτικό Ιστορικό Κέντρο των παλαιότερων κατοίκων του, που συνιστούν συγχρόνως και οικονομικούς συντελεστές της περιοχής, συμβάλλουν στην ολοκληρωτική του απογύμνωσή από μεσαία εισοδηματικά στρώματα, εντείνοντας τη γκετοποίηση των πλέον αδύναμων κατοίκων (φτωχών, ηλικιωμένων, περιθωριακών, μεταναστών).

⁸⁷⁶ Σπυροπούλου Λ., *Ελευθεροτυπία*, 8-11-1999, Κοκκοτάκη Δ., «Ψυρρή», *Η Αυγή*, 22-11-2001, χ.υ., «Επιστολές αναγνωστών», *Τα Νέα*, 23-03-2002

⁸⁷⁷ Κυριακόπουλος Κ., Κορωναίος Π., «Πάρκινγκ με μικρόφωνο», *Ελευθεροτυπία*, 23-3-1997, Χατζηγεωργίου Α., Κυριακόπουλος Κ., «Το Πονεμένο «καταστηματολόγιο» της Αθήνας-Καφενείο με τις άδειες», *Ελευθεροτυπία*, 20-10-2003

⁸⁷⁸ Σπυροπούλου Λ., *Ελευθεροτυπία*, 8-11-1999

⁸⁷⁹ Λαγόπουλος Α., Μαραθού Χ., Τριανταφυλλοπούλου Ι., «Immigrants... elements of translocality in the formation of the 'place in between'», Αγγελικόπουλος Β., «Στου... Ψυρρή το αθηναϊκό Μπροντγουέι», *Η Καθημερινή*, 7-12-1997, σ.40

⁸⁸⁰ χ.υ., «Επιστολές αναγνωστών», *Τα Νέα*, 23-03-2002, Χατζηγεωργίου Α., Κυριακόπουλος Κ., Κιούσης Γ., «Ο πεζοδρόμος της ασυδοσίας», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003, «Το Πονεμένο «καταστηματολόγιο» της Αθήνας-Καφενείο με τις άδειες», *Ελευθεροτυπία*, 20-10-2003, Καρκαγιάννης Α., «Μικρή περιδιάβαση», *Η Καθημερινή*, 5-11-2004, Καρκαγιάννης Α., «Ελλάδα, το απέραντο σκυλάδικο», *Η Καθημερινή*, 26-11-2004, Χατζηγεωργίου Α., «Τρομοκρατία διαρκείας», *Ελευθεροτυπία*, 4-12-2004, Λιάλιος Γ., «Φαύλος κύκλος με άδειες κέντρων διασκέδασης», *Η Καθημερινή*, 4-12-2004

⁸⁸¹ Κοκκοτάκη Δ., «Ψυρρή», *Η Αυγή*, 22-11-2001

Η αυθόρμητη διαδικασία οικονομικής αναζωογόνησης του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, δεν υποβαθμίζει περαιτέρω μόνο το ίδιο, αλλά και τον αστικό του περίγυρο, κυρίως με τον κυκλοφοριακό φόρτο που επισύρει η μαζική προσέλευση επισκεπτών: π.χ. στους δρόμους γύρω από τους πυρήνες βραδυνής διασκέδασης στο Ψυρρή, το Μεταξουργείο, το Γκάζι, το Θησείο, δημιουργείται συνωστισμός αυτοκινήτων, συμφόρησης, ρύπανσης κοκ ενώ τα πεζοδρόμια καταλαμβάνονται από τα οχήματα των επισκεπτών των ζωνών διασκέδασης⁸⁸².

5.1.2.3.3. Η επιρροή της τριτογενεοποίησης στα προάστια

Η επιρροή της αποβιομηχάνισης και της διεύρυνσης του τριτογενή τομέα, ιδίως της νέας οικονομίας στα Προάστια, διαφοροποιείται ανάλογα με τις ιστορικές οικονομικές δομές των διαφορετικών περιοχών που έρχεται να διευρύνει, ν' αναζωογονήσει, να τροποποιήσει, ή να καταλύσει.

α. Στα ανατολικά προάστια, όπου συγκεντρώνονται τα μεσαία και ανώτερα στρώματα, η αποβιομηχάνιση δεν έχει, άμεσες τουλάχιστον, επιπτώσεις, καθώς ο πληττόμενος δευτερογενής τομέας είναι στη συντριπτική του πλειονότητα εγκατεστημένος αλλού. Οι προηγούμενες περιοχές προσελκύουν την αποκέντρωση και διεύρυνση του τριτογενή τομέα, διαθέτοντας τις ευνοϊκότερες συνθήκες για την ανάπτυξη του (προσβάσεις, υποδομές, κτίρια γραφείων και εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό), γεγονός που συνεπάγεται την αύξηση επενδύσεων, συμβατών με την υφιστάμενη οικονομική, κοινωνική και χωρική συγκρότηση (εγκατάσταση και επέκταση επιχειρήσεων, αύξηση θέσεων εργασίας, κατασκευές κτιρίων γραφείων). Οι κεντρικές οικονομικές λειτουργίες, ακολουθώντας τα μεσαία και ανώτερα στρώματα, μετατοπίζονται και αναπτύσσονται δυναμικά στα ανατολικά προάστια, ιδίως κατά μήκος του άξονα λ.Κηφισίας-λ.Συγγρού⁸⁸³, σχηματίζοντας ένα νέο, *γίγαντιαίο γραμμικό Central Business District*⁸⁸⁴. Στα ανατολικά προάστια συνεπώς, η διεύρυνση του τριτογενή τομέα έχει θετική επιρροή στην απασχόληση του τοπικού ανθρώπινου δυναμικού, την τοπική αγορά γης, την κατασκευαστική δραστηριότητα και την εν γένει τοπική οικονομία, στα πλαίσια ενός αυτοτροφοδοτούμενου φαινομένου, που παράλληλα αυξάνει την οικιστική ελκυστικότητά τους, για τα ανώτερα μεσαία στρώματα: το Μαρούσι π.χ. μετατρέπεται σε *υπαλληλούπολη* της λ.Κηφισίας⁸⁸⁵. Συγχρόνως όμως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, αυτή η εντατική ανάπτυξη οδηγεί σε κορεσμό και διαρκή χωρική υποβάθμιση των ανατολικών προαστίων.

β. Στα δυτικά προάστια, όπου ζουν τα χαμηλότερα στρώματα, η αποβιομηχάνιση και η διεύρυνση της οικονομίας των υπηρεσιών, έρχονται να καταλύσουν την ιστορική κυριαρχία του δευτερογενή τομέα, ανατρέποντας τους όρους της απασχόλησης και της αστικής συγκρότησης.

Αν και στα δυτικά προάστια, το μερίδιο της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα, αυξήθηκε κατά τη δεκαετία του 1990 κατά ~14%⁸⁸⁶, η συρρίκνωση του δευτερογενή τομέα δεν συνοδεύεται από την ανάλογη ανάπτυξη της νέας

⁸⁸² Κιούσης Γ., «Ο πεζοδρόμος της ασυδοσίας», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003, Χατζηγεωργίου Α., «Τρομοκρατία διαρκείας», *Ελευθεροτυπία*, 4-12-2004

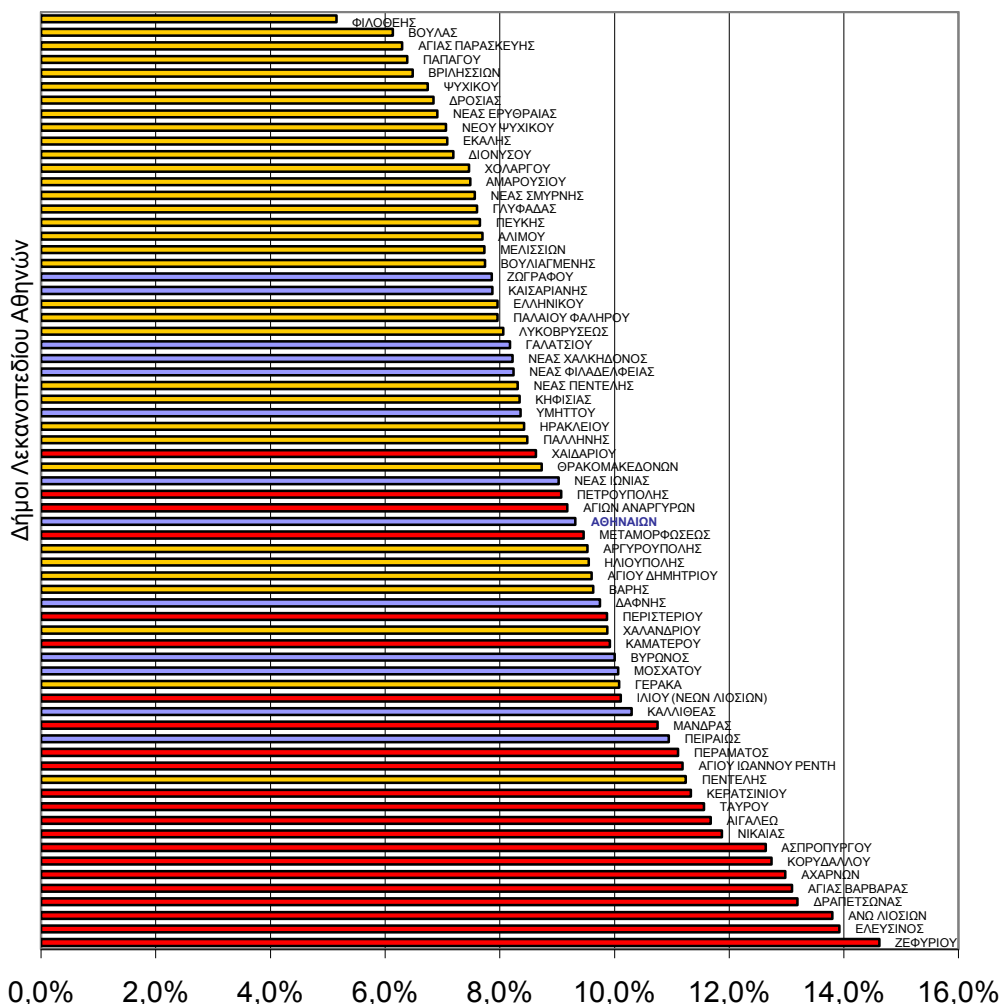
⁸⁸³ Γκουζάνης Σ., «Προνομιούχοι και αδικημένοι εργαζόμενοι», *Η Καθημερινή*, 16-3-1997, σ.20

⁸⁸⁴ Coccossis H., Kyratsoulis T., Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly, «Athens Urban Regeneration»

⁸⁸⁵ Γκουζάνης Σ., «Η σύγχρονη υπαλληλούπολη», *Η Καθημερινή*, 16-3-1997, σ.20

⁸⁸⁶ Στοιχεία απογραφών Ε.Σ.Υ.Ε. 1991-2001

οικονομίας, η οποία στην συντριπτική της πλειονότητα, εξελίσσεται στα ανατολικά· οι προηγούμενοι μετασχηματισμοί φαίνεται να συνδέονται με την αυξημένη ανεργία, της οποίας τα ποσοστά στα δυτικά προάστια (~10%-15%), ήταν το 2001, μέχρι και τριπλάσια έναντι των αντίστοιχων στα ανατολικά (~5%-10%)⁸⁸⁷.

Γ-9. Ανεργία ως ποσοστό του ενεργ.πληθυσμού κατά Δήμο

Πηγή στοιχείων: απογρ. ΕΣΥΕ 2001

Οι μόνες επενδύσεις της τριτογενούς οικονομίας τις οποίες τα δυτικά προάστια, μοιράζονται σε σημαντικό βαθμό με τα ανατολικά, φαίνεται να βρίσκονται στο πεδίο της κατανάλωσης αγαθών και ελεύθερου χρόνου.

Στη μεταβιομηχανική εποχή, η αποβιομηχάνιση και η διευρυνόμενη τριτογενοποίηση της απασχόλησης, περιορίζουν σταδιακά τις λειτουργικές και ταξικές χωροκοινωνικές διαφοροποιήσεις στο πεδίο της καταναλωτικής ισχύος. Η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή, πλαισιώνεται έτσι από μια ευρεία ιδεολογικο-πολιτιστική σύγκλιση που σημαίνει κυρίως την προσέγγιση των χαμηλότερων στρωμάτων με τα μεσαία και υψηλότερα και οδηγεί στην περιφερειακή εξάπλωση των υπηρεσιών μαζικής κατανάλωσης: ακόμη και οι περιθωριοποιημένοι σήμερα, μοιράζονται τις κυρίαρχες (καπιταλιστικές,

⁸⁸⁷ Ε.Σ.Υ.Ε., Γενική απογραφή πληθυσμού 2001

καταναλωτικές κ.ο.κ.) αξίες, επισημαίνουν οι J.Donzelot και M.-C.Jaillet⁸⁸⁸. Η σύγκλιση αυτή, συνεπάγεται την ομοιογενοποίηση των μαζικών καταναλωτικών προτύπων των παραδοσιακών κοινωνικών στρωμάτων που αναπτύσσονται στα προάστια του Λεκανοπεδίου⁸⁸⁹. Πρόκειται για μια εξέλιξη, αλληλένδετη με την εξάπλωση των υπερτοπικών περιφερειακών αγορών (π.χ. στην Κηφισιά, το Μαρούσι, τη Γλυφάδα, το Περιστέρι, το Ίλιον), των εμπορικών κέντρων, των νεανικών πυρήνων διασκέδασης, όπως π.χ. στη Γλυφάδα, το Μπουρνάζι ή του Ψυρρή στο Ιστορικό Κέντρο και με την πιο πρόσφατη εμφάνιση των υπερκαταστημάτων, των πολυκινηματογράφων, των ψυχαγωγικών πάρκων και των υβριδικών υπερ-συγκροτημάτων των προηγούμενων μαζικών καταναλωτικών μορφών, που τείνουν να διασπείρονται σε «στρατηγικά» σημεία της αστικής περιφέρειας.

Ο πολλαπλασιασμός αυτών των τελευταίων κατηγοριών, αναδεικνύει την ανάδυση ενός νέου σύνθετου, διεθνικού επενδυτικού προτύπου, μεγάλης κλίμακας επενδύσεων, κυρίως στον τομέα της εμπορικής και επαγγελματικής στέγης⁸⁹⁰, η ανάδυσή του οποίου συνδέεται με τις δυναμικές της αγοράς και της ενσωμάτωσης της χώρας σε υπερεθνικές διεργασίες, ρυθμίσεις και θεσμούς⁸⁹¹.

Τέτοιες επενδύσεις, αναφέρονται σε πρωτοφανή για τα ελληνικά δεδομένα ως προς το μέγεθος και το πλήθος, προγράμματα, τα οποία διαφέρουν ριζικά από το αντίστοιχο παραδοσιακό υπόδειγμα (καθοριστικός ρόλος της ιδιοκτησίας γης, αυτοχρηματοδότηση των κατασκευών, ατομικές και τοπικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες)⁸⁹². Το νέο αναπτυξιακό υπόδειγμα αφορά κυρίως στην κατανάλωση αγαθών και ελεύθερου χρόνου και τείνει να εμφανίζεται στις «στρατηγικές» περιοχές της περιφέρειας του Λεκανοπεδίου, αν και εσχάτως συναντάται επίσης στο Ιστορικό Κέντρο (π.χ. μέγαρο Μ.Τ.Σ.)⁸⁹³ και σε μικρό βαθμό, στην οικιστική ανάπτυξη των ανατολικών προαστίων (π.χ. οικιστικά συγκροτήματα Ήλιδα, Lofos Edison κ.ά.)⁸⁹⁴.

Οι επενδύσεις αυτές, δημιουργούν σημαντικό αριθμό νέων θέσεων εργασίας, τις οποίες, ιδίως τα δυτικά προάστια, τα οποία ταλανίζονται από την ανεργία, χρειάζονται ιδιαίτερα· παράλληλα εκτός από το πλήθος των καταναλωτών, προσελκύουν και νέες ανάλογες επιχειρήσεις, επισύροντας μια θεαματική εμπορική αναζωογόνηση στο άμεσο περιβάλλον τους⁸⁹⁵.

Εύλογα λοιπόν, στο πλαίσιο της ιστορικής κοινωνικο-οικονομικής

⁸⁸⁸ Donzelot J., Jaillet M.-C., *Séminaire sur les zones urbaines défavorisées en Europe et en Amérique du nord*, CDSM/OTAN, 1997, σ.25

⁸⁸⁹ Μουτσόπουλος Θ., «Η χώρα της 'Suburbia'», *Το Βήμα*, 31-10-1999, Βατόπουλος Ν., *Η Καθημερινή*, 20-2-2000, Ρηγόπουλος Δ., «Η κατανάλωση είναι η νέα μας πατρίδα», *Η Καθημερινή*, 14-6-2004

⁸⁹⁰ Κασιμάτης Α., «Τα 'χρυσοφόρα' οικόπεδα», *Η Καθημερινή*, 9-11-1997, σ.56, Νανούρης Δ., «Νέα εμπορικά κέντρα αλλάζουν την εικόνα της αγοράς», *Ελευθεροτυπία*, 30-5-2000, σ.128-129, Λάμπρου Κ., «Άλλα 20 πολυσινεμά στα σκαριά», *Ελευθεροτυπία*, 29-12-2001, σ.22, Λάμπρου Κ., «Κτηματαγορά: ο Σόρος ανοίγει την όρεξη», *Ελευθεροτυπία*, 25-5-2002, σ.28,45, Λάμπρου Κ., «Όποιος προλάβει για το πρώτο υπερτοπικό κέντρο», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003, σ.28,45

⁸⁹¹ Δελλαδέτσιμας Π.-Μ., «Κτηματαγορά και αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα: προοπτικές και προβλήματα», σ.270-271

⁸⁹² ό.π., σ.269-270

⁸⁹³ Θεοδωράτος Μ., «Ένα ιστορικό κτίριο, εμπορικό κέντρο», *Η Καθημερινή*, 6-11-2004

⁸⁹⁴ Λάμπρου Κ., «Οικιστική επένδυση στον Δίονυσο», *Ελευθεροτυπία*, 8-6-2004, Θεοδωράτος Μ., «Ζητείται κατοικία με ποιότητα ζωής», *Η Καθημερινή*, 23-10-2004

⁸⁹⁵ Μανωλάς Χ., Καϊτανίδη Μ., «Οι πολυχώροι... ανέστησαν «νεκρές» γειτονιές!», *Τα Νέα*, 9-04-2004, σ.Ν18

μειονεξίας, της χωροκοινωνικής απομόνωσης, της αποβιομηχάνισης και δυσοίωνων για το μέλλον της τοπικής απασχόλησης προβλέψεων για τα δυτικά προάστια⁸⁹⁶, όπου τα καταναλωτικά συμπλέγματα αποτελούν τις μοναδικές σημαντικές επενδυτικές πρωτοβουλίες της μεταβιομηχανικής οικονομίας, η στάση των τοπικών κοινωνιών και των αυτοδιοικήσεων τους στην προοπτική της οικονομικής αναζωογόνησης και των αντιπαροχών εκ μέρους τέτοιων επενδύσεων, είναι θετική και ενίοτε ενθουσιώδης⁸⁹⁷.

Στο πεδίο της αστικής συγκρότησης, το νέο πρότυπο αστικής ανάπτυξης, θα μπορούσε να συμβάλλει ουσιαστικά στην αναδιάρθρωση του αστικού ιστού: *το νέο πρότυπο, ως μεγάλη επένδυση επιζητά την ένταξή του σε ένα περιβάλλον προβλεψιμότητας και επομένως συγχρωτίζεται πληρέστερα με την έννοια του σχεδιασμού του χώρου, σε αντίθεση με το συμβατικό πρότυπο, το οποίο βρίσκεται στον πυρήνα της συνθήκης μη-σχεδιασμού* γράφει ο Π.Μ. Δελλαδέτσιμας⁸⁹⁸. Ο ίδιος, υποστηρίζει ότι το νέο αυτό πρότυπο, παρά τις εν δυνάμει καινοτόμες και εκσυγχρονιστικές του διαστάσεις για τον ελληνικό -και εν προκειμένω τον αθηναϊκό- αστικό χώρο, δε συναρτάται με κάποιες ανάλογες κατευθύνσεις της δημόσιας πολιτικής για την αστική ανάπτυξη: *Στην Ελλάδα, το νέο πρότυπο ανάπτυξης εμφανίζεται ως εξωγενές σε σχέση με τους υφιστάμενους μηχανισμούς ρύθμισης και ελέγχου*⁸⁹⁹.

Στην πραγματικότητα όμως, οι κατευθύνσεις δημόσιας πολιτικής και οι υφιστάμενοι μηχανισμοί ρύθμισης και ελέγχου τουλάχιστον στα δυτικά προάστια, είχαν αποδειχθεί ιστορικά τόσο αναποτελεσματικοί που ήσαν οιονεί ανύπαρκτοι· μοιραία το νέο πρότυπο προσαρμοζόταν στην πραγματικότητα της αυτορυθμιζόμενης αστικής ανάπτυξης, αξιοποιώντας, όχι μόνο τις προοπτικές και τις ευκαιρίες που προσφέρουν οι μεταβιομηχανικές ανακατατάξεις στη ζήτηση μαζικής κατανάλωσης και αναψυχής και στη διαθεσιμότητα της αστικής γης αντιστοίχως, αλλά και την έλλειψη θεσμών και μηχανισμών για τη διαμόρφωση του σχετικού πλαισίου, με οδηγό το κοινωνικό συμφέρον.

Το κόστος της γης και οι προσδοκίες κερδοφορίας, καθορίζουν αποκλειστικά την εγκατάσταση επενδύσεων του νέου προτύπου αστικής ανάπτυξης, για τις οποίες τα δυτικά προάστια, αποτελώντας το βέλτιστο συνδυασμό των προηγούμενων κριτηρίων, εμφανίζονται ιδιαίτερα ελκυστικά⁹⁰⁰. Η επιρροή των οικονομικών και πολιτιστικών μετασχηματισμών της μεταβιομηχανικής εποχής, μετατρέπει έτσι τα δυτικά προάστια, τα οποία στεγάζουν περισσότερο από το ¼ του πληθυσμού του Λεκανοπεδίου, σε μια νέα, εκτεταμένη καταναλωτική αγορά που επιπλέον, συγκριτικά με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο, διαθέτει χαμηλής αξίας γη:

- Στα δυτικά προάστια, η αποβιομηχάνιση απελευθερώνει μεγάλες εκτάσεις

⁸⁹⁶ OECD, «OECD's Territorial Review of the Metropolitan Region of Athens, 2004», Μπίστικα Π., «Η Αθήνα το 2010 μ.Χ.», *Το Βήμα*, 2-5-1999

⁸⁹⁷ Κωτσικόπουλος Ν., «Το εμπόριο αναβαθμίζει τα δυτικά προάστια», *Τα Νέα*, 20-7-1998, Νταλιάνη Μ., «Γεφύρι της Άρτας' ο Ελαιώνας», *Τα Νέα*, 7-1-2003

⁸⁹⁸ Δελλαδέτσιμας Π.Μ., «Κτηματαγορά και αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα: προοπτικές και προβλήματα», σ.269,271-272

⁸⁹⁹ ό.π., σ.270-271

⁹⁰⁰ Λάμπρου Κ., «Νίκαια και Ρέντης έχουν μέλλον στα ακίνητα», *Ελευθεροτυπία*, 30-8-2000, σ.16-17, Λάμπρου Κ., «Και τώρα το ενδιαφέρον στις υποβαθμισμένες», *Ελευθεροτυπία*, 27-9-2000, σ.22-23, Μανωλάς Χ., Καϊτανίδη Μ., «Οι πολυχώροι... ανέστησαν «νεκρές» γειτονιές!» *Τα Νέα*, 9-04-2004 κ.ά.

και κτίρια, που προσφέρονται σε χαμηλές, συγκριτικά με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο τιμές αγοράς και συνήθως βρίσκονται κοντά σε μεγάλους οδικούς άξονες, οι οποίοι συνιστούν και τα «στρατηγικά» σημεία τέτοιων επενδύσεων. *Η σχετικά φθηνή γη, οι μεγάλες λεωφόροι που περικλείουν τον Ελαιώνα και η γεωγραφική θέση του, προσελκύουν σαν μαγνήτης μαζικές εμπορικές χρήσεις και δραστηριότητες αναψυχής*, επισημαίνει ο Δήμαρχος Αγ. Ιωάννη Ρέντη Γ.Ιωακειμίδης⁹⁰¹.

- Ο αστικός χώρος των δυτικών προαστίων, χαρακτηρίζεται από μεγάλες ελλείψεις σε δημόσιους ελεύθερους χώρους και συλλογικές διεξόδους αναψυχής. Όσο μεγαλύτερη είναι η έλλειψη τέτοιων συλλογικών δομών, τόσο μεγαλύτερη ανταπόκριση βρίσκει η αγορά που τις υποκαθιστά και τις εμπορεύεται στην καταναλωτική τους μορφή, στο στερημένο από διεξόδους ελεύθερου χρόνου και δημόσιων χώρων κοινό. Το ψυχαγωγικό και εμπορικό συγκρότημα *Village Park* του Αγ. Ιωάννη Ρέντη π.χ. αποτελεί συνηθισμένο προορισμό των τακτικών εκδρομών αναψυχής, δημόσιων σχολείων της ευρύτερης περιοχής.

Το καταναλωτικό σύμπλεγμα στο οποίο εντάσσεται το *Village Park* περικλείεται από τις λεωφόρους Κηφισού, Π.Ράλλη και Θηβών (μια πρώην βιομηχανική περιοχή), περιλαμβάνει επίσης ένα υπερκατάστημα (*Carrefour*) και ένα ψυχαγωγικό πάρκο (*Allou Fun Park - Kidom*) και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας εντοπισμένης υπερανάπτυξης. Το παράδειγμα αυτό, αναδεικνύει την ικανότητα της αγοράς, ιδίως στην εκσυγχρονισμένη πολυεθνική εκδοχή της ν' ανιχνεύει, να συνδυάζει και ν' αξιοποιεί κερδοφόρα, τα ελλείμματα και τους μετασχηματισμούς του αστικού χώρου και την ανεπάρκεια του δημόσιου σχεδιασμού: τις τεράστιες ελλείψεις των δυτικών προαστίων σε χώρους και λειτουργίες πολιτισμού και αναψυχής, τις ευκαιρίες στα ακίνητα που προσφέρει η αποβιομηχάνιση και την ανυπαρξία προγραμματισμού και ελέγχου των αστικών χρήσεων: *Η Εθνική οδός τέμνει την Αθήνα σε δύο μέρη. Μοιάζουν με δύο διαφορετικές πόλεις. Όλες οι επενδύσεις έχουν γίνει στο ένα κομμάτι ενώ το άλλο τμήμα, η Δυτική Αττική μοιάζει τσιμεντούπολη χωρίς χώρους αναψυχής. Ο κόσμος είναι κλεισμένος μέσα σε μικρά τσιμεντένια κουτιά. Ήταν αυτονόητο ότι θα είχε επιτυχία*, εξηγεί ο διευθύνων σύμβουλος της εταιρίας *Village Road Show*, Χ.Αντωνόπουλος, σχολιάζοντας την ενθουσιώδη ανταπόκριση των καταναλωτών στη λειτουργία του συγκροτήματος *Village Park*⁹⁰².

- Το προηγούμενο σύμπλεγμα, αναπτύσσεται σ' ένα ιδιαίτερα βεβαρημένο από πλευράς χρήσεων σημείο, διασταύρωσης τριών μεγάλων οδικών αξόνων, όπου ήδη λειτουργούν πολλές υπερτοπικού χαρακτήρα χρήσεις: το Τ.Ε.Ι. Πειραιά, δύο μεγάλα σχολικά συγκροτήματα, το 3^ο νεκροταφείο και διάφορα υπερκαταστήματα (*Macro, Jumbo* κ.ά.). Η περιοχή, δεν εξυπηρετείται, ούτε προβλέπεται να εξυπηρετηθεί στο μέλλον από συγκοινωνιακό σύστημα σταθερής τροχιάς. Το συγκρότημα, προσελκύει περισσότερους από 100 χιλ. επισκέπτες εβδομαδιαίως, η προσέλευση των οποίων μοιραία, γίνεται κυρίως με επιβατικά αυτοκίνητα, γεγονός που επιβαρύνει σημαντικά την κυκλοφορία στους υπερτοπικούς οδικούς άξονες που το περιβάλλουν και στον αστικό του περίγυρο, εντείνοντας την

⁹⁰¹ Νταλιάνη Μ., «'Γεφύρι της Άρτας' ο Ελαιώνας», *Τα Νέα*, 7-01-2003

⁹⁰² Γκουζάνης Σ., «400.000 επισκέπτες μέσα σ' ένα μήνα», *Η Καθημερινή*, 23-1-2000, σ.42

υποβάθμιση του.

- Συγχρόνως, το σύμπλεγμα αυτό συναρμολογείται από εσωστρεφείς ιδιωτικούς χώρους κατανάλωσης, αφήνοντας μεταξύ τους έναν ασταθή, φτωχό και εχθρικό δημόσιο χώρο: οι δρόμοι-διάδρομοι που εξυπηρετούσαν τα εργοστάσια των περασμένων δεκαετιών, παρέμειναν αμετάβλητοι. Η αρνητική προσφορά ενός τέτοιου δημόσιου χώρου στην ανανέωση του υποβαθμισμένου αστικού ιστού είναι έκδηλη: οι λιγοστοί και λαβυρινθώδεις δρόμοι, με στενά ή ανύπαρκτα πεζοδρόμια, έρημοι τις νυχτερινές και πρωινές ώρες και γεμάτοι πυκνή κυκλοφορία και άτακτα σταθμευμένα αυτοκίνητα τις υπόλοιπες, δε διαθέτουν ίχνος πρασίνου ή αστικού εξοπλισμού και περιβάλλονται από φράχτες ή χώρους στάθμευσης. Ένας τέτοιος, μονοδιάστατος χώρος κατανάλωσης, είναι αστικός μόνο κατ' ευφημισμόν· επιπλέον, η συγκρότησή του πιέζει τους επισκέπτες να προσέρχονται εποχούμενοι, τείνοντας ν' αποκλείει, όσους δε διαθέτουν ιδιωτικό όχημα.
- Η εντατική εμπορική ανάπτυξη μιας περιοχής που είχε ερημωθεί από την αποβιομηχάνιση, στον κόμβο συνάντησης τριών υποβαθμισμένων δήμων των νοτιοδυτικών προαστίων (Αγ. Ιωάννης Ρέντης, Αιγάλεω, Νίκαια), τόσο με την κατάληψη του εδάφους, όσο και με την άνοδο των αξιών του, αποκλείει δια παντός τη δυνατότητα να συνδυαστούν αρμονικά τέτοιες σύγχρονες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες με την κάλυψη των επιτακτικών τοπικών ελλειμμάτων αστικής ποιότητας σε ελεύθερους χώρους, υποδομές, εξοπλισμούς και σύγχρονες αναπτυξιακές δομές.

Οι επενδύσεις του νέου προτύπου αστικής ανάπτυξης επικεντρώνονταν λοιπόν ανεξέλεγκτα σε ζώνες υψηλής απόδοσης, γεγονός που οδηγούσε στην ανορθολογική ανάλωση των πολύτιμων -ιδίως στη δυτική, υποβαθμισμένη πλευρά του Λεκανοπεδίου- αδόμητων χώρων και στη δημιουργία εντοπισμένων εστιών υπερανάπτυξης, προκαλώντας τοπικές οικοδομικές και κυκλοφοριακές φορτίσεις και αναπαράγοντας το δραματικό έλλειμμα βιώσιμης ανάπτυξης του αστικού χώρου.

5.1.3. Η θέση της Πρωτεύουσας στο παγκόσμιο περιβάλλον

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, στη μεταβιομηχανική εποχή, η εθνική συνιστώσα υποχωρεί, φέρνοντας σε άμεση επαφή το Παγκόσμιο με το Τοπικό.

Για την Αθήνα, η μια όψη αυτής της πραγματικότητας, ήταν οι επιρροές του Παγκόσμιου στο Τοπικό και ειδικότερα στη χωρική κοινωνική και οικονομική συγκρότηση του Λεκανοπεδίου, η οποία αναλύθηκε προηγουμένως· η άλλη όψη καθοριζόταν από το γεγονός ότι στη μεταβιομηχανική εποχή, η ευημερία των μητροπολιτικών αστικών συγκροτημάτων, πολύ συχνά και του εθνικού τους χώρου, είναι αλληλένδετη με το βάρος τους στο αναδυόμενο δίκτυο των παγκόσμιων και παγκοσμιοποιούμενων πόλεων.

Η παγκοσμιοποίηση, είχε ιδιαίτερα εύστοχα επισημάνει ο Α.Καρκαγιάννης, *επέρχεται με τη δύναμη του φυσικού φαινομένου*⁹⁰³, αποτελώντας μια νέα ιστορική περίοδο της ανθρωπότητας. Σ' αυτή τη νέα περίοδο, όπως έχει ήδη φανεί στο κείμενο των θεωρητικών προσεγγίσεων της μελέτης, κάθε χώρα

⁹⁰³ Η Καθημερινή, 15-5-2005

που εντάσσει την ύπαρξή της στην σφαίρα του ορθολογισμού έχοντας ως στόχο την ευημερία των κατοίκων της, επιδιώκει τη σύνδεσή της με την παγκόσμια οικονομία με τους ευνοϊκότερους δυνατούς όρους. Το κυριότερο μέσον τέτοιων επιδιώξεων, είναι η προσπάθεια ένταξης των εθνικών μητροπολιτικών αστικών σχηματισμών στον οικουμενικό αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων, ο οποίος συντίθεται από ιεραρχημένα αστικά δίκτυα διαχείρισης και προώθησης της διεθνούς οικονομίας.

Η Αθήνα, μεγαλύτερος αστικός σχηματισμός, κυριότερος παραγωγικός πυρήνας (~49% του ΑΕΠ) και πρωτεύουσα της χώρας, αποτελούσε τη μοναδική της πόλη με το κρίσιμο πληθυσμιακό μέγεθος και άλλες εν δυνάμει προϋποθέσεις ένταξης στα παγκόσμια αστικά δίκτυα (δες κεφ.2, 2.2.2. *Οι παγκόσμιες πόλεις*): αν μέχρι το 1989, ήταν μια ημιπεριφερειακή εθνική πρωτεύουσα στις παρυφές του δυτικού κόσμου, το 1990 μοιραζόταν ήδη, ένα νέο γεωπολιτικό και γεωοικονομικό περιβάλλον, τη νοτιοανατολική Ευρώπη, με μια ομάδα ιστορικών ευρωπαϊκών μητροπόλεων που η παγκόσμια οικονομία ιεραρχούσε με κριτήριο τη δυνατότητά τους να συμβάλλουν στην επέκταση, την ανάπτυξη και τη διαχείρισή της, στο παρθένο έδαφος των πρώην κομμουνιστικών χωρών της ηπείρου.

Το διεθνές βάρος της Αθήνας από τη δεκαετία του 1990, αποκτούσε συνεπώς κρίσιμη σημασία για τις προοπτικές εξέλιξης της ίδιας, όσο και του εθνικού χώρου που σε σημαντικό βαθμό αντλεί τον πλούτο του από την κυρίαρχη παραγωγική της θέση. Η πορεία ευνοϊκής σύνδεσης της χώρας με την παγκόσμια οικονομία, διερχόταν λοιπόν μεσ' από την προοπτική παγκοσμιοποίησης της Πρωτεύουσας: η ανάπτυξή της με την άντληση κερδών από την παγκόσμια οικονομία, θα της επέτρεπε ν' αυξήσει την ευημερία του πληθυσμού της, να βελτιώσει το περιβάλλον της και την ποιότητα ζωής των κατοίκων της και να προωθήσει μέρος του νέου πλούτου και των διεθνούς εμβέλειας οικονομικών δραστηριοτήτων της στην υπόλοιπη χώρα.

Όπως φάνηκε ήδη από θεωρητικές προσεγγίσεις της μελέτης, η παγκοσμιοποίηση της Πρωτεύουσας, προϋπέθετε την ελκυστικότητά της για την παγκόσμια οικονομία και τους συντελεστές της, η οποία στο πεδίο του αστικού χώρου, συνδεόταν με τις επιδόσεις της σε κριτήρια όπως η ποιότητα του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος, η ασφαλής διαβίωση, οι συγκοινωνιακές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές, ο αστικός εξοπλισμός, οι υπηρεσίες υγείας, παιδείας, κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου κ.ά. (δες κεφ. 2, 2.4.1. *Η επιρροή της παγκόσμιας οικονομίας*).

Αλλά, όπως επίσης φάνηκε ήδη από τις αναλύσεις που έχουν προηγηθεί, στα περισσότερα από τα προηγούμενα κριτήρια, η Αθήνα ιστορικά, δεν είχε καθόλου καλές επιδόσεις, γεγονός που τοποθετούσε τη διεθνή ελκυστικότητά της σε πολύ χαμηλό επίπεδο.

Ούτε όμως οι δραματικές επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στη χωροκοινωνική και οικονομική συγκρότηση του Λεκανοπεδίου, κατά τη δεκαετία του 1990, αύξαναν το διεθνές βάρος και την ελκυστικότητά της Αθήνας έναντι της παγκόσμιας οικονομίας.

Στο παγκόσμιο στερέωμα, η ασήμαντη κατά τη δεκαετία του 1970, θέση

της Πρωτεύουσας⁹⁰⁴, είχε εξελιχθεί με αντιφατικό τρόπο: η Αθήνα, ενώ επηρεάζεται σφόδρα από το φαινόμενο παγκοσμιοποίησης της εργασίας, καθώς αναδεικνύεται σε ισχυρό πόλο έλξης για τους ξένους μετανάστες, εμφανίζεται να παραμένει στο περιθώριο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου που συνεπάγεται έλλειψη ελκυστικότητας για τα στελέχη του, όσο και για τους επισκέπτες. Έναντι αυτών των συντελεστών, το κύρος και η ακτινοβολία της Αθήνας ακολούθησαν μια διαρκή καθοδική πορεία, που σε μεγάλο βαθμό αποδίδεται στην περιβαλλοντική, λειτουργική και αισθητική της υποβάθμιση και τη συνακόλουθη ανεπάρκεια ανταπόκρισής της στα μεταβιομηχανικά αστικά πρότυπα του ανεπτυγμένου κόσμου: αναφορές, όπως π.χ. του *οδηγού επιβίωσης στην Αθήνα*⁹⁰⁵, σε μια *άναρχη, μποτλιαρισμένη, θορυβώδη, χαοτική και μολυσμένη μεγαλούπολη που μοιάζει με κόλαση*, δεν αποτελούν παρά την εκλαϊκευμένη εκδοχή των περιοδικών εκθέσεων κατάταξης των πόλεων, από οργανισμούς και εταιρίες συμβούλων του παγκόσμιου κεφαλαίου και των στελεχών του, τοποθετώντας την Πρωτεύουσα στις τελευταίες ευρωπαϊκές βαθμίδες σε ζητήματα ποιότητας του περιβάλλοντος, υγιεινής και ασφαλούς διαβίωσης, συγκοινωνιακών και τηλεπικοινωνιακών εξοπλισμών, των υποδομών κ.τ.λ. Η προηγούμενη σύμπτωση εκτιμήσεων, αναδεικνύει έτσι (α)τη σύγκλιση των κριτηρίων ελκυστικότητας μεταξύ των επισκεπτών και του μεταβιομηχανικού κεφαλαίου και (β)την ολοκληρωμένη έλλειψη ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας, έναντι του ανεπτυγμένου μεταβιομηχανικού κόσμου.

Οι ετήσιες έρευνες της εταιρίας William M. Mercer για την ποιότητα του περιβάλλοντος και της ζωής στις πόλεις⁹⁰⁶, κατατάσσουν την Αθήνα τελευταία, μεταξύ όλων των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων, πλην του Βελιγραδίου, καταλογίζοντάς της κυρίως, υψηλά επίπεδα ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Στα προηγούμενα συμπεράσματα συγκλίνει και η έρευνα *Health Impact Assessment of Air Pollution (2000 - 2001)* της Ε.Ε.⁹⁰⁷, κατά την οποία η Αθήνα έχει το υψηλότερο επίπεδο συγκέντρωσης καπνού μεταξύ 26 ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων. Άλλη έρευνα της εταιρίας William M. Mercer για την ασφαλή διαβίωση, κατατάσσει την Αθήνα στην προτελευταία θέση μεταξύ όλων των ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων⁹⁰⁸.

Έτσι, σύμφωνα με έρευνα της εταιρείας Cushman & Wakefield - Healy & Baker, η Αθήνα, της οποίας η σχετική θέση από το 1990 διαρκώς επιδεινώνεται, αποτελεί την τελευταία επιλογή εγκατάστασης του διεθνούς κεφαλαίου στην Ευρώπη⁹⁰⁹. Η προηγούμενη έρευνα μεταξύ στελεχών από 501 διεθνείς επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην ευρωπαϊκή αγορά, έδειξε ότι στην Αθήνα -που καταλαμβάνει τις τελευταίες θέσεις μεταξύ 30 ευρωπαϊκών μεγαλουπόλεων- μόνο δώδεκα απ' αυτές διατηρούν γραφεία, καμιά δεν εγκαταστάθηκε την τελευταία διετία και μόνον εννέα σχεδιάζουν να εγκατασταθούν την επόμενη πενταετία. Η χαμηλή ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας, αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στη χαμηλή ποιότητα ζωής που

⁹⁰⁴ Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, σ.128-129

⁹⁰⁵ Barrett M., «Athens Survival Guide, 1998»

⁹⁰⁶ Mercer. «World-wide quality of life survey, 2002-2004», www.wmmercer.com

⁹⁰⁷ χ.υ. «Πρωτεύουσα της ατμοσφαιρικής ρύπανσης η Αθήνα», www.news.in.gr, 1-11-2002

⁹⁰⁸ Mercer. «World-wide quality of life survey; personal safety rankings».

⁹⁰⁹ Σιωμόπουλος Κ., «Ποιες πόλεις ευνοούν τις μπίζνες», *Το Βήμα*, 9-11-2003, Φιντικάκης Γ., «Τελευταία επιλογή η Αθήνα για επενδύσεις από πολυεθνικές», *Τα Νέα*, 2-2-2004, σ.Ν74, Θεοδωράτος Μ., «Η Αθήνα δεν προσελκύει γραφεία επιχειρήσεων», *Η Καθημερινή* 24-1-2004

προσφέρει, την υψηλή αστική ρύπανση, τη σοβαρή κυκλοφοριακή συμφόρηση, την ανεπάρκεια των τοπικών και διεθνών συγκοινωνιακών υποδομών, προσβάσεων και τηλεπικοινωνιών, ενώ το κόστος των επαγγελματικών ακινήτων κρίνεται δυσανάλογα υψηλό σε σχέση με τις υπόλοιπες χαμηλές «επιδόσεις» της. Για το τελευταίο αυτό ζήτημα, έρευνα της εταιρίας Cb Hillier Parker/CB Richard Ellis, κατατάσσει την Αθήνα στην 25^η θέση παγκοσμίως, σε ό,τι αφορά το κόστος μισθώσεων σε κτίρια γραφείων⁹¹⁰.

Την προηγούμενη στάση του παγκόσμιου κεφαλαίου έναντι της Πρωτεύουσας, επιβεβαιώνουν ακαδημαϊκές έρευνες αξιολόγησης και κατάταξης της υπερτοπικής σημασίας και του βαθμού παγκοσμιοποίησης των πόλεων, τόσο (α)στα παγκόσμια⁹¹¹, όσο και (β)στα ευρωπαϊκά αστικά δίκτυα⁹¹², τοποθετώντας το βάρος και την επιρροή της Αθήνας σε πολύ χαμηλές σχετικές βαθμίδες (πόλη με πιθανότητες να μετατραπεί σε παγκόσμια), ενώ εντάσσουν στην κατηγορία των παγκόσμιων πόλεων αρκετές μητροπόλεις του γεωπολιτικού και γεω-οικονομικού της περιγύρου (Μιλάνο, Ρώμη, Κωνσταντινούπολη, Βουδαπέστη, Πράγα, Βαρσοβία).

X-6. Οι παγκόσμιες πόλεις στην Ευρώπη:

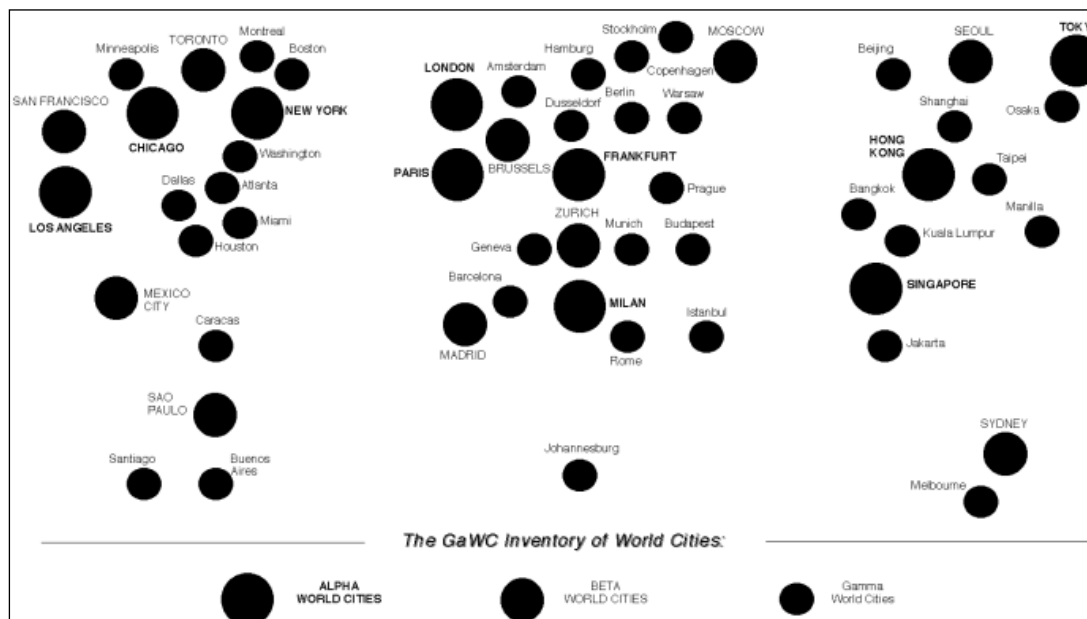
Πηγή: P.J.Taylor, M.Hoyler, *The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization*, R.B.16(Z), Fig.1

⁹¹⁰ Λάμπρου Κ., «Η Αθήνα 25η διεθνώς σε ακρίβεια της επαγγελματικής στέγης», *Ελευθεροτυπία*, 24-8-2002

⁹¹¹ Knox P.L., «World Cities and the Organization of Global Space, R.B.32(A) σ.18, Fig.2», Taylor P.J., «World Cities and Territorial States under Conditions of Contemporary Globalization, Tables3-7, Fig.2»

⁹¹² Taylor P.J., Hoyler M., «The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization, R.B.16(Z), Table1, Fig.1-3»

X-7. Οι παγκόσμιες πόλεις του πλανήτη:

Πηγή: P.L.Knox, World Cities and the Organization of Global Space, R.B.32(A), Fig.2

5.1.4. Συμπεράσματα

Τα λειτουργικά και περιβαλλοντικά προβλήματα του Λεκανοπεδίου, αποτελούσαν στη μεταβιομηχανική εποχή το κύριο εμπόδιο των προοπτικών ανάπτυξης του, καθώς τα κρίσιμα για την παγκόσμια οικονομία, χαρακτηριστικά της αθηναϊκής χωρικής συγκρότησης, παρά τις ποικίλες μεταλλάξεις τους, εξακολούθησαν να εμφανίζουν ιδιαίτερα αρνητικό ισοζύγιο (αστικό και φυσικό περιβάλλον, ασφάλεια, υποδομές, αστικός εξοπλισμός κ.ά.).

Ασφαλώς, η επιρροή της μεταβιομηχανικής εποχής στο Λεκανοπέδιο, είχε θετικές και αρνητικές πλευρές:

Τη θετική όψη, συναρμολογούσαν οι λύσεις που ως από μηχανής θεός, έδινε η μεταβιομηχανική εποχή, σε μια σειρά από ζητήματα, στα οποία ο σχεδιασμός δεν είχε μέχρι τότε πειστικές και αποτελεσματικές απαντήσεις:

- Στις παρακμάζουσες περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες:
 - Οι δυνατότητες κοινωνικής ανάμειξης που προσέφερε η συμπαγής πόλη, οδηγούσαν στην ανάδυση νέων κοινωνικών ομάδων, τρόπων ζωής, αιτημάτων και κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και στη θεαματική δημογραφική, κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση του αστικού χώρου· οι ξένοι μετανάστες, διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στις διεργασίες αυτές που συμβάδιζαν με την ομαλή κοινωνικο-οικονομική τους ενσωμάτωση και κατ' επέκταση, με τον εμπλουτισμό και την ανασύνθεση των μεσαίων στρωμάτων των πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών.
 - Η ζήτηση διάσπαρτων μονοκατοικιών από ανώτερα μεσαία στρώματα, ήταν επίσης θετική για την κοινωνική ανάμειξη και συνοχή, διαφυλάττοντας παράλληλα δείγματα της ιστορικής αθηναϊκής αρχιτεκτονικής και αστικής κλίμακας, αν και η έκρηξη των νέων κατασκευών έτεινε να εξαφανίσει τέτοιες τάσεις.

- Η αθρόα κατασκευή πολυκατοικιών, εμπλούτιζε το οικιστικό απόθεμα με σύγχρονες κατοικίες, αναβαθμίζοντας τις συνθήκες διαβίωσης των χαμηλότερων μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων, ενώ η ζήτηση κυρίως για ενοικίαση φθηνών, μειονεκτικών καταλυμάτων, από τους ξένους μετανάστες, οδηγούσε σε γενναία ενίσχυση της αξίας τους, ωφελώντας τους πολυάριθμους ιδιοκτήτες τους.
- Στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας, η μεταβιομηχανική εποχή μετέτρεπε τα μειονεκτήματα, τόσο της ανατολικής, όσο και της δυτικής πλευράς –που είχαν οδηγήσει σε ερήμωση και παρακμή- σε πλεονεκτήματα (για κατοικία και για εναλλακτικές μορφές κατανάλωσης και αναψυχής, αντιστοίχως):
 - Ο επανεποικισμός των πλεονεκτικών, ανατολικών περιοχών από ανώτερα μεσαία στρώματα, έδινε στις ερημωμένες γειτονιές ένα νέο θετικό ρόλο, συνδυάζοντας την κοινωνική τους αναζωογόνηση, με την αυτοχρηματοδοτούμενη αναβάθμιση του ιστορικού κτιριακού τους πλούτου.
 - Η οικονομική αναζωογόνηση, ενίσχυε γενναία τις παραδοσιακές εμπορικές ζώνες στα ανατολικά, με όρους επαναφοράς στην παλαιότερη ακμή τους· παράλληλα, ανέθετε στις γειτονιές του έντονα υποβαθμισμένου δυτικού Ιστορικού Κέντρου, νέους ρόλους που ανταποκρίνονταν στα πληθωρικά μεταβιομηχανικά καταναλωτικά αιτήματα του πληθυσμού και των επισκεπτών της Πρωτεύουσας. Αυτές οι εξελίξεις ενίσχυαν -θεαματικά κατά τόπους- τις αξίες των εμπορικών ακινήτων, ιδίως των ισόγειων, την απασχόληση και προφανώς την προσέλκυση νέων κατοίκων, μεταξύ των απασχολούμενων στην πληθώρα των νέων επιχειρήσεων.
- Στα ανατολικά προάστια, η αθρόα συγκέντρωση στρωμάτων με υψηλό εισοδηματικό και μορφωτικό επίπεδο, οδηγούσε στο μετασχηματισμό τους σε πυρήνα ανάπτυξης της τριτογενούς μεταβιομηχανικής οικονομίας της Πρωτεύουσας στα πεδία (α)της διοίκησης επιχειρήσεων, συχνά διεθνούς εμβέλειας και (β)της μαζικής κατανάλωσης και των σχετικών υπηρεσιών. Οι εξελίξεις αυτές, προωθούσαν γενναία την αύξηση της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης, ευημερίας, απασχόλησης, κατανάλωσης κοκ καθώς και τη ζήτηση κατοικιών και εμπορικών επιφανειών, προσελκύοντας περαιτέρω πληθυσμό και οδηγώντας σε έκρηξη την κατασκευαστική δραστηριότητα και τις αξίες των ακινήτων.
- Στα υποβαθμισμένα και απομονωμένα δυτικά προάστια:
 - Η οικιστική ανάπτυξη, με την ανανέωση του οικιστικού αποθέματος του πυκνοδομημένου αστικού ιστού και την επέκταση των ορίων του αστικού χώρου, ανταποκρινόταν στα αιτήματα των ανερχόμενων εισοδηματικά κατοίκων, αναβαθμίζοντας τη μέση κατασκευαστική ποιότητα των κατοικιών, ενώ αναμφίβολα –ιδίως καθώς πολλοί απασχολούμενοι στον κατασκευαστικό τομέα κατοικούν επί τόπου- ήταν πολύτιμη για την τοπική απασχόληση, οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική συνοχή. Ανάλογα θετική, ήταν η ανάμειξη των χαμηλότερων και υψηλότερων τοπικών εισοδημάτων που προέκυπτε από το γεγονός ότι οι ανερχόμενες εισοδηματικά κοινωνικές ομάδες, προχωρούσαν σε αναβάθμιση κατοικίας τους επί τόπου, χωρίς δηλ. να αποχωρούν από

τα δυτικά προάστια, υποστηρίζοντας συγχρόνως τον εκσυγχρονισμό (την τριτογενεοποίηση) της τοπικής επιχειρηματικότητας, απασχόλησης και κατανάλωσης.

- ο Η ανάπτυξη πυρήνων νεανικής διασκέδασης, υπεραγορών και συγκροτημάτων μαζικής κατανάλωσης και αναψυχής, δημιούργησε προφανώς σημαντικό αριθμό νέων θέσεων εργασίας, πολύτιμων για τα δυτικά προάστια που ταλανίζονταν από την ανεργία, προσελκύοντας παράλληλα νέες ανάλογες επιχειρήσεις και προκαλώντας συχνά θεαματική εμπορική αναζωογόνηση στο άμεσο περιβάλλον τους. Εύλογα, στα δυτικά προάστια, η στάση των τοπικών κοινωνιών και των αυτοδιοικήσεων σε τέτοιες επενδύσεις, ήταν θετική.

Η αρνητική όψη, συνδεόταν με τον αυθόρμητο χαρακτήρα της προσαρμογής του Λεκανοπεδίου στη μεταβιομηχανική εποχή που οδηγούσε σ' ένα νέο κύκλο αυτορυθμιζόμενης ανάπτυξης, ατελέσφορο για τα ιστορικά ελλείμματα του Λεκανοπεδίου, τα οποία όχι μόνο δεν αντιμετώπιζε, αλλά ενίοτε επιδεινωνε. Σε κάθε της διάσταση αυτή η αυθόρμητη, αυτορυθμιζόμενη μεταβιομηχανική ανάπτυξη του Λεκανοπεδίου, δεν ήταν όπως φάνηκε, βιώσιμη:

- Στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες:
 - ο Η έκρηξη στη ζήτηση κατοικιών οδηγούσε σε εντατικοποίηση εκμετάλλευσης της αδόμητης ή μη επαρκώς αξιοποιημένης γης και του παλαιότερου και μειονεκτικότερου οικιστικού αποθέματος, ανακυκλώνοντας και εντείνοντας το έλλειμμα βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης: (α)με την περιβαλλοντική υποβάθμιση που επέφερε η εντατική ανοικοδόμηση, με μείωση αδόμητων και κατάφυτων οικοπέδων, πύκνωση δόμησης, επιβάρυνση κυκλοφορίας και στάθμευσης στο ήδη υπερβολικά βεβαρυσμένο αστικό περιβάλλον των περικεντρικών ζωνών, (β)με τη φυσιογνωμική υποβάθμιση της πόλης και την αλλοίωση της αστικής κλίμακας, από την κατεδάφιση των μονοκατοικιών και τον πολλαπλασιασμό των διογκωμένων και άναρχων εκδοχών πολυώροφων κτιρίων που επέτρεπαν οι νεότεροι οικοδομικοί κανονισμοί: η κατεδάφιση των μονοκατοικιών μείωνε συγχρόνως την θετική ανάμειξη των ανώτερων στρωμάτων με τον υπόλοιπο πληθυσμό των πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών, (γ)με την οπισθοδρόμηση που συνεπαγόταν η εντατικοποίηση εκμετάλλευσης πλήθους μειονεκτικών κατοικιών, με ανεπίτρεπτα χαμηλή ποιότητα, για μια ανεπτυγμένη και πολιτισμένη χώρα.
 - ο Η κοινωνική ανάμειξη αυτοχθόνων με τους μετανάστες, στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες, ιδίως όταν αναφερόταν σε κατηγορίες των τελευταίων με μεγάλες δυσχέρειες ενσωμάτωσης, οδηγούσε σε διαχωρισμό που στις δυτικές, περισσότερο υποβαθμισμένες περικεντρικές γειτονίες, μετατρέπεται βαθμιαία σε κρίση συγκρούσεων και βίας, γεγονός όμως που τονίζει κυρίως την αδυναμία των αρχών να χειρίζονται επιτυχώς θεμελιώδη ζητήματα δημόσιας τάξης και ανθρωπιστικής βοήθειας.
- Η αναζωογόνηση των περικεντρικών ζωνών δε μείωνε την προαστιοποίηση, ούτε τη διαρκή επέκταση του αστικού ιστού αυξάνοντας διαρκώς τις ανάγκες σε υποδομές, μετακινήσεις, υπηρεσίες, κατανάλωση

ενέργειας κτλ και διαβρώνοντας την περιαστική αγροτική και δασική γη. Έτσι, η μείωση των ελεύθερων χώρων στο Λεκανοπέδιο, συνεχιζόταν με αμείωτο ρυθμό, πέφτοντας μεταξύ 1977 και 2000 από τα 4 m²/κάτοικο στα 2,5 m²/κάτοικο. Επιπλέον, μεγάλη μερίδα των κατοίκων παρέμεναν στην Αθήνα και τους όμορους πυκνοδομημένους δήμους αναγκαστικά, όπως έχει ήδη εξηγηθεί: το γεγονός αυτό μείωνε το βαθμό δέσμευσης των κατοίκων στην πόλη: *εκείνο όμως στο οποίο αξίζει κανείς να σταθεί ιδιαίτερα είναι η έλλειψη ενδιαφέροντος των πολιτών της (Αθήνας) για τον δημόσιο χώρο* παρατηρεί ο Α.Τομπάζης⁹¹³, επισημαίνοντας το κυριότερο σύμπτωμα της μειωμένης δέσμευσης των πολιτών έναντι της πόλης τους.

- Το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας μετατρέποταν σε πεδίο χωρικής και κοινωνικής πόλωσης μεταξύ ανατολικών και δυτικών περιοχών:
 - ο Καθώς οι ανατολικές, πλεονεκτικές γειτονίες του Ιστορικού Κέντρου συγκέντρωναν κατοίκους από τα ανώτερα μεσοαστικά στρώματα που ανακαίνιζαν μαζικά τις μονοκατοικίες τους, στη δυτική, υποβαθμισμένη και μειονεκτική για οικιστική χρήση πλευρά, συγκεντρώνονταν οι πλέον αδύναμες κοινωνικές ομάδες περιθωριακών ή περιθωριοποιημένων ανθρώπων και μεταναστών, με μεγάλες δυσχέρειες ένταξης, ζώντας σε άθλιες συνθήκες συνθήκες.
 - ο Η αυθόρμητη οικονομική αναζωογόνηση του δυτικού Ιστορικού Κέντρου, συντηρούσε και αναπαρήγαγε με νέες μορφές την πολύπλευρη υποβάθμισή του: (α) οι νέες επενδύσεις στην περιοχή (διασκέδαση, πολιτιστικές χρήσεις, λιανεμπόριο κοκ), η οποία συντίθεται από μια ποικιλία χαμηλών και πολυώροφων κτισμάτων, βιομηχανικών κτιρίων, ερειπίων και κενών οικοπέδων, ήσαν διάσπαρτες, επιλεκτικές και κατευθύνονταν σχεδόν αποκλειστικά στα ισόγεια, διαμορφώνοντας ένα αντιφατικό αστικό πλαίσιο οριζόντιας και κατακόρυφης εναλλαγής μεταξύ εγκατάλειψης και ανάπτυξης, ενώ (β) οι οχλήσεις και η πίεση των νέων χρήσεων στις παραδοσιακές (μικρεμπόριο, βιοτεχνία) και στην κατοικία, απομάκρυναν και τους ιδιοκτήτες τους, οι οποίοι συνήθως ζουν επί τόπου, διώχνοντας έτσι τα υπολείμματα των ιστορικών μεσαίων στρωμάτων του δυτικού Ιστορικού Κέντρου και αφήνοντας εκεί τους φτωχούς, τους περιθωριακούς και περιθωριοποιημένους και τις προβληματικότερες κατηγορίες ξένων μεταναστών, γεγονός που βαθμιαία μετατρέπει το δυτικό ιστορικό κέντρο σε οικιστικό γκέτο.
- Στα ανατολικά προάστια, η συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, οδηγούσε σε εντατική εκμετάλλευση και χρήση της γης, κορεσμό των κυκλοφοριακών υποδομών, αύξηση των σχετικών οχλήσεων (ρύπανση, στάθμευση κτλ), πολλαπλασιασμό των πολυώροφων κτιρίων, μείωση των αδόμητων χώρων και του αστικού και περιαστικού πράσινου και συνεχή επέκταση των ορίων του αστικού χώρου προς τη βορειοανατολική Αττική, τα Μεσόγεια και τα παράλια του Σαρωνικού, γεγονός που επέσυρε όλες τις αρνητικές συνέπειες που αναφέρθηκαν ήδη προηγουμένως, διογκώνοντας το έλλειμμα βιωσιμότητας της αστικής ανάπτυξης. Έτσι, μειωνόταν η ποιοτική υπεροχή του αστικού και περιαστικού περιβάλλοντός των ανατολικών

⁹¹³ Θέρμου Μ., «Αλέξανδρος Τομπάζης», *Το Βήμα*, 5-12-2010

προαστίων που αποτελούσε το θεμελιώδες αναπτυξιακό τους πλεονέκτημα, γεγονός που υποθήκευε το μέλλον της ευημερίας τους.

- Στα δυτικά προάστια η αυθόρμητη αστική ανάπτυξη σε αμφότερες τις εκδοχές της (των συγκροτημάτων κατανάλωσης και αναψυχής και της κατασκευής κατοικιών), δεν προσέφερε τίποτε στη βελτίωση του υποβαθμισμένου και κατακερματισμένου αστικού περιβάλλοντος:
 - Η πλήρης έλλειψη δημόσιου χωρικού προγραμματισμού, οδήγούσε στην χωροθέτηση των κέντρων και των συγκροτημάτων μαζικής κατανάλωσης και αναψυχής, με μοναδικό κριτήριο την τρέχουσα ελκυστικότητα των σημείων εγκατάστασης. Αυτή η διαδικασία ανάπτυξης, υποθήκευε τη δυνατότητα ορθολογικής χωροταξικής τους σύνθεσης με τις αναγκαίες επεμβάσεις κάλυψης των μεγάλων ελλειμμάτων σε υποδομές και εξοπλισμούς των δυτικών προαστίων, διατηρώντας το δημόσιο χώρο υποβαθμισμένο και κατακερματισμένο και εντείνοντας τα λειτουργικά και περιβαλλοντικά του προβλήματα.
 - Η ανάδυση πυρήνων οικιστικής ανανέωσης και μετώπων αστικής επέκτασης, αναπαρήγαγε σποραδικά τα οικιστικά υποδείγματα της πυκνής αθηναϊκής ανοικοδόμησης και της ανάπτυξης των ανατολικών προαστίων αντιστοίχως, πάνω στον πολεοδομικό ιστό των στενών δρόμων και των μικρών μονοκατοικιών της αυτοστέγασης· έτσι εξουδετερωνόταν βαθμιαία το κύριο πολεοδομικό πλεονέκτημα των δυτικών προαστίων, η ιστορική κλίμακα της γειτονιάς που περιέχει δυσδιάκριτα ενίοτε, αλλά υπαρκτά και εν δυνάμει πολύτιμα στοιχεία αστικής ποιότητας και υποστήριξης της κοινωνικής συνοχής και της ελκυστικότητας του οικιστικού χώρου.
 - Το σύνολο των δυτικών προαστίων, παρέμενε απομονωμένο, εσωστρεφές και υποβαθμισμένο λειτουργικά και περιβαλλοντικά, διατηρώντας τη μεγάλη μειονεξία του σε σχέση με τα ανατολικά προάστια: καθόλου ελκυστικό για τη νέα μεταβιομηχανική οικονομία και τους κατοίκους του υπόλοιπου Λεκανοπεδίου, ενώ τα χαμηλά εισοδήματα και η γεωγραφική του απομόνωση εμπόδιζαν τη μετοίκηση ή την κινητικότητα για εργασία και αναψυχή του πληθυσμού του, στις υπόλοιπες πλεονεκτικότερες περιοχές του αθηναϊκού πολεοδομικού συγκροτήματος.

Τα ελλείμματα που καθιστούσαν την Πρωτεύουσα μη ελκυστική στην παγκόσμια οικονομία, είχαν γεννηθεί και γιγαντωθεί από μια ιστορική διαδικασία αστικής ανάπτυξης που χαρακτηριζόταν από ολοκληρωτική έλλειψη βιωσιμότητας. Η νέα αυθόρμητη, μεταβιομηχανική αναπτυξιακή φάση του Λεκανοπεδίου, διατηρούσε και αναπαρήγαγε τα ελλείμματα αυτά, διατηρώντας τη συνισταμένη τους στην πολύπλευρη έλλειψη βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης. Το γεγονός αυτό, τοποθετούσε την Αθήνα στον πυθμένα κατάταξης των ευρωπαϊκών μητροπόλεων, υποθηκεύοντας το μεταβιομηχανικό της μέλλον και τις προοπτικές παγκοσμιοποίησης του ρόλου της και ευημερίας των κατοίκων της ίδιας, αλλά και ολόκληρης της χώρας.

Όπως φάνηκε ήδη, τα ανατολικά προάστια, αποτελούσαν την αιχμή συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη μεταβιομηχανική οικονομία και το Κέντρο με τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες το προσάρτημά τους (ως πηγή εργατικού και υπηρετικού προσωπικού, και τόπος κατανάλωσης, σπουδών,

πολιτιστικών χρήσεων και ελεύθερου χρόνου), ενώ τα δυτικά προάστια παρέμεναν στο περιθώριο της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου.

Ήταν φανερό λοιπόν ότι η συγκρότηση του Λεκανοπεδίου, δεν προσφερόταν για μια περαιτέρω βιώσιμη αναπτυξιακή πορεία:

- Τα ανατολικά προάστια, αιχμή της αθηναϊκής μεταβιομηχανικής ανάπτυξης, προσέγγιζαν τα όρια του λειτουργικού και περιβαλλοντικού κορεσμού, γεγονός που έτεινε να αναιρέσει τα αναπτυξιακά τους πλεονεκτήματά, απειλώντας το μέλλον της ευημερίας τους.
- Το Ιστορικό Κέντρο και οι περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες, αναπτυξιακά προσαρτήματα των ανατολικών προαστίων (ως πηγή εργατικού και υπηρετικού προσωπικού και τόπος κατανάλωσης, σπουδών, πολιτιστικών χρήσεων και ελεύθερου χρόνου), εμφάνιζαν πλευρές υποβάθμισης και χωροκοινωνικής πόλωσης, που υπέσκαπταν την ποιότητα ζωής, την κοινωνική ειρήνη και την ασφάλεια, υπονομεύοντας τον αναπτυξιακό ρόλο των περιοχών αυτών.
- Το ετεροβαρές σχήμα κατανομής των αναπτυξιακών ρόλων κάθε περιοχής στο Λεκανοπέδιο, διατηρούσε κατά τη μεταβιομηχανική εποχή τα δυτικά προάστια, το περισσότερο αδικημένο ιστορικά, μέρος του εδάφους και του πληθυσμού της, στο περιθώριο της ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου.

Η προοπτική αύξησης της διεθνούς ελκυστικότητας της Αθήνας, διερχόταν συνεπώς μονοσήμαντα μεσ' από μια νέα πορεία ανασυγκρότησης με οδηγό τους όρους αξιολόγησης που έθετε η παγκόσμια οικονομία: την ποιότητα του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος, των συγκοινωνιακών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών, του αστικού εξοπλισμού, των υπηρεσιών υγείας, παιδείας, κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου, την ασφαλή διαβίωση κ.ά.

Στο πλαίσιο αυτό, ο μεταβιομηχανικός αθηναϊκός σχεδιασμός αντιμετώπιζε διαζευκτικά, δύο θεμελιώδεις επιλογές:

- Την επικέντρωση του σχεδιασμού στην ανάδειξη και ενίσχυση των περιοχών του Λεκανοπεδίου που διέθεταν ήδη στοιχεία ελκυστικότητας έναντι του Παγκόσμιου, η οποία στο πλαίσιο μιας εθνικής στρατηγικής για την ευνοϊκή σύνδεση της χώρας με τη διεθνή οικονομία, εμφανιζόταν στα πεδία της οργάνωσης και υλοποίησης, απλή, ταχεία και αποτελεσματική. Η κατεύθυνση αυτή όμως, επικεντρώνοντας το νέο σχεδιασμό στις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, συνεπαγόταν ουσιαστικά την προσαρμογή του στην ιστορική χωροκοινωνική και οικονομική συγκρότηση της Πρωτεύουσας. Η τελευταία, έχοντας προκύψει μεσ' από μια ιστορική διαδικασία «φυσικής» οιονεί επιλογής στην οποία κυριαρχούσε η αυτορρύθμιση της αστικής ανάπτυξης, κατανέμοντας στο χώρο πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα, δημιουργούσε στη μεταβιομηχανική εποχή μια ισχυρή δυναμική μετασχηματισμών που συντηρούσαν και ενίοτε επέτειναν την άνιση, ετεροβαρή κατανομή της αστικής ποιότητας, των αναπτυξιακών ρόλων, των ωφελειών τους κοκ στο Λεκανοπέδιο, ενώ το έλλειμμα βιωσιμότητάς της ήταν έκδηλο: (α) στον κυρίαρχο ρόλο των ανατολικών προαστίων στη μεταβιομηχανική ανάπτυξη της Πρωτεύουσας, η υπερανάπτυξη των οποίων αύξανε

ραγδαία την ευημερία τους, αλλά συγχρόνως οδηγούσε σε κορεσμό υποθηκεύοντας το μέλλον των πλεονεκτημάτων τους, (β) στον επικουρικό ρόλο του κέντρου και των περικεντρικών πυκνοδομημένων ζωνών (ως τόπου κατανάλωσης, σπουδών, πολιτιστικών χρήσεων και ελεύθερου χρόνου και πηγής εργατικού και υπηρετικού προσωπικού) που οδηγούσε σε πολύπλευρη, θεαματική αναζωογόνηση αλλά και στην ανάδυση νέας αστικής υποβάθμισης, κοινωνικού διαχωρισμού, γκετοποίησης και ανασφάλειας και (γ) στην ουσιαστική διατήρηση των δυτικών προαστίων στο περιθώριο της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου.

Στο πλαίσιο αυτό, ούτε η εν δυνάμει διεθνής ελκυστικότητα της Αθήνας, ως αποτέλεσμα μιας στρατηγικής όπως η προηγούμενη, προδιαγραφόταν βιώσιμη.

- Τη επικέντρωσή του στη βιωσιμότητα της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, με άξονες τη συμπληρωματικότητα μεταξύ των διαφορετικών περιοχών του Λεκανοπεδίου, τον εμπλουτισμό των ιστορικών του πλεονεκτημάτων, μεσ' από τον εντοπισμό, την ανάδειξη και την αξιοποίηση των θετικών στοιχείων των μειονεκτικών ιδίως περιοχών, με σκοπό την συνδυαστική ανακατανομή των μεταβιομηχανικών αναπτυξιακών ρόλων, τη διάχυση των ωφελειών και της ευημερίας στο έδαφος της Πρωτεύουσας και την αιφόρο εν κατακλείδι ελκυστικότητά της Αθήνας, στις επενδύσεις του παγκόσμιου κεφαλαίου και τον τουρισμό.

Στην δεύτερη αυτή προοπτική αναπτυξιακής ανασυγκρότησης του Λεκανοπεδίου, η μεταβιομηχανική εποχή, εμφανιζόταν να προσφέρει μια σημαντική ευκαιρία για το μέλλον του.

Στο παρελθόν, όπως έχει ήδη εξηγηθεί, τα ημιπεριφερειακά χαρακτηριστικά της χώρας, σε συνδυασμό με τη νεοελληνική εθνική αφήγηση, έδωσαν -στην εθνική κλίμακα- συντριπτική υπεροχή στην Πρωτεύουσα, η οποία μετατρέποταν συγχρόνως (α) σε ιδεολογικό σύμβολο αυτοπροσδιορισμού του νεοελληνικού έθνους έναντι της παγκόσμιας νεωτερικής κοινωνίας και κοινό τόπο μεταξύ της κλασικής κληρονομιάς και της νεωτερικής προόδου, της Ελλάδας και του ανεπτυγμένου κόσμου και (β) σε πυρήνα της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης και της συγκέντρωσης του πληθυσμού. Κύριο εργαλείο της συνακόλουθης εθνικής αναπτυξιακής στρατηγικής, στις περιόδους ακμής της παγκόσμιας οικονομίας και ανόδου της εθνικής εξωστρέφειας, υπήρξε ο αθηναϊκός σχεδιασμός, ο οποίος επικεντρωνόταν στα πλεονεκτικότερα σημεία της Πρωτεύουσας (α)εικονογραφώντας το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο και (β)διαμορφώνοντας τους λειτουργικούς όρους ελκυστικότητας έναντι των συντελεστών ευνοϊκής σύνδεσης της χώρας με το Παγκόσμιο. Στις περιόδους εθνικής εσωστρέφειας και οικονομικής κρίσης, ο αθηναϊκός σχεδιασμός, χωρίς στρατηγική σημασία, ταυτιζόταν με μια πλούσια, αλλά άγονη ρητορική, με νομιμοποιητικούς κυρίως στόχους. Η πλειονότητα του αστικού χώρου του Λεκανοπεδίου, αφηνόταν έτσι διαρκώς σε μια αυτορρυθμιζόμενη ανάπτυξη, η οποία ουσιαστικά, αποτέλεσε το πραγματικό αναπτυξιακό του μοντέλο, αλλά και την αιτία του ελλείμματος βιωσιμότητας, δηλ. των πολύπλευρων και αδιέξοδων λειτουργικών, περιβαλλοντικών κοινωνικών κ.ά. ελλειμμάτων της.

Στη μεταβιομηχανική εποχή όμως, οι στόχοι του στρατηγικού

αναπτυξιακού σχεδιασμού που συνοψίζονταν στην αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, τα οποία εμπόδιζαν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας έναντι του Παγκόσμιου, ταυτίζονταν ουσιαστικά με τα διαχρονικά αιτήματα των κατοίκων του αθηναϊκού λεκανοπεδίου για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους. Στο γεγονός αυτό, βρισκόταν η πεμπτοσύνη της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης και της ευκαιρίας που προσέφερε στην Πρωτεύουσα η μεταβιομηχανική εποχή. Στη μεταβιομηχανική συγκυρία συνεπώς, η συναρμογή των κύριων αιτημάτων των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων του Λεκανοπεδίου, οδήγησε σ' έναν αναπτυξιακό σχεδιασμό συμβατό με την παγκοσμιοποίηση, τη βιωσιμότητα του οποίου καθιστούσε εφικτή η προοπτική, μαζικής και ενεργού υποστήριξης των διαφορετικών κλιμάκων του από τον πληθυσμό· αυτός ο τρόπος συνάντησης του Τοπικού με το Παγκόσμιο, εμφανιζόταν συνεπώς, ως η πλέον ελπιδοφόρα εκδοχή βιώσιμης αναπτυξιακής πορείας του αθηναϊκού λεκανοπεδίου.

Καθώς λοιπόν η μεταβιομηχανική εποχή προωθούσε τις αναγκαίες για την ανάπτυξη και την ευημερία της Πρωτεύουσας δημογραφικές, κοινωνικές και οικονομικές δυναμικές, τις οποίες ο σχεδιασμός όφειλε να συνθέσει και να καθοδηγήσει, σε μια ολοκληρωμένη αναπτυξιακή προοπτική, η ορθολογικότερη επιλογή στο προηγούμενο δίλλημα, βρισκόταν σε μια πορεία βιώσιμης ανασυγκρότησης του Λεκανοπεδίου με οδηγό την συμπαγή λειτουργική και ελκυστική πόλη και τα επιτυχημένα σχετικά παραδείγματα από τη διεθνή εμπειρία και στόχο την αειφόρο ανάπτυξη του μεσ' από μια ελκυστικότητά του έναντι του παγκόσμιου.

Την προοπτική αυτή, μπορούσε να εξασφαλίσει μια εκδοχή του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, εστιασμένη στις ακόλουθες επιδιώξεις:

- Την ελάφρυνση των ανατολικών προαστίων από τις έντονες πιέσεις νέων δραστηριοτήτων, πληθυσμού και εδαφικών επεκτάσεων, με στόχους τη διαφύλαξη της περιβαλλοντικής τους ποιότητας, τη σταθεροποίηση της έκτασής τους και τη βιωσιμότητα της ελκυστικότητάς τους για τη μεταβιομηχανική οικονομία.
 - Με τη διάχυση της ελκυστικότητας της πόλης για τη μεταβιομηχανική οικονομία και τα εύπορα στρώματα του πληθυσμού στο υπόλοιπο Λεκανοπέδιο στο πνεύμα της συμπληρωματικότητας και της αμοιβαίας ωφέλειας.
- Τη μείωση της φυσικής απομόνωσης και την αναβάθμιση των δυτικών προαστίων με στόχους (α)τη βελτίωση της προσβασιμότητας και ελκυστικότητάς τους για τη μεταβιομηχανική οικονομία και τα μεσαία εισοδηματικά στρώματα, (β)την αύξηση της κινητικότητας του πληθυσμού τους για απασχόληση, κατοικία και αναψυχή και (γ)την παράλληλη αποφόρτιση των ανατολικών προαστίων:
 - Με την κατασκευή υποδομών και κοινωνικού εξοπλισμού (π.χ. αποτελεσματικής συγκοινωνιακής και λειτουργικής διασύνδεσης με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο, έργων αντιμετώπισης του διχοτομικού χαρακτήρα του Κηφισού, οικονομικής, οικιστικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης του Ελαιώνα, ανάπλασης των οικιστικών ζωνών, εγκαταστάσεων περίθαλψης, εκπαίδευσης, πολιτισμού και αναψυχής) στην κατεύθυνση συνδυασμού ιδιωτικών επενδυτικών προγραμμάτων

με δημόσιες παρεμβάσεις.

- Στις κεντρικές και περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες (α)τη συγκράτηση και προσέλκυση των μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων, κυρίως με την ενθάρρυνση της κατοικίας, (β)την αποκατάσταση της λειτουργικής και μορφολογικής συνοχής του αστικού χώρου και (γ)την αύξηση της ευρύτερης τοπικής δέσμευσης των κατοίκων των πυκνοδομημένων κεντρικών και περικεντρικών ζωνών στην πόλη και το μέλλον της με στόχους την πολύπλευρη αναβάθμισή της πυκνοδομημένης πόλης, τη μείωση της προαστιοποίησης και επέκτασης του περιφερειακού αστικού ιστού, την καταπολέμηση της χωροκοινωνικής ανισότητας, των διαχωρισμών και της γκετοποίησης, ιδίως στις δυτικές περικεντρικές γειτονιές και στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο:
 - ο Με τη συστηματική αξιοποίηση του αστικού σχεδιασμού (ιδίως για τη βελτίωση των συνθηκών κυκλοφορίας και στάθμευσης, κίνησης πεζών και ποδηλάτων, την αναβάθμιση και αύξηση ελεύθερων χώρων και εξοπλισμών εκπαίδευσης και μαζικού αθλητισμού, την αντιμετώπιση των στοιχείων φυσικού διαχωρισμού του πολεοδομικού ιστού, ιδίως της γραμμής του Ηλεκτρικού και του άξονα του ΟΣΕ κ.ά.).

Κατευθύνσεις του σχεδιασμού, όπως οι προηγούμενες μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα μειονεκτήματα του Λεκανοπεδίου, σύμφωνα με τα κριτήρια της διεθνούς οικονομίας, προωθώντας τη βιώσιμη ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας απέναντι στο Παγκόσμιο, ενώ συγχρόνως να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των διαφορετικών ομάδων της κοινωνίας, εξασφαλίζοντας την ενεργό τους στήριξη, ιδίως στα επίπεδα εφαρμογής του σχεδιασμού και αξιοποίησης των αποτελεσμάτων του. Στην ολοκληρωμένη μορφή της, μια τέτοια κατεύθυνση του σχεδιασμού, θα οδηγούσε σε συγκεκριμένες επεμβάσεις, μεθόδους υλοποίησης και στοχεύσεις, σαφείς και κατανοητές στο ευρύ κοινό, στη βάση επιτυχημένων παραδειγμάτων από τη σχετική διεθνή εμπειρία και διαδικασιών ουσιαστικής συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών, κυρίως στα επίπεδα της μικροκλίμακας του αστικού χώρου.

5.2.Επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στις ιδέες για το σχεδιασμό

5.2.1.Η έλευση της μεταβιομηχανικής εποχής στην Ελλάδα

Διαφορετικές, παράλληλες ή και αλληλένδετες ιστορικές διαδικασίες, υπήρξαν κρίσιμες για την πορεία της Ελλάδας, τη δεκαετία του 1980:

- Μετά την ένταξη της στην ΕΟΚ (1981), η χώρα βρέθηκε σε μια φάση πολύπλευρης προσέγγισης και προσαρμογής προς τον ανεπτυγμένο ευρωπαϊκό χώρο, η οποία συνοδεύταν από γενναίες και βαθμιαία αυξανόμενες χρηματοδοτήσεις.
- Συγχρόνως όμως, η ελληνική εκδοχή της ευρωπαϊκής αποβιομηχάνισης, που συνέπεσε με την *σοσιαλιστική* κυβερνητική εμπειρία, συνοδεύθηκε, όπως και αλλού, από επέκταση της εσωστρέφειας, του κοινωνικού κράτους και της κρατικής οικονομίας, καταλήγοντας σε οιονεί δημοσιοοικονομική χρεοκοπία, διεθνή απαξίωση και πολιτική κρίση. Η άδοξη κατάληξη της *σοσιαλιστικής* εμπειρίας στο εσωτερικό, σε

συνδυασμό με την κατάρρευση του *υπαρκτού* σοσιαλιστικού υποδείγματος διεθνώς, έπληξαν έντονα την ιδέα της συλλογικής προόδου.

- Στις πυκνοδομημένες κεντρικές και περιφερειακές περιοχές των μεγάλων πόλεων, η αποτυχία του σχεδιασμού της δεκαετίας του 1980, σε συνδυασμό με την αποβιομηχάνιση και την οικονομική κρίση, είχε ως γενικό αποτέλεσμα, -παρά τις θεμελιώδεις βελτιώσεις που είχαν πραγματοποιηθεί, ιδίως στα δυτικά προάστια- την επιδείνωση της λειτουργικής αποδιοργάνωσης του αστικού χώρου και την περαιτέρω υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης. Η εξέλιξη αυτή, διαψεύδοντας τις φιλόδοξες διακηρύξεις για *επιχειρήσεις πολεοδομικής ανασυγκρότησης, άρση των χωρικών ανισοτήτων με ενεργοποίηση των ίδιων των πολιτών, λαϊκές συνελεύσεις* για τη διαμόρφωση του αστικού χώρου κτλ, αποδυνάμωνε τη σημασία των ιδεών του συμμετοχικού σχεδιασμού που είχαν εξαγγελθεί (Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών κτλ), χωρίς να λειτουργήσουν ποτέ, πείθοντας την κοινωνία, ότι επρόκειτο για ουτοπίες, χωρίς πρακτική αξία.
- Επιπλέον για την Ελλάδα, οι διεθνείς εξελίξεις σήμαιναν μια ποικιλία αμφίσημων εξωτερικών επιρροών:
 - Βαλκανικές συρράξεις δίπλα στα σύνορά της.
 - Αναβίωση λησμονημένων εθνικών ζητημάτων (Βόρειος Ήπειρος, Μακεδονία).
 - Πρωτοφανή κύματα ξένων μεταναστών.
 - Ανάδυση του ανατολικοευρωπαϊκού οικονομικού χώρου.
- Τέλος, η συγκλονιστική για τον ελληνικό λαό, απόρριψη της αθηναϊκής υποψηφιότητας για τους επετειακούς Ολυμπιακούς Αγώνες 1996 (το 1989) που από δεκαετίες, πιστευόταν ότι τιμής ένεκεν, ανήκαν δικαιωματικά στην Αθήνα, έδωσε το μέτρο της κακής εικόνας της χώρας και της Πρωτεύουσας έναντι της διεθνούς κοινότητας, διαψεύδοντας μια θεμελιώδη εθνική πεποίθηση: ότι η ελληνική κλασική κληρονομιά -που κατά το 19^ο αιώνα είχε αποτελέσει το εισιτήριο της χώρας στο σύγχρονο κόσμο- ήταν μια κεκτημένη αξία, με εσαεί εγγυημένη απόδοση στο διεθνή στίβο.

Το 1990 η Ελλάδα, γράφει ο R.D.Karlan⁹¹⁴, είχε ουσιαστικά μετατραπεί σε μια ακόμη *ασταθή και χρεοκοπημένη ανατολικοευρωπαϊκή χώρα*, που προσπαθούσε ξαφνικά να προσαρμοσθεί σε μια νέα, σκληρή και ανταγωνιστική διεθνή πραγματικότητα. *Ο κόσμος αλλάζει, εμείς;* ρωτούσαν με αγωνία οι προεκλογικές αφίσες στην Αθήνα του 1990, τονίζοντας πάντως, περισσότερο τον κίνδυνο απώλειας των νέων ευκαιριών, παρά τον κίνδυνο των ενδεχόμενων απειλών.

5.2.2.Εθνική συναίνεση και εθνική στρατηγική

Οι προηγούμενες εξελίξεις, οδήγησαν από τη δεκαετία του 1990, σε σημαντικούς αναπροσανατολισμούς των ιδεών και των συλλογικών πεποιθήσεων στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πεδίο, με άξονα μια νέα εξωστρέφεια με τα ακόλουθα, αλληλένδετα χαρακτηριστικά:

⁹¹⁴ Kaplan R.D., *Φαντάσματα των Βαλκανίων*, σ.494

- Το σχηματισμό μιας ευρείας κοινωνικής συναίνεσης, η οποία προσδιοριζόταν:
 - Από τη βούληση της μεγάλης πλειοψηφίας, όπως αποκρυσταλλώθηκε μεσ' από τις αλληπάλληλες εκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 1989-1996, για την επωφελή προσαρμογή της χώρας στη νέα παγκόσμια και περιφερειακή πραγματικότητα, με όρους αποτελεσματικότητας, ανταγωνιστικότητας, αλλά και διαφύλαξης των υφιστάμενων *κοινωνικών κατακτήσεων*.
 - Από την οριστική στροφή (των αστικών ιδίως πληθυσμών), στα υποδείγματα ευρωπαϊκής ευημερίας και ανάπτυξης, με ανάλογες, πολύπλευρες προτιμήσεις και απαιτήσεις στον τρόπο ζωής. Σε τοπικό επίπεδο, ιδίως στους δήμους της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης, η δυσαρέσκεια των πολιτών από τη χαμηλή ποιότητα ζωής και τα αιτήματα αναβάθμισης του αστικού χώρου, είχαν εκδηλωθεί ήδη από το 1986: τότε, οι προηγούμενοι δήμοι πέρασαν για πρώτη φορά μετά το 1974, στον έλεγχο της συντηρητικής αντιπολίτευσης.
- Την αφύπνιση, τη διεθνοποίηση και τον εξωστρεφή αναπροσανατολισμό του εγχώριου κεφαλαίου, έναντι των μεταβιομηχανικών συγκυριών, καθώς η αρχή της δεκαετίας του 1990, τοποθετούσε την Ελλάδα σ' ένα νέο γεωπολιτικό και γεωοικονομικό πλαίσιο που δημιουργούσε αυξανόμενες προσδοκίες από την παγκόσμια αγορά και ειδικότερα:
 - Από την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση που όπως αναφέρθηκε ήδη, συνοδεύονταν από γενναίες χρηματοδοτήσεις (ΜΟΠ, ΚΠΣ κ.ά.).
 - Από τις οικουμενικές οικονομικές ανακατατάξεις, με επίκεντρο τις διαδικασίες ραγδαίας παγκοσμιοποίησης και ιδιαίτερα την ανάδυση του νοτιοανατολικού ευρωπαϊκού - βαλκανικού οικονομικού χώρου και την ανανέωση του εργατικού δυναμικού της χώρας με τους ξένους μετανάστες.

Οι προηγούμενες συναινέσεις, φαίνεται ότι δημιούργησαν το κατάλληλο κλίμα για το σχηματισμό μιας κεντρικής ιδέας, σχετικά με την πολύπλευρη ευκαιρία που προσέφεραν στην Ελλάδα οι μεταβιομηχανικοί καιροί: Μια νέα, ολοκληρωμένη εθνική προοπτική οικονομικής ανάπτυξης, ευημερίας και ποιότητας ζωής, με άξονα την ανάληψη ενός ηγετικού οικονομικού, πολιτικού και πολιτιστικού ρόλου στη νοτιοανατολική, βαλκανική Ευρώπη, η οποία μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, μετατρεπόταν σε εν δυνάμει ζωτικό χώρο της Ελλάδας. Μάλιστα, ο αναγκαίος, πολύπλευρος εκσυγχρονισμός της χώρας, για να είναι σε θέση ν' αναλάβει έναν τέτοιο ρόλο, ήταν για πρώτη ίσως φορά στην ιστορία της εφικτός, χάρις στην ταυτόχρονη αφθονία ευρωπαϊκών χρηματοδοτήσεων και φθηνού μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού.

Η προετοιμασία της χώρας για τον ηγετικό της ρόλο στη Ν.Α. Ευρώπη, υπήρξε έτσι, ένας από τους βασικούς στόχους του εθνικού Σχεδίου Ανάπτυξης 2000-2006 (ΥΠΕΘΟ, 1999)⁹¹⁵, επικυρώνοντας:

- Τη συλλογική πρόσληψη της μεταβιομηχανικής εποχής στην Ελλάδα,

⁹¹⁵ Κόνσολας Ν., «Ελλάδα 2000-2006. Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.», σ.7

κυρίως ως μιας νέας ευκαιρίας σύγκλισης με τον ανεπτυγμένο κόσμο.

- Την εκ πρώτης όψεως, συναρμολόγηση μιας ισχυρής προοπτικής οργανικής συνεργασίας της πλειονότητας των πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών συντελεστών της χώρας, για την επωφελή της σύνδεση με την παγκόσμια οικονομία.

Έχει ήδη υποστηριχθεί, ότι η σημασία μιας τέτοιας προοπτικής όπως η προηγούμενη, στη μεταβιομηχανική εποχή, είναι κρίσιμη, ιδίως καθ' όσον αφορά στο ρόλο της κοινωνίας των πολιτών. Όπως όμως έχει επίσης αναφερθεί, η Ελλάδα, μια χώρα με τυπική ημιπεριφερειακή πολιτικοκοινωνική συγκρότηση, διακρίνεται για την έλλειψη συμμετοχικών παραδόσεων και τις πολύπλευρες εξαρτήσεις της αδύναμης κοινωνίας των πολιτών από το πολιτικό σύστημα. Επί πλέον, η μεταβιομηχανική περίοδος, χαρακτηρίζεται από την υποχώρηση των συλλογικότητων και την αφύπνιση και ενίσχυση του κεφαλαίου, που στην Ελλάδα, έχει ιστορικά παραμείνει ανεξάρτητο από κομματικές επιρροές. Είναι λοιπόν κατανοητό -όπως δείχνει η σταχυολόγηση των ακόλουθων δημοσιευμάτων- το γεγονός ότι στην προώθηση και εδραίωση της νέας εθνικής στρατηγικής, κυριαρχούν οι ιδέες του κεφαλαίου:

- *Μετά την αλλαγή των καθεστώτων στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ξαναβρήκαμε τον ζωτικό μας χώρο. Μια περιοχή όπου το ελληνικό στοιχείο πρωταγωνιστούσε (...). Πρέπει να αντιληφθούμε ότι για τα Βαλκάνια εμείς είμαστε «η Ευρώπη»* τόνιζε ο πρόεδρος της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών και της Alpha Bank Ι.Κωστόπουλος⁹¹⁶.
- *Η χώρα μας, έγραφε ο πρόεδρος της EFG Eurobank Ergasias Ν.Νανόπουλος, είναι προνομιακά τοποθετημένη (στη Νοτιοανατολική Ευρώπη) ώστε να επωφεληθεί για λόγους γεωγραφικής αλλά και πολιτισμικής εγγύτητας. Είμαστε η πιο ισχυρή οικονομία στην περιοχή και πρέπει να λειτουργήσουμε έτσι, ώστε να δημιουργήσουμε ένα αποτελεσματικό μοντέλο και να καταστήσουμε προπομποί εκσυγχρονισμού. (...) Για την ελληνική οικονομία η περιφερειακή επέκταση είναι μια στρατηγική χωρίς επιστροφή*⁹¹⁷.
- *Σε ειδική εκδήλωση (...) παραδόθηκε από το Ίδρυμα Κόκκαλη στο υπουργείο Εξωτερικών, μελέτη της αμερικανικής εταιρείας Rand Corporation, με τίτλο «Η νέα γεωπολιτική της Ελλάδας», με τη φιλοδοξία -όπως αναφέρθηκε- να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο για την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας μας. (...) Η Ελλάδα δεν είναι θύμα της παγκοσμιοποίησης, επισήμανε ο Σ.Κόκκαλης, αλλά μέσο και αγωγός της στα Βαλκάνια και πρέπει να πρωταγωνιστήσει στην ένταξη της περιοχής στην ευρωπαϊκή οικογένεια (...). Ο Γ.Παπανδρέου ευχαρίστησε για τη συνεργασία με το Ίδρυμα Κόκκαλη και για τη γενικότερη προσφορά του, η οποία -όπως είπε- επιτρέπει την παρουσίαση των ελληνικών θέσεων και των βαλκανικών απόψεων στα διεθνή κέντρα. Υπογράμμισε την πολλαπλή σημασία του βιβλίου της μελέτης, εξαιτίας του κύρους των δύο φορέων*⁹¹⁸.
- *Το Πρόγραμμα Κόκκαλη στο Kennedy School of Government του Πανεπιστημίου του Harvard, σε συνεργασία με το Γραφείο Τύπου του*

⁹¹⁶ Πρετεντέρης Κ.Ι., «Μια Ελλάδα που δεν θα χάνει ευκαιρίες, Ι.Κωστόπουλος», Το Βήμα, 12/02/2006

⁹¹⁷ Νανόπουλος Ν., «Η ελληνική οικονομία σε ρόλο περιφερειακού ηγέτη», Το Βήμα, 16-05-2004

⁹¹⁸ www.flash.gr, 29-1-2002

Ελληνικού Προξενείου της Βοστώνης και με το Cambridge Foundation for Peace διοργάνωσε στο Πανεπιστήμιο Harvard στη Βοστόνη, συνέδριο με θέμα: «Πέρα από το ελληνικό παράδοξο: Η Ελλάδα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης». Σημείο αφετηρίας της διοργάνωσης υπήρξε προηγούμενο συνέδριο του 1995, με θέμα «Το Ελληνικό Παράδοξο», το οποίο είχε διερευνήσει την τότε ελληνική πραγματικότητα στους τομείς της οικονομίας, της πολιτικής και της ασφάλειας. Επίσημος προσκεκλημένος και κεντρικός ομιλητής του συνεδρίου ήταν ο Υπουργός Πολιτισμού Ευάγγελος Βενιζέλος⁹¹⁹.

- Ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Γιάννος Παπαντωνίου επισκέφθηκε το Αμερικανικό πανεπιστήμιο Χάρβαρντ στη Βοστόνη, προσκεκλημένος του Προγράμματος Κόκκαλη για τη Νοτιοανατολική και Κεντροανατολική Ευρώπη⁹²⁰.

Μάλιστα αυτή η δραστηριότητα του ελληνικού επιχειρηματικού κόσμου, έπαιρνε ενίοτε μορφές άσκησης εξωτερικής πολιτικής, για την σύνδεση αυτού του νέου για την Ελλάδα, ζωτικού χώρου, με το Παγκόσμιο:

- Το Ίδρυμα Κόκκαλη διοργανώνει για τρίτη συνεχή χρονιά το Athens Forum, σε συνεργασία με το πανεπιστήμιο Χάρβαρντ. Στη διάρκεια αυτής της πενταετίας οι υπότροφοι του Προγράμματος Κόκκαλη αναδείχθηκαν σε υψηλόβαθμα στελέχη μεγάλων επιχειρήσεων της περιοχής μας, ενώ πολλοί άλλοι έχουν ανέλθει σε υψηλά κυβερνητικά αξιώματα και προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης των χωρών τους. (...) ο σύμβουλος του Υπουργού Εξωτερικών κ. Αλέξης Ρόντος ανέπτυξε ένα νέο όραμα για την Ευρωπαϊκή προοπτική των Βαλκανίων⁹²¹.
- Ο πρωθυπουργός της Σερβίας Ζόραν Τζίντζιτς στη διάρκεια της ομιλίας του στο πανεπιστήμιο Χάρβαρντ, που επισκέφθηκε προσκεκλημένος του Προγράμματος Κόκκαλη, εξέφρασε την αισιοδοξία του για το μέλλον της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Ο κ. Τζίντζιτς επισκέφθηκε για πρώτη φορά το Χάρβαρντ το 2000, με πρωτοβουλία του Ιδρύματος Κόκκαλη, επικεφαλής, τότε, της επιτροπής αντιπολιτευόμενων δυνάμεων προς το Μιλόσεβιτς⁹²².

5.2.3. Η μεταβιομηχανική εθνική στρατηγική και η Πρωτεύουσα

Ο σχηματισμός της νέας εθνικής στρατηγικής, είχε άμεσες επιπτώσεις σε ότι αφορά στο χωρικό σχεδιασμό· ήδη από το 1994, έστρεψε τους πόρους των ΚΠΣ, από τη διασπορά σε μικρής κλίμακας επιδοτήσεις και έργα της περιφέρειας, σε μεγάλα έργα υποδομής εθνικής σημασίας, με κύριους στόχους την ενίσχυση της εξωστρέφειας της οικονομίας, τη διασύνδεση της χώρας με τα γεωγραφικά υποσύνολα που την περιβάλλουν και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής στα αστικά κέντρα⁹²³.

Η προσοχή στράφηκε στις δύο ελληνικές μητροπόλεις, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, με στόχο την ενίσχυση του υπερεθνικού ρόλου τους, ως κόμβων διεθνούς οικονομικής δραστηριότητας και την επέκταση της

⁹¹⁹ www.flash.gr, 11-12-2002

⁹²⁰ ό.π., 9-4-2002

⁹²¹ ό.π., 18-6-2002

⁹²² ό.π., 25-9-2002

⁹²³ Κόνσολας Ν., «Ελλάδα 2000-2006. Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.», σ.5

εξωστρέφειας της Ελληνικής οικονομίας⁹²⁴.

Το ενδιαφέρον για την Πρωτεύουσα όμως, υπήρξε εξ αρχής, ασύγκριτα μεγαλύτερο. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, η Αθήνα προοριζόταν να μετατραπεί σε επιτελικό κέντρο μιας Ελλάδας που βρισκόταν στο δρόμο της εκβιομηχάνισης (δες κεφ.4, 4.7.1. *Στροφή στην περιφέρεια*). Οι ενεργειακές κρίσεις και η αποβιομηχάνιση, ματαίωσαν τον προηγούμενο στόχο (δες κεφ.4, 4.7.2. *Οικονομική κρίση, προαστιοποίηση και παρακμή*) που έμελλε να τεθεί εκ νέου, εικοσιπέντε περίπου χρόνια αργότερα, με διεθνείς όρους: Ουσιαστικά, το δεύτερο σκέλος της νέας εθνικής στρατηγικής, ήταν η μετατροπή της Πρωτεύουσας σε ηγετική μητρόπολη της νοτιοανατολικής Ευρώπης και του παγκόσμιου τουρισμού, η ένταξη δηλ. της Αθήνας στον αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων.

Ήταν ένας εύλογος στόχος που ολοκλήρωνε την εθνική μεταβιομηχανική στρατηγική της χώρας. Σύμφωνα με την ανάλυση που έχει ήδη παρουσιασθεί (δες κεφ.2, 2.2.2. *Οι παγκόσμιες πόλεις*), οι φιλοδοξίες του ηγετικού ρόλου της Ελλάδας στη νοτιοανατολική Ευρώπη και της ευνοϊκής της ένταξης, στο νέο, παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον, ήταν εφικτές μόνο μέσω μιας παγκόσμιας μητρόπολης· η Αθήνα, είναι η μοναδική ελληνική πόλη που συγκεντρώνει τις ελάχιστες σχετικές προϋποθέσεις, καθώς η έλλειψη ιεραρχίας των πόλεων και η απόλυτη πολιτικοοικονομική πρωτοκαθεδρία της Πρωτεύουσας, αποτελούν τυπικά χαρακτηριστικά της ημιπεριφερειακής συγκρότησης του χώρου στην Ελλάδα.

Η στρατηγική για την Πρωτεύουσα όμως, πριν αποκρυσταλλωθεί, διαμορφώθηκε και ωρίμασε άτυπα, υπό την επίδραση διαφορετικών παραγόντων:

- Της εμπειρίας από την υποψηφιότητα διοργάνωσης των ΟΑ1996, η οποία αποδείχθηκε πως δεν ήταν πειστική για τη διεθνή κοινότητα (ΔΟΕ): σε μια περίοδο εθνικής εσωστρέφειας (1988), ήταν εναρμονισμένη με την άτοπη προσέγγιση του προγράμματος αποκέντρωσης και χωρικού εξορθολογισμού της Αθήνας (Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών, ΡΣΑ, ν.1515/85, ΦΕΚ18/Α/18-2-1985), που επιχειρούσε αντιφατικά, να συνδυάσει την από-ανάπτυξη του Λεκανοπεδίου με την αναβάθμισή του· τα μοναδικά σημαντικά έργα που περιλάμβανε το πρόγραμμα υποψηφιότητας (μετρό, περιφερειακοί αυτοκινητόδρομοι), είχαν προστεθεί πολύ αργά για να είναι εφικτή η έγκαιρη ολοκλήρωσή τους. Έτσι, η ρητορική διεκδίκησης των ΟΑ1996, προσπαθούσε ν' αντισταθμίσει το έλλειμμα πόρων, επενδύσεων και έργων, με την προβολή του *ιστορικού μας δικαιώματος* στους Ολυμπιακούς αγώνες (Σ.Μεταξάς)⁹²⁵ και της κλασικής μας κληρονομιάς: *Τα προβλήματα της Αθήνας είναι τεράστια και η χώρα μας πολύ φτωχή (...). Οι άλλοι διαγωνιζόμενοι είναι πολύ πλούσιοι. Δεν αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα μ' εμάς, αλλά δε διαθέτουν ούτε τα προτερήματά μας, ούτε τη μεγάλη μας παράδοση* (Γ.Κανδύλης)⁹²⁶.

Αλλά αν και συγκυριακή, λόγω του επετειακού της χαρακτήρα, η εμπειρία της ατυχούς υποψηφιότητας της Αθήνας για τους ΟΑ1996, εξέθεσε για πρώτη φορά, τους χωρικούς προγραμματισμούς της Πρωτεύουσας σε μια

⁹²⁴ Κόνσολας Ν., «Ελλάδα 2000-2006. Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.», σ.25

⁹²⁵ Weisman S., «Atlanta Selected Over Athens for 1996 Olympics», *The New York Times*, 19-9-1990

⁹²⁶ Christie J., «Athens Needs 1996 Olympic Games to Survive Gridlock», *Toronto Globe And Mail*, 8-7-1990

διαδικασία διεθνούς αξιολόγησης, συγκρίσεων και ανταγωνισμού: Η αποτυχημένη υποψηφιότητα για τους ΟΑ1996, έφερε την Ελλάδα αντιμέτωπη με μια πραγματικότητα που ζητά σοβαρότητα, συνέπεια, μια άλλη οργάνωση, έναν εκσυγχρονισμό για να μπορέσει η χώρα να γίνει αποδεκτή ως ένα σύγχρονο, ως ένα ικανό κράτος⁹²⁷. Συγχρόνως, ήταν ουσιαστικά η πρώτη εξωστρεφής ενέργεια των διαδικασιών διαμόρφωσης της νέας στρατηγικής για τον αθηναϊκό σχεδιασμό, που πέρα από τις συναισθηματικές κορώνες, όπως ότι η Κόκα-Κόλα κέρδισε τον Παρθενώνα, αλλά όχι την Ιστορία (Μ.Μερκούρη), ή ότι Εμείς είχαμε ιδεολογία αλλά μας νίκησε ένας άλλος κόσμος, ο υλικός (Τ.Τζαννετάκης)⁹²⁸, οδηγούσε στην αυτογνωσία και τον ορθολογισμό: *Η Αθήνα θα πνιγεί χωρίς δυο γραμμές μετρό και τους περιφερειακούς αυτοκινητόδρομους που αποτελούν μέρος των Ολυμπιακών έργων* δήλωνε ο Μ.Έβερτ, συμπεραίνοντας: *Αν ήταν μόνο θέμα διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, χωρίς να υπάρξουν θετικές συνέπειες για την Αθήνα, θα έλεγα πως δεν αξίζει τον κόπο*⁹²⁹.

Έτσι, η εμπειρία της αποτυχίας ανάληψης των ΟΑ1996, αποσαφηνίζει ότι ένα τέτοιο εγχείρημα, για να έχει λόγο ύπαρξης και να είναι πραγματοποιήσιμο, όφειλε να υπερβαίνει την επετειακή αθλητική διοργάνωση, δημιουργώντας στόχους και ερείσματα για το νέο σχεδιασμό: όφειλε δηλ. η διοργάνωση και μέσω αυτής το πρόγραμμα του σχεδιασμού, να συναρθρώνει μια στρατηγική για την Πρωτεύουσα, δημιουργώντας νέες προοπτικές για τη χώρα και το Λεκανοπέδιο. Ήδη μάλιστα, από το 1990, μια πρώτη και άμεση θετική αντίδραση του πολιτικού συστήματος στην αποτυχία της αθηναϊκής υποψηφιότητας για τους ΟΑ1996, άλλαξε με έκδηλο τρόπο τον υφιστάμενο προγραμματισμό: Έργα και μέτρα, κρίσιμα για τη λειτουργικότητα της Πρωτεύουσας και την ποιότητα ζωής στο Λεκανοπέδιο, ορισμένα από τα οποία, προγραμματισμένα από δεκαετίες, είχαν -στο πνεύμα του ΡΣΑ- ματαιωθεί ως συγκεντρωτικά, τέθηκαν σε πραγματική τροχιά υλοποίησης (μετρό, νέο αεροδρόμιο, περιφερειακοί αυτοκινητόδρομοι, απόσυρση ρυπογόνων αυτοκινήτων, άλσος Πύργου Βασιλίσσης, διεθνής διαγωνισμός νέου μουσείου Ακρόπολης κ.ά.).

- Της επιρροής της διεθνούς μεταβιομηχανικής/μετανεωτερικής διαλεκτικής για την παγκοσμιοποίηση, τους μετασχηματισμούς και το νέο ρόλο των πόλεων και του σχεδιασμού στη μεταβιομηχανική εποχή που υποκινούσε φιλοδοξίες για τη μετατροπή της Πρωτεύουσας σε παγκόσμιο οικονομικό και πολιτιστικό πόλο, στη βάση ανάπτυξης των μεταβιομηχανικών πλεονεκτημάτων της, με επίκεντρο τη φυσική και πολιτιστική της κληρονομιά:
 - *Η Αθήνα, ήταν και μπορεί να ξαναγίνει ένα σπάνιο πολιτισμικό και οικολογικό απόθεμα για την Ελλάδα, την Ευρώπη και τον κόσμο. (...) Το παραγωγικό κεφάλαιο της Αθήνας είναι η πολιτιστική της κληρονομιά και στηριγμένη πάνω σ' αυτή, η σύγχρονη πολιτιστική της παραγωγή, αναφέρει το εισαγωγικό κείμενο του τεύχους *Ενοποίηση**

⁹²⁷ Σημίτης Κ., «Βουλή. Συζήτηση για τους ΟΑ2004», 16-1-2002

⁹²⁸ Παπαδογιάννης Ν., «Όταν η Κόκα-Κόλα νίκησε την Αθήνα», *Ελευθεροτυπία*, 29-7-2008

⁹²⁹ Christie J., «Athens Needs 1996 Olympic Games to Survive Gridlock», *Toronto Globe And Mail*, 8-7-1990

*Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας*⁹³⁰.

- Η Αθήνα σήμερα, αναφερόταν στο δικτυακό τόπο του ΥΠΕΧΩΔΕ⁹³¹ στα μέσα της δεκαετίας του 1990, αποτελεί μια σύγχρονη μητρόπολη με μοναδικά φυσικά, αισθητικά και πολιτιστικά πλεονεκτήματα, που σηματοδοτούν και προβάλλουν την αρχαία, αλλά και τη νεότερη ιστορία της. Ταυτόχρονα αποτελεί κέντρο οικονομικό - επιχειρησιακό, με ταχύτατη πορεία συνολικής ανασυγκρότησης, σε λογική βιώσιμης ανάπτυξης, με αυτόνομη φυσιογνωμία και σημαντικό ρόλο, χαρακτηριστικά που στη σημερινή εποχή επιτρέπουν να ενταχθεί ισότιμα στο δίκτυο των μητροπολιτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Μεσογείου και του παγκόσμιου πανοράματος των μεγάλων πόλεων.
- Της επιρροής, της πληθώρας των νέων μητροπολιτικών προγραμμάτων και έργων από τη διεθνή εμπειρία, που εικονογραφούσαν εντυπωσιακά τα νέα μητροπολιτικά πρότυπα και τις μεταβιομηχανικές αστικές στρατηγικές:
 - Στις μεθόδους *city marketing* και την ανάλογη στρατηγική που ακολουθήθηκε στο Παρίσι - μεγάλα αστικά έργα όπως οι Halles, η La Villette κλπ και στη Βαρκελώνη - μεγάλα έργα αστικής υποδομής στο πλαίσιο των Ολυμπιακών Αγώνων, αναφερόταν ο Απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων Αθήνας⁹³², με στόχο την ποσοτική και ποιοτική βελτίωση του αθηναϊκού τουρισμού.
 - Ομοίως, διάσημες επεμβάσεις στο Παρίσι, τη Βαρκελώνη και το Βερολίνο, μνημόνευαν ο πρόεδρος του ΤΕΕ Κ.Λιάσκας⁹³³ και ο Δήμαρχος Αθηναίων Δ.Αβραμόπουλος⁹³⁴.

Οι προηγούμενες επιρροές, διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νέας στρατηγικής για το σχεδιασμό στην Πρωτεύουσα, που από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, εκδηλώθηκε με την υποψηφιότητα διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 (ΟΑ2004) -για το Λεκανοπέδιο- και την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων (ΕΑΧΑ) -για το αθηναϊκό Ιστορικό Κέντρο.

5.2.4.Ιδεολογική βάση του νέου σχεδιασμού

Οι επιλογές αυτές συνιστούν αποχρώσεις ενδείξεις της επικράτησης μιας μεταβιομηχανικής εκδοχής του ιδεολογικού δίπολου *κλασική κληρονομιά και νεωτερική πρόοδος*, το οποίο στις περιόδους εξωστρέφειας του παρελθόντος, είχε αποτελέσει την ιδεολογική βάση της εθνικής στρατηγικής για την ευνοϊκή ένταξη της χώρας στην παγκόσμια οικονομία.

Η ελληνική εθνική ιδεολογία, ιδίως στις περιόδους εξωστρέφειας, υπήρξε αναμφίβολα αλληλένδετη με τη γεωγραφική, γεωπολιτική και γεωοικονομική

⁹³⁰ ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΟΡΣΑ, *Απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων Αθήνας*, σ.2,10

⁹³¹ ΥΠΕΧΩΔΕ. www.minenv.gr/3/31/313/31303/g3130303.html

⁹³² ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΟΡΣΑ, *Απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων Αθήνας*, σ.10

⁹³³ Λιάσκας Κ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.20

⁹³⁴ Αβραμόπουλος Δ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.20

πραγματικότητα της χώρας και τις συνακόλουθες δυνατότητές της να συμμετάσχει στο νεωτερικό κόσμο.

Όπως έχει ήδη εξηγηθεί (δες κεφ. 4, 4.1,4.2,4.3,4.7), η Ελλάδα υπήρξε μια χώρα της ημιπεριφέρειας, χωρίς δυνατότητα σύνδεσης με την ανεπτυγμένη διεθνή οικονομία μέσω ολοκληρωμένης εκβιομηχάνισης ή της προσφοράς αξιόλογης πρωτογενούς παραγωγής. Αυτή η πραγματικότητα υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση της ιδεολογίας του νεοελληνικού εθνικού αυτοπροσδιορισμού και μιας αλληλένδετης εθνικής στρατηγικής, η οποία στις περιόδους εξωστρέφειας, επεδίωκε τη σύνδεση της χώρας με την παγκόσμια οικονομία, στη βάση του προηγούμενου ιδεολογικού δίπολου.

Η κλασική κληρονομιά, η οικουμενική προσφορά της οποίας αποτελούσε θεμέλιο της νεωτερικότητας, του δυτικού πολιτισμού και της προόδου των ανεπτυγμένων χωρών, συνιστούσε και στη μεταβιομηχανική εποχή, άξονα της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, προσδιορίζοντας τη θέση της χώρας στον κόσμο: *...είναι μία έκθεση διδακτική και εκπαιδευτική, εθνικής αυτογνωσίας για τους Έλληνες. Θα δείξει τι χρωστάει στην Ελλάδα (...) η Αναγέννηση, δήλωνε η διευθύντρια της Πινακοθήκης, σχολιάζοντας μια φιλόδοξη, αλλά και δαπανηρή έκθεση στην Εθνική Πινακοθήκη, με εκθέματα από 160 μουσεία απ' όλο τον κόσμο, (...) με στόχο να τεκμηριώσει επιστημονικά τη σχέση της ιταλικής Αναγέννησης με την Ελλάδα αναδεικνύοντας τη σημαντική συμβολή της Ελλάδας στον δυτικό πολιτισμό*⁹³⁵.

Έτσι, στο πλαίσιο του προηγούμενου δίπολου, η Ελλάδα δικαιωνόταν υπαρξιακά με την επιδίωξη του στόχου να καταστεί αντάξια της κλασικής κληρονομιάς της, σε δύο κυρίως πεδία:

- Ως θεματοφύλακας της κληρονομιάς αυτής, ιδίως μεσ' από την οικουμενική της προσφορά στην υποστήριξη, διάδοση, προστασία κοκ των κλασικών ιδεωδών, όπως π.χ. του ολυμπισμού:
 - *Έχουμε χρέος να αναβαπτίσουμε και να δώσουμε ένα πραγματικό νόημα σε ξεχασμένες και φθαρμένες αξίες, διαφοροποιώντας την ταυτότητα, τη φυσιογνωμία, αλλά και τη δυναμική των Ολυμπιακών Αγώνων, όπως αυτή έχει καταγραφεί κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, υποστήριξε ο Κ.Λαλιώτης*⁹³⁶.
 - *Τους πήραμε (τους Ολυμπιακούς αγώνες) για να γίνουμε η κολυμβήθρα του Σιλβάμ να ξεπλύνουμε τις αμαρτίες τους. Τα λαδώματα, την εμπορευματοποίηση, τα πολιτικά μπιρκοτάζ. Τελεία και παύλα: Αγώνες με ιδανικά, διακήρυττε ο Γ.Λιάνης*⁹³⁷.
 - *Ήρθε η ώρα για την αναβάθμιση και την αναβάπτιση των αγώνων. Δεν υπήρχε άλλωστε άλλος λόγος να υποστούμε όλη την επώδυνη διαδικασία της διεκδίκησης αν δεν είχαμε αυτό το στόχο, τόνιζε ο Β.Παπαγεωργόπουλος*⁹³⁸.
 - *Η Αθήνα προβάλλει ως η μεγάλη ευκαιρία του Ολυμπιακού Κινήματος. (...) με τον αθλητισμό, όχι μονάχα ως πηγή στυγνού κέρδους, αλλά ως*

⁹³⁵ Λαμπράκη-Πλάκα Μ., «Τι χρωστάει η Δύση στην Ελλάδα», συνέντευξη στο www.in.gr, 29-11-2003.

⁹³⁶ Λαλιώτης Κ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.35

⁹³⁷ Συρίγος Φ., «Γιατί είναι βέβαιη η αποτυχία του 2004», *Ελευθεροτυπία*, 11-3-2001

⁹³⁸ ό.π.

κέρδος για την ψυχή. Αυτά πρέπει να είναι τα θεμέλια του εγχειρήματος της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, επισήμαινε ο Κ.Καραμανλής⁹³⁹.

- Ως ισάξια των ανεπτυγμένων χωρών στο πεδίο της νεωτερικής προόδου, η οποία αποτελούσε καρπό της κλασικής κληρονομιάς: Σκοπός του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, εξηγούσε ο Πρωθυπουργός, ήταν *να μπορέσει η Ελλάδα να μετράει και σήμερα, όχι μόνο μέσα από την αρχαία της αίγλη, αλλά κι από την σύγχρονη δράση, τις σημερινές προοπτικές της χώρας. (...) να κατακτήσει μια νέα θέση, να γίνει χώρα με σταθερότητα, με ανάπτυξη, με ευημερία, με κοινωνική συνοχή, χώρα που οι άλλοι να σέβονται, χώρα που αποκτά και πάλι κύρος. (Ν' αποκτήσει) Νέα Εθνική Αυτοπεποίθηση (και να γίνει) η Ελλάδα που κρίνεται ικανή να μιλήσει σε όλα τα κράτη του κόσμου, μεγάλα και μικρά, και να οργανώσει στο έδαφος της το μεγαλύτερο αθλητικό παγκόσμια γεγονός⁹⁴⁰.*

Η προηγούμενη εθνική ιδεολογία, καθορίζοντας τη θέση και τους προσανατολισμούς του Έθνους, διαμόρφωνε -στη βάση της νέας συναίνεσης για την ευημερία και τον εκσυγχρονισμό της χώρας και της μεταβιομηχανικής εθνικής στρατηγικής για την ανάληψη ηγετικού ρόλου στη νοτιοανατολική Ευρώπη- ένα νέο πρόγραμμα σχεδιασμού, για την ευνοϊκή σύνδεση της χώρας με την παγκόσμια οικονομία μεσ' από την ένταξη της Πρωτεύουσας στον αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων.

Δεδομένης λοιπόν της ανάγκης για μια εθνική στρατηγική ικανή να συνδέσει με ευνοϊκούς όρους τη χώρα με την παγκόσμια οικονομία, εμφανιζόταν χρήσιμη κάθε ιδέα:

- Που προωθούσε την προβολή της Πρωτεύουσας, η οποία από την ίδρυσή της (1833), συμβόλιζε τον κοινό τόπο μεταξύ της *κλασικής κληρονομιάς* και της *νεωτερικής προόδου* της χώρας, μεταξύ της Ελλάδας και του Δυτικού κόσμου.
- Που συνδύαζε:
 - Την ανάδειξη της κλασικής κληρονομιάς, ως θεμελίου του δυτικού πολιτισμού και πνευματικής παρακαταθήκης της σύγχρονης Ελλάδας.
 - Την τεκμηρίωση ότι τα υλικά και πνευματικά έργα της χώρας, ήσαν ομόρρυθμα και ισάξια των επιτευγμάτων του ανεπτυγμένου μεταβιομηχανικού κόσμου.
 - Την προώθηση της συγκρότησης μιας -ελκυστικής και ανταγωνιστικής, έναντι των παγκόσμιων απαιτήσεων- Αθήνας, για την οποία θα υπήρχε ρόλος και θέση, στον αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων.

Στο πλαίσιο αυτό, η *κλασική κληρονομιά* παρέμενε το ανταγωνιστικότερο πλεονέκτημα της χώρας, συνδέοντας άμεσα και μονοσήμαντα, το περιεχόμενο του νέου σχεδιασμού με την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων για το Ιστορικό Κέντρο και τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων για το ευρύτερο Λεκανοπέδιο:

- *Αθήνα, ιστορική πόλη, η πόλη όπου γεννήθηκε και ωρίμασε η Δημοκρατία, η πόλη σύμβολο για την ανθρωπότητα. Η πιο ζωντανή μαρτυρία της*

⁹³⁹ Συρίγος Φ., «Γιατί είναι βέβαιη η αποτυχία του 2004», *Ελευθεροτυπία*, 11-3-2001

⁹⁴⁰ Σημίτης Κ., Βουλή, Συζήτηση για τους ΟΑ2004, 16-1-2002

διαχρονικής συνέχειας της Αθήνας και κορυφαίο στοιχείο της πολιτιστικής της κληρονομιάς, είναι αναμφίβολα τα μνημεία της και οι αρχαιολογικοί της χώροι, ανέφερε ο σχετικός με την ΕΑΧΑ δικτυακός τόπος του ΥΠΕΧΩΔΕ στα μέσα της δεκαετίας του 1990⁹⁴¹.

- Να προσεγγίσουμε το στόχο προβολής της Αθήνας σε πολιτιστικό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας, αξιοποιώντας την παγκόσμια ιστορική της προσφορά και τη θέση της ως κοιτίδας του πολιτισμού, πρότεινε ο Α.Τριποδάκης, αντιδήμαρχος Δ.Αθηναίων και αντιπρόεδρος ΕΑΧΑ ΑΕ⁹⁴².
- Η Αθήνα έχει τη δυνατότητα να συνδυάσει την Ολυμπιάδα με την ιστορία, τόνιζε ο Σ.Στρατήγης, πρόεδρος της ΟΕΟΑ Αθήνα 2004⁹⁴³, (έτσι ώστε) να υπάρξει ένα ανανεωμένο και νεωτερικό παγκόσμιο κίνημα φιλελληνισμού, μέσω των Ολυμπιακών αγώνων, υποστήριξε ο υπουργός πολιτισμού Ε.Βενιζέλος⁹⁴⁴.

Συνεπώς, ένα πρόγραμμα σχεδιασμού με πυρήνα του περιεχομένου του την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας για το Ιστορικό Κέντρο και τους Ολυμπιακούς αγώνες 2004 για το Λεκανοπέδιο και την Αττική, ανταποκρινόταν, στην εξωστρεφή εθνική ιδεολογία και στη μεταβιομηχανική εθνική στρατηγική, η οποία συνοψιζόταν στους όρους παγκοσμιοποίησης της Πρωτεύουσας:

- Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων στο κέντρο της Αθήνας, θα αναδείκνυε με λαμπρότητα τα μνημεία της κλασικής αθηναϊκής κληρονομιάς, διαμορφώνοντας συγχρόνως ένα ιστορικό κέντρο με τα απαραίτητα στοιχεία που ορίζουν οι επιταγές ελκυστικότητας σχετικών προσεγγίσεων (δες κεφ.2, 2.5.3.1.Το σκεπτικό του προσανατολισμού στην αγορά), προβάλλοντας παράλληλα το σεβασμό και τη φροντίδα της σύγχρονης Ελλάδας για τους -οικουμενικής εμβέλειας- αρχαιολογικούς της θησαυρούς.
- Η διοργάνωση των ΟΑ2004 στο Λεκανοπέδιο, θα αναδείκνυε επίσης λαμπρά, την κληρονομιά των αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων, όσο και την αναβίωσή τους (Αθήνα, 1896) και τη σύγχρονη, άρτια διοργάνωσή τους (Αθήνα, 2004) από αντάξιους κληρονόμους του κλασικού πολιτισμού, συναρθρώνοντας παράλληλα, σε συνδυασμό με τα έργα ΕΑΧΑ, τα αναγκαία -κατά τις σχετικές διεθνείς προσεγγίσεις- συστατικά μιας παγκόσμιας μητρόπολης: τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, την ποιότητα και την εικόνα του αστικού περιβάλλοντος, την προσβασιμότητα της πόλης, τις τεχνολογικές υποδομές, τις μεταβιομηχανικές υπηρεσίες (κατανάλωση, αναψυχή, τουρισμός, πολιτιστικά αγαθά) κ.ά.

Στο πλαίσιο αυτό, η προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων 2004, που αποτελούσε και το ευρύτερο σχέδιο για την Αττική, κατέληγε να ταυτισθεί με το μεταβιομηχανικό αθηναϊκό σχεδιασμό, του οποίου όλα τα άλλα συστατικά, εντάσσονταν στον προγραμματισμό, τους στόχους και τις προτεραιότητές της

⁹⁴¹ ΥΠΕΧΩΔΕ., www.minenv.gr/3/31/313/31303/g3130315.html

⁹⁴² Τριποδάκης Α., «Τα πολιτιστικά οράματα», ομιλία στο «Συνέδριο ΤΕΕ-ΔΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Η συνέχεια-Οκαταστατικός», σ.17

⁹⁴³ Στρατήγης Σ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.31

⁹⁴⁴ Βενιζέλος Ε., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.26

διοργάνωσης⁹⁴⁵.

Ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός με τη σειρά του, έτεινε να ταυτίζεται με την εθνική μεταβιομηχανική στρατηγική, κεντρική επιδίωξη της οποίας ήταν μια Ελλάδα *ικανή να μιλήσει σε όλα τα κράτη του κόσμου, μεγάλα και μικρά, και να οργανώσει στο έδαφος της το μεγαλύτερο αθλητικό παγκόσμια γεγονός*⁹⁴⁶. Η θέση αυτή συνόψιζε ουσιαστικά τη νέα εθνική στρατηγική –και εν κατακλείδι το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό- στο στόχο της επιτυχούς διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, η οποία εμφανιζόταν ως η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την ένταξη της χώρας στον κύκλο των ανεπτυγμένων μεταβιομηχανικών χωρών. *Αν αποτύχουμε στην ποιότητα των αγώνων, τότε θα καταρρεύσει και η ιδέα της σύγχρονης και ισχυρής Ελλάδας*, τόνιζε ο Γ.Λιάνης⁹⁴⁷ σε μια δήλωση που φωτίζει το συντριπτικό βάρος της αντίληψης ότι η κύρια προτεραιότητα της εθνικής αναπτυξιακής στρατηγικής, ήταν να αποδείξει η Ελλάδα πως ήταν άξιος θεματοφύλακας της κλασικής της κληρονομιάς και ότι η πρόοδός της, ήταν εφάμιλλη της προόδου του ανεπτυγμένου κόσμου.

5.2.5.Επιλογές και περιορισμοί του σχεδιασμού

Στο πλαίσιο των επιλογών της νέας αναπτυξιακής στρατηγικής, η χώρα εμφανιζόταν ιστορικά έτοιμη να δεχτεί μεταβιομηχανικές αντιλήψεις για την ανάπτυξη, τη χωροταξία και το σχεδιασμό που προσέγγιζαν τις εγχώριες ιστορικές εμπειρίες, λειτουργώντας απελευθερωτικά από τα -ασύμβατα με την ελληνική ημιπεριφερειακή πραγματικότητα- αντίστοιχα δόγματα της βιομηχανικής εποχής.

Στη μεταβιομηχανική εποχή:

- Το βάρος της προσφοράς κάθε χώρας μετατοπίζεται από τη βιομηχανική παραγωγή και τις πρώτες ύλες, στις υπηρεσίες με έμφαση στα πολιτιστικά αγαθά, τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά κ.ά.
 - Στην Ελλάδα η εκβιομηχάνιση είχε αποτύχει, ενώ οι εθνικές επιδόσεις σε υπηρεσίες που αξιοποιούσαν τη φυσική και την πολιτιστική κληρονομιά, όπως ο τουρισμός, η αναψυχή κ.ά. είχαν αποδειχθεί πολύ επιτυχεστέρες.
 - Η επέκταση, η προσαρμογή και ο εμπλουτισμός μιας οικονομίας προσανατολισμένης ήδη στην κατεύθυνση αυτή, ήταν ασφαλώς πολύ ευχερέστερη από το μετασχηματισμό μιας – αποβιομηχανισμένης έστω- βιομηχανικής παραγωγικής συγκρότησης.
- Η αστική ιεραρχία, μετατίθεται από το εθνικό πεδίο στην κλίμακα του παγκόσμιου, θεμελιώνοντας την ανάγκη ύπαρξης τουλάχιστον μιας παγκοσμιοποιημένης μητρόπολης σε κάθε χώρα.
 - Στην Ελλάδα η συγκρότηση του χώρου, χαρακτηριζόταν από έλλειψη ιεραρχίας των αστικών της κέντρων και υδροκεφαλισμό, με την πολύπλευρη, συντριπτική κυριαρχία μιας πρωτεύουσας, η οποία είχε δημιουργηθεί για ν' αποτελέσει από την ίδρυσή της, την *παγκόσμια*

⁹⁴⁵ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

⁹⁴⁶ Σημίτης Κ., Βουλή, Συζήτηση για τους ΟΑ2004, 16-1-2002

⁹⁴⁷ Συρίγος Φ., «Γιατί είναι βέβαιη η αποτυχία του 2004», *Ελευθεροτυπία*, 11-3-2001

πόλη της χώρας.

- Αν και στο πεδίο του τουρισμού η Αθήνα γνώριζε μεγάλες απώλειες προς όφελος της περιφέρειας, η συντριπτική κυριαρχία της στη χώρα παρέμενε ουσιαστικά αμείωτη -καθώς το Λεκανοπέδιο συγκέντρωνε σχεδόν το 40% του πληθυσμού, το 49% της εθνικής παραγωγής (ΑΕΠ), το σύνολο σχεδόν των οργάνων της κεντρικής εξουσίας και διοίκησης και το τεράστιο κλασικό ιστορικό και συμβολικό φορτίο της- γεγονός που την καθιστούσε κατάλληλη για το ρόλο της ελληνικής *Παγκόσμιας Πόλης* της χώρας.
- Η αξία του ιεραρχημένου σχεδιασμού-προγραμματισμού, με στόχο την βελτιστοποιημένη βιομηχανική παραγωγή, στο πλαίσιο του κοινωνικού συμβολαίου των βιομηχανικών κοινωνιών ακυρώνεται. Ο αστικός σχεδιασμός, μετατρέπεται σε στρατηγικό εργαλείο παγκοσμιοποίησης των πόλεων, με κύριο αντικείμενο την προώθηση της διεθνούς ελκυστικότητάς τους έναντι διαφορετικών διεθνών παραγόντων (εταιριών, ανθρώπινου δυναμικού, mega-events και εκδηλώσεων, εξειδικευμένου και υψηλού τουρισμού κοκ) και με περιεχόμενο, στοιχεία όπως η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, η ποιότητα και η εικόνα του αστικού περιβάλλοντος, η προσβασιμότητα της πόλης, οι τεχνολογικές υποδομές, οι μεταβιομηχανικές υπηρεσίες (κατανάλωση, αναψυχή, τουρισμός, πολιτιστικά αγαθά) κ.ά.
 - ο Στην Ελλάδα, ο ιεραρχημένος αστικός προγραμματισμός είχε αποτύχει καθώς δεν ανταποκρινόταν στις ημιπεριφερειακές κοινωνικο-οικονομικές δομές της χώρας. Ο αστικός σχεδιασμός αποτελούσε μια συγκεντρωτική διαδικασία που αναφερόταν κυρίως στην Πρωτεύουσα και υπήρχε στην πράξη μόνο κατά τις περιόδους ανόδου της διεθνούς οικονομίας και της εθνικής εξωστρέφειας, προσλαμβάνοντας ένα στρατηγικό χαρακτήρα (α)με επίκεντρο τα πλεονεκτικά σημεία της πόλης, (β)με άξονα την αστική εικονογραφία που πρόβαλλε την *κλασική κληρονομιά* και τη *νεωτερική πρόοδο* της χώρας και (γ)με στόχο τη δημιουργία των λειτουργικών όρων ευνοϊκής της σύνδεσης με το Παγκόσμιο.
 - Στις ιστορικές περιόδους εξωστρέφειας, η αδυναμία διάχυσης του σχεδιασμού στην περιφέρεια, οδηγούσε στη χωρική του συμπύκνωση, με ιδεώδη τόπο την Αθήνα. Στη μεταβιομηχανική εποχή, αυτή η εκδοχή του σχεδιασμού, που πήγαζε πλέον από την αναγκαιότητα μετασχηματισμού της Αθήνας σε παγκόσμια μεταβιομηχανική μητρόπολη, έχοντας εγγραφεί ως η κύρια σχετική εμπειρία για την Πρωτεύουσα, εμφανιζόταν ιδιαίτερα ρεαλιστική και οικεία.

Παράλληλα, αντιλήψεις για το μεταβιομηχανικό σχεδιασμό που εστίαζαν την προσοχή στο ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και της θεσμικής ή άτυπης έκφρασής του, δεν έβρισκαν στην Ελλάδα, πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης.

Οι κοινωνικές προσεγγίσεις για το μεταβιομηχανικό, μητροπολιτικό αστικό σχεδιασμό, υποστηρίζουν ότι για την ολοκληρωμένη συγκρότησή του προς την κατεύθυνση της βιωσιμότητας, υπάρχει μια θεμελιώδης, προϋπόθεση: η ουσιαστική στήριξη της κοινωνίας, με την ευρεία έννοια της κοινωνικής

συμμετοχής στη διαμόρφωση του σχεδιασμού και της στήριξης του από τις τοπικές κοινωνίες, τις συλλογικότητές τους, τη διοικητική και αυτοδιοικητική τους έκφραση.

Για την ανάγκη μιας τοπικής στρατηγικής διάστασης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, στην κατεύθυνση της σύνδεσής του με τις τοπικές κοινωνίες του Λεκανοπεδίου και τα αιτήματά τους υπήρξαν αρκετές προτάσεις και επισημάνσεις από εγνωσμένου κύρους φορείς ή στελέχη φορέων:

- Μια έκθεση του ΟΟΣΑ π.χ. για τις μετα-ολυμπιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας, στο διεθνές συνέδριο *Ανταγωνιστικές πόλεις στην παγκόσμια οικονομία* (Σεβίλλη, 23/24-10-2003), τόνιζε τη σημασία ενός *στρατηγικού οράματος που να αγκαλιάσει η κοινωνία*, προτείνοντας ως στόχο τη μετατροπή της Πρωτεύουσας σε *μια διεθνή εγκατάσταση, ανοιχτή όλο το χρόνο, για τουρισμό, επαγγελματικά συνέδρια, αθλητικές διοργανώσεις και άλλα μεγάλα γεγονότα*⁹⁴⁸.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες, αναφερόταν, θα δράσουν ως *καταλύτης για την ελληνική οικονομία και την ανάπτυξη του Λεκανοπεδίου*: οι νέες υποδομές αποτελούσαν *ζωντανή διαφήμιση*, προβάλλοντας την Αθήνα ως πόλη ελκυστική για διαβίωση και νέες επενδύσεις, προσφέροντας συγχρόνως πεδίο επενδύσεων στη μεταολυμπιακή περίοδο, στο πλαίσιο μιας νέας *στρατηγικής για τη διαχείριση των χρήσεων γης και των εγκαταστάσεων*.

Στο *Λεκανοπέδιο* -τονιζόταν- *υπάρχει πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης εξειδικευμένων υπηρεσιών (υγείας, εκπαίδευσης, νομικών υπηρεσιών, ειδικών μορφών τουρισμού) και αντιστοίχως, νέων μορφών απασχόλησης*.

Η *προηγούμενη* προοπτική -αναφερόταν- απαιτούσε ποιοτικό σχεδιασμό με στόχο *ευχάριστη, κοινωνικά και περιβαλλοντικά, ατμόσφαιρα*, ενώ κρινόταν αναγκαία μια μητροπολιτική μορφή διοίκησης, για το συντονισμό των κυβερνητικών υπηρεσιών, των φορέων της αυτοδιοίκησης και της επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Η ιδέα του ΟΟΣΑ, αποτελούσε μια ολοκληρωμένη πρόταση μεταβιομηχανικής μητροπολιτικής ανάπτυξης, στο πνεύμα της βιωσιμότητας που απαιτούσε ενεργό κοινωνική στήριξη κάθε διαδικασίας σχεδιασμού. Για την ανάγκη αυτή δεν έλειπαν ανάλογες εγχώριες προτάσεις έγκριτων επιστημόνων και φορέων:

- Ο διευθυντής της ΕΑΧΑ ΑΕ Α.Ρωμανός επισήμαινε το έλλειμμα στη *διαμόρφωση του σχεδιασμού με διάλογο και συναίνεση*⁹⁴⁹, ενώ ο Ν.Μπανιάς ζητούσε μια *στρατηγική αναβάθμιση της πόλης με συμμετοχή των κατοίκων*⁹⁵⁰.
- Ο γ.γ. της UIA (Διεθνούς Ένωσης Αρχιτεκτόνων) Β.Σγούτας τόνιζε τη σημασία *μιας σχέσης συνεργασίας πολιτών και πολιτείας, να αισθανθούν δηλαδή οι πολίτες ότι τα έργα γίνονται για την αναβάθμιση της δικής τους*

⁹⁴⁸ Κρουστάλλη Δ., «Έκθεση του ΟΟΣΑ για τις προοπτικές της οικονομίας μετά τους Αγώνες του 2004», *Το Βήμα*, 26-10-2003

⁹⁴⁹ Ρωμανός Α., «Το Πολεοδομικό πλαίσιο της ενοποίησης», σ.36-40

⁹⁵⁰ Μπανιάς Ν., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.68

πόλης⁹⁵¹.

- Ο πρόεδρος ΟΕΟΑ Αθήνα 2004 ΑΕ (1998-1999) Σ.Στρατήγης, υποστήριζε την ανάγκη έμφασης στην τοπική διάσταση του σχεδιασμού, με στόχο τη δημιουργία *αθηναϊκής συνείδησης* στον πληθυσμό του Λεκανοπεδίου⁹⁵².
- Η ομάδα έρευνας ΕΜΠ (εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος), που επισήμαινε *την πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004*, πρότεινε τρόπους επιδίωξης των προηγούμενων ιδεών, μιας βιώσιμης δηλ. μητροπολιτικής αστικής στρατηγικής, μεσ' από *τη στροφή του σχεδιασμού στην υποβαθμισμένη και φτωχή σε ανάλογους χώρους νοτιοδυτική Αθήνα, την αποφυγή επέκτασης του πολεοδομικού συγκροτήματος και της κατασπατάλησης εδάφους και φυσικών πόρων, την συστηματική επανάχρηση κ.ά.*⁹⁵³.

Η σύνδεση του σχεδιασμού με τις τοπικές κοινωνίες του Λεκανοπεδίου και τα αιτήματά όμως που προϋπέθετε συμμετοχικές διαδικασίες, με δεδομένες τις επιλογές και τους περιορισμούς που έθετε η αθηναϊκή πραγματικότητα, φαινόταν εξ αρχής ιδιαίτερα δυσχερές. Οι διαδικασίες διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού χαρακτηρίστηκαν από έλλειμμα συμμετοχής της κοινωνίας των πολιτών, της αυτοδιοικητικής της έκφρασης, ακόμη και της τυπικής διοίκησης. Το γεγονός αυτό, συνδέεται με τα ιστορικά κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά της χώρας, όσο και με τις επιλογές για το περιεχόμενο του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού:

- Την αδυναμία της διοίκησης και ιδίως της αυτοδιοίκησης, να διαμορφώνουν και να εφαρμόζουν το σχεδιασμό και τη ολοκληρωτική τους ανεπάρκειά, να αναλαμβάνουν ουσιαστικούς σχετικούς ρόλους, ιδίως όταν συνδέονται με εθνικές στρατηγικές.
- Την αδύναμη και εξαρτημένη κοινωνία των πολιτών που δε διέθετε ούτε το ιστορικό υπόβαθρο δηλ. την κουλτούρα, ούτε την υποστήριξη σε εμπειρία, οργάνωση, τεχνογνωσία κοκ για να συμβάλει, στην τοπική ιδίως κλίμακα, της διαμόρφωσης του νέου σχεδιασμού.
- Τους περιορισμούς που δημιουργούσαν οι πιεστικές συνθήκες προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 που έτειναν να αποκλείουν τις -πολύπλευρα αστάθμητες- συμμετοχικές διαδικασίες, για τη διαμόρφωση του τόσο επείγοντος και απαιτητικού σχεδιασμού.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο λοιπόν, όπως επιβεβαιώνουν οι αναλύσεις που ακολουθούν, ένας ουσιαστικός ρόλος της διοίκησης και ιδίως της αυτοδιοίκησης, όσο και των τοπικών κοινωνιών στη διαμόρφωση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, εμφανιζόταν πρακτικά ανέφικτος.

5.2.5.1.Σχεδιασμός, διοίκηση και αυτοδιοίκηση

Από τη δεκαετία του 1980, πλήθος εξαγγελιών, υπόσχονταν μια πλούσια δημόσια μελετητική δραστηριότητα στο πεδίο της αναβάθμισης του αθηναϊκού λεκανοπεδίου, η οποία απεδείχθη συνολικά ανεπαρκής:

⁹⁵¹ Σγούτας Β., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.33

⁹⁵² Στρατήγης Σ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.30

⁹⁵³ Πολύζος Γ. κ.ά. (Ομάδα έρευνας ΕΜΠ, Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος), «Πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004», σ.102-107

- Το επίπεδο και οι ανεπάρκειες του ΡΣΑ έχουν ήδη σχολιασθεί (δες κεφ.4, 4.7.6.Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980).
- Η σύνταξη του ΓΠΣ του Δήμου Αθηναίων, από το ΥΠΕΧΩΔΕ δεν έχει αξιολογηθεί θετικά, καθώς π.χ. διακρίνεται από υψηλό βαθμό αοριστίας⁹⁵⁴.
- Η εμπειρία από το μελετητικό έργο του ΥΠΕΧΩΔΕ με αντικείμενο αναπλάσεις στο ιστορικό κέντρο, δεν υπήρξε ενθαρρυντική για την προοπτική του να χειρισθεί ζητήματα ειδικών πολεοδομικών μελετών κοκ. (δες κεφ.4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990).
- Η αναποτελεσματικότητα των επιτελικών μηχανισμών των αρμόδιων υπουργείων, ιδίως σε ζητήματα ιστορικής κληρονομιάς, φωτίζεται περισσότερο, καθώς διαπιστωνόταν ακόμη και αδυναμία αμοιβαίας ενημέρωσης ΥΠΕΧΩΔΕ και ΥΠΠΟ για τα κτίρια που χαρακτήριζε, καθένα από τα υπουργεία αυτά, διατηρητέα⁹⁵⁵.
- Οι επιδόσεις του ΟΡΣΑ, από την ενασχόλησή του με το Ιστορικό Κέντρο, δεν υπήρξαν ενθαρρυντικές για την πιθανότητα να αναλάβει ευρύτερες αρμοδιότητες στο ζήτημα του αθηναϊκού σχεδιασμού⁹⁵⁶.

Δεν υπήρξαν ενθαρρυντικότερες οι αντίστοιχες επιδόσεις των δήμων. Η Τοπική Αυτοδιοίκηση θα έπρεπε να είναι ένας από τους βασικούς εταίρους της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων. (...) Έτσι δεν γίνονται Αγώνες, υποστήριζε η Φ.Πάλλη-Πετραλιά, με αφορμή το γεγονός ότι η προηγούμενη κυβέρνηση δεν έκανε βασικό εταίρο στα Ολυμπιακά τούς δήμους⁹⁵⁷.

Μια τέτοια προοπτική όμως, ιδίως υπό την ασφυκτική πίεση της διοργάνωσης των αγώνων, μόνο στη σφαίρα της φαντασίας θα μπορούσε να ανήκει. Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990, ο Δήμαρχος Αθηναίων Δ.Αβραμόπουλος, οραματιζόταν μια πραγματική εκστρατεία ανάπτυξης μεγάλης κλίμακας τμημάτων του ιστού, που εκτός από το κέντρο θα απλώνονται στις γειτονιές της πόλης⁹⁵⁸. Η εξέταση ορισμένων τοπικών πολεοδομικών μελετών εξειδίκευσης του ΓΠΣ, που είχε αναθέσει, εγκρίνει και αναρτήσει στο δικτυακό του τόπο ο Δήμος Αθηναίων την ίδια περίοδο, φωτίζει επαρκώς τις αδυναμίες των ΟΤΑ στα ζητήματα του σχεδιασμού, επιβεβαιώνοντας τη διαπίστωση του Δ.Φιλιππίδη⁹⁵⁹, ότι (στην τυπική ελληνική πραγματικότητα), το πολεοδομικό σχέδιο, είναι άχρηστο, κατάλληλο μόνο για επίδειξη στην αίθουσα των συνεδριάσεων του δημαρχείου:

- Οι πολεοδομικές μελέτες για τις γειτονιές Άνω Πετραλώνων⁹⁶⁰ και Κάτω Πετραλώνων⁹⁶¹, με κοινό σύνορο την επίγεια γραμμή του Ηλεκτρικού (οδός Θεσσαλονίκης) για περισσότερο από ένα χιλιόμετρο, ήσαν εντελώς

⁹⁵⁴ Αραβαντινός Α. κ.ά., *Εμπορικό Τρίγωνο κέντρου Αθήνας. Πολεοδομική έρευνα και προγραμματισμός αναβάθμισης*, σ.136

⁹⁵⁵ ό.π., σ.135,155,188

⁹⁵⁶ ό.π., σ.135,155,188

⁹⁵⁷ χ.υ. «Κόντρα Πετραλιά-Αθήνας 2004! μέσω... των δήμων», *Τα Νέα*, 24-06-2004

⁹⁵⁸ Αβραμόπουλος Δ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη-Η επόμενη μέρα», σ.29

⁹⁵⁹ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ.237

⁹⁶⁰ Δήμος Αθηναίων-Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας, Τμήμα πολεοδομικών μελετών, «Πολεοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κουκακίου-Άνω Πετραλώνων», 1998

⁹⁶¹ Δήμος Αθηναίων-Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας, Τμήμα πολεοδομικών μελετών, «Πολεοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κάτω Πετραλώνων», 1996

ασύμβατες μεταξύ τους:

- Στη μελέτη των Κάτω Πετραλώνων, προτεινόταν η δημιουργία κοινού κέντρου Άνω και Κάτω Πετραλώνων, μετά την υπογειοποίηση της γραμμής ΗΣΑΠ και τη μετάθεση του σταθμού σε νέα θέση (περίπου 200μ βόρεια του σημερινού). Κατ' αυτή τη μελέτη λοιπόν, η γραμμή και ο σταθμός του Ηλεκτρικού θα βρίσκονταν κάτω από το έδαφος· η οδός Θεσσαλονίκης θα μετατρέποταν σε βασικό πεζόδρομο ενοποίησης των Άνω και Κάτω Πετραλώνων· προβλεπόταν η πεζοδρόμηση κάθετων οδών (Παλληναίων, Αιολέων και Κυκλώπων) με σκοπό τη σύνδεση της ενιαίας πλέον γειτονιάς με το λόφο Φιλοπάππου.
- Η μελέτη των Άνω Πετραλώνων είχε ως κεντρική ιδέα της όλης πρότασης την οργανική ένταξη του λόφου του Φιλοπάππου και των αρχαιολογικών χώρων στον αστικό ιστό και στη ζωή της πόλης, με κατάλληλη διευθέτηση της κυκλοφορίας οχημάτων και πεζών και διευθέτηση των χώρων στάθμευσης. Κατά τη μελέτη αυτή, η γραμμή και ο σταθμός του Ηλεκτρικού, παρέμεναν ως έχουν, η οδός Θεσσαλονίκης αποτελούσε το βασικό άξονα οδικής κυκλοφορίας, ενώ ορισμένες, αλλά διαφορετικές από τη μελέτη των Κάτω Πετραλώνων, κάθετες οδοί (Παλληναίων, Δρυόπων) πεζοδρομούνταν με στόχο τη σύνδεση της γειτονιάς με το λόφο Φιλοπάππου.
- Η πολεοδομική μελέτη *Κεραμεικού* -όπως εσφαλμένα ονομάζεται, αφού αφορά αποκλειστικά στο κέντρο του Θησείου- που είχε επιλεγεί με πανελλήνιο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό (1990)⁹⁶², διακρίνεται για την διάστασή της από τις πραγματικότητες της πόλης. Πυρήνα της μελέτης, αποτελούσε η διάνοιξη μιας τρίτης, μετά το Σύνταγμα και την Ομόνοια, πλατείας, στο κέντρο του Θησείου, με την εκτεταμένη κατεδάφιση κτιρίων κατοικίας, για να διαπλατυνθεί η πεζοδρομημένη οδός Ηρακλειδών και να αποκαλυφθούν αρχαιότητες· κύριος στόχος της, κατά τους μελετητές, ήταν η οπτική και λειτουργική σύνδεση των Αρχαιολογικών χώρων και του Θησείου με το Πολιτιστικό Πάρκο Γκαζιού και τις συνοικίες στα δυτικά, υπερβαίνοντας τα εμπόδια που δημιουργούν σήμερα η μορφή του πολεοδομικού ιστού, οι γραμμές των ΗΣΑΠ και η οδός Πειραιώς. Σημαντικά προβλήματα του γύρω χώρου, ανέφερε το κείμενο της μελέτης, είναι ο κατακερματισμός του πολεοδομικού ιστού, οι φραγμοί και οι δυσκολίες προσανατολισμού, η υποβάθμιση των αρχαιολογικών χώρων και άλλων μνημείων. Ανάμειξη οχλουσών και ασυμβίβαστων χρήσεων γης. Ρύπανση, ηχορύπανση, έλλειψη χώρων στάθμευσης, συμφόρηση λόγω φόρτου αξόνων, σιδηροδρομικών γραμμών κλπ.⁹⁶³ Τα προηγούμενα, φωτίζουν την αδυναμία του Δήμου να κατανοεί τα θεμελιώδη προβλήματα της πόλης και να είναι ενήμερος για τους υφιστάμενους γενικότερους σχεδιασμούς:
- Οι παραδοχές της μελέτης για τα προβλήματα του Θησείου, ήσαν είτε τόσο γενικολογίες (ο κατακερματισμός του πολεοδομικού ιστού, οι φραγμοί και οι δυσκολίες προσανατολισμού, η υποβάθμιση των αρχαιολογικών χώρων και άλλων μνημείων) ώστε η εκτίμησή τους να καθίσταται ανέφικτη, είτε ολοκληρωτικά άστοχες (Ανάμειξη οχλουσών

⁹⁶² Δήμος Αθηναίων-Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας. Τμήμα πολεοδομικών μελετών, «Πολεοδομική μελέτη Κεραμεικού», 1998

⁹⁶³ Παπαδοπούλου Μ., «Η Τρίτη πλατεία της Αθήνας», σ.24,25

και ασυμβίβαστων χρήσεων γης, ρύπανση, ηχορύπανση, έλλειψη χώρων στάθμευσης, συμφόρηση λόγω φόρτου αξόνων, σιδηροδρομικών γραμμών)· το Θησείο μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1990 δεν έπασχε από οχλήσεις, αλλά από εγκατάλειψη: ο γερασμένος πληθυσμός, τα ερείπια, τα εγκαταλελειμμένα σπίτια και καταστήματα, οι έρημοι δρόμοι, χωρίς πολλά αυτοκίνητα ή διαβάτες, ήσαν τα κύρια χαρακτηριστικά του· η μοναδική ζωντανή περιοχή του, βρισκόταν στην -πεζοδρομημένη από το 1985- οδό Ηρακλειδών, όπου υπήρχαν πολυκατοικίες και καταστήματα και όπου έμενε η πλειονότητα των κατοίκων.

- Οι στόχοι της μελέτης, ειρωνικά, οδηγούσαν στη δημιουργία όλων αυτών των προβλημάτων που εσφαλμένα υποστηριζόταν ότι υπήρχαν ήδη: κατεδαφίζοντας το ζωντανότερο οικιστικό πυρήνα της γειτονιάς και μετατρέποντας τον κύριο πεζόδρομό της σε *τρίτη πλατεία* της Πρωτεύουσας -με φιλοδοξίες δηλ. μιας κεντρικότητας ανάλογης με αυτήν του Συντάγματος και της Ομονοίας- καταδίωκαν την κατοικία, που προστατευόταν από τις υφιστάμενες χρήσεις γης (γενική κατοικία-αμιγής κατοικία), επισύροντας συγχρόνως *ανάμειξη οχλουσών και ασυμβίβαστων χρήσεων, ρύπανση, ηχορύπανση, έλλειψη χώρων στάθμευσης και συμφόρηση λόγω φόρτου αξόνων.*
- Το επεξηγηματικό κείμενο της μελέτης στο δικτυακό τόπο του Δήμου Αθηναίων, ενισχύει την εντύπωση, ότι από την πλευρά της δημοτικής αρχής, δεν είχε κατανοηθεί ούτε η τοποθεσία στην οποία αναφερόταν η μελέτη, ούτε το περιεχόμενό της: Για μια μελέτη στην καρδιά του Θησειού, αναφερόταν ότι *επιχειρεί να εξασφαλίσει κατάλληλο περιβάλλον για τα έργα ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού,* ενώ παρά το γεγονός ότι η εφαρμογή της προϋπέθετε την κατεδάφιση περισσότερων από σαράντα κτιρίων κατοικίας, μεταξύ των οποίων πολλά πολυώροφα, υποστηριζόταν ότι η *Κεντρική ιδέα της πρότασης,* αποφεύγει (...) *την καταστροφή του κτισμένου περιβάλλοντος, εν γένει.*

5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών

Η κοινωνία των πολιτών, έχει επισημάνει ο R.Dahrendorf, τοποθετείται στον πυρήνα της βιώσιμης αναπτυξιακής εκδοχής, αναλαμβάνοντας να συντονίζει και να συγχρονίζει τις αποκλίνουσες κλίμακες και διαστάσεις των πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων⁹⁶⁴. Στη θεωρητική του διάσταση, το θέμα, έχει αναλυθεί ήδη (δες κεφ.2, 2.5.4.4.Η αστική κυβερνητική, κεφ.3, 3.1.Τα χαρακτηριστικά της ημιπεριφέρειας, κεφ.4, 4.7.3.Πολιτική, κοινωνία, σχεδιασμός και αστικός χώρος μετά το 1974).

Ο γ.γ. της UIA (Διεθνούς Ένωσης Αρχιτεκτόνων) Β.Σγούτας, εμπορούμενος εμφανώς από το προηγούμενο πνεύμα, καθώς αναφερόταν στο νέο αθηναϊκό σχεδιασμό και ειδικότερα στα έργα για τους ΟΑ2004, τόνιζε τη σημασία που θα είχε *μια σχέση συνεργασίας πολιτών και πολιτείας, να αισθανθούν δηλαδή οι πολίτες ότι τα έργα γίνονται για την αναβάθμιση της*

⁹⁶⁴ Dahrendorf R., «Europe's Vale of Tears», σ.21

δικής τους πόλης⁹⁶⁵.

Όμως στην Ελλάδα, στο πλαίσιο των ημιπεριφερειακών εθνικών χαρακτηριστικών, το πολιτικό σύστημα συνδέεται ευρύτερα με την κοινωνία, μεσ' από ένα πλέγμα αμοιβαίας καχυποψίας, πελατειακών σχέσεων, εξαρτήσεων και λαϊκιστικής ρητορικής που δυσχεραίνει ιδιαίτερα την κοινωνική συμμετοχή, στις διαδικασίες και τις αποφάσεις για το δημόσιο σχεδιασμό.

Έτσι, οι ευχές του Δ.Αβραμόπουλου, ότι *οι κάτοικοι πρέπει να γίνουν ενεργοί πολίτες και να συμμετέχουν στις αποφάσεις για την πόλη τους*⁹⁶⁶, δεν ήταν εύκολο να πραγματοποιηθούν:

- Η κοινωνία διατρέχεται από βαθιά και αυξανόμενη καχυποψία έναντι των θεσμών, του πολιτικού συστήματος (κόμματα, κυβερνήσεις, υπουργεία, Βουλή, Δικαιοσύνη), αλλά και του επιχειρηματικού κόσμου (ΣΕΒ, τράπεζες) γεγονός που πιστοποιείται από σχετικές δημοσκοπικές έρευνες⁹⁶⁷.
- Το πολιτικό σύστημα, έδειχνε ν' αποστρέφεται την προοπτική συμμετοχής της κοινωνίας στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων για τα ζητήματα του χώρου. Αυτή η αποστροφή, ήταν κατανοητή στη βάση:
 - ο Του συσχετισμού της με μια πάγια, ιστορική αστική στρατηγική της χώρας, με ισχυρή πολιτικοοικονομική διάσταση (που έχει ήδη αναλυθεί διεξοδικά σε προηγούμενο κεφάλαιο): την αυτορυθμιζόμενη ανάπτυξη του κατακερματισμένου σε μικροϊδιοκτησίες αστικού χώρου, η οποία αποθεώνει τον ατομισμό, την επέκταση του ιδιωτικού εις βάρος του δημόσιου χώρου και τις πελατειακές σχέσεις του πολιτικού συστήματος με τους πολίτες-μικροϊδιοκτήτες: γενικευμένες πρακτικές του πολιτικού συστήματος, όπως η διαρκής οικοπεδοποίηση της γης («ένταξη» περιοχών στο σχέδιο), η «νομιμοποίηση» αυθαίρετων κατασκευών, η «τακτοποίηση» καταπατημένων δημόσιων εκτάσεων κ.ά. δεν είναι συμβατές με συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού που θα λειτουργούν σε πλαίσια συλλογικής εμπιστοσύνης, συνεννόησης και διαφάνειας στη βάση του κοινού συμφέροντος και του ορθού λόγου.
 - ο Των πιεστικών συνθηκών, στο κλίμα προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων 2004, που απέκλειαν τις -πολύπλευρα αστάθμητες- συμμετοχικές διαδικασίες, για τη διαμόρφωση του τόσο επείγοντος και απαιτητικού σχεδιασμού.

Έτσι, ακόμη και τη δεκαετία του 1980, όταν κορυφωνόταν η ρητορική για το συμμετοχικό σχεδιασμό, οι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις (άρθρα 3 και 30, ν.1337/1983, ΦΕΚ33/Α/14-3-1983) ούτε προσέφεραν καμιά πραγματική αρμοδιότητα στην κοινωνία των πολιτών, ούτε εφαρμόστηκαν. Η νομοθεσία γινόταν έτσι, όλο και περισσότερο, μέρος της πολιτικής ρητορικής, την οποία όμως, διόλου δεν πίστευε το πολιτικό σύστημα, γεγονός που αποτελεί *κοινό μυστικό*: Στο δικτυακό τόπο της ΕΑΧΑ ΑΕ π.χ. υποστηρίζεται ότι *το Γενικό*

⁹⁶⁵ Σγούτας Β., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.33

⁹⁶⁶ Αβραμόπουλος Δ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.29

⁹⁶⁷ www.publicissue.gr/wp-content/uploads/2008/12/changes.pdf

*Πολεοδομικό Σχέδιο εγκρίνεται από τον Υπουργό (ΠΕΧΩΔΕ) μετά από ενεργό δημόσια συμμετοχή (πολίτες, τοπικοί και κεντρικοί κυβερνητικοί φορείς, περιβαλλοντικές ομάδες και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη είτε από τον ημιδημόσιο είτε από τον ιδιωτικό τομέα, των οποίων οι εκπρόσωποι συμμετέχουν δραστήρια στην όλη διαδικασία σχεδιασμού)*⁹⁶⁸. Είναι γνωστό όμως, ότι τιποτ' απ' όλ' αυτά δε συμβαίνει στον πραγματικό κόσμο της χώρας: *οι συμμετοχικές διαδικασίες είναι διακοσμητικές και πεδίο διαπλεκομένων συμφερόντων της ατομικής ιδιοκτησίας, έχουν επισημάνει ο Δ.Φιλιππίδης*⁹⁶⁹ και ο Π.Γετίμης⁹⁷⁰, ο οποίος εύλογα τονίζει ότι *η θεσμική κατοχύρωση συμμετοχικών διαδικασιών και αποκέντρωσης απέτυχε*.

Η αδυναμία και οι εξαρτήσεις της κοινωνίας δεν αποτελούν απλώς λειτουργικά ή τεχνικά ζητήματα που λύνονται με διοικητικές ή κανονιστικές ρυθμίσεις. Κυρίως, σημαίνουν αδυναμία συλλογικής λειτουργίας και έκφρασης των τοπικών κοινωνιών και έλλειμμα ουσιαστικής δημοκρατίας: με την έννοια αυτή, αποτελούν αναμφίβολα κορυφαία πολιτισμικά ζητήματα και όπως ιδιαίτερα εύστοχα έχει αναφέρει ο S.Huntington, *ο πολιτισμός, οι αξίες και οι θεσμοί επηρεάζουν καταλυτικά τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη ορίζουν τα συμφέροντά τους*⁹⁷¹.

Η προοπτική ενσωμάτωσης στο σχεδιασμό τοπικών διαστάσεων και δυναμικών που απαιτούσε συμμετοχικές διαδικασίες για την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών, δεν αποτέλεσε προτεραιότητα για τους συντελεστές διαμόρφωσής του: παρά την κεντρική πολιτική βούληση για *τη δημιουργική συμμετοχή όλων των πολιτών, του κάθε Έλληνα και της κάθε Ελληνίδας (...)* να διατυπώνουν τις προτάσεις τους και να ασκούν την κριτική τους⁹⁷², η ιστορική αποστροφή του πολιτικού συστήματος για τη συμμετοχή της κοινωνίας στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, συνδυαζόταν με τις πιεστικές συνθήκες προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων 2004, αποκλείοντας τις - πολύπλευρα αστάθμητες- συμμετοχικές διαδικασίες, για τη διαμόρφωση του τόσο επείγοντος και απαιτητικού σχεδιασμού.

Τεκμήριο, αποτελεί η σχετική νομοθεσία, της οποίας οι διατάξεις περί συμμετοχής της κοινωνίας στα ζητήματα του σχεδιασμού, συνιστούν επίφαση, συντηρώντας τη σύγχυση για τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, τις σχετικές ευθύνες και τη λογοδοσία έναντι των πολιτών. Μάλιστα, η ρητορική και τα μέτρα που επιχειρούσαν να αποκλείσουν επιρροές και επεμβάσεις στη διαμόρφωση και υλοποίηση του σχεδιασμού που δεν ελέγχονταν από τους συντελεστές διαμόρφωσής του, εντάθηκαν κατά τη δεκαετία πριν τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004:

- Η νομοθεσία για την αναβάθμιση του Εμπορικού Τριγώνου⁹⁷³, δεν περιείχε καμιά διάσταση προώθησης της συμμετοχής των πολιτών στη διαμόρφωση της περιοχής, αγνοώντας τις προτάσεις της σχετικής μελέτης του ΕΜΠ⁹⁷⁴ στην οποία βασιζόταν.

⁹⁶⁸ ΕΑΧΑ ΑΕ., www.astynet.gr/static.php?c=6

⁹⁶⁹ Φιλιππίδης Δ., *Για την ελληνική πόλη*, σ. 224

⁹⁷⁰ Γετίμης Π., *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα. Τα όρια της μεταρρύθμισης*, σ.100

⁹⁷¹ Huntington S., *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*, σ.40

⁹⁷² Σημίτης Κ., «Βουλή. Συζήτηση για τους ΟΑ2004», 16-1-2002

⁹⁷³ ΦΕΚ 704/Δ/13-7-1994, άρθρα 2,3

⁹⁷⁴ Αραβαντινός Α. κ.ά., *Εμπορικό Τρίγωνο κέντρου Αθήνας. Πολεοδομική έρευνα και προγραμματισμός αναβάθμισης*, σ.311-315, 324-325

- Η ειδική νομοθεσία για τις αναπλάσεις⁹⁷⁵ δε θέτει προδιαγραφές, απαιτήσεις ή περιορισμούς στην κεντρική διοίκηση -η οποία παραμένει ελεύθερη να την εφαρμόζει ή όχι κατά βούλησιν- αλλά μόνο στην αυτοδιοίκηση και τους πολίτες. Το πνεύμα του νόμου διέπεται από αμυντική διάθεση έναντι της κοινωνίας και καθώς το πολιτικό σύστημα είναι ελεύθερο να εφαρμόζει όποια νομοθεσία και μεθόδευση επιθυμεί για τις αστικές αναπλάσεις, χωρίς υποχρέωση λογοδοσίας, δεν είναι παράξενο που δεκαοκτώ χρόνια μετά την ψήφισή της, η προηγούμενη, ειδική νομοθεσία, δεν έχει εφαρμοσθεί ποτέ. Η νομοθεσία αυτή, δεν είναι λοιπόν, παρά ένα μέσον αποθάρρυνσης κοινωνικών διεκδικήσεων ανάπτυξης, έτσι ώστε κάθε σχετική πρωτοβουλία να προέρχεται και να ελέγχεται αποκλειστικά από το πολιτικό σύστημα· οι συμμετοχικές διαδικασίες που θεσπίζει διατυπώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αφήνουν περιθώριο σε πρωτοβουλίες, όχι μόνο των πολιτών, αλλά ούτε καν της αυτοδιοίκησης⁹⁷⁶.
 - Οι προθεσμίες διαδικασιών γνωμοδότησης και συμμετοχικών διαδικασιών είναι τόσο βραχείες που καταλήγουν ανεδαφικές: (Αφού λάβει τη μελέτη) *Ο οικείος ΟΤΑ μεριμνά για την ευρύτερη δημοσιοποίηση της πρότασης με κάθε πρόσφορο τρόπο, όπως με ανοικτές συγκεντρώσεις ή με ανακοινώσεις από τον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο, και αποστέλλει την πρόταση στις δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμούς που σχετίζονται με την προτεινόμενη ανάπτυξη. Οι απόψεις των παραπάνω φορέων και του ΟΤΑ πρέπει να περιέρχονται στο ΥΠΕΧΩΔΕ μέσα σε δύο το πολύ μήνες από τότε που έλαβαν τη σχετική μελέτη.*
 - *Αν περάσει άπρακτη η προθεσμία αυτή, γράφει η διάταξη, σύμφωνα μ' ένα σύνηθες ελληνικό νομοθετικό τέχνασμα, δεν εμποδίζεται η πρόοδος της σχετικής διαδικασίας, από την κεντρική διοίκηση που εν συνεχεία είναι και τυπικά ελεύθερη να διαμορφώσει την πρόταση κατά τις επιθυμίες της.*
 - Σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν υπάρξουν γνωμοδοτήσεις από τους αρμοδίους ΟΤΑ ή άλλους δημόσιους φορείς, η εξέλιξη της διαδικασίας καθορίζεται αποκλειστικά από στην κεντρική διοίκηση -δηλ. το πολιτικό σύστημα- στις τελικές προτάσεις της οποίας καλείται η αυτοδιοίκηση ν' απαντήσει συνολικά, μ' ένα ναι ή όχι: *η αρμόδια υπηρεσία του ΥΠΕΧΩΔΕ εκτιμώντας τα στοιχεία του φακέλου, διαμορφώνει την τελική προκαταρκτική πρόταση ανάπτυξης, την οποία και αποστέλλει στον οικείο ΟΤΑ ή στην οικεία ΝΑ, η οποία μπορεί είτε να την εγκρίνει είτε να την απορρίψει με αιτιολογημένη απόφαση.*
- Το σύστημα εθνικής και τοπικής εκπροσώπησης, εμφανίζεται διαρθρωμένο έτσι, ώστε να ελέγχει την ουσιαστική έκφραση των αστικών πληθυσμών του Λεκανοπεδίου:
 - Η αχανής Β' εκλογική περιφέρεια Αθηνών, περιλαμβάνει 47 δήμους και σχεδόν 1.400.000 ψηφοφόρους που εκλέγουν 42 βουλευτές· τα μεγέθη της αυτά, στοιχειοθετούν παρωδία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, καθιστώντας ανέφικτη οιαδήποτε μορφή λογοδοσίας των

⁹⁷⁵ ν.2508/1997, ΦΕΚ124/Α/13-6-1997, ν.2539/1997, ΦΕΚ224/4-12-1997

⁹⁷⁶ ν.2508/1997, άρθρο 9, ν.2539/1997 άρθρο 24, παρ.6

πολιτικών, έναντι των πληθυσμών που τάσσονται να εκπροσωπούν στη Βουλή.

- ο Οι περιφέρειες που αποτελούν ανεξάρτητη βαθμίδα από τον πρώτο βαθμό αυτοδιοίκησης, δεν έχουν αρμοδιότητες διεύρυνσης και συντονισμού των τοπικών μηχανισμών λήψης αποφάσεων στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο. Η δευτεροβάθμια αυτοδιοίκηση συνεπώς, δεν υποκαθιστά το έλλειμμα μητροπολιτικής συγκρότησης των δήμων, η χρόνια παράλειψη θεσμοθέτησης της οποίας, έρχεται σε εντυπωσιακή αντίθεση με την αποφασιστική και ολοκληρωμένη αντίστοιχη μεταρρύθμιση των ΟΤΑ στην περιφέρεια (*Καποδίστριας*).
- ο Ο *Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθηνών (ΟΡΣΑ)*, είχε θεσμοθετηθεί ως αυτόνομο όργανο σχεδιασμού και υλοποίησης του ΡΣΑ, εποπτευόμενος από το πολυμελές *Συμβούλιο ΡΣΑ*⁹⁷⁷ που ενσωμάτωνε τους τοπικούς κοινωνικοοικονομικούς φορείς και την αυτοδιοίκηση του Λεκανοπεδίου, υλοποιώντας ταυτόχρονα το μητροπολιτικό και το συμμετοχικό σχεδιασμό. Πριν όμως καν εφαρμοσθεί η σχετική νομοθεσία, το *Συμβούλιο ΡΣΑ* καταργήθηκε⁹⁷⁸ έτσι ώστε κάθε δραστηριότητα του ΟΡΣΑ, κατέληξε να εποπτεύεται από την ελεγχόμενη πλήρως από την κυβέρνηση, *Εκτελεστική Επιτροπή* του Οργανισμού.
- ο Η διαίρεση του ΔΑ σε *Δημοτικά Διαμερίσματα*, δεν αντιστοιχεί ούτε σε εκδημοκρατισμό της διαδικασίας λήψης αποφάσεων αφού τα διαμερισματικά συμβούλια δεν έχουν εξουσίες, ούτε καν στην ορθολογική διοικητική συγκρότηση της πόλης: π.χ. Η δημοτική αρχή του Δήμου Αθηναίων, δεκαεπτά χρόνια μετά τη διαίρεση του εδάφους του σε δημοτικά διαμερίσματα (1981), ομαδοποιούσε σε μια πολεοδομική μελέτη (1998), γειτονιές διαφορετικών διαμερισμάτων, (*πολεοδομική μελέτη αναβάθμισης των γειτονιών Φιλοπάππου, Βεΐκου, Μακρυγιάννη, της συνοικίας Μακρυγιάννη, Βεΐκου, Κουκάκι, Φιλοπάππου, του 1ου Δημοτικού Διαμερίσματος του Δήμου Αθηναίων και των γειτονιών Τριών Ιεραρχών, Κοίλης, της συνοικίας Άνω Πετραλώνων, του 3ου Δημοτικού Διαμερίσματος, του Δήμου Αθηναίων. Διευθύνουσα Υπηρεσία: Δ/ση Σχεδίου Πόλεως Δήμου Αθηναίων, εκπόνηση 1998-2002*)⁹⁷⁹. Εύλογα συνεπώς εγείρονται ερωτηματικά ως προς την ορθότητα και τη σημασία των ορίων αυτής της διοικητικής διαίρεσης και δημιουργείται βάσιμα η εντύπωση, ότι ο θεσμός των διαμερισμάτων, δεν έχει ουσιαστική χρησιμότητα, αλλά αποτελεί επίφαση διάχυσης της τοπικής εξουσίας και της κοινωνικής συμμετοχής.
- ο Στο επίπεδο διάχυσης των διαδικασιών λήψης αποφάσεων, θεσμοί όπως τα *Συνοικιακά Συμβούλια*, τα *Τοπικά Συμβούλια Νέων*, τα *Τοπικά Δημοψηφίσματα*⁹⁸⁰, τουλάχιστον στην Πρωτεύουσα, είναι στην πράξη, άγνωστα στους πολίτες.
- ο Εξάλλου, η πολύπλοκη και πολυεπίπεδη οργάνωση της διοίκησης στο

⁹⁷⁷ ν.1515/1985, άρθρο 6

⁹⁷⁸ ν.1622/1986, άρθρο 62, παρ.3

⁹⁷⁹ ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ., www.sadas-pea.gr/31802.htm

⁹⁸⁰ ν.1270/1982, άρθρο 60, παρ.1, ν.3442/2006, ν.3463/2006, άρθρο 216

αθηναϊκό λεκανοπέδιο (δημοτικά διαμερίσματα, δήμοι, νομαρχίες, υπερνομαρχία, περιφέρεια, ΟΡΣΑ, υπουργεία), εμφανίζει μια απατηλή εικόνα διάχυσης της εξουσίας, την οποία στην πραγματικότητα διατηρούν ολοκληρωτικά τα επιτελικά όργανα της κεντρικής διοίκησης δηλ. του πολιτικού συστήματος. Επιπλέον, η προηγούμενη πολυπλοκότητα, δημιουργεί σύγχυση για τις ευθύνες διακυβέρνησης του Λεκανοπεδίου, ελαχιστοποιώντας τις πιθανότητες λογοδοσίας των πολιτικών και εξουδετερώνοντας το ενδιαφέρον των πολιτών να μετέχουν στη λήψη των αποφάσεων.

Στην Ελλάδα, η αποστροφή του πολιτικού συστήματος για την κοινωνική συμμετοχή στις διαδικασίες διαμόρφωσης του σχεδιασμού, αποτελεί ιστορικό χαρακτηριστικό. Κατά την τρέχουσα όμως χρονική περίοδο διαμόρφωσης και υλοποίησης ενός εθνικής εμβέλειας, στρατηγικού σχεδιασμού για την Αττική, η προσπάθεια μονοπώλησης του έλεγχου της διαμόρφωσής του από το πολιτικό σύστημα εντάθηκε, όπως δείχνουν π.χ. η πρόσφατη νομοθεσία για τις αναπλάσεις, η διαρκής αποφυγή θεσμοθέτησης μητροπολιτικής αυτοδιοίκησης -ιδίως σε αντιδιαστολή με την εμμονή εφαρμογής ανάλογης μεταρρύθμισης (*Καποδίστριας*) στην περιφέρεια- και η απουσία ουσιαστικών προσπαθειών, για την πραγματική εμπλοκή της κοινωνίας στις σχετικές διαδικασίες, στο πλαίσιο της νέας αθηναϊκής στρατηγικής, όπως π.χ στο *Σχέδιο Ανάπτυξης 2000-2006* (ΥΠΕΘΟ 1999)⁹⁸¹.

Στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να γίνουν κατανοητές και οι δυσκολίες ανοχής από το πολιτικό σύστημα και το κράτος, των δημόσιων διαφωνιών, ιδίως με τη διοργάνωση των ΟΑ2004, η οποία αποτελούσε τον κύριο άξονα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού και της μεταβιομηχανικής εθνικής στρατηγικής. Ορισμένες -ελάχιστες πάντως- φορές μάλιστα, η διαφωνία με τις ιδέες και το πρόγραμμα του σχεδιασμού, αντιμετωπίστηκε από την πολιτεία με βία και καταστολή⁹⁸².

5.2.6.Συντελεστές και ρητορική του σχεδιασμού

Η ανεπάρκεια της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης και τα ελλείμματα συλλογικής λειτουργίας και έκφρασης των τοπικών κοινωνιών, απέκλειαν την ουσιαστική συμμετοχή τους στις διαδικασίες διαμόρφωσης του σχεδιασμού. Αν και για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό υπήρξαν ορισμένες εκδηλώσεις ενημέρωσης και διαλόγου⁹⁸³, δεν επρόκειτο για συμμετοχικές διαδικασίες, ούτε για διαβούλευση με την κοινωνία: αφ' ενός περιορίζονταν σε ανταλλαγή απόψεων μεταξύ επαϊόντων δηλ. επιστημόνων και ιδίως εκπροσώπων των élites υπουργείων και δημόσιων οργανισμών, του πολιτικού συστήματος και ενίοτε του επιχειρηματικού κόσμου· αφ' ετέρου, δεν είχαν θεσμικό βάρος, ώστε να επηρεάσουν το πεδίο των αποφάσεων.

Ουσιαστικοί συντελεστές της διαμόρφωσης του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού, υπήρξαν έτσι το πολιτικό σύστημα και ο επιχειρηματικός κόσμος, μεσ' από τα συγκεντρωτικά σχήματα των *δύο βασικών πυλώνων της*

⁹⁸¹ Κόνσολας Ν., «Ελλάδα 2000-2006. Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.»

⁹⁸² χ.υ., «Ιδιώνυμο ενόψει των Ολυμπιακών του 2004;», *Ελευθεροτυπία*, 9-2-2002

⁹⁸³ Π.χ. Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: «Οι ΟΑ2004, πρόκληση και ευκαιρία για την Αθήνα», 23/25-6-1998, Ημερίδα για τις αναπλάσεις αθηναϊκών πλατειών στα πλαίσια της ΕΑΧΑ στο Ινστιτούτο Γκαίτε, 26-4-1999, Συνέδριο ΕΑΧΑ: «Η αισθητική των πόλεων και η πολιτική των παρεμβάσεων-συμβολή στην αναγέννηση του αστικού χώρου», 13/14-10-2003

προετοιμασίας των Ολυμπιακών αγώνων του 2004: της κυβέρνησης και της επιτροπής διεκδίκησης και διοργάνωσης των Αγώνων (ΟΕΟΑ Αθήνα 2004 ΑΕ). Ένας αυτόνομος δημόσιος οργανισμός (ΕΑΧΑ ΑΕ) που αναφερόταν απ' ευθείας στην κυβέρνηση, αναλάμβανε παράλληλα να προωθήσει την εννοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας.

Το γεγονός ότι επικεφαλής της ΟΕΟΑ Αθήνα 2004 ΑΕ (2000-2004) ήταν μια κορυφαία εκπρόσωπος του εγχώριου κεφαλαίου και πολιτευτής της τότε αξιωματικής αντιπολίτευσης (Γ.Αγγελοπούλου), τονίζει τη σύγκλιση των ιδεών για το σχεδιασμό, τόσο του πολιτικού συστήματος με το κεφάλαιο, όσο και των κομμάτων εξουσίας μεταξύ τους, γεγονός που αναδεικνύεται και στην ομοιότητα των ρητορικών τους για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό.

Το πλαίσιο των ιδεών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, προέκυπτε έτσι από μια «άνωθεν» συγκεντρωτική διαδικασία που επιβεβαιώνοντας σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις (δες κεφ.2, 2.5.4.5. *Η κυβερνητική και ο αστικός σχεδιασμός*), οδηγούσε σε μια επιτελική οπτική, εστιάζοντας στην εθνική διάσταση του προγράμματος:

- Με την επικέντρωση στην εκσυγχρονιστικό ρόλο του σχεδιασμού, ιδίως στο πλαίσιο προετοιμασίας της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων 2004 (α)για την αναδιάρθρωση και τον περιορισμό του κράτους, (β)για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των εργαζομένων και (γ)για την αποτελεσματικότητα που επιτύγχαναν δεσμευτικά προγράμματα, όπως η διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων στην ολοκλήρωση έργων υποδομής κτλ.
- Με την πρόσληψη του σχεδιασμού ως εργαλείου προώθησης της εικόνας και του κύρους της χώρας, μεσ' από την προβολή της *κλασικής κληρονομιάς* της και της *νεωτερικής προόδου* της.
- Με τη συνακόλουθη επικέντρωση στη *συμβολική και εικονογραφική πλευρά του σχεδιασμού*.
- Με την απουσία ιδεών για τις τοπικές διαστάσεις του σχεδιασμού, η οποία εκδηλωνόταν:
 - Με την εγκατάλειψη των ιδεών και της ρητορικής για την αναβάθμιση των μειονεκτικών περιοχών του αθηναϊκού λεκανοπεδίου.
 - Με την έλλειψη σαφήνειας, συνοχής και πειστικότητας, στη ρητορική για την τοπική διάσταση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού.
- Με μια ρητορική που πρόβαλλε χωρίς πειστικότητα, έναν κοινωνικό και περιβαλλοντικό χαρακτήρα του αθηναϊκού σχεδιασμού, με στόχο τη νομιμοποίησή του έναντι κυρίως των κατοίκων του Λεκανοπεδίου.

5.2.6.1. Σχεδιασμός και εκσυγχρονισμός

Η ρητορική του επιχειρηματικού κόσμου επικεντρωνόταν στη στρατηγική σημασία του νέου σχεδιασμού για τον εκσυγχρονισμό της χώρας, εστιάζοντας εύστοχα στα διαρθρωτικά της προβλήματα:

- Τον περιορισμό του κράτους: *Το διαφορετικό (...) ήταν ότι περιορίσαμε (...) «το κράτος». Δηλαδή ένα σύνολο ασφυκτικών κανόνων και περιορισμών που μας κληροδότησαν οι παλιές δεκαετίες και που δεν ανταποκρίνονται πια στις ανάγκες των καιρών. Μια σειρά από τυπολατρικές διαδικασίες που δυναστεύουν τους ανθρώπους και που τους*

εμποδίζουν να πετύχουν το καλύτερο. Υπονομεύουν στόχους και κρατάνε καθηλωμένη τη βούληση για κίνηση και δημιουργία, τόνιζε η Γ.Αγγελοπούλου⁹⁸⁴.

- Τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των εργαζομένων: *Με την ευκαιρία της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας (...) Μαθαίνουμε να εργαζόμαστε με βάση συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα, με πειθαρχία και ομαδικότητα⁹⁸⁵ (...) κουλτούρα παραγωγικότητας και αποδοτικότητας⁹⁸⁶, ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης, στηριγμένο στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας σε όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής⁹⁸⁷.*
- Την αποτελεσματικότητα του προγραμματισμού: *Πλήθος προβλημάτων που έμεναν άλυτα επί δεκαετίες, επιλύονται σήμερα. Η Αττική οδός, η περιφερειακή Υμηττού, οι επεκτάσεις του μετρό, το τραμ, ο προαστιακός και τόσα άλλα δεν θα γίνονταν αν δεν υπήρχε η Ολυμπιάδα⁹⁸⁸.*

Αν και περισσότερο συμβατική, στο ίδιο πνεύμα βρισκόταν και η ρητορική του πολιτικού συστήματος, εστιάζοντας περισσότερο στον εκσυγχρονισμό των εθνικών υποδομών και τα δυνητικά οικονομικά οφέλη, ιδίως για το κράτος:

- Οι Αγώνες είναι ισχυρός μοχλός ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού της χώρας. (...) Η Ολυμπιάδα δεν έχει κόστος. Έχει κέρδος, υποστήριξε ο Πρωθυπουργός⁹⁸⁹, ενώ ανάλογη ήταν η ρητορική του αρμόδιου υφυπουργού ολυμπιακών έργων (2001-2004):
 - (Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004, αποτελούν μια) νέα Μεγάλη Ιδέα, ταυτόσημη με το σχέδιο των μεταρρυθμίσεων και του εκσυγχρονισμού, που είναι το σχέδιο για την Ανάπτυξη και την Ευημερία των πολιτών⁹⁹⁰.
 - Η Ελλάδα χάρη στους Αγώνες θα αποκτήσει (...) καλύτερες υποδομές για τη ζωή των πολιτών από αυτές που είχε πριν από τους Αγώνες⁹⁹¹.
 - Η δημόσια δαπάνη γίνεται ως επένδυση στις υποδομές της χώρας, από τις αθλητικές εγκαταστάσεις μέχρι τους δρόμους και τα μέσα μεταφοράς, από τα νοσοκομεία και την ανανέωση εξοπλισμού, μέχρι τον εκσυγχρονισμό των συστημάτων ασφαλείας⁹⁹².
 - Είναι πολύ σημαντικό να εξετάσουμε με προσοχή την οικονομική εκμετάλλευση αυτών των έργων στην περίοδο μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες και να επιδιώξουμε να δούμε μια σειρά από αθλητικές εγκαταστάσεις όχι μόνο ως κόστος συντήρησης μέσα από ανάλογες δημόσιες δαπάνες, αλλά και ως πρόσοδο με παραχώρηση της εκμετάλλευσής τους σε ιδιώτες⁹⁹³.

5.2.6.2. Σχεδιασμός, κύρος και εικόνα της χώρας

Ως έναν από τους κύριους στόχους του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, η ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσής του, ιεραρχούσε την προώθηση της

⁹⁸⁴ Πρετεντέρης Ι.Κ., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», *Το Βήμα*, 22-1-2006

⁹⁸⁵ χ.υ., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου στο Λονδίνο», *www.e-go.gr*, 30-10-2002

⁹⁸⁶ Καρακούσης Α., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002

⁹⁸⁷ χ.υ., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», *www.news.in.gr*, 2-1-2003,

⁹⁸⁸ Καρακούσης Α., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002

⁹⁸⁹ Σημίτης Κ., Βουλή. Συζήτηση για τους ΟΑ2004, 16-1-2002

⁹⁹⁰ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

⁹⁹¹ Νταλιάνη Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», *Τα Νέα*, 16-06-2004

⁹⁹² Καραμίντζου Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», *www.pathfinder.gr*, 10-6-2003

⁹⁹³ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

εικόνας και του κύρους της χώρας, μεσ' από την προβολή της κλασικής κληρονομιάς της και της νεωτερικής/ευρωπαϊκής προόδου της:

- *Ο πολιτιστικός χώρος της Αθήνας που τον συνθέτουν οι αρχαιολογικοί της χώροι τα βυζαντινά μνημεία τα νεοκλασικά και νεώτερα μνημεία, μαζί με τη φύση και το τοπίο της αποτελούν μια μοναδική κληρονομιά, έναν ανεξάντλητο πλούτο για την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη και ανάδειξή της. (...) το πρόγραμμα ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων, είναι ένα έργο που θα αναδείξει την πολιτιστική ταυτότητα, την αρχιτεκτονική φυσιογνωμία και το ιστορικό πρόσωπο της Αθήνας (και) θα αποτελέσει τον καταλύτη για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, για την περιβαλλοντική και την κοινωνική συνοχή, για την οικονομική και τουριστική ανάπτυξή της⁹⁹⁴, ανέφερε ο δικτυακός τόπος του ΥΠΕΧΩΔΕ, τονίζοντας τη μοναδικότητα του Ιστορικού Κέντρου και των μνημείων του και τη σημασία του σχεδιασμού για την περιφρούρηση της ιστορικής και πολιτιστικής αξίας της Αθήνας. Η αποσαφήνιση των προηγούμενων γενικόλογων ιδεών, εντοπίζεται στην οπτική του Α.Παπαγεωργίου-Βενετά - την πλέον συγκροτημένη υπεράσπιση της ΕΑΧΑ- κατά την οποία, η επικέντρωση του σχεδιασμού στο Ιστορικό Κέντρο, εξυπηρετούσε την περιφρούρηση της ιστορικής και πολιτιστικής αξίας της Πρωτεύουσας -ως κοινού τόπου με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό- για τη σύνδεση της χώρας με το Παγκόσμιο και τη βελτίωση των όρων διαβίωσης στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο: Αυτή η τεράστια έκταση (το Ιστορικό Κέντρο), περίπου το 10% της έκτασης του Δήμου Αθηναίων, όχι μόνο είναι το μοναδικό σημείο αναφοράς της άμορφης μητρόπολης αλλά και περικλείει τον μνημειακό της πλούτο. Η βελτίωση της οπτικής εικόνας και της λειτουργικότητας αυτής της περιοχής είναι η βασικότερη προϋπόθεση για μια πιο ανθρώπινη ζωή στην πρωτεύουσα και για την περιφρούρηση της ιστορικής της ακτινοβολίας, ως πολιτιστικού κέντρου της Ευρώπης⁹⁹⁵.*
- *Η ρητορική τόσο του επιχειρηματικού κόσμου, όσο και του πολιτικού συστήματος, τόνιζε τον κρίσιμο ρόλο της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων για την προώθηση της συνδυασμένης εικόνας της κλασικής κληρονομιάς και -ιδίως- της νεωτερικής προόδου της χώρας, με σκοπό την τεκμηρίωση της ισοτιμίας της, με τα ανεπτυγμένα μεταβιομηχανικά κράτη:*
 - *Η επιτυχής διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων 2004, έχει τεράστια σημασία για την εικόνα της (χώρας) προς το εξωτερικό... (Η Ελλάδα) καλείται να αναδείξει τη σύγχρονη εικόνα της μαζί με τον πολιτισμό και την παράδοσή της, τόνιζε η Γ.Αγγελοπούλου⁹⁹⁶.*
 - *Η Ελλάδα, αντιμετωπιζόταν ως μία χώρα στις παρυφές της Δύσης. Τα τελευταία χρόνια η εικόνα αυτή έχει αναστραφεί και η υπόθεση των Ολυμπιακών Αγώνων έχει βοηθήσει σημαντικά προς αυτή την κατεύθυνση⁹⁹⁷.*
 - *Μέχρι πρότινος οι ξένοι μιλούσαν για το ελληνικό παράδοξο και μας κατηγορούσαν ότι οι υποσχέσεις μας απέχουν πολύ από την απόδοσή*

⁹⁹⁴ ΥΠΕΧΩΔΕ., www.minenv.gr/4/44/4401/440102/44010202/g4401020202.html

⁹⁹⁵ Παπαγεωργίου-Βενετάς Α., «Η τουριστική αξιοποίηση των μνημείων και των ιστορικών χώρων της Αθήνας ή η εισροή τουριστών στην Αθήνα και οι συνέπειες στα ιστορικά μνημεία της πόλης», σ.101

⁹⁹⁶ Αγγελοπούλου Γ., «Πρόκληση για τη χώρα οι Ολυμπιακοί Αγώνες», www.news.in.gr, 2-1-2003

⁹⁹⁷ χ.υ., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», www.e-go.gr, 25-8-2003

- μας. Αυτήν την εικόνα την ανατρέπουμε⁹⁹⁸.
- ο Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 είναι εθνική υπόθεση, επισήμαινε ο Πρωθυπουργός, ορίζοντας ως τελικό στόχο, τη διοργάνωση ξεχωριστών Ολυμπιακών Αγώνων (...) που θα εκπέμπουν το μήνυμα μιας σύγχρονης Ελλάδας, με παρουσία ποιότητας και πολιτισμού στην εποχή μας⁹⁹⁹.
 - ο Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004, είναι ένα τεράστιο πρόγραμμα προβολής της χώρας σε όλο τον κόσμο¹⁰⁰⁰, τόνιζε ο Ν.Αλευράς. Η Ελλάδα χάρη στους Αγώνες θα αποκτήσει ένα πολύ ισχυρό όνομα¹⁰⁰¹, ενώ οι Έλληνες και ιδιαίτερα οι νέοι άνθρωποι θα έχουν τη μοναδική ευκαιρία να παρουσιάσουν στο σύγχρονο κόσμο τις δυνατότητες της χώρας τους μέσα από τη διοργάνωση ενός πραγματικά μεγάλου event¹⁰⁰².
 - ο Οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι μια μεγάλη γιορτή της παγκοσμιοποίησης¹⁰⁰³ και η ελληνική αγορά καλείται να αποδείξει σε συνθήκες έντονου ανταγωνισμού την εξωστρέφειά της. (...) Να πουλήσουμε μια σύγχρονη, δυναμική και φρέσκια διοργάνωση της Ελλάδας, άψογη τεχνικά και οργανωτικά, με το συγκριτικό της ιστορικό πλεονέκτημα¹⁰⁰⁴. (Αισιοδοξούμε όμως ότι) Στην Ολυμπιάδα του 2004 το συγκριτικό μας πλεονέκτημα δεν θα είναι η ιστορία του τόπου, αλλά το ολοκληρωμένο δίκτυο των νέων και σύγχρονων υποδομών της χώρας¹⁰⁰⁵.

5.2.6.3.Σχεδιασμός και εικόνα της Πρωτεύουσας

Στο μέτρο που οι κυρίαρχες ιδέες έβλεπαν το μεταβιομηχανικό αθηναϊκό σχεδιασμό, ως εργαλείο για την προβολή της κλασικής κληρονομιάς και του εκσυγχρονισμού της χώρας, οι ιδέες για το περιεχόμενό του έτειναν να επικεντρώνονται στη συμβολική και εικονογραφική του πλευρά:

- Μια μητρόπολη η οποία συγκριτικώς με άλλες μεγαλουπόλεις ήταν φτωχή σε αρχιτεκτονικά μνημεία, επώνυμα έργα Ελλήνων ή ξένων αρχιτεκτόνων και σύμβολα εποχής, έβλεπαν ο πρόεδρος του ΤΕΕ Κ.Λιάσκας¹⁰⁰⁶ και ο Δήμαρχος Αθηναίων Δ.Αβραμόπουλος¹⁰⁰⁷.
- Δεν υπάρχουν μνημεία εποχής στην Αθήνα τα τελευταία 50 χρόνια επισήμαινε ο Χ.Βερελής¹⁰⁰⁸.
- Είναι δυνατόν να λειτουργεί στο κέντρο της πόλης μια κρεαταγορά; ρωτούσε π.χ. ρητορικά ο Μπ. Πολ. εγείροντας αιτήματα πραγματικής αστικής σκηνογραφίας που έβρισκαν ευρύτατη ανταπόκριση τόσο στην

⁹⁹⁸ Καρακούσης Α., «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002

⁹⁹⁹ Σημίτης Κ., Βουλή. Συζήτηση για τους ΟΑ2004, 16-1-2002

¹⁰⁰⁰ Καραμίντζου Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευράς», *www.pathfinder.gr*, 10-6-2003

¹⁰⁰¹ Νταλιάνη Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευράς», *Τα Νέα*, 16-06-2004

¹⁰⁰² Αλευράς Ν., «Επενδύσεις στις υποδομές», *Ελευθεροτυπία*, 4-5-2003

¹⁰⁰³ ό.π.

¹⁰⁰⁴ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο «Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

¹⁰⁰⁵ Αλευράς Ν., «Ομιλία στην Ένωση Ανώτατων Στελεχών Επιχειρήσεων», Αθήνα, 20-3-2002

¹⁰⁰⁶ Λιάσκας Κ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.20

¹⁰⁰⁷ Αβραμόπουλος Δ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.20

¹⁰⁰⁸ Γ.Β., «Μνημεία εποχής Calatrava», *Ελευθεροτυπία*, 20-7-2001

αυτοδιοίκηση όσο και αλλού. Το θέμα (...) είναι τι προτιμάει να βλέπει ο ξένος επισκέπτης: μια μπουτίκ κρεάτων ή ένα πολιτιστικό πολυκέντρο με παραδοσιακά καφενεία ή ακόμα και ένα ψηφιακό μουσείο με προβολές εικονικής πραγματικότητας από την Αρχαία Ελλάδα...¹⁰⁰⁹.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, η επικέντρωση του σχεδιασμού στην εικόνα, επηρέαζε ανάλογα την αναζήτηση υποδειγμάτων από τη διεθνή εμπειρία, εστιάζοντας την προσοχή σε συγκεκριμένα έργα. Έτσι, η αναζήτηση προτύπων κατέληγε μια διαδικασία επιλογής μεταξύ φημισμένων επεμβάσεων ανάπλασης αρχιτεκτονικού και αστικού design, σε παγκόσμιες μητροπόλεις, όπως η αγορά *Les Halles* ή τα *Μεγάλα Έργα* επί προεδρίας F.Mitterrand στο Παρίσι, το *Covent Garden* στο Λονδίνο, έργα του Dominique Perrault στο Βερολίνο¹⁰¹⁰.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, συγκέντρωνε η Βαρκελώνη, μια μητρόπολη η οποία είχε επιτύχει όλα όσα επιδίωκε ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός, με κύριο μέσον μάλιστα, ομοίως τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων 1992 και την επιτυχία της οποίας, η ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, συνέδεε μονοσήμαντα με τη νέα της εικόνα: *...είναι από τις θεαματικότερα αναπτυσσόμενες μεσογειακές πόλεις και έχει καταστεί μια από τις εντυπωσιακότερες ευρωπαϊκές μητροπόλεις*¹⁰¹¹:

- Η Βαρκελώνη ανακηρυσσόταν «ομόφωνα», ως ιδανικό πρότυπο για την Αθήνα από τους Κ.Λαλιώτη, Δ.Αβραμόπουλο, Σ.Στρατήγη, Π.Συναδινό¹⁰¹².
- Η Βαρκελώνη χαρακτηριζόταν επίσης από τον Κ.Λιάσκα, ως υπόδειγμα για τη νέα αντίληψη των σημειακών πολεοδομικών παρεμβάσεων, έναντι της ιεραρχημένης πολεοδομίας και αποτελούσε πηγή έμπνευσης συγκεκριμένων επεμβάσεων και έργων, όπως της ανάκτησης του θαλασσίου μετώπου¹⁰¹³ ή κάποιου αρχιτεκτονήματος που θα είναι συγχρόνως εικαστική παρέμβαση στην πόλη αλλά και μια λειτουργική υπηρεσία, έναν Πύργο Επικοινωνιών που χρειάζεται η Αθήνα κατά το υπόδειγμα του τηλεπικοινωνιακού πύργου της Βαρκελώνης (N.Foster), σύμφωνα με πρόταση του Δ.Αβραμόπουλου¹⁰¹⁴, αν και ανάγκη τηλεπικοινωνιακού πύργου στην Αθήνα δεν είναι γνωστό να έχει τεθεί ποτέ!
- Με τις διαμορφώσεις της καταλωνικής πρωτεύουσας, συνέκρινε τα έργα της Αθήνας η Γ.Αγγελοπούλου, με ποσοτική αντίληψη μάλιστα, ορίζοντας τη διαμόρφωση του Φαλήρου ως *πέντε φορές μεγαλύτερη από την*

¹⁰⁰⁹ Μπ. Πολ., «Έχει νόημα η 'Βαρβάκειος';», *Ελευθεροτυπία*, 26-12-2004

¹⁰¹⁰ Ομιλίες Λιάσκα Κ., Αβραμόπουλου Δ. στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», *ΕΔ ΤΕΕ* 2011, 13-7-1998, σ.20

¹⁰¹¹ Συναδινός Π., «Ολυμπιακοί Αγώνες: Μια πρόκληση για την Αθήνα», σ.88

¹⁰¹² Ομιλίες Στρατήγη Σ., Λαλιώτη Κ., Αβραμόπουλου Δ. στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», *ΕΔ ΤΕΕ*, 2010/6-7-1998, σ.30,39,28, *ΕΔ ΤΕΕ* 2011/13-7-1998, σ.14, *ΕΔ ΤΕΕ* 2001/4-5-1998, σ.59

¹⁰¹³ Λιάσκα Κ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.21,22

¹⁰¹⁴ Αβραμόπουλος Δ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.21

*αντίστοιχη της Βαρκελώνης*¹⁰¹⁵.

Η ανάλυση και η κατανόηση των συνθηκών, των διαδικασιών, των μεθοδεύσεων κ.ο.κ. που επέτρεψαν την ευτυχή κατάληξη του καταλωνικού εγχειρήματος όμως, δε φάνηκαν να προσελκύουν ανάλογο ενδιαφέρον από τους συντελεστές διαμόρφωσης της αθηναϊκής προσπάθειας: όπως επισήμαιναν π.χ. ο Γ.Σημαιοφορίδης¹⁰¹⁶ και ο πρόεδρος UIA Β.Σγούτας¹⁰¹⁷, η επιτυχία της Βαρκελώνης, οφειλόταν κυρίως στο γεγονός ότι ήταν υπόδειγμα μακροπρόθεσμου, συνεπούς και συνεκτικού συμμετοχικού σχεδιασμού.

Το *δια ταύτα* του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, καθοριζόταν έτσι από ιδέες μονοσήμαντα προσανατολισμένες στην βελτίωση της εικόνας της πόλης:

- Η νέα πλατεία Ομονοίας παρουσιαζόταν μεσ' από μια ρομαντικά εξιδανικευμένη προοπτική, ολοκληρωτικά αποσυνδεδεμένη από τις τοπικές διαστάσεις του αστικού χώρου, τα προβλήματα και τη -σκληρή ενίοτε- πραγματικότητα της πόλης: (η ανασχεδιασμένη πλατεία Ομονοίας, θα βρισκόταν) *σε κατάσταση πραγματικής λειτουργίας π.χ. ένα ζεστό απόγευμα του Αυγούστου με 20.000 πεζούς την ώρα να βγαίνουν από το Μετρό και τον Ηλεκτρικό, με καλλιτέχνες να παίζουν μουσική στην πλατεία και τον ήλιο να βασιλεύει πίσω από την Ακρόπολη, ή ένα βροχερό πρωινό Κυριακής του Δεκέμβρη με προετοιμασία διαδήλωσης και χιλιάδες πεζούς να φτάνουν με δημόσια μέσα συγκοινωνίας στο δίκτυο πεζοδρόμων του ιστορικού κέντρου της Αθήνας...* υποστήριζε ο Γ.Χατζηγώγας¹⁰¹⁸.
- Η επικέντρωση στην εικόνα της πόλης, ο τονισμός του ελλείμματος ταυτότητας και αισθητικής στην *άμορφη πρωτεύουσα*, ωθούσε έκδηλα την εικόνα στην κορυφή των ιεραρχήσεων του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, εμφανίζοντας το πρόγραμμά του, ως ευκαιρία αποκατάστασης των αστικών τοπίων της Αθήνας. Στην αναμόρφωση του ΟΑΚΑ (S.Calatrava) ιδιαίτερα, αποδίδονταν -από τη ρητορική του πολιτικού συστήματος- μαγικές σχεδόν ιδιότητες, για τη δυνατότητα αποκατάστασης της αισθητικής ταυτότητας του Λεκανοπεδίου και τη συνακόλουθη οικουμενική προβολή της Πρωτεύουσας και της χώρας:
 - *Το Υπουργείο Πολιτισμού (...) εκδηλώνοντας την ιδιαίτερη αγωνία του για την αισθητική εικόνα της χώρας και της πόλης προχωρά στην υλοποίηση του πλέον φιλόδοξου σχεδίου που θα σηματοδοτήσει με καθοριστικό τρόπο την αρχιτεκτονική όψη του πολεοδομικού συγκροτήματος, καθώς και την ανάδειξη της αισθητικής μοναδικότητας των ολυμπιακών κατασκευών. (...) Είναι η δημιουργία ενός καταπληκτικού μνημείου που θα προστεθεί στην αισθητική ταυτότητα της χώρας και φιλοδοξεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς και στην ταυτότητα των αγώνων, ανέφερε ο Ν.Αλευράς¹⁰¹⁹, για τη μελέτη αναμόρφωσης του ΟΑΚΑ (S.Calatrava) την οποία αντιλαμβάνονταν ως το μεγαλύτερο αρχιτεκτονικό έργο στη διάρκεια των τελευταίων*

¹⁰¹⁵ Καρακούσης Α., «Δεν κοιμάμαι ήσυχα τα βράδια», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002

¹⁰¹⁶ Σημαιοφορίδης Γ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.58

¹⁰¹⁷ Σγούτας Β., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-UIA: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.33

¹⁰¹⁸ Χατζηγώγας Γ., «Ομόνοια για την Ομόνοια, αγαπητοί σύντροφοι», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003

¹⁰¹⁹ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

δεκαετιών¹⁰²⁰, ένα έργο-σύμβολο για τους Αγώνες της Αθήνας (...) μια δυνατή εικόνα για τη χώρα¹⁰²¹, που όλοι οι Έλληνες αισθάνονται περήφανοι βλέποντάς το¹⁰²². Προτιμήσαμε να πληρώσουμε ακόμη 40 εκατομμύρια και να έχουμε ένα μεγάλο μνημειακό έργο (για το στέγαστρο του S.Calatrava, σε σχέση με εναλλακτικές λύσεις για τη στέγαση του Ολυμπιακού Σταδίου), εξηγούσε ο Ν.Αλευράς¹⁰²³.

- ο Ένα υλικό μνημείο της μεγάλης παρέμβασης που γίνεται στην Αθήνα, έβλεπε στη μελέτη αναμόρφωσης του ΟΑΚΑ και ο Ε.Βενιζέλος¹⁰²⁴.
- Επιπλέον, η εικόνα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, γινόταν αντιληπτή ως αυταξία, ικανή όχι μόνο να μεταδώσει το μήνυμα μιας μεταβιομηχανικής παγκοσμιοποιημένης Αθήνας, αλλά να συμβάλλει ενεργά στην ουσιαστική της παγκοσμιοποίηση: *Η πιο έγκυρη ένδειξη ότι μια πόλη είναι πρωτεύουσα, μια πόλη του κόσμου*, έγραφε ο υφυπουργός μεταφορών (2000-2001), Σ.Βούγιας *είναι (...) να είναι πολύμορφη, πολύχρωμη και πολυφυλετική και (δύσκολη λέξη) πολυπολιτισμική*, όπως το Παρίσι, το Λονδίνο, η Νέα Υόρκη, όπου περίπου όλοι είναι «ξένοι» και ταυτόχρονα ζουν και εργάζονται σ' ένα περιβάλλον που τους αποδέχεται και τους αναγνωρίζει από την πρώτη κιόλας μέρα¹⁰²⁵.

Στις μετανεωτερικές, πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές κοινωνίες, σύμφωνα με την Α.Γοσποδίνη, ο (μορφολογικά) *καινοτόμος σχεδιασμός*, σε αντίθεση με την επικέντρωση στην ανάδειξη της ιστορικής κληρονομιάς των πόλεων, είναι ένα αποτελεσματικό μέσον διεύρυνσης των χωρικών ταυτοτήτων (α)με τη δημιουργία μοναδικών αστικών τοπίων, (β)με την προσφορά κοινού εδάφους εμπειρίας και εξοικείωσης με τις νέες μορφές του χώρου που συντονίζει διαφορετικές κοινωνικές, πολιτιστικές και οικονομικές ομάδες και (γ)με την προώθηση του τουρισμού και της οικονομικής ανάπτυξης που δημιουργούν νέα κοινωνική αλληλεγγύη μεταξύ των κατοίκων στη βάση οικονομικών προσδοκιών¹⁰²⁶.

Η εικόνα του αστικού χώρου, βρίσκονταν συνεπώς στο επίκεντρο της συζήτησης για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό, ιδιαίτερα ο *καινοτόμος ρυθμός Hightech* που κατά τη μεταβιομηχανική εποχή αναδεικνύεται σε *neo-baroque*, επαληθεύοντας τις -προ τριακονταετίας- προβλέψεις του G.Dorfles¹⁰²⁷.

- Τέλος, η επικέντρωση στην εικόνα της πόλης, κυριαρχούσε και σε συμβατικότερες προσεγγίσεις, περιορίζοντας την ιδέα της αστικής αναβάθμισης, σ' ένα υποχρεωτικό βάψιμο των προσόψεων: *Θα ήθελα να δεσμευθείτε εσείς ως υπουργός Πολιτισμού, έτσι ώστε να επιβάλουμε -και τονίζω τη λέξη- να βαφτούν όλα τα κτίρια της Αθήνας εν όψει της Ολυμπιάδας του 2004*, ζητούσε από την κυβέρνηση, το 1999 ο

¹⁰²⁰ Αλευράς Ν., «Επενδύσεις στις υποδομές», *Ελευθεροτυπία*, 4-5-2003

¹⁰²¹ Νταλιάνη Μ., «Αλευράς Ν.: Η στέγη Καλατράβα είναι έργο-σύμβολο για τους Αγώνες», *Τα Νέα*, 16-06-2004

¹⁰²² www.skai.gr/master_story.php?id=2253, 10-05-2004

¹⁰²³ Καραμίντζου Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», www.pathfinder.gr, 10-6-2003

¹⁰²⁴ www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=357358, 30-1-2002

¹⁰²⁵ Βούγιας Σ., «Η Αθήνα, πόλη του κόσμου», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004

¹⁰²⁶ Gospodini A., «European cities and place-identity»

¹⁰²⁷ Dorfles G., «Είναι δυνατή η άνθηση του νεομπάροκ;», σ.115-117.

Δ.Γεωργακόπουλος στη Βουλή¹⁰²⁸.

Η εικόνα της πόλης, της αρχιτεκτονικής, της δημόσιας αισθητικής, στις ιδέες και τη ρητορική για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό, απέβαινε κύριο εργαλείο για την προώθηση του κύρους, της πολυπολιτισμικής συγκρότησης και εν κατακλείδι της διεθνούς ελκυστικότητας και της Πρωτεύουσας.

5.2.6.4. Σχεδιασμός και τοπική διάσταση

Οδηγούμεστε σε μια επανεξέταση του προτύπου της πυραμιδωτής διαδικασίας των επεμβάσεων (χωροταξικό-πολεοδομικό-αρχιτεκτονικό σχέδιο) με προτεραιότητα σε επεμβάσεις με άμεση εκτελεστική ισχύ εμπορούμενες όμως, από γενική στρατηγική, επισήμαινε το 1998 ο Πρόεδρος ΤΕΕ Κ.Λιάσκας¹⁰²⁹.

Οι ιδέες που διαμόρφωναν αυτή τη γενική στρατηγική του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, εντοπίζονται στις ρητορικές ανάδειξης των εθνικών αναπτυξιακών στόχων, εις βάρος των τοπικών του διαστάσεων:

- Με μια ρητορική που συνέδεε ευθέως το σχεδιασμό με την οικονομική ανάπτυξη και τα μεταβιομηχανικά πλεονεκτήματα κάθε τόπου, κατευθύνοντας τον στις πλεονεκτικές περιοχές της Πρωτεύουσας:
 - *Να δημιουργηθεί ένα σύστημα λογαριασμών που θα χρησιμοποιείται σε αναλύσεις κόστους ωφέλειας όταν πρόκειται να λαμβάνονται αποφάσεις επεμβάσεων (στο φυσικό/πολιτιστικό περιβάλλον) πρότεινε ο γ.γ. του ΙΟΒΕ Λ.Κυριακόπουλος¹⁰³⁰.*
 - *Η προσέλκυση ξένων επενδύσεων απαιτεί (...) περιορισμό του υπερβάλλοντος «περιβαλλοντικού ζήλου» των δημόσιων φορέων, ανέφερε ο Ν.Κόνσολας¹⁰³¹, απαριθμώντας τις στρατηγικές επιδιώξεις του «Σχεδίου Ανάπτυξης 2000-2006» του Υπ.Εθ.Ο. (1999) που συσχέτιζε άμεσα τα φυσικά πλεονεκτήματα κάθε τόπου με την οικονομική ανάπτυξη.*
 - *Η Ελλάδα έχει σταθερή προίκα. Το οικόπεδο, τον καιρό και τη βαθιά και διαφορετική ιστορία της, έγραφε ο Θ.Πελαγίδης¹⁰³², υπογραμμίζοντας την αναπτυξιακή σημασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, ως πόρων που μπορούν και οφείλουν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη.*
- Με την εγκατάλειψη της ρητορικής της δεκαετίας του 1980 που συνέδεε το σχεδιασμό με κοινωνικούς στόχους, όπως την *άρση των χωρικών ανισοτήτων, την επαναφορά της κατοικίας κοκ* (δες κεφ.4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990), σε συνδυασμό με μια ρητορική που περιόριζε τα ζητήματα της πόλης στην αισθητική τους πλευρά τείνοντας να νομιμοποιεί (α)το αισθητικό και πολεοδομικό χάος των μειονεκτικών ζωνών του Λεκανοπεδίου και (β)το συνδυασμό υπερεκμετάλλευσης του αστικού χώρου και απουσίας κάθε είδους δημόσιου σχεδιασμού στις ζώνες αυτές, οι οποίες δεν παρουσίαζαν πραγματικό ενδιαφέρον για ένα σχεδιασμό στραμμένο στα μεταβιομηχανικά πλεονεκτήματα της πόλης.

¹⁰²⁸ Ιός, «Οι ανεπιθύμητες αρχαιότητες», *Ελευθεροτυπία*, 7-4-2002

¹⁰²⁹ Λιάσκας Κ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.21

¹⁰³⁰ Κυριακόπουλος Λ., «Το παρόν της Αθήνας και το μέλλον της Αττικής», *Η Καθημερινή*, 29-4-2001

¹⁰³¹ Κόνσολας Ν., «Ελλάδα 2000-2006. Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.», σ.8

¹⁰³² Πελαγίδης Θ., «Τα καλά του ελληνικού μοντέλου», *Ελευθεροτυπία*, 23-04-2006

- Για τις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες της Αθήνας, η στροφή αυτή διευκολυνόταν ιδιαίτερα από τη χρονική συγκυρία:
 - Η απραξία και η αναποτελεσματικότητα του σχεδιασμού της δεκαετίας του 1980 -τουλάχιστον σε ότι αφορά στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες της Πρωτεύουσας- σήμαινε ότι οι αλλαγές στους προσανατολισμούς του, δεν αντιστοιχούσαν σε αισθητές μεταβολές στο πεδίο του αστικού χώρου ώστε να προκαλέσουν αντιδράσεις.
 - Η μαζική αποχώρηση των μεσαίων στρωμάτων προς τα ανατολικά προάστια και ο εποικισμός των περικεντρικών πυκνοδομημένων ζωνών από αδύναμους πληθυσμούς, ιδίως ξένους μετανάστες που δεν ήσαν ψηφοφόροι, συχνά μάλιστα, ούτε καν νόμιμοι κάτοικοι της χώρας, οδηγούσε περίπου σε μηδενισμό των πιέσεων για την παρέμβαση του σχεδιασμού.
- Έτσι, ιδέες, που νομιμοποιούσαν τα αποτελέσματα της χρόνιας αυτορρύθμισης και υπερ-εκμετάλλευσης του αθηναϊκού αστικού χώρου, εμφανίζονταν να εκπροσωπούν επίσημα την Ελλάδα, όπως π.χ. στη 8η *Biennale Αρχιτεκτονικής* της Βενετίας (2002): *Αν (η Αθήνα) σας φαίνεται μια άσχημη πόλη, δίχως προοπτική, είναι απλώς διότι οι περισσότεροι από εσάς την εξετάζετε με τα κριτήρια της καλαισθησίας μιας δυτικής πόλης. Η αλήθεια είναι ότι για την Αθήνα θα πρέπει να εφεύρουμε νέα κριτήρια για να εξετάσουμε την ιδιόμορφη ομορφιά της, υποστήριζαν οι αρχιτέκτονες Τ.Κουμπής, Θ.Μουτσόπουλος και R.Scoffier¹⁰³³, που με τη γραφική, ρομαντική περιγραφή τους για τις πυκνοδομημένες κεντρικές και περικεντρικές γειτονιές, άμβλυαν την εικόνα της υποβάθμισής τους.*

Ε-4. Χαρακτηριστική άποψη δομημένου περιβάλλοντος στην Αθήνα.

Πηγή: [http:// luben.tv/nihilpop/arts/38737](http://luben.tv/nihilpop/arts/38737)

¹⁰³³ Κουμπής Τ., «Κάποιοι θέλουν να βλέπουν την Αθήνα κατάματα», *Η Καθημερινή*, 22-08-2002

Εύλογα -και ασχέτως των προθέσεων των μελετητών- η επιστημονική κάλυψη που η μετανεωτερική τους άποψη, προσέφερε στην παραίτηση του δημόσιου σχεδιασμού από την ορθολογική, *πυραμιδωτή διαδικασία επεμβάσεων*, απολάμβανε τη μέγιστη δυνατή προβολή, μαζί με το «χρίσμα» του πολιτικού συστήματος για τη *Biennale* αρχιτεκτονικής της Βενετίας.

Καθώς λοιπόν η αξιολόγηση συγκρότησης της Πρωτεύουσας επικεντρωνόταν στην εικόνα της, τα προβλήματα των μειονεκτικών περιοχών της περιορίζονταν ομοίως στην εικόνα τους: εν συνεχεία, η «ιδεολογική ανάπλαση» της εικόνας τους, σύμφωνα με την προηγούμενη μετανεωτερική οπτική που για χάρη της Αθήνας, πρότεινε την υπέρβαση της *συμβατικής δυτικής αισθητικής*, ολοκλήρωνε τη νομιμοποίηση της εγκατάλειψής τους από τις ιδέες για το σχεδιασμό που έστρεφαν το ενδιαφέρον στις πλεονεκτικές ζώνες της Πρωτεύουσας.

- ο Επιπλέον, καθώς βαθμιαία η εικόνα, απέμενε το μοναδικό άξιο λόγου ζήτημα για τις πυκνοδομημένες περικεντρικές συνοικίες, η οικοδομική δραστηριότητα με όρους υπερεκμετάλλευσης της γης, επανερχόταν στην οπτική του σχεδιασμού ως επιθυμητή αναπτυξιακή διαδικασία, ενώ έτεινε να λησμονείται η -περίτρανα αποδεδειγμένη στην Αθήνα- σχέση μεταξύ αυτορρυθμιζόμενης αστικής ανάπτυξης, υπερεκμετάλλευσης της αστικής γης και υποβάθμισης του αστικού χώρου (στην περιοχή πλ. Αττικής-Αγ, Παντελεήμονα π.χ. αντιστοιχεί μόνο 0,5 m²/κάτοικο ελεύθερων χώρων¹⁰³⁴): *υψηλόβαθμα στελέχη του ΥΠΕΧΩΔΕ* οραματίζονταν την επαναφορά των αυξημένων συντελεστών δόμησης -που είχαν κατά τις δεκαετίες 1970-80 μειωθεί κατά 20-30%- ώστε να ξαναχτιστούν οι πολυκατοικίες των ζωνών αυτών, χωρίς να βρεθούν οι σημερινοί ιδιοκτήτες με μικρότερα διαμερίσματα ή καταστήματα, αφού ο οικιστικός είναι ο τομέας με τις μεγαλύτερες προοπτικές επενδύσεων, ανέφερε η Χ.Τζαναβάρα¹⁰³⁵.

Τέτοιες ιδέες, είναι ενδεικτικές της κλίμακας των αλλαγών που είχαν υποστεί οι αντιλήψεις για τον αθηναϊκό σχεδιασμό από τη δεκαετία του 1980, όταν σε ερευνητικές και καθοδηγητικές μελέτες, προτεινόταν η εκτεταμένη κατεδάφιση ορόφων και κτιρίων, ώστε να μειωθούν οι υψηλές πυκνότητες δόμησης και να βελτιωθούν η λειτουργικότητα και αισθητική του αστικού χώρου¹⁰³⁶.

- Συγχρόνως, άλλαζαν ανάλογα και οι αντιλήψεις για το περιεχόμενο του σχεδιασμού στις πλεονεκτικές ζώνες του αθηναϊκού κέντρου, εγκαταλείποντας την κοινωνική ρητορική, χάριν της αξιοποίησης των πλεονεκτημάτων τους, για την προώθηση της μεταβιομηχανικής, μετανεωτερικής ελκυστικότητας της πόλης:
 - ο Στο Εμπορικό Τρίγωνο, το διάταγμα χρήσεων γης¹⁰³⁷ υιοθετούσε μια

¹⁰³⁴ Σκλαβούνος Γ., αναφ. σε Φρεμεντίτη Σ., «Το τελευταίο πράσινο της Αττικής», *Ελευθεροτυπία*, 13-5-2001, σ.6

¹⁰³⁵ Τζαναβάρα Χ., «Πριμ για καινούριες πολυκατοικίες», *Ελευθεροτυπία*, 16-11-2003

¹⁰³⁶ Αραβαντινός Α., Γετίμης Π. κ.ά., «Ανάπλαση προβληματικών περιοχών κατοικίας υψηλών και μέσων πυκνοτήτων στα αστικά κέντρα», σ.79-86, Α.Αραβαντινός κ.ά. *Εμπορικό Τρίγωνο κέντρου Αθήνας*, σ.204,254-255

¹⁰³⁷ ΦΕΚ 704/Δ/13-7-1994, άρθρα 2,3

εντελώς αναποτελεσματική εκδοχή «ενίσχυσης της κατοικίας», θεσπίζοντας πληθώρα εξαιρέσεων από τα σχετικά μέτρα που πρότεινε το ΓΠΣ του Δήμου Αθηναίων (ΥΠΕΧΩΔΕ 1985) και η μελέτη υποστήριξης του ΕΜΠ (1991), ενώ παρέλειπε εντελώς τα ριζικότερα¹⁰³⁸.

- ο Στου Ψυρρή, τις διακηρύξεις του υπουργού Πε.Χω.Δ.Ε. ότι φιλοδοξούμε να μετατρέψουμε την απαγορευμένη πόλη σε ονειρεμένη πόλη¹⁰³⁹, ακολουθούσε η διευκρίνιση ότι στόχος του υπουργείου είναι να παραμείνει η περιοχή κέντρο βιοτεχνίας και υπηρεσιών με περιορισμένη αναβίωση της κατοικίας. Σ' αυτό το πνεύμα, το σχετικό διάταγμα χρήσεων γης¹⁰⁴⁰ υιοθετούσε αναποτελεσματικές ρυθμίσεις ενίσχυσης της κατοικίας, ανάλογες μ' αυτές του Εμπορικού Τριγώνου, σε συνδυασμό μάλιστα με μια τακτική καθυστέρησης θεσμοθέτησης των μέτρων από την εποχή των σχετικών εξαγγελιών και των πεζοδρομήσεων, ανακαινίσεων, εξωραϊσμών κτλ (1994-1998), που ακύρωνε τη ρύθμιση των χρήσεων γης: Μέχρι την έκδοση του σχετικού διατάγματος που εξαιρούσε των περιορισμών όλες τις προϋπάρχουσες χρήσεις, η περιοχή Ψυρρή, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είχε ήδη «καταληφθεί» ολοκληρωτικά από ταβέρνες, εστιατόρια, μπαρ, κλαμπ κτλ.

Μια δεκαπενταετία πριν, η αρχική μελέτη του ΥΠΕΧΩΔΕ¹⁰⁴¹, είχε θέσει ως μείζονα στόχο την επαναφορά/επιστροφή της κατοικίας (σ.1,2) προτείνοντας μεταξύ άλλων τη χωροθέτηση στοιχείων κοινωνικού εξοπλισμού: κτήρια εκπαίδευσης, παιδικούς σταθμούς, κέντρα γειτονιάς (σ.3). Το 1994 όμως, σ' ένα δίγλωσσο τεύχος που διαφήμιζε τα έργα εξωραϊσμού του ΥΠΕΧΩΔΕ στου Ψυρρή, η επαναφορά της κατοικίας είχε ήδη αποσυρθεί και το ενδιαφέρον επικεντρωνόταν στη διατήρηση των κελυφών των σπιτιών που θα δημιουργούσαν το κατάλληλο οικιστικό, παραδοσιακό περιβάλλον. Η μελέτη, πρότεινε πλέον την αξιοποίηση (...) υλοποιώντας το χαρακτηριστικό πλέγμα που θα συνδέει τις περιοχές του πυρήνα του Ιστορικού Κέντρου καθώς και τη δημιουργία ή την τόνωση πόλων έλξης με χωροθέτηση ειδικών χρήσεων και διαμορφώσεων, έτσι ώστε να ασκήσουν επιρροή στον ευρύτερο χώρο. Το δίκτυο αυτό με πεζοδρομήσεις, χαρακτηρισμούς διατηρητέων κτιρίων και ανακαινίσεις μέσα σε οικιστικό παραδοσιακό περιβάλλον, εμφανιζόταν πλέον να έχει ως κύριο δεδηλωμένο στόχο να συνδέει την Πλάκα με τον Κεραμεικό, στο πλαίσιο της ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων¹⁰⁴².

Η ιδέα ενίσχυσης της κατοικίας στο Εμπορικό Τρίγωνο και στου Ψυρρή, μεταλλασσόταν έτσι σε ιδέα δημιουργίας οικιστικού, παραδοσιακού περιβάλλοντος, μάλλον ως σκηνικού. Με όρους εικόνας, προσεγγιζόταν το ζήτημα και από το Δήμαρχο Αθηναίων Δ.Αβραμόπουλο, που αντιλαμβάνόταν την ενίσχυση της κατοικίας, ως αναβίωση εικόνων που

¹⁰³⁸ Αραβαντινός Α. κ.ά., *Εμπορικό Τρίγωνο κέντρου Αθήνας*, σ.137-138,149-150

¹⁰³⁹ Τζαναβάρα Χ., «Η 'κάτω πόλη'... ανεβαίνει», *Ελευθεροτυπία*, 9-2-1998

¹⁰⁴⁰ ΦΕΚ 233/Δ/9-4-1998, άρθρο 2

¹⁰⁴¹ ΥΧΟΠ, *Ρυθμιστικό '83*, Αθήνα, παρεμβάσεις, Παλιό εμπορικό κέντρο, Περιοχή Ψυρρή, σ.1-3

¹⁰⁴² ΥΠΕΧΩΔΕ, *Ανάπλαση περιοχής Ψυρρή, Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας*, σ.8

βλέπουμε σε παλιές ταινίες και παλιές φωτογραφίες¹⁰⁴³.

- Οι ιδέες για τον ευρύτερο σχεδιασμό στο Λεκανοπέδιο, άλλαζαν επίσης, εντάσσοντας κάθε σχετική υποδομή στο πρόγραμμα της νέας αθηναϊκής στρατηγικής: *προσαρμόσαμε σε μεγάλο βαθμό, το σχέδιο ανάπτυξης των υποδομών της Αττικής, ώστε να συμπεριλαμβάνει τις ολυμπιακές προτεραιότητες*, δήλωνε ο Ν.Αλευράς¹⁰⁴⁴.

Η νέα στρατηγική για τον αθηναϊκό σχεδιασμό, εγκατέλειπε έτσι τις επιλογές που είχε εμφανίσει ως κορυφαίες προτεραιότητες, η ρητορική του ΡΣΑ: *την άμβλυση των ανισοτήτων στην κατανομή του κοινωνικού εξοπλισμού και στην ποιότητα του οικιστικού και φυσικού περιβάλλοντος με ανακατανομή χρήσεων, λειτουργιών και επενδύσεων, προς όφελος κυρίως των δυτικών και των λοιπών υποβαθμισμένων περιοχών*¹⁰⁴⁵.

Και πράγματι, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός, με την προσαρμογή του στις ανάγκες διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων 2004, προέβλεπε για την Πρωτεύουσα πρωτοφανή συγκέντρωση πόρων, επενδύσεων, δραστηριοτήτων και έργων που δεν ακολουθούσαν τις επιταγές του ΡΣΑ:

- *Οι προτάσεις του Φ.Υ. (φακέλου υποψηφιότητας για την ανάληψη διοργάνωσης των ΟΑ2004) (...) είναι, σε μεγάλο βαθμό, έξω από τους άξονες των υφιστάμενων πολεοδομικών σχεδιασμών*, υποστήριζε η ομάδα έρευνας του ΕΜΠ, για την πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος)¹⁰⁴⁶.

Αλλά η αναγνώριση της πραγματικότητας αυτής, ότι ίσχυε δηλαδή πλέον, μια εντελώς διαφορετική στρατηγική για το σχεδιασμό στην Πρωτεύουσα, με διαφορετικούς στόχους, η οποία είχε εκ των πραγμάτων καταργήσει το ΡΣΑ, ήταν απύσχα από τη ρητορική του πολιτικού συστήματος: η εγκατάλειψη του ΡΣΑ, άφηνε ουσιαστικά το σχεδιασμό χωρίς τοπική στρατηγική, χωρίς στόχους, για την αντιμετώπιση των τοπικών χωροκοινωνικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου.

5.2.6.5. Η ρητορική της νομιμοποίησης

Η κοινωνική αποδοχή του σχεδιασμού όμως, ιδίως στο Λεκανοπέδιο, εξακολουθούσε ν' αποτελεί προϋπόθεση για την υλοποίησή του.

- Στο πλαίσιο αυτό είναι κατανοητό το γεγονός ότι η υιοθέτησή του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού έγινε άτυπα, χωρίς να τεθεί ζήτημα επανεξέτασης και αναθεώρησης των στόχων και του περιεχομένου του ΡΣΑ. Η επίκληση του τελευταίου, υποστήριζε την κυριαρχία μιας κοινωνικής και περιβαλλοντικής διάστασης στο νέο αθηναϊκό σχεδιασμό, προωθώντας την κοινωνική αποδοχή του, ιδίως στο τοπικό επίπεδο.

Η ρητορική του πολιτικού συστήματος, επικεντρωνόταν έτσι στην επιβεβαίωση της συνέπειας του σχεδιασμού με το ΡΣΑ που αν και δεν είχε δώσει αξιόλογους καρπούς τις προηγούμενες δεκαετίες, αποτελούσε μια οιονεί κεκτημένη δέσμευση, για την χωροκοινωνική και περιβαλλοντική

¹⁰⁴³ Δίπλας Π., «Και οι τιμές ακινήτων τραβούν την ανηφόρα στο Κέντρο της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 27-10-1996

¹⁰⁴⁴ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

¹⁰⁴⁵ ν.1515/1985, άρθρο 3

¹⁰⁴⁶ Πολύζος Γ. κ.ά., (1998). «Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος ΕΜΠ, Ομάδα έρευνας: Ολυμπιακοί 2004, Πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, Εναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης», σ.102

ανασυγκρότηση της Αττικής:

- (Οι Ολυμπιακοί αγώνες) αναφέρονται στο γενικό ρυθμιστικό σχέδιο της Αθήνας, (ενώ ορισμένα από τα ολυμπιακά) έργα που συνδέονται άρρηκτα με τις ιεραρχημένες παρεμβάσεις που περιλαμβάνει το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα «Αττική SOS» πρόκειται να γίνουν σε κρίσιμες και υποβαθμισμένες περιοχές, υποστήριζε ο Κ.Λαλιώτης¹⁰⁴⁷.
- Το επιχειρησιακό σχέδιο των Αγώνων είναι απολύτως συμβατό και ευθυγραμμισμένο με το ΡΣΑ (και) το πρόγραμμα γενικής αναβάθμισης του λεκανοπεδίου «Αττική SOS» υποστήριζε ο Π.Συναδινός, προσθέτοντας όμως διστακτικά: το Ρυθμιστικό Σχέδιο ούτως ή άλλως, ήθελε φρεσκάρισμα, (επειδή) κάποιοι από τους στόχους του έχουν ήδη ξεπεραστεί: *ας μην ξεχνάμε ότι τότε μιλούσαμε για μια τάση ανάσχεσης της τριτογενοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας, που σήμερα, εκ των πραγμάτων, έχει αλλάξει*¹⁰⁴⁸.

Η «τάση ανάσχεσης της τριτογενοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας, που σήμερα, εκ των πραγμάτων, έχει αλλάξει», αποτελούσε έναν υπαινιγμό, για την ασυμφωνία του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού με το ΡΣΑ και ειδικότερα τη θεμελιώδη επιταγή του για ανάσχεση διόγκωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Πρωτεύουσα με λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για αναπροσανατολισμό των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στην περιφέρεια, της Χώρας κατά προτεραιότητα, σύμφωνα με το άρθρο 3, παρ.2β ν.1515/1985, που μέχρι σήμερα εξακολουθεί να ισχύει.

Στο προηγούμενο πλαίσιο εξάλλου, μια νέα «ανάγνωση» του ΡΣΑ, αντλούσε από το πρόγραμμά του, όσα έργα εξυπηρετούσαν τους στρατηγικούς στόχους του νέου σχεδιασμού, τα οποία λειτουργούσαν συγχρόνως, ως τεκμήρια συνέχειας με την κοινωνική ρητορική του σχεδιασμού της δεκαετίας του 1980. Η εξουσία, έχει γράψει ο Δ.Εμμανουήλ, *χρειάζεται τα «σχέδια» (...) για να διαλέξει «κατά βούληση» και πολύ συχνά για να νομιμοποιήσει αποφάσεις που λαμβάνονται με ανεξάρτητη δυναμική και δεν έχουν ανάγκη από κανέναν κοινωνικό ή επιστημονικό ορθολογισμό*¹⁰⁴⁹.

Κάθε έργο του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, αντλούσε έτσι τη νομιμότητά του από το ΡΣΑ, το οποίο έχοντας διαμορφώσει ένα μακροσκελή κατάλογο αφηρημένων ζητούμενων για την χωροκοινωνική ανασυγκρότηση του Λεκανοπεδίου, κατέληγε στη συναρμολόγηση ενός πλαισίου, κατάλληλου για την επιδίωξη -και τη νομιμοποίηση- οιασδήποτε στόχων (δες κεφ.4, 4.7.6.Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980): (Το ΡΣΑ ήταν) *ένα ιδανικό εργαλείο για νομιμοποίηση όποιων επιλογών της εξουσίας χωρίς προαπαιτούμενα, όπως έχει επισημάνει και ο Κ.Λιακόπουλος*¹⁰⁵⁰.

- Αλλά και περαιτέρω, η ρητορική του πολιτικού συστήματος που

¹⁰⁴⁷ Ομιλία Λαλιώτη Κ. στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.35, «Δήλωση του Κ.Λαλιώτη, υπουργού ΠΕΧΩΔΕ», σ.43

¹⁰⁴⁸ Συναδινός Π., «Ολυμπιακοί Αγώνες: Μια πρόκληση για την Αθήνα», σ.88, Συναδινός Π. Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.59.

¹⁰⁴⁹ Εμμανουήλ Δ., «Το επεισόδιο του ρυθμιστικού της Αθήνας και η υπόθεση της ελληνικής πολεοδομίας», σ.13

¹⁰⁵⁰ Λιακόπουλος Κ., Εισήγηση στη Διημερίδα «Πολεοδομία-Χωροταξία», Κερκύρα, 8/9-4-2005.

αναφερόταν συγκεκριμένα στο σχεδιασμό και τα έργα του, δεν είχε τίποτα πειστικό να πει για μια νέα προοπτική της τοπικής διάστασης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού: γενικόλογη, ασαφής και αντιφατική, αποκάλυπτε το έλλειμμα των νέων σχετικών ιδεών και στόχων που όφειλαν να καλύψουν και μάλιστα ουσιαστικά πλέον, το κενό της κοινωνικής και περιβαλλοντικής ρητορικής του ΡΣΑ κοκ, η οποία εγκαταλείπεται. Έτσι, ο χαρακτήρας της νέας ρητορικής, περιοριζόταν στο ρόλο της νομιμοποίησης του σχεδιασμού:

- *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι η οικοδόμηση μιας νέας Αθήνας, πιο λειτουργικής, πιο σύγχρονης, πιο φιλικής στον πολίτη και στον επισκέπτη, υποστήριζε με λιτό ύφος, αν και αρκετά γενικόλογα, ο Πρωθυπουργός, αναφερόμενος στην τοπική διάσταση του αθηναϊκού σχεδιασμού, με επίκεντρο τις υποδομές και τους εξοπλισμούς της ολυμπιακής προετοιμασίας¹⁰⁵¹.*

Μια παράλληλη ρητορική εκπροσώπων του πολιτικού συστήματος, προέβαλλε πολύ περισσότερο φιλόδοξους χωροκοινωνικούς και περιβαλλοντικούς στόχους:

- *Στόχος των (Ολυμπιακών) αγώνων (...) δήλωνε ο Κ.Λαλιώτης, είναι η σχεδιασμένη αναδιάρθρωση της Αττικής που θα συνδέεται άρρηκτα με τη βιώσιμη ανάπτυξη της¹⁰⁵².*
- *Έχει πολύ μεγάλη σημασία να διεμβολίσουμε την ταξική διαίρεση του χώρου. Ο χώρος είναι ταξικά διηρημένος (...). Πρέπει να κάνουμε συνειδητές παρεμβάσεις, που να ανατρέπουν την ταξική διαίρεση του χώρου, διακήρυττε ο Ε.Βενιζέλος¹⁰⁵³.*
- *Η ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας, θ' αποτελέσει τον καταλύτη για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, για την περιβαλλοντική και την κοινωνική συνοχή (...). Το χαρακτηριστικό του προγράμματος της «Ενοποίησης» είναι ότι οι σημαντικότερες παρεμβάσεις που συνεπάγονται τεράστια κέρδη χωροθετούνται στη δυτική κεντρική περιοχή της Αθήνας, στις πιο υποβαθμισμένες συνοικίες της όπως η Ακαδημία Πλάτωνος, ο Κολωνός, ο Κεραμεικός, ο Ψυρρής, το Μεταξουργείο, το Γκαζοχώρι και η Ιερά Οδός υποστηριζόταν στο τεύχος «Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας, απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων»¹⁰⁵⁴.*
- *Μια σταθερά, που είναι και κυβερνητική απόφαση, είναι ότι δεν έπρεπε να επιτρέψουμε στον εαυτό μας να κάνουμε τίποτα λιγότερο από το να έχουμε μια απόλυτη προστασία του περιβάλλοντος, τόνιζε ο Χ.Βερελής¹⁰⁵⁵.*

¹⁰⁵¹ Σημίτης Κ., Βουλή, Συζήτηση για τους ΟΑ2004, 16-1-2002

¹⁰⁵² Λαλιώτης Κ. Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.35

¹⁰⁵³ Βενιζέλος Ε., Εισήγηση στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.17

¹⁰⁵⁴ ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΟΡΣΑ., *Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων Αθήνας, απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων*, 1995, σ.2,10

¹⁰⁵⁵ Βερελής Χ., Εισήγηση στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.15

- *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες πρέπει να είναι αγώνες οικολογικής ευαισθησίας επισήμαινε ο Ε.Βενιζέλος¹⁰⁵⁶.*
- *Δεκάδες χιλιάδες στρέμματα πρασίνου γύρω και πέρα από τις Ολυμπιακές εγκαταστάσεις, υποσχόταν ο Ν.Αλευράς. Ακόμη, δεν έχετε δει τίποτα, υποστήριξε το 2003¹⁰⁵⁷.*

Στην προηγούμενη ρητορική (α)εμφανίζονταν αντιφάσεις, όπως σχετικά με τη χρησιμότητα των ολυμπιακών εγκαταστάσεων για τις τοπικές κοινωνίες και τη νεολαία, παράλληλα με τις ιδέες παραχώρησής τους στον ιδιωτικό τομέα, ενώ (β)απουσίαζαν οι δεσμεύσεις και οι προοπτικές, καθώς το αντίκρισμά της σε συγκεκριμένες προθέσεις, ήταν συγκεχυμένο και φτωχό. Η σύνδεση του σχεδιασμού με τα δραματικά χωροκοινωνικά και περιβαλλοντικά ελλείμματα του Λεκανοπεδίου -τα οποία σε μεγάλο βαθμό αναφέρονταν στη συστηματική υπερεκμετάλλευση της γης, την άναρχη δόμηση και την άνιση χωρική ανάπτυξη- παρέμενε γενικόλογη και ασαφής, καθόλου πειστική δηλαδή. Οι μόνες προτάσεις, των οποίων η προσφορά ήταν σαφής και κατανοητή, ήσαν όσες αναφέρονταν σε ζητήματα συγκοινωνιακών υποδομών. Ο σχεδιασμός, αναφερόταν κυρίως σε νέες κατασκευές, των οποίων η περιβαλλοντική διάσταση και η αναδιανεμητική -χωρικά- συμβολή, εμφανίζονταν ως μείζονες, χωρίς να υπάρχει ανάλογη τεκμηρίωση. Π.χ. ως μέσα αναπλήρωσης των ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου, προβάλλονταν (α)νέες αθλητικές εγκαταστάσεις, ένας ελάχιστος αριθμός των οποίων επρόκειτο να γίνει στα δυτικά προάστια, καταλαμβάνοντας ελεύθερους χώρους, (β)η ανάπτυξη της παραλίας των προνομιούχων νοτίων προαστίων και (γ)η περαιτέρω επέκταση του δομημένου αστικού χώρου, με ένα νέο οικισμό στους Θρακομακεδόνες, ως κύριο προσόν του οποίου παρουσιαζόταν ο πρωτότυπος, αειφορικός σχεδιασμός, αν και η επέκταση του αστικού χώρου, είναι ολοκληρωτικά αντίθετη στην αειφόρο ανάπτυξη:

- *Οι ολυμπιακές υποδομές -υποστήριξε ο Ν.Αλευράς- θα αναβαθμίσουν αισθητά την ποιότητα ζωής των πολιτών. Τα αθλητικά έργα αποτελούν μια ουσιαστική προσφορά στην καλλιέργεια και ανάπτυξη του αθλητισμού της χώρας. Η χωροταξική κατανομή των επενδύσεων σε αυτές τις υποδομές έγινε με κριτήρια τέτοια, που να διασφαλίζουν τη διασπορά τους σε περιοχές που δεν αποτελούν τον πυρήνα του πολεοδομικού συγκροτήματος της Αττικής. Στόχος είναι όχι μόνο η ανάδειξη των περιοχών αυτών, αλλά και η προσφορά στις τοπικές κοινωνίες αθλητικών εγκαταστάσεων υψηλής ποιότητας. Με τον τρόπο αυτό το ανταποδοτικό όφελος των Αγώνων μεγεθύνεται και οι πολίτες και οι δήμοι γίνονται μεταολυμπιακά μέτοχοι των ωφελημάτων από την κατασκευή των υποδομών αυτών. Αναφέρομαι στη Νίκαια, στο Μαρκόπουλο και τα Λιόσια¹⁰⁵⁸. Στη Νίκαια, εξηγούσε, επιλέξαμε να χωροθετήσουμε μια νέα ολυμπιακή εγκατάσταση (...) για να δώσουμε νέα πνοή σε μια από τις λιγότερο αναπτυσσόμενες περιοχές του Λεκανοπεδίου¹⁰⁵⁹. Το έργο στο Γαλάτσι αφορά την κατασκευή ενός*

¹⁰⁵⁶ Βενιζέλος Ε., Εισήγηση στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», σ.17

¹⁰⁵⁷ Καραμίντζου Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», *www.pathfinder.gr*, 10-6-2003

¹⁰⁵⁸ Αλευράς Ν., Ομιλία στο «Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

¹⁰⁵⁹ Αλευράς Ν., «Επενδύσεις στις υποδομές», *Ελευθεροτυπία*, 4-5-2003

υπερσύγχρονου κλειστού γυμναστηρίου, που (...) θα το χρησιμοποιήσουν (...) όλοι οι νέοι και οι νέες της Αθήνας, που αγαπούν τον Αθλητισμό¹⁰⁶⁰.

- Τα έργα στην παράκτια Ζώνη του Φαλήρου, προστατεύουν και αναβαθμίζουν το «θαλάσσιο μέτωπο» της Αθήνας, ενώ ορισμένα έργα θα γίνουν σε κρίσιμες και υποβαθμισμένες περιοχές της Αττικής όπως το «Ολυμπιακό Χωριό», υποστήριξε ο Κ.Λαλιώτης¹⁰⁶¹.
- Το Ολυμπιακό Χωριό είναι μια ευκαιρία να ενσωματώσει ό,τι υπάρχει στον κόσμο σήμερα σε νέες τεχνολογίες, ό,τι υπάρχει σήμερα στον κόσμο σε σχέση με μείωση της σπατάλης της ενέργειας, με φιλικές τεχνολογίες προς το περιβάλλον, με μια αρχιτεκτονική ποικιλότητα η οποία είναι αναγκαία στην εποχή, τόνιζε ο Χ.Βερελής¹⁰⁶².

Η ιδέα για την προσφορά της ΕΑΧΑ στην ευρύτερη ποιότητα ζωής στο Λεκανοπέδιο, εμφανιζόταν ανάλογα ασαφής, αποκαλύπτοντας ομοίως, έλλειμμα τοπικών στόχων.

Δε γινόταν σαφές:

- Ούτε πώς η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων μπορούσε να αποτελέσει τον καταλύτη για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, για την περιβαλλοντική και την κοινωνική συνοχή, για την οικονομική και τουριστική ανάπτυξη της¹⁰⁶³.
- Ούτε γιατί η βελτίωση της οπτικής εικόνας και της λειτουργικότητας αυτής της περιοχής ήταν η βασικότερη προϋπόθεση για μια πιο ανθρώπινη ζωή στην πρωτεύουσα¹⁰⁶⁴.

Ανάλογα, ασαφής εμφανιζόταν η ρητορική της ΕΑΧΑ Α.Ε. που υποστήριζε την υπόθεση ότι οι αναπλάσεις στο αθηναϊκό Ιστορικό Κέντρο, θ' αποτελούσαν -κατά το γνωστό σύνθημα της εταιρίας- ένα *Βήμα στον πολιτισμό του άστεως*, προωθώντας την ιστορική και κοινωνική συνείδηση των πολιτών, με αποτέλεσμα μια ποιοτικότερη συλλογική αστική ζωή:

- Κατά τον πρόεδρο της ΕΑΧΑ Α.Ε. Γ.Καλαντίδη, ο σχεδιασμός στο Ιστορικό Κέντρο, θα προωθούσε την συνειδητοποίηση της ιστορικότητας του χώρου από τους κατοίκους, ενισχύοντας την κοινωνική τους συνείδηση: *δεν έχουμε αστική κουλτούρα -τόνιζε- μπήκανε πολλοί στην πόλη και δε γνωρίζουν την ιστορία της. Πρέπει να τους μάθουμε την ιστορία της πόλης*¹⁰⁶⁵, εννοώντας την ιστορία των κλασικών χρόνων και προτείνοντας τη σηματοδότηση μνημείων και ιστορικών τόπων με πληροφοριακές πινακίδες.
- *Με την ανάκτηση του δημόσιου χώρου και την τόνωση της δημόσιας ζωής* -υποστήριξε ο αντιπρόεδρος ΕΑΧΑ Α.Ε. Α.Τριποδάκης-

¹⁰⁶⁰ Αλευράς Ν., «Δελτίο τύπου συντακτών 2004», Αθήνα, 7-12-2001

¹⁰⁶¹ Λαλιώτης Κ., «Δήλωση του Κ.Λαλιώτη, υπουργού ΠΕΧΩΔΕ», σ.43

¹⁰⁶² Βερελής Χ., Ομιλία στο «Συμπόσιο ΤΕΕ-ΥΙΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα - Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη - Η επόμενη μέρα», σ.22

¹⁰⁶³ ΥΠΕΧΩΔΕ, www.minenv.gr/4/44/4401/440102/44010202/g4401020202.html

¹⁰⁶⁴ Παπαγεωργίου-Βενετάς Α., «Η τουριστική αξιοποίηση των μνημείων και των ιστορικών χώρων της Αθήνας ή η εισροή τουριστών στην Αθήνα και οι συνέπειες στα ιστορικά μνημεία της πόλης», σ.101

¹⁰⁶⁵ Ινστιτούτο Γκαίτε, «Ημερίδα για τις αναπλάσεις αθηναϊκών πλατειών στα πλαίσια της ΕΑΧΑ», Αθήνα, 26-4-1999

μπορούμε να ελπίζουμε στην ανάπτυξη και ενίσχυση της Δημόσιας-Κοινωνικής συνείδησης του Πολίτη της Αθήνας. Από το σημερινό καθεστώς της αποξένωσης, της ομογενοποιημένης αγελαίας συμπεριφοράς και της υποτίμησης των όποιων ποιότητων, ο κάτοικος της Αθήνας μπορεί βαθμιαία να μεταστραφεί σε μια άλλη στάση ενδιαφέροντος για συμμετοχή και δράση Κοινωνική άρα Πολιτιστική σε συλλογικό επίπεδο (...) μεσ' από άτυπες ή οργανωμένες εκφράσεις της δημόσιας ζωής, όπως μπορούν να εκτυλίσσονται στην Πλατεία, στην Αγορά, στη Γειτονιά¹⁰⁶⁶.

- ο Αντιθέτως, ο διευθυντής ΕΑΧΑ Α.Ε. Α.Ρωμανός τόνιζε την ολοκληρωτική έλλειψη εξειδίκευσης των στόχων και διερεύνησης των επιπτώσεων του σχεδιασμού στο Ιστορικό Κέντρο: ...ούτε η εξειδίκευση του κύριου στόχου σε λογικά επακόλουθες επιδιώξεις είναι φανερή, ούτε η διερεύνηση των επιπτώσεων του Σχεδίου στα πεδία της πολεοδομικής, της οικονομικής και της κοινωνικής συγκρότησης της πόλης έχει επιχειρηθεί -τόνιζε- επισημαίνοντας την παντελή έλλειψη επεξεργασίας και αποσαφήνισης βασικών στοιχείων του Πολεοδομικού Πλαισίου του Έργου. Τα μεγάλα έργα στην εποχή μας -συνόψιζε- δε γίνονται μ' αυτό που τιτλοφορείται τελευταία ως «επιθετική πολιτική», αλλά με διάλογο και συναίνεση. Μόνο τότε αντανακλούν πραγματικές κοινωνικές αξίες· αλλιώς παραμένουν «βελτίωση της εικόνας»¹⁰⁶⁷.

Ε-5. Καταχωρίσεις της Ελληνικής Αστυνομίας στον περιοδικό τύπο (2004).

Αυτή η τελευταία επισήμανση του Α.Ρωμανού (για τον εξωραϊστικό ρόλο του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού), φαίνεται να ήταν και η ευστοχότερη για τις περιορισμένες, ετεροβαρείς ιδέες που είχαν οι συντελεστές διαμόρφωσής του σχεδιασμού, για την τοπική διάσταση των επεμβάσεων ανάπτυξης στο

¹⁰⁶⁶ Τριποδάκης Α., «Τα πολιτιστικά οράματα», ομιλία στο «Συνέδριο ΤΕΕ-ΔΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα - Η συνέχεια - Ο καταστατικός χάρτης», σ.17

¹⁰⁶⁷ Ρωμανός Α., «Το Πολεοδομικό πλαίσιο της ενοποίησης», σ.36-40

Ιστορικό Κέντρο, όπως προβαλλόταν στις διαφημίσεις του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης: με τις εικόνες μιας ευχάριστης και ασφαλούς ζώνης κατανάλωσης και αναψυχής, για τους εύπορους επισκέπτες του Ιστορικού Κέντρου.

5.2.7. Συμπεράσματα

Σε συνδυασμό με τη συμμετοχή της χώρας στην ΕΕ, η μεταβιομηχανική εποχή δημιούργουσε όρους που επέτρεπαν στην Ελλάδα να κινηθεί στο δρόμο του εκσυγχρονισμού, της ενεργότερης συμμετοχής στη δημιουργία παγκόσμιου πλούτου και της αύξησης των ωφελειών από την κατανομή της παγκόσμιας ευημερίας.

Στη βάση αυτή, με αφετηρία τις συλλογικές εμπειρίες της δεκαετίας του 1980, σχηματίσθηκε μια εξωστρεφής εθνική συναίνεση που οδήγησε σε μια νέα εθνική στρατηγική με κύριο στόχο την ανάληψη ηγετικού ρόλου στην ανάπτυξη της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Μεσ' από διεθνείς επιρροές θεωρητικών προσεγγίσεων και εμπειριών, η προηγούμενη στρατηγική, επικεντρώθηκε στη συγκρότηση μιας ελληνικής μητρόπολης, ικανής να ενταχθεί στον αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων.

Μοναδικό αστικό συγκρότημα στην Ελλάδα με ανάλογες αντικειμενικές προϋποθέσεις ήταν η Αθήνα, της οποίας επιπλέον, τόσο η ιδρυτική συνθήκη ως Πρωτεύουσας, όσο και ο ρόλος στις φάσεις εθνικής εξωστρέφειας του παρελθόντος, ενσωμάτωναν ένα κορυφαίο συμβολικό και ιδεολογικό φορτίο που συνόψιζε την εξωστρεφή εθνική ιδεολογία για τη φύση και τη θέση της χώρας και την ιστορική εθνική στρατηγική για τη συμμετοχή της στο νεωτερικό κόσμο:

- Τη σύζευξη της *κλασικής κληρονομιάς* της οποίας η Ελλάδα ήταν κληρονόμος και θεματοφύλακας, με τη *νεωτερική πρόοδο* που αποτελούσε καρπό της κλασικής κληρονομιάς και δικαίωση της χώρας ως αντάξιας της κληρονομιάς της και ισάξιας των ανεπτυγμένων -στη βάση της νεωτερικότητας- κρατών.
- Τη δημιουργία ενός κοινού τόπου μεταξύ της *κλασικής κληρονομιάς* και της *νεωτερικής πρόοδου*, μεταξύ της Ελλάδας και του ανεπτυγμένου κόσμου που διαδραμάτιζε το ρόλο μιας ελκυστικής και ανταγωνιστικής διεθνώς *Παγκόσμιας Πόλης* της χώρας.

Το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο, παρέμενε και στην εξωστρεφή μεταβιομηχανική εποχή, τόσο σε ιδεολογικό, όσο και σε στρατηγικό επίπεδο, θεμελιώδης υπαρξιακή συνιστώσα της χώρας και της πρωτεύουσάς της, καθώς και το ανταγωνιστικότερο διεθνές της πλεονέκτημα, γεγονός που οδηγούσε στην σύνθεση ενός ανάλογου προγράμματος (α)με την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας και (β)με τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων 2004.

Η προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων που αποτελούσε το ευρύτερο σχέδιο για την Αττική, κατέληγε να συμπεριλάβει όλα τα άλλα προγράμματα (ιδίως την ΕΑΧΑ), έτσι ώστε ουσιαστικά, ταυτιζόταν με το μεταβιομηχανικό αθηναϊκό σχεδιασμό που με τη σειρά του, ταυτιζόταν με την εθνική μεταβιομηχανική στρατηγική. Η τελευταία, κατέληγε έτσι να συνοψίζεται στο στόχο της επιτυχούς διοργάνωσης των Αγώνων, η οποία παρουσιαζόταν ως η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την ένταξη της χώρας στον κύκλο των

ανεπτυγμένων μεταβιομηχανικών χωρών.

Επιπλέον, στη διαδικασία αποκρυστάλλωσης του προγράμματος για το Λεκανοπέδιο, η χώρα εμφανιζόταν έτοιμη ιστορικά, να δεχτεί μεταβιομηχανικές αντιλήψεις για την ανάπτυξη, τη χωροταξία και το σχεδιασμό που προσέγγιζαν τις εγχώριες ιστορικές εμπειρίες (οικονομία υπηρεσιών, έλλειψη αστικής ιεραρχίας και συντριπτική πρωτοκαθεδρία της Πρωτεύουσας, απουσία αστικού προγραμματισμού και επικέντρωση του σχεδιασμού στην Αθήνα και την αστική εικονογραφία). Αντιθέτως, αντιλήψεις που εστίαζαν την προσοχή στο ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και της θεσμικής ή άτυπης έκφρασής του, δεν έβρισκαν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, γεγονός που συνδέεται τόσο με τα ιστορικά κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά της χώρας, όσο και με τις πιέσεις και τους περιορισμούς που δημιουργούσαν οι επιλογές για το περιεχόμενο του νέου σχεδιασμού, συντελεστές της διαμόρφωσης του οποίου, υπήρξαν έτσι το πολιτικό σύστημα και ο επιχειρηματικός κόσμος.

Ο συνδυασμός (α)της ταύτισης της εθνικής στρατηγικής και του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού με την επιτυχή προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων και (β)της ετεροβαρούς σύνθεσης των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού απ' όπου απουσίαζαν οι τοπικές κοινωνίες και τα αιτήματά τους, οδηγούσε σε μια συγκεντρωτική, επιτελικού χαρακτήρα διαδικασία παραγωγής ιδεών που εστίαζε στην εθνική διάσταση του προγράμματος.

Οι ιδέες για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό επικεντρώνονταν έτσι (α)στον πολύπλευρα εκσυγχρονιστικό ρόλο της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων που αναφερόταν σε διαρθρωτικά ζητήματα και υποδομές εθνικής εμβέλειας και (β)στη σημασία του σχεδιασμού για την προώθηση της εικόνας και του κύρους της χώρας και το μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε *Παγκόσμια Πόλη*, μετατοπίζοντας το βάρος του ίδιου του σχεδιασμού στην εικόνα του.

Καθώς όμως κάθε προγραμματισμός για το Λεκανοπέδιο, συνδεόταν με τις προτεραιότητες της ολυμπιακής προετοιμασίας, ο σχεδιασμός απέμενε ουσιαστικά χωρίς τοπική διάσταση, χωρίς στρατηγική αντιμετώπισης των χωροκοινωνικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου. Μια ρητορική νομιμοποίησης του σχεδιασμού -προϋπόθεση για την υλοποίηση του οποίου παρέμενε ασφαλώς η αποδοχή του, ιδίως από τις τοπικές κοινωνίες του Λεκανοπεδίου- αν και πρόβαλλε ιδιαίτερα φιλόδοξους χωροκοινωνικούς και περιβαλλοντικούς στόχους, αποδεικνυόταν γενικόλογη, ασαφής και αντιφατική, επιβεβαιώνοντας το ολοκληρωτικό έλλειμμα σχετικών ιδεών.

Συνεπώς, σε μια μητρόπολη της οποίας η βιωσιμότητα περιοριζόταν από πλήθος χρόνιων λειτουργικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων που επιβαρύνονταν πολύπλευρα από τις επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής, η απουσία τοπικών διαστάσεων στις ιδέες για το σχεδιασμό, προοιωνιζόταν μια ανάλογα ετεροβαρή σύνδεση του σχεδιασμού με το παγκόσμιο. Εύλογα, μια τέτοια σχέση περιθωριοποίησης του τοπικού στοιχείου, θα περιόριζε τη βιωσιμότητα τόσο του σχεδιασμού όσο και της πόλης, αφήνοντας εκ νέου την πλειονότητα του αθηναϊκού αστικού χώρου σε μια αυτορρυθμιζόμενη, ανορθολογική αστική ανάπτυξη και διαιωνίζοντας τα πολύπλευρα λειτουργικά, περιβαλλοντικά κοινωνικά κ.ά. ελλείμματά του.

Κεφάλαιο 6

Η υλοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού

6.0.Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό που ολοκληρώνει την παρούσα μελέτη, επιχειρείται μια κριτική προσέγγιση του σχεδιασμού στο Λεκανοπέδιο, κατά την περίοδο 1995-2005, σε επίπεδο στόχων, μεθόδων και αποτελεσμάτων, υπό το φως των προηγούμενων συμπερασμάτων (α)για τα υποδείγματα μεταβιομηχανικού μητροπολιτικού σχεδιασμού, (β)για το κατάλληλο περίγραμμα του σχεδιασμού, με στόχο την ουσιαστική ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας, με ευνοϊκούς όρους για την ελληνική κοινωνία και τους κατοίκους του Λεκανοπεδίου και της Αττικής και (γ)για τους συντελεστές, τις αρχές, το χαρακτήρα και τους στόχους του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού.

Στο πλαίσιο αυτό, αναλύονται τα κύρια χαρακτηριστικά του σχεδιασμού, ως προς τις επιλογές υλοποίησης, διαμόρφωσης και χωροθέτησης των σχετικών προγραμμάτων, έργων και επεμβάσεων, με σκοπό την κατανόηση (I)των αιτίων για τη μορφή που προσέλαβε ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός και (II)των αποτελεσμάτων του για το αθηναϊκό λεκανοπέδιο. Η προσέγγιση των εμπειριών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, συνδυάζεται με παράλληλη παράθεση ανάλογων επιτυχημένων παραδειγμάτων, από το φάσμα της αντίστοιχης διεθνούς, δυτικοευρωπαϊκής κυρίως εμπειρίας, με στόχο την άντληση διδαγμάτων στο πεδίο των ρεαλιστικών, εφαρμόσιμων προτάσεων μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης των πόλεων.

6.1.Τα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού

Το περιεχόμενό του σχεδιασμού, συναρμολογήθηκε από τρεις ομάδες έργων:

- Τα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών που –εκτός από το τραμ-προέρχονταν από παλαιότερους προγραμματισμούς, ενώ η υλοποίησή τους είχε αρχίσει την περίοδο 1992-1996 (Μετρό, Αττική οδός, αεροδρόμιο Σπάτων).
- Το πρόγραμμα αναβάθμισης του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, με πυρήνα την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων (ΕΑΧΑ).
- Τις αθλητικές εγκαταστάσεις και συνοδευτικά έργα για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων του 2004.

Η ανάληψη της διοργάνωσης των ΟΑ2004, οδήγησε στην συνένωση όλων των προηγούμενων ομάδων έργων που συνέθεσαν το πρόγραμμα προετοιμασίας των Αγώνων. Έτσι, το περιεχόμενό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού ταυτίστηκε με τη διαδικασία προετοιμασίας της διοργάνωσης των Αγώνων, στην οποία προσαρμόστηκαν και ενσωματώθηκαν όλα τα προγράμματα, οι επεμβάσεις και τα έργα του.

Σύμφωνα με τις κυβερνητικές εξαγγελίες, το πρόγραμμα του σχεδιασμού περιλάμβανε τα ακόλουθα:

Ολυμπιακά έργα (Ανατολικά, Δυτικά, Όρια, Ιστορικό Κέντρο)

Π-6. Ολυμπιακά έργα δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005:

Α/Α	ΕΡΓΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ
1	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΩΠΗΛΑΤΟΔΡΟΜΙΟ	ΣΧΟΙΝΙΑΣ
2	ΚΑΝΟΕ/ΚΑΓΙΑΚ - ΣΛΑΛΟΜ	ΕΛΛΗΝΙΚΟ
3	ΜΠΙΤΣ-ΒΟΛΕΪ - ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΖΩΝΗ ΦΑΛΗΡΟΥ - ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΦΑΛΗΡΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ – ΤΑΕΚWONDO-HANDBALL	ΦΑΛΗΡΟ
4	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΠΟΠΛΟΪΑΣ	ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ
5	BASEBALLSOFTBALL-HOOKEY BASKETBAL-HANDBALL-ΞΙΦΑΣΚΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΟ
6	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΠΕΝΤΑΘΛΟΥ-ΜΠΑΝΤΜΙΝΤΟΝ	ΓΟΥΔΙ
7	ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ (ΙΒΟ)	ΜΑΡΟΥΣΙ
8	ΚΕΝΤΡΟ ΓΡΑΠΤΟΥ ΤΥΠΟΥ (ΜΡΟ)	ΜΑΡΟΥΣΙ
8Α	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ ΤΥΠΟΥ	ΜΑΡΟΥΣΙ
9	ΟΑΚΑ-ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ	ΟΑΚΑ
10	ΟΑΚΑ-ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	ΟΑΚΑ
11	ΟΑΚΑ-ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΕΡ. ΧΩΡΟΥ	ΟΑΚΑ
12	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΛΕΙΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ	ΟΑΚΑ
13	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΝΤΙΣΦΑΙΡΙΣΗΣ	ΟΑΚΑ
14	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΥΓΡΟΥ ΣΤΙΒΟΥ	ΟΑΚΑ
15	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΠΟΔΗΛΑΤΟΔΡΟΜΙΟ	ΟΑΚΑ
16	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ	ΓΑΛΑΤΣΙ
17	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΛΗΣ	ΑΝΩ ΛΙΟΣΙΑ
18	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ ΑΡΣΗΣ ΒΑΡΩΝ	ΝΙΚΑΙΑ
18Α	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ ΠΥΓΜΑΧΙΑΣ	ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ
19	ΣΤΑΔΙΟ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΑΣ	ΝΕΟ ΦΑΛΗΡΟ
20	ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟ ΣΤΑΔΙΟ	ΚΕΝΤΡΟ ΑΘΗΝΑΣ
21	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΙΠΠΑΣΙΑΣ ΝΕΟΣ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ	ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟ ΜΕΣ.
22	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΚΟΠΟΒΟΛΗΣ	ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟ ΜΕΣ.
52	ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΥΚΛΙΝΙΚΗ ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥ ΧΩΡΙΟΥ	ΘΡΑΚΟΜΑΚΕΔΟΝΕΣ
56	ΤΡΙΑΘΛΟΝ-ΠΟΔΗΛΑΣΙΑ	ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗ

Υποδομές.

Π-7. Υποδομές δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005:

A/A	ΕΡΓΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ
1	Αεροδρόμιο Σπάτων	Ανατολικά-Μεσόγεια
2	Μετρό	Λεκανοπέδιο
3	Τραμ	Ανατολικά
4	Προαστιακός σιδηρόδρομος	Ανατολικά
5	Σταθμός Λαρίσης (σιδηροδρομικός)	Δυτικό ιστορικό κέντρο
6	Σταθμός ΚΤΕΛ (λεωφορείων)	Δυτικά Ελαιώνας
7	Αυτοκινητόδρομοι	Λεκανοπέδιο
8	Διάθεση στερεών αποβλήτων (Άνω Λιόσια)	Δυτικά
9	Βιολογικός καθαρισμός λυμάτων (Ψυττάλεια)	Δυτικά

Επεμβάσεις ανάπλασης και πολιτιστικές εγκαταστάσεις.

Π-8. Επεμβάσεις ανάπλασης και πολιτιστικές εγκαταστάσεις δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005.

A/A	ΕΡΓΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ
1	ΕΑΧΑ	Ιστορικό Κέντρο
2	Ανάπλαση-ανάπτυξη βιομηχανικής ζώνης Δραπετσώνας	Δυτικά
3	Ανάπλαση παραλίας Νέου Φαλήρου	Όριο ανατολικών δυτικών
4	Ενοποίηση πρασίνου	Λεκανοπέδιο
5	Ανάπλαση Ελαιώνα	Δυτικά Ελαιώνας
6	Ανάπλαση - αναβάθμιση οδού Πειραιώς	Όριο ανατολικών δυτικών
7	Ανάπλαση - πεζοδρόμηση Ιεράς οδού	Δυτικά
8	Ανάπλαση περιοχής Δημόσιου Σήματος	Δυτικά
9	Διάσπαρτες διαμορφώσεις δημόσιων χώρων-πεζοδρόμια, πλατείες	Λεκανοπέδιο
7	Μουσεία	Ανατολικά, Ιστορικό Κέντρο, Δυτικά (όριο)
8	Ολυμπιακό χωριό	Δυτικά

Ακολούθως, εντοπίζονται και αναλύονται τα τρία βασικά χαρακτηριστικά των προγραμμάτων επεμβάσεων και έργων του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού (1995-2005):

- Η επικέντρωση στην αστική εικονογραφία και κατ' επέκτασιν στην εικόνα της πόλης.
- Η συστηματική εξαπλούστευση των διαδικασιών διαμόρφωσης και υλοποίησής τους.
- Η ετεροβαρής χωροθέτηση της μεγάλης πλειονότητάς τους στο πλεονεκτικό, ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου.

6.2.Επικέντρωση σχεδιασμού στην εικόνα

Ένα πρώτο συμπέρασμα για τα χαρακτηριστικά του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, αναφέρεται στο μεγάλο βάρος του σε έργα που ανασυγκροτούσαν την εικόνα της Πρωτεύουσας, στη βάση των κυρίαρχων μητροπολιτικών μεταβιομηχανικών πρότυπων.

Πράγματι, η στρατηγική αξία που είχε προσλάβει η διάσταση της εικόνας της Πρωτεύουσας στις ιδέες των συντελεστών διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, για την προβολή της κλασικής της κληρονομιάς και της νεωτερικής της προόδου και έχει ήδη αναλυθεί στο κεφάλαιο που προηγήθηκε, υπήρξε έκδηλη στις διαδικασίες διαμόρφωσης και υλοποίησής του.

Η πολυτέλεια και το υψηλό κόστος των έργων πεζοδρόμησης του Εμπορικού Τριγώνου, αναδείκνυαν τη βούληση δημιουργίας μιας ελκυστικής, εντυπωσιακής, καταναλωτικής ζώνης, μ' έναν «επώνυμο» δρόμο υψηλών απαιτήσεων και αξιών ακινήτων, κατ' αναλογία των παγκόσμιων μητροπόλεων όπως της New Bond str. (Λονδίνο) της 5^{ης} λεωφόρου (Νέα Υόρκη), της rue Saint-Honoré ή της λεωφ. Ηλυσίων Πεδίων (Παρίσι) κ.κ.

Ιδίως η πολυτέλεια που χαρακτήριζε τη διαμόρφωση της οδού Ερμού, θα τοποθετούσε την τελευταία -κατά τον υπουργό ΠΕΧΩΔΕ Κ.Λαλιώτη- στην ομάδα των ακριβότερων εμπορικών δρόμων του κόσμου¹⁰⁶⁸, πράγμα που όντως συνέβη μερικά χρόνια αργότερα¹⁰⁶⁹. Ανάλογο του στόχου αυτού, ήταν και το κόστος κατασκευής, που ανήλθε στο ποσό των 6.456.000 €¹⁰⁷⁰, δηλ. για έναν πεζόδρομο συνολικού μήκους 550m και εμβαδού 4,4 στρ., σε ~11.740 €/m ή σε ~1.470 €/m² (μετρήσεις με το λογισμικό της ιστοσελίδας της *Κτηματολόγιο ΑΕ*: gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx).

Ιδιαίτερα εντυπωσιακό, υπήρξε και το υψηλής τεχνολογίας ηλεκτρονικό σύστημα ελέγχου πρόσβασης οχημάτων στο πεζοδρομημένο Εμπορικό Τρίγωνο, κόστους ~1.645.000 €¹⁰⁷¹, το οποίο όμως απεδείχθη υπερβολικά φιλόδοξο και άτοπο, σε σχέση με τις διαχειριστικές δυνατότητες του δημόσιου τομέα και της αυτοδιοίκησης και δε λειτούργησε ποτέ¹⁰⁷².

Στο μεγάλο έργο της ΕΑΧΑ, οι μελέτες ανατέθηκαν τμηματικά σε πολλά, καταξιωμένα αρχιτεκτονικά γραφεία, γεγονός που οδήγησε σε ολοκληρωμένες διαμορφώσεις υψηλής ποιότητας και αναλόγως υψηλό κόστος, που ανερχόταν σε 16.500.000 €¹⁰⁷³, για το σύνολο της πεζοδρόμησης μήκους 1.700m και εμβαδού ~31 στρ. δηλ. σε ~9.705 €/m ή σε ~532 €/m².

Στο πεδία αναπλάσεων άλλων ελεύθερων δημόσιων χώρων και αστικού σχεδιασμού, διενεργήθηκαν πανελλήνιοι ή διεθνείς αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί:

¹⁰⁶⁸ Τζαναβάρα Χ., «Σε εφτά μήνες έτοιμη η Ερμού», *Ελευθεροτυπία*, 11-4-1997, σ.21

¹⁰⁶⁹ Cushman & Wakefield, *Main Streets Across the World*, 2005, Λάμπρου Κ., «Στο παγκόσμιο top ten», *Ελευθεροτυπία*, 26-10-2006

¹⁰⁷⁰ Κατσιγρά Ε., «Πεζόδρομος οδού Ερμού», σ.10

¹⁰⁷¹ ό.π., σ.10

¹⁰⁷² Τζαναβάρα Χ., «Σε εφτά μήνες έτοιμη η Ερμού», *Ελευθεροτυπία*, 11-4-1997, σ.2, Χαραλαμπίδου Β., «Γιατί καθυστέρησαν ένα χρόνο οι μπάρες», *Το Βήμα*, 26-10-1997, σ.73

¹⁰⁷³ Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., «Η 'κυριαρχία' της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα 'διεθνο-τοπικο-ποιημένα' αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004», σ.94-97.

- Για την ολοκληρωμένη αρχιτεκτονική αναδιαμόρφωση των κεντρικότερων αθηναϊκών πλατειών (Συντάγματος, Ομονοίας, Κολωνακίου, Μοναστηρακίου, Κουμουνδούρου),
- Για την εκπόνηση νέας μελέτης για το μουσείο Ακρόπολης που οδήγησε στην ανάθεσή της σε έναν παγκοσμίως καταξιωμένο αρχιτέκτονα (B.Tschumi),
- Για το σχεδιασμό του Ολυμπιακού Χωριού, το οποίο προβλήθηκε ως ένα πρωτοποριακό δορυφορικό πολεοδομικό κέντρο, με οικιστικές, καταναλωτικές και διοικητικές χρήσεις που θα συγκέντρωνε τις αντιλήψεις αιχμής για τον πολεοδομικό/αστικό σχεδιασμό και τις νέες τεχνολογίες με άξονα τη βιωσιμότητα, στα πεδία της οικοδομικής, της εξοικονόμησης ενέργειας και της προστασίας του περιβάλλοντος.

Σε κεντρικούς δρόμους του Ιστορικού Κέντρου έγινε εκτεταμένος εξωραϊσμός όψεων κτιρίων (ανακαινίσεις, βαφή, αφαίρεση διαφημιστικών πινακίδων).

Επίσης, ένα τμήμα της παραλίας Π.Φαλήρου (μαρίνα Φλοίσβου), διαμορφώθηκε σε μικτή ζώνη ελλιμενισμού πολυτελών σκαφών, περιπάτου, κατανάλωσης και αναψυχής, με πολύ εντυπωσιακά αποτελέσματα.

Ο σχεδιασμός και η κατασκευή των ολυμπιακών εγκαταστάσεων εκπονήθηκε αναλόγως, από κοινοπραξίες μεγάλων και έμπειρων εταιριών, οδηγώντας αντιστοίχως σε έργα υψηλής κατασκευαστικής ποιότητας και αισθητικής. Ως εξειδικευμένες και επιβλητικές κατασκευές τεχνολογικής αιχμής, οι ολυμπιακές εγκαταστάσεις σχεδιάστηκαν σε ρυθμό *hightech*, εμπλουτίζοντας τον αστικό ιστό της Πρωτεύουσας με νέα εντυπωσιακά τοπία και τοπία. Μάλιστα, το αθλητικό συγκρότημα του Ολυμπιακού σταδίου στην Καλογρέζα, ανατέθηκε απ' ευθείας στο διεθνούς φήμης αρχιτέκτονα S.Calatrava, με σκοπό τη δημιουργία ενός παγκόσμιας εμβέλειας μνημειακού τοπία, προσλαμβάνοντας στη ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού διαστάσεις εθνικού κατασκευαστικού άθλου και νέου εθνικού μνημείου: *Αυτή η εντυπωσιακή κατασκευή, με τη μοναδικότητά της και το μέγεθος της θα αποτελέσει το σήμα κατατεθέν της Αθήνας και της χώρας*, υποστήριξε ο διευθύνων σύμβουλος της TUV HELLAS Γ.Κεχριμπάρης¹⁰⁷⁴.

Οι νέες συγκοινωνιακές υποδομές και εγκαταστάσεις (νέου αεροδρομίου, μετρό, Ηλεκτρικού, προαστιακού σιδηροδρόμου, τραμ, πεζογεφυρών κ.ά.) κατασκευάστηκαν ομοίως με υψηλά ποιοτικά και αισθητικά πρότυπα, ανάλογα με αυτά των ολυμπιακών εγκαταστάσεων: ιδιαίτερα εντυπωσιακός, υπήρξε ο πρωτότυπος, ποιοτικός και πολυτελής σχεδιασμός των σταθμών του μετρό, των ανακατασκευασμένων σταθμών του Ηλεκτρικού και της πεζογέφυρας στη διασταύρωση λ.Μεσογείων-λ.Κατεχάκη (S.Calatrava).

Επιπλέον, σε μια περίοδο οικονομικής μεγέθυνσης και –εν όψει των ΟΑ2004- ενός κλίματος προσδοκιών για περαιτέρω ανάπτυξη- ο σχεδιασμός πλαισιώθηκε με την κατασκευή μιας σειράς ιδιωτικών κτιρίων (εμπορικών, κληροδοτημάτων, κοινωφελών ιδρυμάτων), κύρους και «υψηλής» αρχιτεκτονικής σε κεντρικές λεωφόρους, τα οποία συνέβαλαν τόσο με τις μορφές τους, όσο και με τις διάσημες συνήθως «υπογραφές» των σχεδιαστών τους, στη βελτίωση της εικόνας και του κύρους της πόλης.

¹⁰⁷⁴ Τζέλης Κ., «Ποια μουσικά κρύβει η στέγη Καλατράβα», *Ημερησία*, 16-5-2004

Η κατασκευή -έπειτα από πολλές δεκαετίες- αξιόλογου αριθμού έργων διάσημων αρχιτεκτόνων από το διεθνές στερέωμα στην Αθήνα (Architecture Studio, M.Botta, D.Porphyrrios, B.Tschumi, R.Piano), ιδίως σε ότι αφορά τα κοινωφελή ιδρύματα, εύλογα εγείρει την υπόθεση ότι αναδεικνυε την έμπρακτη υποστήριξη από τον επιχειρηματικό κόσμο και ειδικότερα από τους κύκλους των επιχειρηματικών elites, μια στρατηγικής του σχεδιασμού¹⁰⁷⁵ που αποσκοπούσε στον εμπλουτισμό των αθηναϊκών αστικών τοπίων με εμβληματικές εικόνες από την σύγχρονη διεθνή αρχιτεκτονική, ανάλογες με αυτές των παγκόσμιων μητροπόλεων.

Έτσι, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός, παρουσίασε ένα εντυπωσιακά υψηλό -καινοφανές για το αστικό περιβάλλον του Λεκανοπεδίου- επίπεδο σχεδιαστικής και κατασκευαστικής ποιότητας δημόσιων χώρων, εγκαταστάσεων και οικοδομημάτων που μετέβαλλε θετικά και θεαματικά την εικόνα της Πρωτεύουσας.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, στα πεδία της τυπολογίας και της ποιότητας του δομημένου χώρου, η εικόνα της ελληνικής πρωτεύουσας προσιδίαζε περισσότερο στις μητροπόλεις της Μέσης Ανατολής, ιδίως εξ αιτίας των ακόλουθων χαρακτηριστικών της:

- της ιδιαίτερης ανορθολογικής συγκρότησης, τυπολογίας και χαμηλής ποιότητας του αστικού χώρου (υπερβολικές πυκνότητες δόμησης, γενικευμένη μικροϊδιοκτησία και αρνητικές συνέπειές της στην παραγωγή, διαμόρφωση και διαχείριση του κτιριακού δυναμικού -μεγάλο ποσοστό κατασκευών, συχνά αυθαίρετων, χαμηλής ποιότητας και αισθητικής όψεων, δωμάτων, ακάλυπτων χώρων, πληθώρα διαφημιστικών πινακίδων σχεδιασμένων και τοποθετημένων με άναρχο τρόπο κτλ, πληθώρα στενών οδών, έλλειψη πεζοδρομίων, ελεύθερων χώρων, τοποσήμων και δημόσιων σημείων αναφοράς, πρασίνου, καθαριότητας, κυκλοφοριακή συμφόρηση, ρύπανση της ατμόσφαιρας κκ).
- της έλλειψης βασικών υποδομών και αστικού εξοπλισμού που θεωρούνται δεδομένα στις μητροπόλεις των ανεπτυγμένων χωρών (σύγχρονα αεροδρόμια, λιμάνια, συγκοινωνίες σταθερής τροχιάς, αυτοκινητόδρομοι, συστήματα οργανωμένης στάθμευσης οχημάτων, πεζοδρομημένες ζώνες κατανάλωσης και αναψυχής, χώροι μαζικής συνάθροισης και εκδηλώσεων, μουσεία κκ).

Στο προηγούμενο ζήτημα, η δεκαετία 1995-2005 ήταν για την Αθήνα μια περίοδος πραγματικής κοσμογονίας: το νέο αεροδρόμιο, τα νέα μέσα σταθερής τροχιάς, οι νέοι αστικοί αυτοκινητόδρομοι, η μείωση των ατμοσφαιρικών ρύπων, η ΕΑΧΑ, ο εξωραϊσμός των όψεων σε κεντρικές οδούς, οι διαμορφώσεις στο παραλιακό μέτωπο, οι νέες ολυμπιακές εγκαταστάσεις, μια σειρά νέων, παγκόσμιας κλάσης αρχιτεκτονημάτων κτλ, ασφαλώς δεν συγκροτούσαν μια νέα πόλη, συναρμολογούσαν όμως για την Πρωτεύουσα μια νέα εικόνα που εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου.

Αυτή η νέα εικόνα απορροφούσε ιδιαίτερα σημαντικούς οικονομικούς πόρους, γεγονός που αναδεικνύει την μεγάλη σημασία που κατείχε στη μεταβιομηχανική στρατηγική παγκοσμιοποίησης της Πρωτεύουσας και το μεταβιομηχανικό αθηναϊκό σχεδιασμό: *Προτιμήσαμε να πληρώσουμε ακόμη*

¹⁰⁷⁵ Bobolos N., «When the Global meets the Local in Athens»

40 εκατομμύρια και να έχουμε ένα μεγάλο μνημειακό έργο (για τη στέγαση του Ολυμπιακού Σταδίου, σε σχέση με τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις) εξηγούσε –όπως έχει ήδη αναφερθεί– ο Ν.Αλευράς¹⁰⁷⁶. Δεν πρέπει να κοιτάζουμε το κόστος, αλλά το πόσο όμορφο είναι το σκέπαστρο, υποστήριζε η Ειρ. Παππά στο πλαίσιο συνέντευξης του S.Calatrava¹⁰⁷⁷, Εμείς (η ΔΟΕ) ζητήσαμε από την αρχή λιτές εγκαταστάσεις, που θα ήταν έτοιμες έγκαιρα. Δεν είμαστε εμείς που θέλαμε τη στέγη του Ολυμπιακού Σταδίου, η οποία κόστισε 230 εκατ. δολάρια, υποστήριζε παράλληλα ο πρόεδρος της ΔΟΕ J.Rogge, καλώντας τους Έλληνες να αναλογιστούν τις επιλογές τους¹⁰⁷⁸. Αν δεν υπήρχαν οι «μεγαλομανείς» Έλληνες, δεν θα υπήρχαν οι Αγώνες, απαντούσε ο υπ. πολιτισμού Ε.Βενιζέλος¹⁰⁷⁹, γεγονός που –όπως και ολόκληρη η ρητορική του πολιτικού συστήματος που έχει αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο– αναδεικνύει την πίστη με την οποία οι συντελεστές διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού είχαν ταυτίσει την επιτυχία των αγώνων, του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού και της μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης της Πρωτεύουσας, με τη στρατηγική των θεαματικών αλλά και δαπανηρών κατασκευαστικών επιλογών.

Η έμφαση του σχεδιασμού της περιόδου 1995-2005, στις μορφές και την εικόνα των κατασκευών και του αστικού χώρου, κυριάρχησε σε ολόκληρο το φάσμα του. Οι Η.Μπεριάτος και Α.Γοσποδίνη, έχουν δείξει ότι στη σύνθεση των επεμβάσεων και έργων του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού (1995-2005), επικράτησε η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς (*built heritage*) της Πρωτεύουσας και ο καινοτόμος σχεδιασμός (*innovative design*) (~76% αριθμού των έργων και επεμβάσεων και ~60% του συνολικού τους κόστους), σύμφωνα με το διεθνές υπόδειγμα¹⁰⁸⁰.

Project category	Total number of projects	Total investment (in million Euros)	Percentage of total investment
BH projects	18	122.80	4.98%
ID projects	23	1,347.08	54.64%
NC - all other projects	18	995.53	40.38%
Competitive projects: (BH + ID) projects	41	1,469,88	59,62%
Total sum	54	2,465.41	100%

Π-9. Κατηγοριοποίηση και δαπάνες έργων και προγρ. δημόσ.σχεδιασμού 1995-2005.

Πηγή: E.Beriatos, A.Gospodini, 'Glocalisation' and Urban Landscape Transformations: Built Heritage and Innovative Design versus non-competitive morphologies – the case of Athens 2004, Discussion Paper Series, 9(24): 549-566, 2003.

Τόσο ο σχεδιασμός που επικεντρώνεται στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς, όσο και ο αποκαλούμενος καινοτόμος σχεδιασμός (κυρίως δηλ. η αισθητική *hightech*), έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό την επικέντρωση στις μορφές και την εικόνα των κατασκευών

¹⁰⁷⁶ Καραμίντζου Μ., «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», *www.pathfinder.gr*, 10-6-2003

¹⁰⁷⁷ Κόλλιας Φ., «Καλατράβα για το στέγαστρο: Ακριβό αλλά αξίζει τα λεφτά του...», *Η Καθημερινή*, 18-6-2004

¹⁰⁷⁸ Vande Weyer P., «Le cri de Rogge», *Le Soir*, 5-6-2004, σ.136

¹⁰⁷⁹ Συρίγος Φ., «Φιλιππικοί», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 13/06/2004

¹⁰⁸⁰ Beriatos E., Gospodini A., «'Glocalisation' and Urban Landscape Transformations: Built Heritage and Innovative Design versus non-competitive morphologies – the case of Athens 2004»

και του αστικού χώρου.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, η στρατηγική που κυριάρχησε, μπορεί να γίνει κατανοητή μεσ' από την επιρροή που ασκούσε ένα *διεθνές υπόδειγμα* για το μεταβιομηχανικό μητροπολιτικό σχεδιασμό που επικεντρώνεται στις μορφές, τα τοπία και την εικόνα των αστικών τοπίων: κατά το υπόδειγμα αυτό, ο μεταβιομηχανικός σχεδιασμός που καθιστά τις πόλεις ανταγωνιστικές στο παγκόσμιο στερέωμα, εστιάζει την προσοχή στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς και στην σχεδιαστική καινοτομία του αστικού χώρου, με τη δημιουργία νέων αστικών τοπίων, εμβληματικών κτιρίων κ.ο.κ. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, αποτελούν έργα που διακρίνονται για τη μορφολογική πρωτοτυπία τους, όπως του F.Gehry (Guggenheim Museum, Bilbao) και του S.Calatrava¹⁰⁸¹.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό του υποδείγματος αυτού, ήταν λοιπόν η επικέντρωσή του στα μορφολογικά χαρακτηριστικά του αστικού σχεδιασμού που αναγορεύονταν σε κρίσιμο παράγοντα για την επιτυχία των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή, ως *ανταγωνιστικός σχεδιασμός*, ο οποίος κινείται μεταξύ ανάδειξης της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς και του -μορφολογικά- καινοτόμου σχεδιασμού. Με την έννοια αυτή, η αρχιτεκτονική μορφολογία/εικόνα, εμφανιζόταν ως αυτοτελής και κρίσιμη αξία για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή.

Επιπλέον, τα προηγούμενα χαρακτηριστικά του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, δεν εκδήλωναν απλώς μια ουδέτερη επιλογή μίμησης του προηγούμενου *διεθνούς υποδείγματος*, με αφηρημένο στόχο την αύξηση της ελκυστικότητάς της Πρωτεύουσας απέναντι στο Παγκόσμιο· όπως έχει ήδη υποστηριχθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, εμπειρείχαν διακριτούς στόχους, μιας στρατηγικής που επιχειρούσε να διασφαλίσει την ευνοϊκή ένταξη της Πρωτεύουσας στον ασταρισμό των Παγκόσμιων Πόλεων, στη βάση μιας ιδιαίτερης ιστορικής εθνικής και αστικής ταυτότητας: το πρόγραμμα των ΟΑ2004 που θα έστρεφε την προσοχή ολόκληρης της υφελίου στην Ελλάδα και ιδίως την πρωτεύουσά της, θεμελιωνόταν στην πεποίθηση μιας μοναδικής ευκαιρίας επίδειξης της σπουδαίας πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας όσο και των σύγχρονων επιτευγμάτων της στη μεταβιομηχανική εποχή. Η στρατηγική αυτή επικεντρώθηκε συνεπώς περίπου ολοκληρωτικά στην προβολή μιας ευνοϊκής εικόνας της Πρωτεύουσας και της χώρας, έτσι ώστε τα έργα και οι επεμβάσεις της περιόδου 1995-2005 αποτελούσαν ένα συνδυασμό ανάδειξης της *κλασικής κληρονομιάς* της χώρας και της *προόδου* της στο μεταβιομηχανικό κόσμο.

Τα έργα ΕΑΧΑ μεγιστοποιούσαν την ελκυστικότητα του Ιστορικού Κέντρου, προσελκύοντας επισκέπτες, με στόχο τη βέλτιστη ανάδειξη της μοναδικής κλασικής αθηναϊκής κληρονομιάς, εκδηλώνοντας συγχρόνως την δέσμευση της χώρας στο ρόλο του αξιόπιστου θεματοφύλακά της. Ανάλογο ρόλο διαδραμάτισε το νέο μουσείο της Ακρόπολης, η ανέγερση του οποίου ανταποκρινόταν σε πολλαπλούς στόχους: (α)την απόδειξη ότι η Ελλάδα ήταν άξιος θεματοφύλακας της κλασικής κληρονομιάς, (β)την εικόνα της μεταβιομηχανικής προόδου της χώρας και της Πρωτεύουσας, με την

¹⁰⁸¹ Gospodini A., «European cities and place-identity», σ.21-36, Beriatos E., Gospodini A., «'Glocalisation' and Urban Landscape Transformations: Built Heritage and Innovative Design versus non-competitive morphologies – the case of Athens 2004», σ.551-554

παρουσία ενός επώνυμου, παγκόσμιας κλάσης επιβλητικού μετανεωτερικού αρχιτεκτονήματος (B.Tschumi) στην Αθήνα, (γ)τη διεθνή εικόνα και το κύρος της Αθήνας ως πολιτιστικού και τουριστικού πόλου και (δ)την ενίσχυση της επιχειρηματολογίας διεκδίκησης των Ελγινείων, η οποία αποσκοπούσε (ι)στην απόκτηση ενός ακόμη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος που θα ενίσχυε το κύρος και την ελκυστικότητα της Αθήνας διεθνώς, ιδίως έναντι του τουρισμού, και (ii)στην ενίσχυση –με την αναγωγή του ζητήματος σε «εθνικού χαρακτήρα»- της εθνικής συναίνεσης για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό. *Ειδικά διαμορφωμένες προθήκες του Μουσείου θα παραμείνουν κενές, περιμένοντας την επιστροφή των Γλυπτών από τη Μεγάλη Βρετανία*, ανέφερε ο υπουργός πολιτισμού Γ.Βουλγαράκης¹⁰⁸².

Παράλληλα, τα έργα αναβάθμισης της οδού Ερμού, του Εμπορικού Τριγώνου και του Ψυρρή, εμπλούτιζαν το Ιστορικό Κέντρο με σύγχρονες πολυτελείς και εναλλακτικές ζώνες κατανάλωσης και αναψυχής, συμπληρώνοντας την εικόνα της κλασικής κληρονομιάς με τη σύγχρονη μεταβιομηχανική/μετανεωτερική μεταμόρφωση της προβιομηχανικής πόλης και ενισχύοντας την ελκυστικότητά της πόλης στους εγχώριους και ξένους επισκέπτες.

Τα ολυμπιακά έργα και οι εγκαταστάσεις πρόσβασης και εξυπηρέτησης των συγκοινωνιακών υποδομών, με την ποιοτική αισθητική τους και τις επιβλητικές hightech μορφές τους, προέβαλλαν το υψηλό επίπεδο πολιτιστικού, οικονομικού και τεχνολογικού συγχρονισμού της Αθήνας με τον ανεπτυγμένο μεταβιομηχανικό κόσμο, δηλ. της προόδου της Πρωτεύουσας, της χώρας και των κατοίκων της, αλλά επίσης τη δέσμευση της χώρας στο ρόλο του θεματοφύλακα και κύριου χορηγού της ολυμπιακής και κατ' επέκταση της οικουμενικής κλασικής παράδοσης.

Έτσι, το πρώτο θεμελιώδες χαρακτηριστικό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, της περιόδου 1995-2005, είναι η επικέντρωσή του στη δημιουργία μιας νέας εικόνας για την Πρωτεύουσα που θα προέβαλλε τόσο την ιστορική και ιδιαίτερα την κλασική κληρονομιά της, όσο και τη σύγχρονη όψη της, σύμφωνα με τα πρότυπα συγκρότησης και αισθητικής των μεταβιομηχανικών μητροπόλεων. Ο συνδυασμός του σχεδιασμού στο αθηναϊκό ιστορικό κέντρο με τα ολυμπιακά έργα και τις νέες υποδομές του Λεκανοπεδίου και της Αττικής, προωθούσε μια μοναδική μητροπολιτική και εθνική ταυτότητα, για την ευνοϊκή ένταξη της Πρωτεύουσας και την χώρας στην παγκόσμια μεταβιομηχανική οικονομία.

Εμείς –διακήρυττε οιονεί ο μεταβιομηχανικός αθηναϊκός σχεδιασμός τόσο στη οικουμένη, τα βλέμματα της οποίας λόγω των ΟΑ2004 είχαν στραφεί στην Ελλάδα και την Πρωτεύουσά της, όσο και στον ίδιο τον ελληνικό λαό- είμαστε οι θεματοφύλακες της κοινής κλασικής κληρονομιάς της υφελίου, η οποία αποτελεί το ισχυρότερο θεμέλιο του παγκόσμιου νεωτερικού και μετανεωτερικού κοινού μας πολιτισμού, ενώ συγχρόνως ως αντάξιοι απόγονοι των προπατόρων του, έχουμε κατακτήσει τη νεωτερική πρόοδο που αποτελεί καρπό της κλασικής κληρονομιάς. Στον πολιτισμό αυτό, έχουμε συνεπώς δικαιωματικά εξέχουσα θέση, ενεργού και ολοκληρωμένης συμμετοχής.

Η υπαρξιακή συνθήκη της σύγχρονης Ελλάδας πριν ακόμη τη συγκρότηση του νέου κράτους, όριζε τα θεμέλια του νέου ελληνικού έθνους με δύο

¹⁰⁸² Βουλγαράκης Γ., «Συνέντευξη στο κανάλι ORF (Αυστρία)», 28-3-2006

στόχους που συνιστούσαν συγχρόνως ουσιαστικό ιδεολογικό εθνικό πυρήνα, αλλά και στρατηγική αποδοχής στην παγκόσμια νεωτερική κοινότητα της εποχής: την καταξίωση του ως κληρονόμου και θεματοφύλακα των παρακαταθηκών της του κλασικού ελληνικού πολιτισμού και την κατάκτηση της νεωτερικής προόδου που η Δύση είχε ήδη επιτύχει με πνευματικό υπόβαθρο την κλασική κληρονομιά.

Η αδυναμία πραγμάτωσης αυτού του ιδανικού δίπολου από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ως ουσιαστικού περιεχόμενου της εθνικής πορείας, οδήγησε στον περιορισμό του στο ρόλο της στρατηγικής των περιόδων εθνικής εξωστρέφειας, με στόχο την ανάδειξη της κλασικής κληρονομιάς της χώρας και την απόδειξη της –ανέφικτης– νεωτερικής της προόδου. Από τη φύση της η στρατηγική αυτή επικεντρωνόταν στους συμβολισμούς, τα υλικά τεκμήρια του προηγούμενου δίπολου, την εικόνα και τη διαμόρφωση της Πρωτεύουσας (δες κεφ.4, 4.8. *Συμπεράσματα*).

Ήταν μια ιστορική στρατηγική, η οποία όπως έχει ήδη εξηγηθεί, είχε κυριαρχήσει με σκοπό την προώθηση ένταξης της χώρας στο νεωτερικό κόσμο από τα τέλη του 18ου αιώνα· στη μεταβιομηχανική της εκδοχή, αξιοποιούνταν για την αποκατάσταση της διεθνούς ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας, της οποίας αναδείκνυε και εμπλούτιζε τα μετανεωτερικά πλεονεκτήματά, στο πλαίσιο μιας ιδιαίτερης οικουμενικής ιστορικής ταυτότητας, αναμορφώνοντας το πρόσωπο της πόλης στο δίπολο της κλασικής της κληρονομιάς και της νεωτερικής της προόδου.

Παράλληλα, η υπερήφανη αυτή στρατηγική, προωθούσε τη νομιμοποίηση του σχεδιασμού και την συναίνεση και υποστήριξη της κοινωνίας εν όψει των ΟΑ2004, στο μέτρο που αγγίζοντας τις χορδές της φιλοπατρίας και των εθνικών φιλοδοξιών του ελληνικού λαού, ήταν προφανώς ικανή να συνεγείρει την πλειονότητα των πολιτών.

Η αξιοποίηση της προηγούμενης ιστορικής εθνικής ιδεολογίας, σε συνδυασμό με την επίσημη ρητορική για τον κοινωνικό χαρακτήρα του σχεδιασμού, αποτελούσε έτσι, τόσο στρατηγική, όσο και τακτική επιλογή: η στρατηγική της διάσταση αναφερόταν στην εικόνα και το κύρος της χώρας στο εξωτερικό, ενώ η τακτική, στην δημιουργία κοινωνικής συναίνεσης και υποστήριξης στο εσωτερικό.

Παράλληλα, όπως αναφέρθηκε ήδη, σύμφωνα με τη ρητορική τους, οι συντελεστές διαμόρφωσής του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εμφανίζονταν να αντλούν τις εμπνεύσεις τους, αποκλειστικά από ανάλογες εμπειρίες της δυτικής Ευρώπης.

Τέτοια παραδείγματα προσφέρει σε αφθονία η σχετική δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία. Όπως έχει φανεί στη σύνοψη της ανάλυσης της σχετικής δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας, η έμφαση στην εικόνα, μεσ' από την ανάδειξη της ιστορικής κληρονομιάς των πόλεων και την κυριαρχία της μορφολογίας *high-tech* σε κάθε νέο έργο ή διαμόρφωση, αποτελεί ασφαλώς το πλέον ευδιάκριτο στοιχείο του αποκαλούμενου ως *διεθνούς υποδείγματος*, αλλά όχι το μοναδικό, ούτε το σημαντικότερο του περιεχομένου του, ούτε της ελκυστικότητάς των πόλεων έναντι της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας: όπως έχει ήδη επισημανθεί (δες κεφ.2, 2.6. *Σύνοψη της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας*), *μέθοδοι όπως ο εξωραϊσμός του αστικού χώρου, η δημιουργία νέων αστικών τοπίων και τοποσήμων, η διοργάνωση*

διεθνών εκδηλώσεων, αξιοποιήθηκαν σχεδόν πάντοτε σε συνδυασμό με μεθόδους, μέτρα και έργα που αποσκοπούν στη διαμόρφωση συνθηκών βιώσιμης ελκυστικότητας για κατοίκους, εργαζόμενους, επενδυτές και επισκέπτες, ιδίως στις αστικές ζώνες που υποβάθμιζαν και αδρανοποιούσαν οι χωρικοί και κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί τους οποίους προκαλούσε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποιούμενη οικονομία. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, η μεταβιομηχανική δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία στον αστικό σχεδιασμό, τείνει να συγκλίνει σε πρότυπο με ενιαίες βασικές αρχές που αντιστοιχούν σε αυτές των κοινωνικών προσεγγίσεων.

Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, οι επεμβάσεις και αλλαγές στην εικόνα της πόλης μεσ' από τη δημόσια αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό, θα βρίσκονταν σε σαφή, κατανοητή αντιστοιχία με ευρύτερα προγράμματα αλλαγών και καινοτομιών, στη βάση συλλογικών στόχων με αναπτυξιακό, κοινωνικό/κοινωνικό και περιβαλλοντικό περιεχόμενο. Η εικόνα, είναι το γενικό προϊόν, που θα πρέπει να αντιστοιχεί σε δύο μείζονος σημασίας αλλαγές: τον πλήρη μετασχηματισμό της οικονομικής βάσης της πόλης, και την επίτευξη υψηλών επιπέδων στην ποιότητα ζωής, τονίζει η J.M.Gonzalez Ferreras, αναλύοντας τις αρχές της στρατηγικής του Bilbao (Ισπανία) που ταύτισε τη νέα εικόνα της πόλης με το διάσημο μουσείο Guggenheim (F.Gehry)¹⁰⁸³.

Όπως όμως εξηγείται στο επόμενο τμήματα του κειμένου, η περαιτέρω ανάλυση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, σε αντίθεση με τη ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσής του, εκτός από το μεγάλο βάρος του στην αστική εικονογραφία και στην εικόνα της πόλης, εντοπίζει επιλογές και χαρακτηριστικά που απομακρύνουν το αθηναϊκό παράδειγμα από τον κανόνα των ευρωπαϊκών εμπειριών.

Διεθνής εμπειρία:

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, στη δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού, η εικόνα των πόλεων διακρίνεται ως κύριο χαρακτηριστικό της συντριπτικής πλειονότητας των προγραμμάτων επεμβάσεων και έργων. Όμως ουσιαστικά, αποτελούσε -όπως ήδη φάνηκε στο σχετικό πίνακα σύνοψης των χαρακτηριστικών της εμπειρίας αυτής (δες κεφ. 2, 2.6.Σύνοψη της ευρωπαϊκής εμπειρίας)- σχεδόν παντού ένα μόνο από τα στοιχεία συναρμολόγησης σύνθετων στρατηγικών που καθορίζονταν από αναπτυξιακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους, με σαφή και συγκροτημένο στόχο την ευνοϊκή προσαρμογή των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή. Τη διαπίστωση αυτή πιστοποιούν χαρακτηριστικά δυτικοευρωπαϊκά παραδείγματα μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού με μείζονα έμφαση και επιρροή στην εικόνα των πόλεων, όπως στο Παρίσι, τη Βαρκελώνη, το Bilbao και το Birmingham.

Παρίσι:

Στο Παρίσι ήδη από τη δεκαετία του 1970, ο δημόσιος αστικός σχεδιασμός εντάθηκε με μια σειρά από εντυπωσιακά έργα και προγράμματα στα πεδία της αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού. Το πολιτιστικό κέντρο CNAC G.Pompidou (Beaubourg), το εμπορικό κέντρο της περιοχής Les Halles, το πολιτιστικό σύμπλεγμα Parc de la Villette, το νέο εθνικό στάδιο (Stade de France), η υπόγεια επέκταση του μουσείου του Λούβρου (Grand Louvre), η αψίδα Grande Arche στη Défense, η νέα Εθνική Βιβλιοθήκη, δημιούργησαν με την εντυπωσιακή και κατά κανόνα καινοτόμο αρχιτεκτονική τους, νέα διεθνούς εμβελείας και φήμης

¹⁰⁸³ Gonzalez Ferreras J.M., «Μπιλμπάο: πολιτισμός, πολίτες και ποιότητα ζωής», σ.87-88

τοπόσημα και αστικά τοπία και συνεπώς μείζονα αξιοθέατα που προωθούσαν τη φήμη, το κύρος και την ελκυστικότητα της γαλλικής πρωτεύουσας για τους επισκέπτες και την ικανοποίηση και αυτοπεποίθηση των κατοίκων της.

Κύριο στοιχείο της αρχιτεκτονικής καινοτομίας που χαρακτήριζε πολλά από τα προηγούμενα έργα ήταν η μορφολογική πρωτοτυπία τους, ιδίως στο μέτρο που αναδείκνυαν νέους ιδιοφυείς αρχιτέκτονες, όπως τους R.Piano, R.Rogers, B.Tschumi και C.de Portzamparc, οι οποίοι επρόκειτο ακολούθως να διακριθούν διεθνώς. Η μορφολογία όμως του σχεδιασμού, δεν αποτελούσε παρά μια μόνον όψη της καινοτόμου προσφοράς αυτών των έργων και επεμβάσεων στη μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση της γαλλικής Πρωτεύουσας.

- Το πολιτιστικό κέντρο *CNAC G.Pompidou (Beaubourg)* και το εμπορικό κέντρο της περιοχής *Les Halles*¹⁰⁸⁴, αποτελούσαν μέρος ευρύτερου προγράμματος ανάπτυξης και αποφασιστικής αναβάθμισης του υποβαθμισμένου και κακόφημου βορειοανατολικού ιστορικού κέντρου της πόλης που οδηγούσε στην επανένταξη μεγάλων αδρανών εκτάσεων στον αστικό ιστό, προσφέροντας νέες πολιτιστικές και εμπορικές χρήσεις, πλήθος νέων κατοικιών, σχετικές υπηρεσίες και ευκολίες, (ποιοτικούς ελεύθερους χώρους, κοινωνικό εξοπλισμό, θέσεις στάθμευσης κοκ) και άριστη συγκοινωνιακή σύνδεση, με αποτέλεσμα τη θεαματική κοινωνική αναζωογόνηση της περιοχής, την προσέλκυση πλήθους νέων κατοίκων με ποικιλία εισοδηματικής στάθμης και την περαιτέρω αύξηση της ζήτησης κατοικιών στην ευρύτερη περιοχή¹⁰⁸⁵.
- Το πολιτιστικό σύμπλεγμα *Parc de la Villette*¹⁰⁸⁶, αποτέλεσε έναν νέο πόλο πολιτισμού και αναψυχής που οδηγούσε στην επανένταξη του αδρανοποιημένου επί δεκαετίες χώρου των παλαιών σφαγείων της πόλης στον αστικό ιστό, προσφέροντας μεγάλης έκτασης και υψηλής ποιότητας νέους ελεύθερους χώρους, πράσινο, υδάτινες επιφάνειες και ποικίλες δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και πολιτισμού (μουσείο επιστημών και τεχνολογίας, μουσική ακαδημία, αίθουσες συναυλιών, κέντρο κινηματογράφου, σχολή τσίρκου, παιδότοπους, θεματικούς κήπους κ.ά.), πολλές νέες κατοικίες, με έμφαση στην ανάμειξη των εισοδημάτων και ολοκληρωμένο κοινωνικό εξοπλισμό, με έμφαση στην νεότητα και την τρίτη ηλικία. Η προηγούμενη επέμβαση συνδυάστηκε με μια καινοτόμο πολεοδομική, ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής *Villette*¹⁰⁸⁷, με κύριους στόχους την ενίσχυση και την ποιοτική αναβάθμιση του οικιστικού της χαρακτήρα –μέσων και χαμηλών κυρίως εισοδημάτων- τη ρύθμιση και προστασία των ελαφρών μεταποιητικών-βιοτεχνικών χρήσεων και τη διασύνδεση με πεζοδρόμους, ποδηλατοδρόμους, αλλά και πλοιάρια -μέσω της γειτονιάς και των καναλιών της- του παρισινού ιστορικού κέντρου με το *Parc de la Villette*.

Ο συνδυασμός της δημιουργίας του *Parc de la Villette*¹⁰⁸⁸ με την πολεοδομική ανασυγκρότηση του αστικού ιστού, βελτίωσαν εντυπωσιακά την ποιότητα ζωής στην ευρύτερη περιοχή και το κύρος της *Villette* στο παρισινό πολεοδομικό συγκρότημα¹⁰⁸⁹, αυξάνοντας την ελκυστικότητά της έναντι κατοίκων, επισκεπτών, τοπικών επιχειρήσεων (τουριστικών ειδών, εστίασης, αναψυχής κτλ) και απασχόλησης.

- Το νέο εθνικό στάδιο (*Stade de France*), ήταν η κορωνίδα μιας ευρείας

¹⁰⁸⁴ Στεφάνου Ι. κ.ά., *Αστική Ανάπλαση*, σ.80-84

¹⁰⁸⁵ Bobolos N., «La fréquentation de Beaubourg».

¹⁰⁸⁶ APUR, *Atelier parisien d'urbanisme. «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin»*. σ.38-74

¹⁰⁸⁷ ό.π., σ.38-74

¹⁰⁸⁸ www.la-villette.com

¹⁰⁸⁹ Perianez M., *Un architecte, deux places de Paris, cent effets sociaux, mille représentations*.

πολεοδομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της κεντρικής περιοχής των υποβαθμισμένων βορειοανατολικών παρισινών προαστίων Aubervilliers, Saint Denis, Saint Ouen (*Plaine St Denis*)^{1090,1091}, με στόχους τη βιώσιμη ανάκτηση και επανάχρηση των αποβιομηχανισμένων εκτάσεων της, με τον εμπλουτισμό των λειτουργιών και την ανάμιξη των χρήσεων, την οικονομική αναζωογόνηση με την προσέλκυση επενδύσεων και τη γενναία αύξηση εργαζομένων και κατοίκων. Το πρόγραμμα που υπήρξε καινοτόμο και ως ένα από τα πρώτα ολοκληρωμένα εταιρικά σχήματα δημοσίου, αυτοδιοίκησης και κυρίως ιδιωτικού τομέα στη Γαλλία, προσέφερε (α) έργα αστικού σχεδιασμού, ελεύθερους χώρους και πράσινο, με τη δημιουργία πεζοδρομημένου κέντρου και αξόνων κυκλοφορίας πεζών και ποδηλάτων, κάλυψη του τοπικού αυτοκινητοδρόμου, ανάπτυξη της ζώνης του καναλιού St Denis, (β) έργα οικιστικής ανάπτυξης και αναβάθμισης με έμφαση στο κοινωνικό χαρακτήρα, την ποιότητα σχεδιασμού, ανάμιξη των χρήσεων και κοινωνικό εξοπλισμό, (γ) σύγχρονη πολιτική επενδυτικής κινητοποίησης με την συγκρότηση οργανισμού προώθησης και διαφήμισης της ζώνης, (δ) σαφείς, θεσμικές διαδικασίες ενημέρωσης, συμμετοχής και συναίνεσης του πληθυσμού στην επέμβαση που εκτός των άλλων αξιοποιήθηκαν για την προσέλκυση του κοινού στο ίδιο το νέο πολεοδομικό κέντρο της περιοχής. Παράλληλα το φιλόδοξο αυτό πρόγραμμα, πλαισιώθηκε από την εγκατάσταση ερευνητικών και κατασκευαστικών κέντρων υψηλής τεχνολογίας διάφορων δημόσιων επιχειρήσεων, την κατασκευή μιας γραμμής τραμ που συνδέει περιφερειακά όλα τα βόρεια προάστια, την επέκταση δυο γραμμών μετρό κ.ά. Η αποφασιστικότητα υποστήριξης του προγράμματος από την τοπική κοινωνία, αύξησε θεαματικά την ελκυστικότητα της περιοχής, η οποία επελέγη ως τόπος κατασκευής του νέου hightech, εθνικού σταδίου της γαλλικής πρωτεύουσας (*Stade de France*) που ήταν ουσιαστικά μια ιδιωτική επένδυση. Τα αποτελέσματα του προηγούμενου προγράμματος υπήρξαν θεαματικά (α) στα πεδία της αναβάθμισης του περιβάλλοντος, της ποιότητας ζωής, των κοινωνικών εξοπλισμών κοκ, αλλά και της ταυτότητας της περιοχής, ιδίως εξ αιτίας του νέου σταδίου και των έργων ανάπτυξης των δημόσιων χώρων, που οδήγησαν στην μεγάλη αύξηση της ελκυστικότητάς της για κατοικία, εργασία, μεταβιομηχανικές επενδύσεις και επισκέπτες, (β) στην ανάπτυξη και την ευημερία της περιοχής, καθώς αυξήθηκαν σημαντικά οι νέες ιδιωτικές κατασκευές, οι νέες επιχειρήσεις και οι θέσεις απασχόλησης, ιδίως σε τομείς υψηλής τεχνολογίας, εξαγωγικών ειδών πολυτελείας κ.ά. Η εγκατάσταση του *Stade de France* εξάλλου εξασφάλισε διεθνή προβολή και αθρόα προσέλευση επισκεπτών με την ευκαιρία διοργάνωσης αθλητικών κυρίως events στην πρώην βιομηχανική περιοχή. Το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της Plaine Saint Denis, αποτελούσε την τρίτη φάση ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της υποβαθμισμένης βορειοανατολικής πλευράς του παρισινού πολεοδομικού συγκροτήματος που από τη δεκαετία του 1970, εκκινούσε από το ιστορικό κέντρο (Beaubourg-Les Halles), συνεχίζοντας με το πρόγραμμα της Vilette και του Parc de la Vilette.

Τέλος, στο σύνολό τους τα προηγούμενα προγράμματα που συμπληρώνονταν από μεμονωμένες μνημειακές επεμβάσεις (Όπερα της Βασίλλης, υπόγεια επέκταση του μουσείου του Λούβρου-Grand Louvre, νέα Εθνική Βιβλιοθήκη, Grande Arche-La Défense), προωθούσαν την ακτινοβολία και το κύρος της γαλλικής πρωτεύουσας, ως μαικήνα της καινοτόμου αρχιτεκτονικής και των τεχνών και ως τόπου πολιτισμού, πολιτιστικής δημιουργίας και εμπειριών, αυξάνοντας την ελκυστικότητα της πόλης σε κατοίκους, επισκέπτες, επενδυτές και εργαζόμενους.

Βαρκελώνη: Η εμπειρία της Βαρκελώνης^{1092,1093} στο πλαίσιο διοργάνωσης των

¹⁰⁹⁰ χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

¹⁰⁹¹ www.ville-saint-denis.fr

¹⁰⁹² Gottlieb C., *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire*.

ΟΑ1992, είναι κυρίως γνωστή για την ανάδειξη της σπουδαίας αρχιτεκτονικής της κληρονομιάς και για τις εντυπωσιακές αρχιτεκτονικές διαμορφώσεις ιδίως δημόσιων χώρων, οι οποίες άσκησαν σημαντική επιρροή παγκοσμίως στις μεταβιομηχανικές προσεγγίσεις για τον αστικό σχεδιασμό.

Όμως, τα προηγούμενα εντυπωσιακά επιτεύγματα στο πεδίο της ποιοτικής αναβάθμισης του δημόσιου χώρου, ήταν ένα μόνο μέρος ενός γνήσιου συμμετοχικού προγράμματος ριζικής χωρικής και κοινωνικο-οικονομικής ανασυγκρότησης της πόλης με στόχο την αντιμετώπιση της παρακμής που προκαλούσε από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 η δραματική αποβιομηχάνιση που εξαφάνισε ή απομάκρυνε το σύνολο της βαριάς βιομηχανίας της και το εμπορικό λιμάνι, πολλαπλασιάζοντας τα αστικά κενά, μετατρέποντας την παλιά πόλη σε γκέτο και μειώνοντας διαρκώς τον πληθυσμό της Βαρκελώνης προς όφελος των προαστίων και της περιφέρειάς της.

Το πρόγραμμα της Βαρκελώνης ήταν μια διαδικασία ανασυγκρότησης της πόλης, μεσ' από επεμβάσεις που επικεντρώθηκαν κυρίως στην απόδοση νέας αξίας σε εκτεταμένες αστικές ζώνες που είχαν απαξιωθεί από τους μεταβιομηχανικούς κοινωνικο-οικονομικούς μετασχηματισμούς, με κύριο χαρακτηριστικό τις γνήσιες συμμετοχικές διαδικασίες που εξασφάλιζαν την υποστήριξη της κοινωνίας και συγκεκριμένα (α)με ένα μητροπολιτικό ρυθμιστικό σχέδιο που προήλθε από γενικευμένα κοινωνικά αιτήματα για τη βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος, την αύξηση των δημόσιων χώρων και του κοινωνικού εξοπλισμού και (β)με την πολυκεντρική αναδιοργάνωση της πόλης που συνδυαζόταν με τη συμμετοχική διαμόρφωση και εφαρμογή τοπικών σχεδίων αναμόρφωσης του κέντρου, με τη συστηματική αγορά μεγάλων αποβιομηχανισμένων εκτάσεων από την αυτοδιοίκηση, η οποία κατά τη δεκαετία της μεγάλης κρίσης (1975-1985), επωφελήθηκε από την διαθεσιμότητα και την πτώση τιμών των ακινήτων και με την κατάρτιση ολοκληρωμένου καταλόγου διατηρητέων κτιρίων.

Στη βάση αυτή, διαρθρώθηκε η στρατηγική για την διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων που οδήγησε συγχρόνως στη θεαματική μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση της Βαρκελώνης και στην οικουμενική της προβολή¹⁰⁹⁴.

- Με τη δημιουργία μιας πληθώρας δημόσιων εξοπλισμών σε κάθε κλίμακα της πόλης που αποσκοπούσε στην αναπλήρωση συσσωρευμένων από δεκαετίες ελλείψεων. Η έμφαση, δόθηκε στα δέκα νέα κέντρα της πόλης, ενώ μεγαλύτερης εμβέλειας εξοπλισμοί και πολιτιστικές εγκαταστάσεις, όπως μουσεία, αίθουσες συναυλιών, θέατρα, έγιναν κυρίως στις ολυμπιακές ζώνες.
- Μ' ένα κολοσσιαίο πρόγραμμα νέων υψηλής ποιότητας ελεύθερων δημόσιων χώρων, το οποίο με την αξιοποίηση των αποβιομηχανισμένων εκτάσεων που είχε αγοράσει η αυτοδιοίκηση, προσέφερε στην πόλη νέες επιφάνειες 3.350 στρ. αυξάνοντας το εμβαδόν τους κατά 85%.
- Με την ανάπλαση του παλιού λιμανιού και τη διαμόρφωση της ζώνης του ολυμπιακού χωριού που αποσκοπούσαν αφ' ενός στην ανάκτηση των χώρων που είχε σχεδόν αχρηστεύσει η αποβιομηχάνιση και η απομάκρυνση των λιμενικών εργασιών και αφ' ετέρου στην επανασύνδεση της πόλης με τη θάλασσα: (α)με την υπογειοποίηση του περιφερειακού δακτυλίου, ώστε να αποκατασταθεί η σύνδεση της πόλης με την ακτή, (β)με τη διαμόρφωση υψηλής ποιότητας ελεύθερων δημόσιων χώρων περιπάτου και αναψυχής, (γ)με τη δημιουργία μικτών εγκαταστάσεων ελεύθερου χρόνου, διοίκησης και υπηρεσιών (κέντρου θαλάσσιας ζωής, εμπορικών κέντρων, κινηματογράφων, ξενοδοχείου, γραφείων, χώρων στάθμευσης) και οικιστικής ζώνης 2.000 πολυτελών διαμερισμάτων (ολυμπιακό χωριό) που οδήγησαν στη μετατροπή της περιοχής

¹⁰⁹³ Manson F., «Postcard from Barcelona, DETR - Urban Renaissance: Sharing the Vision.01.99».

¹⁰⁹⁴ RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

σε ισχυρό πόλο έλξης οικονομικών δραστηριοτήτων, επισκεπτών και εύπορων κατοίκων.

- Με την ανάκτηση της αδρανοποιημένης ζώνης της προπολεμικής διεθνούς έκθεσης που μετατράπηκε σε ολυμπιακό αθλητικό κέντρο, με τρόπο ώστε να διαθέτει μόνιμη ελκυστικότητα για τους κατοίκους και τους επισκέπτες, καθώς το ανακαινισμένο ολυμπιακό στάδιο του 1936 και οι νέες ολυμπιακές εγκαταστάσεις, συνδυάστηκαν με το νέο ίδρυμα J.Miró, το μουσείο καταλωνικής τέχνης και εκτεταμένους κήπους.
- Με την ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της παλιάς πόλης (Ciutat Vella)¹⁰⁹⁵ που πραγματοποιήθηκε από μια κοινοπραξία μεταξύ διοίκησης, αυτοδιοίκησης κατοίκων, καταστηματαρχών, επενδυτών κ.ά. και περιλάμβανε:
 - Δημιουργία κοινωνικού εξοπλισμού και πολιτιστικών εγκαταστάσεων σε συνδυασμό με ανάκτηση ιστορικών κτιρίων (κέντρα γειτονιάς, αθλητικές εγκαταστάσεις, πανεπιστημιακά τμήματα, μουσεία, κ.ά.)
 - Διαμόρφωση νέου μεγάλου κεντρικού άλσους και ανασχεδιασμό δημόσιων χώρων.
 - Ολοκληρωμένη διασύνδεση της περιοχής με τη δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων, ανακατασκευή δικτύων και οδών και αναδιάρθρωση συγκοινωνιών.
 - Επιδοτούμενη ανακαίνιση κατοικιών και ανάπτυξη νέων οικιστικών προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας.
 - Εφαρμογή προγραμμάτων κοινωνικής βοήθειας και συνοχής, όπως π.χ. κατά των ναρκωτικών.
- Η ολοκληρωμένη ανασυγκρότηση της παλιάς πόλης και η παρεπόμενη ελκυστικότητά της, συνδυάστηκαν με τον ανασχεδιασμό παρακείμενης κεντρικής πλατείας και την δημιουργία νέου σταθμού μετρό, γεγονός που οδήγησε στην προσέλκυση πολυκαταστημάτων πολυτελείας, τραπεζών κ.ά. εκτοξεύοντας τις τιμές των εμπορικών ακινήτων.

Το πρόγραμμα της Βαρκελώνης, οδήγησε έτσι σε ολοκληρωμένα αποτελέσματα (α)βελτιώνοντας -με την ανάκτηση των «αστικών κενών» της αποβιομηχάνισης και τους νέους ελεύθερους χώρους, με τη σύνδεση με τις ακτές, με τους κοινωνικούς εξοπλισμούς, με τις πεζοδρομήσεις, τις αναπλάσεις και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής κληρονομιάς- θεαματικά την ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος και αυξάνοντας δραματικά την ελκυστικότητα της πόλης έναντι κατοίκων και επισκεπτών και (β)δημιουργώντας -με τον πολλαπλασιασμό των υπηρεσιών αναψυχής που αναπτύχθηκαν στις ολυμπιακές ζώνες, έχοντας μετατρέψει ολόκληρο σχεδόν το κέντρο της πόλης σε πολιτιστική και ψυχαγωγική περιοχή- τις συνθήκες ανάπτυξης μιας νέας μεταβιομηχανικής οικονομίας που καθιστά την πόλη ελκυστική σε επισκέπτες, επενδύσεις και εργαζόμενους, αυξάνοντας την απασχόληση και την παραγωγή πλούτου και ευημερίας.

Το κύριο τίμημα της προηγούμενης επιτυχίας, συνίσταται (α)στη μεγάλη άνοδο των τιμών κατοικιών που προκλήθηκε από την θεαματική αύξηση της ποιότητας ζωής και την επακόλουθη έντονη ελκυστικότητα του κέντρου για κατοικία και (β)στην οιονεί χρεοκοπία της αυτοδιοίκησης μετά τη χρηματοδότηση του προγράμματος που κατά 70% στηριζόταν σε δημόσιους πόρους.

Όμως η κοινωνική ευημερία που δημιουργεί η επιτυχία της Βαρκελώνης να μετατραπεί σε μια σύγχρονη, ευημερούσα πόλη, με αξιοθαύμαστη ποιότητα αστικού

¹⁰⁹⁵ χ.υ., «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium».

περιβάλλοντος μπορεί να προσφέρει τους πόρους αντιμετώπισης τέτοιων καταστάσεων, με καταλύτη τη συλλογική, δημοκρατική και δραστήρια συγκρότηση της καταλωνικής κοινωνίας.

Bilbao:

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, το Bilbao έχει διεθνώς ταυτισθεί με την εικόνα του μουσείου Guggenheim (1997, F.Gehry) που κατασκευάσθηκε εκεί. Το μνημειακό αυτό έργο που εκπροσωπεί επάξια την αρχιτεκτονική και τεχνολογική πρωτοπορία του 21^{ου} αιώνα, έχει προβληθεί σε τέτοιο βαθμό που έκανε το Bilbao διάσημο ανά την υφήλιο, αποδίδοντας στην πόλη ένα πολιτιστικό, κοσμοπολίτικο και *hightech* χαρακτήρα, καθοριστικό για τη διεθνή της ελκυστικότητα.

Η κατασκευή του μουσείου Guggenheim υπήρξε μια αποφασιστική επιλογή που αποσκοπούσε στην οικουμενική προβολή μιας σύγχρονης, ελκυστικής ταυτότητας για την πόλη, δεν ήταν όμως μια μονομερής εξωραϊστική διαδικασία, αλλά το επιστέγασμα μιας ολοκληρωμένης συλλογικής στρατηγικής των τοπικών θεσμών και φορέων για τη μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση του Bilbao¹⁰⁹⁶.

Μετά το 1970, η βαριά βιομηχανία, κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα του Bilbao, κατέρρευσε σταδιακά, προκαλώντας μεγάλη ανεργία, σοβαρές απώλειες πληθυσμού και εκτεταμένη υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος. Οι εξελίξεις αυτές έρχονταν να προστεθούν στα ιστορικά ελλείμματα της πόλης που μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 αναπτυσσόταν με χαώδη και αυθόρμητο τρόπο, υποφέροντας και από σοβαρή περιβαλλοντική ρύπανση.

Κατά την περίοδο 1985-1990, μεσ' από μια δημόσια διαλεκτική για τη διεθνή εμπειρία στο μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό και για το μέλλον του Bilbao, διαμορφώθηκε ένα στρατηγικό σχέδιο μετασχηματισμού του σε μια πόλη προηγμένων τριτογενών υπηρεσιών (τραπεζών, ασφαλειών, εξειδικευμένου εμπορίου, υψηλής τεχνολογίας κ.ο.κ.), η εφαρμογή του οποίου ανελήφθη από έναν ανεξάρτητο εταιρικό οργανισμό δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (αυτοδιοίκησης, πανεπιστημίων, ΜΚΟ, ιδιωτικών επιχειρήσεων).

Ο προηγούμενος στρατηγικός στόχος, επιδιώχθηκε σε τρία αλληλένδετα πεδία: τη δημιουργία υποδομών για την προώθηση της τριτογενούς μεταβιομηχανικής οικονομίας, τη θεαματική αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και τη δημιουργία ενός εντυπωσιακού αρχιτεκτονήματος-συμβόλου που θα πρόβαλλε τη νέα ταυτότητα και το νέο ρόλο της πόλης της διεθνώς¹⁰⁹⁷.

Στο πλαίσιο αυτό:

- Οι υποδομές για την ανάπτυξη της νέας μεταβιομηχανικής οικονομίας περιλάμβαναν κυρίως την ίδρυση επιχειρηματικών πάρκων και μιας επιχειρηματικής ζώνης εν είδει «βασικού μικρο-Μανχάταν» στις παλιές αποβάθρες.
- Η αναβάθμιση της αστικής περιβαλλοντικής ποιότητας, επιδιώχθηκε με την συστηματική απορρύπανση του εδάφους, τη δημιουργία κοινωνικού εξοπλισμού και τη φυσική ανάπλαση του κέντρου της πόλης, με ιδιαίτερη έμφαση στην προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής/αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (πεζοδρόμηση του εμπορικού πυρήνα, ανακατασκευή των πάρκων, αναβάθμιση της παραλίας, ανακαινίσεις κτιρίων).
- Η προβολή της νέας εικόνας του μεταβιομηχανικού Bilbao, επιδιώχθηκε με την κατασκευή του μουσείου Guggenheim στην παλιά βιομηχανική ζώνη της πόλης και όπως αναφέρθηκε ήδη, υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής. Συγχρόνως ο νέος αυτός πολιτιστικός πυρήνας της πόλης, τείνει στα πλαίσια της νέας εξωστρεφούς

¹⁰⁹⁶ χ.υ., «Strategic Plan for the Revitalisation of Metropolitan Bilbao, Euronet/ICLEI Consortium».

¹⁰⁹⁷ Gonzalez Ferreras J.M., «Μπιλμπάο: πολιτισμός, πολίτες και ποιότητα ζωής».

συλλογικής της πορείας, να ενσαρκώνει το νέο ρόλο της για τους ίδιους τους πολίτες της, λειτουργώντας ως ενοποιητικό σύμβολο.

Η εμπειρία του Bilbao αναδεικνύει ένα παράδειγμα επιτυχούς αξιοποίησης της εντυπωσιακής και καινοτόμου μετανεωτερικής αρχιτεκτονικής για την προώθηση μιας ολοκληρωμένης μεταβιομηχανικής αστικής στρατηγικής με σαφείς στόχους (ριζικός μετασχηματισμός της οικονομίας της πόλης) και συγκεκριμένα μέσα (υποδομές τριτογενούς οικονομίας, αναβάθμιση αστικού περιβάλλοντος, αποφασιστική προβολή νέας ταυτότητας).

Birmingham

Το πρόγραμμα ανάπτυξης του κέντρου και των περιφερειακών συνοικιών του Birmingham¹⁰⁹⁸, είναι κυρίως γνωστό από τους εντυπωσιακούς δημόσιους χώρους και την ποικιλία νέων μνημειακών κατασκευών (μέγαρο συμφωνικής μουσικής, διεθνές συνεδριακό κέντρο, πολυδύναμο κέντρο εκπαίδευσης, επιστήμης και αναψυχής) και εμπορικών κτιρίων, ορισμένα από τα οποία μάλιστα κατηγορήθηκαν ότι συνθέτουν *αρχιτεκτονικό δειγματολόγιο (architectural zoo)*. Όμως το πρόγραμμα του Birmingham δεν αποτελούσε εξωραϊστική επέμβαση, αλλά μια αποφασιστική επιχείρηση ανασυγκρότησης της πόλης στη μεταβιομηχανική εποχή: ως ιστορική πρωτεύουσα της βρετανικής αυτοκινητοβιομηχανίας το Birmingham είχε διαμορφωθεί αναλόγως, μ' ένα κυκλοφοριακό σύστημα που ενθάρρυνε γενναία τις μετακινήσεις με αυτοκίνητο, στραγγαλίζοντας το κέντρο, απομονώνοντας τις άλλοτε δυναμικές ιστορικές γειτονίες του και οδηγώντας τελικά -μέσα σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο οικονομικής κρίσης και αποβιομηχάνισης, μοιραίο για την αγγλική αυτοκινητοβιομηχανία- στην παρακμή και την εγκατάλειψή τους. Παράλληλα, εκτεταμένα προγράμματα ανοικοδόμησης είχαν αλλοιώσει σημαντικά την ιστορική μορφή της πόλης.

Στο πλαίσιο αυτό από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ολοκληρώθηκε ένα σχέδιο χωρικής και κοινωνικοοικονομικής ανασυγκρότησης της πόλης, κυρίως μεσ' από την επανένωση του κέντρου, με τις ιστορικές του συνοικίες (Brindleyplace, Digbeth, Warwick Bar)¹⁰⁹⁹: (α)στην περίμετρο του ιστορικού αστικού πυρήνα με την αντικατάσταση ενός υπερυψωμένου αστικού αυτοκινητοδρόμου για την αποκατάσταση της συνοχής του κέντρου με τις συνοικίες του, (β)στο Brindleyplace μια ακολουθία δημόσιων χώρων και πολιτιστικών πόλων (Symphony Hall, International Convention Centre), σε συνδυασμό με την συστηματική ανάμιξη των χρήσεων (πολιτισμού, αναψυχής, κατανάλωσης, υπηρεσιών) έδινε στην περιοχή κυρίως χαρακτήρα κατανάλωσης και αναψυχής, ενώ ολοκληρωνόταν και με τη δημιουργία 150 νέων κατοικιών, με στόχο την ενίσχυση της κοινωνικής ζωής της ζώνης και (γ)στην αποβιομηχανισμένη νοτιοανατολική πλευρά (Digbeth, Warwick Bar), η ανασυγκρότηση περιλάμβανε συστηματική ανάμιξη πόλων (Millennium Point κ.ά) και χρήσεων πολιτισμού και αναψυχής, κατανάλωσης, υπηρεσιών και μη οχλουσών βιοτεχνικών λειτουργιών, με οικιστικά προγράμματα και την ανάδειξη του παλαιού μεταφορικού δικτύου καναλιών, με έμφαση στην ανάκτηση του βιομηχανικού κτιριακού πλούτου και την οικιστική ανάπτυξη.

6.3.Εξαπλούστευση του σχεδιασμού

Μια σημαντική διάσταση της ταύτισης της αστικής στρατηγικής για τη διεθνοποίηση της Πρωτεύουσας με τη διοργάνωση των ΟΑ2004, ήταν η χρησιμότητά της στην εξασφάλιση ολοκλήρωσης των προγραμμάτων,

¹⁰⁹⁸ Sparks L., «Birmingham - Regional Capital», *Urban Design Quarterly*, Issue 63/1997.

¹⁰⁹⁹ Chatwin J., «Brindleyplace Implementation», *Urban Design Quarterly*, Issue 62/1997.

επεμβάσεων και έργων του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού.

Η ανάληψη της διοργάνωσης των ΟΑ2004, αποτελούσε ένα –με όρους του συρμού- εθελοντικό «μνημόνιο», μεταβιβάζοντας τον προγραμματισμό και τον έλεγχο εφαρμογής του σχεδιασμού σε εξωτερικούς μηχανισμούς (ΔΟΕ) που αποτελούσαν εγγύηση για την ολοκλήρωσή του. Η προηγούμενη επιλογή, ήταν μοιραίο να επιτείνει την ολοκληρωτική επικέντρωση του σχεδιασμού στις απαιτήσεις της διοργάνωσης των αγώνων ΟΑ2004.

Όπως φαίνεται στην ανάλυση που ακολουθεί, σε συνδυασμό με την μεγάλη έμφαση του σχεδιασμού στην εικόνα του που υποβάθμιζε τις άλλες διαστάσεις του, η ταύτιση του σχεδιασμού με τη διοργάνωση των ΟΑ2004 οδηγώντας στην επιδίωξη ταχείας, απλής, απρόσκοπτης και έγκαιρης ολοκλήρωσης των προγραμμάτων επεμβάσεων και έργων του, είχε ως αποτέλεσμα τη συστηματική εξαπλούστευση του περιεχομένου και των διαδικασιών διαμόρφωσης και υλοποίησής του. Η τακτική αυτή που ενίοτε εξυπηρετούσε και νομιμοποιητικούς ή άλλους στόχους, συνεπαγόταν όμως την ελαχιστοποίηση ή και ολοκληρωτική έλλειψη αναπτυξιακών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραμέτρων του, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι οι προοπτικές του δεν κατόρθωναν να υπερβούν την έγκαιρη και επιτυχή ολοκλήρωσή της διοργάνωσης των ΟΑ2004.

Επιπλέον, ο συνδυασμός (α)του χαρακτήρα ορισμένων ελλειμμάτων μεταξύ όσων δημιουργούσε η τακτική εξαπλούστευσης του σχεδιασμού που αναφέρονταν σε υποβαθμισμένες, αποβιομηχανισμένες, εγκαταλελειμμένες κοκ περιοχές και (β)του γεγονότος ότι οι υποβαθμισμένες ζώνες της Πρωτεύουσας, ήσαν αυτές που είχαν αδήριτη ανάγκη της συμβολής των προγραμμάτων, μέτρων και έργων του σχεδιασμού για να αναβαθμισθούν και να αναπτυχθούν, είχε ως αποτέλεσμα, η προηγούμενη τακτική να αποβαίνει εις βάρος της δυτικής, μειονεκτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου.

6.3.1.Εικόνα εναντίον ουσίας

Η μονομερής επικέντρωση της μελέτης και υλοποίησης έργων, επεμβάσεων και προγραμμάτων στην εικόνα τους, κατέληγε ενίοτε σε διαδικασίες εξαπλούστευσης σε τέτοιο βαθμό, ώστε το αποτέλεσμα να είναι ο σοβαρός περιορισμός ή η εξουδετέρωση κάθε άλλης χρησιμότητας ή αξίας τους για το κοινωνικό σύνολο, όπως φαίνεται στις ακόλουθες περιπτώσεις:

6.3.1.1.Σύστημα ελέγχου πρόσβασης οχημάτων στο Εμπορικό Τρίγωνο.

Αν και ο έλεγχος των προσβάσεων στο πεζοδρομημένο Εμπορικό Τρίγωνο θα μπορούσε να λειτουργήσει με τη διάθεση μερικών δημοτικών υπαλλήλων, επελέγη ένα εντυπωσιακό και δαπανηρό, υψηλής τεχνολογίας ηλεκτρονικό σύστημα ελέγχου πρόσβασης οχημάτων. Το έργο αυτό προβλήθηκε συστηματικά από το πολιτικό σύστημα και τις αρμόδιες υπηρεσίες, ως σημαντικό επίτευγμα εκσυγχρονισμού και αναβάθμισης του Ιστορικού Κέντρου, απεδείχθη όμως υπερβολικά φιλόδοξο για τις διαχειριστικές δυνατότητες της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης και ασύμβατο με την ελληνική νομοθεσία (περί προσωπικών δεδομένων κτλ) έτσι ώστε δε λειτούργησε ποτέ, αλλά εγκαταλείφθηκε και βαθμιαία έχει καταστραφεί. Το γεγονός αυτό, οδήγησε σε αναίτια σπατάλη σημαντικών δημόσιων πόρων, ενώ άφησε το Εμπορικό Τρίγωνο χωρίς αξιόπιστο και αποτελεσματικό έλεγχο εισόδου και κυκλοφορίας οχημάτων. Τόσο η προχειρότητα της προετοιμασίας του εγχειρήματος που οδήγησε σε ανυπέρβλητες δυσκολίες της λειτουργίας

του, όσο και η επακόλουθη εγκατάλειψη της προσπάθειας για την επίλυση των προβλημάτων που εμπόδιζαν την αξιοποίησή του, ακόμη και του σχετικού εξοπλισμού που παραμένει επί τόπου - κατεστραμμένος πλέον- από τότε (1998) μέχρι σήμερα, εγείρει εύλογα την υπόθεση ότι η επιλογή του ηλεκτρονικού συστήματος ελέγχου καθοδηγήθηκε από την εντυπωσιακή εικόνα του, παρά από μια ορθολογική διαδικασία με στόχο τον έλεγχο των οχημάτων.

www.tanea.gr

X-8. Σύστημα ελέγχου στάθμ. Εμπορικού Τριγώνου Αθηνών.

Διεθνής εμπειρία:

Η εμπειρία πεζοδρόμησης του ιστορικού κέντρου της Bologna¹¹⁰⁰ είχε ήδη, πριν από την αντίστοιχη αθηναϊκή εμπειρία του Εμπορικού Τριγώνου, αναδείξει τις νομικές και διαχειριστικές δυσχέρειες εφαρμογής αυτοματοποιημένων συστημάτων ελέγχου της εισόδου και της κυκλοφορίας οχημάτων σε ζώνες με σχετικούς περιορισμούς, αλλά και μια επιτυχημένη τακτική αντιμετώπισής τους: στη Bologna, εγκαταστάθηκαν δοκιμαστικά (1994) μηχανήματα μόνο σε πέντε σημεία ελέγχου, ενώ μέχρι την επίλυση οργανωτικών και νομικών ζητημάτων (ιδίως την έγκριση λειτουργίας του συστήματος τηλεματικής από την κυβέρνηση και τη δικαιοσύνη) το σύστημα λειτούργησε με συμβατικούς τρόπους (2000) χωρίς να εγκαταλειφθεί, με ιδιαίτερη μάλιστα επιτυχία¹¹⁰¹. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει τη σημασία προσήλωσης στην επίτευξη των στρατηγικών στόχων τέτοιων προγραμμάτων. Αντιθέτως, η επικέντρωση σε θεαματικές μεθόδους και μέσα υλοποίησής τους, όπως στην περίπτωση του αθηναϊκού Εμπορικού Τριγώνου, αποδεικνυόταν εφήμερη, αφού με τις πρώτες δυσκολίες υποχώρησε ολοκληρωτικά, εγκαταλείποντας ανεπίλυτα τα οργανωτικά και λειτουργικά ζητήματα του εγχειρήματος.

6.3.1.2. Απόπειρα αντικατάστασης περίπτερων στο Ιστορικό Κέντρο.

Κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των έργων ανάπλασης του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, η ΕΑΧΑ ΑΕ επιχείρησε να αντικαταστήσει τα περίπτερα της περιοχής με νέα, παραδοσιακής αισθητικής.

Τα λειτουργικά και πολεοδομικά προβλήματα των περιπτέρων στην Ελλάδα, είναι αρκετά σύνθετα: ο προ εκατονταετίας σχεδιασμός των περιπτέρων –σε μια φτωχή καταναλωτικά εποχή και σε πόλεις χωρίς κυκλοφοριακά προβλήματα- αποδεικνύεται απολύτως ανεπαρκής έναντι των σύγχρονων συνθηκών και απαιτήσεων στα πεδία της λειτουργικής και αισθητικής διαμόρφωσης του αστικού χώρου, αλλά και της ίδιας της λειτουργικότητας των μικρών αυτών καταστημάτων. Μέχρι σήμερα τα

¹¹⁰⁰ Placidi P. κ.ά., *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire.*

¹¹⁰¹ χ.υ., *Bologna Italy Restriction of Automobile Traffic in the Historical Center.*

περίπτερα εκσυγχρονίζονται και επεκτείνονται με πρόχειρες και κατά κανόνα αντιαισθητικές τροποποιήσεις, καταλαμβάνοντας με αυθαίρετο και άναρχο τρόπο ζωτικό δημόσιο ελεύθερο χώρο, δυσκολεύοντας την κυκλοφορία των πεζών, ρυπαίνοντας αισθητικά το αστικό περιβάλλον και δυσχεραίνοντας τους όρους εργασίας των απασχολούμενων και εξυπηρέτησης των καταναλωτών. Τα περίπτερα συνεπώς, ως μέρος του αστικού εξοπλισμού της πόλης, χρειάζονται ένα προτυποποιημένο σχεδιασμό, σε συνάρτηση με τις λειτουργικές ανάγκες της ποικίλης τυπολογίας του αστικού χώρου και των συνθηκών εργασίας των απασχολούμενων, την ποικιλία των προσφερόμενων καταναλωτικών ειδών, των νέων τεχνολογιών, αλλά και κατά περίπτωση τουλάχιστον, της ιστορικής αρχιτεκτονικής μορφολογίας τους.

Η ΕΑΧΑ ΑΕ όμως, λαμβάνοντας υπ' όψιν της μόνο το τελευταίο κριτήριο, της εικόνας δηλ. των περιπτέρων, αγνόησε κάθε άλλη παράμετρο του προηγούμενου σύνθετου προβλήματος, η λύση του οποίου θα συνεισέφερε σημαντικά και πολύπλευρα στην αναβάθμιση του αστικού χώρου της Πρωτεύουσας: κατασκεύασε νέα περίπτερα-πιστές απομιμήσεις των περιπτέρων της εποχής του μεσοπολέμου, χωρίς καμιά λειτουργική ή τεχνολογική διαφοροποίηση, ενώ καθώς νομικά, δεν ήταν δυνατή η υποχρεωτική αντικατάσταση

E-6. Θησείο, 17-6-2004.

των παλαιών περιπτέρων, τα νέα προσφέρθηκαν δωρεάν σε όποιο ιδιοκτήτη περιπτέρου ενδιαφερόταν. Τα περίπτερα αυτά όμως δεν είχαν καμιά σχεδιαστική καινοτομία που θα βελτίωνε το αστικό περιβάλλον, αλλά ούτε και τη λειτουργικότητα τους· από λειτουργικής απόψεως ήσαν δηλ. σαφώς κατώτερα από τα ήδη υπάρχοντα παλαιά περίπτερα, τα οποία είχαν σταδιακά προσαρμοσθεί –εκ των ενόντων και οπωσδήποτε αδόκιμα και ατελώς όπως ήδη αναφέρθηκε- στις σύγχρονες συνθήκες. Έτσι κανείς περιπτερούχος δεν ενδιαφέρθηκε για τη δωρεάν προσφορά, γεγονός που οδήγησε τα νέα περίπτερα σε αχρηστία. Τελευταία φορά θεάθηκαν το 2005, πάνω σε σωρούς χωμάτων προς απόρριψη, στο εργοτάξιο του υπόγειου χώρου στάθμευσης στη συμβολή της Ιεράς οδού με την Πειραιώς. Η ολοκληρωτική επικέντρωση του σχεδιασμού των νέων περιπτέρων του Ιστορικού Κέντρου στην ιστορική εικόνα τους, οδήγησε σε αναίτια σπατάλη δημόσιων πόρων, χωρίς κανένα αποτέλεσμα, καμιά δηλ. αισθητική και λειτουργική βελτίωση του δημόσιου χώρου, αλλά ούτε και εκσυγχρονισμό των ίδιων των περιπτέρων.

E-7. Σταθμός Ηλεκτρικού στο Θησείο, 17-6-2004

Διεθνής εμπειρία:

Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες τα περίπτερα όπως και ο λοιπός αστικός εξοπλισμός, αντιμετωπίζονται ως βασικά στοιχεία ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος: Στη Γαλλία π.χ. κάθε περίπτερο τοποθετείται σε θέση που επιλέγεται έπειτα από σχετική έρευνα. Ακολουθεί πλήρης μελέτη από τους κατασκευαστές σε συνεργασία με τις αρχιτεκτονικές υπηρεσίες της αυτοδιοίκησης, με στόχο τη βέλτιστη λειτουργική και αισθητική προσαρμογή του στο δημόσιο χώρο που περιλαμβάνει ολοκληρωμένα σχέδια και φωτορεαλιστικές απεικονίσεις ένταξης στο αστικό περιβάλλον με τον πραγματικό εξοπλισμό του (κινητά στοιχεία, επιγραφές κτλ)¹¹⁰². Περαιτέρω, η λειτουργία των περιπτέρων πλαισιώνεται από ολοκληρωμένες υπηρεσίες καθαρισμού, συντήρησης, ανακαίνισης κοκ. Η επιτυχία της πρακτικής αυτής είναι προφανής, όπως προκύπτει από την εντυπωσιακή ένταξη των περιπτέρων στο αστικό περιβάλλον των γαλλικών πόλεων. Στο Παρίσι π.χ., τα περίπτερα προσαρμόζονται κατά κανόνα πολύ ικανοποιητικά στο αστικό περιβάλλον, ενώ στις ιστορικές περιοχές, διατηρούν τη χαρακτηριστική συνεκτική αστική εικόνα της μητρόπολης του 19^{ου} αιώνα (*Paris haussmannien*).

6.3.1.3. Αστικό πράσινο.

Κατά τις σχετικές κυβερνητικές εξαγγελίες ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός (1995-2005) επρόκειτο να διαμορφωθεί με κύριο άξονα την προστασία και βελτίωση του αστικού και περιαστικού περιβάλλοντος (δες κεφ. 5, 5.2.6.5. Η ρητορική της νομιμοποίησης) έτσι ώστε θα διπλασίαζε σχεδόν τους ελεύθερους δημοσίους φυτεμένους χώρους στο Λεκανοπέδιο, με εκατομμύρια δένδρα και θάμνους, ανεβάζοντας το σχετικό ποσοστό από 2,5 σε 4,5 m²/κάτοικο.

Όμως όπως φάνηκε κατά τις διαδικασίες υλοποίησης του σχεδιασμού, η προοπτική αύξησης των ελευθέρων χώρων και του πράσινου περιοριζόταν

¹¹⁰² Mediakiosk, le réseau des kiosques. www.mediakiosk.fr/index.php?page=reseau

στην εικόνα της πόλης κατά την τέλεση των ΟΑ2004. Ήδη από το 2001, ο πρύτανης του Γεωπονικού Πανεπιστημίου¹¹⁰³, προειδοποιούσε ότι το φιλόδοξο σχέδιο για αύξηση των χώρων πράσινου στο Λεκανοπέδιο κατά 15.000 στρέμματα θα αποτύχει, αφού ο προϋπολογισμός των έργων ήταν ελάχιστος και οι φυτεύσεις γίνονταν *πρόχειρα και αντιεπιστημονικά, συνήθως για το θεαθήναι*.

Οι φυτεύσεις που πραγματοποιήθηκαν υπήρξαν ελάχιστες εν σχέσει με τον αριθμό όσων είχαν προγραμματισθεί, όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί¹¹⁰⁴, ενώ οι περισσότερες έγιναν σε ακατάλληλη εποχή δηλ. τον τελευταίο μήνα πριν την τέλεση των Αγώνων.

Π-10. Πρόβλεψη και πραγματοποίηση φυτεύσεων στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο κατά την προετοιμασία διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 (πηγή στοιχείων: Υ.Πε.Χω.Δ.Ε):

	<i>Προβλέψεις</i>	<i>Πραγματοποιήσεις</i>	<i>Ποσοστό υλοποίησης</i>
Δένδρα	282.296	13.650	4,84 %
Θάμνοι >2,5m	1.174.673	248.271	21,14 %
Θάμνοι >1,0m	210.963.610	81.410	0,04 %
Ανθόφυτα	15.662.300	91.971	0,59 %

Η έλλειψη οργάνωσης και προετοιμασίας των διαδικασιών φύτευσης, οδήγησε συχνά στην επιλογή ακατάλληλων φυτών (ευαίσθητων, υδροβόρων κοκ), ενώ η μέριμνα για την άρδευση υπήρξε πλημμελής, αφού οι σχετικές γεωτρήσεις υπήρξαν ανεπαρκείς, το φιλόδοξο σχέδιο χρήσης ανακυκλώσιμου νερού από το βιολογικό καθαρισμό της Ψυττάλειας εγκαταλείφθηκε ως μη ρεαλιστικό, έτσι ώστε σημαντικό ποσοστό πρασίνου κατέληξε να αρδεύεται με πόσιμο νερό από το δημόσιο δίκτυο ύδρευσης¹¹⁰⁵ με μεγάλο κόστος και έτσι τελικώς να αρδεύεται ανεπαρκώς¹¹⁰⁶. Αποτέλεσμα του πλήθους των προηγούμενων πλημμελειών, πέραν της σπατάλης σημαντικών φυσικών και δημόσιων οικονομικών πόρων, υπήρξε η μειωμένη επιβίωση των φυτών που περιόρισε περαιτέρω το πραγματικό ποσοστό φύτευσης¹¹⁰⁷. Μετά τους Αγώνες, υποστηριζόταν επισήμως ότι το ποσοστό πρασίνου είχε αυξηθεί κατά ~1m²/κάτοικο δηλ. ανερχόταν σε 3,55m²/κάτοικο, υπάρχει όμως η πιθανότητα οι υπολογισμοί αυτοί να συμπεριέλαβαν ως αστικό πράσινο και τον περιβάλλοντα χώρο του νέου αεροδρομίου στα Σπάτα (15.000 στρ.)¹¹⁰⁸. Σύμφωνα πάντως με τις εκτιμήσεις πολλών ειδικών επιστημόνων, το σχετικό ποσοστό πρασίνου δεν αυξήθηκε καθόλου από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, μάλιστα κατά ορισμένες απόψεις, όπως π.χ. του Γ.Πολύζου, υπήρξε

¹¹⁰³ Καραμάνος Α.Ι., «Το πράσινο, αποπαίδι των Ολυμπιακών Αγώνων», *Η Καθημερινή*, 16-12-2001, σ.34

¹¹⁰⁴ Κασσιός Κ., Περπερίδου Δ-Γ., «Η απορρυπαντική συμβολή του αστικού πρασίνου στην ατμόσφαιρα της πόλης»

¹¹⁰⁵ χ.υ., «Αστόχησαν οι γεωτρήσεις, ζητούν νερό από την ΕΥΔΑΠ για το πράσινο(!)», *Η Καθημερινή*, 18-3-2004

¹¹⁰⁶ WWF Ελλάς (Ιούλιος 2004)., *Περιβαλλοντική αξιολόγηση της Ολυμπιάδας του 2004*, σ.8, Τερζής Γ.Π., «Από το μεγαλεπήβολο σχέδιο '2004, η άλλη Αττική, η άλλη Αθήνα' θα γίνει πραγματικότητα, τελικώς, μόλις το 10%», *Η Καθημερινή*, 24-4-2004

¹¹⁰⁷ Κασσιός Κ., Περπερίδου Δ-Γ., «Η απορρυπαντική συμβολή του αστικού πρασίνου στην ατμόσφαιρα της πόλης», WWF Ελλάς, *Περιβαλλοντική αξιολόγηση της Ολυμπιάδας του 2004*, σ.8,

¹¹⁰⁸ Τζαναβάρα Χ., «Το πρόγραμμα του ΥΠΕΧΩΔΕ και ο απολογισμός 2001-2004», *Ελευθεροτυπία*, 19-2-2004, Τζαναβάρα Χ., «Μην είδατε το πράσινο», *Ελευθεροτυπία*, 11-8-2005

μείωση από 2,7 σε 2m²/κάτοικο¹¹⁰⁹.

Παράλληλα, τα ολυμπιακά έργα κατασκευάσθηκαν στη συντριπτική τους πλειονότητα σε αδόμητους χώρους, συνήθως δημόσιους και ενίοτε δασικού χαρακτήρα, γεγονός που συνέβαλε προφανώς αρνητικά στην αύξηση των ελεύθερων χώρων πρασίνου ή εν δυνάμει πρασίνου του Λεκανοπεδίου και της Αττικής.

Αναμφίβολα στο ανατολικό αθηναϊκό ιστορικό κέντρο, οι ελεύθεροι χώροι αυξήθηκαν με τις πεζοδρομήσεις στην Πλάκα, το Εμπορικό Τρίγωνο, την πλατεία Μοναστηρακίου και τη δημιουργία του «Μεγάλου Περιπάτου» (Αρεοπαγίτου-Απ. Παύλου-Ερμού), αν και ουσιαστικά η έκτασή τους δεν εντυπωσιάζει, αφού συνολικά δεν υπερβαίνουν τα 50 στρέμματα, ενώ δεν οδήγησαν σε ουσιαστική αύξηση πράσινου, καθώς δεν περιλάμβαναν αξιολογες ποσοτικά φυτεύσεις.

Διεθνής εμπειρία:

Η ευρωπαϊκή εμπειρία στο μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό δείχνει ότι η μεγάλη πλειονότητα των προγραμμάτων ανάπτυξης και αναζωογόνησης των πόλεων που αναλύθηκαν, περιλαμβάνουν σαφείς και αποφασιστικές ενέργειες αύξησης του αστικού πράσινου και των ελεύθερων δημόσιων χώρων με τη δημιουργία δικτύων πεζοδρόμων, νέων πλατειών, πάρκων, τη δενδροφύτευση των δρόμων κοκ:

- Στην πυκνοδομημένη περικεντρική ζώνη της Βαρκελώνης, εφαρμόσθηκε ένα κολοσσιαίο πρόγραμμα, νέων ελεύθερων δημόσιων χώρων υψηλής ποιότητας που δημιούργησε διεθνώς «σχολή» στο σχεδιασμό ελεύθερων χώρων, το οποίο –όπως έχει ήδη αναφερθεί- προσέφερε στην πόλη κατά την περίοδο 1976-1994, νέες επιφάνειες 3.350 στρ. αυξάνοντας το εμβαδόν τους κατά 85%¹¹¹⁰.
- Στο Παρίσι, η ανάπτυξη του πυκνοδομημένου ιστορικού κέντρου (Beaubourg - Les Halles) περιλάμβανε τη δημιουργία ελεύθερων χώρων διαμορφωμένων σε αστικούς κήπους, εμβαδού μεγαλύτερου των 60 στρεμμάτων¹¹¹¹. Η δημιουργία του Parc de la Villette μετέτρεψε σε κήπους -που διεθνώς έχουν θεωρηθεί ως υπόδειγμα καινοτομίας και ποιότητας στο πεδίο της κηποτεχνίας- την εγκαταλελειμμένη ζώνη των παλαιών σφαγείων της πόλης, έκτασης 550 στρ.¹¹¹²
- Στο Σίδνεϋ (Αυστραλία), οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2000 χρησίμευσαν ως ευκαιρία για την αποκατάσταση μια βαριά μολυσμένης, περιοχής (Homebush Bay) που μετασχηματίσθηκε σε πάρκο (Bicentennial Park) εμβαδού 400 στρ.¹¹¹³, με την υλοποίηση μεγάλης κλίμακας φυτεύσεων, αφού ήδη το 1998, είχαν φυτευτεί 107.000 δένδρα και θάμνοι στην περιοχή των ολυμπιακών εγκαταστάσεων¹¹¹⁴.
- Στη Lille, η ανάπτυξη του κέντρου της πόλης περιέλαβε πλήθος πεζοδρομήσεων, πυκνή δενδροφύτευση των οδών, καθώς και εννέα νέα πάρκα, ένα μόνον από τα οποία υπερβαίνει σε έκταση τα 130 στρέμματα¹¹¹⁵.

¹¹⁰⁹ Γιάνναρου Λ., «Έγκλημα διάρκειας με το (μη) πράσινο», *Η Καθημερινή*, 24-5-2006, Γιάνναρου Λ., «Αθήνα μια πόλη σε βαθιά κρίση», *Η Καθημερινή*, 4-6-2006.

¹¹¹⁰ RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

¹¹¹¹ Στεφάνου Ι. κ.ά., *Αστική Ανάπτυξη*, σ.80-84.

¹¹¹² APUR, Atelier parisien d'urbanisme. «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin».

¹¹¹³ Beder S., «Sydney's Toxic Green Olympics».

¹¹¹⁴ WWF Ελλάς, *Περιβαλλοντική αξιολόγηση της Ολυμπιάδας του 2004*, σ.8

¹¹¹⁵ χ.υ., «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal».

- Στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης και ολοκληρωμένου ανασχεδιασμού του ιστορικού κέντρου του Manchester μετά τη βομβιστική επίθεση του 1996, το αστικό πράσινο αποτελούσε κυρίαρχο στοιχείο των διαμορφώσεων των δημόσιων χώρων, ενώ δημιουργήθηκε και ένα νέο μεγάλο αστικό άλσος σε άμεση γειτονία με το ιστορικό-εμπορικό κέντρο, αυξάνοντας την ελκυστικότητά του¹¹¹⁶.
- Στο πρόγραμμα αναζωογόνησης του προαστίου εργατικών πολυκατοικιών Finglas (Δουβλίνο, Ιρλανδία), τα νέα άλση, οι διαγωνισμοί κηποτεχνίας και καθαριότητας των δημόσιων χώρων, υποστήριξαν αποφασιστικά τη βελτίωση της ποιότητας ζωής, της εικόνας και της ελκυστικότητας του προαστίου και της κοινωνικής συνοχής¹¹¹⁷.

6.3.1.4.Τραμ

Η ιστορία της κατασκευής του νέου αθηναϊκού τραμ, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της σημασίας που είχε προσλάβει η εικόνα των επεμβάσεων και έργων στο μεταβιομηχανικό σχεδιασμό της Πρωτεύουσας:

Στο πρώτο της στάδιο, η πρόθεση κατασκευής ενός εκτεταμένου δικτύου τραμ, προβλήθηκε από την τότε κυβέρνηση (1981-1985), με το προφανώς αβάσιμο επιχείρημα ότι η κλίμακα μεγέθους της Πρωτεύουσας δε δικαιολογούσε δίκτυο μετρό, αιτιολογώντας τη ματαιώση των πολυδάπανων έργων του τελευταίου. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο Α.Τρίσης ως υπουργός ΧΟΠ, είχε ματαιώσει την κατασκευή του αθηναϊκού μετρό, αντιπροτείνοντας την δημιουργία ενός εκτεταμένου δικτύου τραμ (μήκους 100-200km), ως οικονομικότερου του μετρό και καταλληλότερου για την κλίμακα του Λεκανοπεδίου που όμως παρέμεινε στο στάδιο της ρητορικής.

Καθώς οι διεθνείς τάσεις του αστικού σχεδιασμού (αναπλάσεις κεντρικών περιοχών, πεζοδρομήσεις κοκ), έφεραν από τη δεκαετία του 1980 το τραμ ξανά στο προσκήνιο, το μέσον αυτό είχε προσλάβει έντονα συμβολικό χαρακτήρα, κοσμώντας επί χρόνια τις μακέτες των αναπλάσεων που εξαγγέλλονταν κατά καιρούς για την Πρωτεύουσα: η επιφανειακή κυκλοφορία του τραμ, έδινε τη δυνατότητα στις απεικονίσεις του να εξωραΐζουν τις εικονογραφήσεις των δημόσιων εξαγγελιών αστικού σχεδιασμού, πιστοποιώντας την αστική αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό, με την παραπομπή σε ειδυλλιακές εικόνες τόσο της «απωλεσθείσας» παλιάς νεοκλασικής Αθήνας, όσο και διάφορων ευρωπαϊκών μητροπόλεων, γνωστών για την ποιότητα του περιβάλλοντός τους. Έτσι, το τραμ, κατέληξε να θεωρείται αναγκαίο συστατικό του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, σε τέτοιο βαθμό που δεν φαινόταν απαραίτητη η αναφορά στο συγκεκριμένο περιεχόμενο του έργου: όπως αναφερόταν σε αθηναϊκή εφημερίδα¹¹¹⁸, τέσσερις καθηγητές του ΕΜΠ, ανακοίνωναν σε συνέντευξη τύπου σειρά πρωτοβουλιών για την κατασκευή του τραμ της Αθήνας· είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ούτε στη σταχυολόγηση των δηλώσεών τους, ούτε στο κείμενο του άρθρου υπήρχαν αναφορές σε συγκεκριμένες χωροθετήσεις του έργου: *«...για το τραμ της Αθήνας έχουν εκπονηθεί μέχρι σήμερα τρεις μελέτες και έχει παρουσιαστεί άλλη μια ολοκληρωμένη για το κέντρο της πόλης με τη λειτουργία του τραμ. Για τις μελέτες αυτές δεν έχει εκφράσει κανείς την*

¹¹¹⁶ RUDI, «Case Study: Rebuilding Manchester».

¹¹¹⁷ χ.υ., «The Finglas Enlivenment Project, Euronet/ICLEI Consortium».

¹¹¹⁸ χ.υ., «Συμφέροντα μπλοκάρουν το τραμ», *Ριζοσπάστης*, 8-3-1996

αντίθεσή του, όλοι συμφωνούν, αλλά δε γίνεται απολύτως τίποτα για την κατασκευή του έργου», «Το τραμ έχει συκοφαντηθεί στην Ελλάδα», «...η κατασκευή του τραμ είναι πλέον επιτακτική ανάγκη...», «...η κατασκευή του τραμ είναι θέμα πολιτικής επιλογής...», «...πόλεις σαν την Αθήνα είναι αδύνατον να λειτουργήσουν χωρίς τραμ...».

Οι ιδεαλιστικές, ρομαντικές ακόμη και μανιχαϊστικές αποχρώσεις που διάνθιζαν την επιχειρηματολογία των συντελεστών προώθησης και σχεδιασμού του έργου, φωτίζουν επίσης το βαθμό του συμβολικού, ιδεολογικού και εν τέλει, αποχωροποιημένου χαρακτήρα που είχε προσλάβει η ιδέα της κατασκευής τραμ στην Πρωτεύουσα:

- *Πράξη ευαισθησίας και ευθύνης για το κέντρο της Αθήνας και απότιση φόρου τιμής στη μνήμη του Αντώνη Τρίτση*, θα ήταν μια γραμμή τραμ στο Ιστορικό Κέντρο, υποστήριζε ο Κ.Λαλιώτης¹¹¹⁹.
- *Το τραμ είναι ένα μακρόσυρτο τράβελινγκ κινηματογραφικό, αυτό που γενιές κινηματογραφιστών ονειρεύτηκαν. Επίσης δεν είναι για όποιον βιάζεται, αλλά για όποιον θέλει να δει και να σκεφτεί μετακινούμενος*, υποστήριζε ο Γ.Χατζηγώγας¹¹²⁰.
- *Το τραμ χρειάζεται χώρο. Τον αφαιρεί από το αυτοκίνητο και τον δίνει στην πόλη. Ή τραμ ή αυτοκίνητο. Όσοι διαφωνούν με το τραμ μη κάνουν ότι δεν ξέρουν τι υπερασπίζονται. Αρνούνται την προοπτική μιας διαφορετικής Αθήνας και υπερασπίζονται μια αδιέξοδη κατάσταση γεμάτη προβλήματα*, υποστήριζε ο Θ.Βλαστός¹¹²¹.

Μετά το 1990, καθώς η προοπτική κατασκευής του μετρό είχε μειώσει την κλίμακά του μελλοντικού τραμ σε μία ή δύο γραμμές, μια ποικιλία προτάσεων για τη χωροθέτησή του, φωτίζει επίσης το γεγονός ότι μοναδική σταθερά για το ζήτημα παρέμενε η γενικευμένη πεποίθηση ότι το τραμ ήταν απαραίτητο στοιχείο της αναβάθμισης του αθηναϊκού αστικού χώρου:

- Ο Α.Τρίτσης ως δήμαρχος Αθηναίων (1991), πρότεινε τη δημιουργία μιας κυκλικής γραμμής τραμ στο Ιστορικό Κέντρο¹¹²².
- Το 1994, ο Δήμος Αθηναίων εκπόνησε μελέτη για μια γραμμή τραμ από τα Άνω Πατήσια μέχρι τη σχεδιαζόμενη κυκλική γραμμή του Ιστορικού Κέντρου και με επέκταση προς το Φάληρο¹¹²³.
- Το 1996-1997, οκτώ δήμοι του Λεκανοπεδίου, μεταξύ των οποίων και ο Δ.Α., διατύπωσαν μια νέα πρόταση, σύνδεσης της πλ. Αιγύπτου (Πεδίο του Άρεως) μέσω Ομονοίας, Συντάγματος και λ.Συγγρού με τα νότια παράλια του Σαρωνικού, με κύριους στόχους τη βελτίωση της πρόσβασης των κατοίκων του Λεκανοπεδίου στα παράλια του Σαρωνικού και την αισθητική αναβάθμιση της πόλης¹¹²⁴. Την ίδια περίοδο, ο Υπουργός ΠεΧωΔΕ Κ.Λαλιώτης, επέμενε στην πρόταση του εκλιπόντος Α.Τρίτση για

¹¹¹⁹ Τζαναβάρα Χ., «Λαλιώτης Αβραμόπουλος διαφώνησαν για τραμ», *Ελευθεροτυπία*, 19-11-1996, σ.56, Π.Γαλάτη, «Σε πορεία σύγκρουσης για το τραμ», *Η Καθημερινή*, 4-5-1997, σ.18

¹¹²⁰ Χατζηγώγας Γ., «Στο κλαμπ των μητροπόλεων», *Τα Νέα*, 25-08-2004, σ.Ρ07

¹¹²¹ Βλαστός Θ., «Το τραμ, για ποια Αθήνα;», *Η Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 6-3-2005, σ.16-19

¹¹²² Δήμος Αθηναίων, «Σύστημα τραμ για την ιστορική Αθήνα», Εταιρεία Μελετών Περιβάλλοντος, ΕΠΕ-DENCO, Σύμβ. Μηχ. 1991

¹¹²³ Δήμος Αθηναίων, «Σύστημα τραμ της Αθήνας - Τεχνική και Οικονομική Μελέτη Σκοπιμότητας», SEMALY-TRENDS-BECHTEL, 1994

¹¹²⁴ Δήμος Αθηναίων, «Μελέτη τραμ για τη σύνδεση του κέντρου της Αθήνας με τη θάλασσα», Αραβαντινός Α., Βλαστός Θ., Γκόλιας Ι., Πετράκης Κ., 1995

την κυκλική γραμμή τραμ του Ιστορικού Κέντρου¹¹²⁵.

- Το 1997, μια μελέτη του Δ.Πειραιώς, πρότεινε δύο γραμμές τραμ (Φρεατπύδα - Κερατσίνι, Χατζηκυριάκειο - Δέλτα Φαληρου), με την προοπτική σύνδεσης με τη γραμμή που είχαν προτείνει ήδη οι 8 Δήμοι (Δ.Α. κ.ά.)¹¹²⁶.

Επιπλέον, η ανάληψη της διοργάνωσης των ΟΑ2004, σήμαινε για τους συντελεστές διαμόρφωσης του σχεδιασμού, ότι το τραμ έπρεπε οπωσδήποτε να συμμετέχει στη νέα αθηναϊκή εικόνα το 2004· η υλοποίηση του έργου, έδειξε με σαφήνεια τη σημασία της εικόνας του για τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού:

Το 1999, παρουσιαζόταν από το Υπουργείο Μεταφορών, μια μελέτη που περιλάμβανε τα στοιχεία όλων σχεδόν των προηγούμενων προτάσεων, συνδέοντας τα Άνω Πατήσια με τη Γλυφάδα μέσω Ιστορικού Κέντρου και της λ. Συγγρού, σε ανταπόκριση με μια ακόμη γραμμή, κυκλική γύρω από την Ακρόπολη¹¹²⁷.

Ανεξάρτητα από τις όποιες εύλογες επιφυλάξεις για τη σκοπιμότητά του (π.χ. εκτός από το εύλογο ερώτημα πόσο χρησιμότερο από τα τρόλλεϋ, θα ήταν το πολύ λιγότερο ευέλικτο τραμ στην οδό Πατησίων, είναι εύκολο να προβλέψει κανείς πού θα διοχετευόταν η ήδη βεβαρυμμένη κυκλοφορία των τροχοφόρων εκεί, σε περίπτωση υλοποίησης του έργου: προφανώς στους στενούς δρόμους της Κυψέλης και των Πατησίων, υποβαθμίζοντας περαιτέρω αυτές τις πυκνοδομημένες οικιστικές γειτονιές), ένα τέτοιο φιλόδοξο έργο, τη στιγμή που η Πρωτεύουσα εισερχόταν στην «τελική ευθεία» προετοιμασίας για τους ΟΑ2004, δε φαινόταν να έχει καμιά τύχη, κατ' αρχήν για τους εξής λόγους.

- Απαιτούσε σημαντικές δαπάνες, οι οποίες προφανώς δεν περίσσευαν, καθώς ήδη κατασκευαζόταν ένα μεγάλο πλήθος ιδιαίτερα δαπανηρών έργων (αεροδρόμιο, οδικά έργα, μέσα σταθερής τροχιάς, αθλητικές εγκαταστάσεις, έργα αναπλάσεων κ.ά), απόλυτης προτεραιότητας εξ αιτίας της άμεσης σύνδεσής τους με τους ΟΑ2004. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι μόνο το κόστος του τμήματος της μελέτης που υλοποιήθηκε τελικά, υπερέβη τα 350 εκ. €. (120 δισ. δρχ.)
- Απαιτούσε μεγάλο και μη προβλέψιμο χρονικό διάστημα κατασκευής, καθώς περιλάμβανε τμήματα με ιδιαίτερες κατασκευαστικές απαιτήσεις: π.χ. η διέλευση από τη λ. Συγγρού προέβλεπε τμήμα υπόγειας διέλευσης και στάσεις στα σημεία των υπόγειων διαβάσεων με όλες τις αναγκαίες διευκολύνσεις (ανελκυστήρες, κυλιόμενες κλίμακες κτλ). Συνεπώς ήταν αδύνατη η κατασκευή του έργου μέχρι το 2004.
- Το τμήμα της κυκλικής διαδρομής στο Ιστορικό Κέντρο, εμπλεκόταν άμεσα με το έργο-πυλώνα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, την ΕΑΧΑ, απειλώντας την έγκαιρη ολοκλήρωσή του.

Όμως, όπως αναφέρθηκε ήδη, το τραμ είχε από χρόνια θεωρηθεί «εκ των ουκ άνευ» συστατικών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, στην οπτική των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησής του οποίου, η ύπαρξη και η

¹¹²⁵ Τζαναβάρα Χ., «Λαλιώτης Αβραμόπουλος διαφώνησαν για τραμ», *Ελευθεροτυπία*, 19-11-1996, σ.56, Γαλάτη Π., «Σε πορεία σύγκρουσης για το τραμ», *Η Καθημερινή*, 4-5-1997, σ.18

¹¹²⁶ χ.υ. «Το τραμ θα λειτουργήσει πάλι στον Πειραιά», *Η Καθημερινή*, 4-5-1997, σ.18

¹¹²⁷ Γιαουτζής Μ., «Προσδιορισμός Α' φάσης υλοποίησης συστήματος τραμ της Αθήνας: εφικτότητα, αξιολόγηση και ανάλυση επιπτώσεων», ΥΜΕ, ΕΜΠ-ΣΑΤΜ 1999

εικόνα του τραμ, αποτελούσαν ένα σημαντικό πιστοποιητικό εκσυγχρονισμού και περιβαλλοντικής αναβάθμισης της Πρωτεύουσας, κατά τα πρότυπα των επιτυχημένων μεταβιομηχανικών ευρωπαϊκών μητροπόλεων. Έτσι ένα αμιγώς τεχνικό ερώτημα -ο προσφορότερος τρόπος συγκοινωνιακής εξυπηρέτησης διαφορετικών αστικών διαδρομών- τέθηκε αντιστρόφως: η Αθήνα χρειάζεται τραμ, πού θα πρέπει να κατασκευασθεί;

Καθώς για να είναι υλοποιήσιμο το έργο, έπρεπε να συρρικνωθεί δραστικά, από τη συνολική μελέτη του Υπουργείου μεταφορών (1999, Άνω Πατήσια-Ιστορικό Κέντρο- Γλυφάδα, κυκλική γραμμή Ακρόπολης), επελέγη για υλοποίηση μόνο το τμήμα Σύνταγμα-παραλιακή ζώνη με εκπεφρασμένο στόχο *τη βελτίωση της πρόσβασης των κατοίκων του Λεκανοπεδίου στα παράλια του Σαρωνικού*: εν όψει των ΟΑ2004, φαινόταν ιδιαίτερα χρήσιμη μια σύνδεση σταθερής τροχιάς των ολυμπιακών εγκαταστάσεων Ελληνικού και Ν.Φαλήρου, ενώ η περιοχή αποτελούσε το βέλτιστο πεδίο επίδειξης του έργου διεθνώς. Για να είναι εφικτή οικονομικά και έγκαιρη η κατασκευή του έργου όμως¹¹²⁸, η διαδρομή επανασχεδιάστηκε, μέσω Ν.Κόσμου, Ν.Σμύρνης και Π.Φαλήρου, αποφεύγοντας τη λ.Συγγρού.

Για τις υπόλοιπες διαδρομές, προβλήθηκαν σταδιακά από τους συντελεστές διαμόρφωσης του σχεδιασμού, διάφορα -καθόλου πειστικά- επιχειρήματα που υποστήριζαν και νομιμοποιούσαν την εγκατάλειψη της υλοποίησής τους¹¹²⁹:

- Για την οδό Πατησίων διαγνώσθηκε αρνητική στάση και αντιδράσεις των κατοίκων.
- Για το Ιστορικό Κέντρο διατυπώθηκε η άποψη ότι το τραμ θα προσέκλυε ανεξέλεγκτη εμπορική ανάπτυξη, ενώ οι κραδασμοί των συρμών θα απειλούσαν τα αρχαία μνημεία.
- Κατά τις εκσκαφές στη λ.Αμαλίας -Πύλη του Αδριανού- είχαν βρεθεί αρχαία και θεωρήθηκε αδύνατη η διέλευση της γραμμής προς τη λ.Συγγρού.
- Για την εγκατάλειψη της διέλευσης των συρμών από τη λ.Συγγρού, υποστηρίχθηκε επίσης (α)ότι το πλάτος της έπρεπε να παραμείνει αμείωτο ώστε να είναι δυνατή η ταχεία εκκένωση της πόλης σε ενδεχόμενο φυσικών καταστροφών και (β)ότι η λεωφόρος ήταν ακατάλληλη για τη διέλευση του τραμ, αφού θα εξυπηρετούσε μόνο τους εργαζόμενους στα κτίρια γραφείων, ενώ οι υπόγειες διαβάσεις πεζών ήσαν ανασφαλείς κοκ.

Όπου υπάρχει θέληση, υπάρχει και τρόπος, αναφέρει ένα αγγλικό ρητό και καθώς η θέληση ήταν να υλοποιηθεί το τραμ οπωσδήποτε πριν την τέλεση των ΟΑ2004, τα προηγούμενα επιχειρήματα, απλώς επιχειρούσαν να καλύψουν τις δυσχέρειες τεκμηρίωσης των περικοπών και τροποποιήσεων των διαδρομών του έργου.

Π.χ. η επιχειρηματολογία της εταιρίας Τραμ ΑΕ πρόβαλλε τον ευνοϊκό ρόλο που θα διαδραμάτιζε το ίδιο το τραμ με τη διέλευσή του από τη διαδρομή της νέας του χάραξης, αναβαθμίζοντας τις περιοχές Ν.Κόσμου, Ν.Σμύρνης

¹¹²⁸ Σταθόπουλος Α., Πυργίδης Κ., «Γνωμοδότηση για τη δημιουργία ενός μοντέρνου συστήματος τραμ στην Αθήνα», ΥΜΕ 2000, Μπουλούκος Π., «Από πού θα περάσει το τραμ», *Ελευθεροτυπία*, 24-12-2000, σ.Α46

¹¹²⁹ Αλεξανδρόπουλος Ν., «Το τραμ εχθρικό για την Ακρόπολη», *Η Καθημερινή*, 26-7-1998, σ.30, Χατζήγιωαννίδου Ε., «Τραμ: μια λαμπρή ιδέα κολλάει στις ράγες», *Η Καθημερινή*, 31-3-2002, σ.20

κτλ, ενώ η υποστηρικτική επιχειρηματολογία της νέας διαδρομής θεωρούσε ότι η κατάσταση της λ.Συγγρού δε θα επηρεαζόταν θετικά από τη διέλευση του τραμ, έτσι ώστε το τελευταίο θα εξυπηρετούσε μόνο τα γραφεία· όμως αντιθέτως, η διέλευση του τραμ θα μπορούσε αντίστοιχα, να αναβαθμίσει τον υποβαθμισμένο και έρημο από πεζούς κατά τις βραδυνές ώρες οδικό άξονα, μεταβάλλοντας θετικά το χαρακτήρα του εμπορίου του, αναζωογονώντας οικιστικά τις εκατέρωθεν ζώνες Ν.Σμύρνης και Καλλιθέας και εξυπηρετώντας τους κατοίκους των δύο πυκνοδομημένων δήμων.

Η αλλαγή χάραξης της διαδρομής του τραμ, υπήρξε μια βεβιασμένη επιλογή, ώστε να καταστεί πάση θυσία εφικτή η ολοκλήρωση και η παρουσία του στο περιβάλλον των «ολυμπιακών διαδρομών» το 2004, χωρίς να επιδειχθεί ιδιαίτερη προσοχή στην αποτελεσματικότητά του, ως συγκοινωνιακού μέσου: ήταν ένα έργο που καθοριζόταν κυρίως από την ανάγκη να επιδειχθεί, ως στοιχείο εκσυγχρονισμού και περιβαλλοντικής ποιότητας, ένα έργο αυτοσκοπός, όπως επεσήμαινε ο καθηγητής Κ.Αμπακούμκιν.

Η προηγούμενη επιλογή αντιμετώπισε επίσης έντονη κριτική από αρκετούς επαίοντες:

- *Γιατί να πάρεις το τραμ (που ακολουθεί τους περίπλοκους δρόμους του Ν. Κόσμου, της Ν. Σμύρνης και του Π. Φαλήρου), αφού τρέχει στη Συγγρού με 100;* ρωτούσε ο Θ.Βλαστός¹¹³⁰.
- Ο Κ.Αμπακούμκιν και ο πρώην Δήμαρχος Αθηναίων Ν.Γιατράκος, υποστήριζαν ότι η μελέτη της νέας χάραξης του τραμ, ήταν μη βιώσιμη, αποσπασματική, με βασικές ελλείψεις, οδήγησε σε σημαντικές καταστροφές υψηλού πρασίνου (700 δένδρων στο Π.Φάληρο), ενώ οι διαδικασίες ενημέρωσης των κατοίκων υπήρξαν ιδιαίτερα ελλείψεις και είχαν διαφημιστικό χαρακτήρα¹¹³¹.
- Ο Ι.Γκόλιας επεσήμαινε ότι *το τραμ κατασκευάζεται με μοναδικό κριτήριο την κάλυψη των αναγκών των ΟΑ2004*, απαριθμώντας την έλλειψη μιας σειράς μελετών, αναγκαίων για τον ορθό σχεδιασμό του έργου¹¹³².
- Το αποτέλεσμα της νέας χάραξης ήταν πράγματι, να μην είναι το τραμ για όποιον βιάζεται¹¹³³, αλλά να έχει τόσο χαμηλή ταχύτητα που δεν υπήρξε καθόλου ελκυστικό για το επιβατικό κοινό, παρά μόνο για μικρές διαδρομές: το 2005 είχε μόνο το ~65% της επιβατικής κίνησης που προέβλεπαν οι μελέτες του έργου¹¹³⁴. Με τη έννοια αυτή, είναι εύλογο να υποστηριχθεί ότι απέτυχε να βελτιώσει την πρόσβαση των κατοίκων του Λεκανοπεδίου στα παράλια του Σαρωνικού, σύμφωνα με τις φιλοδοξίες των σχετικών μελετών (1996-1999). Η κύρια συμβολή του τραμ, φαίνεται να είναι η διασύνδεση των πλεονεκτικών νοτιοανατολικών προαστίων μεταξύ τους και με το παραλιακό μέτωπο.

Επιπλέον, αν και η επιχειρηματολογία για τη νέα αυτή χάραξη του τραμ, υποστήριζε ότι η διέλευσή του θα αναβάθμιζε τις παρακείμενες περιοχές

¹¹³⁰ Βλαστός Θ., «Το τραμ, για ποια Αθήνα;» *Η Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 6-3-2005, σ.16-19

¹¹³¹ Αμπακούμκιν Κ., «Το τραμ δε μπορεί να είναι αυτοσκοπός», *Ελευθεροτυπία*, 22-2-2002, σ.48, Γιατράκος Ν., «Ναι ή όχι στο τραμ;» *Ελευθεροτυπία*, 24-12-2001, σ.51

¹¹³² Καρκαγιαννης Α., «Αχρηστο δαπανηρό και βλαβερό το τραμ της παραλίας», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002, Χατζηϊωαννίδου Ε., «Τραμ: μια λαμπρή ιδέα κολλάει στις ράγες», *Η Καθημερινή*, 31-3-2002, σ.20

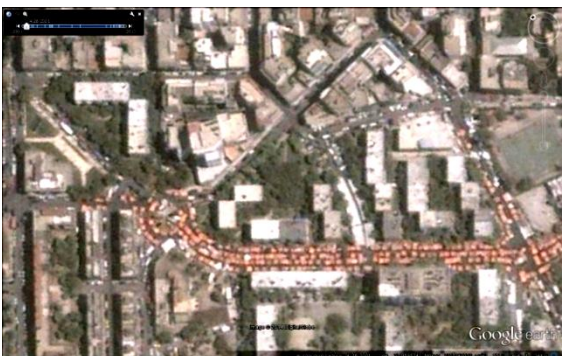
¹¹³³ Χατζηγώγας Γ., «Στο κλαμπ των μητροπόλεων», *Τα Νέα*, 25-08-2004, σ.Ρ07

¹¹³⁴ Χατζηϊωαννίδου Ε., «Ασυνεννοησία υπουργείων για το τραμ», *Η Καθημερινή*, 6-11-2005

κατοικίας¹¹³⁵, ούτε η Νέα Σμύρνη, ούτε το Π.Φάληρο συνιστούσαν υποβαθμισμένες περιοχές. Η μόνη υποβαθμισμένη περιοχή διέλευσης του τραμ είναι ο Ν.Κόσμος, εκεί όμως η πρόχειρη και άστοχη διαμόρφωσή των γραμμών, αχρήστευσε τη μοναδική πρόσφορη για πεζοδρόμηση οδό της περιοχής (οδός Κασομούλη, πλάτους 20m και μήκους 680m, με κυριολεκτικά μηδενική οδική κυκλοφοριακή σημασία, στο Δουργούτι, ιστορικό προσφυγικό συγκρότημα πολυκατοικιών)¹¹³⁶, απομακρύνοντας επίσης τη μεγάλη λαϊκή αγορά του Ν.Κόσμου, η μεταφορά της οποίας σε αντίθεση με την προηγούμενη θέση της, επιβαρύνει σημαντικά την κυκλοφορία αφού μετατοπίστηκε στην οδό Σαρκουδίνου πλάτους 12m με αξιόλογη κυκλοφοριακή σημασία (συνδέει τις οδούς Η.Ηλιού-Α.Φραντζή). Ουσιαστικά η οδός Κασομούλη ήταν ένας ελεύθερος δημόσιος χώρος, ζωτικός για την ποιότητα ζωής της πυκνοδομημένης πόλης που αχρηστεύθηκε από το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό. Σε κάθε περίπτωση, ούτε οι κάτοικοι, ούτε οι αυτοδιοικήσεις της Νέας Σμύρνης και του Π.Φαλήρου υποδέχθηκαν το έργο ευνοϊκά, καθώς οι αντιδράσεις τους κατά την κατασκευή του, περιλάμβαναν προσφυγές στη δικαιοσύνη και πολλές δυναμικές κινητοποιήσεις

Ε-8. Δουργούτι 1982 - Δουργούτι 2014.

Πηγή: www.google.gr/mapsΠηγή: www.google.gr/maps

X-9. Δουργούτι 2001 - Δουργούτι 2014.

Πηγή: www.google.gr/maps

Διεθνής εμπειρία:

- Στο παρισινό πολεοδομικό συγκρότημα, δημιουργήθηκαν από το 1992 μέχρι σήμερα, οκτώ γραμμές τραμ¹¹³⁷, με σκοπό την περιμετρική τοπική διασύνδεση των προαστίων της πόλης μεταξύ τους και προτεραιότητα

¹¹³⁵ Σταθόπουλος Α., Πυργίδης Κ., «Γνωμοδότηση για τη δημιουργία ενός μοντέρνου συστήματος τραμ στην Αθήνα», ΥΜΕ 2000, Π.Μπουλούκος, «Από πού θα περάσει το τραμ», *Ελευθεροτυπία*, 24-12-2000, σ.Α46

¹¹³⁶ Bobolos N., *Réhabilitation du quartier Dourgouti à Athènes*

¹¹³⁷ Plans Tramway, www.ratp.fr/fr/ratp/c_23634/plans-tramway/

στα βορειοανατολικά υποβαθμισμένα προάστια, έτσι ώστε να αξιοποιείται με εύστοχο τρόπο ο χαρακτήρας του μέσου, των μικρών σχετικά ταχυτήτων που αναπτύσσει και της ευχέρειας των συχνών στάσεων: η χάραξη έγινε σε περιφερειακούς άξονες με επαρκές εύρος, σε συνδυασμό με διαμορφώσεις των πεζοδρομίων, δημιουργία ποδηλατοδρόμων και δενδροφυτεύσεις¹¹³⁸, επιτυγχάνοντας την αξιόπιστη τοπική διασύνδεση των προαστίων μεταξύ τους, τη μείωση της οδικής κυκλοφορίας και τη βιώσιμη κινητικότητα, την αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και την ενίσχυση της λειτουργικής συνοχής της παρισινής περιφέρειας.

Χ-10. Δίκτυο τραμ στο Παρίσι (Île de France).

Πηγή: <http://www.iledefrance.fr/fil-actus-region/grand-retour-du-tramway>

- Στη Στοκχόλμη για την εσωτερική συγκοινωνιακή εξυπηρέτηση της νέας γειτονιάς Hammarby Sjöstad, (25.000 κατοίκων) που αποτέλεσε παγκόσμιας εμβέλειας πρότυπο καινοτόμου, βιώσιμου σχεδιασμού, δημιουργήθηκε μια γραμμή τραμ που τροφοδοτείται με ηλ. ενέργεια παραγόμενη στο εργοστάσιο επεξεργασίας και ανακύκλωσης αποβλήτων του οικισμού. Ο συνδυασμός της λειτουργίας του τραμ με τον κατάλληλο αστικό σχεδιασμό, αποτέλεσε τη βάση επίτευξης του στόχου να πραγματοποιείται το 80% των μετακινήσεων στο Hammarby Sjöstad με δημόσιες συγκοινωνίες, ποδήλατα και με τα πόδια¹¹³⁹, έτσι ώστε να μειώνεται η χρήση των ΙΧ αυτοκινήτων στο ελάχιστο.

6.3.2. Νέες κατασκευές σε αδόμητη γη εναντίον επανάχρησης

Προτίμηση νέων κατασκευών σε αδόμητη, δημόσια γη, περιστατικές εκτάσεις, εκτάσεις πρασίνου και αποφυγή ανάκτησης και επανάχρησης αποβιομηχανισμένου, αδραντοποιημένου ή υποχρησιμοποιούμενου κτιριακού δυναμικού, βιομηχανικά μολυσμένων εδαφών κοκ:

Αφ' ενός, όπως επισημαίνει ο γ.γ. Ολυμπιακής Αξιοποίησης Σ.Κλαδάς¹¹⁴⁰ οι εγκαταστάσεις χωροθετήθηκαν με γνώμονα το ιδιοκτησιακό καθεστώς της γης, δηλ. σε γη που ανήκε στο Δημόσιο, έτσι ώστε δεν αξιοποιήθηκε η δυνατότητα ανάκτησης και ανάπλασης αδραντοποιημένων ζωνών. Αφ' ετέρου, αν και ήταν εύλογη η αναγκαιότητα νέων κατασκευών για τις περισσότερες αθλητικές εγκαταστάσεις, η ίδια πρακτική εφαρμόστηκε και στα υπόλοιπα έργα (γραφεία, ξενώνες κοκ) καθώς ελάχιστες υπήρξαν οι περιπτώσεις επεμβάσεων ανακαίνισης και επαναχρησιμοποίησης αδρανούς κτιριακού δυναμικού, όπως η έδρα της ΕΟΟΑ Αθήνα 2004 ΑΕ στη Ν.Ιωνία, ή ευρύτερων επεμβάσεων ανάκτησης κτιριακού αποθέματος σε δομημένες περιοχές.

¹¹³⁸ Münchner Verkehrsgesellschaft mbH, *The Modern Tram in Europe*

¹¹³⁹ GlashusEtt, *Hammarby Sjöstad-a unique environmental project in Stockholm*

¹¹⁴⁰ Κλαδάς Σ., «Νέες προοπτικές ανάπτυξης 12 μήνες μετά: Μύθοι και πραγματικότητα». *Η Καθημερινή*, 24-8-2005

- Μεγάλη έκταση του ΟΕΚ στο Μαρούσι που προοριζόταν για την ανέγερση εργατικών κατοικιών, χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή εγκαταστάσεων φιλοξενίας δημοσιογράφων, ενώ αφού πολλαπλασιάστηκε ο συντελεστής εκμετάλλευσης της γης, με πρόσχημα τις ανάγκες των Αγώνων, κατασκευάστηκε εκεί και το εμπορικό κέντρο The Mall Athens.
- Σημαντικό –και το ευνοϊκότερο- τμήμα του λόφου Σελεπίτσαρι στη Νίκαια, ο οποίος είχε επί δεκαπενταετία διαφημισθεί ως ένα νέο δημόσιο άλσος για τα πυκνοδομημένα και πολεοδομικά υποβαθμισμένα νοτιοδυτικά προάστια, καταλήφθηκε από το ολυμπιακό γυμναστήριο άρσης βαρών.

X-11. Σελεπίτσαρι, 1998. Πηγή: www.minenv.gr X-12. Σελεπίτσαρι, 2001. Πηγή: www.google.gr/maps

- Για την κατασκευή του Ολυμπιακού χωριού και του Ολυμπιακού γυμναστηρίου στο Γαλάτσι, απαλλοτριώθηκε εκτός σχεδίου γη, η οποία μάλιστα στη δεύτερη περίπτωση ήταν προηγουμένως χαρακτηρισμένη ως αναδασωτέα, ενώ είχε επί δεκαετίες διεκδικηθεί από την τοπική κοινωνία ως κοινόχρηστος χώρος πρασίνου.
- Το Ολυμπιακό χωριό και οι ολυμπιακές εγκαταστάσεις σκοπευτηρίου και ιππασίας, κατέλαβαν μεγάλες, εκτός σχεδίου αδόμητες εκτάσεις στο βόρειο Λεκανοπέδιο και τα Μεσόγεια, επεκτείνοντας τον αστικό ιστό.

Είναι εύλογο το συμπέρασμα ότι η επιλογή αυτή εξυπηρετούσε (α)τον περιορισμό του κόστους απόκτηση της αναγκαίας γης και (β)την άρτια και έγκαιρη εκτέλεση των αναγκαίων έργων και επεμβάσεων, με την αποφυγή πιθανών εμπλοκών που πιθανόν να προέκυπταν σε περιπτώσεις ανάκτησης και επανάχρησης αδρανοποιημένων κτιρίων και εδαφών, όπως με ζητήματα ιδιοκτησιακού καθεστώτος, δικαστικών διεκδικήσεων, της νομοθεσίας για τα προστατευόμενα (διατηρητέα) κτίσματα κοκ. Εν γένει άλλωστε, η μελέτη και κατασκευή νέων έργων σε αδόμητη γη, έχει κατά κανόνα σημαντικά λιγότερες μελετητικές απαιτήσεις και κόστος από ανάλογες εργασίες ανάκτησης και επαναχρησιμοποίησης αδρανοποιημένων εδαφών και υφιστάμενων κτιρίων. Επί πλέον, στο πλαίσιο της επικέντρωσης του σχεδιασμού στην εικόνα της Πρωτεύουσας, οι νέες κατασκευές, παρείχαν μορφολογική ελευθερία, επιτρέποντας την κατασκευή εντυπωσιακών κτιρίων και εγκαταστάσεων σε ρυθμό high-tech, η κυριαρχία του οποίου –όπως έχει ήδη εξηγηθεί- είχε αποτελέσει στρατηγική επιλογή του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού. Συγχρόνως όμως, η πρακτική αυτή οδηγούσε:

- Σε μείωση των αδόμητων και ελεύθερων χώρων της Πρωτεύουσας και δέσμευση οικοδομήσιμης δημόσιας γης που ενίοτε προοριζόταν για κοινωνικούς σκοπούς και συχνά οικοδομήθηκε με υπερβολικούς συντελεστές εκμετάλλευσης.
- Σε επέκταση του αστικού ιστού του πολεοδομικού συγκροτήματος της Πρωτεύουσας.
- Σε απώλεια της ευκαιρίας: (α)ανάκτησης υποβαθμισμένων εδαφών (βιομηχανικών ερειπίων, σκουπιδοτόπων, μολυσμένων βιομηχανικών/αποβιομηχανισμένων εδαφών), όπως π.χ. οι περιοχές Ελαιώνα, Δραπετσώνας, Α.Λιοσίων-Φυλής, Σκαραμαγκά, με σκοπό την επωφελή τους επανένταξη στον αστικό ιστό, στη βάση των αρχών του βιώσιμου σχεδιασμού, με νέες χρήσεις που θα συνδύαζαν αναπτυξιακούς, περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους και (β)αξιοποίησης αχρηστευμένου κτιριακού δυναμικού, το οποίο είτε σε αδρανοποιημένες ζώνες είτε μέσα στον αστικό ιστό, αφθονεί στο Λεκανοπέδιο, περιλαμβάνοντας πληθώρα ιστορικών κτιρίων· η ευέλικτη επαναχρησιμοποίηση τέτοιων κτιρίων στο πλαίσιο προετοιμασίας της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων, θα εμπειρείχε σημαντικές προοπτικές στο πεδίο της χωρικής αναβάθμισης και της κοινωνικής και οικονομικής αναζωογόνησης υποβαθμισμένων περιοχών. Σε κάθε περίπτωση, πλήθος αδρανοποιημένων εδαφών, κτιρίων και συνόλων, βιομηχανικών, οικιστικών κ.ά. με ιστορική, αρχιτεκτονική και λειτουργική αξία και με ποικίλες και σημαντικές δυνατότητες αξιοποίησης, παρέμειναν εγκαταλελειμμένα και ερειπωμένα, εξακολουθώντας να υποβαθμίζουν πολύπλευρα τις περιοχές στις οποίες βρίσκονται, ενώ θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν πυρήνες χωρικής, κοινωνικής και οικονομικής αναβάθμισης.

Εν κατακλείδι, η πρακτική της προτίμησης νέων κατασκευών, σε αδόμητη, δημόσια συνήθως γη και της αποφυγής μεθόδων ανάκτησης και επανάχρησης αποβιομηχανισμένου, αδρανοποιημένου ή υποχρησιμοποιούμενου κτιριακού δυναμικού, βιομηχανικά μολυσμένων εδαφών κοκ, όχι μόνο οδηγούσε στην απώλεια της ευκαιρίας να συμβάλει ο σχεδιασμός στη βελτίωση των όρων βιωσιμότητας και ποιότητας του αθηναϊκού αστικού περιβάλλοντος που θα καθιστούσε το Λεκανοπέδιο ελκυστικότερο σε κατοίκους, εργαζόμενους, επισκέπτες και επενδυτές, αλλά επέφερε πραγματική επιδείνωση της βιωσιμότητας του αθηναϊκού πολεοδομικού συγκροτήματος.

Διεθνής εμπειρία:

- Στη Βαρκελώνη¹¹⁴¹, στο πλαίσιο προετοιμασίας της διοργάνωσης των ΟΑ1992, πραγματοποιήθηκε η ανάκτηση και ανάπτυξη δυο αποβιομηχανισμένων και ιδιαίτερα υποβαθμισμένων παραλιακών ζωνών, η οποία οδήγησε στην ουσιαστική επανασύνδεση της πόλης με τη θάλασσα (των χώρων του παλιού εμπορικού λιμανιού και της παράκτιας εγκαταλελειμμένης βιομηχανικής περιοχής), έτσι ώστε συνδυάσθηκε η αποκατάσταση της σύνδεσης της πόλης με την ακτή, με τη σχεδιαστική καινοτομία και την οικονομική ανάπτυξη.
- Στο Σύδνεϋ, η ανάπτυξη των εγκαταστάσεων για τους ΟΑ2000 έγινε κατά

¹¹⁴¹ RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

μεγάλο μέρος στην περιοχή *Homebush Bay*, μια βαριά μολυσμένη, αποβιομηχανισμένη ζώνη. Η επιλογή αυτή οδήγησε στο δραστικό καθαρισμό της περιοχής από τα τοξικά απόβλητα και στη δημιουργία ενός πάρκου αποκατάστασης του φυσικού περιβάλλοντος και αναψυχής (*Bicentennial Park*) εμβαδού 400 στρ.¹¹⁴².

- Στο Δουβλίνο, η ερημωμένη κεντρική γειτονιά *Temple Bar*, η κατεδάφιση της οποίας για τη δημιουργία σταθμού λεωφορείων είχε πρακτικά εγκαταλειφθεί, ανακτήθηκε, ανακαινίσθηκε και αναζωογονήθηκε μεσ' από ένα ευέλικτο, σύνθετο και σε μεγάλο βαθμό καθοδηγούμενο από την τοπική κοινωνία πρόγραμμα, επιτυγχάνοντας: (α)την οριστική ματαίωση εκτεταμένων κατεδαφίσεων και εγκατάστασης μιας επιβαρυντικής και ρυπογόνου λειτουργίας στο εσωτερικό της πόλης, (β)την ανάκτηση με υψηλές ποιοτικές προδιαγραφές, μιας εκτεταμένης, αδρανοποιημένης από δεκαετίες, αστικής περιοχής και τη δημιουργική απόδοσή της στους πολίτες, (γ)την ευέλικτη, θετική ανταπόκριση του δημόσιου τομέα, σε μια αυθόρμητη, συγκυριακή, συλλογική δράση κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, από την νεολαία της πόλης, (δ)την υλοποίηση μιας ενοποιητικής και αναζωογονητικής επέμβασης αστικής ανάπλασης που εμπλούτισε την πόλη και τον πολιτισμό της, (ε)την επιτυχή αξιοποίηση μιας ευκαιρίας κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, του είδους που συνήθως καταστέλλεται από την εμπορευματοποίηση ή την περιθωριοποίηση και (στ)τον ισορροπημένο και δημιουργικό συνδυασμό, δημόσιας επέμβασης και μικρής κλίμακας ιδιωτικών επενδύσεων¹¹⁴³.
- Στο Λονδίνο, η περιοχή του παλιού εμπορικού λιμανιού (*Docklands*) που ήδη από τη δεκαετία του 1960 είχε οδηγηθεί σε παρακμή και αποβιομηχάνιση, βρισκόταν το 1980 σε κατάσταση πλήρους κοινωνικο-οικονομικής ερήμωσης. Η ανάκτησή της περιοχής επιδιώχθηκε με στόχο τη λειτουργική επανένταξη των *Docklands* στην κοινωνικο-οικονομική ζωή της πόλης, με τρόπο που θα προωθούσε συγχρόνως τη συνολική λειτουργικότητα και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα της Πρωτεύουσας. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκε (α)εκτεταμένη ανάκτηση και επαναχρησιμοποίηση του υφιστάμενου ιστορικού, διατηρητέου κτιριακού δυναμικού (αποθήκες, εργοστάσια κοκ) με τη μετατροπή τους σε κτίρια γραφείων, τουριστικές εγκαταστάσεις (καταλύματα, χώρους εστίασης και αναψυχής), (β)ανακαίνιση των χιλιάδων υφισταμένων κατοικιών, με υψηλές σχεδιαστικές και κατασκευαστικές προδιαγραφές και (γ)συντήρηση και ανακαίνιση μεγάλου αριθμού άλλων ιστορικών κατασκευών και στοιχείων του παρελθόντος (κανάλια, γέφυρες, λιθόστρωτα οδοστρώματα κ.ά.)^{1144,1145}.
- Στη Λισαβόνα, για τη διοργάνωση της διεθνούς έκθεσης *Expo 98*, χρησιμοποιήθηκε μια παραπτοάμια αποβιομηχανισμένη περιοχή, όπου δημιουργήθηκε το *Πάρκο των Εθνών (Parque das Nações)*. Η ανάκτηση και ανάπτυξη της περιοχής, εμβαδού ~3.400 στρ. περιλάμβανε τον

¹¹⁴² Beder S., «Sydney's Toxic Green Olympics», Σχίζας Γ., «Πολεοδομικός εμπειρισμός και Ολυμπιακά έργα», σ.79.

¹¹⁴³ Temple Bar Properties, «A new life», *Evolution of Temple Bar*.

¹¹⁴⁴ Department of the Environment, Transport and Regions (DETR), *Regeneration Research Summary: Regenerating London Docklands (No.16/1998)*.

¹¹⁴⁵ Στεφάνου Ι., Χατζοπούλου Α. κ.ά. *Αστική ανάπτυξη*, σ.92-101.

καθαρισμό της έκτασης, τη δημιουργία υποδομών, εκτεταμένων ελεύθερων δημόσιων χώρων και πράσινου, εκατοντάδων νέων κατοικιών, εμπορικών και ψυχαγωγικών χρήσεων, εκθεσιακών και συνεδριακών χώρων, μουσείων, ενός από τα μεγαλύτερα ενυδρεία στον κόσμο κ.ά. Η επέμβαση ανάκτησης της αποβιομηχανισμένης ζώνης, οδήγησε έτσι στη γέννηση μιας σύγχρονης, μεταβιομηχανικής πόλης, 15.000 κατοίκων, με κύρια χαρακτηριστικά τον πρωτοποριακό, ποιοτικό σχεδιασμό και πλήθος δραστηριοτήτων που συμβάλλουν στην καλύτερη ποιότητα ζωής στην πόλη, την πολύπλευρη ελκυστικότητα της Λισαβώνας, την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία των κατοίκων της¹¹⁴⁶.

- Στη Στοκχόλμη, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η επέκταση του κεντρικού πυκνοδομημένου τομέα της πόλης πραγματοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό με τη ανάπτυξη της νέας γειτονιάς Hammarby Sjöstad, 10.000 νέων κατοικιών για 25.000 κατοίκους. Το πρόγραμμα που αποφασίστηκε, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από τη μητροπολιτική αυτοδιοίκηση της σουηδικής πρωτεύουσας σε συνεργασία με πολλές εξειδικευμένες κατασκευαστικές επιχειρήσεις, συνδύασε την ανάκτηση και την απορρύπανση μιας αποβιομηχανισμένης, μολυσμένης ζώνης με τη δημιουργία μιας καινοτόμου γειτονιάς κατοικιών, με κύρια χαρακτηριστικά τον αειφόρο σχεδιασμό, τη δημιουργία άφθονων νέων ελεύθερων χώρων πρασίνου και την υψηλή ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος και των κατοικιών¹¹⁴⁷.

Ε-9. Στοκχόλμη, Hammarby Sjöstad.

6.3.3. Μόνιμες εγκαταστάσεις εναντίον ευέλικτων κατασκευών

Επιλογή μόνιμων, άκαμπτων πολυτελών κατασκευών και αποκλεισμός ευέλικτων, ιδίως λυόμενων και μεταβλητών εγκαταστάσεων:

Αν και αρχικά (στο φάκελο υποψηφιότητας της Αθήνας για τους Ολυμπιακούς αγώνες 2004) είχε προβληθεί μια μεικτή στρατηγική προσωρινών και μόνιμων κατασκευών, ακολούθως, σύμφωνα με τη ρητορική του πολιτικού συστήματος που έχει ήδη αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο,

¹¹⁴⁶ Portal das Naçoes, «Parque das Naçoes», Θεοδωρατος Μ. «Νέοι δρόμοι στο αστικό τοπίο», *Η Καθημερινή*, 28-10-2005.

¹¹⁴⁷ Stockholm City Development Administration, «Hammarby Sjöstad 2006», World Clean Energy Awards, «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad».

υποστηρίχθηκε ότι προορισμός των ολυμπιακών αθλητικών εγκαταστάσεων μετά τους αγώνες, ήταν η απόδοσή τους στην κοινωνία με τη μορφή και κατά κανόνα με τις χρήσεις που είχαν· στο πλαίσιο αυτής της ρητορικής, εμφανιζόταν συνεπώς εύλογο, οι εγκαταστάσεις αυτές να είναι μόνιμες, αφού δε θα υπήρχε ουσιαστική ανάγκη ευελιξίας στην κατασκευή ή τη χρήση τους.

Στο πλαίσιο επικράτησης αυτής της ρητορικής, η επιλογή εγκατάλειψης της αρχικής μεικτής στρατηγικής προσωρινών και μόνιμων κατασκευών και ο αποκλειστικός προσανατολισμός σε βαριές και μόνιμες, για το 95% του συνόλου των ολυμπιακών εγκαταστάσεων¹¹⁴⁸, εμφάνισε ισχυρή εκπροσώπηση στις τάξεις των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, δηλ. της κυβέρνησης, της αξ. αντιπολίτευσης και του επιχειρηματικού κόσμου: *Προτάθηκε τα Ολυμπιακά αθλητικά έργα να κατασκευαστούν ως προσωρινά, δηλαδή μόνο για το μήνα των Αγώνων και μετά να αποξηλωθούν. Κάποιοι ισχυρίζονται ότι έτσι οι Αγώνες θα κόστιζαν λιγότερο. Αν αυτό είναι το μόνο κριτήριο, έχουν δίκιο. Αν κριτήριο είναι να ανανεώνεις την πόλη σου με υποδομές που αντέχουν στο χρόνο, υποστηρίζουν το κοινό καλό και εντάσσονται σε ένα δίκτυο υπερτοπικών πόλων αθλητισμού, αναψυχής και τουρισμού, έχουν άδικο*, υποστήριζε ο Κ.Καρτάλης (γ.γ. Ολυμπιακών αγώνων στο υπ. πολιτισμού, 2001-2004)¹¹⁴⁹. Ανάλογη πίεση ασκούσε και η αξιωματική αντιπολίτευση της εποχής για την εγκατάλειψη της προοπτικής να κατασκευασθούν ορισμένες λυόμενες εγκαταστάσεις, υπονοώντας ότι η κυβέρνηση σκόπευε να εξαπατήσει τον ελληνικό λαό, κατασκευάζοντας ευτελή ολυμπιακά έργα: *Από τους σύγχρονους Παρθενώνες που υποσχόταν η κυβέρνηση (...) έχουμε καταλήξει στις λυόμενες κατασκευές και τα προκάτ*, υποστήριζε η Φ.Πάλλη-Πετραλιά¹¹⁵⁰. Σύμφωνα με σχετικό δημοσίευμα, φαίνεται ότι και η εκπρόσωπος του επιχειρηματικού κόσμου Γ.Αγγελοπούλου προωθούσε δαπανηρές επιλογές στα έργα και τις εγκαταστάσεις: ο υπ. Πολιτισμού Ε.Βενιζέλος φερόταν να της καταλογίζει ότι αναλάμβανε έναντι της ΔΟΕ υποχρεώσεις που εξέθεταν την κυβέρνηση σε σχέση κυρίως με το οικονομικό κόστος, ενώ ο υπ. εθν. οικονομίας Ι.Παπαντωνίου φερόταν να εξομολογείται ότι *δεν είναι δυνατόν να προστίθενται σε κάθε συνεδρίαση 100 δισεκατομμύρια (δρχ.)*¹¹⁵¹.

Φαινόταν λοιπόν ότι η αρνητική στάση όλων των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, έναντι των λυόμενων κατασκευών, ταυτιζόταν με την αντίληψη ότι οι τελευταίες θα ισοδυναμούσαν με ευτελείς ολυμπιακές εγκαταστάσεις. Σε ανάλογο πνεύμα μια βαρύνουσα ακαδημαϊκή/επιστημονική προσέγγιση, συνέδεε επίσης την εκδοχή των λυόμενων ολυμπιακών εγκαταστάσεων με τη χαμηλή κατασκευαστική ποιότητα, αλλά και με την αναποτελεσματικότητα της διοίκησης στη διαχείρισή τους, *συνιστώντας να γίνει αναθεώρηση της ιδέας των λυόμενων εγκαταστάσεων και ελαχιστοποίηση εφαρμογής τους στις απολύτως απαραίτητες περιπτώσεις, επισημαίνοντας τους κινδύνους ποιότητας*,

¹¹⁴⁸ Beriatos E., Gospodini A., «'Glocalisation' and Urban Landscape Transformations: Built Heritage and Innovative Design versus non-competitive morphologies – the case of Athens 2004»

¹¹⁴⁹ Καρτάλης Κ., «Το beach party στη Βάρκιζα»

¹¹⁵⁰ Μάνου Ν.Γ., «Με λυόμενα κόστους 2 τρισ. (δρχ.) η Ολυμπιάδα», *Η Καθημερινή*, 8-7-2001, σ.8

¹¹⁵¹ Λακόπουλος Γ., «Η πανάκριβη Ολυμπιάδα», *Το Βήμα*, 20-5-2001

υποδομών αλλά και πιθανής μη απομάκρυνσης τους¹¹⁵².

Όμως οι προηγούμενες προσεγγίσεις ήσαν όλες, εντελώς ανορθολογικές, καθώς επικεντρώνονταν στις ίδιες τις εγκαταστάσεις ως κτίρια, παραβλέποντας τα εντελώς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, ιδίως τις μεγάλες απαιτήσεις τους σε χωρητικότητες/εμβαδά, τις εξειδικευμένες χρήσεις και τους ειδικούς εξοπλισμούς τους, μόνο για τις ανάγκες της Ολυμπιάδας, την παροδική συνεπώς σε σημαντικό ποσοστό αναγκαιότητά τους. Έτσι τέτοιες προσεγγίσεις, παρέκαμπταν τις ανάγκες ευελιξίας -και ανάλογου προσανατολισμού της σχεδιαστικής καινοτομίας των ολυμπιακών υποδομών και εγκαταστάσεων- διακρίνοντας στις λυόμενες κατασκευές μόνο την εκδοχή της χαμηλής ποιότητας. Αντιθέτως, όπως ήδη έχει εξηγηθεί, η καινοτομία στο σχεδιασμό είχε συνδεθεί ουσιαστικά με την αρχιτεκτονική μορφολογία, δηλ. την εικόνα των εγκαταστάσεων.

Η εστίαση όλων των προηγούμενων προσεγγίσεων, αποκλειστικά στα κτίρια και όχι στην ορθολογική και επωφελή για το κοινωνικό σύνολο ένταξη τους στην πόλη, την κάλυψη των κατασκευαστικών και λειτουργικών δαπανών τους κοκ, οδηγεί στη διαπίστωση ότι ο σχεδιασμός διαμορφωνόταν με πρωταρχικά κριτήρια (α)το χρονικό ορίζοντα τέλεσης των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, ο οποίος καθόριζε αποκλειστικά και τη λειτουργική διάσταση των εγκαταστάσεων και (β)την εικόνα των έργων.

Στο πλαίσιο αυτό, η επιλογή μόνιμων, άκαμπτων πολυτελών κατασκευών, εξυπηρετούσε τη δημιουργία εντυπωσιακών τοποσήμων και αστικών τοπίων, ενώ όπως φάνηκε από τη ρητορική και συλλογιστική των προηγούμενων προσεγγίσεων, δεν είχε ως στόχο, μόνο τη δημιουργία μιας εξωστρεφούς νέας εικόνας για την Πρωτεύουσα, αλλά και τη νομιμοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού έναντι του ελληνικού λαού και ιδιαίτερως των κατοίκων του Λεκανοπεδίου και της Αττικής.

Παράλληλα, η επιλογή μόνιμων, άκαμπτων πολυτελών κατασκευών, εξυπηρετούσε και την κερδοφορία των κατασκευαστικών επιχειρήσεων που εκ του αποτελέσματος, φαίνεται ότι ασκούσαν σημαντική επιρροή στις επιλογές των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού. *Στην Αθήνα κατασκευάσαμε γιγαντιαίες εγκαταστάσεις, που στην πραγματικότητα δεν τις επέβαλε η Ολυμπιακή Επιτροπή. Η επιλογή αυτή ευνοούσε κάποια συγκεκριμένα συμφέροντα*, υποστήριζε ο πρόεδρος του ΤΕΕ Γ.Αλαβάνος. *Πίεση άσκησαν και οι τεχνικές εταιρείες, τις οποίες συνέφερε να κατασκευαστούν νέες μεγάλες εγκαταστάσεις, παρά να ενοικιαστούν λυόμενες και μετά να απομακρυνθούν*, αναφέρει ο καθηγητής Γ.Πολύζος¹¹⁵³.

Η επιλογή αυτή μάλιστα, ίσχυσε και για τη φιλοξενία ιδιαίτερα εξειδικευμένων αθλημάτων για τα οποία μέχρι τότε, σε καμιά ολυμπιακή διοργάνωση δεν είχαν κατασκευασθεί ειδικές εγκαταστάσεις: όπως έγραφε ο αθηναϊκός τύπος, *Για πρώτη φορά - στη νεώτερη ιστορία των Ολυμπιακών Αγώνων, για τα αγωνίσματα αυτά κατασκευάζονται ειδικοί χώροι, το «Σπίτι της Άρσης Βαρών» στη Νίκαια και το «Σπίτι Βαρέων Αθλημάτων» στα Άνω Λιόσια*¹¹⁵⁴, τα οποία κόστισαν ~107 εκ. €¹¹⁵⁵.

¹¹⁵² Πολύζος Γ. κ.ά., «Ομάδα έρευνας Ολυμπιακοί 2004, Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος ΕΜΠ, Πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, Εναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης»

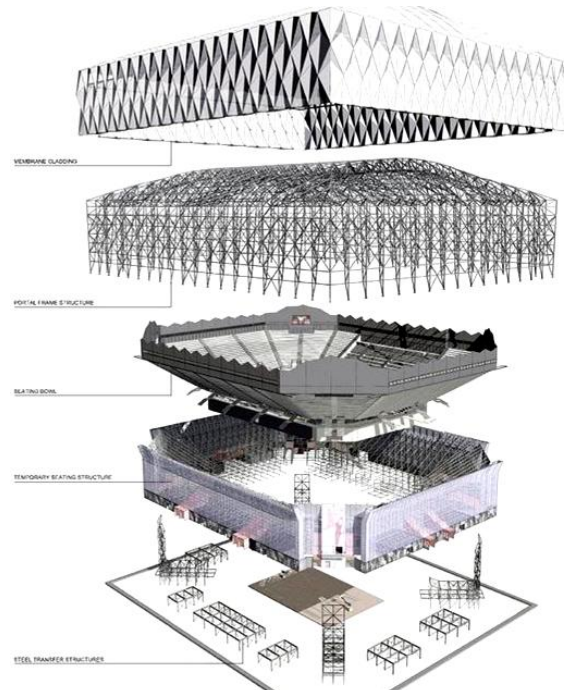
¹¹⁵³ Λιαλιός Γ., «Τα χρυσοπληρωμένα κουφάρια του 2004», *Η Καθημερινή*, 14-6-2009

¹¹⁵⁴ χ.υ., «Πανάκριβα ολυμπιακά παλάτια», *Η Καθημερινή*, 30-6-2002

Όμως, ο ολοκληρωτικός αποκλεισμός της πρόσφορης σε ορισμένες περιπτώσεις, εκδοχής των λυόμενων κατασκευών, έναντι των συμβατικών και μόνιμων, αύξανε ομοίως το κόστος των έργων, μείωνε τη ευελιξία της μεταολυμπιακής διαχείρισης της γης και των εγκαταστάσεων και συνεπώς τις δυνατότητες και τις επιλογές αναπτυξιακής και κοινωνικής αξιοποίησής τους: (Το κόστος διοργάνωσης των ολυμπιακών αγώνων) *έλαβε διαστάσεις τέρατος, όταν εγκαταλείφθηκε η μεικτή στρατηγική προσωρινών και μόνιμων κατασκευών και κατέστησαν όλες μόνιμες*, υποστήριζε ο γ.γ. Ολυμπιακής Αξιοποίησης Σ.Κλαδάς¹¹⁵⁶. Παράλληλα, όπως εξηγείται αναλυτικά σε επόμενο τμήμα του κειμένου, πολλά έργα παρέμειναν και παραμένουν μετά τους αγώνες χωρίς χρήση ή υποχρησιμοποιούνται και υπεύθυνη για τις εκκρεμότητες αυτές εμφανίζεται και η δυσχέρεια αναδιάρθρωσής τους: χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ολυμπιακό κέντρο άρσης βαρών στη Νίκαια (Σελεπίτσαρι) που παραχωρήθηκε στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς για τη δημιουργία χώρων εκπαίδευσης. γεγονός που επισύρει εκτεταμένες και δαπανηρές αναδιարρυθμίσεις.

Διεθνής εμπειρία¹¹⁵⁷:

Στην περίπτωση των Ολυμπιακών αγώνων του Λονδίνου (2012), οι πρόσκαιρες αυξημένες ανάγκες για ορισμένες αθλητικές εγκαταστάσεις, αντιμετωπίστηκαν με μια λογική ευέλικτων προσωρινών, λυόμενων και

E-10. Λονδίνο, γήπεδο καλαθοσφαίρισης.

Πηγή: www.phxarch.com

¹¹⁵⁵ Γοσποδίνη Α. Μπεριάτος Η., «Η 'κυριαρχία' της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα 'διεθνο-τοπικο-ποιημένα' αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004»

¹¹⁵⁶ Κλαδάς Σ., «Νέες προοπτικές ανάπτυξης 12 μήνες μετά: Μύθοι και πραγματικότητα», *Η Καθημερινή*, 24-8-2005

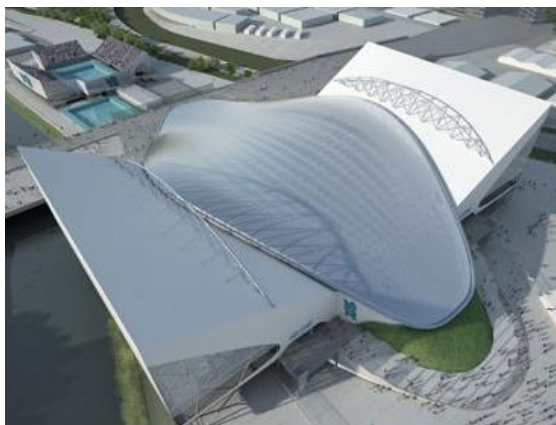
¹¹⁵⁷ Η εμπειρία των «λυόμενων» Ολυμπιακών έργων του Λονδίνου, παρουσιάζει ενδιαφέρον ως προς τη θετική στάση της διοργανώτριας πόλης έναντι της τεχνολογίας των αποσυναρμολογούμενων κατασκευών. Η Βρετανία υπήρξε από τις πρώτες χώρες όπου –ιδίως με την καθοδήγηση του Richard Rogers– τέθηκαν ως θεμελιώδεις στόχοι για τον αστικό σχεδιασμό, η βιωσιμότητα, η ανακύκλωση κτιρίων κοκ (σχετικά στη βιβλιογραφία: τα κείμενα του R.Rogers και του Department of the Environment, Transport and Regions (DETR). Αντιστοίχως, οι συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του ολυμπιακού σχεδιασμού του Λονδίνου, διέκριναν στην τεχνολογία των αποσυναρμολογούμενων κτιριακών κατασκευών την καινοτόμο, βιώσιμη διάσταση μιας τέτοιας επιλογής: ευελιξία, εξοικονόμηση πόρων και εδάφους, δυνατότητες επαναχρησιμοποίησης, ανακύκλωσης κοκ· ακολούθως υλοποίησαν με επιτυχία την επιλογή αυτή, όπου κρίθηκε πρόσφορη, εξασφαλίζοντας παράλληλα υψηλή αρχιτεκτονική και κατασκευαστική ποιότητα. Η πιθανότητα να διδάχθηκαν στο Λονδίνο και από την ατυχή εμπειρία της Αθήνας, δεν μειώνει την αξία του παραδείγματος που έχει σκοπό να καταδείξει ένα κρίσιμο έλλειμμα του σχεδιασμού της αθηναϊκής «ολυμπιακής» περιόδου: στην Αθήνα, οι συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, διέκριναν στην τεχνολογία των αποσυναρμολογούμενων κτιριακών κατασκευών, κατασκευαστική ευτέλεια, υποβάθμιση ποιότητας και κινδύνους, προκρίνοντας τη συντήρηση και αναπαραγωγή των υπαρχουσών πρακτικών συμβατικής οικοδομικής και κατασκευαστικής τεχνολογίας. Έτσι, η τεχνολογία αυτή, αν και αρχικά βρέθηκε στους προγραμματισμούς των έργων, ακολούθως απορρίφθηκε από όλους ουσιαστικά τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, για τους λόγους που μπορούν να συνοψισθούν στην απουσία της βιωσιμότητας, από τα ζητούμενα του αθηναϊκού αστικού σχεδιασμού της εποχής.

μεταβλητών κατασκευών: (α)ως εγκαταστάσεις προσωρινού χαρακτήρα, με δυνατότητα αποσυναρμολόγησης και σκοπό τη μετατόπιση σε άλλη θέση ή την ανακύκλωση και (β)ως ευέλικτες αθλητικές εγκαταστάσεις, με δυνατότητες μείωσης της χωρητικότητας σε θεατές, αφού κατά τη διεξαγωγή των Αγώνων υπήρχε ανάγκη για μεγάλες χωρητικότητες, ενώ μετά το πέρας τους, οι ανάγκες μειώθηκαν σημαντικά:

Το Ολυμπιακό στάδιο (Populous) σχεδιάστηκε έτσι, ώστε μετά το πέρας των αγώνων, να αφαιρεθεί ολόκληρο το κάτω διάζωμά του, μειώνοντας τις θέσεις θεατών από 80 σε 54 χιλιάδες και αυξάνοντας το χώρο διεξαγωγής των αθλημάτων, ώστε να μετατραπεί σε γήπεδο ποδοσφαίρου, ικανό να αποδίδει έσοδα¹¹⁵⁸.

Το πλήρως αποσυναρμολογούμενο γήπεδο καλαθοσφαίρισης (Sinclair Knight Merz, Wilkinson Eyre, KSS) κατασκευάστηκε από χαλύβδινο φορέα και τοιχώματα από τεταμένο ύφασμα¹¹⁵⁹ με στόχο μετά τους αγώνες να μετατοπισθεί και να αποκτήσει άλλη χρήση ή να ανακυκλωθεί, αφού στη Βρετανία όπου το μπάσκετ δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλές, κρίθηκε περιττό ως μόνιμη εγκατάσταση.

Το κολυμβητήριο (Aquatics Centre, Z.Hadid) σχεδιάστηκε έτσι, ώστε μετά τους αγώνες αποσυναρμολογήθηκαν οι μεγάλες πτέρυγες των κερκίδων του, μειώνοντας δραστικά τον όγκο του και τη χωρητικότητα των θεατών (από 17.500 σε 2.500). Τα τμήματα που αφαιρέθηκαν επαναχρησιμοποιήθηκαν ή ανακυκλώθηκαν¹¹⁶⁰.

E-11. London Aquatics Centre 2012

London Aquatics Centre 2014

Πηγές: www.designbuild-network.com , www.free-stock-illustration.com

6.3.4. Συμβατικές αναθέσεις έργων εναντίον ευέλικτων συνεργασιών

Αποφυγή σύνθετων, ευέλικτων μεθόδων συνεργασίας με τον επιχειρηματικό κόσμο για την υλοποίηση, διαχείριση, αξιοποίηση των έργων και επεμβάσεων του σχεδιασμού:

Η επιλογή αυτή οδήγησε στην υλοποίηση του σχεδιασμού σχεδόν αποκλειστικά, με βάση τις συμβατικές διαδικασίες δημοσίων έργων (δημόσια χρηματοδότηση, ανάθεση της μελέτης/κατασκευής σε ιδιωτικές εταιρίες) και την αποκλειστικά δημόσια ιδιοκτησία και διαχείρισή τους· ελάχιστα υπήρξαν

¹¹⁵⁸ Archdaily, «London Olympic Stadium / Populous»

¹¹⁵⁹ Tafline L., «The 2012 London Olympic Basketball Stadium Is a Groundbreaking Recyclable Venue».

¹¹⁶⁰ Wikipedia., «London Aquatics Centre».

τα σχήματα αυτοχρηματοδότησης ή συγχρηματοδότησης (με αντιπαροχές, μακροχρόνια παραχώρηση χρήσης κ.ά.) για την υλοποίηση εκτεταμένων συγκοινωνιακών υποδομών όπως το αεροδρόμιο Σπάτων και η Αττική οδός, ή μεγάλων αθλητικών εγκαταστάσεων όπως το στάδιο *Γ.Καραϊσκάκης*.

Σύμφωνα με τη ρητορική του πολιτικού συστήματος που υποστήριζε ότι προορισμός των ολυμπιακών αθλητικών εγκαταστάσεων μετά τους αγώνες, ήταν η απόδοσή τους στην κοινωνία με τη μορφή και κατά κανόνα με τις χρήσεις που είχαν, εμφανιζόταν εύλογο, οι εγκαταστάσεις αυτές να είναι όχι μόνο μόνιμες κατασκευές, αλλά και εσαεί δημόσιες, δηλ. να πληρωθούν με δημόσιους πόρους και να βρίσκονται υπό δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση.

Είναι γνωστό πως είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη στην Ελλάδα, θεωρούμενη ως η προοδευτικότερη και φιλολαϊκότερη πρόταση, η αντίληψη ότι σχεδόν για οτιδήποτε κοινόχρηστο, η δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση είναι αυταπόδεικτα η κοινωνικά επωφελέστερη επιλογή. Ο βαθμός στον οποίο η επιλογή αυτή είχε θεωρηθεί αδιαμφισβήτητη, είναι ευκρινής στην πρόταση της *Ομάδας έρευνας-Ολυμπιακοί 2004* (που ήδη αναφέρθηκε) να αποφευχθούν οι λυόμενες ολυμπιακές εγκαταστάσεις *επισημαίνοντας τους κινδύνους πιθανής μη απομάκρυνσης τους*¹¹⁶¹. Η ως άνω μελέτη, εκλαμβάνοντας ως αυτονόητη τη δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση των έργων, αποδεχόταν συγχρόνως άρρητα, ως δεδομένη και την ανεπάρκεια της δημόσιας διαχείρισης των εγκαταστάσεων, η οποία κατέληγε έτσι να αποτελεί βασικό κριτήριο για τις προτάσεις επιλογής των τρόπων κατασκευής των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, παρακάμπτοντας ολόκληρη την υπόλοιπη και ουσιαστικότερη προβληματική του ζητήματος (επωφελής ένταξη στον αστικό χώρο κοκ) και εμποδίζοντας τη διερεύνηση εναλλακτικών επιλογών που θα αντιμετώπιζαν την αναποτελεσματικότητα της διοίκησης, όπως π.χ. συνδυασμών ευέλικτων, λυόμενων μεταβλητών κατασκευών με εναλλακτικά διαχειριστικά σχήματα (ιδιωτικά, ΣΔΙΤ).

Η εξ ολοκλήρου δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση των ολυμπιακών έργων, η απουσία δηλ. πάσης φύσεως εταίρων του κράτους, διευκόλυνε την αποφυγή της υποχρέωσης των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού να ασχοληθούν σοβαρά με το μεταολυμπιακό μέλλον των εγκαταστάσεων (λειτουργία, αξιοποίηση, απόσβεση δαπανών κοκ), απλοποιώντας δραματικά την όλη διαδικασία υλοποίησης· συγχρόνως, η ανάθεση υλοποίησής τους μέσω «παραδοσιακών» αναθέσεων των μελετών και κατασκευών, απλοποιούσε τον προγραμματισμό, τις διαχειριστικές και μελετητικές απαιτήσεις του σχεδιασμού και τα ζητήματα μετατόπισης και εναλλακτικής ενδεχομένως επανάχρησης των εγκαταστάσεων, συμπληρώνοντας την προηγούμενη τακτική με στόχο την εξασφάλιση έγκαιρης και επιτυχούς ολοκλήρωσης του εγχειρήματος διοργάνωσης των Αγώνων. Η δημόσια ιδιοκτησία και η υλοποίηση του σχεδιασμού με «παραδοσιακούς», συμβατικούς τρόπους, έτεινε έτσι να προσαρμόζεται στην παγιωμένη εγχώρια αντίληψη του εκτεταμένου κράτους, αλλά και στην πραγματικότητα της παρωχημένης, άκαμπτης και αναποτελεσματικής διοίκησης.

Από μια άλλη οπτική γωνία, για τις εγχώριες κατασκευαστικές επιχειρήσεις -εθισμένες στην κρατικοδίαιτη δραστηριότητα- οι «παραδοσιακές» αναθέσεις

¹¹⁶¹ Πολύζος Γ. κ.ά., «Ομάδα έρευνας Ολυμπιακοί 2004, Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος ΕΜΠ, Πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, Εναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης»

έργων με δημόσια χρηματοδότηση και αντικείμενο τις συμβατικές κτιριακές κατασκευές που συνέπιπταν με το πεδίο της τεχνογνωσίας και εμπειρίας τους, εξασφάλιζαν αυξημένη ανταγωνιστικότητα και κερδοφορία στο πεδίο ανάληψης εργολαβιών, την οποία ευνοούσε και η μελέτη και κατασκευή νέων έργων σε αδόμενη, δημόσια γη· οπωσδήποτε η τακτική αυτή, συγκρατούσε τα κεφάλαια των δαπανών για τα ολυμπιακά έργα μέσα στη χώρα, διανέμοντας τα σχετικά κέρδη στην εγχώρια κατασκευαστική βιομηχανία.

Είναι λοιπόν εύλογο το συμπέρασμα ότι η επιλογή της μελέτης, κατασκευής και διαχείρισης των ολυμπιακών εγκαταστάσεων ως συμβατικών δημοσίων έργων επεδίωκε να συνδυάσει (α)την απλή και ασφαλή ως προς την υλοποίησή της, διαδικασία με ορίζοντα και στόχο την επιτυχή διοργάνωση των ΟΑ2004, (β)τη νομιμοποίηση του σχεδιασμού έναντι της κοινωνίας που έτσι εμφανιζόταν ως κοινωνικά επωφελής, (γ)την προσαρμογή των διαδικασιών υλοποίησης του σχεδιασμού στην αναποτελεσματικότητα των διοικητικών μηχανισμών, και (ε)την προσαρμογή των έργων στο πεδίο της τεχνογνωσίας των μεγάλων εγχώριων εταιριών του κλάδου, έτσι ώστε οι προηγούμενες επιλογές του πολιτικού συστήματος, προωθούσαν μια πολιτική υποστήριξης του ελληνικού κατασκευαστικού κλάδου και της ελληνικής οικονομίας, αλλά και μια εύκολη συμμαχία με το μοναδικό πραγματικό εταίρο του στη νέα εθνική στρατηγική, τον επιχειρηματικό κόσμο.

Όμως, τόσο στο πεδίο των επιλογών κατασκευαστικών μεθόδων –με μόνιμες, βαριές, πολυτελείς και άκαμπτες κατασκευές, όσο και στα πεδία του καθεστώτος ιδιοκτησίας και διαχείρισης και των διαδικασιών μελέτης και κατασκευής των υποδομών και εγκαταστάσεων ως δημοσίων έργων, οι προηγούμενες επιλογές αποδεικνύονταν άστοχες:

- Η ρητορική του πολιτικού συστήματος, σύμφωνα με την οποία προορισμός των ολυμπιακών αθλητικών εγκαταστάσεων μετά τους αγώνες, ήταν η απόδοσή τους στην κοινωνία με τη μορφή και τις χρήσεις που είχαν, φάνηκε ότι είχε απλώς νομιμοποιητική αξία για τις επιλογές του σχεδιασμού, έναντι της κοινωνίας: τα εξειδικευμένα, άκαμπτα γυμναστήρια και στάδια υψηλού κόστους κατασκευής, λειτουργίας και συντήρησης, δεν αντιστοιχούσαν στις προτεραιότητες ούτε στις διαχειριστικές δυνατότητες όχι μόνο των περισσότερων τοπικών κοινωνιών, αλλά ούτε της κεντρικής διοίκησης. Όπως εξηγείται σε επόμενο τμήμα του κειμένου, η απόδοση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων για κοινωνικές χρήσεις μετά του Αγώνες του 2004 υπήρξε ιδιαίτερα περιορισμένη, ενώ σε μεγάλο βαθμό δεν αξιοποιήθηκαν ούτε με άλλους τρόπους, έμειναν δηλ. αχρησιμοποίητα, ή υποχρησιμοποιούμενα.
- Αντιθέτως, οι προηγούμενες επιλογές οδηγούσαν σε μεγάλες δημόσιες δαπάνες κατασκευής και συντήρησης που προφανώς άφηναν ακάλυπτες άλλες ανάγκες και αιτήματα της κοινωνίας. *Στην Ελλάδα επιλέξαμε το κρατικίστικο πρότυπο χρηματοδότησης των Ολυμπιακών Αγώνων και δεν προνοήσαμε εγκαίρως να προσελκύσουμε ιδιωτικά κεφάλαια στις υποδομές, πράγμα το οποίο θα ελάφρυνε σημαντικά το δημοσιονομικό κόστος, επεσήμαινε ο υπ. οικ. Ν.Χριστοδουλάκης, αναγνωρίζοντας έτσι τον ανορθολογισμό των επιλογών αυτών*¹¹⁶².

¹¹⁶² Χριστοδουλάκης Ν., «Ιδιωτικοποίηση των υποδομών μετά τους Ολυμπιακούς», Ελευθεροτυπία, 7-11-2003, σ.22

- Ο περιορισμός των επιχειρηματιών αποκλειστικά στο ρόλο των αναδόχων μελέτης και κατασκευής των εγκαταστάσεων, οδηγούσε από πλευράς τους σε έλλειψη ενδιαφέροντος για την τύχη των έργων. Είναι εύλογη η υπόθεση ότι σχήματα αυτοχρηματοδότησης ή συγχρηματοδότησης, θα σήμαιναν εν δυνάμει, τη μερική ή ολική ανάληψη του κόστους και των κινδύνων των σχετικών επενδύσεων από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, κινητοποιώντας την επιχειρηματικότητα και τις ιδιωτικές επενδύσεις και προσφέροντας τη δυνατότητα σημαντικής εξοικονόμησης δημόσιων πόρων, ορθολογικού, ευέλικτου, καινοτόμου σχεδιασμού των εγκαταστάσεων και αναπτυξιακής αξιοποίησής τους μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες. Η επιτυχία της μαρίνας Φλοίσβου (Π.Φάληρο) όπου συνδυάζεται η δημιουργία ενός υψηλής ποιότητας ελεύθερου δημόσιου χώρου με ανάλογου επιπέδου υπηρεσίες αναψυχής, κατανάλωσης και ελλιμενισμού σκαφών ή η μετατροπή του κλειστού σταδίου Μπάτμιντον (Γουδί) σε μια μοναδική για την Πρωτεύουσα θεατρική σκηνή, δείχνουν τις εν δυνάμει αναπτυξιακές δυνατότητες του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού.

Διεθνής εμπειρία:

A. Μια διαδεδομένη στρατηγική ευρείας εμπλοκής του ιδιωτικού τομέα στα προγράμματα μεταβιομηχανικής αστικής ανασυγκρότησης των πόλεων, συνίσταται στην δημιουργία από το δημόσιο ή/και αυτοδιοικητικό τομέα, του υποβάθρου (με αναπλάσεις δημόσιων χώρων, έργα υποδομής και εξοπλισμών, νομοθετικά και οικονομικά κίνητρα κ.ά.) που θα καθιστά ελκυστική την περιοχή έναντι της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας, αλλά και εργαζόμενων, κατοίκων, επισκεπτών, οδηγώντας σε αναπτυξιακές επενδύσεις με στόχο την αστική μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση.

London Docklands

Στην περίπτωση της περιοχής του παλιού εμπορικού λιμανιού του Λονδίνου (*Docklands*) που ήδη αναφέρθηκε, το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε από τη δημόσια εταιρία *LDDC (London Docklands Development Corporation)* που ανέλαβε κυρίως να δημιουργήσει το πλαίσιο προσέλκυσης ιδιωτικών επενδύσεων και εγκατάστασης επιχειρήσεων^{1163, 1164}:

Με τη δημιουργία συγκοινωνιακών υποδομών (προσβάσεων) διασύνδεσης (μετρό, πλωτή συγκοινωνία, αεροδρόμιο) που απορρόφησαν το 44% της δαπάνης του προγράμματος. Οι άριστες αυτές υποδομές, ενθάρρυναν την εγκατάσταση επιχειρήσεων και τη δημιουργία πλήθους νέων θέσεων εργασίας όπως και την προσέλκυση νέων κατοίκων και τη μεγάλη ζήτηση κατοικιών προσελκύοντας και τις σχετικές επενδύσεις, την επιτυχή δηλαδή, ενσωμάτωση της περιοχής στο σύνολο του πολεοδομικού συγκροτήματος. Διαπιστώνεται εξ άλλου ότι η νέα επιχειρηματική ζώνη των *Docklands* βελτιώνει σημαντικά την ανταγωνιστικότητα της πόλης σε διεθνές επίπεδο: πολλές νέες θέσεις εργασίας που οφείλονται στην οικονομική αναζωογόνηση των *Docklands*, δημιουργήθηκαν στο κέντρο του Λονδίνου, ενώ τα νέα συγκοινωνιακά έργα, αυξάνουν σημαντικά τη συνολική αποτελεσματικότητα του μεταφορικού δικτύου της πόλης για τα επόμενα 30-50 χρόνια.

Με τη δημιουργία επιχειρηματικών ζωνών (*Enterprise Zones*) γραφείων, για την προσέλκυση ιδιωτικών επιχειρήσεων, με ισχυρά κίνητρα (φοροαπαλλαγές, κατάργηση γραφειοκρατικών διαδικασιών, όπως π.χ. των οικοδομικών αδειών) και διαχειριστική ευελιξία που συνέβαλαν στην προσέλκυση πλήθους επιχειρήσεων,

¹¹⁶³ Department of the Environment, Transport and Regions (DETR), *Regeneration Research Summary: Regenerating London Docklands (No.16/1998)*.

¹¹⁶⁴ Στεφάνου Ι., Χατζοπούλου Α. κ.ά., *Αστική ανάπλαση*, σ.92-101

μεταξύ των οποίων μεγάλες εφημερίδες (*Guardian, Telegraph*), η βρετανική εταιρία τηλεπικοινωνιών (*British Telecom*) κ.ά.

Με τη δημιουργία νέων οικιστικών ζωνών και την ανακαίνιση των υφισταμένων κατοικιών, σε συνδυασμό με την σημαντική βελτίωση του κοινωνικού εξοπλισμού, που είχε ως αποτέλεσμα τη συγκράτηση του εναπομένοντος πληθυσμού και την προσέλκυση πολλών νέων κατοίκων. Ειδικότερα, η LDDC πραγματοποίησε την ανακαίνιση και κατασκευή χιλιάδων διαμερισμάτων κοινωνικής κατοικίας, προσφέροντας παράλληλα για οικιστική ανάπτυξη, περιοχές με έτοιμες υποδομές και εξοπλισμούς που σε συνδυασμό με την ισχυρή ζήτηση κατοικιών στην περιοχή, προσέλκυσαν επενδύσεις πολλών μεγάλων κατασκευαστικών επιχειρήσεων.

Με την συντήρηση-ανακαίνιση των διατηρητέων κτιρίων, μεγάλου αριθμού άλλων ιστορικών κατασκευών και στοιχείων του παρελθόντος που βελτίωσαν θεαματικά την ποιότητα του αστικού περιβάλλοντος, αποδίδοντας παράλληλα μια ιδιαίτερη ταυτότητα και εικόνα στην περιοχή.

Το πρόγραμμα αναζωογόνησης των Docklands, από την εταιρία LDDC, ήταν μια εκτεταμένη, περίπλοκη και μακροχρόνια επέμβαση (1981-1998), που το δημόσιο κόστος της ανήλθε σε ~6,46 δισ. €, επισύροντας ιδιωτικές επενδύσεις της τάξεως των ~14,38 δισ. €.

Η επέμβαση έχει εκτιμηθεί ως επιτυχής, από έρευνα που διενήργησαν η London School of Economics κ.ά. το 1998 και τα στοιχεία που παρατίθενται επιβεβαιώνουν την εκτίμηση αυτή:

	1981	1998	Πρόβλεψη
Πληθυσμός	39.000	84.000	115.000
Κατοικίες	15.000	36.000	50.000
Ποσοστό ιδιωτικών κατοικιών	5%	44%	52%
Αριθμός επιχειρήσεων	1.014	2.600	5.000
Εργαζόμενοι	27.000	84.000	168.000
Κάτοικοι που εργάζονται επί τόπου	5.200	10.500	13.000

Π-11. Επιρροή ανασυγκρότησης στα Docklands του Λονδίνου σε χαρακτηριστικά μεγέθη της περιοχής.

Manchester

Ανάλογα, το πρόγραμμα ανοικοδόμησης και ανάπτυξης του κέντρου του Manchester, έπειτα από τη τρομοκρατική επίθεση του 1996, χρηματοδοτήθηκε από την περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση, την Ε.Ε. μέσω των διαρθρωτικών ταμείων, το πρόγραμμα *English Partnership* και τον ιδιωτικό τομέα. Η δημόσια χρηματοδότηση της τάξεως των ~150 εκ. € συνετέφερε ιδιωτικές επενδύσεις άνω των ~600 εκ. €. ¹¹⁶⁵

Λισαβώνα

Στη Λισαβώνα, όπως ήδη αναφέρθηκε για τη διοργάνωση της διεθνούς έκθεσης *Expo 98*, χρησιμοποιήθηκε μια αποβιομηχανισμένη περιοχή όπου δημιουργήθηκε το *Πάρκο των Εθνών*. Για την ανάκτηση και ανάπτυξη της περιοχής, εμβαδού ~3.400στρ. η αυτοδιοίκηση, συνέστησε με τη συνδρομή της κεντρικής κυβέρνησης ειδική εταιρεία (*Parque Expo 98*) που ανέλαβε τον καθαρισμό της έκτασης, τη δημιουργία υποδομών και την πολεοδόμησή της. Ακολούθως η έκταση πωλήθηκε, προσελκύοντας μεγάλο επενδυτικό ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί εμπορικό κέντρο 65.000m², κτίρια γραφείων 20.000m², εκθέσεις αυτοκινητοβιομηχανιών, τοπικές έδρες πολυεθνικών εταιριών (IBM, Sony κ.ά.), μαρίνα 600 θέσεων και 725 κατοικίες. Σύμφωνα με μελέτη του τοπικού Πανεπιστημίου, τα έσοδα από την πώληση της γης και τη φορολογία των νέων οικονομικών δραστηριοτήτων που δημιούργησε η ανάπτυξη της περιοχής στο διάστημα 1994–2003 ανήλθαν σε 2,43 δισ. €, ισοσκελίζοντας ουσιαστικά τις δημόσιες δαπάνες για την ανάπτυξή της. Τα φορολογικά έσοδα από την οικονομική

¹¹⁶⁵ RUDI, «Case Study: Rebuilding Manchester».

δραστηριότητα, η οποία προωθεί την ανάπτυξη και την απασχόληση, εξακολουθούν να τροφοδοτούν τους δημόσιους και αυτοδιοικητικούς προϋπολογισμούς¹¹⁶⁶.

Β. Στην Ευρώπη, αυξάνονται επίσης βαθμιαία τα παραδείγματα που αναφέρονται στη σύγχρονη αστική διακυβέρνηση, επιδιώκοντας τη συμμετοχή, συναίνεση και συνεργασία του επιχειρηματικού κόσμου και των τοπικών κοινωνιών στον προσδιορισμό των στόχων, των μεθόδων και της μορφής των προγραμμάτων μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης των πόλεων, με στόχο την ευρεία υποστήριξή τους από τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

Ρότερνταμ

Τη δεκαετία του 1980 η οικονομική κρίση και η ανάδυση διεθνούς ανταγωνισμού στο ναυπηγικό τομέα, οδήγησε το Ρότερνταμ σε πορεία παρακμής. Η στρατηγική της μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης της πόλης διαμορφώθηκε από την αυτοδιοίκηση, σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, με μια ευέλικτη τακτική άτυπων συναινέσεων μεταξύ της δημοτικής αρχής, των τοπικών εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου της πόλης και κατοίκων της περιοχής.

Το κέντρο χωρίσθηκε σε τέσσερις περιοχές, τη διοικητική και ψυχαγωγική, την επιχειρηματική, και τη ζώνη θαλάσσιου τουρισμού. Η ανάπλαση της τελευταίας ζώνης, του Waterstad που αποσκοπούσε στην προσέλκυση εύπορων στρωμάτων και επισκεπτών και σύγχρονων τριτογενών επενδύσεων, χαρακτηρίζεται από την έμφαση στη προβολή μιας νέας ελκυστικής εικόνας της πόλης, όπου κυριαρχούν σε εντυπωσιακό βαθμό ο πολιτισμός, η υψηλή, πολυτελής αισθητική και οι εκλεπτυσμένες υπηρεσίες κατανάλωσης και ελεύθερου χρόνου. Η επέμβαση στο Ρότερνταμ, αν και υπέστη έντονη κριτική για την πρόκληση μαζικού επανεποικισμού ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων¹¹⁶⁷, θεωρείται επιτυχημένη, ως προς το γεγονός ότι αναβάθμισε την πόλη στην διεθνή ιεραρχία. Στο Waterstad, η προσέλκυση επιχειρήσεων που σχετίζονται με το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι σημαντική, όπως και η εμπορική αναζωογόνηση και η τουριστική ανάπτυξη¹¹⁶⁸.

Bilbao

Η μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση του αποβιομηχανισμένου και αποδιαρθρωμένου πολεοδομικά και λειτουργικά Bilbao, υλοποιήθηκε από έναν ανεξάρτητο εταιρικό οργανισμό, δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (*Bilbao Metropoli-30*): των πανεπιστημίων της πόλης, των δήμων της μητροπολιτικής περιοχής, εθελοντικών και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων και πολλών ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η στρατηγική της πόλης που επικεντρώθηκε στη διεθνοποίησή της, είχε ως σαφή στόχο, την αλλαγή της εικόνας της διεθνώς, προβάλλοντας το Bilbao ως τον κατάλληλο τόπο για την εγκατάσταση προηγμένων τριτογενών υπηρεσιών (τραπεζών, ασφαλειών, υψηλής τεχνολογίας, εξειδικευμένου εμπορίου κ.ά.) και περιλάμβανε την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής με την συστηματική απορρύπανση του περιβάλλοντος και τη δημιουργία κοινωνικού εξοπλισμού, σε συνδυασμό με τη φυσική ανάπλαση του κέντρου της πόλης, την ίδρυση επιχειρηματικών πάρκων και μιας επιχειρηματικής ζώνης. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η εγκατάσταση του ιδιωτικού μουσείου Guggenheim (F.Gehry), υπήρξε το ισχυρότερο και εντυπωσιακότερο στοιχείο της διεθνούς προβολής του νέου μεταβιομηχανικού Bilbao¹¹⁶⁹.

¹¹⁶⁶ Portal das Nações, «Parque das Nações», Θεοδωρατος Μ. «Νέοι δρόμοι στο αστικό τοπίο», *Η Καθημερινή*, 28-10-2005

¹¹⁶⁷ Musterd S., Jobse R., Kruythoff H., «Changements de population et mobilité résidentielle à Amsterdam, Rotterdam et La Haye», στο Lelièvre E., Lévy-Vroelant C., *La ville en mouvement: habitat & habitants*.

¹¹⁶⁸ Power A., «Postcard from Rotterdam», *Urban Renaissance: Sharing the Vision .01.99 : Summary of Responses to the Urban Task Force Prospectus*.

¹¹⁶⁹ χ.υ., «Strategic Plan for the Revitalisation of Metropolitan Bilbao, Euronet/ICLEI Consortium».

Plaine St Denis (Παρίσι)

Η πολεοδομική ανάπτυξη και κοινωνικοοικονομική ανασυγκρότηση της αποβιομηχανισμένης και υποβαθμισμένης ζώνης La Plaine St Denis¹¹⁷⁰ στα βορειοανατολικά παρισινά προάστια (Aubervilliers, Saint Denis, St Ouen), σχεδιάστηκε, χρηματοδοτήθηκε και υλοποιήθηκε από μια εταιρία μικτής οικονομίας (*SEM Plaine Développement*) και έναν ιδιωτικό επενδυτικό όμιλο (*Hippodamos 93*). Το πρόγραμμα της επένδυσης που περιλάμβανε (α) έργα φυσικού σχεδιασμού (δημιουργία αστικού κέντρου της ζώνης –*La Plaine de la Plaine*– αστικού άξονα κυκλοφορίας πεζών-ποδηλάτων, νέων ελεύθερων χώρων, οικιστικά προγράμματα κ.ά.) και (β) μια ευέλικτη πολιτική επενδυτικής κινητοποίησης με την συγκρότηση οργανισμού προώθησης και διαφήμισης της ζώνης, διαμορφώθηκε και πραγματοποιήθηκε από την εταιρία *St Denis Promotion* που ένωσε τους τρεις δήμους και το τοπικό επιχειρηματικό δυναμικό. Το κράτος υποστήριξε παράλληλα το πρόγραμμα αφ' ενός με την δημιουργία άριστων συγκοινωνιακών προσβάσεων με το Παρίσι και τα περιφερειακά κέντρα (κατασκευή γραμμής τραμ, επέκταση δύο γραμμών μετρό, αναβάθμιση των τοπικών σταθμών προαστιακού σιδηροδρόμου *RER*) και αφ' ετέρου, με την εγκατάσταση σημαντικών παραγωγικών και διοικητικών/διαχειριστικών δραστηριοτήτων δημοσίων επιχειρήσεων (*SNCF, EDF-GDF* κ.ά.) στην περιοχή.

Η αποφασιστική προώθηση του φιλόδοξου αυτού προγράμματος από τους τρεις δήμους, δηλ. την τοπική κοινωνία, διαδραμάτισε κρίσιμο ρόλο στην επιλογή της *Plaine de la Plaine* για την κατασκευή του νέου, ουσιαστικά ιδιωτικού εθνικού σταδίου διοργάνωσης του παγκόσμιου κυπέλου ποδοσφαίρου το 1998 (*Stade de France*, 81.000 θέσεις, 1997, προϋπολογισμού ~400 εκ. €) που εξασφάλισε διεθνή προβολή και αθρόα προσέλευση επισκεπτών στην περιοχή.

Γ.Στη μικρότερη κλίμακα, σχήματα σύμπραξης δημόσιου και ιδιωτικού τομέα (ΣΔΙΤ), τείνουν διεθνώς να αντικαθιστούν τις παραδοσιακές αναθέσεις μελετών και εργολαβιών δημοσίων έργων. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα, στη χρηματοδότηση, διαχείριση και αξιοποίηση των επεμβάσεων και έργων, προγραμμάτων αστικής ανασυγκρότησης μπορεί:

- Να πολλαπλασιάσει τα οφέλη ειδικών έργων, όπως μεγάλων αθλητικών εγκαταστάσεων, αυξάνοντας την ευελιξία και την αποτελεσματικότητα στα πεδία της χωροθέτησης, της κατασκευής και της λειτουργίας τους. Το νέο εθνικό στάδιο διοργάνωσης του παγκόσμιου κυπέλου ποδοσφαίρου του 1998, σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε από μια κοινοπραξία ενός ιδιωτικού ομίλου (53%) με δικαίωμα εκμετάλλευσής του επί 30 χρόνια και του γαλλικού Δημοσίου (47%). Η χωροθέτηση του σταδίου στην ευρύτερη παρισινή περιφέρεια, έγινε από την κοινοπραξία –που ελεγχόταν από την ιδιωτική συμμετοχή– με κριτήριο τις βέλτιστες αναπτυξιακές προοπτικές μεταξύ των προαστίων, οδηγώντας, όπως έχει ήδη αναφερθεί στην επιλογή της Plaine St Denis.
- Να αξιοποιήσει την καινοτόμο τεχνογνωσία και την ευελιξία της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας, ώστε να σχεδιάσει, να υλοποιήσει και να προσφέρει, σε προσιτές τιμές στο ευρύ κοινό αστικό και οικιστικό χώρο που να χαρακτηρίζεται από βιωσιμότητα, αστική ποιότητα, καινοτομία και τεχνολογίες αιχμής.

Στοκχόλμη

Στο παράδειγμα του Hammarby Sjöstad (Στοκχόλμη) που έχει ήδη αναφερθεί, η προώθηση καινοτομίας στο σχεδιασμό έγινε μέσ' από κοινή συνεργασία της αυτοδιοίκησης με περισσότερες από 40 εξειδικευμένες κατασκευαστικές εταιρίες. Η άρτια διαχείριση και η ολοκληρωμένη συνεργασία αυτοδιοίκησης και ιδιωτικών

¹¹⁷⁰ Χ.Υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

επιχειρήσεων κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση του προγράμματος, παρά τη χρήση τεχνολογιών αιχμής, την υψηλή ποιότητα και τον καινοτόμο χαρακτήρα του, οδήγησε σε κόστος ανάλογο με αντίστοιχα συμβατικά έργα, με τιμές διάθεσης των κατοικιών της τάξεως των ~4.800-7.500€/m² που φαίνονται απολύτως προσιτές για μια χώρα, της οποίας το κατά κεφαλήν εισόδημα προσεγγίζει το τριπλάσιο του ελληνικού¹¹⁷¹.

γ.Να ελαφρύνει ή και να μηδενίσει το βάρος της δημόσιας χρηματοδότησης, ενίοτε καθιστώντας εφικτή την υλοποίηση τέτοιων δαπανηρών προγραμμάτων που διαφορετικά θα ήταν ενδεχομένως αδύνατη, καθώς συχνά οι δημόσιοι πόροι δεν επαρκούν για την υλοποίησή τους. Σε κάθε περίπτωση η ιδιωτική συμμετοχή στη χρηματοδότηση τέτοιων προγραμμάτων, απελευθερώνει πόρους για άλλες ανάγκες της κοινωνίας.

Βαρκελώνη

Ένας από τους κύριους άξονες του προγράμματος διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων της Βαρκελώνης (1992), ήταν η επανασύνδεση της πόλης με την ακτή, μέσω της ανάκτησης και ανάπλασης της αποβιομηχανισμένης παράκτιας ζώνης¹¹⁷². Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένα έργα πραγματοποιήθηκαν με παραχώρηση στον ιδιωτικό τομέα (χρηματοδότηση και εκμετάλλευση) με κύριο στόχο τη μείωση κόστους της διοργάνωσης:

- Το δίδυμο των *ολυμπιακών πύργων* που περιλάμβανε γραφεία, ξενοδοχείο και εμπορικό κέντρο.
- Το ολυμπιακό χωριό (οικιστική ζώνη 2.000 διαμερισμάτων και ορισμένα κτίρια γραφείων) που μετά το πέρας των αγώνων, πουλήθηκαν, σε ιδιαίτερα υψηλές τιμές μάλιστα, γεγονός που οδήγησε στην ανάδυση μιας νέας πολυτελούς συνοικίας.

Το πρόγραμμα του ολυμπιακού χωριού, είχε εγείρει έντονη κριτική για τη μέθοδο με την οποία πραγματοποιήθηκε, οδηγώντας στην κερδοσκοπική πολεοδομία μιας κεντρικής ζώνης, γεγονός που ενέτεινε τον κοινωνικό διαχωρισμό στην πόλη, ενώ άφηνε ακάλυπτες τις ανάγκες των χαμηλότερων στρωμάτων. Όμως ακόμη και με αυτή την περιορισμένη συνεργασία με τον επιχειρηματικό κόσμο, το κατ' εξοχήν δημόσιο και διεθνώς θεωρούμενο ως επιτυχές πρόγραμμα της Βαρκελώνης -με βασικό άξονα το μετασχηματισμό της σε μια ευημερούσα μεταβιομηχανική μητρόπολη του πολιτισμού και του τουρισμού- οδήγησε την αυτοδιοίκηση στα όρια της χρεοκοπίας. Κύρια συνέπεια της εξέλιξης αυτής ήταν η ακύρωση νέων προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας και η αδυναμία επέκτασης του δημόσιου προγράμματος αστικής αναβάθμισης. Η επακόλουθη στροφή της αυτοδιοίκησης σε περαιτέρω συνεργασίες με τον ιδιωτικό τομέα (κυρίως με αντιπαροχές για τη δημιουργία ελεύθερων χώρων και δημοσίων υποδομών και εξοπλισμών) τονίζει το γεγονός ότι οι δημόσιοι πόροι για τη μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση των πόλεων κατά κανόνα δεν επαρκούν.

δ.Να μεταβιβάσει μέρος ή και το σύνολο των κινδύνων τέτοιων δαπανηρών επενδύσεων, από την κοινωνία στην επιχειρηματικότητα, η οποία με τη συμμετοχή στο σχεδιασμό και τη χρηματοδότηση των προγραμμάτων, συμμετέχει επίσης και στις ευθύνες διαχείρισης και απόδοσης τέτοιων επενδύσεων.

Σύδνεϋ

Στο πλαίσιο διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων του Σύδνεϋ (2000), με στόχους τη μείωση της δημόσιας δαπάνης κατασκευής και συντήρησης, όσο και

¹¹⁷¹ World Clean Energy Awards, «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad», Λιαλιός Γ., «Μια νέα πόλη στα μέτρα του μέλλοντος», *Η Καθημερινή*, 15-11-2014

¹¹⁷² RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

των κινδύνων μεταολυμπιακής διαχείρισης και αξιοποίησης, η κατασκευή, διαχείριση και εκμετάλλευση των δύο μεγαλύτερων ολυμπιακών εγκαταστάσεων (Ολυμπιακό στάδιο και *SuperDome*), παραχωρήθηκε σε ιδιωτικά επιχειρηματικά σχήματα, οι προσδοκίες των οποίων για σημαντικά κέρδη μετά τους αγώνες, για διάφορους λόγους δεν επαληθεύθηκαν. Ασφαλώς, η προηγούμενη εξέλιξη υπήρξε αρνητική και για την πόλη και την τοπική οικονομία, δικαιώνοντας όμως συγχρόνως την επιλογή που μετατόπισε την ευθύνη και τις συνέπειες της εκτίμησης και του κινδύνου, από το κοινωνικό σύνολο, στην ιδιωτική επιχειρηματικότητα, μεταβιβάζοντάς της -κατά την έκφραση του G.Searle- *μέρος του τιμήματος της συμμετοχής στο παιχνίδι του ανταγωνισμού των πόλεων*¹¹⁷³, όπως σε περίπτωση θετικής εξέλιξης των επενδύσεων, θα της είχε παραχωρήσει μέρος του αντίστοιχου κέρδους.

6.3.5. Συγκεντρωτικός σχεδιασμός εναντίον ενημέρωσης και διαφάνειας

Έλλειμμα ενημέρωσης και κοινωνικής διαβούλευσης και χρήση συνοπτικών, ανεπαρκών ή και εικονικών μελετών για την τεκμηρίωση σκοπιμότητας, πολεοδομικής ένταξης, περιβαλλοντικών επιπτώσεων των επεμβάσεων και έργων:

Όπως έχει ήδη εξηγηθεί, παρά την πληθωρική ρητορική των εκπροσώπων του πολιτικού συστήματος, της νομοθεσίας και των σχετικών θεσμών περί του αντιθέτου, η διαμόρφωση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού παρέμεινε μια απολύτως συγκεντρωτική διαδικασία. Ενημέρωση των τοπικών κοινωνιών και διαβουλεύσεις με στόχο τη διαμόρφωση ενός σχεδιασμού στην κατεύθυνση συνδυασμένης ένταξης τοπικών αιτημάτων και στόχων στη μητροπολιτική και εθνική στρατηγική και της επιδίωξης αντίστοιχης στήριξης από τις τοπικές κοινωνίες, δεν υπήρξε. Ακόμη και οι προσχηματικές προβλέψεις κοινωνικής διαβούλευσης και συμμετοχικών διαδικασιών του πρόσφατου τότε νόμου (1997) περί αστικών αναπλάσεων, είχαν λησμονηθεί.

Το προηγούμενο έλλειμμα, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000, δεν εμφανιζόταν έντονο, καθώς ο σχεδιασμός διατηρούσε μια ιδιαίτερα θετική εικόνα έναντι της κοινωνίας που ήταν αποτέλεσμα του συνδυασμού (α)της γενικευμένης εξωστρεφούς συναίνεσης για τους προσανατολισμούς της χώρας και της Πρωτεύουσας που έτεινε να επεκτείνεται αφηρημένα στο νέο αθηναϊκό σχεδιασμό, (β)των επιρροών της προπαγανδιστικής ρητορικής του πολιτικού συστήματος, στην οποία κυριαρχούσαν οι ιδεολογικές αναφορές (κλασική κληρονομιά και νεωτερική πρόοδος), οι εξιδανικευμένες περιγραφές και απεικονίσεις των μελλοντικών έργων και οι υποσχέσεις απόδοσης των εγκαταστάσεων στις τοπικές κοινωνίες και (γ)του ελλείμματος παράδοσης, θεσμών, κοινωνικής οργάνωσης και εμπειρίας στο πεδίο της δημόσιας διαβούλευσης που συνέβαλλε σε εκτεταμένη έλλειψη γνώσης και κατανόησης των επί μέρους επιλογών του σχεδιασμού.

Καθώς όμως ο τελευταίος εισερχόταν στο στάδιο υλοποίησης, δίνοντας τη θέση της αφηρημένης ρητορικής του πολιτικού συστήματος σε συγκεκριμένα έργα και επεμβάσεις, η αφηρημένη γενική συναίνεση, μετασχηματιζόταν συχνά σε συγκεκριμένες τοπικές αρνήσεις. Σε τοπικό επίπεδο, τα περισσότερα έργα στο Λεκανοπέδιο (ολυμπιακές εγκαταστάσεις, αναπλάσεις, υποδομές) συναντούσαν δυσπιστία, αντιδράσεις, κινητοποιήσεις και δικαστικές προσφυγές, γεγονός που αναδεικνύει τα ελλείμματα τοπικής

¹¹⁷³ Searle G., «Uncertain Legacy: Sydney's Olympic Stadiums», σ.858

διάστασης του σχεδιασμού και υποστήριξης από τις τοπικές κοινωνίες.

Η αντιμετώπιση των κοινωνικών αντιδράσεων για τα προγράμματα του σχεδιασμού από το πολιτικό σύστημα, υπήρξε κατά κανόνα άκαμπτη και αλαζονική:

- *Η ζωή των πολιτών και όχι η επιτυχία των αγώνων είναι το κριτήριό μας αλλά πρέπει να το θέλουν και οι ίδιοι οι πολίτες και δημότες. Για παράδειγμα, θα σας δώσω ένα χαρακτηριστικό δείγμα σε όλα τα έργα τα οποία έχουμε αθλητικά και οδικά που σχετίζονται με τους Ολυμπιακούς Αγώνες συνοδεύονται από προσφυγές στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Αυτό δείχνει ότι υπάρχουν κάποιοι οι οποίοι δεν θέλουν να γίνονται έργα. Στο όνομα του περιβάλλοντος προσπαθούν να δημιουργήσουν προβλήματα, υποστήριξε ο Ν.Αλευράς σε ομιλία του¹¹⁷⁴.*
- *Το έργο στο Γαλάτσι αφορά την κατασκευή ενός υπερσύγχρονου κλειστού γυμναστηρίου, που στη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων θα το χρησιμοποιήσουν οι αθλητές όλων των χωρών και μετά, όλοι οι νέοι και οι νέες της Αθήνας, που αγαπούν τον Αθλητισμό. Οι ελάχιστοι προσφεύγοντες κατά του έργου, φαίνεται ότι προτιμούν το χώρο όπως ήταν γεμάτος σκουπίδια παρά μια όαση ψυχαγωγίας, πρασίνου και άθλησης. Το έργο συνοδεύεται από πλήρεις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Είμαι γι αυτό σίγουρος πως οι δικαστές του Συμβουλίου της Επικρατείας με την ευαισθησία και την υψηλή νομική παιδεία που διαθέτουν, θα δώσουν τη δέουσα απάντηση σε εκείνους που με σκοπιμότητα θέτουν εμπόδια στην πορεία της χώρας για τη διοργάνωση των καλύτερων Ολυμπιακών Αγώνων¹¹⁷⁵.*
- *Ο Ε.Βενιζέλος με αφορμή την επισήμανση του προέδρου της ΔΟΕ J.Rogge, ότι δεν υπάρχει πλέον χρόνος για καθυστερήσεις των έργων, δήλωνε στο ίδιο πνεύμα πως αυτή η επισήμανση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για μας και ελπίζω να ληφθεί υπ' όψιν από την Ελληνική Δικαιοσύνη που διαδραματίζει πολύ κρίσιμο ρόλο στην Ολυμπιακή προετοιμασία¹¹⁷⁶.*
- *Προϊόν επιπολαιότητας και ολίσθημα χαρακτήριζε ο υπουργός μεταφορών Χ.Βερελής την προσφυγή του Δήμου Αθηναίων στο ΣτΕ για την ακύρωση μετατροπής της λ.Κωνσταντινουπόλεως σε σιδηροδρομικό διάδρομο πυκνής και ταχείας κυκλοφορίας, ενώ η πρόεδρος της επιτροπής διοργάνωσης ΟΑ2004 Γ.Αγγελοπούλου την απέδιδε σε προσωπικά και κομματικά συμφέροντα του Δημάρχου¹¹⁷⁷. Όμως η προσφυγή του Δήμου δεν ήταν καθόλου αβάσιμη, αφού δικαιώθηκε από το ΣτΕ που ακύρωσε το έργο.*

Η αλαζονεία και οι τακτικές κωλυσιεργίας και παραπλάνησης που χαρακτήριζαν τόσο τη ρητορική, όσο και την αντιμετώπιση των αντιδράσεων, ακόμη και σε περιπτώσεις δικαστικής δικαίωσης των διαμαρτυρομένων, υπήρξαν συνηθισμένα φαινόμενα. Την *υπεροπτική αντίληψη της άλλης πλευράς ότι αυτονόητα νομιμοποιούνται όλες οι εσπευσμένες διαδικασίες υλοποίησης των χωροθετημένων ολυμπιακών έργων, στη βάση του*

¹¹⁷⁴ Αλευράς Ν., «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002

¹¹⁷⁵ Τσίμας Π., «Συνέντευξη Ν.Αλευρά στον Flash 9,61, Αθήνα, 12-11-2001»

¹¹⁷⁶ Τότσικας Π., «Περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων του 2004 στην Αθήνα»

¹¹⁷⁷ www.flash.gr, 15-3-2002

υπέρτερου «δημόσιου συμφέροντος» και της «λελογισμένης» παρέμβασης, ακόμη και όταν στηρίζονται σε πρόχειρες μελέτες (σκοπιμότητας, περιβαλλοντικών επιπτώσεων, σχεδίων ολοκληρωμένης τοπικής ανάπτυξης κ.ά.) επεσήμαινε ο Π.Γετίμης ήδη από το 2000¹¹⁷⁸.

Αυτή η εχθρική/αμυντική στάση, είναι κατανοητή από το γεγονός ότι εφεξής το πρόγραμμα του σχεδιασμού είχε αυστηρούς όρους περιεχομένου και απaráβατο χρονοδιάγραμμα ολοκλήρωσης, η τήρηση των οποίων ελεγχόταν συστηματικά από τη ΔΟΕ. Έτσι οι επιλογές του σχεδιασμού δεν ήσαν επ' ουδενί διαπραγματεύσιμες, γεγονός που καθιστούσε τυχόν διαβουλεύσεις με την κοινωνία άνευ αντικειμένου, αλλά και απειλητικές για την ευελιξία και την ταχύτητα υλοποίησης του.

Η εξέλιξη αυτή αναδείκνυε τη σημασία έγκαιρης ενσωμάτωσης τοπικών διαστάσεων και οικοδόμησης της τοπικής κοινωνικής στήριξης στα επιθετικά, ανταγωνιστικά και δεσμευτικά προγράμματα του μεταβιομηχανικού μητροπολιτικού σχεδιασμού, των οποίων τα περιθώρια αναθεώρησης κατά τη φάση της εφαρμογής του, συχνά μηδενίζονται.

Στο πλαίσιο του ελλείμματος ενημέρωσης και διαβούλευσης για τη διαμόρφωση και υλοποίηση του μεταβιομηχανικού σχεδιασμού στην Πρωτεύουσα, είναι κατανοητή και η εκπόνηση συνοπτικών, ανεπαρκών ή και εικονικών μελετών για την τεκμηρίωση σκοπιμότητας, πολεοδομικής ένταξης, περιβαλλοντικών επιπτώσεων κοκ των επεμβάσεων και έργων με στόχο την τυπική κάλυψη των αποφάσεων για τη μορφή και τη χωροθέτησή τους, οι οποίες συχνά, λαμβάνονταν βιαστικά, με αποκλειστικό ορίζοντα την διοργάνωση των ΟΑ2004.

- Όπως π.χ. επεσήμαινε χαρακτηριστικά ο Κ.Λιακόπουλος, με αφορμή την προσωπική του εμπειρία στην εκπόνηση μελέτης, *ουσιαστικά δεν υπήρξε σχεδιασμός αφού οι αποφάσεις είχαν ληφθεί από πριν ή παίρνονταν στο πόδι, δεν είδαμε την έννοια της ανάπλασης και τέλος οι «λοιπές αναγκαίες μελέτες» ήταν οι κυρίως μελέτες. Η πολεοδομική μελέτη που ήταν το δικό μας αντικείμενο, αντιμετωπίστηκε σε μεγάλο βαθμό σαν «ξένο σώμα», σαν ένα αναγκαίο κακό*¹¹⁷⁹.
- Ανάλογα, σχετικά με τους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς των κεντρικών αθηναϊκών πλατειών (Συντάγματος, Ομονοίας, Κοτζιά και Κουμουνδούρου), ο αρχιτέκτονας Γ.Διαμαντόπουλος αναφερόταν στην ανεπάρκεια κατευθύνσεων και προδιαγραφών των όρων τους, υπαινιχόμενος ότι είχαν γίνει *για τα μάτια του κόσμου, για να προκαλέσουν δημοσιότητα*¹¹⁸⁰.
- Έχει ήδη αναφερθεί η απόπειρα του ΟΣΕ να μετατρέψει τη λ. Κωνσταντινουπόλεως από τον Κηφισό μέχρι τον Πειραιά σε επίγειο σιδηροδρομικό διάδρομο πυκνής και υψηλής ταχύτητας, η οποία ακυρώθηκε με απόφαση του ΣΤΕ, αφού οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων του έργου *δεν περιείχαν την εξέταση καμίας εναλλακτικής λύσεως ως προς τον τρόπο κατασκευής του έργου, όπως, για*

¹¹⁷⁸ Γετίμης Π., «Τρίτη άποψη, Ολυμπιάδα μετ' εμποδίων», *Τα Νέα*, 24-05-2000, σ.Ν06

¹¹⁷⁹ Λιακόπουλος Κ., «Ολοκληρωμένη μελέτη σχεδιασμού και ανάπτυξης και λοιπές αναγκαίες μελέτες και έρευνες για την κατασκευή των εγκαταστάσεων του μοντέρνου πένταθλου, της αντιπέρσισης (badminton), την ανάπλαση και τα αναγκαία έργα υποδομής στο Ολυμπιακό συγκρότημα στο Γουδί», σ.12-13

¹¹⁸⁰ Ρηγόπουλος Δ., «Αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες», *Η Καθημερινή*, 23-03-2003

παράδειγμα, την υπογειοποίησή του¹¹⁸¹. Ο σχεδιασμός του έργου ήταν πρόχειρος, δεν αντιμετωπίσαμε το έργο συνολικά αλλά το είδαμε ως παρωνυχίδα των Ολυμπιακών Αγώνων, σχολίαζε αργότερα ο Θ.Δρακιώτης, μέλος τεχνικών συμβουλίων ΟΣΕ/ΕΡΓΟΣΕ και γ.γ. ΤΕΕ¹¹⁸², επιβεβαιώνοντας ότι τα κριτήρια για τη μορφή ενός έργου τόσο κρίσιμου για την Αθήνα και το Λεκανοπέδιο διαμορφώνονταν αποκλειστικά από τις ανάγκες διοργάνωσης των ΟΑ2004. Η ούτως αποκαλούμενη «μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων του έργου» δεν υπήρχε παρά μόνο για τη νομότυπη κάλυψή του, χωρίς να εξετάζει τις πραγματικές επιπτώσεις του που ήταν προφανές ότι θα ήταν ιδιαίτερα βλαπτικές για την πόλη.

Έτσι, ο συνδυασμός του ελλείμματος κοινωνικής ενημέρωσης και διαβούλευσης με την εκπόνηση συνοπτικών, ανεπαρκών ή και εικονικών μελετών, αποτελούσαν ένα αλληλένδετο, σταθερό ζεύγος τακτικών κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης και υλοποίησής του σχεδιασμού. Αυτές οι τακτικές, ήταν χρήσιμες στο πλαίσιο της προσπάθειας εξαπλούστευσης του σχεδιασμού, για την αποφυγή κάθε είδους εμπλοκής των έργων και επεμβάσεων με την κοινωνία που θα απειλούσε το σχεδιασμό με απρόβλεπτες δεσμεύσεις και καθυστερήσεις, θέτοντας σε κίνδυνο τον κεντρικό του στόχο: την ολοκληρωμένη δηλ. και έγκαιρη προετοιμασία της διοργάνωσης των Αγώνων.

Το προηγούμενο ζεύγος τακτικών όμως, οδηγούσε σε αστοχίες ένταξης των έργων στο περιβάλλον τους (κυκλοφορία, ρύπανση, πράσινο, ελεύθεροι χώροι κ.ά.), παρατυπίες και παρανομίες που προκαλούσαν δυσχέρειες στην αναπτυξιακή τους αξιοποίηση, τοπικές κοινωνικές αντιδράσεις και κινητοποιήσεις, δικαστικές διενέξεις κοκ:

- Στο χώρο του αεροδρομίου Ελληνικού, μια σειρά αθλητικών εγκαταστάσεων, κατασκευάσθηκαν χωρίς κανένα σχέδιο ανάπτυξης της έκτασης, εκτός από τις ασαφείς κυβερνητικές υποσχέσεις για τη μελλοντική μετατροπή του στο *μεγαλύτερο μητροπολιτικό πάρκο της Ευρώπης*. Τέτοιες ανεδαφικές υποσχέσεις μάλιστα, συνέβαλλαν στην παράλειψη εκπόνησης κάποιου ρεαλιστικού σχεδίου για την περιοχή, περιθωριοποιώντας παράλληλα σπάνιες καινοτομικές προτάσεις που αντιμετώπιζαν με βιώσιμο τρόπο ευρύτερα προβλήματα του Λεκανοπεδίου, με άξονα την αναδιανομή των ελεύθερων χώρων προς όφελος των υποβαθμισμένων αστικών περιοχών¹¹⁸³.
- Στο Ολυμπιακό χωριό, η κακή διαχείριση του έργου και μια σειρά εσφαλμένων και ανεπαρκών μελετών, οδηγούσαν σε ολοκληρωτική σχεδόν αποτυχία τους μεταολυμπιακούς στόχους του (αναπτυξιακούς, πολεοδομικούς, περιβαλλοντικούς).
- Το κτίριο *The Mall Athens* στο Μαρούσι, έχει χαρακτηριστεί ολόκληρο ως αυθαίρετη κατασκευή, ενώ στο γυμναστήριο Γαλατσίου διαπιστώθηκαν σοβαρές πολεοδομικές παραβάσεις που καθυστέρησαν σημαντικά την αξιοποίησή του (2010).
- Το γυμναστήριο Μπάτμιντον στο Γουδί που τυπικά κατασκευάσθηκε ως

¹¹⁸¹ ΣΤΕ, Απόφ. 2805/2002

¹¹⁸² Μουμούρης Ν., «Το παζλ του προαστιακού», *Ελευθεροτυπία*, 9-4-2004

¹¹⁸³ Μάνος Στ., «Το μεγάλο έγκλημα σε βάρος της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 5-8-2007

λυόμενο –για να δικαιολογηθεί η χωροθέτησή του σε χώρο πρασίνου- «τακτοποιήθηκε» με ειδικό νόμο, ο οποίος παρατείνει την «προσωρινή» διατήρησή του για 40 χρόνια, ώστε να γίνει δυνατή η αξιοποίησή του ως χώρου δημοσίων θεαμάτων, η οποία μάλιστα υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχής. Τελικώς πάντως, η νέα χρήση του χαρακτηρίστηκε οριστικά παράνομη από το ΣΤΕ¹¹⁸⁴. Ειρωνικά, η πλέον ίσως επιτυχημένη αξιοποίηση ολυμπιακής αθλητικής εγκατάστασης, αποδεικνυε έτσι την αποτυχία του μεταολυμπιακού σχεδιασμού.

- Ο ΟΣΕ, εφοδιασμένος με «μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων», επιχειρούσε να μετατρέψει τη λ.Κωνσταντινουπόλεως σε σιδηροδρομικό διάδρομο υψηλής ταχύτητας, ενώ για το ίδιο έργο κατέστρεφε στο Σταθμό Λαρίσης και τους Αγίους Αναργύρους πολλές εκατοντάδες δένδρα. Αυτή η προοπτική βαριάς υποβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος, σε πυκνοδομημένες αστικές περιοχές που είναι μάλιστα ήδη από τις πλέον υποβαθμισμένες του Λεκανοπεδίου, κινητοποίησε τους κατοίκους και τελικά την αυτοδιοίκηση, οδηγώντας σε δικαστική εντολή διακοπής του έργου που εγκαταλείφθηκε έτσι ημιτελής.
- Η γραμμή του Τραμ, όπως έχει ήδη αναφερθεί (α)αποτύγχανε να συνδέσει με αξιόπιστο τρόπο τις πυκνοδομημένες οικιστικές ζώνες και τα δυτικά προάστια του Λεκανοπεδίου με το αναβαθμισμένο παραλιακό μέτωπο, ενώ (β)στο Ν.Κόσμο (Δουργούτι), αχρήστευε με τη διέλευσή της και την πρόχειρη και άστοχη διαμόρφωση του χώρου, ένα δρόμο (οδός Κασομούλη), μεγάλης τοπικής αξίας για την ευρύτερη πυκνοδομημένη και υποβαθμισμένη οικιστική περιοχή, εκτοπίζοντας μάλιστα μια από τις μεγάλες λαϊκές αγορές της Αθήνας. Το όλο έργο του Τραμ, συνάντησε μεγάλες, δυναμικές αντιδράσεις και δικαστικές προσφυγές εκ μέρους των κατοίκων και της αυτοδιοίκησης, ιδίως του Π.Φαλήρου.
- Στο Θησείο, ελάσσονες επεμβάσεις και ρυθμίσεις που εντάσσονταν ευρύτερα στο πρόγραμμα ΕΑΧΑ και περιγράφονται σε επόμενο τμήμα του κειμένου (σύστημα ρύθμισης της παρόδιας στάθμευσης, περίφραξη λόφου Φιλοπάππου) συνάντησαν αντιδράσεις, ακόμη και δυναμικές από την τοπική κοινωνία και ακτιβιστές, εξ αιτίας τόσο της πρωτοφανούς προχειρότητας του σχεδιασμού και της υλοποίησης των επεμβάσεων, όσο και της έλλειψης ενημέρωσης και διαβούλευσης.
- Ο ανασχεδιασμός της πλ. Ομονοίας έπειτα από αρχιτεκτονικό διαγωνισμό, η προετοιμασία, οι κατευθύνσεις και οι όροι του οποίου υπέστησαν -όπως αναφέρθηκε ήδη- κριτική ως ανεπαρκείς, προκάλεσε ευρεία απarέσκεια στο κοινό και την αθηναϊκή αυτοδιοίκηση, με αποτέλεσμα νέες επανειλημμένες επεμβάσεις επί μέρους διαμορφώσεων¹¹⁸⁵ και πρόσφατα, νέους σχεδιασμούς για την ολοκληρωτική αναδιαμόρφωσή της.

Διεθνής εμπειρία:

Στη δυτική Ευρώπη, η δημόσια διαβούλευση, η κοινωνική συμμετοχή, ακόμη και η διαχείριση προγραμμάτων από τις τοπικές κοινωνίες (κατοίκους, επιχειρηματίες, αυτοδιοίκηση) προσλαμβάνονται τις τελευταίες δεκαετίες ως διαδικασίες που

¹¹⁸⁴ χ.υ., «Αυθαίρετο το «Badminton», πρέπει να κατεδαφιστεί», *Ημερήσια*, 29-5-2012

¹¹⁸⁵ χ.υ., «Νέα έργα ανάπτυξης ξεκινούν στην πλατεία Ομονοίας», *news.in.gr*, 28-3-2003

εγγυώνται την αυξημένη ευστοχία της διαμόρφωσης του αστικού σχεδιασμού και την κοινωνική υποστήριξη στην εφαρμογή του. Η διαφάνεια και η ενημέρωση των πολιτών, οι συμμετοχικές διαδικασίες στο σχεδιασμό με ποικιλία διαφορετικών, τυπικών και άτυπων ευέλικτων διαδικασιών που ενσωματώνουν συγχρόνως αιτήματα και επιθυμίες της κοινωνίας, αυξάνουν την κατανόηση των πολιτών για τους στόχους των προγραμμάτων, την προσέγγιση στις προσδοκίες τους και την εμπιστοσύνη τους για τα αποτελέσματά τους, βελτιώνοντας σημαντικά τις πιθανότητες εκπόνησης ουσιαστικών, ολοκληρωμένων μελετών αστικής ανάπτυξης και ανασυγκρότησης και επιτυχίας της εφαρμογής τους.

Έχει ήδη γίνει αναφορά στα προγράμματα της Βαρκελώνης, του Bilbao, της Plaine St Denis (Παρίσι) και του Birmingham και του Ρότενταμ.

Βαρκελώνη

Στη Βαρκελώνη^{1186,1187,1188}, το μητροπολιτικό ρυθμιστικό σχέδιο (1979), είχε βασισθεί σ' ένα σύνολο συμφωνιών και αμοιβαίων δεσμεύσεων, όλων των δήμων της μητροπολιτικής ζώνης, το οποίο λειτουργούσε ως πλαίσιο αναφοράς, ενώ οι πολιτικές και οι σχεδιασμοί του δήμου από το 1975 είχαν διαμορφωθεί από τις ισχυρές πιέσεις των κοινωνικών αιτημάτων και των κινημάτων των κατοίκων, για τη βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος, την αύξηση των δημόσιων χώρων και του κοινωνικού εξοπλισμού. Τα περισσότερα προγράμματα ή έργα που έγιναν στη Βαρκελώνη μέχρι το 1992, συνδέονται με τους Ολυμπιακούς Αγώνες και τις προσδοκίες των κοινωνικών ομάδων για τη βελτίωση του αστικού χώρου (αθλητικές εγκαταστάσεις, υποδομές, εξοπλισμοί, αναπλάσεις, ανακαινίσεις, δημόσιοι χώροι κ.ά.).

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ολοκληρώθηκαν τα εξειδικευμένα τοπικά σχέδια αναμόρφωσης του κέντρου που είχαν διαμορφωθεί από ομάδες κατοίκων, οι οποίες έλεγχαν και την εφαρμογή τους. Π.χ. ο σχεδιασμός και η υλοποίηση του προγράμματος αναζωογόνησης-ανάπλασης της Παλιάς Πόλης (*Ciutat Vella*) έγινε από μια κοινοπραξία μεταξύ του δήμου, της τοπικής κυβέρνησης, ομάδων κατοίκων της περιοχής, τοπικών καταστηματαρχών, ιδιωτών επενδυτών κ.ά. με αφετηρία το υφιστάμενο τοπικό σχέδιο αναμόρφωσης που είχε διαμορφωθεί από την τοπική κοινωνία την προηγούμενη δεκαετία.

Bilbao

Στο Bilbao^{1189,1190}, που μαστιζόταν από τις συνέπειες μιας σαρωτικής αποβιομηχάνισης, με μια μακρά διαδικασία συνεδρίων και άλλων δημόσιων συζητήσεων για το μέλλον της πόλης κατά την περίοδο 1985-1990, διερευνήθηκε διεξοδικά η διεθνής εμπειρία στο νέο μεταβιομηχανικό πολεοδομικό σχεδιασμό και τις αστικές αναπλάσεις. Η διαδικασία αυτή, κατέληξε σ' ένα στρατηγικό σχέδιο, του οποίου η εφαρμογή ανελήφθη από έναν ανεξάρτητο εταιρικό οργανισμό δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (Bilbao Metropoli-30): των πανεπιστημίων της πόλης, των δήμων της μητροπολιτικής περιοχής, εθελοντικών και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων και πολλών ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Plaine St Denis

Στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της περιοχής Plaine St Denis στο Παρίσι¹¹⁹¹, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ενημέρωση, τη συμμετοχή και τη συναίνεση του πληθυσμού στην επέμβαση, με τη γνωμοδότηση των (θεσμικών)

¹¹⁸⁶ Gottlieb C., *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire*.

¹¹⁸⁷ RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

¹¹⁸⁸ Manson F., «Postcard from Barcelona, DETR - Urban Renaissance: Sharing the Vision.01.99».

¹¹⁸⁹ Gonzalez Ferreras J.M., «Μπιλμπάο: πολιτισμός, πολίτες και ποιότητα ζωής».

¹¹⁹⁰ χ.υ., «Strategic Plan for the Revitalisation of Metropolitan Bilbao, Euronet/ICLEI Consortium».

¹¹⁹¹ χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

συνοικιακών επιτροπών και εθελοντικών οργανώσεων κατά το σχεδιασμό και ευρείες διαδικασίες ενημέρωσης των πολιτών, οι οποίες αξιοποιήθηκαν παράλληλα για την προσέλκυση του κοινού στο ίδιο το νέο πολεοδομικό κέντρο της Plaine St Denis.

Birmingham

Στο Birmingham¹¹⁹², η ανάπτυξη του Warwick Bar, αποτελούσε κοινή πρωτοβουλία του Δήμου, του Πανεπιστημίου Κεντρικής Αγγλίας και της υπηρεσίας διαχείρισης των καναλιών. Μ' ένα κοινοπρακτικό σχήμα που αντιμετώπισε τους κατοίκους και τους επαγγελματίες της περιοχής, επίσης ως εταίρους του, διαμορφώθηκε μια πρόταση για την κοινωνικο-οικονομική αξιοποίηση του υποβαθμισμένου δημόσιου χώρου και του εγκαταλελειμμένου κτιριακού δυναμικού.

Manchester

Η ανοικοδόμηση του εμπορικού κέντρου στο μεσαιωνικό πυρήνα του Manchester¹¹⁹³, έπειτα από μια καταστρεπτική τρομοκρατική ενέργεια το 1996, σχεδιάστηκε με συμμετοχικές διαδικασίες που συμπεριέλαβαν τους σημαντικότερους τοπικούς φορείς αλλά και τους πολίτες: αμέσως μετά την καταστροφή της περιοχής, σχηματίστηκε επιτροπή εκπροσώπων της τοπικής αυτοδιοίκησης, της Τράπεζας της Αγγλίας και του επιχειρηματικού κλάδου, με στόχο την συνεργασία του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα στην αποκατάσταση της λειτουργίας του ιστορικού-εμπορικού κέντρου. Ακολούθησε η εκπόνηση μελέτης, μέσω διεθνούς διαγωνισμού, του οποίου ο μηχανισμός επιλογής περιέλαβε διαδικασίες λαϊκής συμμετοχής. Η επιτροπή, με την συνδρομή μιας ευρείας ομάδας τεχνικών συμβούλων (των αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων του Δήμου, της ευρύτερης τοπικής διοίκησης, του τοπικού φορέα αστικών μεταφορών, της τοπικής αστυνομίας και των μελετητών του πολεοδομικού σχεδίου) συνέθεσε εν συνεχεία ένα κατευθυντήριο πρόγραμμα για τον αστικό σχεδιασμό του Manchester που επίσης εκτέθηκε σε διαδικασίες ευρείας λαϊκής γνωμοδότησης πριν να οριστικοποιηθεί, το Μάρτιο του 1997.

Lyon

Το ρυθμιστικό σχέδιο της Lyon¹¹⁹⁴, του οποίου η υψηλή ποιότητα και ο ευέλικτος, ολοκληρωμένος και αειφόρος χαρακτήρας βραβεύθηκαν το 1995 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Πολεοδόμων (CEU/ECTP) με το *μεγάλο βραβείο πολεοδομικού και περιφερειακού σχεδιασμού*, διακρίνεται για την πλουραλιστική, εταιρική συγκρότηση των οργάνων εξειδίκευσης και υλοποίησης των στόχων (μητροπολιτική αυτοδιοίκηση, τοπικές αυτοδιοικήσεις, επιμελητήρια, οργανώσεις της περιφέρειας, πλήθος δημόσιων και ιδιωτικών τοπικών παραγόντων, ένα δίκτυο από τοπικές συμβουλευτικές επιτροπές κατοίκων, καθώς και άλλοι εξειδικευμένοι για κάθε δράση ή επέμβαση, εταίροι).

Lille

Στο πρόγραμμα αστικής ανάπτυξης και κοινωνικής αναζωογόνησης της Lille¹¹⁹⁵, η περιφερειακή αυτοδιοίκηση ανέθεσε το σχεδιασμό του έργου μεσ' από έναν διεθνή διαγωνισμό (1992), ενώ η οριστικοποίηση της μορφής του, η διαχείριση και η υλοποίηση της ανάπτυξης, έγιναν από ένα οργανωτικό σχήμα που συμπεριέλαβε την αυτοδιοίκηση, τις τεχνικές υπηρεσίες και εκπροσώπους των κατοίκων, από όλες τις γειτονιές που περιλαμβάνονταν στην περιοχή των έργων: ως επιστέγασμα των ενεργειών αυτών, συντάχθηκε το 1997, ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα δράσης και ένας αναπτυξιακός χάρτης της πόλης.

¹¹⁹² Sparks L., «Birmingham - Regional Capital», *Urban Design Quarterly*, Issue 63/1997.

¹¹⁹³ RUDI, «Case Study: Rebuilding Manchester».

¹¹⁹⁴ χ.υ., «Lyon, France. Le schéma directeur d'agglomération 'Lyon 2010'».

¹¹⁹⁵ χ.υ., «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal».

Finglas (Δουβλίνο)

Στο Finglas που έπασχε από φυσική και κοινωνικο-οικονομική υποβάθμιση, η αυτοδιοίκηση κατάρτισε ένα πρόγραμμα αναζωογόνησης και ανάπτυξης του προαστίου (1991)¹¹⁹⁶ με κύριους στόχους τη δέσμευση και την αφοσίωση των κατοίκων στην πόλη τους, μεσ' από τη βελτίωση της εικόνας του κέντρου και την ευαισθητοποίηση του κοινού και ιδιαίτερα της νεολαίας, για τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά του τόπου. Το πρόγραμμα, καταρτίστηκε και εφαρμόστηκε με τη συνεργασία της μητροπολιτικής και τοπικής αυτοδιοίκησης, της τοπικής επιχειρηματικής κοινότητας, των κατοίκων της περιοχής και εθελοντικών ομάδων και οργανώσεων. Στο πλαίσιο αυτό, κύρια προτεραιότητα του προγράμματος ήταν η συμμετοχική αναβάθμιση του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος που σε συνδυασμό με το συμμετοχικό σχεδιασμό του, λειτούργησε ως μέσον για την κοινωνική αναζωογόνηση και συνοχή.

Cork

Στο Cork (Ιρλανδία)¹¹⁹⁷, η στρατηγική για την κυκλοφορία και τη στάθμευση στο κέντρο βασίζεται στην πλήρη και συστηματική συνεργασία με τις ενδιαφερόμενες κοινωνικο-οικονομικές ομάδες, για τον καθορισμό και την εφαρμογή κάθε ενεργείας, μέτρου ή επέμβασης που εξασφαλίζει δύο κύρια συστατικά της επιτυχίας των στόχων του, δηλ. τον ολοκληρωμένο σχεδιασμό και τη συναίνεση.

Ρότερνταμ

Στο Ρότερνταμ, η πολιτική του συμμετοχικού σχεδιασμού που εφαρμόστηκε κατά τη δεκαετία του 1970, υποχώρησε μετά το 1980, καθώς η οικονομική κρίση και η ανάδυση διεθνούς ανταγωνισμού στο ναυπηγικό τομέα -που οδηγούσαν την πόλη σε πορεία παρακμής- προκάλεσαν έντονες κριτικές κατά της προηγούμενης πολιτικής, η οποία επικεντρωνόταν στην κατοικία, αμελώντας την οικονομική διάσταση της πόλης. Όμως και η νέα στρατηγική που επελέγη, ένα πρόγραμμα εξωραϊσμού και αναζωογόνησης του κέντρου, με στόχο την προσέλκυση των εύπορων στρωμάτων της πόλης, τουρισμού και σύγχρονων επενδύσεων, βασίστηκε σε μια ευέλικτη τακτική άτυπων συναίνεσεων μεταξύ της αυτοδιοίκησης, των τοπικών εκπροσώπων, του επιχειρηματικού κόσμου της πόλης και κατοίκων^{1198,1199}.

Temple Bar (Δουβλίνο)

Στην περιοχή Temple Bar του Δουβλίνου, μια εκτεταμένη κεντρική πυκνοδομημένη ζώνη προοριζόταν από τη δεκαετία του 1960 να διαμορφωθεί σε κεντρικό σταθμό λεωφορείων. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, καθώς η υλοποίηση του σχεδίου αυτού συναντούσε σοβαρές δυσχέρειες -απαιτώντας τεράστια κεφάλαια και εκτεταμένες κατεδαφίσεις- ο αρμόδιος οργανισμός μεταφορών άρχισε να προσφέρει τα εγκαταλελειμμένα κτίρια, ως είχαν, για βραχυπρόθεσμη ενοικίαση με χαμηλά μισθώματα, ζητώντας από τους ενοικιαστές να τα επισκευάζουν. Αυτή η μέθοδος μίσθωσης, σε συνδυασμό με το αβέβαιο μέλλον της περιοχής, προσέλκυσε ένα πλέγμα αποκλειστικά νεανικών δραστηριοτήτων και πληθυσμού, μετασχηματίζοντας το Temple Bar, σε εναλλακτική νεανική γειτονιά. Παράλληλα, μια δυναμική ομάδα κατοίκων και επαγγελματιών της περιοχής έπεισε την αυτοδιοίκηση και την κυβέρνηση, να ματαιώσουν οριστικά το σχέδιο του σταθμού, αναπτύσσοντας τη γειτονιά, ως πολιτιστικό, τουριστικό και ψυχαγωγικό κέντρο. Η ανάπτυξη του Temple Bar που οδήγησε στη δημιουργία μιας ζωτικής,

¹¹⁹⁶ Χ.Υ., «The Finglas Enlivenment Project, Euronet/CLEI Consortium».

¹¹⁹⁷ Cork City, «Development Plan Review 1998, Partnership in progress

¹¹⁹⁸ Hajer M., «Ρότερνταμ: ανασχεδιάζοντας τον δημόσιο χώρο», στο Bianchini F., Parkinson M. (1994) (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*.

¹¹⁹⁹ Power A., «Postcard from Rotterdam», *Urban Renaissance: Sharing the Vision .01.99 : Summary of Responses to the Urban Task Force Prospectus*.

πολιτιστικής και ήπιας επιχειρηματικής ζώνης, ικανής να προσελκύει μεγάλο αριθμό επισκεπτών, ακολούθως διευρύνθηκε και με οικιστικά προγράμματα εμπορικού και κοινωνικού χαρακτήρα, ενώ διευρύνθηκαν και οι συμμετοχικές διαδικασίες με στόχο την μεγαλύτερη ιδιοποίηση του προγράμματος από τους κατοίκους και τη συνεργασία τους, για τον από κοινού προγραμματισμό με τους κατοίκους γειτονικών κεντρικών περιοχών¹²⁰⁰.

Μαδρίτη

Στη Μαδρίτη, η αναβάθμιση 30 περιφερειακών συνοικισμών αυθαιρέτων, με 38.000 κατοικίες και 150.000 κατοίκους, έγινε μεσ' από μια πρωτότυπη αυτοδιαχειριστική διαδικασία που άρχισε ως αντίδραση, στην πρόθεση της αυτοδιοίκησης να εξυγιάνει τις περιοχές, απομακρύνοντας μαζικά τον πληθυσμό τους¹²⁰¹. Η αντίδραση των κατοίκων κατέληξε σ' ένα ανοικτό συμμετοχικό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο, ο ανασχεδιασμός έγινε από επιτροπές γειτονιάς, οι οποίες με έξοδα του δήμου, προσέλαβαν ομάδες τεχνικών για την εκπόνηση των μελετών και την υλοποίηση των έργων. Η αυτοδιοίκηση προσέφερε επίσης τις υποδομές και τους εξοπλισμούς, ενώ χρηματοδότησε την ανακαίνιση/ανακατασκευή των κατοικιών. Το πρόγραμμα που ολοκληρώθηκε σε διάστημα μικρότερο των δέκα ετών, είχε πολλαπλά οφέλη:

- Την ουσιαστική βελτίωση τόσο των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων, σε συνδυασμό με την παραμονή τους στην περιοχή τους, όσο και των οικιστικών και πολεοδομικών χαρακτηριστικών της ζώνης.
- Την ιδιοποίηση και ουσιαστικά, τον ανασχεδιασμό του αστικού χώρου από τους κατοίκους του, γεγονός που προώθησε σημαντικά τη συνοχή της τοπικής κοινωνίας, της οποίας παράλληλα βελτιώθηκε η ενσωμάτωση στο πολεοδομικό συγκρότημα της πόλης.

6.3.6.Σχεδιασμός με ημερομηνία λήξης

Παράλειψη εκπόνησης αξιόπιστου προγράμματος αξιοποίησης ολυμπιακών εγκαταστάσεων μετά το πέρας των Αγώνων:

Το πρόγραμμα αξιοποίησης των ολυμπιακών έργων, είχε υποκατασταθεί από μια γενικόλογη ρητορική για την απόδοση των έργων στην κοινωνία που όπως έχει ήδη εξηγηθεί, δεν αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα του σχεδιασμού (πληθώρα εξειδικευμένων έργων χωρίς λειτουργική ευελιξία, κατασκευασμένων με δημόσιο χρήμα, υψηλού κόστους κατασκευής, λειτουργίας και συντήρησης). Όπως επεσήμαινε ο γ.γ. Ολυμπιακής Αξιοποίησης Σ.Κλαδάς, *οι εγκαταστάσεις, τις περισσότερες φορές προικοδοτήθηκαν με ατελείς ή ακατάλληλες χρήσεις, χωρίς να υπάρχει σχέδιο ανάπτυξης της ευρύτερης περιοχής, το οποίο θα εξυπηρετείτο από την ολυμπιακή εγκατάσταση και τις χρήσεις της. Παντού προβλέπονταν συνεδριακά κέντρα, χώροι αναψυχής και ψυχαγωγίας, πόλοι τουρισμού και πολιτισμού*¹²⁰².

Εκτός όμως από την προηγούμενη ρητορική, δεν υπήρχε κανενός είδους ουσιαστικός προγραμματισμός μεταολυμπιακής αξιοποίησης των εγκαταστάσεων. *Πριν από τους Ολυμπιακούς Αγώνες δεν είχε τίποτα σχεδιαστεί για την επόμενη ημέρα, τόνιζε ο πρόεδρος της Ολυμπιακά Ακίνητα ΑΕ Δ.Σταμενίτης έτσι ώστε, δεν υπήρχε προγραμματισμός τι θα γίνει μετά,*

¹²⁰⁰ Temple Bar Properties, «A new life», *Evolution of Temple Bar*.

¹²⁰¹ Molina J., Paredes M., «Renovating the suburbs of Madrid, Euronet/ICLEI Consortium».

¹²⁰² Κλαδάς Σ., «Νέες προοπτικές ανάπτυξης 12 μήνες μετά: Μύθοι και πραγματικότητα», *Η Καθημερινή*, 24-8-2005

όπως ανέφερε ο πρόεδρος ΕΟΑ και ΧΑΑ Σπ.Καπράλος¹²⁰³. Μόλις το 2003, ανατέθηκε μια μελέτη για την αξιοποίηση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων μετά τους Αγώνες, ενώ η εταιρία Ολυμπιακά Ακίνητα ΑΕ που ιδρύθηκε το 2002, ενεργοποιήθηκε το 2004, με προσωπικό 7 ατόμων. Επιπλέον, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην κατασκευή ορισμένων εγκαταστάσεων διαπιστώθηκαν σοβαρές παραβιάσεις των αδειών ή άλλες εγγενείς πολεοδομικές εμπλοκές που καθυστέρησαν επί μακρόν την αξιοποίησή τους.

Μοιραία, πολλά -αθλητικά κυρίως- έργα, έμειναν μετά τους αγώνες αχρησιμοποίητα για χρόνια, επιβαρύνοντας το δημόσιο προϋπολογισμό με υψηλά έξοδα φύλαξης και συντήρησης¹²⁰⁴, ενώ δεν απέφεραν όφελος, γεγονός που άνοιξε έναν κύκλο αλληλοκατηγοριών μεταξύ των δύο παρατάξεων εξουσίας του πολιτικού συστήματος, για την αμοιβαία αδυναμία τους να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα κοινωφελούς και αναπτυξιακής αξιοποίησης των ολυμπιακών εγκαταστάσεων. Παράλληλα, οι τοπικές αυτοδιοικήσεις και οι κοινωνικοί φορείς (ΓΣΕΕ, ΤΕΕ κ.ά.) στη βάση της απουσίας σχετικού προγραμματισμού και της προηγούμενης ρητορικής που υποσχόταν απόδοση των έργων στην κοινωνία, ζητούσαν αποκλειστικά κοινωνική χρήση όλων των εγκαταστάσεων¹²⁰⁵ και επεδίωκαν την ακύρωση των διαγωνισμών παραχώρησης. Αυτή η εξέλιξη περιέπλεκε περισσότερο την ορθολογική χρήση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων μετά τους Αγώνες.

Αλλά αν και η προηγούμενη σύγκρουση αφορούσε κυρίως τη διατήρηση του δημόσιου χαρακτήρα ή την αναπτυξιακή αξιοποίηση των έργων, καμία από τις δύο εναλλακτικές δεν ευδοκίμησε πραγματικά. Κάποια ακίνητα σε κομβικά σημεία, μεταβιβάσθηκαν με καθυστέρηση αρκετών ετών στον ιδιωτικό τομέα και μετατράπηκαν σε εμπορικά-ψυχαγωγικά κέντρα, όχι χωρίς επιπλοκές των μισθώσεων στη συνέχεια (The Mall Athens-IBC Μαρούσι, γυμναστήριο Γαλασίου, υδατοπάρκο Ελληνικού) ή χώρους συγκέντρωσης και θεαμάτων (γυμναστήριο Μπάτμιντον-Γουδί, ιππόδρομος-Μαρκόπουλο). Το κέντρο τύπου στο Μαρούσι στέγασε το υπ. Παιδείας, το σκοπευτήριο Μαρκοπούλου παραχωρήθηκε στην αστυνομία, ενώ άλλα έμειναν χωρίς χρήση ή με σποραδικές χρήσεις, ή μισθωμένα αλλά χωρίς έσοδα, λόγω εμπλοκών στις αδειοδοτήσεις τους (στάδια Taekwondo, BeachVolley-Δέλτα Φαλήρου κ.ά. κέντρο ιστιοπλοΐας-Αγ.Κοσμάς, κωπηλατοδρόμιο-Μαραθώνας). Η αισιοδοξία για μια θεαματική ανάπτυξη του ιπποδρόμου στο Μαρκόπουλο που υπολειπεται και παρακμάζει, δεν επαληθεύθηκε. Στις υποβαθμισμένες δυτικές περιοχές, κυρίως εξ αιτίας της έλλειψης καλής συγκοινωνιακής σύνδεσης η/και οδικών προσβάσεων και χώρων στάθμευσης, δεν υπήρξε ενδιαφέρον για αξιοποίηση των εγκαταστάσεων από τον ιδιωτικό τομέα, ενώ -όπως εξηγείται σε επόμενη παράγραφο- προσπάθειες του πολιτικού συστήματος να μεταφέρει εκεί επιτελικές υπηρεσίες, απέτυχαν ολοκληρωτικά. Σε κάθε περίπτωση, μόνο το λιτό γυμναστήριο πυγμαχίας Περιστερίου αποδόθηκε στην αυτοδιοίκηση· το γυμναστήριο Νίκαιας παραχωρήθηκε στο

¹²⁰³ Λιαλιός Γ., «Τα χρυσοπληρωμένα κουφάρια του 2004», *Η Καθημερινή*, 14-6-2009

¹²⁰⁴ χ.υ., «Απαξίωση εθνικής περιουσίας», *Η Καθημερινή*, 17-2-2005

¹²⁰⁵ Πρακτικά αν. συζήτησης: «Οι ελεύθεροι χώροι της Αττικής: 1.Το παράκτιο μέτωπο», *ΙΣΤΑΜΕ Α.Παπανδρέου*, Αθήνα, 7-6-2006, Γαλάτη Π., «Οι ΟΤΑ ζητούν μεταολυμπιακό μερίδιο», *Η Καθημερινή*, 6-5-2005, Γαλανοπούλου Μ., «Οι τοπικοί άρχοντες για τα ολυμπιακά ακίνητα», *Η Αυγή*, 14-5-2005, χ.υ., «Διάλογος τώρα για το μέλλον των ολυμπιακών εγκαταστάσεων», *Ελευθεροτυπία*, 10-5-2005, χ.υ., «Μετα-ολυμπιακές κόντρες. Αντιδρούν κάτοικοι, φορείς και δήμοι στα άναρχα σχέδια εμπορικής ανάπτυξης», *Τα Νέα*, 21-10-2006, σ.Ν28, χ.υ., «Όχι αρχιτεκτόνων στα σχέδια ΥΠΕΧΩΔΕ», *Ελευθεροτυπία*, 22-2-2008

Πανεπιστήμιο Πειραιώς για να μετατραπεί σε χώρους διδασκαλίας, γεγονός που επισύρει νέες δαπάνες, ενώ αναδεικνύει με έντονο τρόπο, πόσο επιζήμια υπήρξε η απόφαση να κατασκευασθούν μόνιμες και άκαμπτες εγκαταστάσεις. Το γυμναστήριο Άνω Λιοσίων, αφού παρέμεινε για χρόνια αχρησιμοποίητο, αναμένοντας να στεγάσει μια Ακαδημία Τεχνών που τελικά δε δημιουργήθηκε, φιλοξενεί από το 2011 σποραδικά, διάφορες εκδηλώσεις και οι κτιριακές εγκαταστάσεις γραφείων στο Ολυμπιακό Χωρίο που επρόκειτο να στεγάσουν το Υπουργείο Εργασίας και το ΙΓΜΕ έχουν εγκαταλειφθεί σε λεηλασίες και οδηγούνται βαθμιαία σε καταστροφή. *Δεν ξέρω αν υπάρχει περίπτωση ολυμπιακής πόλης που να είχε τόση δυσκολία να εντάξει στην καθημερινότητά της τις ολυμπιακές εγκαταστάσεις*, αναφέρει ο καθηγητής Γ.Πολύζος¹²⁰⁶.

Έχει προβληθεί το επιχείρημα, ότι τα έργα έγιναν βιαστικά κατά την περίοδο 2000-2004 επειδή προηγουμένως, η προσπάθεια ένταξης της χώρας στην ΟΝΕ είχε περιορίσει δραστικά τις δημόσιες δαπάνες: όπως υποστήριξε ο γ.γ. Ολυμπιακής Αξιοποίησης Σ.Κλαδάς...*τα πάντα έπρεπε να ξεκινήσουν ουσιαστικά μετά το έτος 2000. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η τότε κυβέρνηση δεν βρήκε χρόνο για την κατάρτιση του ελάχιστου σχεδιασμού για τη μεταολυμπιακή εποχή*¹²⁰⁷. Όμως η αιτιολόγηση αυτή καλύπτει μόνο την βεβιασμένη υλοποίηση των έργων και όχι τον προγραμματισμό τους.

Η προοπτική ορθολογικής και επωφελούς για το κοινωνικό σύνολο και τη χώρα, αξιοποίησης των ολυμπιακών έργων και εγκαταστάσεων απαιτούσε έγκαιρο προγραμματισμό της χωροθέτησης και του σχεδιασμού τους, με σαφείς κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και αναπτυξιακούς στόχους, συνδεδεμένους με τα διαφορετικά επίπεδα του αστικού χώρου.

Από μια οπτική γωνία λοιπόν, οι κραυγαλέες αποτυχίες στην επωφελή για το κοινωνικό σύνολο αξιοποίηση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, αντανakλούσαν το έλλειμμα ορθολογικών ιδεών για το ρόλο που όφειλαν να διαδραματίσουν τα έργα στις ευρύτερες περιοχές χωροθέτησής τους και κατ'επέκτασιν, το έλλειμμα των σχεδίων ενσωμάτωσης των ολυμπιακών εγκαταστάσεων στον αστικό ιστό και της αλληλεπίδρασής τους με τους τόπους χωροθέτησής τους. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι ολυμπιακές εγκαταστάσεις χωροθετήθηκαν και διαμορφώθηκαν σχηματίζοντας μονολειτουργικές αθλητικές μονάδες ή σύνολα, σε απομόνωση από τον αστικό ιστό.

Από μια δεύτερη οπτική γωνία όμως, μια τόσο εκτεταμένη και σύνθετη διαδικασία προγραμματισμού και σχεδιασμού, υπό τους όρους της διαμόρφωσης και των χαρακτηριστικών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, εύλογα μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν ανέφικτη: (α)το μεγάλο πλήθος εξειδικευμένων έργων που αποτελούσαν μόνιμες, βαριές, εξειδικευμένες κατασκευές, χωρίς ευχέρεια μετασχηματισμού, μετατόπισης ή ανακύκλωσης, και (β)το αποκλειστικά δημόσιο και άκαμπτο καθεστώς ιδιοκτησίας και διαχείρισής τους, στο πλαίσιο της συγκεντρωτικής διαδικασίας διαμόρφωσης του σχεδιασμού, σε συνδυασμό με την αναποτελεσματικότητα της διοίκησης, δεν άφηναν πολλά περιθώρια επιτυχούς (κοινωνιολογικής και αναπτυξιακής) αξιοποίησής τους μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες.

¹²⁰⁶ Λιαλιός Γ., «Τα χρυσοπληρωμένα κουφάρια του 2004», *Η Καθημερινή*, 14-6-2009

¹²⁰⁷ Κλαδάς Σ., «Νέες προοπτικές ανάπτυξης 12 μήνες μετά: Μύθοι και πραγματικότητα», *Η Καθημερινή*, 24-8-2005

Ιδιαίτερα, η έλλειψη συμμετοχής τόσο της κοινωνίας όσο και της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας στη χωροθέτηση, το σχεδιασμό, την υλοποίηση και τη διαχείριση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, περιόριζε δραματικά τις ιδέες και τις δυνατότητες επωφελούς για το κοινωνικό σύνολο μεταολυμπιακής αξιοποίησής τους στο κοινωνικό, περιβαλλοντικό και αναπτυξιακό πεδίο.

Σε κάθε περίπτωση, η έκδηλη ολιγωρία και οι πρωθύστερες ενέργειες στο ζήτημα της χρήσης των ολυμπιακών έργων μετά τους Αγώνες (προηγήθηκε η χωροθέτηση, η οριστική μορφή και η υλοποίηση των έργων και ακολούθησε – με μεγάλη μάλιστα καθυστέρηση- η αναζήτηση τρόπων αξιοποίησής τους), αναδεικνυε το γεγονός ότι ο ορίζοντας του ενδιαφέροντος των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού βρισκόταν στην άρτια προετοιμασία της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, ενώ παραγνωριζόταν η ευρύτερη σημασία των έργων για την Πρωτεύουσα, την ανασυγκρότησή της και την ευημερία της ίδιας και της χώρας στο μεταβιομηχανικό κόσμο.

Διεθνής εμπειρία:

Όπως φάνηκε ήδη από την ανάλυση που προηγήθηκε και τα σχετικά παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας, η μεταολυμπιακή αξιοποίηση των έργων και εγκαταστάσεων θα μπορούσε να είναι αποτελεσματική, αν βασιζόταν:

- Σε ευέλικτες αρχιτεκτονικές λύσεις με κύριο χαρακτηριστικό τη σχεδιαστική καινοτομία (μεταβλητές, μετατοπίσιμες, αποσυναρμολογούμενες, ανακυκλώσιμες κοκ κατασκευές), όπως ιδίως στα παραδείγματα των ολυμπιακών εγκαταστάσεων του Λονδίνου¹²⁰⁸.
- Στη δημιουργία πολυλειτουργικών σχημάτων με την ανάμιξη διαφορετικών ελκυστικών χρήσεων που αλληλοτροφοδοτούνται και αυξάνουν την επισκεψιμότητά και την ποικίλη αξιοποίησή των εγκαταστάσεων: στη Βαρκελώνη, το βασικό ολυμπιακό αθλητικό κέντρο δημιουργήθηκε σε μια απομονωμένη έκταση (Montjuic), η οποία στο μεσοπόλεμο φιλοξενούσε τη διεθνή έκθεση της πόλης. Το στάδιο του 1936 που ανακαινίσθηκε και οι νέες ολυμπιακές εγκαταστάσεις, συνδυάστηκαν με το ίδρυμα J.Miró, το μουσείο καταλωνικής τέχνης και εκτεταμένους κήπους, έτσι ώστε σχηματίσθηκε ένας πολλαπλά ελκυστικός πόλος που συνδυάζει τους ελεύθερους χώρους, τον αθλητισμό, την τέχνη και την αρχιτεκτονική, εντασσόμενος με κοινωφελή και βιώσιμο τρόπο στη ζωή της πόλης¹²⁰⁹.
- Στην ενσωμάτωση των εγκαταστάσεων στον αστικό ιστό που καθιστά ευχερέστερη την προσβασιμότητά τους και την ενσωμάτωσή τους στην αστική ζωή: στο Παρίσι, η ένταξη του πολυλειτουργικού πόλου πολιτισμού και αναψυχής Parc de la Villette στον υφιστάμενο πυκνοδομημένο αστικό/οικιστικό ιστό, επιτεύχθηκε και με τη δημιουργία ενός εκτεταμένου οικιστικού προγράμματος, στα όριά του, με κύριο χαρακτηριστικό την ανάμιξη των κοινωνικο-οικονομικών κατηγοριών των κατοίκων: μεγάλο ποσοστό κοινωνικής κατοικίας, περιορισμένα μεγέθη κτιρίων, ποικιλία των κατοικιών και άρτιος κοινωνικός εξοπλισμός (βρεφονηπιακός σταθμός, κέντρο νέων εργαζομένων, ηλικιωμένων, αναπήρων, κ.ά.)¹²¹⁰.
- Σε διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού που θα ενσωματώνουν στη χωροθέτηση και τη μορφή των έργων, τοπικές ανάγκες και τοπικά αιτήματα,

¹²⁰⁸ Tafline L., «The 2012 London Olympic Basketball Stadium Is a Groundbreaking Recyclable Venue», Archdaily. «London Olympic Stadium / Populous», Wikipedia. «London Aquatics Centre».

¹²⁰⁹ RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

¹²¹⁰ APUR, Atelier parisien d'urbanisme, «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin», σ.75

όπως φάνηκε από το πλήθος των σχετικών παραδειγμάτων και ιδίως από το υπόδειγμα της Βαρκελώνης που έχει ήδη αναφερθεί αναλυτικά.

- Σε ποικιλία εταιρικών μορφών τρόπων χρηματοδότησης, σχεδιασμού και κατασκευής, δηλ. σε εταιρικά σχήματα και συνέργειες με την ιδιωτική επιχειρηματικότητα που θα αναλάμβανε τόσο μέρος του κόστους, όσο και των ωφελειών και κινδύνων, συμβάλλοντας σε εύστοχες χωροθετήσεις και τρόπους σχεδιασμού και κατασκευής των εγκαταστάσεων και έργων. Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η εξ αρχής, μερική τουλάχιστον παραχώρηση της κατασκευής, διαχείρισης και εκμετάλλευσής τους στον ιδιωτικό τομέα, μπορεί να οδηγεί σε ευέλικτες, επιτυχείς και επικερδείς λύσεις αξιοποίησης για την ανάπτυξη και την κοινωνία, όπως και σε περιορισμό της ζημιάς εις βάρος του κοινωνικού συνόλου, από αποτυχημένες επιλογές, έναντι της αποκλειστικά δημόσιας κατασκευής, διαχείρισης και αξιοποίησης τέτοιων έργων, όπως έδειξαν τα παραδείγματα που έχουν ήδη αναφερθεί και ιδίως του Stade de France (Plaine St Denis, Παρίσι), της Expo98 στη Λισαβόνα και του ολυμπιακού κέντρου στην Homebush Bay του Σύδνεϋ¹²¹¹. Εν κατακλείδι, ο συνδυασμός ενσωμάτωσης τοπικών, ιδίως κοινωνικών και αναπτυξιακών αιτημάτων στο σχεδιασμό με τις κατάλληλες εταιρικές σχέσεις με τον επιχειρηματικό κόσμο και διαδικασίες διαβούλευσης/κοινωνικής συμμετοχής, οδηγεί σε βέλτιστη αξιοποίηση των εγκαταστάσεων.

6.3.7.Σχεδιασμός χωρίς αναβάθμιση του πλαισίου ζωής

Εγκατάλειψη ή αποτυχία σύνθετων αλλά φιλόδοξων και μακρόπνων επεμβάσεων ανάπτυξης που αποτελούσαν πυλώνες αναβάθμισης του πλαισίου ζωής στο Λεκανοπέδιο και λάβαρα νομιμοποίησης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού:

6.3.7.1.Ακτή Νέου Φαλήρου

Η διαμόρφωση της επιχωματωμένης χέρσας ακτής του Ν.Φαλήρου θα συνόδευε τις ολυμπιακές εγκαταστάσεις της παραλίας (γήπεδα taekwondo, beach volley και ΣΕΦ), με στόχο την αποκατάσταση της επαφής της με τους δήμους Καλλιθέας και Μοσχάτου (διαμόρφωση άλσους 260 στρ. υποβιβασμός παραλιακού αυτοκινητοδρόμου-Εθν.Μακαρίου, κανάλια αντιπλημμυρικής προστασίας)¹²¹². Η επέμβαση θα οδηγούσε σε αναβάθμιση της επιχωματωμένης ακτής και των πυκνοδομημένων παράκτιων ζωνών Καλλιθέας και Μοσχάτου, ενοποιώντας συγχρόνως την παραλιακή ζώνη, ελαχιστοποιώντας τις οχλήσεις του παραλιακού αυτοκινητόδρομου και προστατεύοντας την περιοχή από πλημμύρες. Ήταν συνεπώς ένα έργο με πολλαπλά και ουσιαστικά οφέλη στα πεδία της ποιότητας ζωής και της ανάπτυξης (αναψυχής, τουρισμού) του αστικού μετώπου Καλλιθέας και Μοσχάτου. Ήταν συγχρόνως όμως ένα έργο τεχνικά περίπλοκο, υψηλού κόστους, χωρίς δυνατότητες αυτοχρηματοδότησης ή συγχρηματοδότησης – αφού δεν περιλάμβανε κερδοφόρες δραστηριότητες- ενώ λειτουργικά, δε συνδεόταν με την τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων· είναι εύλογη η υπόθεση ότι για τους λόγους αυτούς δεν τέθηκε καν σε τροχιά οριστικού σχεδιασμού.

Διεθνής εμπειρία:

Το παράδειγμα της Βαρκελώνης, στο πλαίσιο προετοιμασίας της διοργάνωσης των ΟΑ1992, έχει θεωρηθεί διεθνώς, ως μια από τις επιτυχεστέρες επεμβάσεις

¹²¹¹ χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis», Portal das Nações. «Parque das Nações», Beder S., «Sydney's Toxic Green Olympics».

¹²¹² Δραγώνας Π., «Φάληρο: Horror vacui».

αποκατάστασης της επαφής του αστικού ιστού μιας πόλης με τις ακτές της. Η επανασύνδεση πραγματοποιήθηκε με την ανάκτηση και ανάπτυξη δύο αδρανοποιημένων και υποβαθμισμένων ζωνών (του εγκαταλελειμμένου παλιού εμπορικού λιμανιού και μιας αποβιομηχανισμένης παραλιακής έκτασης), αποδίδοντας στην πόλη μια εκτεταμένη παραλιακή περιοχή με νέα και ανακαινισμένα ιστορικά κτίρια, με χρήσεις κατοικίας, τουρισμού, πολιτισμού αθλητισμού και αναψυχής, σ' ένα αστικό περιβάλλον που έκτοτε, αποτέλεσε παράδειγμα μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού διαφορετικών μητροπόλεων στον κόσμο. Επιπλέον, όπως εξηγείται ακολούθως, ήταν ένα έργο με αναπτυξιακές διαστάσεις που αφ' ενός αυτοχρηματοδοτήθηκε και αφ' ετέρου δημιούργησε ανάπτυξη και απασχόληση στην περιοχή.

6.3.7.2.Αποβιομηχανισμένη ζώνη Δραπετσώνας

Η ανάπτυξη της αποβιομηχανισμένης ζώνης Δραπετσώνας, μιας αδρανούς παραλιακής περιοχής (650 στρ. με ιδιοκτήτες τις εταιρίες ΕΤΕ, ΑΓΕΤ, ΒΡ, Mobil), μέχρι το 1999, φαινόταν ότι σημείωνε πρόοδο: το 1998, το ΥΠΕΧΩΔΕ διατύπωνε πρόταση για τη χωροθέτηση εκεί ορισμένων ολυμπιακών εγκαταστάσεων (ξιφασκία, τζούντο, πυγμαχία) των οποίων η κατασκευή στον χώρο του παλαιού Ιπποδρόμου είχε ματαιωθεί, καθώς και ναυτιλιακού κέντρου, μουσειακών χώρων, κατοικιών εμβαδού ~2.000m² κ.ά. Η πρόταση είχε την ένθερμη υποστήριξη της αυτοδιοίκησης (Δήμου, Νομαρχίας), ενώ είχε ακολουθήσει προκαταρκτική συμφωνία με την ΕΤΕ για απόκτηση του χώρου με την προσφορά άλλου ισάξιου ακινήτου (αξίας ~79 εκ €) η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε¹²¹³ γεγονός που ματαίωσε το σχέδιο. Ακολούθησε πρόταση του Δήμου Δραπετσώνας, (μελέτη ΕΜΠ, Γ.Πολύζος κ.ά.) για το χώρο της ΕΤΕ, η οποία περιλάμβανε εγκαταστάσεις του Πανεπιστημίου Πειραιά, κέντρου διάσωσης, διαχείρισης και δικτύωσης βιομηχανικών αρχείων και τεχνικών βιβλιοθηκών, μουσειακούς χώρους, αίθουσες συνεδριών, ιστιοπλοϊκό και κωπηλατικό κέντρο, χώρους εστίασης, κατανάλωσης, θεαμάτων, ξενοδοχείο και διαμορφώσεις ελεύθερων χώρων. Η πρόταση είχε τη συγκατάθεση του ΟΡΣΑ, όμως η ιδιοκτήτρια του χώρου ΕΤΕ δεν φάνηκε πάλι να ανταποκρίνεται¹²¹⁴. Τελικώς, μοναδική επέμβαση στην ευρύτερη περιοχή υπήρξε η μετατροπή των παλαιών αποθηκών Βασιλειάδη (στο όριο με το λιμάνι του Πειραιά) σε έδρα του Υπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας.

Από τα προηγούμενα συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι συντελεστές διαμόρφωσης του σχεδιασμού -ιδίως οι πολιτικοί υπεύθυνοι και η διοίκηση- δε φάνηκαν αποφασιστικοί (α)στην προώθηση της συναίνεσης ιδιοκτητών της γης, επενδυτών και τοπικής κοινωνίας, παρ' ότι κατά τη δημοτική αρχή είχε βρεθεί κατ' αρχήν συμφωνία μεταξύ τους¹²¹⁵. Είναι εύλογη η υπόθεση, ότι το ενδιαφέρον των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού περιοριζόταν στις ολυμπιακές εγκαταστάσεις, των οποίων η κατανομή σε διαφορετικούς δήμους, ως μεμονωμένα έργα, μάλλον εκτιμήθηκε ως απλούστερη, ασφαλέστερη -και πιθανόν επωφελέστερη πολιτικά- επιλογή, έναντι της ένταξής τους σ' ένα πολυσύνθετο έργο ανάπτυξης με υψηλές διαχειριστικές απαιτήσεις. Έτσι όμως χάθηκε μια πολύτιμη, όπως φάνηκε ευκαιρία,

¹²¹³ Τζαναβάρα Χ., «Δραπετσώνα City», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 2-8-1998, σ.67

¹²¹⁴ Γαλάτη Π., «Βιομηχανικό και πολιτιστικό πάρκο», *Η Καθημερινή*, 19-12-1999, σ.34

¹²¹⁵ ΙΣΤΑΜΕ, «Οι ελεύθεροι χώροι της Αττικής – Δραπετσώνας», Νταλιάνη Μ., «Στη Δραπετσώνα τώρα έχουμε ζωή», *Τα Νέα*, 5-6-2006, σ.Ν61

ανάκτησης της αποβιομηχανισμένης ζώνης Δραπετσώνας, μεσ' από ένα πρόγραμμα ανάπλασης που μεταξύ άλλων, είχε εκτιμηθεί ότι θα προσέφερε 2.500 νέες θέσεις απασχόλησης και θα ασκούσε θετική επιρροή στη φυσική αναβάθμιση και την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής.

Διεθνής εμπειρία:

Διαφορετικά παραδείγματα της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας στο πεδίο της ανάκτησης, ανάπλασης και ανάπτυξης παράκτιων αστικών περιοχών, όπως στη Βαρκελώνη και το Ρότερνταμ, αναδεικνύουν τη σημασία της επιτυχούς συναινετικής συναρμογής των επιδιώξεων των τοπικών κοινωνιών, της διοίκησης και των επενδυτών.

Βαρκελώνη - παλιό λιμάνι

Στη Βαρκελώνη, η ανάπλαση του παλιού εγκαταλελειμμένου λιμανιού ήταν αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης μεταξύ του Λιμενικού οργανισμού που προσδοκούσε κέρδη από ιδιωτικές επενδύσεις, της αυτοδιοίκησης που επεδίωκε ανάπτυξη του τουρισμού και ομάδων πολιτών που ζητούσαν δημόσιους ελεύθερους χώρους. Η ανάπτυξη, αποτελούσε συνδυασμό ελεύθερων δημόσιων χώρων (επανασχεδιασμός του λιμανιού, δημιουργία μόνων περιπάτου, χώροι στάθμευσης), υπηρεσιών κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου και τουρισμού (ανακαίνιση μιας παλαιάς αποθήκης και ίδρυση κέντρου θαλάσσιας ζωής) και ανάπτυξης επαγγελματικών ακινήτων (εμπορικό κέντρο, πολυκινηματογράφος, συγκρότημα γραφείων πολυτελείας *Word Trade Centre*)¹²¹⁶.

Π.Φάληρο - Μαρίνα Φλοίσβου

E-12. Μαρίνα Φλοίσβου

Στο Π.Φάληρο, η ανάπτυξη της μαρίνας Φλοίσβου¹²¹⁷ πραγματοποιήθηκε με παραχώρηση της κατασκευής και εκμετάλλευσης σε ιδιωτικό επιχειρηματικό σχήμα, με αποτέλεσμα μια διαμόρφωση που συνδυάζει έναν

¹²¹⁶ RUDI, «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

¹²¹⁷ <http://www.lamdadev.com/>

εντυπωσιακής ποιότητας για την ελληνική πραγματικότητα και πολυσύχναστο, ελεύθερο δημόσιο χώρο και τις σχετικές εξυπηρετήσεις (στάθμευση κτλ), μαρίνα πολυτελείας μεσαίων και μεγάλων σκαφών αναψυχής και υπηρεσιών κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου και τουρισμού (εστιατόρια, μπαρ και εμπορικά καταστήματα). Πρόκειται για ένα εξαιρετικό παράδειγμα, όπου ο σχεδιασμός έδωσε νέα, κοινωφελή και αναπτυξιακή αξία στο χώρο.

Ρότερνταμ - Waterstad

Έχει ήδη αναφερθεί το πρόγραμμα ανάπτυξης της παραλιακής ζώνης του Ρότερνταμ που διαμορφώθηκε από την αυτοδιοίκηση, σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, με μια ευέλικτη τακτική άτυπων συναινέσεων μεταξύ της δημοτικής αρχής, των τοπικών εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου της πόλης και κατοίκων της περιοχής.

Το παραλιακό Waterstad (πόλη του νερού), αναπτύχθηκε ως έντονα αστική περιοχή, με εντατική εκμετάλλευση, ένα είδος Μανχάταν του Ρότερνταμ, με 2.000 κατοικίες, 100.000m² γραφείων και 35.000m² επιφανειών αναψυχής. Ο παραλιακός αυτοκινητόδρομος, μετατράπηκε σε αστική λεωφόρο περιπάτου και δημιουργήθηκαν ισχυροί πόλοι έλξης, όπως το εθνικό ινστιτούτο αρχιτεκτονικής, ναυτικό μουσείο, τροπική πισίνα, το ανακατασκευασμένο παραδοσιακό λιμάνι για τουριστική χρήση, ένα πολυκινηματοθέατρο υψηλής τεχνολογίας, ένα πολυτελές ξενοδοχείο κ.ά.¹²¹⁸

6.3.7.3.Οδός Πειραιώς

Η ανάπτυξη της οδού Πειραιώς, συνίστατο στο μετασχηματισμό της σε *υπερτοπικό πόλο*¹²¹⁹, μεσ' από ένα πρόγραμμα που έπασχε εμφανώς από ασάφεια στόχων και ανεπάρκεια μέτρων και έργων και παρέμεινε ημιτελής.

Η υποστήριξη του εγχειρήματος επικεντρωνόταν με ρομαντική διάθεση, στην ιστορία, τη μορφολογία, την προστασία και την ανάδειξη των παλιών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, με αντιφατικά μέτρα και ασαφείς στόχους, όπως *τη διατήρηση των εν λειτουργία παλιών εργοστασίων ως σημείων αναφοράς και θύμησης του αρχικού χαρακτήρα και της μορφής του άξονα, με παράλληλο συστηματικό έλεγχο της έντασής τους ή το προσκλητήριο κοινωνικών και επιστημονικών φορέων, ώστε η πανάρχαια αυτή διαδρομή να μην μείνει μόνο με το παρελθόν της των 2500 ετών, αλλά ν' αποκτήσει μέλλον και ν' ανοίξουν νέοι ορίζοντες γι' αυτήν*¹²²⁰.

Στο επίπεδο των επί μέρους στόχων, το σκεπτικό του προγράμματος, περιλάμβανε (α)απομάκρυνση οχλουσών και ρυπογόνων χρήσεων, απαγόρευση πηγών όχλησης για το περιβάλλον και ιδιαίτερα τη νύχτα, απαγόρευση νέων βιομηχανιών, (β)διατήρηση κατοικίας, γραφείων, εμπορίου, (γ)τόνωση εκπαίδευσης, αθλητισμού, αναψυχής, διοίκησης, πολιτιστικών δραστηριοτήτων και αύξηση πρασίνου και κοινοχρήστων χώρων. Συγχρόνως αντιμετωπιζόταν ως *θετική η προσέλκυση σημαντικών ιδιωτικών κεφαλαίων που θα προωθούσαν επενδύσεις συμβατές με τους όρους* του προγράμματος.

Παρά την απουσία συγκεκριμένου σκεπτικού και διερεύνησης των σχέσεων και της αλληλεπίδρασης μεταξύ της οδού Πειραιώς και των

¹²¹⁸ Hajer M., «Ρότερνταμ: ανασχεδιάζοντας τον δημόσιο χώρο», στο Bianchini F., Parkinson M. (1994) (επ.). Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων.

¹²¹⁹ ΥΠΕΧΩΔΕ, «Η οδός Πειραιώς υπερτοπικός πόλος», σ.78-81

¹²²⁰ ΥΠΕΧΩΔΕ, «Η οδός Πειραιώς υπερτοπικός πόλος», σ.78,81

υποβαθμισμένων περιοχών που διασχίζει (Ομόνοια, Κεραμεικός, Γκάζι, Κ.Πετράλωνα, Ταύρος, Αγ.Ι.Ρέντης, Μοσχάτο, Καμίνια), εύλογα θα μπορούσε να υποτεθεί ότι η φυσική ανάπλαση της οδού Πειραιώς θα ασκούσε θετική επιρροή στον αστικό της περίγυρο.

Η επέμβαση όμως περιορίστηκε (α)σε ορισμένα έργα εξωραϊσμού στο τμήμα μεταξύ Ομονοίας και Ιεράς οδού (ανακαινίσεις όψεων κτιρίων, ανασχεδιασμός πλατείας Κουμουνδούρου), (β)στη σποραδική εγκατάσταση ορισμένων δημόσιων κυρίως, ιδρυμάτων και υπηρεσιών πολιτισμού και εκπαίδευσης (μετατροπή εργοστασίου ΔΕΦΑ σε πολιτιστικό κέντρο, νέο μουσείο Μπενάκη, πολιτιστικό κέντρο στα παλαιά σφαγεία στον Ταύρο, Σχολή καλών τεχνών, Ελληνικός Κόσμος-ΙΜΕ, Σάνιτας κ.ά.) στο υπόλοιπο μήκος της μέχρι τον Πειραιά, τα οποία όμως στην πλειονότητά τους δε φαίνεται να συνδέονται με τον πολεοδομικό τους περίγυρο, ώστε να προωθήσουν την αναβάθμισή του και (γ)στη θέσπιση ρυθμιστικών πολεοδομικών μέτρων που μείωναν τους συντελεστές δόμησης, έθεται περιορισμούς στις χρήσεις γης και χαρακτήριζαν διατηρητέα τα παλιά βιομηχανικά κτίρια¹²²¹.

Τα προηγούμενα έργα και μέτρα δεν επαρκούσαν για την αναβάθμιση και την αναζωογόνηση της οδού Πειραιώς στην κατεύθυνση που έθετε ο σχεδιασμός ούτε για την προσέλκυση συμβατών ιδιωτικών επενδύσεων· ο ουσιαστικός μετασχηματισμός της, θα προϋπέθετε τη δημιουργία αστικής ατμόσφαιρας και κλίμακας, με τη φυσική αναβάθμιση και την κοινωνικο-οικονομική αναζωογόνηση της περιοχής: καθαρισμό του δημόσιου χώρου, προστασία από πλημμύρες, πραγματικό αστικό σχεδιασμό π.χ. δημιουργία συγκοινωνιακής σύνδεσης σταθερής τροχιάς, πεζοδρομίων, ποδηλατοδρόμων -για τους οποίους η επίπεδη οδός Πειραιώς εμφανίζεται ιδανική- χώρων στάθμευσης, δένδροστοιχιών, δημόσιου φωτισμού για τους πεζούς κ.ά. αλλά και εντατικών οικιστικών χρήσεων, η αναβάθμιση και ο πολλαπλασιασμός των οποίων θα αναζωογονούσε την ζώνη με το βέλτιστο τρόπο. Εν κατακλείδι, η ελκυστικότητα του άξονα έναντι επενδυτών, κατοίκων και επισκεπτών προϋπέθετε τη διαμόρφωση του ανάλογου αστικού περιβάλλοντος από το δημόσιο σχεδιασμό.

Παρά τη θέσπιση των χρήσεων γης που απαγόρευαν τους πολυκινηματογράφους, τα πολυκαταστήματα, τις υπεραγορές, τα ξενοδοχεία¹²²², στο υπόλοιπο τμήμα της οδού Πειραιώς, κυριότερη εκδήλωση αναζωογόνησης, υπήρξε η αυθόρμητη ανάδυση ικανού αριθμού κέντρων μαζικής κατανάλωσης και διασκέδασης (*Praktiker, Athens heart, Αθηνών αρένα, Leroy Merlin, Jumbo, Carrefour, Pireas plaza* κ.ά.). Αυτός ο τρόπος ανάπτυξης της λεωφόρου, ήταν αποτέλεσμα της βελτιωμένης πρόσβασης μέσω του νέου δικτύου αυτοκινητοδρόμων της Αττικής. Ακόμη και μια έκταση ~40 στρ. γύρω από τον κόμβο της οδού Πειραιώς με τη λ.Κηφισού που επρόκειτο να μετατραπεί σε ζώνη πρασίνου και εγκαταστάσεων άθλησης, κατέληξε να οικοδομηθεί με κέντρα μαζικής κατανάλωσης¹²²³.

Ακαδημαϊκές απόψεις έχουν επισημαίνει το γεγονός ότι αυτές οι μορφές ανάπτυξης, είναι αντίθετες με τους στόχους της νομοθεσίας για την ανάπλαση

¹²²¹ ΦΕΚ1063Δ/16-11-2004, Τροποποίηση του Γ.Π.Σ. των Δήμων Αθηναίων, Ταύρου, Αγ.Ι.Ρέντη, Μοσχάτου και Πειραιά Ν.Αττικής

¹²²² ό.π.

¹²²³ Ιός, «Η Πειραιώς τσιμέντο να γίνει;», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 8-10-2000

της οδού Πειραιώς¹²²⁴. Η ανάπτυξη της λεωφόρου όμως, ανταποκρινόταν στο πραγματικό πλαίσιο που δημιουργούσε ο ευρύτερος δημόσιος σχεδιασμός και όχι στη ρητορική των προθέσεων ανάπτυξης: στο μέτρο που ο μετασχηματισμός της λεωφόρου εναποτέθηκε αποκλειστικά σε ρυθμιστικά μέτρα, αφήνοντας το υποβαθμισμένο, εχθρικό παρόδιο περιβάλλον της ανέπαφο, η μόνη ανάπτυξη που ήταν εφικτή, ήταν αυτή που δημιουργούσαν τα πραγματικά πλεονεκτήματά της (οι οδικές προσβάσεις μεσ' από το νέο δίκτυο αυτοκινητοδρόμων της πόλης και οι μεγάλες διαθέσιμες αδόμητες εκτάσεις), δηλ. κέντρα μαζικής κατανάλωσης και ψυχαγωγίας που προσελκύουν διερχόμενους, εποχούμενους καταναλωτές.

Στο πλαίσιο αυτό, οι ιδιωτικές επενδύσεις που επικεντρώθηκαν στην κατασκευή εμπορικών και νυκτερινών κέντρων είχαν σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη και αναζωογόνησή της οδού Πειραιώς, προσελκύοντας δραστηριότητες, εργαζόμενους και επισκέπτες. Μια ανάπτυξη ικανή να δημιουργήσει στο δρόμο νέα πλεονεκτήματα, αλλά και να αξιοποιήσει τη νέα θέση του στο οδικό δίκτυο του Λεκανοπεδίου με όρους βιωσιμότητας και ποιότητας ζωής, προσελκύοντας και συμβατές ιδιωτικές επενδύσεις, θα προϋπέθετε έναν πραγματικό σχεδιασμό με τα χαρακτηριστικά που εξηγήθηκαν ήδη, ο οποίος ασφαλώς θα απαιτούσε σαφείς στόχους, ένα σύνθετο και δαπανηρό πρόγραμμα, σταθερή υποστήριξη των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, αναζήτηση χρηματοδοτικών πηγών και συνεννόηση με την επιχειρηματικότητα και την κοινωνία. Η ρητορική των ρυθμιστικών μέτρων και η περιορισμένη κρατική και κρατικοδίαιτη ανάπτυξη πολιτιστικών χρήσεων, συνέθεταν ένα απλό και οικονομικό πρόγραμμα, το οποίο όμως δεν ήταν αποτελεσματικό.

Διεθνής εμπειρία:

Η μέθοδος μετασχηματισμού ενός άξονα κυκλοφορίας (οδικής, σιδηροδρομικής) σε αστική λεωφόρο, για την αναβάθμιση και αναζωογόνηση ευρύτερων αστικών περιοχών, έχει αξιοποιηθεί με επιτυχία σε διαφορετικά παραδείγματα της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας, όπως στο Τορίνο (Spina Centrale)^{1225,1226}, το Birmingham (Queensway)¹²²⁷, την Plaine St Denis στο Παρίσι (av. du Président Wilson)¹²²⁸, το Waterstad στο Ρότερνταμ¹²²⁹, τα οποία περιγράφηκαν ήδη ή περιγράφονται σε επόμενα τμήματα του κειμένου.

Όλα όμως τα παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία που έχουν παρουσιασθεί μέχρι τώρα (α)θέτουν σαφείς στόχους των επεμβάσεων και έργων που περιλαμβάνουν ενώ (β)δεν περιορίζονται στη θεσμοθέτηση ρυθμίσεων, αναμένοντας τη διαμόρφωση του αστικού χώρου μεσ' από τη συμμόρφωση των ιδιοκτητών και επενδυτών· χρησιμοποιούν τον αστικό σχεδιασμό με σκοπό την πραγματική διαμόρφωση του αστικού ιστού, προσδίδοντάς στο χώρο αξία, ελκυστικότητα και δυναμικές κοινωνικο-οικονομικών μετασχηματισμών και ανάπτυξης. Η κοινωνία και η επιχειρηματικότητα αντιμετωπίζονται ως εταίροι, η συνεργασία των οποίων έχει αποδειχθεί ότι αυξάνει την υποστήριξη, τη

¹²²⁴ Βαταβάλη Φ., Μπελαβίλας Ν., «Ο μετασχηματισμός της οδού Πειραιώς»

¹²²⁵ Neonato F., «Nuove trame per la città», *ACER* 1/2005, σ.26-31.

¹²²⁶ Placidi P. κ.ά., *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire*.

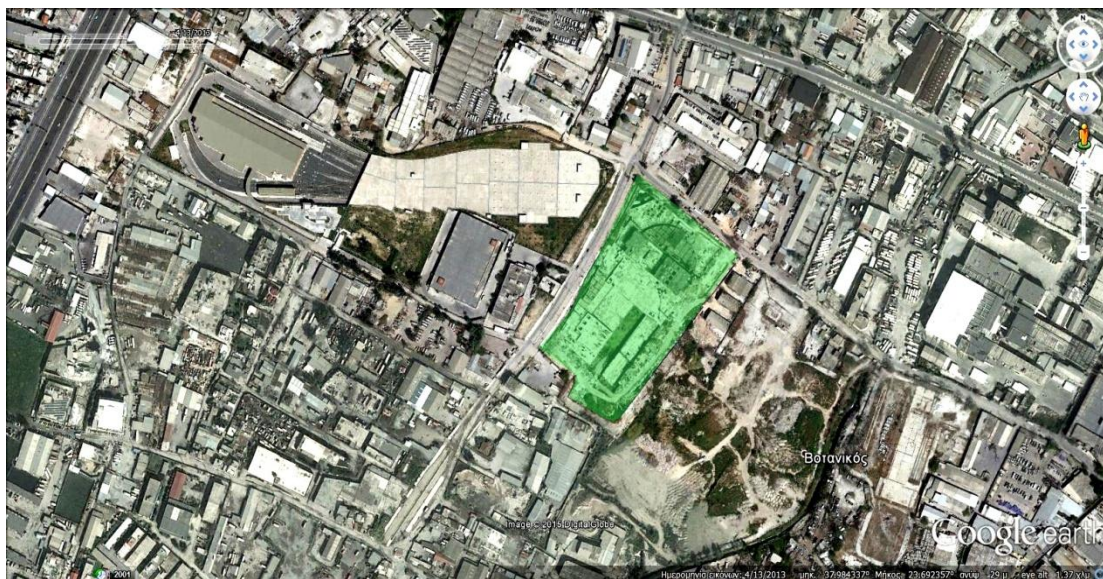
¹²²⁷ Sparks L., «Birmingham - Regional Capital», *Urban Design Quarterly*, Issue 63/1997.

¹²²⁸ χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

¹²²⁹ Hajer M., «Ρότερνταμ: ανασχεδιάζοντας τον δημόσιο χώρο», στο Bianchini F., Parkinson M. (1994) (επ.). Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων.

χρηματοδότηση και την απόδοση τέτοιων προγραμμάτων.

6.3.7.4. Ελαιώνας

X-13. Ελαιώνας: με πράσινη σκιά τα εγκαταλελειμμένα έργα του γηπέδου ΠΑΟ και αριστερά τους η ημιτελής λεωφόρος.

Για τη μορφή ανασυγκρότησης του Ελαιώνα (~9.000 στρ.), της πλέον εκτεταμένης, υποβαθμισμένης περιοχής του Λεκανοπεδίου, διαφωνούσαν κατά τη δεκαετία του 1990 με πάθος, οι επαΐοντες των παρατάξεων του πολιτικού συστήματος, συντάσσοντας διαδοχικά διατάγματα για την ανάπτυξή της¹²³⁰ με επίκεντρο την πλειοδοσία των επιφανειών πρασίνου που θα εξασφάλιζε η εφαρμογή τους. Όμως η ανάπτυξη μέσω ρυθμίσεων (ένταξη στο σχέδιο πόλεως, καθορισμός χρήσεων και όρων δομήσεως, εισφορά ιδιοκτησιών σε γη και χρήμα κτλ), αποτελούσε μια μακροχρόνια διαδικασία, τα αποτελέσματα της οποίας θα γίνονταν ενδεχομένως ορατά μετά από δεκαετίες, αφού ως είθισται, η ένταξη μιας περιοχής στο σχέδιο δε συνεπάγεται καμιά πραγματική βελτίωση στο έδαφος (χάραξη οδών, δίκτυα, έργα υποδομής κτλ). Επιπλέον, το κύριο πρόβλημα σε μια αποβιομηχανισμένη αστική περιοχή, δεν ήταν η συμβατική ένταξή της στο σχέδιο, αλλά η ανάκτηση και η ανάπτυξή της με συγκεκριμένες προοπτικές, χωρίς τις οποίες τα οποιαδήποτε ποσοστά πρασίνου, θα υπήρχαν μόνο στους χάρτες του ΥΠΕΧΩΔΕ. Τέτοιες προοπτικές δε δημιουργούσαν οι αλληπάλληλες νομοθετικές ρυθμίσεις, που άφηναν την περιοχή να αναπτύσσεται με την εγκατάσταση διάσπαρτων επιχειρήσεων (αποθήκες, γραφεία κτλ) καθώς απουσίαζε η αντιμετώπιση της περιοχής ως περιφέρειας προγραμματισμού και όχι ως ζώνης προς ανάπτυξη, ο ολοκληρωμένος σχεδιασμός, ο έλεγχος, η διαμόρφωση και εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου «Επιχειρησιακού Σχεδίου»¹²³¹. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 όμως, η συναρμογή διαφορετικών δημόσιων και ιδιωτικών πρωτοβουλιών για τον Ελαιώνα, δημιούργησε την προοπτική σχηματισμού ενός αστικού πυρήνα ανάπτυξης: σταθμός μετρό (Ελαιώνας), νέο συγκρότημα σταθμών λεωφορείων ΚΤΕΛ, ξενοδοχείου, πολυκαταστημάτων, νέο γήπεδο και εγκαταστάσεις ΠΑΟ, εμπορικό κέντρο, δημοτικό πολιτιστικό κέντρο.

¹²³⁰ ΠΔ 74/1991, 1049/1995, 742/1996

¹²³¹ Παπαδασκαλόπουλος Α., Καραγάνης Τ. κ.ά., *Διερεύνηση προοπτικών ανάπτυξης της περιοχής του Ελαιώνα*

Η προοπτική αυτή κινητοποίησε αρχικά τις υπηρεσίες ΔΑ, ΥΠΕΧΩΔΕ και ΟΡΣΑ που έσπευσαν να προσαρμόσουν τις πολεοδομικές ρυθμίσεις και να αρχίσουν την κατασκευή δικτύου κυκλοφορίας. Όλα, όμως τα προηγούμενα σχέδια, εκτός από το σταθμό του μετρό, παρέμειναν απραγματοποίητα, (α)έπειτα από τη σταδιακή τους εγκατάλειψη μετά το πέρας των Ολυμπιακών Αγώνων, με την τέλεση των οποίων άλλωστε δεν ήταν συνδεδεμένα και (β)εξ αιτίας ανεπάρκειας στη διαχείριση της μετεγκατάστασης του γηπέδου ΠΑΟ και των εμπορικών δραστηριοτήτων που συνόδευαν την κατασκευή του, η οποία οδήγησε σε ανυπέρβλητες όπως φαίνεται νομικές περιπλοκές που ματαιώνουν την πραγματοποίησή του έργου. Τα οδικά έργα υποδομής εγκαταλείφθηκαν ομοίως ημιτελή.

Όπως τα προγράμματα της Δραπετσώνας και της οδού Πειραιώς, από τη φύση του και την κλίμακά του, το έργο ανάκτησης του Ελαιώνα, είναι ένα πολυσύνθετο ζήτημα αστικής ανάπτυξης και πολεοδομικής ανάπλασης που απαιτεί σταθερή δέσμευση των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού σε μια στρατηγική για την πόλη και την ευρύτερη περιοχή. Ένα επιτυχημένο πρόγραμμα ανάπτυξης του Ελαιώνα, θα διαδραμάτιζε μείζονα ρόλο στην μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση του νοτιοδυτικού Λεκανοπεδίου, όμως φάνηκε ότι ο μεταβιομηχανικός αθηναϊκός σχεδιασμός επικεντρωνόταν ολοκληρωτικά σε μια ευνοϊκή παγκόσμια παρουσίαση της Πρωτεύουσας κατά την τέλεση των ΟΑ2004, αμελώντας τη διαμόρφωση οποιασδήποτε περαιτέρω στρατηγικής για το Λεκανοπέδιο και την ουσιαστική του ανασυγκρότηση.

Διεθνής εμπειρία:

Η βόρεια παρισινή βιομηχανική ζώνη Plaine Saint Denis, εμβαδού 7.800 στρ. (μήμα των δήμων Aubervilliers, Saint Denis, Saint Ouen) γνώρισε εκτεταμένη αποβιομηχάνιση από τη δεκαετία του 1970, η οποία οδηγούσε την περιοχή σε παρακμή (εγκατάλειψη, ανεργία, έλλειψη κοινωνικών εξοπλισμών, κακές οικιστικές συνθήκες, πτώση αξιών ακινήτων κκ).

Από τη δεκαετία του 1980 όμως, τα χωρικά πλεονεκτήματα της περιοχής (οδικοί και σιδηροδρομικοί άξονες, αεροδρόμια, μεγάλες ενιαίες ιδιοκτησίες κ.ά.) άρχισαν αν δημιουργούν ενδιαφέρον για νέες επενδύσεις ακινήτων και επιχειρήσεων στην περιοχή¹²³², το οποίο έδωσε το κίνητρο σχηματισμού μιας κοινοπραξίας μεταξύ των τριών δήμων (1985, *La Plaine Renaissance*) με στόχο τη μεταβιομηχανική κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη της ζώνης (Ανάκτηση/επανάχρηση αποβιομηχανισμένων εδαφών, βιώσιμη ανάπτυξη, ανάμιξη χρήσεων, προσέλκυση επενδύσεων, εργαζομένων και κατοίκων) Ακολούθως μια εταιρία μικτής οικονομίας (*SEM Plaine Développement*) κι ένας ιδιωτικός επενδυτικός όμιλος (Hippodamos 93), ανέλαβαν το σχεδιασμό, τη χρηματοδότηση και την υλοποίηση του προγράμματος¹²³³:

- Διαμόρφωση αστικού κέντρου της ζώνης (*La Plaine de la Plaine*), με έμφαση στις προσβάσεις, ελεύθερους χώρους και σχεδιαστική ποιότητα.
- Δημιουργία μιας περιμετρικής πεζοδρομημένης ζώνης, (α)με την κάλυψη του αυτοκινητοδρόμου Α1, και τη δημιουργία ενός αστικού άξονα κυκλοφορίας πεζών και ποδηλάτων, κήπων και εγκαταστάσεων άθλησης, (β)με ανάλογες διαμορφώσεις στις προβλήτες του καναλιού St Denis και

¹²³² www.ville-saint-denis.fr

¹²³³ χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

(γ)με τη δημιουργία γραμμικών πάρκων και μικτών πεζοδρόμων διασύνδεσης της ζώνης με τον πολεοδομικό της περίγυρο.

- Οικιστικά προγράμματα με έμφαση στο κοινωνικό χαρακτήρα (HLM), την ποιότητα σχεδιασμού, την ανάμιξη των χρήσεων και τον κοινωνικό εξοπλισμό.
- Σύγχρονη πολιτική επενδυτικής κινητοποίησης με την συγκρότηση οργανισμού προώθησης και διαφήμισης της ζώνης (εταιρία *St Denis Promotion*) που ένωσε τους τρεις δήμους με το τοπικό επιχειρηματικό δυναμικό.
- Έμφαση στην ενημέρωση, τη συμμετοχή και τη συναίνεση του πληθυσμού στην επέμβαση.

Το πρόγραμμα της Plaine St Denis υποστηρίχθηκε από το κράτος με την κατασκευή δημόσιων υποδομών και την εγκατάσταση δημοσίων παραγωγικών επιχειρήσεων και έχει θεωρηθεί ως επιτυχές (α)στο πεδίο της αναβάθμισης του αστικού περιβάλλοντος και (β)στο πεδίο της οικονομικής ανάπτυξης, με επιστέγασμα την επιλογή της περιοχής για την χωροθέτηση του νέου ιδιωτικού εθνικού σταδίου της Γαλλίας (*Stade de France*) και των ωφελειών που προέκυψαν από την εγκατάστασή του εκεί.

6.3.7.5.Ολυμπιακό χωριό

Το Ολυμπιακό χωριό, αν και κάλυψε με επιτυχία τις ανάγκες διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων, υπήρξε κατά τα λοιπά κυριολεκτικά, θέατρο διαδοχικής αποτυχίας, όλων των φιλόδοξων στόχων που είχε θέσει η ρητορική του πολιτικού συστήματος (καινοτόμος και αειφόρος χαρακτήρας, αναβάθμιση ευρύτερης περιοχής, αναπτυξιακή διάσταση, αποκέντρωση κεντρικών λειτουργιών, δες κεφ. 5, 5.2.6.5. *Η ρητορική της νομιμοποίησης*). Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την αποκλειστική επικέντρωση της πραγματοποίησης του έργου στον ονομαστικό του στόχο, ενώ οι λοιποί στόχοι του δεν ευοδώθηκαν. Η σύλληψη της ιδέας του έργου, η διαχείριση της διαδικασίας κατάρτισης και υλοποίησης της μελέτης του από τον ΟΕΚ και ακολούθως η διαχείριση της διαδικασίας ένταξής του στον ιστό του Λεκανοπεδίου, αναδεικνύουν την προσπάθεια απλοποίησης του εγχειρήματος που κατέληξε σε μια άστοχη εκδοχή δορυφορικής πόλης, κατά τις ευρωπαϊκές πολεοδομικές αντιλήψεις της δεκαετίας του 1950:

- Για ένα μείζον οικιστικό πρόγραμμα, επελέγη η επέκταση του αστικού ιστού σε αδόμητη και απομονωμένη περιοχή, παρά τις πειστικές ανάγκες αναπλάσεων, αστικής αναβάθμισης και ανάκτησης αδρανοποιημένων εκτάσεων ιδίως σε υποβαθμισμένες οικιστικές περιοχές του αθηναϊκού λεκανοπεδίου. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το γεγονός ότι παράλληλα με την μελέτη και υλοποίηση του Ολυμπιακού χωριού, πραγματοποιήθηκε το πρόγραμμα ανοικοδόμησης και ανάπλασης των Ά.Λιοσίων, μετά το σεισμό του 1999 (κατασκευή 1180 κατοικιών, με δημόσια και τραπεζική χρηματοδότηση). Μέχρι το 2009 όμως, είχαν κατασκευασθεί μόνον 500 κατοικίες (42%), αφού δεν υπήρξε επαρκής τραπεζική χρηματοδότηση¹²³⁴. Η συνδυασμένη κάλυψη των αναγκών των Ολυμπιακών αγώνων και των σεισμοπλήκτων, θα μπορούσε να αναβαθμίσει αποφασιστικά το φτωχό, υποβαθμισμένο και κατεστραμμένο προάστιο των Ά.Λιοσίων, προσελκύοντας επιπλέον νέο πληθυσμό, αφού

¹²³⁴ Χριστοφιλάκη Σ., *Οικιστική ανάπτυξη του δήμου Άνω- Λιοσίων μετά το σεισμό του 1999*

το Ολυμπιακό χωριό περιλάμβανε σχεδόν 2.193 κατοικίες, με προϋπολογισμό της τάξεως των 335 εκ. €.

- Η ιδέα εγκατάστασης χιλιάδων ανθρώπων απ' όλη την Αττική, με μια τυχαία διαδικασία επιλογής (κλήρωσης), σε μια απομονωμένη εκτός Λεκανοπεδίου περιοχή, χωρίς σύνδεση της κατοικίας με την εργασία, χωρίς αποτελεσματική διασύνδεση με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο, ήταν άσκοπη και ανορθολογική. Η συγκοινωνιακή εξυπηρέτηση της νέας πόλης, βασίζεται μόνο σε λεωφορειακή γραμμή. Η σιδηροδρομική σύνδεση από τον παρακείμενο σταθμό (Δεκέλεια) είναι ανεπαρκής (ανά μία ώρα) και ο σταθμός δύσκολα προσεγγίσιμος: ενώ απέχει λιγότερο από χίλια μέτρα από τα όρια του χωριού, δεν έχει κατασκευασθεί πεζόδρομος, ποδηλατόδρομος ή έστω ένας απ' ευθείας δρόμος σύνδεσης, ούτε διαθέτει χώρο στάθμευσης.
- Η πρόθεση δημιουργίας μιας πρωτοποριακής νέας πόλης που θα συγκέντρωνε την αιχμή των τεχνολογιών στην εξοικονόμηση πόρων και την προστασία του περιβάλλοντος, δεν ευοδώθηκε, αφού εγκαταλείφθηκαν όλα τα στοιχεία βιωσιμότητας του έργου (βιοκλιματική αρχιτεκτονική, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, ανακύκλωση υδάτων και αποβλήτων, αντιρρυπαντικά οχήματα συγκοινωνίας κ.ά.). Για τις στοιχειώδεις ανάγκες των χιλιάδων νέων κατοίκων μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες, δεν υπήρξε αποτελεσματική μέριμνα: επαρκής συγκοινωνία, στέγαστρα στις στάσεις των λεωφορείων, επαρκής χωρητικότητα και λειτουργία των σχολείων (τα οποία κατά ~50% στεγάζονται σε αίθουσες «κοντέινερ» που τοποθετήθηκαν στις αυλές) και της τοπικής κλινικής (που δε δεχόταν ασφαλισμένους του ΙΚΑ), καταστήματα καθημερινών αναγκών, ένταξη του οικισμού σε κάποιον οργανισμό αυτοδιοίκησης, τακτική αποκομιδή των απορριμμάτων, συντήρηση πρασίνου κοκ¹²³⁵. Η κατάσταση αυτή φαίνεται ότι δε βελτιώθηκε ακολούθως¹²³⁶. Σήμερα, σύμφωνα με πρόσφατη σχετική έρευνα¹²³⁷, το Ολυμπιακό χωριό πάσχει έντονα από έλλειψη κοινωνικής ζωής, πολλοί κάτοικοι το έχουν εγκαταλείψει, ενώ σταδιακά όλα σχεδόν τα καταστήματα που υπήρχαν έχουν κλείσει. Έτσι το Ολυμπιακό χωριό κατέληξε να είναι ένα συμβατικό συγκρότημα εργατικών κατοικιών, που πάσχει από απομόνωση, με θεμελιώδεις ελλείψεις (σε σχολεία, συγκοινωνία, βασικές συλλογικές υπηρεσίες, διοίκηση κτλ), ενώ η ανεπάρκεια της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης, απαξίωσε βαθμιαία όλες τις συλλογικές εγκαταστάσεις.
- Παρά το γεγονός ότι ολόκληρο το δυτικό τμήμα του αθηναϊκού πολεοδομικού συγκροτήματος στερείται επιτελικών διοικητικών μονάδων, ενώ συγχρόνως αντιμετωπίζει ιδιαίτερα αυξημένες (σε σχέση με τα ανατολικά) ανάγκες απασχόλησης, αποφασίσθηκε η μετεγκατάσταση ενός πρωτεύοντος υπουργείου και η δημιουργία μιας νέας ζώνης επενδύσεων, κατανάλωσης κτλ σε αδόμητη και απομονωμένη περιοχή. Επιπλέον, η ιδέα μετεγκατάστασης του Υπουργείου εργασίας θα επέσυρε τη μετατόπιση του τόπου απασχόλησης των εργαζόμενων και εξυπηρέτησης

¹²³⁵ χ.υ. «Φάκελος Ολυμπιακό Χωριό, το πριν και το μετά», Βραδέλης Σ., «Ολυμπιακό χωριό φάντασμα», *Τα Νέα*, 17-12-2005, σ. Ν14, χ.υ. «Χωρίς σχολεία, ιατρείο και συγκοινωνίες», *Ελευθεροτυπία*, 12-9-2006, Χ.Παπασταθοπούλου, «Περασμένα μεγαλεία», *Ελευθεροτυπία*, 23-10-2006

¹²³⁶ Νικολόπουλος Γ., «Το όνειρο έγινε εφιάλτης», *Το Βήμα*, 20-11-2010

¹²³⁷ Κλειδωνόπουλος Τ., «Ολυμπιακό Χωριό Δέκα Χρόνια Μετά».

των πολιτών στην απομακρυσμένη και απομονωμένη αυτή περιοχή, ενώ η υπερτοπική ζώνη γραφείων, κατανάλωσης και αναψυχής, θα βρισκόταν απομονωμένη από το βασικό πολεοδομικό συγκρότημα και τους οδικούς και συγκοινωνιακούς άξονες του Λεκανοπεδίου. Κανένα από τα προηγούμενα προγράμματα δεν πραγματοποιήθηκε. Η απόπειρα μετεγκατάστασης του Υπουργείου Εργασίας απέτυχε, καθώς οι υπάλληλοί του αντέδρασαν αποτελεσματικά στην προοπτική αυτή, εύλογα ως ένα βαθμό, με επιχείρημα την αναποτελεσματική συγκοινωνία. Το κτίριο που προοριζόταν για τη στέγασή του υπουργείου, παρέμεινε κενό και έχει εγκαταλειφθεί στη φθορά και τους βανδαλισμούς. Η δημιουργία της *διεθνούς ζώνης* (ανάπτυξης κτιρίων γραφείων και καταστημάτων) του ολυμπιακού χωριού, για την οποία διατυπώνονταν από επαΐοντες, υπεραισιόδοξες προβλέψεις επιτυχίας, ακόμη και φόβοι ότι θα προκαλούσε υπερβολική ανάπτυξη εις βάρος άλλων περιοχών, κυκλοφοριακά προβλήματα κτλ δεν κίνησε το ενδιαφέρον των επενδυτών (απέτυχε ο σχετικός διαγωνισμός παραχώρησης).

Το εγχείρημα του ολυμπιακού χωριού απέτυχε ολοκληρωτικά, επειδή εκτός από την κάλυψη της ανάγκης στέγασης των αθλητών κατά τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, μοναδικός του στόχος υπήρξε η προβολή του ως συμβόλου κοινωνικού, περιβαλλοντικού και αναπτυξιακού χαρακτήρα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού. Όμως η λογική της εξαπλούστευσης του σχεδιασμού που συνδεόταν με την προχειρότητα των επιλογών και των μελετών, την ανορθολογική χωροθέτηση και τις αστοχίες οργάνωσης του έργου, την αδιαφορία για την ύπαρξη αξιόπιστης συγκοινωνίας και την παραμέληση κάλυψης των στοιχειωδών αναγκών λειτουργίας του χωριού, αναδεικνύουν την απουσία οποιουδήποτε σχετικού στρατηγικού στόχου.

Διεθνής εμπειρία:

Η νέα γειτονιά ~25.000 κατοίκων Hammarby Sjöstad στη Στοκχόλμη που δημιουργήθηκε σε μια αποβιομηχανισμένη έκταση, κοντά στο πυκνοδομημένο κέντρο της πόλης και ήδη έχει αναφερθεί, υπήρξε ένα πραγματικά καινοτόμο πρόγραμμα αστικού σχεδιασμού που βασίζεται στην πρακτική του *κυκλικού μεταβολισμού*, εισάγοντας μεθόδους που αποσκοπούν στη μείωση τουλάχιστον κατά 50% της κατανάλωσης μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων (ύδατος, ενέργειας, απορριμμάτων), εξασφαλίζοντας παράλληλα εντυπωσιακή ποιότητα ζωής:

Τα όμβρια ύδατα συλλέγονται, καθαρίζονται και επαναχρησιμοποιούνται· τα στερεά απορρίμματα διαχωρίζονται στην πηγή και οδηγούνται με ένα δίκτυο σωληνώσεων σε εγκαταστάσεις ολοκληρωμένης ανακύκλωσης· από τα λύματα και τα οργανικά απόβλητα παράγεται βιοαέριο που χρησιμοποιείται για θέρμανση και παραγωγή ηλ. ενέργειας για τον οικισμό, όπως και λιπάσματα για την τοπική αγροτική παραγωγή. Εν γένει το 50% των ενεργειακών αναγκών του Hammarby Sjöstad παράγεται στο τοπικό εργοστάσιο επεξεργασίας και ανακύκλωσης αποβλήτων¹²³⁸.

¹²³⁸ GlashusEtt, *Hammarby Sjöstad-a unique environmental project in Stockholm*, 2007

Το σύστημα περισυλλογής απορριμμάτων του Hammarby Sjöstad, περιλαμβάνει διαλογή στην πηγή, αυτοματοποιημένη μεταφορά και συγκέντρωση με δίκτυο σωληνώσεων σε τοπικό εργοστάσιο όπου πραγματοποιείται ανακύκλωση και παραγωγή ενέργειας.

Πηγή: "Hammarby Sjöstad – a unique environmental project in Stockholm", GlashusEtt, Stockholm, June 2007, σ.29.

E-13. Στοκχόλμη, Hammarby Sjöstad, σύστημα περισυλλογής απορριμμάτων.

Στο πεδίο της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος, ο νέος οικισμός της Στοκχόλμης διαθέτει υψηλού επιπέδου κοινωνικό εξοπλισμό που περιλαμβάνει πίστα σκι, κλειστό γυμναστήριο και ~30m² ελεύθερων φυτεμένων χώρων ανά κατοικία, εκτεταμένο δίκτυο πεζοδρόμων και ποδηλατοδρόμων και άρτιο, αντιρρυπαντικό συγκοινωνιακό σύστημα (τραμ τροφοδοτούμενο με ηλ. ενέργεια από το εργοστάσιο ανακύκλωσης του οικισμού, οργανωμένο σύστημα κοινών ιδιωτικών μετακινήσεων με δημοτικά επιβατικά αυτοκίνητα κινούμενα με βιοκαύσιμα). Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το 80% των μετακινήσεων γίνεται με δημόσιες συγκοινωνίες, ποδήλατα και περπάτημα¹²³⁹.

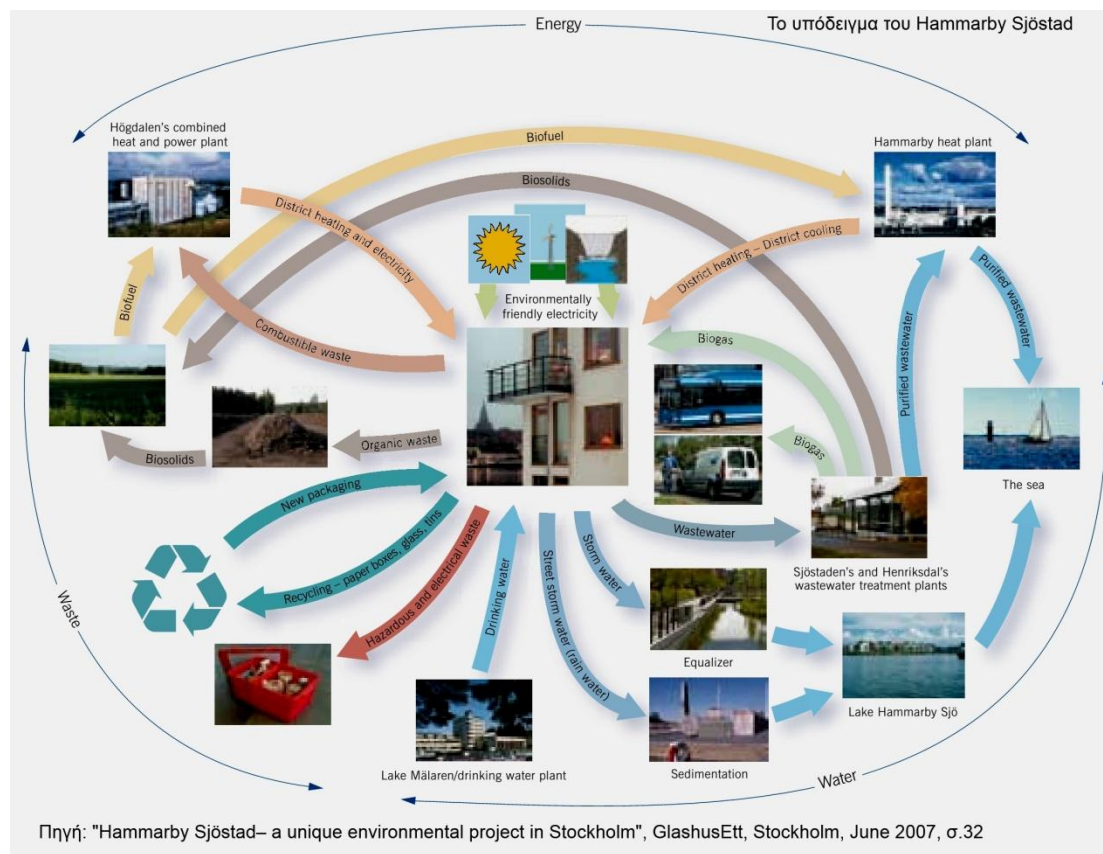
Το πρόγραμμα βραβεύθηκε το 2007 με το World Clean Energy Award του φορέα Transatlantic21 Association, στο πεδίο των αειφόρων κατασκευών με το αιτιολογικό ότι *το έργο δημιούργησε μια νέα βιώσιμη συνοικία για 25.000 κατοίκους στη Στοκχόλμη με ιδιαίτερα απαιτητικές περιβαλλοντικές προδιαγραφές. Λόγω του εξαιρετικά χαμηλού περιβαλλοντικού αποτυπώματός του το έργο αυτό θα πρέπει να χρησιμεύσει ως παγκόσμιο πρότυπο έργων αστικής ανάπτυξης*¹²⁴⁰.

Πράγματι, μέχρι σήμερα το Hammarby Sjöstad έχει δεχθεί περισσότερες από 40.000 επισκέψεις με σκοπό την ενημέρωση και την επιμόρφωση στο πεδίο του αειφόρου αστικού σχεδιασμού, ενώ αποτέλεσε σαφή πηγή

¹²³⁹ Stockholm City Development administration, «Hammarby Sjöstad 2006», World Clean Energy Awards, «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad», Λιαλιός Γ., «Μια νέα πόλη στα μέτρα του μέλλοντος», *Η Καθημερινή*, 15-11-2014

¹²⁴⁰ World Clean Energy Awards, «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad»

έμπνευσης για προγράμματα αστικού σχεδιασμού στον Τορόντο (Toronto Waterfront), το Λονδίνο (New Wembley) και ορισμένες πόλεις της Κίνας¹²⁴¹. Το γεγονός αυτό φωτίζει μια ιδιαίτερη διάσταση διακεκριμένης ένταξης στον αστερισμό των παγκόσμιων μεταβιομηχανικών μητροπόλεων, μεσ' από την καινοτομία στη βιωσιμότητα της μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης των πόλεων.

E-14. Στοκχόλμη, το υπόδειγμα του Hammarby Sjöstad.

Η προσπάθεια εξαπλούστευσης των διαδικασιών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, με στόχο την έγκαιρη και ασφαλή ολοκλήρωσή του, οδήγησε έτσι είτε (α)σε χωρική αποσύνδεση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων από ζώνες υποβάθμισης και εγκατάλειψης που είχαν κατά προτεραιότητα ανάγκη ανάκτησης, ανάπτυξης και ανάπλασης και εντάσσονταν ήδη σε σχετικά προγράμματα, τα οποία είχαν ανακοινωθεί επίσημα (ακτή Ν.Φαλήρου, Δραπετσώνα, Ελαιώνας) αλλά οδηγήθηκαν σε ματαίωση, είτε (β)σε πρόχειρη και εσφαλμένη συγκρότηση και υλοποίηση προγραμμάτων (οδός Πειραιώς, Ολυμπιακό χωριό).

6.3.8. Τα ελλείμματα των αναπλάσεων στο Ιστορικό Κέντρο

Αμέλεια ολοκλήρωσής επεμβάσεων αστικής ανάπτυξης στο Ιστορικό Κέντρο, με αναπτυξιακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, με συνέπεια την αποτυχία τους να δημιουργήσουν νέα βιώσιμα πλεονεκτήματα στις περιοχές όπου εφαρμόστηκαν και στην πόλη.

Όπως εξηγείται ακολούθως, οι επεμβάσεις ανάπτυξης του Ιστορικού

¹²⁴¹ World Clean Energy Awards, «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad»

Κέντρου αποτύγχαναν (α)να διαμορφώσουν προοπτικές κοινωνικής ανάμιξης και βιώσιμης κοινωνικο-οικονομικής αναζωογόνησης, ιδίως με την προστασία και προσέλκυση κατοίκων στις μειονεκτικές γειτονιές και (β)να ασκήσουν θετική επιρροή στις γειτονικές περικεντρικές πυκνοδομημένες οικιστικές ζώνες, με την δημιουργία συνθηκών προστασίας από τις οχλήσεις της νέας κεντρικότητας των αναπλάσμενων ζωνών, διευκολύνοντας συγχρόνως την άνετη και βιώσιμη πρόσβαση των κατοίκων των γειτονικών περιοχών εκεί. Οι αποτυχίες αυτές υπήρξαν αποτέλεσμα των ακόλουθων χαρακτηριστικών στα προγράμματα ανάπτυξης του Ιστορικού Κέντρου:

6.3.8.1. Έλλειμμα προστασίας και προώθησης οικιστικής χρήσης

Έλλειμμα των επεμβάσεων αστικής ανάπτυξης του Ιστορικού Κέντρου, στο πεδίο της προστασίας, ενθάρρυνσης και προώθησης της οικιστικής χρήσης, ως θεμελιώδους στοιχείου βιώσιμης κοινωνικής αναζωογόνησης, κοινωνικής συνοχής και οικονομικής ανάπτυξης, ιδίως σε τοπικό επίπεδο.

Όπως έχει φανεί ήδη στην ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου (δες κεφ.5, 5.1.2.2.1.Β.Επανεποικισμός και πόλωση του Ιστορικού Κέντρου, 5.1.2.3.2.Οικονομικοί μετασχηματισμοί στον πυκνοδομημένο ιστό της πόλης), τη γενικευμένη υποβάθμιση του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, διαδέχονταν διαφορετικές μορφές οικονομικής ή κοινωνικής αναζωογόνησης, σε συνδυασμό με μια αυξανόμενη χωρική και κοινωνική πόλωση. Κύρια αιτία των προηγούμενων φαινομένων ήταν το γεγονός ότι τα μειονεκτήματα του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, μεταλλάσσονταν από τη δεκαετία του 1990, σε μεταβιομηχανικά πλεονεκτήματα για χρήσεις είτε κατοικίας (στα ανατολικά), είτε κατανάλωσης και διασκέδασης (στα δυτικά).

Στις προηγούμενες εξελίξεις, ο δημόσιος σχεδιασμός έκανε αισθητή την παρουσία του με μέτρα και έργα ενθάρρυνσης των αυθόρμητων τάσεων που είχαν δημιουργηθεί (ο χαρακτηρισμός διατηρητέων κτισμάτων, η θεσμοθέτηση χρήσεων γης και οι πεζοδρομήσεις τοπικής εμβέλειας, έχουν ήδη παρουσιασθεί και σχολιασθεί σε προηγούμενα κεφάλαια: κεφ.4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990 και κεφ.5, 5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών):

- Στις πλεονεκτικές οικιστικές ζώνες (Πλάκα, Μετς, Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Θησείο), τα έργα ανάπτυξης δημόσιων χώρων και τα μέτρα προστασίας των ιστορικών κτιρίων συνοδεύθηκαν από αποτελεσματικούς κανόνες προστασίας της κατοικίας (ζώνες χρήσεων) που σε συνδυασμό με τα εγγενή πλεονεκτήματα και την περιορισμένη έκταση των περιοχών αυτών, ενθάρρυναν γενναία τη ζήτηση κατοικιών, αυξάνοντας κατακόρυφα τις τιμές τους.
- Στο υπόλοιπο Ιστορικό Κέντρο, όπου εμφανιζόταν αύξουσα ζήτηση για υπηρεσίες κατανάλωσης και διασκέδασης (Εμπορικό Τρίγωνο, Ψυρρή, Κεραμεικό, Μεταξουργείο), τα έργα αναπλάσεων, περιλάμβαναν επίσης μέτρα προστασίας των ιστορικών κτιρίων, έργα πεζοδρομήσεων, εξωραϊσμού (δημόσιου χώρου και όψεων κτιρίων) και βελτίωση των προσβάσεων, κυρίως με τους νέους σταθμούς μετρό· όμως η ρητορική και οι προτάσεις των σχετικών μελετών για ενίσχυση κατοικίας και συναφών δραστηριοτήτων εγκαταλείφθηκαν: οι διατάξεις για την υποχρεωτική χρήση κατοικίας στους ορόφους, υπήρξαν προσηματικές,

ενώ η απομάκρυνση οχλουσών χρήσεων, αναφερόταν αποκλειστικά σε βιοτεχνικές δραστηριότητες (συνεργεία αυτοκινήτων, πρατήρια βενζίνης, μηχανουργεία, βιοτεχνίες κτλ), διευκολύνοντας το μετασχηματισμό των περιοχών σε μονολειτουργικές σχεδόν ζώνες κατανάλωσης και διασκέδασης. Εν κατακλείδι, ο τρόπος καθορισμού χρήσεων γης στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο, δεν οδήγησε στην προστασία και ανάπτυξη των χρήσεων κατοικίας, αλλά στην απομάκρυνση των δραστηριοτήτων του δευτερογενούς τομέα προς όφελος της επιθετικής μεταβιομηχανικής οικονομίας κατανάλωσης και υπηρεσιών ελεύθερου χρόνου και αναψυχής (δες κεφ.5, 5.2.6.4.Σχεδιασμός και τοπική διάσταση). Όπως αναφερόταν σε έκθεση επιτροπής της Βουλής *Αντίθετα με τις προσδοκίες που καλλιεργήθηκαν με το ΠΔ «Περί καθορισμού χρήσεων γης και ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης στην περιοχή Ψυρρή-Κέντρου (Ομόνοιας)», το ΠΔ δεν εφαρμόστηκε*¹²⁴². Αποτέλεσμα ήταν να αφήνεται ελεύθερο το πεδίο στην αυθόρμητη ανάπτυξη των δραστηριοτήτων κατανάλωσης και διασκέδασης που προσέλκυαν αποκλειστικά σχεδόν επισκέπτες, εντείνοντας παράλληλα τις πιέσεις έναντι της κατοικίας και των παραδοσιακών βιοτεχνικών χρήσεων (δες κεφ.5, 5.1.2.3.2.Οικονομικοί μετασχηματισμοί στον πυκνοδομημένο ιστό της πόλης). Έτσι (α)το Εμπορικό Τρίγωνο, παραμένει μια περιοχή χωρίς κατοίκους και συναφείς δραστηριότητες, ενώ (β)στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο (Ψυρρή, Γκάζι, Κεραμεικός, Μεταξουργείο), η πίεση των νέων χρήσεων στις παραδοσιακές και οι οχλήσεις που προκαλούν, απομακρύνουν τα υπολείμματα των ιστορικών μικρομεσαίων στρωμάτων και υποβαθμίζουν το πλαίσιο ζωής όσων δεν έχουν δυνατότητες μετοίκησης.

E-15. Το νηπιαγωγείο στην οδό Αγ.Ασωμάτων

E-16. Ανεκπλήρωτες υποσχέσεις, οδός Αγ.Ασωμάτων

- Τα προγράμματα των επεμβάσεων ανάπλασης του Ιστορικού Κέντρου δεν περιλάμβαναν καθόλου έργα αναβάθμισης και εμπλουτισμού, ακόμη και του στοιχειώδους κοινωνικού εξοπλισμού: στην Πλάκα δεν υπάρχει σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τα παιδιά της γειτονιάς, αφού το μοναδικό γυμνάσιο-λύκειο της περιοχής έχει χαρακτηριστεί ως «πειραματικό» και δέχεται μαθητές όχι με βάση την εντοπιότητα, αλλά με κλήρωση· ούτε στον Κεραμεικό υπάρχουν σχολεία, εκτός από ένα παλιό, εμφανώς ακατάλληλο κτίριο νηπιαγωγείου και δύο αδόμετα οικόπεδα (στις οδούς Πειραιώς και Αγ.Ασωμάτων) με πινακίδες που ακόμη

¹²⁴² Βουλή των Ελλήνων, Ειδική μόνιμη επιτροπή προστασίας περιβάλλοντος, Ένα σχέδιο για το ιστορικό κέντρο Αθήνας, σ.7

υπόσχονται την έναρξη κατασκευής σχολείων το 2007.

Στον Κεραμεικό, όπως και στην Πλάκα υπάρχουν πολλά διατηρητέα κτίρια δημόσιας ιδιοκτησίας μεταξύ των οποίων σημαντικό ποσοστό πλήρως ανακαινισμένων. Όμως τέτοια κτίρια είναι διαθέσιμα αποκλειστικά σε προνομιούχες υπηρεσίες του ΥΠΠΟ, ιδρύματα προσωπικότητας, συλλόγους προνομιούχων δημοσιοϋπαλληλικών και επιστημονικών κατηγοριών και –τουλάχιστον κατά την τελευταία τριακονταετία- σε υπαλλήλους του ΥΠΠΟ με συμβολικά ενοίκια¹²⁴³.

Κανένα τέτοιο κτίριο δεν είναι διαθέσιμο για σχολεία ή άλλες υπηρεσίες κοινωνικού εξοπλισμού, η ύπαρξη και ποιοτική στέγαση των οποίων, θα βελτίωναν το επίπεδο ζωής των κατοίκων και θα καθιστούσαν ελκυστικότερες τις περιοχές για κατοικία.

X-14. Περιοχή οδού Αγ. Ασωμάτων.

Οι προηγούμενες ελλείψεις σε κοινωνικούς εξοπλισμούς -κοινές στις ανατολικές και δυτικές γειτονιές του Ιστορικού Κέντρου- ενέτειναν την οικιστική ακαταλληλότητα στα δυτικά, στερώντας από τέτοιες ζωτικές υπηρεσίες τα χαμηλότερα στρώματα που δεν είχαν δυνατότητα μετοίκησης αλλού και απομακρύνοντας ή απωθώντας τα μεσαία στρώματα, καθώς οι κοινωνικοί εξοπλισμοί αποτελούν κρίσιμο στοιχείο ποιότητας ζωής και οικιστικής ελκυστικότητας απέναντί τους. Είναι εύλογη παράλληλα η υπόθεση, ότι οι ελλείψεις σε κοινωνικούς εξοπλισμούς δε μείωναν την ελκυστικότητα για κατοικία των αντίστοιχων πλεονεκτικών οικιστικών ζωνών στο ανατολικό Ιστορικό Κέντρο για τα ευπορότερα στρώματα, τα οποία έχουν πρόσβαση και προτίμηση σε ανάλογες ιδιωτικές υπηρεσίες (παιδείας, υγείας, άθλησης κοκ).

Αποτέλεσμα των προηγούμενων εξελίξεων ήταν:

- Να καθίστανται οι πλεονεκτικές οικιστικές γειτονιές του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου θύλακες κατοικίας αποκλειστικά σχεδόν ευπόρων κατοίκων.

¹²⁴³ Μπόμπολος Ν. κ.ά., «Απογραφή Πολεοδομικών και Οικιστικών Στοιχείων στην Ν-Δ Αθήνα», χ.υ., «Νοικιάζουν για 50 ευρώ κτίρια στην καρδιά της Πλάκας», *Τα Νέα*, 31-10-2012

- Να παγιώνεται ο χαρακτήρας του δυτικού Ιστορικού Κέντρου ως ζώνης είτε έρημης από κατοίκους, είτε χαμηλών και περιθωριακών εισοδηματικών κατηγοριών, με κατά τόπους, κυρίαρχες τις χρήσεις κατανάλωσης, διασκέδασης και κακόφημων χρήσεων και μάλιστα με αμφίβολη και ασταθή βιωσιμότητα: ο ανασχεδιασμός των πλατειών Ομονοίας, Κοτζιά και Κουμουνδούρου φάνηκε να οδηγεί σε κάποια εμπορική αναζωογόνηση, με θεαματικότερο παράδειγμα την πλ. Ομονοίας, όπου εγκαταστάθηκαν ένα πολυκατάστημα, ένα ξενοδοχείο, μικρές επιχειρήσεις γρήγορου φαγητού κ.ά. όμως καμιά περαιτέρω θετική επίπτωση δεν έγινε εμφανής στον υποβαθμισμένο γύρω αστικό ιστό. Αντιθέτως, οι αναβαθμισμένες πλατείες, διολίσθησαν με ταχύ ρυθμό στην υποβαθμισμένη θέση που κατείχαν πριν την ανάπλασή τους, γεγονός που αναδεικνύει πόσο αδόκιμη υπήρξε η απλουστευτική στρατηγική των περιορισμένων, τοπικών εξωραϊστικών επεμβάσεων. Αντί οι αναπλάσεις των πλατειών να επιδράσουν θετικά στον ασταθή, υποβαθμισμένο περίγυρό τους, ο τελευταίος ανακατέλαβε τους εξωραϊσμένους κεντρικούς πόλους.

Ε-17. Πλ. Κουμουνδούρου, 2009.

Στην πράξη συνεπώς, το Ιστορικό Κέντρο, όπως διαμορφωνόταν από το σχεδιασμό, ανταποκρινόταν στις εκλεπτυσμένες και εναλλακτικές μαζικές μετανεωτερικές προτιμήσεις κατανάλωσης και διασκέδασης των επισκεπτών του (από το εξωτερικό, τα προάστια κοκ), αλλά και στα ανάλογα αιτήματα κατοικίας ενός ολιγάριθμου εύπορου και εκλεκτικού κοινού. Συγχρόνως όμως στο μεγαλύτερο τμήμα του εδάφους του Ιστορικού Κέντρου (Εμπορικό Τρίγωνο, δυτικές συνοικίες), όπου η προώθηση της οικιστικής χρήσης –που

ήταν ανύπαρκτη ή πιεζόταν- ήταν περισσότερο αναγκαία για τη διασφάλιση μιας συνεκτικής και βιώσιμης κοινωνικο-οικονομικής αναζωογόνησης, οι ανάγκες προστασίας, ανάπτυξης και διάδοσης της κατοικίας παρέμεναν ακάλυπτες.

Η τακτική ευθυγράμμιση του σχεδιασμού με τις υπάρχουσες αυθόρμητες τάσεις ανάπτυξης, συνιστούσε μια απλή και εύκολη μέθοδο για την ανάπλαση και αναζωογόνηση του Ιστορικού Κέντρου, με εξασφαλισμένα αποτελέσματα καθώς δεν απαιτούσε σύνθετες διαδικασίες, όπως διαβουλεύσεις με τοπικές κοινωνίες, ιδιοκτήτες ακινήτων και κατοίκους, ούτε εκτεταμένες δημόσιες επενδύσεις:

- Στις ερημωμένες οικιστικές περιοχές του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου που διέθεταν μοναδικά εγγενή πλεονεκτήματα για την κατοικία, η προσέλκυση κατοίκων ήταν εύκολη, με την απλή θέσπιση κανόνων προστασίας της οικιστικής χρήσης (παράλληλα με την ανάπτυξη ελεγχόμενων πυρήνων κατανάλωσης και διασκέδασης). Η πρακτική αυτή όμως, δεν εξασφάλιζε ισορροπημένη κοινωνική σύνθεση για το μέλλον, αντιθέτως, οδηγούσε σε επανεποικισμό από εύπορους αποκλειστικά κατοίκους.
- Στις εκτεταμένες, υποβαθμισμένες γειτονίες του δυτικού Ιστορικού Κέντρου που δε διέθεταν οικιστική ελκυστικότητα, η προστασία και προσέλκυση κατοίκων προδιαγραφόταν μια περίπλοκη, αβέβαια υπόθεση με πολλά και δαπανηρά προαπαιτούμενα (μέριμνα για κοινωνικό εξοπλισμό, μέτρα προστασίας των αδύναμων κατοίκων και της απασχόλησης, οικιστικά προγράμματα κοκ), χωρίς άμεσα αποτελέσματα και βραχυπρόθεσμα πολιτικά οφέλη και είναι εύλογο να υποτεθεί ότι για τους λόγους αυτούς εγκαταλείφθηκε. Οι γειτονίες αυτές, διέθεταν εγγενή πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων κατανάλωσης και διασκέδασης, στις οποίες αφέθηκε αποκλειστικά, η αυτορρυθμιζόμενη αναζωογόνηση του αστικού χώρου. Εξάλλου, η εγκατάλειψη των σχεδίων ανάπλασης πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών κατά τη δεκαετία του 1990, καθώς γινόταν αντιληπτή η πραγματικότητα ότι η αυθόρμητη προαστιοποίηση των ανερχόμενων εισοδηματικά πληθυσμών τους στα ανατολικά, ήταν απλούστερη, αδάπανη και ιδίως πολύπλευρα επικερδέστερη σε πολιτικό επίπεδο, δείχνει ότι η ευκαιριακή αυτή πρακτική του σχεδιασμού είχε παρελθόν.

Οι προηγούμενες εξελίξεις φωτίζουν συνεπώς το γεγονός ότι ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός επικεντρωνόταν αποκλειστικά στην αύξηση της ελκυστικότητάς του Ιστορικού Κέντρου έναντι των επισκεπτών και εύπορων κατοίκων για τις πλεονεκτικές οικιστικές του ζώνες, έτσι ώστε με μια απλή και σε μεγάλο βαθμό αυτοχρηματοδοτούμενη μέθοδο, να συναρμολογείται ένα ολοκληρωμένο ιστορικό σκηνικό που θα προωθούσε την εικόνα της Πρωτεύουσας στο πλαίσιο της φιλοδοξίας παγκοσμιοποίησής της με τη διοργάνωση των ΟΑ2004.

Έτσι όμως, ο σχεδιασμός περιοριζόταν να αξιοποιεί ευκαιριακά και βραχυπρόθεσμα τα εγγενή πλεονεκτήματα κάθε αστικής ζώνης, διευκολύνοντας τις αυθόρμητες τάσεις και την αυτορρύθμιση της αστικής ανάπτυξης και λειτουργίας, χωρίς να δημιουργεί νέα αξία και νέα πλεονεκτήματα στο χώρο. Στη διαδικασία αυτή του σχεδιασμού που απλώς αναδείκνυε και αξιοποιούσε τα ιστορικά πλεονεκτήματα, ενώ αναπαρήγαγε ή

άφηνε να αναπαράγονται, να αυξάνονται και να διευρύνονται τα ιστορικά ελλείμματα του αθηναϊκού αστικού χώρου, ο ορθολογισμός και το συλλογικό συμφέρον απουσίαζαν. Με την ουσιαστική του λειτουργία, δηλ. τη ρύθμιση του χώρου, ο δημόσιος σχεδιασμός γενικώς απουσίαζε.

Για τους λόγους αυτούς ο σχεδιασμός αποτύγγανε να προωθήσει μια βιώσιμη κοινωνικο-οικονομική ζωτικότητα στις περιοχές όπου εφαρμοζόταν, ώστε να διασφαλίζει (α)την πολύπλευρη και ισορροπημένη ελκυστικότητά του αστικού χώρου για κατοικία, επισκέπτες, επενδύσεις και απασχόληση, με την αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος και των κοινωνικών υπηρεσιών και εξοπλισμών και τη συγκροτημένη ανάμιξη χρήσεων και (β)την προώθηση της κοινωνικής συνοχής και οργανικότητας των τοπικών κοινωνιών, με την ανάμιξη και τη συνύπαρξη κατοίκων διαφορετικών κοινωνικών, επαγγελματικών και εισοδηματικών κατηγοριών.

Διεθνής εμπειρία:

Cork

Στο Cork (Ιρλανδία), το πρόγραμμα ανάπτυξης του παρακμασμένου ιστορικού του κέντρου (Historic Center Action Plan) απέδιδε κεντρική σημασία στην συγκράτηση και την προσέλκυση κατοίκων, μεσ' από την ελεγχόμενη ανάμιξη των χρήσεων με ιδιαίτερο βάρος στην κατοικία με τα εξής μέσα¹²⁴⁴:

- Ενθάρρυνση οικιστικής χρήσης, με ανάπτυξη και κατασκευή κατοικιών, βελτίωση περιβάλλοντος, προσβάσεων και στάθμευσης κατοίκων.
- Υποστήριξη ποικιλίας χρήσεων με ρυθμίσεις (zoning) αποφυγής υπερβολικής ανόδου αξιών, ανεξέλεγκτης ανάπτυξης και αδρανοποίησης ακινήτων, τα οποία οι κερδοσκοπικές προσδοκίες διατηρούσαν κενά και ασυντήρητα. Όπως διευκρινίζεται στο κείμενο του προγράμματος *Η πίεση των τιμών ή οι προσδοκίες ανόδου των αξιών, οδηγούν σε αυθόρμητη μονολειτουργικότητα, με πολύ δυσμενέστερες συνέπειες από την θεσμική, καθώς είναι ανεξέλεγκτη από κάθε συλλογικότητα*. Οι χρήσεις γης εν προκειμένω, δεν αποσκοπούσαν στην μονολειτουργικότητα, αλλά στην ρύθμιση της ποικιλίας και του μετασχηματισμού.

Η στρατηγική των χρήσεων γης, ως μέσον αναζωογόνησης του κέντρου, συγκεκριμενοποιούσε τους τομείς ανάπτυξης (*κεντρικός εμπορικός τομέας, τομέας γενικής κατοικίας και απασχόλησης, ζώνες προστασίας κατοικίας*) με ουσιαστικό σχεδιασμό: *Στον κεντρικό εμπορικό τομέα, σχεδιάζονταν συγκεκριμένες ροές πεζών και χωροθετήσεις εμπορικών πόλων, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται ζωτικότητα σε ολόκληρη την περιοχή. Στη ζώνη γενικής κατοικίας και απασχόλησης εφαρμόστηκε με επιτυχία το ευρωπαϊκό πρόγραμμα (Urban Pilot Project) Living Over The Business, μετατροπής των κενών και χωρίς ζήτηση ορόφων εμπορικών κτιρίων σε κατοικίες, όπου προσελκύονται οι ιδιοκτήτες και οι απασχολούμενοι στις επιχειρήσεις των ισογείων. Στις ζώνες προστασίας κατοικίας, ο σχεδιασμός προωθούσε την ανακαίνιση, μετατροπή και κατασκευή κτιρίων κατοικίας, με προσφορά ποικιλίας στους τύπους και τα μεγέθη κατοικιών και προτεραιότητα στην οικογενειακή κατοικία, σε συνδυασμό με τη βελτίωση του οικιστικού περιβάλλοντος (μείωση κυκλοφορίας, δημιουργία κοινωνικού εξοπλισμού/ελεύθερων χώρων, ρύθμιση στάθμευσης που διευκολύνει κατοίκους και βραχυχρόνιους επισκέπτες, ενώ αποθαρρύνει μακροχρόνια στάθμευση.*

- Στέγαση τουριστικών χρήσεων σε διατηρητέα κτίρια (καταλύματα κ.ά.).

Τη δεκαετία του 1990, παρατηρήθηκε σημαντική δραστηριότητα στην οικιστική χρήση κενών ορόφων κτιρίων του κέντρου, η κατασκευή ανάμικτων χρήσεων

¹²⁴⁴ Cork City, «Development Plan Review 1998, Partnership in progress»

κοινωνικής και ιδιωτικής κατοικίας απέδωσε χίλιες νέες κατοικίες και έναν αριθμό φοιτητικών και τουριστικών καταλυμάτων, ενώ ο πληθυσμός του κέντρου, είχε ήδη αυξηθεί κατά 1800 άτομα και η απασχόληση, είχε επίσης σταθεροποιηθεί στο κέντρο. Αν και η μείωση των παραδοσιακών οικονομικών κλάδων του συνεχιζόταν, τη θέση της καταλάμβανε η κατοικία και νέες χρήσεις (ελεύθεροι επαγγελματίες, προσωπικές υπηρεσίες, ψυχαγωγία, τουρισμός).

Ανάλογο βάρος στην οικιστική χρήση, δόθηκε στην ανασυγκρότηση των περιφερειακών ζωνών της πόλης: στο πλαίσιο αυτό, προωθήθηκε η βελτίωση του αστικού/οικιστικού περιβάλλοντος, με κύριους στόχους (α)τη σταθερότητα, συνοχή και ζωτικότητα του αστικού χώρου, (β)την αποτροπή φυσικού και κοινωνικού διαχωρισμού, (γ)τη μείωση μετακινήσεων, με τις ακόλουθες ενέργειες:

- Επανάχρηση κτιρίων και αποτροπή κατεδαφίσεων, ενίσχυση οικιστικής χρήσης με ενθάρρυνση της κατοικίας στις ζώνες με καλή συγκοινωνιακή πρόσβαση, αποκλεισμό αλλαγής χρήσης των κατοικιών, ανάμειξη των συμβατών χρήσεων στην κατεύθυνση του συνδυασμού κατοικίας και απασχόλησης.
- Ανάπλαση περιφερειακών ζωνών, μέσω ειδικών προγραμμάτων (Housing Action Areas) που αποθαρρύνουν την προαστιοποίηση, ενισχύοντας την πυκνή, συμπαγή πόλη και τη σταθεροποίηση των ορίων της, την κοινωνική ισορροπία και τη μείωση των κυκλοφοριακών φόρτων, και την ποιότητα του περιβάλλοντος.
- Ρυθμιστικά μέτρα, με στόχο την ανάμειξη τύπων και μεγεθών κατοικίας και έμφαση στην οικογενειακή κατοικία.
- Προσφορά κοινωνικής κατοικίας με ήπια και ευέλικτα καινοτομικά προγράμματα που αποφεύγουν τον κοινωνικό διαχωρισμό: ανακαίνιση διαμερισμάτων του δήμου και υποβαθμισμένων ιδιωτικών κατοικιών, εταιρικά ιδιοκτησιακά σχήματα, ζώνες φθηνής κατοικίας, εξαγορά δανείων, κοινοπραξίες με ενώσεις πολιτών, αγορά εγκαταλελειμμένων μονοκατοικιών και διάσπαρτων διαμερισμάτων κ.ά.

Βαρκελώνη

Στη Βαρκελώνη, η αναζωογόνηση-ανάπλαση της Παλιάς Πόλης (*Ciutat Vella*, 87.000 κάτοικοι), η οποία παρουσίαζε τυπικά προβλήματα ιστορικού πυρήνα έχοντας καταστεί παραμελημένη, ακόφρημη, ανθυγιεινή, πυκνοδομημένη ζώνη, βασίσθηκε σε έξι δράσεις για την πολεοδομία, την κατοικία, την κινητικότητα, την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αναζωογόνηση και την ασφάλεια των πολιτών. Τα έργα και οι δράσεις του προγράμματος περιέλαβαν¹²⁴⁵:

- Δημιουργία κοινωνικού εξοπλισμού και πολιτιστικών εγκαταστάσεων σε συνδυασμό με την ανάκτηση ιστορικών κτιρίων (κέντρα γειτονιάς, αθλητικές εγκαταστάσεις, πανεπιστημιακά τμήματα, μουσεία, κ.ά.)
- Δημιουργία ενός νέου μεγάλου κεντρικού άλσους (Raval) και τον ανασχεδιασμό των δημόσιων χώρων.
- Ανακατασκευή των δικτύων και των οδών.
- Επιδότηση επισκευής και ανακαίνισης των κατοικιών και την ανάπτυξη νέων οικιστικών προγραμμάτων, κοινωνικού χαρακτήρα.
- Ολοκληρωμένη, εσωτερική και εξωτερική διασύνδεση της περιοχής με τη δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων.
- Αναδιάρθρωση των δημόσιων συγκοινωνιών.
- Εφαρμογή κοινωνικών προγραμμάτων, όπως π.χ. κατά των ναρκωτικών.

Εν γένει, το πρόγραμμα -που όπως έχει ήδη αναφερθεί διαμορφώθηκε σε όλες τις φάσεις του με ευρείες συμμετοχικές διαδικασίες- έχει θεωρηθεί επιτυχές, αφού

¹²⁴⁵ χ.υ., «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium».

ενίσχυσε κοινωνικο-οικονομικά την παλιά πόλη. Αν και παρατηρήθηκαν τάσεις επανεποικισμού (gentrification) από ανώτερα κοινωνικά στρώματα που ώθησαν σε άνοδο τις τιμές των ακινήτων, ο πληθυσμός και οι οικονομικές δραστηριότητες αυξήθηκαν σημαντικά.

Στη λογική των θετικών συνεργειών, ο ανασχεδιασμός μιας κεντρικής πλατείας (Placa Catalunya) στα όρια της παλιάς πόλης, με την επέκτασή της και την δημιουργία ενός νέου σταθμού μετρό, οδήγησε στην προσέλκυση πολυκαταστημάτων πολυτελείας, τραπεζών κ.ά. εκτοξεύοντας τις τιμές των ακινήτων στα ύψη.

Temple Bar (Δουβλίνο)

Στο Δουβλίνο, έχει ήδη αναφερθεί, η περίπτωση του Temple Bar, η οποία αναδεικνύει τις προοπτικές κοινωνικο-οικονομικής αναζωογόνησης του κέντρου που προσφέρει η ευέλικτη αξιοποίηση εκτεταμένων ιδιοκτησιών δημοσίων φορέων στη μεταβιομηχανική εποχή. Στο Temple Bar, η ευέλικτη τακτική του δημόσιου οργανισμού μεταφορών έδωσε το έναυσμα προσέλκυσης νέων δυναμικών και δημιουργικών ομάδων κατοίκων στη γειτονιά. Η επακόλουθη ανταπόκριση της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης, στα αιτήματα των κατοίκων αυτών, αποτέλεσε αφετηρία οικιστικής αναγέννησης μιας αδρανοποιημένης αστικής ζώνης στο ιστορικό κέντρο της πόλης, διαμορφώνοντας τις συνθήκες που οδήγησαν σε καινοτόμο, ολοκληρωμένη και βιώσιμη κοινωνικο-οικονομική αναζωογόνηση και ανάπτυξη μιας ευρύτερης περιοχής του ιστορικού κέντρου της πόλης¹²⁴⁶.

Beaubourg-Les Halles (Παρίσι)

Τα προγράμματα της δημιουργίας του CNAC G.Pompidou (Beaubourg) και της νέας υπόγειας αγοράς Les Halles συμπληρώθηκαν, όπως έχει ήδη αναφερθεί με τη γενναία ενίσχυση της κατοικίας και έμφαση στον κοινωνικό εξοπλισμό και την ανάμιξη των λειτουργιών¹²⁴⁷: οι κατοικίες, αναπτύσσονται σ' ένα ισορροπημένο σχήμα που διευκολύνει την πρόσβαση των χαμηλών εισοδημάτων με την κατασκευή χιλίων νέων διαμερισμάτων κοινωνικού (HLM) και ιδιωτικού χαρακτήρα, ενώ η δημιουργία βρεφονηπιακού σταθμού και νηπιαγωγείου ενθαρρύνει την εγκατάσταση οικογενειών. Οι σημαντικές πολιτιστικές χρήσεις (αίθουσα μουσικής και εκδηλώσεων, εκθεσιακοί χώροι, δημοτική βιντεοθήκη, κέντρο της Ποίησης, μικρά εξειδικευμένα μουσεία), αναμιγνύονται με αθλητικές εγκαταστάσεις (δημοτικό γυμναστήριο και κολυμβητήριο), στέγη για τις τοπικές συλλογικότητες, κινηματογράφους και περιορισμένο αριθμό γραφείων. Δημιουργήθηκαν επίσης περισσότερες από 4.000 νέες θέσεις στάθμευσης κυρίως για τους κατοίκους και τους εργαζόμενους στην περιοχή.

Lille

Στην αποβιομηχανισμένη Lille, ο στρατηγικός στόχος, άμεσης σύνδεσης της οικονομίας της πόλης με τις κεντρικές λειτουργίες της Ευρώπης, οδήγησε σ' ένα πρόγραμμα ανάκτησης και ανασυγκρότησης των εγκαταλελειμμένων και υποβαθμισμένων ζωνών του κέντρου (βιομηχανικών εγκαταστάσεων και υποβαθμισμένων οικιστικών ζωνών) που αποδίδει μεγάλο βάρος στην προσέλκυση κατοίκων και απασχόλησης, ιδίως υπηρεσιών και υψηλής προστιθέμενης αξίας παραγωγικών επενδύσεων. Η αναζωογόνηση της περιοχής επιδιώκεται κυρίως με ένα εκτεταμένο οικιστικό πρόγραμμα (1.200 κατοικίες), την κατασκευή σχολείων και κοινωνικού εξοπλισμού και τη δημιουργία ενός νέου περιφερειακού κέντρου με ανάμιξη οικιστικής χρήσης, εμπορίου και υπηρεσιών που συνδυάζεται με ένα άλσος 130 στρεμμάτων¹²⁴⁸.

¹²⁴⁶ Temple Bar Properties, «A new life», *Evolution of Temple Bar*.

¹²⁴⁷ Στεφάνου Ι. κ.ά., *Αστική Ανάπτυξη*, 1995, σ.80-84

¹²⁴⁸ χ.υ., «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal».

Τέλος, η ουσιαστική ενθάρρυνση και η ενεργός προώθηση της κατοικίας, υπήρξε βασικό στοιχείο όλων σχεδόν των δυτικοευρωπαϊκών προγραμμάτων αστικής ανασυγκρότησης και αναπλάσεων που εξετάστηκαν, όπως των Docklands του Λονδίνου, της Plaine Saint Denis στο Παρίσι και του Birmingham.

6.3.8.2.Αποτυχία θετικής επιρροής ΕΑΧΑ στον οικιστικό της περίγυρο

Αποτυχία των επεμβάσεων ανάπλασης στο Ιστορικό Κέντρο και ειδικότερα των έργων και διαμορφώσεων ΕΑΧΑ, να ασκήσουν θετική επιρροή στον πολεοδομικό τους περίγυρο, διαχέοντας τα πλεονεκτήματα της αναβάθμισής τους.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί (δες κεφ.4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990, κεφ.5, 5.1.2.2.1.Α.Ο πληθυσμός των περικεντρικών πυκνοδομημένων ζωνών, 5.1.2.3.2.Οικονομικοί μετασχηματισμοί στον πυκνοδομημένο ιστό της πόλης) οι πυκνοδομημένες περικεντρικές οικιστικές περιοχές της Αθήνας (α)αντιμετωπίζουν μεγάλα -και εντεινόμενα από το νέο κύμα ανοικοδόμησης που αύξανε την υπερεκμετάλλευση του εδάφους και την εντατική οικιστική χρήση τους- ιστορικά και σύγχρονα ελλείμματα χωρικής, κοινωνικής και οικονομικής συγκρότησης, ενώ (β)είχαν εγκαταλειφθεί ήδη από τη δεκαετία του 1980 από το δημόσιο σχεδιασμό, χωρίς μέριμνα για την οικιστική τους ελκυστικότητα, ιδίως έναντι των μεσαίων και ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων, τα οποία έχοντας ευχέρεια επιλογής του τόπου κατοικίας τους κατευθύνονταν στα προάστια ή στις πλεονεκτικές οικιστικές ζώνες του Ιστορικού Κέντρου.

Στο πλαίσιο αυτό, ο συλλογικός ορθολογισμός θα υπαγόρευε να σχεδιασθεί η επέμβαση της ΕΑΧΑ έτσι, ώστε να μοιράζονται τα οφέλη του πλεονεκτικού ιστορικά και αναβαθμισμένου αστικού τοπίου της ζώνης με ολόκληρη την πόλη.

Ο απλούστερος τρόπος για τη διάχυση των πλεονεκτημάτων της πεζοδρομημένης ζώνης ΕΑΧΑ στις γειτονικές περικεντρικές οικιστικές περιοχές, ώστε να εξασφαλίζεται η βέλτιστη αποδοτικότητα των επεμβάσεων ανάπλασης και η ποιοτική και κοινωνικο-οικονομική συνοχή του αστικού χώρου, θα ήταν η προώθηση της βιώσιμης διευκόλυνσης πρόσβασης των κατοίκων τους στις αναβαθμισμένες περιοχές (με ενοποιητικές διαμορφώσεις του αστικού χώρου, δίκτυα πεζοδρόμων, ποδηλατοδρόμων, αξιόπιστα συγκοινωνιακά μέσα κκ).

Όμως η εξέταση της επιρροής των έργων ΕΑΧΑ σε γειτονικές οικιστικές περιοχές (Κουκάκι, Πετράλωνα, εν μέρει Θησείο), οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι επεμβάσεις ανάπλασης στο Ιστορικό Κέντρο, διακρίνονταν από μια τακτική εξαπλούστευσης που οδηγούσε σε αδιαφορία για τον πολεοδομικό τους περίγυρο, έτσι ώστε δε δημιουργούσαν προϋποθέσεις διάχυσης των ωφελειών τους, αλλά διάχυσης προβλημάτων που επιδείνωναν τους όρους ζωής στις γειτονικές οικιστικές περιοχές.

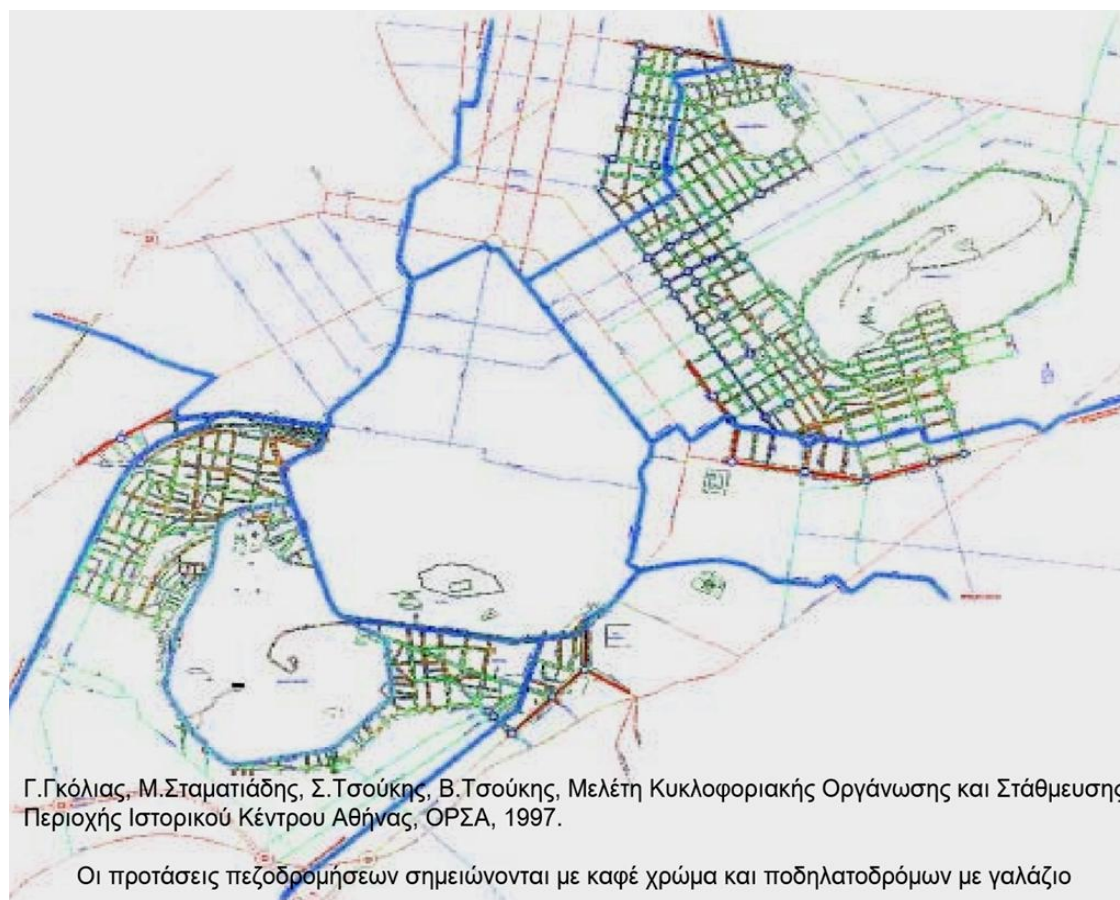
Όπως ιδίως φαίνεται ακολούθως, τα μέτρα και οι διαρρυθμίσεις κυκλοφορίας που πλαισίωναν τις πεζοδρομήσεις Δ.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου-Ερμού, ενθάρρυναν και διευκόλυναν (α)τη διέλευση του κυκλοφοριακού φόρτου που εκτράπηκε από την πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ, μεσ' από τις οικιστικές περιοχές Θησείου, Α.Πετραλώνων και Κουκακίου και (β)την

επίσκεψη της αναπλασμένης ζώνης με ιδιωτικά οχήματα (αυτοκίνητα, δίκυκλα), εις βάρος όσων επιθυμούσαν να την επισκεφθούν με βιώσιμους τρόπους (περπάτημα, ποδήλατο), ιδίως από τις γύρω οικιστικές γειτονιές (Θησείο, Πετράλωνα, Φιλοπάππου, Κουκάκι).

Στην πράξη συνεπώς, το έργο της ΕΑΧΑ αποδεικνυόταν μια μονόπλευρη, εξωραϊστική επέμβαση που αύξανε αποφασιστικά την ελκυστικότητα στη ζώνη εφαρμογής του, αλλά αποτύγχανε να ασκήσει θετική επιρροή στον πολεοδομικό της περίγυρο.

6.3.8.2.1. Έλλειμμα διευκόλυνσης πρόσβασης περιοίκων στη ζώνη ΕΑΧΑ

Απουσία έργων και ενεργειών βελτίωσης –και ενέργειες που οδηγούσαν σε επιδείνωση- των συνθηκών κυκλοφορίας πεζών και πρόσβασης των κατοίκων των γειτονικών οικιστικών περιοχών στην πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ και το λόφο Φιλοπάππου.

X-15. Μελέτη Κυκλοφοριακής Οργάνωσης και Στάθμευσης Περιοχής Ιστορικού Κέντρου Αθήνας.

Η πεζοδρόμηση του άξονα Δ.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου-Ερμού στο πλαίσιο της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων (ΕΑΧΑ), επικεντρώθηκε αποκλειστικά στο *Μεγάλο Περίπατο*, στρέφοντας κυριολεκτικά τα νώτα στον πολεοδομικό περίγυρο: όπως εξηγείται στο επόμενο τμήμα του κειμένου, ενώ οι γύρω γειτονιές υφίστανται πιέσεις εξ αιτίας των πεζοδρομήσεων και της νέας ελκυστικότητας της περιοχής για επισκέπτες, δεν υπήρξε καμιά βελτίωση της πρόσβασης των κατοίκων τους στην πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ, ούτε στο λόφο Φιλοπάππου αφού εγκαταλείφθηκαν ή ακυρώθηκαν οι προϋφιστάμενοι σχετικοί σχεδιασμοί.

X-16. Οδός Τρώων.

- Δεν πραγματοποιήθηκε καμία από τις πολλές πεζοδρομήσεις και τους ποδηλατοδρόμους που προέβλεπε η σχετική μελέτη για το Θησείο και τα Α.Πετραλώννα¹²⁴⁹ και ιδίως η πεζοδρόμηση της οδού Τρώων που διασχίζει όλο το μήκος των Άνω Πετραλώνων και η οποία (πεζοδρόμηση) περιλαμβανόταν επίσης στη σχετική μελέτη του Δ.Αθηναίων¹²⁵⁰. Οι πεζοδρομήσεις αυτές και ιδίως της οδού Τρώων, σε συνδυασμό με τη δημιουργία συνθηκών καλής πρόσβασης και κυκλοφορίας των πεζών/ποδηλατών στην περιφερειακή οδό Φιλοπάππου (Ακάμαντος-Στησικλέους), θα οδηγούσαν σε άρτια σύνδεση του *Μεγάλου Περιπάτου* (Απ.Παύλου-Δ.Αρεοπαγίτου-Ερμού) με τις γύρω οικιστικές περιοχές (Πετραλώννα, Φιλοπάππου, Κουκάκι). Αντιθέτως, το μικρό τμήμα της οδού Τρώων, κατά μήκος του άλσους Πετραλώνων που είχε πεζοδρομηθεί παλαιότερα, χρησιμεύει εν μέρει ως χώρος στάθμευσης για τα οχήματα των επισκεπτών της πεζοδρομημένης ζώνης Απ.Παύλου-Δ.Αρεοπαγίτου. Στην υπόλοιπη οδό Τρώων πραγματοποιήθηκε διεύρυνση των πεζοδρομίων, σημαντικό μέρος των οποίων κατελήφθη από τα τραπεζάκια των καταστημάτων εστίασης που σύντομα πολλαπλασιάστηκαν, έτσι ώστε δεν αυξήθηκε ουσιαστικά ο χώρος για τους πεζούς. Παράλληλα, η λαϊκή αγορά της οδού Τρώων (εύρους 10m), ασύμβατη με τη νέα ανάπτυξη του δρόμου, μετατοπίστηκε σε στενότερο δρόμο (Καλλισθένου, εύρους 8m) ενώ είναι προφανές ότι οι καταλληλότεροι δρόμοι για την χωροθέτηση μιας λαϊκής αγοράς, είναι όσοι συνδυάζουν το μεγάλο εύρος με την περιορισμένη κυκλοφοριακή σημασία, όπως η οδός Τρώων.
- Δε βελτιώθηκαν εν γένει ούτε τα πεζοδρόμια, αφού πραγματοποιήθηκε μόνο μια επιδεικτική, ευτελής, άτοπη αντικατάσταση πλακόστρωσης ιδίως

¹²⁴⁹ Γκόλιας Γ., Σταματιάδης Μ., Τσούκης Σ., Τσούκης Β., «Μελέτη Κυκλοφοριακής Οργάνωσης και Στάθμευσης Περιοχής Ιστορικού Κέντρου Αθήνας»

¹²⁵⁰ Δήμος Αθηναίων-Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας, «Πολοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κουκακίου-Άνω Πετραλώνων», 1998

στους κεντρικότερους δρόμους (με έγχρωμες τσιμεντόπλακες, λωρίδες μαρμάρου κοκ), χωρίς να αντιμετωπισθούν τα ζητήματα βατότητας των πεζοδρομίων και η αποκατάσταση της συνέχειας των διαδρομών: συχνές διακοπές από την έλλειψη πεζοδρομίων, υπερβολικά στενά, υπερυψωμένα και ενίοτε καταπατημένα πεζοδρόμια, στύλοι, πινακίδες, κλίμακες και ράμπες κτιρίων κ.ά. Ακόμη και οι ράμπες πρόσβασης ΑΜΚ και η ειδική πλακόστρωση διευκόλυνσης κυκλοφορίας των τυφλών που κατασκευάστηκαν σε 450 αθηναϊκούς δρόμους, αν και εντυπωσίασε ιδιαίτερα με την εικόνα της, αφού *ακόμα και οι τυφλοί θα μπορούσαν να νιώσουν την ομορφιά του πεζοδρομημένου κέντρου*, όπως έγραφε αισιόδοξα ο καθηγητής Γ.Χατζηγώγας¹²⁵¹, δε φάνηκαν να έχουν ουσιαστική χρησιμότητα: ο καθηγητής Ι.Σ.Παπαδόπουλος, ειδικός στην ασφάλεια πρόσβασης των πεζών στους δημόσιους χώρους, στη βάση των συμπερασμάτων σχετικής έρευνας που είχε διευθύνει, υποστηρίζει ότι η ειδική εγχάρκτη πλακόστρωση για τους τυφλούς ήταν εκτός προδιαγραφών, ακατάλληλη για τους τυφλούς και επικίνδυνη για τους υπόλοιπους πεζούς¹²⁵². Επί πλέον, έργα διευκόλυνσης της κυκλοφορίας των ΑΜΚ δεν έχουν ουσιαστικό νόημα, αν προηγουμένως δεν αποκαθίσταται η συνέχεια των πεζοδρομίων και των διαδρομών που συνθέτουν, από το πλήθος των άλλων εμποδίων εξ αιτίας σφαλμάτων σχεδιασμού και κατασκευής, παρεμβάσεων ιδιωτών κ.ά. Τέτοια επιδεικτικά, άχρηστα και επικίνδυνα έργα, όπως η νέα επίστρωση των πεζοδρομίων, σπαταλούσαν δημόσιο χρήμα, το οποίο εξ άλλου θα μπορούσε να διατεθεί και με πλείστους άλλους χρήσιμους τρόπους για τη διευκόλυνση της ζωής των ΑΜΚ, όπως για την πρόσβασή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία για τους τυφλούς π.χ. είναι -όπως έγινε πρόσφατα ευρέως γνωστό- πρακτικά ανύπαρκτη.

- Ο περιφερειακός δρόμος του Φιλοπάππου (οδοί Ακάμαντος-Στησικλέους) που αποτελεί κύρια οδό πρόσβασης των κατοίκων των γύρω οικιστικών περιοχών (Κουκάκι, Φιλοπάππου, Πετράλωνα, Θησείο) στην πεζοδρομημένη ζώνη, είναι -όπως εξηγείται εκτενέστερα στο επόμενο τμήμα του κειμένου- κατά τις βραδυνές ιδίως ώρες, δύσβατος και επικίνδυνος για τους πεζούς, για τη διευκόλυνσή των οποίων όμως δεν έχει υπάρξει καμιά μέριμνα: σε απόσταση ~50m, από τη διασταύρωση με την πεζοδρομημένη οδό Απ. Παύλου –μέρος του *Μεγάλου Περιπάτου*, τα πεζοδρόμια του Περιφερειακού Φιλοπάππου συγκεντρώνουν όλα τα ελαττώματα που περιγράφηκαν προηγουμένως. Σε απόσταση μάλιστα 330m από τη διασταύρωση με την οδό Απ. Παύλου και για μήκος ~130m, δεν υπάρχουν πρακτικά καθόλου πεζοδρόμια.
- Ο σιδηροδρομικός διάδρομος του Ηλεκτρικού στην οδό Θεσσαλονίκης, καταλαμβάνει μια περιφραγμένη λωρίδα εδάφους πλάτους 20m, ενώ χρειάζεται μόνον 8m: αλλά κατά την ανακατασκευή της περιφραγής του (2003), δεν τέθηκε ζήτημα παραχώρησης του επιπλέον εδάφους (12m) στην πόλη, ούτε από τις σχετικές υπηρεσίες της διοίκησης, ούτε από την αυτοδιοίκηση. Το ζήτημα αφορά μεγάλο μέρος της επίγειας γραμμής από τον Πειραιά έως την Κηφισιά. Μόνο στα Πετράλωνα, η απελευθέρωση αυτής της αχρησιμοποίητης γης, θα απέδιδε περίπου 12 στρ. ελεύθερου

¹²⁵¹ Χατζηγώγας Γ., «Στο κλαμπ των μητροπόλεων», *Τα Νέα*, 25-08-2004, σ.Ρ07

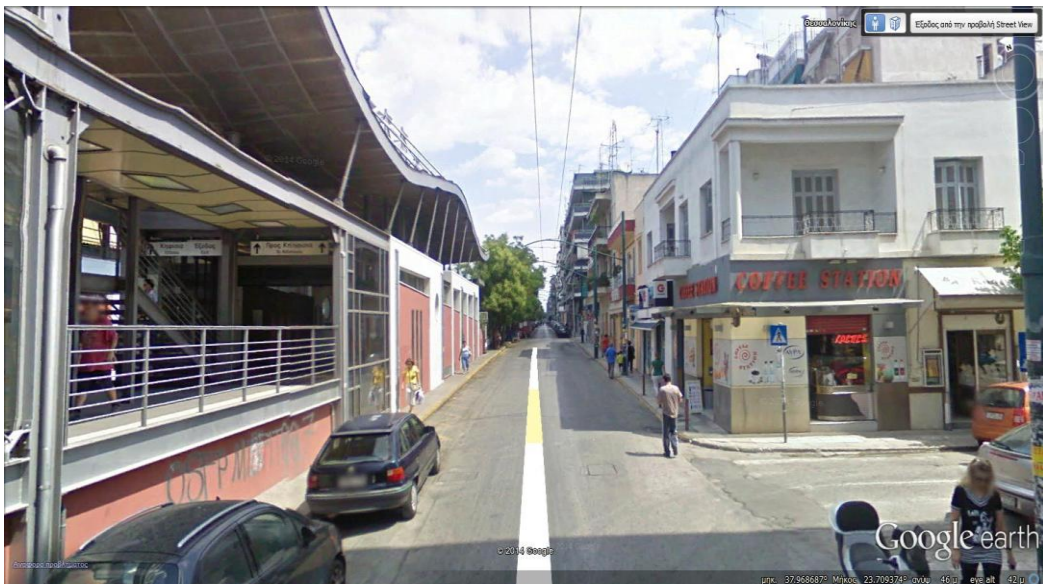
¹²⁵² Παπασταθοπούλου Χ., «Πεζοδρόμια - παγίδες για τους τυφλούς», *Τα Νέα*, 21-12-2006, σ.Ν12

και βατού (χωρίς σημαντικές κλίσεις) εδάφους, κατάλληλου για χώρους πράσινου και κυκλοφορία πεζών και ποδηλάτων που επιπλέον θα συνέδεαν τα Πετράλωνα με την πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ.

Χ-17. Οδός Θεσσαλονίκης: ο περιφραγμένος σιδηροδρομικός διάδρομος των ΗΣΑΠ πλάτους 20m.

- Καταργήθηκαν το 2003 -όπως εξηγείται στο επόμενο τμήμα του κειμένου- οι δύο γραμμές τρόλλεϋ (22 και 23) που είχαν δημιουργηθεί το 2000 και συνέδεαν το Κουκάκι και το Φιλοπάππου με όλη την περιοχή των Α.Πετραλώνων και το Θησείο και διευκόλυναν την πρόσβαση των κατοίκων των περιοχών αυτών στην πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ.

Ε-18. Οδός Θεσσαλονίκης: οι χώροι κυκλοφορίας των πεζών στο σταθμό Ηλεκτρικού των Πετραλώνων.

- Η πολυτελής και εντυπωσιακή μορφολογικά ανακατασκευή του σταθμού Πετραλώνων που αποτελεί σημείο συγκοινωνιακής πρόσβασης προς το σταθμό του Θησείου και την πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ, δε συνδυάστηκε με βελτίωση των προσβάσεων από τον οικιστικό περίγυρο, ούτε καν του άμεσου περιβάλλοντος του σταθμού που περιστοιχίζεται από στενά πεζοδρόμια, τα οποία δεν είναι καν συνεχή. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι γονείς με μωρά σε καροτσάκια, ηλικιωμένοι, τυφλοί, ανάπηροι, είναι σε θέση να απολαύσουν τις

τυποποιημένες ευκολίες πρόσβασης στο εσωτερικό του σταθμού, του πιο σύγχρονου επίγειου τρένου της Ευρώπης, κατά τον υπουργό Μεταφορών Χ.Βερελή¹²⁵³, αλλά δύσκολα μπορούν να τον προσεγγίσουν ή να τον εγκαταλείψουν.

Ε-19. Άλσος Πετραλώνων: η είσοδος από την οδό Τρώων.

- Το άλσος Πετραλώνων (μεταξύ της περιφ. οδού Φιλοπάππου και της οδού Τρώων), παραμένει εγκαταλελειμμένο και ανασφαλές, χωρίς ικανοποιητική προσβασιμότητα, συντήρηση και επιτήρηση, γεγονός που επιδεινώνει το πρόβλημα της δυσχέρειας επίσκεψης των κατοίκων στο λόφο Φιλοπάππου.
- Η ΕΑΧΑ ΑΕ αποπειράθηκε να κατασκευασθεί -στη βάση των σχετικών εγκεκριμένων από το ΚΑΣ μελετών ανάπλασης- περίφραξη στη νότια και δυτική πλευρά του λόφου Φιλοπάππου, η οποία θα περιόριζε την πρόσβαση από τις γύρω οικιστικές περιοχές (με πύλες εισόδου και ωράριο λειτουργίας), προκαλώντας –εύλογα λόγω της έλλειψης ενημέρωσης του κοινού- και φήμες για την κατάργηση της δωρεάν πρόσβασης με την επιβολή εισιτηρίου 12€¹²⁵⁴. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε οργανωμένο κίνημα διαμαρτυρίας,

Ε-20. Περιφερειακός Φιλοπάππου, 10-11-2002.

¹²⁵³ χ.υ., «Εκσυγχρονίζεται ο ΗΣΑΠ», *www.flash.gr*, 11-6-2002

¹²⁵⁴ Παπαδόπουλος Λ.Π., «Ματιές», *Τα Νέα*, 5-4-2004, σ.Ν04, χ.υ. «Σε ποιον ανήκει ο λόφος του Φιλοπάππου;», *Ελευθεροτυπία*, 1-10-2003, χ.υ., «Ε! όχι και εισιτήριο», *Η Καθημερινή*, 16-5-2004

δικαστικών προσφυγών και δυναμικών κινητοποιήσεων κατοίκων¹²⁵⁵, οι οποίοι το 2002 και το 2007 κατέστρεψαν μέρος της περιφραξης υποχρεώνοντας τελικώς το ΥΠΠΟ και την ΕΑΧΑ ΑΕ σε διάλογο με την τοπική κοινωνία, τον οποίο μέχρι τότε είχαν αποφύγει συστηματικά. Τελικώς, η ΕΑΧΑ ΑΕ, με το επιχείρημα ότι η περιφραξη είχε μόνο *σημειολογικό χαρακτήρα*¹²⁵⁶, εγκατέλειψε την ολοκλήρωση του έργου, αφού προηγουμένως σπαταλήθηκαν αναίτια σημαντικά ποσά δημόσιου χρήματος για την επανειλημμένη κατασκευή του φράχτη, ο οποίος παρέμεινε ημιτελής, χωρίς καμιά χρησιμότητα.

Διεθνής εμπειρία:

Villette (Παρίσι)

Χ-18. Παρίσι, περιοχή Villette.

Στο Παρίσι, οι επεμβάσεις (α)μετατροπής του καναλιού Saint Martin, σε άξονα περιπάτου και αναψυχής που οδηγεί στις ζώνες αναπλάσεων του ιστορικού κέντρου της πόλης (Βασίλλη) και (β)ανάπλασης της περιοχής των παλαιών σφαγείων στα όρια της πόλης που μετασχηματίστηκε σε πολυλειτουργικό πόλο πολιτισμού και αναψυχής (Parc de la Villette) και έχει

¹²⁵⁵ χ.υ., «Νέα συγκέντρωση διαμαρτυρίας για τα κάγκελα στου Φιλοπάππου», *Ελευθεροτυπία*, 12-11-2002, χ.υ., «Δικαιολογείται το υπουργείο, επιμένουν οι πολίτες», *Ελευθεροτυπία*, 12-6-2007, χ.υ., «Χάθηκε η μάχη του κάγκελου», *Ελευθεροτυπία*, 19-6-2007, Α.Κυριακόπουλος, «Για την περιφραξη του Λόφου Φιλοπάππου», *Ελευθεροτυπία*, 2-7-2007

¹²⁵⁶ Συντονιστική Επιτροπή της Λαϊκής Συνέλευσης Κατοίκων για το λόφο Φιλοπάππου, *Τι συμβαίνει στου Φιλοπάππου;*, Αθήνα, Μάρτιος 2003, σ.5

ήδη αναφερθεί, ολοκληρώθηκαν με την ανάπλαση/ανασυγκρότηση και σύνδεση μαζί τους, της ενδιάμεσης πυκνοκατοικημένης οικιστικής περιοχής Villette, κυρίως μεσ' από την μετατροπή ενός καναλιού που δίχαζε τον αστικό ιστό (Canal de l'Ourcq-Bassin de la Villette), σε στοιχείο ενοποίησης και συνοχής.

Η Villette αποτελεί μια ενδιάμεση πυκνοδομημένη και πυκνοκατοικημένη ζώνη μεταξύ της συγκροτημένης, συμπαγούς γαλλικής πρωτεύουσας και του άτακτου και ανοργάνωτου ιστού των προαστίων (ανάμιξη μεγάλων οδικών, σιδηροδρομικών και υδάτινων αξόνων, βιομηχανικών εγκαταστάσεων, βιοτεχνίας, αποθηκών, μεγάλων πολυώροφων οικιστικών συγκροτημάτων και παλιών σπιτιών). Τα δύο τμήματα της Villette, είχαν ιστορικά αναπτυχθεί στρέφοντας τα νώτα στο έρημο πλέον εμπορικό κανάλι και το λιμάνι του (canal de l'Ourcq-bassin de la Villette) που διχοτομούσαν τον αστικό χώρο και κατά μήκος των οποίων υπήρχε ένα εγκαταλελειμμένο δυναμικό από αξιόλογα κτίρια και εγκαταστάσεις (αποβάθρες, γέφυρες, αποθήκες κ.ά.).

Το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της Villette είχε ως άξονα τη μετατροπή του canal de l'Ourcq-bassin de la Villette, σε κύριο στοιχείο της πολεοδομικής αναδιοργάνωσης της περιοχής και απευθείας σύνδεσμο αφ' ενός με το canal Saint Martin-ιστορικό κέντρο της πόλης και αφ' ετέρου με το Parc de la Villette. Η ενοποίηση της περιοχής, με τον αναπροσανατολισμό των δύο τμημάτων της προς τον υδάτινο άξονα και η διασύνδεσή της με τις αναπλασμένες περιοχές (canal Saint Martin, Parc de la Villette) πραγματοποιήθηκε (α)με το μετασχηματισμό του canal de l'Ourcq-bassin de la Villette σε ζώνη περιπάτου, αναψυχής, πολιτιστικών χρήσεων και επικοινωνίας μεταξύ των δύο τμημάτων της περιοχής και των αναπλασμένων πόλων (canal Saint Martin, Parc de la Villette) στα δύο άκρα του, που συνδέονται επίσης με πλωτή συγκοινωνία (β)με ανασχεδιασμό και λειτουργική διασύνδεση όλων των δημόσιων χώρων της περιοχής με δίκτυο πεζοδρόμων προς την ζώνη του καναλιού-λιμανιού, ανακατασκευή των πλατειών, πυκνή δενδροφύτευση, αθλητικές εγκαταστάσεις και αξιοποίηση των αποθηκών ως χώρων πολιτιστικών κυρίως χρήσεων¹²⁵⁷.

Birmingham

Στο Birmingham, το πρόγραμμα κοινωνικοοικονομικής αναζωογόνησης της πόλης που έχει ήδη αναφερθεί επανειλημμένα, απέδιδε μεγάλο βάρος στην επανένωση του κέντρου με τις ιστορικές του συνοικίες και στη ισόρροπη ανασυγκρότησή τους: η ανάπλαση του Ιστορικού Κέντρου, περιλάμβανε ευρύ δίκτυο πεζοδρόμων, το οποίο θεωρήθηκε ως κύριο εργαλείο ανάκτησης, επανένωσης και αναζωογόνησης του αστικού χώρου. Συγχρόνως, το δίκτυο αυτό, σε συνδυασμό με την αντικατάσταση των υπόγειων διαβάσεων στα όρια του κέντρου από πεζογέφυρες ή την κάλυψη τμημάτων της περιφερειακής λεωφόρου, συνέδεσε το κέντρο με την ιστορική περιφέρεια, όπου πραγματοποιήθηκαν επίσης τρεις πολύ σημαντικές επεμβάσεις ανασυγκρότησης και ανάπλασης (Brindleyplace, Digbeth, Warwick Bar)¹²⁵⁸.

Plaine St Denis (Παρίσι) - Lille

¹²⁵⁷ APUR, *Atelier parisien d'urbanisme*. «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin», σ.38-74

¹²⁵⁸ Sparks L., «Birmingham - Regional Capital», Chatwin J., «Brindleyplace Implementation»

Στα προγράμματα ανασυγκρότησης της Plaine St Denis στο Παρίσι και της Lille, όπως και στο πρόγραμμα ανάπτυξης και ανασυγκρότησης της περιοχής Villette, υφιστάμενοι άξονες στον αστικό ιστό αξιοποιήθηκαν με τη μετατροπή τους σε χώρους ήπιας κυκλοφορίας, περιπάτου και αναψυχής (με ανάπτυξη σε προβλήτες καναλιών, υπογειοποίηση αυτοκινητοδρόμων), έτσι ώστε να διευκολύνουν την πρόσβαση, από τον περιμετρικό ιστό σε αναπλασμένους αστικούς πυρήνες και να διαχέουν την αστική αναβάθμιση σε ευρείες αστικές ζώνες. Ειδικότερα, τα προγράμματα αστικής ανάπτυξης περιλάμβαναν:

Στην Plaine St Denis, με τη δημιουργία μιας περιμετρικής πεζοδρομημένης ζώνης, (α)με την κάλυψη του αυτοκινητοδρόμου A1, σε μήκος 1.350m και τη δημιουργία ενός αστικού άξονα κυκλοφορίας πεζών και ποδηλάτων, κήπων και εγκαταστάσεων άθλησης, (β)με ανάλογες διαμορφώσεις στις προβλήτες του καναλιού St Denis και (γ)με τη δημιουργία γραμμικών πάρκων και μικτών πεζοδρόμων διασύνδεσης της ζώνης με τον πολεοδομικό της περίγυρο¹²⁵⁹.

Στη Lille το πρόγραμμα επικεντρώθηκε στο κανάλι Roubaix που διασχίζει την πλειονότητα των εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών εγκαταστάσεων και των υποβαθμισμένων οικιστικών ζωνών. Η ισχυρή σύνδεση του κέντρου της πόλης με το κανάλι επιτυγχάνεται με δίκτυο μικτών πεζοδρόμων και νέες γέφυρες. Η επέμβαση ανάπτυξης, της οποίας η αρχική μορφή αφορούσε στις αποβάθρες του καναλιού, απέκτησε βαθμιαία μητροπολιτική εμβέλεια μετατρέπόμενο σε άξονα αναδιοργάνωσης της πόλης, επιτυγχάνοντας την ανάκτηση 10.000 στρ. αστικού εδάφους, σε μια περιοχή 100.000 κατοίκων. Το πρόγραμμα, αποδίδει μεγάλη έμφαση στη δημιουργία δημόσιων ελεύθερων χώρων με τη δημιουργία οκτώ πάρκων, σε συνδυασμό με την πυκνή δένδροφύτευση των οδών και μεγάλο άλσος¹²⁶⁰.

Temple Bar

Στο πρόγραμμα ανάπτυξης του Temple Bar στο Δουβλίνο, αποδόθηκε μεγάλη σημασία στην επικοινωνία και τη συνοχή της γειτονιάς με τις γειτονικές αστικές ζώνες:

- Με τη βελτίωση των προσβάσεων της γειτονιάς, ιδίως με τη δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων και τον έλεγχο της οδικής κυκλοφορίας.
- Με την ανάπτυξη συμμετοχικών διαδικασιών και πολιτιστικών εκδηλώσεων με στόχο και τον από κοινού προγραμματισμό με τους κατοίκους γειτονικών κεντρικών περιοχών.

Βαρκελώνη

Στη Βαρκελώνη, η αναζωογόνηση-ανάπλαση της παλιάς πόλης (Ciutat Vella) περιλάμβανε τη δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων, με στόχο την ολοκληρωμένη, εσωτερική και εξωτερική διασύνδεση της περιοχής με τον περιμετρικό αστικό ιστό¹²⁶¹.

6.3.8.2.Επιβάρυνση κυκλοφορίας οικιστικού περιγύρου ΕΑΧΑ

Ρυθμίσεις εκτροπής της κυκλοφορίας από τον πεζοδρομημένο άξονα ΕΑΧΑ που επιβάρυναν με οχλήσεις τον πυκνοδομημένο οικιστικό περίγυρο.

¹²⁵⁹ χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

¹²⁶⁰ χ.υ., «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal».

¹²⁶¹ χ.υ., «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium».

Μετατόπισαν την κυκλοφορία των αυτοκινήτων στους στενούς δρόμους που περικλείουν τις γειτονιές μας με συνέπεια τη δημιουργία πρωτοφανούς κυκλοφοριακού χάους και αφόρητης όχλησης των κατοίκων, ενώ μετέτρεψαν αυθαίρετα τη δυτική πλευρά του Φιλοπάππου σε γκαράζ των τουριστικών λεωφορείων της Αθήνας. Ως τότε επιτέλους θα έχουμε μονομερή αναβάθμιση ευνοημένων περιοχών (Δ. Αρεοπαγίτου) και ταυτόχρονη υποβάθμιση άλλων (δυτική πλευρά του Φιλοπάππου); έγραφε το 2002 στην επιστολή της η Μ.Τ. κάτοικος Φιλοπάππου-Α.Πετραλώνων¹²⁶². Στην ανάγκη κυκλοφοριακών ρυθμίσεων που θα απαλλάξουν τις γεινιάζουσες συνοικίες (Πετράλωνα, Φιλοπάππου, Κουκάκι) από την πρόσθετη διαμπερή κυκλοφορία που τους φόρτωσε η πεζοδρόμηση, αναφερόταν έξι χρόνια αργότερα ο διευθυντής της ΕΑΧΑ ΑΕ (1998-2001) Α.Ρωμανός¹²⁶³.

Χ-19. Μετατόπιση κυκλοφορίας οχημάτων μετά τις πεζοδρομήσεις ΕΑΧΑ.

Προκαταρκτικές κυκλοφοριακές μελέτες που είχαν εκπονηθεί για την ΕΑΧΑ ΑΕ, με αντικείμενο τις επιπτώσεις της επικείμενης πεζοδρόμησης των οδών Δ.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου-Ερμού, θεωρούσαν αναπόφευκτη την επιβάρυνση της κυκλοφορίας στα Α.Πετράλωνα. Στην περιφερειακή οδό Φιλοπάππου (Ακάμαντος-Στησικλέους) μάλιστα, η οποία συνδέει το λόφο με τις γύρω οικιστικές γειτονιές, υπήρξε πρόβλεψη πολλαπλασιασμού του φόρτου κατά 6,5 φορές¹²⁶⁴.

¹²⁶² χ.υ., «Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων», *Ελευθεροτυπία*, 8-10-2002

¹²⁶³ Ρωμανός Α., «Ουδέν καλόν αμιγές κακού - και πώς το αποφεύγουμε», *Ελεύθερος Τύπος*, 21-5-2008

¹²⁶⁴ Δρόμος-Σύμβουλοι Μελετητές ΕΠΕ, «Μελέτη Εφαρμογής και Σηματοδότησης στην Περιοχή Επιρροής του Άξονα Βασ.Όλγας-Διον.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου», ΕΑΧΑ ΑΕ, «Κυκλοφοριακή Μελέτη των Παρεμβάσεων στις Οδούς Απ.Παύλου, Δ.Αρεοπαγίτου και Βασ.Όλγας»

Χ-20. Γέφυρα Πουλόπουλου: Κυκλοφοριακή διάταξη πριν τις πεζοδρομήσεις ΕΑΧΑ.

Χ-21. Γέφυρα Πουλόπουλου: Κυκλοφοριακή διάταξη μετά τις πεζοδρομήσεις ΕΑΧΑ.

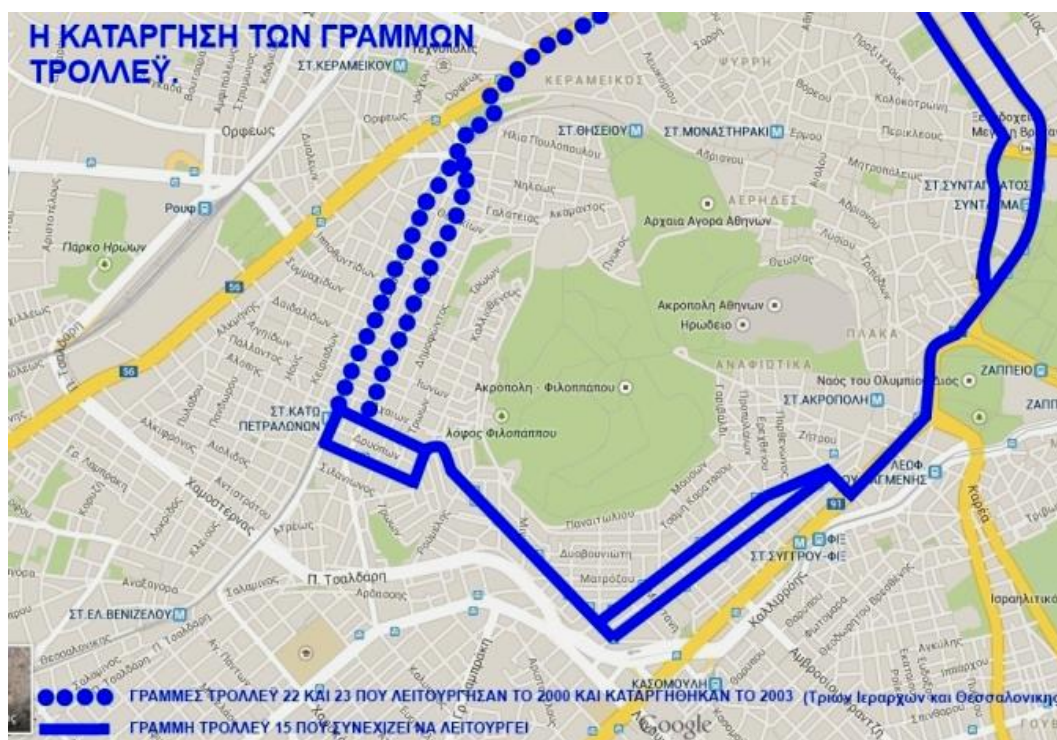
Όμως παρά τις προηγούμενες δυσμενείς προβλέψεις για τις οικιστικές γειτονιές που γειτνιάζουν με τη ζώνη πεζοδρομήσεων ΕΑΧΑ και τις παράλληλες διαβεβαιώσεις των αρμοδίων ότι δε θα επιβαρύνονταν κυκλοφοριακά οι γειτονιές αυτές¹²⁶⁵, δεν ελήφθησαν μέτρα για να μην οδηγηθεί η κυκλοφορία από τον πεζοδρομημένο άξονα (Απ. Παύλου-Δ. Αρεοπαγίτου-Ερμού) στα Ά. Πετράλωνα και ιδίως στις οδούς Ακάμαντος-Στησικλέους (Περιφερειακό Φιλοπάππου), Δημοφώντος, Τριών Ιεραρχών και Θεσσαλονίκης.

Αντιθέτως, ορισμένες ρυθμίσεις που έγιναν πριν την ολοκλήρωση των πεζοδρομήσεων ΕΑΧΑ, είχαν ως προφανή στόχο την προετοιμασία των

¹²⁶⁵ Χαραλαμπίδου Β., «Μελέτη Κυκλοφοριακής Οργάνωσης και Στάθμευσης Περιοχής Ιστορικού Κέντρου Αθήνας», *Το Βήμα* 12-1-1997

Α.Πετραλώνων και του Θησείου να δεχθούν τους νέους αυξημένους κυκλοφοριακούς φόρτους:

- Δημιουργία εισόδου αυξημένης κυκλοφοριακής ικανότητας στα Πετράλωνα, με μονοδρομήσεις των οδών Ηρακλειδών και Περσεφόνης και δημιουργία κόμβου 4-5 λωρίδων κυκλοφορίας ανά ρεύμα που συνέδεε την οδό Πειραιώς με τις οδούς Τριών Ιεραρχών, Δημοφώντος και Θεσσαλονίκης (ύψος γέφυρας Πουλόπουλου).
- Κατάργηση γραμμών τρόλλεϋ 22 και 23 στις οδούς Τριών Ιεραρχών και Θεσσαλονίκης που έπειτα από πολυετή προετοιμασία, είχαν λειτουργήσει μόλις πριν τρία χρόνια και συνέδεαν απευθείας το Κουκάκι, το Φιλοπάππου, τα Πετράλωνα και το Θησείο¹²⁶⁶. Η ουσιαστικά ανατιμολογήτη αυτή κατάργηση των γραμμών τρόλλεϋ προκάλεσε πολυπληθείς αντιδράσεις και διαμαρτυρίες¹²⁶⁷ και είναι εύλογη η υπόθεση ότι αποσκοπούσε στην αύξηση της κυκλοφοριακής ικανότητας των οδών Τριών Ιεραρχών και Θεσσαλονίκης στο πλαίσιο της πρόβλεψης διοχέτευσης της κυκλοφορίας των πεζοδρομημένων Δ.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου-Ερμού στα Α.Πετράλωνα

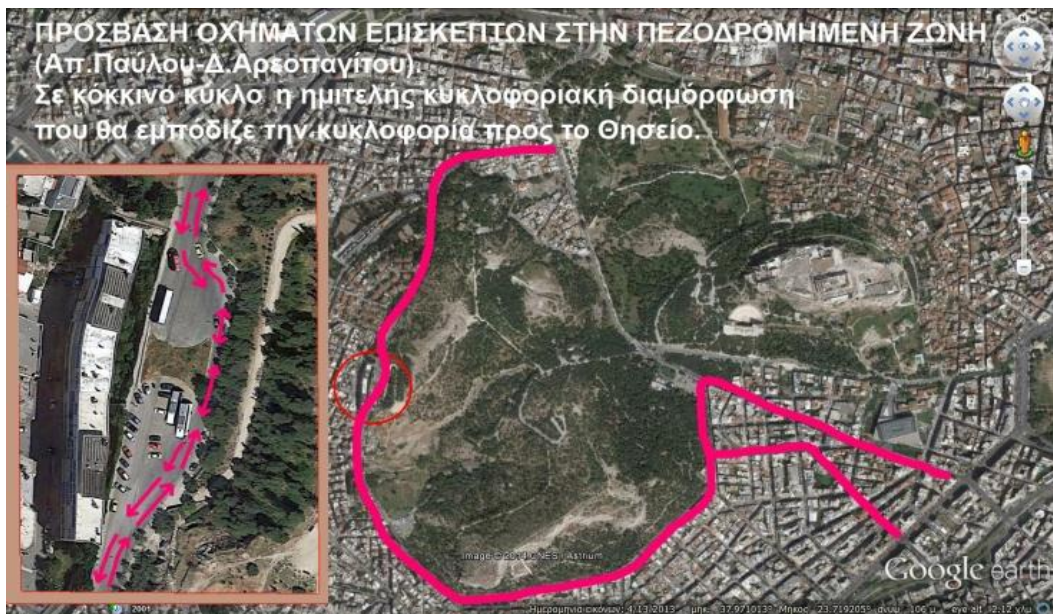
X-22. Κατάργηση γραμμών τρόλλεϋ 22 και 23.

- Η περιφερειακή οδός Φιλοπάππου (Ακάμαντος-Στησικλέους) μετατράπηκε σε δρόμο πυκνής κυκλοφορίας, αν και στόχος των κυκλοφοριακών σχεδιασμών ήταν η μετατροπή της σε δρόμο ήπιας κυκλοφορίας: για το σκοπό αυτό κατασκευάστηκε στον περιφερειακό Φιλοπάππου οδόφραγμα διακοπής της κυκλοφορίας, η οποία ανακοινώθηκε και εφαρμόστηκε, χωρίς καμιά προηγούμενη διαβούλευση με τους κατοίκους των περιοχών Κουκακίου, Φιλοπάππου,

¹²⁶⁶ ΗΛΠΑΠ, Έκθεση πεπραγμένων έτους 2005, σ.10, χ.υ., Ριζοσπάστης, 22-1-2000 και 8-2-2003

¹²⁶⁷ Ντελέζος Κ., «3.000 κάτοικοι κατά ΗΛΠΑΠ για την κατάργηση των γραμμών τρόλεϊ», Τα Νέα, 26-1-2004, σ.Ν16

Α.Πετραλώνων και Θησείου¹²⁶⁸. Αποτέλεσμα ήταν όλη η -αυξημένη λόγω των πεζοδρομήσεων Δ.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου-Ερμού- κυκλοφορία του Περιφερειακού Φιλοπάππου από/προς το Θησείο και την οδό Πειραιώς, να διοχετευθεί στα Α.Πετράλωνα, προκαλώντας έντονες διαμαρτυρίες των κατοίκων¹²⁶⁹, οπότε σύντομα ο δρόμος άνοιξε ξανά με μια στενή δίοδο στο οδόφραγμα που είχε κατασκευασθεί και το οποίο εγκαταλείφθηκε έτσι -προκαλώντας ακολούθως διαμαρτυρίες των κατοίκων του Θησείου¹²⁷⁰. Η εσφαλμένη, ημιτελής κυκλοφοριακή διευθέτηση (οδόφραγμα), σε συνδυασμό με την αυξημένη κυκλοφορία, την έλλειψη πεζοδρομίων και τον ανεπαρκή φωτισμό στο περιφερειακό Φιλοπάππου, έχουν από δεκαπενταετίας καταστήσει το δρόμο δύσχρηστο και επικίνδυνο για οχήματα και κυρίως για τους πεζούς, προξενώντας επανειλημμένα σοβαρά οδικά ατυχήματα¹²⁷¹.

Χ-23. Πρόσβαση οχημάτων στην πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ.

Οι κυκλοφοριακές και άλλες ρυθμίσεις που συνόδευαν την πεζοδρόμηση του άξονα Δ.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου-Ερμού αναδεικνύουν την απλουστευτική προχειρότητα με την οποία αντιμετωπίσθηκε το πρόβλημα υποκατάστασης της κυκλοφοριακής ικανότητας των πεζοδρομημένων οδών-συγχρόνως φωτίζουν την έλλειψη ουσιαστικού ενδιαφέροντος για τις συνέπειες των πεζοδρομήσεων ΕΑΧΑ στις γειτονικές οικιστικές γειτονιές που σήμαιναν τον πολλαπλασιασμό των οχλήσεων των γύρω οικιστικών περιοχών από τη διερχόμενη οδική κυκλοφορία, τη μείωση των τοπικών συγκοινωνιακών συνδέσεων και την επιδείνωση των συνθηκών πρόσβασης των κατοίκων Κουκακίου, Φιλοπάππου, Πετραλώνων και Θησείου στο λόφο

¹²⁶⁸ ΕΑΧΑ ΑΕ, «Δελτίο τύπου, Διακοπή διαμπερούς κυκλοφορίας επί του 'Περιφερειακού Φιλοπάππου'», 15-3-2000

¹²⁶⁹ χ.υ., *Ελευθεροτυπία*, 21-1-2002

¹²⁷⁰ Βόσκογλου Ν., «Πρακτικά ανοιχτής συζήτησης 'Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων: Αναζήτηση του καταλληλότερου τρόπου πρόσβασης για τους επισκέπτες της Ακρόπολης και οι επιπτώσεις στους περιβάλλοντες οικιστικούς χώρους και τον λόφο του Φιλοπάππου'», Συντονιστική Επιτροπή της Λαϊκής Συνέλευσης για το Λόφο του Φιλοπάππου, Ελληνικής Εταιρείας για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Πλάκα, 25-6-2003

¹²⁷¹ χ.υ., «Θανάσιμη παγίδα στον περιφερειακό Φιλοπάππου»

Φιλοπάππου και την πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ.

Η αντίθεση μεταξύ της επιμέλειας και της προσοχής με την οποία μελετήθηκε και υλοποιήθηκε η πεζοδρόμηση των οδών Αρεοπαγίτου-Απ. Παύλου-Ερμού και της προχειρότητας με την οποία αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της εκτροπής της οδικής κυκλοφορίας τους χωρίς κανένα σχεδιασμό, η οποία κατέκλυσε όλες τις κύριες οδούς στα Α.Πετράλωνα, αναδεικνύει το ολοκληρωτικό κενό του προγράμματος ΕΑΧΑ, στο ζήτημα της επιρροής του στις γύρω πυκνοδομημένες οικιστικές περιοχές.

6.3.8.2.3. Έλλειμμα προστασίας οικιστικού περιγύρου ΕΑΧΑ από στάθμευση επισκεπτών

Έλλειμμα προστασίας του πυκνοδομημένου οικιστικού περιγύρου της περιοχής ΕΑΧΑ από τη μεγάλη αύξηση ζήτησης στάθμευσης οχημάτων επισκεπτών της περιοχής.

Οι σταθμοί μετρό της περιοχής (Ακρόπολη, Θησείο, Κεραμεικός, Μοναστηράκι), εξασφάλισαν κατ' αρχήν ευχέρεια επίσκεψης στην πεζοδρομημένη ζώνη ΕΑΧΑ. Μεγάλο όμως ποσοστό των επισκεπτών από το Λεκανοπέδιο, μετακινούνται με ιδιωτικά οχήματα, επειδή (α) κύριος πόλος έλξης της περιοχής είναι τα κέντρα νυκτερινής διασκέδασης (εστιατόρια, μπαρ, κλαμπ κτλ), γεγονός που αυξάνει τις επισκέψεις και ιδίως τις αποχωρήσεις, σε ώρες που δε λειτουργούν τα συγκοινωνιακά μέσα και (β) η δυνατότητα στάθμευσης στην περιοχή είναι ελεύθερη πάντοτε, παντού, για οποιοδήποτε.

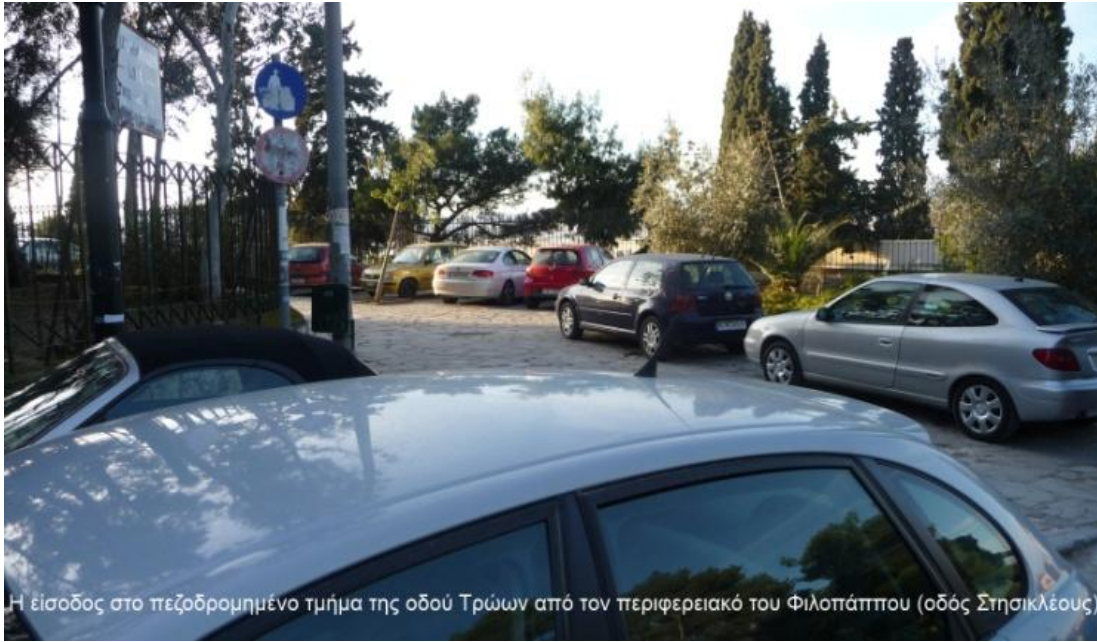

Ε-21. Περιφερειακή οδός Φιλοπάππου (Στησικλέους).

Έτσι, η στάθμευση του μεγάλου πλήθους των οχημάτων των επισκεπτών της περιοχής ιδίως κατά τις βραδυνές ώρες και τις αργίες που καταλαμβάνουν επίσης πεζοδρόμια και διαβάσεις, δυσχεραίνει την κυκλοφορία των πεζών και την πρόσβασή τους στις πεζοδρομημένες ζώνες. Ιδιαίτερα η περιφερειακή οδός Φιλοπάππου (Ακάμαντος-Στησικλέους) μετατράπηκε σε δρόμο πυκνής κυκλοφορίας και στάθμευσης οχημάτων επισκεπτών¹²⁷², τα οποία βαθμιαία

¹²⁷² Συντονιστική Επιτροπή Κατοίκων για το λόφο Φιλοπάππου, *Τι συμβαίνει στο Φιλοπάππου;*

καταλαμβάνουν ακόμη και το πεζοδρομημένο τμήμα της οδού Τρώων.

Ε-22. Συμβολή οδών Σησικλέους και Τρώων.

Η αντιμετώπιση του ζητήματος της στάθμευσης των οχημάτων επισκεπτών στη γειτονιά του Θησειού, επιχειρήθηκε με την εφαρμογή ενός πρόχειρου και άτοπου συστήματος ρύθμισης από την ΕΑΧΑ ΑΕ που ενώ παρουσιάστηκε ως τυπική μέριμνα υπέρ των κατοίκων, έναντι της νέας κεντρικότητας της περιοχής -χωρίς όμως να προηγηθεί καμιά ενημέρωση ή διαβούλευση με την τοπική κοινωνία- όχι μόνο δεν ανταποκρινόταν σε πραγματικές ανάγκες, αλλά προκαλούσε πραγματικά προβλήματα σε όσους σταθμεύουν στην περιοχή.

Συγκεκριμένα, η ρύθμιση παραχωρούσε δικαίωμα στάθμευσης σε όλο το έδαφος της γειτονιάς, μόνο σε μόνιμους κατοίκους και μόνιμα εργαζόμενους επί τόπου. Επί πλέον το σχετικό δικαίωμα μόνιμων κατοίκων περιοριζόταν σε μία μόνο θέση στάθμευσης ανά νοικοκυριό και υπό την προϋπόθεση ότι το τελευταίο δε διέθετε ιδιωτική θέση, έτσι ώστε τα επί πλέον οχήματα κάθε νοικοκυριού όφειλαν να σταθμεύουν εκτός περιοχής, δηλ. σε άλλη γειτονιά. Στην πράξη, η απόπειρα ρύθμισης των όποιων προβλημάτων στάθμευσης στο Θησείο συνεπαγόταν τλαιπωρία για όσες οικογένειες είχαν δεύτερο όχημα και επιβάρυνση στάθμευσης της γειτονικής περιοχής, όπου δεν υπάρχει σύστημα ρύθμισης της στάθμευσης δηλ. των Πετραλώνων. Εξ άλλου, οι προσωρινοί κάτοικοι (φιλοξενούμενοι σε κατοικίες, ξενοδοχεία κτλ), οι επισκέπτες στο Θησείο –για εργασία, κοινωνικές σχέσεις, κατανάλωση, αναψυχή κοκ δεν είχαν καμιά δυνατότητα προσέλευσης με ΙΧ αυτοκίνητο.

Είναι ευνόητο συνεπώς το γεγονός ότι η ρύθμιση αυτή για τη στάθμευση οχημάτων στο Θησείο, αντιμετωπίστηκε με αδιαφορία από την πλειονότητα της τοπικής κοινωνίας –αφού ελάχιστοι ενδιαφέρθηκαν να προμηθευθούν άδειες στάθμευσης- αλλά και με δυναμικές κινητοποιήσεις (πορείες και καταστροφή των πινακίδων σήμανσης) από ένα μικρό μέρος της και έμεινε ανεφάρμοστη· άλλωστε δεν υπήρξε ποτέ, καμιά προσπάθεια επιβολής της με αστυνόμευση.

Μοναδικό αποτέλεσμα του μέτρου ελεγχόμενης στάθμευσης εκ μέρους της

ΕΑΧΑ ΑΕ υπήρξε η σπατάλη δημόσιου χρήματος για την υλοποίηση ενός ανεφάρμοστου έργου (μελέτες, διαγραμμίσεις οδών, εγκατάσταση πινακίδων, φυλλάδια ενημέρωσης): η εντελώς πρόχειρη και άτοπη συγκρότησή του, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στο πλαίσιο της πεζοδρόμησης των οδών Δ.Αρεοπαγίτου-Απ. Παύλου-Ερμού, επρόκειτο απλώς για μια τελετουργική και προσχηματική επίδειξη κοινωφελούς δραστηριότητας για τους κατοίκους, χωρίς άλλο ουσιαστικό στόχο.

Εξάλλου στο Θησείο, την ημέρα υπάρχει περίσσεια παρόδιων θέσεων στάθμευσης, ενώ η μεγάλη ζήτηση εμφανίζεται κατά τις βραδυνές ώρες και τα Σαββατοκύριακα, όταν δηλ. η γειτονιά κατακλύζεται από επισκέπτες. Οποιαδήποτε ρύθμιση της παρόδιας στάθμευσης δε λαμβάνει υπ' όψιν της αυτή την πραγματικότητα, δεν θα έχει καμιά χρησιμότητα και καμιά πιθανότητα επιτυχίας. Για το λόγο αυτόν απέτυχε ολοκληρωτικά η επόμενη απόπειρα ρύθμισης της στάθμευσης από το Δήμο Αθηναίων (2008-2009): τότε, επιχειρήθηκε να εφαρμοστεί μια τυποποιημένη πολιτική στάθμευσης, σχεδιασμένη για περιοχές του κέντρου, όπου επιβάρυνση από επισκέπτες υπάρχει την ημέρα και όχι τις βραδυνές ώρες.

Σε κάθε περίπτωση, οι προηγούμενες αλληπάλληλες αποτυχίες, αναδεικνύουν συγχρόνως την άγνοια της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης της Αθήνας επί των τοπικών προβλημάτων και το έλλειμμα οποιασδήποτε πραγματικής διαβούλευσης με τις τοπικές κοινωνίες, η οποία θα αντιμετώπιζε την άγνοια αυτή, την εσφαλμένη αντιμετώπιση των τοπικών προβλημάτων και τις αναίτιες σπατάλες δημόσιων πόρων.

Διεθνής εμπειρία:

Στη δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία, όπως προκύπτει από την ανάλυση των επεμβάσεων στο Beaubourg-Les Halles (Παρίσι) και στο Cork (Ιρλανδία), η προστασία των αστικών/οικιστικών περιοχών που περιβάλουν κεντρικούς πεζοδρομημένους/αναπλασμένους πυρήνες από τις οχλήσεις της αυξημένης επισκεψιμότητας των τελευταίων, βασίζεται κυρίως στο συνδυασμό (α)καλών συγκοινωνιακών προσβάσεων ιδίως σταθερής τροχιάς και αξόνων και δικτύων ροής πεζών και ποδηλάτων προς τους αναπλασμένους πυρήνες που ενθαρρύνουν τους επισκέπτες να μη χρησιμοποιούν ιδιωτικά οχήματα για την προσέλευσή τους και (β)αξιόπιστων συστημάτων ρύθμισης κυκλοφορίας και στάθμευσης που αποτρέπουν τη διαμπερή κυκλοφορία στον πυκνοδομημένο αστικό ιστό, αποκλείουν την ανεξέλεγκτη στάθμευση, αποθαρρύνουν τη μακροχρόνια στάθμευση επισκεπτών, ενώ διευκολύνουν κατοίκους, εργαζόμενους και βραχυχρόνιους επισκέπτες¹²⁷³.

Παράλληλα, όπως φαίνεται από τις επεμβάσεις και στις περιοχές Villetle και Plaine St Denis στο Παρίσι, τη Lille, την Ciutat Vella της Βαρκελώνης, το Temple Bar στο Δουβλίνο και το Birmingham που παρουσιάσθηκαν ήδη, ο συνδυασμός των προηγούμενων μέτρων, διευκολύνει και την πρόσβαση των κατοίκων των περιμετρικών ζωνών στους αναπλασμένους πυρήνες, διαχέοντας την ποιότητά τους ευρύτερα στον αστικό ιστό¹²⁷⁴.

¹²⁷³ Στεφάνου Ι. κ.ά., Αστική Ανάπλαση, σ.80-84, Cork City. «Development Plan Review 1998, Partnership in progress».

¹²⁷⁴ APUR, Atelier parisien d'urbanisme, «La Villetle, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin», σ.38-74, χ.υ. «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis», χ.υ. «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal», χ.υ. «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium», Temple Bar Properties, «A new life», *Evolution of Temple Bar*, Sparks L., «Birmingham - Regional Capital».

6.4.Επικέντρωση σχεδιασμού στις πλεονεκτικές ζώνες

Το τρίτο βασικό χαρακτηριστικό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού ήταν η ετεροβαρής χωροθέτησή του στο πλεονεκτικό, ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου.

6.4.1.Αίτια συγκέντρωσης του σχεδιασμού ανατολικά

Για να εξηγηθεί η εντυπωσιακή συγκέντρωση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού στο ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου, είναι κατ' αρχήν χρήσιμη μια συνοπτική αναφορά στο ιστορικό της εξέλιξής του (δες κεφ.4, κεφ.5, 5.1.1. *Το αθηναϊκό λεκανοπέδιο το 1990*).

Ιστορικά, το ανατολικό Λεκανοπέδιο υπήρξε ο τόπος ζωής και δραστηριοποίησης των μεσαίων και ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων· στα δυτικά συγκεντρώθηκαν τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, ενώ κατά κανόνα η προηγούμενη κατανομή αντιστοιχούσε και στο μορφωτικό επίπεδο και την επαγγελματική απασχόληση των κατοίκων.

Επιπλέον, το ανατολικό Λεκανοπέδιο συγκέντρωσε σταδιακά τις θετικές υποδομές, τους εξοπλισμούς (υγείας, ΑΕΙ, πολιτισμού κτλ) και τις κεντρικές λειτουργίες της Πρωτεύουσας, διαθέτοντας συγχρόνως επίπεδα αστικού περιβάλλοντος και ποιότητας ζωής, συντριπτικά ανώτερα από τα δυτικά.

Η αυθόρμητη τάση προαστιοποίησης προς τα ανατολικά από τη δεκαετία του 1980, παράλληλα με τον πολλαπλασιασμό των ανερχόμενων μεσαίων στρωμάτων και την υποβάθμιση των συνθηκών ζωής που επέφερε η υπερεκμετάλλευση του εδάφους στις πυκνοδομημένες περικεντρικές αθηναϊκές γειτονίες, υποστηρίχθηκε γενναία από το πολιτικό σύστημα με απλούς τρόπους και ιδίως με τη μεγάλη επέκταση των πολεοδομικών σχεδίων του ανατολικού Λεκανοπεδίου.

Η επέκταση της πλεονεκτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου, όπου εμφανιζόταν πιεστική ζήτηση για προαστιοποίηση, ήταν πολύ ευκολότερη από τα σχέδια αναπλάσεων των πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών (που εγκαταλείφθηκαν). Συγχρόνως η επιλογή αυτή προκαλούσε οικονομική ανάπτυξη, δηλ. οικοδομική δραστηριότητα και επιπλέον ιδιωτικές επενδύσεις και απασχόληση στις κατασκευές και τις υπηρεσίες κατανάλωσης, αναψυχής, υγείας κοκ και δημιουργούσε ευχαριστημένους κατοίκους, ιδιοκτήτες γης, κατασκευαστές, επενδυτές, εργαζόμενους κοκ, αποφέροντας πολιτικά κέρδη.

Η προαστιοποίηση όμως, έφερε βαθμιαία την υπερεκμετάλλευση της γης και την υποβάθμιση και στα ανατολικά προάστια, προκαλώντας εμπόδια στην περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής και αιτήματα αναβάθμισης εκ μέρους των εύπορων κατοίκων και των επιχειρηματικών συμφερόντων των περιοχών αυτών.

Τα μεγάλα έργα υποδομής του Λεκανοπεδίου από τη δεκαετία του 1990 (νέο αεροδρόμιο, μετρό, προαστιακός σιδηρόδρομος, Αττική οδός κ.ά.), αντιμετώπιζαν όλα τα εμπόδια της περαιτέρω προαστιοποίησης και αστικής ανάπτυξης των ανατολικών προαστίων και της ανατολικής Αττικής, καθώς συνεπάγονταν:

- Την αποτελεσματική αντιμετώπιση των σοβαρών οχλήσεων του αεροδρομίου Ελληνικού -με την απομάκρυνσή του από τα νοτιοανατολικά προάστια- που επί δεκαετίες υποβάθμιζαν την ποιότητα ζωής και

περιορίζαν την περαιτέρω εκμετάλλευση της γης και την άνοδο των αξιών της.

- Την αποφόρτιση της αστικής ανάπτυξης των βορειοανατολικών προαστίων που προσέγγιζε το σημείο κορεσμού, απειλώντας την ποιότητα ζωής, καθώς τα νέα συγκοινωνιακά έργα, έδωσαν άνετη διέξοδο ανάπτυξης ανατολικότερα (στα Μεσόγεια).
- Την αξιοποίηση, με τη βαθμιαία μετατροπή σε περιοχές μόνιμης κατοικίας, των εκτάσεων που εντάχθηκαν στα σχέδια πόλεως τη δεκαετία του 1980, με υψηλούς συντελεστές εκμετάλλευσης (40%) ως ζώνες παραθεριστικής κατοικίας (έτσι ώστε παραλείφθηκε η δέσμευση γης για βασικές αστικές εξυπηρετήσεις), οι οποίες παρέμεναν σε μεγάλο ποσοστό αδόμητες.
- Την αξιοποίηση της γεωργικής γης των Μεσογείων ως αστικής, της οποίας η ζήτηση -στο νέο πλαίσιο αστικοποίησης της περιοχής- παρά το γεγονός ότι δεν ήταν παραθαλάσσια, αυξανόταν με σκοπό την οικοδόμηση εκτός σχεδίου.
- Την ταχεία σύνδεση του αθηναϊκού κέντρου με τα ανατολικά προάστια, έτσι ώστε οι κάτοικοί τους απέκτησαν ανεμπόδιστη πρόσβαση στο Ιστορικό Κέντρο, και τις πλεονεκτικότερες οικιστικές (Φιλοπάππου, Ακρόπολη, Θησείο, Μετς) και καταναλωτικές (Κολωνάκι, Εμπορικό Τρίγωνο, Πλάκα, Ψυρρή, Γκάζι, Κεραμεικός) γειτονιές του.

Η μονομερής επικέντρωση του σχεδιασμού στα ανατολικά, μπορεί να κατανοηθεί στη βάση των ακόλουθων αιτίων:

6.4.1.1. Παρά την επίσημη ρητορική (των πολιτικών, της νομοθεσίας, του προγραμματισμού) για την επικέντρωση του σχεδιασμού στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, το πολιτικό σύστημα σχεδιάζοντας μια στρατηγική για την Πρωτεύουσα, δεν ήταν διατεθειμένο να εγκαταλείψει ή να περιορίσει την υποστήριξη της προαστιοποίησης και ανάπτυξης των ανατολικών προαστίων και τα γενναιόδωρα πολιτικά και οικονομικά οφέλη της, όπως όσα απέρρεαν από τον οικοδομικό οργανισμό και την εκρηκτική άνοδο των τιμών ακινήτων, ιδίως στα ανατολικά, κατά τη δεκαετία 1995-2005 (δες κεφ.5, 5.1.2.1. *Στατιστικά στοιχεία μεταβολών στον πληθυσμό και τις αξίες κατοικιών*). Η προαστιοποίηση στα ανατολικά, απάλλαξε το πολιτικό σύστημα από την ανάγκη σχεδιασμού και εφαρμογής απαιτητικών προγραμμάτων αστικής ανάπτυξης, τροφοδοτούσε την οικονομική μεγέθυνση, υποστήριζε την πολιτική σταθερότητα και το πολιτικό σύστημα, το οποίο με τη σειρά του ενθάρρυνε και διευκόλυνε την αυτορρυθμιζόμενη ανάπτυξη. Τα έργα που ολοκληρώνονται με αφορμή τους Αγώνες σχεδιάστηκαν με σκοπό να εξυπηρετήσουν μια εξάπλωση της πόλης που συμβαίνει από μόνη της και όχι ως αποτέλεσμα διαμορφωμένης στρατηγικής για το που και πως πρέπει να αναπτυχθεί η Αθήνα, επισήμαινε ο Θ. Δοξιάδης¹²⁷⁵.

6.4.1.2. Η προαστιοποίηση μετατόπιζε μαζικά στα ανατολικά προάστια, τους εύπορους κατοίκους του Λεκανοπεδίου που διέθεταν σημαντική επιρροή στο πολιτικό σύστημα (επιχειρηματίες, επιστήμονες, πολιτικοί, υπάλληλοι και στελέχη του δημοσίου) ασκώντας διαρκώς πιέσεις για να διατηρείται η επικέντρωση του σχεδιασμού στις περιοχές ζωής και κατοικίας τους.

Ο πληθυσμός των ανατολικών προαστίων σχημάτιζε έτσι μια πολυπληθή

¹²⁷⁵ Δοξιάδης Θ., «Η επίδραση των Ολυμπιακών Αγώνων στη μορφή και τη λειτουργία της Αθήνας», σ.53-54

κατηγορία πολιτών που προωθούσε θεσμικά τα αιτήματά της στο πολιτικό και αυτοδιοικητικό πεδίο. Παράλληλα όμως, στο πλαίσιο του κλειστού και συγκεντρωτικού τρόπου με τον οποίο αποφασίζονταν και σχεδιάζονταν τα διαφορετικά προγράμματα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, υπήρχαν άτυπες, έμμεσες επιρροές, που ωθούσαν στον μονομερή προσανατολισμό του σχεδιασμού στα ανατολικά. Η ακριβής διερεύνηση τέτοιων διαδικασιών μάλλον είναι ανέφικτη: *Η έλλειψη έγκυρης και απαλλαγμένης από σκοπιμότητες πληροφόρησης ήταν ένα από τα πιο βαθιά προβλήματα της Ελλάδας*, υποστηρίζει ο Χ.Ιορδάνογλου αναφερόμενος στα ζητήματα που αφορούν σε ευνοϊκές ρυθμίσεις επί μέρους ομάδων συμφερόντων¹²⁷⁶. Η επιρροή όμως των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων έναντι των κέντρων λήψης αποφάσεων του κρατικού μηχανισμού για το σχεδιασμό, αν και καλυμμένη από την αδιαφάνεια των διαδικασιών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, είναι υπαρκτή με πλείστες διαφορετικές εκφάνσεις, σε διαφορετικά πεδία και επίπεδα (πολιτικών, αυτοδιοικητικών, επιχειρηματιών, στελεχών και συνδικαλιστικών οργάνων επιτελικών στελεχών της διοίκησης κ.ά.). Το πολιτικό σύστημα π.χ. στις διαδικασίες διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού ενεργεί κατά κανόνα μεσ' από τον κρατικό μηχανισμό, τα επιτελικά στελέχη του οποίου, σύμφωνα με τα εισοδηματικά, μορφωτικά και επαγγελματικά τους χαρακτηριστικά, είναι εύλογο να θεωρούνται κατά κανόνα κάτοικοι του ανατολικού λεκανοπεδίου. *Ο τεχνικός της διοίκησης έχει σημαντική δυνατότητα επηρεασμού των αποφάσεων της πολιτικής ηγεσίας, η οποία επιζητεί τη σύμφωνη γνώμη της διοίκησης για τις αποφάσεις που παίρνει*, τονίζει ο πολυεθόμος Κ.Λιακόπουλος¹²⁷⁷.

Χαρακτηριστικότερα ίσως παραδείγματα εμφανούς και αποτελεσματικής άσκησης επιρροής εκπροσώπων των ως άνω στρωμάτων στις επιλογές του σχεδιασμού, υπήρξαν τα επεισόδια των αποτυχημένων προσπαθειών μεταφοράς επιτελικών δραστηριοτήτων στο δυτικό Λεκανοπέδιο από τις κυβερνήσεις της περιόδου 1990-2000, εξ αιτίας των σθεναρών αντιδράσεων των στελεχών και υπαλλήλων τους που αρνήθηκαν την απομάκρυνση των χώρων απασχόλησής τους από τους τόπους κατοικίας τους. Συγχρόνως πάντως, τα παραδείγματα αυτά αναδεικνύουν την αναποφασιστικότητα των σχετικών κυβερνητικών μεθοδεύσεων, η οποία έθετε εν αμφιβόλω την πραγματική δέσμευση του πολιτικού συστήματος να αποκεντρώσει κεντρικές λειτουργίες της στα δυτικά:

Όπως έχει ήδη αναφερθεί βασική κατεύθυνση του ΡΣΑ Αθηνών ήταν μεταξύ άλλων και η *συστηματική ενίσχυση του δυτικού Λεκανοπεδίου με (...) επιτελικές διοικητικές λειτουργίες*¹²⁷⁸ (δες κεφ.4, 4.7.6.Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980). Στο πνεύμα της προηγούμενης κατεύθυνσης του ΡΣΑ, αποφασίσθηκε το 1995, να μεταστεγασθούν οι πολυδιασπασμένες κεντρικές υπηρεσίες του ΥΠΕΧΩΔΕ σε ένα κτίριο και για το σκοπό αυτό επελέγη και αποκτήθηκε από το κράτος ένα παλιό εργοστάσιο (*Κεράνη*) στο δήμο Ρέντη που ανακαινίσθηκε και διαρρυθμίσθηκε κατάλληλα, ακολουθώντας μάλιστα οικοδομικές μεθόδους (βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής

¹²⁷⁶ Ιορδάνογλου Χ.Ι., *Κράτος και ομάδες συμφερόντων*, σ.110

¹²⁷⁷ Λιακόπουλος Κ., «Ολοκληρωμένη μελέτη σχεδιασμού και ανάπτυξης και λοιπές αναγκαίες μελέτες και έρευνες για την κατασκευή των εγκαταστάσεων του μοντέρνου πένταθλου, της αντιπέρσισης (badminton), την ανάπτυξη και τα αναγκαία έργα υποδομής στο Ολυμπιακό συγκρότημα στο Γουδί», σ.12,13

¹²⁷⁸ ν.1515/1985, Φ.Ε.Κ.18/Α/1985

κτλ) που συνέβαλαν στη λειτουργική του βιωσιμότητα¹²⁷⁹. Η απόφαση αυτή εμπειρείχε έναν ισχυρό θετικό συμβολισμό, καθώς το αρμόδιο υπουργείο για το περιβάλλον, με τη μεταστέγασή του στο δυτικό Λεκανοπέδιο, θα πρόβαλλε ένα ολοκληρωμένο παράδειγμα αειφορίας: την ανάκτηση και βιώσιμη επαναχρησιμοποίηση ενός αδρανοποιημένου εργοστασίου, σε μια αποβιομηχανισμένη ζώνη της υποβαθμισμένης δυτικής περιφέρειας.

Ακολούθως όμως υπήρξε ισχυρή αντίδραση από τους υπαλλήλους του υπουργείου οι οποίοι, αρνήθηκαν τη μεταστέγασή τους, προβάλλοντας διάφορα επιχειρήματα, αλλά κυρίως επειδή το κτίριο βρισκόταν σε απομακρυσμένη και δυσπρόσιτη γι αυτούς περιοχή¹²⁸⁰. Η μεταστέγαση τελικώς δεν πραγματοποιήθηκε και το κτίριο παρέμεινε κενό.

Μια δεκαετία αργότερα, επιχειρήθηκε η μεταφορά του υπουργείου Πολιτισμού του οποίου οι κεντρικές υπηρεσίες ήταν επίσης διάσπαρτες σε διάφορα κτίρια του κέντρου, στο ίδιο κτίριο που είχε παραμείνει αχρησιμοποίητο, με στόχο να δημιουργηθούν *σημαντικά πλεονεκτήματα για την τοπική κοινωνία του Ρέντη, αλλά και για την αστική ανάπτυξη της υποβαθμισμένης αυτής περιοχής*¹²⁸¹, όμως και πάλι η σταθερή άρνηση των υπαλλήλων του ΥΠΠΟ ματαίωσε το σχέδιο¹²⁸².

Η επόμενη προσπάθεια ήταν να μεταστεγασθεί στο κενό κτίριο το υπουργείο Εργασίας, αλλά και στην περίπτωση αυτή, οι σύλλογοι των υπαλλήλων είχαν αντιρρήσεις, για την απομακρυσμένη θέση του κτιρίου και τις ανεπαρκείς συγκοινωνίες, ματαιώνοντας το σχέδιο¹²⁸³.

Ακολούθησε απόπειρα μετεγκατάστασης στο κτίριο του υπουργείου Οικονομικών όμως πάλι η οξεία αντίδραση των υπαλλήλων με εξώδικο πρόσκληση και παρόμοια επιχειρήματα ματαίωσε το σχέδιο αφήνοντας το κτίριο κενό¹²⁸⁴.

Ακολούθησε προσπάθεια μεταστέγασης του υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης¹²⁸⁵, αλλά η αντίδραση των υπαλλήλων του οδήγησε πάλι σε αδιέξοδο¹²⁸⁶.

Πρόσφατα, επιχειρήθηκε να μεταστεγασθούν στο κτίριο τα δικαστήρια Πειραιά, όμως και στην περίπτωση αυτή, σφοδρές αντιδράσεις για την απομακρυσμένη θέση και την έλλειψη αποτελεσματικής συγκοινωνίας¹²⁸⁷, οδήγησαν τελικά στη ματαίωση του σχεδιασμού.

¹²⁷⁹ ΥΠΕΧΩΔΕ, «Το νέο οικολογικό κτίριο του ΥΠΕΧΩΔΕ στον Ελαιώνα»

¹²⁸⁰ ΣΜΥ-ΥΧΟΠ, «Το νέο κτίριο του ΥΠΕΧΩΔΕ στον Ελαιώνα»

¹²⁸¹ χ.υ., «Αναγκαία η μετεγκατάσταση του υπουργείου Πολιτισμού, λέει ο Πέτρος Τατούλης», *www.in.gr*, 18-3-2005

¹²⁸² Σύλλογος Τεχνικών & Υγειονομικών Επιθεωρητών Εργασίας, Υπαλλήλων Υπουργείου Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας, «Οι Αποθήκες του Κεράνη δεν κάνουν για ΥΠΠΟ», *Ελευθεροτυπία*, 26-6-2007

¹²⁸³ Σύλλογος Τεχνικών & Υγειονομικών Επιθεωρητών Εργασίας, Υπαλλήλων Υπουργείου Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας, Υπ' αρ. 46/28-2-2011 έγγραφο προς την Υπουργό Εργασίας & Κοινωνικής Ασφάλισης Λ.Κατσέλη.

¹²⁸⁴ χ.υ., «Στου 'Κεράνη' μετακομίζει το υπουργείο Οικονομικών». [online]. Διαθέσιμο στο: www.halkidona.gr/2011/11/minfin_at_rentis/ 26-11-2011

¹²⁸⁵ Τράτσα Μ., «Γλιτώνει το... νοίκι το υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης», *Το Βήμα*, 26-7-2012

¹²⁸⁶ Κανέλλης Β., «Κόλλησε στις... συντεχνίες η αξιοποίηση του Κεράνη», *Το Έθνος*, 8-9-2012, χ.υ. «Γεωτεχνικοί: Ακατάλληλο το κτήριο Κεράνη να στεγάσει το ΥΠΑΑΤ (11-3-2013)» [online]. Διαθέσιμο στο: www.agronews.gr/agora/organoseis/arthro/93722.

¹²⁸⁷ Βυθούλας Δ., «Ο 'πόλεμος' για τα δικαστήρια του Πειραιά», *Το Βήμα*, 18-10-2014

Ανάλογη κατάληξη είχε όπως έχει ήδη αναφερθεί και η προηγούμενη απόπειρα μεταστέγασης του Υπουργείου Εργασίας στο Ολυμπιακό χωριό, έπειτα από αντίδραση των υπαλλήλων του¹²⁸⁸.

Έχουν επίσης ήδη αναφερθεί παρόμοιες αντιρρήσεις με ποικίλη επιχειρηματολογία των υπεύθυνων επιτροπών για τη συγκρότηση της σχεδιαζόμενης *Ακαδημίας τεχνών* στη χωροθέτηση της στα Άνω Λιόσια που επικεντρώθηκαν επίσης στην απομακρυσμένη χωροθέτηση, αντιπροτείνοντας την εγκατάσταση στην οδό Πειραιώς, κοντά στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών και είναι εύλογο να υποτεθεί ότι συνέβαλαν καθοριστικά στη ματαίωση του εγχειρήματος.

Στην πραγματικότητα, όλες οι προηγούμενες απόπειρες μεταφοράς επιτελικών λειτουργιών στο δυτικό Λεκανοπέδιο, υπήρξαν αποσπασματικές, αφού δεν εντάσσονταν σε κανένα ευρύτερο πολεοδομικό σχέδιο, ώστε να δημιουργούν θετικές προοπτικές στην ανάπτυξη της υποβαθμισμένων περιοχών και ως επαΐοντες, οι υπάλληλοι του ΥΠΕΧΩΔΕ γνώριζαν πώς να το επισημάνουν με πειστικό τρόπο: *Για να τεκμηριώσετε τη μεταφορά υπηρεσιών του ΥΠΕΧΩΔΕ στις αποθήκες του ΚΕΡΑΝΗ, επικαλείσθε την εφαρμογή του ρυθμιστικού της Αθήνας, που προβλέπει χωροθέτηση στις δυτικές συνοικίες διοικητικών λειτουργιών. Όμως, αυτοί οι στόχοι έχουν παραμείνει μόνο στο επίπεδο των διακηρυκτικών αρχών. Στην πράξη, και με τη συνηγορία του ΥΠΕΧΩΔΕ, τα μεγάλα έργα του μετρό και του αεροδρομίου των Σπάτων όπως και τα προβλεπόμενα έργα για την Ολυμπιάδα, ανατρέπουν στο σύνολό τους τις βασικές κατευθύνσεις αυτού του ρυθμιστικού σχεδίου. Θυμηθήκατε όμως αυτές τις αρχές σχεδιασμού επιλεκτικά για τη μεταφορά του ΥΠΕΧΩΔΕ. Γιατί δεν τις θυμηθήκατε όμως όταν υπογράφατε τις χωροθετήσεις 4 άλλων υπουργείων (και) των «ειδικών υπηρεσιών» που έχετε δημιουργήσει... έγραφε το 2000 ο Σύλλογος Μονίμων Υπαλλήλων ΥΧΟΠ¹²⁸⁹.*

Αντιθέτως, οι προθέσεις των κυβερνήσεων να αποκεντρώσουν την επιτελικές λειτουργίες με θεαματικά, αλλά αποσπασματικά μέτρα δεν ήταν πειστικές. Με αφορμή το γεγονός ότι έλειπε οποιοσδήποτε προγραμματισμός ανάπτυξης των σημείων χωροθέτησης των ως άνω επιτελικών λειτουργιών, όπως και κάθε προοπτική επαρκούς και αξιόπιστης συγκοινωνιακής σύνδεσής τους με το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο, οι υπάλληλοι των Υπουργείων είχαν κάθε λόγο να διαμαρτύρονται, ενώ –ευτυχώς γι' αυτούς- διέθεταν και την απαιτούμενη ισχύ να αρνηθούν τη μεταστέγασή τους και να ματαιώνουν κάθε φορά τα σχετικά κυβερνητικά σχέδια. Σχέδια που είχαν επικεντρωθεί στο πεδίο των εντυπώσεων και κατέληγαν να οδηγούν σε σπατάλη δημόσιων πόρων χωρίς αποτελέσματα: τα κτίρια, στον Αγ. Ιωάννη Ρέντη (Κεράνη) και στη Διεθνή Ζώνη του Ολυμπιακού χωριού παραμένουν κενά και φθείρονται, ενώ το Δημόσιο συνεχίζει να επιβαρύνεται με πολλαπλάσια ποσά για την ενοίκιαση άλλων κτιρίων, όπου κατά κανόνα στεγάζονται διασκορπισμένες οι υπηρεσίες τους, αλλά και με το αυξημένο λειτουργικό κόστος που συνεπάγεται η διασκορπισμένη σε πολλά και συχνά ακατάλληλα κτίρια, κατανομή των υπηρεσιών του.

Έτσι το εγχείρημα μεταφοράς επιτελικών κρατικών λειτουργιών στο δυτικό

¹²⁸⁸ Ζώτος Μ., Νίκας Σ., Σιωμόπουλος Ν., Χαραλαμπίδου Β., Μαντικίδης Τ., «Πού μετακομίζουν τα υπουργεία», *Το Βήμα*, 8-4-2007

¹²⁸⁹ ΣΜΥ-ΥΧΟΠ, «Το νέο κτίριο του ΥΠΕΧΩΔΕ στον Ελαιώνα»

Λεκανοπέδιο δεν ευδοκίμησε. Εξάλλου, αν και αρκετά υπουργεία παρέμεναν στο αθηναϊκό κέντρο, άλλα (Δικαιοσύνης, Μεταφορών, Παιδείας) μεταφέρονταν στα ανατολικά, κοντά δηλ. στους τόπους ζωής των υπαλλήλων και στελεχών τους. Υπήρξε χαρακτηριστική η αποτυχία του πολιτικού συστήματος να μεταφέρει ή να ιδρύσει έστω μία επιτελική υπηρεσία του κράτους στο δυτικό Λεκανοπέδιο.

Οι προηγούμενες εξελίξεις δεν αναδεικνύουν μόνο την κρίσιμη επιρροή των στελεχών του δημοσίου στις επιλογές του δημόσιου σχεδιασμού, αλλά και τις κυβερνητικές τακτικές του πολιτικού συστήματος να επικεντρώνεται στο επίπεδο των εντυπώσεων, γεγονός που οδηγεί διαρκώς σε προχειρότητα διαμόρφωσης των σχεδιασμών και αποτυχία των ονομαστικών στόχων τους.

6.4.1.3. Ο συνδυασμός της τακτικής υποστήριξης του πολιτικού συστήματος στη μαζική προαστιοποίηση στα ανατολικά προάστια, με την επιρροή και τις πιέσεις των μεσαίων-ανώτερων στρωμάτων που τα κατοικούσαν, διαμόρφωσε τις συνθήκες συγκέντρωσης των θετικών έργων υποδομής και εξοπλισμών και της σύγχρονης, τριτογενούς οικονομικής ανάπτυξης εκεί.

Στο πλαίσιο αυτό, η στρατηγική του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού που επεδίωκε τη διεθνή προβολή μιας ευνοϊκής εικόνας της Πρωτεύουσας, μεσ' από τη διοργάνωση των ΟΑ2004, οδηγούσε σε μια βραχυπρόθεσμη οπτική που μοιραία, συνεπαγόταν την επιλογή χωροθέτησης των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων (ολυμπιακών εγκαταστάσεων, αναπλάσεων κτλ) στο ευνοϊκότερο αστικό περιβάλλον: στα ανατολικά, τα τοπία και τα αστικά τοπία του νέου σχεδιασμού, συνυφαίνονταν με τις βέλτιστες για το Λεκανοπέδιο εκδοχές αστικού και φυσικού περιβάλλοντος (μνημεία, αστική κληρονομιά, σύγχρονη αστική συγκρότηση, ακτές κτλ), αναδεικνύοντας με τους ευνοϊκότερους όρους τη νέα εικόνα της Πρωτεύουσας. Συγχρόνως το ανατολικό Λεκανοπέδιο συνιστούσε το καταλληλότερο αστικό και κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο για την ανάπτυξη μιας διεθνοποιημένης μεταβιομηχανικής οικονομίας ως ο τύπος (α) με τις βέλτιστες συγκοινωνιακές προσβάσεις, (β) με την μεγαλύτερη ανάπτυξη του σύγχρονου τριτογενή τομέα, (γ) με τις πλεονεκτικότερες συνθήκες διαβίωσης στο Λεκανοπέδιο και (δ) με τη συγκέντρωση των πληθυσμιακών ομάδων με τα συμβατότερα με τους τρόπους ζωής των μεταβιομηχανικών κοινωνιών, κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά (μόρφωση, απασχόληση, καταναλωτικές προτιμήσεις και συνήθειες κοκ).

Παράλληλα, όπως φάνηκε ήδη, τα ελάχιστα έργα που έγιναν στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, είχαν καθαρά νομιμοποιητικό χαρακτήρα έναντι των τοπικών κοινωνιών. Είναι ευνόητο, ότι στο πνεύμα και τη λογική της στρατηγικής του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, ήταν πολύ ταχύτερη, απλούστερη και οικονομικότερη η επικέντρωσή του στις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, από τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών υποδοχής του στις μειονεκτικές, υποβαθμισμένες περιοχές.

6.4.1.4. Στο Ιστορικό Κέντρο, ο σχεδιασμός όπως έχει ήδη εξηγηθεί, ακολουθούσε ανάλογη προσέγγιση, επιδιώκοντας τη βέλτιστη συνύφανση των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων, με την ανάδειξη των εγγενών μεταβιομηχανικών πλεονεκτημάτων κάθε γειτονιάς και τη δημιουργία εντυπωσιακών αστικών τοπίων και τοποσήμων. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να

γίνει κατανοητό το γεγονός ότι τα κυριότερα και δαπανηρότερα προγράμματα ανάπτυξης (εμπορικό τμήμα οδού Ερμού και ΕΑΧΑ), χωροθετήθηκαν στην ανατολική πλευρά του Ιστορικού Κέντρου και μάλιστα στα ακριβότερα και πλεονεκτικότερα σημεία του.

Στη διαδικασία αυτή, τα πλεονεκτήματα της ανατολικής πλευράς του Ιστορικού Κέντρου (ποιότητα και μοναδικότητα αστικών τοπίων, ελκυστικότητα για κατοικία), ενισχύονταν με το πρόγραμμα ΕΑΧΑ και μέτρα (χρήσεων γης, και προστασίας ιστορικών κτιρίων) στις ιστορικές της γειτονιές (Πλάκα, Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Θησείο, Μετς). Τα πλεονεκτήματα που καθιστούσαν ελκυστική τη δυτική πλευρά του Ιστορικού Κέντρου, συνδέονταν με τις ασυνήθιστες, εναλλακτικές οπτικές και καταναλωτικές εμπειρίες που προσέφερε η υποβάθμισή του. Η ταχεία πρόσβαση που προσέφερε το μετρό στο Ιστορικό Κέντρο, διευκόλυνε την ιδιοποίηση των πλεονεκτημάτων τόσο του ανατολικού (για κατοικία), όσο και του δυτικού (για κατανάλωση και διασκέδαση) τμήματος του Ιστορικού Κέντρου κυρίως από τα εύπορα εισοδηματικά στρώματα του ανατολικού Λεκανοπεδίου, έτσι ώστε είναι εύλογο το συμπέρασμα ότι οι πλεονεκτικοί, σύμφωνα με τα μεταβιομηχανικά κριτήρια, τόποι του Ιστορικού Κέντρου, έτειναν να μετατρέπονται σε προσαρτήματα των ανατολικών προαστίων.

Η συγκέντρωση του σχεδιασμού στην ανατολική πλευρά του αθηναϊκού λεκανοπεδίου, περιγράφεται αναλυτικότερα ακολούθως:

6.4.2.Υποδομές-δίκτυα

Στο πεδίο των υποδομών, υπήρξε έκδηλη η επικέντρωση στα ανατολικά. Στα δυτικά η υλοποίηση ορισμένων σημαντικών για την περιοχή υποδομών που θα οδηγούσαν σε αναβάθμιση και ανάπτυξη της δυτικής Αθήνας εγκαταλείφθηκε, ενώ συγκεντρώθηκαν εκεί οι οχλούσες και ρυπογόνες υποδομές του Λεκανοπεδίου.

Υποδομές-δίκτυα (Ανατολικά, Δυτικά, Λεκανοπέδιο).

Π-12. Υποδομές, δίκτυα (κατανομή στο Λεκανοπέδιο):

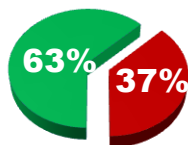
ΕΡΓΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ
Οδικά έργα	Λεκανοπέδιο
Προαστιακός σιδηρόδρομος	Λεκανοπέδιο
Μετρό	Λεκανοπέδιο
Τραμ	Ανατολικά
Σιδηροδρομικός σταθμός Λαρίσης	Δυτικό Ιστορικό Κέντρο
Νέος σταθμός ΚΤΕΛ (δεν υλοποιήθηκε)	Δυτικά-Ελαιώνας
Βιολογικός καθαρισμός λυμάτων (Ψυττάλεια)	Δυτικά
Διάθεση στερεών αποβλήτων (Άνω Λιόσια)	Δυτικά
Νέο αεροδρόμιο	Ανατολικά-Μεσόγεια

6.4.2.1.Μεταφορές

Π-13. Δαπάνες έργων μεταφορικών δικτύων δημόσιου σχεδιασμού 1995-2005 (κατανομή στο Λεκανοπέδιο):

Περιοχή	Δαπάνη	%
Σύνολο ανατολικών περιοχών	831.182.000 €	63,0%
Δυτικά προάστια	494.565.000 €	37,0%
Σύνολο	1.325.747.000 €	100 %

Γ-10. Δαπάνες έργων συγκοινωνιακής υποδομής (μετρό, αυτοκινητόδρομοι κτλ)

■ Ανατολικό τμήμα Λεκανοπεδίου και Αττικής

■ Δυτικό τμήμα Λεκανοπεδίου και Αττικής

(Περιλαμβάνει όλα τα συγκοινωνιακά έργα Αττικής, εκτός του αεροδρομίου Σπάτων και των έργων ΟΣΕ και προαστιακού σιδηροδρόμου. Για την κατασκευή της Αττικής οδού έχει περιληφθεί μόνο η δαπάνη συμμετοχής του δημοσίου. Οι δαπάνες μετρό επιμερίσθηκαν βάσει του αριθμού των σταθμών που λειτουργούσαν το 2014).

Πηγή αριθμητικών στοιχείων: (α)Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., «Η «κυριαρχία» της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα «διεθνο-τοπικοποιημένα» αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004».

6.4.2.1.1. Οδικά έργα

Στα ανατολικά προάστια, μια σειρά οδικών έργων βελτίωσε δραστικά τις εξωτερικές προσβάσεις τους, όσο και την εσωτερική τους συνοχή: το νέο δίκτυο της Αττικής οδού, οδήγησε στην ταχεία σύνδεση των προαστίων μεταξύ τους, με το κέντρο της Αθήνας, με το εθνικό οδικό δίκτυο, με το νέο αεροδρόμιο και με τα λιμάνια της Αττικής, λειτουργώντας συνδυαστικά με τη σημαντική βελτίωση άλλων αξόνων, ιδιαίτερα της λ. Κηφισίας (ανισόπεδοι κόμβοι κ.ά.) στα βόρεια και της λ. Ποσειδώνος στα νότια παραλιακά προάστια. Επιπλέον το περιβαλλοντικό κόστος της πολεοδομικής ένταξης του μεγάλου αυτού άξονα, υπήρξε αμελητέο, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις μετατράπηκε σε όφελος: η Αττική οδός κατασκευάσθηκε έτσι ώστε οι οχλήσεις στον αστικό περίγυρο μειώνονται αποτελεσματικά: σε συνεχές όρυγμα με πυκνές γεφυρώσεις, ενώ ορισμένα της τμήματα έχουν καλυφθεί ή κατασκευασθεί σε σήραγγα για την αποφυγή αλλοίωσης του φυσικού τοπίου ή την αποκατάσταση της συνέχειας του αστικού ιστού και τη δημιουργία κοινόχρηστων ελεύθερων χώρων (άλση, παιδικές χαρές, χώροι στάθμευσης κ.ά.).

Στα δυτικά, μοναδικό αξιόλογο έργο υπήρξε η ολοκλήρωση χάραξης και η ανακατασκευή της λ. Κηφισού που συμπλήρωσε το περιφερειακό δίκτυο αυτοκινητοδρόμων του Λεκανοπεδίου. Αν και η νέα λ. Κηφισού αναμφίβολα βελτίωσε αντιστοίχως τις εξωτερικές προσβάσεις των δυτικών προαστίων, η επιρροή της σε τοπικό επίπεδο εμφανίζει σημαντικές αρνητικές πλευρές:

- Σε αντίθεση με την Αττική οδό της οποίας η ένταξη στον αστικό ιστό ελαχιστοποιεί τις οχλήσεις της κυκλοφορίας, η λ. Κηφισού βρίσκεται στο επίπεδο του εδάφους ή είναι υπερυψωμένη. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το πολλαπλάσιο κυκλοφοριακό φορτίο που δέχθηκε η ανακατασκευασμένη και διασυνδεδεμένη με τους υπόλοιπους περιφερειακούς άξονες της Πρωτεύουσας λεωφόρος, οδήγησε σε περαιτέρω υποβάθμιση του παρόδιου αστικού ιστού (θόρυβος, ρύπανση, κυκλοφοριακή συμφόρηση) ο οποίος σε ορισμένα σημεία, όπως το Μοσχάτο, είναι κυρίως περιοχή κατοικίας: επιπλέον, η υποβάθμιση των παρόδιων περιοχών της λεωφόρου, διευρύνοντας και καθιστώντας περισσότερο ανασφαλή και απροσπέλαστη από πεζούς την ιστορική «νεκρή» ζώνη της που διακόπτει τον αστικό ιστό, αύξησε την απομόνωση των δυτικών προαστίων από το υπόλοιπο Λεκανοπέδιο.

- Η κάλυψη του Κηφισού, κατηγορείται βάσιμα, ότι μείωσε σημαντικά τα βόρεια ρεύματα που ανανεώνουν και δροσίζουν τον αέρα στο δυτικό Λεκανοπέδιο, επιδεινώνοντας το τοπικό κλίμα και τις συνθήκες ατμοσφαιρικής ρύπανσης.

Διεθνής εμπειρία:

- Με στόχο την αναβάθμιση και τη συνοχή του αστικού χώρου, η κατάργηση ενός επιφανειακού αστικού αυτοκινητοδρόμου, εύλογα θα πρέπει να θεωρείται ιδανική λύση, εφ' όσον προσφέρονται ρεαλιστικές εναλλακτικές επιλογές για την οδική κυκλοφορία: (α)στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης του Birmingham, ένας υπερυψωμένος περιφερειακός αυτοκινητόδρομος (ανατολική λ. Queensway) μετατράπηκε σε αστική λεωφόρο, με παρόδιες εμπορικές χρήσεις, ως προϋπόθεση αποκατάστασης της συνοχής του κέντρου με τις περικεντρικές γειτονίες της πόλης. (β)στη Σεούλ (Ν.Κορέα), ο ποταμός Cheonggyecheon που είχε καλυφθεί από έναν υπερυψωμένο αυτοκινητόδρομο, αποκαλύφθηκε και μετατράπηκε σε γραμμικό άξονα περιπάτου και πρασίνου (SeoAhn Total Landscape κ.ά.) μήκους 6km που πλαισιώνεται από τους κλάδους αστικής λεωφόρου, αναβαθμίζοντας πολύπλευρα και αποφασιστικά το πυκνοδομημένο αστικό περιβάλλον¹²⁹⁰.

X-24. Σεούλ, η αποκάλυψη του ποταμού Cheonggyecheon σε μήκος 6 km. Πηγή σχεδίου: www.aboutplants.eu

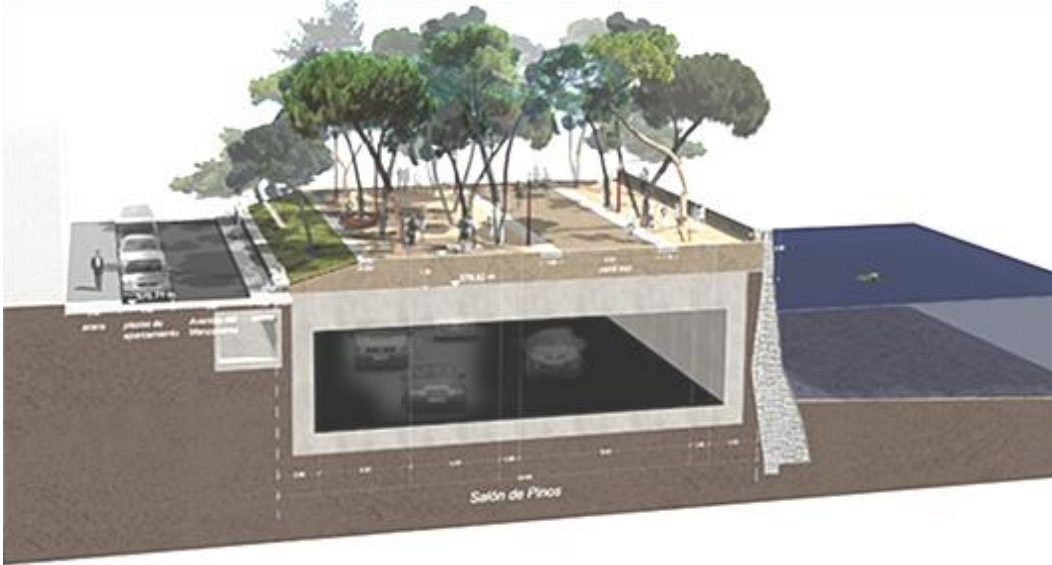

E-23. Σεούλ, πριν και μετά την κατάργηση του αυτοκινητοδρόμου. Πηγή φωτογραφιών: www.aboutplants.eu

- Αν η έλλειψη εναλλακτικών επιλογών διοχέτευσης της κυκλοφορίας δεν επιτρέπει την κατάργηση ενός αυτοκινητόδρομου, η βέλτιστη λύση ενσωμάτωσης του στο αστικό περιβάλλον, είναι η υπόγεια διέλευση ή τουλάχιστον η διέλευση σε όρυγμα, η οποία ελαχιστοποιεί ηχητικές και οπτικές οχλήσεις, ενώ προσφέρει τη δυνατότητα ισόπεδης γεφύρωσης και μεταγενέστερης κάλυψης. Στην περίπτωση της λ. Κηφισού, η ύπαρξη του χειμάρρου στο μέσον της οδού δεν καθιστά την υπογειοποίηση απραγματοποίητη. Στη Μαδρίτη, οι δύο κλάδοι του αυτοκινητόδρομου κατά μήκος του ποταμού Manzanares ανακατασκευάστηκαν υπογείως, αφήνοντας

¹²⁹⁰ Χ.Υ., «Case Study Detail: South Korea: Restoration of the Cheonggyecheon River in Downtown Seoul»

ελεύθερες τις όχθες που μετατράπηκαν σε πεζοδρομημένες ζώνες πρασίνου (MRIO arquitectos), μήκους 6km, οι οποίες συνδέουν στη διαδρομή τους διαφορετικούς νέους δημόσιους χώρους (πλατείες, άλση, εγκαταστάσεις άθλησης κτλ)¹²⁹¹.

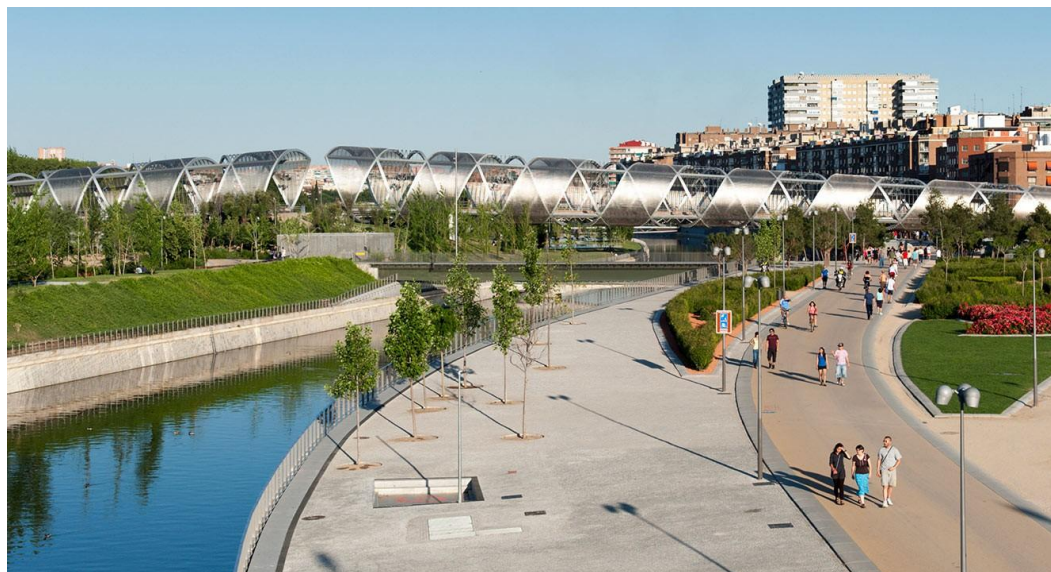
E-24. Σχηματική τομή διάταξης αυτοκινητοδρόμου και γραμμικού πάρκου κατά μήκος του ποταμού Manzanares (Μαδρίτη).
Πηγή εικόνας: www.west8.nl/projects/madrid_rio

X-25. Το γραμμικό πάρκο μήκους 6 km κατά μήκος του ποταμού Manzanares.

Πηγή σχεδίου: www.west8.nl/projects/madrid_rio

¹²⁹¹ χ.υ., «Madrid RIO 2006-2011, Madrid, Spain».

Ε-25. Διαμορφώσεις στις όχθες του ποταμού Manzanares.

Πηγή εικόνας: www.west8.nl/projects/madrid_rio

Τέλος, η χαμηλότερου κόστους και τεχνικών απαιτήσεων λύση για τη διέλευση αυτοκινητοδρόμων ή σιδηροδρομικών γραμμών μεσ' από αστικές περιοχές, είναι η κατασκευή τους σε πυλώνες μεγάλου ύψους, ώστε να ελαχιστοποιούνται οι οχλήσεις από το θόρυβο, να μη διχοτομείται λειτουργικά ο αστικός χώρος και να παραμένει ελεύθερο ή/και αξιοποιήσιμο το έδαφος κάτω από τον αυτοκινητόδρομο: π.χ. να διατηρείται το φυσικό περιβάλλον (Birmingham)¹²⁹², να είναι εφικτές αρχιτεκτονικές διαμορφώσεις ποδηλατόδρομων, πεζοδρόμων κτλ (Σεούλ)¹²⁹³, τοπίου κ.ά. (Γλασκώβη)¹²⁹⁴.

Ε-26. Πεζόδρομος και ποδηλατόδρομος κάτω από υπερυψωμένο αυτοκινητόδρομο στη Σεούλ.

Πηγή εικόνας: www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2015/02/177_130769.html

¹²⁹² McQueeney K., «The hidden beauty of Spaghetti Junction revealed as Britain's craziest motorway flyover turns 40»

¹²⁹³ Redmond J., «Korean bike paths offer visitors great experience»

¹²⁹⁴ 7N Architects κ.ά., «The Phoenix Flowers, Landscape Architecture for the Glasgow Canal Regeneration Partnership»

E-27. Υπερυψωμένος αυτοκινητόδρομος στο Birmingham

Πηγή φωτογραφίας: www.dailymail.co.uk/news/article-2149198

6.4.2.1.2. Δημόσιες συγκοινωνίες

Προαστιακός σιδηρόδρομος

Ο προαστιακός σιδηρόδρομος, λειτούργησε αποτελεσματικά στον κλάδο της Αττικής οδού (ανατολής-δύσης), εξυπηρετώντας τη σύνδεση των βορείων προαστίων με τα Μεσόγεια και το αεροδρόμιο με 10 σταθμούς και δρομολόγια ανά ~15 λεπτά. Ο κλάδος βορρά-νότου που επρόκειτο να εξυπηρετεί με 12 σταθμούς τις δυτικές περιοχές από τις Αχαρνές μέχρι τον Πειραιά, ουσιαστικά λειτούργησε μόνο μέχρι το σταθμό Λαρίσης, με έναν ενδιάμεσο σταθμό (2010). Σήμερα διαθέτει 10 σταθμούς, αλλά τα δρομολόγια είναι ανά ώρα, γεγονός που αναιρεί την αξία της γραμμής ως αστικού συγκοινωνιακού μέσου.

Επιπροσθέτως, οι διαφορές μεταξύ των δύο κλάδων στην ποιότητα των έργων και την πολεοδομική ένταξη των γραμμών, είναι τεράστιες: ο κλάδος που κινείται στην Αττική οδό, ενσωματώνεται θετικά στον αστικό ιστό όπως και η λεωφόρος, με τον τρόπο που αναφέρθηκε ήδη και είναι ηλεκτροκίνητος. Ο κλάδος από Αχαρνές προς Πειραιά, του οποίου οι περισσότεροι σταθμοί είναι δύσκολα προσβάσιμοι από το κοινό, είναι πετρελαιοκίνητος και διασχίζει με αργές ταχύτητες τον πυκνό αστικό -οικιστικό κυρίως- ιστό, μεσ' από τον ισόπεδο σιδηροδρομικό διάδρομο της Αθήνας (λ.Κωνσταντινουπόλεως) που ιστορικά αποτελεί ένα ακόμη τείχος απομόνωσης του δυτικού Λεκανοπεδίου.

Σιδηροδρομικός διάδρομος λ. Κωνσταντινουπόλεως

Αυτό το διάδρομο, ο ΟΣΕ αποπειράθηκε να μετατρέψει χωρίς ουσιαστικές αλλαγές -και με το ελάχιστο κόστος- σε σιδηροδρομικό άξονα υψηλής και πυκνής ταχύτητας, απ' όπου θα διερχόταν όλη η σιδηροδρομική κυκλοφορία (εμπορικά, επιβατικά, προαστιακά τραίνα) μέχρι τον Πειραιά, εντείνοντας δραματικά την υποβάθμιση του αστικού ιστού, τη διχοτόμηση της πόλης και την απομόνωση των δυτικών περιφερειακών ζωνών και προαστίων της

Αθήνας¹²⁹⁵. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η προοπτική της εξέλιξης αυτής που περιλάμβανε επιπλέον περαιτέρω κατάληψη της λ.Κωνσταντινουπόλεως, καταστροφή πολλών δενδροστοιχιών κ.ά. – πάντοτε σύμφωνα με εγκεκριμένες «μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων»- δημιούργησε ισχυρές αντιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες¹²⁹⁶ που ώθησαν το δήμο Αθηναίων να συμπαραταχθεί με τους κατοίκους, ενώ ακολούθησαν επανειλημμένες δικαστικές προσφυγές, οι οποίες οδήγησαν σε διακοπή του έργου¹²⁹⁷. Μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες, η διοίκηση του ΟΣΕ, επιχείρησε εκ νέου να ολοκληρώσει την επίγεια κατασκευή του έργου¹²⁹⁸, προκαλώντας νέες αντιδράσεις των πολιτών και της αυτοδιοίκησης¹²⁹⁹, ενώ ακολούθως δεσμεύθηκε να επανασχεδιάσει τον άξονα, μετατρέποντας σε υπόγεια ορισμένα τμήματα της γραμμής¹³⁰⁰, αλλά όχι το σύνολό της, στις πυκνοδομημένες ζώνες απ' όπου διερχόταν, αφού κρινόταν υπερβολικό το απαιτούμενο κόστος που είχε εκτιμηθεί σε 10 εκ. €¹³⁰¹. Πάντως, το γεγονός ότι ο ΟΣΕ βρισκόταν ήδη σχεδόν σε κατάσταση χρεοκοπίας, εγείρει εύλογα την υπόθεση ότι ουσιαστικά εγκατέλειπε το έργο, μοιράζοντας υποσχέσεις χωρίς αντίκρισμα.

Διεθνής εμπειρία:

E-28. Τορίνο, Spina Centrale.

Στο Τορίνο, άξονας της μεταβιομηχανικής ανασυγκρότησης της πόλης

¹²⁹⁵ Γαλάτη Π., «Προαστιακός: μικρός, ελλιπής και με ντίτζελ», *Η Καθημερινή*, 7-4-2002

¹²⁹⁶ Μουμούρης Ν., «Οι διαμαρτυρίες αλλάζουν τα σχέδια για τον προαστιακό», *Ελευθεροτυπία*, 28-5-2002

¹²⁹⁷ χ.υ., «Προσφυγή Δήμου Αθηναίων για προαστιακό σιδηρόδρομο», *www.flash.gr*, 14-3-2002, χ.υ., «Στο ΣΤΕ η Ντόρα για προαστιακό», *www.flash.gr*, 4-4-2004

¹²⁹⁸ χ.υ., «Ο ΟΣΕ έκοψε 71 δέντρα», *Τα Νέα*, 3-7-2008

¹²⁹⁹ χ.υ., «Διακοπή των έργων του ΟΣΕ στην Κωνσταντινουπόλεως ζητά ο Δήμος», *Η Καθημερινή*, 10-7-2008

¹³⁰⁰ χ.υ., «Μνημόνιο συνεργασίας Δήμου Αθηναίων-ΟΣΕ για την ποιότητα ζωής στην πόλη», *Το Βήμα*, 8-7-2009

¹³⁰¹ Τζαναβάρα Χ., «Λειψιά πράσινο, υπογειοποίηση λόγω κόστους», *Ελευθεροτυπία*, 1-9-2008

(V.Gregotti, A.Cagnardi), υπήρξε η ανάκτηση του εδάφους του σιδηροδρομικού διαδρόμου που τη διασχίζει (Spina Centrale), ο οποίος μετατράπηκε σε υπόγειο, ενώ στην επιφάνεια κατασκευάστηκε μια νέα αστική λεωφόρος που αναβάθμισε τις παρακείμενες υποβαθμισμένες γειτονιές, με κήπους, δενδροστοιχίες, ποδηλατοδρόμους, αστικό εξοπλισμό υψηλής ποιότητας, έργα τέχνης¹³⁰².

Σιδηροδρομικός σταθμός Λαρίσης

X-26. Σιδηροδρομικός σταθμός Λαρίσης.

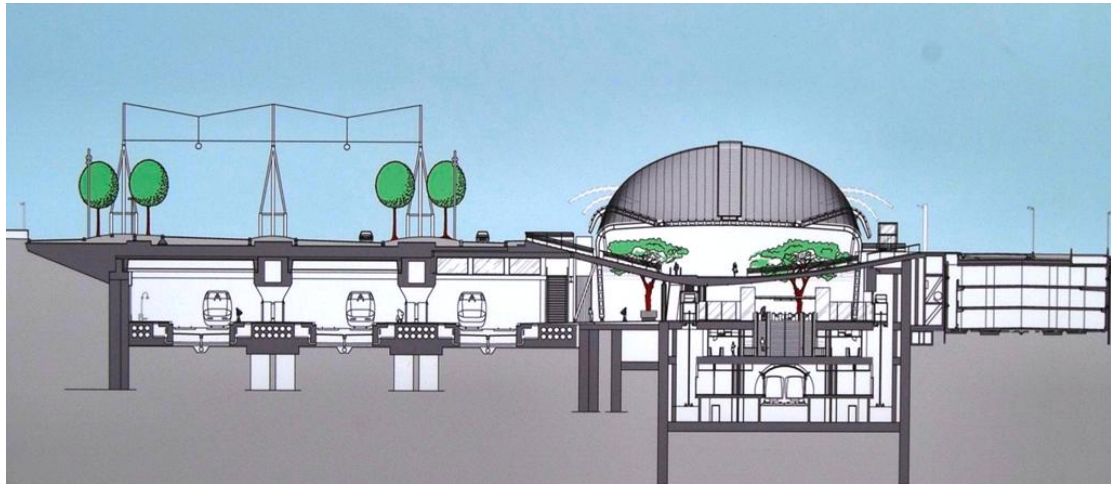
Η επέκταση του σιδηροδρομικού σταθμού Λαρίσης, σχεδιάστηκε με πρωτοφανή προχειρότητα, ιδίως δεδομένου ότι πρόκειται για τον κεντρικό σταθμό της Πρωτεύουσας και χωρίς να ληφθεί υπ' όψιν το γεγονός ότι βρίσκεται στον πυρήνα μιας εξαιρετικά υποβαθμισμένης οικιστικής περιοχής, την οποία αποδιαρθρώνει. Έτσι με την ευκαιρία της ανακατασκευής του σταθμού δεν τέθηκε ζήτημα να μετατραπεί το έργο σε μια πολυδύναμη πολεοδομική και αναπτυξιακή επέμβαση πολύπλευρης αναβάθμισης της ευρύτερης περιοχής που είχε όλες τις δυνατότητες να είναι ουσιαστική και θεαματική· ούτε στο ζήτημα της αρχιτεκτονικής που ευλόγως έχει μεγάλο βάρος σ' ένα έργο τέτοιας κλίμακας στον αστικό χώρο, υπήρξε αποσαφήνιση: το έργο περιοριζόταν αυστηρά στην κάλυψη των τεχνικών και λειτουργικών αναγκών της σιδηροδρομικής λειτουργίας χωρίς καμιά φροντίδα πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής ένταξης στον αστικό του περίγυρο. Τελικώς, η οικονομική κατάρρευση των ελληνικών σιδηροδρόμων, κληροδότησε στην περιοχή ένα εκτεταμένο εργοτάξιο που προκαλεί περαιτέρω υποβάθμιση. Όμως το γεγονός ότι αυτό, όπως και τα άλλα καταστροφικά σχέδια του ΟΣΕ για την Αθήνα, δεν ολοκληρώθηκαν, φωτίζει μια από τις θετικές πλευρές της χρεοκοπίας του Οργανισμού που ενδεχομένως αφήνει περιθώρια ευτυχέστερων μελλοντικών εκδοχών του σχεδιασμού σ' αυτή την εγκαταλελειμμένη από το πολιτικό σύστημα και τη διοίκηση, αστική περιοχή.

Διεθνής εμπειρία:

Στο Τορίνο το έργο υπογειοποίησης του σιδηροδρομικού διαδρόμου που

¹³⁰² Neonato F., «Nuove trame per la città», ACER 1/2005, σ.26-31

διασχίζει την πόλη (Spina Centrale) και η κατασκευή της νέας αστικής λεωφόρου, ολοκληρώθηκε με τον υπόγειο σιδηροδρομικό σταθμό Porta Susa (AREP κ.ά.) ο οποίος προσαρμόζεται εύστοχα στον αστικό του περίγυρο, σηματοδοτώντας τη μεταμόρφωση της περιοχής και διαμορφώνοντας ένα νέο, ελκυστικό αστικό τοπίο¹³⁰³.

E-29. Τορίνο, Εγκάρσια τομή σιδηροδρομικού σταθμού Porta Susa.

Πηγή σχεδίου: www.ferrovie.it/portale/leggi.php?id=2973

E-30. Τορίνο, σιδηροδρομικός σταθμός Porta Susa.

Πηγή φωτογραφίας: www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1589429&page=4

Μετρό

Στο δίκτυο του μετρό, η μειονεξία της δυτικής, έναντι της ανατολικής πλευράς του Λεκανοπεδίου, είναι μέχρι σήμερα σαφής, καθώς η αναλογία σταθμών προσεγγίζει αντιστοίχως τη σχέση 6,5:10. Πάντως με τους σταθμούς που κατασκευάζονται στην επέκταση της γραμμής 2 προς τον Πειραιά, η σχέση αυτή βελτιώνεται σημαντικά (~8:10).

¹³⁰³ Lamarre F., «Turin Porta Susa : la ville entre en gare», *Les échos*, 9-2-2012

Π-14. Χωροταξία σταθμών μετρό Αθηνών:

Σταθμοί μετρό (2015) υφιστάμενοι και υπό κατασκευή	Παλαιότεροι	Νέοι	Υπό κατασκευή	Σύνολα	Αθροιστικά σύνολα
Ανατολικά προάστια και ανατολική Αττική	4	16	0	20	39
Ανατολικές περιφερειακές πυκνοδομημένες ζώνες	4	7	0	11	
Ανατολικό ιστορικό κέντρο	2	6	0	8	
Δυτικό ιστορικό κέντρο	1	2	0	3	31
Δυτικές περιφερειακές πυκνοδομημένες ζώνες	12	4	0	16	
Δυτικά προάστια	0	6	6	12	

Η κατασκευή του δικτύου μετρό και οι διαδοχικές φάσεις επέκτασής του μέχρι σήμερα, αποτελούν την αποφασιστικότερη και θετικότερη πλευρά του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, τα οφέλη της οποίας έχουν ήδη εξηγηθεί (δες κεφ.5, 5.1.4.Συμπεράσματα): το μεγαλύτερο όφελος προκύπτει για τις περιφερειακές πυκνοδομημένες ζώνες της Πρωτεύουσας, όπου οι σταθμοί αυξήθηκαν από 16 σε 27. Ομοίως, ιδιαίτερα θετικός για τη λειτουργική ανασυγκρότηση του Λεκανοπεδίου, υπήρξε ο εκσυγχρονισμός της γραμμής του Ηλεκτρικού· ορισμένες όμως πλευρές του, συνιστούσαν -ανεπιστρεπτή στο ορατό μέλλον- απώλεια ευκαιριών δραστηκής αναβάθμισης του περιφερειακού πυκνοδομημένου αστικού ιστού, αναπαράγοντας και αναδεικνύοντας τη άνιση αντιμετώπιση μεταξύ ανατολικής και δυτικής πλευράς της πόλης: το έργο αυτό επικεντρώθηκε αποκλειστικά στην αύξηση του μεταφορικού έργου και την ανακατασκευή των σταθμών, ενώ λησμονήθηκαν παλαιότερες ιδέες (όπως π.χ. του Α.Πλυτά ή του Θ.Πάγκαλου ως υποψήφιων δημάρχων Αθηναίων το 1980 και το 1994 αντιστοίχως) για τη μετατροπή της γραμμής σε υπόγεια, ιδίως στα Κάτω Πατήσια, τα Πετράλωνα και τον Πειραιά: όπως και στην περίπτωση του σιδηροδρομικού διαδρόμου στη λ.Κωνσταντινουπόλεως, το κόστος ήταν κατά το ΥΠΕΧΩΔΕ, υπερβολικό και αδικαιολόγητο, αν και τέτοιες επεμβάσεις έχουν κρίσιμη τοπική σημασία, για τη συνοχή και την αναβάθμιση του πυκνοδομημένου και υποβαθμισμένου αστικού ιστού: εκτός από την αποκατάσταση της συνέχειάς του, θα προσέφεραν πολύτιμους για τις πυκνοδομημένες αυτές περιοχές ελεύθερους χώρους, πολλαπλασιάζοντας τα ευνοϊκά αποτελέσματα. Σε ποια χώρα είδαν πόλεις στις οποίες όλες οι λειτουργίες να είναι υπέργειες και η κυκλοφορία να γίνεται υπογείως; αναρωτιόνταν στελέχη του ΥΠΕΧΩΔΕ, απαντώντας έτσι στα σχετικά αιτήματα και τις διαμαρτυρίες του Δημάρχου Πειραιά¹³⁰⁴.

Αυτή η «χώρα» βρισκόταν πολύ κοντά, στο ανατολικό Λεκανοπέδιο, όπου η αντιμετώπιση ανάλογων αιτημάτων των τοπικών κοινωνιών ήταν πολύ ευνοϊκότερη: η επέκταση της γραμμής του μετρό στη λ.Βουλιαγμένης προβλεπόταν επίγεια, με το σκεπτικό ότι ούτε τον αστικό ιστό και την οδική κυκλοφορία θα διέκοπτε (κινούμενη στη νησίδα της λεωφόρου), ούτε αξιολογη όχληση θα προκαλούσε, αφού η ζώνη δεν είναι οικιστική και ο δρόμος έχει πλάτος 60m. Τελικώς, έπειτα από αίτημα των αυτοδιοικήσεων της περιοχής, παρά τη διόγκωση του κόστους του, το έργο αποφασίσθηκε να κατασκευασθεί υπογείως. Έχει ήδη εξάλλου μνημονευθεί ο τρόπος κατασκευής της Αττικής οδού (σε όλο της το μήκος βυθισμένη και σε πολλά σημεία υπόγεια, δημιουργώντας νέες ελεύθερες επιφάνειες που διαμορφώθηκαν σε χώρους πρασίνου, παιχνιδιού και άθλησης).

Διεθνής εμπειρία:

¹³⁰⁴ Κρουστάλλη Δ., «Μπουζούκια και κοψίδια εναντίον Ολυμπιάδας», *Το Βήμα*, 18-3-2001, σ. Α42

Το παράδειγμα υπογειοποίησης του σιδηροδρομικού διαδρόμου (Spina Centrale) στο Τορίνο, στη θέση του οποίου κατασκευάστηκε μια νέα αστική λεωφόρος και ελεύθεροι χώροι¹³⁰⁵.

Τραμ

Το νέο δίκτυο του τραμ κατασκευάστηκε αποκλειστικά σχεδόν στο ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου, αφού η παραλιακή γραμμή τερματίζει στα όρια μεταξύ ανατολικής και δυτικής πλευράς (Ν.Φάληρο), ενώ εγκαταλείφθηκαν τα υπόλοιπα τμήματα της συνολικότερης μελέτης του. Επιπλέον, ενώ στα ανατολικά, ιδίως στο παραλιακό τμήμα, η γραμμή του τραμ εντάχθηκε με θετικό τρόπο στο αστικό περιβάλλον, κατά μήκος της παραλίας του Ν.Φαλήρου εμφανίζεται ως ένα ακόμη εμπόδιο που προστίθεται στην υπερυψωμένη λ. Εθν.Μακαρίου, η οποία απομονώνει τους πυκνοδομημένους δήμους Καλλιθέας και Μοσχάτου από την θάλασσα. Τέλος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, με τον τρόπο που σχεδιάστηκε η γραμμή προς το Σύνταγμα (μέσω Ν.Κόσμου, Ν.Σμύρνης, Π.Φαλήρου), έχει τόσο χαμηλή ταχύτητα, που είναι εύλογο να υποστηριχθεί ότι αποτυγχάνει να βελτιώσει την πρόσβαση των κατοίκων του Λεκανοπεδίου στα παράλια του Σαρωνικού, όπως υποστηριζόταν στις σχετικές μελέτες (1996-1999). Όπως έχει αναφερθεί ήδη και στην κλίμακα της ίδιας της περιοχής κατασκευής του έργου, ο τρόπος χάραξης και εφαρμογής του, υποβάθμισε περαιτέρω μια μειονεκτική περιοχή, το Δουργούτι. Η κύρια λοιπόν συμβολή του τραμ, φαίνεται να είναι η διασύνδεση των πλεονεκτικών νοτιοανατολικών προαστίων μεταξύ τους και με το παραλιακό μέτωπο.

Πάντως, αν και μετά τους ΟΑ2004, η μόνη επέκταση του δικτύου τραμ που ολοκληρώθηκε, ήταν στα νοτιοανατολικά προάστια, από τη Γλυφάδα στη Βούλα, η νέα, υπό κατασκευήν επέκταση προς τον Πειραιά, ελαττώνει την μέχρι σήμερα ολοκληρωτική ανισορροπία μεταξύ ανατολικής και δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου.

Διεθνής εμπειρία:

Στο παρισινό πολεοδομικό συγκρότημα, δημιουργήθηκαν από το 1992 μέχρι σήμερα οκτώ περιφερειακές γραμμές τραμ¹³⁰⁶, με προτεραιότητα στα βόρεια και βορειοανατολικά υποβαθμισμένα προάστια (πέντε γραμμές που σχηματίζουν δίκτυο), με σκοπό την τοπική διασύνδεση μεταξύ τους και με τρόπο που αναβαθμίζει το δημόσιο χώρο (με φυτεύσεις, διαμορφώσεις, ποδηλατοδρόμους κτλ)¹³⁰⁷.

Σταθμοί οδικών υπεραστικών συγκοινωνιών

Στο δυτικό τμήμα της πόλης, ανάλογη ήταν η αντιμετώπιση στο ζήτημα των σταθμών οδικών υπεραστικών συγκοινωνιών: η σχεδιαζόμενη μεταφορά των σταθμών υπεραστικών λεωφορείων (ΚΤΕΛ Στερεάς Ελλάδας-περιοχή οδού Λιοσίων και ΚΤΕΛ Πελοποννήσου-λ.Κηφισού) που στεγάζονται σε άθλιες συνθήκες, ταλαιπωρώντας επιβάτες και εργαζόμενους, ιδιαίτερα ο σταθμός της οδού Λιοσίων, ο οποίος επιπλέον υποβαθμίζει έντονα την ευρύτερη οικιστική περιοχή, εγκαταλείφθηκε. Αυτή η εξέλιξη, εκτός από τη ματαίωση της αναβάθμισης, ιδίως της οικιστικής περιοχής της οδού Λιοσίων και των ίδιων των σταθμών, ζημίωνε συγχρόνως την προοπτική δημιουργίας

¹³⁰⁵ Neonato F., «Nuove trame per la città», ACER 1/2005, σ.26-31

¹³⁰⁶ RATP, «Plans Tramway»

¹³⁰⁷ Münchner Verkehrsgesellschaft mbH, *The Modern Tram in Europe*.

ενός πολεοδομικού κέντρου στον Ελαιώνα, το οποίο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, θα συγκέντρωνε το νέο γήπεδο του Παναθηναϊκού, εμπορικές, ψυχαγωγικές και άλλες αθλητικές λειτουργίες, επεμβάσεις που επίσης φαίνεται ότι ματαιώθηκαν συμπαρασύροντας τις προοπτικές αναζωογόνησης και ανάπτυξης της περιοχής.

6.4.2.2. Υποδομές διάθεσης αποβλήτων

Εκτός από την ανακατασκευή της λ. Κηφισού, η μόνη υποδομή που δημιουργήθηκε τελικά στη δυτική Αθήνα ήταν το κέντρο βιολογικού καθαρισμού λυμάτων στη ν. Ψυττάλεια, μοναδικό στο Λεκανοπέδιο, η δυσωδία του οποίου ταλαιπώρησε για χρόνια τον πληθυσμό των παραλιακών νοτιοδυτικών δήμων (Δραπετσώνα, Κερασίσι, Πέραμα), προκαλώντας ισχυρές αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών και της αυτοδιοίκησης και διαδοχικές προσφυγές στη δικαιοσύνη¹³⁰⁸. Ο ελλιπής σχεδιασμός απομάκρυνσης της λυματολάσπης από την Ψυττάλεια και η καθυστέρηση επίλυσης του προβλήματος για χρόνια από την ΕΥΔΑΠ, αποτελούσε μια ακόμη ένδειξη για τη χαμηλή ιεράρχηση του ζητήματος της αναβάθμισης και ανασυγκρότησης του δυτικού Λεκανοπεδίου από το πολιτικό σύστημα.

Παράλληλα συνεχίζεται μέχρι σήμερα η λειτουργία του -μοναδικού νόμιμου στην Αττική- ΧΥΤΑ Άνω Λιοσίων/Φυλής, ο οποίος ρυπαίνει το υπέδαφος και τους υδατικούς πόρους της ευρύτερης περιοχής, ενώ θέτει σε κίνδυνο την υγεία του πληθυσμού των δυτικών προαστίων και της δυτικής Αττικής: στο πρόσφατο παρελθόν, σε περιπτώσεις πυρκαϊάς, οι καπνοί έχουν δημιουργήσει μαζικά αναπνευστικά προβλήματα στον πληθυσμό του Ιλίου και της Πετρούπολης¹³⁰⁹, δήμων στους οποίους, ο δυτικός άνεμος μεταφέρει και τις αναθυμιάσεις των διυλιστηρίων Ασπροπύργου. Επιπλέον έχει τεκμηριωθεί ότι ο ΧΥΤΑ, μολύνει μόνιμως τους δέκτες απορροής ομβρίων και τη θαλάσσια περιοχή Σκαρμαγκά-Ελευσίνας¹³¹⁰.

Διεθνής εμπειρία:

Όπως έχει ήδη φανεί από παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας σε προηγούμενα τμήματα του κειμένου, η επικέντρωση του μεταβιομηχανικού σχεδιασμού σε υποβαθμισμένες, αποβιομηχανισμένες και μολυσμένες ζώνες, περιλάμβανε τον ολοκληρωμένο καθαρισμό τους, δημιουργώντας νέα αξία στο ευρύτερο περιβάλλον, δηλ. ένα νέο πλαίσιο ζωής, ελκυστικό σε κατοίκους, επενδύσεις και επισκέπτες. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, αποτελεί το πρόγραμμα ανάπτυξης της νέας οικιστικής ζώνης Hammarby Sjöstad στη Στοκχόλμη, σε μια αποβιομηχανισμένη και βαριά μολυσμένη ζώνη, την απορρύπανση της οποίας ακολούθησε η δημιουργία εγκαταστάσεων ολοκληρωμένης και καινοτόμου ανακύκλωσης απορριμμάτων και λυμάτων.

6.4.2.3. Νέο αεροδρόμιο

¹³⁰⁸ Λαμπρόπουλος Θ., «Ή απομακρύνετε τη λάσπη ή κλείνουμε την Ψυττάλεια», *Ελευθεροτυπία*, 10-6-2004, Νταλιάνη Μ., «Μυρίζει Ψυττάλεια ο Πειραιάς», *Τα Νέα*, 24-05-2005, σ.Ν13, Τζαναβάρα Χ., «Αρωμα... Ψυττάλειας στον Πειραιά», *Ελευθεροτυπία*, 5-5-2007, Μουτούση Ν., «Με κομμένη την ανάσα», *Τα Νέα*, 18-5-2007

¹³⁰⁹ Σουλιώτης Γ., «Καρκινογόνες χημικές ουσίες στον αέρα», *Η Καθημερινή*, 20-7-2006, Μουτούση Ν., «Τοξική βόμβα η χωματερή στα Άνω Λιόσια», *Τα Νέα*, 20-7-2006, Νεσφυγέ Λ., «'Πνίγηκε' η Πετρούπολη - λιποθύμησαν άνθρωποι», *Τα Νέα*, 20-7-2006, σ.Ν14

¹³¹⁰ Χαραλαμπίκης Μ., «Τοξικά αποστραγγίσματα από τα Άνω Λιόσια ρυπαίνουν την Ελευσίνα», *Τα Νέα*, 18-7-2005, σ.Ν12

Το νέο αεροδρόμιο στα Μεσόγεια, καλύπτοντας μια θεμελιώδη έλλειψη της Πρωτεύουσας, η οποία χωρίς την ύπαρξή του δεν θα είχε καμιά πιθανότητα να διεκδικήσει μια θέση στον αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων, άσκησε συγχρόνως σημαντική επιρροή στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου και της Αττικής:

Η απομάκρυνσή του από το Ελληνικό, αναβάθμισε θεαματικά και ουσιαστικά τα νοτιοανατολικά προάστια που απελευθερώθηκαν από τις οχλήσεις του και τους σχετικούς ανασταλτικούς παράγοντες περαιτέρω αστικής ανάπτυξης, ενώ συγχρόνως αποκτούσαν νέες κυκλοφοριακές υποδομές (βελτίωση παραλιακής λεωφόρου, γραμμή τραμ, επέκταση μετρό).

Η μεταφορά του αεροδρομίου στα Σπάτα, είχε ως αποτέλεσμα, ομοίως την κατασκευή νέων συγκοινωνιακών υποδομών για τη σύνδεσή του με το Λεκανοπέδιο (προαστιακός σιδηρόδρομος, επέκταση μετρό και Αττικής οδού κ.ά.) που βελτίωσαν δραματικά την πρόσβαση και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των Μεσογείων, τα οποία γνώρισαν αλματώδη αστική ανάπτυξη, με κυρίαρχη τη μόνιμη κατοικία, γεγονός που τα μετατρέπει βαθμιαία σε προάστια του Λεκανοπεδίου, αποφορτίζοντας παράλληλα την πίεση εντατικότερης ανάπτυξης στα βορειοανατολικά προάστια.

Η εξέλιξη αυτή υπήρξε ιδιαίτερα θετική έναντι μιας σειράς αλληλένδετων αιτημάτων του πληθυσμού των ανατολικών προαστίων και της ανατολικής Αττικής. Όμως το αναπτυξιακό αυτό υπόδειγμα είναι έκδηλα αδιέξοδο, καθώς τοποθετείται στον αντίποδα των επιταγών της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, ιδίως στο πλαίσιο της περιορισμένης γης της Αττικής· η εντατική διαδικασία αστικής ανάπτυξης των Μεσογείων και η διάδοση της εκτός σχεδίου δόμησης:

- Προκαλούν ανάγκες υποδομών, εξοπλισμών, συγκοινωνιών κτλ η κάλυψη των οποίων είναι εξαιρετικά δυσχερές, καταλήγοντας ελλιπής και ανορθολογική σε σχέση με τους υφιστάμενους πόρους: (α)Στις εντός σχεδίου παραθεριστικές ζώνες που μετατρέπονται σε περιοχές μόνιμης κατοικίας, οι προβλέψεις της πολεοδομησης δεν περιλαμβάνουν επαρκείς υποδομές και εξοπλισμούς για τέτοια χρήση (ύδρευση, αποχέτευση, συγκοινωνίες, εγκαταστάσεις εκπαίδευσης, υγείας, προνοίας, ελεύθερους χώρους, ακόμη και δρόμους και πεζοδρόμια). Έτσι εκτός από το γεγονός ότι ο σχεδιασμός αυτός δεν έχει καν εφαρμοσθεί στο έδαφος, η κατάσταση προσιωνίζεται μακροπρόθεσμα, αναπαραγωγή των λειτουργικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν σήμερα οι κορεσμένες από πλευράς δόμησης, ζώνες των ελληνικών πόλεων. (β)Στις εκτός σχεδίου περιοχές, υποδομές, δίκτυα και εξοπλισμοί δεν υπάρχουν, γεγονός που επιπλέον οδηγεί στην ανορθολογική χρήση των τοπικών φυσικών πόρων (με γεωτρήσεις, βόθρους κτλ). Επιπλέον, είναι ευνόητο, ότι σε κάθε περίπτωση, στις μετακινήσεις κυριαρχούν τα ιδιωτικά οχήματα, σε ένα ανεπαρκές μάλιστα οδικό δίκτυο. Έτσι αναπαράγεται στα Μεσόγεια μια κακής ποιότητας αστικοποίηση που μακροπρόθεσμα οδηγεί σε κακή ποιότητα ζωής· επιπλέον εξαντλεί πόρους αναντικατάστατους για την Αττική και την Πρωτεύουσα (που μάλιστα θεωρούνται κρίσιμοι για τις προοπτικές ανάπτυξης στη μεταβιομηχανική εποχή): δασών, υδάτων, γεωργικής παραγωγής, παραδοσιακής αγροτικής κουλτούρας, ιστορικής μνήμης και τοπίων, αρχιτεκτονικής παράδοσης κ.ά.
- Δημιουργούν διαρκώς νέες απαιτήσεις υποδομών και εξοπλισμών στα ανατολικά του Λεκανοπεδίου, έτσι ώστε υπάρχει η πιθανότητα να

επικεντρώνει όλο και περισσότερο την προσοχή του σχεδιασμού και τους πόρους στις ζώνες αυτές, όπου συγκεντρώνονται ο σύγχρονος, τριτογενής οικονομικός τομέας και τα εύπορα εισοδηματικά στρώματα που διαθέτουν αυξημένη επιρροή έναντι του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης.

- Βρίσκονται σε ευθεία αντίθεση με την επίσημη ρητορική του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης που επαγγέλλεται συμπαγείς πόλεις και προσέλκυση κατοίκων στις κεντρικές και περικεντρικές περιοχές, τείνοντας να αντιστρατεύονται οποιαδήποτε τέτοια στρατηγική, τρέχουσα ή μελλοντική.

6.4.3.Ολυμπιακά έργα

Όπως φαίνεται από τους πίνακες και τις γραφικές παραστάσεις που ακολουθούν, στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου, κατευθύνθηκε η συντριπτική πλειονότητα των ολυμπιακών έργων από πλευράς αριθμού, μεγέθους και δαπανών.

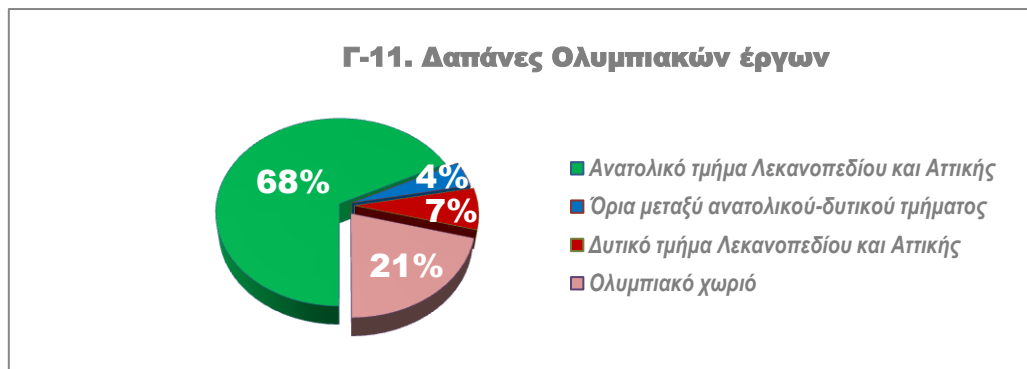
Ολυμπιακά έργα (Ανατολικά, Δυτικά, Όρια).

Π-15. Χωροταξία Ολυμπιακών έργων Αττικής:

ΕΡΓΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ
ΚΑΝΟΕ/ΚΑΓΙΑΚ - ΣΛΑΛΟΜ	ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΜΠΙΤΣ-ΒΟΛΕΪ - ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΖΩΝΗ ΦΑΛΗΡΟΥ - ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΦΑΛΗΡΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ – ΤΑΕΚWONDO-HANDBALL	ΦΑΛΗΡΟ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΠΟΠΛΟΪΑΣ	ΑΓΙΟΣ ΚΟΣΜΑΣ
BASEBALLSOFTBALL-HOOKEY BASKETBAL-HANDBALL-ΞΙΦΑΣΚΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΓΟΥΔΙΟΥ ΠΕΝΤΑΘΛΟ-ΜΠΑΝΤΜΙΝΤΟΝ	ΓΟΥΔΙ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ (IBC)	ΜΑΡΟΥΣΙ
ΚΕΝΤΡΟ ΓΡΑΠΤΟΥ ΤΥΠΟΥ (ΜΡΟ)	ΜΑΡΟΥΣΙ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ ΤΥΠΟΥ	ΜΑΡΟΥΣΙ
ΟΑΚΑ-ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ, ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ, ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΕΡ. ΧΩΡΟΥ	ΟΑΚΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΛΕΙΣΤΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ	ΟΑΚΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΑΝΤΙΣΦΑΙΡΙΣΗΣ	ΟΑΚΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΥΓΡΟΥ ΣΤΙΒΟΥ	ΟΑΚΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΠΟΔΗΛΑΤΟΔΡΟΜΙΟ	ΟΑΚΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΩΠΗΛΑΤΟΔΡΟΜΙΟ	ΣΧΟΙΝΙΑΣ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΙΠΠΑΣΙΑΣ ΝΕΟΣ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ	ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΚΟΠΟΒΟΛΗΣ	ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ
ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟ ΣΤΑΔΙΟ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ	ΓΑΛΑΤΣΙ
ΣΤΑΔΙΟ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΙΑΣ - ΓΗΠΕΔΟ Γ.ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ	ΝΕΟ ΦΑΛΗΡΟ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ ΑΡΣΗΣ ΒΑΡΩΝ	ΝΙΚΑΙΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΛΗΣ	ΑΝΩ ΛΙΟΣΙΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟ ΠΥΓΜΑΧΙΑΣ	ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΧΩΡΙΟ	ΑΧΑΡΝΕΣ (ΔΕΚΕΛΕΙΑ)

Π-16. Δαπάνες Ολυμπιακών έργων Αττικής ανά περιοχή:

Περιοχή	Δαπάνη	%
Σύνολο ανατολικών περιοχών	1.085.784.000 €	67,6%
Όρια (Γαλάτσι, ΣΕΦ)	69.468.000 €	4,3%
Δυτικά προάστια	114.818.000 €	7,2%
Ολυμπιακό χωριό	335.326.000 €	20,9%
Σύνολο	1.605.396.000 €	100 %

Πηγή αριθμητικών στοιχείων: (α)Γοσποδίνη Α. Μπεριάτος Η., «Η «κυριαρχία» της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα «διεθνο-τοπικοποιημένα» αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004», (β)Γαβρίλης Τ. και συνεργάτες (2010). «Κατασκευή Ολυμπιακού Χωριού και Μεταολυμπιακή Προσαρμογή του».

Τα ολυμπιακά έργα στο δυτικό Λεκανοπέδιο είχαν διαφημισθεί από το πολιτικό σύστημα ως σημαντικές επεμβάσεις αστικής αναβάθμισης, όπως όμως φαίνεται στον πίνακα και το γράφημα που προηγήθηκαν, η πραγματοποίησή τους δεν επαλήθευσε τους ισχυρισμούς αυτούς.

Διεθνής εμπειρία:

Στη Βαρκελώνη, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο ολυμπιακός σχεδιασμός επικεντρώθηκε αποκλειστικά στις υποβαθμισμένες περιοχές της πόλης: στην ολοκληρωμένη ανασυγκρότηση της παρακμασμένης παλιάς πόλης και στην ανάπτυξη της αποβιομηχανισμένης παράκτιας ζώνης, με χρήσεις κατοικίας, γραφείων, αναψυχής, κατανάλωσης και ελεύθερων δημόσιων χώρων. Ιδιαίτερα τα προγράμματα ανάκτησης της παράκτιας ζώνης της Βαρκελώνης, στο πλαίσιο προετοιμασίας της διοργάνωσης των ΟΑ1992 που έχουν ήδη αναφερθεί (ανάπλαση και ανάπτυξη του εγκαταλελειμμένου παλιού εμπορικού λιμανιού και μιας αποβιομηχανισμένης παραλιακής έκτασης), έχουν συνολικά θεωρηθεί διεθνώς, ως υπόδειγμα αστικού σχεδιασμού για την επανασύνδεση της πόλης με τις ακτές της¹³¹¹.

Στα δυτικά, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η προοπτική παραχώρησης των ολυμπιακών εγκαταστάσεων στην ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία, είχε αποκλεισθεί εξ αρχής. Η σχετική έλλειψη επενδυτικού ενδιαφέροντος μπορεί εύλογα να αποδοθεί στη χωροθέτηση των εγκαταστάσεων αυτών σε σημεία μακριά από σύγχρονες και αξιόπιστες συγκοινωνιακές προσβάσεις, ιδίως σταθερής τροχιάς και στον «ανταγωνισμό» της πληθώρας ανάλογων ολυμπιακών εγκαταστάσεων στις πλεονεκτικές, ανατολικές περιοχές.

Διεθνής εμπειρία:

Στα βόρεια υποβαθμισμένα παρισινά προάστια, η αποφασιστική πολεοδομική

¹³¹¹ RUDI. «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information».

ανάπλαση και κοινωνικο-οικονομική ανασυγκρότηση μιας αποβιομηχανισμένης ζώνης (Plaine St Denis) που έχει ήδη παρουσιασθεί, προσέλκυσε την εγκατάσταση του νέου εθνικού σταδίου της Γαλλίας (*Stade de France*, 1997) που αποτέλεσε ιδιωτική επένδυση και συμβάλλει στην περαιτέρω ανάπτυξη της περιοχής¹³¹².

Έτσι, μοναδική εκδοχή για την αξιοποίηση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων του δυτικού Λεκανοπεδίου, υπήρξε η δημόσια χρήση. Στο πλαίσιο αυτό, οι ολυμπιακές εγκαταστάσεις στα δυτικά, αν και ελάχιστες, καλλιέργησαν μεγάλες προσδοκίες στις τοπικές κοινωνίες, ενώπιον των οποίων εμφανιζόταν για πρώτη φορά η προοπτική εγκατάστασης κεντρικών λειτουργιών αθλητισμού, πολιτισμού και ανάπτυξης.

Στο Περιστέρι, όπου όπως έχει ήδη αναφερθεί, υπήρξε και η μοναδική περίπτωση απόδοσης ολυμπιακής εγκατάστασης στην αυτοδιοίκηση, η δημοτική αρχή με υπερβολική αισιοδοξία, θεώρησε ότι η πόλη αποκτούσε προοπτικές μετεξέλιξης σε παγκόσμιο κέντρο πυγμαχίας, υιοθετώντας μια πρόσκαιρη ρητορική για μια νέα «τοπική στρατηγική» κι ένα ιδιαίτερο *brand name* («*Περιστέρι, πόλη της πυγμαχίας*») και διακοσμώντας μια κεντρική πλατεία με άγαλμα πυγμάχου, *το μεγαλύτερο μνημείο Πυγμαχίας στον κόσμο*, κατά τη δημοτική αρχή¹³¹³. Απ' όσα είναι μέχρι σήμερα γνωστά πάντως, οι προσδοκίες αυτές, δεν είχαν κανένα αντίκρισμα.

Το γυμναστήριο άρσης βαρών στη Νίκαια, όπως έχει ήδη αναφερθεί, κατέλαβε μεγάλο μέρος του πάρκου Α.Παπανδρέου (λόφος Σελεπίτσαρι), μειώνοντας σημαντικά τους ελεύθερους χώρους πρασίνου, σε μια περιοχή όπου η έλλειψή τους είναι σχεδόν ολοκληρωτική. Ακολουθώντας, η αναζήτηση χρήσης για το γυμναστήριο μετά τους Αγώνες, οδήγησε στην παραχώρησή του στο Πανεπιστήμιο Πειραιά (2009).

Το γεγονός ότι η αυτοδιοίκηση και η τοπική κοινωνία της Νίκαιας δεν αντέδρασαν ουσιαστικά, ούτε στην οικοδόμηση του πάρκου, ούτε στην παραχώρηση του γυμναστηρίου στο Πανεπιστήμιο Πειραιά, μάλλον αναδεικνύει την ένταση των προσδοκιών τους, για την εγκατάσταση κεντρικών χρήσεων που υπερέβαινε ακόμη και τα χρόνια και επιτακτικά τους αιτήματα για ελεύθερους χώρους και κοινωνικούς εξοπλισμούς. Σε ανταπόκριση τέτοιων προσδοκιών, η ρητορική του πολιτικού συστήματος -η οποία κατά τη δεκαετία του 1980 υποσχόταν στη Νίκαια ένα πάρκο και κατά τη δεκαετία του 1990 ένα ολυμπιακό γυμναστήριο- τόνιζε τις πολιτιστικές και αναπτυξιακές προοπτικές της παραχώρησής του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση: *Είναι ωφέλιμο να αποκτήσει πανεπιστήμιο ένας φτωχός δήμος. Θα έχει μια σειρά από ανταποδοτικά οφέλη: αθλητικά, πολιτιστικά, κυκλοφοριακά. Θα αποσυμφορήσουμε τον Πειραιά, θα δημιουργήσουμε μια μικρή κοινότητα 5.000 φοιτητών σε μια μικρή κοινωνία που θα τη βοηθήσει να «ανασάνει» οικονομικά*, υποστήριζε ο γεν. διευθυντής της εταιρείας Ολυμπιακά Ακίνητα ΑΕ Δ.Κάρναβος¹³¹⁴. Αντιστοίχως, ο Δήμος Νίκαιας, εκδήλωνε ικανοποίηση για τα γενικά -αν και αφηρημένα- οφέλη από την εγκατάσταση του πανεπιστημίου¹³¹⁵, αλλά κυρίως για τα οικονομικά οφέλη που υποσχόταν η προοπτική προσέλευσης και εν μέρει εγκατάστασης, πέντε χιλιάδων φοιτητών

¹³¹² χ.υ., «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis».

¹³¹³ χ.υ., «Μια Πρωτεύουσα μέσα στην Πρωτεύουσα»

¹³¹⁴ χ.υ., «Μετα-ολυμπιακές κόντρες», *Τα Νέα*, 21-10-2006, σ.Ν28

¹³¹⁵ Δημοτικό Συμβούλιο Νίκαιας, «Υπ' αρ. 309/23-7-2008 απόφαση Δ.Σ.»

(ενοίκια, κατανάλωση κ.ά.) στην τοπική κοινωνία· συγχρόνως, η απόφαση προκαλούσε διαμαρτυρίες στον Πειραιά για τις αντίστοιχες απώλειες της δικής του τοπικής κοινωνίας¹³¹⁶.

Στην πραγματικότητα, η κυβερνητική απόφαση αφαιρούσε λειτουργίες, πόρους και προοπτικές από ένα φτωχό, δυτικό δήμο για να τους δώσει σ' έναν άλλο φτωχό, δυτικό δήμο. Εύλογα μπορεί να υποστηριχθεί ότι αναπτυξιακή στρατηγική, θα αποτελούσε μάλλον η ίδρυση ενός νέου πανεπιστημιακού θεσμού στα δυτικά ή η μεταφορά πανεπιστημιακού ιδρύματος από την ανατολική πλευρά της πόλης.

Ανάλογες προσδοκίες για την υποδοχή μιας κεντρικής λειτουργίας εκπαίδευσης, πολιτισμού και ανάπτυξης υπήρξαν στα Α.Λιόσια, με αφορμή την κατασκευή του γυμναστηρίου πάλης, το οποίο όπως ανακοινωνόταν μετά τους Αγώνες –με μια έντονα συμβολική χειρονομία επίδειξης ενδιαφέροντος για τη δυτική Αθήνα- επρόκειτο να μετατραπεί σε στέγη μιας νέας Ακαδημίας τεχνών. Ακολούθως όμως, οι επιτροπές ειδημόνων (εικαστικών κ.ά.) που είχαν αναλάβει επίσημα να οργανώσουν τη σχολή, διαφώνησαν για την καταλληλότητα του τόπου εγκατάστασης της Ακαδημίας, αντιπροτείνοντας την περιοχή της οδού Πειραιώς όπου είχε δημιουργηθεί άξονας τεχνών¹³¹⁷. Οι προηγούμενες επιφυλάξεις για τη χωροθέτηση αναφέρονταν κυρίως στο υποβαθμισμένο περιβάλλον και την απομακρυσμένη θέση και φάνηκε ότι υπήρξε σαφής απροθυμία συμμετοχής σε μια τέτοια Ακαδημία στα Άνω Λιόσια. Αν και το 2007 παρουσιάσθηκε σχέδιο νόμου για την ίδρυση και λειτουργία της Ακαδημίας Τεχνών, ενώ αναφερόταν εκ νέου ότι θα εγκατασταθεί στα Άνω Λιόσια¹³¹⁸, εν συνεχεία, το όλο ζήτημα εγκαταλείφθηκε αναίτιολόγητα¹³¹⁹.

Διεθνής εμπειρία:

Στο βορειοανατολικό υποβαθμισμένο Παρίσι και τα προάστιά του, χωροθετήθηκαν από τη δεκαετία του 1970 τα εξής ιδρύματα πολιτισμού και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης:

Δημιουργήθηκαν το πολιτιστικό κέντρο (CNAC) G.Pompidou (1977), το Parc de la Villette (1987, μουσείο επιστημών και βιομηχανίας, αίθουσες συναυλιών, εθνικό ωδείο Παρισίων, στέγη μουσικής, εκθεσιακοί χώροι, θεματικός παιδότοπος, κήποι κ.ά.), νέα Όπερα στην πλατεία Βαστίλλης (1989) και νέο εθνικό στάδιο (Stade de France, 1997). Ιδρύθηκε το πανεπιστήμιο Paris 13 (1970), μετεγκαταστάθηκε από τη εύπορη νοτιοανατολική ζώνη της Πρωτεύουσας (Vincennes) το πανεπιστήμιο Paris 8 (1980) και μεταφέρθηκαν από το νότιο ιστορικό κέντρο, δύο αρχιτεκτονικές σχολές, η ENSA de Paris - La Villette (1977) και η ENSA de Paris – Belleville (2009). Ιδιαίτερα η μεταφορά των δύο από τις τέσσερις δημόσιες αρχιτεκτονικές σχολές της γαλλικής πρωτεύουσας στη βορειοανατολική ζώνη της, αποτελούσαν ουσιαστικές αλλά και συμβολικές ενέργειες στο ζήτημα της αστικής της αναβάθμισης.

Το Ολυμπιακό χωρίο, είχε επίσης εξ αρχής, προσλάβει έντονα συμβολική διάσταση, προβάλλοντας έναν κοινωνικό, αειφόρο και αναπτυξιακό χαρακτήρα για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό: (α)η χωροθέτησή του στη

¹³¹⁶ Παρασκευάς Ν., «Κάτω στον Πειραιά», *Το Παρόν*, 16-7-2006

¹³¹⁷ Αγγελικόπουλος Β., «Ακαδημία Τεχνών, ένα όραμα με σκιές», *Η Καθημερινή*, 19-3-2006, χ.υ. «Άνω Λιόσια Ακαδημία χωματερής», *Τα Νέα*, 18-6-2005

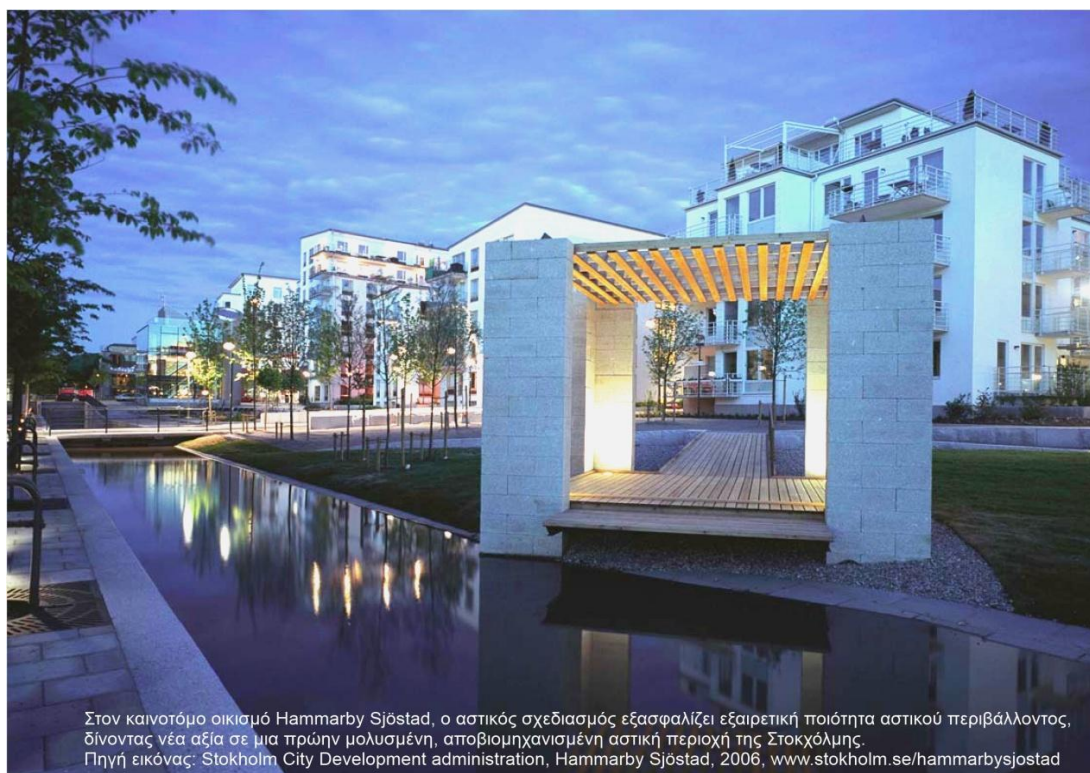
¹³¹⁸ Σαμαρτζής Ν., «Προσχέδιο Νόμου Ακαδημίας Τεχνών».

¹³¹⁹ Λεβέντης Θ., Ερώτηση βουλευτή προς τους Υπουργούς Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού, 22-12-2008.

Δεκέλεια παρουσιάστηκε ως επέμβαση ευρύτερης αναβάθμισης των Αχαρνών, (β)ο προορισμός του ως οικισμού εργατικών κατοικιών, εμφανιζόταν να εγκαινιάζει μια νέα ποιότητα ζωής για τα στρώματα των χαμηλόμισθων εργαζόμενων, (γ)ο χαρακτήρας της κατασκευής του επαγγελοτάτη την αποφασιστική και ολοκληρωμένη ενσωμάτωση των προσεγγίσεων της αειφορίας στο νέο αθηναϊκό σχεδιασμό, ενώ (δ)η δημιουργία μιας επιχειρηματικής ζώνης και η μετεγκατάσταση υπηρεσιών επιτελικής διοίκησης από το κέντρο της Πρωτεύουσας, τόνιζαν τη σημασία του έργου για την αποκέντρωση και την ανάπτυξη της βορειοδυτικής περιφέρειας της Πρωτεύουσας.

Όμως, όπως έχει ήδη εξηγηθεί, τόσο η ιδέα, όσο και η εφαρμογή αυτού του φιλόδοξου, σύνθετου πολεοδομικού εγχειρήματος συναρμολόγησαν μια ολοκληρωτική αποτυχία σχεδιασμού και εφαρμογής μιας μείζονος πολεοδομικής επέμβασης στη δυτική πλευρά του πολεοδομικού συγκροτήματος της Πρωτεύουσας που συνδύαζε χρήσεις κατοικίας, κατανάλωσης, επιτελικής διοίκησης, ανάπτυξη ακινήτων κ.ά. Η υλοποίηση του έργου αποτελούσε μια χαμηλού κόστους εκδοχή των σχεδιασμών, απογυμνωμένη από κάθε καινοτομία, ενώ η απομακρυσμένη και χωρίς καλή συγκοινωνία χωροθέτηση, είχε ως συνέπεια τη ματαίωση μετεγκατάστασης των υπηρεσιών επιτελικής διοίκησης (υπ. Εργασίας, ΙΓΜΕ), λόγω αντιδράσεων των υπαλλήλων, καθώς και την έλλειψη ενδιαφέροντος για ιδιωτικές επενδύσεις (Διεθνής Ζώνη).

Διεθνής εμπειρία:

Στον καινοτόμο οικισμό Hammarby Sjöstad, ο αστικός σχεδιασμός εξασφαλίζει εξαιρετική ποιότητα αστικού περιβάλλοντος, δίνοντας νέα αξία σε μια πρώην μολυσμένη, αποβιομηχανισμένη αστική περιοχή της Στοκχόλμης.
Πηγή εικόνας: Stockholm City Development administration, Hammarby Sjöstad, 2006, www.stokholm.se/hammarbysjostad

E-31. Στοκχόλμη, Hammarby Sjöstad.

Όπως φάνηκε από την ανάλυση της σχετικής δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας, ο αστικός σχεδιασμός αποτέλεσε παντού εργαλείο προσαρμογής και ανασυγκρότησης των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή. Τα προγράμματα προαστιακών οικιστικών συγκροτημάτων και δορυφορικών νέων πόλεων εγκαταλείπονταν από τη δεκαετία

του 1970, καθώς ο σχεδιασμός επικεντρωνόταν σε επιχειρήσεις ανάκτησης αποβιομηχανισμένων ζωνών και εγκαταστάσεων και σε επεμβάσεις αναβάθμισης-ανασχεδιασμού και ανάπτυξης υποβαθμισμένων αστικών περιοχών, δίνοντας έμφαση στην ενίσχυση της κατοικίας με προγράμματα πολλών διαφορετικών μορφών (δες και κεφ.2, 2.6.Σύνοψη της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας) που έχουν ήδη παρουσιασθεί, μεταξύ των οποίων η δημιουργία της υποδειγματικής στα πεδία, τόσο των ποιοτικών προτύπων ζωής όσο και του βιώσιμου σχεδιασμού, νέας γειτονιάς της Στοκχόλμης Hammarby Sjöstad¹³²⁰.

Έτσι, η συγκυρία των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, δεν φάνηκε να προσφέρει ευκαιρίες αναβάθμισης, ανασυγκρότησης και ανάπτυξης στη δυτική πλευρά του αθηναϊκού Λεκανοπεδίου, αφού οι επιλογές του σχεδιασμού επικεντρώθηκαν στα ανατολικά, ενώ η χωροθέτηση, ο προγραμματισμός και υλοποίηση των ελάχιστων έργων στα δυτικά (Ολυμπιακά γυμναστήρια Νίκαιας, Άνω Λιοσίων, Περιστερίου και Ολυμπιακό χωριό) δεν οδηγούσαν σε προοπτικές κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και περιβαλλοντικής αναβάθμισης.

6.4.4.Επεμβάσεις και έργα ανάπτυξης

Επεμβάσεις ανάπτυξης και πολιτιστικών εγκαταστάσεων (Ανατολικά, Δυτικά, Όρια, Λεκανοπέδιο)

Π-17. Χωροταξία επεμβάσεων ανάπτυξης και πολιτιστικών εγκαταστάσεων:

ΕΡΓΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ
EAXA	Ανατολικό Ιστορικό Κέντρο
Ανάπλαση παραλίας Φαληρικού Δέλτα-Νοτίων προαστίων	Ανατολικά
Ενοποίηση πρασίνου (δεν υλοποιήθηκε)	Λεκανοπέδιο
Ανάπλαση παραλίας Νέου Φαλήρου (δεν υλοποιήθηκε)	Όριο
Διάσπαρτες διαμορφώσεις δημόσιων χώρων-πεζοδρόμια, πλατείες	Λεκανοπέδιο
Ανακαινίσεις όψεων κτιρίων στην περιοχή ΔΑ, Αποκατάσταση κτιρίων ΥΠΠΟ, καθαίρεση διαφημιστικών πινακίδων	Λεκανοπέδιο
Αναβάθμιση οδού Πειραιώς (υλοποιήθηκε εν μέρει)	Δυτικό Ιστορικό Κέντρο -Όριο
Ανάπλαση-ανάπτυξη βιομηχανικής ζώνης Δραπετσώνας (δεν υλοποιήθηκε)	Δυτικά
Ανάπλαση Ελαιώνα (δεν υλοποιήθηκε)	Δυτικά Ελαιώνας
Ανάπλαση-πεζοδρόμηση Ιεράς οδού (δεν υλοποιήθηκε)	Δυτικό ιστορικό κέντρο
Ανάπλαση περιοχής Δημόσιου Σήματος (δεν υλοποιήθηκε)	Δυτικό ιστορικό κέντρο
Πάρκο Πύργου Βασιλίσσης (Α.Τρίτσης) (υλοποιήθηκε εν μέρει)	Δυτικά

Π-18. Δαπάνες επεμβάσεων και έργων ανάπτυξης, ανά περιοχή:

Περιοχή	Δαπάνη	%
Σύνολο ανατολικών περιοχών	68.465.200 €	93,0%
Δυτικά προάστια	5.518.000 €	7,0%
Σύνολο	73.983.200 €	100 %

¹³²⁰ Stockholm City Development Administration, «Hammarby Sjöstad 2006», World Clean Energy Awards, «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad».

Γ-12. Δαπάνες επεμβάσεων - έργων ανάπλασης (ΕΑΧΑ κτλ)

(Περιλαμβάνει έργα ΕΑΧΑ, διαμορφώσεις πλατειών, αρχαιολογικών χώρων, αποκατάσταση κτιρίων ΥΠΠΟ, καθαίρεση διαφημιστικών πινακίδων. Δεν περιλαμβάνει δαπάνες ανακαίνισης προσόψεων στο Δ.Α.).

Πηγή αριθμητικών στοιχείων: (α)Γοσποδίνη Α. Μπεριάτος Η., «Η «κυριαρχία» της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα «διεθνο-τοπικοποιημένα» αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004».

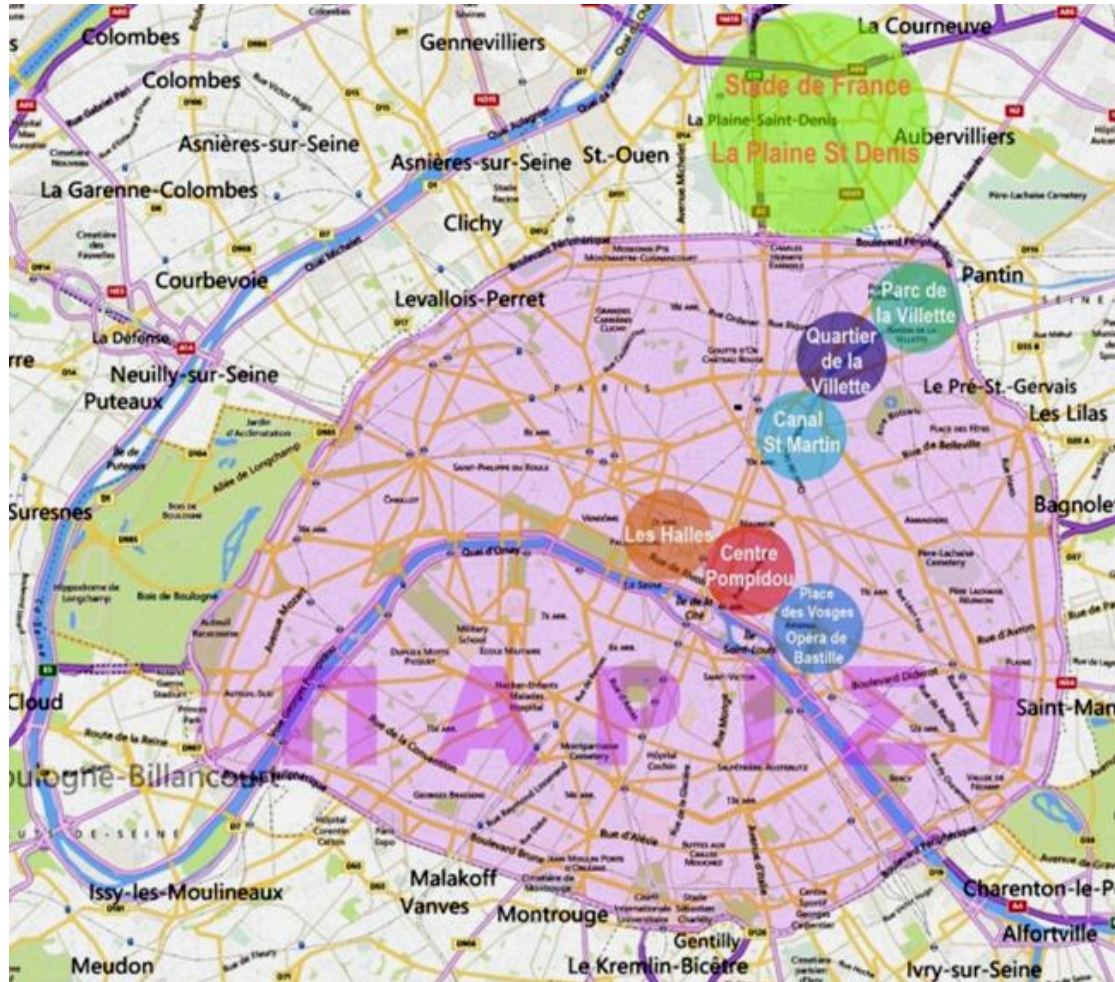
6.4.4.1.Αναπλάσεις στις περικεντρικές περιοχές και τα προάστια

Η επικέντρωση των επεμβάσεων ανάπλασης στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου υπήρξε σχεδόν ολοκληρωτική, καθώς όλα τα προγράμματα ανάπλασης υποβαθμισμένων ζωνών που είχαν εξαγγελθεί για τη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, εγκαταλείφθηκαν:

- Καμιά εκδοχή ανάπλασης του Ελαιώνα δεν υλοποιήθηκε.
- Η αναβάθμιση του παραλιακού μετώπου περιορίστηκε στα πλεονεκτικά νοτιοανατολικά παράλια του Σαρωνικού, τα οποία σε αντίθεση με τα βαριά υποβαθμισμένα δυτικά παράλια, είχαν προστατευθεί ήδη από τη δεκαετία του 1950, με διαμορφώσεις ακτών, εγκαταστάσεις κολύμβησης και αθλητισμού, συγκοινωνιακές υποδομές, προστασία του κοινωφελούς χαρακτήρα τους κτλ. Τα προγράμματα για την παραλία Νέου Φαλήρου, την αποβιομηχανισμένη ζώνη της Δραπετσώνας παρέμεινα απραγματοποίητα.
- Η ανάπλαση της οδού Πειραιώς, όπως επίσης έχει ήδη αναφερθεί, περιοριζόταν στις παρυφές του δυτικού Ιστορικού Κέντρου με επεμβάσεις και έργα εξωραϊσμού που είχαν προσωρινή μόνο θετική επιρροή στην περιοχή. Στο υπόλοιπο ~80% του μήκους της οδού Πειραιώς, όπου μια αποφασιστική αναβάθμιση θα ασκούσε ευνοϊκή επιρροή σε όλες τις υποβαθμισμένες ζώνες που διασχίζει, έγιναν μόνον σημειακές επεμβάσεις με ελάχιστη επιρροή.
- Στα δυτικά προάστια, το «πάρκο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης Α.Τρίτσης» (Πύργου Βασιλίσσης), έργο που είχε χρηματοδοτηθεί από τα ευρωπαϊκά πιλοτικά αστικά προγράμματα (*Urban Pilot Projects*), παρέμεινε στο περιθώριο του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, ημιτελές και υποχρηματοδοτούμενο.
- Το πάρκο Α.Παπανδρέου (Σελεπίτσαρι) στη Νίκαια, που εντάχθηκε στο νέο σχεδιασμό, δεν φάνηκε κερδισμένο, αφού μεγάλο -και το πλέον προσβάσιμο- τμήμα του καταλήφθηκε από το νέο Ολυμπιακό γυμναστήριο.

Διεθνής εμπειρία:

Το παράδειγμα της γαλλικής πρωτεύουσας αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη περίπτωση μιας σταθερής συνεπούς, μακροχρόνιας διακομματικής πολιτικής που τα τελευταία σαράντα χρόνια εστιάζει το σχεδιασμό στο βορειοανατολικό, υποβαθμισμένο και αποβιομηχανισμένο τομέα της μητροπολιτικής περιφέρειας (τα προγράμματα που αναφέρονται στον ακόλουθο χάρτη, έχουν ήδη παρουσιασθεί και σχολιασθεί σε προηγούμενα τμήματα του κειμένου).

Χ-27. Αστικός σχεδιασμός στο Παρίσι την τελευταία τεσσαρακονταετία.

6.4.4.2. Αναπλάσεις στο Ιστορικό Κέντρο

Τα μέτρα αστικής ανάπλασης που εφαρμόστηκαν στο Ιστορικό Κέντρο (ΕΑΧΑ, πεζοδρομήσεις Εμπορικού Τριγώνου, χαρακτηρισμοί διατηρητέων κτισμάτων, θεσμοθέτηση χρήσεων γης, πεζοδρομήσεις και ανασχεδιασμός πλατειών Ομονοίας, Κουμουνδούρου, Μοναστηρακίου, δεξ και κεφ.4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990 και κεφ.5, 5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών), ευνόησαν τα εγγενή μεταβιομηχανικά πλεονεκτήματα κάθε γειτονιάς, γεγονός που οδήγησε σε αναβάθμιση στα ανατολικά και υποβάθμιση στα δυτικά, εντείνοντας τη μεταξύ τους χωρική και κοινωνική πόλωση.

- Οι πλεονεκτικές οικιστικές ζώνες στα ανατολικά (Πλάκα, Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Θησείο, Μετς, δεξ κεφ. 4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990 και κεφ.5, 5.1.1.Α.Χρήσεις γης και περιβαλλοντική ποιότητα,

5.1.2.2.1.Β.Επανεποικισμός και πόλωση του Ιστορικού Κέντρου, 5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών), όπου προστατεύθηκε αποτελεσματικά η ιστορική αρχιτεκτονική και η οικιστική χρήση, μετατράπηκαν σε θύλακες κατοικίας ευπόρων, με περιορισμένη ανάπτυξη δραστηριοτήτων κατανάλωσης και αναψυχής, ενώ ορισμένες (Πλάκα, Ακρόπολη, εν μέρει Θησείο) ωφελήθηκαν άμεσα από τη γειτνίαση με τη ζώνη πεζοδρομήσεων ΕΑΧΑ. Τα εντυπωσιακότερα και δαπανηρότερα προγράμματα ανάπτυξης του Ιστορικού Κέντρου, δηλ. η πεζοδρόμηση του εμπορικού τμήματος οδού Ερμού και η ΕΑΧΑ, χωροθετήθηκαν στην ανατολική πλευρά του, στους δύο ακριβότερους δρόμους της Αθήνας. Το πρόγραμμα ΕΑΧΑ, στη ρητορική του πολιτικού συστήματος εμφανιζόταν κατά τη δεκαετία του 1990, κυρίως ως επέμβαση αναβάθμισης του δυτικού Ιστορικού Κέντρου στις πιο υποβαθμισμένες συνοικίες όπως η Ακαδημία Πλάτωνος, ο Κολωνός, ο Κεραμεικός, ο Ψυρρής, το Μεταξουργείο, το Γκαζοχώρι και η Ιερά Οδός¹³²¹ (δες κεφ.5, 5.2.6.5.Η ρητορική της νομιμοποίησης). Μέχρι το 1998 στο πρόγραμμα ΕΑΧΑ του ΥΠΕΧΩΔΕ, προβλεπόταν η πεζοδρόμηση της Ιεράς οδού, μέχρι το ύψος του Γεωπονικού πανεπιστημίου, με πρόβλεψη δαπάνης 5.870.000 € και ανάπτυξη της περιοχής Δημόσιου Σήματος, οι οποίες έκτοτε εγκαταλείφθηκαν σιωπηρά¹³²². Η ΕΑΧΑ κατέληγε έτσι να μετασχηματισθεί σε επέμβαση ανάδειξης της πλεονεκτικότερης ζώνης του ανατολικού Ιστορικού Κέντρου. Συνεπώς, τα πλεονεκτήματα στις ιστορικές της γειτονίες της ανατολικής πλευράς (Ακρόπολη, Φιλοπάππου, Μετς, Θησείο, ποιότητα και μοναδικότητα αστικών τοπίων, ελκυστικότητα για κατοικία), ενισχύονταν με το πρόγραμμα ΕΑΧΑ και δευτερευόντως με μέτρα χρήσεων γης και προστασίας ιστορικών κτιρίων.

- Στο Εμπορικό Τρίγωνο και τις υποβαθμισμένες δυτικές γειτονίες του Ιστορικού Κέντρου (Ψυρρή, Γκάζι, Κεραμεικός, Μεταξουργείο), δεν υπήρξαν μέτρα αντιμετώπισης της ολοκληρωτικής σχεδόν απουσίας ελεύθερων χώρων, πράσινου, κοινωνικού εξοπλισμού που απωθούσαν τις οικιστικές χρήσεις, ούτε προστασία και ενίσχυση της κατοικίας, δηλ. συγκράτησης και προσέλκυσης κατοίκων, μεταξύ όσων διαθέτουν ένα φάσμα σχετικών επιλογών: οι διατάξεις για την υποχρεωτική χρήση κατοικίας στους ορόφους υπήρξαν προσχηματικές, ενώ στις δυτικές γειτονίες, η απομάκρυνση οχλουσών χρήσεων αναφερόταν αποκλειστικά σε βιοτεχνικές δραστηριότητες (συνεργεία αυτοκινήτων, πρατήρια βενζίνης, μηχανουργεία, βιοτεχνίες κτλ), έτσι ώστε διευκολυνόταν η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη υπηρεσιών κατανάλωσης και διασκέδασης και η απομάκρυνση κατοίκων και βιοτεχνών (δες κεφ.4, 4.7.7.Εφαρμογή του σχεδιασμού: 1981-1990 και κεφ.5, 5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών). Ο ανασχεδιασμός των πλατειών Ομονοίας και Κουμουνδούρου, οι πεζοδρομήσεις, οι χαρακτηρισμοί διατηρητέων κτισμάτων, οι εξωραϊσμοί όψεων, ενίσχυαν τα εγγενή πλεονεκτήματα στις γειτονίες αυτές (ελκυστικότητα για κατανάλωση και διασκέδαση, κακόφημες χρήσεις) με συνέπειες (α)στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο να ενθαρρύνεται η ανάπτυξη ανάλογων χρήσεων που απομάκρυναν βιοτέχνες και κατοίκους,

¹³²¹ ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΟΡΣΑ, *Απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων Αθήνας*, σ.2,10

¹³²² Τζαναβάρα Χ., «Σε εφτά μήνες έτοιμη η Ερμού», *Ελευθεροτυπία*, 11-4-1997, σ.21, Βατόπουλος Ν., «Αλλάζουν πρόσωπο 4 πλατείες της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 9-8-1998, σ.26

εξέλιξη που μετέτρεπε τις γειτονιές του σε ζώνες χαμηλών και περιθωριακών εισοδηματικών κατηγοριών, ενώ (β)το Εμπορικό Τρίγωνο να παραμένει μονολειτουργική ζώνη κατανάλωσης, χωρίς κατοίκους και συναφείς δραστηριότητες.

Διεθνής εμπειρία:

- Η ανασυγκρότηση-ανάπλαση της παλιάς πόλης της Βαρκελώνης (Ciutat Vella, 87.000 κάτοικοι) που έχει ήδη σχολιασθεί, βασίσθηκε σε έξι δράσεις για την πολεοδομία, την κατοικία, την κινητικότητα, την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αναζωογόνηση και την ασφάλεια των πολιτών¹³²³. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση του προγράμματος, έγινε από μια κοινοπραξία (PROCIVESA) μεταξύ του δήμου (51%), της τοπικής κυβέρνησης, ομάδων κατοίκων της περιοχής, τοπικών καταστηματάρχων, ιδιωτών επενδυτών κ.ά. με αφετηρία το υφιστάμενο τοπικό σχέδιο αναμόρφωσης (PERI) που είχε διαμορφωθεί από την τοπική κοινωνία την προηγούμενη δεκαετία. Το πρόγραμμα έχει θεωρηθεί επιτυχές, αφού ενίσχυσε κοινωνικο-οικονομικά την παλιά πόλη: ο πληθυσμός και οι οικονομικές δραστηριότητες αυξήθηκαν σημαντικά, αν και παρατηρήθηκαν τάσεις επανεποικισμού (gentrification) από ανώτερα εισοδηματικά στρώματα, που ώθησαν σε άνοδο τις τιμές των ακινήτων.
- Ανάλογη μεθοδολογία διαμόρφωσης του σχεδιασμού και μέτρα αντιστοιχούσαν και στο πρόγραμμα ανάπλασης του ιστορικού κέντρου του Cork (Ιρλανδία). Εκεί με το σκεπτικό ότι *οι κεντρικές εμπορικές λειτουργίες, χαρακτηρίζονται από τέτοια επεκτατικότητα, ώστε ιδιαίτερα σε περιορισμένους χώρους όπως τα κέντρα, οδηγούν σε μια αυθόρμητη μονολειτουργικότητα, που έχει πολύ δυσμενέστερες συνέπειες από την θεσμική, καθώς είναι ανεξέλεγκτη από κάθε συλλογικότητα*, η υποστήριξη της ποικιλίας των χρήσεων, επιδιώχθηκε με την οριοθέτηση ζωνών γραφείων και καταστημάτων, επιτρέποντας παράλληλα την ανάπτυξη της κατοικίας και της χειροτεχνικής ή ελαφράς βιοτεχνικής παραγωγής. Στο πρόγραμμα ανάπλασης του ιστορικού κέντρου του Cork εφαρμόσθηκε επίσης με επιτυχία το ευρωπαϊκό πρόγραμμα *Living Over The Business* (Urban Pilot Project), μετατροπής των κενών, χωρίς ζήτηση ορόφων εμπορικών κτιρίων σε κατοικίες, όπου προσελκύονται οι ιδιοκτήτες και οι απασχολούμενοι στις επιχειρήσεις των ισογείων¹³²⁴.

6.5.Συμπεράσματα

6.5.1.Τα αίτια του σχεδιασμού

Έναυσμα για τη διαμόρφωση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, υπήρξε η φιλοδοξία κατάκτησης μιας ηγετικής θέσης της χώρας στα Βαλκάνια που προερχόταν από μια σπάνια συγκυρία εξωστρεφούς ομόνοιας του πολιτικού συστήματος, του επιχειρηματικού κόσμου και της κοινωνίας, έναντι των κοσμοϊστορικών αλλαγών στην Ευρώπη των αρχών της δεκαετίας του 1990 (δες κεφ.5, 5.2.2.*Εθνική συναίνεση και εθνική στρατηγική*). Η φιλοδοξία αυτή εκδηλώθηκε κυρίως με την υιοθέτηση μιας στρατηγικής μετασχηματισμού της Πρωτεύουσας σε περιφερειακή παγκόσμια μητρόπολη, με ζωτικό χώρο τη νοτιοανατολική Ευρώπη (δες κεφ.5, 5.2.3.*Η μεταβιομηχανική εθνική*

¹³²³ χ.υ., «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium».

¹³²⁴ Cork City, «Development Plan Review 1998, Partnership in progress», σ.53,58

στρατηγική και η Πρωτεύουσα). Η στρατηγική του σχεδιασμού για την Πρωτεύουσα, ήταν συνεπώς μια εθνική στρατηγική που συμπυκνώθηκε χωρικά στο αθηναϊκό Λεκανοπέδιο.

6.5.2. Το περιεχόμενο του σχεδιασμού

Το περιεχόμενό του σχεδιασμού, συναρμολογήθηκε από τρεις ομάδες έργων:

- Τα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών που –εκτός από το τραμ- προέρχονταν από παλαιότερους προγραμματισμούς, ενώ η υλοποίησή τους είχε αρχίσει την περίοδο 1992-1996 (μετρό, Αττική οδός, αεροδρόμιο Σπάτων).
- Το πρόγραμμα αναβάθμισης του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, με πυρήνα την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων (ΕΑΧΑ).
- Τις αθλητικές εγκαταστάσεις και συνοδευτικά έργα για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων του 2004.

Η ανάληψη της διοργάνωσης των ΟΑ2004, οδήγησε στην συνένωση όλων των προηγούμενων ομάδων έργων που συνέθεσαν το πρόγραμμα προετοιμασίας των Αγώνων. Έτσι, το περιεχόμενό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού ταυτίστηκε με τη διαδικασία προετοιμασίας της διοργάνωσης των Αγώνων, στην οποία προσαρμόστηκαν και ενσωματώθηκαν όλα τα προγράμματα, οι επεμβάσεις και τα έργα του (δες κεφ.5, 5.2.4. *Ιδεολογική βάση του νέου σχεδιασμού*).

6.5.3. Τα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού

6.5.3.1. Ως κύριο χαρακτηριστικό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εντοπίζεται η επικέντρωσή του στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης (υψηλό σχεδιαστικό επίπεδο των κατασκευών και διαμορφώσεων, διενέργεια σημαντικού αριθμού αρχιτεκτονικών διαγωνισμών, παρουσία αρκετών έργων διάσημων διεθνώς αρχιτεκτόνων, ιδιωτικές κατασκευές «υψηλής» και «επώνυμης» διεθνώς αρχιτεκτονικής) και αφορούσε ουσιαστικά στο σύνολο των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του.

Έτσι ο σχεδιασμός συναρμολογούσε μια νέα εικόνα για την Πρωτεύουσα, η οποία εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου.

6.5.3.2. Επιπλέον, σε ολόκληρο το φάσμα των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού, κυριάρχησαν η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς της Αθήνας, κυρίως με το πρόγραμμα ΕΑΧΑ και ο μορφολογικά καινοτόμος (*hightech*) σχεδιασμός που χαρακτήριζε την πλειονότητα των εγκαταστάσεων (αθλητισμού, μεταφορικών υποδομών κ.ά.).

Όπως έχει ήδη εξηγηθεί, το μεγάλο βάρος του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού στην εικονογραφία και την εικόνα της πόλης, καθοδήγησαν προσεγγίσεις για την κρίσιμη σημασία της μορφολογίας του (*ανταγωνιστικός σχεδιασμός*) και των διαφορετικών μορφολογικών εκδοχών του (*αρχιτεκτονική κληρονομιά, καινοτόμος σχεδιασμός*) στη διεθνή ανταγωνιστικότητα των πόλεων, σε συνδυασμό με το δίπολο της ιστορικής εθνικής στρατηγικής των φάσεων εξωστρέφειας της χώρας (κλασική κληρονομιά, νεωτερική πρόοδος) που στο παρελθόν, είχε αποτελέσει επανειλημμένα υπόδειγμα για τη διαμόρφωση μιας ελκυστικής εικόνας της Αθήνας, έναντι του Παγκόσμιου.

Συγχρόνως, η ρητορική (α)για τη δικαιωματική συμμετοχή της χώρας στα διεθνή δίκτυα των ανεπτυγμένων χωρών του κόσμου, λόγω της οικουμενικής πολιτιστικής προσφοράς της κλασικής της κληρονομιάς, (β)για τη φιλοδοξία να αποδειχθεί διεθνώς ότι η σύγχρονη Ελλάδα είναι αντάξια της κληρονομιάς αυτής και (γ)για την κοινωνική διάσταση του σχεδιασμού, συνιστούσε και μια τακτική που αποσκοπούσε στην δημιουργία συνθηκών εσωτερικής συναίνεσης και υποστήριξης.

Η έμφαση του σχεδιασμού στην αστική εικονογραφία, σε συνδυασμό με τις ιδέες καθοδήγησής της, αναδεικνύει έτσι την επιδίωξη δημιουργίας μιας αστικής εικόνας και μιας μητροπολιτικής ταυτότητας που θα ενίσχυε τη φήμη και το κύρος της Αθήνας διεθνώς, εξασφαλίζοντας συγχρόνως συνθήκες κοινωνικής αποδοχής και νομιμοποίησης του σχεδιασμού σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

6.5.3.3. Σύμφωνα με τη ρητορική τους, οι συντελεστές διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εμφανίζονταν να αντλούν τις εμπνεύσεις τους, αποκλειστικά από ανάλογες εμπειρίες της δυτικής Ευρώπης. Από την ανάλυση μιας ποικιλίας αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων της τελευταίας, (δες κεφ.2, 2.6.Σύνοψη της δυτικοευρωπαϊκής εμπειρίας) προκύπτει ότι η έμφαση στην εικόνα, μεσ' από την ανάδειξη της ιστορικής κληρονομιάς των πόλεων και την κυριαρχία της μορφολογίας *hightech*, αποτελεί επίσης το πλέον ευδιάκριτο στοιχείο του σχετικού υποδείγματος. Το στοιχείο αυτό όμως, αξιοποιήθηκε σχεδόν παντού σε συνδυασμό με μεθόδους, μέτρα και έργα που αποσκοπούσαν στη διαμόρφωση συνθηκών βιώσιμης ελκυστικότητας για κατοίκους, εργαζόμενους, επενδυτές και επισκέπτες, με ορθολογικό τρόπο και καινοτόμες μεθόδους, με προτεραιότητα στις αστικές ζώνες που υποβάθμιζαν και αδρανοποιούσαν οι χωρικοί και κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί, τους οποίους προκαλούσε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποιούμενη οικονομία. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, η μεταβιομηχανική δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία στον αστικό σχεδιασμό, τείνει να συγκλίνει σε πρότυπο με ενιαίες βασικές αρχές που αντιστοιχούν σε αυτές των κοινωνικών προσεγγίσεων.

6.5.3.4. Η ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού φώτιζε όμως συγχρόνως τη μονομέρεια της επικέντρωσής τους στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης:

- Αν και εμφανίζονταν να αντλούν ενθουσιωδώς τις εμπνεύσεις τους από την ποικιλία των επιτυχημένων παραδειγμάτων της σχετικής ευρωπαϊκής εμπειρίας, φάνηκαν να διακρίνουν στα ευρωπαϊκά παραδείγματα, μόνο την εικονογραφική τους αξία για τον αστικό χώρο και αντιστοίχως, να ταυτίζουν την καινοτομία στο σχεδιασμό αποκλειστικά με τη μορφολογική της εκδοχή, δηλ. το ρυθμό *hightech* (δες κεφ.5, 5.2.6.3.Σχεδιασμός και εικόνα της Πρωτεύουσας).
- Η φιλοδοξία, αλλά γενικόλογη, ασαφής και αντιφατική ρητορική τους, με εμφανώς νομιμοποιητικό χαρακτήρα, χαρακτηριζόταν από την ολοκληρωτική απουσία ιδεών για την αντιμετώπιση των αναπτυξιακών, χωροκοινωνικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου (δες κεφ.5, 5.2.7.Συμπεράσματα).

6.5.3.5. Αντιστοίχως, η ανάλυσή του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, εκτός από το μεγάλο βάρος του στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της

πόλης, εντοπίζει χαρακτηριστικά που απομακρύνουν το αθηναϊκό παράδειγμα από τον κανόνα των ευρωπαϊκών εμπειριών: (α)τη συστηματική εξαπλούστευση των διαδικασιών διαμόρφωσης και εφαρμογής του σχεδιασμού και (β)την ετεροβαρή χωροθέτηση της μεγάλης πλειονότητάς των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του, στο πλεονεκτικό, ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου.

Τα προηγούμενα χαρακτηριστικά είναι κατανοητά υπό το φως της διαπίστωσης ότι η στρατηγική που επελέγη για την Αθήνα, καθώς ιδίως θεμελιωνόταν στην ανέκκλητη δέσμευση της χώρας έναντι της υψηλίου να διοργανώσει τους ΟΑ2004 -η οποία λειτουργούσε ως εθελοντικός μοχλός πίεσης, με στόχο την επιτυχή και έγκαιρη ολοκλήρωση του σχεδιασμού- δεν άφηνε στο πρόγραμμά του περιθώρια για άλλες διαστάσεις πλην των λειτουργικών αναγκών της διοργάνωσης των Αγώνων και της αστικής εικονογραφίας, γεγονός που επιβεβαιώνεται απολύτως στην παρούσα ανάλυση της φάσης υλοποίησής του:

- Για να ολοκληρωθεί εγκαίρως ο σχεδιασμός, εφαρμόσθηκε μια τακτική συστηματικής εξαπλούστευσης των χαρακτηριστικών διαμόρφωσης και υλοποίησής του, η οποία του στερούσε κάθε είδους αναπτυξιακό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό περιεχόμενο. Εξάλλου, ακόμη κι αν υπήρχε βούληση ένταξης στο νέο σχεδιασμό, ρεαλιστικών προγραμμάτων για την ανάπτυξη, την ποιότητα ζωής, το περιβάλλον κοκ τέτοια δυνατότητα υπό τις συνθήκες πίεσης για την ολοκλήρωση του προγράμματός του, εμφανιζόταν ανέφικτη. Αφ' ενός, η κατάρτιση τέτοιων προγραμμάτων θα απαιτούσε μακροχρόνια, συστηματική προεργασία, π.χ. το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της Βαρκελώνης (ΟΑ1992) προετοιμαζόταν συστηματικά επί μια δεκαπενταετία· χρόνος όμως δεν υπήρχε ενώ, το υφιστάμενο μελετητικό απόθεμα -με την εξαίρεση του σχεδιασμού ορισμένων υποδομών- δεν ήταν αξιοποιήσιμο: έχει ήδη φανεί ότι τα προγράμματα του δημόσιου αθηναϊκού σχεδιασμού των προηγούμενων δεκαετιών (ΡΣΑ, ΓΠΣ, τοπικές πολεοδομικές μελέτες κ.ά.) υπήρξαν ασαφή, γενικόλογα, παρωχημένα, χωρίς αναπτυξιακούς στόχους, ενίοτε ανεδαφικά και ανεφάρμοστα (δες κεφ.4, 4.7.6.Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980, κεφ.5, 5.2.5.1.Σχεδιασμός, διοίκηση και αυτοδιοίκηση, 5.2.5.2.Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών).
- Για να επιτευχθεί με ταχύτητα η βέλτιστη εικόνα για την Πρωτεύουσα και η βέλτιστη απόδοση του σχεδιασμού, η μεγάλη πλειονότητά των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του, κατευθυνόταν στις ανατολικές περιοχές του Λεκανοπεδίου, οι οποίες διέθεταν το καλύτερο περιβάλλον και τις πλεονεκτικότερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, έτσι ώστε παραμελήθηκαν οι μειονεκτικές, δυτικές περιοχές που είχαν τη μεγαλύτερη ανάγκη του, για να αναβαθμισθούν και να αναπτυχθούν. Επιπλέον, η κατεύθυνση του σχεδιασμού στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου, επηρεαζόταν πάγια από τους παράγοντες που συντηρούσαν την υπεροχή της: (α)την τακτική του πολιτικού συστήματος να ενισχύει με το σχεδιασμό την αστική επέκταση στα ανατολικά, εξασφαλίζοντας ανάπτυξη και πολιτικά κέρδη και (β)την αποτελεσματική επιρροή των εύπορων κατοίκων των ανατολικών προαστίων στο πολιτικό σύστημα και τη διοίκηση, ώστε να συγκεντρώνονται οι θετικές υποδομές, οι εξοπλισμοί κτλ στις περιοχές τους.

- Για να αποκτήσει ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός μια εντυπωσιακή παρουσία στο μειονεκτικό, δυτικό Λεκανοπέδιο, ώστε να νομιμοποιείται έναντι της τοπικής κοινωνίας, χωροθετήθηκαν στα δυτικά προάστια, ορισμένες –ελάχιστες- ολυμπιακές εγκαταστάσεις, με ανορθολογικά κριτήρια και αμιγώς εικονογραφικό χαρακτήρα: εκτός από το γεγονός της αδυναμίας ορθολογικής αξιοποίησής τους μετά τους Αγώνες, η κατασκευή κάποιων εγκαταστάσεων (Νίκαια, Ά.Λιόσια) κρίθηκε πρωτοφανής και περιττή, αφού αφορούσαν αθλήματα (άρση βαρών, πάλη) για τα οποία διεθνώς, δεν προβλέπονται ειδικά κτίρια.

Ο γενικευμένος χαρακτήρας των δύο προηγούμενων χαρακτηριστικών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, της τακτικής εξαπλούστευσης των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του και της χωροθέτησης της πλειονότητάς τους στις πλεονεκτικές, ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου τεκμηριώνεται από τα ακόλουθα επί μέρους συμπεράσματα:

6.5.3.6.Για την τακτική εξαπλούστευσης των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού:

6.5.3.6.1.Έλλειμμα των λειτουργικών χαρακτηριστικών του, ενίοτε σε τέτοιο βαθμό, ώστε το αποτέλεσμα να είναι ο σοβαρός περιορισμός ή η εξουδετέρωση κάθε χρησιμότητας ή αξίας τους για το κοινωνικό σύνολο, με συνέπεια την αναίτια σπατάλη δημόσιου χρήματος και την αποτυχία κάλυψης των σχετικών αναγκών του ουσιαστικού προορισμού τους.

6.5.3.6.2.Προτίμηση νέων κατασκευών σε αδόμητη, δημόσια γη, περιαστικές εκτάσεις, χώρους πρασίνου και αποφυγή ανάκτησης και επανάχρησης αποβιομηχανισμένου, αδρανοποιημένου ή υποχρησιμοποιούμενου κτιριακού δυναμικού, αδρανών εκτάσεων κοκ. Η τακτική αυτή οδηγούσε (α)σε απώλεια της ευκαιρίας να συμβάλει ο σχεδιασμός στη βελτίωση της βιωσιμότητας και ποιότητας του αθηναϊκού αστικού περιβάλλοντος και (β)σε μείωση αδόμητων και ελεύθερων χώρων και πραγματική επιδείνωση της βιωσιμότητας του αθηναϊκού πολεοδομικού συγκροτήματος.

6.5.3.6.3.Επιλογή μόνιμων, άκαμπτων πολυτελών κατασκευών και αποκλεισμός ευέλικτων, ιδίως λυόμενων και μεταβλητών εγκαταστάσεων, στο πλαίσιο της επίσημης ρητορικής για την απόδοσή τους σε κοινωνική χρήση, με τη μορφή και τις αρχικές λειτουργίες τους, με συνέπεια τη ελαχιστοποίηση ευελιξίας της μεταολυμπιακής διαχείρισης γης και εγκαταστάσεων και των επιλογών αναπτυξιακής και κοινωνικής αξιοποίησής τους.

6.5.3.6.4.Αποφυγή σύνθετων, ευέλικτων μεθόδων συνεργασίας με τον επιχειρηματικό κόσμο, για την υλοποίηση, διαχείριση και αξιοποίηση, ιδίως των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, οι οποίες σχεδόν στο σύνολό τους κατασκευάστηκαν ως συμβατικά δημόσια έργα που παρέμειναν σε δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση, στο πλαίσιο ομοίως, επίσημης ρητορικής για την απόδοσή τους σε κοινωνική χρήση. Όμως (α)τα εξειδικευμένα, άκαμπτα γυμναστήρια και στάδια, δεν αντιστοιχούσαν στις προτεραιότητες, ούτε στις διαχειριστικές δυνατότητες τοπικών κοινωνιών ή κεντρικής διοίκησης, ενώ (β)ιδιαιτέρα περιορισμένη υπήρξε η απόδοση των εγκαταστάσεων για κοινωνικές χρήσεις και η αξιοποίησή τους με άλλους τρόπους. Επιπλέον, αυτός ο τρόπος υλοποίησης του σχεδιασμού (ι)επέσυρε μεγάλες δημόσιες δαπάνες κατασκευής και συντήρησης που

άφηναν ακάλυπτες άλλες ανάγκες της κοινωνίας ενώ (ii)ο περιορισμός των επιχειρηματιών σε ρόλους αναδόχων μελέτης και κατασκευής των εγκαταστάσεων, οδηγούσε σε έλλειψη ενδιαφέροντός τους για την τύχη των έργων. Σχήματα αυτοχρηματοδότησης ή συγχρηματοδότησης, θα προσέφεραν δυνατότητες εξοικονόμησης δημόσιων πόρων, ορθολογικού, ευέλικτου, καινοτόμου σχεδιασμού των εγκαταστάσεων και αναπτυξιακής αξιοποίησής τους μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες.

6.5.3.6.5. Έλλειμμα ενημέρωσης και κοινωνικής διαβούλευσης και χρήση συνοπτικών, ανεπαρκών/εικονικών μελετών για την τεκμηρίωση σκοπιμότητας, πολεοδομικής ένταξης, περιβαλλοντικών επιπτώσεων των επεμβάσεων και έργων. Το προηγούμενο ζεύγος τακτικών που αποσκοπούσε στην ευελιξία λήψης αποφάσεων και στην πρόληψη απρόβλεπτων δεσμεύσεων έναντι της νομοθεσίας και της κοινωνίας και καθυστέρησεων στην υλοποίηση του σχεδιασμού, δεν οδηγούσε σε αποφυγή, εμπλοκών και κοινωνικών αντιδράσεων έναντι της πλειονότητας των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων (τοπικές διαμαρτυρίες, δυναμικές κινητοποιήσεις, δικαστικές διενέξεις κοκ), ενώ επέσυρε αστοχίες ένταξής τους στο περιβάλλον (κυκλοφορία, ρύπανση, πράσινο, ελεύθεροι χώροι κ.ά.), παρατυπίες και παρανομίες που προκαλούσαν δυσχέρειες στην αναπτυξιακή τους αξιοποίηση.

6.5.3.6.6. Παράλειψη εκπόνησης αξιόπιστου προγράμματος αξιοποίησης ολυμπιακών εγκαταστάσεων μετά το πέρας των Αγώνων που αντανάκλούσε αφ' ενός τα ελλείμματα ορθολογικών ιδεών και σχεδίων για το ρόλο των έργων στις ευρύτερες περιοχές χωροθέτησής τους και την ενσωμάτωσή τους στον αστικό ιστό. Αφ' ετέρου, μια τόσο εκτεταμένη και σύνθετη διαδικασία προγραμματισμού, εύλογα μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν ανέφικτη, υπό τους όρους της διαμόρφωσης και των χαρακτηριστικών του σχεδιασμού (συγκεντρωτικές διαδικασίες διαμόρφωσης, αναποτελεσματικότητα διοίκησης, σφάλματα χωροθέτησης, εξειδικευμένες κατασκευές, αδυναμία μετατόπισης, μετασχηματισμού, ανακύκλωσης εγκαταστάσεων, δημόσιο, άκαμπτο καθεστώς ιδιοκτησίας και διαχείρισής). Η αποτυχία προετοιμασίας του σχεδιασμού στο ζήτημα της μεταολυμπιακής αξιοποίησης των εγκαταστάσεων, αναδεικνυε το γεγονός ότι ο ορίζοντας του ενδιαφέροντος των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησής του, βρισκόταν στην άρτια προετοιμασία διοργάνωσης των Αγώνων, ενώ παραγνωριζόταν η ευρύτερη σημασία των έργων για την ανασυγκρότησή του Λεκανοπεδίου και την τοπική και εθνική ευημερία στο μεταβιομηχανικό κόσμο. Φάνηκε ότι τα ολυμπιακά έργα έγιναν αντιληπτά μόνο ως στοιχεία απαραίτητα για την επιτυχή διοργάνωση των ΟΑ2004 και την εικόνα της πόλης, ενώ δεν είχαν ενταχθεί σε οποιοδήποτε σκεπτικό είτε προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης, είτε βελτίωσης του κοινωνικού εξοπλισμού ή του περιβάλλοντος.

6.5.3.6.7. Εγκατάλειψη ή αποτυχία σύνθετων, αλλά φιλόδοξων και μακρόπνων επεμβάσεων ανάπτυξης που αποτελούσαν πυλώνες αναβάθμισης του πλαισίου ζωής στο Λεκανοπέδιο και λάβαρα νομιμοποίησης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού (διαμόρφωση ακτής Ν.Φαλήρου, αναπλάσεις ζώνης Δραπετσώνας και οδού Πειραιώς, ανασυγκρότηση Ελαιώνα, Ολυμπιακό χωριό). Η προσπάθεια εξαπλούστευσης των διαδικασιών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, με

στόχο την έγκαιρη και ασφαλή ολοκλήρωσή του με ορίζοντα την τέλεση των ΟΑ2004, οδήγησε είτε (α)σε χωρική αποσύνδεση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων από ζώνες υποβάθμισης και εγκατάλειψης που είχαν κατά προτεραιότητα ανάγκη ανάκτησης, ανάπτυξης και ανάπλασης και εντάσσονταν ήδη σε επίσημα σχετικά προγράμματα που οδηγήθηκαν σε ματαίωση (ακτή Ν.Φαλήρου, Δραπετσώνα, Ελαιώνας), είτε (β)σε πρόχειρη, χαμηλού κόστους, εσφαλμένη συγκρότηση και υλοποίηση προγραμμάτων (οδός Πειραιώς, Ολυμπιακό χωριό).

6.5.3.6.8. Αμέλεια ολοκλήρωσης επεμβάσεων αστικής ανάπλασης με αναπτυξιακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, με συνέπεια την αποτυχία τους να δημιουργήσουν νέα βιώσιμα πλεονεκτήματα στις περιοχές όπου εφαρμόστηκαν και στην πόλη. Οι επεμβάσεις ανάπλασης του Ιστορικού Κέντρου αποτύγχαναν (α)να διαμορφώσουν προοπτικές κοινωνικής ανάμιξης και βιώσιμης κοινωνικο-οικονομικής αναζωογόνησης, ιδίως με την προστασία και προσέλκυση κατοίκων στις μειονεκτικές γειτονιές και (β)να ασκήσουν θετική επιρροή στις γειτονικές περικεντρικές πυκνοδομημένες οικιστικές περιοχές, με την δημιουργία συνθηκών προστασίας από τις οχλήσεις της νέας κεντρικότητας των αναπλασμένων ζωνών, διευκολύνοντας συγχρόνως την άνετη και βιώσιμη πρόσβαση των κατοίκων των γειτονικών περιοχών εκεί.

6.5.3.6.9. Ο συνδυασμός της επικέντρωσης στην αστική εικονογραφία με τη διαδικασία εξαπλούστευσης που τον αποστερούσε από αναπτυξιακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, καθιστούσε το σχεδιασμό κατάλληλο μόνο για την ανάδειξη (των πλεονεκτημάτων) πλεονεκτικών περιοχών. Ο σχεδιασμός αυτός όμως, δεν είχε τίποτε να προσφέρει σε μειονεκτικές αστικές ζώνες του δυτικού Λεκανοπεδίου, οι οποίες δε διέθεταν πλεονεκτήματα, αλλά είχαν αδήριτη ανάγκη της συμβολής των προγραμμάτων, μέτρων και έργων του σχεδιασμού για να αναβαθμισθούν και να αναπτυχθούν. Οι περιοχές αυτές, είχαν ανάγκη ενός σχεδιασμού ικανού να δημιουργήσει νέα αξία και νέα πλεονεκτήματα στον αστικό τους χώρο, να μετατρέψει τις μειονεκτικές, υποβαθμισμένες, αχρηστευμένες, αδρανοποιημένες αστικές περιοχές σε τόπους ελκυστικούς για κατοικία, απασχόληση, επενδύσεις, επισκέπτες, σε τόπους ζωής, δημιουργικότητας και ευημερίας. Σε τέτοιες απαιτήσεις, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός από τη φύση του δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί.

6.5.3.7. Για την τακτική χωροθέτησης της πλειονότητάς των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού στην ανατολική, πλεονεκτική πλευρά του Λεκανοπεδίου:

6.5.3.7.1. Η μετεγκατάσταση του αεροδρομίου στα Σπάτα –που αποτελούσε θεμελιώδη προϋπόθεση για τη διεθνοποίηση της Πρωτεύουσας- σε συνδυασμό με τα συνοδευτικά οδικά και σιδηροδρομικά έργα, απαντούσε σε μια σειρά αλληλένδετων προβλημάτων των ανατολικών προαστίων και της ανατολικής Αττικής που εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπτυξή τους (άρση οχλήσεων και περιορισμών αεροδρομίου Ελληνικού, αποφόρτιση ανάπτυξης βορειοανατολικών προαστίων με συγκοινωνιακά έργα που έδωσαν διέξοδο επέκτασης στα Μεσόγεια, εντατική εκμετάλλευση πολεοδομημένων ζωνών παραθεριστικής κατοικίας και οικοδομική αξιοποίηση γεωργικής γης Μεσογείων, σύνδεση ανατολικών προαστίων και Μεσογείων με Αθήνα/Ιστορικό Κέντρο). Όμως,

αυτό το αναπτυξιακό υπόδειγμα τοποθετείται στον αντίποδα των επιταγών της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, ιδίως στο πλαίσιο της περιορισμένης γης της Αττικής: η εντατική διαδικασία αστικής ανάπτυξης των Μεσογείων και η διάδοση της εκτός σχεδίου δόμησης:

- Προκαλούν ανάγκες υποδομών και εξοπλισμών, η κάλυψη των οποίων είναι δυσχερής, καταλήγοντας ελλιπής και ανορθολογική, ενώ είναι πολύ πιθανό ότι θα προσελκύει διαρκώς την προσοχή του σχεδιασμού και τους πόρους στις ζώνες αυτές, όπου συγκεντρώνονται ο σύγχρονος, τριτογενής τομέας και τα εύπορα εισοδηματικά στρώματα που διαθέτουν αυξημένη επιρροή έναντι του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης.
- Είναι αντίθετες με την επίσημη ρητορική που επαγγέλλεται συμπαγείς πόλεις και προσέλκυση κατοίκων στις κεντρικές και περικεντρικές περιοχές, τείνοντας να αντιστρατεύονται οποιαδήποτε τέτοια στρατηγική, τρέχουσα ή μελλοντική.

6.5.3.7.2. Στο πεδίο των συγκοινωνιακών εγκαταστάσεων και δικτύων (οδικών αξόνων, μετρό, τραμ, προαστιακού σιδηροδρόμου):

- Ανατολικά, το μήκος των δικτύων είναι συγκριτικά πολύ μεγαλύτερο, τα τεχνικά τους χαρακτηριστικά, η ποιότητα κατασκευής και υπηρεσιών που προσφέρουν είναι υψηλής ποιότητας, ενώ ο τρόπος ένταξής τους στον αστικό ιστό, εξασφαλίζει όχι μόνο προστασία από οχλήσεις, αλλά και οφέλη με τη δημιουργία νέων ελεύθερων χώρων.
- Στα δυτικά τα νέα δίκτυα υπήρξαν περιορισμένα και με εξαίρεση τις νέες γραμμές μετρό, τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά και οι υπηρεσίες που προσφέρουν είναι χαμηλής ποιότητας και η ένταξή τους στον αστικό ιστό οδηγεί σε σοβαρές οχλήσεις, ρύπανση και υποβάθμιση των περιοχών που διασχίζουν. Εξάλλου, η υλοποίηση ορισμένων σημαντικών προγραμματισμένων υποδομών που θα οδηγούσαν σε αναβάθμιση και ανάπτυξη της δυτικής Αθήνας (π.χ. υπογειοποίηση μεταξύ Ν.Φαλήρου και Πειραιά και επέκταση γραμμής Ηλεκτρικού), εγκαταλείφθηκε.
- Το δίκτυο μετρό, αποτελεί τη θετικότερη πλευρά του νέου σχεδιασμού, με περισσότερο ωφελημένες τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες. Η μειονεξία πάντως της δυτικής, έναντι της ανατολικής πλευράς του Λεκανοπεδίου, παραμένει σαφής.

6.5.3.7.3. Το δυτικό Λεκανοπέδιο, συγκεντρώνει όλες τις οχλούσες, ρυπογόνες και επικίνδυνες εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων, διάθεσης απορριμμάτων και αποβλήτων και αποθήκευσης φυσικού αερίου που εξυπηρετούν όχι μόνον ολόκληρο το αθηναϊκό πολεοδομικό συγκρότημα, αλλά και την ανατολική Αττική.

6.5.3.7.4. Η συγκυρία των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, δεν προσέφερε ευκαιρίες αναβάθμισης, ανασυγκρότησης και ανάπτυξης στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, αφού οι επιλογές του σχεδιασμού επικεντρώθηκαν στα ανατολικά, ενώ η χωροθέτηση, ο προγραμματισμός και η υλοποίηση των ελάχιστων έργων στα δυτικά δεν οδηγούσαν σε προοπτικές κοινωνικο-οικονομικής ή περιβαλλοντικής αναβάθμισης.

- Στη μεγάλη πλειονότητά τους από πλευράς αριθμού, μεγέθους και δαπανών, τα Ολυμπιακά έργα χωροθετήθηκαν στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου. Είναι ευνόητο, ότι στο πνεύμα, τη λογική και τις συνθήκες διαμόρφωσης και υλοποίησης της στρατηγικής του νέου

αθηναϊκού σχεδιασμού, ήταν πολύ ταχύτερη, απλούστερη και οικονομικότερη η χωροθέτησή τους στις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, από τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών υποδοχής τους στις μειονεκτικές, υποβαθμισμένες περιοχές.

- Τα Ολυμπιακά έργα στο δυτικό Λεκανοπέδιο (γυμναστήρια Νίκαιας, Άνω Λιοσίων, Περιστερίου και Ολυμπιακό χωριό Αχαρνών), είχαν διαφημισθεί από το πολιτικό σύστημα ως σημαντικές επεμβάσεις αστικής αναβάθμισης και καινοτομίας. Όμως η χωροθέτηση και η υλοποίηση των εγκαταστάσεων αυτών, δεν περιείχε καμία από τις προηγούμενες διαστάσεις. Επιπλέον, στα δυτικά, η προοπτική παραχώρησης των εγκαταστάσεων στην ιδιωτική πρωτοβουλία συναντούσε απουσία επενδυτικού ενδιαφέροντος που αποδίδεται στην έλλειψη συγκοινωνιακών προσβάσεων στα σημεία χωροθέτησής τους και στον «ανταγωνισμό» της πληθώρας ανάλογων εγκαταστάσεων στις πλεονεκτικές, ανατολικές περιοχές· μοναδική εκδοχή για την αξιοποίησή τους υπήρξε η δημόσια χρήση, αλλά οι προσδοκίες των τοπικών κοινωνιών, έναντι της προοπτικής εγκατάστασης κεντρικών λειτουργιών, διαφεύσθηκαν ολοκληρωτικά.

6.5.3.7.5. Όλα τα προγράμματα ανάπτυξης και αναβάθμισης υποβαθμισμένων ζωνών στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου εγκαταλείφθηκαν (Ελαιώνας, ακτή Δραπετσώνας), παρέμειναν ημιτελή (ανάπλαση οδού Πειραιώς, πάρκο Α.Τρίτσης-Πύργου Βασιλίσσης) ή αλλοιώθηκαν (πάρκο Α.Παπανδρέου Νίκαια), ενώ τα έργα ανάπτυξης του παραλιακού μετώπου περιορίστηκαν στα πλεονεκτικά νοτιοανατολικά παράλια του Σαρωνικού (εγκατάλειψη διαμόρφωσης ακτής Ν.Φαλήρου).

6.5.3.7.6. Στο Ιστορικό Κέντρο, ο σχεδιασμός ανίχνευε και ενίσχυε τα εγγενή πλεονεκτήματα κάθε γειτονιάς με στόχο τη συναρμολόγηση ενός ολοκληρωμένου ιστορικού σκηνικού που θα προωθούσε την εικόνα της Πρωτεύουσας στο πλαίσιο της φιλοδοξίας παγκοσμιοποίησής της με τη διοργάνωση των ΟΑ2004. Τα μέτρα αστικής ανάπτυξης που εφαρμόστηκαν στο Ιστορικό Κέντρο, οδηγούσαν στη δημιουργία έντονης χωρικής και κοινωνικής πόλωσης μεταξύ (α)πλεονεκτικών οικιστικών ζωνών στα ανατολικά που προστατεύθηκαν, έτσι ώστε μετατράπηκαν σε θύλακες κατοικίας ευπόρων, (β)του Εμπορικού Τριγώνου που παραμένει μονολειτουργική ζώνη κατανάλωσης, έρημο από κατοίκους και (γ)των δυτικών μειονεκτικών περιοχών, όπου δεν υπήρξε μέριμνα συγκράτησης και προσέλκυσης κατοίκων, έτσι ώστε η απομάκρυνση δευτερογενών οχλουσών χρήσεων, οδηγούσε στο μετασχηματισμό τους σε ζώνες χαμηλών και περιθωριακών εισοδηματικών κατηγοριών, με κατά τόπους, κυρίαρχες τις χρήσεις κατανάλωσης, διασκέδασης και κακόφημων κέντρων.

6.5.3.7.7. Οι μετασχηματισμοί στο Ιστορικό Κέντρο, σε συνδυασμό με την ταχεία πρόσβαση που προσέφερε το μετρό, διευκόλυναν την ιδιοποίηση των πλεονεκτημάτων, τόσο του ανατολικού (για κατοικία ευπόρων), όσο και του δυτικού (για κατανάλωση και διασκέδαση) τμήματός του, κυρίως από τα εύπορα εισοδηματικά στρώματα του ανατολικού Λεκανοπεδίου, έτσι ώστε οι περιοχές αυτές να τείνουν να μετατρέπονται σε προσαρτήματα των ανατολικών προαστίων.

6.5.4. Τα αποτελέσματα του σχεδιασμού

6.5.4.1. Τα προηγούμενα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού φωτίζουν το γεγονός ότι η νέα εικόνα που δημιουργούσε για την Πρωτεύουσα, όπως ήδη αναφέρθηκε, εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου. Όμως αυτή η εντυπωσιακή εικόνα, επ' ουδενί δεν αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα του Λεκανοπεδίου, δηλ. σε ουσιαστική αναβάθμιση της πόλης.

6.5.4.2. Η τακτική εξαπλούστευσης του σχεδιασμού είχε ως κύρια συνέπεια, να στερούνται οι επεμβάσεις, τα προγράμματα και τα έργα του, αναπτυξιακών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών, κρίσιμων για την αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων στη συγκρότησή του Λεκανοπεδίου και την ανταπόκριση της λειτουργίας και της ανάπτυξής του, στα ζητούμενα της μεταβιομηχανικής εποχής (βιωσιμότητα αστικής ανάπτυξης, ελκυστικότητα έναντι κατοίκων, επισκεπτών, επενδύσεων, εργαζομένων κοκ).

6.5.4.3. Η τακτική επικέντρωσης του σχεδιασμού στις πλεονεκτικές, ανατολικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, διατηρούσε και αναπαρήγαγε την ετεροβαρή κατανομή πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων μεταξύ των δύο πλευρών του, τα ελλείμματα που καθιστούσαν την Πρωτεύουσα μη ελκυστική στην παγκόσμια οικονομία και την πολύπλευρη έλλειψη βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης: τα ανατολικά προάστια, εξακολουθούσαν έτσι να αποτελούν την αιχμή συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη μεταβιομηχανική οικονομία με το Κέντρο με τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες ως προσάρτημά τους (ως πηγή εργατικού και υπηρετικού προσωπικού, και τόπος κατανάλωσης, σπουδών, πολιτιστικών χρήσεων και ελεύθερου χρόνου και εναλλακτικής κατοικίας), ενώ τα δυτικά προάστια παρέμεναν στο περιθώριο της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου.

6.5.4.4. Με την εξαίρεση σχεδόν μόνο των νέων μεταφορικών υποδομών, ο σχεδιασμός, με τα νέα εντυπωσιακά τοπία και αστικά τοπία που δημιουργούσε, δε συνέβαλλε στη βελτίωση της ποιότητας ζωής, της χωροκοινωνικής συνοχής, της ευημερίας και της ελκυστικότητας της πόλης σε κατοίκους, απασχόληση, επισκέπτες και επενδύσεις: συχνά μάλιστα η εφαρμογή του, οδηγούσε στα αντίθετα αποτελέσματα:

- Μοναδική, ευδιάκριτα θετική επιρροή του νέου σχεδιασμού, υπήρξε η βελτίωση της χωρικής συνοχής που προσέφεραν τα νέα σύγχρονα μεταφορικά δίκτυα (αυτοκινητόδρομοι, μετρό, τραμ, προαστιακός σιδηρόδρομος), όπου όμως, είναι επίσης ευδιάκριτες οι έντονες ποσοτικές και ποιοτικές διαφορές εις βάρος των δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου.
- Στα ανατολικά προάστια (α) τα μεγάλα έργα υποδομών –με πυρήνα το νέο αεροδρόμιο- αντιμετώπισαν αποτελεσματικά τα εμπόδια και τον κορεσμό της αστικής ανάπτυξης, εγκαινιάζοντας νέες αναπτυξιακές προοπτικές, οι οποίες όμως μέσο-μακροπρόθεσμα, δεν προοιωνίζονται βιώσιμο μέλλον για την Αττική, ενώ (β) η συγκέντρωση των Ολυμπιακών έργων, δημιουργούσε νέα εντυπωσιακά τοπία και αστικά τοπία, αλλά δεν προσέφερε καλύτερη ποιότητα ζωής (ελεύθερους χώρους, πράσινο, κοινόχρηστες αθλητικές εγκαταστάσεις κοκ), ούτε νέες αξιόλογες αναπτυξιακές προοπτικές, καθώς ο αριθμός των εγκαταστάσεων που αξιοποιήθηκαν υπήρξε περιορισμένος.
- Στα δυτικά προάστια (α) συγκεντρώθηκαν όλες οι οχλούσες, ρυπογόνες και επικίνδυνες υποδομές, (β) τα οδικά και συγκοινωνιακά δίκτυα εντάχθηκαν με πρόχειρο τρόπο στον αστικό ιστό, προκαλώντας οχλήσεις,

ρύπανση και υποβάθμιση, (γ)εγκαταλείφθηκαν, παρέμειναν ημιτελή ή αλλοιώθηκαν όλα τα προγράμματα ανάπλασης και αναβάθμισης υποβαθμισμένων ζωνών, ενώ (δ)οι ελάχιστες Ολυμπιακές εγκαταστάσεις που κατασκευάστηκαν, αποσυνδέθηκαν από ευρύτερα προγράμματα αστικής αναβάθμισης και προσέλαβαν αμιγώς νομιμοποιητικό χαρακτήρα έναντι των τοπικών κοινωνιών, ενώ δεν προσέφεραν καμιά προοπτική οικονομικής ανάπτυξης, ούτε περιβαλλοντικής και κοινωνικής αναβάθμισης.

- Η ολοκληρωτική εγκατάλειψη των πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών από το σχεδιασμό, σε συνδυασμό με την αυτορρυθμιζόμενη ανοικοδόμησή τους και την έλλειψη θετικής επιρροής από τα έργα ανάπλασης στο Ιστορικό Κέντρο (ΕΑΧΑ), δεν αύξησε τις προοπτικές αύξησης της ευημερίας τους, καθώς δε βελτίωνε ούτε την ποιότητα περιβάλλοντος και ζωής, ούτε τις ευκαιρίες απασχόλησης των κατοίκων τους, ούτε την ελκυστικότητά τους σε νέους κατοίκους με δυνατότητες επιλογών, σε επισκέπτες και επενδύσεις.
- Στο Ιστορικό Κέντρο τα μονομερή εξωραϊστικά προγράμματα ανάπλασης, χωρίς μέριμνα -ιδίως στα δυτικά- για κοινωνικό εξοπλισμό, ελεύθερους χώρους, προστασία και αποκατάσταση της ελκυστικότητας για κατοικία κτλ δε συνέβαλλαν στην αναβάθμιση των μειονεκτικών ζωνών που μετατρέπονταν σε γειτονιές οικιστικής υποβάθμισης ή ερήμωσης, με πυρήνες διασκέδασης, κατανάλωσης και κακόφημων χρήσεων. Παράλληλα, το εκτενέστερο και δαπανηρότερο από τα προγράμματα αυτά (ΕΑΧΑ), δεν είχε καμιά θετική επιρροή στις πυκνοδομημένες περικεντρικές γειτονιές που το περιβάλλουν. Η απωθητική υποβάθμιση κέντρου και περικεντρικών περιοχών, παραμένει ως βασικό χαρακτηριστικό του Λεκανοπεδίου, γεγονός που αντιστοιχεί και στην παρουσίαση της Αθήνας σε εξειδικευμένη διεθνή ιστοσελίδα, ως μοναδικής εξαίρεσης μεταξύ 21 ευρωπαϊκών πρωτευουσών στη δυτική και ανατολική Ευρώπη, όπου οι τιμές αγοράς και ενοικίασης κατοικιών στο κέντρο είναι σε χαμηλότερο επίπεδο από τις αντίστοιχες τιμές στα προάστια¹³²⁵. Η διαδικασία έργων και προγραμμάτων ανάπλασης στο Ιστορικό Κέντρο, ανταποκρινόταν μονομερώς στα αιτήματα εύπορων επισκεπτών και ολιγάριθμων ευπόρων κατοίκων.
- **6.5.4.3.** Το γεγονός ότι η Πρωτεύουσα με εξαίρεση τις οδικές και συγκοινωνιακές υποδομές, δεν κέρδισε τίποτε ουσιαστικό από το νέο σχεδιασμό, παραμένοντας ένας ελάχιστα ελκυστικός τόπος εγκατάστασης, αποτελούσε επίσης εκτίμηση του παγκόσμιου παράγοντα: Οι ετήσιες εκθέσεις της –εγκυρότερης διεθνώς στο είδος της- εταιρίας *Mercer*¹³²⁶ για την ελκυστικότητα των πόλεων παγκοσμίως κατατάσσουν και μετά το 2004, διαρκώς την Αθήνα τελευταία μεταξύ των πόλεων της δυτικής Ευρώπης στα πεδία της ποιότητας ζωής (76^η το 2009) και των υποδομών (102^η το 2009). Είναι κατανοητό, ότι μετά το 2009, η κατάταξη της Αθήνας στο ζήτημα της ποιότητας ζωής επιδεινώθηκε σημαντικά (85^η το 2015). Αναλόγως, τα επίπεδα ικανοποίησης των κατοίκων και των επισκεπτών από την πόλη το 2006, βρισκόνταν στο χαμηλότερο σημείο,

¹³²⁵ NUMBEO, «Property Prices».

¹³²⁶ Mercer, «World-wide quality of life survey, 2002-2003».

συγκριτικά με όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες¹³²⁷. Η τελευταία αυτή κατάταξη της Αθήνας, συνηγορεί στη θέση που έχει ήδη υποστηριχθεί, ότι η αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, τα οποία εμπόδιζαν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας έναντι του Παγκόσμιου, ταυτίζεται ουσιαστικά με τα διαχρονικά αιτήματα των κατοίκων του αθηναϊκού λεκανοπεδίου για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους (δες κεφ.5, 5.1.4. Συμπεράσματα).

6.5.5.Ο χαρακτήρας του σχεδιασμού

6.5.5.1. Όσα εκτέθηκαν προηγουμένως, καθιστούν προφανή τη διαπίστωση ότι το πρόγραμμα του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού δε βρισκόταν στην κατεύθυνση των κοινωνικών προσεγγίσεων (δες κεφ.2, 2.5.4. Οι κοινωνικές προσεγγίσεις του αστικού σχεδιασμού), καθώς: (α) δεν ενσωμάτωνε στα προγράμματα, τις επεμβάσεις και τα έργα του, στοιχεία αειφορίας (βιωσιμότητας) εν γένει, (β) ήταν απόλυτα συγκεντρωτικό και δεν αξιοποίησε μεθόδους αστικής κυβερνητικής στις διαδικασίες διαμόρφωσης και υλοποίησής του (ενημέρωση, διαβουλεύσεις, συμμετοχικές διαδικασίες κτλ), ενώ (γ) η ουσιαστική αναβάθμιση της υποβαθμισμένης δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου και των πυκνοδομημένων κεντρικών και περικεντρικών ζωνών της Αθήνας, δε βρίσκονταν σε καμιά σειρά των προτεραιοτήτων του.

6.5.5.2. Στις γενικές επιλογές του, το πρόγραμμα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, ταυτίζεται με τις προσεγγίσεις της αγοράς (δες κεφ.2, 2.5.3. Οι αστικές στρατηγικές της αγοράς): οι συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού (α) επικέντρωσαν το περιεχόμενό του στα στοιχεία που αυξάνουν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας, ανάγοντας την εικόνα της σε κύριο συγκριτικό της πλεονέκτημα, (β) σχημάτισαν μονομερή συμμαχία με τον επιχειρηματικό κόσμο και (γ) ανέθεσαν την επίβλεψη και τον έλεγχο του προγράμματός του στη ΔΟΕ, έναν ανεξάρτητο εξωτερικό θεσμό.

6.5.5.3. Η εξέταση όμως των επί μέρους στοιχείων του προγράμματος, είναι αναντίστοιχη με τις γενικές επιλογές του, καθώς πώληση της πόλης στην αγορά, ουσιαστικά δεν πραγματοποιήθηκε. Στο αθηναϊκό παράδειγμα, υπήρξαν ορισμένες μείζονες, καινοτομικού χαρακτήρα συνεργασίες με τον επιχειρηματικό τομέα (ΣΔΙΤ ή παραχώρησης: αεροδρόμιο Σπάτων, Αττική οδός, στάδιο Καραϊσκάκη, μαρίνα Φλοίσβου, Ολυμπιακό χωριό τύπου), για τις οποίες όμως -με την εξαίρεση του τελευταίου (*The Mall Athens*) που εξελίχθηκε σε επεισόδιο σκανδαλώδους παρανομίας, πλαισιωμένης από πολιτική και διοικητική εύνοια και ασύλληπτη κερδοσκοπία- κανένα στοιχείο δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι συνιστούν πώληση της πόλης· αντιθέτως, επιβεβαιώνουν τη χρησιμότητα τέτοιων συνεργασιών για το κοινωνικό σύνολο.

Όπως έχει επίσης ήδη εξηγηθεί, οι μεταβιβάσεις ολυμπιακών έργων στον ιδιωτικό τομέα μετά τους Αγώνες, υπήρξαν περιορισμένες, γεγονός που οδηγεί στη διαπίστωση ότι το βάρος δεν είχε δοθεί στην πώληση της πόλης, αλλά στην ευνοϊκή παρουσίασή της, ιδίως κατά τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων. Εξάλλου, το ζήτημα της αναπτυξιακής αξιοποίησης των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, απασχόλησε τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, ουσιαστικά μετά το πέρας των Αγώνων, γεγονός που μαρτυρούσε σχετική απροθυμία. Επιπλέον, η ολοκληρωτική επικέντρωση των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού στην

¹³²⁷ Okulicz-Kozaryn A., *City Life: Rankings (Livability) vs Perceptions (Satisfaction)*, σ.11-12.

υλοποίησή του προγράμματός του και την ευνοϊκή παρουσίαση της πόλης και η περιθωριακή θέση της μελλοντικής αξιοποίησης των εγκαταστάσεων, ήταν εμφανής στις διαδικασίες εξαπλούστευσης του σχεδιασμού που οδηγούσε στη σύνταξη αδιαφανών, πρόχειρων και ελαττωματικών μελετών, ιδίως σε πολεοδομικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, με συνέπεια την πρόκληση, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σοβαρών εμποδίων στην αναπτυξιακή αξιοποίησή τους.

Συγχρόνως, συνάγεται ευλόγως το συμπέρασμα ότι η μελέτη και η κατασκευή του μεγάλου πλήθους των υπόλοιπων έργων του σχεδιασμού που κατασκευάστηκαν με συμβατικές αναθέσεις και παρέμειναν σε δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση, δεν υστερούσε σε οφέλη για τους αναδόχους τους, οι οποίοι επιπλέον, δε διέτρεξαν κανένα επιχειρηματικό κίνδυνο. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί ισχυρή ένδειξη, ότι η συμμαχία και οι συνεργασίες με το κεφάλαιο, βρίσκονταν κυρίως στις παραδοσιακές σχέσεις του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης με τον επίσης παραδοσιακό, κρατικοδίαιτο εγχώριο κατασκευαστικό κλάδο, ο οποίος φαίνεται να είχε αποτελεσματική επιρροή στη διαμόρφωση των έργων του σχεδιασμού.

6.5.5.4. Έτσι, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός ευθυγραμμιζόταν με ατελή τρόπο με το υπόδειγμα της αγοράς: οι εμπνευστές του ακολούθησαν τις σχετικές προσεγγίσεις για τις επιλογές του σχεδιασμού και ιδίως την επικέντρωσή του στην αστική εικονογραφία και τις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, προφανώς με την πεποίθηση ή την ελπίδα πως η φάση αυτή θα αρκούσε για το μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε μητρόπολη της νοτιοανατολικής Ευρώπης και την ανταμοιβή της χώρας με την κατάκτηση ηγετικής θέσης στην περιοχή. Φάνηκε δηλ. ότι στην διαδικασία διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού της περιόδου 1995-2005, θεωρήθηκε ότι η επιτυχής πορεία της Πρωτεύουσας προς την παγκοσμιοποίηση και την ευημερία, είχε εξασφαλισθεί, καθοδηγούμενη από κάποιον «αυτόματο πιλότο». Όπως όμως στην περίπτωση της οικονομίας την περίοδο 2005-2008¹³²⁸, η προηγούμενη αισιοδοξία των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, εμφανίζεται εντελώς ανορθολογική, εγγίζοντας τα όρια της αυταπάτης, η οποία μπορεί να κατανοηθεί με την παραδοχή των ακόλουθων αλληλένδετων, εύλογων υποθέσεων:

- Η ανάθεση της διοργάνωσης των ΟΑ2004 στην Αθήνα, είχε εκληφθεί ως οικουμενική αναγνώριση των δυνατοτήτων διεθνοποίησής της και της ευστοχίας του προγράμματος του σχεδιασμού, τροφοδοτώντας με αυτοπεποίθηση τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησής του, για τις προοπτικές επιτυχίας του.
- Συγκρινόμενος με την ασήμαντη παρουσία που είχε στο παρελθόν (δες κεφ.4, 4.7.6. *Προγραμματικά και σχεδιαστικά οράματα της δεκαετίας του 1980*, κεφ.5, 5.2.5.1. *Σχεδιασμός, διοίκηση και αυτοδιοίκηση*, 5.2.5.2. *Σχεδιασμός και κοινωνία των πολιτών*), ο δημόσιος σχεδιασμός, με τη νέα του φιλόδοξη, εντυπωσιακή, πληθωρική, διεθνούς εμβέλειας και κύρους εμφάνιση, θεωρήθηκε, ότι δε θα μπορούσε παρά να είναι αποτελεσματικός στην αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων και των σύγχρονων μεταβιομηχανικών ζητουμένων στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο.
- Στο μέτρο που *το κυρίαρχο ιδεολογικό παράδειγμα της χώρας είναι*

¹³²⁸ Χριστοδουλάκης Ν., «Η εκδίκηση του αυτόματου πιλότου», *Το Βήμα*, 16-3-2008

αρθρωμένο γύρω από το μεγάλο και συγκεντρωτικό κράτος¹³²⁹, το πολιτικό σύστημα και η διοίκηση, δεν εμφάνιζαν προθυμία, ούτε δέχονταν κοινωνική πίεση να προωθήσουν την παραχώρηση στην επιχειρηματικότητα, δημόσιων εγκαταστάσεων, τις οποίες μάλιστα επί χρόνια διαφήμιζαν ως το νέο δημόσιο κοινωνικό εξοπλισμό του Λεκανοπεδίου· την προηγούμενη υπόθεση επιβεβαιώνει η αντίστοιχη απροθυμία του πολιτικού συστήματος, ακόμη και υπό την πίεση των μνημονικών δεσμεύσεων μετά το 2010.

6.5.5.5. Η προηγούμενη, καθησυχαστική συλλογική αυταπάτη, εμπόδιζε τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού να συνειδητοποιήσουν τον ανορθολογισμό του προγράμματος που προωθούσαν, εντοπίζοντας και αντιμετωπίζοντας τα ουσιαστικά ελλείμματα του αθηναϊκού λεκανοπεδίου στη μεταβιομηχανική εποχή. Όπως έχει εύστοχα επισημάνει ο Γ.Τσιώμης, *η άκριτη εισαγωγή μοντέλων, όρων και παραδειγμάτων, εξασφαλίζει πιθανόν το διανοητικό εφησυχασμό αλλά (τα μοντέλα, οι όροι, τα παραδείγματα αυτά) δε λύνουν κανένα πρόβλημα, αν δεν εγγράφονται στη στρατηγική μιας συγκεκριμένης πόλης*¹³³⁰.

6.5.5.6. Όπως φάνηκε λοιπόν, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός χαρακτηριζόταν από θεμελιώδεις αντιφάσεις: επεδίωκε να καταστήσει την Πρωτεύουσα ηγετική μητρόπολη της νοτιοανατολικής Ευρώπης, με στόχο να ενισχύσει τη θέση και τα οφέλη της χώρας στην νέα παγκοσμιοποιούμενη οικονομία και έχοντας ταυτισθεί με τον εθνικό στόχο, είχε εθνική διάσταση· όμως το γεγονός ότι δεν είχε τοπικές διαστάσεις που να επιδιώκουν μια ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας που θα υπερέβαινε τον ορίζοντα διεξαγωγής των ΟΑ2004 και την αστική εικονογραφία, οδηγούσε στην αδυναμία του να καθορίσει και να εφαρμόσει τους νέους όρους που θα οικοδομούσαν την υπεροχή της Αθήνας στη νοτιοανατολική Ευρώπη, γεγονός που καθιστούσε την εθνική στρατηγική κενή περιεχομένου και άτοπη. Εν κατακλείδι, ο σχεδιασμός επιχειρούσε τη μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας, με στόχο την ευνοϊκή της ένταξη στα δίκτυα της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας και στον αστερισμό των Παγκόσμιων πόλεων, χωρίς συγχρόνως να είναι διατεθειμένος να μετασχηματίσει την ιστορική της συγκρότηση, ώστε να μεταβληθούν οι όροι κατανομής των πλεονεκτημάτων του αστικού χώρου.

6.5.5.7. Υπό το φως των προηγούμενων διαπιστώσεων και με κύριο οδηγό την προσέγγιση των H.Wai-chung Yeung και K.Olds¹³³¹, για τις προσπάθειες παγκοσμιοποίησης των ημιπεριφερειακών πόλεων που έχει ήδη αναφερθεί (δες κεφ.3, 3.3.Οι αστικές στρατηγικές στις ημιπεριφερειακές πόλεις), το παράδειγμα της Αθήνας τοποθετείται σε μια κατηγορία μεταβιομηχανικών αστικών στρατηγικών που ακολουθούν συχνά μητροπόλεις της ημιπεριφέρειας, των οποίων ο μετασχηματισμός σε *Παγκόσμιες Πόλεις*, προωθείται από τις τοπικές κυβερνήσεις ως εθνικός στόχος. Με την οπτική αυτή, η στρατηγική της Αθήνας συνίστατο στην υιοθέτηση ενός κυρίαρχου υποδείγματος παγκοσμιοποίησης των πόλεων δηλ. στη βάση του κύρους τους, γεγονός που οδήγησε σε μια τυποποιημένη τεχνοκρατική διαδικασία σχεδιασμού που επιχειρούσε να απαντήσει στο ερώτημα *τι χρειάζεται μια πόλη για να ενταχθεί στα δίκτυα της παγκόσμιας οικονομίας;* μιμούμενη τα

¹³²⁹ Μανδραβέλης Π., «Το τέλος των μεταπολιτευτικών δογμάτων», *Η Καθημερινή*, 16-8-2015

¹³³⁰ Τσιώμης Γ., «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», σ.72

¹³³¹ Wai-chung Yeung H., Olds K., «From The Global City to Globalising Cities», σ.14

χαρακτηριστικά των κυρίαρχων παγκόσμιων πόλεων, δηλ. της εικόνας τους, με σύμβουλο την αντίστοιχη κυρίαρχη ανάλυση του φαινομένου δηλ. των προσεγγίσεων της αγοράς. Η πορεία αυτή, συνιστούσε μια πολιτική επιλογή που αποκάλυπτε αδυναμία ή/και απροθυμία σχηματισμού και εξειδίκευσης στρατηγικών στόχων για την Πρωτεύουσα· μαρτυρούσε επίσης εφησυχασμό για την επιτυχία των στόχων του σχεδιασμού, με την πίστη ότι η νέα εικόνα της Πρωτεύουσας, αρκούσε για την επιτυχία της στον παγκόσμιο στίβο.

6.5.5.8. Η προηγούμενη ταυτοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, ως μιας ημιπεριφερειακής μεταβιομηχανικής μητροπολιτικής στρατηγικής, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το σύνολο των χαρακτηριστικών του, παραπέμπει σε όσα εντοπίζει η ανάλυση των αστικών στρατηγικών παγκοσμιοποίησης των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας.

- Το κίνητρο της προσπάθειας σύνδεσης της Πρωτεύουσας με την παγκόσμια οικονομία, βρισκόταν στην αντίληψη των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού ότι η παγκοσμιοποίηση, εμφανιζόταν για την Αθήνα ως ευκαιρία.
- Το πολιτικό σύστημα υιοθέτησε το κυρίαρχο σχετικό υπόδειγμα των προσεγγίσεων της αγοράς, ενώ οι αστικές στρατηγικές, προσαρμόσθηκαν στη διαδεδομένη εικόνα που προσέφερε.
- Στο μέτρο που η αθηναϊκή στρατηγική αποτελούσε ένα εθνικό στρατηγικό πρόγραμμα που αποσκοπούσε στην μετατροπή της Πρωτεύουσας, σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για τη χώρα, ο σχεδιασμός επικεντρωνόταν με κριτήρια βέλτιστης απόδοσης, στις περιοχές της πόλης, όπου υπάρχουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα.
- Η πρόωθηση της Πρωτεύουσας σε ρόλο παγκόσμιας πόλης, διαμορφώθηκε από μονομερείς διαδικασίες και αποφάσεις σε εθνικό επίπεδο, έτσι ώστε οι τοπικές διαστάσεις βρέθηκαν σε δεύτερη μοίρα.
- Η πρόσληψη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης ως ευκαιρίας, δημιούργησε μια πιεστική ατμόσφαιρα, η οποία οδηγούσε το πολιτικό σύστημα σε αδυναμία ή/και απροθυμία εμπλοκής της κοινωνίας.
- Ο αποκλεισμός της κοινωνίας από τη διαμόρφωση της νέας αθηναϊκής στρατηγικής, οδηγούσε σε αδυναμία σχηματισμού τοπικών στρατηγικών.
- Για την υλοποίηση της εθνικής στρατηγικής, το πολιτικό σύστημα συμμαχισε με τον ιδιωτικό τομέα, ενώ πλαισιώθηκε από σύγχρονους, ευέλικτους φορείς διαχείρισης του σχεδιασμού που υποστήριζαν μόνο τους τόπους, οι οποίοι αύξαναν την ανταγωνιστικότητα της Πρωτεύουσας.
- Στο επίπεδο της νομιμοποίησης της εθνικής στρατηγικής, η μονομερής επικοινωνία με την κοινωνία, αξιοποιήθηκε με σκοπό την διασφάλιση νομιμοποίησης και στήριξης της αστικής στρατηγικής.

Κεφάλαιο 7

Συμπεράσματα

7.1.Εξέλιξη και ρόλος των πόλεων στην ιστορία

Οι πόλεις, γεννήθηκαν μαζί με τη ανθρώπινη συλλογικότητα, αναλαμβάνοντας τη διοίκηση, προστασία και τεχνική υποστήριξη των αγροτικών κοινωνιών και έγιναν οι εγκεφαλοί τους, τείνοντας να διασφαλίζουν τις βέλτιστη αποδοτικότητα τους και τον πολλαπλασιασμό του παραγόμενου πλούτου, από τον οποίο, ως μονοπωλιακοί διαμεσολαβητές της ενδοχώρας τους, μεγάλο μέρος καρπώνονταν οι ίδιες. Η αύξηση της σημασίας και της ισχύος των πόλεων, οδήγησε συχνά στην αναζήτηση νέων πηγών πλούτου, με την επέκταση της ενδοχώρας τους και μέσα, το εμπόριο, τους πολέμους και την πολιτιστική επιρροή.

Ιστορικά, η πόλη, υπήρξε φυτώριο εντατικής ανθρώπινης αλληλεπίδρασης· η ανταλλαγή των προϊόντων και των ιδεών, η ανάμιξη των γονιδίων και της κουλτούρας, η αμφισβήτηση και η υπέρβαση των παραδόσεων, ο σχηματισμός νέων αντιλήψεων και συλλήψεων, οδήγησαν την ανθρωπότητα στο νεωτερισμό, την καινοτομία, την πρόοδο.

Το κρίσιμο χαρακτηριστικό που επέτρεψε στις πόλεις να ηγηθούν των κοινωνιών, ήταν η συσσώρευση, η διάχυση, η προαγωγή, η επεξεργασία και η εξειδίκευση της γνώσης, διεργασίες που ευνοήθηκαν από τις αστικές συνθήκες ελευθερίας και οριζόντιας επικοινωνίας, οι οποίες ορίζουν τον αστικό πολιτισμό που εκδηλώθηκε κυρίως με την άνθιση των τεχνών, της επιστήμης και της πολιτικής, και με τη σειρά του, ως η αστική εκδοχή της κουλτούρας, συνέθεσε περισσότερο ή λιγότερο δυναμικά, ανοιχτά και εξελίξιμα συστήματα αξιών, με αντίστοιχες ικανότητες προσέλκυσης, αξιοποίησης και ενσωμάτωσης των νεοφερμένων, στη βάση της αλληλεπίδρασης. Οι πολιτιστικοί θεσμοί που εξέθρεψαν οι πόλεις, η μνημειακή αρχιτεκτονική και οι τέχνες, τα πανεπιστήμια, οι βιβλιοθήκες, στήριξαν ομοίως τον ηγετικό τους ρόλο στις κοινωνίες, ο οποίος καθοριζόταν από συνθήκες ανταγωνισμού, μεταξύ τους. Η ανταγωνιστικότητα και η ελκυστικότητα, η ευελιξία και η δεκτικότητα των αστικών πολιτισμών, διαδραμάτισε ιστορικά (τουλάχιστον εξ ίσου με την επιθετική τους ισχύ), καθοριστικό ρόλο στην εδαφική και πληθυσμιακή τους επέκτασή και εξαρτήθηκε από τη δυνατότητα θετικής αλληλεπίδρασης και ενσωμάτωσης των ελεγχόμενων ή κατακτημένων πληθυσμών.

Τα κέντρα των πόλεων υπήρξαν ανέκαθεν εργαστήρια εξέλιξης, θέατρα λειτουργίας και πεδία έκφρασης του αστικού πολιτισμού. Από την κλασική εποχή, η χωρική και μορφολογική διαφοροποίηση των πολιτικοοικονομικών, από τις θρησκευτικές λειτουργίες, εκδήλωνε την θεσμική νομιμοποίηση της κοσμικής εξουσίας, οδηγώντας στην εκλογίκευση αλλά και την περιπλοκή του κοινωνικού δεσμού στις πόλεις.

Οι πληθυσμοί των προβιομηχανικών πόλεων, αποτέλεσαν τα μεσαία στρώματα που στήριξαν τη λειτουργία τους, ως κέντρων υπηρεσιών της

υπαίθρου· οι ίδιοι, ήσαν οι διαμορφωτές και κοινωνοί των αστικών πολιτισμών, των συστημάτων αξιών που με τη σειρά τους διασφάλιζαν και στήριζαν την αστική λειτουργία· οι πολιτισμοί τους, στην υλική και άυλη έκφρασή τους, ήσαν το κρίσιμο στοιχείο εξέλιξης, προσαρμογής και προόδου ή στασιμότητας και παρακμής. Κορωνίδα αυτού του αστικού προτύπου, αποτέλεσαν οι επιτυχημένες μεσαιωνικές και αναγεννησιακές πόλεις, ιδίως στην Ιταλία, την Ολλανδία, τη Γερμανία.

Στην ιστορία της ανθρωπότητας, οι πόλεις άλλαζαν μορφές και μεγέθη, πολλαπλασιάζονταν ή λιγότευαν, ανάλογα με τις συνθήκες. Η κλασική αρχαιότητα, έδωσε το κοσμικό, ορθολογιστικό, δημοκρατικό, αστικό υπόδειγμα, με βάση το οποίο, η ελληνοιστική εποχή και η ρωμαϊκή ειρήνη, πύκνωσαν το δίκτυο των μεγάλων, ανοικτών, ατείχιστων πόλεων που συρρικνώθηκαν και οχυρώθηκαν, ή ερήμωσαν στο μεσαίωνα, ενώ το πλέγμα τους πύκνωνε πάλι, μαζί με την αποικιοκρατία, την έκρηξη του διεθνούς εμπορίου, την ανάδυση των κρατών και του καπιταλισμού. Αυτός ο μετασχηματισμός, άλλαξε το ρόλο και τη μορφή των πόλεων: τα αστικά κέντρα, έγιναν τα ίδια, κύριοι τόποι παραγωγής και κατανάλωσης, έπαψαν βαθμιαία να υποστηρίζουν και να εκμεταλλεύονται την ύπαιθρο, η οποία γινόταν σταδιακά, απλός τροφοδότης των πόλεων με πρώτες ύλες και πλεονάζον εργατικό δυναμικό. Οι μεσαίες τάξεις της εξειδικευμένης παραγωγής και του εμπορίου, συρρικνώθηκαν, έναντι του πλήθους των προλεταρίων που στελέχωσαν την τυποποιημένη βιομηχανική παραγωγή και των νέων μικροαστικών στρωμάτων της γραφειοκρατίας υποστήριξης της μαζικής διοίκησης, παραγωγής και κατανάλωσης.

Η βιομηχανική εποχή, ήταν μια εποχή των μαζών και των μαζικών φαινομένων, με κεντρική ιδέα την πρόοδο, η υπόθεση της οποίας, γινόταν ζήτημα ιδεολογιών και θεσμών, επαναστάσεων και αυταρχισμών και τέλος της τεχνικής και των γραφειοκρατιών, αφαιρώντας από τα κέντρα τον ιστορικό κοινωνικο-οικονομικό τους ρόλο και την μορφολογική και πολεοδομική τους αξία.

Με γεωμετρικούς όρους, ο κύκλος των πραγμάτων, έγινε μια ευθεία γραμμή που έτεινε θριαμβευτικά στο άπειρο, στην ατέρμονα βελτίωση της ανθρώπινης ζωής, με εφόδιο τον Ορθό Λόγο, δηλ. τις θετικές επιστήμες, οι οποίες εξέλαβαν καθετί, ως τεχνικό πρόβλημα. Η επιστήμη, απέρριψε συλλήβδην ως ανορθολογικές όσες εκφάνσεις του κόσμου δεν ήσαν κατανοητές και ελέγξιμες μεσ' από την θετική και γραμμική ανάλυσή της, ταξινομώντας τα πάντα ως ιδεοτυπικές συλλήψεις και θεσπίζοντας κανόνες ικανούς να λειτουργήσουν μόνο σ' αυτή την τυποποιητική βάση. Η ομοιογένεια και η τυποποίηση, αποτέλεσαν κύρια προϋπόθεση λειτουργίας και αναπαραγωγής των κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων: οι πολίτες, για να είναι ίσοι, όφειλαν να είναι ίδιοι, να ταυτίζονται δηλαδή οικονομικά και πολιτισμικά, με κάποια από τις εθνικές κοινότητες και τις κοινωνικές τους τάξεις, έτσι ώστε να εκφράζονται, να απολαμβάνουν και να διεκδικούν μεσ' από την θεσμική τους εκπροσώπηση.

Μαζί με τη βιομηχανική εποχή, το σύστημα αστικής οργάνωσης, έφθασε σύντομα στα όριά του· η ευρεία εφαρμογή του μεταπολεμικά, για την ευρωπαϊκή ανοικοδόμηση και την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών που προξένησε η έκρηξη στην ανάπτυξη, τη δημογραφία και την αστυφιλία, οδήγησε τις πόλεις σε πολλαπλά αδιέξοδα, που έγιναν δραματικά, όταν η

κρίση της βιομηχανίας έθεσε σε οριστική δοκιμασία την αντοχή του. Καθώς ήταν ένα σύστημα βασισμένο στην ταξινόμηση ομοιογενών κοινωνικών ομάδων και λειτουργιών, η λύση των όρων που διασφάλιζαν αυτή την κοινωνική ομοιογένεια (η εθνική οικονομία, η εθνική και ταξική συγκρότηση και η εθνική και ταξική κουλτούρα, το κράτος προνοίας, η πλήρης, σταθερή απασχόληση κοκ), οδήγησε στην ακύρωσή του. Η κρίση των πόλεων στα πλαίσια αυτά, είναι θεμελιώδης, καθώς αλλάζει για μια ακόμη φορά στην ιστορία, ο ρόλος τους στον κόσμο.

Ήδη από το 1960, και περισσότερο από τη δεκαετία του 1980, η αμφισβήτηση της μοντέρνας πολεοδομίας, σε συνδυασμό με τις διαδοχικές οικονομικές κρίσεις, έστρεψε την πολεοδομική προβληματική και την οικοδομική δραστηριότητα στην ανάκτηση των κέντρων και των κεντρικών υποβαθμισμένων ή ιστορικών οικιστικών ζωνών. Αλλά η μετατόπιση, από την ανοικοδόμηση και την επέκταση, στην επανεκτίμηση της ιστορικής πόλης, κατέληξε ομοίως αδιέξοδη, στα πλαίσια της βιομηχανικής δομής των αστικών κέντρων, αφήνοντας αναπάντητα τα ερωτήματα της εφικτότητας ή/και των στόχων της: οι φιλόδοξες, κοινωνικού χαρακτήρα σχετικές πρωτοβουλίες, σύντομα σταματούσαν από έλλειψη δημόσιας χρηματοδότησης, ενώ οι ρεαλιστικές, μετέτρεπαν τους ιστορικούς πυρήνες σε σκηνικά δημόσιου κύρους, εμπορικές και τουριστικές ζώνες ή ακριβές γειτονιές. Τέτοιες επεμβάσεις που αποτελούσαν ένα κυμαινόμενο μίγμα κοινωνικής ευαισθησίας, εκθετικής τακτικής, ιστορικισμού και κερδοσκοπίας, αμφισβητήθηκαν επίσης πανταχόθεν, καθώς όπως και οι τακτικές επέκτασης και εξυγίανσης, φάνηκαν εξ ίσου άκαμπτες, αμήχανες, χωρίς ουσιαστικό νόημα, ούτε προοπτικές, όσο εξελίσσονταν στα πλαίσια των αντιλήψεων της βιομηχανικής πόλης.

7.2. Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις στη μεταβιομηχανική εποχή

Οι τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, χαρακτηρίστηκαν συνεπώς από την αμφισβήτηση της νεωτερικότητας και του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού μοντερνισμού και από την παρακμή της βιομηχανικής οργάνωσης του κόσμου που οδηγούσε στη μεταβιομηχανική εποχή.

Στο πρώτο ζήτημα, η σχετική διαλεκτική, μπορεί να αναχθεί σε δύο βασικές κατευθύνσεις: η πρώτη, συνίσταται στην επανεκτίμηση του κόσμου μεσ' από την υποκειμενικότητα του ατόμου, αφαιρώντας κάθε συλλογική σταθερά και κάθε συλλογικό νόημα από την ανθρωπότητα, ενώ η δεύτερη έθεσε ως σημαντικότερη πρόκληση της εποχής μας, τη συμφιλίωση του ατομικού με το συλλογικό, ή της ατομικής ολοκλήρωσης, με τη βιωσιμότητα του ανθρώπινου πολιτισμού. Ανάλογα, στα ζητήματα του χωρικού σχεδιασμού, η πρώτη οπτική, επικεντρώθηκε στην υποκειμενική αξία της εικόνας, οδηγώντας στον ιστορικισμό, τη «ληηλασία της ιστορίας» και το φορμαλισμό, ενώ η δεύτερη, αντιμετώπισε την ιστορική αστική κληρονομιά, ως πηγή διδαγμάτων για τα πολύπλευρα χωροκοινωνικά αδιέξοδα.

Στην εξέταση του δεύτερου ζητήματος, διακρίνονται δύο βασικές παράμετροι της νέας αξίας της πυκνοδομημένης πόλης και των ιστορικών κέντρων που οδηγούν στον πολλαπλασιασμό των σχετικών προγραμμάτων ανάπλασης:

- Η ανάλυση των γενικών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών μετασχηματισμών της μεταβιομηχανικής εποχής, σκιαγραφεί τις αιτίες που οδήγησαν στην υποχώρηση της μαζικότητας και της βιομηχανικής δομής των πόλεων και στην αξία της πυκνής, συμπαγούς πόλης, που ανταποκρίνεται στην ποικιλία και την πολυπλοκότητα των ανθρώπινων αιτημάτων, διογκώνοντας την οικονομία των υπηρεσιών.
- Η ανάλυση της οικονομικής αναδιοργάνωσης του κόσμου μεσ' από ένα μεταβαλλόμενο σύμπλεγμα παγκόσμιων γραμμών παραγωγής, που ελέγχονται από ένα δίκτυο παγκόσμιων πόλεων, εντοπίζει αντιστοίχως (α) την ιδιαίτερη προτίμηση των νέων ανώτερων μεταβιομηχανικών στρωμάτων, υποστήριξης της παγκόσμιας οικονομίας για τους ιστορικούς πυρήνες που ανταποκρίνεται αλλά και εντείνει τις απαιτήσεις των προηγούμενων υπηρεσιών, για να παράγει με τη σειρά της, τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι παγκόσμιες πόλεις στη διεθνή οικονομία και (β) τη διεθνοποίηση της εργασίας, που εντείνει τη μετανάστευση προς τις παγκόσμιες και παγκοσμιοποιούμενες πόλεις, αναζωογονώντας τις κεντρικές υποβαθμισμένες ζώνες τους και στελεχώνοντας επίσης την αστική οικονομία των υπηρεσιών προς τα ανώτερα μεταβιομηχανικά στρώματα και τους επισκέπτες των πόλεων.

Η εξέταση των παγκόσμιων πόλεων, αναδεικνύει τα κύρια στοιχεία, που χαρακτηρίζουν τη διεθνοποίησή τους: τη σημασία του γεωπολιτικού περιβάλλοντος, το μέγεθος του πληθυσμού, τη σημασία της ιστορικής κληρονομιάς, του πολυπολιτισμού και της διεθνούς αρχιτεκτονικής, την αξία των υποδομών και των δικτύων, τη χρησιμότητα των μεταναστών και την ένταση της κοινωνικής πόλωσης.

Υπό το φως των προηγούμενων αναλύσεων, η σύνθεση των διδαγμάτων της ιστορίας με τα συμπεράσματα της ανάλυσης της μεταβιομηχανικής εποχής και των παγκόσμιων πόλεων, προσδιορίζει τους λόγους της αξίας των ιστορικών κέντρων για τις πόλεις, μεσ' από τις αναλογίες των ρόλων τους με τα προβιομηχανικά αστικά κέντρα που υπήρξαν πόλοι εξυπηρέτησης και ελέγχου της υπαίθρου, ενώ κατά τη βιομηχανική εποχή μετατράπηκαν σε κέντρα μαζικής παραγωγής και αναπαραγωγής. Στη μεταβιομηχανική εποχή, οι πόλεις μετατρέπονται εκ νέου σε κέντρα εξυπηρέτησης και ελέγχου της παγκόσμιας οικονομίας, ενώ η τεχνολογία, καταργώντας βαθμιαία τη συμβολή των ανθρώπων σε κάθε μη δημιουργική διανοητική εργασία και οδηγώντας στην απαίτηση ενός αστικού περιβάλλοντος προαγωγής της διανοητικότητας θέτει ως όρο για την οικονομική ανάπτυξη το μετασχηματισμό των πόλεων σε βιοτόπους της ανθρώπινης ευφυΐας. Οι προηγούμενες εξελίξεις, οδηγούν βαθμιαία στην απαξίωση και την περιθωριοποίηση ενός μεγάλου ποσοστού των κατοίκων των πόλεων.

Μια σημαντική διάσταση των σύγχρονων αστικών μετασχηματισμών, αποτελούν οι πολύπλευρες πιέσεις της παγκόσμιας οικονομίας στις πόλεις, που προσπαθούν να ανασυγκροτήσουν την οικονομική τους βάση, ώστε να ευθυγραμμισθούν στις απαιτήσεις της. Αλλά η διεθνής εμπειρία, διαφεύδει την εικόνα των πόλεων ως «έρμαιων» της παγκόσμιας οικονομίας, δείχνοντας ότι οι κυβερνήσεις και οι πολιτικές τους, καθορίζουν τις αστικές στρατηγικές και το χαρακτήρα του σχεδιασμού. Το πλαίσιο άσκησης της πολιτικής, το οποίο στην καθοδήγηση των αστικών μετασχηματισμών και του σχεδιασμού, επηρεάζεται έντονα από την ακαδημαϊκή διαλεκτική της παγκοσμιοποίησης και των

παγκόσμιων πόλεων, καθορίζεται όλο και περισσότερο από έναν οικονομικό ντετερμινισμό που σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια και την απαξίωση των παραδοσιακών πολιτικών θεσμών, οδηγεί στην εκ των πραγμάτων υποχώρηση της δημοκρατίας, με την παραχώρηση εξουσιών σε αυτόνομους, μη δημοκρατικά νομιμοποιημένους φορείς, χάριν της αποτελεσματικότητας.

Η πολιτική, χωρική, κοινωνική και οικονομική συγκρότηση των εθνικών πρωτευουσών, τις κάνει ιδιαίτερα συμβατές με την παγκόσμια οικονομία, γεγονός που σε συνδυασμό με την ανάγκη των χωρών να συνδεθούν μαζί της και την ανάγκη των πρωτευουσών να διατηρήσουν τους ηγετικούς εθνικούς ρόλους τους, καθιστά τις τελευταίες πλειονότητα τόσο στο παγκόσμιο αστικό δίκτυο όσο και μεταξύ των υποψήφιων παγκόσμιων πόλεων. Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώνει, το σημαντικό ρόλο των πρωτευουσών στην ανάπτυξη του παγκόσμιου αστικού δικτύου και στη σύνδεση των χωρών με την παγκόσμια οικονομία και τη σχέση της τελευταίας με τις κυβερνήσεις και την πολιτική τάξη κάθε χώρας, θέτοντας συγχρόνως το ζήτημα της σύνδεσης του παγκόσμιου με το εθνικό και το τοπικό.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, ο σχεδιασμός αποκτά διεθνώς μεγάλη σημασία και ζήτηση, προσλαμβάνοντας έναν περίπλοκο αναπτυξιακό χαρακτήρα, καθώς καλείται να μετασχηματίσει τις πόλεις σε μεταβιομηχανικές και ανταγωνιστικές και εγκαταλείποντας τον παραδοσιακό ρυθμιστικό του ρόλο, επιχειρεί να ισορροπήσει μεταξύ του ατομικού και του συλλογικού, του τοπικού, του εθνικού και του διεθνούς κοκ. Ο πολύπλοκος χαρακτήρας του σχεδιασμού, οδηγεί τον ανεπαρκή δημόσιο τομέα στην αυξανόμενη συνεργασία με τον ιδιωτικό, γεγονός που τον μετασχηματίζει σε διαπραγματευτικό, ενώ ο ρόλος του, στο μέτρο που εκφράζει διαφορετικές προσεγγίσεις για την ανάπτυξη των πόλεων, καθίσταται κρίσιμος.

Η προσέγγιση της αγοράς, επικεντρώνεται στην αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, με στόχο την «πώληση» των πόλεων, στο παγκόσμιο κεφάλαιο και τα στρώματα υποστήριξής του. Ο θεσμικός εκσυγχρονισμός μεταφράζεται στον πολυκεντρικό μετασχηματισμό του κράτους με την παραχώρηση αρμοδιοτήτων σε νέους αυτόνομους υπερεθνικούς, εθνικούς και τοπικούς θεσμούς και στην υπέρβαση της αντίθεσης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, μεσ' από τις μονομερείς στρατηγικές συμμαχίες με το κεφάλαιο, του οποίου η αυξημένη αποτελεσματικότητα, οδηγεί κατά κανόνα στην υπερίσχυσή του. Έχοντας ως πηγές έμπνευσης την ακαδημαϊκή έρευνα για την ελκυστικότητα των ιστορικών κέντρων έναντι των ανώτερων μεταβιομηχανικών στρωμάτων, τον μετανεωτερικό ιστορικισμό και τις προφητείες -ή τους «ευσεβείς πόθους»- για μια επιστροφή στο καθεστώς των πόλεων-κρατών, η προσέγγιση της αγοράς προβάλλει ως οικουμενικό ιδεώδες των μεταβιομηχανικών αστικών κέντρων, την εικόνα της ευρωπαϊκής προβιομηχανικής πόλης. Η αναγωγή της εικόνας των πόλεων σε κύριο συγκριτικό τους πλεονέκτημα, προδιαγράφει ένα πολωμένο αστικό περιβάλλον, στο οποίο η ασφάλεια, η κατανάλωση και η σκηνογραφική αρχιτεκτονική, θα καθορίζουν τους όρους της ζωής των ιστορικών κέντρων και των λοιπών σημαντικών για τη μεταβιομηχανική οικονομία σημείων των πόλεων και η εγκατάλειψη τις μειονεκτικές τους περιοχές. Η κριτική του προηγούμενου υποδείγματος, επικεντρώνεται στην παντοειδή έλλειψη βιωσιμότητάς του, καθώς θέτει τους τόπους σε μοναχικές, ανταγωνιστικές μεταξύ τους και αδιέξοδες μακροπρόθεσμα πορείες που συνιστούν «τακτική

υποταγή» έναντι του ιδιωτικού.

Οι κοινωνικές προσεγγίσεις για τον αστικό σχεδιασμό, με στόχο την επιδίωξη της βιώσιμης ευημερίας των πόλεων, προτείνουν το μετασχηματισμό των δημόσιων δραστηριοτήτων σε συλλογικές, μεσ' από τις οπτικές της αειφόρου ανάπτυξης και της αστικής κυβερνητικής που συνιστούν τις πλέον ενθαρρυντικές ιδέες για την υπέρβαση του ιστορικού διλήμματος, μεταξύ του ατομικού και του συλλογικού. Στο προηγούμενο πλαίσιο, η διεθνής εμπειρία, αναδεικνύει τη σημασία των τοπικών κοινωνικών συμμαχιών που καθιστούν τις πόλεις ελκυστικές σε επενδύσεις και την αξία των συνεκτικών εθνικών προγραμμάτων με πολυεπίπεδες δημοκρατικές κυβερνητικές δομές, για την συνοχή και την προστασία των πόλεων και των πληθυσμών τους. Η αξία των ιστορικών κέντρων και της πυκνοδομημένης πόλης και συνεπώς του αστικού σχεδιασμού και των αναπλάσεων, αναδεικνύεται από τη σημασία που προσλαμβάνουν οι παλαιότερες ιδέες για την επιχειρησιακή διάσταση των στοιχείων αστικής ποιότητας των ιστορικών πυρήνων, υπό το φως των συντελεστών που καθορίζουν τη μεταβιομηχανική εποχή (τεχνολογική επανάσταση, οικολογική απειλή, κοινωνικοί μετασχηματισμοί), οι οποίοι ωθούν προς συμπαγείς, πολυκεντρικές και πολυλειτουργικές πόλεις που αποτελούν τη μόνη βιώσιμη εξέλιξη για τους μεταβιομηχανικούς αστικούς μετασχηματισμούς.

Η δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία

Η δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία στο μεταβιομηχανικό αστικό σχεδιασμό, εκκινεί παράλληλα με την παρατεταμένη φάση αποβιομηχάνισης, στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Άξονας των επιδιώξεων του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού στη δυτική Ευρώπη, υπήρξε ο συνδυασμός (α)της αντιμετώπισης φαινομένων που υποβάθμιζαν, αποδιάρθρωναν κοινωνικά, ερήμωσαν και αδρανοποιούσαν εκτεταμένους ζωτικούς τομείς των πόλεων, όπως ιδίως, η διαρκής αποκέντρωση πληθυσμού και λειτουργιών των προηγούμενων δεκαετιών και η ραγδαία αποβιομηχάνιση και τριτογενοποίηση και (β)της ανάγκης ανταπόκρισης των πόλεων στις συνθήκες της μεταβιομηχανικής εποχής και ιδίως στην απαίτηση ελκυστικότητάς τους έναντι των νέων συντελεστών ανάπτυξης (επενδυτών, εργαζομένων, καταναλωτών) της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας.

Η ανάλυση της μεταβιομηχανικής εμπειρίας αστικού σχεδιασμού μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, μεσ' από τα περισσότερο αξιόλογα παραδείγματα πόλεων, φωτίζει έναν -σε μεγάλο βαθμό- κοινό άξονα στόχων, μεθοδολογίας και χαρακτηριστικών ανάμεσα στις διαφορετικές χώρες και πόλεις της δυτικής Ευρώπης:

- Ο δημόσιος σχεδιασμός, παρέμεινε και στη μεταβιομηχανική εποχή το θεμελιώδες εργαλείο ελέγχου της αστικής ανάπτυξης (α)διατηρώντας την εμπιστοσύνη των ευρωπαϊκών κοινωνιών, ως η βέλτιστη συλλογική, ορθολογική, κοινωφελής διαδικασία διαμόρφωσης και προγραμματισμού των πόλεων σε κάθε κλίμακα του αστικού χώρου και (β)ελαχιστοποιώντας τα περιθώρια διαδικασιών αυτορρύθμισης των αστικών μετασχηματισμών.
- Κεντρικός στόχος και προτεραιότητα του δυτικοευρωπαϊκού μεταβιομηχανικού σχεδιασμού, υπήρξε η αποκατάσταση της

ελκυστικότητα των ζωνών που υποβάθμιζε ή αχρήστευε η μετάβαση στη νέα εποχή, με τη δημιουργία νέας –με μεταβιομηχανικούς αναπτυξιακούς όρους- αξίας στον αστικό χώρο.

- Το υψηλό ποσοστό κοινών σημείων στο φάσμα των μεθόδων, προγραμμάτων και έργων, αναδεικνύει μια κατά το μάλλον ή ήττον παρόμοια, στρατηγική και τακτική αντιμετώπιση στο πεδίο του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων. Η πραγματικότητα αυτή αναδεικνύεται ιδίως σε ζητήματα που επηρεάζονταν από διαφορετικές αφετηρίες ιδεών ή/και κυβερνητικής/διοικητικής παράδοσης: η παραπλήσια αντιμετώπιση στα κρισιμότερα ζητήματα του σχεδιασμού που αποτελούν το επίκεντρο των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων στην εποχή μας, υπήρξε αποτέλεσμα μιας σταδιακής σύγκλισης μεταξύ διαφορετικών υποδειγμάτων.
- Η πορεία αποκρυστάλλωσης του συνδυασμού αναπτυξιακών και αναδιανεμητικών/κοινωνικών στόχων με συναινετικές/συμμετοχικές μεθόδους ή και κοινωνικές πρωτοβουλίες, ως κύριων στοιχείων της σύνθεσης του δημόσιου σχεδιασμού, συμβάδισε με την πορεία της αποδοχής και εδραίωσής του στη δυτική Ευρώπη.
- Θεμελιώδεις στοιχείο λειτουργικότητας και επιτυχίας της ορθολογικής αυτής διαδικασίας, υπήρξε το πνεύμα της συνεννόησης και συνεργασίας: το κράτος, η αυτοδιοίκηση, ο επιχειρηματικός κόσμος, οι τοπικές κοινωνίες, εμφανίζονται ως εταίροι (σε διαφορετικούς συνδυασμούς ή και όλοι μαζί) σε όλα σχεδόν τα προγράμματα.
- Ο μεταβιομηχανικός αστικός σχεδιασμός υπήρξε σχεδόν παντού στη δυτική Ευρώπη, σύνθεση διαφορετικών μεθόδων, προγραμμάτων και έργων, με σκοπό τη συναρμολόγηση ολοκληρωμένων στρατηγικών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων και την επιτυχία των στόχων κάθε πόλης. Στο πλαίσιο αυτό, μέθοδοι όπως ο εξωραϊσμός του αστικού χώρου, η δημιουργία νέων αστικών τοπίων και τοποσημών, η διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων, αξιοποιήθηκαν σχεδόν πάντοτε σε συνδυασμό με μεθόδους, μέτρα και έργα που αποσκοπούν στη διαμόρφωση συνθηκών ελκυστικότητας για κατοίκους, εργαζόμενους, επενδυτές και επισκέπτες, ιδίως στις υποβαθμισμένες και αδρανοποιημένες αστικές ζώνες από τους χωρικούς και κοινωνικοοικονομικούς μετασχηματισμούς που προκάλούσε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποιούμενη οικονομία.

Υπάρχει συνεπώς μια πλούσια θετική εμπειρία προγραμμάτων ανάπτυξης, ανασυγκρότησης και δημόσιου αστικού σχεδιασμού εν γένει των δυτικοευρωπαϊκών πόλεων, όπου η προσαρμογή στη μεταβιομηχανική εποχή, αναζητείται μεσ' από τον κοινό τόπο μεταξύ των απαιτήσεων και των προϋποθέσεων για την επιτυχή ένταξη των πόλεων στα παγκόσμια μεταβιομηχανικά οικονομικά δίκτυα και της βιωσιμότητας των μετασχηματισμών στα επίπεδα της κοινωνίας, της οικονομίας και του περιβάλλοντος: την κοινωνική δικαιοσύνη και συνοχή στις πόλεις, την αναδιανομή των πλεονεκτημάτων τους και τη βιωσιμότητα της ανάπτυξης και της ευημερίας τους.

Αν και εκκινώντας από διαφορετικές προσεγγίσεις, είτε φιλελεύθερη με επίκεντρο την οικονομική ανάπτυξη, την παραχώρηση της πρωτοβουλίας

στον επιχειρηματικό κόσμο και την κινητοποίηση των ιδιωτικών επενδύσεων, είτε κοινωνική, με επίκεντρο τις δημόσιες επενδύσεις, την ποιότητα ζωής και την ανάπτυξη των περιοχών διαβίωσης των χαμηλότερων στρωμάτων, ο σχεδιασμός στη δυτική Ευρώπη οδηγήθηκε σε σύγκλιση με επίκεντρο την αναβάθμιση των αστικών ζωνών που απαξίωνε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή. Τέτοιες στρατηγικές μπορούν να συνοψίζουν τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλ. τη συγκράτηση τοπικών πληθυσμών και τη βελτίωση της ζωής τους και των ευκαιριών απασχόλησης, την ελκυστικότητα για τα μεσαία-ανώτερα στρώματα, τους επισκέπτες και τις επενδύσεις (ανάπτυξη), την πυκνή λειτουργική πόλη (αιφορία), τη συνύπαρξη διαφορετικών εισοδημάτων και χρήσεων (κοινωνική συνοχή).

Η προηγούμενη σύγκλιση στη δυτική Ευρώπη, κινείται εμφανώς στις κατευθύνσεις των σύγχρονων κοινωνικών (σοσιαλδημοκρατικών) προσεγγίσεων για τη μεταβιομηχανική πόλη, οι οποίες έχοντας αναγνωρίσει τον κρίσιμο ρόλο της επιχειρηματικότητας και της αγοράς στην κοινωνική ευημερία, εξελιχθήκαν σε κυρίαρχες ευρωπαϊκές αξίες για τη συγκρότηση των αστικών σχηματισμών. Τέτοιες απόψεις αντανakλούν προσεγγίσεις της μετανεωτερικότητας, οι οποίες αρνήθηκαν τη γενικευμένη αμφισβήτηση της νεωτερικότητας και του δομημένου ορθολογισμού: την επιμονή του J.Habermas στην *ολοκλήρωση του ημιτελούς ορθολογικού σχεδίου της νεωτερικότητας*, σε συνδυασμό με την πρόταση του J.F.Lyotard για έναν ευέλικτο ορθολογισμό, τις *πρόσκαιρες συναινέσεις* σε προγράμματα και ενέργειες δηλ. που δε θα συγκροτούν *μακροπρόθεσμες, άκαμπτες πορείες*, αλλά μια συνεχή διαπραγμάτευση, με στόχο την αναζήτηση συνισταμένων και όχι συγκρούσεων ή ανατροπών. Πρόκειται για την αντίληψη μιας νέας συλλογικότητας που τείνει να υπερβεί τόσο τον ατομισμό του φιλελευθερισμού, όσο και το συγκεντρωτισμό, τον αυταρχισμό και τους καταναγκασμούς των σοσιαλιστικών δοξασιών.

Η εμπειρία, τουλάχιστον στη δυτική Ευρώπη, αποδεικνύει ότι τα κυριότερα στοιχεία που φαίνεται να καθορίζουν την επιτυχία των πόλεων στη μεταβιομηχανική εποχή, είναι η συναίνεση και η συνεργασία με την κοινωνία και την ιδιωτική επιχειρηματικότητα, στην επιδίωξη ορθολογικών, κοινά αποδεκτών στόχων, στις σφαίρες της βιώσιμης ανάπτυξης, της ευημερίας και της ποιότητας ζωής. Το φάσμα των στόχων του σχεδιασμού που εντοπίζεται στις έννοιες της βιώσιμης, λειτουργικής, ελκυστικής, συμπαγούς και συνεκτικής, πυκνοδομημένης και πυκνοκατοικημένης πόλης, επιδιώκει απαντήσεις που βρίσκονται στην βιωσιμότητα του αστικού χώρου και του κοινωνικού του περιεχομένου. Με την οπτική αυτή, ο ολοκληρωμένος, ορθολογικός φυσικός σχεδιασμός, σε συνδυασμό με τη συστηματική κοινωνική ανάμιξη ιδίως των κατοίκων των πόλεων, αποκτούν κρίσιμη σημασία για τη βιωσιμότητα και την ευημερία τους. Ο στόχος προσέλκυσης εύπορων στρωμάτων στις υποβαθμισμένες αστικές περιοχές, σε συνδυασμό με την προστασία των υφιστάμενων κατοίκων, αποτελεί το κυριότερο μέσον για την αύξηση της κοινωνικής συνοχής στην πόλη και της κοινωνικής και οικονομικής της αναζωογόνησης.

7.3. Η ημιπεριφέρεια

Οι βιομηχανικές πόλεις, ως όργανα παραγωγής της ευημερίας των

ανεπτυγμένων χωρών, οργανώθηκαν στη βάση ενός εξορθολογιστικού σχεδιασμού που αποτέλεσε τη βάση της κοινωνικο-οικονομικής τους λειτουργικότητας και των κοινωνικών τους συμβολαίων. Τα τελευταία, δε βρήκαν εφαρμογή στις ημιπεριφερειακές μητροπόλεις, όπου ο αστικός σχεδιασμός ως όργανο αστικού εξορθολογισμού, αποδεικνυόταν αδόκιμος και ανέφικτος, έτσι ώστε το αστικό υπόδειγμα της ημιπεριφέρειας, βρέθηκε σε συνολική αντίθεση με το αντίστοιχο των βιομηχανικών πόλεων.

Στις μητροπόλεις της ημιπεριφέρειας, η αδυναμία πραγματικού εκσυγχρονισμού και γενικής ευημερίας, μετατόπιζε το βάρος νομιμοποίησης της κρατικής και ταξικής τους υπόστασης (α)στην κατασκευή ταξικών συναινεύσεων με επίκεντρο την αστική ανάπτυξη, που αποσκοπούσαν στον έλεγχο και την ενσωμάτωση των αστικοποιημένων λαϊκών στρωμάτων, ανακυκλώνοντας και επιτείνοντας συγχρόνως την ανορθολογική οργάνωση της παραγωγής και του χώρου και (β)στην επιφανειακή μίμηση του νεωτερικού πολιτισμού των βιομηχανικών χωρών, με τη ρητορική και εικονογραφία ιδεών, θεσμών, διαδικασιών και προγραμμάτων, με στόχο την πιστοποίηση της σύγκλισης και ισοτιμίας με τον ανεπτυγμένο κόσμο.

Οι όροι και οι διαδικασίες ένταξης των ημιπεριφερειακών χωρών στη διεθνή οικονομική κοινότητα κατά τη βιομηχανική εποχή, εξηγούν αφ' ενός τη χωροκοινωνική τους συγκρότηση και αφ' ετέρου τις αστικές στρατηγικές τους κατά τη μεταβιομηχανική εποχή. Η προσφυγή των καθυστερημένων κρατών που προσπαθούσαν να συγκλίνουν με τα ανεπτυγμένα, στη μίμηση, οδηγούσε σε πολλαπλές αλλοιώσεις των πρωτοτύπων, καθώς οι νεωτερικοί εθνικοί πολιτισμοί ολοκληρώθηκαν και εκτέθηκαν στις πόλεις και ιδίως στις πρωτεύουσες και τα κέντρα τους, ανάγοντας τις πρωτεύουσες των πλέον ανεπτυγμένων κρατών, σε πρότυπα των άλλων. Καθώς το υπόδειγμα των πόλεων της ημιπεριφέρειας, βρίσκεται σε συνολική αντίθεση με το αντίστοιχο των ανεπτυγμένων Δυτικών μητροπόλεων, το *λειτουργικό πρότυπο* των δυτικοευρωπαϊκών πρωτευουσών, δε βρήκε πεδίο εφαρμογής, στις πρωτεύουσες της ημιπεριφέρειας, έτσι ώστε αυτό που απέμεινε κυρίως προς μίμηση, ήταν η *υποβλητική εικόνα*, που φιλοδοξούσε να είναι εφάμιλλη με τα Δυτικά της πρότυπα, πείθοντας συγχρόνως ότι αποτελεί έκφανση του εθνικού πολιτισμού και εξυπηρετούσε την δέσμευση των ημιπεριφερειακών χωρών, στην πολιτικο-οικονομική και πολιτισμική σφαίρα της Δύσης. Η προηγούμενη διαδικασία, προσέδωσε στον σχεδιασμό και τις διαδικασίες χάραξής του, συμβολικό και τελετουργικό χαρακτήρα, διευρύνοντας τη διάσταση μεταξύ του σχεδιασμού και του πραγματικού αστικού χώρου.

Οι οικουμενικοί μετασχηματισμοί της μεταβιομηχανικής εποχής, θίγουν τις αστικές οικονομίες και την κοινωνική συνοχή της ημιπεριφέρειας, όπως και του ανεπτυγμένου κόσμου, το κυριότερο όμως κίνητρο για την προσπάθεια σύνδεσης των ημιπεριφερειακών χωρών με την παγκόσμια οικονομία, απορρέει από το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση, εμφανίζεται για την ημιπεριφέρεια ως ευκαιρία, καθώς η παγκόσμια αναδιανομή των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων, θέτει σήμερα δυνητικά, πολλές ημιπεριφερειακές πόλεις, σε καλύτερη θέση εκκίνησης σε σύγκριση με το βιομηχανικό παρελθόν.

Ο εντοπισμός των παραγόντων που μετασχηματίζουν σήμερα τις πόλεις της ημιπεριφέρειας, προϋποθέτει τη διάκριση μεταξύ παγκόσμιων και παγκοσμιοποιούμενων πόλεων, στο επίπεδο των οποίων, ο οικονομικός

ντετερμινισμός της διαλεκτικής για την παγκοσμιοποίηση που ανάγει την έννοια της παγκόσμιας πόλης σε ιδεολογία, ασκεί σημαντική επιρροή στις στρατηγικές αστικού σχεδιασμού, ενώ ο αγώνας κυριαρχίας στο δίκτυο των διεθνών μητροπόλεων, εντείνει την επιρροή των αστικών υποδειγμάτων, διευκολύνοντας και επιταχύνοντας τις ροές μίμησης. Παράλληλα, καθώς μια μεγάλη, ισχυρή πόλη φαίνεται απαραίτητη για τη συμμετοχή κάθε έθνους στις παγκόσμιες αγορές, πολλές ημιπεριφερειακές χώρες, χρησιμοποιούν μια πόλη τους -συνήθως την πρωτεύουσα- για να συνδέσουν τα έθνη τους και την οικονομία τους με τον παγκόσμιο χώρο ροών, επικεντρώνοντας τον αστικό σχεδιασμό και τις πιστώσεις τους σε συγκεκριμένες αστικές περιοχές.

Οι ημιπεριφερειακές χώρες χαρακτηρίζονται από συγκεντρωτικές πολιτικές και διοικητικές δομές, που συνδυάζονται με αναποτελεσματικές γραφειοκρατίες και αδύναμες κοινωνίες των πολιτών. Η ανάγκη στρατηγικών επιλογών, σε συνδυασμό με την αδύναμη κοινωνία των πολιτών και την απουσία τοπικών στρατηγικών, καθιστά τις κυβερνήσεις επιρρεπείς σε μονομερείς συμμαχίες με το κεφάλαιο, γεγονός που συνιστά μια αδυναμία που για την αγορά μπορεί ν' αποτελέσει στοιχείο ελκυστικότητας της ημιπεριφέρειας. Οι κυβερνήσεις και το κεφάλαιο που έχουν αυξημένες δυνατότητες διαμόρφωσης αναπτυξιακών στρατηγικών, σχηματίζουν αμοιβαίες συμμαχίες, με στόχο την ελκυστικότητα της πόλης έναντι της αγοράς, μιμούμενες τα χαρακτηριστικά των κυρίαρχων παγκόσμιων πόλεων, με σύμβουλο την κυρίαρχη ανάλυση του φαινομένου και αποκαλύπτοντας την αδυναμία ή/και απροθυμία σχηματισμού και εξειδίκευσης των αστικών τους στρατηγικών.

Είναι σημαντική λοιπόν, η διάκριση μεταξύ της στρατηγικής παγκοσμιοποίησης μιας πόλης στα πλαίσια του διεθνούς ανταγωνισμού και μιας εθνικής στρατηγικής, σύνδεσης της εθνικής οικονομίας με την παγκόσμια, με επίκεντρο μια πόλη, που μετατρέπεται από το κράτος σε εθνικό εργαλείο. Μια τέτοια στρατηγική, προερχόμενη από μονομερείς διαδικασίες και αποφάσεις σε εθνικό επίπεδο, θα θέτει τις τοπικές διαστάσεις σε δεύτερη μοίρα, ενώ η αδυναμία ή/και απροθυμία εμπλοκής της κοινωνίας, σε συνδυασμό με την ανάγκη αποτελεσματικότητας θα οδηγεί στην επιλογή αυτόνομων συγκεντρωτικών εκτελεστικών δομών, η επικοινωνία των οποίων με την κοινωνία θα είναι μονομερής και προπαγανδιστική, διευκολύνοντας την προώθηση των στρατηγικών του ιδιωτικού τομέα.

Παράλληλα, η δυσχέρεια διαπίστωσης αν τα οφέλη που προσφέρει μια παγκόσμια πόλη, καλύπτουν το σφαιρικό κόστος της, συσκοτίζει την αξία τέτοιων επιλογών. Συχνά οι παγκοσμιοποιούμενες πόλεις, αντί να ενεργούν ως κόμβοι στην εξυπηρέτηση και το συντονισμό της παγκόσμιας οικονομίας, τη διευκολύνουν απλώς να επεκτείνει τον έλεγχό της στο εσωτερικό κάθε χώρας. Αυτή η επισήμανση, συμπληρώνεται από ορισμένα ερωτήματα που εγείρουν οι στρατηγικές παγκοσμιοποίησης μιας πόλης, στα πλαίσια της τάσης των ημιπεριφερειακών χωρών, να επιλέγουν τέτοιες στρατηγικές σύμφωνα με το υπόδειγμα που προσανατολίζεται στην αγορά.

- Ένα πρώτο ερώτημα, αναφέρεται στις πιθανότητες επιτυχίας του στόχου μιας ημιπεριφερειακής πόλης, η οποία φιλοδοξεί να παγκοσμιοποιηθεί, μετατρέποντας το ιστορικό κέντρο της, σε εστία προσέλκυσης των ανύπαρκτων ίσως ή σπάνιων μεταβιομηχανικών στρωμάτων που κινδυνεύει να καταλήγει απλώς στη δημόσια χρηματοδότηση μετατροπής

των κέντρων, σε οικιστικές και καταναλωτικές ζώνες πολυτελείας, περιορίζοντας τον αστικό σχεδιασμό στη μηχανιστική εφαρμογή ενός ακατάλληλου υποδείγματος, χρήσιμου στον τομέα των δημόσιων και πελατειακών σχέσεων της εξουσίας και δίνοντας στην πόλη μια επιφανειακή κοσμοπολίτικη «παγκόσμια» όψη. Η υπόθεση αυτή, επιστρέφει τη συζήτηση στον ιστορικό μιμητικό σχεδιασμό και την πολιτισμική εξάρτηση της ημιπεριφέρειας.

- Ένα δεύτερο ερώτημα, αφορά στις δυνατότητες και τα όρια ουσιαστικής αναβάθμισης των πόλεων της ημιπεριφέρειας, με όρους βελτίωσης της ποιότητας της ζωής. Σήμερα το βάρος του αστικού σχεδιασμού μετατοπίζεται στις υποδομές που σχετίζονται με την παγκόσμια οικονομία και όχι με το κοινωνικό κράτος, προσανατολίζοντας τις στρατηγικές αναπλάσεις στις πλεονεκτικές ζώνες, ενώ τα ευρύτερα πληθυσμιακά στρώματα έχουν μειωμένη διαπραγματευτική ικανότητα για τη βελτίωση του πλαισίου ζωής τους. Η υπόθεση αυτή, εμφανίζει την ένταση της χωροκοινωνικής πόλωσης στις ημιπεριφερειακές πόλεις, ως αυξανόμενη απειλή, η οποία θα τείνει να αναιρέσει την πολυλειτουργική τους δομή και την κοινωνική τους συνοχή που συνιστούν κύρια πλεονεκτήματά τους στη μεταβιομηχανική εποχή.
- Ένα τρίτο ερώτημα, αναφέρεται στην αδράνεια που δημιουργούν οι δυναμικές των ιστορικών πρακτικών μίμησης στην ημιπεριφέρεια, οι οποίες σε συνδυασμό με την έμφαση του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού στην εικόνα, μπορεί να επικεντρώνεται υπέρμετρα στη εκθετική, εξωραϊστική πλευρά του, αποδομώντας και ακυρώνοντας τους ίδιους τους αναπτυξιακούς, περιβαλλοντικούς ή/και κοινωνικούς στόχους του.
- Ένα τέταρτο ερώτημα, σχετίζεται με τις καινοφανείς, θετικές προσεγγίσεις της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής αταξίας των πόλεων της ημιπεριφέρειας, που μπορεί να συνιστούν μια χρήσιμη για την αστική στρατηγική, συμφιλίωση, με την αταξία ως π.χ. γραφική τοπική/εθνική ιδιαιτερότητα, αξιοποιήσιμη ως εργαλείο της τόσο απαραίτητης νομιμοποίησης της εικόνας που εκπέμπει η πόλη, στο εξωτερικό αλλά και το εσωτερικό της, ως ιδεολογία που θα οδηγεί στην παραίτηση από οιαδήποτε ουσιαστική βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος τέτοιων αστικών περιοχών -όπου η ποιότητα ζωής είναι υποβαθμισμένη- και στην επικέντρωση σε εξωραϊστικές επεμβάσεις.

Η εμπνευσμένη από την κυρίαρχη διαλεκτική, ιδεολογία της παγκόσμιας πόλης, εκδηλώνεται στις παγκοσμιοποιούμενες μητροπόλεις, με μια ισχυρή θεσμική και πολιτική βούληση, για τη δημιουργία των εθνικών τους προγραμμάτων, των οποίων αν η χρησιμότητα για τις ίδιες και τη χώρα τους, συχνά δεν είναι αποσαφηνισμένη, για την παγκόσμια οικονομία είναι προφανής: κάθε τέτοια πόλη, διαδραματίζει έναν κρίσιμο ρόλο για το έθνος της, καθώς μετατρέπεται στον τόπο μεσ' από τον οποίο, οι κύριοι εθνικοί παράγοντες και θεσμοί αναλύουν και αναπαριστούν τον παγκόσμιο χώρο ροών και συνδέονται μαζί του, διαδραματίζοντας ένα ρόλο που δεν είναι νέος στην ιστορία του καπιταλισμού και ιδιαιτέρως του περιφερειακού. Η δυνατότητα κλωνοποίησης των παγκόσμιων πόλεων, τίθεται υπό σοβαρή αμφισβήτηση και οι συχνά, μη ρεαλιστικές προσπάθειες παγκοσμιοποίησης των πόλεων, οδηγούν στον εκ των προτέρων αποκλεισμό άλλων

καταλληλότερων και εφικτών, εναλλακτικών αναπτυξιακών σχεδιασμών.

7.4.Λεκανοπέδιο Αθηνών: ιστορική προσέγγιση της αστικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού (1833-1990)

Η ιστορική ανάλυση της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, πιστοποιεί τα τυπικά ημιπεριφερειακά της χαρακτηριστικά που τη διαφοροποιούν έντονα από το υπόδειγμα των βιομηχανικών πόλεων. Η Αθήνα, υπήρξε μια πόλη με αστικές καταβολές αποικιακού τύπου, εθνικός πυρήνας της πολιτικής, διοικητικής, πληθυσμιακής και οικονομικής υπερσυγκέντρωσης, μιας χώρας που χαρακτηρίστηκε από έλλειψη αστικής ιεραρχίας και έντονη περιφερειακή υπανάπτυξη. Στο ίδιο το λεκανοπέδιο Αθηνών, υπήρξαν χαρακτηριστικά τα φαινόμενα (α)καθυστερημένης και ελλιπούς εκβιομηχάνισης, (β)συσσώρευσης κυμαινόμενων λαϊκών στρωμάτων, (γ)εκτεταμένης άτυπης οικονομίας, (δ)ευρείας αυτορύθμισης του αστικού χώρου, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της οικονομίας της αγοράς και (ε)έντονων αντιθέσεων αστικής συγκρότησης μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, όσο και μεταξύ των αστικών και λαϊκών περιφερειών.

Παράλληλα, εντοπίζονται οι ιστορικές σταθερές (αδυναμία αστικού εξορθολογισμού, ευρεία χρήση της ρητορικής του σχεδιασμού και της αστικής εικονογραφίας) που επαληθεύουν την αναλογία των μορφών και των ρόλων του αθηναϊκού σχεδιασμού με το αντίστοιχο ημιπεριφερειακό υπόδειγμα, φωτίζοντας συγχρόνως τις -αλληλένδετες με τις τοπικές γεωγραφικές, ιστορικές και πολιτιστικές συνιστώσες- ιδιαιτερότητές του.

Επίκεντρο της ελληνικής εθνικής συγκρότησης, αποτέλεσαν οι ιστορικοί και πολιτιστικοί πόροι της χώρας: η κλασική της κληρονομιά, υπήρξε το «ιδρυτικό κεφάλαιο» της ελληνικής ανεξαρτησίας που μεσ' από το δίπολο «κλασική κληρονομιά και ευρωπαϊκή πρόοδος», συμβόλισε ταυτοχρόνως την προέλευση και το στόχο, την ιστορική εθνική ταυτότητα και τα θεμέλια της νεωτερικότητας.

Στο μέτρο που ο καθορισμός μιας κοινωνικής ομάδας, είναι αλληλένδετος με τον αυτοκαθορισμό της, ο αυτοπροσδιορισμός του ελληνικού έθνους, μεσ' από το προηγούμενο δίπολο, υπήρξε προϋπόθεση για τον ευνοϊκό ετεροπροσδιορισμό του, από τα ανεπτυγμένα έθνη. Αυτό το δίπολο, αποτελώντας τον ιδεολογικο-πολιτιστικό άξονα σύνδεσης και επικοινωνίας της χώρας με τη Δύση στη νεωτερική εποχή, συνιστούσε το κύριο μέσον διεκδίκησης ενός ρόλου στη διεθνή νεωτερική κοινότητα και την οικονομία της· η επικράτησή του απέβαινε συνεπώς κρίσιμη για την εδραίωση της εθνικής εξωστρέφειας και για την ελκυστικότητα της χώρας έναντι των συντελεστών και των κεφαλαίων της παγκόσμιας οικονομίας, κατά τη διάρκεια των ανοδικών της φάσεων που δημιουργούσαν στο κράτος και την αστική τάξη προσδοκίες ρόλων και κερδών στη διεθνή αγορά.

Στο πλαίσιο αυτό, η στρατηγική επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας, υπήρξε το πρώτο βήμα του σχεδιασμού της, καθώς η υλική και η άυλη κλασική της κληρονομιά, αποτέλεσαν τα θεμελιώδη στοιχεία του, γεγονός που αναδεικνύει το σκηνογραφικό του χαρακτήρα, ο οποίος εικονογραφούσε πιστά το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο. Με την έννοια αυτή, η Αθήνα-πρωτεύουσα απέβη εξ αρχής, ο κοινός τόπος μεταξύ Ελλάδας και Δυτικού

κόσμου. Ακολουθώντας, οι διακυμάνσεις του βάρους της διάστασής της αυτής, όσο και του σχεδιασμού υπήρξαν ανάλογες με τις φάσεις έξαρσης και υποχώρησης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Εξωστρέφεια και εικονογραφικός σχεδιασμός του 19ου αιώνα

Η νεοκλασική Αθήνα του 19ου αιώνα, σχεδιάστηκε από την οθωνική εξουσία και υλοποιήθηκε με ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, στη βάση ενός εικονογραφικού σχεδιασμού, με την καθοδήγηση και τη χρηματοδότηση της επιχειρηματικής Διασποράς. Ο σχεδιασμός αυτός, προερχόταν από τη συναρμολόγηση των στόχων του κράτους και της αστικής τάξης:

- Το κράτος αποκτούσε μια πρωτεύουσα που ενσάρκωνε και πρόβαλε την εθνική ιδεολογία, η οποία εκφραζόταν με το δίπολο «κλασική κληρονομιά και ευρωπαϊκή πρόοδος», στο εσωτερικό και το εξωτερικό.
- Η αστική τάξη της Διασποράς, αποκτούσε μια εθνική έδρα, που της προσέφερε ταυτότητα, ιστορική δικαίωση, κύρος, ασφάλεια και προοπτικές επέκτασης.

Η Ελλάδα κατείχε κομβική γεωγραφική θέση μεταξύ Ευρώπης και Μέσης Ανατολής, χρήσιμη στο διεθνές εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου, το οποίο διαχειριζόταν η ελληνική αστική τάξη της Διασποράς, η οποία αποτελούσε το δεσμό του έθνους με τη νεωτερικότητα, σε μια περίοδο που έχει θεωρηθεί ως η πρώτη φάση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Αυτή η τάξη που ήταν ο κύριος υποκινητής και καθοδηγητής της Επανάστασης, έθεσε τους όρους εγκατάστασής της στην Ελλάδα και εξασφάλισε την εκπλήρωσή τους με τη χρηματοδότηση υλοποίησης του σχεδιασμού της Πρωτεύουσας. Η μετατροπή της τελευταίας σε πόλο συγκέντρωσης της ελληνικής επιχειρηματικής Διασποράς, οδηγούσε στη σύνδεση της πόλης και της χώρας με τη Δύση και τη διεθνή οικονομία.

Η περιφέρεια της Αθήνας, όπου δεν υπήρχαν οι όροι σχηματισμού ανάλογης συναίνεσης, αφέθηκε στην κερδοσκοπία των ντόπιων γαιοκτημόνων και των μικροαστών που αποτέλεσαν την κοινωνική βάση της ανεξέλεγκτης αστικής επέκτασης.

Εθνικά και σχεδιαστικά οράματα, 1870-1922

Η περίοδος από τα τέλη του 19ου αιώνα έως το 1922, χαρακτηρίζεται από μια πληθώρα εικονογραφικών πολεοδομικών προτάσεων για την αναμόρφωση της Αθήνας σε μια μεγαλειώδη ευρωπαϊκή πρωτεύουσα, οι οποίες παρά την μακροχρόνια δημόσια διαλεκτική, παρέμειναν άγονες, στο πλαίσιο μιας ραγδαίας και ανεξέλεγκτης αστικής ανάπτυξης.

Στο οικονομικό επίπεδο, οι διεθνείς γεωπολιτικοί μετασχηματισμοί, είχαν στρέψει τις επενδύσεις της Διασποράς στο εσωτερικό. Έτσι σχηματιζόταν μια εθνική αστική τάξη, με ζωτικό οικονομικό χώρο την Ελλάδα, γεγονός αλληλένδετο με τους πολέμους που οδηγούσαν στη θεαματική της επέκταση και τις συνακόλουθες αναπτυξιακές προσδοκίες.

Στο πλαίσιο μιας νέας εσωστρεφούς εθνικής ιδεολογίας, καθώς η Ελλάδα, επιχειρούσε να μετατραπεί σε ευρωπαϊκή δύναμη, η Αθήνα δεν εκπροσωπούσε πλέον τον κοινό τόπο του κλασικού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής προόδου, αλλά την υποψήφια μητρόπολη «των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων», προδιαγράφοντας έναν αφηρημένο, ιδεαλιστικό

πολεοδομικό στόχο, εξ ίσου αβέβαιο με τις μαξιμαλιστικές εθνικές επιδιώξεις: η πραγματική αξία της πληθώρας των ουτοπικών πολεοδομικών οραμάτων για την μετατροπή της Αθήνας σε ευρωπαϊκή μητρόπολη, ήταν η προώθηση του οράματος της Μεγάλης Ελλάδας.

Η ίδια η πόλη, ελεγχόταν ήδη ολοκληρωτικά από τα αστικά και μικροαστικά στρώματα, των οποίων η έντονη κερδοσκοπία στην οικονομία και τις στεγαστικές ανάγκες, πίεζε αποκλειστικά το αδύναμο, κυμαινόμενο προλεταριάτο, η ασταθής φύση του οποίου εμπόδιζε τη συγκρότηση διεκδικητικού πλαισίου για την προώθηση αστικών μεταρρυθμίσεων.

Η εσωστρέφεια του μεσοπολέμου, 1922-1940

Η περίοδος 1922-1940, χαρακτηρίζεται από την απουσία εικονογραφικού σχεδιασμού και την αποτυχία του προγράμματος ορθολογικής εγκατάστασης των προσφυγικών πληθυσμών.

Η διεθνής και η εσωτερική ιστορική συγκυρία, είχαν οδηγήσει την αστική εικονογραφία σε απαξίωση: η συντριβή της Μεγάλης Ιδέας, άφηνε τον απραγματοποίητο εικονογραφικό σχεδιασμό της προηγούμενης περιόδου χωρίς αντικείμενο, ενώ η κατάρρευση της διεθνούς οικονομίας, μηδενίζοντας τις προσδοκίες ξένων επενδύσεων, αδρανοποιούσε το ρόλο της Πρωτεύουσας ως κοινό τόπο της χώρας με τη Δύση.

Όπως με την αστική εικονογραφία, έτσι και με τον αστικό εξορθολογισμό, δεν υπήρχαν λόγοι αύξησης της ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας, που σε μια αλληλο-τροφοδοτούμενη διαδικασία εκρηκτικής ενδογενούς οικονομικής ανάπτυξης, μονοπωλούσε το πεδίο επενδύσεων του ελληνικού κεφαλαίου και το όραμα της ευημερίας του πλήθους των προσφύγων και εσωτερικών μεταναστών. Στο πλαίσιο αυτό, ο έλεγχος των εργατικών στρωμάτων που δημιουργούσαν μια τεράστια πολιτική απειλή, αποτελούσε ύψιστη προτεραιότητα για το κράτος και την αστική τάξη. Η χωρική πολιτική επικεντρώθηκε στην ταξική διαίρεση της πόλης, την προστασία των οικιστικών περιοχών της αστικής τάξης και στον πολιτικό έλεγχο, την περιφερειακή απομόνωση και την πολιτική ενσωμάτωση των εργατικών στρωμάτων, με την προώθηση του λαϊκού ελέγχου της αστικής περιφέρειας, της αυτοστέγασης και της άτυπης οικονομίας.

Μεταπολεμική εξωστρέφεια και αστική εικονογραφία, 1950-1960

Η μεταπολεμική Αθήνα, έγινε πεδίο μιας εκρηκτικής αστικής ανάπτυξης, που εξελίχθηκε στα πλαίσια της αυτορύθμισης και αυτοχρηματοδότησης, ενώ το κέντρο και οι πλεονεκτικές ζώνες, αναμορφώθηκαν με ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, μ' ένα σχεδιασμό που επικεντρώθηκε στην αστική εικονογραφία.

Η γεωπολιτική θέση της χώρας, διαμόρφωνε την επίσημη εθνική ιδεολογία, κατά την οποία ο ελληνικός λαός ανήκε βιολογικο-πολιτισμικά και πολιτικο-οικονομικά στη Δύση. Στο οικονομικό πεδίο, ο καπιταλιστικός κόσμος, εισερχόταν σε μια νέα περίοδο διεθνοποίησης που προωθούσε τη διεθνή κινητικότητα κεφαλαίων, αγαθών και ανθρώπων. Αυτό σήμαινε ότι η Ελλάδα και η πρωτεύουσά της, όφειλαν να γίνουν ανταγωνιστικές στο πλαίσιο μιας ανοικτής διεθνούς αγοράς. Έτσι, η επιδίωξη της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης, που συνιστούσε όρο πολιτικής σταθερότητας της ερειπωμένης και διχασμένης μεταπολεμικής Ελλάδας, δημιούργησε την ανάγκη προσέλκυσης

(α)επενδύσεων και τουρισμού από το εξωτερικό και (β)των αποταμιεύσεων αλλά και των εργαζομένων της χώρας, οι οποίοι είχαν πλέον δυνατότητα εξωτερικής μετανάστευσης.

Προέκυπτε λοιπόν η απαίτηση για ένα χωρικό πόλο που (α)σε λειτουργικό επίπεδο, θα συνδύαζε τοπικά, τα πλεονεκτήματα της ανεπτυγμένης Δύσης και τα πλεονεκτήματα της χώρας για τα ξένα κεφάλαια, τον τουρισμό και τους εργαζόμενους της χώρας και (β)σε εικονογραφικό επίπεδο, θα προέβαλε την Ελλάδα στη Δύση, τη Δύση στην Ελλάδα και την πολιτισμική και πολιτικο-οικονομική ενότητα των δύο πλευρών, προς κάθε κατεύθυνση. Μοιραία, ο πόλος αυτός ήταν η Αθήνα, εξ αιτίας του ιστορικού δυναμικού της σε εξουσία, πληθυσμό, υποδομές, οικονομικές δραστηριότητες και ιδίως σε υλικούς και άυλους συμβολισμούς.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, εφαρμόσθηκε ένας συνδυασμός (α)αναπτυξιακής οικιστικής πολιτικής και (β)εικονογραφικού αστικού σχεδιασμού:

α.Η οικιστική πολιτική, συναρμολογούσε μια στρατηγική συναινέσεων, που ολοκλήρωναν τη συγκρότηση του μεσοπολεμικού «κοινωνικού συμβολαίου», εντείνοντας παράλληλα τη χαοτική πολεοδομική πραγματικότητα του Λεκανοπεδίου:

- Με τον άτυπο συμβιβασμό μεταξύ κράτους και εσωτερικών μεταναστών, που επέτρεψε την επέκταση των αυθαίρετων οικισμών και την εξάπλωση του λαϊκού ελέγχου στην αθηναϊκή περιφέρεια.
- Με τα κίνητρα εντατικής εκμετάλλευσης του κέντρου και των συνοικιών, που οδηγούσαν στην αυτοοργάνωση και αυτοχρηματοδότηση της ανοικοδόμησης.

β.Ο σχεδιασμός, συναρμολογήθηκε από ένα άθροισμα επεμβάσεων στο κέντρο, την αρχαιολογική ζώνη (Ακρόπολη, Φιλοπάππου) και τις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, με εξωραϊστικό, τουριστικό, κυκλοφοριακό και εξυγιαντικό χαρακτήρα. Συγχρόνως, μια νέα «υψηλή» δημόσια και ιδιωτική αρχιτεκτονική, στην οποία κυριαρχούσε ο *μοντέρνος κλασικισμός*, αξιοποιούσε εκ νέου ιδεολογικά την κλασική κληρονομιά, σ' ένα ρόλο ανάλογο μ' αυτόν που διαδραμάτισε ο νεοκλασικισμός του 19ου αιώνα.

Προς το εξωτερικό, ο σχεδιασμός αποσκοπούσε στην αύξηση του κύρους και της αξιοπιστίας της χώρας και της ελκυστικότητας της πόλης στους ξένους (τουρίστες, επενδυτές, προσωπικό ξένων εταιριών).

Στο εσωτερικό «μέτωπο», ο σχεδιασμός συμπλήρωνε το κοινωνικό συμβόλαιο κράτους και εσωτερικών μεταναστών, τα κίνητρα ανοικοδόμησης και οικονομικής ανάπτυξης και την προώθηση της τρέχουσας εθνικής ιδεολογίας:

- Με την διαμόρφωση ελκυστικών όρων αστικής ανάπτυξης.
- Με τη διέγερση των προσδοκιών ευημερίας που καθιστούσε την Πρωτεύουσα ελκυστική στην εσωτερική μετανάστευση.
- Με την εικονογραφική προβολή των εθνικών πολιτικο-οικονομικών δεσμεύσεων και των κοινωνικών αξιών του μεταπολεμικού καπιταλισμού.

Στο προηγούμενο πλαίσιο, το ανέφικτο της λειτουργικής μεταρρύθμισής του Λεκανοπεδίου μεταπολεμικά, καθίσταται προφανές, έτσι ώστε μια σειρά

φιλόδοξων προτάσεων αστικού εξορθολογισμού που υποβλήθηκαν τότε, δεν είχαν καμιά τύχη, καθώς δε βρήκαν πολιτικά και οικονομικά ερείσματα.

Αποσυγκέντρωση, κρίση και εσωστρέφεια, 1960-1990

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ο εικονογραφικός σχεδιασμός στην Αθήνα ουσιαστικά εγκαταλείφθηκε. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από διαδοχικά κύματα φιλόδοξων, ριζοσπαστικών θεσμών, προγραμμάτων και μελετών εξορθολογισμού, ενώ η αστική ανάπτυξη εξακολουθούσε να εξελίσσεται μεσ' από την αυτορύθμιση που μετατοπιζόταν όλο και περισσότερο στη σφαίρα της οικονομίας της αγοράς.

Η κορύφωση της εντατικής και απρογραμματίστης αστικής ανάπτυξης, οδηγούσε στη συσσώρευση λειτουργικών και κοινωνικών προβλημάτων, τα οποία απειλούσαν την πολιτική σταθερότητα και αύξαναν το κόστος βιομηχανικής παραγωγής. Η ιδέα της οικονομικής αποκέντρωσης, εμφανίσθηκε έτσι ως βέλτιστη επιλογή διασφάλισης του πολιτικού ελέγχου και της ανάπτυξης, προδιαγράφοντας για την Πρωτεύουσα έναν επιτελικό εθνικό ρόλο και επισύροντας τη διάρρηξη του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου και την ανάδυση μεταρρυθμιστικών αιτημάτων. Από το 1973, τα τελευταία επιτάθηκαν από τη διεθνή οικονομική κρίση που οδηγούσε τη χώρα σε εσωστρέφεια και την Πρωτεύουσα, της οποίας οι επιτελικές προοπτικές ακυρώνονταν, σε παρακμή.

Η δεκαετία του 1960, εγκαινίασε μια ευρεία διαλεκτική, σε ανταπόκριση στα αυξανόμενα αιτήματα χωρικής μεταρρύθμισης που πλαισιωνόταν με θεσμούς προγραμματισμού, μελέτες κτλ χωρικού εξορθολογισμού του Λεκανοπεδίου. Από το 1974, καθώς το κεφάλαιο αποσυρόταν και το κράτος αναλάμβανε -περίπου υποχρεωτικά- τους ρόλους του, η προηγούμενη διαλεκτική, έπειτα από μια εικοσαετία ζυμώσεων και εξαγγελιών, κατέληγε σ' ένα φιλόδοξο, ριζοσπαστικό πλαίσιο που επαγγελόταν την αποκέντρωση και δραστική αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στην Πρωτεύουσα.

Αν και σε μια περίοδο κρίσης, η οικονομική, τουριστική και δημογραφική αποφόρτιση του Λεκανοπεδίου δεν παρουσίασε δυσχέρειες, οι εξορθολογιστικοί στόχοι του σχεδιασμού απέτυχαν ολοκληρωτικά, καθώς η κεντρική του ιδέα σχημάτιζε ένα αντιφατικό, απατηλό δίπολο: η προσπάθεια αποκέντρωσης -σε μια περίοδο που η Πρωτεύουσα αποτελούσε πρόβλημα και όχι πυρήνα ανάπτυξης, έτσι ώστε η ελκυστικότητά της ήταν ανεπιθύμητη- δε συμβιβαζόταν με την αναβάθμισή της, που θα την καθιστούσε ελκυστικότερη στον πληθυσμό και τις επενδύσεις. Αυτή η αντίφαση περιόρισε το σχεδιασμό (α)στη ρητορική, ιδίως με τις διαρκείς εξαγγελίες μεγάλων κεντρικών επεμβάσεων που διαφήμιζαν -πλαισιωμένες με πλούσια εικονογραφία- τις προθέσεις αστικής αναβάθμισης και (β)σε μια χαμηλού κόστους, νομιμοποιητική εκδοχή αστικής εικονογραφίας, με σποραδικές εξωραϊστικές επεμβάσεις ανάπτυξης στο ιστορικό κέντρο, οι οποίες με την προώθηση αυτοχρηματοδότησης των ανακαινίσεων, επεδίωκαν θεαματικά αποτελέσματα με ελάχιστο πολιτικό και οικονομικό κόστος, ενώ η αστική ανάπτυξη εξελισσόταν σ' έναν ιδιότυπο εκδημοκρατισμό της χωρικής αυτορύθμισης.

Η προηγούμενη ανάλυση της εξελικτικής πορείας του αστικού συγκροτήματος της Πρωτεύουσας, οδηγεί συνεπώς στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στην ιστορία αστικής ανάπτυξης της Αθήνας, ο αμφίπλευρος (στο εσωτερικό και το εξωτερικό) αγώνας νομιμοποίησης του κράτους και διαμόρφωσης των αναπτυξιακών όρων του, εκδηλώθηκε:

- Με την -τυπική στην ημιπεριφέρεια- σταθερή κυριαρχία της αυτορύθμισης του αστικού χώρου.
- Με τη διττή έκφραση του σχεδιασμού: (α)την αστική εικονογραφία, που ιστορικά, αποτελεί και την κύρια υλοποιημένη εκδοχή του και (β)τη ρητορική του σχεδιασμού, κυρίως με την εκδήλωση προθέσεων αστικού εξορθολογισμού.

α.Η αστική εικονογραφία, εκδηλώθηκε με εντυπωσιακή ταχύτητα και αποτελεσματικότητα, στον άξονα προώθησης του ιδεολογικού δίπολου «κλασική κληρονομιά και ευρωπαϊκή πρόοδος», στις περιόδους ανόδου της διεθνούς οικονομίας που κατά περίπτωση, τοποθετούσαν τους συντελεστές οικονομικής ανάπτυξης (κεφάλαιο, εργασία) στο πεδίο των διεθνών ευκαιριών, προτιμήσεων και ανταγωνισμών και αντιστοίχως τη χώρα, σε τροχιά πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας και ανταγωνιστικής διεθνούς παρουσίας. Η εφαρμογή της αστικής εικονογραφίας, αποσκοπούσε στη διαμόρφωση ευνοϊκών όρων συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη διεθνή οικονομία, με διττή κατεύθυνση:

- Προς το εξωτερικό, εκδήλωνε τους ιστορικούς και λειτουργικούς δεσμούς και τη δέσμευση της χώρας με τη Δύση, δημιουργώντας τους όρους προσέλκυσης του κεφαλαίου και των ομογενών ή ξένων εκπροσώπων ή φορέων του.
- Προς το εσωτερικό, συνδύαζε κατά περίπτωση, διαφορετικούς, αλληλένδετους ιδεολογικούς, νομιμοποιητικούς και αναπτυξιακούς στόχους: (α)υπέβαλλε την εξωστρεφή εθνική ιδεολογία («κλασική κληρονομιά-νεωτερική πρόοδος») τονίζοντας το βάθος των δεσμών της χώρας με τη Δύση, (β)προπαγάνδιζε τις αξίες των κυρίαρχων κοινωνικοοικονομικών δυνάμεων, (γ)εικονογραφούσε τον -ανέφικτο επί της ουσίας- εκσυγχρονισμό και αύξανε την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας για τους εργαζόμενους, επιχειρώντας μια χωρική συμπύκνωση της προόδου και (δ)κατηύθυνε την ανάπτυξη σε συγκεκριμένα σημεία του αστικού χώρου.

β.Η ρητορική του σχεδιασμού, εμφανίσθηκε στις ιστορικές φάσεις συρρίκνωσης της διεθνούς οικονομίας, κρίσεων, πολιτικο-οικονομικής και πολιτισμικής εσωστρέφειας και ανόδου της συλλογικότητας και των κοινωνικών διεκδικήσεων. Σε τέτοιες φάσεις, ο εικονογραφικός σχεδιασμός υποχωρούσε, καθώς εξέλιπταν οι λόγοι αύξησης της ελκυστικότητας της Πρωτεύουσας (π.χ. έλλειψη προσδοκιών από τη διεθνή αγορά, απουσία εναλλακτικών διεξόδων μετανάστευσης για τους εργαζόμενους, απειλητική συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων στην Πρωτεύουσα, αναπροσανατολισμός του κεφαλαίου στην περιφέρεια της χώρας), εξακολουθώντας πάντως, σε περιορισμένη έκταση και με συμπληρωματικό, νομιμοποιητικό χαρακτήρα, ν' αποτελεί την κύρια, χαμηλού κόστους, υλική έκφραση του σχεδιασμού. Συγχρόνως, αυξανόταν η ρητορική ανταπόκριση στα κοινωνικά αιτήματα χωρικής μεταρρύθμισης, με δημόσιο διάλογο, θεσμικές ρυθμίσεις, μελέτες κ.τ.λ. που αποσκοπούσαν στη νομιμοποίηση του κράτους και τη διασφάλιση συναίνεσης για την ενδογενή οικονομική

ανάπτυξη. Οι όροι όμως, πραγματοποίησης τέτοιων μεταρρυθμίσεων δεν υπήρχαν, οδηγώντας στη διατήρηση της συνθήκης χωρικής αυτορύθμισης, δηλ. στην αυτοοργάνωση της αστικής ανάπτυξης από τη μεγάλη και μικρή αστική τάξη, τον ιδιωτικό τομέα και τα λαϊκά στρώματα, στα πλαίσια ή στο περιθώριο της αγοράς. Στο πλαίσιο αυτό άλλωστε, είναι κατανοητά και τα αίτια των πολύπλευρων αδιεξόδων του λεκανοπεδίου Αθηνών, αλλά και οι λόγοι που η αστική τάξη και το κεφάλαιο, εξασφάλισαν συντριπτικά πλεονεκτήματα στη χωρική κατανομή του.

Η αποφασιστική, εκτεταμένη εκδήλωση του εικονογραφικού σχεδιασμού στην Αθήνα, συνδέεται συνεπώς αποκλειστικά με τις περιόδους πολιτικο-οικονομικής εξωστρέφειας τις χώρες -που υποκινήθηκαν από τις ανοδικές φάσεις της διεθνούς οικονομίας- και αποσκοπούσε στην ευνοϊκή ένταξη της Πρωτεύουσας στη διεθνή αγορά.

7.5.Λεκανοπέδιο Αθηνών: επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στο χώρο, την κοινωνία και τις ιδέες για το σχεδιασμό.

Επιρροές στο χώρο και την κοινωνία

Το 1990, η Πρωτεύουσα βρισκόταν σε κατάσταση λειτουργικής και περιβαλλοντικής κρίσης, με επίκεντρο προβλήματα κυκλοφορίας και μετακίνησης και την παρεπόμενη υποβάθμιση που επιβάρυνε αφόρητα τα ιστορικά λειτουργικά και περιβαλλοντικά της ελλείμματα.

Στο πλαίσιο της λειτουργικής και περιβαλλοντικής ανισότητας μεταξύ ανατολικής και δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου, τα πλεονεκτικά ανατολικά προάστια προσέλκυαν τα ανώτερα μεσαία στρώματα των περικεντρικών ζωνών και τον τριτογενή τομέα του Κέντρου, εμφανίζοντας συνεχή αύξηση πληθυσμού, απασχόλησης, κατασκευών και επέκτασης εξωτερικών ορίων αλλά και τάσεις κορεσμού υποδομών, εξοπλισμών, οικοδομικής ανάπτυξης και περιβαλλοντικών πόρων που οδηγούσαν σε περιορισμό του περιβαλλοντικού τους πλεονεκτήματος.

Η παράλληλη μείωση πληθυσμού και μέσης εισοδηματικής στάθμης στις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες και ιδιαίτερα στις περισσότερο υποβαθμισμένες δυτικές γειτονιές, ολοκλήρωνε την πληθυσμιακή και οικονομική παρακμή της Αθήνας και των όμορων πυκνοδομημένων δήμων που είχε αρχίσει με την ερήμωση των αππροσάρμοστων στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση, οικιστικών περιοχών του Ιστορικού Κέντρου.

Τα απομονωμένα δυτικά προάστια, με το φτωχότερο και λιγότερο καταρτισμένο πληθυσμό και το χειρότερο περιβάλλον, δεν προσήλκυαν νέους κατοίκους, ούτε εμφάνιζαν απώλειες στον πληθυσμό τους.

Από τη δεκαετία του 1990, παρατηρήθηκαν στο Λεκανοπέδιο εκτεταμένοι μετασχηματισμοί που έφεραν τη σφραγίδα της μεταβιομηχανικής εποχής και άσκησαν θεαματική επίδραση στη συγκρότηση του αστικού χώρου:

- Θεαματική ενίσχυση πληθυσμού από τις εισροές ξένων μεταναστών.
- Ραγδαία άνοδος ζήτησης και τιμών κατοικιών, παντού στο Λεκανοπέδιο και έκρηξη οικιστικής παραγωγής, ως αποτέλεσμα κυρίως (α)της ευκολότερης πρόσβασης στην ιδιοκτησία λόγω της οικονομικής

σταθεροποίησης-ανάπτυξης, (β)της ζήτησης καταλυμάτων από τους μετανάστες και (γ)του κορεσμού των ανατολικών προαστίων που προκαλούσε ζήτηση για εναλλακτικούς τόπους ποιοτικής κατοικίας.

- Αναγωγή της κατανάλωσης, στις μαζικές και εναλλακτικές της μορφές, σε κοινό παρονομαστή των τρόπων ζωής παντού στο Λεκανοπέδιο.
- Επιτάχυνση τριτογενοποίησης στους τομείς κατανάλωσης και διοίκησης επιχειρήσεων, εις βάρος του δευτερογενή τομέα.
- Μεγάλη αύξηση ζήτησης, τιμών και κατασκευών επαγγελματικών ακινήτων (λιανικών πωλήσεων, αναψυχής, χώρων γραφείων κ.ά.).

Η έκταση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των προηγούμενων φαινομένων στις διαφορετικές περιοχές του Λεκανοπεδίου, συνδέονταν με τις μεταβολές στη σύνθεση και τους τόπους εγκατάστασης του πληθυσμού που με τη σειρά τους αντανakλούσαν τις εξελίξεις των τιμών κατοικίας:

Η ανάλυση των στατιστικών στοιχείων του πληθυσμού, δείχνει ότι:

- Από τη δεκαετία του 1990, συνεχίσθηκε έντονη η προαστιοποίηση, των πληθυσμών της Αθήνας, του Πειραιά και των γύρω πυκνοδομημένων δήμων, των οποίων τα οικιστικά κενά αναπληρώθηκαν περίπου ολοκληρωτικά από ξένους μετανάστες.
- Το προηγούμενο ρεύμα προαστιοποίησης, κατευθυνόταν αποκλειστικά προς τα ανατολικά προάστια που εμφάνιζαν έτσι σημαντικές αυξήσεις πληθυσμού.
- Στα δυτικά προάστια, η χαμηλή πληθυσμιακή αύξηση, συνδυαζόταν κυρίως με μια εσωστρεφή πληθυσμιακή κινητικότητα, από τους παλαιότερους πυκνοδομημένους και υποβαθμισμένους δήμους που εμφάνιζαν μικρές απώλειες πληθυσμού προς τους πλεονεκτικότερους, οι οποίοι παρουσίαζαν αξιόλογες ποσοστιαίες αυξήσεις.

Από την εξέλιξη των τιμών κατοικιών προκύπτει ότι:

- Οι επιλογές κατοικίας των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων, περιορίζονταν αποκλειστικά στα δυτικά προάστια, με τιμές χαμηλότερες από την Αθήνα, τους όμορους δήμους και τα ανατολικά προάστια.
- Τα χαμηλότερα μεσαία στρώματα, αποκλείονταν από τα ανατολικά προάστια και την προαστιοποίηση, αλλά και από τις πλεονεκτικότερες οικιστικές περιοχές του Ιστορικού Κέντρου, στις οποίες επέκτειναν τις επιλογές τους τα υψηλότερα εισοδηματικά στρώματα.
- Οι πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες των κατοίκων του Λεκανοπεδίου, περιορίζονταν στις πλέον υποβαθμισμένες περιοχές του ιστορικού κέντρου με τις χαμηλότερες τιμές κατοικιών, όπως εν μέρει και σε ανάλογες περιοχές του Πειραιά και των νοτιοδυτικών προαστίων.

Οι προηγούμενες επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στη σύνθεση και τους τόπους εγκατάστασης του πληθυσμού της Πρωτεύουσας, αντιστοιχούσαν επίσης σε μετασχηματισμούς στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας, στα κοινωνικά αιτήματα, στην οικονομία και ασφαλώς στον αστικό χώρο:

- Στις παρακμάζουσες πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες οδηγούσαν (α)σε ανασύνθεση του πληθυσμού με κύρια γνωρίσματα, την κυριαρχία

των μονομελών και ολιγομελών νοικοκυριών, των νέων και των ηλικιωμένων, τα υψηλά ποσοστά ξένων, την αύξηση των φτωχών και περιθωριοποιημένων κ.ά. (β)σε θεαματική κοινωνικοοικονομική αναζωογόνηση, με καταλύτη τις πολύπλευρες δυνατότητες αλληλεπίδρασης που προσφέρει η συμπαγής πόλη και τα ποικίλα αιτήματα του ετερόκλητου πληθυσμού της, η οποία προερχόταν κυρίως από τους ξένους μετανάστες, με παράλληλο αποτέλεσμα την ομαλή ενσωμάτωση των τελευταίων και το σταδιακό εμπλουτισμό των μεσαίων στρωμάτων και (γ)στο συνδυασμό μαζικής μεταστέγασης των χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων -που είχαν αποκλεισθεί από την προαστιοποίηση- σε νέα διαμερίσματα με προδιαγραφές προαστίων, με την στέγαση των μεταναστών στις παλαιότερες, μειονεκτικές και χαμηλού κόστους κατοικίες που οδηγούσε στον εμπλουτισμό του κτιριακού αποθέματος με νέες σύγχρονες κατοικίες και σε συνδυασμό με την οικονομική αναζωογόνηση, στη γενναία αύξηση των αξιών ακινήτων και του σχετικού οφέλους των πολυάριθμων ιδιοκτητών τους.

- Όμως η περαιτέρω εντατικοποίηση εκμετάλλευσης της γης, με την έκρηξη στις κατασκευές, ανακύκλωνε και όξυνε το ιστορικό έλλειμμα βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, ενώ διατηρούσε αμείωτη την προαστιοποίηση, μειώνοντας την κοινωνική ανάμειξη και επεκτείνοντας διαρκώς τον αστικό ιστό των προαστίων. Παράλληλα, ο αποκλεισμός των χαμηλότερων μεσαίων στρωμάτων από τα ανατολικά προάστια, επιδρούσε αρνητικά στο βαθμό δέσμευσης και υπευθυνότητάς των κατοίκων έναντι της πόλης, της συλλογικής ζωής, του δημόσιου χώρου κοκ· στις πλέον υποβαθμισμένες περικεντρικές γειτονιές, η συνύπαρξη αυτοχθόνων με ξένους μετανάστες, προκαλούσε αντιθέσεις, οι οποίες σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των αρχών να χειρισθούν κατάλληλα το μεταναστευτικό ζήτημα, διολισθαίνουν σε σύγκρουση.
- Μετέτρεπαν σε πλεονεκτήματα, τα μειονεκτήματα του αππροσάρμοστου στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση της Αθήνας, Ιστορικού Κέντρου, μετασχηματίζοντας τις ανατολικές του περιοχές σε ακριβές οικιστικές γειτονιές και ζώνες κατανάλωσης πολυτελείας και τις δυτικές σε πεδίο διάσπαρτης ανάπτυξης χρήσεων εναλλακτικής κατανάλωσης, αναψυχής και πολιτισμού. Οι εξελίξεις αυτές οδηγούσαν σε ανάκτηση και κοινωνικοοικονομική αναζωογόνηση (α)των απαξιωμένων ανατολικών οικιστικών περιοχών από νέο, εύπορο πληθυσμό που επέσυρε και τη μαζική, αυτοχρηματοδοτούμενη ανακαίνιση του ιστορικού κτιριακού τους πλούτου και (β)των παραδοσιακών περιοχών λιανεμπορίου και των υποβαθμισμένων δυτικών περιοχών, με μια έκρηξη εγκατάστασης μικρών επιχειρήσεων, ιδίως στους τομείς κατανάλωσης, διασκέδασης και πολιτισμού, στο πνεύμα της τρέχουσας εναλλακτικής, νεανικής κουλτούρας που επέσυρε την προσέλκυση πλήθους επισκεπτών και δημιουργούσε εισοδήματα και απασχόληση.
 - Όμως το Ιστορικό Κέντρο, μετατρέποταν συγχρόνως σε πεδίο χωρικής και κοινωνικής πόλωσης, ανάμεσα (α)στις ανατολικές γειτονιές που συγκέντρωναν κατοίκους από ανώτερα μεσοαστικά στρώματα και τις παραδοσιακές, ακριβές καταναλωτικές ζώνες και (β)στις δυτικές, όπου ζούσαν σε άθλιες συνθήκες, οι πλέον

αδύναμες κοινωνικές ομάδες αυτοχθόνων και μεταναστών και όπου αναπτυσσόταν διάσπαρτη, η εναλλακτική καταναλωτική οικονομία. Η τελευταία επιπλέον, συντηρούσε και αναπαρήγαγε με νέες μορφές την πολύπλευρη αστική υποβάθμιση, διαμορφώνοντας ένα αντιφατικό αστικό πλαίσιο οριζόντιας και κατακόρυφης εναλλαγής μεταξύ εγκατάλειψης και ανάπτυξης, πιέζοντας το παραδοσιακή βιοτεχνία, γεννώντας εγκληματικότητα και ανασφάλεια, απομακρύνοντας τα υπολείμματα των ιστορικών μικρομεσαίων στρωμάτων και ωθώντας στο σταδιακό σχηματισμό στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο, οικιστικών γκέτο των περισσότερο αδύναμων και απροσάρμοστων κοινωνικοοικονομικά, κατοίκων της Πρωτεύουσας.

- Με μια αλληλοτροφοδοτούμενη δυναμική συγκέντρωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, μετέτρεπαν τα προνομιούχα στο πεδίο της περιβαλλοντικής ποιότητας ανατολικά προάστια που αποτελούσαν τόπο κατοικίας των ευπορότερων και περισσότερο καταρτισμένων στρωμάτων, σε νέο *Central Business District* της Πρωτεύουσας, γεγονός που οδηγούσε σε διαρκή αύξηση του πλούτου και της ευημερίας τους.
 - Αλλά η συσσώρευση πληθυσμού και δραστηριοτήτων, οδηγούσε σε εντατική εκμετάλλευση και χρήση της γης και συνεχή επέκταση του αστικού χώρου, διογκώνοντας το έλλειμμα βιωσιμότητας που προέρχεται από την εκτατική αστική ανάπτυξη και υποσκάπτοντας την περιβαλλοντική υπεροχή των ανατολικών προαστίων που αποτελούσε το θεμελιώδες αναπτυξιακό τους πλεονέκτημα, γεγονός που υποθήκευε το μέλλον της ευημερίας τους.
- Προωθούσαν έναν βαθμό εκσυγχρονισμού της καταναλωτικής αγοράς και του οικιστικού αποθέματος των μειονεκτικών δυτικών προαστίων, συμβάλλοντας στην τριτογενοποίηση της ανάπτυξης και της απασχόλησης και στη βελτίωση του μέσου όρου οικιστικής ποιότητας.
 - Όμως (α) η έλλειψη χωρικού προγραμματισμού, υποθήκευε την προοπτική ορθολογικής χωροταξικής σύνθεσης των επενδύσεων μαζικής κατανάλωσης και αναψυχής με τις αναγκαίες επεμβάσεις κάλυψης των μεγάλων τοπικών λειτουργικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων, διατηρώντας το δημόσιο χώρο υποβαθμισμένο και κατακερματισμένο, ενώ (β) η ανάδυση πυρηνών οικιστικής ανανέωσης και μετώπων αστικής επέκτασης, αναπαρήγαγε τα αδιέξοδα οικιστικά υποδείγματα της πυκνής αθηναϊκής ανοικοδόμησης, απαξιώνοντας και εξαφανίζοντας βαθμιαία την εν δυνάμει, οικιστική ποιότητα της μικροκλίμακας του ιστορικού πολεοδομικού τους ιστού.

Οι περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες και το ιστορικό κέντρο της Αθήνας μετατρέπονταν έτσι κατά τη δεκαετία του 1990, κυριολεκτικά σε μεταβιομηχανικό εργαστήριο αστικών μετασχηματισμών του Λεκανοπεδίου στα πεδία του χώρου, της κοινωνίας και της οικονομίας. Στα προάστια, οι μετασχηματισμοί περιορίζονταν κυρίως στην ένταση της αστικής ανάπτυξης και της οικονομικής τριτογενοποίησης, ενώ δεν υπήρχαν αξιοσημείωτες μεταβολές στην ομοιογενή κοινωνική συγκρότηση που εξακολουθούσε να καθορίζεται από την συντριπτική κυριαρχία των αυτοχθόνων πληθυσμών, της πυρηνικής οικογένειας και της ιδιοκατοίκησης μονοκατοικιών και διαμερισμάτων.

Αλλά οι επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στη χωροκοινωνική και οικονομική συγκρότηση του Λεκανοπεδίου, συνέθεταν τη μια μόνο όψη της άμεσης σχέσης του Παγκόσμιου με το Τοπικό· η άλλη όψη, καθοριζόταν από τη σημασία που προσλάμβανε το διεθνές βάρος των μητροπόλεων για την ευημερία των ίδιων και συχνά του εθνικού τους χώρου.

Από 1990, η Αθήνα που μοιραζόταν ένα νέο γεωπολιτικό και γεωοικονομικό περιβάλλον, τη νοτιοανατολική Ευρώπη, με μια ομάδα ιστορικών ευρωπαϊκών μητροπόλεων -τις οποίες η παγκόσμια οικονομία ιεραρχούσε με κριτήριο τη δυνατότητά τους να συμβάλλουν στην επέκταση, ανάπτυξη και διαχείρισή της- αποτελούσε τη μοναδική ελληνική πόλη με υπαρκτές και δυναμικές προϋποθέσεις ένταξης στα παγκόσμια αστικά δίκτυα.

Το διεθνές βάρος της Αθήνας, αποκτούσε συνεπώς στη μεταβιομηχανική εποχή, κρίσιμη σημασία για την ευημερία της ίδιας, όσο και ολόκληρης της χώρας που αντλεί μεγάλο μέρος του πλούτου της από την Πρωτεύουσα· η παγκοσμιοποίηση της τελευταίας, προϋπέθετε την ελκυστικότητά της για την διεθνή οικονομία και τους συντελεστές της, η οποία στο πεδίο του αστικού χώρου, συνδεόταν με τις επιδόσεις της στην ποιότητα του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος, την ασφαλή διαβίωση, τις συγκοινωνιακές και τηλεπικοινωνιακές υποδομές, τον αστικό και κοινωνικό εξοπλισμό, τις υπηρεσίες υγείας, παιδείας, κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου κ.ο.κ.

Στα περισσότερα από τα προηγούμενα κριτήρια όμως, η Αθήνα ιστορικά, δεν είχε καθόλου καλές επιδόσεις, ενώ ούτε οι δραματικές επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής στη χωροκοινωνική και οικονομική της συγκρότηση, αύξαναν το διεθνές βάρος της: η ασήμαντη ιστορικά διεθνής θέση της Πρωτεύουσας εξελισσόταν με αντιφατικό τρόπο, καθώς η Αθήνα μετατρέποταν σε ισχυρό πόλο παγκοσμιοποίησης της εργασίας, συγκεντρώνοντας πλήθος ξένων μεταναστών, ενώ παρέμενε στο περιθώριο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου, ελάχιστα ελκυστική για τα στελέχη του, τις διεθνείς επενδύσεις και τον τουρισμό.

Μεσ' από τις συγκλίνουσες απόψεις κύκλων του τουρισμού, συμβούλων της διεθνούς επιχειρηματικότητας και ακαδημαϊκών ερευνών, αναδυόταν στο πεδίο του αστικού χώρου μια δυσμενής διεθνής εικόνα της Πρωτεύουσας που συνδεόταν κυρίως με την περιβαλλοντική, λειτουργική και αισθητική της μειονεξία και τη συνακόλουθη ανεπάρκεια ανταπόκρισής της στα μεταβιομηχανικά αστικά πρότυπα του ανεπτυγμένου κόσμου. Παράλληλα, καθώς το παγκόσμιο βάρος της Αθήνας, διολίσθαινε στις τελευταίες βαθμίδες της σχετικής αξιολόγησης (πόλη με πιθανότητες να μετατραπεί σε παγκόσμια), αρκετές μητροπόλεις του γεωπολιτικού και γεωοικονομικού της περιγύρου, εντάσσονταν στην κατηγορία των παγκόσμιων πόλεων.

Η προοπτική αύξησης της διεθνούς ελκυστικότητας της Αθήνας, διερχόταν συνεπώς μεσ' από μια νέα κατεύθυνση ανασυγκρότησης, με οδηγό τους όρους αξιολόγησης που έθετε η παγκόσμια οικονομία: την ποιότητα του αστικού και φυσικού περιβάλλοντος, των συγκοινωνιακών και τηλεπικοινωνιακών υποδομών, του αστικού εξοπλισμού, των υπηρεσιών υγείας, παιδείας, κατανάλωσης, ελεύθερου χρόνου, την ασφαλή διαβίωση κ.ο.κ.

Στο πλαίσιο αυτό, ο μεταβιομηχανικός αθηναϊκός σχεδιασμός αντιμετώπιζε διαζευκτικά, δύο θεμελιώδεις επιλογές:

- Την επικέντρωσή του στην ανάδειξη και ενίσχυση των περιοχών του Λεκανοπεδίου που διέθεταν ήδη στοιχεία ελκυστικότητας έναντι του Παγκόσμιου, η οποία εμφανιζόταν στα πεδία της οργάνωσης και υλοποίησης, απλή, ταχεία και αποτελεσματική. Η κατεύθυνση αυτή όμως, συνεπαγόταν την προσαρμογή του στην ιστορική χωροκοινωνική και οικονομική συγκρότηση της Πρωτεύουσας, η οποία όπως έχει ήδη εξηγηθεί ως προοπτική δεν προδιαγραφόταν βιώσιμη.
- Την επικέντρωσή του στη βιωσιμότητα της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης, με άξονες τη συμπληρωματικότητα μεταξύ των διαφορετικών περιοχών του Λεκανοπεδίου, τον εμπλουτισμό των ιστορικών του πλεονεκτημάτων, μεσ' από τον εντοπισμό, την ανάδειξη και την αξιοποίηση των θετικών, ή εν δυνάμει θετικών στοιχείων, των μειονεκτικών ιδίως περιοχών, με σκοπό την συνδυαστική ανακατανομή των μεταβιομηχανικών αναπτυξιακών ρόλων και τη διάχυση των ωφελειών και της ευημερίας στο έδαφος της Πρωτεύουσας· εν κατακλείδι την αιφόρο ελκυστικότητά της Αθήνας, στις επενδύσεις του παγκόσμιου κεφαλαίου και τον τουρισμό.

Στη δεύτερη αυτή προοπτική αναπτυξιακής ανασυγκρότησης του Λεκανοπεδίου, η μεταβιομηχανική εποχή εμφανιζόταν να προσφέρει μια σημαντική ευκαιρία για το μέλλον του. Στο παρελθόν, όπως έχει ήδη εξηγηθεί, τα ημιπεριφερειακά χαρακτηριστικά της χώρας οδηγούσαν σ' ένα σχεδιασμό που είτε στις εξωστρεφείς και αναπτυξιακές, είτε στις εσωστρεφείς και νομιμοποιητικές του περιόδους, άφηνε μονίμως την πλειονότητα του αθηναϊκού αστικού χώρου σε μια αυτορρυθμιζόμενη αστική ανάπτυξη, η οποία αποτέλεσε το πραγματικό αναπτυξιακό του μοντέλο, αλλά και την αιτία των πολύπλευρων και αδιέξοδων λειτουργικών, περιβαλλοντικών κοινωνικών κ.ά. ελλειμμάτων του. Στη μεταβιομηχανική εποχή όμως, οι στόχοι του στρατηγικού αναπτυξιακού σχεδιασμού που συνοψίζονταν στην αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, τα οποία εμπόδιζαν την ελκυστικότητά της Πρωτεύουσας έναντι του Παγκόσμιου, ταυτίζονταν ουσιαστικά με τα διαχρονικά αιτήματα των κατοίκων της για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους. Αυτή η πραγματικότητα, καθιστούσε εφικτή την προοπτική μαζικής στήριξης των διαφορετικών κλιμάκων του σχεδιασμού από τον πληθυσμό, στο πλαίσιο μιας βιώσιμης αναπτυξιακής πορείας για την Αθήνα.

Η μεταβιομηχανική εποχή λοιπόν, διαμόρφωνε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη και την ευημερία της Πρωτεύουσας, παράγοντας τις αναγκαίες δημογραφικές, κοινωνικές και οικονομικές δυναμικές, τις οποίες ο σχεδιασμός όφειλε να συνθέσει και να καθοδηγήσει, σε μια βιώσιμη αναπτυξιακή προοπτική. Στο πλαίσιο αυτό, η ορθολογικότερη επιλογή στο προηγούμενο δίλλημα, βρισκόταν σε μια πορεία ανασυγκρότησης του Λεκανοπεδίου με οδηγό την συμπαγή, λειτουργική και ελκυστική πόλη, ιδέες από τα επιτυχημένα σχετικά παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας και στόχο τη μεταβιομηχανική ανάπτυξη της Πρωτεύουσας μεσ' από την αιφόρο ελκυστικότητά της έναντι του παγκόσμιου:

- Στα ανατολικά προάστια, με την ελάφρυνση από τις έντονες πιέσεις νέων δραστηριοτήτων, πληθυσμού και εδαφικών επεκτάσεων, με στόχους τη διαφύλαξη της περιβαλλοντικής τους ποιότητας, τη σταθεροποίηση της έκτασής τους και τη βιωσιμότητα της ελκυστικότητάς τους για τη μεταβιομηχανική οικονομία.

- Στα δυτικά προάστια, με τη μείωση της φυσικής απομόνωσης και την αναβάθμιση του αστικού χώρου, με στόχους (α)τη βελτίωση της προσβασιμότητας και ελκυστικότητάς τους για τη μεταβιομηχανική οικονομία και τα μεσαία εισοδηματικά στρώματα, (β)την αύξηση της κινητικότητας του πληθυσμού τους για απασχόληση, κατοικία και αναψυχή και (γ)την παράλληλη αποφόρτιση των ανατολικών προαστίων.
- Στις κεντρικές και περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες (α)με τη συγκράτηση και προσέλκυση των μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων, κυρίως με την ενθάρρυνση της κατοικίας, (β)με την αποκατάσταση της λειτουργικής και μορφολογικής συνοχής του αστικού χώρου και (γ)με την αύξηση της ευρύτερης τοπικής δέσμευσης των κατοίκων των πυκνοδομημένων κεντρικών και περικεντρικών ζωνών στην πόλη και το μέλλον της, με στόχους την πολύπλευρη αναβάθμισή της πυκνοδομημένης πόλης, τη μείωση της προαστιοποίησης και επέκτασης του περιφερειακού αστικού ιστού, την καταπολέμηση της χωροκοινωνικής ανισότητας, των διαχωρισμών, της γκετοποίησης και της ανασφάλειας, ιδίως στις δυτικές περικεντρικές γειτονίες και στο δυτικό Ιστορικό Κέντρο.

Κατευθύνσεις του σχεδιασμού, όπως οι προηγούμενες μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα μειονεκτήματα του Λεκανοπεδίου, σύμφωνα με τα κριτήρια της διεθνούς οικονομίας, προωθώντας τη βιώσιμη ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας απέναντι στο Παγκόσμιο, ενώ συγχρόνως να ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των διαφορετικών ομάδων της κοινωνίας, εξασφαλίζοντας την ενεργό τους στήριξη, ιδίως στα επίπεδα εφαρμογής του σχεδιασμού και αξιοποίησης των αποτελεσμάτων του. Στην ολοκληρωμένη μορφή της, μια τέτοια κατεύθυνση, θα οδηγούσε σε συγκεκριμένες επεμβάσεις, μεθόδους υλοποίησης και στοχεύσεις, σαφείς και κατανοητές στο ευρύ κοινό, στη βάση επιτυχημένων παραδειγμάτων από τη σχετική διεθνή εμπειρία και διαδικασιών ουσιαστικής συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών, ιδίως στα επίπεδα της μικροκλίμακας του αστικού χώρου.

Αλλά οι ιδέες που καθόρισαν το χαρακτήρα και το περιεχόμενο του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού δεν κινήθηκαν προς την τελευταία αυτή κατεύθυνση.

Επιρροές στις ιδέες για το σχεδιασμό

Έναυσμα για τη διαμόρφωση του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, υπήρξε η φιλοδοξία κατάκτησης μιας ηγετικής θέσης της χώρας στα Βαλκάνια που προερχόταν από μια σπάνια συγκυρία εξωστρεφούς ομόνοιας του πολιτικού συστήματος, του επιχειρηματικού κόσμου και της κοινωνίας, έναντι των κοσμοϊστορικών αλλαγών στην Ευρώπη των αρχών της δεκαετίας του 1990. Η φιλοδοξία αυτή εκδηλώθηκε κυρίως με την υιοθέτηση μιας στρατηγικής μετασχηματισμού της Πρωτεύουσας σε περιφερειακή παγκόσμια μητρόπολη, με ζωτικό χώρο τη νοτιοανατολική Ευρώπη. Η στρατηγική του σχεδιασμού για την Πρωτεύουσα, ήταν συνεπώς μια εθνική στρατηγική που συμπυκνώθηκε χωρικά στο αθηναϊκό Λεκανοπέδιο.

Η εξωστρεφής εθνική συναίνεση που σχηματίστηκε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 οδήγησε σε μια νέα εθνική στρατηγική, η οποία επικεντρώθηκε στο μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε μητρόπολη, ικανή να ενταχθεί στον αστερισμό των παγκόσμιων πόλεων.

Η Αθήνα, αποτελούσε το μοναδικό αστικό συγκρότημα στην Ελλάδα με ανάλογες αντικειμενικές προϋποθέσεις ενώ επιπλέον, τόσο η ιδρυτική της

συνθήκη ως Πρωτεύουσας, όσο και ο ρόλος της στις φάσεις εθνικής εξωστρέφειας του παρελθόντος, ενσωμάτωναν ένα κορυφαίο συμβολικό και ιδεολογικό φορτίο που συνόψιζε την εξωστρεφή εθνική ιδεολογία για τη φύση και τη θέση της χώρας και την ιστορική εθνική στρατηγική για τη συμμετοχή της στο νεωτερικό κόσμο:

- Τη σύζευξη της *κλασικής κληρονομιάς* της οποίας η Ελλάδα ήταν κληρονόμος και θεματοφύλακας, με τη *νεωτερική πρόοδο* που αποτελούσε καρπό της κλασικής κληρονομιάς και δικαίωση της χώρας ως αντάξιας της κληρονομιάς της και ισάξιας των ανεπτυγμένων -στη βάση της νεωτερικότητας- κρατών.
- Τη δημιουργία ενός κοινού τόπου μεταξύ της *κλασικής κληρονομιάς* και της *νεωτερικής πρόοδου*, μεταξύ της Ελλάδας και του ανεπτυγμένου κόσμου που θα διαδραμάτιζε το ρόλο μιας ελκυστικής και ανταγωνιστικής διεθνώς *Παγκόσμιας Πόλης* της χώρας.

Το προηγούμενο ιδεολογικό δίπολο παρέμενε και στην εξωστρεφή μεταβιομηχανική εποχή, θεμελιώδης υπαρξιακή συνιστώσα της χώρας και της πρωτεύουσάς της, καθώς και το ανταγωνιστικότερο διεθνές της πλεονέκτημα, γεγονός που οδηγούσε στην σύνθεση ενός ανάλογου προγράμματος με συνιστώσες (α)την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας και (β)τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων 2004.

Η προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων που αποτελούσε το ευρύτερο σχέδιο για την Αττική, κατέληγε να ταυτισθεί με την εθνική μεταβιομηχανική στρατηγική· έτσι η τελευταία κατέληγε να συνοψίζεται στο στόχο της επιτυχούς διοργάνωσης των Αγώνων, η οποία παρουσιαζόταν ως η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την ένταξη της χώρας στον κύκλο των ανεπτυγμένων μεταβιομηχανικών χωρών.

Επιπλέον, στη διαδικασία αποκρυστάλλωσης του προγράμματος για το Λεκανοπέδιο, η χώρα εμφανιζόταν έτοιμη να υιοθετήσει όσες μεταβιομηχανικές αντιλήψεις για την ανάπτυξη, τη χωροταξία και το σχεδιασμό προσέγγιζαν τις εγχώριες ιστορικές εμπειρίες, λειτουργώντας απελευθερωτικά από τα -ασύμβατα με την ελληνική ημιπεριφερειακή πραγματικότητα- αντίστοιχα δόγματα της βιομηχανικής εποχής. Αντιθέτως, αντιλήψεις που εστίαζαν την προσοχή στο ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και της θεσμικής ή άτυπης έκφρασής του, δεν έβρισκαν πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, γεγονός που συνδέεται τόσο με τα ιστορικά κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά της χώρας, όσο και με τις πιέσεις και τους περιορισμούς που δημιουργούσαν οι επιλογές για το περιεχόμενο του νέου σχεδιασμού, συντελεστές της διαμόρφωσης του οποίου, υπήρξαν έτσι το πολιτικό σύστημα και ο επιχειρηματικός κόσμος.

Ο συνδυασμός (α)της ταύτισης της εθνικής στρατηγικής και του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού με την επιτυχή προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων και (β)της ετεροβαρούς σύνθεσης των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού, από την οποία απουσίαζαν οι τοπικές κοινωνίες και τα αιτήματά τους, οδηγούσε σε μια συγκεντρωτική, επιτελικού χαρακτήρα διαδικασία παραγωγής ιδεών που εστίαζε στην εθνική διάσταση του προγράμματος.

Οι ιδέες για το νέο αθηναϊκό σχεδιασμό επικεντρώνονταν έτσι (α)στον πολύπλευρα εκσυγχρονιστικό ρόλο της διοργάνωσης των Ολυμπιακών

αγώνων που αναφερόταν σε διαρθρωτικά ζητήματα και υποδομές εθνικής εμβέλειας και (β)στη σημασία του σχεδιασμού για την προώθηση της εικόνας και του κύρους της χώρας και το μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε *Παγκόσμια Πόλη*, που μετατόπιζε το βάρος του ίδιου του σχεδιασμού στην εικόνα του.

Καθώς όμως κάθε προγραμματισμός για το Λεκανοπέδιο, συνδεόταν με τις προτεραιότητες της ολυμπιακής προετοιμασίας, ο σχεδιασμός απέμενε ουσιαστικά χωρίς τοπική διάσταση, χωρίς στρατηγική αντιμετώπισης των χωροκοινωνικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου. Μια ρητορική νομιμοποίησης του σχεδιασμού, αν και πρόβαλλε ιδιαίτερα φιλόδοξους χωροκοινωνικούς και περιβαλλοντικούς στόχους, αποδεικνυόταν γενικόλογη, ασαφής και αντιφατική, επιβεβαιώνοντας το ολοκληρωτικό έλλειμμα σχετικών ιδεών.

Συνεπώς, σε μια μητρόπολη της οποίας η βιωσιμότητα περιοριζόταν από πλήθος χρόνιων λειτουργικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων, τα οποία επιβαρύνονταν πολύπλευρα από τις επιρροές της μεταβιομηχανικής εποχής, η απουσία τοπικών διαστάσεων στις ιδέες για το σχεδιασμό, προοιωνιζόταν μια ανάλογα ετεροβαρή σύνδεση του σχεδιασμού με το παγκόσμιο. Εύλογα, μια τέτοια σχέση περιθωριοποίησης του τοπικού στοιχείου, θα περιόριζε τη βιωσιμότητα τόσο του σχεδιασμού όσο και της πόλης, αφήνοντας εκ νέου την πλειονότητα του αθηναϊκού αστικού χώρου σε μια αυτορρυθμιζόμενη, ανορθολογική αστική ανάπτυξη και διαιωνίζοντας τα πολύπλευρα λειτουργικά, περιβαλλοντικά κοινωνικά κ.ά. ελλείμματά του.

7.6.Η υλοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού

Το περιεχόμενο του σχεδιασμού

Το περιεχόμενό του σχεδιασμού, συναρμολογήθηκε από τρεις ομάδες έργων:

- Τα μεγάλα έργα μεταφορικών υποδομών που –εκτός από το τραμ-προέρχονταν από παλαιότερους προγραμματισμούς, ενώ η υλοποίησή τους είχε αρχίσει την περίοδο 1992-1996 (μετρό, Αττική οδός, αεροδρόμιο Σπάτων).
- Το πρόγραμμα αναβάθμισης του αθηναϊκού ιστορικού κέντρου, με πυρήνα την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων (ΕΑΧΑ).
- Τις αθλητικές εγκαταστάσεις και συνοδευτικά έργα για τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων του 2004.

Η ανάληψη της διοργάνωσης των ΟΑ2004, οδήγησε στην συνένωση όλων των προηγούμενων ομάδων έργων που συνέθεσαν το πρόγραμμα προετοιμασίας των Αγώνων. Έτσι, το περιεχόμενό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού ταυτίστηκε με τη διαδικασία προετοιμασίας της διοργάνωσης των Αγώνων, στην οποία προσαρμόστηκαν και ενσωματώθηκαν όλα τα προγράμματα, οι επεμβάσεις και τα έργα του.

Τα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού

Ως κύριο χαρακτηριστικό του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εντοπίζεται η επικέντρωσή του στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης (υψηλό

σχεδιαστικό επίπεδο των κατασκευών και διαμορφώσεων, διενέργεια σημαντικού αριθμού αρχιτεκτονικών διαγωνισμών, παρουσία αρκετών έργων διάσημων διεθνώς αρχιτεκτόνων, ιδιωτικές κατασκευές «υψηλής» και «επώνυμης» διεθνώς αρχιτεκτονικής) και αφορούσε ουσιαστικά στο σύνολο των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του.

Έτσι ο σχεδιασμός συναρμολογούσε μια νέα εικόνα για την Πρωτεύουσα, η οποία εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου.

Επιπλέον, σε ολόκληρο το φάσμα των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού, κυριάρχησαν η ανάδειξη της αρχιτεκτονικής/αρχαιολογικής κληρονομιάς της Αθήνας, κυρίως με το πρόγραμμα ΕΑΧΑ και ο μορφολογικά καινοτόμος (*hightech*) σχεδιασμός που χαρακτήριζε την πλειονότητα των εγκαταστάσεων (αθλητισμού, μεταφορικών υποδομών κ.ά.).

Το μεγάλο βάρος του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού στην εικονογραφία και την εικόνα της πόλης, καθοδήγησαν προσεγγίσεις για την κρίσιμη σημασία της μορφολογίας του (*ανταγωνιστικός σχεδιασμός*) και των διαφορετικών μορφολογικών εκδοχών του (*αρχιτεκτονική κληρονομιά, καινοτόμος σχεδιασμός*) στη διεθνή ανταγωνιστικότητα των πόλεων, σε συνδυασμό με το δίπολο της ιστορικής εθνικής στρατηγικής των φάσεων εξωστρέφειας της χώρας (κλασική κληρονομιά, νεωτερική πρόοδος) που στο παρελθόν, είχε αποτελέσει επανειλημμένα υπόδειγμα για τη διαμόρφωση μιας ελκυστικής εικόνας της Αθήνας, έναντι του Παγκόσμιου.

Συγχρόνως, η ρητορική (α)για τη δικαιωματική συμμετοχή της χώρας στα διεθνή δίκτυα των ανεπτυγμένων χωρών του κόσμου, λόγω της οικουμενικής πολιτιστικής προσφοράς της κλασικής της κληρονομιάς, (β)για τη φιλοδοξία να αποδειχθεί διεθνώς ότι η σύγχρονη Ελλάδα είναι αντάξια της κληρονομιάς αυτής και (γ)για την κοινωνική διάσταση του σχεδιασμού, συνιστούσε και μια τακτική που αποσκοπούσε στην δημιουργία συνθηκών εσωτερικής συναίνεσης και υποστήριξης.

Η έμφαση του σχεδιασμού στην αστική εικονογραφία, σε συνδυασμό με τις ιδέες καθοδήγησής της, αναδεικνύει έτσι την επιδίωξη δημιουργίας μιας αστικής εικόνας και μιας μητροπολιτικής ταυτότητας που θα ενίσχυε τη φήμη και το κύρος της Αθήνας διεθνώς, εξασφαλίζοντας συγχρόνως συνθήκες κοινωνικής αποδοχής και νομιμοποίησης του σχεδιασμού σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Σύμφωνα με τη ρητορική τους, οι συντελεστές διαμόρφωσης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού εμφανίζονταν να αντλούν τις εμπνεύσεις τους, αποκλειστικά από ανάλογες εμπειρίες της δυτικής Ευρώπης. Από την ανάλυση μιας ποικιλίας αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων της τελευταίας, προκύπτει ότι η έμφαση στην εικόνα, μεσ' από την ανάδειξη της ιστορικής κληρονομιάς των πόλεων και την κυριαρχία της μορφολογίας *hightech*, αποτελεί επίσης το πλέον ευδιάκριτο στοιχείο του σχετικού υποδείγματος. Το στοιχείο αυτό όμως, αξιοποιήθηκε σχεδόν παντού σε συνδυασμό με μεθόδους, μέτρα και έργα που αποσκοπούσαν στη διαμόρφωση συνθηκών βιώσιμης ελκυστικότητας για κατοίκους, εργαζόμενους, επενδυτές και επισκέπτες, με ορθολογικό τρόπο και καινοτόμες μεθόδους, με προτεραιότητα στις αστικές ζώνες που υποβάθμιζαν και αδρανοποιούσαν οι χωρικοί και

κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί, τους οποίους προκαλούσε η μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή και την παγκοσμιοποιούμενη οικονομία. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, η μεταβιομηχανική δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία στον αστικό σχεδιασμό, τείνει να συγκλίνει σε πρότυπο με ενιαίες βασικές αρχές που αντιστοιχούν σε αυτές των κοινωνικών προσεγγίσεων.

Η ρητορική των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού φώτιζε όμως συγχρόνως τη μονομέρεια της επικέντρωσής τους στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης:

- Αν και εμφανίζονταν να αντλούν ενθουσιωδώς τις εμπνεύσεις τους από την ποικιλία των επιτυχημένων παραδειγμάτων της σχετικής ευρωπαϊκής εμπειρίας, φάνηκαν να διακρίνουν στα ευρωπαϊκά παραδείγματα, μόνο την εικονογραφική τους αξία για τον αστικό χώρο και αντιστοίχως, να ταυτίζουν την καινοτομία στο σχεδιασμό αποκλειστικά με τη μορφολογική της εκδοχή, δηλ. το ρυθμό *hightech*.
- Η φιλόδοξη, αλλά γενικόλογη, ασαφής και αντιφατική ρητορική τους, με εμφανώς νομιμοποιητικό χαρακτήρα, χαρακτηριζόταν από την ολοκληρωτική απουσία ιδεών για την αντιμετώπιση των αναπτυξιακών, χωροκοινωνικών και περιβαλλοντικών ελλειμμάτων του Λεκανοπεδίου.

Αντιστοίχως, η ανάλυσή του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, εκτός από το μεγάλο βάρος του στην αστική εικονογραφία και την εικόνα της πόλης, εντοπίζει χαρακτηριστικά που απομακρύνουν το αθηναϊκό παράδειγμα από τον κανόνα των ευρωπαϊκών εμπειριών: (α)τη συστηματική εξαπλούστευση των διαδικασιών διαμόρφωσης και εφαρμογής του σχεδιασμού και (β)την ετεροβαρή χωροθέτηση της μεγάλης πλειονότητάς των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του, στο πλεονεκτικό, ανατολικό τμήμα του Λεκανοπεδίου.

Τα προηγούμενα χαρακτηριστικά είναι κατανοητά υπό το φως της διαπίστωσης ότι η στρατηγική που επελέγη για την Αθήνα, καθώς ιδίως θεμελιωνόταν στην ανέκκλητη δέσμευση της χώρας έναντι της υψηλίου να διοργανώσει τους ΟΑ2004 -η οποία λειτουργούσε ως εθελοντικός μοχλός πίεσης, με στόχο την επιτυχή και έγκαιρη ολοκλήρωση του σχεδιασμού- δεν άφηνε στο πρόγραμμά του περιθώρια για άλλες διαστάσεις πλην των λειτουργικών αναγκών της διοργάνωσης των Αγώνων και της αστικής εικονογραφίας, γεγονός που επιβεβαιώνεται απολύτως στην παρούσα ανάλυση της φάσης υλοποίησής του:

- Για να ολοκληρωθεί εγκαίρως ο σχεδιασμός, εφαρμόσθηκε μια τακτική εξαπλούστευσης των χαρακτηριστικών του, η οποία του στερούσε κάθε είδους αναπτυξιακό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό περιεχόμενο. Εξάλλου, ακόμη κι αν υπήρχε βούληση ένταξης στο νέο σχεδιασμό, ρεαλιστικών προγραμμάτων για την ανάπτυξη, την ποιότητα ζωής, το περιβάλλον και η προετοιμασία τους θα απαιτούσε μακρό χρονικό διάστημα που δεν υπήρχε, ενώ το υφιστάμενο μελετητικό απόθεμα ήταν ανεπαρκές, ανεφάρμοστο και μη αξιοποιήσιμο.
- Για να επιτευχθεί η βέλτιστη εικόνα για την Πρωτεύουσα και η βέλτιστη απόδοση του σχεδιασμού, η μεγάλη πλειονότητά των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του, κατευθυνόταν στις ανατολικές πλεονεκτικές περιοχές του Λεκανοπεδίου. Επιπλέον, η κατεύθυνση αυτή του

σχεδιασμού, επηρεαζόταν πάγια από τους παράγοντες που συντηρούσαν την υπεροχή του ανατολικού Λεκανοπεδίου: (α)την τακτική του πολιτικού συστήματος να ενισχύει με το σχεδιασμό την αστική επέκταση στα ανατολικά, εξασφαλίζοντας ανάπτυξη και πολιτικά κέρδη και (β)την αποτελεσματική επιρροή των εύπορων κατοίκων των ανατολικών προαστίων στο πολιτικό σύστημα και τη διοίκηση, ώστε να συγκεντρώνονται οι θετικές υποδομές, οι εξοπλισμοί κτλ στις περιοχές τους.

Ο γενικευμένος χαρακτήρας των δύο προηγούμενων χαρακτηριστικών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, της τακτικής εξαπλούστευσης των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του και της χωροθέτησης της πλειονότητάς τους στις πλεονεκτικές, ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου τεκμηριώνεται από τα ακόλουθα επί μέρους συμπεράσματα:

Για την τακτική εξαπλούστευσης των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού:

- Έλλειμμα των λειτουργικών χαρακτηριστικών του, ενίοτε σε τέτοιο βαθμό, ώστε το αποτέλεσμα να είναι ο σοβαρός περιορισμός ή η εξουδετέρωση κάθε χρησιμότητας ή αξίας τους για το κοινωνικό σύνολο, με συνέπεια την αναίτια σπατάλη δημόσιου χρήματος και την αποτυχία κάλυψης των σχετικών αναγκών του ουσιαστικού προορισμού τους.
- Προτίμηση νέων κατασκευών σε αδόμητη, δημόσια γη, περιαστικές εκτάσεις, χώρους πρασίνου και αποφυγή ανάκτησης και επανάχρησης αποβιομηχανισμένου, αδραντοποιημένου ή υποχρησιμοποιούμενου κτιριακού δυναμικού, αδρανών εκτάσεων κοκ. Η τακτική αυτή οδηγούσε (α)σε απώλεια της ευκαιρίας να συμβάλει ο σχεδιασμός στη βελτίωση της βιωσιμότητας και ποιότητας του αθηναϊκού αστικού περιβάλλοντος και (β)σε μείωση αδόμητων και ελεύθερων χώρων και πραγματική επιδείνωση της βιωσιμότητας του αθηναϊκού πολεοδομικού συγκροτήματος.
- Επιλογή μόνιμων, άκαμπτων πολυτελών κατασκευών και αποκλεισμός ευέλικτων, ιδίως λυόμενων και μεταβλητών εγκαταστάσεων, στο πλαίσιο της επίσημης ρητορικής για την απόδοσή τους σε κοινωνική χρήση, με τη μορφή και τις αρχικές λειτουργίες τους, με συνέπεια τη ελαχιστοποίηση ευελιξίας της μεταολυμπιακής διαχείρισης γης και εγκαταστάσεων και των επιλογών αναπτυξιακής και κοινωνικής αξιοποίησής τους.
- Αποφυγή σύνθετων, ευέλικτων μεθόδων συνεργασίας με τον επιχειρηματικό κόσμο, για την υλοποίηση, διαχείριση και αξιοποίηση, ιδίως των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, οι οποίες σχεδόν στο σύνολό τους κατασκευάσθηκαν ως συμβατικά δημόσια έργα που παρέμειναν σε δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση, στο πλαίσιο ομοίως, επίσημης ρητορικής για την απόδοσή τους σε κοινωνική χρήση. Όμως (α)τα εξειδικευμένα, άκαμπτα γυμναστήρια και στάδια, δεν αντιστοιχούσαν στις προτεραιότητες, ούτε στις διαχειριστικές δυνατότητες τοπικών κοινωνιών ή κεντρικής διοίκησης, ενώ (β)ιδιαιτέρα περιορισμένη υπήρξε η απόδοση των εγκαταστάσεων για κοινωνικές χρήσεις και η αξιοποίησή τους με άλλους τρόπους. Επιπλέον, αυτός ο τρόπος υλοποίησης του σχεδιασμού (i)επέσυρε μεγάλες δημόσιες δαπάνες κατασκευής και συντήρησης που άφηναν ακάλυπτες άλλες ανάγκες της κοινωνίας ενώ (ii)ο περιορισμός

των επιχειρηματιών σε ρόλους αναδόχων μελέτης και κατασκευής των εγκαταστάσεων, οδηγούσε σε έλλειψη ενδιαφέροντός τους για την τύχη των έργων. Σχήματα αυτοχρηματοδότησης ή συγχρηματοδότησης, θα προσέφεραν δυνατότητες εξοικονόμησης δημόσιων πόρων, ορθολογικού, ευέλικτου, καινοτόμου σχεδιασμού των εγκαταστάσεων και αναπτυξιακής αξιοποίησής τους μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες.

- Έλλειμμα ενημέρωσης και κοινωνικής διαβούλευσης και χρήση συνοπτικών, ανεπαρκών/εικονικών μελετών για την τεκμηρίωση σκοπιμότητας, πολεοδομικής ένταξης, περιβαλλοντικών επιπτώσεων των επεμβάσεων και έργων. Το προηγούμενο ζεύγος τακτικών που αποσκοπούσε στην ευελιξία λήψης αποφάσεων και στην πρόληψη απρόβλεπτων δεσμεύσεων έναντι της νομοθεσίας και της κοινωνίας και καθυστέρησεων στην υλοποίηση του σχεδιασμού, δεν οδηγούσε σε αποφυγή, εμπλοκών και κοινωνικών αντιδράσεων έναντι της πλειονότητας των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων (τοπικές διαμαρτυρίες, δυναμικές κινητοποιήσεις, δικαστικές διενέξεις κοκ), ενώ επέσυρε αστοχίες ένταξής τους στο περιβάλλον (κυκλοφορία, ρύπανση, πράσινο, ελεύθεροι χώροι κ.ά.), παρατυπίες και παρανομίες που προκαλούσαν δυσχέρειες στην αναπτυξιακή τους αξιοποίηση.
- Παράλειψη εκπόνησης αξιόπιστου προγράμματος αξιοποίησης ολυμπιακών εγκαταστάσεων μετά το πέρας των Αγώνων που αντανάκλούσε αφ' ενός τα ελλείμματα ορθολογικών ιδεών και σχεδίων για το ρόλο των έργων στις ευρύτερες περιοχές χωροθέτησής τους και την ενσωμάτωσή τους στον αστικό ιστό. Αφ' ετέρου, μια τόσο εκτεταμένη και σύνθετη διαδικασία προγραμματισμού, εύλογα μπορεί να θεωρηθεί ότι ήταν ανέφικτη, υπό τους όρους της διαμόρφωσης και των χαρακτηριστικών του σχεδιασμού (συγκεντρωτικές διαδικασίες διαμόρφωσης, αναποτελεσματικότητα διοίκησης, σφάλματα χωροθέτησης, εξειδικευμένες κατασκευές, αδυναμία μετατόπισης, μετασχηματισμού, ανακύκλωσης εγκαταστάσεων, δημόσιο, άκαμπτο καθεστώς ιδιοκτησίας και διαχείρισής). Η αποτυχία προετοιμασίας του σχεδιασμού στο ζήτημα της μεταολυμπιακής αξιοποίησης των εγκαταστάσεων, αναδεικνύει το γεγονός ότι ο ορίζοντας του ενδιαφέροντος των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησής του, βρισκόταν στην άρτια προετοιμασία διοργάνωσης των Αγώνων, ενώ παραγνωριζόταν η ευρύτερη σημασία των έργων για την ανασυγκρότησή του Λεκανοπεδίου και την τοπική και εθνική ευημερία στο μεταβιομηχανικό κόσμο. Φάνηκε ότι τα ολυμπιακά έργα έγιναν αντιληπτά μόνο ως στοιχεία απαραίτητα για την επιτυχή διοργάνωση των ΟΑ2004 και την εικόνα της πόλης, ενώ δεν είχαν ενταχθεί σε οποιοδήποτε σκεπτικό είτε προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης, είτε βελτίωσης του κοινωνικού εξοπλισμού ή του περιβάλλοντος.
- Εγκατάλειψη ή αποτυχία σύνθετων, αλλά φιλόδοξων και μακρόπνων επεμβάσεων ανάπλασης που αποτελούσαν πυλώνες αναβάθμισης του πλαισίου ζωής στο Λεκανοπέδιο και λάβαρα νομιμοποίησης του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού (διαμόρφωση ακτής Ν.Φαλήρου, αναπλάσεις ζώνης Δραπετσώνας και οδού Πειραιώς, ανασυγκρότηση Ελαιώνα, Ολυμπιακό χωριό). Η προσπάθεια εξαπλούστευσης των διαδικασιών του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, με στόχο την έγκαιρη και ασφαλή

ολοκλήρωσή του με ορίζοντα την τέλεση των ΟΑ2004, οδήγησε είτε (α)σε χωρική αποσύνδεση των ολυμπιακών εγκαταστάσεων από ζώνες υποβάθμισης και εγκατάλειψης που είχαν κατά προτεραιότητα ανάγκη ανάκτησης, ανάπτυξης και ανάπλασης και εντάσσονταν ήδη σε επίσημα σχετικά προγράμματα που οδηγήθηκαν σε ματαίωση (ακτή Ν.Φαλήρου, Δραπετσώνα, Ελαιώνας), είτε (β)σε πρόχειρη, χαμηλού κόστους, εσφαλμένη συγκρότηση και υλοποίηση προγραμμάτων (οδός Πειραιώς, Ολυμπιακό χωριό).

- Αμέλεια ολοκλήρωσης επεμβάσεων αστικής ανάπλασης με αναπτυξιακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, με συνέπεια την αποτυχία τους να δημιουργήσουν νέα βιώσιμα πλεονεκτήματα στις περιοχές όπου εφαρμόστηκαν και στην πόλη. Οι επεμβάσεις ανάπλασης του Ιστορικού Κέντρου αποτύγχαναν (α)να διαμορφώσουν προοπτικές κοινωνικής ανάμιξης και βιώσιμης κοινωνικο-οικονομικής αναζωογόνησης, ιδίως με την προστασία και προσέλκυση κατοίκων στις μειονεκτικές γειτονίες και (β)να ασκήσουν θετική επιρροή στις γειτονικές περικεντρικές πυκνοδομημένες οικιστικές περιοχές, με την δημιουργία συνθηκών προστασίας από τις οχλήσεις της νέας κεντρικότητας των αναπλασμένων ζωνών, διευκολύνοντας συγχρόνως την άνετη και βιώσιμη πρόσβαση των κατοίκων των γειτονικών περιοχών εκεί.

Ο συνδυασμός της επικέντρωσης στην αστική εικονογραφία με τη διαδικασία εξαπλούστευσης που τον αποστερούσε από αναπτυξιακές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις, καθιστούσε το σχεδιασμό κατάλληλο μόνο για την ανάδειξη (των πλεονεκτημάτων) πλεονεκτικών περιοχών. Ο σχεδιασμός αυτός όμως, δεν είχε τίποτε να προσφέρει σε μειονεκτικές αστικές ζώνες του δυτικού Λεκανοπεδίου, οι οποίες δε διέθεταν πλεονεκτήματα, αλλά είχαν αδήριτη ανάγκη της συμβολής των προγραμμάτων, μέτρων και έργων του σχεδιασμού για να αναβαθμισθούν και να αναπτυχθούν. Οι περιοχές αυτές, είχαν ανάγκη ενός σχεδιασμού ικανού να δημιουργήσει νέα αξία και νέα πλεονεκτήματα στον αστικό τους χώρο, να μετατρέψει τις μειονεκτικές, υποβαθμισμένες, αχρηστευμένες, αδρανοποιημένες αστικές περιοχές σε τόπους ελκυστικούς για κατοικία, απασχόληση, επενδύσεις, επισκέπτες, σε τόπους ζωής, δημιουργικότητας και ευημερίας. Σε τέτοιες απαιτήσεις, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός από τη φύση του, δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί.

Για την τακτική χωροθέτησης της πλειονότητάς των προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων του σχεδιασμού στην ανατολική, πλεονεκτική πλευρά του Λεκανοπεδίου:

- Η μετεγκατάσταση του αεροδρομίου στα Σπάτα –που αποτελούσε θεμελιώδη προϋπόθεση για τη διεθνοποίηση της Πρωτεύουσας- σε συνδυασμό με τα συνοδευτικά οδικά και σιδηροδρομικά έργα, απαντούσε σε μια σειρά αλληλένδετων προβλημάτων των ανατολικών προαστίων και της ανατολικής Αττικής που εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπτυξή τους (άρση οχλήσεων και περιορισμών αεροδρομίου Ελληνικού, αποφόρτιση ανάπτυξης βορειοανατολικών προαστίων με συγκοινωνιακά έργα που έδωσαν διέξοδο επέκτασης στα Μεσόγεια, εντατική εκμετάλλευση πολεοδομημένων ζωνών παραθεριστικής κατοικίας και οικοδομική αξιοποίηση γεωργικής γης Μεσογείων, σύνδεση ανατολικών προαστίων και Μεσογείων με Αθήνα/Ιστορικό Κέντρο). Όμως, αυτό το αναπτυξιακό

υπόδειγμα τοποθετείται στον αντίποδα των επιταγών της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, ιδίως στο πλαίσιο της περιορισμένης γης της Αττικής. Η εντατική διαδικασία αστικής ανάπτυξης των Μεσογείων και η διάδοση της εκτός σχεδίου δόμησης:

- Προκαλούν ανάγκες υποδομών και εξοπλισμών, η κάλυψη των οποίων είναι δυσχερής, καταλήγοντας ελλιπής και ανορθολογική, ενώ είναι πολύ πιθανό ότι θα προσελκύει διαρκώς την προσοχή του σχεδιασμού και τους πόρους στις ζώνες αυτές, όπου συγκεντρώνονται ο σύγχρονος, τριτογενής τομέας και τα εύπορα εισοδηματικά στρώματα που διαθέτουν αυξημένη επιρροή έναντι του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης.
- Είναι αντίθετες με την επίσημη ρητορική που επαγγέλλεται συμπαγείς πόλεις και προσέλκυση κατοίκων στις κεντρικές και περικεντρικές περιοχές, τείνοντας να αντιστρατεύονται οποιαδήποτε τέτοια στρατηγική, τρέχουσα ή μελλοντική.
- Στο πεδίο των συγκοινωνιακών εγκαταστάσεων και δικτύων (οδικών αξόνων, μετρό, τραμ, προαστιακού σιδηροδρόμου), οι ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ ανατολικού και δυτικού Λεκανοπεδίου είναι έκδηλες:
 - Ανατολικά, το μήκος των δικτύων είναι συγκριτικά πολύ μεγαλύτερο, τα τεχνικά τους χαρακτηριστικά, η ποιότητα κατασκευής και υπηρεσιών που προσφέρουν είναι υψηλής ποιότητας, ενώ ο τρόπος ένταξής τους στον αστικό ιστό, εξασφαλίζει όχι μόνο προστασία από οχλήσεις, αλλά και οφέλη με τη δημιουργία νέων ελεύθερων χώρων.
 - Στα δυτικά τα νέα δίκτυα υπήρξαν περιορισμένα και με εξαίρεση τις νέες γραμμές μετρό, τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά και οι υπηρεσίες που προσφέρουν είναι χαμηλής ποιότητας και η ένταξή τους στον αστικό ιστό οδηγεί σε σοβαρές οχλήσεις, ρύπανση και υποβάθμιση των περιοχών που διασχίζουν. Εξάλλου, η υλοποίηση ορισμένων σημαντικών προγραμματισμένων υποδομών που θα οδηγούσαν σε αναβάθμιση και ανάπτυξη της δυτικής Αθήνας (π.χ. υπογειοποίηση μεταξύ Ν.Φαλήρου και Πειραιά και επέκταση γραμμής Ηλεκτρικού), εγκαταλείφθηκε.
 - Το δίκτυο μετρό, αποτελεί τη θετικότερη πλευρά του νέου σχεδιασμού, με περισσότερο ωφελημένες τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες. Η μειονεξία πάντως της δυτικής, έναντι της ανατολικής πλευράς του Λεκανοπεδίου, παραμένει σαφής.
- Το δυτικό Λεκανοπέδιο, συγκεντρώνει όλες τις οχλούσες, ρυπογόνες και επικίνδυνες εγκαταστάσεις επεξεργασίας λυμάτων, διάθεσης απορριμμάτων και αποβλήτων και αποθήκευσης φυσικού αερίου που εξυπηρετούν όχι μόνον ολόκληρο το αθηναϊκό πολεοδομικό συγκρότημα, αλλά και την ανατολική Αττική.
- Η συγκυρία των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, δεν προσέφερε ευκαιρίες αναβάθμισης, ανασυγκρότησης και ανάπτυξης στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, αφού οι επιλογές του σχεδιασμού επικεντρώθηκαν στα ανατολικά, ενώ η χωροθέτηση, ο προγραμματισμός και η υλοποίηση των ελάχιστων έργων στα δυτικά δεν οδηγούσαν σε προοπτικές κοινωνικο-

οικονομικής ή περιβαλλοντικής αναβάθμισης.

- Στη μεγάλη πλειονότητά τους από πλευράς αριθμού, μεγέθους και δαπανών, τα Ολυμπιακά έργα χωροθετήθηκαν στην ανατολική πλευρά του Λεκανοπεδίου. Είναι ευνόητο, ότι στο πνεύμα, τη λογική και τις συνθήκες διαμόρφωσης και υλοποίησης της στρατηγικής του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, ήταν πολύ ταχύτερη, απλούστερη και οικονομικότερη η χωροθέτησή τους στις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, από τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών υποδοχής τους στις μειονεκτικές, υποβαθμισμένες περιοχές.
- Τα Ολυμπιακά έργα στο δυτικό Λεκανοπέδιο (γυμναστήρια Νίκαιας, Άνω Λιοσίων, Περιστερίου και Ολυμπιακό χωριό Αχαρνών), είχαν διαφημισθεί από το πολιτικό σύστημα ως σημαντικές επεμβάσεις αστικής αναβάθμισης και καινοτομίας. Όμως η χωροθέτηση και η υλοποίηση των εγκαταστάσεων αυτών, δεν είχε καμία από τις προηγούμενες διαστάσεις. Επιπλέον, στα δυτικά, η προοπτική παραχώρησης των εγκαταστάσεων στην ιδιωτική πρωτοβουλία συναντούσε απουσία επενδυτικού ενδιαφέροντος που αποδίδεται στην έλλειψη συγκοινωνιακών προσβάσεων στα σημεία χωροθέτησής τους και στον «ανταγωνισμό» της πληθώρας ανάλογων εγκαταστάσεων στις πλεονεκτικές, ανατολικές περιοχές· μοναδική εκδοχή για την αξιοποίησή τους υπήρξε η δημόσια χρήση, αλλά οι προσδοκίες των τοπικών κοινωνιών, έναντι της προοπτικής εγκατάστασης κεντρικών λειτουργιών, διαψεύστηκαν ολοκληρωτικά.
- Όλα τα προγράμματα ανάπλασης και αναβάθμισης υποβαθμισμένων ζωνών στη δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου εγκαταλείφθηκαν (Ελαιώνας, ακτή Δραπετσώνας), παρέμειναν ημιτελή (ανάπλαση οδού Πειραιώς, πάρκο *Α.Τρίτσης*-Πύργου Βασιλίσσης) ή αλλοιώθηκαν (πάρκο *Α.Παπανδρέου*-Σελεπίτσαρι, Νίκαια), ενώ τα έργα ανάπλασης του παραλιακού μετώπου περιορίστηκαν στα πλεονεκτικά νοτιοανατολικά παράλια του Σαρωνικού (εγκατάλειψη διαμόρφωσης ακτής Ν.Φαλήρου).
- Στο Ιστορικό Κέντρο, ο σχεδιασμός ανίχνευε και ενίσχυε τα εγγενή πλεονεκτήματα κάθε γειτονιάς με στόχο τη συναρμολόγηση ενός ολοκληρωμένου ιστορικού σκηνικού που θα προωθούσε την εικόνα της Πρωτεύουσας στο πλαίσιο της φιλοδοξίας παγκοσμιοποίησής της με τη διοργάνωση των ΟΑ2004. Τα μέτρα αστικής ανάπλασης που εφαρμόστηκαν στο Ιστορικό Κέντρο, οδηγούσαν στη δημιουργία έντονης χωρικής και κοινωνικής πόλωσης μεταξύ (α)πλεονεκτικών οικιστικών ζωνών στα ανατολικά που προστατεύθηκαν, έτσι ώστε μετατράπηκαν σε θύλακες κατοικίας ευπόρων, (β)του Εμπορικού Τριγώνου που παραμένει μονολειτουργική ζώνη κατανάλωσης, έρημο από κατοίκους και (γ)των δυτικών μειονεκτικών περιοχών, όπου δεν υπήρξε μέριμνα συγκράτησης και προσέλκυσης κατοίκων, έτσι ώστε η απομάκρυνση δευτερογενών οχλουσών χρήσεων, οδηγούσε στο μετασχηματισμό τους σε ζώνες χαμηλών και περιθωριακών εισοδηματικών κατηγοριών, με κατά τόπους, κυρίαρχες τις χρήσεις κατανάλωσης, διασκέδασης και κακόφημων κέντρων.
- Οι μετασχηματισμοί στο Ιστορικό Κέντρο, σε συνδυασμό με την ταχεία πρόσβαση που προσέφερε το μετρό, διευκόλυναν την ιδιοποίηση των

πλεονεκτημάτων, τόσο του ανατολικού (για κατοικία ευπόρων), όσο και του δυτικού (για κατανάλωση και διασκέδαση) τμήματός του, κυρίως από τα εύπορα εισοδηματικά στρώματα του ανατολικού Λεκανοπεδίου, έτσι ώστε οι περιοχές αυτές να τείνουν να μετατρέπονται σε προσαρτήματα των ανατολικών προαστίων.

Τα αποτελέσματα του σχεδιασμού

Τα προηγούμενα χαρακτηριστικά του σχεδιασμού φωτίζουν το γεγονός ότι η νέα εικόνα που δημιουργούσε για την Πρωτεύουσα, όπως ήδη αναφέρθηκε, εμφάνιζε πολλά κοινά σημεία με τα πρότυπα της εικόνας των σύγχρονων μητροπόλεων του ανεπτυγμένου κόσμου. Όμως αυτή η εντυπωσιακή εικόνα, επ' ουδενί δεν αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα του Λεκανοπεδίου, δηλ. σε ουσιαστική αναβάθμιση της πόλης.

Η τακτική εξαπλούστευσης του σχεδιασμού είχε ως κύρια συνέπεια, να στερούνται οι επεμβάσεις, τα προγράμματα και τα έργα του, αναπτυξιακών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών, κρίσιμων για την αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων στη συγκρότησή του Λεκανοπεδίου και την ανταπόκριση της λειτουργίας και της ανάπτυξής του, στα ζητούμενα της μεταβιομηχανικής εποχής (βιωσιμότητα αστικής ανάπτυξης, ελκυστικότητα έναντι κατοίκων, επισκεπτών, επενδύσεων, εργαζομένων κοκ).

Η τακτική επικέντρωσης του σχεδιασμού στις πλεονεκτικές, ανατολικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, διατηρούσε και αναπαρήγαγε την ετεροβαρή κατανομή πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων μεταξύ των δύο πλευρών του, τα ελλείμματα που καθιστούσαν την Πρωτεύουσα μη ελκυστική στην παγκόσμια οικονομία και την πολύπλευρη έλλειψη βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης: τα ανατολικά προάστια, εξακολουθούσαν έτσι να αποτελούν την αιχμή συμμετοχής της Πρωτεύουσας στη μεταβιομηχανική οικονομία με το Κέντρο με τις περικεντρικές πυκνοδομημένες ζώνες ως προσάρτημά τους (ως πηγή εργατικού και υπηρετικού προσωπικού, και τόπος κατανάλωσης, σπουδών, πολιτιστικών χρήσεων και ελεύθερου χρόνου και εναλλακτικής κατοικίας), ενώ τα δυτικά προάστια παρέμεναν στο περιθώριο της μεταβιομηχανικής ανάπτυξης του Λεκανοπεδίου.

Με την εξαίρεση σχεδόν μόνο των νέων μεταφορικών υποδομών, ο σχεδιασμός, με τα νέα εντυπωσιακά τοπία και αστικά τοπία που δημιουργούσε, δε συνέβαλλε στη βελτίωση της ποιότητας ζωής, της χωροκοινωνικής συνοχής, της ευημερίας και της ελκυστικότητας της πόλης σε κατοίκους, απασχόληση, επισκέπτες και επενδύσεις: συχνά μάλιστα η εφαρμογή του, οδηγούσε στα αντίθετα αποτελέσματα:

- Μοναδική, ευδιάκριτα θετική επιρροή του νέου σχεδιασμού, υπήρξε η βελτίωση της χωρικής συνοχής που προσέφεραν τα νέα σύγχρονα μεταφορικά δίκτυα (αυτοκινητόδρομοι, μετρό, τραμ, προαστιακός σιδηρόδρομος), όπου όμως, είναι επίσης ευδιάκριτες οι έντονες ποσοτικές και ποιοτικές διαφορές εις βάρος των δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου.
- Στα ανατολικά προάστια (α)τα μεγάλα έργα υποδομών –με πυρήνα το νέο αεροδρόμιο- αντιμετώπισαν αποτελεσματικά τα εμπόδια και τον κορεσμό της αστικής ανάπτυξης, εγκαινιάζοντας νέες αναπτυξιακές προοπτικές, οι οποίες όμως μέσο-μακροπρόθεσμα, δεν προοιωνίζονται βιώσιμο μέλλον για την Αττική, ενώ (β)η συγκέντρωση των Ολυμπιακών έργων, δημιουργούσε νέα εντυπωσιακά τοπία και αστικά τοπία, αλλά δεν

προσέφερε καλύτερη ποιότητα ζωής (ελεύθερους χώρους, πράσινο, κοινόχρηστες αθλητικές εγκαταστάσεις κοκ), ούτε νέες αξιόλογες αναπτυξιακές προοπτικές, καθώς ο αριθμός των εγκαταστάσεων που αξιοποιήθηκαν υπήρξε περιορισμένος.

- Στα δυτικά προάστια (α)συγκεντρώθηκαν όλες οι οχλούσες, ρυπογόνες και επικίνδυνες υποδομές, (β)τα οδικά και συγκοινωνιακά δίκτυα εντάχθηκαν με πρόχειρο τρόπο στον αστικό ιστό, προκαλώντας οχλήσεις, ρύπανση και υποβάθμιση, (γ)εγκαταλείφθηκαν, παρέμειναν ημιτελή ή αλλοιώθηκαν όλα τα προγράμματα ανάπτυξης και αναβάθμισης υποβαθμισμένων ζωνών, ενώ (δ)οι ελάχιστες Ολυμπιακές εγκαταστάσεις που κατασκευάστηκαν, αποσυνδέθηκαν από ευρύτερα προγράμματα αστικής αναβάθμισης και προσέλαβαν αμιγώς νομιμοποιητικό χαρακτήρα έναντι των τοπικών κοινωνιών, ενώ δεν προσέφεραν καμιά προοπτική οικονομικής ανάπτυξης, ούτε περιβαλλοντικής και κοινωνικής αναβάθμισης.
- Η ολοκληρωτική εγκατάλειψη των πυκνοδομημένων περικεντρικών ζωνών από το σχεδιασμό, σε συνδυασμό με την αυτορρυθμιζόμενη ανοικοδόμησή τους και την έλλειψη θετικής επιρροής από τα έργα ανάπτυξης στο Ιστορικό Κέντρο (ΕΑΧΑ), δεν αύξησε τις προοπτικές αύξησης της ευημερίας τους, καθώς δε βελτίωνε ούτε την ποιότητα περιβάλλοντος και ζωής, ούτε τις ευκαιρίες απασχόλησης των κατοίκων τους, ούτε την ελκυστικότητά τους σε νέους κατοίκους με δυνατότητες επιλογών, σε επισκέπτες και επενδύσεις.
- Στο Ιστορικό Κέντρο τα μονομερή εξωραϊστικά προγράμματα ανάπτυξης, χωρίς μέριμνα -ιδίως στα δυτικά- για κοινωνικό εξοπλισμό, ελεύθερους χώρους, προστασία και αποκατάσταση της ελκυστικότητας για κατοικία κτλ δε συνέβαλλαν στην αναβάθμιση των μειονεκτικών ζωνών που μετατρέπονταν σε γειτονιές οικιστικής υποβάθμισης ή ερήμωσης, με πυρήνες διασκέδασης, κατανάλωσης και κακόφημων χρήσεων. Παράλληλα, το εκτενέστερο και δαπανηρότερο από τα προγράμματα αυτά (ΕΑΧΑ), δεν είχε καμιά θετική επιρροή στις πυκνοδομημένες περικεντρικές γειτονιές που το περιβάλλουν. Η απωθητική υποβάθμιση κέντρου και περικεντρικών περιοχών, παραμένει ως βασικό χαρακτηριστικό του Λεκανοπεδίου, γεγονός που αντιστοιχεί και στην παρουσίαση της Αθήνας σε εξειδικευμένη διεθνή ιστοσελίδα, ως μοναδικής εξαίρεσης μεταξύ 21 ευρωπαϊκών πρωτευουσών στη δυτική και ανατολική Ευρώπη, όπου οι τιμές αγοράς και ενοικίασης κατοικιών στο κέντρο είναι σε χαμηλότερο επίπεδο από τις αντίστοιχες τιμές στα προάστια. Η διαδικασία έργων και προγραμμάτων ανάπτυξης στο Ιστορικό Κέντρο, ανταποκρινόταν μονομερώς στα αιτήματα ευτόρων επισκεπτών και ολιγάριθμων ευτόρων κατοίκων.
- Το γεγονός ότι η Πρωτεύουσα δεν κέρδιζε τίποτε ουσιαστικό από το νέο σχεδιασμό, παραμένοντας ένας ελάχιστος ελκυστικός τόπος εγκατάστασης, αποτελούσε επίσης εκτίμηση έγκυρων διεθνών αξιολογήσεων, κατά τις οποίες η Αθήνα κατατάσσόταν και μετά το 2004, τελευταία (α)μεταξύ των πόλεων της δυτικής Ευρώπης στα πεδία των υποδομών και της ποιότητας ζωής και (β)μεταξύ των πόλεων της ευρωπαϊκής ηπείρου, στο επίπεδο ικανοποίησης κατοίκων και

επισκεπτών. Η τελευταία αυτή κατάταξη της Αθήνας, συνηγορεί στη θέση που έχει ήδη υποστηριχθεί, ότι *η αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, τα οποία εμπόδιζαν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας έναντι του Παγκόσμιου, ταυτίζεται ουσιαστικά με τα διαχρονικά αιτήματα των κατοίκων του αθηναϊκού λεκανοπεδίου για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους.*

Ο χαρακτήρας του σχεδιασμού

Όσα εκτέθηκαν προηγουμένως, καθιστούν προφανή τη διαπίστωση ότι το πρόγραμμα του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού δε βρισκόταν στην κατεύθυνση των κοινωνικών προσεγγίσεων, καθώς: (α)δεν ενσωμάτωνε στα προγράμματα, τις επεμβάσεις και τα έργα του, στοιχεία αειφορίας (βιωσιμότητας) εν γένει, (β)ήταν απόλυτα συγκεντρωτικό και δεν αξιοποίησε μεθόδους αστικής κυβερνητικής στις διαδικασίες διαμόρφωσης και υλοποίησής του (ενημέρωση, διαβουλεύσεις, συμμετοχικές διαδικασίες κτλ), ενώ (γ)η ουσιαστική αναβάθμιση της υποβαθμισμένης δυτικής πλευράς του Λεκανοπεδίου και των πυκνοδομημένων κεντρικών και περικεντρικών ζωνών της Αθήνας, δε βρίσκονταν σε καμιά σειρά των προτεραιοτήτων του.

Στις γενικές επιλογές του, το πρόγραμμα του νέου αθηναϊκού σχεδιασμού, ταυτίζεται με τις προσεγγίσεις της αγοράς: οι συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού (α)επικέντρωσαν το περιεχόμενό του στα στοιχεία που αυξάνουν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας, ανάγοντας την εικόνα της σε κύριο συγκριτικό της πλεονέκτημα, (β)σχημάτισαν μονομερή συμμαχία με τον επιχειρηματικό κόσμο και (γ)ανέθεσαν την επίβλεψη και τον έλεγχο του προγράμματός του στη ΔΟΕ, έναν ανεξάρτητο εξωτερικό θεσμό.

Η εξέταση όμως των επί μέρους στοιχείων του προγράμματος, είναι αναντίστοιχη με τις γενικές επιλογές του, καθώς *πώληση* της πόλης στην αγορά, ουσιαστικά δεν πραγματοποιήθηκε. Στο αθηναϊκό παράδειγμα, υπήρξαν ορισμένες μείζονες, καινοτομικού χαρακτήρα συνεργασίες με τον επιχειρηματικό τομέα (ΣΔΙΤ ή παραχώρησης: αεροδρόμιο Σπάτων, Αττική οδός, στάδιο Καραϊσκάκη, μαρίνα Φλοίσβου, Ολυμπιακό χωριό τύπου), για τις οποίες όμως -με την εξαίρεση του τελευταίου (The Mall Athens) που εξελίχθηκε σε επεισόδιο σκανδαλώδους παρανομίας, πλαισιωμένης από πολιτική και διοικητική εύνοια και ασύλληπτη κερδοσκοπία- κανένα στοιχείο δεν οδηγεί στο συμπέρασμα ότι συνιστούν *πώληση* της πόλης· αντιθέτως, επιβεβαιώνουν τη χρησιμότητα τέτοιων συνεργασιών για το κοινωνικό σύνολο.

Όπως έχει επίσης ήδη εξηγηθεί, οι μεταβιβάσεις ολυμπιακών έργων στον ιδιωτικό τομέα μετά τους Αγώνες, υπήρξαν περιορισμένες, γεγονός που οδηγεί στη διαπίστωση ότι το βάρος δεν είχε δοθεί στην *πώληση* της πόλης, αλλά στην ευνοϊκή παρουσίασή της, ιδίως κατά τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων. Εξάλλου, το ζήτημα της αναπτυξιακής αξιοποίησης των ολυμπιακών εγκαταστάσεων, απασχόλησε τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, ουσιαστικά μετά το πέρας των Αγώνων, γεγονός που μαρτυρούσε σχετική απροθυμία. Επιπλέον, η ολοκληρωτική επικέντρωση των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού στην υλοποίησή του προγράμματός του και την ευνοϊκή παρουσίαση της πόλης και η περιθωριακή θέση της μελλοντικής αξιοποίησης των εγκαταστάσεων, ήταν εμφανής στις διαδικασίες εξαπλούστευσης του σχεδιασμού που οδηγούσε στη σύνταξη αδιαφανών, πρόχειρων και ελαττωματικών μελετών, ιδίως σε

πολεοδομικά και περιβαλλοντικά ζητήματα, με συνέπεια την πρόκληση, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σοβαρών εμποδίων στην αναπτυξιακή αξιοποίησή τους.

Συγχρόνως, συνάγεται ευλόγως το συμπέρασμα ότι η μελέτη και η κατασκευή του μεγάλου πλήθους των υπόλοιπων έργων του σχεδιασμού που κατασκευάστηκαν με συμβατικές αναθέσεις και παρέμειναν σε δημόσια ιδιοκτησία και διαχείριση, δεν υστερούσε σε οφέλη για τους αναδόχους τους, οι οποίοι επιπλέον, δε διέτρεξαν κανένα επιχειρηματικό κίνδυνο. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί ισχυρή ένδειξη, ότι η συμμαχία και οι συνεργασίες με το κεφάλαιο, βρίσκονταν κυρίως στις παραδοσιακές σχέσεις του πολιτικού συστήματος και της διοίκησης με τον επίσης παραδοσιακά, κρατικοδίαιτο εγχώριο κατασκευαστικό κλάδο, ο οποίος φαίνεται ότι είχε αποτελεσματική επιρροή στη διαμόρφωση των έργων του σχεδιασμού.

Έτσι, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός ευθυγραμμιζόταν με ατελή τρόπο με το υπόδειγμα της αγοράς: οι εμπνευστές του ακολούθησαν τις σχετικές προσεγγίσεις για τις επιλογές του σχεδιασμού και ιδίως την επικέντρωσή του στην αστική εικονογραφία και τις πλεονεκτικές ζώνες του Λεκανοπεδίου, προφανώς με την πεποίθηση ή την ελπίδα πως η φάση αυτή θα αρκούσε για το μετασχηματισμό της Πρωτεύουσας σε μητρόπολη της νοτιοανατολικής Ευρώπης και την ανταμοιβή της χώρας με την κατάκτηση ηγετικής θέσης στην περιοχή. Είναι προφανές ότι η προηγούμενη αισιοδοξία των συντελεστών διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού, ήταν εντελώς ανορθολογική, εγγίζοντας τα όρια της αυταπάτης, η οποία μπορεί να κατανοηθεί με την παραδοχή των ακόλουθων αλληλένδετων, εύλογων υποθέσεων:

- Η ανάθεση της διοργάνωσης των ΟΑ2004 στην Αθήνα, είχε εκληφθεί ως οικουμενική αναγνώριση των δυνατοτήτων διεθνοποίησής της και της ευστοχίας του προγράμματος του σχεδιασμού, τροφοδοτώντας με αυτοπεποίθηση τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησής του, για τις προοπτικές επιτυχίας του.
- Συγκρινόμενος με την ασήμαντη παρουσία που είχε στο παρελθόν, ο δημόσιος σχεδιασμός, με τη νέα του φιλόδοξη, εντυπωσιακή, πληθωρική, διεθνούς εμβέλειας και κύρους εμφάνιση, θεωρήθηκε, ότι δε θα μπορούσε παρά να είναι αποτελεσματικός στην αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων και των σύγχρονων μεταβιομηχανικών ζητούμενων στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο.
- Στο μέτρο που *το κυρίαρχο ιδεολογικό παράδειγμα της χώρας είναι αρθρωμένο γύρω από το μεγάλο και συγκεντρωτικό κράτος*, το πολιτικό σύστημα και η διοίκηση, δεν εμφάνιζαν προθυμία, ούτε δέχονταν κοινωνική πίεση να προωθήσουν την παραχώρηση στην επιχειρηματικότητα, δημόσιων εγκαταστάσεων, τις οποίες μάλιστα επί χρόνια διαφήμιζαν ως το νέο δημόσιο κοινωνικό εξοπλισμό του Λεκανοπεδίου· την προηγούμενη υπόθεση επιβεβαιώνει η αντίστοιχη απροθυμία του πολιτικού συστήματος, ακόμη και υπό την πίεση των μνημονικών δεσμεύσεων μετά το 2010.

Η προηγούμενη, καθησυχαστική συλλογική αυταπάτη, εμπόδιζε τους συντελεστές διαμόρφωσης και υλοποίησης του σχεδιασμού να συνειδητοποιήσουν τον ανορθολογισμό του προγράμματος που προωθούσαν, εντοπίζοντας και αντιμετωπίζοντας τα ουσιαστικά ελλείμματα του αθηναϊκού λεκανοπεδίου στη μεταβιομηχανική εποχή. Όπως έχει εύστοχα

επισημάνει ο Γ.Τσιώμης, η άκριτη εισαγωγή μοντέλων, όρων και παραδειγμάτων, εξασφαλίζει πιθανόν το διανοητικό εφησυχασμό αλλά (τα μοντέλα, οι όροι, τα παραδείγματα αυτά) δε λύνουν κανένα πρόβλημα, αν δεν εγγράφονται στη στρατηγική μιας συγκεκριμένης πόλης.

Όπως φάνηκε λοιπόν, ο νέος αθηναϊκός σχεδιασμός χαρακτηριζόταν από θεμελιώδεις αντιφάσεις: επεδίωκε να καταστήσει την Πρωτεύουσα ηγετική μητρόπολη της νοτιοανατολικής Ευρώπης, με στόχο να ενισχύσει τη θέση και τα οφέλη της χώρας στην νέα παγκοσμιοποιούμενη οικονομία και έχοντας ταυτισθεί με τον εθνικό στόχο, είχε εθνική διάσταση· όμως το γεγονός ότι δεν είχε τοπικές διαστάσεις που να επιδιώκουν μια ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας που θα υπερέβαινε τον ορίζοντα διεξαγωγής των ΟΑ2004 και την αστική εικονογραφία, οδηγούσε στην αδυναμία του να καθορίσει και να εφαρμόσει τους νέους όρους που θα οικοδομούσαν την υπεροχή της Αθήνας στη νοτιοανατολική Ευρώπη, γεγονός που καθιστούσε την εθνική στρατηγική κενή περιεχομένου και άτοπη. Εν κατακλείδι, ο σχεδιασμός επιχειρούσε τη μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση της Πρωτεύουσας, με στόχο την ευνοϊκή της ένταξη στα δίκτυα της παγκόσμιας μεταβιομηχανικής οικονομίας και στον αστερισμό των Παγκόσμιων Πόλεων, χωρίς συγχρόνως να είναι διατεθειμένος να μετασχηματίσει την ιστορική της συγκρότηση, ώστε να μεταβληθούν οι όροι κατανομής των πλεονεκτημάτων του αστικού χώρου.

Υπό το φως των προηγούμενων διαπιστώσεων και με κύριο οδηγό τις θεωρητικές προσεγγίσεις της μελέτης, το παράδειγμα της Αθήνας τοποθετείται σε μια κατηγορία μεταβιομηχανικών αστικών στρατηγικών που ακολουθούν συχνά μητροπόλεις της ημιπεριφέρειας, των οποίων ο μετασχηματισμός σε *Παγκόσμιες Πόλεις*, προωθείται από τις τοπικές κυβερνήσεις ως εθνικός στόχος. Με την οπτική αυτή, η στρατηγική της Αθήνας συνίστατο στην υιοθέτηση ενός κυρίαρχου υποδείγματος παγκοσμιοποίησης των πόλεων δηλ. στη βάση του κύρους τους, γεγονός που οδήγησε σε μια τυποποιημένη τεχνοκρατική διαδικασία σχεδιασμού που επιχειρούσε να απαντήσει στο ερώτημα *τι χρειάζεται μια πόλη για να ενταχθεί στα δίκτυα της παγκόσμιας οικονομίας;* μιμούμενη τα χαρακτηριστικά των κυρίαρχων παγκόσμιων πόλεων, δηλ. της εικόνας τους, με σύμβουλο την αντίστοιχη κυρίαρχη ανάλυση του φαινομένου δηλ. των προσεγγίσεων της αγοράς. Η πορεία αυτή, συνιστούσε μια πολιτική επιλογή που αποκάλυπτε αδυναμία ή/και απροθυμία σχηματισμού και εξειδίκευσης στρατηγικών στόχων για την Πρωτεύουσα· μαρτυρούσε επίσης εφησυχασμό για την επιτυχία των στόχων του σχεδιασμού, με την πίστη ότι η νέα εικόνα της Πρωτεύουσας, αρκούσε για την επιτυχία της στον παγκόσμιο στίβο.

Η προηγούμενη ταυτοποίηση του μεταβιομηχανικού αθηναϊκού σχεδιασμού, ως μιας ημιπεριφερειακής μεταβιομηχανικής μητροπολιτικής στρατηγικής, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το σύνολο των χαρακτηριστικών του, παραπέμπει σε όσα εντοπίζει η ανάλυση των αστικών στρατηγικών παγκοσμιοποίησης των μητροπόλεων της ημιπεριφέρειας.

- Το κίνητρο της προσπάθειας σύνδεσης της Πρωτεύουσας με την παγκόσμια οικονομία, βρισκόταν στην αντίληψη των συντελεστών διαμόρφωσης του σχεδιασμού ότι η παγκοσμιοποίηση, εμφανιζόταν για την Αθήνα ως ευκαιρία.
- Το πολιτικό σύστημα υιοθέτησε το κυρίαρχο σχετικό υπόδειγμα των

προσεγγίσεων της αγοράς, ενώ οι αστικές στρατηγικές, προσαρμόσθηκαν στη διαδεδομένη εικόνα που προσέφερε.

- Στο μέτρο που η αθηναϊκή στρατηγική αποτελούσε ένα εθνικό στρατηγικό πρόγραμμα που αποσκοπούσε στην μετατροπή της Πρωτεύουσας, σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για τη χώρα, ο σχεδιασμός επικεντρωνόταν με κριτήρια βέλτιστης απόδοσης, στις περιοχές της πόλης, όπου υπάρχουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα.
- Η προώθηση της Πρωτεύουσας σε ρόλο παγκόσμιας πόλης, διαμορφώθηκε από μονομερείς διαδικασίες και αποφάσεις σε εθνικό επίπεδο, έτσι ώστε οι τοπικές διαστάσεις βρέθηκαν σε δεύτερη μοίρα.
- Η πρόσληψη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης ως ευκαιρίας, δημιούργησε μια πιεστική ατμόσφαιρα, η οποία οδηγούσε το πολιτικό σύστημα σε αδυναμία ή/και απροθυμία εμπλοκής της κοινωνίας.
- Ο αποκλεισμός της κοινωνίας από τη διαμόρφωση της νέας αθηναϊκής στρατηγικής, οδηγούσε σε αδυναμία σχηματισμού τοπικών στρατηγικών.
- Για την υλοποίηση της εθνικής στρατηγικής, το πολιτικό σύστημα συμάχησε με τον ιδιωτικό τομέα, ενώ πλαισιώθηκε από σύγχρονους, ευέλικτους φορείς διαχείρισης του σχεδιασμού που υποστήριζαν μόνο τους τόπους, οι οποίοι αύξαναν την ανταγωνιστικότητα της Πρωτεύουσας.
- Στο επίπεδο της νομιμοποίησης της εθνικής στρατηγικής, η μονομερής επικοινωνία με την κοινωνία, αξιοποιήθηκε με σκοπό την διασφάλιση νομιμοποίησης και στήριξης της αστικής στρατηγικής.

7.7.Μια άλλη Αθήνα είναι εφικτή:

Ένα νέο υπόδειγμα για τον αθηναϊκό σχεδιασμό, εναρμονισμένο με τα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης, θα προϋπέθετε μια σειρά μεταρρυθμίσεων, με στόχο τον αναπροσανατολισμό των ιδεών για το δημόσιο χώρο, την πόλη και την αστική ανάπτυξη:

α.Την αποφασιστική αντιμετώπιση της ανομίας στην Πρωτεύουσα, όπου το πρόβλημα των διαρκών πιέσεων και επιθέσεων ιδιοποίησής του δημόσιου χώρου, καταστρέφει την ποιότητα ζωής και τις ζωτικές αστικές λειτουργίες και εντοπίζεται στα ακόλουθα κυρίως φαινόμενα:

- Ιδιοποίηση των πεζοδρομίων
- Ρύπανση και ηχορύπανση
- Αισθητική υποβάθμιση.
- Μετατροπή του κέντρου σε υποβαθμισμένη υπαίθρια αγορά.
- Παρεμπόδιση ελεύθερης κυκλοφορίας και ομαλής ζωής της πόλης από συγκεντρώσεις, πορείες και καταλήψεις που συχνά συνδυάζεται με βανδαλισμούς, καταστροφές, βία και ενίοτε ανθρώπινα θύματα.

Το γεγονός ότι τα φαινόμενα που απαριθμούνται προηγουμένως, συνθέτουν από χρόνια σχεδόν την καθημερινότητα της Πρωτεύουσας και ιδίως του αθηναϊκού κέντρου, είναι καταστρεπτικό για εξέλιξή του: απομακρύνει ή οδηγεί σε καταστροφή τις υφιστάμενες οικονομικές και

εμπορικές δραστηριότητες, απωθεί τις οικιστικές χρήσεις, τους επισκέπτες (καταναλωτές, τουρίστες) και τις σχετικές επενδύσεις.

Συνεπώς, μια από τις κρίσιμες προϋποθέσεις για την αναβάθμιση του αθηναϊκού κέντρου είναι η αποτελεσματική εφαρμογή κανόνων για τη ρύθμιση των προηγούμενων φαινομένων· εκτός από το σχεδιασμό, η αναβάθμιση του αστικού χώρου έχει επιτακτική ανάγκη εφαρμογής κανόνων αλληλοσεβασμού και επειδή μάλιστα οι κανόνες αυτοί στην πλειονότητά τους υπάρχουν ήδη, η προτεραιότητα τίθεται στην αναζήτηση τρόπων αποτελεσματικής τήρησής τους.

β.Τη συγκρότηση μιας αντιπροσωπευτικής μητροπολιτικής αυτοδιοίκησης για την Πρωτεύουσα:

Στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο (ι)δεν υπάρχουν τυπικοί/θεσμικοί ή άτυποι μηχανισμοί διαμόρφωσης και ενσωμάτωσης τοπικών διαστάσεων, επιδιώξεων, στόχων με τους στόχους της κεντρικής διοίκησης και του πολιτικού συστήματος, ενώ (ii)δε διαφαίνεται προοπτική δημιουργίας τέτοιων μηχανισμών (π.χ. ως επιδίωξη του πολιτικού συστήματος). Ο θεσμός της περιφέρειας έχει φανεί πως αποτελεί συγκεντρωτικό, κομματικό θεσμό, ακατάλληλο να διαμορφώνει και να εκφράζει τοπικές ανάγκες, επιδιώξεις και τοπικούς στόχους.

Με αφετηρία την προηγούμενη διαπίστωση, φαίνεται πρόσφορη μια μορφή μητροπολιτικής διακυβέρνησης του Λεκανοπεδίου που θα προκύπτει από την οριζόντια συνεργασία των πρωτοβάθμιων αυτοδιοικήσεων, οι οποίες εκπροσωπούν τις τοπικές κοινωνίες. Η ίδια η πρωτοβάθμια αυτοδιοίκηση άλλωστε, έχει ανάγκη από εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις που θα καθιστούν γνησιότερη την αντιπροσώπευση των πολιτών μέσ' από την αντιστοίχιση των αιρετών με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές (γειτονίες).

Ένα τέτοιο πλαίσιο αυτοδιοίκησης, θα προϋπέθετε επίσης την αύξουσα αυτονομία της τελευταίας που θα αναλάμβανε αρμοδιότητες τοπικής φορολογίας (ιδιοκτησίας, οδικής κυκλοφορίας, υποδομών, εξοπλισμών κοκ), αστικού σχεδιασμού και αστικής ανάπτυξης, προσέλκυσης κατοίκων, επενδύσεων και συνεργασιών με την ιδιωτική επιχειρηματικότητα κοκ και θα οδηγούσε σε ωρίμανση των επιλογών των πολιτών και των εκπροσώπων τους.

γ.Τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου του πολιτικού συστήματος και της κεντρικής διοίκησης στα πεδία της αστικής ανάπτυξης και του σχεδιασμού. Σ' ένα τέτοιο αυτοδιοικητικό πλαίσιο, όπως αυτό που περιγράφηκε προηγουμένως, το πολιτικό σύστημα και η κεντρική διοίκηση θα αναλάμβαναν τη διαμόρφωση και την επιδίωξη εθνικών στόχων για την αστική ανάπτυξη και το σχεδιασμό, μεσ' από διαδικασίες αλληλοτροφοδοσίας και συνεννόησης με τη μητροπολιτική αυτοδιοίκηση του Λεκανοπεδίου, επιδιώκοντας το συντονισμό και την εναρμόνιση μεταξύ εθνικών και τοπικών στόχων.

δ.Τον επαναπροσδιορισμό του ρόλου της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας, σε ενεργό εταίρο της διοίκησης και της αυτοδιοίκησης, στις διαδικασίες σχεδιασμού, προγραμματισμού και αστικής ανάπτυξης.

Η βαθμιαία εκπλήρωση των προηγούμενων στόχων θα μπορούσε να οδηγήσει στη μετατόπιση του περιεχομένου του σχεδιασμού (α)από εντυπωσιακά έργα και διαμορφώσεις χωρίς σαφείς, τεκμηριωμένους στόχους,

κατανοητά οφέλη και αιτιολογημένη προτεραιότητα, σε προγράμματα και επεμβάσεις που θα αποσκοπούν με σαφήνεια στη βελτίωση του πλαισίου ζωής και των ευκαιριών ευημερίας του πληθυσμού και (β) από τα αφηρημένα, πλούσια σε αισιόδοξη αλλά απατηλή συνήθως ρητορική, ρυθμιστικά μέτρα στον σχεδιασμό στη δρομολόγηση ολοκληρωμένης και βιώσιμης υλοποίησης προγραμμάτων.

Στο πνεύμα αυτό, ακολουθεί η διατύπωση παραδειγμάτων προγραμμάτων, επεμβάσεων και έργων, κρίσιμων για την αποφασιστική προώθηση της ζωτικότητας, της ανάπτυξης και ευημερίας, της συνοχής και της ελκυστικότητας του αθηναϊκού Λεκανοπεδίου έναντι κατοίκων, επισκεπτών και επενδύσεων.

- Ενοποιημένη ανάπτυξη του Ελαιώνα και των οδικών αξόνων που τον περιβάλλουν ή τον διασχίζουν (Πειραιώς, Π.Ράλλη, Ιερά οδός κ.ά.), με έμφαση σε οικιστικές χρήσεις (με τη θαυμάσια θέα που διαθέτει προς το αθηναϊκό τοπίο), ζώνες επιχειρηματικότητας-γραφείων και υπηρεσιών – αναψυχής, εκπαίδευσης κ.ά. (καθώς βρίσκεται σε εγγύτητα με το κέντρο, τον Πειραιά και τους κύριους κυκλοφοριακούς άξονες του Λεκανοπεδίου), καινοτόμους τρόπους μετακίνησης (επίπεδο έδαφος, ιδανικό για ποδηλασία, περπάτημα, τραμ) και πράσινο (το οποίο σε σημαντικό βαθμό υπάρχει ήδη, αυτοφυές) στις κατευθύνσεις των προγραμμάτων της Plaine St Denis (Παρίσι) και του Hammarby Sjöstad (Στοκχόλμη).
- Κατάλληλη διευθέτηση ζητημάτων που αφορούν αστικά συγκοινωνιακά έργα και ανάλογες εγκαταστάσεις, ώστε να αναβαθμίζουν και να αναζωογονούν αποφασιστικά υποβαθμισμένες αστικές περιοχές και να αυξάνουν τη χωροκοινωνική συνοχή, όπως ιδίως η συνολική υπογειοποίηση της λ. Κωνσταντινουπόλεως και η διαμόρφωση του σταθμού Λαρίσης, κατά το υπόδειγμα της Spina Centrale (Τορίνο), η μετεγκατάσταση των σταθμών υπεραστικών λεωφορείων, η κατάλληλη διαρρύθμιση της λ. Κηφισού.
- Δημιουργία περιφερειακών δικτύων τραμ, ιδίως για τη διασύνδεση των δυτικών προαστίων που θα βελτίωνε θεαματικά τη συνοχή τους και την κινητικότητα των πληθυσμών τους, όπως π.χ. στη λ. Θηβών, στην κατεύθυνση των ανάλογων παραδειγμάτων στα παρισινά προάστια.
- Ίδρυση ή/και μεταφορά κεντρικών λειτουργιών ανώτατης εκπαίδευσης, πολιτισμού, διοίκησης κοκ στο δυτικό Λεκανοπέδιο που -σε συνδυασμό με την υλοποίηση των προηγούμενων προτάσεων- θα προωθούσε την ελκυστικότητά τους για κατοικία, απασχόληση, επενδύσεις και θα ενθάρρυνε την εγκατάσταση ανάλογων ιδιωτικών λειτουργιών.
- Διαμόρφωση ακτών Νέου Φαλήρου και Δραπετσώνας, με στόχο την αποκατάσταση επαφής του αστικού ιστού με τη θάλασσα, με υποδείγματα τη διαμόρφωση της μαρίνας Φλοίσβου και της ακτής της Βαρκελώνης (ανάμιξη αστικών χρήσεων και ελεύθερων δημόσιων χώρων, ιδιωτική ανάπτυξη και διαχείριση).
- Κίνητρα για ανοικοδόμηση και ανακαινίσεις κτιρίων ιδίως στις γειτονιές Μεταξουργείο, Κεραμεικό, Γκάζι, Εμπορικό Τρίγωνο, Ψυρρή, Ομόνοια, για την αναβάθμιση της κατοικίας υφιστάμενων κατοίκων και την προσέλκυση ευπόρων κατηγοριών πληθυσμού (αναβάθμιση δημόσιου

χώρου, κοινωνικός εξοπλισμός, καθαριότητα και δημόσια ασφάλεια) με υποδείγματα τα προγράμματα ανασυγκρότησης του Cork (Ιρλανδία) και της Παλιάς Πόλης της Βαρκελώνης.

- Μέτρα οικιστικής ελκυστικότητας και ιδίως προσέλκυσης ευπόρων κατοίκων στις πυκνοδομημένες περικεντρικές ζώνες: αναβάθμιση του δημόσιου χώρου και του κοινωνικού εξοπλισμού, προστασία της αστικής/οικιστικής κλίμακας, με το χαρακτηρισμό περιοχών ως παραδοσιακών οικισμών (αντί του χαρακτηρισμού μεμονωμένων διατηρητέων κτισμάτων) σύμφωνα με το επιτυχημένο παράδειγμα του κέντρου της Νέας Φιλαδέλφειας.

7.8. Η επίκαιρη σημασία της μελέτης

Από το τέλος της περιόδου την οποία εξετάζει η παρούσα εργασία (1995-2005) μέχρι σήμερα, οι συνθήκες στη χώρα και την Πρωτεύουσά της επιδεινώθηκαν δραματικά, ιδίως εξ αιτίας της πολύπλευρης και επίμονης εγχώριας κρίσης, της οποίας, η πλέον επίπονη διάσταση είναι η οικονομική.

Ενώπιον τόσο δυσμενών εξελίξεων που έχουν ανατρέψει την πλειονότητα των σταθερών και των βεβαιοτήτων στην Ελλάδα, είναι χρήσιμο να τονισθεί η επίκαιρη σημασία και χρησιμότητα της παρούσας μελέτης.

Την περίοδο 1995-2005 η χώρα, με το νέο πρόγραμμα αθηναϊκού σχεδιασμού που είχε ως άξονα την προετοιμασία διοργάνωσης των ΟΑ2004, προχώρησε σε μια δέσμη εκτεταμένων δημόσιων επενδύσεων, οι οποίες υπόσχονταν και ασφαλώς όφειλαν να αποφέρουν σημαντικά οφέλη στους κατοίκους του Λεκανοπεδίου και στη χώρα: (α)την αισθητή και ουσιαστική αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος, ιδίως όσων περιοχών μειονεκτούσαν, ώστε να βελτιωθούν οι όροι διαβίωσής τους, να διευρυνθεί η ελκυστικότητά τους και να αυξηθεί η συνοχή του ευρύτερου αστικού χώρου του Λεκανοπεδίου και (β)τη γενναία ενίσχυση της διεθνούς εικόνας και του κύρους της Πρωτεύουσας, ως αποτέλεσμα της αναβάθμισης του αστικού της περιβάλλοντος και της προβολής της μέσω της διοργάνωσης των ΟΑ2004, που θα αύξανε την ελκυστικότητά της σε επισκέπτες και επενδύσεις από το εξωτερικό, με προσδοκώμενο αποτέλεσμα την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της ευημερίας.

Όπως υποστηρίζεται στη μελέτη, στη μεταβιομηχανική εποχή, η αντιμετώπιση των ελλειμμάτων, τα οποία εμποδίζουν την ελκυστικότητα της Πρωτεύουσας έναντι του Παγκόσμιου, ταυτίζεται ουσιαστικά με τα διαχρονικά αιτήματα των κατοίκων του αθηναϊκού λεκανοπεδίου για τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους. Η ιστορική συγκυρία, προσέφερε έτσι στο νέο αθηναϊκό σχεδιασμό την ευκαιρία, να ταυτίσει αναπτυξιακούς και κοινωνικούς στόχους και τη συναίνεση της μεγάλης πλειονότητας των κατοίκων.

Όμως τα αποτελέσματα του σχεδιασμού, όπως εξηγείται αναλυτικά στο κεφ. 6 της μελέτης, αναδεικνύουν το γεγονός ότι οι επεμβάσεις και τα έργα του προγράμματος, δεν είχαν τα κρίσιμα αναπτυξιακά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά (i)για την αντιμετώπιση των ιστορικών ελλειμμάτων και της ανισότητας στη συγκρότησή του Λεκανοπεδίου και (ii)για την ανταπόκριση της λειτουργίας και της ανάπτυξής του, στα ζητούμενα της

μεταβιομηχανικής εποχής (βιωσιμότητα αστικής ανάπτυξης, ελκυστικότητα έναντι κατοίκων, επισκεπτών, επενδύσεων, εργαζομένων κοκ). Ο νέος σχεδιασμός, διατηρούσε και αναπαρήγαγε (α)την ετεροβαρή κατανομή πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων μεταξύ ανατολικού και δυτικού Λεκανοπεδίου, (β)τα ελλείμματα στη συγκρότησή του που καθιστούσαν την Πρωτεύουσα μη ελκυστική στην παγκόσμια οικονομία και (γ)την πολύπλευρη έλλειψη βιωσιμότητας της αθηναϊκής αστικής ανάπτυξης.

Η αποτυχία του φιλόδοξου εγχειρήματος του μεταβιομηχανικού αστικού σχεδιασμού για την Πρωτεύουσα, τα αίτια της οποίας αναπτύχθηκαν ήδη, είχε ως αποτέλεσμα να χαθεί η προηγούμενη ευκαιρία, αφ' ενός μιας σημαντικής βελτίωσης των συνθηκών ζωής των κατοίκων της και της μείωσης των μεγάλων χωροκοινωνικών ανισοτήτων και αφ' ετέρου της ευνοϊκής και επωφελούς σύνδεσης του Λεκανοπεδίου και της χώρας με την παγκόσμια οικονομία.

Για τις διαπιστώσεις αυτές, τα ακόλουθα στοιχεία είναι ενδεικτικά:

- Οι ετήσιες εκθέσεις της εταιρίας *Mercer*¹³³² για την ελκυστικότητα των πόλεων παγκοσμίως κατατάσσουν και μετά το 2004, διαρκώς την Αθήνα τελευταία μεταξύ των πόλεων της δυτικής Ευρώπης στα πεδία της ποιότητας ζωής (76^η το 2009, 85^η το 2015).
- Τα επίπεδα ικανοποίησης των κατοίκων και των επισκεπτών από την πόλη το 2006, βρίσκονταν στο χαμηλότερο σημείο, συγκριτικά με όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες¹³³³.
- Η Αθήνα αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση μεταξύ 21 ευρωπαϊκών πρωτευουσών, όπου οι τιμές αγοράς και ενοικίασης κατοικιών στο κέντρο είναι σε χαμηλότερο επίπεδο από τις αντίστοιχες τιμές στα προάστια¹³³⁴.
- Η Βαρκελώνη ήταν το 2014, 5^η σε αριθμό διανυκτερεύσεων επισκεπτών στην Ευρώπη (4^η το 2015), ενώ η Αθήνα, βρισκόταν στην 20^η θέση. Μάλιστα, με ορισμένα ποιοτικά κριτήρια τουριστικής ανάπτυξης, η ελληνική πρωτεύουσα κατατάσσεται στην 30^η θέση¹³³⁵.

Όπως εξηγήθηκε ήδη, υποστηρίζεται ότι τα αποτελέσματα ενός κατάλληλα στοχευμένου, συγκροτημένου και αποκεντρωμένου σχεδιασμού για το αθηναϊκό λεκανοπέδιο θα μπορούσαν να είναι πολύ επωφελέστερα (α)στα πεδία της ποιότητας ζωής, της ουσιαστικής μείωσης των χωρικών ανισοτήτων, της ελκυστικότητας του Λεκανοπεδίου για κατοίκους, εργαζόμενους και επισκέπτες, και (β)της ανάπτυξης και παραγωγής πλούτου για τους κατοίκους του και για τη χώρα, η οποία, αν ακολουθούσε ανάλογες με τις ως άνω κατευθύνσεις στις αναπτυξιακές στρατηγικές της, θα αντιμετώπιζε πιθανότατα πολύ λιγότερα προβλήματα σήμερα.

Υποστηρίζεται συνεπώς ότι η παρούσα μελέτη, αναδεικνύει την παθολογία του δημόσιου σχεδιασμού στην Ελλάδα και οδηγεί σε ευρήματα, συμπεράσματα και διδάγματα, ιδιαίτερα χρήσιμα για την τρέχουσα περίοδο της βαθιάς κρίσης που βασανίζει την πλειονότητα των πολιτών της χώρας.

Μια συγκροτημένη στρατηγική για το σχεδιασμό στο Λεκανοπέδιο,

¹³³² www.mercer.com

¹³³³ Okulicz-Kozaryn A., *City Life: Rankings (Livability) vs Perceptions (Satisfaction)*, σ.11-12.

¹³³⁴ NUMBEO, «Property Prices».

¹³³⁵ Berger R., *European city tourism 2015, Study – Analysis and findings*, σ.11,17.

προσηλωμένη στο συνδυασμό της βιώσιμης, συνεκτικής ευημερίας των κατοίκων του και της επωφελούς συμμετοχής του στην παγκόσμια οικονομία, εμφανίζεται σήμερα περισσότερο αναγκαία απ' ό,τι τη δεκαετία 1995-2005, καθώς η πρακτική των κυβερνήσεων να δημιουργούν ευημερία με δανειακά δην αποτελεί πλέον επιλογή.

Συνεπώς για την Ελλάδα, ως μόνη ρεαλιστική διέξοδος από την κρίση, εμφανίζεται η στροφή στην παραγωγή νέου πλούτου, που θα βελτιώνει αλληλένδετα, τις ζωές των ανθρώπων και τα δημόσια οικονομικά.

Σε ό,τι αφορά στο Λεκανοπέδιο, για να είναι ρεαλιστική και κοινωνικά αποδεκτή μια τέτοια αναπτυξιακή στρατηγική του σχεδιασμού, είναι απαραίτητο τα οφέλη της να κατανεμηθούν με βιώσιμο τρόπο, δηλ. με όρους κοινωνικής και εδαφικής ισορροπίας, πράγμα εφικτό, στο πλαίσιο διαμόρφωσης ενός προγράμματος στη βάση πραγματικά συλλογικών και αποκεντρωμένων δομών. Η εκπλήρωση της απαίτησης αυτής, έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία στην παρούσα περίοδο, κατά την οποία τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα που ζουν στη μειονεκτικότερη, δυτική πλευρά του Λεκανοπεδίου, περισσότερο και από τη χαμηλή ποιότητα του αστικού τους περιβάλλοντος, υποφέρουν από την δραματική έλλειψη απασχόλησης και εισοδήματος.

7.9.Υστερόγραφο

Έχει ήδη υποστηριχθεί ότι οι η παγκοσμιοποίηση, εμφανίζεται για την ημιπεριφέρεια ως ευκαιρία, καθώς η παγκόσμια αναδιανομή των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων, θέτει σήμερα δυνητικά, πολλές ημιπεριφερειακές πόλεις, σε καλύτερη θέση εκκίνησης, σε σύγκριση με το βιομηχανικό παρελθόν (δες κεφ.3, 3.2.Οι πόλεις της ημιπεριφέρειας στη μεταβιομηχανική εποχή).

Είναι προφανής η διαπίστωση, ότι στην περίπτωση της Αθήνας, στο μέτρο που η εμπειρία του αθηναϊκού σχεδιασμού της δεκαετίας 1995-2005, ήταν όπως φάνηκε, μια χαμένη ευκαιρία με πολλές διαψεύσεις, η προηγούμενη υπόθεση δεν επαληθεύθηκε.

Αν και φάνηκε ότι η ουσιαστική μεταβιομηχανική ανασυγκρότηση του αθηναϊκού λεκανοπεδίου, δεν ήταν συμβατή με την ασθμαίνουσα στρατηγική του άλματος προς την αναβάθμιση της χώρας στο παγκόσμιο περιβάλλον, μέσω μιας διεθνούς διοργάνωσης όπως οι ΟΑ2004, το γεγονός ότι η προηγούμενη υπόθεση δεν επαληθεύθηκε, δε σημαίνει ότι διαψεύσθηκε, παρά μόνο στη συγκεκριμένη, εσφαλμένη προσέγγισή της.

Όπως έχει ήδη εξηγηθεί και υποστηριχθεί και όπως φάνηκε στα ποικίλα παραδείγματα της διεθνούς εμπειρίας για την επιτυχή αντιμετώπιση προβλημάτων ανάλογων με όσα εντοπίζονται στο αθηναϊκό λεκανοπέδιο, μια ουσιαστική διαδικασία δημόσιου σχεδιασμού, με κύριο οδηγό τη δημιουργία αξίας και πλεονεκτημάτων στον αστικό χώρο και προτεραιότητα στις απαξιωμένες ζώνες διαβίωσης και δραστηριοποίησης των ανθρώπων, δεν είναι μόνο αναγκαία, αλλά και εφικτή και στην περίπτωση της Αθήνας.

Η προηγούμενη προοπτική, προϋποθέτει προφανώς ένα πολιτικό σύστημα και μια διοίκηση που θα διαθέτουν γνώσεις, διορατικότητα και ιδίως

αποφασιστικότητα, καθώς δεν υπάρχει τίποτε δυσκολότερο, επικινδυνότερο ή περισσότερο αβέβαιο από την προσπάθεια εισαγωγής μιας καινοτομίας, επειδή οι καινοτόμοι αντιμετωπίζονται εχθρικά από όλους όσους εξυπηρετούνται από τις κατεστημένες καταστάσεις, ενώ βρίσκουν μόνο χλιαρή υποστήριξη μεταξύ όσων θα προσδοκούν οφέλη από την καινοτομία¹³³⁶.

Στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσπάθειας, κρίνεται αναγκαία και πολύτιμη η ερευνητική κινητοποίηση της επιστημονικής και ακαδημαϊκής κοινότητας, με σκοπό την ανάπτυξη μιας διεξοδικής συζήτησης (α)για τις αρχές και τους στόχους ενός προγράμματος ανασυγκρότησης του Λεκανοπεδίου, (β)για τα διδάγματα της εμπειρίας του αθηναϊκού σχεδιασμού της περιόδου 1995-2005, (γ)για τα αντίστοιχα διδάγματα της πλούσιας διεθνούς εμπειρίας στον αστικό σχεδιασμό που διευρύνεται διαρκώς σε πλήθος και ποικιλία παραδειγμάτων και (δ)για τη διατύπωση καινοτόμων, κατανοητών, ρεαλιστικών ιδεών και προτάσεων με στόχο την συγκροτημένη, ορθολογική και ολοκληρωμένη ανασυγκρότηση του αθηναϊκού λεκανοπεδίου.

¹³³⁶ Machiavelli N., *The Prince*, σ.23.

Βιβλιογραφικοί κατάλογοι

Α.Πηγές στην ελληνική γλώσσα

- Balkan Cities Network, Δήμος Περιστερίου. (χ.χ.). «Μια Πρωτεύουσα μέσα στην Πρωτεύουσα». [online]. Διαθέσιμο στο: www.balcinet.org/20909683.en.aspx
- Bell D. (1999). *Ο πολιτισμός της μεταβιομηχανικής δύσης*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Benevolo L. (1979). *Η ιστορικότητα του αρχιτεκτονικού έργου*. Αθήνα: Λιβάνης-Νέα σύνορα.
- (1997). *Η πόλη στην Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Benevolo L., Λαζαρίδης Π. (1977). *Βιομηχανική επανάσταση-Βιομηχανική πόλη*. Αθήνα: Λιβάνης-Νέα σύνορα.
- Bianchini F., Parkinson M. (1994) (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ
- Bloomfield J. (1994). «Μπολόνια: ένα εργαστήριο για πολιτιστική δραστηριότητα», στο Bianchini F., Parkinson M. (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.
- Booth P., Boyle R. (1994). «Δείτε τη Γλασκώβη, δείτε πολιτισμό», στο Bianchini F., Parkinson M. (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.
- Burgel G. (1976). *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*. Αθήνα: Εξάντας.
- (1985). «Ο μετασχηματισμός της Αθήνας» στο ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ. (1985). *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται 1940-1985*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ.
- (επ.) (1989). *Η νεοελληνική πόλη*. Αθήνα: Εξάντας.
- Castells M. (1980). *Πόλη και κοινωνία*. Αθήνα: Λιβάνης-Νέα σύνορα.
- Conrads U. (1977). *Μανιφέστα και προγράμματα της Αρχιτεκτονικής του 20ου αιώνα*. Αθήνα: Επίκουρος.
- Dorfles G. «Είναι δυνατή η άνθηση του νεομπάροκ;», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 20/1986:115-117.
- Engels F. (1974). *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*. Αθήνα: Μπάυρον.
- (1975) «Το πρόβλημα της κατοικίας», στο *Μελέτες και άρθρα, τεύχος Α΄*. Αθήνα: Μπάυρον
- Frampton K. (1982). *Τάσεις στη σύγχρονη αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Α.Σ.
- (1987). *Μοντέρνα αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Freyer H. (1998). *Τεχνοκρατία και ουτοπία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Furneau-Jordan R. (1981). *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Υποδομή.
- Gonzalez Ferreras J.M. (1994). «Μπιλμπάο: πολιτισμός, πολίτες και ποιότητα ζωής», στο Bianchini F., Parkinson M. (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.
- Gravanguolo B. (1986). «Πόθος για αρμονία», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 20/1986:101.
- Gray J., Λυμπεράκη Α. (επ.) (1999). *Απατηλή αυγή*, Αθήνα: Πόλις
- Hajer M. (1994). «Ρόπτερνταμ: ανασχεδιάζοντας τον δημόσιο χώρο», στο Bianchini F., Parkinson M. (1994) (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.
- Harvey D. (1995) «Εργασία, κεφάλαιο και ταξικός αγώνας», στο Γεωργούλης Δ. (επ.). *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Hobsbawm E. (1999). *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Huntington S. (2001). *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης*. Αθήνα: Terzo Books.
- Karlan R.D. (2002). *Η Επερχόμενη Αναρχία*. Αθήνα: Ροές.
- (2002). *Τα φαντάσματα των Βαλκανίων*. Αθήνα: Ροές.
- Le Corbusier, Σημαιοφορίδης Γ. (επ.). (1987). *Η Χάρτα των Αθηνών*. Αθήνα: Ύψιλον/Βιβλία.
- Loss M. (1995). «Μερικές σκέψεις σε επιστημολογικά θέματα στη θεωρία του σχεδιασμού», στο Γεωργούλης Δ. (επ.). *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Liotard J-F. (1993). *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*. Αθήνα: Γνώση.
- Mazower M. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- (2001). *Σκοτεινή ήπειρος, ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- (2008). *Τα Βαλκάνια*. Αθήνα: Πατάκης.
- Morin E., Naïr S. (1998). *Μια πολιτική πολιτισμού*. Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη.

- Mossé C. (1978). *Το τέλος της αθηναϊκής δημοκρατίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Parkinson M., Bianchini F. (1994). «Λίβερπουλ: μια ιστορία χαμένων ευκαιριών;», στο Bianchini F., Parkinson M. (επ.). *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*. Αθήνα: ΕΕΤΑΑ.
- Raggi F. (1986). «Τα χρόνια του 'αντί'», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 20/1986:106
- Ramonet I. (1997). *Γεωπολιτική του χάους*. Αθήνα: Πόλις.
- Raporort A. (1976). *Ανώδυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*. Αθήνα: Αρχιτεκτονικά Θέματα.
- Rifkin J. (2000). *Ο αιώνας της βιοτεχνολογίας*. Αθήνα: Λιβάνης-Νέα σύνορα.
- Roweis S.T. (1995). «Ο αστικός σχεδιασμός στις πρώιμες και ύστερες καπιταλιστικές κοινωνίες: πλαίσιο για μια θεωρητική ανάλυση», στο Γεωργούλης Δ. (επ.). *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Roweis S.T., Scott A.J. (1995). «Το ζήτημα της αστικής γης», στο Γεωργούλης Δ. (επ.). *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Sitte C. (1992). *Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές*, Αθήνα: Ε.Μ.Π.
- Superstudio (1980). «Δώδεκα ιδανικές πόλεις», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 7/1973:84-94
- UNESCO (1966). *Ιστορία της Ανθρωπότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Venders W., Kollhoff H. (1993). *Μια συζήτηση για την πόλη*. Αθήνα: Ανεπίκαιρες εκδόσεις.
- WWF Ελλάς (2004). *Περιβαλλοντική αξιολόγηση της Ολυμπιάδας του 2004*, Αθήνα: WWF Ελλάς.
- Αβραμοπούλου Ε., Καρακατσάνης Λ. (2002). «Από τη δυτική Θράκη στο Γκάζι». *Διαδρομές της ταυτότητας*, Τεύχος 79. Περίοδος Απρίλιος-Ιούνιος 2002. [Online]. Διαθέσιμο στο: www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=774&Itemid=29
- Αγγελίδης Μ. (1989). «Το κέντρο της Αθήνας και οι φάσεις εξέλιξής του», στο Burgel G. (επ.). *Η νεοελληνική πόλη*. Αθήνα: Εξάντας.
- Αγγελοπούλου Γ. (2003). «Πρόκληση για τη χώρα οι Ολυμπιακοί Αγώνες», www.news.in.gr, 2-1-2003
- Αλευράς Ν. (2002) «Ομιλία στην Ένωση Ανώτατων Στελεχών Επιχειρήσεων», Αθήνα, 20-3-2002. [Online]. Διαθέσιμο στο: www.alevras.gr
- (2002). «Ομιλία στο Συνέδριο περιοδικού Economist», Αθήνα, 5/6-3-2002. [Online]. Διαθέσιμο στο: www.alevras.gr
- (2001). «Δελτίο τύπου συντακτών 2004», Αθήνα, 7-12-2001. [Online]. Διαθέσιμο στο: www.alevras.gr
- Αραβαντινός Α. κ.ά. (1996). *Εμπορικό Τρίγωνο κέντρου Αθήνας. Πολεοδομική έρευνα και προγραμματισμός αναβάθμισης*. Αθήνα: ΤΕΕ.
- Αραβαντινός Α., Γετίμης Π. κ.ά. (1987). «Ανάπλαση προβληματικών περιοχών κατοικίας υψηλών και μέσων πυκνοτήτων στα αστικά κέντρα», *Θέματα Προγραμματισμού* 35/1987, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- ΑΣΔΑ (2003). «Αναφορά στη δυτική Αθήνα. Επερώτηση Νιώτη Γ. στη Βουλή την 17-7-2003 προς την Υπουργό ΠΕΧΩΔΕ». [online]. Διαθέσιμο στο: home.asda.gr
- Αττικό Μετρό ΑΕ (1998). «Κυκλοφοριακή Μελέτη των Παρεμβάσεων στις Οδούς Απ. Παύλου, Δ. Αρεοπαγίτου και Βασ. Όλγας», Αθήνα: ΕΑΧΑ ΑΕ.
- Βαϊού Ν., Χατζημιχάλης Κ. (1997). *Με τη ραπτομηχανή στην κουζίνα και τους Πολωνούς στους αγρούς: πόλεις, περιφέρειες και άτυπη εργασία*. Αθήνα: Εξάντας.
- Βαταβάλη Φ., Μπελαβίλας Ν. (2007). «Ο μετασχηματισμός της οδού Πειραιώς», Ανακοίνωση στην 5η Πανελλήνια Επιστημονική Συνάντηση ΤΙCСIΗ, Βόλος, 22/25-11- 2007.
- Βιτρούβιου (1997). *Περί αρχιτεκτονικής*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Βλαστός Θ. (επ.) κ.ά. (1998). *Η πεζοδρόμηση του Εμπορικού Τριγώνου. Ένα μεγάλο ξεκίνημα για το κέντρο της Αθήνας*. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Βόσκογλου Ν. (2003). «Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων: Αναζήτηση του καταλληλότερου τρόπου πρόσβασης για τους επισκέπτες της Ακρόπολης και οι επιπτώσεις στους περιβάλλοντες οικιστικούς χώρους και τον λόφο του Φιλοπάππου», Συντονιστική Επιτροπή της Λαϊκής Συνέλευσης για το Λόφο του Φιλοπάππου», Πρακτικά ανοιχτής συζήτησης Ελληνικής Εταιρείας για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Πλάκα, 25-6-2003
- Βρυχέα Α. (1989). «Αθήνα: η πόλη και ο Δήμος, Αναφορά στην ανυπαρξία μιας σχέσης», στο Burgel G. (επ.). *Η νεοελληνική πόλη*, Αθήνα: Εξάντας.
- Γαβρίλης Τ. και συνεργάτες (2010). «Κατασκευή Ολυμπιακού Χωριού και Μεταολυμπιακή Προσαρμογή του». [online]. Διαθέσιμο στο: www.takisgavrilis.gr/?p=300.

- Γετίμης Π., Τσαλικογλου Φ. (2002). «Μελέτη για την εκπόνηση του Επιχειρησιακού Προγράμματος 'για τους Μετανάστες στην Ελλάδα'», Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού του Παντείου Πανεπιστημίου (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «για τους Μετανάστες στην Ελλάδα», φορέας ανάθεσης: ΥΠΕΣΔΔΑ).
- Γετίμης Π. (1994). *Οικιστική πολιτική στην Ελλάδα. Τα όρια της μεταρρύθμισης*. Β' έκδ. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Γιαουζής Μ. (1999). «Προσδιορισμός Α' φάσης υλοποίησης συστήματος τραμ της Αθήνας: εφικτότητα, αξιολόγηση και ανάλυση επιπτώσεων», Αθήνα:ΥΜΕ, ΕΜΠ-ΣΑΤΜ.
- Γκόλιας Γ., Σταματιάδης Μ., κ.ά (1997). «Μελέτη Κυκλοφοριακής Οργάνωσης και Στάθμευσης Περιοχής Ιστορικού Κέντρου Αθήνας», Αθήνα: ΟΡΣΑ.
- Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η. (2003), «Η 'κυριαρχία' της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού σε αναδυόμενα διεθνο-τοπικο-ποιομένα αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004 », *Αειχώρος*, 2/2-11- 2003:94-97
- Δελλαδέτσιμας Π.-Μ. (2003) «Κτηματαγορά και αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα: προοπτικές και προβλήματα», στο: Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ. (επ.). *Χώρος και Περιβάλλον. Παγκοσμιοποίηση – Διακυβέρνηση – Βιωσιμότητα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Δεσποτόπουλος Ι. (1997). *Η ιδεολογική δομή των πόλεων*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.
- Δήμος Αθηναίων (1991). «Σύστημα τραμ για την ιστορική Αθήνα», Αθήνα: Εταιρεία Μελετών Περιβάλλοντος, ΕΠΕ-DENCO, Σύμβ. Μηχ.
- (1996). «Πολεοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κάτω Πετραλώνων», Αθήνα: Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας. Τμήμα πολεοδομικών μελετών.
 - (1998). «Πολεοδομική μελέτη αναβάθμισης περιοχής Κουκακίου-Άνω Πετραλώνων», Αθήνα: Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας. Τμήμα πολεοδομικών μελετών.
 - (1988). «Πολεοδομική μελέτη Κεραμεικού». Αθήνα: Διεύθυνση σχεδίου πόλεως, Γραφείο μελετών Αθήνας. Τμήμα πολεοδομικών μελετών
 - (1998). «Σύστημα τραμ της Αθήνας - Τεχνική και Οικονομική Μελέτη Σκοπιμότητας», Αθήνα:SEMALY-TRENDS-BECHTEL,1994.
- Δημοτικό Συμβούλιο Νίκαιας (2008). «Υπ' αρ. 309/23-7-2008 απόφαση Δ.Σ.».
- Δοξιάδης Θ. (2003). «Η επίδραση των Ολυμπιακών Αγώνων στη μορφή και τη λειτουργία της Αθήνας», *Αρχιτέκτονες*, τ.39, Μάιος, Ιούνιος 2003:53-54.
- Δραγώνας Π. (2009). «Φάληρο: Horror vacui», 30-9-2009. [online]. Διαθέσιμο στο: www.greekarchitects.gr/site_parts/articles/print.php?article=2538&language=gr
- Δρόμος-Σύμβουλοι Μελετητές ΕΠΕ (1996). «Μελέτη Εφαρμογής και Σηματοδότησης στην Περιοχή Επιρροής του Άξονα Βας. Όλγας-Διον.Αρεοπαγίτου-Απ.Παύλου», Αθήνα:ΕΑΧΑ ΑΕ.
- ΕΑΧΑ ΑΕ (1998). «Κυκλοφοριακή Μελέτη των Παρεμβάσεων στις Οδούς Απ.Παύλου, Δ.Αρεοπαγίτου και Βας.Όλγας».
- Ειδική μόνιμη επιτροπή προστασίας περιβάλλοντος της Βουλής των Ελλήνων (2010). *Ένα σχέδιο για το ιστορικό κέντρο Αθήνας*, 29-3-2010, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.
- Εμμανουήλ Δ. (1979). «Το επεισόδιο του ρυθμιστικού της Αθήνας και η υπόθεση της ελληνικής πολεοδομίας», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 13/1979.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ) (1990). «Πράσινο βιβλίο για το αστικό περιβάλλον» στην *Ανακοίνωση της Επιτροπής ΚΟΜ(90)218 τελικό*, Βρυξέλλες: ΕΕΚ.
- Ζήβας Δ.Α. (1980). «Μελέτη παλαιάς πόλεως Αθηνών», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 11/1980:85,86,92
- Ιορδάνογλου Χ. (2013). *Κράτος και ομάδες συμφερόντων. Μια κριτική της παραδεγμένης σοφίας*. Αθήνα: Πόλις.
- Ιορδάνογλου Χ., Μπέλλας Χ. (2003). *Η πορεία του ελληνικού εταιρικού κεφαλαίου 1963-2000. Όψεις της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης μεσ' από τα στοιχεία του ICAP*. Αθήνα: Παρατηρητής.
- ΙΣΤΑΜΕ. (2006). «Οι ελεύθεροι χώροι της Αττικής: 1.Το παράκτιο μέτωπο», Πρακτικά ημερίδας ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα, 7-6-2006.
- (χ.χ.). *Οι ελεύθεροι χώροι της Αττικής – Δραπέτσωνα*. Αθήνα: ΙΣΤΑΜΕ.
- Καλαφάτη Ε. (1985). «Η κατασκευή μιας νέας πόλης: προδιαγραφές και προγραμματισμός», στο Τσιώμης Γ. (επ. υπ.) κ.ά. *Αθήνα, πρωτεύουσα πόλη*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΤΑΠ.
- Καμχής Μ., Καραμήτσος Φ., Λουκάκης Π. κ.ά. (1978). «Κριτική της σημερινής δομής και λειτουργίας της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής της». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών β' και γ' τετράμηνο 1978*.

Αθήνα: ΤΕΕ-ΕΚΚΕ.

- Κανδύλης Γ. (1987). «Επίμετρο» στο Le Corbusier, Σημαιοφορίδης Γ. (επ.). *Η Χάρτα των Αθηνών*. Αθήνα: Ύψιλον/Βιβλία.
- Καρτάλης Κ. (χ.χ.). «Το beach party στη Βάρκιζα». [online]. Διαθέσιμο στο: www.kkartalis.gr
- Καρύδης Δ. (1995). «Η θεωρητική ένδεια της σύγχρονης ελληνικής πολεοδομίας», στο Γεωργούλης Δ. (επ.). *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κασσιός Κ., Περπερίδου Δ.Γ. (2005) «Η απορρυπαντική συμβολή του Αστικού Πράσινου στην ατμόσφαιρα της πόλης». Εισήγηση στην Ημερίδα: *Ποιότητα της ατμόσφαιρας στις αστικές περιοχές νέα δεδομένα και προοπτικές*, ΤΕΕ-Τμήμα Επιστημονικού & Αναπτυξιακού Έργου, Γραφείο Περιβάλλοντος, Αθήνα, 18-3-2005.
- Κλειδωνόπουλος Τ. (2014). «Ολυμπιακό Χωριό Δέκα Χρόνια Μετά», 11-2-2014. [online]. Διαθέσιμο στο: www.vice.com/gr/read/olimpiako-xorio-deka-xronia-meta
- Κόνσολας Ν. (2001). «Ελλάδα 2000-2006, Το 'σχέδιο ανάπτυξης' για την προσαρμογή στην Ο.Ν.Ε.», *Τάσεις 2001*. Αθήνα: ΙΠΑ-Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Κονταράτος Σ. (1975). «Η προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Καταβολές και ο χαρακτήρας μιας ιδεολογίας», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 9/1975:86-90.
- (1980). «Από τη ριζοσπαστική κτιρική της καθημερινής ζωής στο ποιητικό όραμα μιας ενωτικής πολεοδομίας», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 14/1980:13-14.
 - (1985). «Πόλη και Ουτοπία, Το φανταστικό μουσείο μιας άλλης Αθήνας», στο ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ. *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται 1940-1985*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ.
- Κοσμάκη Π. κ.ά. (1992). *Ανάπλαση κεντρικών περιοχών κατοικίας μελέτη περίπτωσης Κάτω Πατήσια*. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Κυδωνιάτης Σ. (1981). *Η ελληνική αρχιτεκτονική αναγέννησις και η κακοποίησης της*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Λαγόπουλος Α., Μαραθού Χ., Τριανταφυλλοπούλου Ι. (χ.χ.). «Immigrants... elements of translocality in the formation of the 'place in between'» [online]. Διαθέσιμο στο: www.ntua.gr/archtech/d-c/synedrio%20dokimi/html/files/m1.htm
- Λαλιώτης Κ. (1997). «Δήλωση του Κ.Λαλιώτη, υπουργού ΠΕΧΩΔΕ», *ΕΔ ΤΕΕ* 1973/ 6-10-1997:35
- Λαμπράκη-Πλάκα Μ. (2003). «Τι χρωστάει η Δύση στην Ελλάδα», συνέντευξη στο www.in.gr, 29-11-2003
- Λαμπριανίδης Λ., Λυμπεράκη Α. (2001). *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη. Διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*. Αθήνα: Παρατηρητής.
- Λεβέντης Θ. (2008). «Ερώτηση βουλευτή προς τους Υπουργούς Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού», 22-12-2008. [online]. Διαθέσιμο στο: www.syriza.gr/article/id/37130/To-Spiti-ths-Palhs-sta-Anw-Liosia-tessera-chronia-perimenei-na-stegasei-thn-Akadhmia-Technwn-kai-Politismoy.html
- Λεοντίδου Λ. (1985). «Πολεοδομική οργάνωση και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα 1914-1984» στο ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ. *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται 1940-1985*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ.
- (1989). *Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1940*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ-Θεμέλιο.
 - (1995). «Το μεταμοντέρνο κίνημα στη γεωγραφία», στο Γεωργούλης Δ. (επ.). *Κείμενα στη θεωρία και στην εφαρμογή του πολεοδομικού και του χωροταξικού σχεδιασμού*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λιακόπουλος Κ. (2004). «1983 – 2004, 20 χρόνια ΔΗΘΕΝ (μεγαλεπήβολος Πολεοδομικός Σχεδιασμός), (άφθονα) μεγάλα λόγια -λίγα (ανεπαρκή) έργα, τα Γ.Π.Σ. νέου τύπου και Σ.Χ.Ο.Ο.Α.Π. μπορεί να είναι η λύση;». Εισήγηση στη Διημερίδα: *Πολεοδομία-Χωροταξία*, Κέρκυρα 8/9-4-2005, ΤΕΕ, Τμήμα Κέρκυρας. [online]. Διαθέσιμο στο: library.tee.gr/digital/ker/ker_m271/ker_m271_liakopoulos.pdf
- (2004). «Ολοκληρωμένη μελέτη σχεδιασμού και ανάπτυξης και λοιπές αναγκαίες μελέτες και έρευνες για την κατασκευή των εγκαταστάσεων του μοντέρνου πένταθλου, της αντιπέρσις (badminton), την ανάπλαση και τα αναγκαία έργα υποδομής στο Ολυμπιακό συγκρότημα στο Γουδί». *Τα νέα του ΣΕΠΟΧ*, Απρίλιος, Μάιος, Ιούνιος 2004/Αρ.1:12-13.
- Λουκάκης Π. (1985) «Πολεοδομικά προβλήματα της πρωτεύουσας και θεσμικές παρεμβάσεις μετά το 1948» στο ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ. *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται 1940-1985*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ.
- (1994). «Ζητήματα σχετικά με τα χωρικά επίπεδα εφαρμογής του χωροταξικού προγραμματισμού και σχεδιασμού στην Ελλάδα», *Τόπος* 8/94.
 - (1997). «Σύγχρονη ελληνική πόλη: Τάσεις μεταλλαγών στη χωρική διάχυση της αστικοποίησης»,

- Αρχαιολογία και τέχνες, 65/1997:58.
- Λυμπεράκη Α. (1992). *Η πρόκληση της ανάπτυξης σε μικρή κλίμακα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Λυμπεράκη Α., Μουρίκη Α. (1996). *Η αθόρυβη επανάσταση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λυρούδιας Ε. κ.ά. (1988). *Μελέτη επιπτώσεων από την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπτυξης, η περίπτωση της Πλάκας*. Αθήνα: ΤΕΕ.
- Μαλούτας Θ. (2003). «Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής». *Σειρά Ερευνητικών Εργασιών 9(4)*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης.
- Μαλούτας Θ., Εμμανουήλ Δ. κ.ά. (2006). *Αθήνα κοινωνικές δομές, πρακτικές και αντιλήψεις: Νέες παράμετροι και τάσεις μεταβολής 1980-2000*. Αθήνα: ΕΚΚΕ 2006.
- Μαλούτας Θ., Πανταζής Π. κ.ά. (1999). «Η κοινωνική γεωγραφία των ελληνικών πόλεων. Αθήνα - Λάρισα - Βόλος» (ερευνητικό έργο «Η κοινωνική μορφολογία των ελληνικών πόλεων, φορέας ανάθεσης: ΥΠΕΧΩΔΕ, Διεύθυνση Πολεοδομικού Σχεδιασμού). Βόλος: Εργαστήριο Χωρικής Ανάλυσης & Θεματικής Χαρτογραφίας, Τμήμα ΜΧΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Μαντουβάλου Μ. (1985). «Η οικοδομή στην Αθήνα: οικονομικές και κοινωνικές απόψεις μιας ευκαιριακής ανάπτυξης» στο ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ. *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται 1940-1985*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ.
- Μουτσόπουλος Ν.Κ. (1997). «Η πρώτη βυζαντινή και η μεσοβυζαντινή πόλη», *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 64/1997:30-58.
- Μπόμπολος Ν. (1997). «Η αρχιτεκτονική, πολεοδομική και περιβαλλοντική κληρονομιά μας», στα Πρακτικά (τόμος ελεύθερων τοποθετήσεων) του συνεδρίου *Ένα όραμα για την Αθήνα*, 18/21-11-1996:35-40.
- (2003). «Ένα θεωρητικό υπόβαθρο για τους μετασχηματισμούς της Αθήνας, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης», στα Πρακτικά του συνεδρίου: *Μετασχηματισμοί της ελληνικής πόλης - Σοσιαλιστική θεωρία, προοπτικές και καθημερινή πράξη* (διοργ. ΝΚΑ), 9/11 Μαΐου 2003.
 - (2005). «Εξωστρέφεια και αστική εικονογραφία: Ο σχεδιασμός στην αθηναϊκή αστική ανάπτυξη» στο Σαπουνάκη-Δρακάκη Λ. (επ.). *Η Ελληνική πόλη σε ιστορική προοπτική*. Αθήνα: Διόνικος.
- Μπόμπολος Ν. κ.ά. (1988). «Μελέτη Απογραφής Πολεοδομικών και Οικιστικών Στοιχείων στην Ν.Δ. Αθήνα - Σύστημα Παρακολούθησης της Αγοράς Κατοικίας στα Μεγάλα Αστικά Κέντρα. Απογραφή, ψηφιακή εγγραφή, διαμόρφωση και επεξεργασία δεδομένων και αποτελεσμάτων». Αθήνα: ΔΕΠΟΣ.
- Μπουζάλη Λ. (2014). «Το Reactivate Athens θα είναι μια πλούσια εργαλειοθήκη ιδεών», *ΑΩ*, 62, Ιανουάριος 2014. [online]. Διαθέσιμο στο: www.onassis.gr/onassis-magazine/issue-62/alfredo-brillembourg-reactivate-athens
- Νικολαΐδου Σ. (1993). *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Παπαγεωργίου-Βενετιάς Α. (1996). «Η τουριστική αξιοποίηση των μνημείων και των ιστορικών χώρων της Αθήνας ή η εισροή τουριστών στην Αθήνα και οι συνέπειες στα ιστορικά μνημεία της πόλης», *Αρχαιολογία και τέχνες*, 61/1996.
- (1965). «Η διάσωση της παλιάς πόλεως των Αθηνών», *Τεχνικά Χρονικά*, 258/1965:66-78
- Παπαδασκαλόπουλος Α., Καραγάνης Τ. κ.ά. (2006). «Διερεύνηση προοπτικών ανάπτυξης της περιοχής του Ελαιώνα» Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης Παντείου Πανεπιστημίου – Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Αθήνας, 2005-06.
- Παπαδοπούλου Μ. (1997). «Η Τρίτη πλατεία της Αθήνας», *Αρχιτέκτονες*, 7,8/1999:23.
- Πεπονής Γ. (2003). *Χωρογραφίες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Πετρονιώτη Μ., Ζαρκιά Κ. (1998), *Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης. Κρυσταλλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές*. Αθήνα: Unesco-ΕΚΚΕ-Πλέθρον
- Πολύζος Γ. κ.ά. (1998). «Εργαστήριο αστικού περιβάλλοντος ΕΜΠ, Ομάδα έρευνας: Ολυμπιακοί 2004, Πολεοδομική και περιβαλλοντική διάσταση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, Εναλλακτικές προτάσεις χωροθέτησης», *ΕΔ ΤΕΕ* 1994/9-3-1998:102-107.
- Προβελέγγιος Α. (1987). «Επίμετρο» στο Le Corbusier, Σημαιοφορίδης Γ. (επ.). *Η Χάρτα των Αθηνών*. Αθήνα: Ύψιλον/Βιβλία.
- Ρωμανός Α. (1998) «Το Πολεοδομικό πλαίσιο της ενοποίησης», *Αρχιτέκτονες*, 12/1998:36-40.
- Σαμαρτζής Ν. (2007). «Προσχέδιο Νόμου Ακαδημίας Τεχνών», 27-6-2007. [online]. Διαθέσιμο στο: www.chorels.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=223&Itemid=31

- Σημίτης Κ. (2002). «Βουλή, Συζήτηση στη για τους ΟΑ2004», 16-1-2002
- Σκλαβούνος Γ. (1989). «Συγκοινωνίες και κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου», στο: Burgel G. (1989) (επ.). *Η νεοελληνική πόλη*. Αθήνα: Εξάντας.
- ΣΜΥ-ΥΧΟΠ (χ.χ.). «Το νέο κτίριο του ΥΠΕΧΩΔΕ στον Ελαιώνα», χ.χ. [online]. Διαθέσιμο στα: www.tee.gr/online/epikaira/1997/03-11-97/m18.htm, www.tee.gr/online/epikaira/2000/2108/pg083.shtml
- Σταθόπουλος Α., Πυργίδης Κ. (2000). «Γνωμοδότηση για τη δημιουργία ενός μοντέρνου συστήματος τραμ στην Αθήνα», Αθήνα: ΥΜΕ, 2000.
- Στεφάνου Ι., Χατζοπούλου Α. κ.ά. (1995). *Αστική ανάπτυξη*. Αθήνα: ΤΕΕ.
- Συλλογός Τεχνικών & Υγειονομικών Επιθεωρητών Εργασίας, Υπαλλήλων Υπουργείου Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας (2011). Υπ' αρ. 46/28-2-2011 έγγραφο προς την Υπουργό Εργασίας & Κοινωνικής Ασφάλισης Λ.Κατσέλη. [online]. Διαθέσιμο στο: sepeinspector.blogspot.gr/2011/03/blog-post_02.html
- Συναδινός Π. (1997). «Ολυμπιακοί Αγώνες: Μια πρόκληση για την Αθήνα», *ΕΔ ΤΕΕ* 1973/ 6-10-1997:88
- Συντονιστική Επιτροπή Κατοίκων για το λόφο Φιλοπάππου. (2003). *Τι συμβαίνει στον Φιλοπάππου*; Αθήνα: Συντονιστική Επιτροπή Κατοίκων για το λόφο Φιλοπάππου, Μάρτιος 2003, σ.3
- Συντονιστική Επιτροπή Λαϊκής Συνέλευσης για το Λόφο του Φιλοπάππου, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (2003). «Πρακτικά ανοιχτής συζήτησης με θέμα: Ενοποίηση αρχαιολογικών χώρων: Αναζήτηση του καταλληλότερου τρόπου πρόσβασης για τους επισκέπτες της Ακρόπολης και οι επιπτώσεις στους περιβάλλοντες οικιστικούς χώρους και τον λόφο του Φιλοπάππου», Πλάκα, 25-6-2003.
- Σχιζας Γ. (2003). «Πολεοδομικός εμπειρισμός και Ολυμπιακά έργα», *Αρχιτέκτονες*, 39/2003:79.
- ΤΕΕ - ΟΙΑ (1998). «Συμπόσιο Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», *ΕΔ ΤΕΕ*, 2001/4-5-1998.
- (1998). «Συμπόσιο Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», *ΕΔ ΤΕΕ*, 2011/13-7-1998.
 - (1998). «Συμπόσιο: Ένα όραμα για την Αθήνα-Ολυμπιακοί Αγώνες και πόλη- Η επόμενη μέρα», *ΕΔ ΤΕΕ*, 2010/6-7-1998.
- Τόσικας Π. (2003). «Περιβαλλοντικές επιπτώσεις από τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων του 2004 στην Αθήνα», ανακοίνωση στη HELECO-03, Αθήνα, 1-2-2003. [online]. Διαθέσιμο στο: khi-fos.blogspot.com/2007/10/blog-post_1838.html
- Τουρνικιώτης Π. (1985). «Βασιλέως Κωνσταντίνου versus Ιλιός» στο ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ. *Η Αθήνα όπως (δεν) φαίνεται 1940-1985*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΣΑΔΑΣ.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2001). *Νομισματική Πολιτική, Ενδιάμεση Έκθεση 2001*. Αθήνα: ΤτΕ.
- Τριποδάκης Α. (1996). «Τα πολιτιστικά οράματα», ομιλία στο «Συνέδριο ΤΕΕ-ΔΑ: Ένα όραμα για την Αθήνα - Η συνέχεια - Ο καταστατικός χάρτης», *ΕΔ ΤΕΕ*, 1934/16-12-1996, σ.17
- Τσακόπουλος Γ. (1985). «Μορφολογικές αναφορές στα σχέδια ελληνικών πόλεων του 19^{ου} αιώνα» στο Τσιώμης Γ. (επ. υπ.) κ.ά. *Αθήνα, πρωτεύουσα πόλη*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΤΑΠ.
- Τσιώμης Γ. (1985). «Αθήνα και Ουάσιγκτων: Πόλεις με ή χωρίς ιστορίες» στο Τσιώμης Γ. (επ. υπ.) κ.ά. *Αθήνα, πρωτεύουσα πόλη*. Αθήνα: ΥΠΠΟ-ΤΑΠ.
- (1989). «Το να μιλάμε για την Αθήνα του 1834 όπως για τη Μπραζίλια του 1964» στο Burgel G. (επ.) κ.ά. *Η νεοελληνική πόλη*. Αθήνα: Εξάντας
 - (1996). «Αθήνα: Πόλις επί πόλεως ή πόλις επιπολαίως;», *Αρχιτέκτονες*, 9,10/1997:70.
- Τσουλουβής Λ. (1981). «Θεσσαλονίκη. Πέρα από την αδυναμία εφαρμογής ενός ρυθμιστικού σχεδίου», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 15 (1981): 79-86.
- ΥΠΕΧΩΔΕ (1986). *Μελέτη παρέμβασης στη περιοχή Εξάρχεια-Μουσείο-Στρέφη*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ.
- (1994-95). *Εξάρχεια. Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ-Ταμείο συνοχής.
 - (1994-95). *Πλάκα. Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ-Ταμείο συνοχής.
 - (1994-95). *Ψυρρή. Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων*. Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ-Ταμείο συνοχής.
 - (1995). «Η οδός Πειραιώς υπερτοπικός πόλος», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 56/1995:83-86, 57/1995:78-81.
 - (χ.χ.). «Το νέο οικολογικό κτίριο του ΥΠΕΧΩΔΕ στον Ελαιώνα». [online]. Διαθέσιμο στο: www.minenv.gr
 - (χ.χ.). «Αθήνα, ένα Πολιτισμικό και Οικολογικό Απόθεμα Σπάνιο στον Κόσμο». [online]. Διαθέσιμο

στο: www.minenv.gr.

- ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΟΡΣΑ. (1995). *Απολογισμός και προγραμματισμός έργων και παρεμβάσεων της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων Αθήνας*. Αθήνα: ΥΠΠΟ
- ΥΧΟΠ (χ.χ.). *Ρ.Σ.Α. '83-Αθήνα-παρεμβάσεις-Παλιό εμπορικό κέντρο-Περιοχή Ψυρρή*. Αθήνα: ΥΧΟΠ.
- Φερεντίνου Ε. (1975) (μφ.). «Χάρτης της Βενετίας», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 9/1975:108
- Φεσσά-Εμμανουήλ Ε. (2001). *Δοκίμια για τη νέα ελληνική αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.
- Φιλιππίδης Δ. (1984). *Νεοελληνική αρχιτεκτονική*. Αθήνα: Μέλισσα.,
- (1990). *Για την ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*. Αθήνα: Θεμέλιο
- χ.υ. (2002). *Κατάλογος 8ης διεθνούς Μπιενάλε Βενετίας 2002*. [online]. Διαθέσιμος στο: dp.iset.gr/book/view.html?id=19468
- (2004). «Προσφυγή Δήμου Αθηναίων για προαστιακό σιδηρόδρομο», *www.flash.gr*, 14-3-2002, «Στο ΣΤΕ η Ντόρα για προαστιακό», *www.flash.gr*, 4-4-2004
 - (2010). «Θανάσιμη παγίδα στον περιφερειακό Φιλοπάππου». [online]. Διαθέσιμο στο: old.anoihtipoli.gr/blog-syneisfores/thanasimi-pagida-ston-perifereiako-filorappoy
 - (2011). «Φάκελος Ολυμπιακό Χωριό, το πριν και το μετά». [online]. Διαθέσιμο στο: www.votegreece.gr/archives/12245, 4-6-2011
 - (2013). «Γεωτεχνικοί: Ακατάλληλο το κτήριο Κεράνη να στεγάσει το ΥΠΑΑΤ (11-3-2013)» [online]. Διαθέσιμο στο: www.agronews.gr/agera/organoseis/arthro/93722.
 - (χ.χ.). «Μια Πρωτεύουσα μέσα στην Πρωτεύουσα». [online]. Διαθέσιμο στο: www.balcinet.org/20909683.en.aspx
 - (χ.χ.). «Στου 'Κεράνη' μετακομίζει το υπουργείο Οικονομικών». [online]. Διαθέσιμο στο: www.halkidona.gr/2011/11/minfin_at_rentis/ 26-11-2011
- Χριστοφυλάκη Σ. (2009). «Οικιστική ανάπλαση του δήμου Άνω Λιοσίων μετά το σεισμό του 1999», ΕΜΠ, ΔΠΜΣ, Πολεοδομία Χωροταξία, Προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα, 2008/09. [online]. Διαθέσιμο στο: courses.arch.ntua.gr/fsr/132680/23_XRISTOFILAKH.pdf.

Β. Ξενόγλωσσες πηγές

- 7N Architects κ.ά. (χ.χ.). «The Phoenix Flowers, Landscape Architecture for the Glasgow Canal Regeneration Partnership». [online]. Διαθέσιμο στο: www.theecologist.org/siteimage/scale/800/600/378195.png
- Aalborg Charter (1994). [online]. Διαθέσιμο στο: www.sustainablecities.eu/fileadmin/content/NEWSPIC/ac_english.pdf
- Alisch M., Zum Felde W. (1990). «Rénovation et embourgeoisement du centre ville de Hambourg». [online]. Διαθέσιμο στο: www.equipement.gouv.fr/urbanisme/cdu
- APUR, Atelier parisien d'urbanisme (1979). «La Villette, aménagement des anciens abattoirs et des abords du bassin», *Paris Projet*, 15.16/1979:4-109
- Archdaily. (2012). «London Olympic Stadium / Populous». [online]. Διαθέσιμο στο: www.archdaily.com/247935/london-olympic-stadium-populous/
- Ascher F., Driant J.-C. κ.ά. (2000). *Habitat et villes: l'avenir en jeu*. Paris: L'Harmattan, collection villes et entreprises.
- Barrett M. (2001). «Athens Survival Guide». [online]. Διαθέσιμο στο: www.athensguide.com.
- Barth F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Co.
- Barton J.H., Hunchuk A.M. (2000). «All That Is Solid Melts In Air: World Systems Theory», *Perspectives: Electronic Journal of the American Association of Behavioral and Social Sciences*, Vol. 3. [online] διαθέσιμο στο: aabss.org/journal2000/f06Barton.jmm.html.
- Baudrillard J. (1983). «The Ecstasy of Communication», στο Foster H. (επ.). *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Washington: Bay Press.
- Becchi A. (1999). «Opportunities and constraints of the economy of Mediterranean countries», στο Bellicini L. (επ.). *Mediterranean Mediterraneans: semi-periphery and centrality*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.inu.it/inuedizioni/urbanistica/archivio/english_summ/B108.rtf
- Beder S. (1993). «Sydney's Toxic Green Olympics», *Current Affairs Bulletin*, vol.70, no.6, November 1993:12-18. [online]. Διαθέσιμο στο: www.uow.edu.au/~sharonb/Olympic.html
- Bell D. (1992). «The Coming of the Post-Industrial Society», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Bellicini L. (2002). «Notes for a scenario», στο Bellicini L. (επ.). *Mediterranean Mediterraneans: semi-periphery and centrality*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.inu.it/inuedizioni/urbanistica/archivio/english_summ/B108.rtf
- Bendix, R. (1970). *Embattled Reason. Essays on social knowledge*. New York: Oxford University Press.
- Benjamin W. (1983). *Essays 2 - 1935-1940*. Paris: Denoël-Gonthier-Médiations
- Beriatos E., Gospodini A. (2004). «Glocalisation and Urban Landscape, Transformations: Built Heritage and Innovative Design versus non-competitive morphologies – the case of Athens 2004». *Discussion Paper Series*, 9(24): 549-566, 2003.
- Berger R. (2015). *European city tourism 2015, Study – Analysis and findings*, Vienna Nov. 2015, [online]. Διαθέσιμο στο: www.rolandberger.com/en/Publications/pub_european_city_tourism_2015.html
- Bithas K., Papaioanou D. κ.ά. (2002). «Policies to cope with air pollution in Europe: the Auto-oil programme in the case of Athens», *Int. J. Environment and pollution*, vol. 18, no 4:346-358.
- Blancher P., Bourgeois F. (1993). «Quand la ville passe au vert, DRAST». [online]. Διαθέσιμο στο: www.equipement.gouv.fr/urbanisme/cdu/bdr
- Bobolos N. (1982). «Réhabilitation du quartier Dourgouti à Athènes». Travail personnel pour le diplôme d'architecte DPLG. Paris: Unité Pédagogique d'Architecture N° 6.
- (1983). «La fréquentation de Beaubourg». Enquête au sein des études pour le DEA en urbanisme et aménagement. Paris: Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne.
- (2004). «The role and different aspects of urban design in Athens urban growth», Ανακοίνωση στο: *Seventh International Conference on Urban History-European City in Comparative Perspective*, Αθήνα, 27/30-10-2004.
- (2005). «When the Global meets the Local in Athens», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «*Life in the Urban Landscape*», Gothenburg, 29-5/30-6-2005.
- Bourdieu P. (1998), *Contre-feux. Propos pour servir à la résistance contre l'invasion néo-libérale*. Paris: Raisons d'agir.
- Burdett R. (2002). «Urban Issues in Britain Today». [online]. Διαθέσιμο στο: www.britishcouncil.org.cn/english/science/urbandesignarticle.doc
- Calvià Declaration on Tourism and Sustainable Development in the Mediterranean. (1997). [online]. Διαθέσιμο στο: www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/07.%20Calvia%20declaration.PDF
- Campbell S. (2000). «Globalization and World Cities: The Changing Role and Identity of Capital Cities in the

- Global Era», στα *Πρακτικά του συνεδρίου: «Association of American Geographers Annual Meeting»*, Pittsburg, 4/8 Απριλίου 2000. [online] Διαθέσιμο στο: <http://www-personal.umich.edu/~sdcamp/index.html>
- (2003). «The Enduring Importance of National Capital Cities in the Global Era», *University of Michigan, Working Paper Series URRC 03-08*.
- Carson R. κ.ά. (1962) *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin
- Castells M. (1975). *La question urbaine*. Paris: Francois Maspero.
- (1999). «The Informational City is a Dual City: Can It Be Reversed?», στο Schön, D. κ.ά. *High Technology and Low-Income Communities: Prospects for the Positive Use of Advanced Information Technology*. Cambridge: MIT.
- (2010). *The Rise of the Network Society*. Sussex: Wiley-Blackwell
- Chatwin J. (1997). «Brindleyplace Implementation», *Urban Design Quarterly*, Issue 62/1997. [online]. Διαθέσιμο στο: www.rudi.net/books/10185
- Chaudonneret J. (1996). *Les acteurs de la maîtrise d'ouvrage urbaine en France*. Paris-La Défense: MELT.
- Choay F. (1979). *L'urbanisme, utopies et réalités - Une anthologie*. Paris: Editions du Seuil
- Clementi A. (2002). «The cities of the Mediterranean», στο Bellicini L. (επ.). *Mediterranean Mediterraneans: semi-periphery and centrality*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.inu.it/inuedizioni/urbanistica/archivio/english_summ/B108.rtf
- Coccosis H., Kyratsoulis T. (2002). «Athens Urban Regeneration», Βόλος: Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly, (Based on the background report for the elaboration of «Athens Metropolitan Regional Review» a special study undertaken by OECD/ TDS. The background report was prepared by the Laboratory of Urban and Regional Planning of the University of Thessaly for the Hellenic Ministry for the Environment, Planning and Public Works). [online]. Διαθέσιμο στο: www.pap-thecoastcentre.org/Urb-Reg-Athens.doc
- Commission Européenne (1997). «La question urbaine: Orientations pour un débat européen», *Communication de la Commission COM(97)197 final*. Βρυξέλλες: CE
- Cork City (1999). «Development Plan Review 1998, Partnership in progress», *Cork Corporation*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.corkcorp.ie.
- Couet J.-F.- Bremond J. (1978). *Pays sous-développés ou pays en voie de développement?* Paris: Hatier.
- Cushman & Wakefield, Healey & Baker (2004). *Main Streets Across the World 2004*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.pilotimmobilier.com/site/general.php?l=fr&article=1,12,61
- Dahrendorf P. (1990). «Europe's Vale of Tears», *Marxism Today*, May 1990.
- Dangschat J.S., Zum Felde W. (1992). «Embourgeoisement: la ségrégation résidentielle par les capitaux économiques, sociaux et culturels», στο Lelièvre E., Lévy-Vroelant C. *La ville en mouvement: habitat & habitants*. Paris: L'Harmattan.
- Department of the Environment, Transport and Regions (DETR) (1998). *Sustainable Regeneration, Good Practice Guide*. London: DETR.
- Department of the Environment, Transport and Regions (DETR) (1998). *Regeneration Research Summary: Regenerating London Docklands (No.16)*. London: DETR.
- Department of the Environment, Transport and Regions (DETR) (1999). *Regeneration Research Summary, City Challenge - Final National Evaluation (No 27)*. London: DETR.
- Department of the Environment, Transport and Regions (DETR) (1999). *Annual Report 1998*. London: DETR.
- Docherty T. (1992). «Periphery and Postmodernism-Introduction», στο Docherty T. (επ.). *Postmodernism*. New York: Columbia University Press.
- Donzelot J., Jaillet M-C. (1997). *Séminaire sur les zones urbaines défavorisées en Europe et en Amérique du nord*. Paris: CDSM (Centre d'Étude, de Documentation et d'Observation sur les Villes)/OTAN. [online]. Διαθέσιμο στο: crdaln.documentation.developpement-durable.gouv.fr/documents/Crdaln/0075/Cdu-0075613/CETTEXX0000671.pdf.
- Dunand E., Richard X. (2004). *Les sites olympiques ont un avenir incertain*. Agence France-Presse. [online]. Διαθέσιμο στο: jeux-olympiques-2004.france2.fr/journalathenes/4099840-fr.php.
- Eco U. (1992). «Postscript to the Name of the Rose», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Fouilland P. (1999). *La ville, complexité de la cité*. Paris: Programme européen MCX./APC.
- Frampton K. (1983). «Toward a Critical Regionalism», στο Foster H. (επ.). *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Washington: Bay Press.
- Friedmann J. (1986). «The world city hypothesis», *Development and Change*, vol. 17: 69-83.
- Gabellini P. (2002). «Identity», στο Bellicini L. (επ.). *Mediterranean Mediterraneans: semi-periphery and centrality*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.inu.it/inuedizioni/urbanistica/archivio/english_summ/A108.rtf.
- Gabrielli B. (1993). *Il recupero della città esistente/ La réhabilitation de la ville existante*. Milano: Etas.
- Gellner E. (2006). *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing.

- GlashusEtt (2007). *Hammarby Sjöstad-a unique environmental project in Stockholm*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.hammarbysjostad.se
- Gospodini A. (2002). «European cities and place-identity», *Discussion Paper Series*, 8(2):19-36, 2002.
- Gotlieb C. (1998). *Architecture et projet urbain en Espagne. Dossier documentaire*. Paris:CDU-DGUHC. [online]. Διαθέσιμο στο: www.cdu.urbanisme.equipement.gouv.fr/IMG/pdf/espagne_cle2c6125.pdf
- Gottmann J., Harper R.A. (1990). *Since Megalopolis: The urban writings of Jean Gottmann*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Habermas J. (1978). *L'espace public*, Paris: Payot.
- (1982). «Modern and Post-Modern Architecture», *9H: 4/1982*
- (1993). «Modernity: An Uncomplete Project», σε Docherty T. (επ.). *Postmodernism*, New York: Columbia University Press.
- Harvey D. (1992). «The Condition of Postmodernity», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Hutcheon L. (1992). «Theorising the Postmodern towards a poetics», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Huyssen A. (1992). «Mapping the Postmodern», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Institut de Recherche des Nations Unies pour le Développement Social. (1998). «Le concept de gouvernance». [online]. Διαθέσιμο στο: www.unrisd.org/fraindex/media/articles/gouv/gouv-01.htm
- Jameson F. (1992). «Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism», στο Docherty T. (επ.). *Postmodernism*, New York: Columbia University Press.
- Jarreau, P. (1990). *Les Architectes et la communication urbaine. Cité-projets et management des villes*. Paris: Centre de recherche pour l'innovation sociale. Ministère de l'équipement.
- Jencks C. (1992). «Preface.Postmodernism-The Third Force», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Jusdanis G. (1995). «Beyond National Culture?», *Stanford Humanities Review* 6.1(1995). [online]. Διαθέσιμο στο: <https://web.stanford.edu/group/SHR/6-1/html/jusdanis.html>
- Kambezidis H., Sifakis N. (2004). «Air quality in the Greater Athens Area. Proc. Conference on Urban Air Pollution, Bioindication and Environmental Awareness», 5-6 November 2002, University of Hohenheim, Germany, στο Klumpp, W. Ansel and G. Klumpp (επ.). *Urban Air Pollution, Bioindication and Environmental Awareness*. Cuvillier Verlag, Göttingen, Chapter 1:17-24.
- Kantor P., Savitch H.V.(2001). «Strategies for the International Marketplace», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «Area - Based Initiatives in Contemporary Urban Policy», Copenhagen, Danish Building and Urban Research and European Urban Research Association, 17/19-5-2001.
- Karlgard R., Malone M. (1995). «City vs. country: Tom Peters & George Gilder debate the impact of technology on location»[online]. Διαθέσιμο στο: business.highbeam.com/392705/article-1G1-16514107/city-vs-country-tom-peters-george-gilder-debate-impact
- King A. (1993). «Cultural Hegemony and Capital Cities», στο Taylor J. κ.ά. (επ.). *Capital Cities, Les Capitales: Perspectives Internationales, International Perspectives*. Ottawa: Carleton University Press.
- King R. (1986). *The State in Modern Society: New Directions in Political Sociology*. London: Macmillan Education
- Kioukias D. (1997). «Interest Representation and Modernization Policies in Greece», *Journal of Modern Greek Studies* 15.2 (1997).
- Knox P.L. (1995). «World Cities and the Organization of Global Space», *GaWC Research Bulletin* 32. [online]. Διαθέσιμο στο: www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb32.html.
- Kopp A. (1967). *Ville et revolution*. Paris: Anthropos.
- Kotkin J. (1999). «The Future of the Center. The Core City in the New Economy», *Policy Study No. 264*, Davenport Institute Research Reports, RPP1, Los Angeles, 09-1999. [online]. Διαθέσιμο στο: reason.org/files/a7a14bfc36624f509ec861e2c13b53f4.pdf
- (2001). «The Urban Divide. Europe's declining cities could learn a lesson or two from their counterparts in America», *Los Angeles Times*, 2-9-2001. [online]. Διαθέσιμο στο: articles.latimes.com/2001/sep/02/opinion/op-41291
- Lagarde P. (1977). *La régionalisation*. Paris: Seghers
- Lawson D. (1995). *The City of Tomorrow: Decay or Resurgence?* [online]. Διαθέσιμο στο: www.davidlawson.co.uk/Files/future01.htm
- Le Boucher E. (2003). «La fin de l'orthodoxie libérale», *Le Monde*, 5-4-2003. [online]. Διαθέσιμο στο: www.sud-aerien.org/?La-fin-de-l-orthodoxie-liberale
- Le Galès P. (1995). «Du gouvernement des villes à la gouvernance urbaine (vers des villes acteurs en Europe)», *Revue française de science politique*. Année 1995- Volume 45 -Numéro 1:57-95. [online]. Διαθέσιμο στο: www.persee.fr/doc/AsPDF/rfsp_0035-2950_1995_num_45_1_403502.pdf
- Lefkowitz Horowitz H. (1989). *Culture & The City*. Chicago- London: The University of Chicago Press.

- Lyons M. (χ.χ.). «Divers phénomènes de ségrégation spatiale». [online]. Διαθέσιμο στο: www.equipement.gouv.fr/urbanisme\cdu
- Machiavelli N. (1515). *The Prince*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.constitution.org/mac/prince.pdf
- Manson F. (1999). «Postcard from Barcelona, DETR - Urban Renaissance: Sharing the Vision.01.99». [online]. Διαθέσιμο στο: www.regeneration.detr.gov.uk/urbantask98
- McQueeney K. (2012). «The hidden beauty of Spaghetti Junction revealed as Britain's craziest motorway flyover turns 40». [online]. Διαθέσιμο στο: www.dailymail.co.uk/news/article-2149198
- Meadows D.H. κ.ά. (1972). *The Limits to Growth*. Washington: Potomac Associates/Universe
- Mercer (2002). «World-wide quality of life survey, 2002-2003». [online]. Διαθέσιμο στο: www.wmmercer.com
- (2003). «World-wide quality of life survey; personal safety rankings, 2003». [online]. Διαθέσιμο στο: www.mercerhr.com
- METL (χ.χ.). «Politiques d'écologie urbaine». [online]. Διαθέσιμο στο: www.equipement.gouv.fr/urbanisme\cdu
- (χ.χ.). «Réhabilitation des grands ensembles, quartiers et banlieues». [online]. Διαθέσιμο στο: www.equipement.gouv.fr/urbanisme\cdu
- Mitoula R., Patargias P. κ.ά. (2003). «The transformation efforts in the city of Athens (Greece) towards environmentally friendly transportation», ανακοίνωση στο *39th International Planning Congress (ISOCARP)*, Cairo, 17/22-10-2003. [online]. Διαθέσιμο στο: www.isocarp.net/data/case_studies/319.pdf
- Molina J., Paredes M. (1996). «Renovating the suburbs of Madrid, Euronet/ICLEI Consortium». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
- Mollenkopf J. (1993). «Cities in the new global economy», *The American Prospect*, Vol.4, N° 13, March 1993. [online]. Διαθέσιμο στο: prospect.org/article/cities-new-global-economy
- Morin Y. (1993). «Architecture et politique». [online]. Διαθέσιμο στο: www.equipement.gouv.fr/urbanisme\cdu\bdm
- Münchener Verkehrsgesellschaft mbH (2008). *The Modern Tram in Europe*. Munchen:MVG. [online]. Διαθέσιμο στο: reconnectingamerica.org/assets/Uploads/The-Modern-Tram-in-Europe.pdf
- Murray G. (1960). *The Rise of the Greek Epic*. Oxford: Clarendon Press.
- Musterd S., Jobse R., Kruythoff H. (1992). «Changements de population et mobilité résidentielle à Amsterdam, Rotterdam et La Haye», στο Lelièvre E., Lévy-Vroelant C. *La ville en mouvement: habitat & habitants*. Paris: L'Harmattan.
- Neilson L. (2001). «Australian cities - technology and change». Canberra:Center for Developing Cities. [online]. Διαθέσιμο στο: cities.canberra.edu.au/publications/LyndsayPub/oz_city1.html
- Neonato F. (2005). «Nuove trame per la città», *ACER* 1/2005. [online] Διαθέσιμο στο: www.comune.torino.it/verdepubblico/patrimonioverde/allegati/acer1_05.pdf
- Norton R.D. (2000). *The Geography of the New Economy, Revised 2000*. [online] Διαθέσιμο στο: www.rri.wvu.edu/webbook/norton/contents.htm
- NUMBEO (2015). «Property Prices», [online]. Διαθέσιμο στο: www.numbeo.com/property-investment
- OECD (2004). «OECD's Territorial Review of the Metropolitan Region of Athens, 2004». [online]. Διαθέσιμο στο: www.oecd.org/greece/oecdterritorialreviews-athensgreece.htm
- Okulicz-Kozaryn A. (2012). *City Life: Rankings (Livability) vs Perceptions (Satisfaction)*. [online]. Διαθέσιμο στο: people.hmdc.harvard.edu/~akozaryn/myweb/docs/eurostat_cities.pdf
- Oliva F. (1998). «La città e i piani, in cinquant'anni di urbanistica in Italia, 1942-1992», στο Placidi P. κ.ά. *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire*. Paris: CDU-DGUHC.
- Pages M. (1980). *La maîtrise de la croissance urbaine*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Perianez M. (1994). *Un architecte, deux places de Paris, cent effets sociaux, mille représentations*. Rapport de recherche, Programme Cité-Projets 1994. Paris: Ministère de l'Équipement.
- Placidi P. κ.ά. (1998). *Planification et projet urbain en Italie. Dossier documentaire*. Paris: CDU-DGUHC.
- Portal das Nações. (2014). «Parque das Nações». [online]. Διαθέσιμο στο: www.portaldasnacoes.pt
- Portoghesi P. (1992). «What is the Postmodern?», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Poster M. (1993). *Politics, Theory and Contemporary Culture*. New York: Columbia University Press.
- Power A. (1999). «Postcard from Rotterdam», *Urban Renaissance: Sharing the Vision .01.99 : Summary of Responses to the Urban Task Force Prospectus*. London: LSE- DETR-Urban Task Force.
- PHX Architecture (χ.χ.). «Interesting Olympic Architecture». [online]. Διαθέσιμο στο: phxarch.com/blog/olympic-architecture/
- Price C. κ.ά. (1996). *Generating a Healthy Interest In Agenda 21, Laoghaire-Rathdown Dun, Ireland*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. [online]. Διαθέσιμο στο: extranet.who.int/iris/restricted/bitstream/10665/107684/1/EUR_ICP_POLC_06_07_01%28A%29.pdf

- RATP (2015). «Plans Tramway». [online]. Διαθέσιμο στο: www.ratp.fr/fr/ratp/c_23634/plans-tramway/
- Redmond J. (2013). «Korean bike paths offer visitors great experience (19-2-2013)». [online]. Διαθέσιμο στο: www.koreatimes.co.kr/www/news/nation/2015/02/177_130769.html
- Rochefort M. (1990). «Villes, réseaux urbains et régions dans les pays sous-développés. Du mythe à la réalité», στο Kayser B. κ.ά. *Géographe entre espace et développement*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Roederer-Rynning C., Wivel A. (2001). «Europe and the Challenge of Globalization», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «*Dansk Selskab for Europaforskning (DSE)*», Århus, 28-9-2001. [online]. Διαθέσιμο στο: www.ecsa.dk/roederer2.pdf.
- Rogers R. κ.ά. (1998). «Towards an Urban Renaissance, Mission Statement». [online]. Διαθέσιμο στο: www.ub.edu/escult/doctorat/html/lecturas/Towards_an_Urban_Renaissance.pdf
- (1998). *Urban Task Force Prospectus July 1998. A time for choices*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.regeneration.detr.gov.uk/urbantask98.
- Rouxel F. (1999). «L'héritage urbain et la ville de demain. Pour une approche de développement durable. Paris:METL». [online]. Διαθέσιμο στο: crdaln.documentation.developpement-durable.gouv.fr/documents/Crdaln/0084/Cdu-0084076/EQUATEXA0000389.pdf
- RUDI (1999). «Barcelona Case Study, Resource for Urban Design Information». [online]. Διαθέσιμο στο: rudi.herts.ac.uk/barcelona
- (1999). «Case Study: Rebuilding Manchester». [online]. Διαθέσιμο στο: www.rudi.net/pages/31
- Sachs-Jeantet C. (1994). *Managing Social Transformations in Cities*. [online]. Διαθέσιμο στα: www.unesco.org/most/sachsen.htm και unesdoc.unesco.org/images/0009/000972/097216eb.pdf
- Saito A. (2000). «Global City in Developmental State: Urban Restructuring in Tokyo», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «*Planning Research 2000*», London, 27/29-3-2000. [online]. Διαθέσιμο στο: unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN007489.pdf.
- Sassen S. (1991). *The Global City*, New Jersey-Oxford: Princeton University Press.
- (1998). «Whose city is it? Globalization and the Formation of New Claims», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «*International Conference on Divided Cities and Strategies for Undivided Cities*», Göteborg, Sweden, 25/26-5-1998. [online]. Διαθέσιμο στο: www.asu.edu/courses/pos445/Sassen-Whose%20city%20is%20it%3F.pdf
- (1998). *Urban Economies and Fading Distances*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.ntua.gr/archtech/forum/post2006interaction/sassen/Lecture%20Saskia%20Sassen.htm
- Scott A. J. κ.ά. (2001). *Global city-regions : an overview*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.lse.ac.uk/geographyAndEnvironment/whosWho/profiles/Michael%20Storper/pdf/GlobalCityRegions.pdf
- Searle G. (2002). «Uncertain Legacy: Sydney's Olympic Stadiums», *European Planning Studies*, Vol. 10, No 7/2002:858
- Sennet R. (1992). *The fall of public man*. New York-London: W.W.Norton & Company
- (επ.) (1969), *Classic essays on the culture of cities*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Sharpe W., Wallock L. (1987). *Visions of the Modern City, Essays in history, Art and Litterature*. New York: Columbia University Press.
- Simmel G. (1989) *Philosophie de la modernité*. Paris: Payot
- Soja E.W. (1992). «Taking Los Angeles Apart», στο Jencks C. (επ.). *The post-modern reader*. London-New York: Academy Editions/St Martins Press.
- Sotiropoulos D. (1995) «The Remains of Authoritarianism: Bureaucracy and Civil Society in Post-authoritarian Greece», *Estudio/Working Paper*:1995/66.
- Sparks L. (1997). «Birmingham - Regional Capital», *Urban Design Quarterly*, Issue 63/1997. [online]. Διαθέσιμο στο: www.rudi.net/books/10176
- Spengler O. (1969). «The soul of the city», στο Sennet R. (επ.). *Classic essays on the culture of cities*, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Stokholm City Development Administration (2006). «Hammarby Sjöstad 2006». [online]. Διαθέσιμο στο: www.stokholm.se/hammarbysjostad
- Sutcliffe A. (1993). «Capital Cities: Does Form Follow Function?», στο Taylor J. κ.ά. (επ.). *Capital Cities, Les Capitales: Perspectives Internationales, International Perspectives*. Ottawa: Carleton University Press.
- Taffine L. (2012). «The 2012 London Olympic Basketball Stadium Is a Groundbreaking Recyclable Venue». [online]. Διαθέσιμο στο: www.inhabitat.com/london-unveils-groundbreaking-recyclable-basketball-stadium-for-2012-olympic-games/london-2012-basketball-arena-1/?extend=1
- Taylor P.J. (2000). «World Cities and Territorial States under Conditions of Contemporary Globalization, Political Geography», *GaWC Research Bulletin* 34. [online]. Διαθέσιμο στο:

- www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb34.html
- Taylor P.J., Hoyler M. (2000). «The Spatial Order of European Cities under Conditions of Contemporary Globalization», *GaWC Research Bulletin* 16. [online]. Διαθέσιμο στο: www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb16.html
- Temple Bar Properties (1999). «A new life», *Evolution of Temple Bar*. [online]. Διαθέσιμο στο: www.temple-bar.ie.
- The Lisboa Action Plan (1996). [online]. Διαθέσιμο στο: www.sustainablecities.eu/fileadmin/content/lisboa_action_plan.pdf
- Touraine A. (1990). «The Idea of Revolution», *Theory, Culture & Society*, June 1990, June, vol.7, No.2:121-141.
- Urban Task Force (1999). *Towards and Urban Renaissance: Final Report of the Urban Task Force chaired by Lord Rogers of Riverside*. London: E&FN Spon.
- Vernant J.P. (2005). *Mythe et pensée chez les Grecs*. Paris: La Découverte/Poche.
- Vinci I. (2002). «Local governance, urban regeneration and planning project in Italy: the process of internationalization in the city of Palermo», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «*Eura Conference: Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government*», Torino, 18/20-4-2002.
- Wai-chung Yeung H., Olds K. (2001). «From the Global City to Globalising Cities», στα Πρακτικά του συνεδρίου: «*IRFD World Forum on Habitat – International Conference on Urbanizing World and UN Human Habitat II*», New York, 4/6-6-2001. courses.nus.edu.sg/course/geoywc/publication/Habitat_2001.pdf
- Weber S. (επ.) (2001). *Globalization and the European Political Economy*, New York: Columbia University Press.
- Wikipedia. (2015). «London Aquatics Centre». [online]. Διαθέσιμο στο: en.wikipedia.org/wiki/London_Aquatics_Centre
- Wirth L. (1969). «Urbanism as a way of life», στο Sennet R. (επ.). *Classic essays on the culture of cities*. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Wittfogel K. (1981). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New York: Vintage Books.
- World Clean Energy Awards. (2007). «Winner of the Construction Category 2007: Hammarby Sjöstad». [online]. Διαθέσιμο στο: www.cleanenergyawards.com/fileadmin/redaktion/factsheets/factsheet_webversion_1.pdf
- χ.υ. (1996). «Bologna, Italy, Restriction of Automobile Traffic in the Historical Centre City». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
- (1996). «City of Enschede, the Netherlands». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Copenhagen, Denmark, General travel management policy». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Copenhagen, Denmark, The Finger City». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Ecoplan for Eckernförde, Germany». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Emscher Park, Germany». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Erlangen, Germany, Developing a Bicycle Friendly City». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «General Travel Management Policy Groningen, The Netherlands». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Integrated renovation of the Ciutat Vella, historic centre of Barcelona, Expert Group on the Urban Environment, Euronet/ICLEI Consortium». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Perugia, Italy, Policy in favour of pedestrians». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «Strategic Plan for the Revitalisation of Metropolitan Bilbao, Euronet/ICLEI Consortium». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «The Finglas Enlivenment Project, Euronet/ICLEI Consortium». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «The Hollerland Project, Bremen, Germany». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «The region of Twente, the Netherlands». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1996). «The Strategic Plan for Málaga/The "Green Chart", General mobility management policy-San Sebastián, Calvià Local Agenda 21:Sustainable development in ageing resort areas». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
 - (1999). «Bologna Italy Restriction of Automobile Traffic in the Historical Center, 3-9-1999». [online]. Διαθέσιμο στο: www.eltis.org/studies/bologna.pdf
 - (1999). «Land-efficient Freiburg, Relief of Car Subsidies in Vauban». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
- χ.υ. (1999). «Lille, France, Renewing the city for itself: requalification of the Roubaix Canal». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
- (1999). «Lyon, France. Le schéma directeur d'agglomération 'Lyon 2010'». [online]. Διαθέσιμο στο:

www.iclei.org/egpis

- (1999). «Mulhouse-France. Reclaiming a city with an industrial tradition». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
- (2004). «Έρευνα TNS ICAP-Gallup International: Ελλάδα η 2^η πιο απαισιόδοξη χώρα του κόσμου», www.in.gr, 8-1-2004
- (Χ.Χ.). «An Introduction to the Urban Pilot Programme». [online]. Διαθέσιμο στο: www.inforegio.cec.eu.int/urban/upp
- (Χ.Χ.). «Barcelona 2004, Universal Forum of Cultures». [online]. Διαθέσιμο στο: www1.Barcelona2004.org
- (Χ.Χ.). «Case Study Detail: South Korea: Restoration of the Cheonggyecheon River in Downtown Seoul». [online]. Διαθέσιμο στο: www.globalrestorationnetwork.org/database/case-study/?id=123
- (Χ.Χ.). «Confused Form and Process in the Postmodern/Post-Fordist City». [online]. Διαθέσιμο στο: citd.scar.utoronto.ca
- (Χ.Χ.). «Kaarina Citizens' Committee: Citizens Making the Master Plan». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis
- (Χ.Χ.). «Le concept de gouvernance». [online]. Διαθέσιμο στο: www.ungrisd.org
- (Χ.Χ.). «Madrid RIO 2006-2011, Madrid, Spain» [online]. Διαθέσιμο στο: www.west8.nl/projects/madrid_rio
- (Χ.Χ.). «The Urban Project for La Plaine Saint-Denis». [online]. Διαθέσιμο στο: www.iclei.org/egpis

Γ.Ημερήσιος τύπος, ΜΜΕ

- Bourdieu P. «Πρακτικοί λόγοι», *Ελευθεροτυπία*, 18-9-2000, σ.34
- Christie J. «Athens Needs 1996 Olympic Games to Survive Gridlock», *Toronto Globe And Mail*, 8-7-1990.
- Lamarre F. «Turin Porta Susa : la ville entre en gare», *Les Échos*, 9-2-2012
- Le Boucher E. «La fin de l'orthodoxie libérale», *Le Monde*, 6-4-2003
- Lyotard J.-F. «Συνέντευξη στο περιοδικό L'Espresso 14-1-1990», *Ελευθεροτυπία-Βιβλιοθήκη*, 16-7-1999, σ.10-11
- Ottaway M. «Greece: Acropolis now: the sequel», *The Sunday Times*, 5-5-2002
- Rybczynski W. (2003). «Why we are all Venetians now», *The Financial Times*, 24-1-2003.
- Weisman S. (1990). «Atlanta Selected Over Athens for 1996 Olympics», *The New York Times*, 19-9-1990.
- Αγγελικόπουλος Β. «Ακαδημία Τεχνών, ένα όραμα με σκιές», *Η Καθημερινή*, 19-3-2006
- «Στου... Ψυρρή το αθηναϊκό Μπρονγούε!», *Η Καθημερινή*, 7-12-1997, σ.40
- Αγγελοπούλου Γ. «Πρόκληση για τη χώρα οι Ολυμπιακοί Αγώνες», *www.news.in.gr*, 2-1-2003
- Αλεξανδρόπουλος Ν. «Το τραμ εχθρικό για την Ακρόπολη», *Η Καθημερινή*, 26-7-1998, σ.30
- Αλευράς Ν. «Επενδύσεις στις υποδομές», *Ελευθεροτυπία*, 4-5-2003
- Αμπακούμιν Κ. «Το τραμ δε μπορεί να είναι αυτοσκοπός», *Ελευθεροτυπία*, 22-2-2002, σ.48
- Αναστασόπουλος Δ. «...και η σκοτεινή πλευρά του Ψυρρή», *Ελευθεροτυπία*, χ.χ. σ.28
- Βατόπουλος Ν. «Αλλάζουν πρόσωπο 4 πλατείες της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 9-8-1998, σ.26
- «Αλλοιώνονται οι ιστορικές συνοικίες», *Η Καθημερινή*, 9-2-1997
- *Η Καθημερινή*, 20-2-2000
- Βλαστός Δ. «Το τραμ, για ποια Αθήνα;», *Καθημερινή-Επτά ημέρες*, 6-3-2005, σ.16-19
- Βούγιας Σ. «Η Αθήνα, πόλη του κόσμου», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004
- Βραδέλης Σ. «Ολυμπιακό χωριό φάντασμα», *Τα Νέα*, 17-12-2005, σ. Ν14
- Βουλγαράκης Γ. «Συνέντευξη στο κανάλι ORF (Αυστρία)», 28-3-2006. [online]. Διαθέσιμο στο: www.ypro.gr
- Βυθούλας Δ. «Ο 'πόλεμος' για τα δικαστήρια του Πειραιά», *Το Βήμα*, 18-10-2014
- Γ.Β. «Μνημεία εποχής Calatrava», *Ελευθεροτυπία*, 20-7-2001
- Γαλανόπουλος Α. «Τα m2 της πάλης των τάξεων», *Ελευθεροτυπία*, 24-1-2001, σ.48-49
- «Τα m2 της πάλης των τάξεων», *Ελευθεροτυπία*, 24-1-2001
- Γαλανοπούλου Μ. «Οι τοπικοί άρχοντες για τα ολυμπιακά ακίνητα», *Η Αυγή*, 14-5-2005
- Γαλάτη Π. «Οι ΟΤΑ ζητούν μεταολυμπιακό μερίδιο», *Η Καθημερινή*, 6-5-2005
- «Βιομηχανικό και πολιτιστικό πάρκο», *Η Καθημερινή*, 19-12-1999, σ.34
- «Προαστιακός: μικρός, ελλιπής και με ντίτζελ», *Η Καθημερινή*, 7-4-2002
- «Σε πορεία σύγκρουσης για το τραμ», *Η Καθημερινή*, 4-5-1997
- Γελαντάλις Μ. «Η χαμένη τιμή των αστικών κέντρων», *Κ.Ελευθεροτυπία*, 6-10-1996, σ.87
- Γετίμης Π. «Τρίτη άποψη, Ολυμπιάδα μετ' εμποδίων», *Τα Νέα*, 24-05-, σ.Ν06
- Γεωργακόπουλος Δ. «Στη Βουλή. Οι ανεπιθύμητες αρχαιότητες», *Ελευθεροτυπία*, 7-4-2002
- Γεωργακόπουλος Θ. «Η αξία των πραγμάτων», *Η Καθημερινή*, 10-10-2014
- Γεωργιάς Β. «Μελέτη ICAP: επενδύσεις 1997-2000. Στις υπηρεσίες επενδύει μία στις δύο νέες επιχειρήσεις», *Ελευθεροτυπία*, 13-8-2002
- «Στις υπηρεσίες επενδύει μία στις δύο νέες επιχειρήσεις», *Ελευθεροτυπία*, 13-8-2002
- Γιάνναρου Λ. «Αθήνα μια πόλη σε βαθιά κρίση», *Η Καθημερινή*, 4-6-2006
- «Αυτοκίνητα, ο βασικός ένοχος για το νέφος της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 14-4-2002
- «Έγκλημα διάρκειας με το (μη) πράσινο», *Η Καθημερινή*, 24-5-2006
- Γιαννίρη Ν. Σκορδίλης Α. «Χιλιάδες άστεγοι ή ένα βήμα πριν», *Ελευθεροτυπία*, 31-12-2003
- Γιατράκος Ν. «Ναι ή όχι στο τραμ;», *Ελευθεροτυπία*, 24-12-2001, σ.51
- Γκουζάνης Σ. «400.000 επισκέπτες μέσα σ' ένα μήνα», *Η Καθημερινή*, 23-1-2000
- «Η σύγχρονη υπαλληλούπολη», *Η Καθημερινή*, 16-3-1997
- «Προνομιούχοι και αδικημένοι εργαζόμενοι», *Η Καθημερινή*, 16-3-1997
- Δάμα Γ. «Μετανάστες: Ζεσταίνουν την αγορά ΙΧ και ακινήτων», *Ελευθεροτυπία*, 13-8-2001
- «Τσαίνα Τάουν στην καρδιά της Αθήνας», *Ελευθεροτυπία*, 12-6-2004
- Δασκαλοθανάσης Ν. «Η διερεύνηση του γούστου», *Το άλλο Βήμα*, 28-4-2002, σ.22
- Δεληθανάση Μ. «Το οικονομικό πορτρέτο των Ελλήνων», *Η Καθημερινή*, 19-12-2004
- Δίπλας Π. «Και οι τιμές ακινήτων τραβούν την ανηφόρα στο Κέντρο της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 27-10-1996
- «Κερδίζουν τα ακίνητα του Κέντρου», *Η Καθημερινή*, 8-9-1996, σ.49
- Δίπλας Π., Τσιάνγα Ε. «Που βαδίζει η αγορά ακινήτων», *Η Καθημερινή*, 2-2-1997, σ.48-19
- Ευθυμίουπουλος Η. «Αστικό πράσινο», *Τα Νέα*, 2-4-2004, σ.Ν06
- Ζαρακοβίτου Α., Σπυροπούλου Λ. «Έρευνα στο 2ο και 3ο διαμέρισμα του Δ.Α.», *Ελευθεροτυπία* 11-2-1997, σ.44-45
- Ζώτος Μ., Νίκας Σ., Σιωμόπουλος Ν., Χαραλαμπίδου Β., Μαντικίδης Τ. «Πού μετακομίζουν τα υπουργεία», *Το Βήμα*, 8-4-2007

- Ηλιάδης Η., Νανούρης Δ., Χρυσικόπουλος Ν. «2004 στοιχήματα για την αξία της γης», *Κ.Ελευθεροτυπία*, 14-9-1997, σ.111-113.
- Θεοδωράτος Μ. «Ένα ιστορικό κτίριο, εμπορικό κέντρο», *Η Καθημερινή*, 6-11-2004
 - «Την... τιμητική τους έχουν τα μικρά διαμερίσματα», *Η Καθημερινή*, 20-3-2004
 - «Αμετάβλητος παραμένει ο χάρτης με τις ακριβότερες περιοχές της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 11-10-2003,
 - «Επιστροφή στο κέντρο», *Η Καθημερινή*, 18-1-2004
 - «Ζητείται κατοικία με ποιότητα ζωής», *Η Καθημερινή*, 23-10-2004
 - «Η Αθήνα δεν προσελκύει γραφεία επιχειρήσεων», *Η Καθημερινή* 24-1-2004
 - «Νέοι δρόμοι στο αστικό τοπίο», *Η Καθημερινή*, 28-10-2005
- Θέρμου Μ. «Αλέξανδρος Τομπάζης», *Το Βήμα*, 5-12-2010
- Ιός «Οι ανεπιθύμητες αρχαιότητες», *Ελευθεροτυπία*, 7-4-2002
 - «Η Πειραιώς τιμήντο να γίνει;», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 8-10-2000
- Καζαλόπι Ε. «Η Αθήνα ενός κατώτερου θεού», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004
- Καμπύλης Τ. «Και οι κερδισμένοι...», *Τα Νέα*, 24-07-2004
- Κανέλλης Β., «Κόλλησε στις... συνεχίσει η αξιοποίηση του Κεράνη», *Το Έθνος*, 8-9-2012
- Καραϊσκάκη Τ. «Η πόλη σκάει...», *Η Καθημερινή*, 2-4-2004
- Καρακούσης Α. «Δεν κοιμάμαι ήσυχα τα βράδια», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002
 - «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002
- Καραλής Σ., Αντωνίου Δ. «Οι διαφορετικοί λαοί της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 25-5-1997,
 Καραμάνος Α.Ι. «Το πράσινο, αποπαιδί των Ολυμπιακών Αγώνων», *Η Καθημερινή*, 16-12-2001
- Καραμίντζου Μ. «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», *www.pathfinder.gr*, 10-6-2003
- Καρανάση Ε., Σουλιώτη Γ. «Η γεωγραφία της εγκληματικότητας», *Η Καθημερινή*, 15-11-2004
- Καρατζίου Ν. «Πόλη για λίγους η Αθήνα», *Ελευθεροτυπία*, 6-12-1998
 - «Στα Μελίσσια μένεις; Τόσα βγάζεις», *Ελευθεροτυπία*, 17-5-1998
- Καρκαγιαννης Α. «Άχρηστο δαπανηρό και βλαβερό το τραμ της παραλίας», *Η Καθημερινή*, 15-12-2002
 - «Ελλάδα, το απέραντο σκυλάδικο», *Η Καθημερινή*, 26-11-2004
 - «Μικρή περιδιάβαση», *Η Καθημερινή*, 5-11-2004
- Καρουζάκης Γ.Ε. «Αθηναίς, κόσμημα», *Ελευθεροτυπία*, 17-5-2001
 - «Από σχολείο, θέατρο», *Ελευθεροτυπία*, 13-11-2000
- Κασιμάτης Α. «Τα «χρυσόφορα» οικόπεδα», *Η Καθημερινή*, 9-11-1997
- Κατσουλάκη Μ. «Α.Brillembourg: Ας χτίσουμε πάνω στην αλήθεια », *Η Καθημερινή*, 20-11-2013
- Καψύλης Α. «Η οικονομία της γνώσης κλειδί για την ευημερία στην Ευρώπη», *Το Βήμα*, 20-7-2003
- Κιούσης Γ. «Ο πεζόδρομος της ασυδοσίας», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003
- Κλαδάς Σ. «Νέες προοπτικές ανάπτυξης 12 μήνες μετά: Μύθοι και πραγματικότητα», *Η Καθημερινή*, 24-8-2005
- Κοκκοτάκη Δ. « Ψυρρή», *Η Αυγή*, 22-11-2001
- Κόλλιας Φ. «Καλατράβα για το στέγαστρο: Ακριβό αλλά αξίζει τα λεφτά του...», *Η Καθημερινή*, 18-6-2004
- Κόνσολας Ν. *Ελευθεροτυπία*, 9-2-2002
- Κουμπής Τ. «Κάποιον θέλουν να βλέπουν την Αθήνα κατάματα», *Η Καθημερινή*, 22-08-2002
- Κουναλάκη Ξ. «Ομόνοια-Γκάζι-Ψυρρή, το αθηναϊκό Σόχο», *Η Καθημερινή*, 14/15-4-2001
- Κουστίνη Μ., Χατζηαντωνίου Ν. «Η γειτονιά της τέχνης», *Ελευθεροτυπία*, 4-11-1996
- Κρουστάλλη Δ. «Έκθεση του ΟΟΣΑ για τις προοπτικές της οικονομίας μετά τους Αγώνες του 2004», *Το Βήμα*, 26-10-2003
 - «Τα γκέτο της κεντροδυτικής Αθήνας», *Το Βήμα*, 22-10-2000
 - «Μπουζούκια και κοψίδια εναντίον Ολυμπιάδας», *Το Βήμα*, 18-3-2001, σ. Α42
 - «Πόσο υγιείς είναι σήμερα οι Αθηναίοι και η πόλη τους», *Το Βήμα* 11-5-1997, σ.Α50
 - «Τα γκέτο της κεντροδυτικής Αθήνας», *Το Βήμα*, 22-10-2000
- Κυριακόπουλος Α. «Για την περιφραγή του Λόφου Φιλοπάππου», *Ελευθεροτυπία* 2-7-2007
- Κυριακόπουλος Κ., Κορωναίος Π. «Πάρκινγκ με μικρόφωνο», *Ελευθεροτυπία*, 23-3-1997
- Κυριακόπουλος Λ. «Το παρόν της Αθήνας και το μέλλον της Αττικής», *Η Καθημερινή*, 29-4-2001
- Κωνσταντοπούλου Τ. «Η Αθήνα ξαναγυρνάει στο κέντρο της», *Το Βήμα*, 2-3-1997
- Κωτσικόπουλος Ν. «Το εμπόριο αναβαθμίζει τα δυτικά προάστια», *Τα Νέα*, 20-7-1998
- Λακασάς Α. «Αλλοδαποί μαθητές σε «μετακόμιση», *Η Καθημερινή*, 26-7-2003
- Λακόπουλος Γ. «Η πανάκριβη Ολυμπιάδα», *Το Βήμα*, 20-5-2001
- Λαμπρόπουλος Γ. «Να κλείσει η Ψυτάλεια», *Ελευθεροτυπία*, 10-6-2004
- Λαμπρόπουλος Θ. «Η απομακρύνετε τη λάσπη ή κλείνουμε την Ψυτάλεια», *Ελευθεροτυπία*, 10-6-2004
- Λάμπρου Κ. «Ακίνητα: Σε ποιες περιοχές θα γίνει το «μπουμ», *Ελευθεροτυπία*, 30-4-2001, σ.47
 - «Ακίνητα: Τσίππησαν 20% στις ακριβές περιοχές», *Ελευθεροτυπία*, 9-12-2000, σ.46
 - «Άλλα 20 πολυσινεμά στα σκαριά», *Ελευθεροτυπία*, 29-12-2001
- Λάμπρου Κ. «Αλλάζουν την αγορά κατοικίας τα μεγάλα συγκροτήματα», *Ελευθεροτυπία*, 14-2-2004, σ.26,47

- «Απογειώνονται οι τιμές στην παραλιακή», *Ελευθεροτυπία*, 3-2-2001, σ.46
- «Απογείωση ακινήτων στο θαλάσσιο μέτωπο», *Ελευθεροτυπία*, 17-1-2004
- «Η Αθήνα 25η διεθνώς σε ακρίβεια της επαγγελματικής στέγης», *Ελευθεροτυπία*, 24-8-2002
- «Και τώρα το ενδιαφέρον στις υποβαθμισμένες», *Ελευθεροτυπία*, 27-9-2000
- «Κτηματαγορά: ο Σόρος ανοίγει την όρεξη», *Ελευθεροτυπία*, 25-5-2002
- «Λίμιτ απ γύρω από την Ακρόπολη», *Ελευθεροτυπία*, 16-12-2000, σ.46
- «Μεγάλη η ζήτηση σε ακριβές περιοχές και νέες πόλεις», *Ελευθεροτυπία*, 16-8-2000, σ.58-59
- «Νίκαια και Ρέντης έχουν μέλλον στα ακίνητα», *Ελευθεροτυπία*, 30-8-2000, σ.64-65
- «Οικιστική επένδυση στον Διόνυσο», *Ελευθεροτυπία*, 8-6-2004
- «Όποιος προλάβει για το πρώτο υπερτοπικό κέντρο», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003
- «Στέγη: επιστροφή στο κέντρο», *Ελευθεροτυπία*, 13-3-2004, σ.51
- «Στο παγκόσμιο top ten», *Ελευθεροτυπία*, 26-10-2006
- Λάμπρου Κ., Χρυσικόπουλος Ν., «Φαινόμενα ΧΑΑ στην αγορά ακινήτων», *Ελευθεροτυπία*, 8-7-2001, σ.12,29
- Λιαλιός Γ. «Μια νέα πόλη στα μέτρα του μέλλοντος», *Η Καθημερινή*, 15-11-2014
- «Τα χρυσοπληρωμένα κουφάρια του 2004», *Η Καθημερινή*, 14-6-2009
- «Φαύλος κύκλος με άδειες κέντρων διασκέδασης», *Η Καθημερινή*, 4-12-2004
- Λιάλιος Γ., Στύλου Χ., «Έως και ένα κιλό χρυσάφι το τετραγωνικό!», *Η Καθημερινή*, 11-11-2001, σ.26
- Μανδραβέλης Π. «Το τέλος των μεταπολιτευτικών δογμάτων», *Η Καθημερινή*, 16-8-2015
- Μάνδρου Ι. «Ο πολίτης θύμα ανασφάλειας», *Το βήμα*, 1-11-1998, σ.Α43
- Μάνος Στ. «Το μεγάλο έγκλημα σε βάρος της Αθήνας», *Η Καθημερινή*, 5-8-2007
- Μάνου Ν.Γ. «Με λυόμενα κόστους 2 τρισ. (δρχ.) η Ολυμπιάδα», *Η Καθημερινή*, 8-7-2001, σ.8
- Μανωλάς Χ. «Ο θόρυβος άλλαξε γειτονιά!», *Τα Νέα*, 12-02-2004
- «3.000 στρέμματα έγιναν τσιμέντο σε δύο χρόνια», *Τα Νέα*, 18-02-2005, σ.18
- «Καβάλα πάν' στην εκκλησιά», *Τα Νέα*, 6-5-2004, σ.Ν22
- «Οι λεωφόροι έφεραν ρύπους!», *Τα Νέα*, 19-01-2004, σ.Ν65
- Μανωλάς Χ., Καϊτανίδη Μ. «Οι πολυχώροι... ανέστησαν νεκρές γειτονιές!», *Τα Νέα*, 9-04-2004
- Μαρνέλλος Γ., Μώρου Α.Κ. «55 νομά σ' ένα δωμά», *Ελευθεροτυπία*, 24-8-2000,
- Μουζέλης Ν. «Γιατί αποτυγχάνουν οι μεταρρυθμίσεις», *Το Βήμα*, 29-6-2003, σ.Α51
- Μουμούρης Ν. «Οι διαμαρτυρίες αλλάζουν τα σχέδια για τον προαστιακό», *Ελευθεροτυπία*, 28-5-2002
- «Το παζλ του προαστιακού», *Ελευθεροτυπία*, 9-4-2004
- Μουτούση Ν. «Τοξική βόμβα η χωματερή στα Άνω Λιόσια», *Τα Νέα*, 20-7-2006, σ.Ν14
- «Με κομμένη την ανάσα», *Τα Νέα*, 18-5-2007
- Μουτσόπουλος Θ. «Για την αληθινή Αθήνα», *Ελευθεροτυπία*, 31-7-2004
- «Η χώρα της Suburbia», *το Βήμα*, 31-10-1999
- Μπ. Πολ. «Έχει νόημα η Βαρβάκειος», *Ελευθεροτυπία*, 26-12-2004
- Μπίστικα Π. «Η Αθήνα το 2010 μ.Χ.», *Το Βήμα*, 2-5-1999
- Μπουλουός Π. «Από πού θα περάσει το τραμ», *Ελευθεροτυπία*, 24-12-2000, σ.Α46
- Νανόπουλος Ν. «Η ελληνική οικονομία σε ρόλο περιφερειακού ηγέτη», *Το Βήμα*, 16-05-2004
- Νανούρης Δ. «Κρύβει χρυσό η Δ.Αττική», *Κ.Ελευθεροτυπία*, 2-4-2000, σ.124
- «Νέα εμπορικά κέντρα αλλάζουν την εικόνα της αγοράς», *Ελευθεροτυπία*, 30-5-2000
- «Οι 30 πισίνες της Πλάκας», *Ελευθεροτυπία*, 16-1-2000
- «Ποιες περιοχές κρύβουν τα ακίνητα κέρδη σας», *Κ.Ελευθεροτυπία*, 26/27-4-1997, σ.76-77
- Νανούρης Δ., Μπίκατζικ Χ. «Στης Αττικής την ολόμαυρη ράχη», *Ελευθεροτυπία*, 25-5-1997
- Νανούρης Δ., Τζαναβάρα Χ. Χρυσικόπουλος Ν., «Ένθετο -Ακίνητα», *Κ.Ελευθεροτυπία*, 7-2-1999, σ.4-5,8-9,14
- Νεσφυγέ Λ. «Πνίγηκε η Πετρούπολη - λιποθύμησαν άνθρωποι», *Τα Νέα*, 20-7-2006, σ.Ν14
- Νέτα Σ. «Δυσανεστημένοι με την ποιότητα ζωής οι Έλληνες», *Ελευθεροτυπία*, 11-10-2003
- Νικολάου Ν. «Πλούσιοι και φτωχοί», *Το Βήμα*, 11-4-2004
- Νιώτη Γ. «Δεν αντέχουν άλλο τη δυσσομία», *Ελευθεροτυπία*, 20-9-2003
- Νταλιάνη Μ. «Μυρίζει Ψυτάλεια ο Πειραιάς», *Τα Νέα*, 24-05-2005, σ.Ν13
- «Γεφύρι της Άρτα ο Ελαιώνας», *Τα Νέα*, 7-01-2003
- «Και άλλο τσιμέντο αλλάζει τον χάρτη της Αττικής», *Τα Νέα*, 6-12-2003
- «Ν. Αλευράς: Η στέγη Καλατράβα είναι έργο-σύμβολο για τους Αγώνες», *Τα Νέα*, 16-06-2004
- «Στη Δραπετσώνα τώρα έχουμε ζωή», *Τα Νέα*, 5-6-2006, σ.Ν61
- «Συνέντευξη Ν.Αλευρά. Ιδιώνυμο ενόψει των Ολυμπιακών του 2004», *Τα Νέα*, 16-06-2004
- «Αττική: Το 10% εγκαταλείπει πρόωρα το σχολείο, Χαμηλότερο ποσοστό πτυχιούχων στη Δ. Αττική», *www.Flash.gr*, 5/8-3-2002
- Ντελέζος Κ. «3.000 κάτοικοι κατά ΗΛΠΑΠ για την κατάργηση των γραμμών τρόλεϊ», *Τα Νέα* 26-1-2004, σ.Ν16
- Πάλλη-Πετραλιά Φ. «Αθήνας 2004» μέσω... των δήμων», *Τα Νέα*, 24-06-2004
- Παπαδάκος Γ. «Τα Σεπόλια κοντράρουν τη Γλυφάδα», *Ελευθεροτυπία*, 6-2-2000
- Παπαδογιάννης Ν. «Όταν η Κόκα-Κόλα νίκησε την Αθήνα», *Ελευθεροτυπία*, 29-7-2008

- Παπαδόπουλος Λ.Π. «Ματιές», *Τα Νέα*, 5-4-2004, σ.Ν04
- Παπαδόπουλος Ν. «Αθήνα: η πόλη που πνίγει τους ανθρώπους της», *Τα Νέα*, 27-01-1998, σ.Ν16
- Παπαϊωάννου Γ., Σιωμόπουλος Κ., Φραντζής Ν. «Αλλάζει όψη το Λεκανοπέδιο», *Το Βήμα*, 13-12-1998
- «Μεγάλο αγοραστικό ενδιαφέρον για καταστήματα», *Το Βήμα*, 17-12-2000
 - «Περιοχές με μέλλον», *Το Βήμα*, 7-11-1999
 - «Πρωταγωνιστής το εμπορικό κέντρο», *Το Βήμα*, 24-03-2001
- Παπασταθοπούλου Χ. «Περασμένα μεγαλεία», *Ελευθεροτυπία*, 23-10-2006
- «Πεζοδρόμια - παγίδες για τους τυφλούς», *Τα Νέα*, 21-12-2006, σ. Ν12
- Παρασκευάς Ν. «Κάτω στον Πειραιά», *Το παρόν*, 16-7-2006
- Πελαγίδης Θ. «Τα καλά του ελληνικού μοντέλου», *Ελευθεροτυπία*, 23-04-2006
- Πετρονιώτη Μ. «Έρευνα Ε.Κ.Κ.Ε. Τα m² της πάλης των τάξεων», *Ελευθεροτυπία*, 24-1-2001, σ.48
- Πιπίνη Μ. «Στο Γκάζι του αποκλεισμού», *Ελευθεροτυπία*, 10-11-1999
- Πρετεντέρης Ι.Κ. «Ανατροπή», *Mega Channel*, 10-3-2014, 1:05:54. [online]. Διαθέσιμο στο: www.megatv.com/anatropi/default.asp?catid=26404&subid=2&rubid=33242994
- «Ι.Κωστόπουλος. Μια Ελλάδα που δεν θα χάνει ευκαιρίες», *Το Βήμα*, 12/02/2006
 - «Συνέντευξη Γ.Αγγελούτσου», *Το Βήμα*, 22-1-2006
- Ρηγόπουλος Δ. «Αρχιτεκτονική χωρίς αρχιτέκτονες», *Η Καθημερινή*, 23-03-03
- «Η κατανάλωση είναι η νέα μας πατρίδα», *Η Καθημερινή*, 14-6-2004
- Ρουσανόγλου Ν., Χατζηνικολάου Π., «Αλματώδης άνοδος στο χρηματιστήριο της γης», *Η Καθημερινή*, 24-12-2000, σ.22
- Ρωμανός Α. «Ουδέν καλόν αμιγές κακού - και πώς το αποφεύγουμε», *Ελεύθερος Τύπος*, 21-5-2008
- Σαββίδης Χ. «Η «φούσκα» μετακόμισε στα ακίνητα», *Ημερήσια*, 30-11-2001
- «Η φούσκα μετακόμισε στα ακίνητα», *Ημερήσια*, 30-11-2001
- Σιδέρη Μ. «Οι υπηρεσίες εκτόπισαν τη βιομηχανία», *Η Καθημερινή*, 26-6-2004
- Σιωμόπουλος Κ. «Τι «υπόσχεται» για το 2000 η κτηματαγορά», *Το Βήμα*, 26-12-1999, σ.22-23
- «Διατηρούν τη λάμψη τους τα βόρεια προάστια», *Το Βήμα*, 3-2-2002, σ.Β20
 - «Ποιες πόλεις ευνοούν τις μπίζνες», *Το Βήμα*, 9-11-2003
- Σουγκανίδου Κ. «Το εναλλακτικό glam», *Το Βήμα*, 27-02-2000
- Σουλιώτης Γ. «Καρκινογόνες χημικές ουσίες στον αέρα», *Η Καθημερινή*, 20-7-2006
- Σπυροπούλου Λ. «Λαγόπουλος Α., Μαραθού Χ., Τριανταφυλλοπούλου Ι. 'Immigrants... elements of translocality in the formation of the "place in between"', *Ελευθεροτυπία*, 8-11-1999
- «Ψυρρή», *Ελευθεροτυπία*, 8-11-1999
- Σταυρακάκης Μ. «Πρόστιμα για τα decibel», *Ο Επενδυτής*, 7/8-6-1997, σ.58
- Συλλόγος Τεχνικών & Υγειονομικών Επιθεωρητών Εργασίας, Υπαλλήλων Υπουργείου Απασχόλησης & Κοινωνικής Προστασίας, (2007). «Οι Αποθήκες του Κεράνη δεν κάνουν για ΥΠΠΟ», *Ελευθεροτυπία*, 26-6-2007
- Συρίγος Φ. «Γιατί είναι βέβαιη η αποτυχία του 2004», *Ελευθεροτυπία*, 11-3-2001
- «Φιλιππικοί», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 13-6-2004
- Τέλλογλου Τ. «Η ζούγκλα του μαυροπίνακα», *Το Βήμα*, 25-11-2001, σ.Α44-Α45
- Τερζής Γ. «Λύματα Αττικής», *Η Καθημερινή*, 3-10-2004
- «Από το μεγαλειώδες σχέδιο '2004, η άλλη Αττική, η άλλη Αθήνα' θα γίνει πραγματικότητα, τελικώς, μόλις το 10%», *Η Καθημερινή*, 24-4-2004
- Τζαναβάρα Χ. «Αθήνα σε κατάσταση πολιορκίας», *Ελευθεροτυπία*, 8-11-1998
- «Άρωμα... Ψυτάλειας στον Πειραιά», *Ελευθεροτυπία*, 5-5-2007
 - «Δραπετσώνα City», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 2-8-1998, σ.67
 - «Η κάτω πόλη... ανεβαίνει», *Ελευθεροτυπία*, 9-2-1998
 - «Λαλιώτης Αβραμόπουλος διαφώνησαν για τραμ», *Ελευθεροτυπία*, 19-11-1996
 - «Λειψά πράσινο, υπογειοποίηση λόγω κόστους», *Ελευθεροτυπία*, 1-9-2008
 - «Μην είδατε το πράσινο», *Ελευθεροτυπία*, 11-8-2005
 - «Οδομαχίες για μια θέση στάθμευσης», *Ελευθεροτυπία*, 16-1-2000
 - «Πριμ για καινούριες πολυκατοικίες», *Ελευθεροτυπία*, 16-11-2003
 - «Σε εφτά μήνες έτοιμη η Ερμού», *Ελευθεροτυπία*, 11-4-1997, σ.21
 - «Το πρόγραμμα του ΥΠΕΧΩΔΕ και ο απολογισμός 2001-2004», *Ελευθεροτυπία*, 19-2-2004
- Τράτσα Μ. «Γλιτώνει το... νοίκι το υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης», *Το Βήμα*, 26-7-2012
- Τρίγκα Ν. «Θεαματική αύξηση των αλλοδαπών μαθητών», *Το Βήμα*, 6-10-2002
- Τρύφωνας Γ. «Ένα γκέτο φυτρώνει στη Νίκαια», *Το Βήμα*, 6-2-2000
- Τσίμας Π. «Συνέντευξη Ν.Αλευρά», *Flash* 9,61. Αθήνα, 12-11-2001. [online]. Διαθέσιμο στο: www.alevras.gr.
- Τσίρος Θ., Χρυσικόπουλος Ν. «Μετά τις κάλπες οι αλλαγές στην αγορά της κατοικίας», *Ελευθεροτυπία*, 15-2-2004
- Φιντικάκης Γ. «Έκρηξη αντικειμενικών σε 70 περιοχές», *Τα Νέα*, 22-03-2004, σ.Ν70
- Φιντικάκης Γ «Πέφτουν τα ενοίκια», *Τα Νέα*, 12-12-2003

- «Τελευταία επιλογή η Αθήνα για επενδύσεις από πολυεθνικές», *Τα Νέα*, 2-2-2004, σ.Ν74
- Φλέσσα Β. «Κηφισιά: η άναρχη ανάπτυξη φέρνει την καταστροφή», *Η Καθημερινή*, 16-3-1997
- Φραντζής Ν. «Αλλάζει όψη το Λεκανοπέδιο», *Το Βήμα*, 13-12-1998
- Φρεζάδου Ε. «Πώς θα κάνουμε την πόλη μας ανθρώπινη», *Η Καθημερινή*, 11-4-2004
- Φρεμεντίτη Σ. «Τα φουγάρα της διπλανής πόρτας», *Ελευθεροτυπία*, 10-3-2002, σ.48-49
 - «Το τελευταίο πράσινο της Αττικής», *Ελευθεροτυπία*, 13-5-2001, σ.6
- χ.υ. «M.Merleau-Ponty», *Ελευθεροτυπία*, 13-11-1998, σ.13
 - «Άνω Λιόσια, Ακαδημία χωματερής», *Τα Νέα*, 18-6-2005
 - «Απαξίωση εθνικής περιουσίας», *Η Καθημερινή*, 17-2-2005
 - «Αστόχησαν οι γεωτρήσεις, ζητούν νερό από την ΕΥΔΑΠ για το πράσινο(!)», *Η Καθημερινή*, 18-3-2004
 - «Αττικό Μετρό Α.Ε., Μελέτη Ανάπτυξης Μετρό», *Η Καθημερινή*, 4-6-1998, σ.6
 - «Αυθαίρετο το «Badminton», πρέπει να κατεδαφιστεί», *Ημερήσια*, 29-5-2012
 - «Διακοπή των έργων του ΟΣΕ στην Κωνσταντινουπόλεως ζητά ο Δήμος», *Η Καθημερινή*, 10-7-2008
 - «Διάλογος τώρα για το μέλλον των ολυμπιακών εγκαταστάσεων», *Ελευθεροτυπία*, 10-5-2005
 - «Δικαιολογείται το υπουργείο, επιμένουν οι πολίτες», *Ελευθεροτυπία*, 12-6-2007
 - «Ε! όχι και εισιτήριο», *Η Καθημερινή* 16-5-2004
 - «Εκκαθάριση των κέντρων των πόλεων », *Το Βήμα*, 24-11-2002
 - «Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων», *Ελευθεροτυπία*, 8-10-2002
 - «Επιστολές αναγνωστών», *Τα Νέα*, 23-03-2002
 - «Θανάσιμη παγίδα στον περιφερειακό Φιλοπάππου». [online]. Διαθέσιμο στο: old.anoihitipoli.gr/blog-syneisfores/thanasimi-pagida-ston-perifereiako-filorappou
 - «Μετα-ολυμπιακές κόντρες», *Τα Νέα*, 21-10-2006, σ.Ν28
 - «Μνημόνιο συνεργασίας Δήμου Αθηναίων-ΟΣΕ για την ποιότητα ζωής στην πόλη», *Το Βήμα*, 8-7-2009
 - «Νέα συγκέντρωση διαμαρτυρίας για τα κάγκελα στου Φιλοπάππου», χ.υ. *Ελευθεροτυπία*, 12-11-2002
 - «Ο ΟΣΕ έκοψε 71 δέντρα», *Τα Νέα*, 3-7-2008
 - «Προσφυγή Δήμου Αθηναίων για προαστιακό σιδηρόδρομο», www.flash.gr, 14-3-2002,
 - «Ρηγόπουλος Δ., Βατόπουλος Ν., Σκοφιέ Ρ. Η σύγχρονη Αθήνα», *Η Καθημερινή*, 2-6-2002, 23-6-2002, 22-8-2002, 24-11-2002
 - «Σε ποιον ανήκει ο λόφος του Φιλοπάππου;», *Ελευθεροτυπία*, 1-10-2003
 - «Στο ΣΤΕ η Ντόρα για προαστιακό», www.flash.gr, 4-4-2004
 - «Συμφέροντα μπλοκάρουν το τραμ», *Ριζοσπάστης*, 8-3-1996
 - «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου στο Λονδίνο», www.e-go.gr, 30-10-2002
 - «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», www.e-go.gr, 25-8-2003
 - «Συνέντευξη Γ.Αγγελοπούλου», www.news.in.gr, 2-1-2003
 - «Συνέντευξη Ν. Χριστοδουλάκη», *Ελευθεροτυπία*, 7-11-2003, σ.22
 - «Το Πονεμένο «καταστηματολόγιο» της Αθήνας-Καφενείο με τις άδειες», *Ελευθεροτυπία*, 20-10-2003
 - «Χάθηκε η μάχη του κάγκελου», *Ελευθεροτυπία*, 19-6-2007
 - «Χωρίς σχολεία, ιατρείο και συγκοινωνίες», *Ελευθεροτυπία* 12-9-2006
- Χαραλαμπίδης Μ. «Τοξικά αποστραγγίσματα από τα Άνω Λιόσια ρυπαίνουν την Ελευσίνα», *Τα Νέα*, 18-7-2005
- Χαραλαμπίδης Μ., Κονδύλης Λ. «Η φτώχεια τους στέλνει στα συσσίτια», *Τα Νέα*, 29-12-2004
- Χαραλαμπίδου Β. «Γιατί καθυστέρησαν ένα χρόνο οι μπάρες», *Το Βήμα*, 26-10-1997
 - «Μελέτη Κυκλοφοριακής Οργάνωσης και Στάθμευσης Περιοχής Ιστορικού Κέντρου Αθήνας», *Το Βήμα* 12-1-1997
- Χατζηγεωργίου Α. «Τρομοκρατία διαρκείας», *Ελευθεροτυπία*, 4-12-2004
- Χατζηγεωργίου Α., Κυριακόπουλος Κ. «Το Πονεμένο καταστηματολόγιο της Αθήνας-Καφενείο με τις άδειες», *Ελευθεροτυπία*, 20-10-2003
- Χατζηγεωργίου Α., Κυριακόπουλος Κ., Κιούσης Γ. «Ο πεζόδρομος της ασυδοσίας», *Ελευθεροτυπία*, 19-4-2003
- Χατζηγγώγας Γ. «Ομόνοια για την Ομόνοια, αγαπητοί σύντροφοι», *Ελευθεροτυπία* 19-4-2003
 - «Στο κλαμπ των μητροπόλεων», *Τα Νέα*, 25-08-2004, σ.Ρ07
- Χατζηγιαννίδου Ε., Τερζής Γ. «Φτιάχνουμε δρόμους για να... παρκάρουμε», *Η Καθημερινή*, 4-4-2004
- Χατζηγιαννίδου Ε. «Τραμ: μια λαμπρή ιδέα κολλάει στις ράγες», *Η Καθημερινή*, 31-3-2002, σ.20
 - «Ασυνεννοησία υπουργείων για το τραμ», *Η Καθημερινή*, 6-11-2005
 - «Εξωση σε φορτηγά, νταλίκες από τέσσερις δήμους», *Η Καθημερινή*, 25-11-2003
- Χατζηνικολάου Π. «Ξεφουσκώνουν τα ακίνητα στην Ελλάδα», *Η Καθημερινή*, 7-4-2002, σ.14
- Χριστοδουλάκης Ν. «Η εκδίκηση του αυτόματου πιλότου», *Το Βήμα*, 16-3-2008
- Χρυσικόπουλος Ν. «Ακίνητα Αυξήσεις λόγω μετροπόντικα», *Ελευθεροτυπία*, 18-1-2004,
 - «Κέντρο παντός καιρού», *Ελευθεροτυπία*, 29-2-2004, σ.14
 - «Όλο και ακριβότερα τα δυτικά προάστια», *Ελευθεροτυπία*, 29-12-2002,
 - «Το μετρό εγκαινίασε νέες τάσεις στην αγορά ακινήτων», *Ελευθεροτυπία*, 6-2-2000, σ.128,145
 - «Τραμ: Στις στάσεις ανεβαίνουν και οι τιμές», *Ελευθεροτυπία*, 8-2-2004, σ.13

